

COMITETUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ AL
JUDEȚULUI CARAȘ-SEVERIN
MUZEUL DE ISTORIE AL JUDEȚULUI
CARAȘ-SEVERIN

BANATICA

* * * *

REȘITA, 1977

COMITETUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ
AL JUDEȚULUI CARAȘ-SEVERIN
MUZEUL DE ISTORIE AL JUDEȚULUI
CARAȘ—SEVERIN

BANATICA

REȘIȚA 1977

COMITETUL DE REDACȚIE:

H. DAICOVICIU

doctor în istorie

I. I. RUSSU

doctor-docent în științe istorice

E. SOMEȘAN

M. DELEANU

N. BOCȘAN

C. FENEȘAN

N. GUDEA

GH. LAZAROVICI

I. POPA

I. UZUM

redactor responsabil

V. WOLLMANN

secretar de redacție

V. ZABERCA

„BANATICA”

Orice corespondență se va adresa:

Muzeul de istorie al județului

Caraș-Severin din Reșița R-1700 REȘIȚA

Str. Văliugului nr. 103

„BANATICA”

Toute correspondance sera envoyée à
l'adresse:

Muzeul de istorie al județului

Caraș-Severin din Reșița R-1700

REȘIȚA (ROMANIA)

Str. Văliugului nr. 103

Anul acesta poporul nostru sărbătorește împlinirea unui veac de la dobândirea independenței de stat a României. Deziderat secular al maselor iubitoare de libertate, cerință imperioasă a progresului social, cucerirea independenței se înscrie cu slove aurite în cartea de onoare a neamului, reprezintă un moment memorabil al epopeei noastre naționale.

Aniversarea gloriosului centenar ne prilejuiește evocarea faptelor de rară bărbăție ale arcașilor lui Mircea, Ștefan sau Mihai cel Viteaz, ale pașoptiștilor și ctitorilor de țară din 1859, ale dorobanților și roșiorilor care și-au vărsat sîngele pe cîmpurile de luptă de la Grivița, Rahova, Plevna, Smîrdan și Vidin. Acolo, pe plaiurile sud-dunărene, în gigantica vîltoare a morții, ne-am făurit un nume de nepieritoare glorie, am încrustat pentru eternitate pe scuturile noastre deviza demnității și curajului, am dovedit lumii întregi că merităm o soartă mai bună.

Războiul pentru cucerirea independenței a avut un puternic ecou în conștiința bănățenilor, a tuturor românilor din provinciile istorice aflate sub stăpînire străină, care și-au adus un aport substanțial la obținerea victoriei. Este notabilă, de asemenea, participarea activă la luptă pentru realizarea aspirațiilor naționale a tinerei mișcări socialiste și muncitorești din țara noastră.

Coloana independenței, a cărei piatră de temelie a fost pusă prin jertfă și vrerea întregului popor român, a fost consolidată la Mărăști, Mărășești și Oituz; năzuința spre unitate națională a fiilor acestui pămînt și-a găsit împlinirea la Alba Iulia, în 1 decembrie 1918; hotărîrea nestrămutată a maselor largi truditoare de a înlătura, odată pentru totdeauna, împilarea omului de către om s-a manifestat pregnant în focul eroicelor bătălii de clasă, conduse de comuniști, care au culminat cu insurecția din August 44, deschizătoarea drumului spre adevărata independență și neatințare a țării.

Prezentul volum, a cărui apariție coincide cu aniversarea centenarului independenței de stat a României, reprezintă un pios omagiu adus martirilor de ieri, neînfricaților luptători pentru dreptate și libertate socială, tuturor celor care s-au jefit pentru cauza neatîrnării și unității naționale.

COMITETUL DE REDACȚIE

CUPRINS

SOMMAIRE—INHALT—CONTENTS

EPOCA STRĂVECHE

MARTIN OLARIU — ȘTEFAN CADARIU, Peșteri cu urme de locuire de pe Valea Nerei (Sectorul Chei)	9
<i>(Bewohnte Höhlen im Nera-Tal)</i>	18
GHEORGHE LAZAROVICI, Periodizarea culturii Vinča în România	19
<i>(Die Periodisierung der Vinča-Kultur in Rumänien)</i>	
MARIAN GUMĂ — NICOLETA GUMĂ, Săpături de salvare la Valea Timișului (Județul Caraș-Severin)	45
<i>(Rettungsgrabungen bei Valea Timișului; Krs. Caraș-Severin)</i>	67
MARIAN GUMĂ, Cercetări arheologice pe Stenca Liubcovei (Județul Caraș-Severin)	69
<i>(Archäologische Forschungen auf dem „Stenca Liubcovei“-Berg; Krs. Caraș-Severin)</i>	103
TUDOR SOROCEANU, Considerații preliminare asupra ceramicii de tip Mureș	105
<i>(Vorläufige Betrachtungen über die Keramik vom Mureș-Typ)</i>	110
CAIUS SĂCĂRIN, Trei celturi de la Pescari (Județul Caraș-Severin)	111
<i>(Trois haches à douille du village Pescari; Département Caraș-Severin)</i>	115

PERIOADA ROMANĂ ȘI POSTROMANĂ

NICOLAE GUDEA — OVIDIU BOZU, A existat un sanctuar mithriac la Pojejena?	117
<i>(About the existance of a Mithraeum at Pojejena?)</i>	132
OVIDIU BOZU, Cohors I Sagittariorum la Zăvoi (Județul Caraș-Severin)	131
<i>(Cohors I Sagittariorum in Zăvoi; Krs. Caraș-Severin)</i>	133

OCTAVIAN RAUȚ — OVIDIU BOZU — RICHARD PETROV-SZKY, Drumurile romane în Banat	135
(<i>Römerstrassen im Banat</i>)	159
DOINA BENEĂ, Tipare și medalioane din ceramică din colecția Muzeului Banatului	161
(<i>Moulds and Medallions of Pottery in the Banat Museum</i>)	168

ISTORIE MEDIE

MIRCEA RUSU, Transilvania și Banatul în secolele VI — IX	169
(<i>Siebenbürgen und Banat zwischen dem VI. und IX. Jahrhundert</i>)	214
ILIE UZUM, Locuirea feudală timpurie de la Gornea-Țărmuri	215
(<i>Frühmittelalterliche Ansiedlung bei Gornea-Țărmuri, Krs. Caraș-Severin</i>)	222
CRISTINA FENEȘAN-BULGARU, Problema instaurării dominației otomane asupra banatului Lugojului și Caransebeșului	223
(<i>Das Problem der Einsetzung osmanischer Herrschaft im Banate von Lugosch und Karansebesch</i>)	238
COSTIN FENEȘAN, „Reglementarea” din 1693 a comitatului Severinului	239
(<i>Die „Regelung” von 1693 der Severiner Gespanschaft</i>)	243
COSTIN FENEȘAN — VOLKER WOLLMANN, Informații privind mineritul și metalurgia de la Sasca în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea	245
(<i>Auskünfte über das Saskaer Berg- und Hüttenwesen in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts</i>)	257
MIHAIL P. DAN — COSTIN FENEȘAN, Informații privind pregătirea celei de-a treia călătorii a lui Iosif al II-lea în Banat	259
(<i>Auskünfte über die Vorbereitung der dritten Reise Josephs II. ins Banat</i>)	268

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

GRIGORE PLOEȘTEANU, Din lupta lui Paul Vasici pentru drepturile Românilor bănățeni și transilvăneni	269
(<i>Aus dem Kampfe Paul Vasici für die Rechte der banater und siebenbürger Rumänen</i>)	283
GELU NEAMȚU — GHEORGHE NAGHI, Din corespondența lui Alexandru Roman privind ziarul „Federațiunea” (1868—1876)	285
(<i>Aus dem Briefwechsel Alexandru Romans über die Zeitung „Federațiunea”</i>)	292

VASILE M. ZABERCA, Bănăţenii — susţinători ai războiului pentru cucerirea independenţei	293
(<i>The People from Banat — Supporter of the Independence War</i>)	298
VIOREL FAUR, Mişcarea memorandistă în Bihor	299
(<i>Memorandist movement in Bihor District</i>)	307
ION POPA, Un document despre greva muncitorilor de la Anina din anul 1903	309
(<i>Un document concernant la grève des ouvriers d'Anina de l'année 1903</i>)	311
ION POPA — GHEORGHE JURMA, Ecouri ale răscoalei ţărăneşti din anul 1907 în Judeţul Caraş-Severin	313
(<i>Retentissements de la révolte des paysans de l'année 1907 dans le département Caraş-Severin</i>)	316
ALEXANDRU PORȚEANU, Lupta revoluţionară a maselor populare din judeţul Caraş-Severin pentru unirea cu România — 6 documente din arhivele Consiliului Naţional Român 1918	317
(<i>La lutte révolutionnaire des masses populaires du département Caraş-Severin pour l'union avec la Roumanie — documents tirés des archives du C.N.R. 1918</i>)	354
VASILE DUDAŞ, Aspecte ale grevei generale din august 1920 în Banat	355
(<i>Einige Aspekte des Generalstreiks vom August 1920 im Banat</i>)	359
GHEORGHE I. FLORESCU, Naţionalizarea societăţii „Reşiţa” şi implicaţiile ei politice (1920—1923)	361
(<i>Die Verstaatlichung der „Reschitza“-Gesellschaft und ihre politische Miteinwirkungen 1920—1923</i>)	372
GHEORGHE RUJA, Exploatarea miniere ale societăţii Uzinele de Fier şi Domeniile Reşiţa (U.D.R.), 1920—1928	373
(<i>Die Bergwerke der Gesellschaft „Eisenwerke und Domänen Reşiţa“, 1920—1928</i>)	383
LUDOVIC BĂTHORY, Greve şi revendicări ale muncitorilor de la societatea „Uzinele de Fier şi Domeniile Reşiţa” în anul 1929	385
(<i>Streike und Forderungen der U.D.R.-Arbeiter im Jahre 1929</i>)	403
CONSTANTIN BRĂTESCU, Aspecte privind lupta pentru pământ a ţărănimii din judeţul Caraş între 1934—1937	405
(<i>Der Kampf der Bauern für Boden im Kreis Caraş in den Jahren 1934—1937</i>)	413
LIVIU GROZA, Contribuţii aduse de Divizia 19 Infanterie la insurtecţia naţională armată antifascistă şi antiimperialistă din august 1944 şi la acoperirea frontierelor ţării în partea de sud a Banatului	415
(<i>La contribution apportée par la Division 19 Infanterie à l'insurrection nationale armée antifasciste et antiimpérialiste du 23 août et à la couverture de la frontière du pays dans le sud du Banat</i>)	425

VIRGINIA ARDELEAN, Documente privind lupta pentru democratizarea aparatului de stat în plasa Oravița, Județul Caraș	427
(<i>Dokumente über den Kampf für Demokratisierung des Staatsapparates im Bezirk Oravița, Kreis Caraș</i>)	432

CRONICA ARHEOLOGICĂ ȘI REPERTORII

GH. LAZAROVICI — I. UZUM — M. GUMĂ, Gornea-Liubcova	433
GH. LAZAROVICI — I. UZUM, Cuptoare-Sfogea	433
M. GUMĂ — N. GUMĂ — R. PETROVSZKY, Valea Timișului	434
O. BOZU, Lăpușnicel — Cetate	434
N. GUDEA — O. BOZU, Pojejena — Via Bogdanovici	435
I. UZUM — GH. LAZAROVICI, Ilidia — Oblia	436
RICHARD PETROVSZKY, Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin din paleolitic până în secolul al V-lea î.e.n. (Partea III)	437
(<i>Beiträge zum archäologischen Ortsverzeichnis des Kreises Caraș-Severin, vom Paläolithikum bis in das V. Jh. v.u.Z.</i>)	461
VASILE IONIȚA, Identificarea pe baza toponimiei actuale a unor așezări dispărute (I)	463
(<i>L'identification des habitats disparus conformément à la toponymie actuelle</i>)	470

ISTORIA ARTEI ȘI CULTURII

LAJOS KAKUCS, Unele informații de arhivă privind cercetările arheologice efectuate în Banat între 1872—1918	471
(<i>Einige Archivauskünfte über die während der Zeit 1872—1918 im Banat vorgenommenen archäologischen Ausgrabungen</i>)	478
VALERIU LEU, Un manuscris românesc inedit din prima jumătate a secolului al XVIII-lea	479
(<i>Une manuscrit roumain inédit de la première moitié du XVIII-ème siècle</i>)	481
NICOLAE BOCȘAN, Contribuții la bibliografia literaturii române din Banat în epoca luminilor	483
(<i>Beiträge zur Bibliographie des rumänischen Schrifttums aus dem Banat im Aufklärungszeitalter</i>)	494
NEGOIȚA LĂPTOIU, Din corespondența pictorului bănățean Nicolae Popescu către Timotei Cipariu	495
(<i>De la correspondance du peintre Nicolae Popescu du Banat avec Timotei Cipariu</i>)	505
ELENA BORUGA, Aspecte din activitatea de publicist a lui Traian Vuia	507
(<i>Aspects de l'activité du publiciste de Traian Vuia</i>)	519

EPOCA STRĂVECHE

PEȘTERI CU URME DE LOCUIRE DE PE VALEA NEREI (SECTORUL CHEI)

Rîul Nera (Nergana) drenează versantul de sud-est al Munților Semicului și pe cel de nord-vest al Munților Almăj și Locvei. În cursul superior, pînă la intrarea în Depresiunea Almăjului, valea prezintă caractere montane, cu pante foarte mari care depășesc 30 m/Km. La jumătatea estică a depresiunii, Nera colectează de pe versantul sud-estic al Semicului și cel nord-vestic al Almăjului pe cei mai importanți afluenți ai săi. Minișul, afluent din dreapta își are izvoarele în carst, valea străbătînd o zonă cristalină epizonală. Cea mai spectaculoasă porțiune de-a lungul Văii Minișului o constituie sectorul de chei, unde valea se îngustează, cu pereți calcaroși spintecați de galeriile unor peșteri (Găurile lui Miloi, Peștera cu apă de la Bigăr, Gaura din Cîrșia Bologii). În acest veritabil canion, Minișul primește de pe dreapta apele celei mai puternice resurgente carstice din Banat — Izbul Bigăr (Coronini), care înainte de a-și contopi apele sale cele ale Minișului, formează o spectaculoasă cascadă pe tuf calcaros. În aval de localitatea Șopotu Nou (Buceaua), Nera părăsește Depresiunea Almăjului, făcînd un cot brusc spre nord-vest și pătrunde în sălbaticile chei, de un farmec fără seamăn, pe o lungime de peste 20 Km între Drîștie și Sasca Română. În sectorul de chei Nera străpunge o serie de benzi calcaroase de diferite vîrste, ce au orientarea N—S: aptian inferior-barremian, aptian superior, callovian mediu, oxfordian inferior-callovian superior, kimmeridgian inferior-oxfordian superior, (tithonic inferior)-kimmeridgian superior, berriasian-tithonic superior, valanginian, hauterivian, aptian inferior-barremian, aptian superior, callovian mediu, oxfordian inferior — callovian superior, kimmeridgian inferior-oxfordian superior, (tithonic inferior)-kimmeridgian superior, berriasian — tithonic superior — valanginian, hauterivian, aptian inferior — barremian¹, aptian superior, aptian inferior-barremian, hauterivian, aptian inferior-barremian, aptian superior, vallangenian² (între Drîștie, com. Șopotu, Nou și Sasca Română).

¹ S. Năstăseanu, H. Savu, *Harta geologică: 139 b Lăpușnicul Mare, 1—34—116—B*, scara: 1:50.000, Institutul Geologic, București, 1970.

² O. Maier, S. Năstăseanu, E. Potoceanu, J. Stancu, *Harta geologică: 139 a Sasca L-34-116-A*, scara 1:50.000, Institutul Geologic, București, 1973.

Calcarele cretacice sînt mai bine reprezentate decît cele jurasice, iar în cea mai mare parte calcarele sînt carstificabile, cu o largă dezvoltare a fenomenelor exocarstice: doline, marmite, poduri și tunele naturale, puternice emergențe carstice, lacuri carstice, cît și a celor endocarstice: peșteri, avene.

Căi de acces: din Oravița se poate ajunge în chei pe următoarele trasee Ciclova Română-Ilidia-Socolari, iar de la marginea satului drumul o ia către Valea Beilui, trecînd pe la poalele Dealului „Goruia Cetățuia” (alt. 664 m) și se ajunge la cantonul silvic Valea Beilui. De aici se poate continua drumul pe valea Beilui în jos pînă la confluența cu Nera.

O altă variantă a acestui traseu, plecînd tot din Oravița pe la Răcăjdia — Ciuchici—Macoviște (drum modernizat) — Potoc, unde drumul se bifurcă: un drum forestier o ia către Podul Beilui, iar altul către Socolari, dînd de prima variantă a traseului.

Din Bozovici pînă la Dalboșeț (șosea modernizată) — Șopotu Nou și de aici se intră în chei.

Din Știnăpări (com. Cărbunari) se merge pînă la punctul „La Logor” (între Știnăpări și Stăncilova) iar de aici se coboară la Lacul Dracului. Acestea sînt principalele căi de acces spre Cheile Nerei, oferind turistului posibilitatea străbaterii celui mai spectaculos sector de chei.

Străbătînd cheile de la un capăt la altul, acestea ni se înfățișează ca o succesiune de abrupturi, de cîrșii sau cleanțuri, unele perfect verticale ce ajung pînă la 200 m. Pentru măreția, dimensiunile și sălbăcia lor vom menționa cîteva: Cîrșia Meliugului, Cîrșia Albinei, Cleanțul Farna, Cîrșia Căprariului, Cîrșia Șoimului, Cîrșia Rolului, Cîrșia Foeroaga Mare (enumerate din amonte spre aval), fig. 1³.

Puternica fragmentare a reliefului se face remarcată prin prezența „turnurilor” înalte, ca: Turnul Mare al Begului (cca 200 m), Turnul Mic al Begului, iar prezența abrupturilor calcaroase pe ambii versanți este destul de rară, cîrșiile se întîlnesc fie pe un mal, fie pe celălalt, alternînd cu sectoare mai domoale pe malul opus.

Regimul hidrologic al Nerei se prezintă astfel: o foarte mare variabilitate a debitului, cu o frecvență și o violență a viiturilor destul de mare 23—24 viituri pe an, predominînd în aprilie-mai, iar debitul cel mai scăzut în întîlnim în septembrie-octombrie, cînd adîncimea nu depășește 0,50 m⁴.

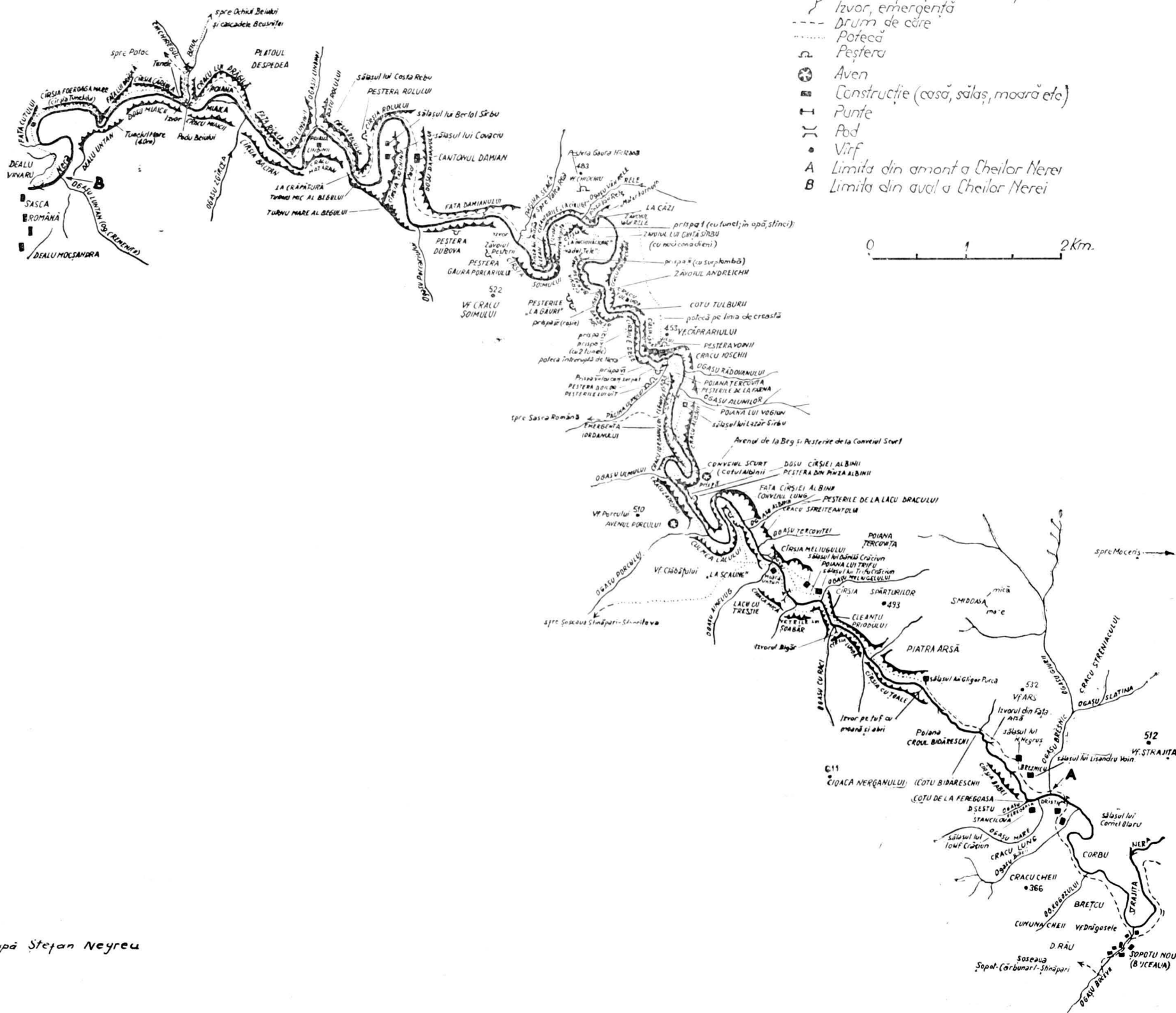
Versanții sînt acoperiți de păduri de fag care, în partea mediană a a cheilor fagul își are unul din arialele sale de cea mai joasă altitudine (sub 170 m). Alături de fag întîlnim păduri de gorun, carpeni, iar pe versanții calcaroși specii xerotermofile, în care se remarcă prezența ele-

³ L. Botoșăneanu, Șt. Negrea, *Cheile Nerei, în Ocrotirea naturii*, 13, 1, 1969, p. 41—50.

⁴ C. Moissiu, *Bazinul hidrografic al rîului Nera. Monografie hidrologică*. (rezumatul tezei de doctorat), Universitatea București, 1973.

Legend

- Versant: călcăras („cicănt”, „cîrșie”, „pînză”, „crac etc.”)
 Curs de apă și sensul curgerii sale
 Izvar, emergență
 Drum de căre
 Potecă
 Peștera
 Aven
 Construcție (casă, sălas, moară etc.)
 Punte
 Pod
 Vîrf
 Limita din amont a Cheilor Nerei
 Limita din aval a Cheilor Nerei

dupa Ștefan Neyreu

Fig- 1 — Schița Cheilor Nerei (ridicare de Stefan Negrea, 1962—1966).

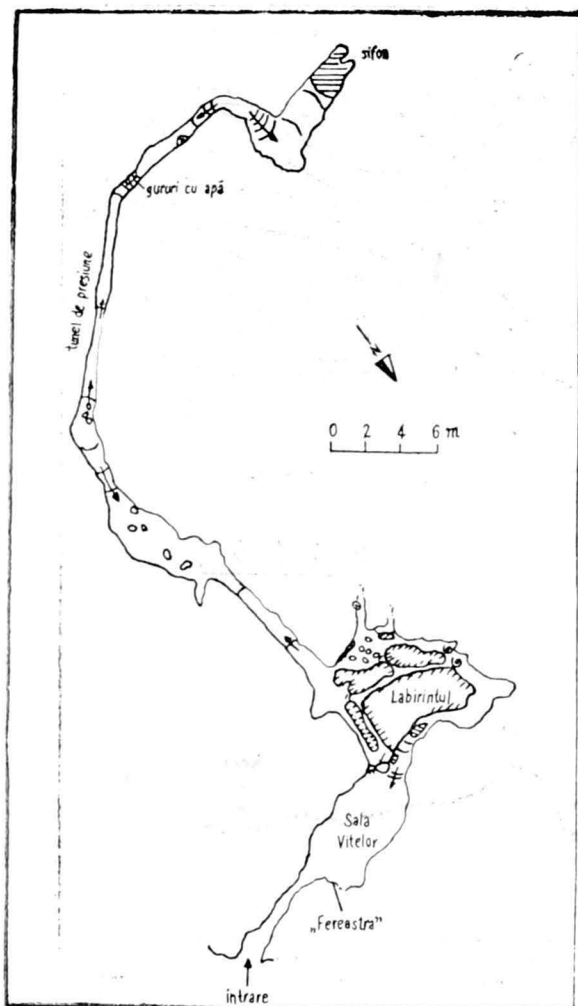

Fig. 3. — Peștera Boilor, cartată de Șt. Negrea.

înaltă de 7 m, luminată de o „fereastră” de 2 m. Legătura între această sală și galeria principală se face prin câteva culoare înguste cu praguri. Apa și-a lăsat amprenta pe pereții galeriei principale: tunele de presiune, inele de eroziune, lac-sifon permanent. În această peșteră s-au găsit resturi de mamifere fosile: *Rhinolophus ferrum-equinum*; *Rhinolophus hipposideros*⁸.

⁶ Șt. Negrea, Alexandrina Negrea, V. Sencu, L. Botoșăneanu, *Grottes du Banat (Roumaine) explorées en 1963*, în *International Journal of Speleology*, I, 3, Weinheim, 1965, p. 397—440.

⁷ M. Bleahu, V. Decu, Șt. Negrea, C. Pleșa, I. Povară, I. Viehmann, *Peșteri din România*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 230—232.

⁸ Alexandrina Negrea, L. Botoșăneanu, Șt. Negrea, *Documents pour servir à la connaissance de la faune de Mammifères des grottes du Banat (Roumaine)*, în *International Journal of Speleology*, II, Lehre, 1967, p. 344—345.

Peștera are o lungime mijlocie, subfossilă, dezvoltată în calcare stratificate cu intercalații de sillex în benzi, de vîrstă luisitanian-kimmeridgian. Este formată dintr-o galerie lungă, ce conduce într-o sală de unde se ramifică cîteva galerii, una fiind ascendentă, un fel de balcon natural la 8 m deasupra lacului de unde ni se deschide oglinda cu reflexe verzei-albăstrui. În săli și galerii există bolovăniș de calcar, argilă și diferite formațiuni concreționare.

Speoclimatul se prezintă astfel: la exterior 19°C, în săli 11,4°C (în octombrie 1963), deci este o grotă caldă. Umiditatea relativă 100%, foarte umedă, străbătută de curenți slabi la intrare⁶.

Peștera Boilor⁷, se află lîngă poteca turistică, pe versantul stîng al Nerei, cu o lungime de 126 m, alternînd cu porțiuni ascendente și descendente, subfossilă (fig. 3). Este o peșteră foarte umedă avînd umiditatea relativă de 100% iar temperatura din interior 9,5°C (10.X.1961.) Intrarea este mare cca 4 m înălțime, iar printr-un mic culoar se ajunge în Sala Vitelor

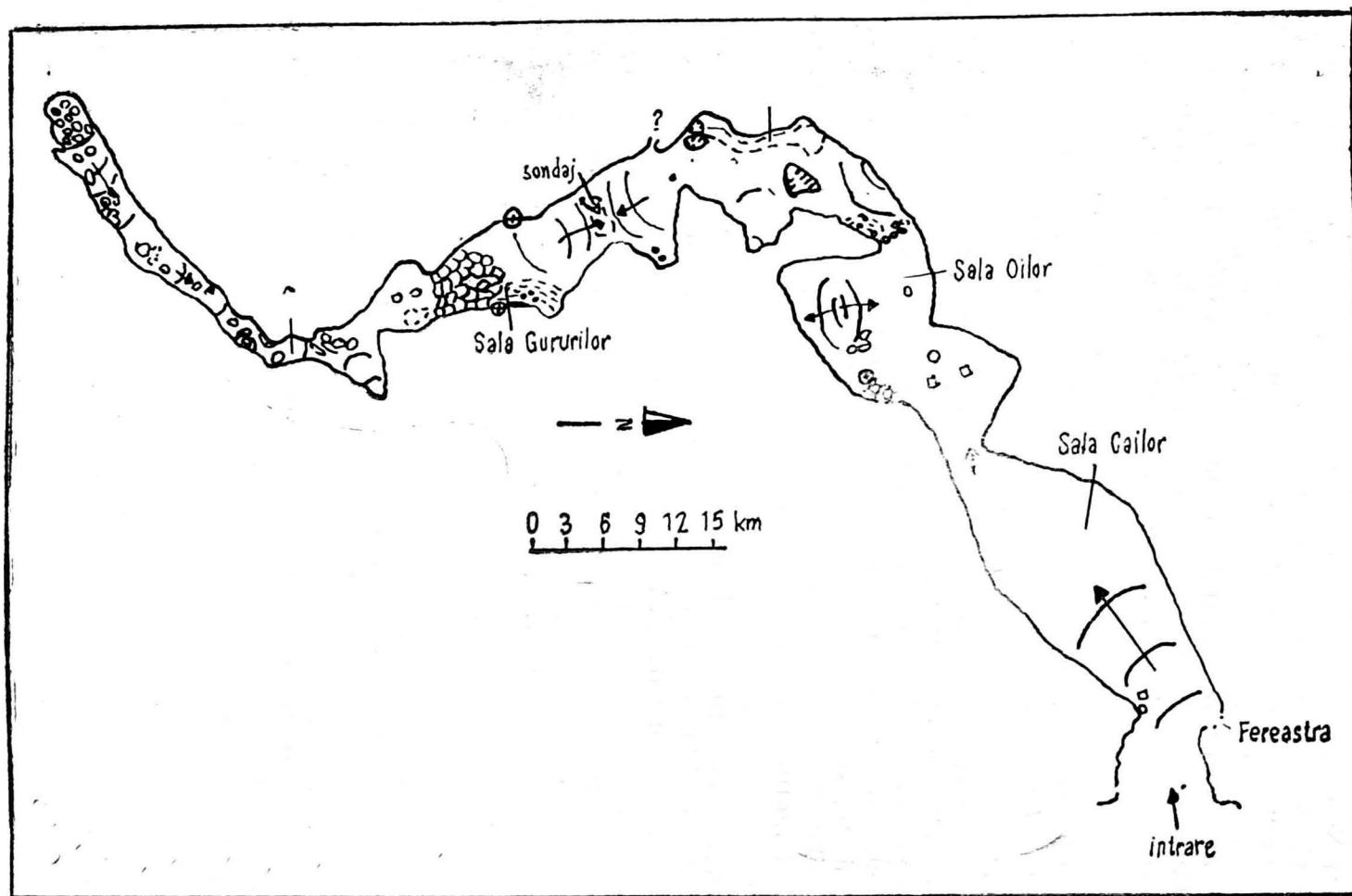

Fig. 4. — Gaura Porcariului, cartată de Șt. Negrea.

Gaura Porcariului (fig. 4), se află la o altitudine de 240 m, cu 50 m deasupra Nerei, mascată bine de pădure, situată nu departe de confluența cu Ogașul Porcariului, poteca ce pleacă din Zăvoiul Peșterii duce la peșteră. Lungimea peșterii este de 152 m, fosilă, cu intrarea înaltă de 7 m, de unde se pătrunde în Sala Cailor, luminată difuz printr-o fereastră, iar de aici printr-o îngustare se intră în Sala Oilor. Porțiunea cea mai concreționată și mai atrăgătoare este Sala Gururilor, cu stalactite, stalacmite, scurgeri paretale, bazinele uscate delimitate de baraje de travertin.

Speoclimatul: temperatura interioară este de 9–10°C (iunie-octombrie), iar umiditatea ridicată 98–100%. În peșteră s-au descoperit oseminte de: *Ursus spelaeus*; *Capreolus capreolus*; *Capra hircus*; *Glis glis*; *Rhinolophus ferrum-equinum*; *Myotis myotis*⁹.

Peștera Dubova (fig. 5) una din cele mai mari peșteri din chei, lungă de peste 384 m, cu intrarea suspendată la 20 m pe un perete abrupt. Se află pe versantul stîng, nu departe de Ogașul Porcariului, iar urcarea este destul de greoaie. Peștera este ascendentă, fosilă, cu galerii foarte întortochiate, străbătute de un fost curs subteran, deoarece aici întîlnim pietriș rulat, nivele de eroziune, poduri naturale, stalacmite se află numai în Sala Fagurilor, împreună cu baraje de travertin, pe stîncile prăbușite s-a depus un strat gros de guano umed.

Temperatura din interiorul galeriilor finale se ridică la 10,2 pînă la 11,5°C, iar umiditatea relativă între 98–100% în iunie-octombrie, galeriile ascendente din partea stîngă sînt ceva mai uscate.

S-au găsit aici resturi scheletice de: *Ursus spelaeus*; *Canis familiaris*; *Meles meles*; *Myotis myotis*; *Capreolus capreolus*; *Apodemus sylvaticus*; *Glis glis*; *Muscardinus avellanarius*; *Clethrionomys glareolus*; *Microtus arvalis*; *Pithymys subterraneus*; *Sciurus vulgaris*; *Crociodura leucodon*; *Talpa europaea*; *Myotis myotis*; *Rhinolophus hipposideros*; *Rhinolophus ferrum-equinum*; *Rhinolophus blasi*; *Plecotus auritus*; și amoniți (faună jurasică)¹⁰.

Resturi scheletice de mamifere fosile s-au găsit și în Peșterile lui Vit, situate pe valea seacă Păgina Ulmului¹¹: *Vulpes vulpes*, *Felis (Lynx) lynx*; *Ursus spelaeus*; *Capra ibex*; *Apodemus sylvaticus*?; *Rhinolophus ferrum-equinum*; *Rhinolophus hipposideros*¹². De asemenea, s-au descoperit oase de mamifere fosile și în Peștera Mare de la Găuri din Cîrșia Barbeșul Mare: *Ursus spelaeus*; *Sus scrofa*; *Sciurus vulgaris*; *Glis glis*; *Rhinolophus hipposideros*, iar în Peștera Voinii din Cîrșia Căprariului

⁹ Ibidem, II, p. 344.

¹⁰ Ibidem, II, p. 344–345.

¹¹ L. Botoșăneanu, Șt. Negrea, *Drumetind prin Munții Banatului*, Ed. Sport-Turism, 1976, p. 147.

¹² Alexandrina Negrea, L. Botoșăneanu, Șt. Negrea, *Documents pour servir à la connaissance de la faune de Mammifères des grates du Banat (Roumaine)*, în *International Journal of Speleology*, II, Lehre, 1967, p. 344.

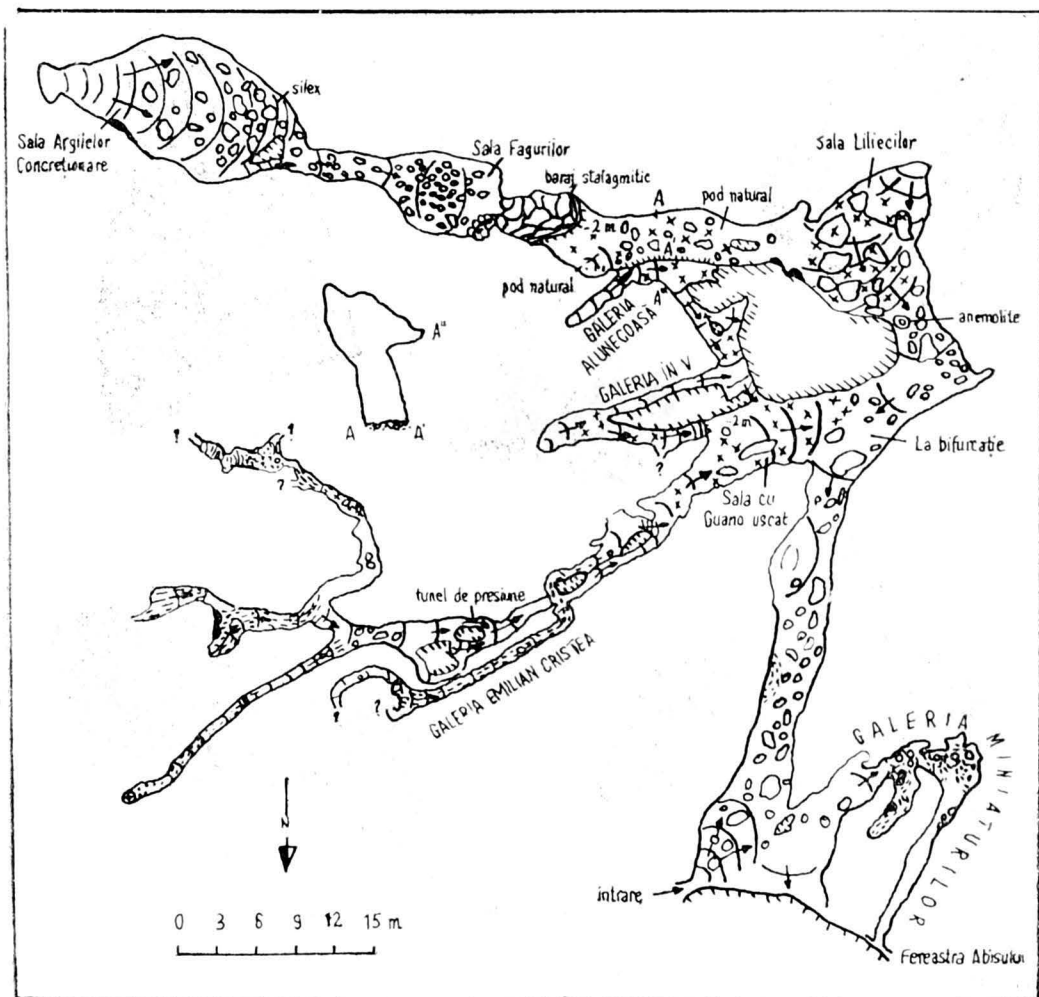

Fig. 5. — Peștera Dubova, cartată de Șt. Negrea.

(umiditate relativă din interiorul peșterii 100%, iar temperatura 11,8°C, septembrie 1962): *Rhinolophus ferrum-equinum*.

URME DE ÎNCUIRE

Cercetările speologice au adus o serie de date noi asupra grotelor și peșterilor din Cheile Nerei. Explorările efectuate au omis din păcate eventualele urme de locuire. Ca urmare a acestui fapt, în perioada 25 iulie — 3 august 1972, a fost organizată o perigheză arheologică, având ca scop

Fig. 6. — Fragmente ceramice eneolitice, Peștera Dubova.

stabilirea urmelor de locuire în grotle și peșterile din zona menționată, ca și efectuarea unor sondaje¹³.

Itinerarul stabilit, prevedea parcurgerea traseului din aval în amonte, cu care ocazie au fost cercetate următoarele peșteri și grotle:

Peștera Rolului (Adam Neamțu). Situată în Cîrșia Rolului (270 m înălțime), la cca 300 m în aval de contonul Damian, pe partea dreaptă a drumului, se prezintă ca o peșteră uscată.

Fragmentele ceramice apar încă la suprafața solului în fața gurii de intrare, fiind însă din păcate amestecate. Fragmentele sînt de epocă modernă, feudală și preistorică, aceasta din urmă fiind din păcate atipice.

În gura peșterii se află o groapă (probabil aparținătoare unor căutători de comori) de cca 0,50 m adîncime, care, curățată de nisip, permite observarea unor straturi dese și succesive de cenușă. Prin curățirea acestei gropi, cît și prin îndreptarea pereților, n-au fost găsite fragmente

¹³ Colectiv alcătuit din : Gh. Lazarovici, I. Neamțu, I. Obeștelescu, D. Țicu, Șt. Cădariu, P. Țicu.

ceramice, dar o săpătură orizontală n-ar exclude depistarea unor urme materiale.

Peștera Dubova, cu o deschidere a gurii de intrare de 15 m, a fost greu găsită din cauza frunzișului care o camunfla. Partea stîngă care ne-a trezit interesul, este mai uscată, la suprafață sînt fragmente ceramice cu depuneri de calcar, care după spălare cu acid clorhidric s-au dovedit a fi eneolitice.

Culoarea fragmentelor ceramice este neagră sau gălbui-roșietică, arderea incompletă, degresant nisip grosier. Fragmentele în majoritate sînt acoperite cu slip. În materialul recoltat, apare un fragment de buză răsfrînt în exterior.

Grota Boilor, situată pe malul stîng al Nerei, nu este mare, în schimb este uscată în perioadele de secetă, ceea ce face posibilă o locuire temporară. În anotimpul ploic, apa pătrunde printr-o galerie laterală, după cum o dovedesc depunerile.

Peșterile lui Vîț, situate la cca 200—250 m de Valea seacă, Păgina Ulmului, aceste peșteri, mici dar uscate, conțin resturi de *Ursus spelaeus* și *Felis lynx*.

Cu ocazia sondajului efectuat au fost recoltate fragmente ceramice feudale de culoare neagră și cenușie, lucrate la roată, dintr-o pastă fină, ornamentate cu benzi.

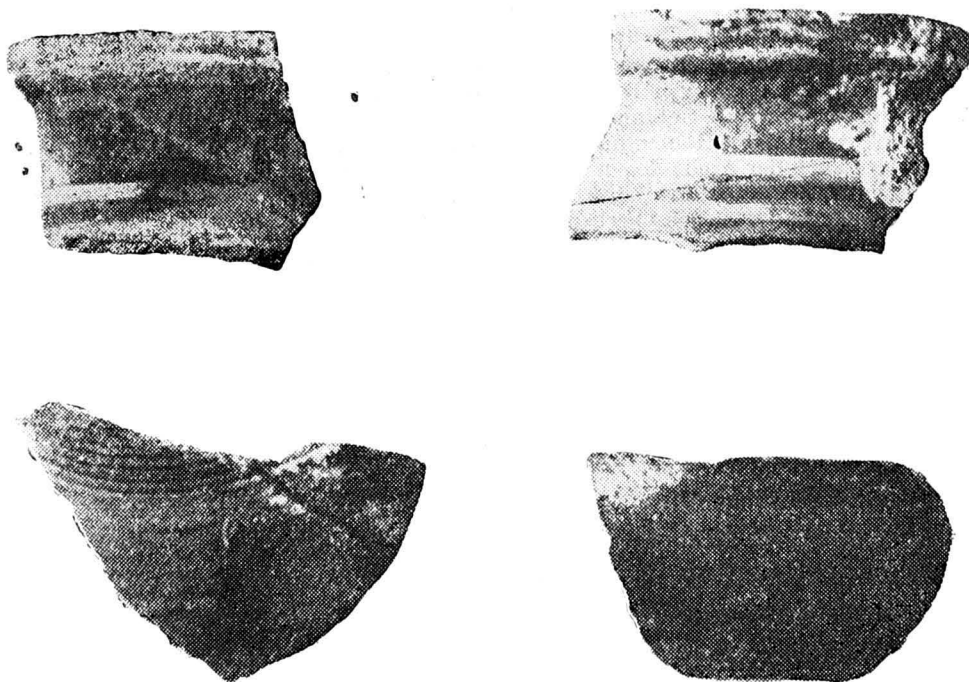

Fig. 7. — Fragmente ceramice, sec. XVI—XVIII, Peștera lui Vîț.

Peștera din Pinza Albinii, cu un profil descendent, este străbătută de un curent de aer puternic și rece la intrare, curent care dispare în interiorul peșterii. Depunerile mari de grohotiș din interiorul peșterii nu au permis executarea unui sondaj.

Complexul Lacul Dracului, prezintă importanță mică din punct de vedere arheologic. Trei la număr, aceste peșteri chiar dacă au constituit un adăpost, aceasta a fost de scurtă durată. Nu s-au descoperit fragmente ceramice.

În încheiere dorim să atragem atenția asupra peșterilor și grotelor (aproximativ 15 la număr) aflătoare în peretele din dreapta drumului ce duce de la Podul Beiului la Sasca Română, care n-au putut fi cercetate din cauza lipsei de echipament adecvat.

Ca rezultat final al acestei periegeze, s-a ajuns la concluzia că vor trebui întreprinse sondaje cu suprafețe mai mari în peșterile, Rol, Dubova și Vît.

MARTIN OLARU — ȘTEFAN CADARIU

BEWOHNTHE HÖHLEN IM NERA-TAL

(Z u z a m m e n f a s s u n g)

Im Südwesten des Banats gelegen, mit einer gesammten Länge von 18 Km, verbindet der Nera-Klamm die Ortschaften Driștie mit Sasca Română und bildet die Grenze zwischen dem Anina-und dem Locvei-Gebirge.

Die große Anzahl von Höhlen und Grotten zogen nicht nur die Aufmerksamkeit der Späo-
leologen sondern auch der Archäologen an. Gelegentlich einer Terrainbegehung in der oben er-
wähnten Gegend im Sommer des Jahres 1972, wurden in einer Reihe von Höhlen vorgeschicht-
liche, feudale und moderne Tonscherben vorgefunden.

PERIODIZAREA CULTURII VINÇA ÎN ROMÂNIA*

Răspîndită pe o arie vastă care cuprinde, de la sud spre nord, Macedonia¹, Kosovo-Metohia², Croația³, Bosnia⁴, Vestul Bulgariei⁵, Oltenia⁶, Banat⁷, Vojvodina⁸, Croația⁹, Ungaria de Sud¹⁰, Transilvania¹¹, cu răspîndiri și influențe care depășesc cu mult aria sa de origine¹², cultura Vinča a jucat un rol deosebit, oprind dezvoltarea culturii Starčevo-Criș în zonele în care cele două culturi au intrat în contact, contribuind la formarea unor culturi din neoliticul mijlociu, din vecinătatea ariei sale

* Comunicare la sesiunea din decembrie 1976, organizată de Institutul de arheologie din București.

¹ Milojević 1949, 75; Grbić 1957, 143; Garašanin 1959a, 13; Srežović 1963, 7.

² Stailo 1955, 7; Tasić 1958, 11 și urm.; Garašanin 1959, 13; Jovanović 1963, 13; Srežović, 1968, 9.

³ Milojević 1949, 72—75; Garašanin 1951a, 12; Garašanin 1951b, 20; Garašanin 1959, 14; Garašanin 1961, 14; Berciu 1961, 14; Krstić 1964, 63.

⁴ Garašanin 1959, 14; Garašanin 1968, 38; Čović 1961, 72; Jovanović 1963, 23; Srežović 1963, 9.

⁵ Grbić 1957, 143; Garašanin 1959, 14; Berciu 1961, 14; Srežović 1963, 7.

⁶ Nestor 1932, 33—36; Berciu 1935, 23, 37; Berciu 1951, 232 și urm.; Berciu 1961a, 14; Berciu 1961b, 36—40; Popescu 1956, 65; Srežović 1963, 7; Dumitrescu 1968, 9; Dumitrescu 1974, 36; Brukner 1968, 68; Comșa 1971a, 85; Comșa 1969a, 12; Jovanović 1970, 116;

⁷ Garašanin 1959, 14; Tudor 1965a, 396; Comșa 1969b, 33 și urm.; Dumitrașcu 1969, 517—518.

⁸ Garašanin 1951a, 12; Garašanin 1951b, 20; Garašanin 1954, 125; Garašanin 1957, 217; Garašanin 1959, 14; Grbić 1957, 143; Simovlijević 1959, 376; Jovanović 1963, 13—14; Jovanović 1965, 40 și urm.; Srežović 1963, 9; Tasić 1965b, 29 și urm.

⁹ Grbić 1957, 143; Srežović 1968, 9.

¹⁰ Childe 1929, 27; Jovanović 1965, 41; Kutzián 1966, 264; Srežović 1968, 9; Comșa 1969 b, 32.

¹¹ Childe 1929, 27; Roska 1936, 14; Grbić 1957, 144; Nicolăescu-Plopșor 1957, 38—39; Berciu 1958, 8, 21; Berciu 1962, 267—270; Garašanin 1959, 13; Paul 1961, 113; Paul 1965, 294—297; Paul 1969, 33—38, Vlassa 1967, 166; Vlassa 1967b, 413—414; Vlassa 1976, 29—30; 128, 166; Mijlojević 1965, 263; Comșa 1969a, 12.

¹² Makkay 1962, 13.

primare, cum ar fi: Tisa¹³, Butmir¹⁴, Lengyel¹⁵ sau influențind dezvoltarea ori evoluția altora¹⁶.

Cultura Vinča face parte dintr-un fenomen mai larg, numit al chalcoliticului balcano-anatolian¹⁷, ale cărui probleme evolutive au fost lămurite zonal¹⁸, discutabile fiind doar originea și momentul cronologic la care apare și se dezvoltă cultura Vinča sau culturile învecinate înrudite (Dimini timpuriu¹⁹, Paradimi²⁰, Karanovo II—III—Veselinovo²¹ și Dudești²²).

Dată fiind importanța și rolul pe care le joacă, atât prin evoluția sa, cât și prin poziția de jalon în cronologia relativă a unor teritorii învecinate (în special spre nord și vest), unde nu există o asemenea stratigrafie, precizarea evoluției, periodizarea exactă a acestei civilizații, sînt tot atîtea probleme fundamentale ale cercetării arheologice. Deoarece teritoriul patriei noastre ocupă o bună parte din aria acestei culturi (în special Banatul, care se află în centrul acestui fenomen) este necesar să se acorde o atenție deosebită problemelor de bază ale acestei civilizații.

Opinii și păreri generale. Evoluția și periodizarea culturii Vinča trebuie privite cronologic și zonal. Au fost precizate mai multe variante ce cuprind cultura Vinča și fenomenul vinčian sau civilizațiile înrudite. Pot fi amintite următoarele variante: *clasică* (în Serbia și pe Dunăre²³),

¹³ Lăsînd la o parte momentul cronologic care diferă de la un autor la altul sînt relații pentru aceste probleme la următorii cercetători: Tompa 1937, 42; Garašanin 1951, 128; Garašanin, 1959, 13; Grbić 1957, 143; Vlassa 1961, 20, 22; Vlassa 1963, 486; Vlassa 1964, 361; Vlassa 1966, 33, 35; Vlassa 1967, 407; Jovanović 1963, 24; Jovanović 1970, 21; Makkay 1965, 15—16; Milojević 1965, 263; Paul 1965, 298; Kutzián 1966, 263—265; Banac-Garašanin 1965, 271.

¹⁴ Benac 1952; Banac 1971, 68; Jovanović 1963, 24, Srejski 1964, 21; Srejski 1968, 9—10.

¹⁵ Grbić 1957, 143; Brukner 1965, 174—175; Brukner 1968, 75; Brukner 1969, 63—68; Benac 1971, 272.

¹⁶ Milojević 1949, 35/1; Milojević 1951, 121; Milojević 1953, 78—79; Milojević 1959, 65—84; Milojević 1960, 121; Milojević 1965, 263; Milojević 1968, 263; Garašanin 1961, 146; Garašanin 1968, și 39; Soudský 1961, 277 urm.; Makkay 1962, 12; Makkay 1965, 15—16; Makkay 1968, 9; Vlassa 1963, 486—488; Kalicz 1965, 37—39; Dumitrescu 1966, 442; Kutzián 1966, 264; Dimitrijević 1968, 82; Dumitrașcu 1969, 52; Paul 1969, 48—50.

¹⁷ Srejski 1963, 7—8; Srejski 1971a, 20; Srejski 1968a, 10; Srejski 1968b, 177 și urm.; Milojević 1949, 75; Milojević 1950, 112; Popović 1957; Grbić 1959, 17; Garašanin 1959, 26; Jovanović 1963, 23—24; Jovanović 1965, 41; Berciu 1966, 87; Garašanin 1968, 36.

¹⁸ Pentru Dudești, Karanovo, Vinča și Dimini s-a emis cîte o ipoteză privind momentul formării lor. Idei unitare nu sînt. Pentru bibliografia problemei vezi notele 17, 19—22; Garašanin 1961c, 39.

¹⁹ Wace-Thompson 1912, 15; Milojević 1960, 24; Hauptmann 1967, 7; Hood 1970, 85 și urm.; Theocharis 1971, 57; Lazarovici 1977 (ms).

²⁰ Garašanin-Dehm 1963, 276 și urm.; Renfrew 1970, 48; Lazarovici (1974—1975) 1977 (ms); Theocharis 1971, 57.

²¹ Milojević 1949, 77; Garašanin 1961b, 143; Srejski 1963, 8—9; Srejski 1968, 10; Berciu 1966b 24.

²² Berciu 1961b, 107; Dumitrescu 1970, 8.

²³ Tasić 1960, 38; Garašanin 1968, 37; Benac-Garašanin 1971, 21.

*Morava de sud*²⁴, *Kosovo*²⁵, *Bosnia de est*²⁶, *Turdaș*²⁷, *Verbicioara I*²⁸, *Rast*²⁹, *Cultura Banatului*³⁰, *Pločnik*³¹, precum și grupe doar înrudite cu Vinča: *Dudești*³², *Karanovo II-III*³³, *Veselinovo*³⁴, *Vršnik (II-IV)*³⁵, *Paradimi*³⁶, *Dimini timpuriu*³⁷ și altele³⁸. Unele din sus amintitele variante au semnificații zonale, altele cronologice, chiar dacă nu întotdeauna sînt privite în cadrul fenomenului general.

Pentru a nu lungi prea mult acest studiu, ne referim, în principal, la cultura Vinča de pe teritoriul românesc, iar a fenomenele ce o însoțesc și la grupele înrudite doar în măsura în care lămuresc înțelegerea fenomenului vincian — Pentru Banat (tratăm în primul rînd această zonă deoarece face parte din aria primară a acestei civilizații) sînt, în momentul de față, două opinii privind periodizarea culturii Vinča: a lui E. Comșa și a noastră. Analiza opiniilor lui Comșa am făcut-o încă în urmă cu trei ani³⁹. De atunci am făcut și alte precizări, în măsura în care a menținut sau a renunțat la unii termeni⁴⁰ și, deci, la semnificația lor. Opiniile lui Comșa se bazează, în principal, pe observațiile stratigrafice de la Liubcova-Ornița și pe studiul plasticii de la Zorlențul Mare⁴¹. Opiniile noastre (au ca temei observații făcute pe descoperiri Vinča A-*Starčevo IV* la

²⁴ Garașanin 1959, 23—24; Garașanin 1968, 37; Tasić 1960, 38; Benac-Garașanin 1971, 271.

²⁵ Supra notele 23—24 plus: Glisić 1957, 317; Tasić 1958, 37.

²⁶ Garașanin 1968, 37; Benac-Garașanin 1971, 275.

²⁷ Paul 1965, 298; Berciu 1966, 83; Garașanin 1968, 37.

²⁸ Milojević 1949, 77; Berciu 1952, 149.

²⁹ Garașanin 1968, 37; Jovanović 1970, 110; Benac 1971, 271.

³⁰ Banner 1960, 36; Banner 1948, 39—40; Petrescu-Dîmbovița 1958, 67; Comșa 1959, 173; Comșa 1960, 218; Kutzián 1966, 264; Vlassa 1966, 34; Vlassa 1967, 407, n. 9; Berciu 1967, 187; Dumitrașcu 1969, 518; Rusu 1971, 78 și urm.

³¹ Garașanin 1959, 23.

³² Supra nota 22 și Srejović 1963, 6.

³³ Mellaart 1960, 270—278, special 273; Garașanin 1961b, 143—144; Garașanin 1963, 4—9; Srejović 1963, 9.

³⁴ Supra notele 21 și 33 plus: Milojević 1970a, 83; Mikov 1958, 540; French 1962, 31; Jovanović 1963, 24; Jovanović 1964, 11—12; Jovanović 1968, 15; Berciu 1966b, 24; Müller-Karpe 1968, 463, n. 160.

³⁵ Garașanin 1959, 64; Garașanin 1961a, 39; Garașanin 1961b, 144; Garașanin 1961c, 277—278; Garașanin 1971, 25; Benac-Garașanin 1971, 268; Hauptmann 1967, 7; Vlassa 1967, 407; Brukner 1968, 61.

³⁶ Supra nota 20.

³⁷ Supra nota 19.

³⁸ Pentru: *Photolivos I* cf. Renfrew 1970, 47—48; *Dikili Tash I* Deshayes 1970, 23—24; Ghéorghiev 1971, 29; *Porodin* = Grbić 1960, 100; Galović 1967, 151; Hauptmann 1967, 5—7; Garașanin 1971, 26; Benac-Garașanin 1971, 268; Referitor la Banat și vecinătate cf. Lazarovici 1973, 26—27.

³⁹ Lazarovici 1973, 28—29.

⁴⁰ Lazarovici 1973b, 461—466; Lazarovici 1973c, 15—16; Lazarovici 1975, 7—24 (în special) 15—16; Lazarovici 1976, 209.

⁴¹ Tudor 1965, 396; Comșa 1965, 549; Comșa 1967, 32—34; Comșa 1969a, 26—33; Comșa 1971, 85; Comșa-Răuț 1969, 12—14.

Gornea⁴² la *Ostrovu Golu* (Banului)⁴³ și Moldova Veche-Rit⁴⁴; pentru Vinča B₁ la Zorlențul Mare⁴⁵, Balta Sărată-Caransebeș⁴⁶, Parța⁴⁷; pentru Vinča B₂ la Ohaba Mitnic⁴⁸, Ruginosu⁴⁹; pentru retardiții sau fenomene de sinteză la Homojdia⁵⁰, Ruginosu, Parța și Bucovăț⁵¹. Pentru fazele timpurii ale culturii Vinča nu sînt prea multe observații. De altfel, acestea se pot întîlni doar în sud-vestul Banatului, deoarece în sud-est se dezvoltă cultura Sălcuța⁵²; în nord-nord-est sînt fenomene de sinteză, ca Bucovăț⁵³, sau culturi de origine bandceramică⁵⁴, Tisa I⁵⁵, Tiszapolgár⁵⁶ și Petrești⁵⁷.

Evoluția culturii Vinča pe teritoriul Banatului cunoaște următoarele faze:

Vinča A₁ reprezintă, deocamdată, cel mai timpuriu orizont în regiunea dunăreană. În Banat este cunoscută doar la Gornea, în două bordeie (B₁₃ și B_{21b})⁵⁸. Acestei faze îi sînt caracteristice: ceramica neagră foarte bine lustruită, vase cu buza scurtă cilindrică (*Lipenrand*); sărăcia motivelor incizate pe ceramica uzuală; proporția ridicată a ceramicii fine (exemplu B₁ = 56% fină, față de 38,4% uzuală, semifină cca. 5%; ceramică în tehnica *blacktoped* împreună cu cea roșie foarte bine lustruită, de care uneori nu se poate separa, este în proporție de 26%, iar raportat la tot materialul din această categorie este în proporție de 26–30%, față de unele complexe Vinča A₃ unde este între 1–5%)⁵⁹. Prin factură și forme, Vinča A se leagă genetic de Dimini timpuriu din Thessalia, de descoperiri similare din Macedonia și Tracia⁶⁰. Pînă la publicare materialului

⁴² Cercetări efectuate între anii 1968–1970, 1973–1977. În curs de elaborare monografia săpăturilor de salvare pentru preistorie. Pentru bibliografie cf. Lazarovici 1975, 7 nota 5 = Lazarovici 1976, nota 5.

⁴³ Lazarovici 1969, 23–25; Lazarovici 1971, 409 și urm.; Lazarovici 1975, p. V/1–4, 6–15; Lazarovici 1976, 206, 226, 1/1–4, 6–15; Roman-Boroneanț 1974, 117–128.

⁴⁴ Săpături Lazarovici 1970. Nepublicat.

⁴⁵ Săpături Lazarovici 1973–1975. Nepublicat. Bibliografie Lazarovici 1975, 8 nota 17.

⁴⁶ Săpături Lazarovici 1973–1974, 1976. Nepublicat. Pentru materiale mai vechi cf. Dumitrașcu 1969, 517–518; Lazarovici 1971, 61–65; Lazarovici 1975b, 13 și urm.

⁴⁷ Lazarovici 1972, 3 și urm.

⁴⁸ Lazarovici 1975, 8, nota 11.

⁴⁹ Sondaj 1962 Muzeul din Reșița în colaborare cu Muzeul din Caransebeș. Săpături Lazarovici 1973.

⁵⁰ Lazarovici-Stratan 1973, 455 și urm.

⁵¹ Lazarovici 1975, 20–21.

⁵² Comșa 1969b, 36; La *Domașnea* cf. Berciu 1953, 589, 569; pentru alte observații cf. Berciu 1969, s.v. *Sălcuța*; Comșa 1965, 550; la *Cuptoare-Sfogea* = Așezare și puț ritual. Săpături Lazarovici 1975–1976. Nepublicat. Comunicare la Simpozionul *In Memoriam Constantin Daicoviciu*, Caransebeș, martie 1977;

⁵³ Supra nota 51. Grup cultural de sinteză între Vinča și Szakálhát. Este cunoscut la Parța, Bucovăț și Pișchia (inf. amabilă Pl. Medeleț).

⁵⁴ Lazarovici 1975, 16 și urm. = Lazarovici 1976, 211.

⁵⁵ Lazarovici 1975, 21, XIII.

⁵⁶ Lazarovici 1975b, 10 și urm.

⁵⁷ Lazarovici 1976, Abb. 1/5–7.

⁵⁸ Lazarovici 1975, 13–14, V/1–3; Lazarovici 1976, 207, Abb. 6/1–3.

⁵⁹ Lazarovici, Gornea, capitol IV.

⁶⁰ Lazarovici 1977, m.s.

de la Gornea este prematur a face precizări în privința altor descoperiri la fel de timpurii ca Vinča A₁, din lipsa unor date statistice și a reconstituirilor de forme ceramice din publicațiile existente pînă în prezent. Elemente la fel de timpurii sînt și la Vinča, dar nu în complexe închise sau în complexe arheologice⁶¹.

Vinča A₂ este ceea ce se atribuia pînă acum fazei Vinča A. Trăsăturile sînt ale fazei anterioare, dar dobîndește elemente noi, o mai mare dezvoltare. Circa 60% din materialul de la Gornea aparține acestei faze⁶². La acest orizont pare să înceapă și locuirea de la Fratelia, dar aceasta se dezvoltă în cursul etapei A₃⁶³. Descoperiri Vinča A₂ se găsesc, sub forma unor importuri, în așezarea Starčevo-Criș de la Moldova Veche-Rit⁶⁴. Principalele trăsături ale acestei etape le-am schițat în ultimele lucrări⁶⁵. Această etapă poate juca rol genetic pentru o serie de așezări cu trăsături Vinča B₁ și care nu vor mai cunoaște toate elementele care la Vinča definesc faza B₁. În acest orizont apar și primele elemente care indică relații cu Paradimi-Dimini-Karanovo II-Veselinovo, acele cunoscute toate cu buton, semnalate la Dubova⁶⁶, Gornea⁶⁷ și Moldova Veche⁶⁸.

Vinča A₃ lipsește sau, proporțional, este redusă în așezarea eponimă, posibil fiind ca centrul evoluției acestei etape să nu fi fost în zona săpăturilor lui Vasić. Vl. Mijlojčić a sesizat hiatusul în evoluția culturii Vinča din așezarea eponimă, dar, din păcate, nu a fost folosită această observație a sa⁶⁹. La Gornea cca. 1/3 din material aparține acestei etape. Faza A₃ este contemporană cu etapa finală a culturii Starčevo-Criș, cu fenomenul de sinteză Starčevo-Criș-Vinča A numit și *Starčevo IV*⁷⁰. În afară de Gornea, acest fenomen este bine reprezentat prin descoperirile de la Gura Văii⁷¹. Acestui orizont îi aparțin descoperirile de la Fratelia⁷² și Balta Sărată I⁷³. Cea mai caracteristică așezare pentru faze A₃ este cea de la

⁶¹ În groapa (Jama sau Zemunița) M și O apare în asociere cu ceramică Starčevo-Criș IIIB (după cronologia noastră).

⁶² Lazarovici, Gornea, capitol IV.

⁶³ Lazarovici 1975, VI/13–16 = Lazarovici 1976, 6/13–16.

⁶⁴ Săpături Lazarovici 1975–1976 în B₁ și P₂. Nepublicat.

⁶⁵ Lazarovici 1975 = Lazarovici 1976.

⁶⁶ Inf. amabile Al. Păunescu.

⁶⁷ În săpătura din 1974. Nepublicat. Se găsesc la Muzeul din Reșița.

⁶⁸ Săpătură Lazarovici-Gumă. Nepublicat.

⁶⁹ Milojčić 1949b, 284, fig. 9.

⁷⁰ Lazarovici 1971, 412–413; Lazarovici 1973a, 32; Lazarovici 1973c, 47; Lazarovici 1975, 12, V; Lazarovici 1976, 206, 226, fig. 5.

⁷¹ În nivelul IV, după periodizarea făcută de noi și colegul M. Nica. În ultimul nivel de locuire de aici.

⁷² Materiale din colecția Agotha, MRB. cf. Lazarovici 1975, 14–15, nota 70, pl. VI/13–16.

⁷³ Cel mai vechi nivel preparat în 1976 își începe evoluția la orizont Vinča A₃. Pe baza acestor observații este posibil ca unele materiale de la 1,20–1,40 m din săpătura lui S. Dumitrașcu să aparțină acestui orizont timpuriu care în așezarea eponimă nu este cunoscut sau în cel mai bun caz este slab reprezentat. Pot fi atribuite acestui orizont materiale cf. Lazarovici 1975b, 13, 30 și urm. fig. 13–14; 15/1–2, 4–6; 16/2, 14; 34 formele tip C și F. Fig. 13/6 este foarte rar întîlnit la un asemenea orizont. Ceva mai tîrziu este cunoscut și la Tărtăria; Lazarovici 1976, 208, nota 70 6/13–16.

Ószentiván VIII⁷⁴. Aceluiași orizont îi aparțin așezările de la Faisz-Garadomb⁷⁵, fals zise Protovinča⁷⁶.

Trăsăturile caracteristice acestei etape le-am publicat recent⁷⁷. Cunoașterea exactă a lor este necesară pentru înțelegerea justă a genezei și evoluției fazelor următoare. La Gornea evoluția se încheie în cursul fazei Vinča A, chiar dacă unele elemente sînt caracteristice și pentru faza B₁⁷⁸. Observația lui Dimitrijević, privind datarea mai tîrzie a așezării de la Gornea în al său A₂/B₁⁷⁹, nu este întemeiată deoarece colegul iugoslav s-a lăsat influențat de publicarea vaselor întregibile (vezi *Banatica*, II, pl. 2—6 în articolul nostru) trecînd cu ușurință, poate, peste planșa comparativă a bordeielor 7—15, unde ar fi găsit suficiente analogii pentru al său Vinča A₁ și nu în cele mai timpurii complexe de la Gornea⁸⁰. Fragmente cu *politurmuster* sînt doar două la Gornea, din care unul a fost publicat⁸¹, iar canelurile nu joacă rolul pe care îl sugerează colegul iugoslav, numai dacă nu a luat drept caneluri barbotina organizată de pe marfa de uz comun (*Banatica*, II, fig. 4—5).

Credem că este foarte posibil ca așezarea de la Liubcova să își înceapă evoluția în cursul fazei A₃, ceea ce ar fi și logic, mai ales că sînt unele elemente (cupa cu picior gol⁸²) ce indică acest lucru.

Vinča B₁ se dezvoltă genetic din Vinča A. Nu toate așezările atribuite acestei faze se dezvoltă din A₃, unele pot începe mai de timpuriu, altele mai tîrziu, în vreme ce altele se pot dezvolta din așezări secundare, iar rezultatul nu va fi întotdeauna același, ori poate că nici săpăturile nu au prins cel mai timpuriu orizont din așezare. La Balta Sărată, în ultima campanie de săpături, au fost preparate trei bordeie în care este și ceramică Vinča A₃ — orizont care lipsește în așezarea eponimă în acel hiatus amintit de Milojević. Această descoperire înlătură rezervele noastre privind existența fazei A aici⁸³. În aceste condiții și alte materiale în afară de cele cîteva fragmente pot fi atribuite fazei A₃⁸⁴. Pe această bază considerăm că poate fi numit nivel I numai cel cu materiale Vinča A₃ nu și primul nivel din unele secțiuni unde acest orizont lipsește (cazul suprafeței cercetată în 1973 de noi). Celalalte materiale din straturile de cultură,

⁷⁴ Banner-Párducz 1948, p. 19—41.

⁷⁵ Kalicz-Makkay 1972, 98, fig. 5.

⁷⁶ Kalicz-Makkay 1972b, 82, fig. 1.

⁷⁷ Lazarovici 1975, 14—15 = Lazarovici 1976, 207—208.

⁷⁸ Lazarovici 1970, fig. 8.

⁷⁹ Dimitrijević 1974, 115, nota 134.

⁸⁰ Compară cu Dimitrijević 1968, XXI.

⁸¹ Lazarovici 1975, VI/2 = Lazarovici 1976, 227, 6/2.

⁸² Lazarovici 1975, VII/6 = Lazarovici 1976, 6/6.

⁸³ Lazarovici 1975b, 13.

⁸⁴ În acest orizont se pot încadra și alte elemente cf. Lazarovici 1975b, tip C₁, C₂, F, pl. 13—14; 15/1—6; 16/1—2, 14. Pentru restul formelor avem rezerve neavînd criterii mai sigure.

nivele de călcare ori locuire, aparțin fazei B₁⁸⁵. Acestui din urmă orizont, i-a fost atribuite materiale din nivelul I de la Parța⁸⁶, Zorlențul Mare I și în parte, II⁸⁷, respectiv 4—6 (după stratigrafia din 1973—1975)⁸⁸, materiale de la Ohaba Mitnic⁸⁹ și câteva noi materiale descoperite ori identificate în muzeele din Reșița sau Timișoara, la: Timișoara⁹⁰, Milcoveni⁹¹, Dudeștii Vechi (Beșenova Veche)⁹², și Fratelia⁹³. Studiind unele materiale de la Liubcova, publicate, deși nu se amintește poziția lor stratigrafică, credem că ele aparțin fazei Vinča B₁, orizont la care se presupune că începe locuirea de aici⁹⁴. În această fază este o adevărată explozie a prelucrării obsidiane. În așezarea de la Balta Sărată, în nivele Vinča B₁ evaluate și la suprafață s-au găsit sute de lame de obsidian⁹⁵. Până în momentul de față nu avem analizele pieselor pentru a se putea preciza sursele. Legături se pot stabili atît cu zone sudice⁹⁶, cît și cu cele nordice din zona munților Bükk, căci la sfîrșitul fazei B₁ și început de B₂ apar primele fragmente de import Bükk⁹⁷.

La Balta Sărată, odată cu înmulțirea obsidiane, are loc și o dezvoltare deosebită a unui grup de piese identice cu așa-numiții *idoli din prundiș* — Peobels Idols. Această categorie, reprezentată prin cca. 50 de exemplare, are analogii pe un spațiu foarte larg, din Egeea pînă în Scoția⁹⁸.

Vinča B₂. O graniță între B₁ și B₂ nu poate fi trasă pentru că o serie de așezări pot fi la orizont B₂, dar să poarte trăsăturile fazei B₁, — fenomen de retardație. La Parța trăsăturile fazei B₁ rămîn pentru o mare parte din timpul fazei B₂⁹⁹. La Zorlențul Mare sînt mult mai pro-

⁸⁵ Lazarovici 1971b, 26; Lazarovici 1972, 18; Lazarovici 1973, 38; Lazarovici 1973c, 55; Lazarovici 1975, 15 = Lazarovici 1976, 209; Lazarovici 1975b, 32—33 rămîn nesigure fig. 15/8, 11—13; 16/3—4 aparțin mai de grabă etapei B₁ după factură și ornamentație. Pentru încadrare în B₁ cf. Lazarovici, Disertație m.s. pl. 21/2—4; 8—9; 22/2—3.

⁸⁶ Lazarovici 1972, 16—18; Lazarovici 1973, 38—45; Lazarovici 1973c, 55; Lazarovici 1975, 15 = Lazarovici 1976, 209; Lazarovici Disertație, m.s. pl. 21/5—6, 10; 22/3—5.

⁸⁷ Letica 1969, 26; Comșa 1969b, 31—32; Comșa—Răuț 1969, 12—13; Lazarovici 1970, 486; Lazarovici 1972, 18; Lazarovici 1973, 34—35; Lazarovici 1973c, 55, Lazarovici 1975, 15 = 1976, 209; Lazarovici, Disertație, 21/1—2, 7.

⁸⁸ Lazarovici 1971c, 26; Lazarovici, Disertație (Prescurtat Dis.) pl. 21/7; 22/1—5.

⁸⁹ Lazarovici 1971b, V/6—8.

⁹⁰ Inf. amabilă Fl. Medeleț. Referiri Lazarovici, Dis., pl. 21/10.

⁹¹ Descoperirea noastră. Inedit. Referiri Lazarovici Dis. 21/1,6.

⁹² Lazarovici, Dis, 22/6.

⁹³ Inf. A. Agotha, C. Ghermann, Fr. Resch.

⁹⁴ Lazarovici 1975, 15—16 = Lazarovici 1976, 209.

⁹⁵ În colecția Lucici sînt zeci de asemenea piese. Inf. R. Petrovski.

⁹⁶ Miločić 1949, 76—77; Garašanin 1957, 34; Popovici 1957, 113; Jovanović 1964; Dumitrescu 1970, 22—23; Lazarovici 1973, 45.

⁹⁷ Lazarovici 1973, 42; Lazarovici 1975, 19, IX/5—6, 8—9 = Lazarovici 1976, 211, 5/6.

⁹⁸ Un studiu asupra acestor piese se află în m.s. A fost prezentată o comunicare la sesiunea *In Memoriam C. Daicoviciu*, Cransebeș 1975.

⁹⁹ Lazarovici 1971b, 26, VII; Lazarovici 1972, 16—20; Lazarovici 1975, VII/2—3, 11—13; Lazarovici 1976, 228, 7/2—3, 11—13.

nunțate trăsăturile orizontului B_2^{100} . E. Comșa precizează că lucrurile se petrec la fel la Liubcova¹⁰¹. În nordul Banatului influența bandliniară dă naștere unor grupe de sinteză, ca cel din Parța II¹⁰² și Bucovăț, recent analizat¹⁰³. Din păcate, lipsa unor date statistice pe categorii ceramice, forme ori obiecte, nu ne permite a preciza mai mult decât în urmă cu cinci ani, care este ponderația fiecărui fenomen de la Parța. Totuși caracterul vinčian se păstrează cu toate influențele bandceramice¹⁰⁴.

În centrul și sudul Banatului, în așezările Zorlențul Mare, Ruginosu și Liubcova, evoluția se continuă neîntrerupt. Zorlențul Mare joacă rolul unui puternic centru în jurul căruia gravitează așezările de la Ohaba Mîtnic și Ruginosu. Se naște aici o plastică deosebită, descoperite fiind numai la Zorlențul Mare peste 200 de figurine, din care aproape jumătate sînt cele cu cap mobil sau perforate¹⁰⁵. Pe baza evoluției lor, a momentului cronologic la care apar sau se dezvoltă, considerăm că au o origine locală și că foarte probabil se nasc la Zorlențul Mare, numindu-le deci de tip Zorlențul Mare sau mai scurt *Zorlent*¹⁰⁶.

În ultimele nivele Vinča B_2 de la Zorlențul Mare și la Ruginosu evoluția se continuă dobîndind alte caracteristici, fiind un fenomen de retardație, la orizont Vinča C, fără a avea însă trăsăturile pe care în alte părți le dobîndește cultura Vinča. Cele două comunități sînt în involuție¹⁰⁷. La Liubcova se continuă evoluția din etapa Orișta în Orișta-Vest apărînd și elemente Vinča C¹⁰⁸, mai pronunțate decât cele din centrul Banatului.

Vinča B_2/C și C — folosim acest termen pentru a preciza hiatusul pe care Milojević la precizat între B_2 și C¹⁰⁹ pentru a sugera că evoluția se continuă neîntrerupt, șocul Vinča-Pločik = Vinča C și D nu se simte decât sporadic — în centrul Banatului se prezintă sub forma unor retardații. În nord are loc evoluția grupului Bucovăț¹¹⁰, formarea culturii Tisa I¹¹¹, în vest și sud-vest este cunoscut fenomenul Vinča C cu impulsul sudic al bronzului timpuriu¹¹². În sud-est, la orizont Vinča C sau poate mai

¹⁰⁰ Lazarovici 1971b, 26, VIII/1–8; Lazarovici 1975, VIII/3–5, 7–8, 11–13, 15–17 = Lazarovici 1976, 229.

¹⁰¹ Unele piese publicate de E. Comșa sînt, după părerea noastră, comune acestui orizont cf. Lazarovici 1975, VII/4–6, 14 = Lazarovici 1976, 7/4–6, 14.

¹⁰² Parța — *Tell II* cf. Lazarovici 1975, p. 20 = Lazarovici 1976, 212, 222, 1/4.

¹⁰³ Lazarovici 1975, 20–21 = Lazarovici 1976, 212–213.

¹⁰⁴ Lazarovici 1971c, V, VII; Lazarovici 1972, 1/2, 7–8, 10; II; III/3, IV/2, 4, 11, 27; V/5–6, 29–30; IX/1–4, 7–10, 12; Lazarovici 1973, 37 și urm.

¹⁰⁵ Un studiu în colaborare cu O. Răuț.

¹⁰⁶ Lazarovici 1975, 16–17, IX/2, 5–6, 10, 13 = Lazarovici 1976, 210, 9/2, 5–6, 10, 13.

¹⁰⁷ Lazarovici 1975, IX/11, 14, 17 = Lazarovici 1976, 11/11, 14, 17.

¹⁰⁸ Comșa 1965, 549; Comșa 1967, 1 și urm.; Comșa 1969b, 32; Comșa 1969a, 15; Comșa-Răuț 1969, 12–14.

¹⁰⁹ Milojević 1949b, 284, fig. 9.

¹¹⁰ Lazarovici 1975, 20–21, XII = Lazarovici 1976, 212–213, fig. 12.

¹¹¹ Lazarovici 1975, 21–23 = Lazarovici 1976, 213–214, 234, fig. 13.

¹¹² Milojević 1949, 77; Milojević 1950, 113; Garašanin 1951, 7; Garašanin 1959a, 18; Garašanin 1961c 277; Popovici 1957, 133; Mellaart 1960, 272; Quita 1960, 160; Trogmayer 1968; 37; Renfrew 1970, 46;

tîrziu, se dezvoltă cultura Sălcuța pe Duăre¹¹³ și Cerna sau afluenții nordici ai acesteia¹¹⁴. Retardațiile amintite și cu prilejul publicării materialului de la Homojdia¹¹⁵ au dus la descompunerea așezării de la Zorlențul Mare în cca 6 puncte aflate între 400—700 m de așezarea centrală¹¹⁶ fenomen identic la Ruginosu¹¹⁷ și materiale asemănătoare la Honorici¹¹⁸.

Vinča C și D în vestul Banatului este semnalată la Comlăuș unde este un material tipic atît prin factură cît și forme cu foarte bune analogii la Temes-Kubin (Kubin)¹¹⁹, Vrșac-At¹²⁰, Boriaș¹²¹ și altele din imediata vecinătate în Iugoslavia¹²². La *Ornița-Vest*¹²³ nu au apărut elementele de la Kubin sau Boriaș tipice pentru șocul Vinča C—D¹²⁴. La Gornea-*Țărmuri*, în vara anului 1976¹²⁵, a fost găsit un nivel cu ceramică neolitică tîrzie caracteristică pentru acest orizont, este o așezare secundară cu o ceramică atipică pentru acest orizont, care nu ne permite a o atribui grupului Vinča¹²⁶ sau Sălcuța¹²⁷.

TRANSILVANIA

În Transilvania fenomenul a fost cunoscut de la începutul acestui secol prin impresionantele descoperiri de la Turdaș¹²⁸, aflate în mai multe colecții, în depozitele muzeului din Cluj-Napoca¹²⁹ unde sînt cele mai multe

¹¹³ Miložić 1950, 110; Ploșor 1957b, 18; Comșa 1969b, 36; Gornea-*Țărmuri*, săpătură Lazarovici 1976. Inedit.

¹¹⁴ Cuptoare-*Sfogea*. Săpăturile noastre 1975—1976. Nepublicat. Comunicare la sesiunea *In Memoriam C. Daicoviciu*, Caransebeș 1977.

¹¹⁵ Lazarovici-Stratan 1973, 455 și urm.

¹¹⁶ Se împarte în punctele *Icreliște*, *Gialu Giurii*, *Sălașul lui Momac*, *Valea Sacă*, *Negrușa*.

¹¹⁷ La Ruginosu sînt patru zone la cca 300—600 m una de alta. Săpături Lazrovici 1970. Inedit.

¹¹⁸ Materiale din cercetări de suprafață. Inedit. Muzeul din Reșița.

¹¹⁹ Lazarovici 1974, 201—206.

¹²⁰ Brukner 1968, 85; Lazarovici 1974, 217, 11/c—f.

¹²¹ Muzeul Banatului Timișoara. Inedit.

¹²² Mellaart 1961, 112; Jovanović 1963, 13; Jovanović 1965, 15; Brukner 1965, 175.

¹²³ Sau *Ornița II* cf. Comșa 1967, 1 și urm.; Comșa 1969b, 32; Comșa-Răuț 1969, 12—14.

¹²⁴ Specialiștii se referă la șocul sudic al bronzului macedonean cf. nota 112. Comșa 1969a, 15.

¹²⁵ Uzun-Lazarovici-Dragomir 1973, 410, nota 9.

¹²⁶ Formele IIa și IIIa de la Temes — Kubin cf. Lazarovici 1974 218, 12.

¹²⁷ Materiale similare au apărut la Cuptoare-*Sfogea* în așezare și Puț A.

¹²⁸ Pentru bibliografia generală a problemei cf. Comșa 1976, 159; Roska 1936, 34—36; Vlassa 1970, 14 și urm.; Vlassa 1974, 181; Vlassa 1966, 9 și urm.; Vlassa 1969, 513 și urm.; Vlassa 1972, 367 și urm.

¹²⁹ Cele din Cluj-Napoca stau la baza studiilor lui Roska și Vlassa.

descoperiri — și a celor din Turda¹³⁰, Aiud¹³¹, Alba Iulia¹³², Deva¹³³, Sibiu, Orăștie și, poate, altele¹³⁴.

Cele mai importante contribuții, privind originea, legăturile și cronologia acestei civilizații, locul ei pe plan european au fost aduse de colegul N. Vlassa¹³⁵, fără a diminua contribuția altor cercetători care s-au ocupat de aceste probleme¹³⁶.

Terminologia care este folosită pentru descoperirile din această provincie sînt Turdaș-Vinča¹³⁷ și Turdaș¹³⁸. Analizînd sumar descoperirile din Transilvania constatăm prezența unui fenomen mai complex născut din realități și particularități locale care în acest moment nu pot fi pe deplin elucidate. Toți cercetătorii sînt de acord cu originea străină a culturii Turdaș. Diferențele sînt doar cu privire la momentul sosirii. N. Vlassa consideră că este de la orizont Vinča A¹³⁹, opinie acceptată și de Milojević¹⁴⁰, Brukner¹⁴¹, E. Comșa¹⁴² și J. Makkay¹⁴³ la orizont A—B₁. I. Paul¹⁴⁴ și H. Dumitrescu¹⁴⁵ o presupun mai tîrziu, pentru a explica fenomenul numit *Turdaș* diferit prin unele trăsături, mai ales în fazele tîrzii, de Vinča¹⁴⁶. D. Berciu o numește înrudită cu Vinča, dar nu se confundă¹⁴⁷. Fiecare avea în vedere un anumit aspect ori așezare cînd făcea referiri la cultura Vinča-Turdaș.

Părerea noastră este că cele mai vechi descoperiri în Transilvania încep la orizont Vinča A₂₋₃. Descoperiri Vinča A₂ deocamdată nu sînt, dar apariția unor forme de vase și a unui fenomen de sinteză Vinča A—Starčevo IV în așezări Starčevo-Criș tîrzii — cazul așezării de la Iernut-

¹³⁰ Împrumutate de la M.I.T. (Muzeul de istorie al Transilvaniei Cluj-Napoca).

¹³¹ În colecția Muzeului și Colegiului Bethlehem din Aiud.

¹³² Materiale din cercetări mai vechi. Nu am avut prilejul a le cerceta.

¹³³ Floca 1969, 260, 263.

¹³⁴ La Zălau sînt piese împrumutate de la MIT. La celelalte muzee sînt piese împrumutate din diferite colecții particulare sau din cercetări mărunte ori de suprafață. Vezi și nota 128.

¹³⁵ Vlassa 1966b 9 și urm. Vezi și articolele referitoare la cultura Vinča-Turdaș cf. Vlassa 1976, 28 și urm., 88 și urm., 100 și urm., 113 și urm., 161 și urm. = Vlassa 1962; Vlassa 1963; Vlassa 1967, 3; Vlassa 1970; Vlassa 1972.

¹³⁶ Roska 1936, 45; Dumitrescu-Matasă 1954, 60; Dumitrescu 1966, 434; Popescu 1956-65; Ploșor 1957, 39; Berciu 1958, 8; Berciu 1961a, 14, 22 și urm.; Garașanin 1961b, 146; Garașanin 1968, 37 — 38; Milojević 1965, 15 — 16; Milojević 1965, 261 — 267; Falkenstein 1965, 269 — 275; Paul 1965, 36 — 50; Paul 1969, 43 — 47; Brukner 1968, 67; Comșa 1969a, 12; Dumitrescu 1970, 6 — 8.

¹³⁷ Dumitrescu 1966, 434; Dumitrescu 1974, 36.

¹³⁸ Paul 1965, 298; Dumitrescu 1968, 9 — 10.

¹³⁹ Vlassa 1967, 407.

¹⁴⁰ Milojević 1965, 263.

¹⁴¹ Brukner 1968, 93.

¹⁴² Comșa 1969a, 12; Comșa 1969b, 32.

¹⁴³ Makkay 1962, 12.

¹⁴⁴ Paul 1965, 298; Paul 1969, 43.

¹⁴⁵ Dumitrescu 1966, 434.

¹⁴⁶ Paul 1965, 298.

¹⁴⁷ Berciu 1966, 86.

*Bideșcutul Mare*¹⁴⁸ — nu se poate explica fără prezența, în zonă, a fazei A₂, etapă care dă naștere aceluși fenomen pe care colegii maghiari îl consideră mai timpuriu și îl numesc Proto-Vinča¹⁴⁹, iar alții au căutat în el o bază locală pentru a explica nașterea culturii Vinča¹⁵⁰.

Vinča A₃, ca și fenomenul de sinteză *Starčevo IV*, este atestat în Transilvania prin descoperirile de la Balomir-Gura Văii Cioarei¹⁵¹. În așezarea de la Turdaș există, fără discuții, materiale Vinča A¹⁵², plastica din groapa de cult cu tăblițe aparține de asemenea, prin trăsături, unui orizont Vinča A¹⁵³, deși materialul din stratul Turdaș-Petrești, atribuit uneori fazei A¹⁵⁴ aparține, prin factură, forme și ornamente fazei B₁ așa cum, inițial, precizase N. Vlassa¹⁵⁵ și Milojčić¹⁵⁶.

Materialele de la Valea Nandruului și Turdaș — chiar dacă corespondențele dintre cele două ar fi valabile, — în nici una dintre planșele publicate de Roska¹⁵⁷ nu sînt materiale care să fie caracteristice pentru Vinča A. Mulți arheologi¹⁵⁸ sînt tentați a accepta acele corespondente și încadrări timpurii pe baza afirmațiilor lui Roska. În Nivelul I de la Valea Nandruului sînt cuprinse și materiale *Starčevo-Criș*¹⁵⁹, confirmate de descoperirile lui C.S. Nicolăescu-Plopșor¹⁶⁰. După materialele publicate de Roska, la Nandru cele mai timpurii aparțin unei etape Vinča B₁ evaluate¹⁶¹. La fel este situația cu descoperirile de la Turdaș prezentate în unele planșe și care sînt folosite de unii cercetători ca elemente sigure de operat¹⁶².

Vinča B₁ este maximul evoluției culturii Vinča în Transilvania ca și în alte zone. Majoritatea așezărilor vinčiene aparțin sau își încep evoluția în acest orizont. Evoluția fazei B₁ este identică cu cea din Banat și Serbia încît ruperea unității, prin folosirea unui alt termen care reflectă realități mai târzii, marelui complex împiedică formarea unei opinii juste asupra fenomenului în general și explicarea lui, local. Terminologia ce se poate folosi, fără a schimba sensul evoluției, este Vinča cu periodizarea

¹⁴⁸ Vlassa 1976, 107—111; Paul 1965, 297. Materialele pe care le are colegul Vlassa sînt de factură *Starčevo-Criș IVA* — Vinča A₃.

¹⁴⁹ Makkay 1962, 13; Srejović 1963, 9.

¹⁵⁰ Milojčić 1949, 75; Berciu 1966, 87; Berciu 1967; Boroneanț 1968, 15.

¹⁵¹ Vlassa 1967, 406 — 407.

¹⁵² Milojčić 1965, 263.

¹⁵³ Garașanin 1968, 38; Makkay 1962, 13; Trogmayer 1968, 39; Vlassa 1967, 407; Brukner 1968, 67.

¹⁵⁴ Vlassa 1963, 486, fig. 11; Vlassa 1976, 117.

¹⁵⁵ Vlassa 1963, 486.

¹⁵⁶ Milojčić 1965, 233.

¹⁵⁷ Roska 1936, 45.

¹⁵⁸ Makkay 1962, 12—13; Brukner 1968, 13; Garașanin 1968, 38; Trogmayer 1968, 39.

¹⁵⁹ Ne referim la Roska 1936, 31, 5/1—3.

¹⁶⁰ Mulțumim și pe această cale colegilor de la Institutul de Arheologie București, secția paleolitic, pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziție pentru studiu materiale descoperite la Valea Nandruului, campania 1956 din Peștera *La Dos* cf. Plopșor 1957, 39 și urm.

¹⁶¹ Roska 1936, 30, 4/1—12 nu sînt nici un fel de elemente Vinča A.

¹⁶² Vasul 8/2 (cf. Roska 1936) prin factură este Vinča B și ca și în cazul V. Nandruului nu sînt elemente Vinča A între cele publicate. Toate elementele sînt mai târzii ceea ce noi numim *Turdaș*.

generală a lui Milojević¹⁶³ sau a lui Garašanin—Vinča-Turdaş¹⁶⁴, deoarece, prin simplul termen de Turdaş, Berciu, Paul şi în parte H. Dumitrescu caută a designa un aspect diferit ca: „facies cu dezvoltare locală”; sau „înruit, dar nu se confundă cu Vinča” la Berciu¹⁶⁵; sau „o pătrundere tîrzie plus influenţa noi la Paul¹⁶⁶”.

O rupere de grupul vinčian are loc la sfîrşitul fazei B₁, fapt precizat de Berciu şi Vlassa¹⁶⁷ şi abia după aceea se poate vorbi de un grup, aspect sau cultură *Turdaş*. Din păcate, trăsăturile nu au fost exact precizate deşi ele sînt mai clare specialiştilor pe cît s-a scris. Formarea grupului *Turdaş* se încadrează într-un fenomen mai larg în care, după cele cîteva epicentre aflate pe spaţii largi din faza Vinča A sau Proto-Vinča în accepţiunea lui Srejović¹⁶⁸, diferită de cea a lui Makkay, din „eplozia” din faza Vinča B₁¹⁶⁹ — „explozie” culturală şi demografică — se vor naşte grupe şi civilizaţii, vor fi asimilate civilizaţii sau grupuri sau vor dispărea cultural ori fizic.

În Transilvania, la sfîrşitul fazei B₁, se constată mai multe fenomene: unul, în parte precizat, separarea grupului *Turdaş*; un altul caracterizat prin ceramică pictată, a cărui origine noi o considerăm încă incertă, întră în contact cu cultura Vinča, la momente diferite, în proporţii şi condiţii diferite, dînd naştere la: complexul *Lumea Nouă*¹⁷⁰, aspectul *Turdaş-Tăulaş*¹⁷¹ sau faciesul *Tărtăria-Tăulaş*¹⁷², grupul *Iclod*¹⁷³ — fenomen pe care recent l-am analizat.

La separarea grupului *Turdaş* nu a contribuit numai cercul cu ceramică pictată, ci şi culturi ori grupe liniarbandkeramice ca Alföld¹⁷⁴, Szakálhát¹⁷⁵, Bükk¹⁷⁶, Tiszadob şi altele¹⁷⁷ cu ceramică incizată. Care va fi fost mecanismul este greu de precizat din lipsa unor cercetări sistematice

¹⁶³ Milojević 1949, 72—77; Milojević 1949b; Milojević 1950, 112; Milojević 1965, 261—267.

¹⁶⁴ Garašanin 1951, 1 şi urm.; Garašanin 1953, 100 şi urm.; Garašanin 1959, 7—17; Garašanin 1968, 38; Korošec 1953, 39; Srejović 1963, 5; Brukner 1965, 174.

¹⁶⁵ Berciu 1966, 86; Berciu 1969 s.v. *Turdaş*.

¹⁶⁶ Paul 1965, 298.

¹⁶⁷ Berciu 1961a, 24, 27; Vlassa 1976, 121 şi urm.

¹⁶⁸ Srejović 1963.

¹⁶⁹ Roska 1936, 61, 62, 68; Roska 1941, 70; Milojević 1950, 113; Garašanin 1951a, 131; Garašanin 1959a, 27—28; Grbić 1954, 143; Popescu 1956, 106; Banner 1959, 33; Berciu 1961b, 106; Vlassa 1961, 20; Jovanović 1963, 24; Kalicz 1965, 29; Höckmann 1966, 2—3; Kutzián 1966, 265, 276; Vlassa 1966, 35; Brukner 1968, 57; Dimitrijević 1968, 69; Srejović 1968, 10; Renfrew 1970, 45; Rusu 1971, 77.

¹⁷⁰ Berciu 1958, 1, 24—27; Vlassa 1976, 128, 132—133; Paul 1965, 299—300; Paul 1969, 45; Dumitrescu 1966, 435; Roman 1968, 68.

¹⁷¹ Dumitrescu 1966, 435; Paul 1969, 45.

¹⁷² Vlassa 1967, 413—414.

¹⁷³ Lazarovici 1977e = 1977f, m.s.

¹⁷⁴ Comşa 1960, 11; Korek 1960, 48—50; Quita 1960, 160—161; Kalicz 1965, 35; Kalicz 1968, 37; Kutzián 1966, 256—260; Filip 1966, 21; Soudsky 1966, 35, 39; Milojević 1967, 9; Trogmayer 1968, 11 urm.

¹⁷⁵ Kalicz 1965, 39; Makkay 1965, 516.

¹⁷⁶ Roska 1926, 49—50; Roska 1941, XCVI/3; Vlassa 1960, 131—133; Vlassa 1961, 22; Vlassa 1963, 488; Milojević 1965, 263; Dumitrescu 1966, 442; Kutzián 1966, 263.

¹⁷⁷ Makkay 1962, 12.

în sudul Crișanei, dar mai ales pe Mureș. Cultura Szakálhát, atestată la Păuliș¹⁷⁸, pătrunde în Transilvania¹⁷⁹, desigur, pe valea Mureșului. Alte relații sînt cu civilizații sud- și est carpatice — Boian-Giulești, după unii¹⁸⁰, Precucuteni, după alții¹⁸¹. Cert este că aceasta din urmă o avem, în grupul Iclod, în nord, lucru care nu ne surprinde deoarece și Notenkopful apare de asemenea în Cîmpia Transilvaniei¹⁸² venind, desigur, tot din Moldova ca și alte fenomene mai tîrzii¹⁸³.

La formarea grupului Turdaș au stat elemente liniarbandekeramice, aceleași care au stat și la formarea culturii Tisa I. Așa credem noi că se explică marea asemănare de forme și motive comune celor două cercuri, doar că în Transilvania componenta vinciană are o altă structură decît în Ungaria. Credem că grupul Turdaș își începe separarea mai de timpuriu decît Tisa I — în genul celor arhicunoscute de la Dudeștii Vechi (Beșenova Veche), Cenad și Čioka¹⁸⁴, ceea ce explică lipsa etapei Tisa I din Transilvania (ca factură și forme, nu numai motivistică).

Anumite referiri privind încadrarea unor materiale sau nivele din așezările de la Turdaș și Tărtăria au fost adeseori făcute dar fără o analiză atentă a întregului material nu credem că se poate aduce ceva nou.

Așezarea de la Limba își începe evoluția încă din faza B₁, după cum o cer unele ornamente și forme¹⁸⁵. Între materiale sînt și unele care aparțin grupului Turdaș¹⁸⁶, dovadă că și aici procesul separării de Vinča este prezent. Mai evolute par așezările de la Vințul de Jos și Pianul de Jos¹⁸⁷, aceasta din urmă atribuită de Paul, pe baza plasticii, unei etape tîrzii¹⁸⁸. Aceluiași orizont îi aparține și Valea Nandrului — *La Dos*, niv. II la Roska¹⁸⁹, precum și o bună parte a materialului din cercetările din 1955—1956 făcute de Ploșșor¹⁹⁰. Tot evolute sînt și așezările de la Sîntimbru¹⁹¹ și Casolț — *Poiana în Pisc*¹⁹². Față de atribuirile noastre tipologice, păs-

¹⁷⁸ Comșa 1960, 12; Höckmann 1966, 3; La Muzeul din Budapesta sînt unele materiale pe care le-am văzut prin amabilitatea colegului J. Makkay.

¹⁷⁹ Kutzián 1966, 256, 263.

¹⁸⁰ Roska 1941, 274—275, CXL; Garașanin 1961a, 146; Vlăssă 1963, 486, 488; Milojević 1965, 263; Garașanin 1968, 39; Paul 1969, 50.

¹⁸¹ Dumitrescu 1966, 442; Dimitrijević 1968, 82; Dumitrașcu 1969, 52.

¹⁸² Milojević 1951, 118.

¹⁸³ Dumitrescu 1970, 17.

¹⁸⁴ Nagy 1907, 269; Nagy 1911, 151; Tompa 1929 *Cenad* LIX/1—3; XLIV/1—3; Čioka XLIII/7—10; Roska 1941, 115; 336—340, CXLVI—CXLVII; Makkay 1965, 3; Brukner 1968, 46, nota 118; Rusu 1971, 79; Lazarovic 1975, 13 și urm., XIII.

¹⁸⁵ Berciu 1958, 18/2, 4; 19/1—4.

¹⁸⁶ Berciu 1958, 17/1—2; 20/7.

¹⁸⁷ Roska 1936, 15, fig. 15; Paul 1969, 3 și urm., I/4—8.

¹⁸⁸ Paul 1965, 269, 297; Paul 1969, 33, 42.

¹⁸⁹ Roska 1936, 33 și urm. fig. 6—7.

¹⁹⁰ Materiale studiate de noi prin bunăvoința colegului Al. Păunescu.

¹⁹¹ Berciu-Popa 1962, 267 și urm., 6/1—7; Berciu 1961a, 36.

¹⁹² Milojević 1949, 77.

trăm unele rezerve, din lipsa unor date despre factura și formele ceramicii. Cercetările noi de la Lumea Nouă și din Cheile Turzii vor aduce date noi privind complexul Lumea Nouă.

OLTENIA

În Oltenia se întâlnesc două cercuri culturale ale aceluiași fenomen: Vinča și Dudești, astfel că tratarea unuia trebuie să țină cont de interferențele sau influențele celuilalt. Spre deosebire de Vinča, Dudeștiul are mai multe elemente ale fondului autohton din neoliticul vechi, cultura Starčevo-Criș. Fenomenul vinčian din Oltenia trebuie legat de cel vestic și sud-vestic, din Banat și Serbia, în vreme ce cultura Dudești trebuie pusă în legătură cu Karanovo II—Veselinovo¹⁹³. Venind dinspre vest, Vinča se răspindește pînă spre Jiu¹⁹⁴. Cele mai multe descoperiri provin din cercetări mai vechi, iar publicarea lor sumară ori fără observații stratigrafice nu ne permite analize tipologice mai exacte.

Meritul de a fi precizat problemele de bază ale acestei civilizații din Oltenia i-a revenit lui D. Berciu. Acesta precizează 6 etape în evoluția culturii Vinča: Vinča A₁ = Cleanov¹⁹⁵; Vinča A₂ = Verbicioara 2a¹⁹⁶; Vinča B₁ = Verbicioara 2b¹⁹⁷; Vinča B₂ = Verbicioara 2c¹⁹⁸; Vinča C₁ = Verbicioara (?), Ostrovul Corbului și Rast I¹⁹⁹ și Vinča C = Rast II²⁰⁰ aceasta este și cea mai atentă analiză prezentată pînă în prezent. Alții au împărțit evoluția culturii Vinča din Oltenia în două etape: *faza veche* = Cleanov, Verbicioara, Verbița și Ostrovul Corbului²⁰¹ și *faza nouă* sau *recentă* = Rast și Verbișoara²⁰². Srejić încadrează Verbicioara II în a sa grupă Proto-Vinča asociind-o cu cele din Bulgaria, de orizont Karanovo II²⁰³.

¹⁹³ Berciu 1954, 343 și urm.; Păunescu 1964, 304; Comșa 1965, 243; Berciu 1966, 22, 83. Vezi aici și bibliografia problemei; Dumitrescu 1970, 18; Nica 1970, 51.

¹⁹⁴ Nestor 1932, 34 nota 113a, 1/1; Berciu 1935, 22; Berciu 1951; Berciu 1961a, 37; Berciu 1966, 88; Brukner 1968, 9; Păunescu 1953, 65; Srejić 1963; 7, Gheorghiev 1967, 139 urm.; Comșa 1969 a, 11—12; Comșa 1969 b, 36; Dumitrescu 1970, 36; Jovanović 1970, și 116; Comșa 1971, 85.

¹⁹⁵ Berciu 1961a, 37, 40.

¹⁹⁶ Berciu 1961a, 33, 36, 38, 40.

¹⁹⁷ Berciu 1961a, 38, 39, 45.

¹⁹⁸ Berciu 1961a, 38, 45.

¹⁹⁹ Berciu 1961a, 49.

²⁰⁰ Berciu 1961a, 49.

²⁰¹ Berciu 1969a, 12; Jovanović 1970, 116.

²⁰² Garașanin 1968, 38; Comșa 1969, 12; Dumitrescu 1970, 8; Dumitrescu 1974, 38—40.

²⁰³ Srejić 1963, 9.

Vinča A₁, așa cum a fost definită la Gornea în B₁₃ și B₂₁₆²⁰⁴, lipsește pînă în prezent în Oltenia.

Vinča A₂₋₃. Din această fază ar putea să dateze cîteva materiale din Oltenia. Încadrările noastre trebuie să privească cu rezerve, deoarece nu la toate piesele de care vorbim cunoaștem factura pieselor, lipsind descrieri exacte. În ultimii 10—15 ani, faza A a fost împărțită în două etape A₁ și A₂²⁰⁵ cu sau fără precizări ori caracteristici.

Cea mai veche descoperire Vinča din Oltenia, dacă observațiile stratigrafice sînt juste, este cea de la Sălcuța, unde într-un orizont Starčevo-Criș III sau IV s-a găsit un fragment de strachină cu buza scurtă (Lipenrand)²⁰⁶, formă total străină culturii Starčevo-Criș, dar care este cu siguranță un import Vinča A, cum, de altfel, se găsesc în așezarea de la Moldova Veche²⁰⁷. Această formă este caracteristică pentru Vinča A — cum o arată numeroasele analogii: la Vinča asemenea forme se găsesc împreună cu ceramică Starčevo IV în complexe — *Osuarium* 9,1 m, *Jama B*, și în strat, la 9,3 m²⁰⁸ — la orizont A₂, după noi. La Gornea se găsesc mai rar în orizont A₁²⁰⁹, dar este caracteristic pentru A₂, apărînd în B_{9,15}, P₂²¹⁰ și în același orizont (sau mai tîrziu) la Fratelia²¹¹, Ószentiván VIII²¹², în cultura Sopot-Lengyel IA²¹³ — formă comună și celui mai vechi orizont cu ceramică neagră: pliseuri, „Politurmuster” și caneluri în Tracia, Macedonia și Thessalia²¹⁴.

Puținele materiale ceramice publicate de Berciu, de la Cleanov, și atribuite fazei sale Vinča A₁, influențat fiind de prezența vîrfurilor de săgeată, considerate fiind ca tradiții tardenoisiano-swideriene, a încadrat mai timpuriu Cleanov ca Verbicioara. Castronul sau strachina bitronconică²¹⁵ are analogii la Gornea — în B_{9,15}, P₂ — în orizont A₂²¹⁶ — și în B₇₋₈ — în orizont A₃²¹⁷, pentru care din urmă etapă pledează și analogiile de la

²⁰⁴ Lazarovici 1975a, 12 și urm. = Lazarovici 1976, 206—207.

²⁰⁵ Berciu 1961, 38—40; Makkay 1962, 13; Dimitrijević 1969, 48, 63, 64, 90—91; Nica 1970, 51; Benac 1973, 421; Vezi și comentariul nostru la unele opinii = Lazarovici 1976, 207; Lazarovici 1977d, 715—716.

²⁰⁶ Berciu 1961a, 188, 46/10.

²⁰⁷ Supra nota 64.

²⁰⁸ Dimitrijević 1969, pl. 21/C 1—2.

²⁰⁹ Lazarovici 1975, B₁₃ VI/2; B₂₁₆ VI/1, 3.

²¹⁰ Lazarovici 1977a, fig. 4; Lazarovici 1977d, B₁₅ XLV/18; P₂ XLV/6; XLVII/22; B₉ XLI/24—25.

²¹¹ Lazarovici 1975, VI/16.

²¹² Banner-Párducz 1948, X/12.

²¹³ Dimitrijević 1969, 21/B₉.

²¹⁴ Lazarovici 1977a, I/4 analogii sînt la orizont Diminimiri timpuriu cf. Milojević 1960, 43, 13/28; și Paradimi cf. Garašanin 1963, fig. 2.

²¹⁵ Berciu 1952, 145, 4/7.

²¹⁶ Lazarovici 1977d B₉ XLI/9; XXXIX/3; P₂ XL/5; XLVI/12; B₁₅ XLV/1, 12, 17, 21.

²¹⁷ Lazarovici 1977d, B₇₋₈ XXXV/6 = Lazarovici 1973c, 1/6; din strat cf. Lazarovici 1977d, XLIV/4; LXIV/10; Lazarovici 1973c, 6/6.

Ószentiván VIII²¹⁸, Banjica niv. 4—5²¹⁹, Trnovača gr. 2,4²²⁰, Botoș²²¹ și altele²²². Strachina bitronconică cu partea superioară convexă²²³ este o formă caracteristică pentru orizontul Vinča A₃. Analogii sînt la Gornea²²⁴, Ószentiván VIII²²⁵, Banjica niv. 4—5²²⁶ și în sud²²⁷.

Așezarea de la Verbicioara a fost atribuită etapei Vinča A₂ de Berciu²²⁸. Din puținele forme publicate: cupa cu picior înalt și gol în interior²²⁹, este de orizont A₂₋₃, fiind un element caracteristic fazei A²³⁰. La vechile analogii putem adăuga altele noi de la Faisz-Garadomb²³¹, Predionica²³² sau, mai spre sud, pe coastele Egeei²³³. Majoritatea analogiilor pledează pentru un orizont Vinča A₂₋₃. Exemplarul de la Hinova aparține, de asemenea, unui orizont Vinča A₃²³⁴. Strachina bitronconică cu *Lipenrand*, cu ornamente plastice și tăieturi scurte, de la Verbicioara²³⁵, probabil pe marfă uzuală, este, de fapt, prin formă și motive, rezultatul sintezei între Vinča A și comunități Starčevo-Criș tirzii. La Gornea apare ultimul nivel — cel cu locuințe de suprafață (P₄), la Fărcașele de Sus în niv. IA²³⁶, în grupul *Szalmár recent*, contemporan cu Vinča A₃²³⁷. Castronul ornamentat cu pli-scuri²³⁸ grupate în triunghiuri sau „căpriori” apare la Vinča, din orizont A în B₂, în nivelele I și II la Vasić²³⁹, ceea ce corespunde unui orizont Vinča A₂₋₃ la Gornea. La Gornea sînt însă puține la număr și apar pe alte forme de vase²⁴⁰. Ornamentul apare la Predionica I²⁴¹, în asociere cu alte motive²⁴² ce sînt și la Verbicioara²⁴³, (incizii meandrice considerate

²¹⁸ Banner-Párducz 1948, VI/2, 5 = VIII/8.

²¹⁹ Todorović-Ceramanović 1961, 30, XXIV/1; XVII/1.

²²⁰ Jovanović 1965, V/4,9; VI/7, 10, 12.

²²¹ Grbić 1958, 28—29.

²²² Lazarovici 1977a, I/39; Garašanin 1951f, 161, fig. 1, 33.

²²³ Berciu 1952, 145, 4/9.

²²⁴ În B₂₄ și P₄ nepublicat. Lazarovici 1977d, XLI/12; XLII/11; XL/1, 15.

²²⁵ Banner-Párducz 1948, VI/9.

²²⁶ Todorović-Ceramanović 1961, 30, XVII/3.

²²⁷ Lazarovici 1977a, 1/37.

²²⁸ A₂, fiind, la acea vreme cel mai timpuriu orizont.

²²⁹ Berciu 1961a, 37, 4/1.

²³⁰ Lazarovici 1973a, 33 și notele 105—115.

²³¹ Kalicz-Makkay 1972a, 102, 5/3.

²³² Garašanin 1968, 37; Glisić 1963, IV/4 gr. A.

²³³ Lazarovici 1977a, 1/14.

²³⁴ Nestor 1932, 134 nota 113 a, I/1; cu analogii la Ószentiván VIII cf. Banner-Párducz 1948, 24, fig. 1.

²³⁵ Berciu 1952, 149, 7/2.

²³⁶ Nica 1970, 33, 1/1; 2/1; Nica 1976, 79, nivel IA 4/15; nivel IB 4/1—2, 4; nivel IIA 7/1.

²³⁷ Kalicz-Makkay 1972b, 87, 6/12—13, 15, 17; 8/9. Precizarea contemporaneității cu Vinča A ne aparține.

²³⁸ Berciu 1961a.

²³⁹ Vasić 1936, 24, X/32c, 29, XIV/43a; 43c; 43e; XIX/5a, b, d, XXVIII/72a, b, d, f, i; Lazarovici 1977d, XLV/10.

²⁴⁰ Lazarovici 1977 d, m.s.

²⁴¹ Glisić 1963, 4/1.

²⁴² Glisić 1963, 3/9.

²⁴³ Berciu 1961a, 31, 3/3.

ca fiind influențe Tisa²⁴⁴). Acestea apar de timpuriu în Vinča A₃/B₁ ori la acel orizont cultura Tisa I nu era încă formată²⁴⁵. Spatulă de la Verbicioara²⁴⁶ este o unealtă frecvent întâlnită la orizont Vinča A; la Gornea acestea sînt numeroase, ca și alte unelte din os²⁴⁷, ce nu se deosebesc de cele Starčevo-Criș tîrzii²⁴⁸.

Relațiile cronologice între culturile Vinča-Vădastra-Dudești nu le analizăm, deoarece presupun mai întîi cunoașterea stadiului comunităților Starčevo-Criș din zonă și apoi care a fost momentul și aportul acestora la geneza celor două civilizații.

Din lipsa unor date despre materialul vinčian evoluat din Oltenia, dar mai ales a publicării recentelor descoperiri de la Leu, Padea²⁴⁹ și Ostrovul Corbului²⁵⁰, nu comentăm încadrările din unele cercetări mai vechi.

Vinča B₁ este cunoscută prin atribuirile de la Verbicioara 2a, despre care sînt prea puține informații²⁵¹. La Ostrovul Corbului sînt materiale caracteristice pentru acest orizont²⁵². Tot în acest moment cronologic trebuie încadrată și o piesă²⁵³ ce intră în seria acelor *Peobels Idols* = *idoli din prundiș* cunoscuți la Balta Sărată în orizont Vinča B₁²⁵⁴, Ostrov Golu (Banului)²⁵⁵ Vinča A₃, răspîndiți fiind pe o arie vastă din Egeea în Socția²⁵⁶. La Ostrovul Corbului, de unde provine piesa, sînt și alte materiale Vinča timpurii²⁵⁷.

Vinča B₂—C. Pe lângă descoperirile de la Verbicioara 2c²⁵⁸ ar intra și cele de la Rast, de orizont B după V1. Dumitrescu²⁵⁹, încadrări acceptate și de alți specialiști ai culturii Vinča²⁶⁰. În această zonă are loc o evoluție locală, poate pe la sfîrșitul fazei B₁, numită grupul *Oltenia-Rast*²⁶¹. În acest grup ar intra descoperirile de pe ambele maluri ale Dunării de

²⁴⁴ Dimitrijević 1968, 15.

²⁴⁵ Lazarovici 1975, 21—24.

²⁴⁶ Berciu 1952, 149, 7/1.

²⁴⁷ Berciu 1961a, 38, nivel Verbicioara 2a. Banner-Parducz 1948, XI/4,9; Lazarovic 1977d, XXXIII/16 și urm.

²⁴⁸ Lazarovici 1969, 6, 8, 3/1—8, 14.

²⁴⁹ Informație amabilă a colegului Nica. Nepublicate.

²⁵⁰ Berciu 1961a, 32.

²⁵¹ Berciu 1961a, 38.

²⁵² Bărcăcilă 1924, 193—196, 228, fig. 156; Berciu 1935, fig. 18, 21/2—6.

²⁵³ Bărcăcilă 1924, 284, fig. 98.

²⁵⁴ Lazarovici 1970a, 6, nota 29; Lazarovici 1975b, 18, 1/3; Groza 1971, 61—65, pl.

III.

²⁵⁵ Lazarovici 1970a, 6; Roman-Boroneanț 1974, 119, I/2.

²⁵⁶ Lazarovici 1975d, m.s.

²⁵⁷ Lazarovici 1970, 116.

²⁵⁸ Berciu 1961a, 38.

²⁵⁹ Dumitrescu 1970, 8; Dumitrescu 1974, 38—40;

²⁶⁰ Berciu 1961a, 48; Jovanovici 1970, 110; Dumitrescu 1970, 8; Dumitrescu 1974, 38—40.

²⁶¹ Garšanin 1968, 37; Jovanović 1970, 110; Benac-Garašanin 1971, 271;

la: Ostrovul Corbului²⁶² — Corbovo²⁶³, Gîrla Mare²⁶⁴, Vidbal²⁶⁵, Ostrovu Mare²⁶⁶, Ostrovu Șimian²⁶⁷, Salcia²⁶⁸, Rast²⁶⁹, Bîrza, Verbicioara etc.²⁷⁰.

Cercetările noi, ca și republicarea unor materiale vechi, ținînd cont de stadiul actual al cercetărilor arheologice din țară și străinătate, vor putea elucida evoluția și periodizarea acestei civilizații de pe teritoriul României și, în funcție de aceasta, vor face precizarea naturii și importanței legăturilor ori aportului genetic al acestei culturi pentru perioada neoliticului mijlociu din țara noastră.

GH. LAZAROVICI

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE

- Banner-Párducz 1948 = J. Banner, M. Párducz, *Contributions nouvelles à l'histoire du néolithique en Hongrie*, ArchÉrt, VII—IX, 1946—1947—1948, p. 30—41.
- Banner 1959 = János, *Antropomorphe Gefäße der Theisskultur von der Siedlung Kőkenydomb bei Hodmezővásárhely*, Germania, 37, 1959, p. 33.
- Banner 1960 = *The Neolithic Settlement on the Kremenyák Hill at Csóka*, Act ArchHung, 12, 1960, p. 1—56.
- Bărcăcilă 1924 = Alexandru, *Antiquités pré- et protohistoriques des environs de Turnu-Severin*, în Dacia, I, 1924, p. 280—296.
- Bărcăcilă 1934 = *Monumentele religioase ale Drobetai. Cu noi descoperiri arheologice*, ArkOlt, 71—73, XIII, ianuarie-iunie 1934, p. 69—107.
- Benac 1952 = Alojz, *Preistorisko naselje Nebo i problem Butmirske Kulture*, Ljubljana, 1952.
- Benac-Garašanin 1971 = M. Garašanin, *Néolithique*, în *Époque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie*, Beograd, 1971.
- Benac 1973 = Obre, Sarajevo, 1973.

²⁶² Bărcăcilă 1924, 289—292, 293; Bărcăcilă 1934, 69, fig. 1, 12, 7, 73; Nestor 1932, 1/11—12; Berciu 1934, 30—38; fig. 4; Berciu 1935, 27—35; Berciu 1961a, 32; Comșa 1969a, 11.

²⁶³ Jovanović 1970, 112, fig. 1—2.

²⁶⁴ Berciu 1935, 24, fig. 12/5; Fewkes 1937, 287, fig. A—E; Comșa 1969a, 12.

²⁶⁵ Lazarovici 1971d, 92.

²⁶⁶ Bărcăcilă 1924, 293, fig. 259; Berciu 1935, 19/1; 12/4; 20/1 Comșa 1969a, 11.

²⁶⁷ Bărcăcilă 1924, 281—283; Berciu 1935, 30, 21/1; Comșa 1969a, 11—12.

²⁶⁸ Berciu 1935, 24, 30, fig. 20/6, 30, fig. 22/1,5.

²⁶⁹ Berciu 1961a, 48—49; Dumitrescu 1968, nr. 59—60; Dumitrescu 1974, 41, 8—9; Comșa 1971, 85; Comșa 1969, 12.

²⁷⁰ Milleker 1906, 129—130; Milleker 1938, 109; Nestor 1935, 34 nota 113a; Berciu 1935, 24, nota 69 vezi acolo și bibliografia mai veche; Comșa 1965a, 12.

- Berciu 1934 = Dumitru, *Generalități asupra preistoriei Olteniei și angrenarea ei în problemele Europei centrale și sud-estice*, în *BCMI*, XXVII, 79, 1934, p. 30–38.
- Berciu 1935 = *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1935.
- Berciu 1951 = — C.S. Nicolăescu-Plopșor, E. Comșa, S. Morintz, S. Popescu-Ialomița, C. Preda, *Șantierul arheologic Verbicioara-Dolj*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 232 și urm.
- Berciu 1952 = — E. Comșa, C. Mateescu, S. Morintz, C. S. Nicolăescu-Plopșor, S. Popescu-Ialomița, C. Preda, *Șantierul Verbicioara*, în *SCIV*, III, 1952, p. 141–179.
- Berciu 1953 = *Catalogul Muzeului arheologic din Turnu-Severin*, în *Materiale*, I, 1953, p. 589–639.
- Berciu 1954 = *Probleme ridicate de săpăturile arheologice din Oltenia (1949–1952)*, în *SCIV*, 1954, p. 343–353.
- Berciu 1958 = — I. Berciu, *Săpături și cercetări în anii 1944–1947*, în *Apulum*, III, 1948, p. 1–42.
- Berciu 1960 = *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1960.
- Berciu 1961 = *Chronologie relative du néolithique du Bas-Danube à la lumière des nouvelles fouilles fettes en Roumanie*, în *L'Europe...*, Praga, 1961, p. 101–124, pl. XXXIII–XXXVIII.
- Berciu 1962 = Ion, Al. Popa, *Săpăturile de salvare de la Sîntimbru*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 267–270.
- Berciu 1966 = Dumitru, *Cultura Hamangia*, București, 1966.
- Berciu 1966b = *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966.
- Berciu 1967 = *La izvoarele istoriei*, București, 1967.
- Boroneanț 1968 = Vasile, *Neoliticul timpuriu în zona Porților de Fier*, Comunicări, *SerArh*, VII, Craiova, 1968.
- Brukner 1965 = Bogdan, *Neolithic and Eneolithic Layer at Gomolava*, în *Rad-VojuMuz*, 14, 1965, p. 174–175.
- Brukner 1968 = *Neolit u Vojvodini*, Beograd-Novi Sad, 1968.
- Brukner 1969 = *Zur Frage der territorialen Beziehungen der Vinča- und Lengyel Gruppe*, în *StŽvesti*, 17, 1969, p. 61–71 (Nitra).
- Childe 1929 = V. Gordon, *The Danube in Prehistory*, Oxford, 1929.
- Comșa 1959 = Eugen, *La civilisation Criș sur le territoire de la R.P. Roumanie*, în *ActaArchCarp*, I, 2, 1959, p. 173–190.
- Comșa 1960 = *Considerații cu privire la cultura cu ceramică liniară de pe teritoriul RPR și din regiunile vecine*, în *SCIV*, 12, 1960, p. 217–242.
- Comșa 1965b = *Quelques données sur la chronologie relative et le développement des cultures néolithiques du sud-est du RPR et de l'ouest de la R.P. Bulgarie*, în *Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protostoriche*, I, Roma, 1962, p. 242–245.
- Comșa 1965a = *Considerații cu privire la complexele neolitice din preajma Dunării în sud-vestul României*, în *SCIV*, XVI, 3, 1965, p. 545–551.

- Comşa 1967 = *Date despre cultura Vinča în regiunea Porţilor de Fier, în Comunicări, SerArh, III, 1967.*
- Comşa 1969a = *Données concernant la civilisation Vinča du sud-est de la Roumanie, în Dacia, N.S., XIII, 1969, p. 11–44.*
- Comşa 1969b = *Das banater Neolithikum im Lichte der neuen Forschungen, în MEMÉ, 2, 1969, p. 29–38.*
- Comşa-Răuţ 1969(c) = — O. Răuţ, *Figurine antropomorfe aparţinând culturii Vinča descoperite la Zorlenţul Mare, în SCIV, 20, 1, 1969, p. 3–15.*
- Comşa 1971 = *Unele caracteristici ale plasticii antropomorfe din aşezările culturii Vinča din zona Porţilor de Fier, în Banatica, I, 1971, p. 85–89.*
- Comşa 1976 = *Bibliografia neoliticului de pe teritoriul României, Bucureşti, 1976.*
- Čović 1961 = *Borislav, Rezultati sondiranja na preistoriskom naselju u Gornjoj Tuzli, în GlasZMS, XV–XVI, 1961, p. 79–139.*
- Deshayes 1970 = *Jean, Les fouilles de Dikili Tash et L'archéologie yougoslave, în ZborNM, VI, 1970, p. 21–44.*
- Dimitrijević 1968 = *Stojan, Sopotsko-Lendelska kultura, Zagreb, 1968.*
- Dimitrijević 1969 = *Das Neolithikum in Syrmien, Slavonien und Nordwest Kroatien — Einführung in des Stand der Forschung, în ArchIug, X, 1969, p. 39–76.*
- Dimitrijević 1974 = *Das Problem der Gliederung der Starčevokultur mit besonderer rücksicht auf den Beitrag der südpannonischen Fundstellen zur Lösung dieses Problems, în Materialj, X, 1974, p. 93–121.*
- Dumitraşcu 1969 = *Sever, Două aşezări ale culturii Turdaş, în Lucrări Ştiinţifice, ser. A, 1969, p. 517 şi urm.*
- Dumitrescu 1954 = *Vladimir, C. Matasă, Şantierul aheologic Traian, în SCIV, V, 1–2, 1954, p. 35–63.*
- Dumitrescu 1966 = *Hortensia, Cîteva probleme legate de cultura Petreşti, în SCIV, 17, 3, 1966, p. 433–442.*
- Dumitrescu 1968 = *Arta neolitică în România, Bucureşti, 1968.*
- Dumitrescu 1970 = *Quelques aspects des synchronismes entre les cultures néo-énéolithiques et de la période de transition vers l'âge du bronze de l'Europe sud-orientale d'une part, et le monde égéo-anatolien, d'autre part, IIème CONGRÈS INTERNATIONAL DES ÉTUDES DU SUD—EST EUROPÉEN, Athènes, 7–13 mai, 1970, p. 3–27.*
- Dumitrescu 1974 = *Arta preistorică în România, Bucureşti, 1974.*
- Falkenstein 1965 = *Adam, Zu den Tontafeln aus Tărtăria, în Germania, 43, 1965, p. 269–275.*
- Filip 1966, 1969 = *Ján, Manuel Encyclopédique de Préhistoire et Protohistoire Européenne, Praga, 1(A–K) 1966; 2 (L–Z) 1969.*
- Floca 1969 = *Octavian, Ghid al judeţului Hunedoara, Deva, 1969.*
- French 1962 = *David, H., Prehistoric Pottery from Macedonia and Thrace, în PZ, XLII, 1962, p. 30–48.*
- Galović 1967 = *Radoslav, L'agglomération néolithique de Zelenikovo près Skoplje, în ZborNM, V, 1967, p. 149–152.*
- Garašanin 1951 = *Milutin, Hronologija vintčanske grupe, Ljubljana, 1951.*

- Garašana 1951b = *Die Theiss Kultur im jugoslawischen Banat*, in *BerRGK*, 1951, p. 125–130.
- Garašanin 1951c = *Zur Frage des Beginns der Bubanj – Hum Gruppe*, in *ArchVestn.*, II, 1, 1951, p. 8.
- Garašanin 1961c = *și Draga, Neolitsko naselija „Vrsnik” kod selo Tarinci*, in *ZbornikŠtip*, II, 1960–1961, p. 7–35, 35–40.
- Garašanin 1961d = *Milutin, The Neolithic in Anatolia and the Balkans*, in *Antiquity*, 35, 1961, p. 272 și urm.
- Garašanin 1963 = *Ein Beitrag zur Kenntnis der frühneolithischen Verbindungen des Balkans und Vorderasiens*, in *ArchJug.*, IV, 1963, p. 1–4.
- Garašanin 1963b = *și Deln, W., Trakisch-makedonische Wohnhügelfunde in der Sammlung des vorgeschichtlichen Seminars zu Marburg/Lahn*, in *JbRGZM*, 10, 1963, p. 1–33.
- Garašanin 1963 = *Draga, Polakoi Centralnog Balkana u hronologiji neolita jugo-vostočne Evrope*, in *NCB*, 1968, p. 38.
- Garašanin 1971 = *Milutin, Predistoriski kulturi vo Makedoni*, *Štip*, 1971.
- Georgiev 1967 = *G. I., Die Erforschung der neolithischen und bronzezeitlichen Siedlungshügel in Bulgarien*, *ZfA*, 1, 1967, p. 139–159.
- Georgiev 1971 = *Die Entwicklung der älteren prähistorischen Kulturen in Südbulgarien*, in *Studia Balcanica*, 5, 1971, p. 21–35.
- Glišić 1957 = *J., Kratak izveštaj sa sandžnik. Rekognostironia muzeja Kosova i Metohija u Foku*, *GlasMKiM*, II, 1957, p. 315–320.
- Glišić 1963 = *J., Stratigrafija naselja vinčanske grupe kod Predionice u Prštini*, in *GlasMKiM*, VII–VIII, 1962–1963, p. 11–49 (50–54).
- Grbić 1954 = *Miodrag, Neue Forschungen zum Neolithikum des Balkan*, in *MAGW*, LXXIII, 1954, p. 143.
- Kalicz 1965 = *Nándor, Siedlungsgeschichtliche Probleme der Körös-und Theiss-Kultur*, in *ActaArchSz*, VIII, 1965, p. 37–39.
- Kalicz 1968 = *Tiszavasvári*, in *Zehn Jahre Arch. Forsch. 1958–1968*, Budapest 1968, p. 137.
- Kalicz-Makkay 1972 = *– J., Südliche Einflüsse im frühen und mittleren Neolithikum Transdanubiens*, in *AFB*, Székesfehérvár 1972, p. 93–105.
- 1972b = *Problems des Frühneolithikums des ungarischen Tiefebene*, in *AFB*, Székesfehérvár, 1972, p. 77–81.
- Korek 1960 = *J., Verbreitung der linienbandkeramischen Kultur auf dem Alföld*, in *MFME*, 1960, p. 48–50.
- Korošec 1953 = *Josip, Delitev vinčanske kulturne plasti, (Einteilung der kulturenschicht von Vinča)*, p. 39–46, in *ArchVestn.*, IV, 1, 1953, p. 5–39 (39–46).
- Krstić 1964 = *Dušan, Agglomération néolithique à Vitoševac près de Ražanj*, in *ZborNM*, IV, 1964, p. 63.
- Kutzián 1966 = *Ida, Das Neolithikum in Ungarn*, in *ArchAustr.*, 40, 1966, p. 249–280.
- Lazarovici 1969 = *Gheorghe, Cultura Starčevo-Criș în Banat*, in *ActaMN*, VI, 1969, p. 3–26.
- Lazarovici 1970 = *Cultura Vinča A în Banat*, in *ActaMN*, VII, 1970, p. 473–488.

- Lazarovici 1971 = *Faza a IV-a a culturii Starčevo-Criș în Banat*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 409–413.
- Lazarovici 1971b = *Unele probleme ale neoliticului în Banat*, în *Banatica*, I, 1971, p. 17–60.
- Lazarovici 1972 = *Așezarea neolitică de la Parța*, în *Tibiscus*, II, 1972, p. 3–28.
- Lazarovici 1973 = *Tipologia și cronologia culturii Vinča în Banat*, în *Banatica* II, 1973, p. 25–55.
- Lazarovici 1973b = *Über das Neolithikum in Banat*, în *Actes du VIIIe CONGRÈS ISPP Belgrad*, 1973, p. 461–466.
- Lazarovici 1973c = *Cu privire la neoliticul din Banat*, în *Tibiscus*, III, 1973.
- Lazarovici-Stratan 1973 = — Ion. O așezare neolitică la Homojdia, în *ActaMN*. X, 1973, d. 455–464.
- Lazarovici 1973 = Uzum I., Lazarovici Gh., Dragomir I., *Descoperiri arheologice în hotarul satelor Gornea și Sichevița*, în *Banatica*, II, 1973, p. 403–416.
- Lazarovici 1974 = *Materialul arheologic de la Temes-Kubin aflat în Muzeul Banatului din Timișoara*, în *MCD*, Cluj, 1974, p. 201–218.
- Lazarovici 1975 = *Unele probleme ale ceramicii neoliticului din Banat*, în *Banatica* III, 1975, p. 7–24.
- Lazarovici 1975b = *Despre tipologia și cronologia materialului vinčian de la Balta Sărată-Caransebeș*, în *ActaMN*, XII, 1975, p. 13–34.
- Lazarovici 1975 = *Despre eneoliticul timpuriu din Banat*, în *Tibiscus*, IV, 1975, p. 9–29.
- Lazarovici 1976 = *Fragen der neolithischen Keramik im Banat*, în *Festschrift für Richard Pittioni, zum siebzigsten Geburtstag*, Wien, 1976, p. 203–234.
- Lazarovici 1977 = *Legăturile fazei Vinča A cu Dimini timpuriu — Die Beziehungen der Vinča A — Phase zu Nordthessalien und dem Südbalkan, Beiträge zum Ursprung der Vinča-Kultur*, comunicare, 1974, 1975 (Lugoj), Constanța 1977, în variantă română; *Apulum*, 1977, ms.
- Lazarovici, Gornea = *Gornea; preistorie*, ms., pentru seria *Caiete Banatica*, 1977.
- Lazarovici, Teză—Dis. = *Neoliticul din Banat*, ms. Teza de doctorat—Dis.
- Letica 1969 = *Zagorka, Vlasac, nouvel habitat de la culture de Lepenski Vir à Djerdap*, în *ArchJug*, X, 1969, p. 7–11.
- Makkay 1962 = János, *Die balkanischen, sogenannten Kopfflossen Idole*, *Acta-ArchHung*, 14, 1962, p. 12.
- Makkay 1965 = *Die wichtigsten Fragen der Körös-Starčevo-Periode*, în *ActaArchSz*, VIII, 1965, p. 15–16.
- Makkay 1968 = *A Peculiar Clay Object of the Vinča Culture*, în *Alba Regia*, VIII–IX, 1968, p. 9–22.
- Mellaart 1960 = James, *Anatolia and the Balkans*, în *Antiquity*, 24, 1960, p. 270–278.
- Mellaart 1961 = *Excavations at Hacilar*, în *Anatolian Studies*, XI, 1961.

- Mikov 1958 = V., *Les fouilles de Karanovo, BerHamb, (Kongr. UISPP, V.)* 1958, p. 539–540.
- Milleker 1906 = Bodog, Délm, III, p.
- Milleker 1938 = Felix, *Vorgeschichte des Banat (Neolithikum)*, în *Starinar*, XIII, 1938 (extras).
- Milojčić 1949 = Vladimir, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin, 1949.
- Milojčić 1949b = *South-eastern Elements in the Prehistoric Civilization of Serbia*, în *BSA*, XLIV, 1949, p. 257–299.
- Milojčić 1950 = *Körös-Starčevo-Vinča*, în *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950, p. 108–118.
- Milojčić 1950b = Recenzie la J. Gaul, *The Neolithic Period in Bulgaria*, în *Germania*, 28, 1944–1950, p. 108–109.
- Milojčić 1951 = *Die Siedlungsgrenzen und Zeitstellung der Bandkeramik im Osten Europas, BerRCK*, 33, (1943–1950), 1951, p. 110–124.
- Milojčić 1953 = Recenzie la M. Garašanin, *Hronologija vinčanske grupe*, în *Germania*, 31, 1953, p. 73–79.
- Milojčić 1959 = *Zur Chronologie der jüngeren Stein- und Bronzezeit Südost- und Mitteleuropas*, în *Germania*, 37, 1959, p. 65–84.
- Milojčić 1960 = *Hauptergebnisse des deutschen Ausgrabungen in Thessalien 1953–1958*, în *Neue deutsche Ausgrabungen in Thessalien und in Mittelmeergebiet*, Bonn, 1960.
- Milojčić 1965 = *Die Tontafeln von Tărtăria (Siebenbürgen) und die Absolute Chronologie des mitteleuropäischen Neolithikum*, în *Germania*, 43, 2, 1965, p. 261–268.
- Milojčić 1967 = *Die Absolute Chronologie der jüngeren Steinzeit in Südosteuropa und die Ergebnisse der Radiokarbon (C_{14}) Methode*, în *JbRGZM* 14, 1967, p. 9–28.
- Milojčić 1970 = *Die Kulturbeziehungen zwischen Griechenland und Dalmatien während der jüngeren Steinzeit*, în *Adriatica*, Zagreb, 1970, p. 81–86.
- Müller-Karpe 1968 = Herman, *Handbuch der Vorgeschichte, II, Jungsteinzeit*, München, 1968 (text și planșe).
- Nagy 1907 = Gyula, *Arankavidéki halmok*, în *ArchÉrt*, XXVII, 1907, p. 266–279.
- Nagy 1911 = *Az óbessenýői őstelep*, în *ArchÉrt*, XXXI, 1911, p. 147–164.
- Nestor 1932 = Ion, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *BerRGK*, 22/1932, (1933).
- Nica 1970 = Marin, *Asupra originii și dezvoltării culturii Vădastra de la Fărcașele*, în *Historica*, I, 1970, p. 31–52.
- Nicolăescu-Plopșor 1957 = C. S. — Al. Păunescu, Al. Bolomei, *Șantierul arheologic Nandru*, în *Materiale*, III, 1957, p. 33 și urm.
- Nicolăescu-Plopșor 1957 = — E. Comșa, *Microlitele de la Băile Herculane*, în *SCIV*, 1–4, 1957, p. 17–26.
- Paul 1961 = Iuliu, *Așezarea neolitică tirzie de la „Poiana în Pisc”*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 107–118.

- Paul 1965 = Unele probleme ale neoliticului Transilvaniei în legătură cu cultura Petrești, în *RevMuz*, 4, 1965, p. 294–302.
- Paul 1969 = Așezarea neo-eneolitică de la Pianul de Jos, în *StCom*, [Sibiu, 14, 1969, p. 33–88.
- Păunescu 1964 = Alexandru, *À propos du néolithique ancien et de quelques survivances tardenisiennes*, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 297–305.
- Petrescu-Dimbovița 1958 = Mircea, *Contributions aux problèmes de la culture Criș en Moldavie*, în *ActArchHung*, IX, 1958, p. 53–68.
- Popescu 1956 = Dorin, *Cercetări arheologice în Transilvania*, în *Materiale*, II, 1956, p. 43–250.
- Popovici 1957 = Vladislav, *Sur la chronologie de la civilisation protohistorique dans la péninsule des Balkans*, în *RevArch*, 49, 1957.
- 1958 = *Idem*, 50, 1958.
- Quitta 1960 = Hans, *Zur Frage der ältesten Bandkeramik in Mitteleuropa*, în *PZ*, 3–4, 38, 1960, p. 1–38; 153–188.
- Renfrew 1970 = Colins, *The Place of the Vinča Culture in European Prehistory*, în *ZborNM*, IV, 1970, p. 45–47.
- Roman 1969 = P. Roman, *Precizări asupra unor probleme ale neoliticului transilvan*, în *RevMuz* VI, 1969, p. 68.
- Roman 1974 = — V. Boroneanț, *Locuirea neolitică de la Ostrovul Banului*, în *Drobeta*, I, 1974, p. 117–128.
- Roska 1936 = Márton, *Erdély neolitikumának stratigráfiaja*, în *DolgSz*, 1–2, 1936, p. 42–51.
- Roska 1941 = *Die Sammlung Zsófia vom Torma*, Cluj, 1941.
- Rusu 1971 = Mircea, *Cultura Tisa*, în *Banatica*, I, 1971, p. 78–83.
- Simovljević 1959 = M., *Banatska Dubica*, în *Starinar*, N.S., IX–X, 1959, p. 376.
- Srejskić 1963 = Dragoslav, *Versuch einer historischen Wertung der Vinča-Gruppe*, în *ArchJug*, IV, 1963, p. 5–17.
- Srejskić 1964 = *Versuch einer geschichtlichen Wertung der Butmir Gruppe*, în *ArchJug*, V, 1964, p. 1–8.
- Srejskić 1968 = Danilo-Butmir-Lengyel, în *Starinar*, N.S., XVIII, 1968, p. 19–20.
- Srejskić 1968b = *Neolitsko plastika centralnobalkanskog područja*, în *NCB*, Belgrad, 1968, p. 177–232.
- Srejskić 1971 = *Die Anfänge des Neolithikum vom Orient bis Nordeuropa. Die Lepenki Vir-Kultur und der Beginn der Jungsteinzeit an der Mittleren Donau*, în *Fundamenta*, A, 3, Köln-Wien, 1971.
- Soudský 1966 = Bohuslav, *Les premières agricultures en Tchécoslovaquie*, în *VIIème CONGRÈS ISPP*, Prague, 1966, p. 46–50.
- Soudský 1961 = *Bases néolithique de l'évolution ultérieure*, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Praga, 1961, p. 277–288.
- Stalio 1955 = Blajena, Zlokučani — Gradac, în *Katalog keramike*, Belgrad 1955.

- Tasić 1958 = Nicola, *Žitkovac i neki problemi relativnog bronzološkog odnosa neolitskih i eneolitskih naselja na Kosovu i u Dolini Ibra*, in *GlasMKiM*, III, 1958, p. 11–49.
- Tasić 1960 = *Završna i s troživanija na praistorijskom naselju kod Valača*, in *GlasMKiM*, IV–V, (1959–1960), 1960, p. 11–82.
- Tasić 1965 = — E. Tomić, *Crnokalačka Bara (Naselje starčevacke i vinčanske kulture)*, Beograd, 1965.
- Theocharis 1971 = R. D., *Prehistory of Eastern Macedonia and Thrace*, in *AGC*, Athen, 1971.
- Todorović-Cermanović 1961 = J. Todorović și A. Cermanović, *Banjica (Naselle vinčanske kulture)*, Beograd, 1961.
- Tompa 1929 = F., *Die Bandkeramik in Ungarn*, in *ArchHung*, V–VI, Budapest, 1929.
- Tompa 1937 = *25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn, 1912–1936*, in *BerRGK*, 24–25, (1934–1935), 1937, p. 27–114.
- Trogmayer 1968 = *Bemerkungen zur Chronologie des Frühneolithikums auf dem Süd-Alföld*, in *MFME*, 1968, p. 35–40.
- Trogmayer 1968b = Otto, *Die Hauptfragen des Neolithikums der ungarischen Südtiefebene*, in *MFME*, 1968, p. 11–19.
- Tudor 1965 = Dumitru — E. Comșa — S. Morintz — P. Diaconu — N. Constantinescu, *Cercetări arheologice în zona viitorului lac de acumulare al hidrocentralei „Porțile de Fier”*, in *SCIV*, XVI, 2, 1965, p. 395–406.
- Vasić 1936 = Miloje M., *P.V. IV*, Beograd, 1936.
- Vlassa 1960 = Nicolae, *Cu privire la poziția culturii Bükki în Transilvania*, in *SCIV*, XI, 1960, p. 131–132.
- Vlassa 1961 = *O contribuție la problema legăturilor culturii Tisa cu alte culturi neolitice*, in *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 17–24.
- Vlassa 1963 = *Chronology of the Neolithic in Transilvania in the Light of the Tătară Settlement's Stratigraphy*, in *Dacia*, VII, 1963, p. 485–494.
- Vlassa 1964 = *Contribuții la cunoașterea culturii Bodrogkeresztúr în Transilvania*, in *SCIV*, 15, 3, 1964, p. 351–367.
- Vlassa 1966 = *Cultura Criș în Transilvania*, in *ActaMN*, III, 1966, p. 9–47.
- Vlassa 1966b = *Douăsprezece figurine cu cap mobil de la Turdaș*, in *Sargetia*, IV, 1966, p. 9–16.
- Vlassa 1967 = *Unele probleme ale neoliticului Transilvaniei*, in *ActaMN*, IV, 1967, p. 413 și urm.
- Vlassa 1969 = *Einige Bemerkungen zur Fragen des Neolithikums in Siebenbürgen*, in *StŽvesti*, 1969, Nitra, p. 513–540.
- Vlassa 1970 = *Kulturelle Beziehungen des Neolithikums Siebenbürgens zum Vorderen Orient*, in *ActaMN*, VII, 1970, p. 3–39.
- Vlassa 1972 = *Zona balcano-asiatică și Transilvania*, in *ActaMN*, IX, 1972, p. 367–373.

- Vlassa 1974 = *Neue Beiträge zur Frage orientalischer Einflüsse im Neolithikum Siebenbürgens*, in *PZ*, 49, 2, 1974, p. 181—192.
- Vlassa 1976 = *Neolithicul Transilvaniei*, Cluj, 1976.
- Wace-Thompson 1912 = A. J. B., Wace—Thompson, *Prehistoric Thessaly*, Cambridge, 1912.

SĂPĂTURI DE SALVARE LA VALEA TIMIȘULUI (JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN)

Localitatea Valea Timișului (fostă Cîrpa), aparținînd din punct de vedere administrativ comunei Buchin, se află la aproximativ 8 km sud de orașul Caransebeș, la est de șoseaua și calea ferată care leagă Băile Herculane de Caransebeș.

În hotarul localității Valea Timișului, la aproximativ 2 km spre nord de acesta și aproximativ 1 km nord-vest de comuna Buchin, se află punctul numit de localnici Rovină. Acesta este situat la extremitatea vestică a platoului care domină dinspre est largă vale pe care riul Timiș o formează în zona din apropierea orașului Caransebeș (Pl. I—II).

Localitatea nu este cunoscută în literatura de specialitate. În zonă au fost totuși descoperite mai multe obiecte de bronz, printre care și un celt, aflate în 1890 în colecția lui Ștefan Velovan din Caransebeș¹. Nu există însă nici un indiciu care să ne permită să facem vreo legătură între aceste descoperiri și așezarea care ne interesează aici.

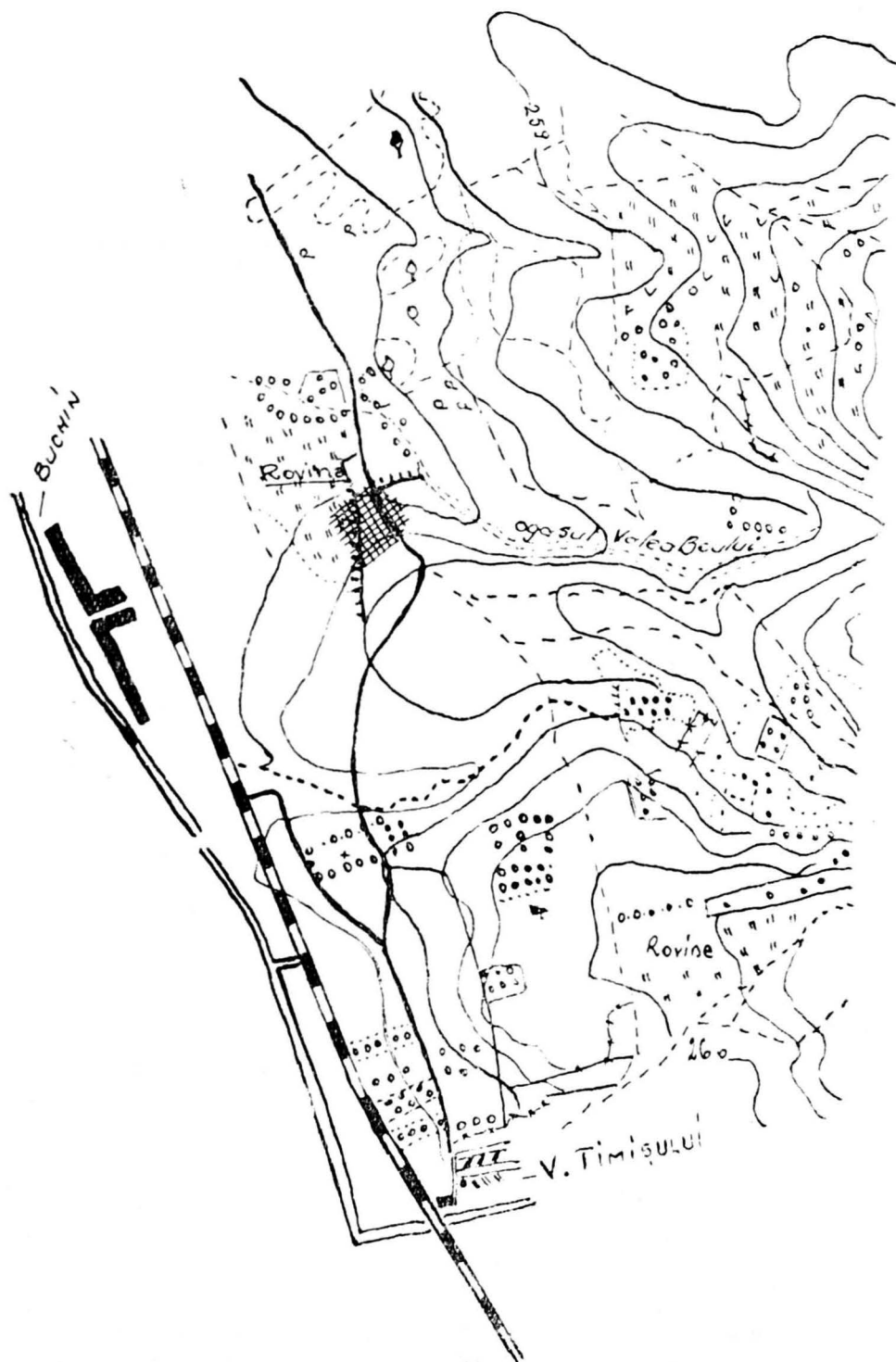
Prima sesizare a urmelor arheologice de la *Rovină* aparține lui I. Munteanu, profesor la Școala generală din Vîrciorova, care comunică Muzeului din Caransebeș descoperirea în acest punct a unor fragmente ceramice preistorice. În urma unei periegeze, R. Petrovsky descoperă aici ceramică aparținînd epocii bronzului și primei epoci a fierului².

Cu ocazia deschiderii lucrărilor de construcție ale unui saivan aparținînd CAP-ului din Valea Timișului, în toamna anului 1975, același I. Munteanu semnalează Muzeului din Reșița alte descoperiri ceramice³. Cercetările de suprafață întreprinse imediat (de M. Gumă) au confirmat existența unei mari cantități de material ceramic, aparținînd epocii bronzului și cul-

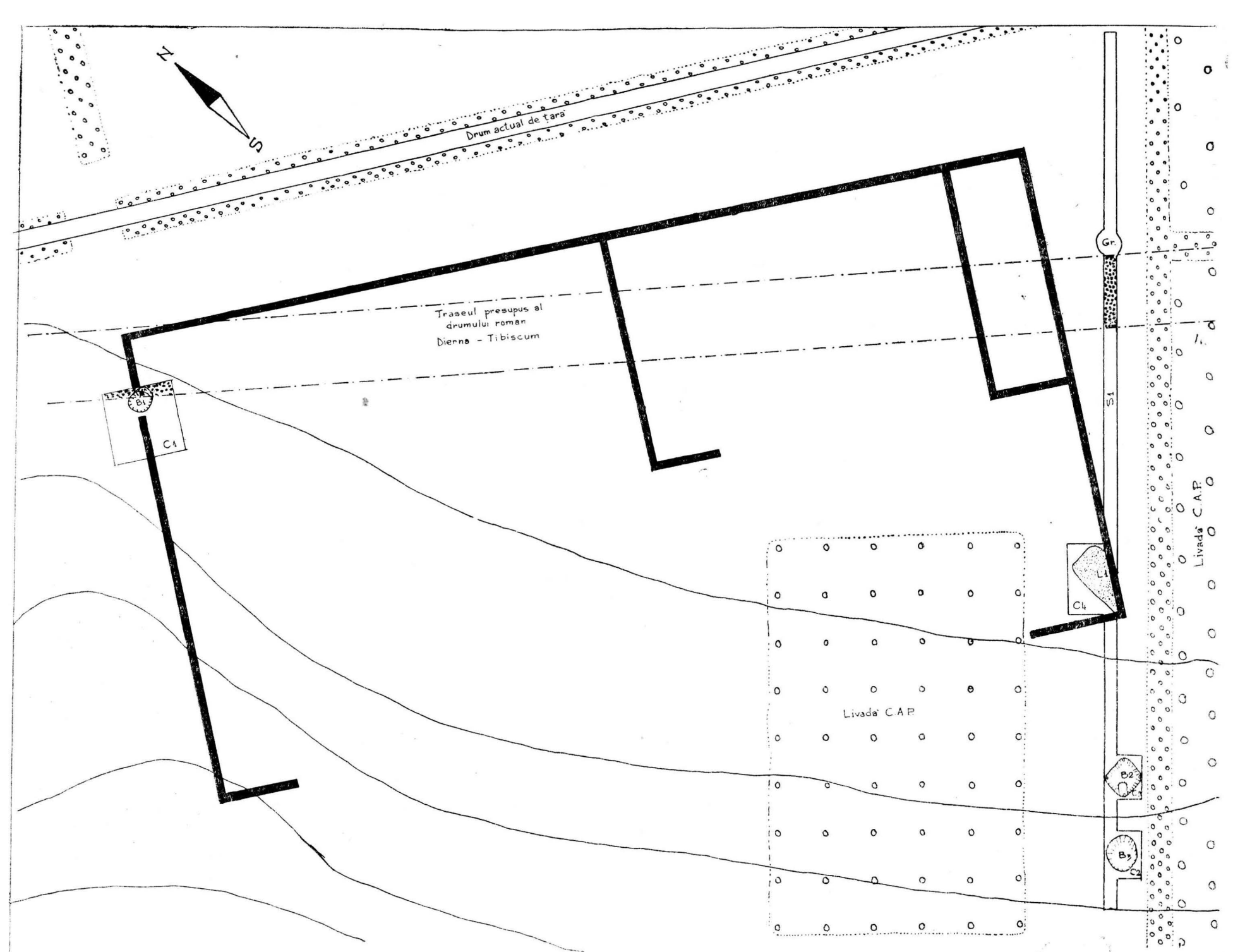
¹ B. Milleker, *Délm.*, I, p. 27, M. Roska, *ErdRep*, p. 48, nr. 193, p. 51, nr. 225. Cf. și R. Petrovsky, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin din paleolitic pînă în secolul al V-lea î.e.n. (I)*, în *Banatica*, II, 1973, p. 393, nr. XII (Buchin).

² Inf. R. Petrovsky, care ne-a pus la dispoziție fragmentele ceramice rezultate, Cf. p. ...

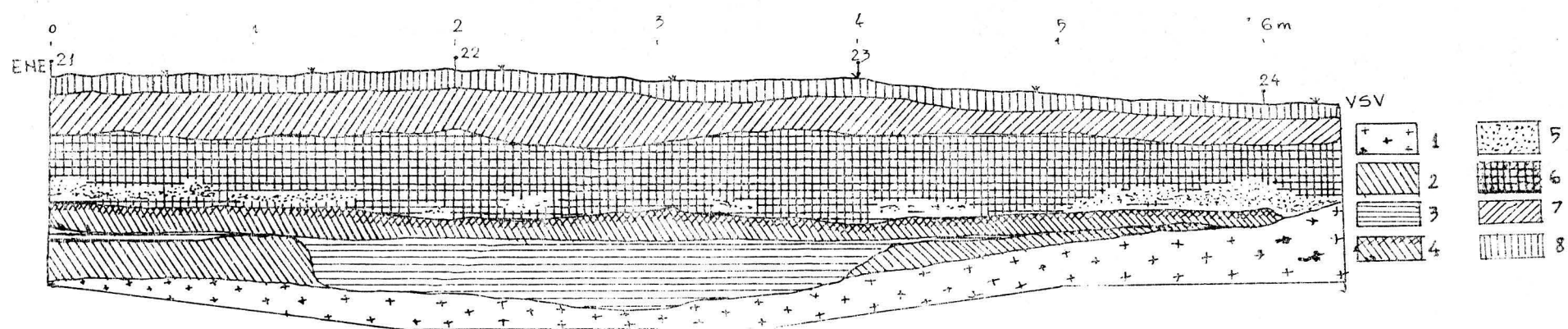
³ Același inimos profesor ne-a adus la cunoștință și alte puncte de mare interes arheologic, depistate în urma intenselor sale cercetări de teren efectuate în zonă. Îi mulțumim călduros și pe această cale pentru sprijinul acordat și pentru nobila pasiune de a scoate la iveală prețioasele vestigii ale trecutului.

Pl. I Planul zonei de interes arheologic din hotarul localităților Valea Timișului și Buchin.

Pl. II Planul punctului *Rovina* cu localizarea săpăturilor din 1976.

Pl. III Profilul și planul casei 4 (C₄) cu complexe de locuire din epoca bronzului: 1 sol viu, galben lutos. 2 pământ galben cu infiltrații brune (strat Tiszapolgár), 3 pământ brun-negru (primul nivel al epocii bronzului), 5 arsură, 6 pământ brun-cenușos (al doilea nivel al epocii bronzului), strat de pământ brun (strat hallstattian), 8 humus vegetal

turii Basarabi⁴, provenite de la săparea șanțurilor de fundație ale saivanului.

Continuarea lucrărilor la saivan a impus executarea imediată a unor săpături de salvare în zona acestuia. Prima companie a avut loc în cursul lunii aprilie 1976 și a avut mai mult caracterul unui sondaj de salvare, nereușindu-se, din păcate, să se cerceteze întreaga zonă amenințată a fi distrusă prin construcția mai sus amintită⁵.

Importanța descoperirilor efectuate cu acest prilej ne-a determinat să procedăm la publicarea rezultatelor acestei prime campanii, sub forma prezentului raport preliminar de săpătură⁶.

Cercetările au debutat prin trasarea unei secțiuni magistrale (S_1) de 75 m $\times$ 1 m, orientată NE—SV, împărțită în carouri de câte 2 m și paralelă cu un gard viu ce desparte zona saivanului, la sud, de o livadă a CAP-ului din Valea Timișului.

Ulterior, descoperirile făcute în cursul săpăturilor au impus executarea unui număr de patru casete, după cum urmează :

— caseta nr. 1 (C_1) cu dimensiunile de 6 m $\times$ 6 m, la aproximativ 85 m, lateral pe direcția NV, față de S_1 . Caseta a fost executată avînd ca axă chiar o latură a fundației saivanului⁷. Ea a fost împărțită în carouri de 2 m $\times$ 2 m.

— caseta nr. 2 (C_2), în dreptul carourilor 34—36 ale S_1 , pornind de la peretele de SE al acestei secțiuni (S_1). Dimensiunile : 3,50 m $\times$ 2 m. Caroi aj 2 m $\times$ 2 m.

— caseta nr. 3 (C_3), în dreptul carourilor 31—33 ale S_1 , pornind tot de la peretele de SE al secțiunii inițiale. Dimensiunile : 4 m $\times$ 2 m. Caroi aj 2 m $\times$ 2 m.

— caseta nr. 4 (C_4), pornește de la peretele NV al S_1 , în dreptul carourilor 21—25 ale acestei secțiuni (S_1). Dimensiunile : 6m $\times$ 3m. Caroi aj 2m $\times$ 2m.

Săpătura a fost executată pînă la solul viu în toate porțiunile săpate, la o adîncime variînd între 1,20—0,50 m, în funcție de particularitățile terenului și de modul de dispunere al depunerilor celui mai vechi strat de cultură.

În săpătură au putut fi sesizate straturi succesive aparținînd mai multor epoci în care așezarea a fost locuită. Observațiile stratigrafice au fost însă foarte mult îngreunate de ploile abundente și de infiltrațiile din pînza freatică, aflată aici foarte aproape de suprafață, care au făcut ca secți-

⁴ Materialul se află în depozitul Muzeului județean Caraș-Severin din Reșița.

⁵ Din colectivul acestei prime campanii au făcut parte M. Gumă (responsabil de șantier), N. Gumă și I. Munteanu. Noi săpături au fost efectuate în august 1977 de Muzeul județean Caraș-Severin (M. Gumă) în colaborare cu Muzeul județean de etnografie și istorie locală Caransebeș (R. Petrovsky). Întregul material rezultat se află la Muzeul din Reșița.

⁶ Pentru unele din rezultatele acestor cercetări cf. studiul nostru. *Unele probleme ale cercetării primei epoci a fierului în județul Caraș-Severin*, în *StCom. Caransebeș*, II (sub tipar).

⁷ Este vorba de fundația inițială a saivanului. În primăvara anului 1977, cînd saivanul a fost terminat, vechea fundație a fost părăsită din cauza micșorării deimensiunilor inițiale ale construcției Cf. Pl. II.

unile să fie aproape permanent inundate. Cele mai clare diferențieri de straturi sau nivele au fost făcute pe profilul peretelui de SE al casetei 4 (C₄) și în caseta 1 (C₁).

Succesiunea stratigrafică constatată este următoarea (de jos în sus):

- solul viu, galben lutos, steril din punct de vedere arheologic.
- strat de cultură, de culoare gălbuie cu pigmentație brună, gros de 0—0,20 m, conținând fragmente ceramice aparținând epocii eneolitice.

- urmează un alt strat de cultură cu materiale din epoca bronzului.

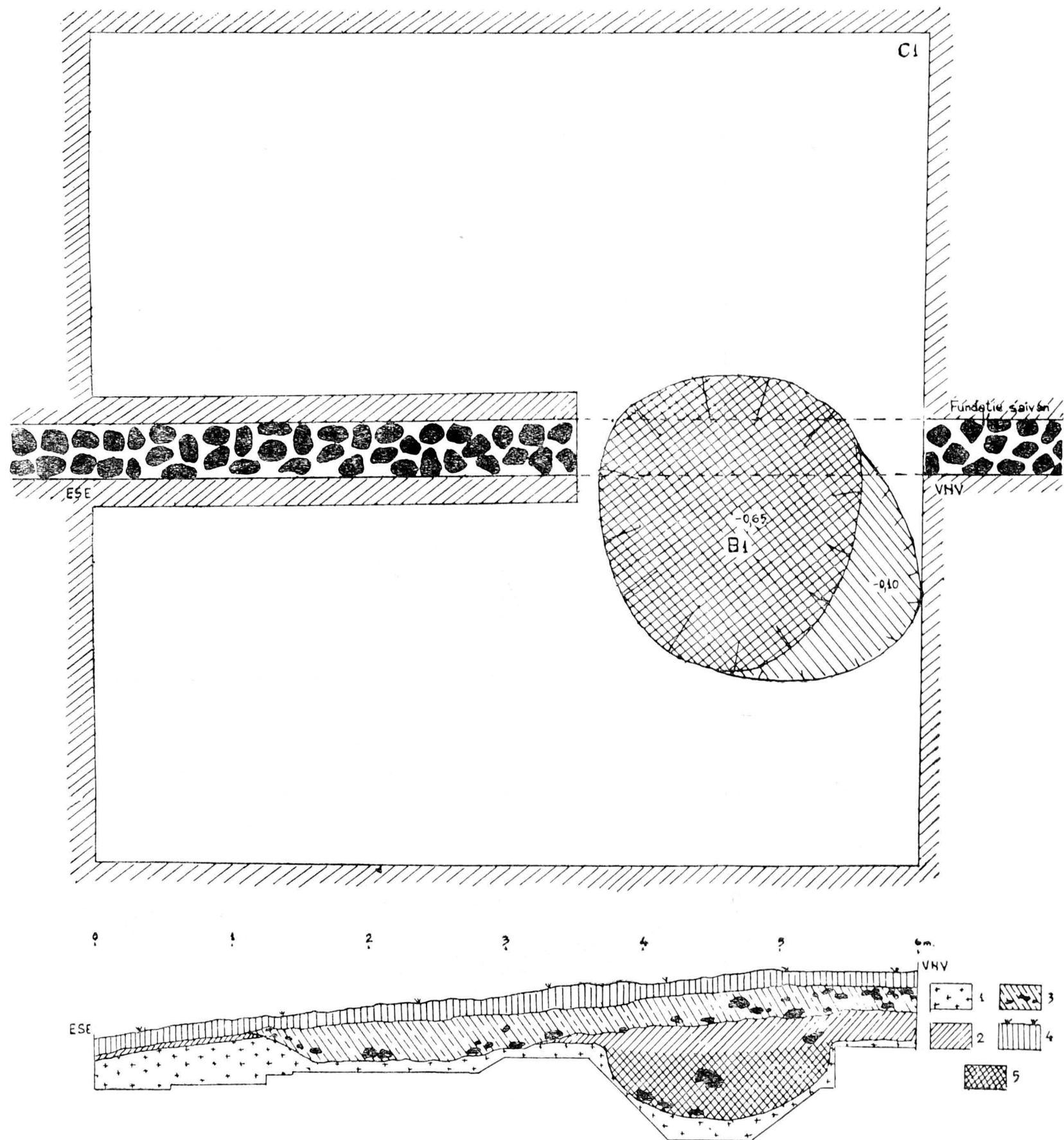
În cadrul acestui strat au putut fi delimitate două nivele. În nivelul inferior, de culoare brun-neagră a putut fi observat profilul unui bordei căpăcuit de platforma unei locuințe de suprafață aparținând celui de al doilea nivel. Acesta din urmă are o culoare neagră-cenușoasă și prezintă urme evidente de arsură. Pe profilul casetei 4 s-a putut observa că platforma locuinței de suprafață este alcătuită dintr-un strat dens de piatră de râu, peste care se află o podină din lut cu o grosime de 0,15 m transformată în partea sa superioară (pe o grosime de aproximativ 5 cm) într-o crustă de chirpic ars de intensitatea incendiului care a distrus locuința. Deasupra acestei podine există un strat bogat de ceramică, cărbune și chirpic ars cu urme evidente de nuiele, provenind probabil de la pereții și acoperișul locuinței incendiate. Majoritatea fragmentelor ceramice prezintă urme evidente de arsură secundară, unele fiind chiar vitrificate cu ocazia incendiului ale căror urme sînt, așa cum am văzut, atît de evidente. Stratul de epoca bronzului atinge grosimea sa maximă (0,45—0,55 m) în zona acestei locuințe din caseta 4.

- stratul de cultură hallstattian de culoare brună și gros de 0,20—0,30 m. Din el coboară în caseta 1 (C₁) și în dreptul casetelor 2 și 3 (C₂ și C₃) ale secțiunii 1, gropile a trei bordeie cu fundul rotunjit (Pl. III—V). Pe profilul de SE al secțiunii 1, în dreptul casetei 2 se observă de ambele părți ale gropii bordeiului 2 (B₂) două gropi de stîlp cu un diametru de aproximativ 0,15 m. Fundul bordeiului prezintă înspre SV o treaptă înaltă de 0,15 m.

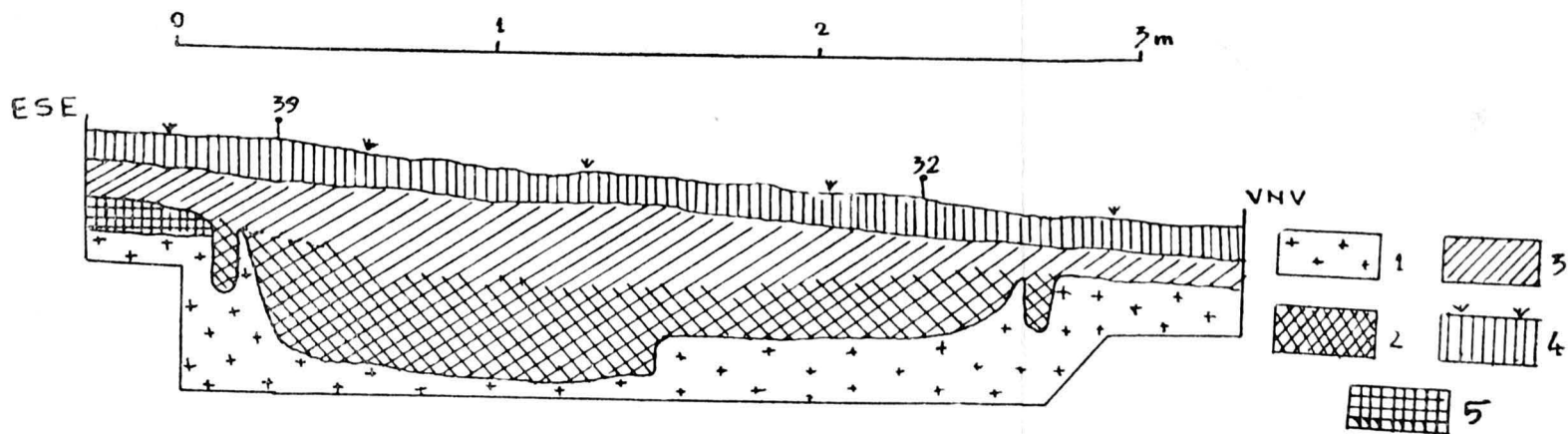
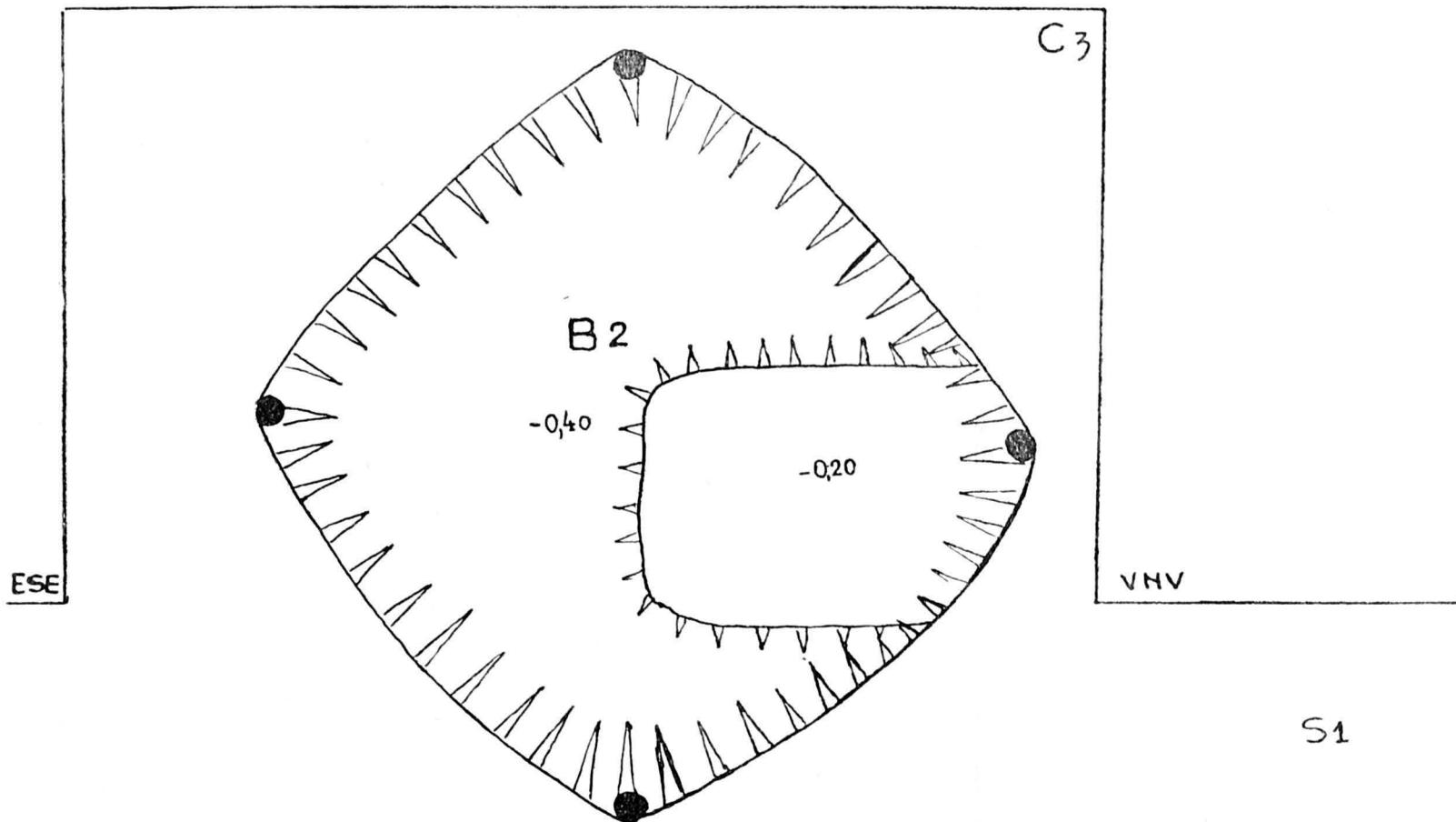
- în dreptul metrilor 20—30 ai secțiunii 1 a fost tăiat drumul roman Dierna-Tibiscum. Partea carosabilă a drumului are o lățime în jur de 6 m și o grosime de 0,30 m. De ambele laturi ale drumului au existat două șanțuri late fiecare de cîte 2 m și adînci cam de 0,50 m. Pe pantele dinspre drum ale acestor șanțuri se pot observa pietre de râu căzute din drum. Drumul, propriu zis este alcătuit dintr-un strat de piatră de râu mărunță, aflat la bază, peste care este un alt strat de pietriș mărunț amestecat cu nisip, pavat la suprafață cu piatră mare de râu. Pe ambele laturi ale drumului există pietre alungite de mari dimensiuni, așezate vertical, constituind foarte probabil bordura drumului.

- stratul de humus vegetal cu o grosime medie de 0,10—0,15 m.

După cum am arătat mai înainte, au fost delimitate mai multe complexe de locuire, de tip bordei sau locuință de suprafață, aparținînd atît epocii bronzului cît și celei hallstattiene.

Pl. IV Planul și profilul casetei 1 cu profilul bordeiului hallstattian: 1 solul viu, galben lutos, 2 strat hallstattian, 3 nivelul drumului roman, 4 humus vegetal, 5 bordei hallstattian.

Pl. V Planul și profilul bordeiului 2 (B₂) hallstattian din caseta 3 (C₃); 1 solul viu, 2 bordeiul hallstattian, 3 strat hallstattian, 4 humus vegetal, 5 strat de epoca bronzului.

Din perioada eneolitică nu a fost descoperită nici o locuință în cursul campaniei din 1976⁸.

Epocii bronzului îi aparțin două dintre aceste complexe de locuire. Este vorba în primul rând de un bordei a cărui groapă coboară din primul nivel de locuire din epoca bronzului, secționat de săpătură. Acesta avea foarte probabil o formă aproximativ rotundă sau ovală. Nu s-au observat urme, eventuale, de stâlpi și nici indicii de distrugere. De altfel el este căpăcuit după cum am văzut de platforma unei locuințe de suprafață, care astfel constituie de fapt o refacere a primei locuiri.

Podina, aflată la baza celui de al doilea nivel de epoca bronzului și surprinsă parțial în S₁ (carourile 21—25) și C₄ (Pl. II) a aparținut, după toate aparențele, unei locuințe de suprafață de mari dimensiuni, orientată cu axa longitudinală pe direcția SV—NE. De menționat că această locuință (L₁) nu a putut fi dezvelită în întregime, latura ei de sud-vest intrând sub gradul viu al livezii CAP-ului, care nu a putut fi distrus pentru a se executa o săpătură în vederea dezvelirii ei complete.

Urmele de locuire sînt mai numeroase și mai bine conturate în stratul de cultură hallstattian. Au putut fi surprinse astfel, cu ocazia acestei prime campanii de săpături, nu mai puțin de trei bordeie aparținînd culturii Basarabi, prezentînd fiecare particularități de realizare bine evidențiate.

În caseta nr. 1 (C₁), începînd de la adîncimea de 0,50 m de la suprafața solului, a fost descoperită groapa unui bordei (notat B₁), conținînd material hallstattian ce aparține culturii Basarabi. Acesta avea la suprafață o formă ușor ovală, cu axa mare de 2,10 m și cea mică de 1,75 m.

Cel de al doilea bordei hallstattian (B₂), a fost surprins în secțiunea 1 (carourile 34—35) și caseta 3.⁹ El este de asemenea de formă ușor ovală, de dimensiuni însă mai mari decît B₁ și cu fundul plan. Groapa este relativ puțin adîncă.

În sfîrșit, în carourile 32—33 din secțiunea 1 și în caseta 3 au fost descoperite urmele unui alt bordei aparținînd culturii Basarabi (notat B₃). Este de un tip deosebit de celălalte două, avînd la suprafață o formă patrulateră, cu colțurile ușor rotunjite. În fiecare din aceste colțuri se observă urma cîte unei gropi, provenind probabil de la stîlpii de susținere ai acoperișului bordeiului.

Remarcăm cu această ocazie că așezarea de la *Rovină* constituie unul dintre puținele cazuri cînd, în așezările cunoscute în aria culturii Basarabi, apare masiv și bordeiul ca formă de locuință, căci se pare că locuința de suprafață a fost totuși mai frecventă⁹.

⁸ Un bordei aparținînd acestei epoci a fost însă secționat în cursul cercetărilor recente din luna august 1977.

⁹ Al. Vulpe, *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien (Die Basarabi-Kultur)*, în *Dacia*. NS, IX, 1965, p. 105—107.

Cercetările efectuate în stațiunea de la Valea Timișului — „Rovină” au scos la iveală o mare cantitate de ceramică, în toate cele trei straturi de cultură.

Fragmentele ceramice eneolitice descoperite aici, aparțin *culturii Tiszapolgár* și sînt relativ reduse ca număr, în comparație cu descoperirile din același punct aparținînd celorlalte două epoci. Predomină, în general, proeminențele-cioc (Pl. VII/1—6 și Fig. 1), perforate parțial sau total, întîlnite frecvent pe mai toate tipurile de vase descoperite în aria acestei culturi¹⁰.

Se remarcă în același timp apariția mai multor fragmente ceramice aparținînd unei cupe specifice cu picior perforat, care a putut fi întregită la restaurare (Pl. VII/7; Fig. 2/1). Deși nu identice cu exemplarul de față, asemenea cupe cu picior mai înalt sau mai scund și perforat, sînt de asemenea extrem de frecvente în necropolele sau așezările acestei culturi¹¹.

Proporția cea mai mare este alcătuită din ceramica de uz comun. Pasta conține mult pietriș ca degresant și este mai ales de culoare cărămizie, brun-cărămizie, și brun-neagră. Cupa cu picior perforat, de culoare brun-cenușie este acoperită cu un slip destul de fin, corodat pe alocuri de aciditatea ridicată a solului.

În afară de proeminențele-cioc mai sus menționate, pe aceste fragmente ceramice nu au mai putut fi identificate și alte modalități de decorare.

Avînd în vedere că materialul ceramic este redus ca număr și extrem de fragmentar, nu putem să facem pînă în prezent prea multe considerații asupra așezării Tiszapolgár de la Valea Timișului — *Rovină*. Tipologic așezarea s-ar încadra mai degrabă grupului Basatanya al acestei culturi¹², materialul fiind caracteristic mai mult fazei B a acestei culturi, după I. B. Kutzián¹³, sau fazei a II-a, după periodizarea propusă de Gh. Lazarovici¹⁴. Ea constituie una dintre cele mai estice puncte din aria de răspîndire a acestei culturi¹⁵, și alături de alte descoperiri de pe valea Mureșului sau din zona limitrofă acesteia¹⁶, indică o expansiune spre est a purtătorilor acestei culturi, dinspre centrul său panonic de formare.

Stratul de cultură de *epoca bronzului* a dat la iveală multă ceramică și cîteva obiecte din lut ars, respectiv fusaiole întregi sau fragmentare

¹⁰ Pentru această cultură cf. mai ales I. B. Kutzián, *The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*, Budapest, 1963 (mai departe, *Basatanya*); idem, *The Early Copper Age Tiszapolgár Culture in the Carpathian Basin*, Budapest, 1972 (mai departe *Tiszapolgár*), cu bibl. descoperirilor și harta de răspîndire a culturii.

¹¹ *Ibidem*.

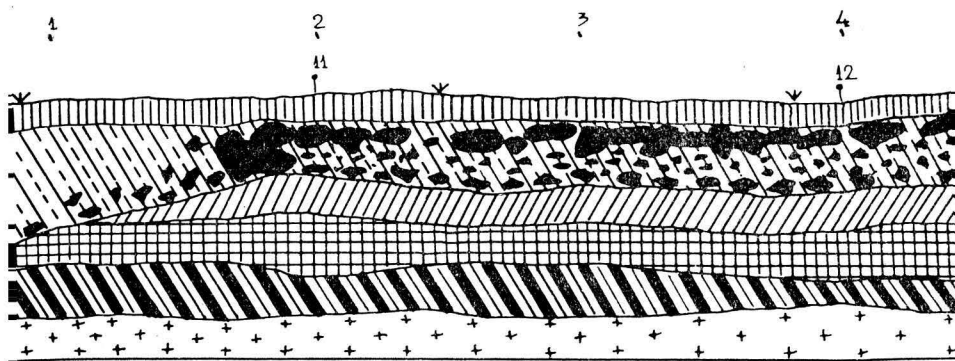
¹² I. B. Kutzián, *Tiszapolgár*, p. 172—173 și harta.

¹³ *Idem*, p. 189 și urm.

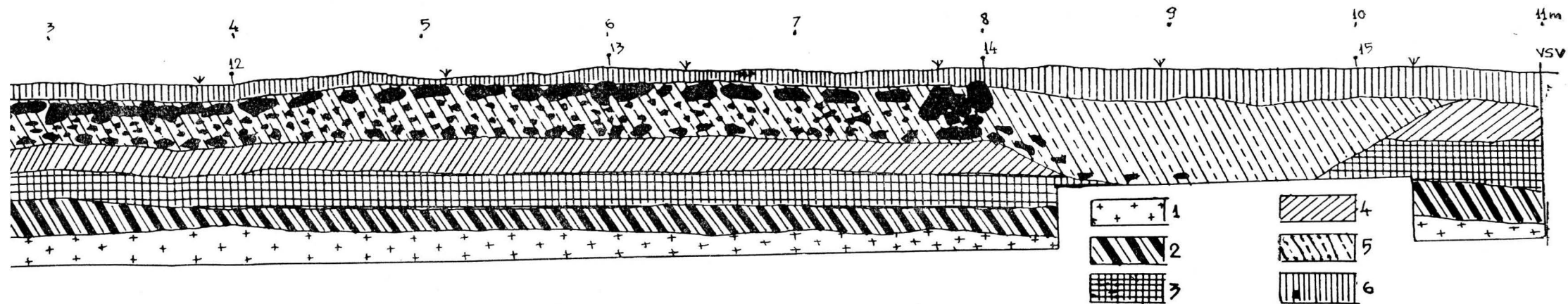
¹⁴ Gh. Lazarovici, *Despre eneoliticul timpuriu din Banat*, în *Tibiscus*, IV, 1975, p. 10 și urm., periodizare în Banat.

¹⁵ I. B. Kutzián, *Tiszapolgár*, p. 189 și harta.

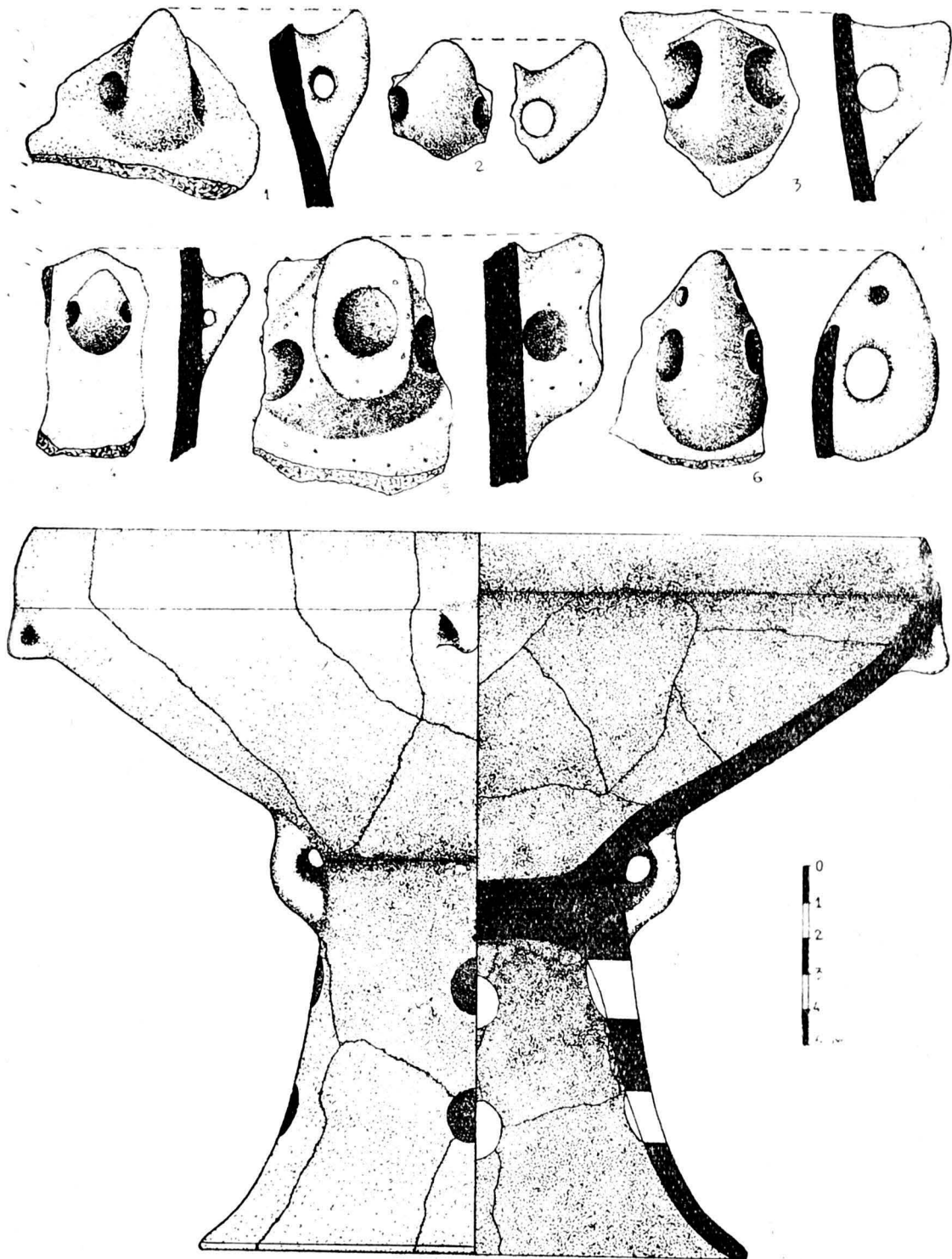
¹⁶ *Ibidem*; cf. și Gh. Lazarovici, *op.cit.*, p. 10—14, 20—22, 29 și harta de la p. 11.

Pl. VI Profilul drumului roman : 1 sol viu, 2 strat

Profilul drumului roman: 1 sol viu, 2 strat Tiszapolgár, 3 strat de epoca bronzului, 4 strat hallstattian, 5 nivelul drumului roman, 6 humus vegetal.

Pl. VII Proeminente — cioc și o cupă Tiszapolgár.

(Pl. XIII/1, 3; Fig. 7/2) și un disc perforat (Pl. XIII/8; Fig. 4/7), foarte probabil o roțiță de la un car-miniatură ritual.

Ceramica prezintă, în general, trăsături unitare în cele două nivele și de aceea o tratăm împreună, avînd totuși grija să evidențiem pe parcurs și eventualele elemente caracteristice numai unuia sau altuia dintre aceste două nivele.

Fragmentele ceramice sau vasele întregi și întregibile aparținînd acestui strat, au fost descoperite în mare cantitate mai ales în zona locuinței (L₁). Ele se caracterizează printr-o mare varietate de forme și tipuri, precum și printr-o diversitate remarcabilă de tehnici și motive decorative.

Din acest punct de vedere al pastei întîlnim atît ceramică de uz comun cît și ceramică din categoriile fină și semifină.

Ceramica de uz comun, de culoare brună, brun-cărămizie, brun-gălbui sau brun-neagră, cu mult nisip grosier sau pietriș în pastă, aparține tipului de vas-borcan cu buza răsfrîntă în exterior și cu gîtul mai mult sau mai puțin pronunțat (Pl. VIII/5—8; XIX/1—2, 6; Fig. 4/1—5; 8/2, 4), de dimensiuni mijlocii, deși nu lipsesc nici vasele cu profilul aproape drept (Pl. XIX/4—5 și Fig. 4/8). A fost descoperit și un fragment de la un mic vas-strecurătoare (Pl. VIII/4 și Fig. 8/3).

Ca tehnici și motive decorative întîlnite mai des pe acest gen de ceramică remarcăm: striurile neregulate, briurile crestate sau alveolate, proeminențele conice, inciziile cu măturica sau șirurile de alveole imprimare.

Striurile neregulate apar de obicei pe corpul vaselor (Pl. VIII/2, 6—8; XIX/4 și Fig. 4/1—5; 8/4) fiind adesea asociate cu briurile în relief crestate sau alveolate. Acestea din urmă sînt întîlnite mai ales sub buza vaselor (Pl. VIII/6—8 și Fig. 4/1—2, 4—5; 8/4) și sînt uneori întrerupte de cîte doi butoni mici, conici (Pl. VIII/6 și Fig. 4/4). Crestături oblice sau verticale apar de multe ori chiar și pe buza vaselor (Pl. VIII/3, 5; XIX/4).

Proeminențele conice sînt grupate cîte una (Pl. VIII/5; XIX/1—2 și Fig. 8/2) sau cîte două (Pl. VIII/3) pe corpul vaselor de obicei în zona gîtului sau imediat sub acesta.

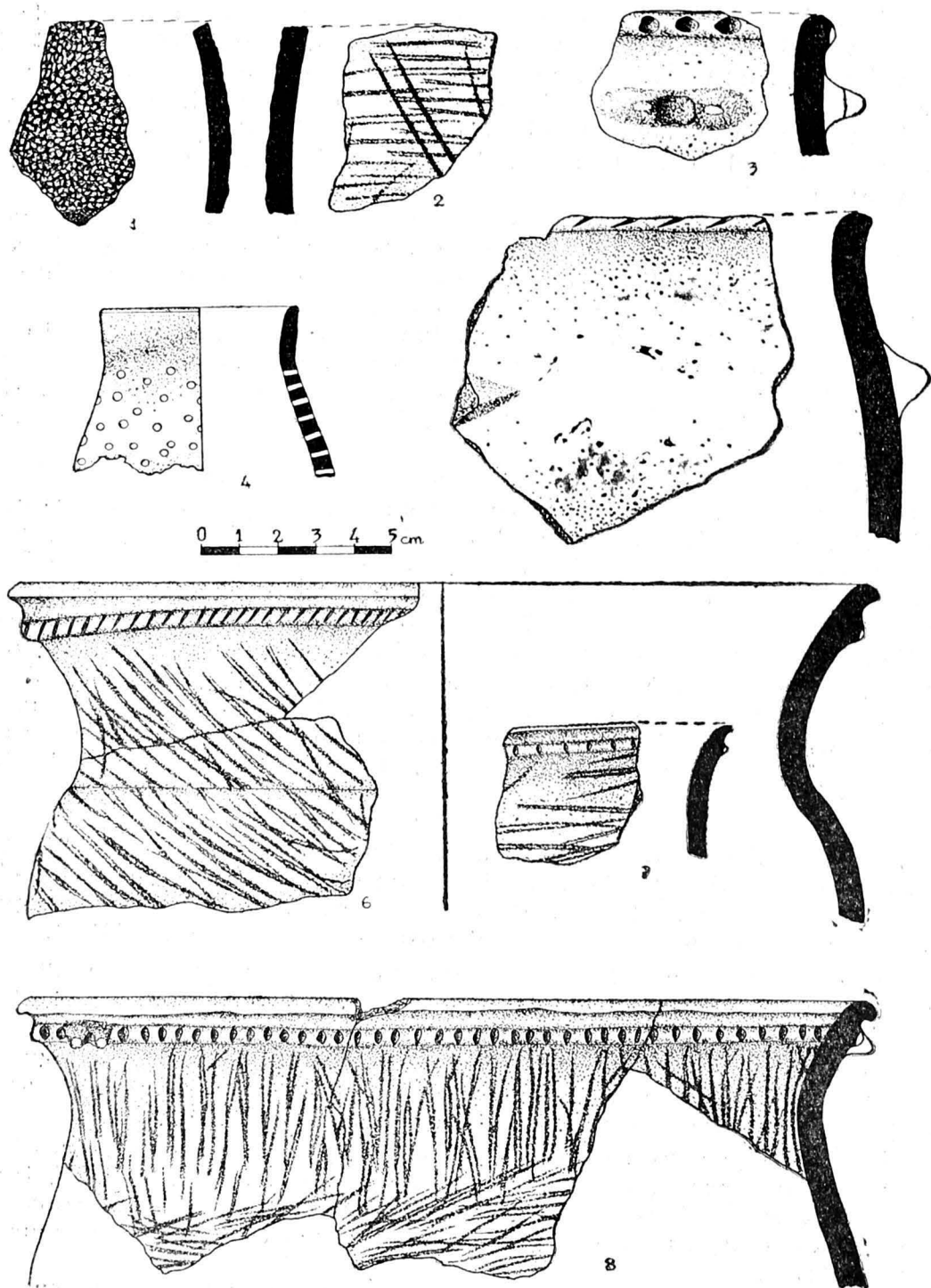
Inciziile cu măturica sînt grupate în fascicule neorganizate pe corpul vaselor (Pl. XIX/3) în asociere cu briuri alveolate sau butoni conici dubli și apar numai în cel de al doilea nivel.

Șirul orizontal de mici alveole imprimate este întîlnit în zona gîtului pe un singur vas cu patru tortițe mici pornind din buză (Pl. XIX/6 și Fig. 2/2).

Pe cîteva fragmente, doar în primul nivel, apare și decorul textil.

În același sens este demnă de remarcat și masarea fragmentelor de vase decorate cu striuri neregulate în zona inferioară a primului nivel aparținînd epocii bronzului.

Ceramica fină și semifină este realizată dintr-o pastă de culoare gălbui, brun-gălbui, brună, brun-neagră, neagră sau cenușie. Predomină vasele de culoare brun-neagră sau neagră, în multe cazuri cu pereții acoperiți cu un slip destul de fin sau oricum bine neteziți.

Pl. VIII Ceramică din primul nivel de epoca bronzului.

În cadrul acestei grupe ceramice se remarcă îndeosebi cănițele cu una sau două torți puțin suprainălțate, pornind din buză (Pl. XI/1, 3—7; XIV/1 și Fig. 3; 6/1), mai scunde sau mai svelte, vasele piriforme de dimensiuni mici și mijlocii (Pl. XI/2; XIII/4—9) și cele cu corpul mai mult sau mai puțin bombat (Pl. XII/1, 7; XIV/4—6, 8), vasele cu gîtul evazat și corpul bombat mai mult bitronconic (Pl. XII/4; XIII/7; XIV/10—11).

Străchinile cu corpul mai mult sau mai puțin bitronconic și buza dreaptă sau ușor răsfrîntă în exterior, prezentînd torți late așezate sub buză (Pl. X; XII/5—6; XIII/11 și Fig. 6/7; 7/3—4) apar în număr mai mare în cel de al doilea nivel, în comparație cu primul.

Decorul acestor tipuri de vase, avînd un caracter mai mult tectonic, este realizat în special cu ajutorul inciziilor, canelurilor și al șirurilor de puncte. Mai apar, de asemenea, proeminențele conice și alveolele. Mai rar este decorul realizat prin împunsături succesive în canal (Stichkanal-technik).

Inciziile sînt mai fine sau mai adînci și grupate, cîte două, trei sau patru, oblic, vertical, în arcade sau ghirlande pe corpul sau gîtul vaselor (Pl. XI/2, 4—5; XII/4—8; XIII/9; XIV/2—3, 8—10 și fig. 5/7; 6/1, 3—7; 8/5). De multe ori sînt asociate cu șiruri de puncte (Pl. XIII/9; XIV/2, 5—6, 9—10 și Fig. 5/1—3, 5—6) sau organizează metode simple (Pl. XI/2; XII/6 și Fig. 6/6; 7/1) în combinație cu caneluri (Pl. XII/7 și Fig. 5/8) și alveole (Pl. XIII/7). Uneori formează linii duble în zig zag pe corpul vaselor (Pl. XIV/1, 4) sau decorează concentric fundul acestora (Pl. XI/1 și Fig. 3). Sub forma unor adevărate incizii-caneluri grupate cîte două, în linii paralele care se întretaie, și în asociație cu alveole, șiruri de puncte sau caneluri, decorează corpul (Pl. XIII/9) sau fundul (Pl. X) unor vase.

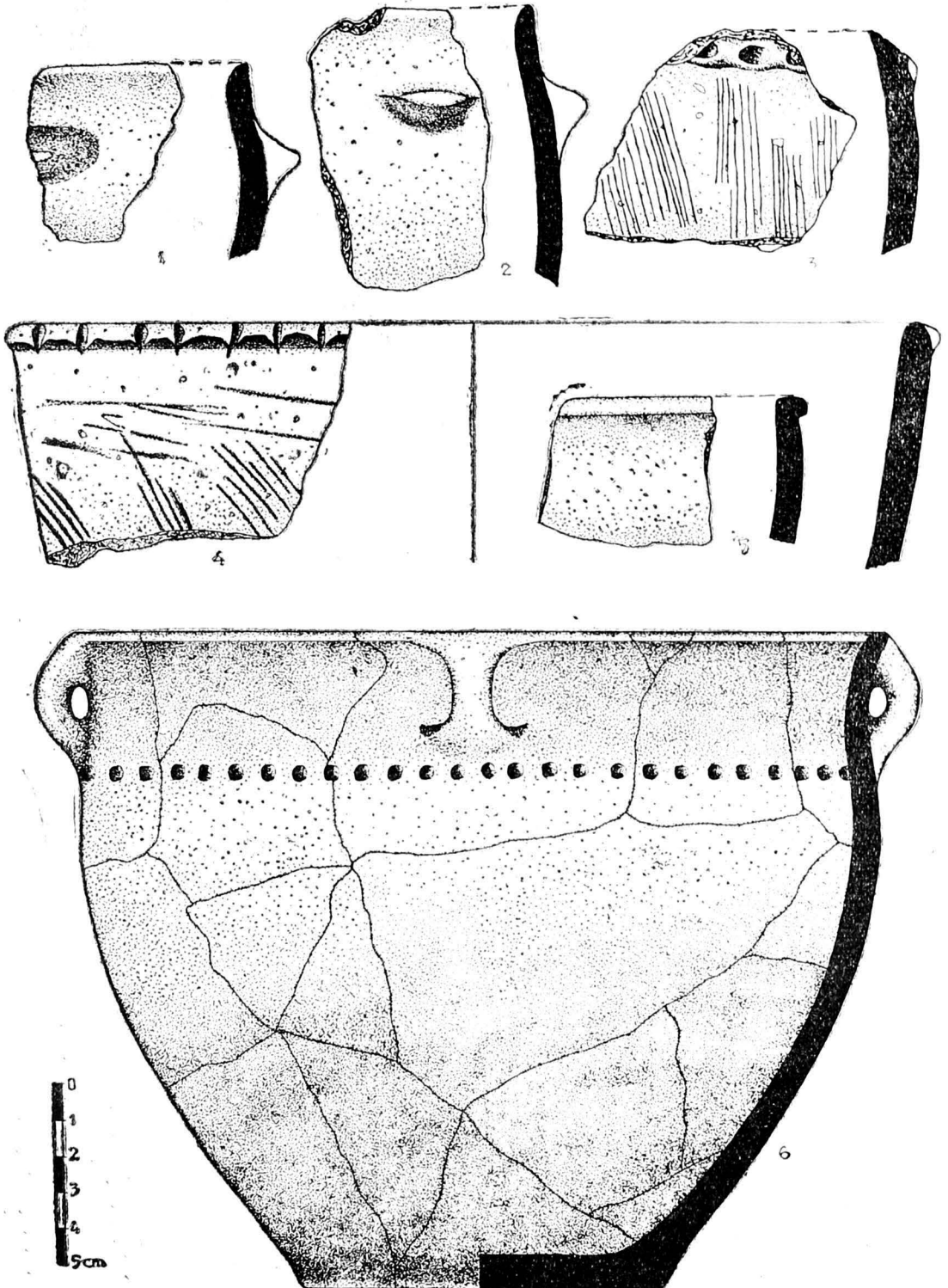
Canelurile, mai înguste sau mai late, dar întodeauna veritabile, sînt grupate cîte două, trei sau patru, de obicei pe corpul vaselor (Pl. X; XI/3 XII/7; XIII/4; XIV/7 și Fig. 5/8; 6/2, 8). În cîteva cazuri ele acoperă aproape complet suprafața acestora (Pl. XI/6—7). Într-un singur caz ele decorează orizontal zona inferioară a unui vas (Pl. XIII/6).

Alveolele, rotunde, adîncite în corpul vasului, și de obicei înconjurate de puncte imprimite (Pl. XIII/4, 7, 9 și Fig. 6/2) sînt elemente care apar în ambele nivele.

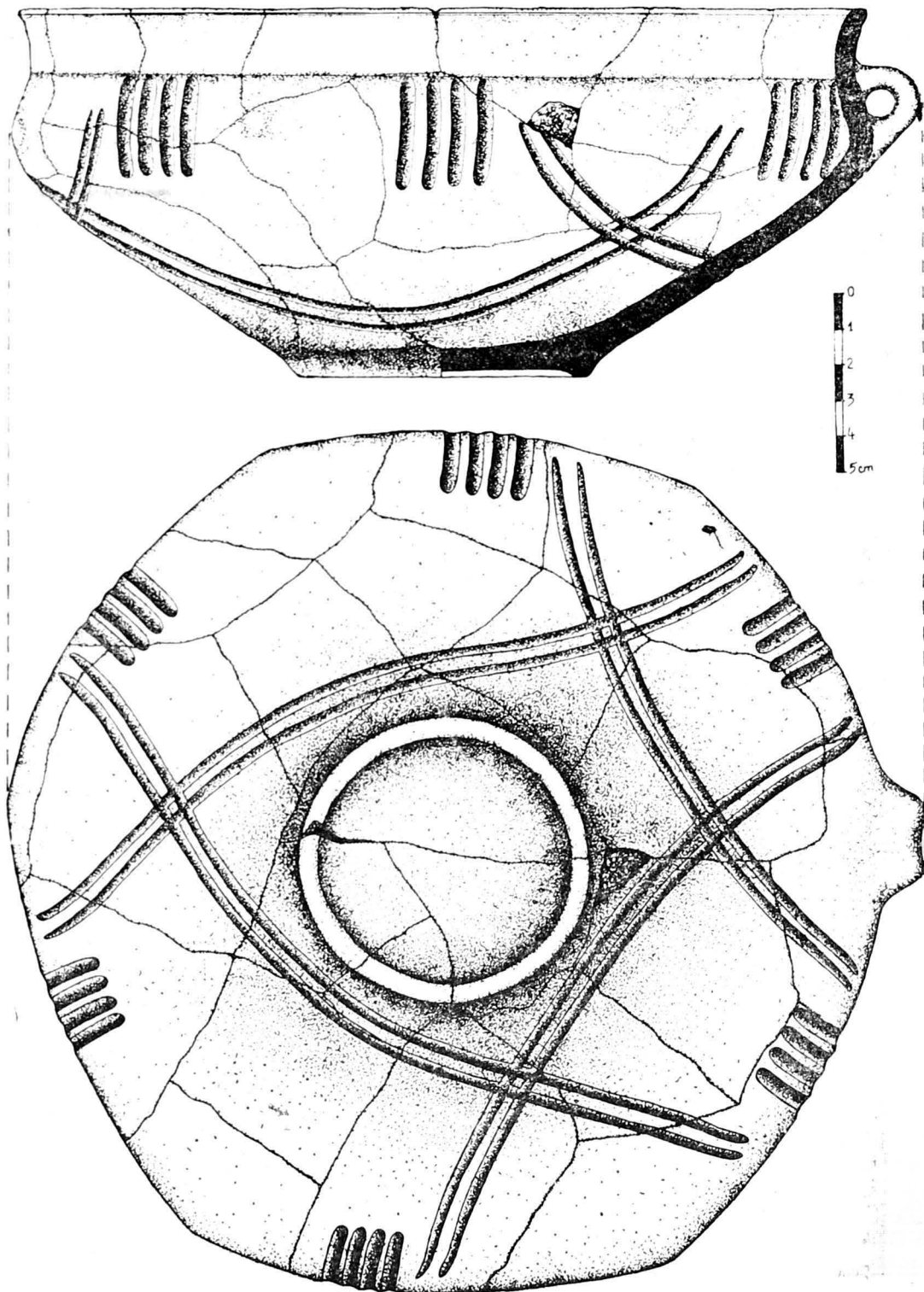
De remarcat este proporția mai mare a inciziilor și canelurilor înguste în primul nivel precum și a grupelor de caneluri mai late, așezate vertical pe corpul vaselor în cel de al doilea nivel.

În ceea ce privește încadrarea cronologică și culturală a descoperirilor din stratul de epoca bronzului de la Valea Timișului — „Rovină”, trebuie să arătăm că dispunem de prețioase elemente de comparație cu celelalte așezări aparținînd aceleiași epoci din sud-vestul României și zonele înconjurătoare.

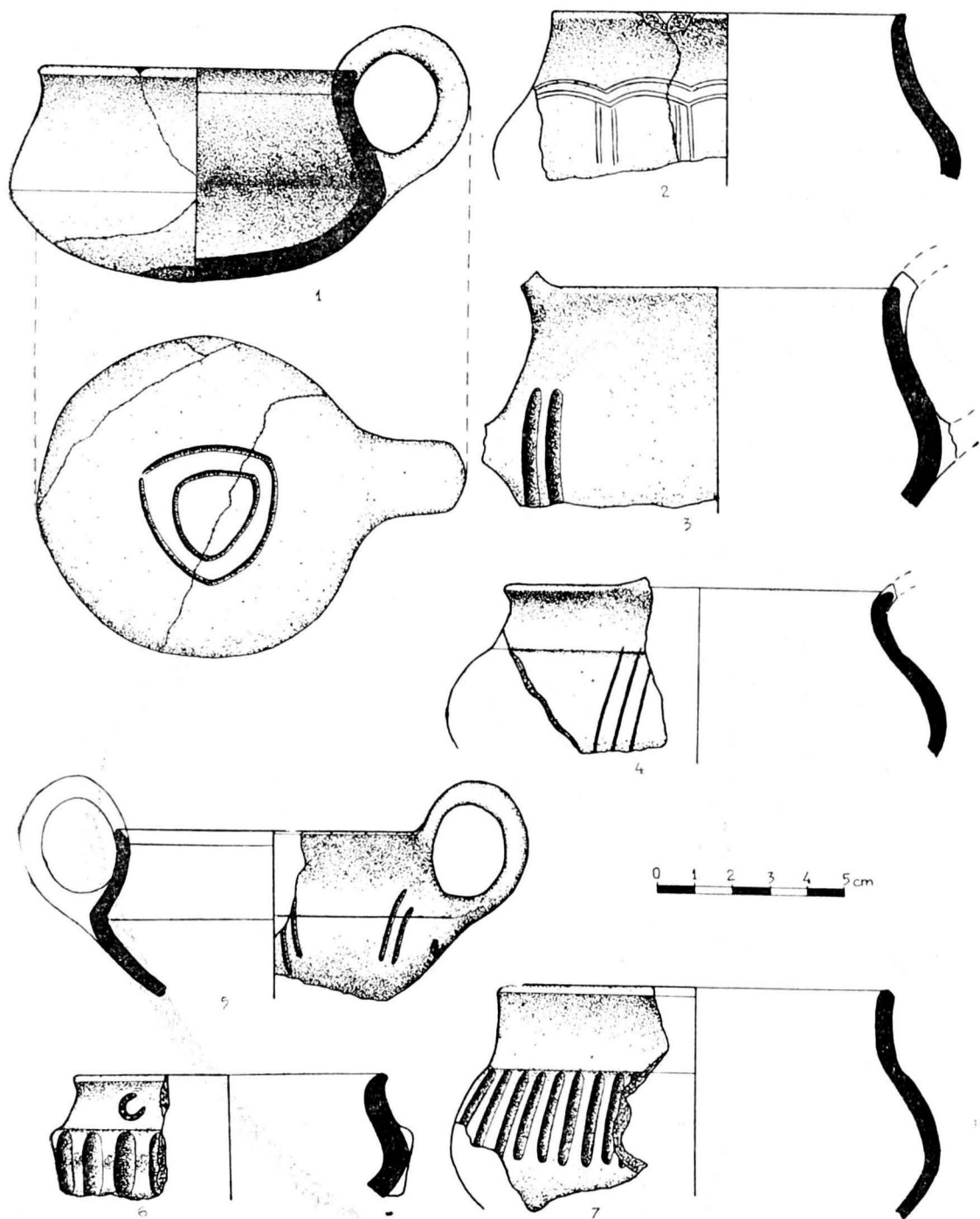
Cu toate acestea, o serie de paralelisme pot fi stabilite, ele procurîndu-ne cîteva indicii în acest sens.

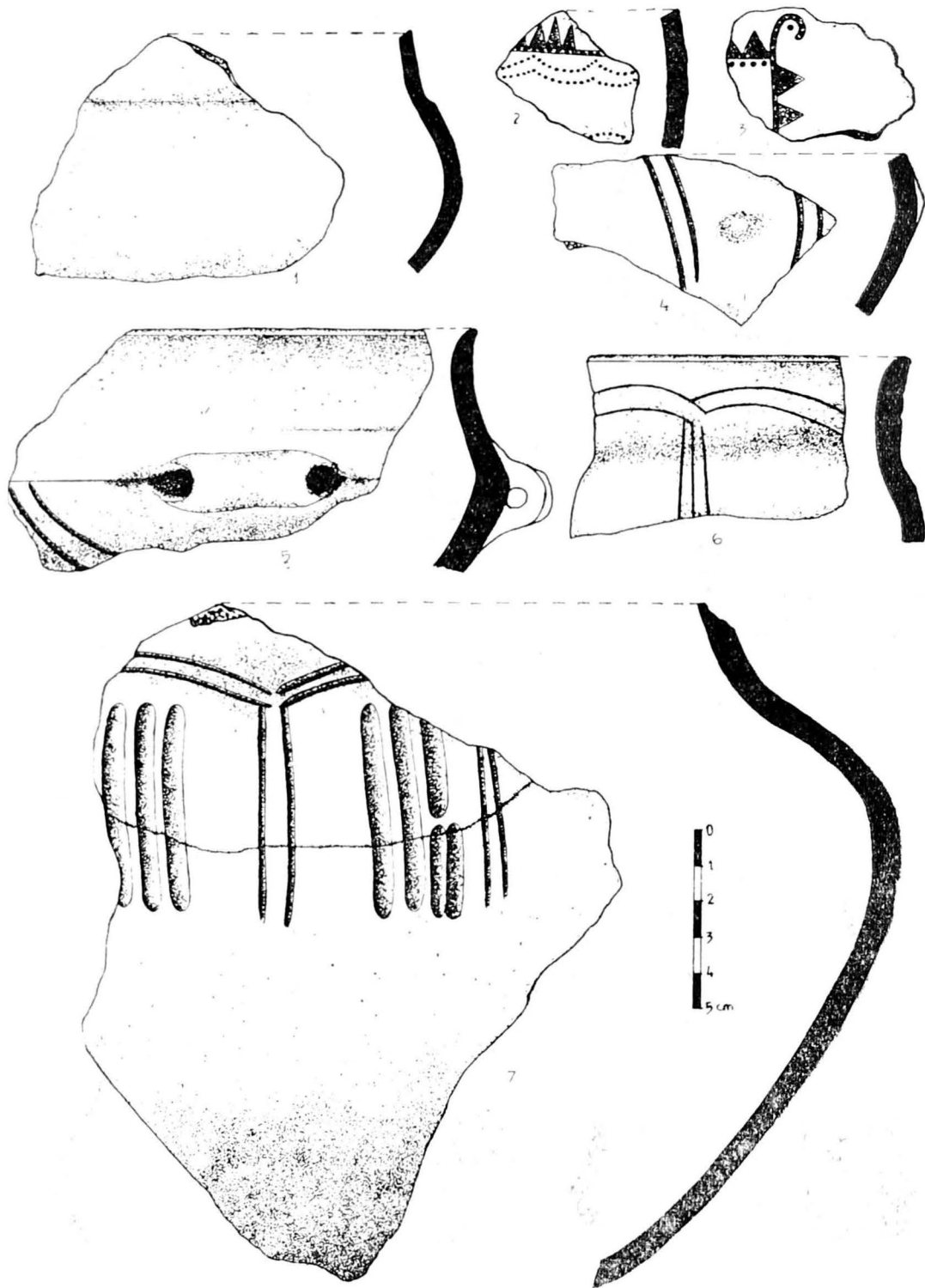
Pl. IX Ceramică de uz comun de epoca bronzului.

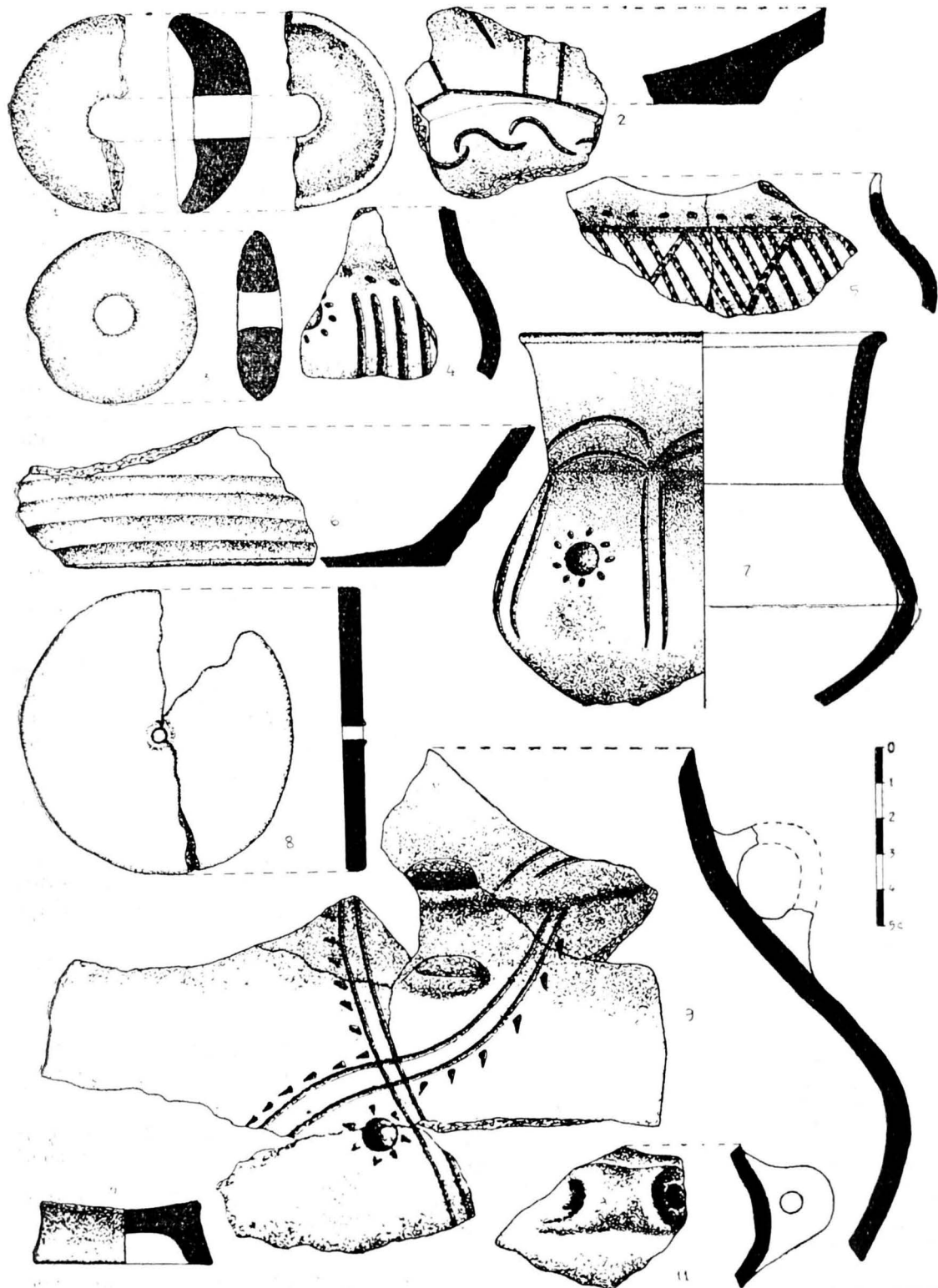
Pl. X Strachină din nivelul al doilea de epoca bronzului.

Pl. XI Cănițe întregi și fragmentare din epoca bronzului.

Pl. XII Ceramică semifină și fină de epoca bronzului.

Pl. XIII Ceramică și alte obiecte de lut (1, 3, 8) din epoca bronzului.

Astfel, fragmentele ceramice decorate cu striuri și brîuri, întotdeauna imediat sub buză, descoperite în zona inferioară a primului nivel aparțin unor vase (Pl. VIII/6, 8) caracteristice orizontului de sfîrșit al culturii Nagyrév și începutului evoluției culturii Hatvan¹⁷. Către aceeași perioadă ne îndreaptă și apariția în primul nivel al așezării de la Valea Timișului a ceramicii cu ornament textil, caracteristică nivelelor „O—M” din așezarea de la Tószeg¹⁸, ornament ce nu mai este întîlnit în cel de al doilea nivel al așezării noastre.

Pe de altă parte apariția încă din același nivel și a elementului decorativ realizat din alveole înconjurare de puncte imprimate (Pl. XIII/9)¹⁹, paralelizează în mare acest nivel inferior de la Valea Timișului cu nivelul IV (de tranziție) din așezarea de la Pecica — „Șanțul Mare”, conform noii stratigrafii stabilită de T. Soroceanu pentru această așezare, unde acest element este considerat a-și avea geneza tocmai în această perioadă (Pecica — „Șanțul Mare” IV b)²⁰. Acest lucru ne indică un raport de contemporaneitate între începutul locuirii de epoca bronzului de la Valea Timișului, trecerea de la faza Otomani I la Otomani II și sfîrșitul unor fenomene culturale de tipul Periam, Mokrin sau Nagyrév, ceea ce corespunde, în general, trecerii la perioada Bronz B (Reinecke)²¹.

Și în ceea ce privește al doilea nivel, avem de asemenea cîteva elemente de stabilire a limitelor cronologice.

Astfel ornamentul cu măturica (Pl. XIX/3) este întîlnit la Tószeg în nivelele h, i. De asemenea străchinile cu toartă prinsă mult sub buză care apar la Valea Timișului sînt caracteristice fazei recente de la Pecica²². Pe de altă parte apariția aproape în exclusivitate a canelurilor verticale pe corpul vaselor, perpendicular pe circumferință, este asemănătoare modului de utilizare al acestora pe ceramica aparținînd nivelului al III-lea de la Pecica.

Nu întîlnim însă în cel de al doilea nivel de la Valea Timișului vasele cu gît cilindric și nici ornamentarea prin caneluri orizontale a gîtului, elemente caracteristice fazelor tîrzii de la Pecica (nivelele I—II după T. Soroceanu)²³. Aceasta ne indică faptul că foarte probabil locuirea de la Valea Timișului nu depășește în timp sfîrșitul nivelului III de la Pecica — „Șanțul Mare”.

¹⁷ F. Tompa, *25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn, 1912—1936*, în *BerRGK*, 24—25 1934—35, p. 64—74; A. Mozsolics, *Die Ausgrabungen in Tószeg im Jahre 1948*, în *Acta Arch Hung*, 1952, 1—3, p. 35—68, pl. XV—XIX.

¹⁸ A. Mozsolics, *op.cit.*, pl. XVI—XVIII.

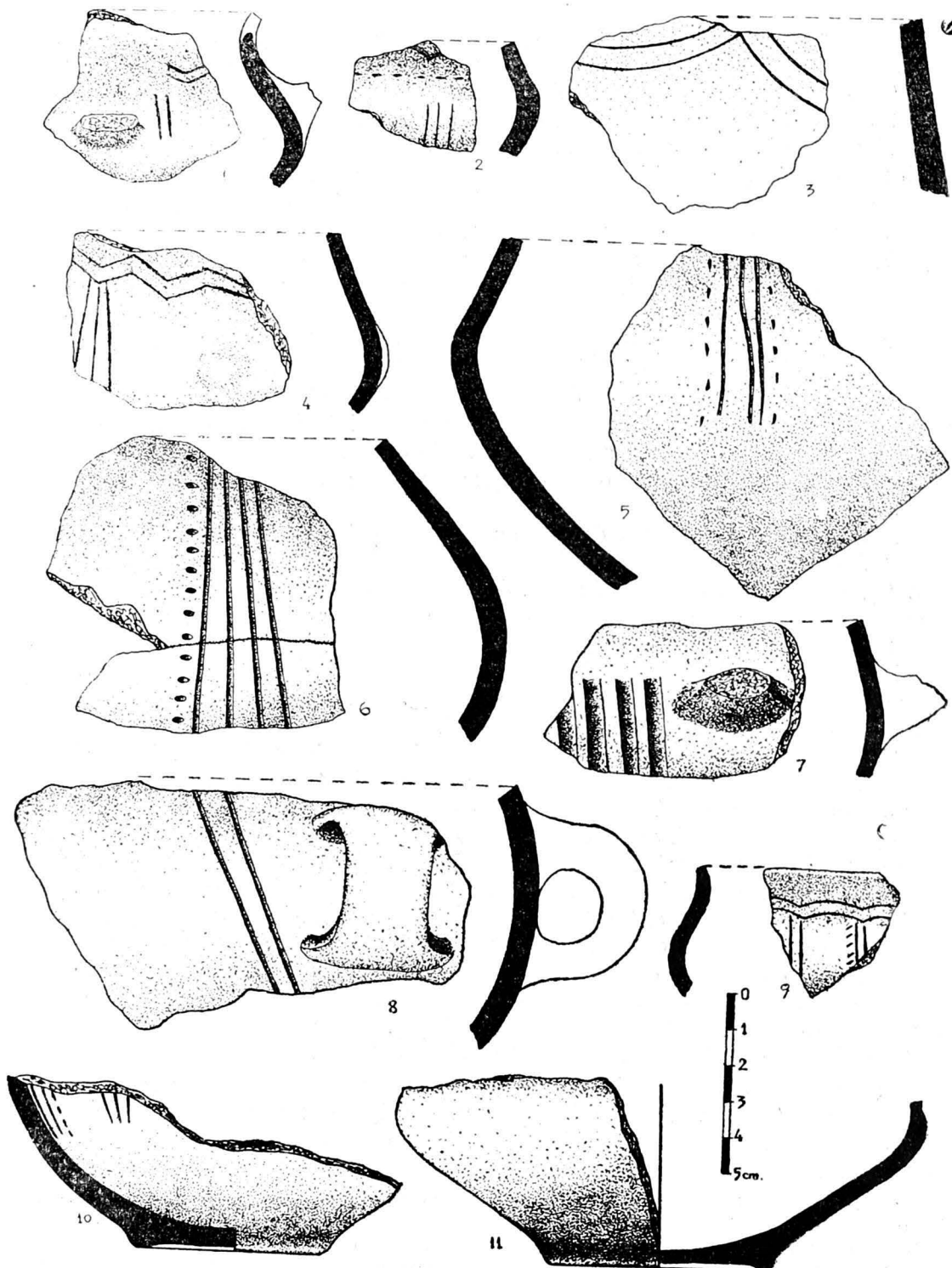
¹⁹ Acest element decorativ este întîlnit și în culturile Verbicioara sau Vatina; vezi și D. Berciu, *Die Verbicioara Kultur*, în *Dacia*, NS, V, 1961, Fig. 8/2; B. Brukner, B. Jovanović, N. Tasić, *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad, 1974, p. 228, fig. VIII.

²⁰ T. Soroceanu, *Însemnătatea stratigrafiei de la Pecica pentru epoca bronzului carpato-anubian*, în *StComCaransebeș*, II (sub tipar).

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*. Mai vezi în această problemă și articolul aceluiași autor *Considerații preliminare a supra ceramicii de tip Mureș*, în prezentul volum.

Pl. XIV Ceramică fină din epoca bronzului.

Ca atare putem paraleliza așezarea de epoca bronzului de la Valea Timișului, cu nivelele IV, III constatate în noile săpături de la Pecica.

Aceasta ar corespunde în linii mari perioadei Reinecke B₁—B₂. Din punct de vedere al apartenenței culturale, așezarea de la Valea Timișului reprezintă foarte probabil un aspect înrudit culturii Mureș²⁴, majoritatea analogiilor constatate provenind din așezarea de la Pecica²⁵. Fragmentele ceramice decorate cu mici puncte imprimate în ghirlande unite, triunghiuri hașurate prin incizii fine și împunsături succesive în canal (Pl. XII/2—3; Fig. 7/5—6), care se diferențiază oarecum de ansamblul ceramicii descoperite la Valea Timișului, sînt, după părerea noastră, importuri sudice provenite din aria Gîrla Mare sau Verbicioara. De altfel influențele din culturile contemporane ale epocii bronzului din sud-vestul României, sînt sesizabile în cadrul materialului descoperit la „Rovină”.

Urmele intense de arsură din cel de al doilea strat ne arată că așezarea a fost distrusă, probabil în pragul perioadei Reinecke C₁, de un violent incendiu. Acesta poate să fi fost la fel de bine accidental sau provocat.

Oricum, după acest incendiu așezarea nu mai este locuită în epoca bronzului.

Așezarea hallstattiană a dat de asemenea la iveală un bogat și frumos material ceramic. Acesta aparține perioadei mijlocii a epocii hallstattiene (Ha C), mai precis culturii Basarabi. Au fost descoperite fragmente ceramice și vase întregi sau întregibile aparținînd acestei culturi, atît în cele trei bordeie cît și înstratul de cultură corespunzător acestora.

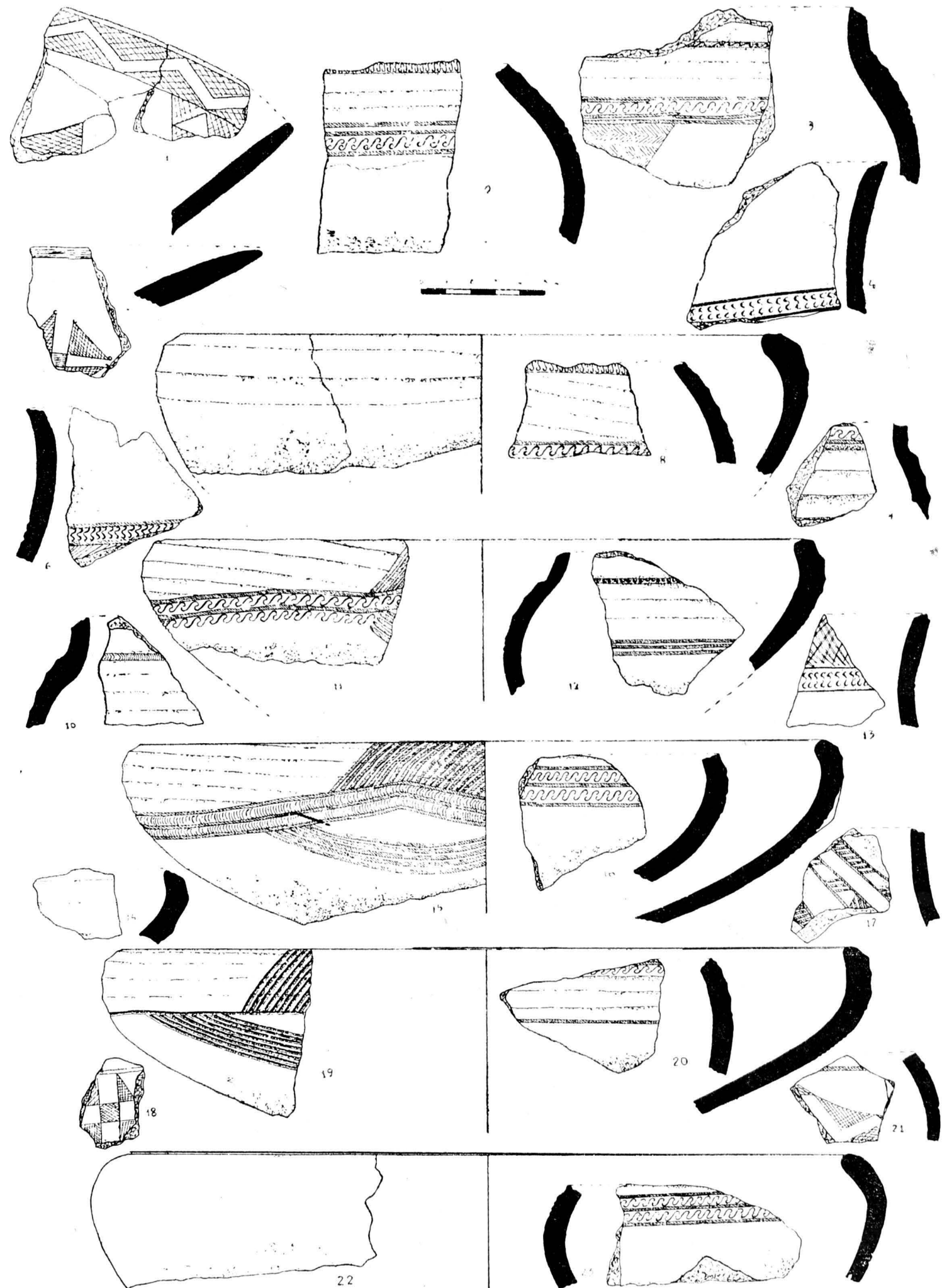
Din punct de vedere al pastei și al destinației se fac remarcate toate categoriile ceramice îndeobște cunoscute în aria acestei culturi, respectiv ceramică de uz comun, semifină și fină.

Ceramică de uz comun este, în general, de culoare brună, brun-cărmizie sau brun-neagră și aparține, aproape în totalitate, aceluiași tip de vas, care predomină de altfel în cadrul acestei categorii ceramice în întreaga arie de răspîndire a culturii Basarabi (Pl. XIX; Fig. 12/8—9; 13/1—2; 14). Este vorba de acel tip de vas de dimensiuni mijlocii sau mari, cu burta proeminentă și rotunjită și cu gîtul mai scund sau mai înalt, răsfrint oblic în exterior. Decorul este alcătuit în exclusivitate din unul sau două brîuri crestate, paralele, așezate fie sub buza vasului fie pe linia de demarcație dintre gîtul și corpul său. Se remarcă un fragment ce prezintă un decor ceva mai complex realizat cu ajutorul brîurilor crestate și a unui mic buton rotund (Fig. 11/5). Pereții acestui gen de vase de la Valea Timișului sînt în general bine neteziți.

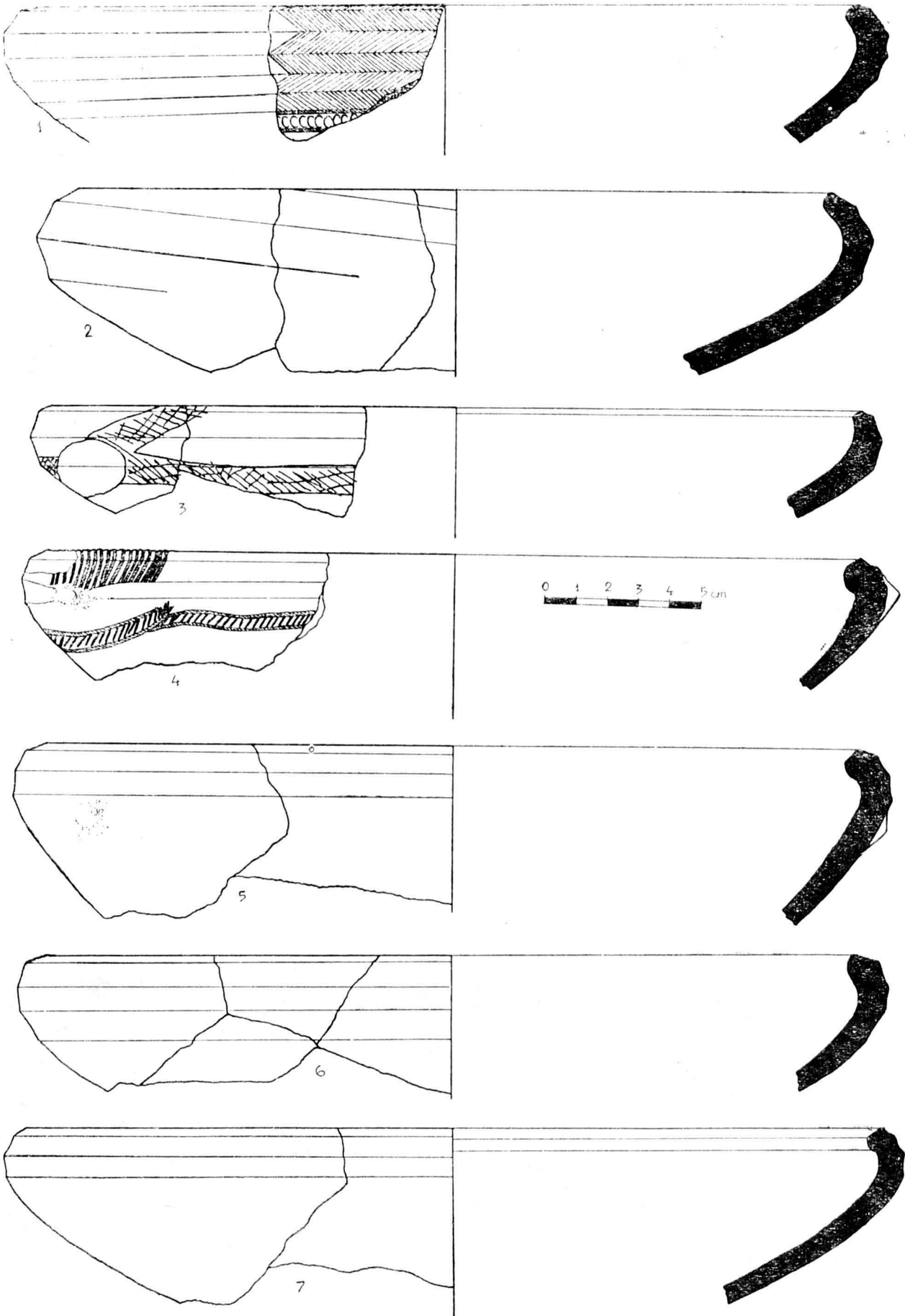
În zona brîului aflat la contactul dintre gîtul și corpul vasului apar uneori torți perforate, neperforate (Pl. XIX/2—4; Fig. 12/8; 14/6) sau proeminențe aplatizate trase din brîu (Pl. XIX/7).

²⁴ Folosim și noi această denumire, introdusă de J. Banner, (în *DolgSz*, 7, p. 3 și urm.) și care se pare că definește mai clar trăsăturile comune și aria de răspîndire ale unor fenomene de tipul Mokrin, Szöreg, Ószentiván, Pityáros, Periam-Pecica etc.

²⁵ Pentru alte analogii cf. și M. Roska, *Ásatás a pécska-szemlái határban levő Nagy Sándor*, în *Dolg*, 3, 1912, p. 1—73.

Pl. XV Ceramică fină aparținând culturii Basarabi.

Pl. XVI Fragmente de străchini, cultura Basarabi.

Ceramica fină și semifină este de culoare brun-gălbuie, brună, brun-neagră, dar mai ales neagră cu pereții bine lustruiți.

Dintre formele aparținând acestei categorii se remarcă cestile scunde cu toarta puternic supraînălțată (Pl. XVIII/5–6), vasele cu gîtul evazat și corp globular de dimensiuni mai mici (Pl. XVIII/2) sau mai mari (Pl. XV/2–4, 6, 9, 10, 12, 13; XVII/2–5; XVIII/1, 3 și Fig. 9/1, 3; 10/1–2; 11/2–3; 13/5), uneori chiar miniaturizate (Pl. XVII/7) și, mai ales, străchinile.

Acestea din urmă sînt de două tipuri: primul tip cu buza arcuită în interior (Pl. XV/7; 11, 15–16, 19, 22–23; XVI/1–7; XVII/6, 8, 10; XVIII/4 și Fig. 9/2, 4–5; 10/5–6; 11/1, 4, 6; 12/2, 4–5; 13/3–4) este caracteristic de fapt întregii epoci hallstattiene și constituie marea majoritate în cadrul tipurilor de vase descoperite în așezarea de la Valea Timișului. Majoritatea sînt cancelate orizontal sau oblic pe umăr și frumos decorate. Al doilea tip de străchini îl constituie cele cu buza lată, puternic răsfrîntă spre exterior (Pl. XVIII/7).

Ca tehnici și elemente decorative folosite sînt: incizia, impresiunile, canelurile și proeminențele.

Inciziile sînt simple sau alcătuiesc motive decorative mai complexe. Dintre acestea amintim triunghiurile incizate și hașurate, simple (Pl. XV/13 XVIII/3 și Fig. 12/3), grupate în bandă orizontală hașurată în rețea (Pl. XVII/4; XVIII/1 și Fig. 11/2–3) sau scoțind în evidență o pseudo-excizie în zig zag (Pl. XV/1, 21), în motivul numit al „curcii malteze” (Pl. XV/5, 18; Fig. 12/6–7) sau în bandă hașurată prin incizii în zig zag (Pl. XV/3; XVI/1; Fig. 10/1).

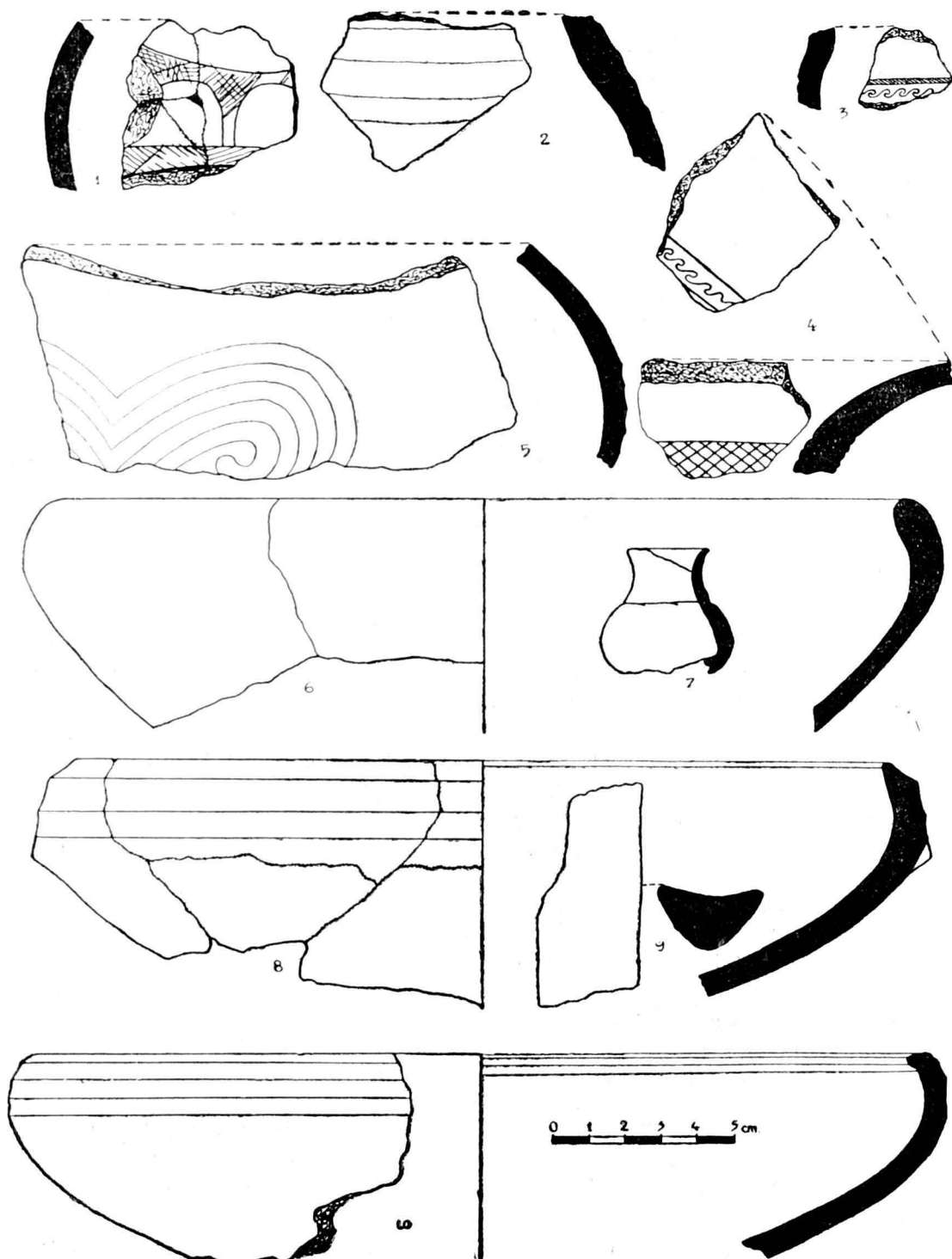
Uneori se întîlnesc incizii repetate de forma literei C cuprinse în benzi „șnurate” (Pl. XV/10, 15; XVI/1 și Fig. 9/5; 10/2, 4; 13/3).

Impresiunile sînt de obicei realizate prin ștampilare cu un obiect din lut, destinat special acestui scop, așa cum ne indică descoperirile din alte așezări contemporane²⁶. Ca motive decorative sînt folosite cu precădere șirurile de S-uri înălțuite, așezate vertical, oblic sau culcate pe corpul vasului. Ele sînt încadrate de obicei în benzi „șnurate”, realizate tot prin impresiuni (Pl. XV/2–3, 8–9, 11, 16, 20, 23; XVII/3–4 și Fig. 9/3; 10/1; 5–6; 12/2–5; 13/5).

De remarcat pe unele fragmente un decor imprimat de forma literei epsilon (Pl. XV/4, 13; XVIII/3 și Fig. 9/1).

Benzile imprimate și simple (Pl. XV/19 și Fig. 9/4) sau „șnurate” (pe majoritatea fragmentelor) încadrează de obicei șirurile de S-uri sau realizează un motiv independent în benzi și ghirlande pe corpul și umărul vaselor (Pl. XV/15, 17; XVI/4; XVIII/2 și Fig. 9/5; 10/3, 11/1; 13/3). De remarcat frecvența mare a imprimeurilor de acest gen, în formă de ghirlandă sau așezate în benzi paralele, oblic pe umărul străchinilor.

²⁶ R. Vulpe și colab., *Șantierul arheologic Popești*, în *SCIV*, VI, 1955, 1–2, p. 242–243, fig. 6/1–2; A. László, *Cu privire la tehnica de ornamentare a ceramicii hallstattiene de tip Babadag*, în *MemAnt*, I, 1969, p. 319–325 și fig. 1,4.

Pl. XVII Ceramică fină, cultura Basarabi.

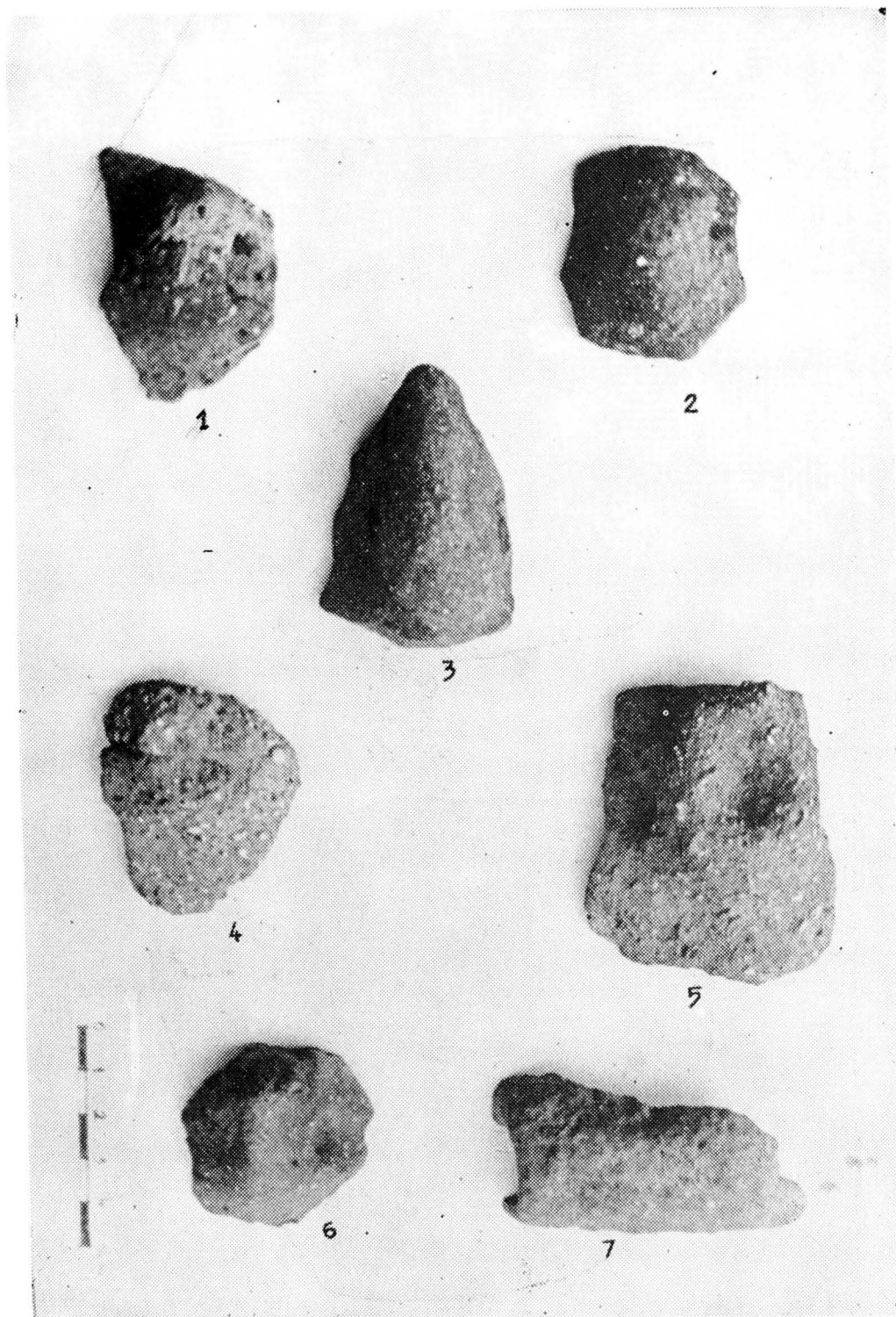

Fig. 1 Proeminente-cioc, cultura Tiszapolgár,

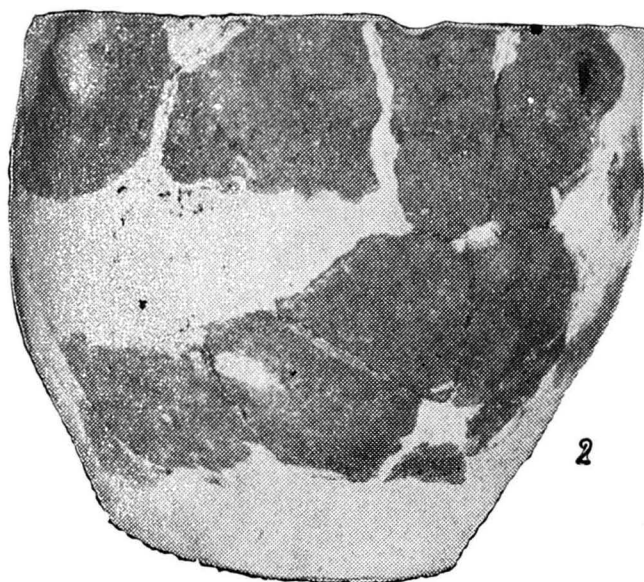
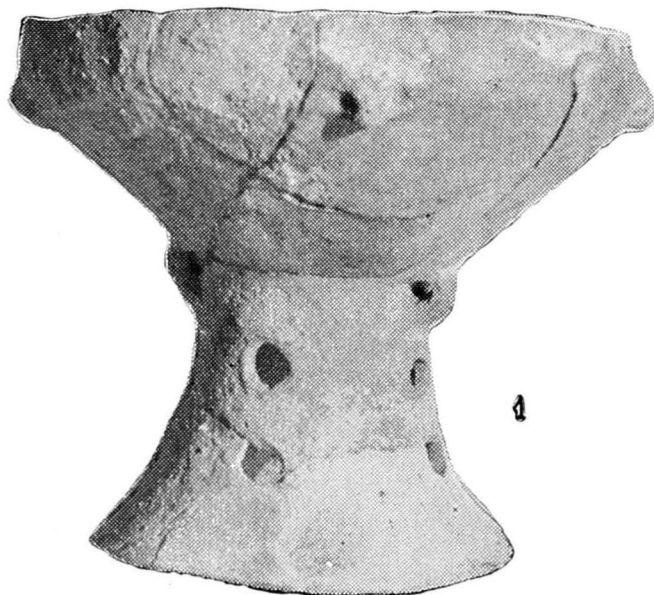

Fig. 2 Ceramică Tiszapolgár (1) și din epoca bronzului (2).

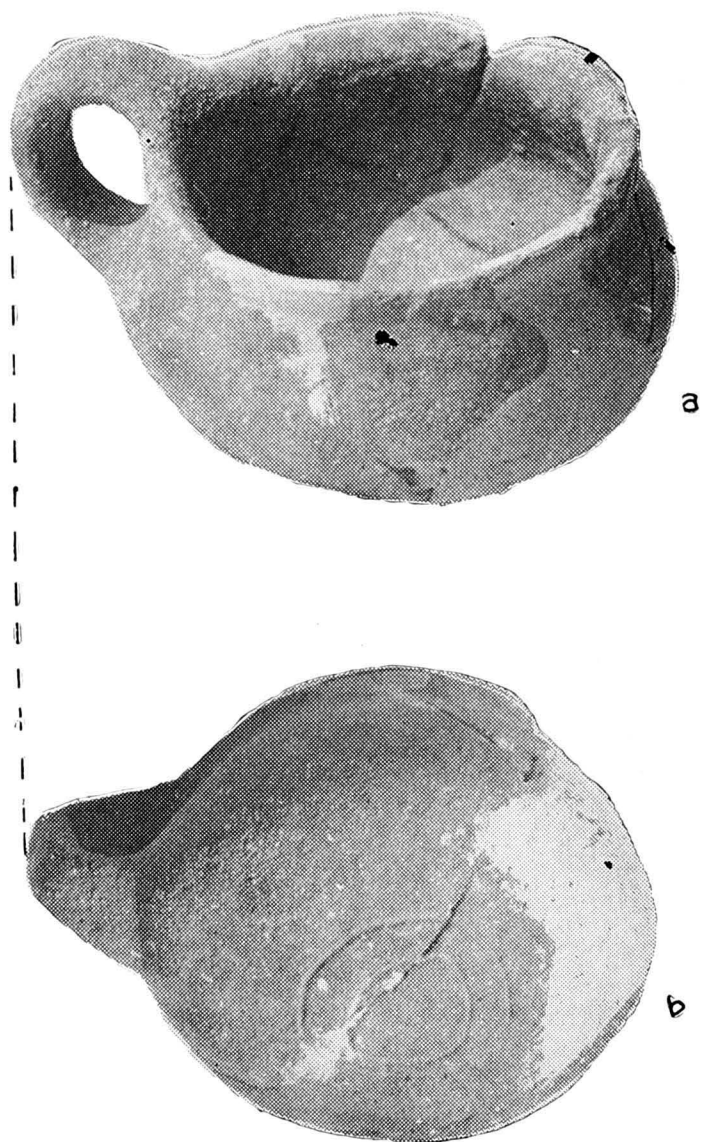

Fig. 3. Ceramică din epoca bronzului.

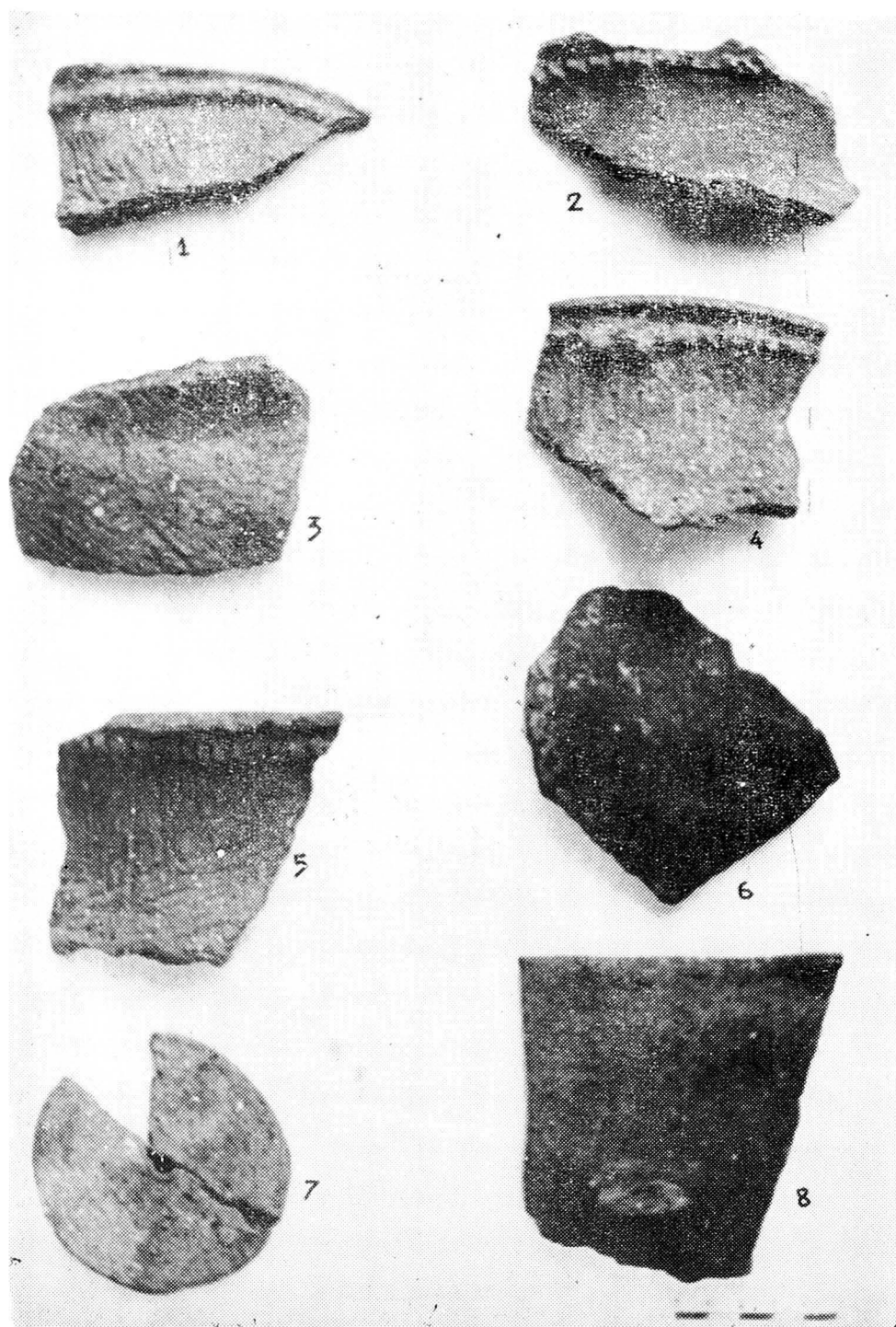

Fig. 4. Ceramică din primul nivel de epoca bronzului.

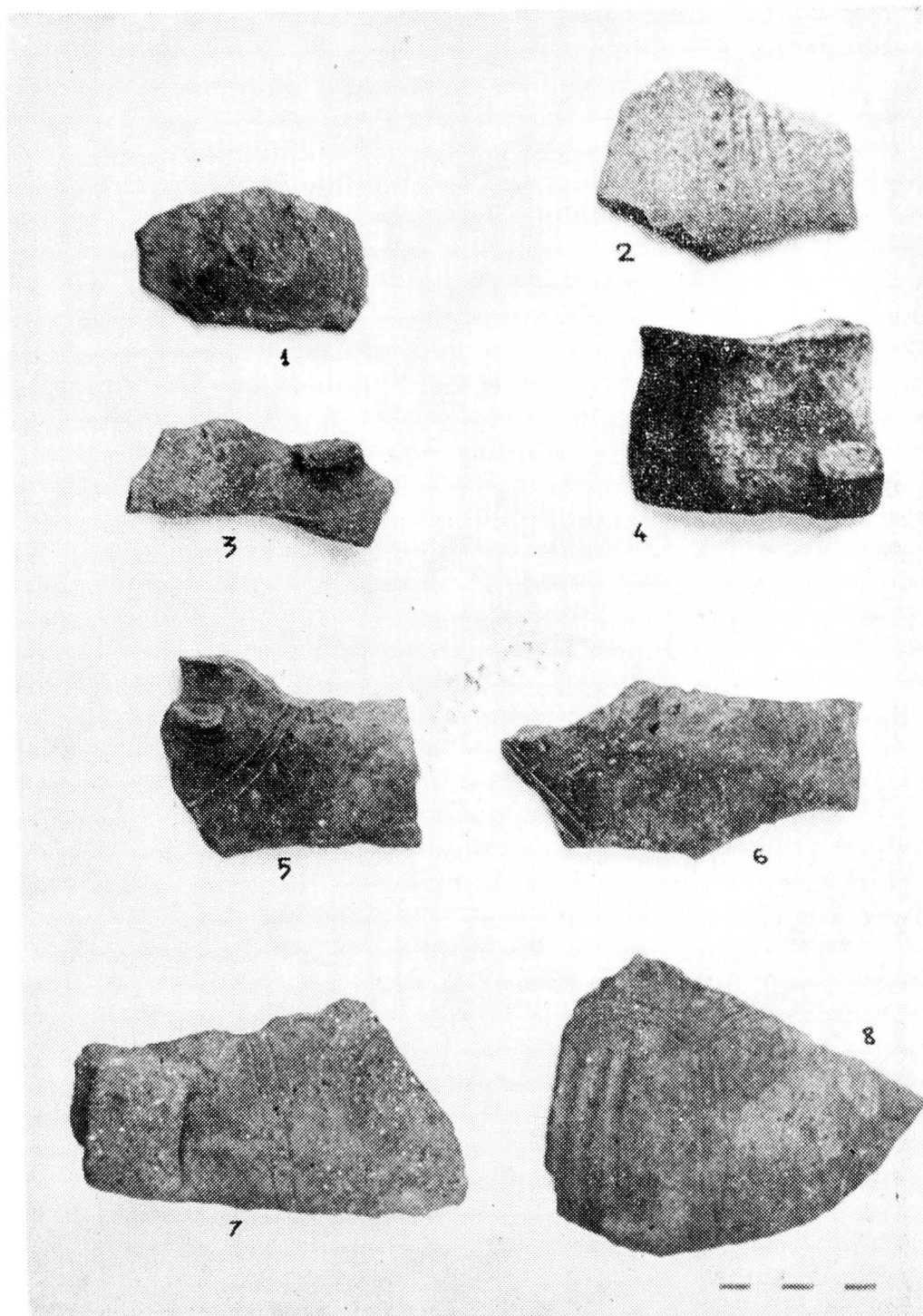

Fig. 5 Ceramică din epoca bronzului.

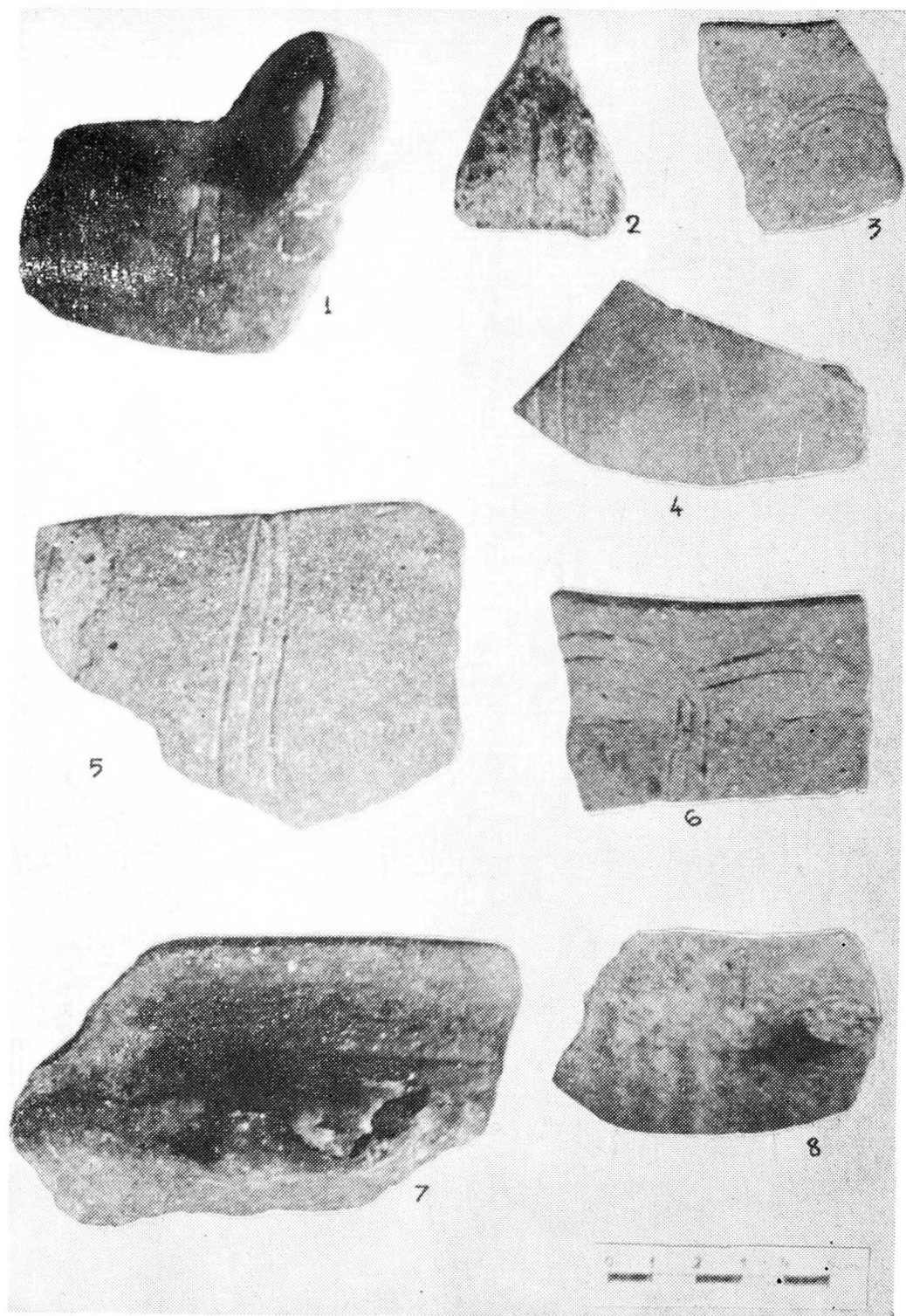

Fig. 6 Ceramică din epoca bronzului.

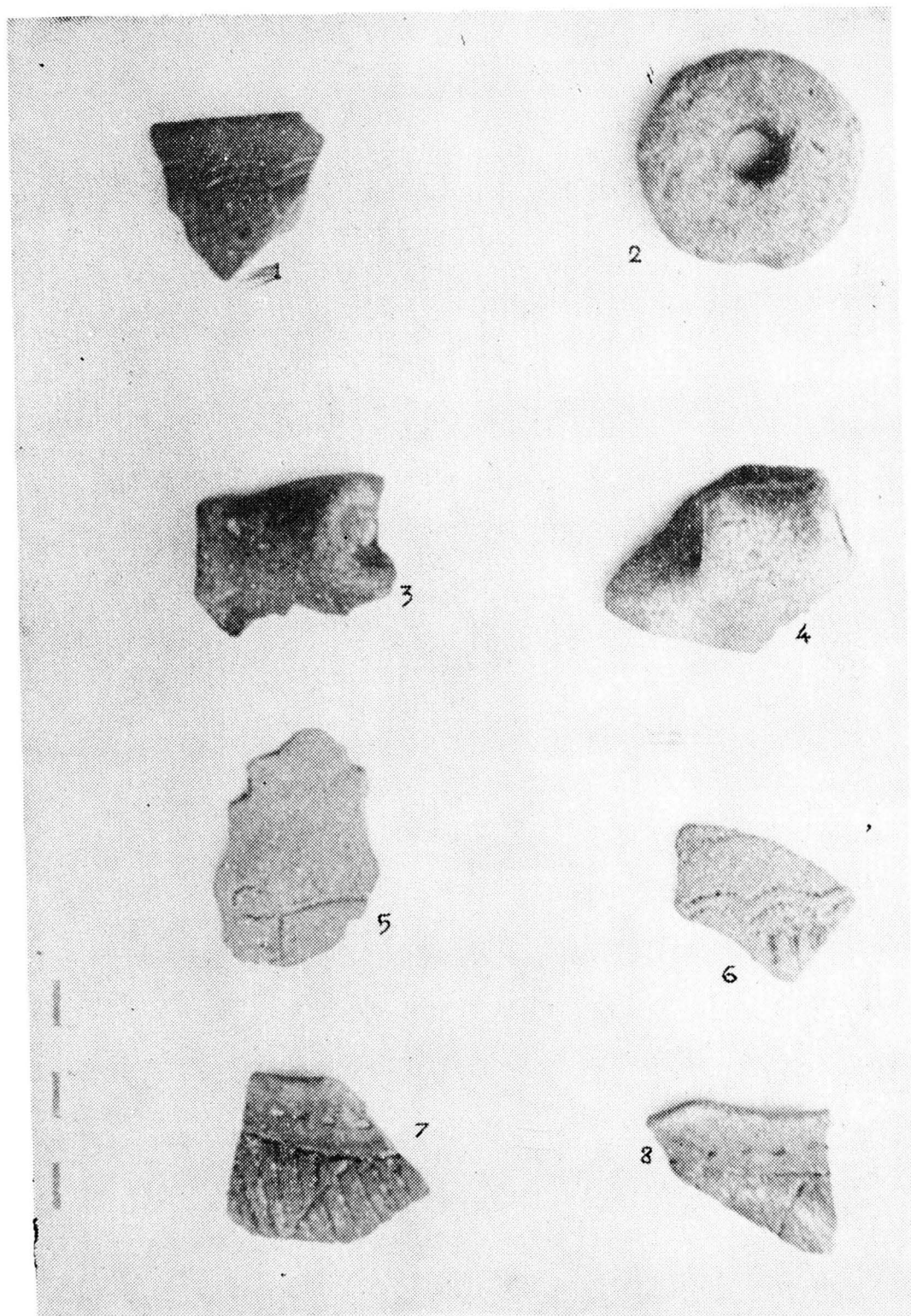

Fig. 7 Ceramică din epoca bronzului.

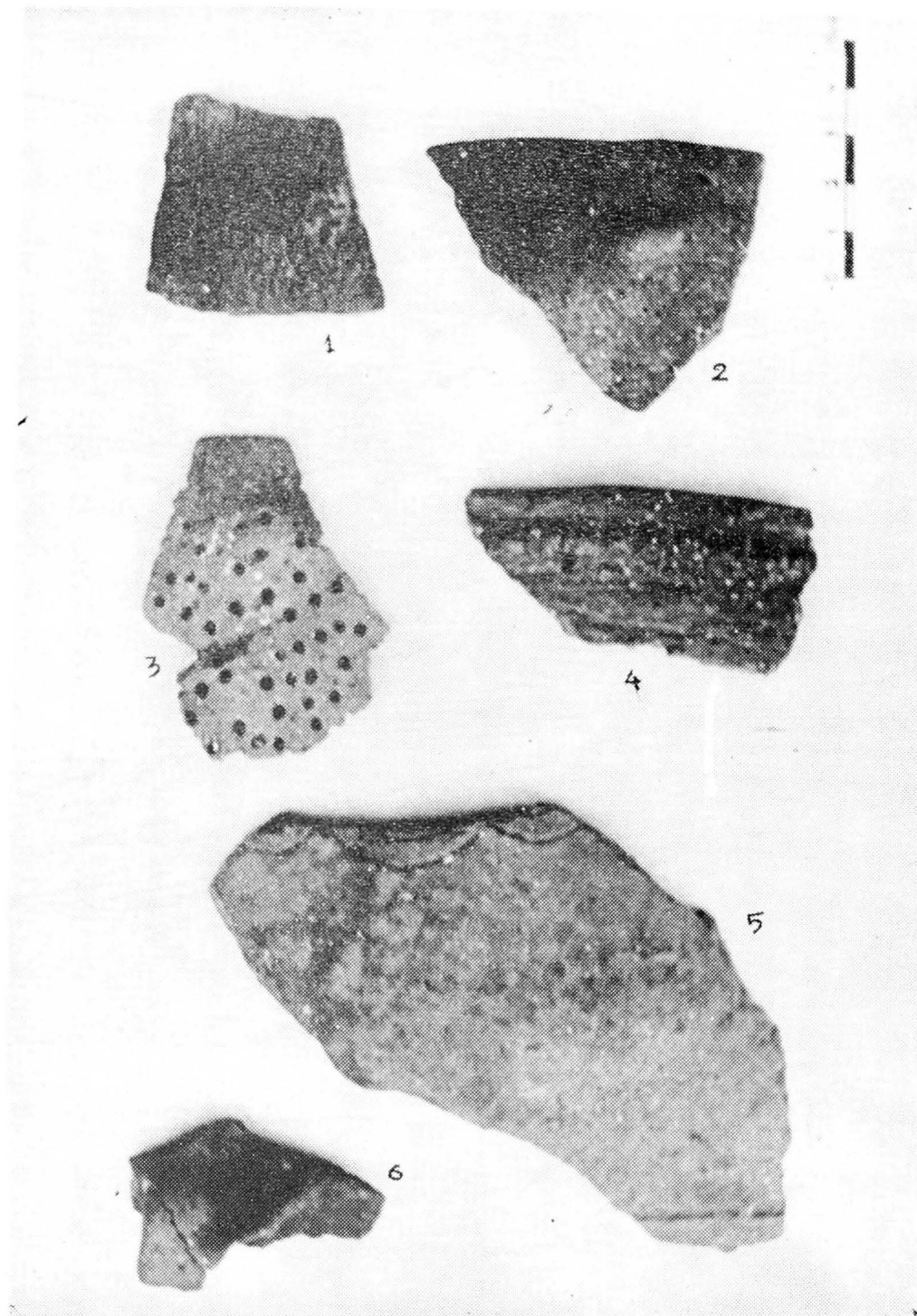

Fig. 8 Ceramică din epoca bronzului.

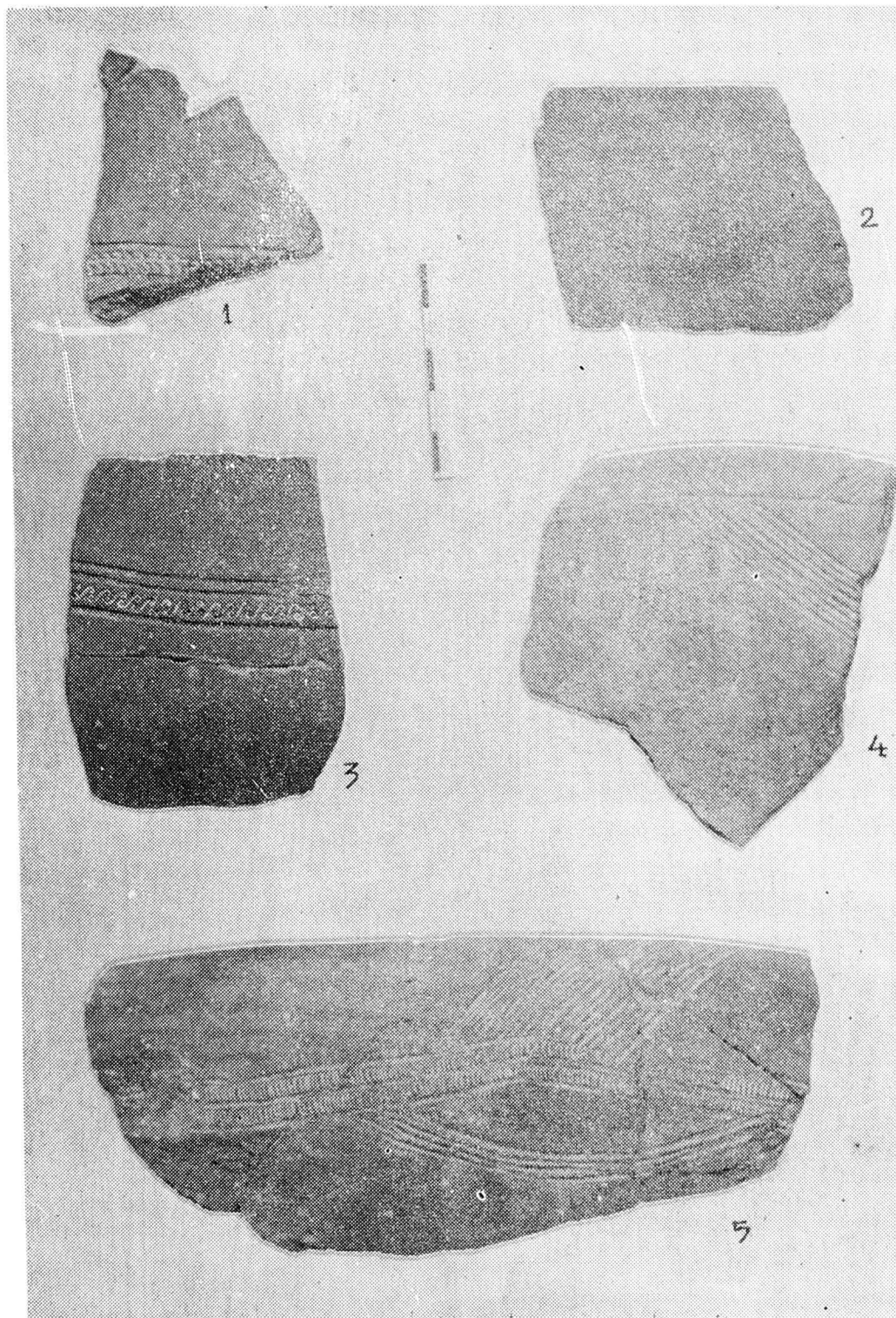

Fig. 9 Ceramică Basarabi,

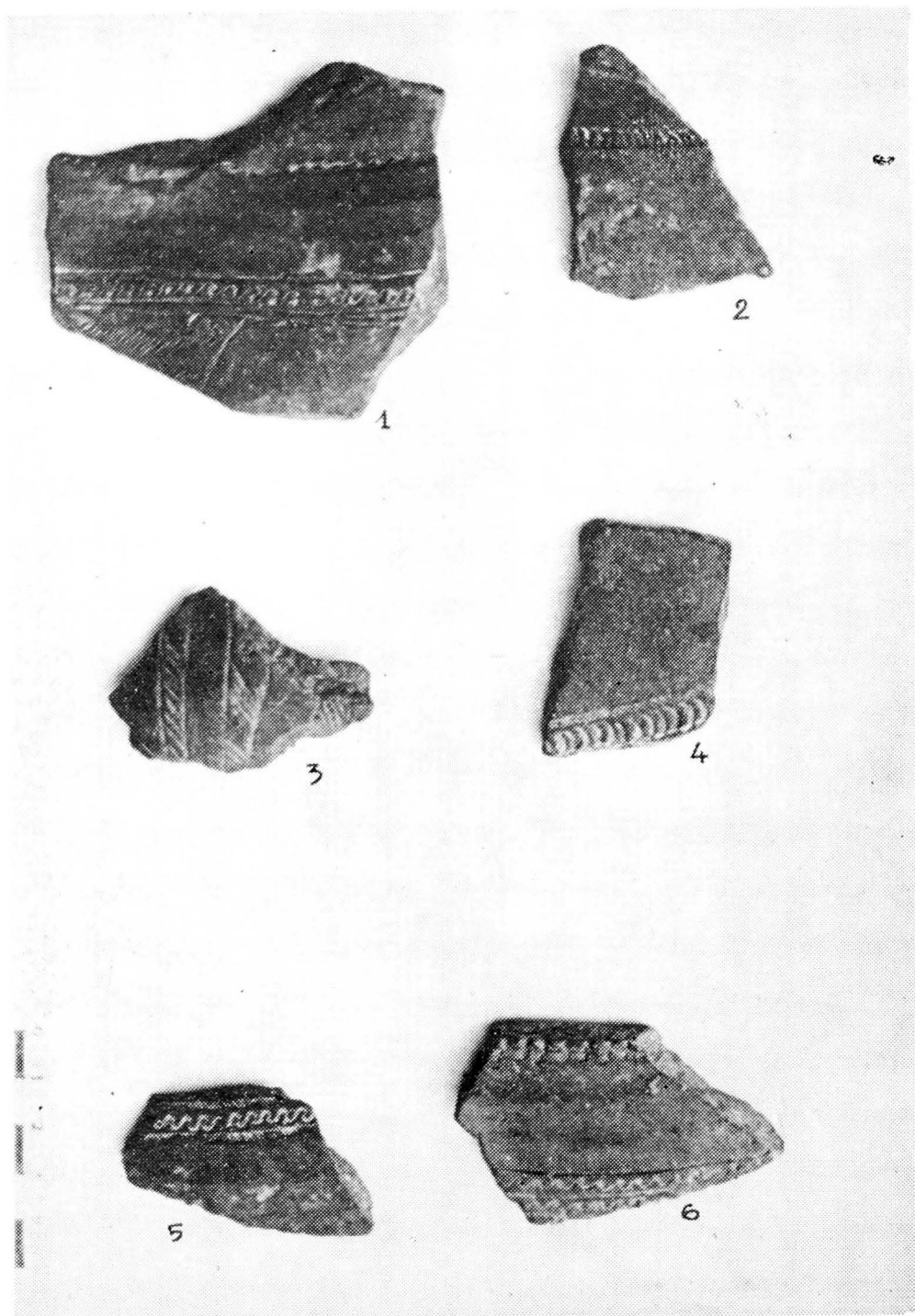

Fig. 10 Ceramică Basarabi,

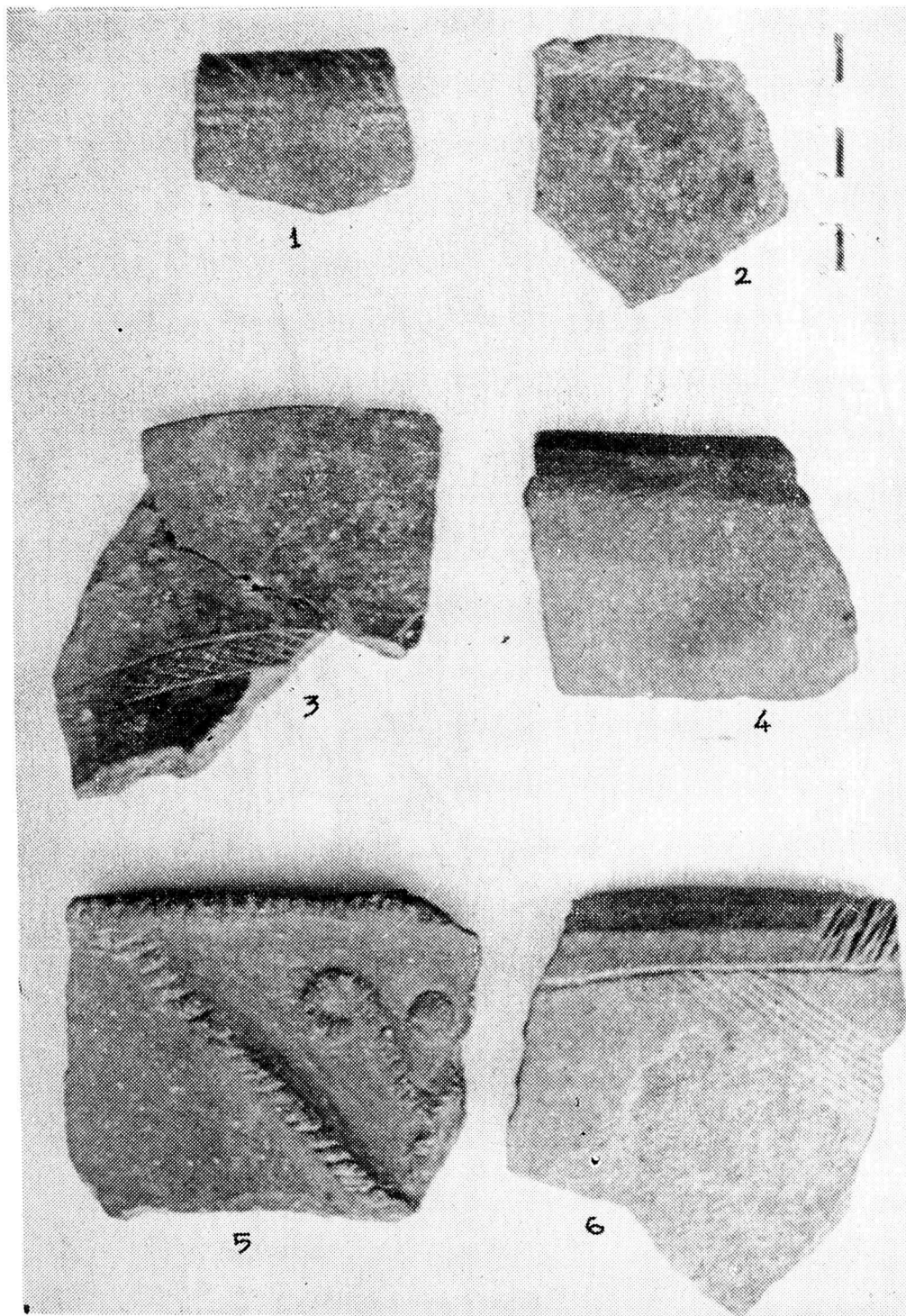

Fig. 11 Ceramică Basarabi.

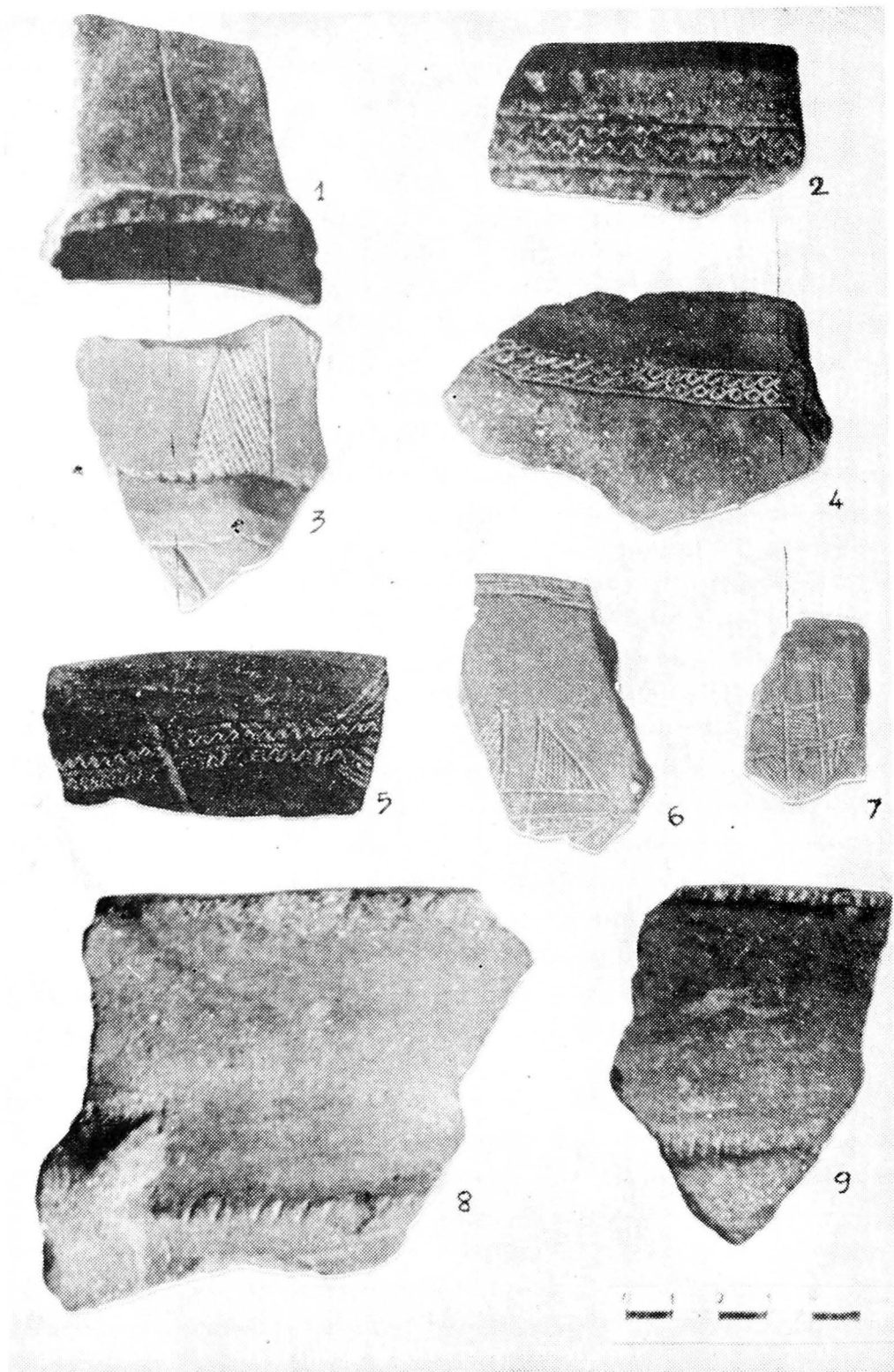

Fig. 12 Ceramică Basarabi.

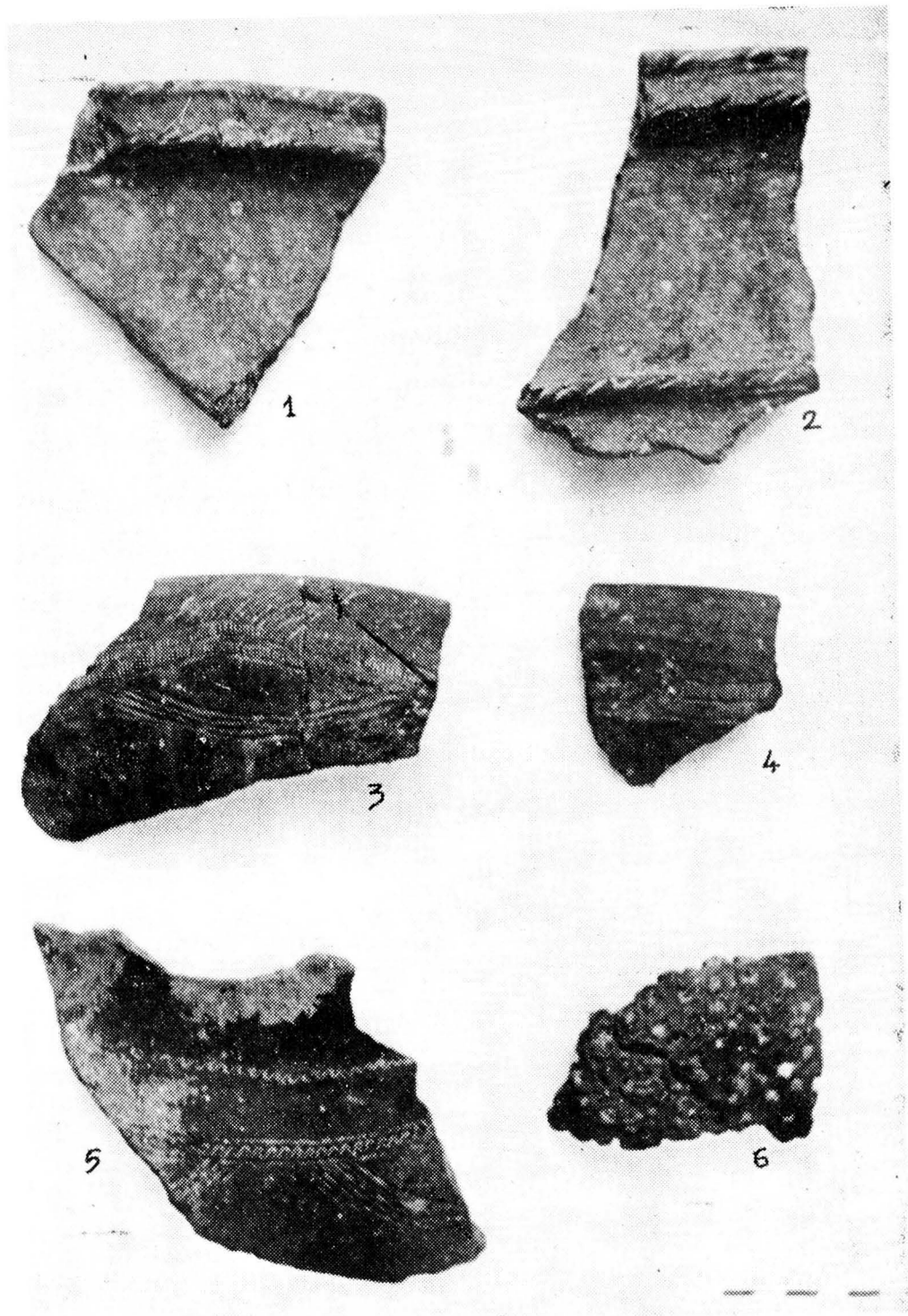
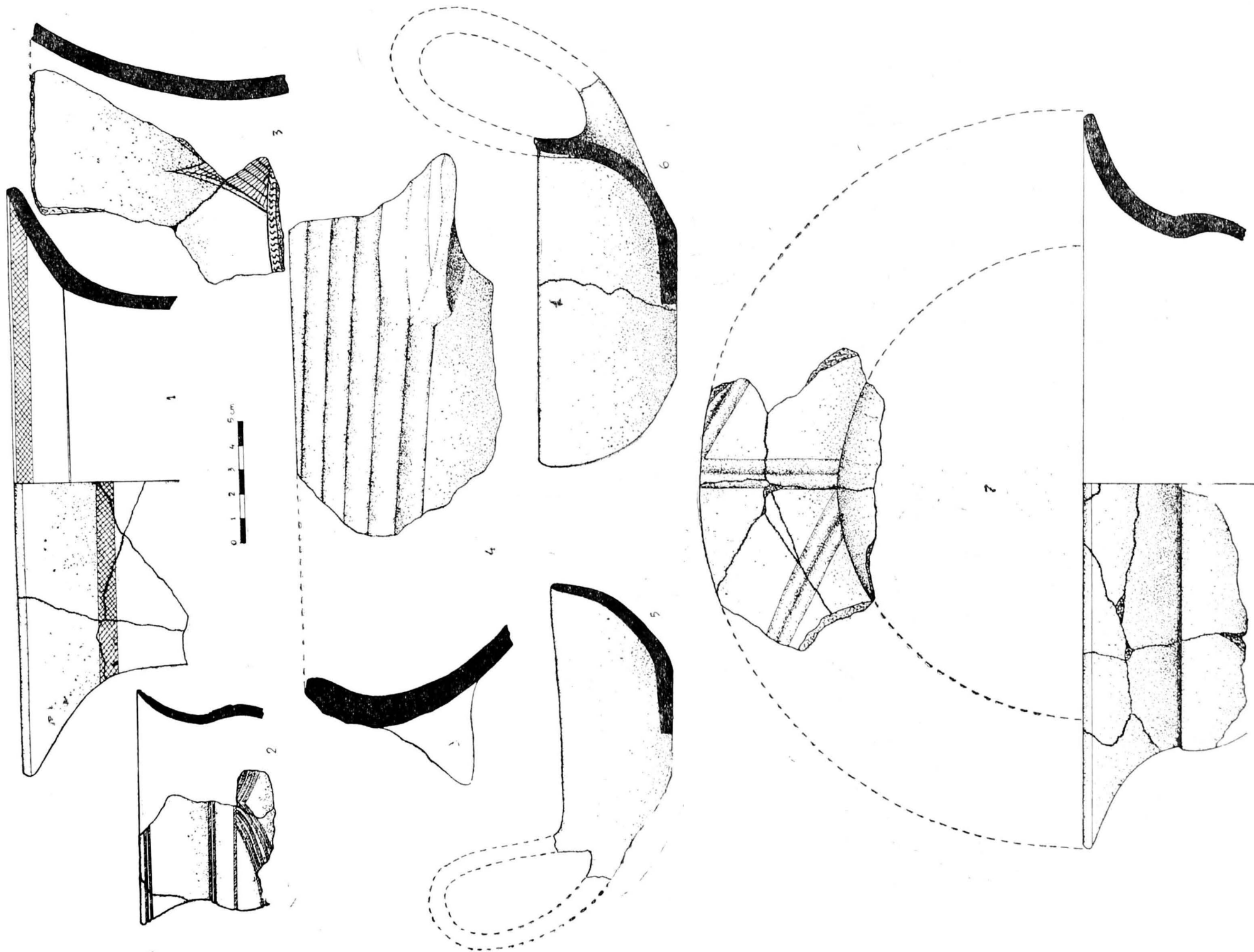

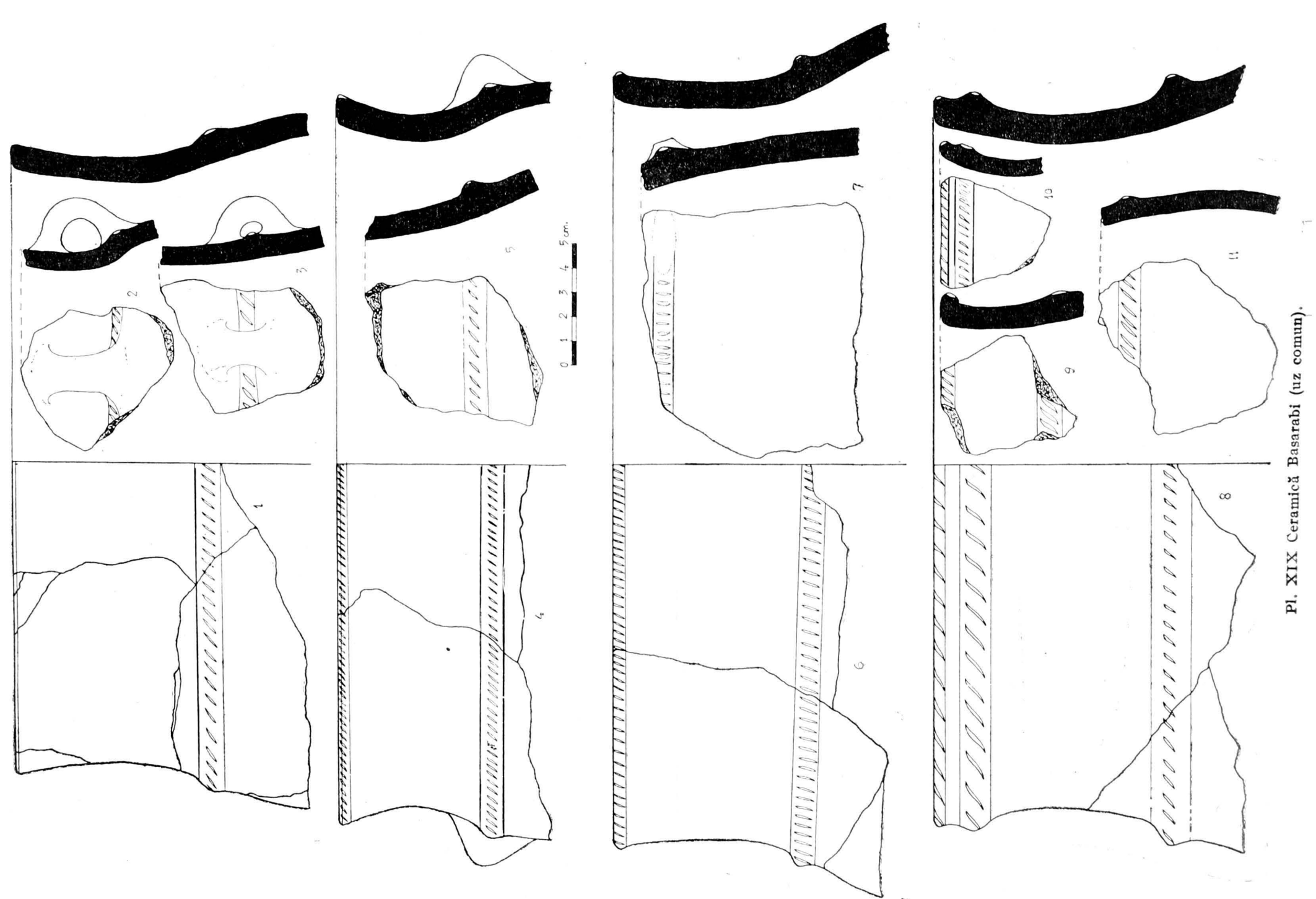
Fig. 13 Ceramică Basarabi.

Fig. 14. Ceramică de uz comun, cultura Basarabi.

Pl. XVIII Ceramică Basarabi fină și semifină.

Pl. XIX Ceramică Basarabi (uz comun).

Canelurile sînt de asemenea des întîlnite, ele decorînd oblic sau orizontal umărul străchinilor cu buza curbată spre interior (Pl. XV/7, 11, 15, 19; XVI/1—7; XVII/6—88, 10; XVIII/4 și Fig. 9/2, 4—5; 11/4, 6; 12/2, 4—5; 13/3). Adesea ele apar și în zona de contact dintre gîtul și corpul vaselor, fiind frecvent încadrate de motive cuprinse în benzi „șnurate” (Pl. XV/2—3, 8—9, 20 și Fig. 9/3; 10/1—2, 5—6; 13/5) dar formează și motive independente (Pl. XVII/5; XVIII/7).

Proeminențele conice (Pl. XVI/3—5; XVII/8) dar și late de tipul apucătoare canelată (Pl. XVIII/4) apar frecvent sub numărul străchinilor și par a fi caracteristice mai mult zonelor superioare ale stratului de cultură, hallstattian.

Trebuie menționat faptul că, în general, toate aceste tehnici și motive decorative apar combinate pe același vas constituind un decor complex. Majoritatea motivelor au fost încrustate cu o substanță albă de natură calcaroasă, procedeu extrem de larg folosit pe ceramica de tip Basarabi²⁷.

Aceste forme ceramice și motive decorative își găsesc bune analogii în descoperirile constatate pe toată aria culturii Basarabi²⁸, sau în grupul Bosut din Serbia²⁹.

Aspectul general al ceramicii din așezarea hallstattiană de la Valea Timișului — *Rovină*, atestă o etapă pe deplin formată a culturii Basarabi și chiar începutul unei utime faze a acesteia.

Astfel, deși nu s-au putut face pînă acum diferențieri stratigrafice precise în cadrul așezării hallstattiene, din punct de vedere tipologic constatăm cel puțin două faze în cadrul descoperirilor de aici.

O serie de elemente decorative întîlnite pe ceramica descoperită în bordeiul nr. 1 (B₁) și în zonele inferioare ale stratului de cultură, decorate cu imprimeuri de forma literei epsilon (Pl. XV/6, 13; XVIII/3 și Fig. 9/1) constituie, după părerea noastră, un element de tradiție Insula Banului, unde acest decor, de dimensiuni însă mai mari, este frecvent întîlnit³⁰. Constatăm, de asemenea, că majoritatea ceramicii fine și semifine este de culoare neagră lustruită, decorul este bine realizat, iar încrustația cu alb deosebit de frecventă. Aceste elemente ne fac să atribuim complexul mai sus amintit, ca și nivelele inferioare ale stratului de cultură hallstattian, fazei clasice a culturii Basarabi, constituind cele mai timpurii materiale din așezarea hallstattiană.

²⁷ Al. Vulpe, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 114.

²⁸ *Ibidem*, cu bibliografia și lista descoperirilor. Cf. și Vl. Dumitrescu, *La nécropole tumulaire du premier âge du fer de Basarabi (Dép. de Dolj, Olténie)*, în *Dacia*, NS, XII, 1968, p. 177—260 cu bibl.

²⁹ Pentru acest grup vezi mai ales, N. Tasić, *The Bosut Group of the Basarabi Complex and the „Thraco-Cimmerian” Finds in Yugoslav Regions Along the Danube in the Central Balkans*, în *Balkanica*, II, 1971; R. Vasić, *The Early Iron Age Cultural Groups in Yugoslavia*, Beograd, 1973, p. 97—99, 137, pl. XIII/14—25; B. Brukner, B. Jovanović, N. Tasić *op.cit.*, p. 258—276, 465—466, pl. XXVII—XXIX, V. 158—161, fig. 211—216, cu bibl. și descoperirile.

³⁰ Cf. S. Morintz și P. Roman, *Un grup hallstattian timpuriu în sud-estul României — Insula Banului*, în *SCIV*, 20, 1969, 3, fig. 9/7, 13/2, 16/6.

O a doua fază, căreia îi atribuim celelalte complexe și materialul descoperit în zonele superioare ale stratului de cultură, este mai târzie decât prima și constituie începutul unui aspect, sesizat de curînd și în săpăturile de la Gornea — *Țărmuri* și *Căunița de Sus*³¹, caracteristic unei etape timpurii de evoluție a culturii Basarabi, care în final face trecerea spre perioada Ha D.

În această fază se constată un început de degradare a decorului tradițional (Pl. XVI/3—4; XVII/1), o frecvență mai redusă a decorului în S-uri imprimate, decorarea vaselor mai mult prin caneluri orizontale sau oblice (Pl. XVI/2, 5—7; XVII/5, 7, 10; XVIII/4, 7) și apariția în procentaj mai mare a străchinilor nedecorate (Pl. XVII/6) sau decorate mai mult cu proeminențe conice sau apucători plate (Pl. XVI/3—5; XVII/8; XVIII/4). Se constată de asemenea un proces de schimbare a proporției dintre ceramica fină și semifină de culoare neagră lustruită și cea de culoare brun-gălbui sau brună, în favoarea acesteia din urmă³².

În același timp, găsirea celor mai bune analogii pentru fragmentul de strachină cu buza curbată în interior, canelată pe umăr și cu proeminență-apucătoare pe corp (Pl. XVIII/4), în exemplare similare descoperite la Balta Verde și Gogoșu³³, ne îndreaptă de asemenea către începutul orizontului de sfîrșit al perioadei Ha C (Müller-Karpe)³⁴.

Acceași este și situația străchinii de culoare brună, cu buza răsfrîntă în exterior și decorată în zona superioară a acesteia cu un motiv realizat din grupuri de cîte două caneluri alăturate dispuse în zig zag (Pl. XVIII/7), care, după părerea noastră, poate constitui un cap de serie tipologică pentru străchinile asemănătoare, de tipul I D (cu decor canelat) descoperite în necropola de la Ferigile³⁵.

Pe baza tuturor acestor elemente constatate, putem data așezarea Basarabi de la Valea Timișului — *Rovină*, în secolul VII î.e.n. și chiar începutul secolului VI î.e.n.³⁶, adică în Ha C și început de Ha D₁, după cronologia central-europeană a lui Müller-Karpe.

Prin bogăția materialului arheologic și prin complexitatea stratigrafică relevată, stațiunea de la Valea Timișului se înscrie printre una din cele mai importante din Banat.

Sîntem siguri că viitoarele cercetări executate în această așezare complexă, vor putea aduce noi elemente edificatoare pentru rezolvarea

³¹ M. Gumă, *op.cit.*, în *StComCaransebeș*, II, 1977, pl. VI.

³² Același proces se constată și în așezarea de la Gornea — *Țărmuri*. Materialul se află în Muzeul județean de istorie Caraș-Severin din Reșița.

³³ D. Berciu și Eugen Comșa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Gogoșu (1949 și 1950)*, în *Materiale*, II, 1956, fig. 110/3; 112/4; 120/2 (Balta Verde) și fig. 139/6—7, 150/1—2, 167/7 etc. (Gogoșu).

³⁴ Al. Vulpe, *Traci și iliri la sfîrșitul primei epoci a fierului din Oltenia*, în *SCIV*, XIII, 2, 1962, p. 307—321; idem, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, (mai departe *Ferigile*), București, 1967, p. 92 și urm., fig. 34.

³⁵ Al. Vulpe, *Ferigile*, pl. III.

³⁶ *Ibidem*, fig. 34.

problemelor puse de descoperirile din epoca eneolitică, epoca bronzului sau prima epocă a fierului din această zonă, în care epocile amintite sînt încă destul de puțin cercetate.

MARIAN GUMĂ — NICOLETA GUMĂ

RETTUNGSGRABUNGEN BEI VALEA TIMIȘULUI; KRS. CARAȘ-SEVERIN

(Zusammenfassung)

Die im Laufe des Jahres 1976 in Valea Timișului, im Punkte „Rovină” unternommenen Forschungen brachten die Spuren einer reichen und ausgedehnten vorgeschichtlichen Siedlung ans Licht, welche ununterbrochen im frühen Aenäolithikum, in der Bronzezeit und in der Hallstattperiode bewohnt war.

Die Siedlung aus dem frühen Aenäolithikum gehört der Tiszapolgár-Kultur an und gliedert sich mit großer Wahrscheinlichkeit in die Basatanya-Guppe dieser Kultur ein. Typologisch ist der Fundstoff (Tafel VII/1—7 und Abb. 1; 2/1) mehr für die Phase B (nach I. B. Kutzián oder Phase II nach Gh. Lazarovici) der genannten Kultur eigen. Bis jetzt wurde noch kein Wohnkomplex der dieser Periode angehört entdeckt.

Die bronzezeitliche Ansiedlung weist zwei Niveaus auf, in denen die Spuren einer Wohngrube und einer ausgedehnten Oberflächenbehausung (L_1) freigelegt wurden. Der Fundstoff datiert diese Siedlung zu Reinecke B_1 — B_2 . Sie gehört einem der Mureș-Kultur verwandten Kulturaspekt an, wie es die zahlreichen Gleichartigkeiten mit den in Pecica- „Șanțul Mare” entdeckten Fundstoffen beweisen. Sie wurde beiläufig zu Beginn von Reinecke C_1 durch einen heftigen Brand zerstört.

Der hallstattzeitlichen Siedlung gehören drei Wohngruben an, in denen für die Basarabi-Kultur bezeichnende Fundstoffe entdeckt wurden (Tafel XV—XIX und Abb. 9—14). Sie weist zwei Phasen auf, welche für die klassische Entwicklungsperiode dieser Kultur sowie in einer späteren Phase derselben charakteristisch sind.

Bei den Grabungen wurde auch die römische Strasse Dierna-Tibiscum durchschnitten.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE PE STENCA LIUBCOVEI (JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN)

Situată între localitățile Liubcova și Berzasca, în imediata vecinătate a Dunării, *Stenca Liubcovei* este o creastă stîncoasă cu pante abrupte din trei părți, care bara pînă nu demult accesul pe Valea Dunării între localitățile mai sus amintite.

Din acest punct se pare că provine o fibulă din bronz de tip *La Tène*, ce se afla în colecția lui L. Böhm, încă din secolul trecut¹.

B. Milleker și, mai apoi, M. Roska, menționează tot aici urmele unei așezări străvechi cu vetre de foc, din zona căreia au fost recoltate fragmente ceramice fine și de uz comun, lucrate atît cu mîna cît și la roată, un vas în formă de butoi, o ceașcă cu buza în formă de pîlnie și cu toartă semiro-tundă (foarte probabil dacice!) precum și mai multe fragmente de unelte din corn de cerb cu urme de prelucrare².

Cu ocazia începerii lucrărilor la șoseaua de pe malul Dunării între Moldova Veche și Orșova, noi materiale au fost recoltate din același loc, în urma unei periegeze, de către I. Dragomir și E. Iaroslavschi³. Ulterior, I. Dragomir a mai efectuat aici și alte cercetări de teren, mai ales pe pantele dealului, adunînd și cu aceste ocazii un bogat material ceramic de factură dacică⁴.

În cadrul lucrărilor de amenajare a șoselei spre Berzasca s-a tăiat din stîncă pentru construirea unui parapet destinat protecției șoselei. Cu acest prilej au fost semnalate, în ruptura malului, profilele mai multor complexe de locuire, secționate de lucrările efectuate, fapt ce a determinat urgentarea cercetărilor.

Drept urmare, începînd din anul 1976 s-a trecut la studierea așezării printr-o primă campanie de săpături arheologice sistematice, limitate însă

¹ B. Milleker, *Délm.*, I, p. 75—76; M. Roska, *ErdRep.*, p. 20, nr. 61.

² *Ibidem*; vezi și B. Milleker, *Délm.*, II, p. 43.

³ Informația Gh. Lazarovici. Ținem să-i mulțumim pe această cale colegului clujean și pentru sprijinul deosebit pe care ni l-a acordat în cursul cercetărilor efectuate pînă acum pe *Stenca Liubcovei*.

⁴ Materialul recoltat în urma acestor cercetări de teren se află în prezent la Muzeul satului Gornea (com. Sichievița, jud. Caraș-Severin). El va face obiectul unei publicări ulterioare împreună cu I. Dragomir.

ca întindere datorită lipsei de fonduri și a condițiilor dificile de lucru în teren. În atari circumstanțe, obiectivele propuse în prima campanie nu și-au putut găsi finalizarea, chiar parțială, decât în cursul unor recente cercetări efectuate în luna august 1977⁶.

Cu toate că ansamblul problemelor legate de caracterul și durata așezării sînt departe de a fi fost rezolvate pînă în prezent, ne facem aici o datorie, credem noi firească, din a introduce cît mai rapid posibil în circuitul științific rezultatele acestor cercetări. Paralel cu prezentarea, în mare, a urmelor de locuire și a materialului arheologic recoltat, vom încerca să emitem și cîteva considerații preliminare asupra caracterului așezării, a complexelor de locuire descoperite, precum și o încercare de stabilire a limitelor coronologice ale acestora, bineînțeles în măsura în care acest lucru este posibil în stadiul actual al cercetărilor.

Săpăturile au început prin dezgolirea celor trei complexe de locuire de pe pantele sud-estice ale dealului *Stenca* și prin sondarea celui de-al patrulea complex, descoperit pe panta vestică a dealului. Cele două zone au fost desemnate convențional prin denumirile *Stenca-Est* și respectiv, *Stenca-Vest*.

Odată cu începerea cercetărilor au mai fost puse în evidență, pe platoul stîncii, alte urme de locuire precum și existența unor lucrări de fortificație.

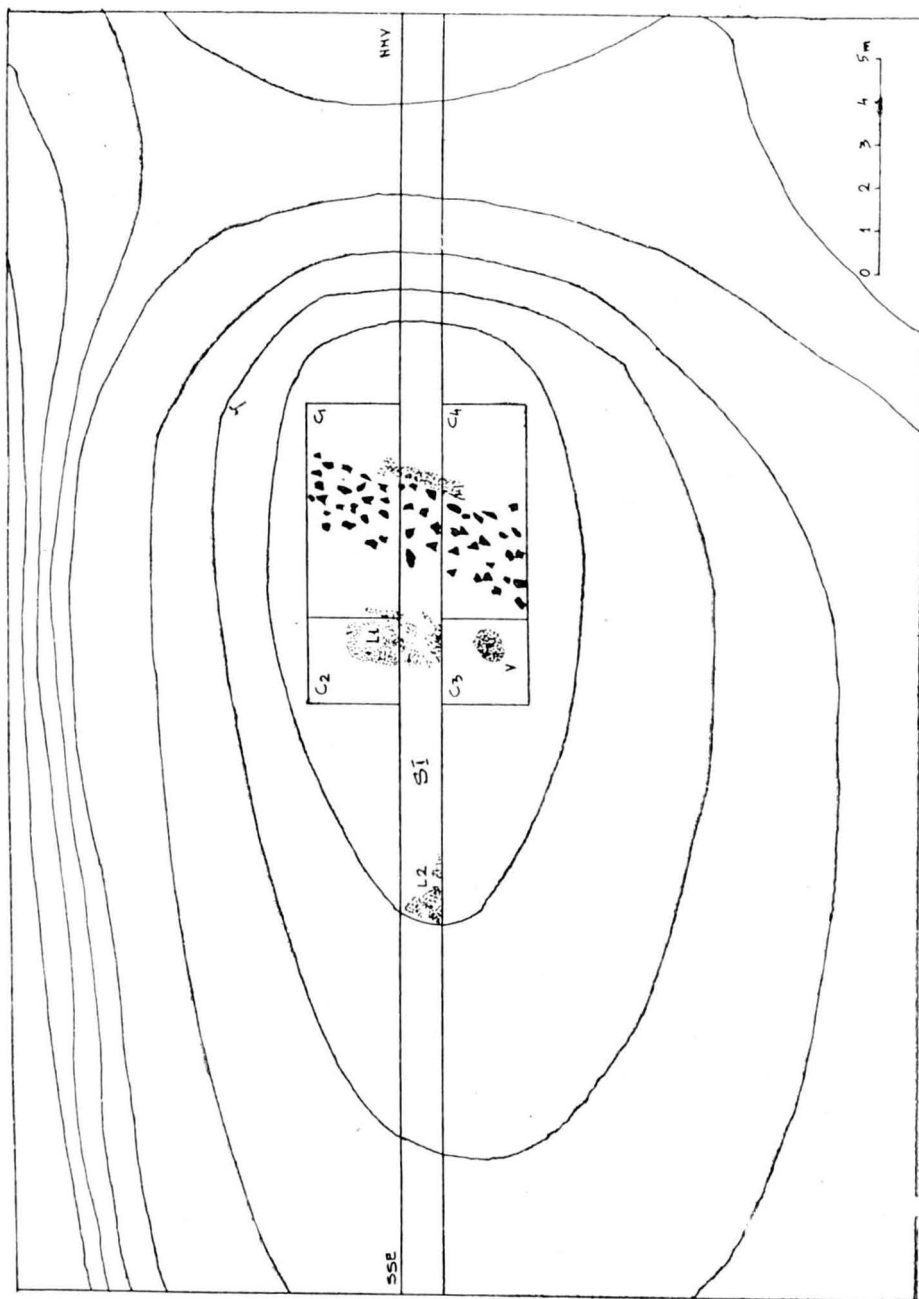
Descrierea săpăturilor. Platoul stîncii, de formă ovală, alungită pe direcția N—S, prezintă la extremitatea sa nordică o gîtuitură, în zona de legătură cu pantele mai înalte ale dealului respectiv (Pl. I). În această zonă au putut fi observate, încă înaintea începerii săpăturilor, dincolo de o ușoară proeminență, urmele unei evidente alveolări a terenului, reprezentînd, așa cum de altfel s-a evidențiat și în cursul cercetărilor, valul și șanțul de apărare al așezării, cere barau accesul dinspre nord în zona gîtuiturii de teren mai sus amintite.

Drept urmare a fost deschisă în acest punct o secțiune (S_1) orientată NNV—SSE, aproape pe centrul platoului. Secțiunea, care a avut inițial dimensiunile de 10 m $\times$ 1 m, a fost mai apoi prelungită în ambele sensuri cu cîte 10 m, ajungînd astfel la dimensiunile finale de 30m $\times$ 1m (caroiaj 2m $\times$ 1m).

De ambele părți ale secțiunii au fost deschise cîte două casete de 5m $\times$ $\times$ 2m și 2m $\times$ 2m (Pl. I).

În cursul campaniei din 1976 adîncimea maximă atinsă de spătură în aceste secțiuni a fost, doar în unele puncte, de 1,40 m, media fiind de numai 0,40 m. În anul 1977, secțiunea I a fost adîncită pînă la nivelul stîncii native, realizîndu-se astfel secționarea elementelor de fortificație ale așezării. În privința casetelor, numai una dintre ele (C) a fost săpată în

⁶ Cercetările de aici au fost integrate șantierului de la Gornea, colectivul acestuia, sub conducerea lui Gh. Lazarovici și I. Uzum, fiind expresia unei îndelungate și fructuoase colaborări dintre Muzeul județean Caraș-Severin din Reșița și Muzeul de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca.

Pl. I Stenca-Platon. Plan de situație cu localizarea săpăturilor.

Pl. II *Stenca-Platou*. Dărimătura de pietre de pe coama valului.

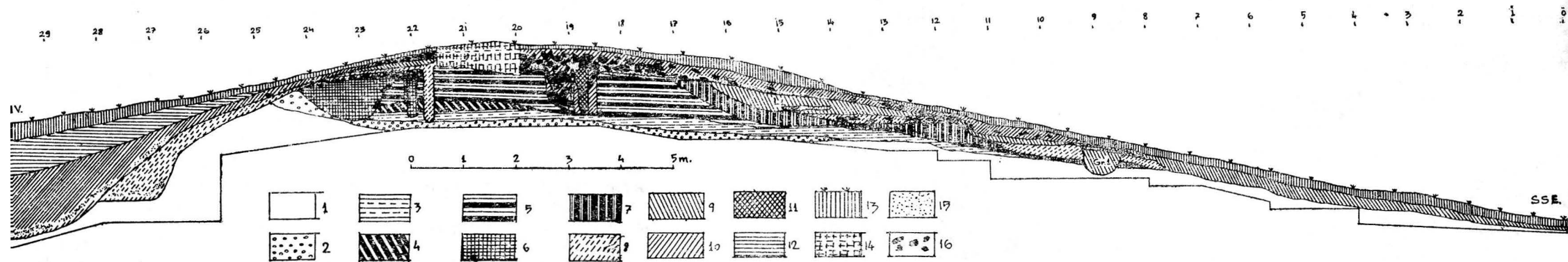
întregime, în celelalte trei mergîndu-se pe nivelul de călcare al ultimei faze a fortificației.

Secțiunile de pe platoul stîncii au fost cercetate concomitent cu excavarea complexelor de locuire de pe pantele stîncii.

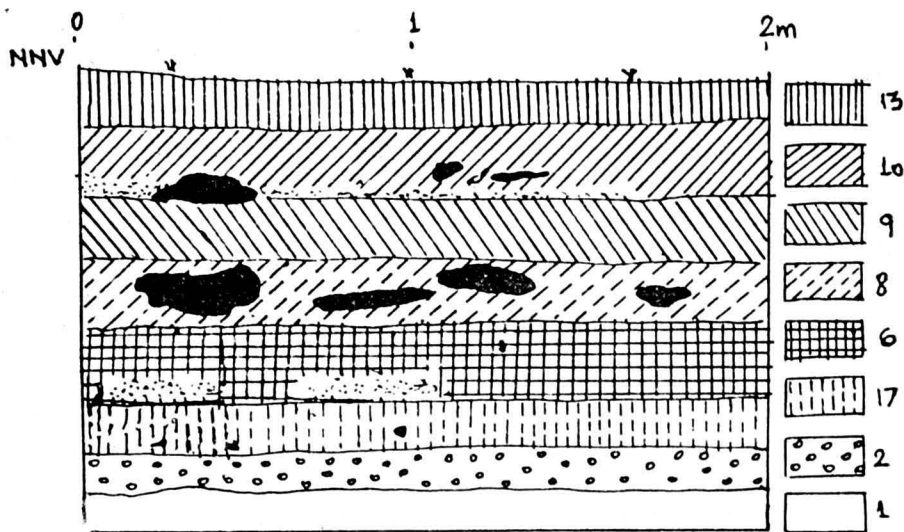
Stratigrafia așezării. Cele mai clare și complete observații stratigrafice au putut fi realizate în secțiunea I (S_1) și caseta III (C_3), de altfel singurele săpate complet (Pl. III—IV).

În zona din imediata apropiere a taluzului sudic al valului de apărare, acolo unde straturile de cultură sînt cele mai bogate, a putut fi astfel pusă în evidență următoarea succesiune stratigrafică (de jos în sus):

- la 1,30 m sub nivelul actual al solului se află nivelul stîncii native (1).
- deasupra acestuia a fost observat un strat de pietriș mărunț de culoare galben verzuie (2), cu o grosime de 0,07—0,10 m.
- urmează un strat de pămînt de culoare brun neagră (3), steril din punct de vedere arheologic, probabil solul vechi de pădure, care a fost surprins mai ales în zona valului de apărare și în imediata apropiere a acestuia.
- strat de cultură de culoare brun-gălbuie, gros de 0,30—0,35 m conținînd materiale aparținînd epocii bronzului, care merge spre suprafață pînă la adîncimea de 0,80 m; în cadrul acestui strat au putut fi observate două nivele (17 și 6) delimitate în caseta III printr-o vatră de formă rotundă, „în situ”.
- între 0,70—0,20 m (în medie) există un alt strat de cultură de culoare brună cu urme de arsură, pietre și ceramică, pe nivele de călcare.

Pl. III *Stenca-Platou*. Profilul peretelui de est al secțiunii I (scara 1:50): 1 stinca nativă, 2 strat de pietriș mărunț de culoare galben verzuie, 3 strat steril de culoare brun-neagră, 4 strat de pământ din dungi alternative brun-gălbui și brun-negre, 5 pământ galben-lutos, bine tasat (valul din epoca beonzului), 6 al doilea nivel de epoca bronzului, 7 pământ brun cu pietriș mărunț (valul primului nivel dacic), 8 pământ brun-deschis (primul nivel dacic), 10 nivel de dărîmătură al ultimei fortificații, 11 stîlp carbonizat, 12 umplătură pînă în sec. al XII, 13 humus vegetal, 14 tranșeu militar, 15 arsură, 16 pietre, 17 pământ brun-gălbui cu pigmentație (primul nivel de epoca bronzului).

Pl. IV *Stenca-Platou*. Profilul peretelui de est al casei III (scara 1 : 25). 1 Stînca nativă, 2 strat de pietriș mărunț de culoare galben-verzuie, 17 pământ brun-gălbui cu pigmentație, 8 primul nivel dacic, 9 al doilea nivel dacic, 10 nivelul dărămăturii de pietre arse, 13 humus vegetal modern.

Stratul aparține epocii dacice. Din această perioadă se constată, de asemenea, două nivele; nivelul inferior, de altă nuanță de brun (8), este separat de cel superior prin urme de locuință, pietre și ceramică. Spre extremitatea sudică a secțiunii I, începînd din zona unei gropi ce coboară de la nivelul resturilor unei locuințe de suprafață aparținînd celui mai recent nivel dacic (în dreptul metrului 9 de pe profilul secțiunii I), celelalte straturi și nivele dispar, rămînînd deasupra stîncii native și a stratului de pietriș mărunț de culoare brun-verzuie, numai ultimul nivel dacic (9), care însă se subțiază și el treptat ajungînd, în dreptul metrului 1 al secțiunii I, la o grosime de numai 1,10—0,12 m. Stînca nativă apare aici la numai 0,40 m adîncime de la suprafața solului.

— humusul vegetal modern (13) cu o grosime ce oscilează între 0,10—0,30 m, mai subțire pe coama valului și atîngînd grosimea sa maximă atît în zona taluzului sudic al acestuia cît și la nord de val, deasupra șanțului de apărare.

Caracterul și părțile componente ale fortificației. Secționarea valului și, parțial, a șanțului, a permis urmărirea succesiunii diferitelor elemente ale fortificației și a modalităților de realizare ale acestora (Pl. III).

Au putut fi urmărite astfel trei faze principale ale fortificației, fiecare dintre ele comportînd sisteme de apărare interesante și destul de complexe.

Pe profilul de E al secțiunii I s-a putut observa că stratul de pietriș mărunț de culoare galben-verzuie, ca și stratul brun-negru care-l suprapune, sînt întrerupte, în dreptul metrilor 23 și 24, de un șanț inițial, cu o lărgime la gură de aproximativ 2m, săpat pînă la nivelul stîncii native.

La sud, acesta se continuă cu un val de pământ a cărui înălțime maximă inițială se pare că a fost aproximativ la nivelul actual al suprafeței solului, sau oricum aproape de acesta. Valul este compus din două straturi distincte. Primul dintre ele (4), situat imediat deasupra stratului steril de pământ brun-negru, are o grosime de 0—0,25 m, este alcătuit din dungi alternative de pământ brun-gălbui și brun-negru și reprezintă pământul rezultat în urma săpării șanțului. Restul valului se compune dintr-un strat de pământ galben lutos bine tasat (5).

Pe panta sudică a șanțului se observă distinct câteva pietre alunecate de pe taluzul nordic al valului de apărare. În imediata lor apropiere, mai precis la punctul de contact dintre taluzul valului și șanț, a fost surprinsă în profil groapa unui par care merge pînă la o adîncime de 0,70—0,80 m de la nivelul acestei prime faze a valului. În umplutura gropii nu au putut fi observate nici un fel de urme de arsură. Cu toate acestea s-a putut diferenția urma stîlpului propriu-zis (cu diametrul de 0,20 m) de cea a gropii sale, ultima fiind mai largă la gură (aproximativ 0,30 m) și îngustîndu-se treptat.

Constatăm deci că *într-o primă fază*, fortificația așezării de pe platoul stîncii se compunea dintr-un șanț și un val de apărare din pământ, la car se adaugă probabil, pe taluzul nordic al valului, o întăritură simplă din lemn.

Această primă fază a fortificației aparține așezării de epoca bronzului

Cea de *a doua fază*, contemporană celui mai vechi nivel dacic, cunoaște o amplificare și complicare evidentă a elementelor sale de fortificare. În aceasta, valul este mărit prin adăugarea unui strat de pământ brun (7) în amestec cu pietriș mărunț, cîștigînd astfel atît în înălțime cît și în lățime. Cu această ocazie vechiul șanț de epoca bronzului este definitiv astupat, procedînduse la săparea altuia, probabil mai lat și sigur mai adînc, în stîncă nativă. Acest șanț a fost surprins parțial la extremitatea de nord a secțiunii I.

Pe taluzul de nord al valului, aproximativ deasupra șanțului de apărare din epoca bronzului și a gropii de stîlp de la marginea acestuia, a fost executată o terasare orizontală acoperită cu un strat de piatră gros de 0,10—0,15 m și avînd o lățime de aproximativ 2 m. La extremitatea sudică a terasării orizontale din piatră a fost surprinsă în profil groapa unui stîlp. Aceste elemente de fortificație au pus și continuă să pună cele mai dificile probleme în interpretarea profilului secțiunii I. Astfel, dacă terasarea cu pietre a fost cu multă certitudine executată odată cu refacerea valului și fiind deci contemporană primului nivel dacic, raportul cronologic dintre stîlpul descris mai sus și cele două faze dacice ale fortificației nu a putut fi lămurit pînă în prezent datorită deranjării limitelor de nivel în această zonă prin executarea unui tranșeu militar modern. În consecință această groapă de stîlp constituie un element de fortificație care poate aparține tot atît de bine atît primei cît și celei de a doua faze a fortificației dacice.

O terasare orizontală din piatră, identică cu cea executată la exteriorul valului de apărare, a fost observată în această fază și la extremitatea talu-

zului sudic al valului de pământ. La nivelul acestei terasări au apărut urme de chirpic, cărbune și un strat intens de ceramică aparținând primului nivel dacic.

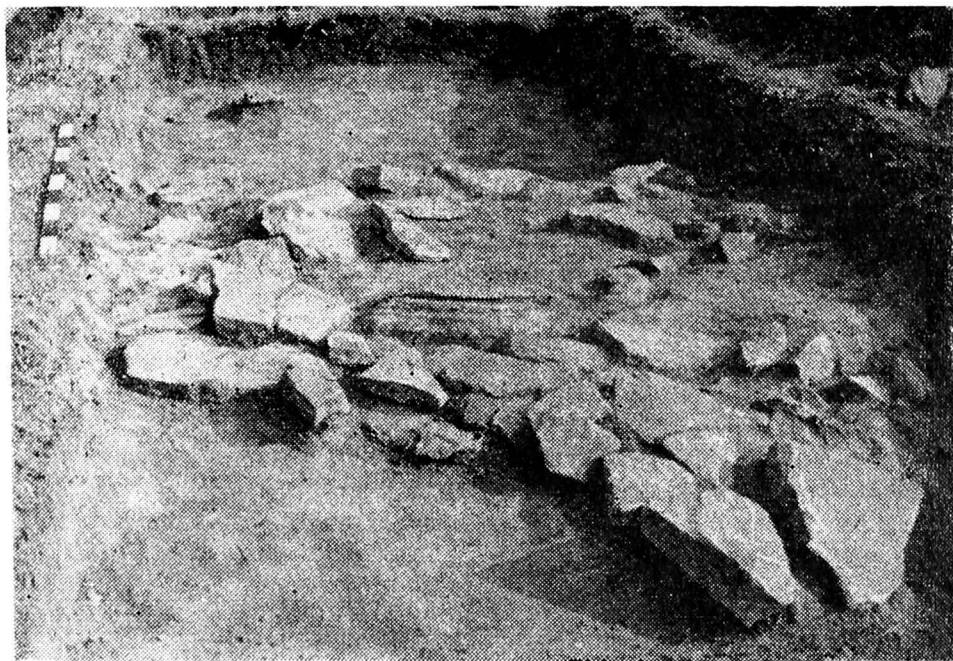
Pe taluzurile valului nu au putut fi observate în această fază nici un fel de urme de arsură.

În urma acestor observații se poate deci considera că cea de a doua fază a fortificației a fost constituită cu siguranță dintr-un val de pământ cu șanț de apărare, de dimensiuni mai mari decât acelea aparținând epocii bronzului. Valului de pământ i s-a adăugat tot acum, pe taluzul său nordic o terasă de luptă pietruită și eventual o palisadă simplă din lemn. Aceasta din urmă sub rezerva de a fi confirmată de cercetările ulterioare.

Terasarea de la marginea taluzului sudic al valului poate fi privită însă mai mult ca un element de locuire decât ca unul de fortificație. Constatarea este întărită și de faptul că, după toate probabilitățile, ambele terasări sînt folosite și în cursul ultimei perioade dacice de locuire, cînd pe terasarea cu piatră de la sudul valului, au fost surprinse, peste nivelul de chirpic și ceramică al primului nivel, urmele unei locuințe de suprafață (I_1) aparținînd celui de al doilea nivel dacic.

În cea de a *treia și ultima fază* de fortificare a așezării, fază care aparține celui mai recent nivel dacic, se constată, alături de folosirea în continuare a unor elemente de bază ale primei fortificații dacice și apariția altora noi.

Astfel, aproximativ pe coama valului, sub un foarte subțire strat de humus vegetal a fost descoperită o aglomerare masivă de pietre (Pl. II)

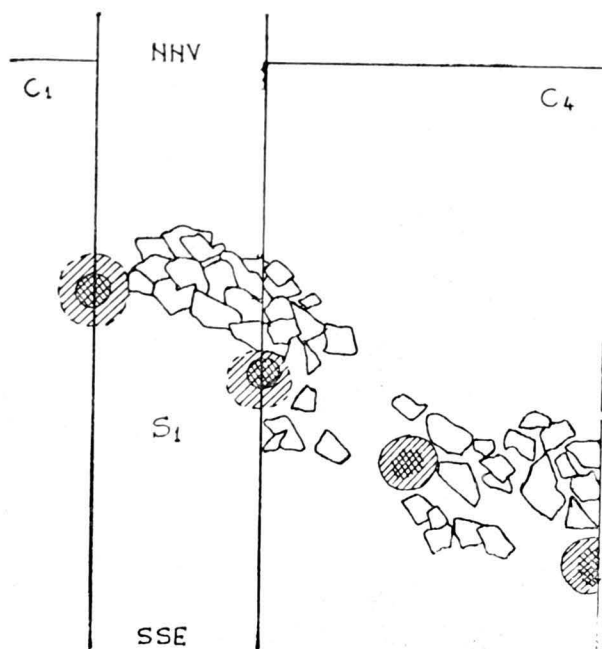
Pl. V₄ Stenca-Platou Detaliu al dărîmăturii de pietre arse de pe coama Valului, în C₄

cu intense urme de arsură, căzute pe ambele laturi ale valului (10). Sub această dărîmătură de piatră a fost observat un strat intens de arsură (15) din chirpic, cărbune și cenușă. Aceste straturi provenite din dărîmăturile ultimei faze a fortificației, sînt întrerupte în dreptul metrilor 20—21 de urmele unui tranșeu militar de cel de-al doilea război mondial (14).

În dreptul metrului 19 a fost observată fundația „zidului de piatră” de la care provin dărîmăturile de pe taluzul valului și care merge paralel cu șanțul. Acesta are o grosime de 0,50 m și se adîncește în val aproximativ 0,70—0,80 m de la nivelul arsurii. În imediata sa apropiere a fost secționată groapa unui stîlp, cu un diametru de 0,40—0,45 m, în interiorul căreia a fost găsit stîlpul total carbonizat, avînd diametrul de 0,20—0,30 m, mai subțire în partea sa inferioară. Pămîntul de umplutură din groapa stîlpului este transformat de intensitatea incendiului într-o crustă de chirpic vitrifiat.

În afara acestei gropi au mai putut fi observate, sub stratul de arsură de pe taluzul sudic al valului, încă patru gropi de stîlp asemănătoare (Pl. VI).

La nord de acest așa numit „zid de piatră” nu a putut fi însă observată pînă acum nici un fel de groapă de stîlp, acest fapt datorîndu-se, poate, deranjării terenului prin săparea tranșeului militar. În cazul în care această ipoteză se confirmă, s-ar putea ca „zidul de piatră” amintit să constituie emplectonul unei palisade dacice reprezentînd faza finală a fortificației de pe platoul stîncii.

Pl. VI Stenca-Platou. Urmele gropilor de stîlpi și a „zidului de piatră” rămase *in situ*.

Tot în cursul acestei faze constatăm și o adâncire a vechiului șanț dacic. În ceea ce privește lățimea șanțului, atât în prima, cât și în cea de a doua fază dacică, nu ne putem pronunța deocamdată, căci secțiunea trasată nu a fost îndeajuns de lungă pentru a-l traversa în întregime. În straturile de umplutură ale ambelor faze ale șanțului au fost sesizate fragmente de chirpic ars, alunecate probabil de pe coama valului. În umplutura ultimei faze a șanțului, cantitatea de chirpic ars și cărbune provenită din dărîmătură, este mult mai mare, iar urmele de arsură ale pămîntului de umplutură mult mai evidente.

Toate acestea, alături de urmele de arsură și dărîmăturile de pe coama valului, indică o distrugere violentă a acestei ultime fortificații dacice.

Faza a treia a fortificației de pe *Stenca Liubcovei* reprezintă deci adîncirea șanțului dacic inițial și, foarte probabil, construirea pe coama valului, netezită în prealabil, a unei palisade cu emplecton de piatră, alături de folosirea în continuare a terasei de luptă pietruite, de pe taluzul nordic al valului.

Lungimea totală a fortificației de la nordul platoului nu poate fi stabilită încă cu precizie. La suprafața solului urmele sale nu pot fi urmărite decît în zona gîuiturii de teren. Pe celelalte laturi ale așezării nu au putut fi observate pînă acum eventuale elemente de fortificare, mai ales că platoul este apărat natural, dinspre sud, sud-est și sud-vest de pante foarte abrupte, deși este posibil ca în aceste zone protecția locuințelor și a luptătorilor să se fi făcut printr-o palisadă simplă, fără val de apărare, cu toate că acest lucru nu este absolut obligatoriu.

Prin amplasarea și modul de dispunere al diferitelor elemente ale fortificației, surprins pînă acum în săpătură, *Stenca Liubcovei* se înscrie în categoria mai largă a așezărilor fortificate de tipul „promontoriu barat”. Acest sistem de barare a accesului spre așezare, simplu și economic, practicat în diverse epoci, poate fi folosit numai în locuri care se pretează aplicării unui asemenea principiu de fortificare, așa cum de altfel este și așezarea pe care o discutăm aici.

Diferențele, mai mult sau mai puțin evidente, care s-au constatat între așezările fortificate de acest tip, sînt mai mult de posibilitățile tehnice și de altă natură ale fiecărei perioade istorice în care au fost realizate, decît de modul de amplasare a fortificației.

Complexele de locuire. În secțiunile executate pe platou au fost scoase la iveală mai multe complexe de locuire, aparținînd atât epocii bronzului cât și celei dacice.

Astfel, în caseta III a fost dezvelită o vatră (Pl. I) în jurul căreia au putut fi observate urme intense de arsură și au fost descoperite fragmente ceramice aparținînd epocii bronzului, majoritatea fiind acoperite cu puternice depuneri calcaroase. Este foarte probabil că acestea reprezintă resturile unei locuințe din epoca bronzului.

În caseta II și secțiunea I au fost de asemenea semnalate resturile a două locuințe de suprafață cu evidente urme de arsură (notate de noi L_1 și L_2), aparținînd ultimului nivel dacic. Forma lor inițială a fost pro-

babii dreptunghiulară. Dimensiunile nu se mai pot stabili cu precizie. Sub resturile celei de a doua locuințe (L_2), și pornind de la același nivel cu ea, a fost surprinsă o groapă (Gr. 1), în care au fost descoperite fragmente ceramice dacice și bucăți de cărbune în asociere cu chirpic ars. Semnificația acestei gropi și raporturile ei cu locuința ne scapă deocamdată.

Avînd în vedere că platoul prezintă o marcantă înclinare spre sud, locuințele de suprafață mai sus amintite au folosit ca bază o serie de terasări simple sau pietruite (cum este cea de la sud de valul de pămînt al fortificației) executate însă în vremea primului nivel dacic de locuire. Acest fapt ne indică, cu un grad mare de probabilitate, și posibilitatea apariției în viitoarele săpături de pe platou a unor locuințe din primul nivel dacic, locuințe ce nu au putut fi observate în cercetările de pînă acum.

În malul tăiat pe marginea drumului, pe panta sud-estică a dealului (*Stenca-Est*), la o înălțime de circa 5—6 m deasupra nivelului actual al șoselei au fost de asemenea dezgolate încă trei complexe de locuire. Acesta erau de fapt niște terasări patrulater, ușor adîncite (evident mai mult spre deal) și avînd colțurile rotunjite, săpate în panta dealului *Stenca*. De remarcat că în acest punct panta atinge o înclinație de 55° — 60° ! Gropile acestor complexe de locuire săpate în stîncă au, în general, fundul drept și pereții verticali. Dimensiunile lor sînt diferite. În general, au o lungime cuprinsă între 1,80 m și 2,40 m, iar lățimea oscilează între 0,60 m și 1,30 m. Aceste dimensiuni se referă bineînțeles la părțile care s-au mai păstrat din complexele respective, pentru că ele au fost — după cum am arătat mai sus — secționate cu ocazia tăierii stîncii.

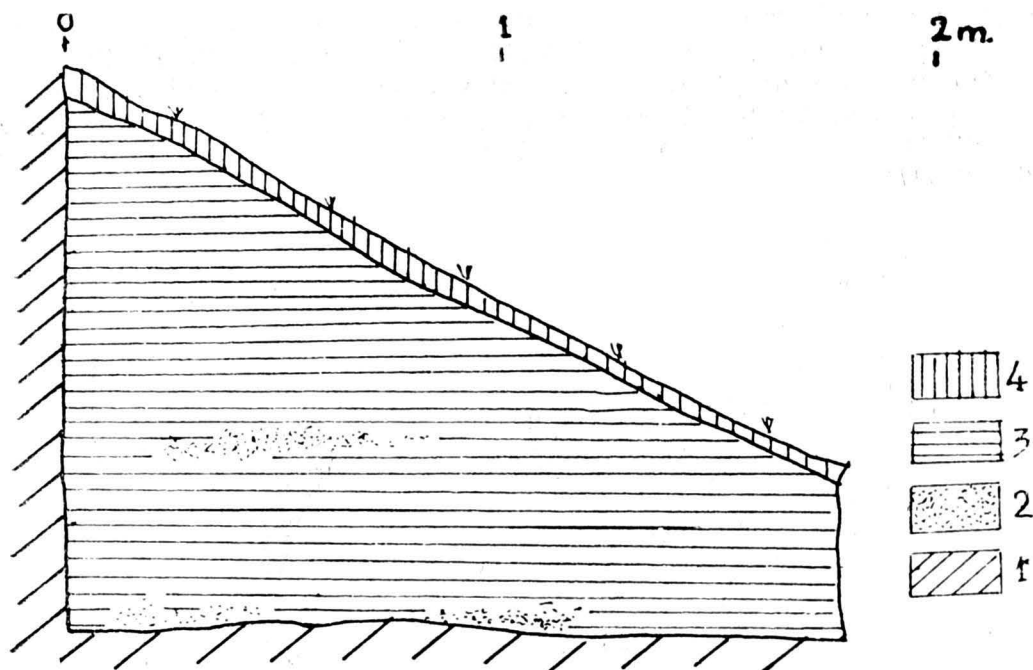
Cel mai bine păstrat dintre ele și din care a rezultat cea mai mare cantitate de material arheologic este acela notat de noi B_3 (Pl. VII). El se află situat la circa 4 m est de cel de al doilea complex de locuire de pe *Stenca-Est*, avînd un plan patrulater, cu fundul orizontal și dimensiunile de 1,80 m $\times$ 1,30 m $\times$ 1,10 m. La dezvelire s-au putut urmări straturi succesive de umplere din pămînt cu cenușă, ceramică și urme de arsură.

De remarcat că în două din aceste complexe au apărut urme sau chiar porțiuni de vatră „in situ”.

Pe pantele de sud-vest ale dealului (*Stenca-Vest*) au fost semnalate de asemenea mai multe complexe de locuire, dintre care unul singur (B_4) a fost parțial sondat cu această ocazie.

Complexele aparțin în totalitate epocii dacice. Materialele arheologice rezultate în urma dezgolirii lor, aparțin atît primului cît și celui de al doilea nivel dacic al așezării, fapt care denotă folosirea lor un timp mai îndelungat. Excepție face, se pare, complexul sondat în zona *Stenca-Vest*, care a dat la iveală material caracteristic numai primului nivel dacic.

Materialul arheologic. Rezultatele săpăturilor au fost concretizate prin scoaterea la umină a unei importante cantități de material arheologic, în special ceramică, aparținînd epocii bronzului, epocii dacice și celei feudale timpurii (o monedă bizantină de la mijlocul secolului al XII-lea, descoperite în zona superioară a umpluturii șanțului de apărare al așezării).

Pl. VII *Stenca-Est.* Profilul bordeiului 3 (B_3): 1 stinca nativă, 2 arsură, 3 umplătura bordeiului, 4 humus vegetal.

Trebuie însă să arătăm că vasele întregi sau întregibile sînt destul de rare. De aceea, cu excepția cîtorva vase din epoca bronzului și a unei cești dacice de mici dimensiuni, pentru analizarea materialului dispunem în cea mai mare parte numai de elementele esențiale ale vaselor: fragmente de buze, funduri sau ornamente.

Epocii bronzului îi aparțin mai multe fragmente ceramice și un topor fragmentar din piatră, descoperite masiv în jurul vetrei din caseta III.

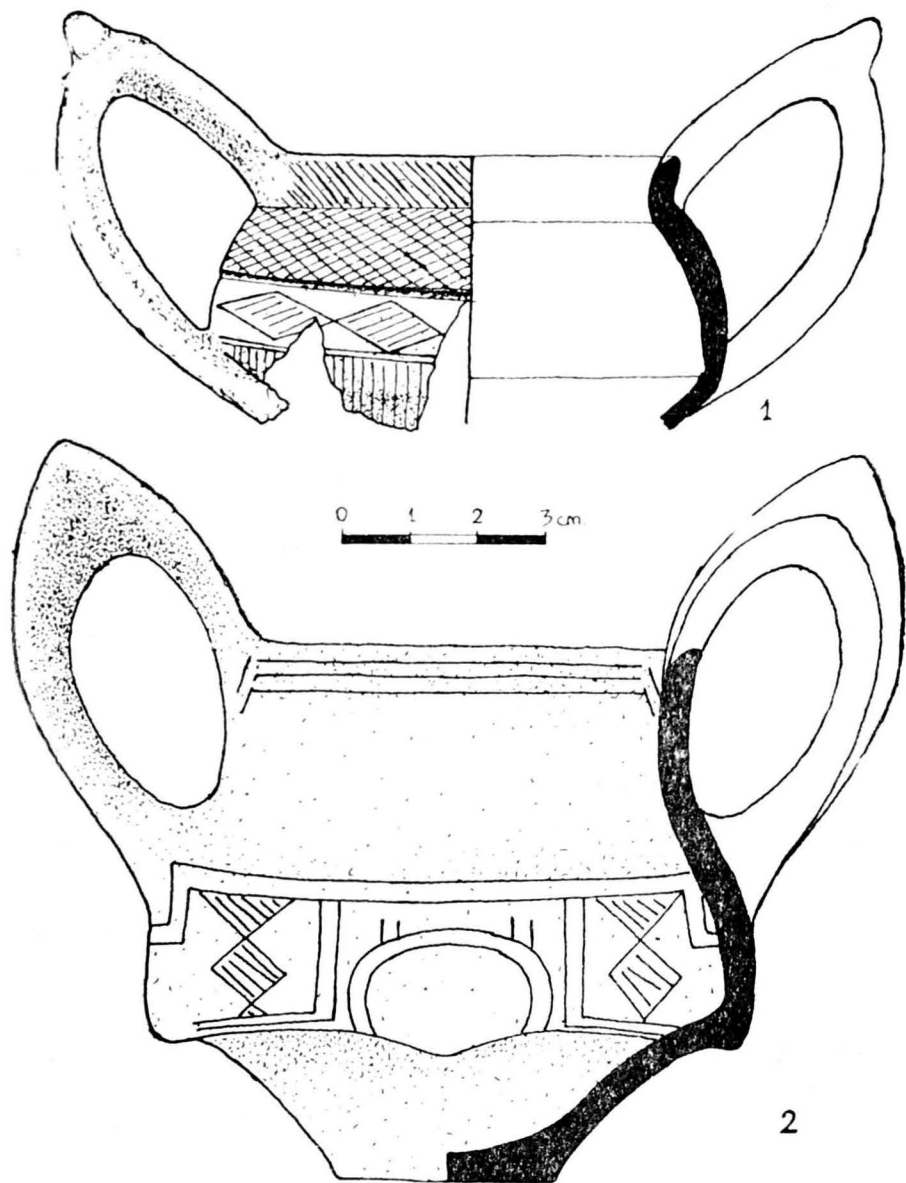
Toporul (Pl. X/1), executat dintr-o rocă dură cu granulație fină, de culoare cenușie și bine șlefuit este rupt în zona găurii de înmănușare. Aceasta din urmă este îngrijit șlefuită și așezată aproximativ pe centrul toporului, ceea ce indică un tip caracteristic perioadei mijlocii a epocii bronzului.

Ceramica descoperită aparține categoriilor fină și foarte fină, semifină și de uz comun.

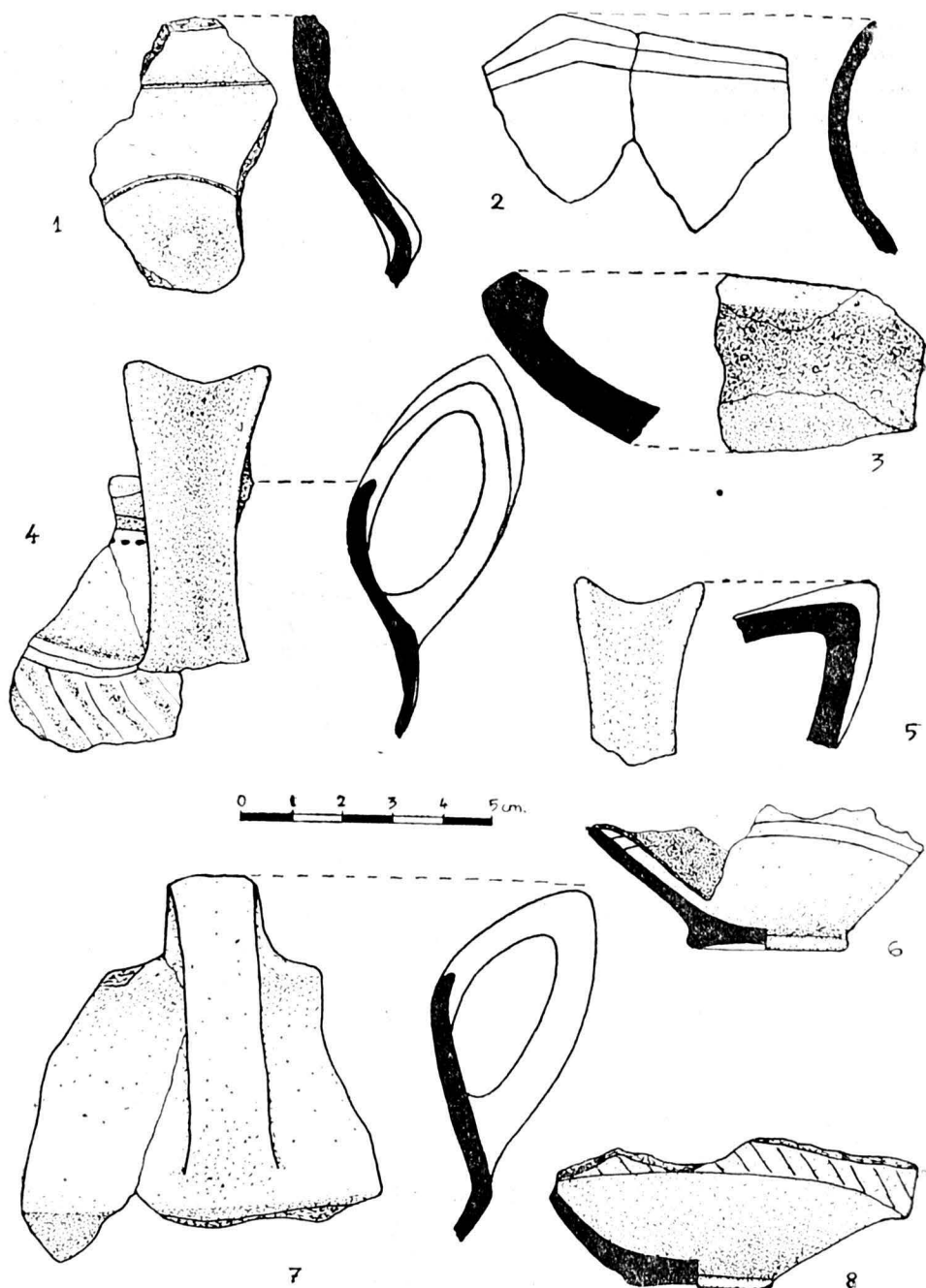
Categoriei fine și foarte fine îi aparține majoritatea materialului ceramic de epoca bronzului. Pasta vaselor este omogenă și bine arsă, în amestec cu nisip, fin, și avînd o culoare gălbuie sau, mai rar, brun-gălbuie. La suprafață sînt acoperite cu un slip foarte fin de aceeași culoare, care în multe locuri s-a desprins odată cu înlăturarea masivelor depuneri calcaroase existente pe ceramică.

Cu o singură excepție (Pl. X/3), vasele modelate din acest tip de pastă sînt de dimensiuni mici. Principalele forme întîlnite sînt vâscioarele cu

corpul mai mult sau mai puțin bitronconic sau globular și cu buza ușor arcuită spre exterior, dreaptă (Pl. VIII/1—2) sau lobată (Pl. IX/2). Fundul acestor vase este drept sau ușor înălțat spre centru. Cele mai multe din ele au torți supraînălțate, elegant arcuite, simple (Pl. IX/7), de tipul „ansa lunată” (Pl. VIII/2; IX/4—5; X/2) sau decorate cu mici butoni conici (Pl. VIII/1).

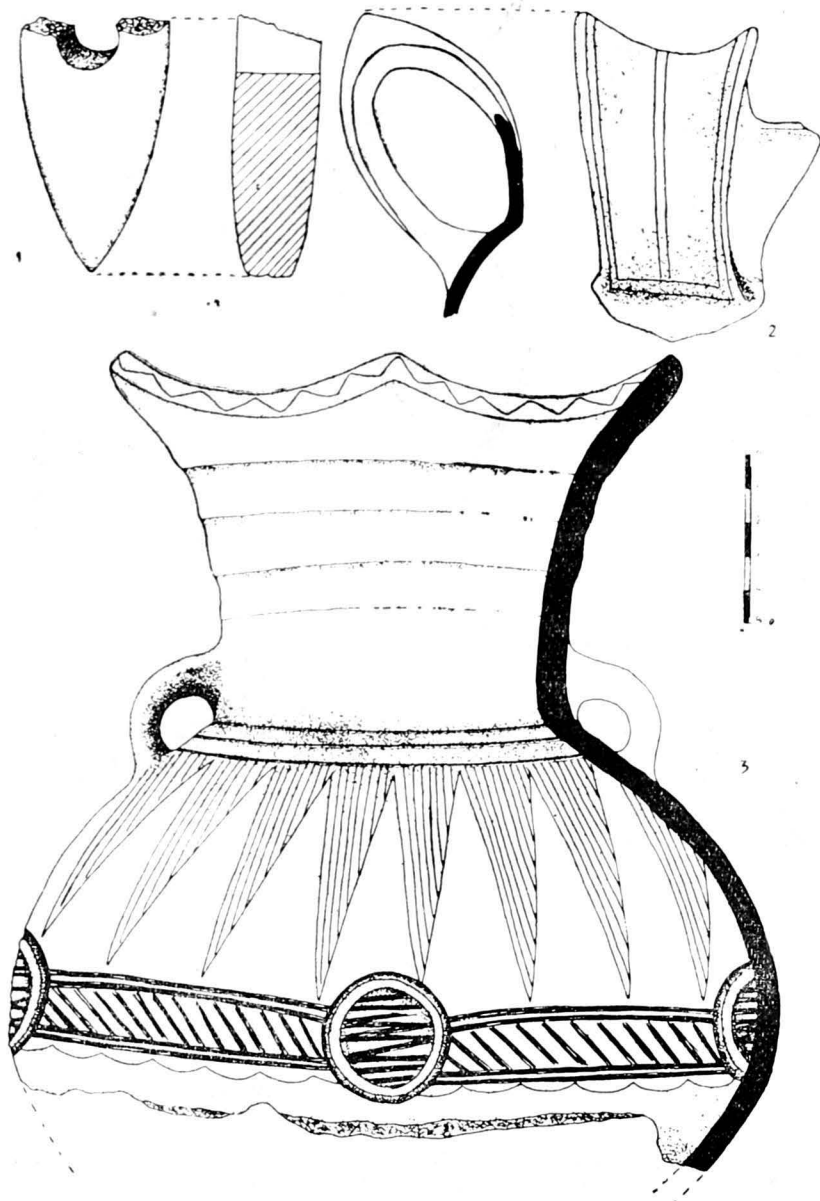
Pl. VIII *Stenca-Platou*. Văscioare cu două torți din epoca bronzului.

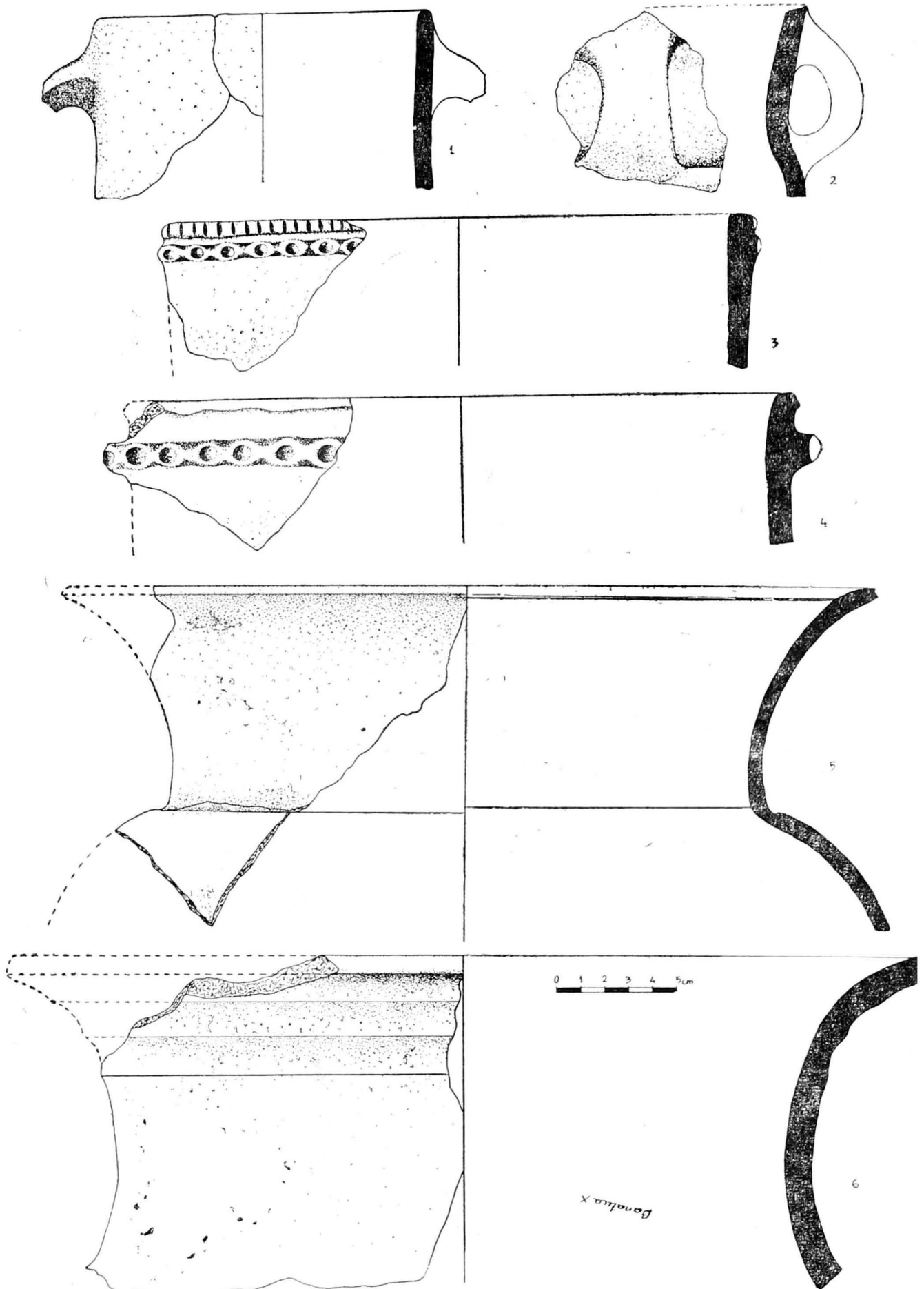
Pl. IX *Stenca-Platou*. Fragmente ceramice fine din epoca bronzului și prima epocă a fierului (3).

Un vas de dimensiuni mai mari cu corpul globular, gâtul mai înalt răsfrînt în exterior, și buza lobată, prezintă pe linia de demarcație a gâtului de restul corpului două tortițe mici, semicirculare (Pl. X/3).

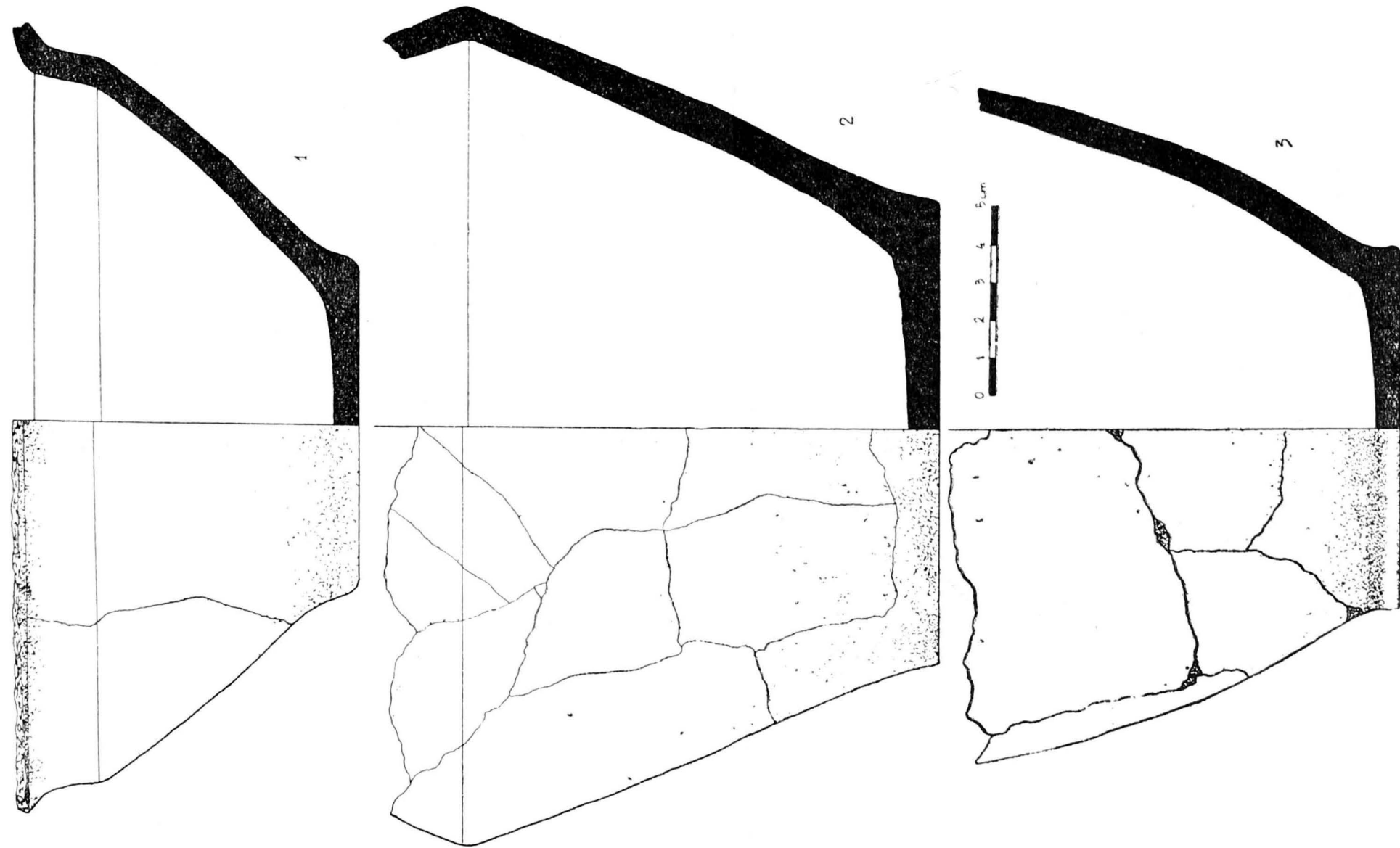
Ornamentarea acestei categorii ceramice este extrem de frecventă și variată, creînd adeseori motive decorative complexe și de un real efect estetic. Ornamentele cele mai des folosite sînt: proeminențele, inciziile și canelurile.

Pl. X Topor de piatră (1) și ceramică fină din epoca bronzului.

Pl. XI Ceramică de uz comun (1-4) și fină (5-6) aparținând epocii bronzului.

Pl. XII Ceramică din primul nivel dacic (sec. III–II î.e.n.).

Proeminențele sînt mai mult sau mai puțin conice, drepte (Pl. IX/1) sau cu vîrfurile îndreptate în jos (Pl. VIII/2). Ele se întîlnesc în general pe corpul vaselor de mici dimensiuni.

Inciziile fine sau puternic adîncite constituie de departe elementul de decor cel mai des și variat folosit. Ele sînt fie simple, fie grupate cîte două sau trei în linii orizontale paralele situate pe corpul vaselor (Pl. IX/4, 6) sau sub buza acestora (Pl. VIII/2; IX/2,4). Numai în două cazuri ele decorează o toartă de tip „ansa lunată” (Pl. X/2) sau formează o linie frîntă pe buză (Pl. X/3). Uneori sînt circulare sau semicirculare înconjurînd proeminențele conice (Pl. VIII/2; IX/1). De multe ori însă se grupează în benzi orizontale, romburi sau triunghiuri, hașurate oblic, vertical sau în rețea, care apar frecvent pe corpul sau pe gîtul vaselor (Pl. VIII/1–2; IX/8; X/3).

Canelurile sînt de o formă incipientă, uneori cu aspect de trepte (Pl. X/3), fiind grupate fie orizontal pe gîtul vaselor (Pl. X/3), fie oblic pe corpul acestora (Pl. IX/4).

Pe gîtul unui singur vâscior (Pl. IX/4) apare un ornament executat dintr-un șir orizontal de mici puncte realizate prin imprimare.

În majoritatea cazurilor ornamentele sau grupele de ornamente amintite mai sus, se înbină pe corpul vaselor formînd motive ornamentale complexe care acoperă uneori întreaga suprafață a vasului (Pl. VIII/1–2; IX/3).

Un frumos exemplu în acest sens îl constituie amforeta cu buza lobată (Pl. X/3). Aceasta este decorată pe buză cu o linie fin incizată în zig-zag. Pe gîtul vasului se află trei canale-trepte late, așezate orizontal. De la cele trei linii orizontale, adînc incizate în zona de contact dintre gîtul și corpul vasului pornesc triunghiuri alungite cu vîrfurile în jos, hașurate cu incizii fine paralele. În zona maximei circumferințe a corpului se evidențiază un motiv ornamental în bandă hașurată oblic, realizat prin incizii fine repetate. Această bandă este întreruptă de patru incizii adînci circulare hașurate în interior tot prin incizii fine repetate, în zig-zag. În fine, sub această, apare o linie incizată în formă de mici ghirlande simple înbinate.

Ceramicii semifine îi aparțin două fragmente provenind de la vase de mari dimensiuni cu gîtul trompetiform și cu corpul proeminent.

Ele au o culoare brun gălbuie și sînt lipsite de decor (Pl. XI/5) sau ornamentate sub buză prin caneluri orizontale, late (Pl. XI/6).

Din categoria ceramicii de uz comun fac parte fragmente ceramice de culoare brună sau brun-neagră, executate dintr-o pastă în amestec cu nisip grosier sau pietricele mici. Unele au suprafața netezită (Pl. XI/1–2). Aceste fragmente ceramice aparțin unor vase cu pereții în general drepecți (Pl. XI/1, 3–4) sau ușor arcuiți (Pl. XI/2) și avînd în unele cazuri torți semicirculare, întregi sau fragmentare (Pl. XI/1–2). Singurele elemente de decor întîlnite pînă în prezent pe acest gen de ceramică sînt brîurile în relief, crestăte vertical sau alveolate, așezate imediat sub buza vasului (Pl. XI/3–4).

Încadrarea cronologică și culturală a materialului arheologic de epoca bronzului descoperit pe *Stenca Liubcovei*, pune probleme deosebit de interesante atît din punct de vedere al naturii descoperirilor cît și în privința locului ocupat de aceste descoperiri în raport cu celelalte materiale contemporane cunoscute pînă acum în zonă.

În acest sens analiza ceramicii fine și semifine este cea mai edificatoare, căci în general această categorie ceramică este mult mai supusă schimbărilor decît aceea de uz comun.

Astfel, majoritatea ceramicii de acest gen descoperită în așezarea din epoca bronzului de pe *Stenca Liubcovei* aparține unor vase ce își găsesc mai bune analogii în aria culturii Vatina. Ne referim aici mai ales la vâscioarele întregii sau fragmentare cu toarte „lunatae” și buze drepte sau lobate, decorate prin incizii și prezentînd adesea în zona maximei circumferințe a corpului proeminențe conice cu vîrfurile îndreptate în jos (Pl. VIII/2; X/2, 4,6–8). Exemplare asemănătoare sînt întîlnite în descoperirile aparținînd culturii. Vatina de pe teritoriul Iugoslaviei, la Pančevo⁶, Omoljica⁷ și Vatina⁸, atribuibile fazei clasice de dezvoltare a acestei culturi⁹.

Amforeta de dimensiuni mai mari (Pl. X/3), cu buza lobată și corpul globular, decorată cu incizii și caneluri, are bune analogii în exemplare similare descoperite pe teritoriul Iugoslaviei și încadrate de N. Tasić în faza a doua a așa numitului său „grup Verbicioara”¹⁰. Cu toate că atît exemplarul nostru cît și cele citate de Tasić prezintă elemente decorative întîlnite frecvent pe ceramica aparținînd fazei a III-a și, parțial, fazei a IV-a a culturii Verbicioara¹¹, considerăm că ele constituie în cazul de față mai degrabă elemente de influență Verbicioara în cadrul culturii Vatina, cu atît mai mult cu cît unele din materialele din Iugoslavia, citate mai sus, provin chiar din așezarea eponimă a culturii Vatina¹². Acest lucru este cît se poate de firesc dacă avem în vedere faptul că cele două culturi, învecinate ca arie de răspîndire, se diferențiază dintr-un orizont comun din bronzul timpuriu (este vorba de ceea ce D. Berciu definea ca „orizont Periam-Mokrin-Pančevo”) ¹³ și că pe tot parcursul evoluției lor întrepătrunderile și influențele reciproce sînt perfect sesizabile¹⁴.

⁶ M. Garašanin, *Ein Beitrag zur Chronologie der Banatischen Bronzezeit*, în *RadVojuMuz.*, 3, 1954, p. 55–65, fig. 3.

⁷ *Ibidem*, fig. 4. Cf. și M. Grbić, *Entwicklungs-Frage der Keramik der Wainer und Dubowatzer Gruppe*, în *RadVojuMuz.*, 2, 1953, p. 73–75, fig. 2.

⁸ B. Brukner, B. Jovanović, N. Tasić, *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad, p. 519, fig. 155.

⁹ *Ibidem*, p. 213 și urm., T. XX și V. 125, 127, 129.

¹⁰ *Ibidem*, p. 209 și urm., T. XX și V. 114, 116 și fig. 142.

¹¹ D. Berciu, *Cîteva probleme ale culturii Verbicioara*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 236 și fig. 3/3–5; idem, *Die Verbicioara-Kultur*, în *Dacia*, NS, V, 1961, Abb. 5/3–5.

¹² B. Brukner, B. Jovanović, N. Tasić, *op.cit.*, fig. 142, unde sînt atribuite „grupului Verbicioara” mai multe descoperiri de la Vatina, Vršac-Crvenka și Vršac-Ludoš (p. 457 și fig. 139–146 d).

¹³ D. Berciu, *Zorile*, p. 167 și nota 1; *Dacia*, 5, 1961.

¹⁴ Astfel, și în cultura Verbicioara apar elemente de influență Vatina, cum ar fi cuplee cu picior perforat și micile capace cu umăr pătrat, perforat.

Revenind la vasul nostru considerăm că el reprezintă de fapt o etapă mai vansată din seria tipologică a vaselor cu pîntecele bombat, gîtul evazat și două torți prinse sub buză, formă comună fazelor timpurii ale culturilor Verbicioara (I—II)¹⁵ și Vatina (Pančevo-Omoljica)¹⁶. El constituie unul dintre cele mai interesante exemple de îmbinare a elementelor Vatina cu cele Verbicioara. Astfel, dacă registrul în bandă hașurată prin incizii și întrerupt de cercuri incizate și hașurate, întîlnit pe zona diametrului maxim al corpului, precum și registrul format din triunghiurile hașurate, pot fi considerate elemente de tip Verbicioara, buza lobată și canalurile orizontale pe gît, sînt elemente care apar deja la acest orizont în cadrul culturii Vatina, căci ele apar frecvent pe amforetele descoperite în așezarea de la Cornești¹⁷, și vor fi extrem de des întîlnite în fazele tîrzii ale culturii Vatina (Dubovac, Belegiș și Ilandža)¹⁸. În cadrul culturii Verbicioara, aceste elemente sînt destul de rare, uneori insignifiante și oricum tîrzii, ele apărînd mai ales ca un rezultat al influențelor din complexul Vatina-Gîrla Mare, care se fac din ce în ce mai resimțite în cadrul acestei culturi, începînd mai ales din faza Verbicioara IV¹⁹.

Acelui complex Vatina-Gîrla Mare îi sînt caracteristice și liniile incizate în zig-zag sau în mici ghirlande unite care apar în decorul vasului descoperit pe *Stenca Liubcovei*²⁰. Mai mult fragmentul neornamentat la un vas mare cu gîtul trompetiform scund, de tipul unora dintre urnele aparținînd seriei tipologice I_{1a} sau, eventual I_{2b} descoperite în necropola de la Cîrna²¹, dar care apar și la Vatina, Temes-Kubin, Dubovac sau Bjelo Brdo²², ne îndreaptă tot spre complexul Vatina-Gîrla Mare.

Una dintre cele mai tîrzii descoperiri din așezarea de epocă bronzului este și micul vâscior pîntecos cu elegante torți supraînălțate, decorate cu butoni conici (Pl. VIII/1) și care își găsește analogii, mergînd pînă la identitate, într-un vas aparținînd fazei Verbicioara IV²³.

În ciuda faptului că prezintă evidente elemente de tip Verbicioara, ambele vase din așezarea noastră (Pl. VIII/1; X/3), amintite mai sus, nu se detașează cu nimic din punct de vedere al pastei de celelalte descoperiri, ceea ce ne face să le considerăm doar ca elemente de influență Verbicioara în cadrul așezării de pe *Stenca Liubcovei*, pe care o atribuim în ansamblu fazei clasice și începutului fazei tîrzii a culturii Vatina. Considerăm că nu

¹⁵ D. Berciu, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 236 și fig. 2/1.

¹⁶ B. Brukner, B. Jovanović, N. Tasić, *op.cit.*, p. 212—213, T. XX.

¹⁷ O. Radu, *Contribuții la cunoașterea culturii Vatina*, în *SCIV*, 23, 1973, 2, p. 273 și urm., și fig. 3/2; 6/2, a—b.

¹⁸ B. Brukner, B. Jovanović, N. Tasić, *op.cit.*, p. 229—233, 240—246, 460—461, 462—464, T. XXIII, V. 133—138, 147—154 și fig. 170—181, 193—204 c.

¹⁹ Cf. D. Berciu, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 236 și urm.; idem *Date noi privind sfîrșitul culturii Verbicioara*, în *SCIVA*, 27, 1976, 2, p. 178—179 și fig. 2/5; 4/3—4.

²⁰ Vl. Dumitrescu, *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cîrna*, București, 1961, p. 154—197, Pl. CXXXVII/25 bis, 398, 362, 166, 181, 253, 393, 293, acest element decorativ fiind extrem de frecvent pe aproape toate tipurile de vase din această necropolă.

²¹ *Ibidem*, p. 113 și urm., Pl. CVI.

²² *Ibidem*, p. 201 și urm.

²³ D. Berciu, în *Dacia*, NS, V, 1961, Abb. 7/1; 11/1; idem, *Zorile*, fig. 16/1.

poate fi vorba aici de existența a două nivele distincte aparținând culturii Vatina și culturii Verbicioara, ci de o așezare Vatina în cadrul căreia se manifestă puternic influențe Verbicioara. De altfel, întregul material arheologic prezentat a fost recoltat de pe, și din jurul vetrei aparținând celui mai recent nivel de epoca bronzului.

În ceea ce privește cronologia stațiunii, materialul descoperit nu ne permite deocamdată să coborâm începutul locuirii din această epocă mai jos de pragul Bronzului B₂ (Reinecke), adică odată cu sfârșitul fazei Pančevo-Omoljica și începutul fazei clasice a culturii Vatina, după periodizarea stabilită pentru această cultură ce cercetătorii iugoslavi²⁴.

Un început mai timpuriu al așezării de pe *Stenca Liubcovei* pare a fi totuși indicat de existența unui nivel de epoca bronzului, anterior celui în care au fost descoperite vatra și materialele analizate. Din păcate acest nivel conține, în zona săpată, numai pigmentație și foarte mărunte fragmente ceramice atipice, așa că deocamdată nu putem pronunța asupra lui.

Momentul care marchează sfârșitul așezării ne este indicat de vâsciorul cu butonași pe torți, de un tip cunoscut în faza Verbicioara IV, adică Reinecke C₂ (după datarea propusă de D. Berciu)²⁵. Pe această bază, și ținând cont și de celelalte analogii stabilite, sperăm că nu greșim prea mult considerând că încetarea locuirii de epoca bronzului în așezarea de pe *Stenca Liubcovei* nu a avut loc mai devreme de orizontul cronologic stabilit pentru sfârșit de Verbicioara III-început de Verbicioara IV, adică Reinecke C₁—C₂²⁶. Pe de altă parte nu există nici elemente care să ne indice o locuire post Bronz C₂. Cănița cu toartă lunată (Pl. IX/4) și cu caneluri oblice pe corp, deși la prima vedere este asemănătoare cu un vâscior canelat și decorat în același stil aparținând fazei Tei V²⁷ (decî la orizont Reinecke D), nu poate nici ea să constituie un indiciu în acest sens, căci asemenea elemente sînt întâlnite și în faza clasică a culturii Vatina, la Omoljica²⁸.

Tot așa, faptul că nu au apărut pînă acum (deși săpătura este încă restrînsă) elemente caracteristice fazei Verbicioara V și grupelor tîrzii ale culturii Vatina (Klicevac, Dubovac și Belegiș), cum ar fi banda meandrică cu liniuțe-hașuri în interior²⁹, sau sofisticatele cănițe colțuroase cu lobi pe toartă de tip Dubovac și Belegiș³⁰, este de natură să ne indice faptul că așezarea nu merge în nici un caz pînă în perioada Reinecke D.

Ca atare, am putea stabili ca moment foarte probabil al încetării locuirii din epoca bronzului de pe *Stenca Liubcovei*, începutul perioadei Reinecke C₂.

²⁴ B. Brukner, B. Jovanović, N. Tasić, *op.cit.*, T. XXVI.

²⁵ D. Berciu, *Zorile*, p. 148, fig. 12.

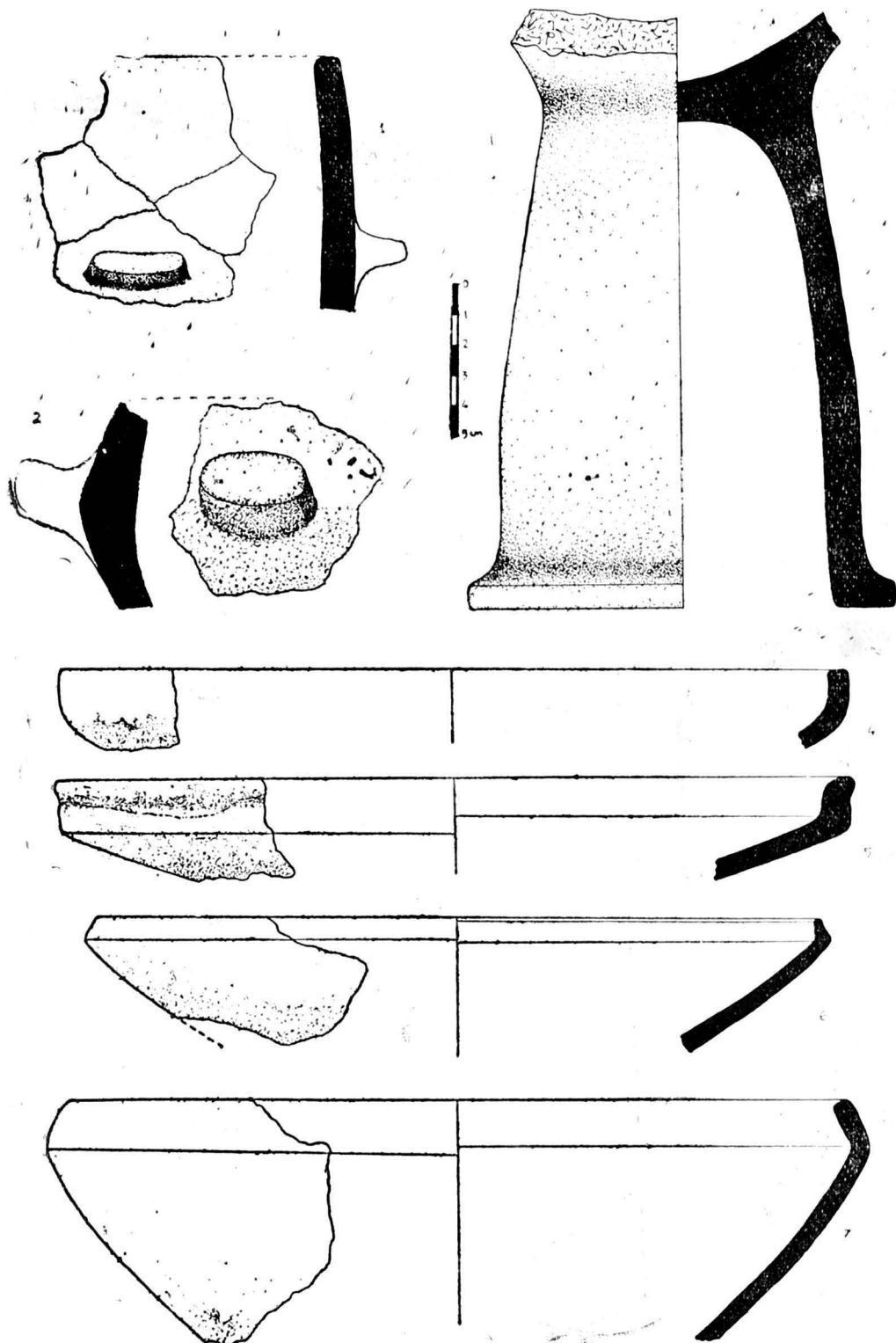
²⁶ *Ibidem*. După cronologia lui Tasić, „grupul Verbicioara” nu depășește perioada Reinecke B₂! (Cf. B. Brukner, B. Jovanović, N. Tasić, *op.cit.*, T. XXVI).

²⁷ D. Berciu, în *Dacia*, NS, Abb. 19/6, de la București-Fundeni.

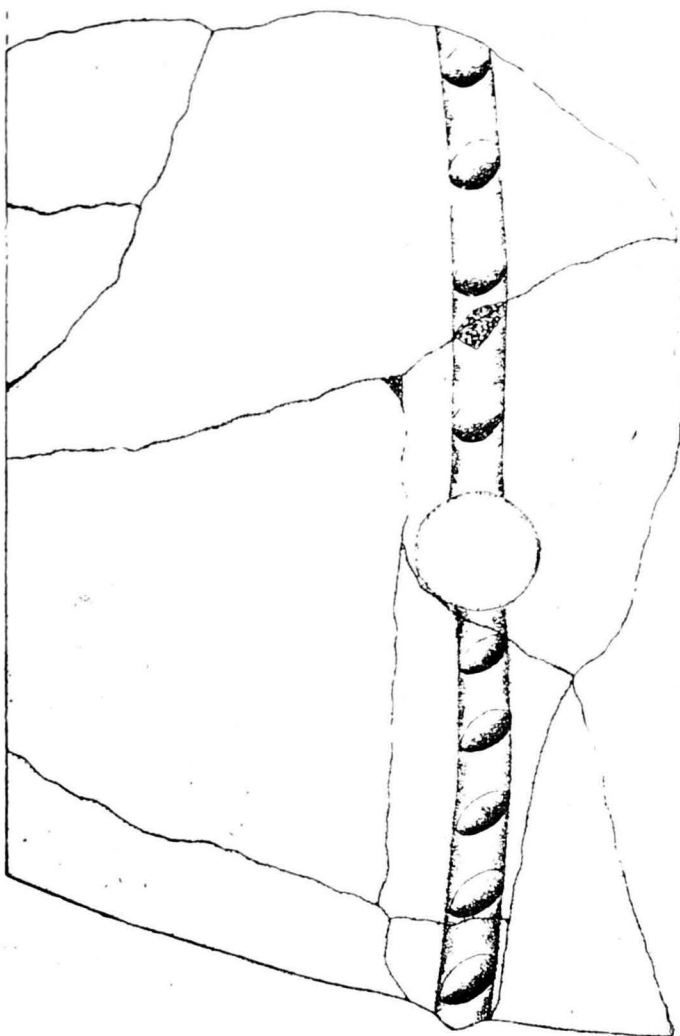
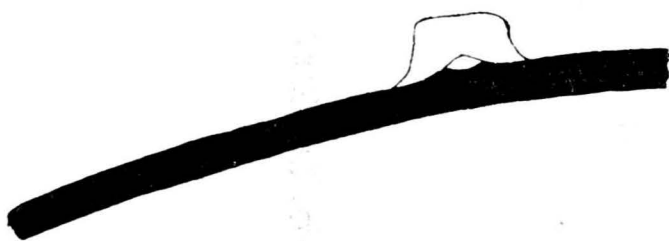
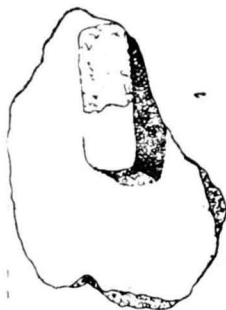
²⁸ Cf. M. Grbić, în *RadVojvMuz*, 2, 1953, fig. 2 și M. Garašanin, în *RadVojvMuz*, 3/1954, fig. 4.

²⁹ D. Berciu, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 233 și fig. 4/1; Vl. Dumitrescu, *op.cit.*, p. 237—238.

³⁰ B. Brukner, B. Jovanović, N. Tasić, *op.cit.*, T. XXIII, V. 137, 150 și fig. 180, 181, 196, 197, dar care apar și în aria Gîrla Mare-Cîrna.

Pl. XIII Ceramică dacică lucrată cu mîna și la roată (6) din primul nivel dacic (sec. III—II î.e.n.).

Pl. XIV Ceramică dacică din primul nivel (sec. III – II î.e.n.).

Primei epoci a fierului îi aparțin câteva fragmente ceramice, printre care și un fragment de strachină cu buza curbată spre interior (Pl. IX/3), care au fost angrenate alături de ceramică de epoca bronzului în valul de pământ aparținând primului nivel dacic. Cu toate că nu au putut fi observate urmele vreunui strat de cultură din această vreme, considerăm că aceste descoperiri constituie indicii cu privire la existența locuirii pe platou (chiar și sporadic) și în cursul perioadei hallstattiene.

Cel mai bogat material arheologic descoperit pe Stenca Liubcovei provine însă din *așezarea dacică*. El constă din ceramică și din câteva alte obiecte din lut, os sau fier.

Ceramica aparține îndeobște celor două categorii binecunoscute în perioada dacică: lucrată cu mîna și la roată de forme și ornamente variate. De subliniat încă de la început faptul că formele și ornamentele cele mai variate aparțin ceramicii lucrate cu mîna, mai mult în cel de al doilea decît în primul nivel. În acest prim nivel dacic ornamentarea vaselor este mult mai săracă.

În cadrul ceramicii, proporția cea mai mare este deținută de cea lucrată cu mîna, deși ceramica lucrată la roată se întâlnește de asemenea într-un procentaj relativ ridicat, mai ales în ultimul nivel al așezării.

Celui mai vechi nivel dacic îi aparțin fragmente ceramice descoperite atît pe platou cît și în cele mai de jos straturi de depunere arheologică din complexele de pe pante. Majoritatea ceramicii din această perioadă este lucrată cu mîna, deși nu lipsește nici ceramica lucrată cu roata. Ceramica lucrată cu mîna, de culoare brună, brun-gălbuie sau neagră, de uz comun sau semifină, are pereții destul de bine neteziți (Fig. 1; Pl. XII/3; XIII/1, 5; XIV/3—4) și de multe ori chiar lustruiți intens la exterior (Pl. XII/1—2; XIII/2—4, 7; XIV/1—2). Formele de vase cele mai des întîlnite sînt străchinile și vasele mijlocii sau mari cu profil accentuat bitronconic (Pl. XII/2; XIII/2, 7; Fig. 1), cu buza aproape dreaptă (Pl. XIII/4, 5) sau răsfrîntă în exterior (Pl. XII/1), vase cu gura strîmtă, buza retezată drept și pereții arcuiți (Pl. XIII/1; Pl. XIV/4). Aceste forme ceramice sînt adesea decorate cu proeminente-apucători late sau butoni dreptunghiulari și cilindrici (Pl. XIII/1/2; XIV/1—4; Fig. 1).

Sînt întîlnite de asemenea și cupele sau fructierele cu picior înalt, gol în interior, de culoare brună și bine netezite la exterior (Pl. XIII/3).

Din categoria ceramicii fine, lucrate la roată aparținînd acestui nivel, este de menționat fragmentul unei străchini de culoare cenușie cu umăr îngust și același profil accentuat bitronconic (Pl. XIII/6).

Toate acestea, sînt forme și ornamente întîlnite în descoperirile dacice data bile mai ales în secolele III—II î.e.n.³¹

Astfel, tipul de vas-butoi de mari dimensiuni (Pl. XIX/4) care constituie un cap de serie tipologică pentru vasele de acest gen, este des întîlnit în așezările dacice încă din secolele III—II î.e.n.³²

³¹ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică* . . . , p. 107—116.

³² *Ibidem*, fig. 35/3; pl. XVIII/1—2, XXVIII, XXIX.

Către aceeași perioadă ne conduc și cele două vase cu profil accentuat bitronconic, care au fost descoperite, unul în B₃ (Pl. XII/2), iar celălalt în zona superioară a primului nivel dacic de pe platou (Fig. 1). Ele aparțin unui tip care, în general, nu depășește sfârșitul secolului II î.e.n.³³. Vasul bitronconic de dimensiuni mari (Fig. 1), decorat cu proeminente a pucători-late pe zona de contact dintre cele două zone ale corpului și butoni înconjurați de ornamente semicirculare în relief în partea superioară a sa, este de tipul cunoscutei urne funerare bitronconice protodacice și dacice timpurii³⁴ și constituie deocamdată unul dintre cele mai importante repere cornologice pentru datarea primului nivel dacic de pe *Stenca Liubcovei*, întrucât el nu mai apare în cursul perioadei dacice clasice (sec. I î.e.n.—I e.n.).

Existența unui asemenea tip de vas în cadrul așezării poate fi explicată numai prin folosirea sa ca recipient pentru păstrat cerealele, întrebuințarea acestui tip de urnă pentru scopuri similare fiind cunoscută și în cadrul altor așezări dacice.

Aceeași datare, ca și a vasului de mai sus, este indicată și de existența masivă a proeminențelor-apucători și a butonilor dreptunghiulari.

În consecință credem că putem data primul nivel dacic al așezării de pe *Stenca Liubcovei* în secolele III—II î.e.n., atribuind acestuia complexul sondat pe „*Stenca-Vest*” (în totalitate), începuturile complexelor de pe „*Stenca-Est*” și cele mai timpurii descoperiri de pe platou.

Celui de al doilea nivel dacic îi aparțin descoperiri ceramice și obiecte din lut, os și corn.

Ceramica este lucrată atît cu mîna cît și la roată și este caracteristică secolelor I î.e.n.—I e.n.

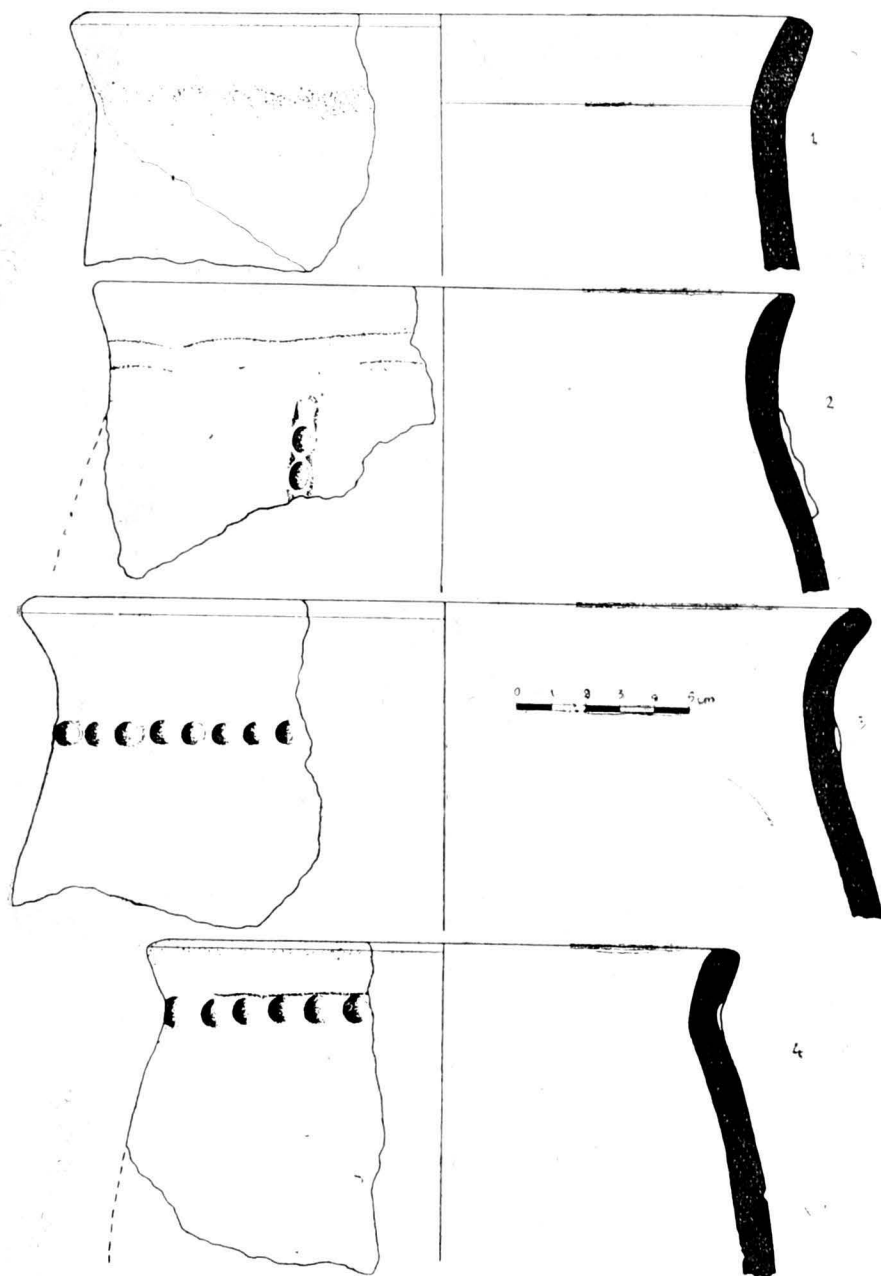
Categoria ceramicii de uz comun, de culoare brună, bun-cărămizie sau brun-neagră, cunoaște o mai mare varietate de forme și motive decorative decît cea din primul nivel. Este aproape în întregime lucrată cu mîna și constituie majoritatea în cadrul fragmentelor ceramice descoperite. Pasta este amestecată cu pietriș și nisip mărunt ca degresant, arderea este bună dar uneori neuniformă, se unde și petele de culoare de nuanțe diferite sesizate pe pereții multor vase. Suprafața vaselor este de obicei bine netezită. Dintre formele de vase cele mai des întîlnite în această categorie, sînt de amintit în primul rînd cele cu buza mai mult sau mai puțin îngroșată și retezată drept, cu pereții puțin arcuiți și o abia vizibilă marcă a gîtului. Se pare că acest tip evoluează în general pe linia evazării tot mai pronunțate a buzei, a marcării tot mai evidente a gîtului, arcuirii pereților și a rotunjirii mai clare a profilului, în general tăiat drept, al buzei³⁵.

Formei acum menționate îi aparțin în așezare mai ales vase de dimensiuni mijlocii (Pl. XV/1—4; XVI/1—3; XVII/1—4; XXVI/6). Aparținînd de fapt aceluiași tip, sînt și vasele de dimensiuni mai mari, cu pereții arcuiți și buza îngroșată, puternic răsfîntă în exterior, nedecorate

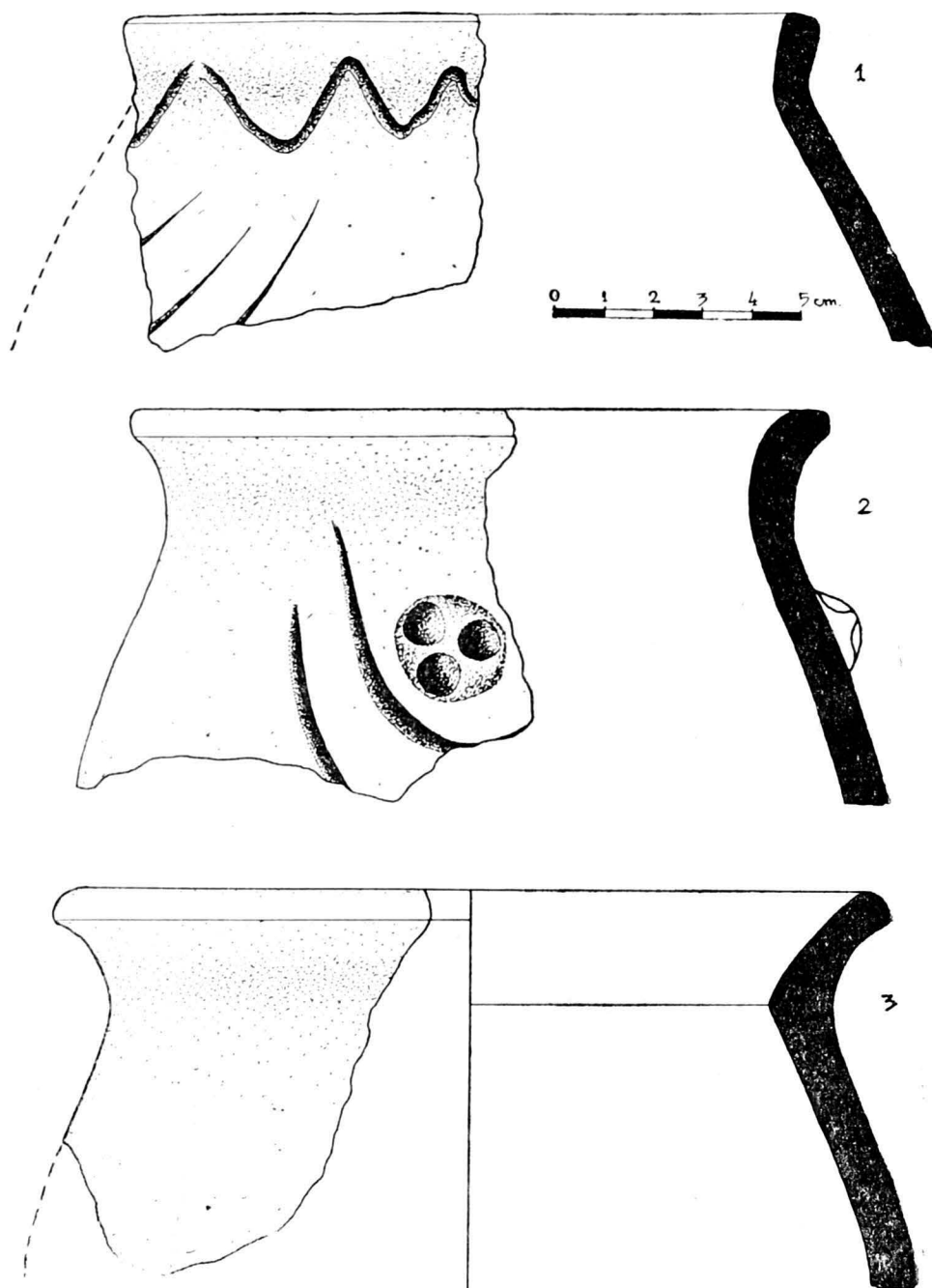
³³ *Ibidem*, p. 113.

³⁴ *Ibidem*, p. 31—37, 65—70, 109—113.

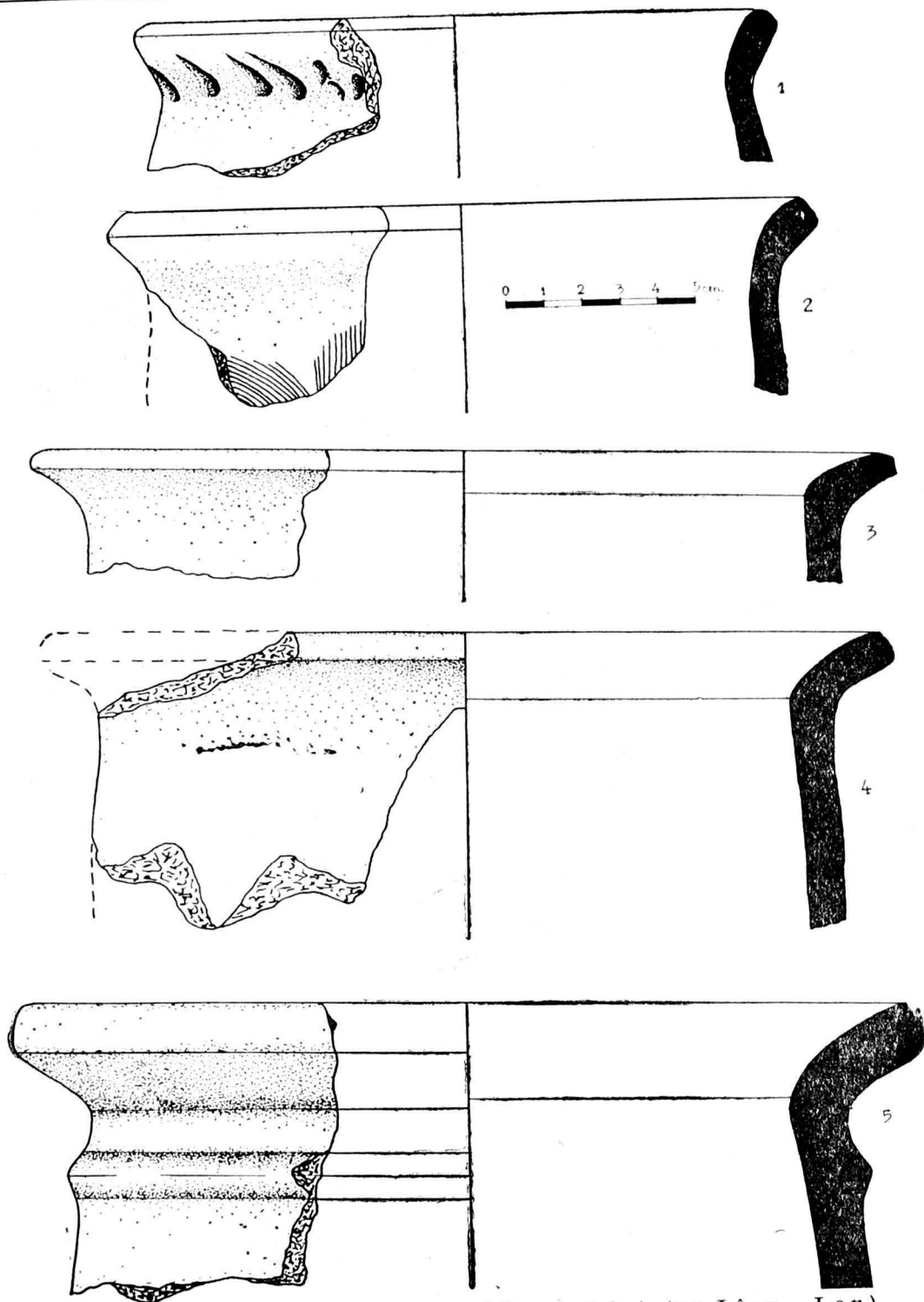
³⁵ Aceași evoluție a fost constatată în cadrul ceramicii de acest tip descoperită în așezarea dacică de la *Arpașu de Sus* (jud. Sibiu). Cf. M. Macrea, I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976, p. 39 și urm.

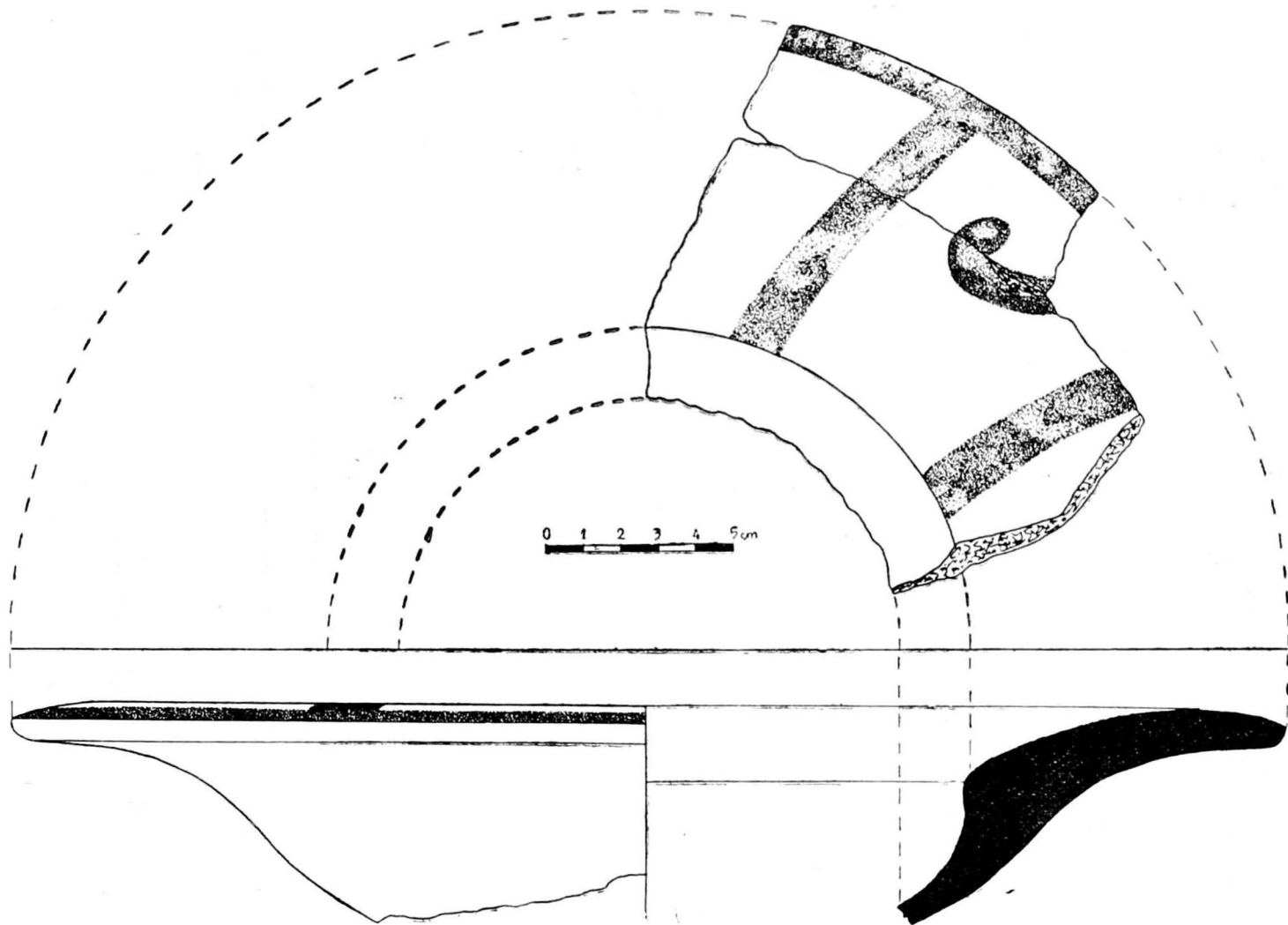
Pl. XV Ceramică de uz comun din al doilea nivel dacic (sec. I î.e.n. – I e.n.).

Pl. XVI Ceramică dacică de uz comun, lucrată cu mîna (sec. I î.e.n. — I e.n.).

Pl. XVII Ceramică de uz comun din al doilea nivel dacic (sec. I î.e.n. — I e.n.).

Pl. XVIII Fragment de fructieră sau strachină pictată (sec. I î.e.n. — I e.n.).

(Pl. XXI/7) sau decorate cu briuri în relief crestate (Pl. XXI/6) sau simple (Pl. XVII/5).

O categorie mai fină a ceramicii lucrate cu mîna, din cel mai recent nivel al așezării dacice, o constituie străchinile sau fructierele cu buza mai mult sau mai puțin lată și uneori puțin arcuită (Pl. XX/1; XXI/1—3). Pereții acestor vase sînt bine lustruiți și au de cele mai multe ori o nuanță cafenie. Demn de remarcat este și faptul că din această categorie face parte și singurul fragment ceramic pictat cu o culoare neagră, descoperit pînă acum în așezare (Pl. XVIII).

Lucrate cu mîna sînt cele cîteva exemplare de cești-opaiț, întregi sau fragmentare, care au apărut în săpătură (Pl. XXIV). Un singur exemplar întreg, este prevăzut cu toartă semirotondă (Pl. XXIV/5), în timp ce unaltul, căruia îi lipsește fundul (Pl. XXIV/2) are pereții mult arcuiți. Ambele sînt de dimensiuni mici. Cu excepția unui fragment crestă oblic pe buză nu se mai întîlnesc și alte ornamente pe aceste tipuri de vase.

Ornamentele folosite pe ceramica de uz comun din această perioadă sînt deosebit de frecvente și variate. Ele constau din: incizii, striuri, proeminențe-buton, șiruri de alveole și briuri în relief. Inciziile sînt în general late și adînci, în bandă meandrică sub gîtul vasului (Pl. XVI/1; Fig. 2/2), așezate oblic pe corpul vasului (Pl. XVI/1; XXII/4; Fig. 2/1) sau grupate cîte două în linii paralele drepte (Pl. XXII/1) și curbe (Pl. XXII/2). În unele cazuri încadrează proeminențele-butoni (Pl. XVI/2; Fig. 2/3). Pe gîtul unor vase apare de asemenea un șir orizontal de incizii adînci în formă de virgulă (Pl. XVII/1; XXVI/6).

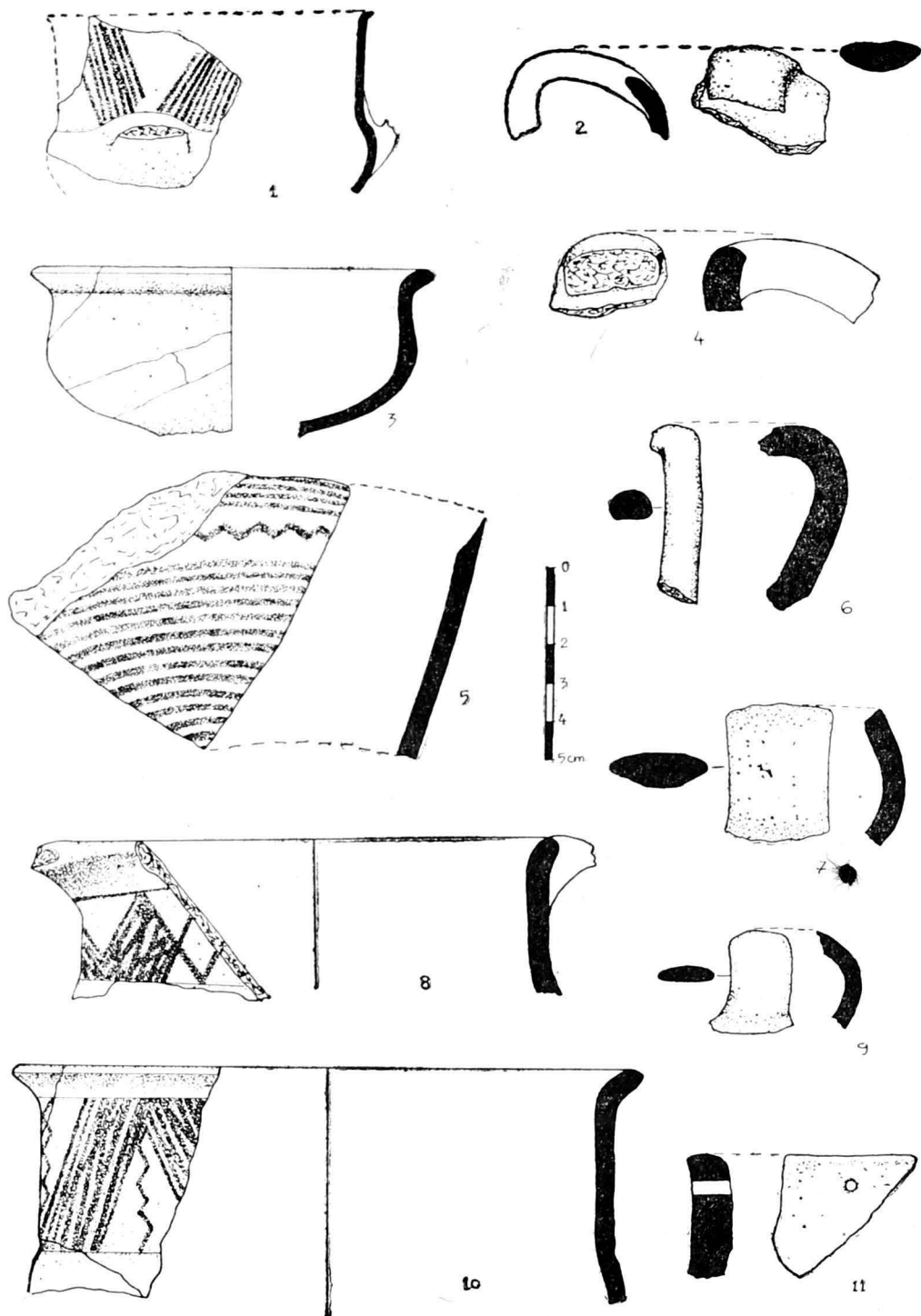
Striurile sînt și ele frecvent întîlnite, în fascicule paralele, verticale sau oblice pe corpul vasului (Pl. XXII/6, 12—13) sau în fascicule curbe care se întretaie acoperind neorganizat aproape întreaga suprafață a vasului (Pl. XVII/2; XXII/5, 7, 9 și Fig. 2/4—5; 4/7).

Proeminențele-butoni sînt, în general, rotunde sau cvasirotunde, într-o gamă variată, de la cele de dimensiuni mai mari pînă la unele minuscule. Ele sînt fie simple (Pl. XXIII/1, 5; XXVI/1) sau crestate (Pl. XXIII/3—4, 6 și Fig. 2/6), fie prezentînd o alveolă centrală (Pl. XXIII/2, 7—8 și Fig. 4/9) sau două pînă la patru alveole (Pl. XVI/2; XXII/10—11; XXIII/9—13 și Fig. 2/1; 4/10).

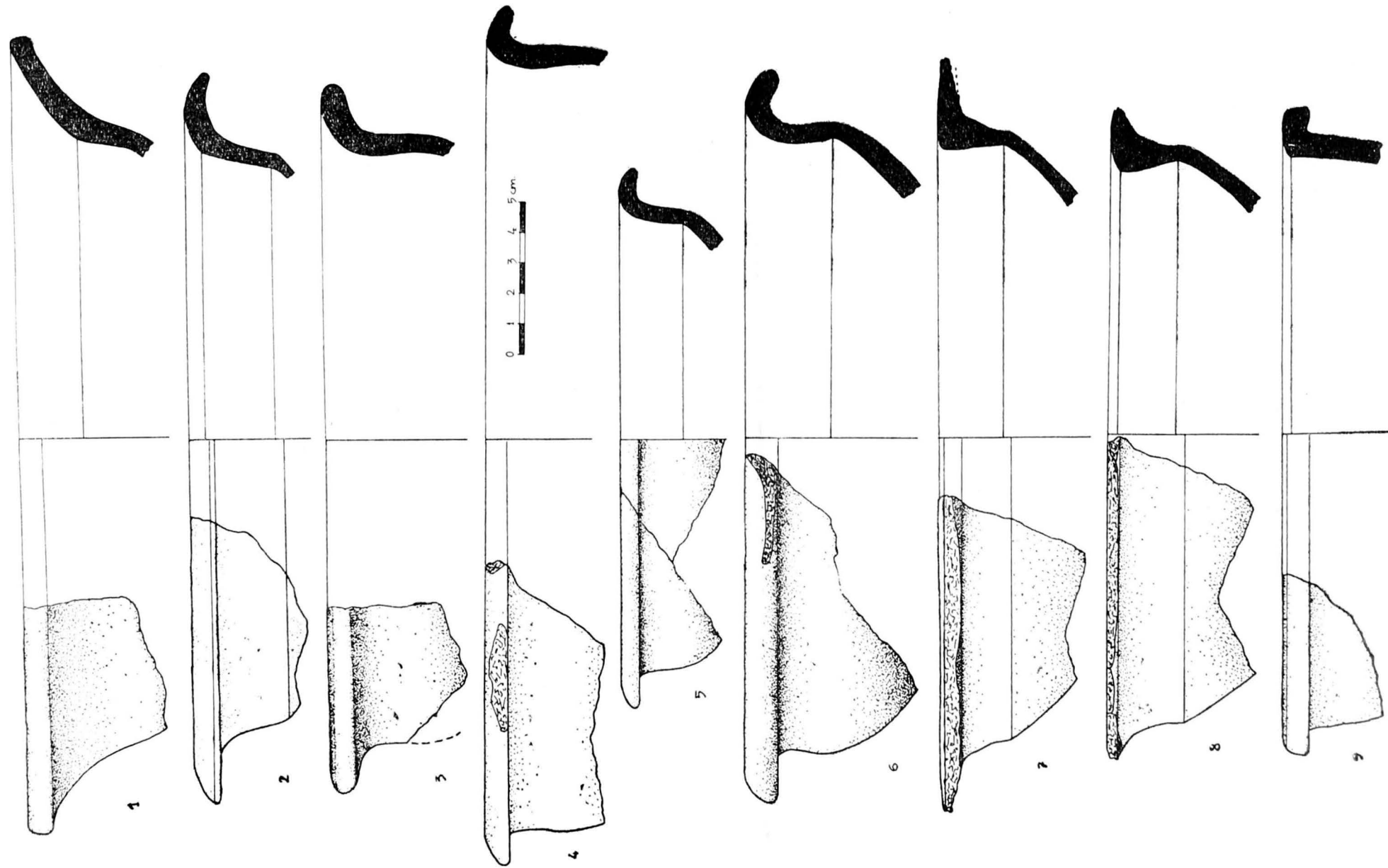
Briurile în relief sînt simple (Pl. XVII/5; XXII/8), crestate (Pl. XXI/6; XXII/11 și Fig. 3/2; 7/3) sau alveolate (Pl. XV/2; XXII/4, 10, 12, 14 și Fig. 3/4; 4/5), așezate orizontal sau vertical pe corpul vaselor. Uneori ele pornesc de la butoni cu alveole centrale (Pl. XXIII/7—8).

Un alt element de decor întîlnit este șirul de alveole simple așezate orizontal pe gîtul vaselor (Pl. XV/3—4 și Fig. 3/1).

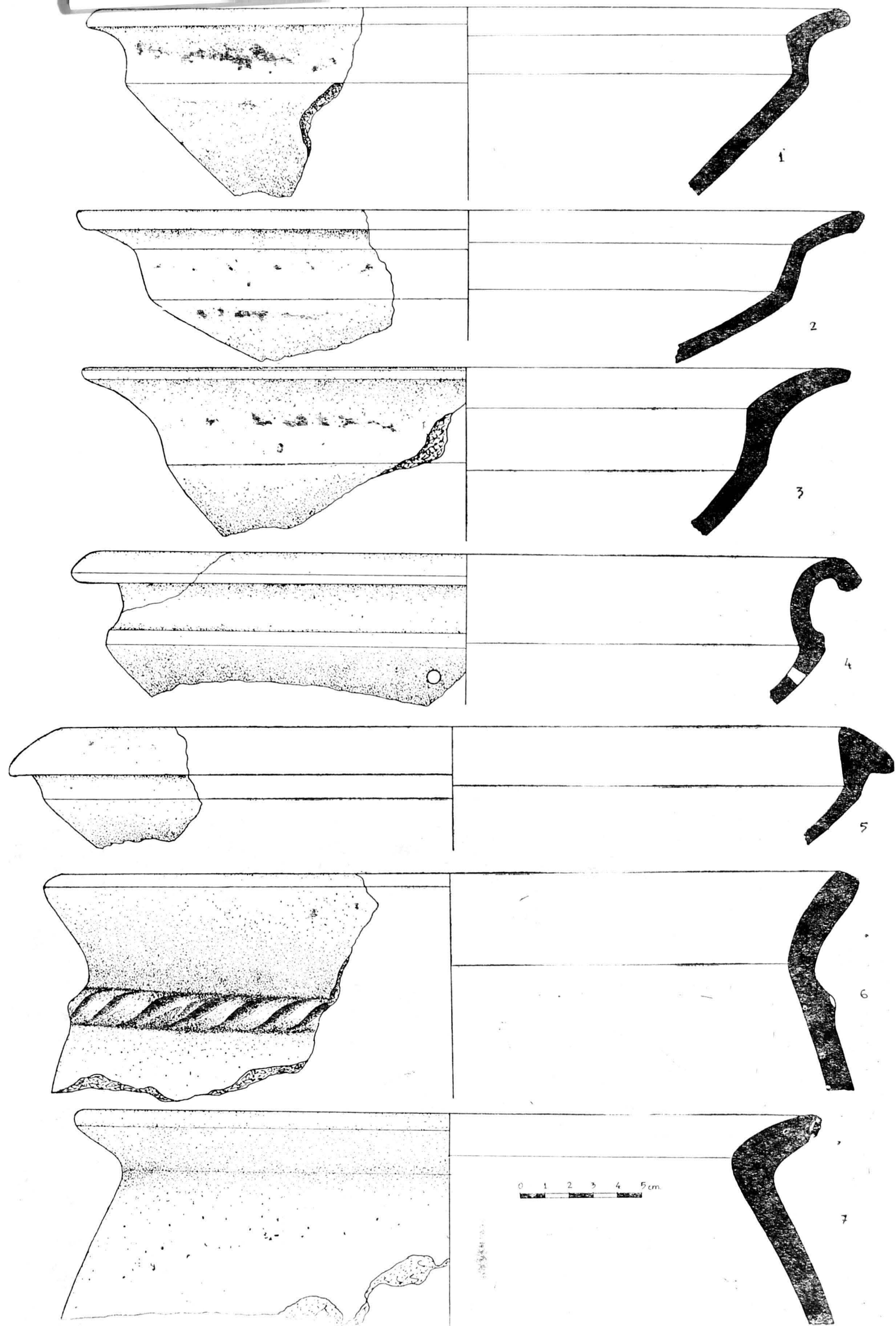
Ceramica lucrată la roată cuprinde în marea sa majoritate forme autohtone. Deși cantitativ mai redusă decît ceramica lucrată cu mîna, deține totuși o pondere însemnată în nivelul recent al așezării dacice, fiind descoperită atît pe platou cît și în complexele de locuire de pe pante. Vasele aparținînd acestei categorii sînt în general executate dintr-o pastă mai fină, cu impurități mai puține sau chiar inexistente și este arsă uniform.

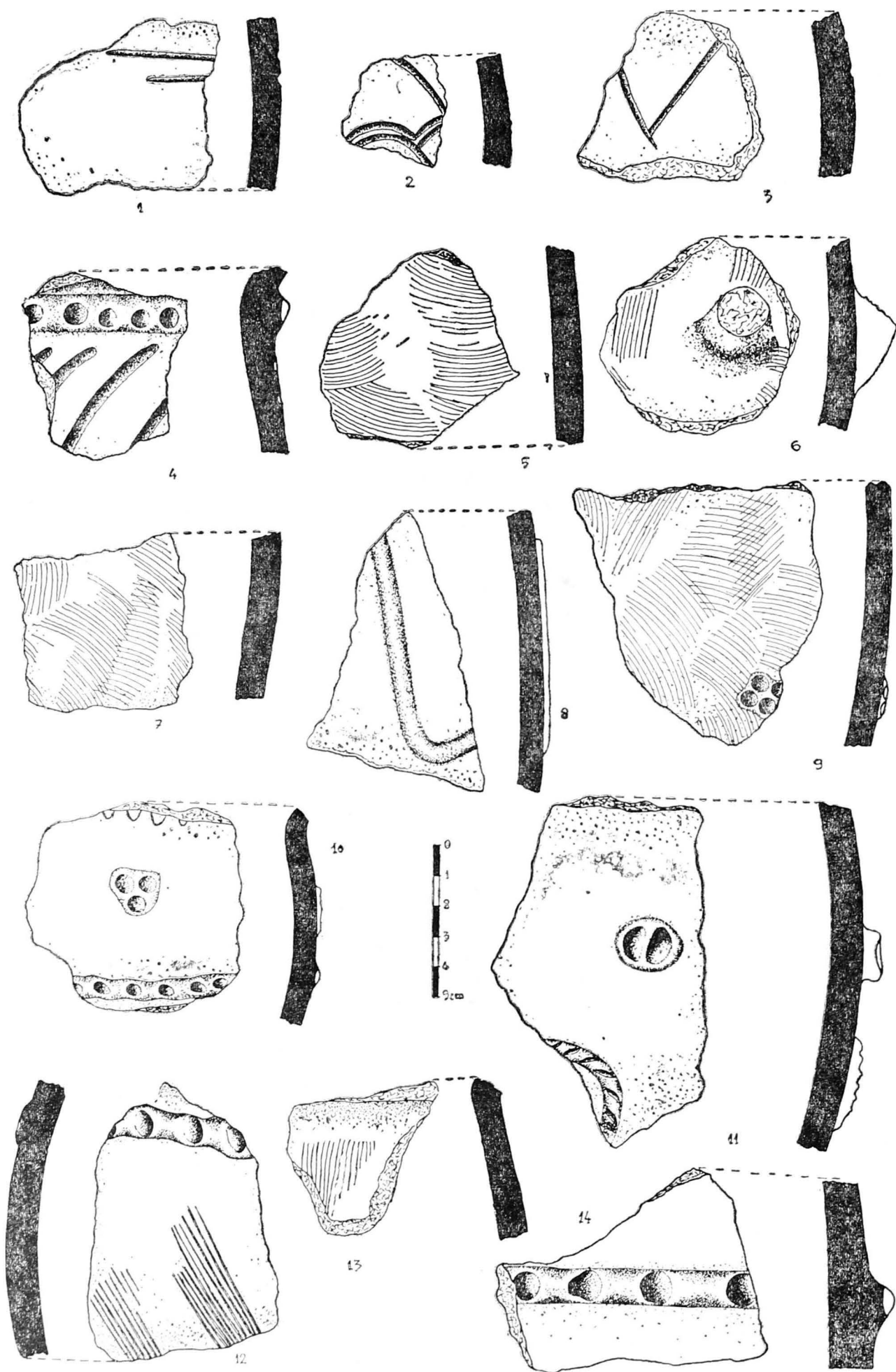
Pl. XIX Fragmente ceramice dacice, pastă fină.

Pl. XX Ceramică dacică fină lucrată cu mîna (1, 9) și la roată (2-8).

Pl. XXI Ceramică dacică din al doilea nivel (sec. I î.e.n — I e.n.).

Pl. XXII Ornamente frecvente pe ceramica din al doilea nivel dacic (sec. I i.e.n. — I e.n.).
<https://biblioteca-digitala.ro>

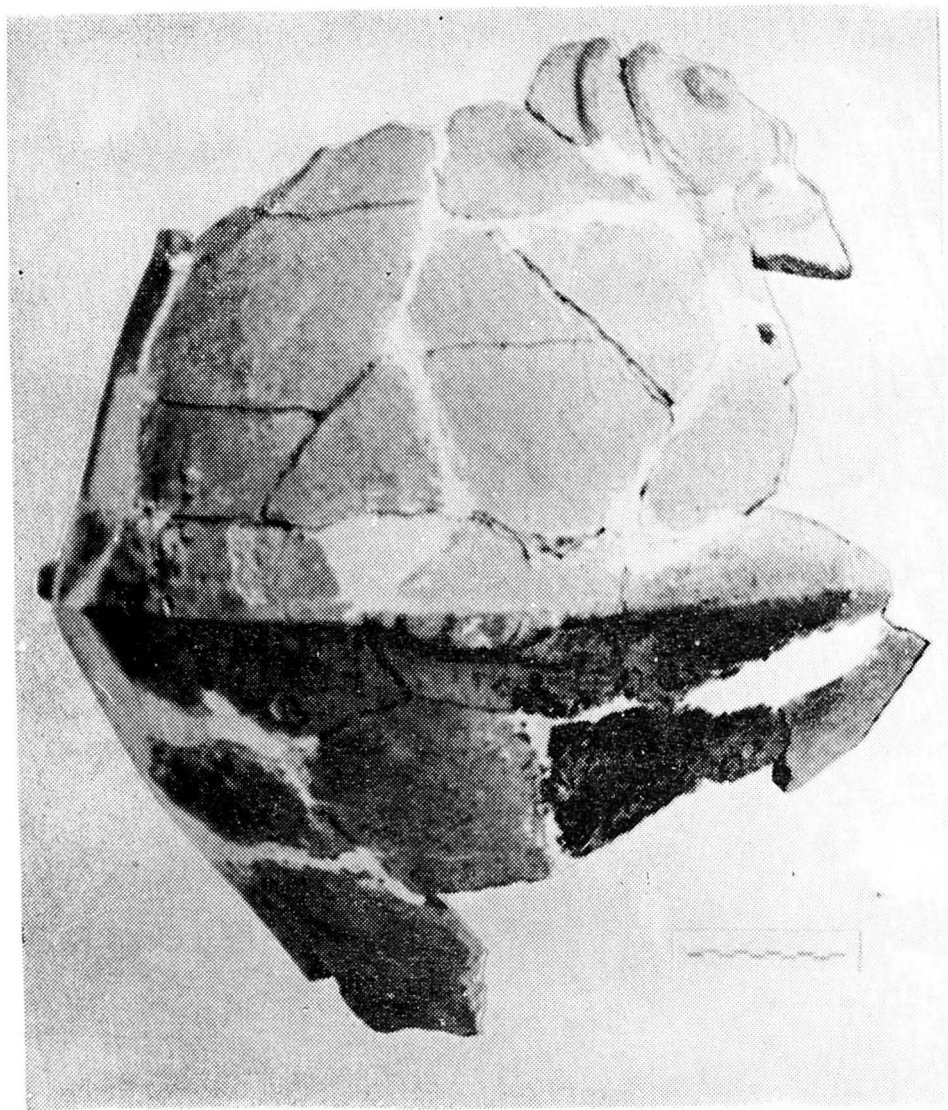

Fig. 1 Vas bitronconic, de dimensiuni mari din primul nivel dacic.

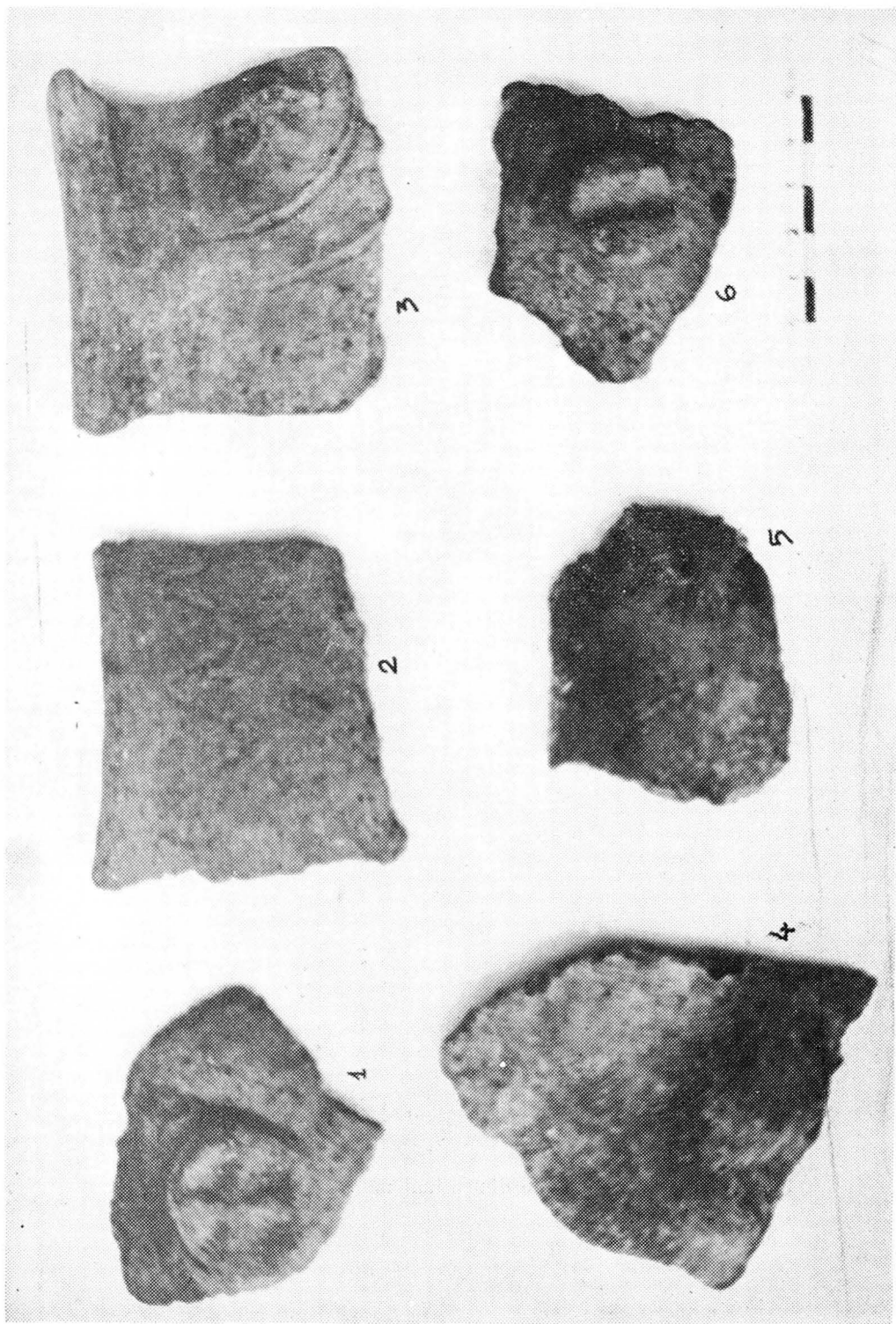

Fig. 2 Ceramică de uz comun din al doilea nivel (sec. I î.e.n. — I e.n.).

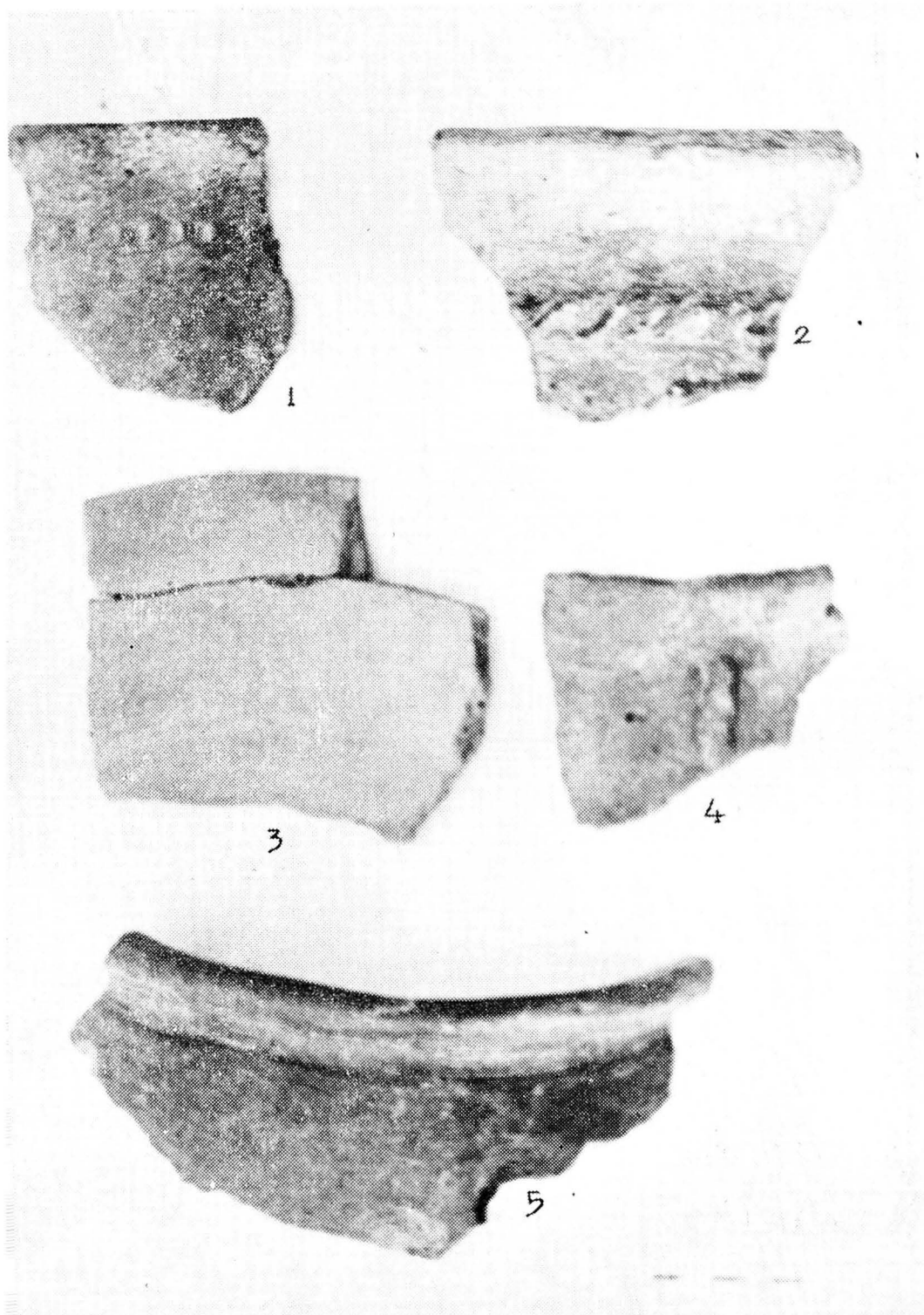

Fig. 3 Ceramică dacică semifină (3) și de uz comun.

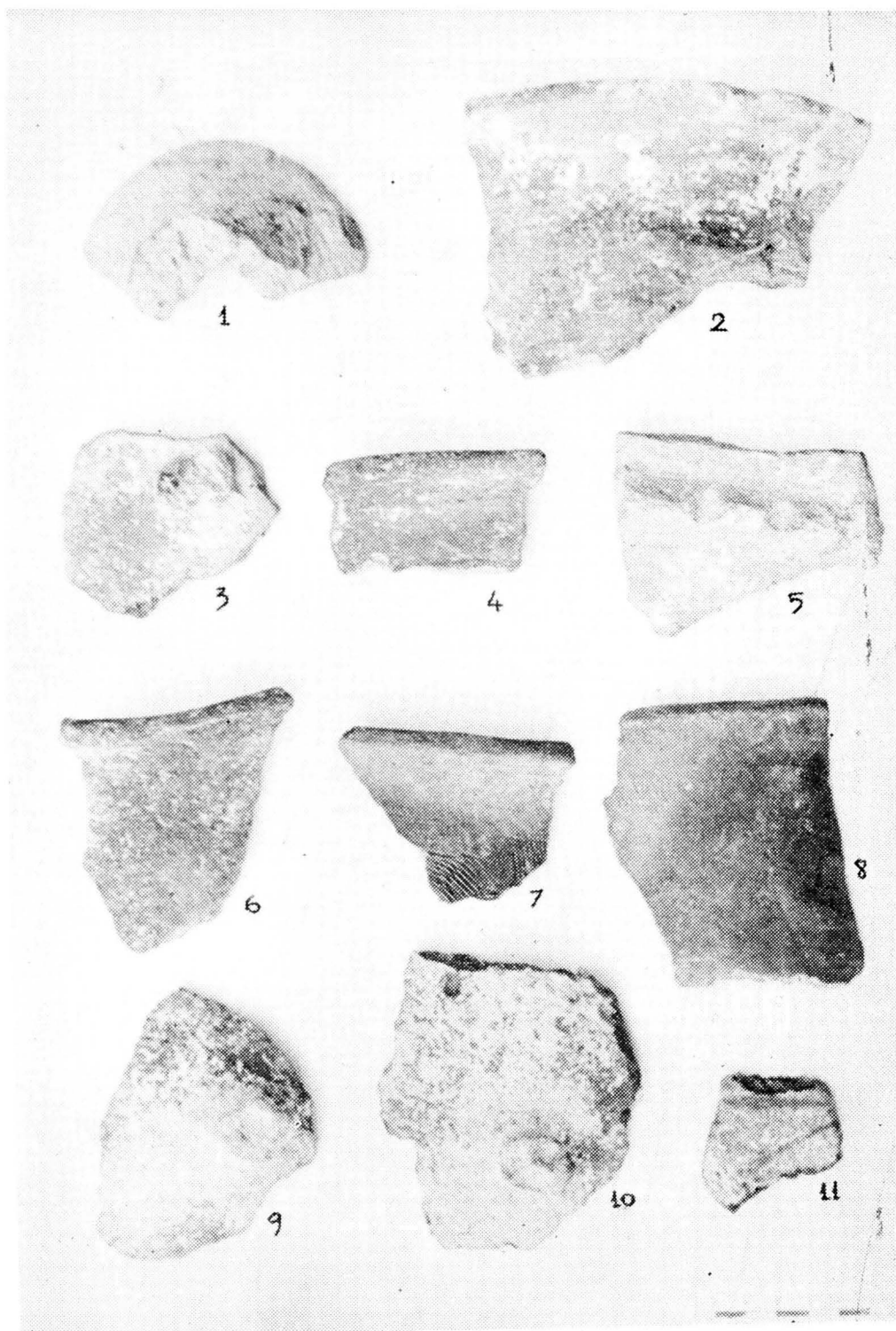

Fig. 4 Fragmente ceramice dacice.

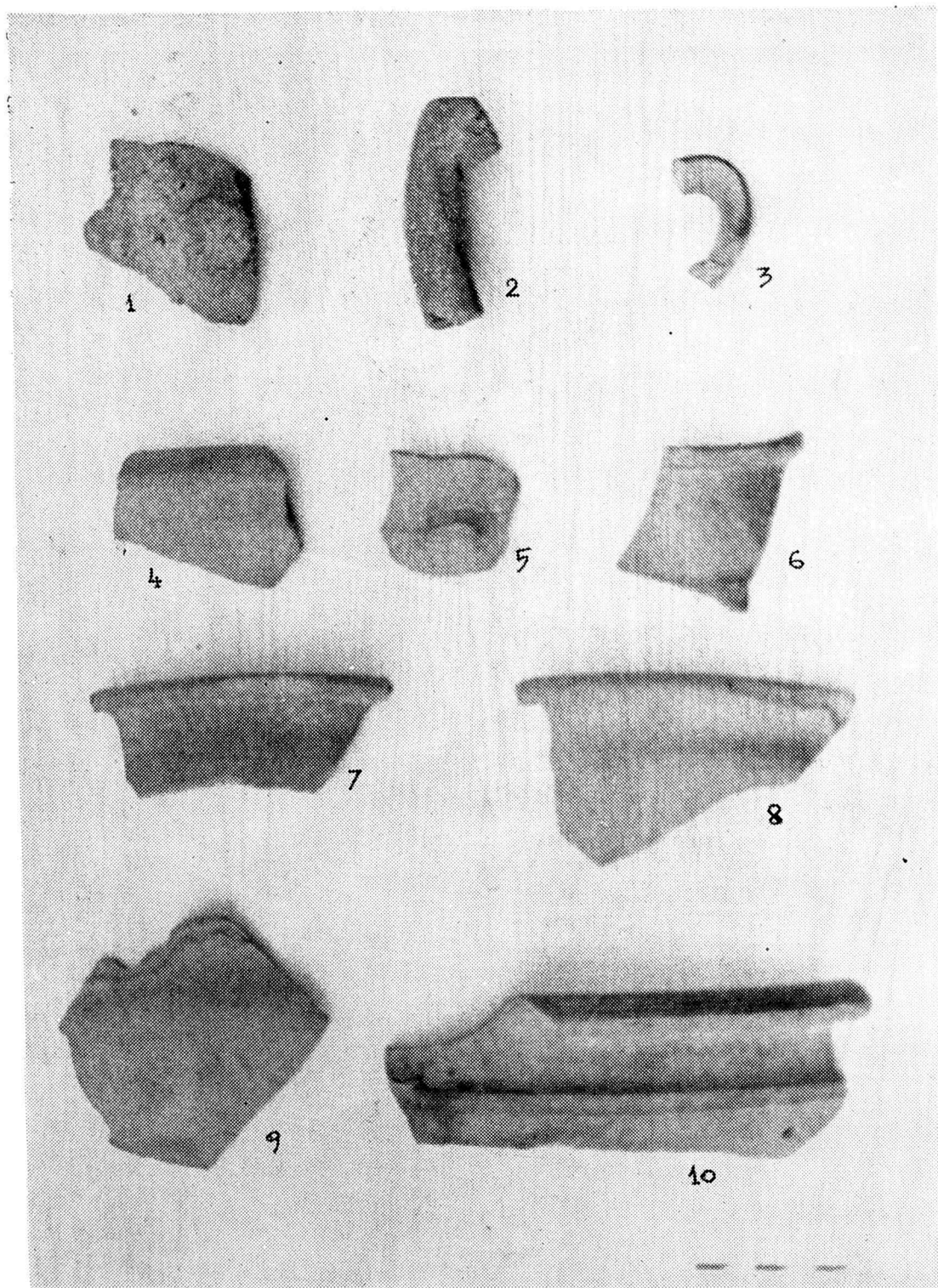

Fig. 5 Ceramică dacică fină, lucrată la roată.

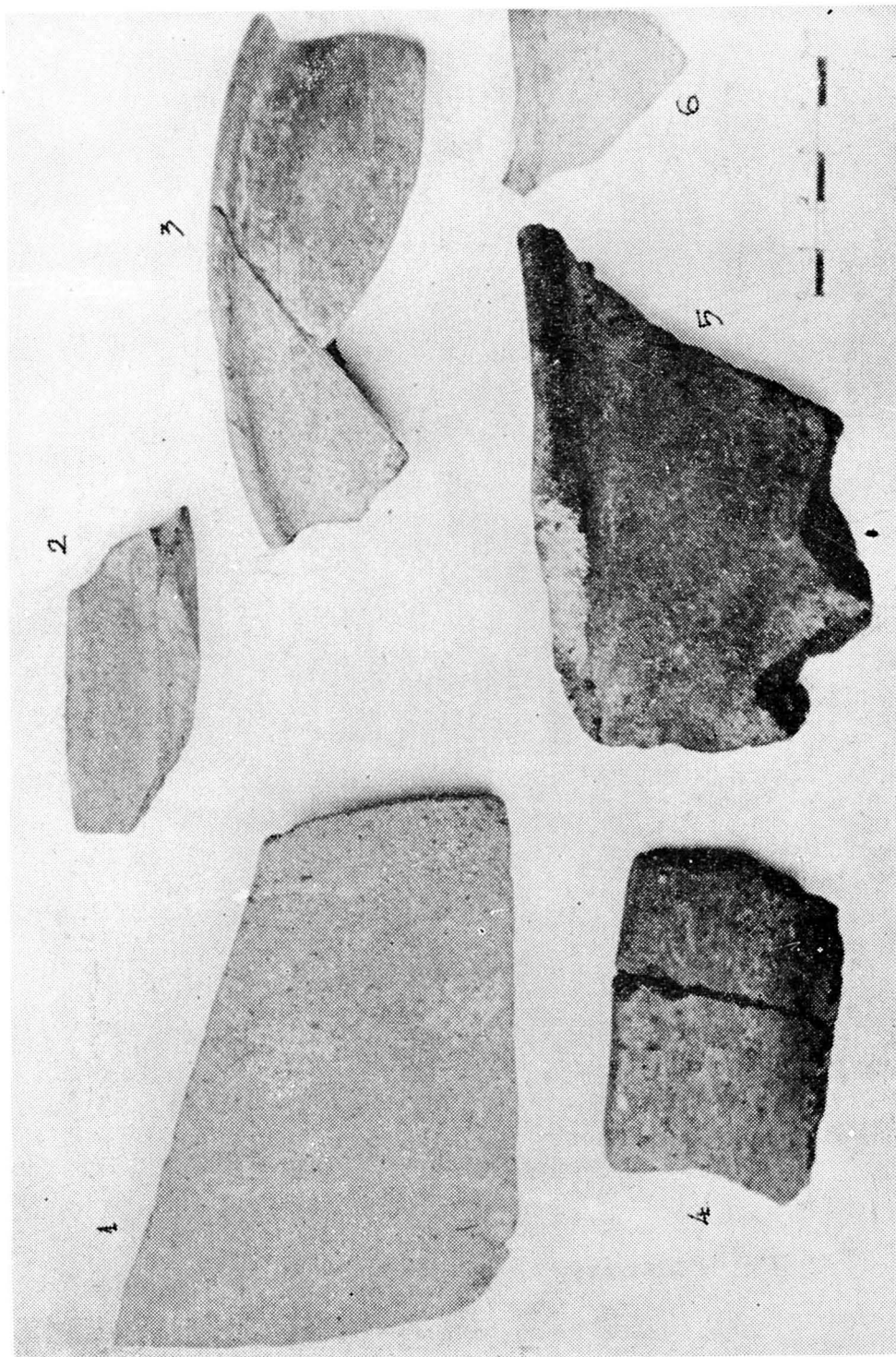

Fig. 6 Ceramică dacică autohtonă sau de import.

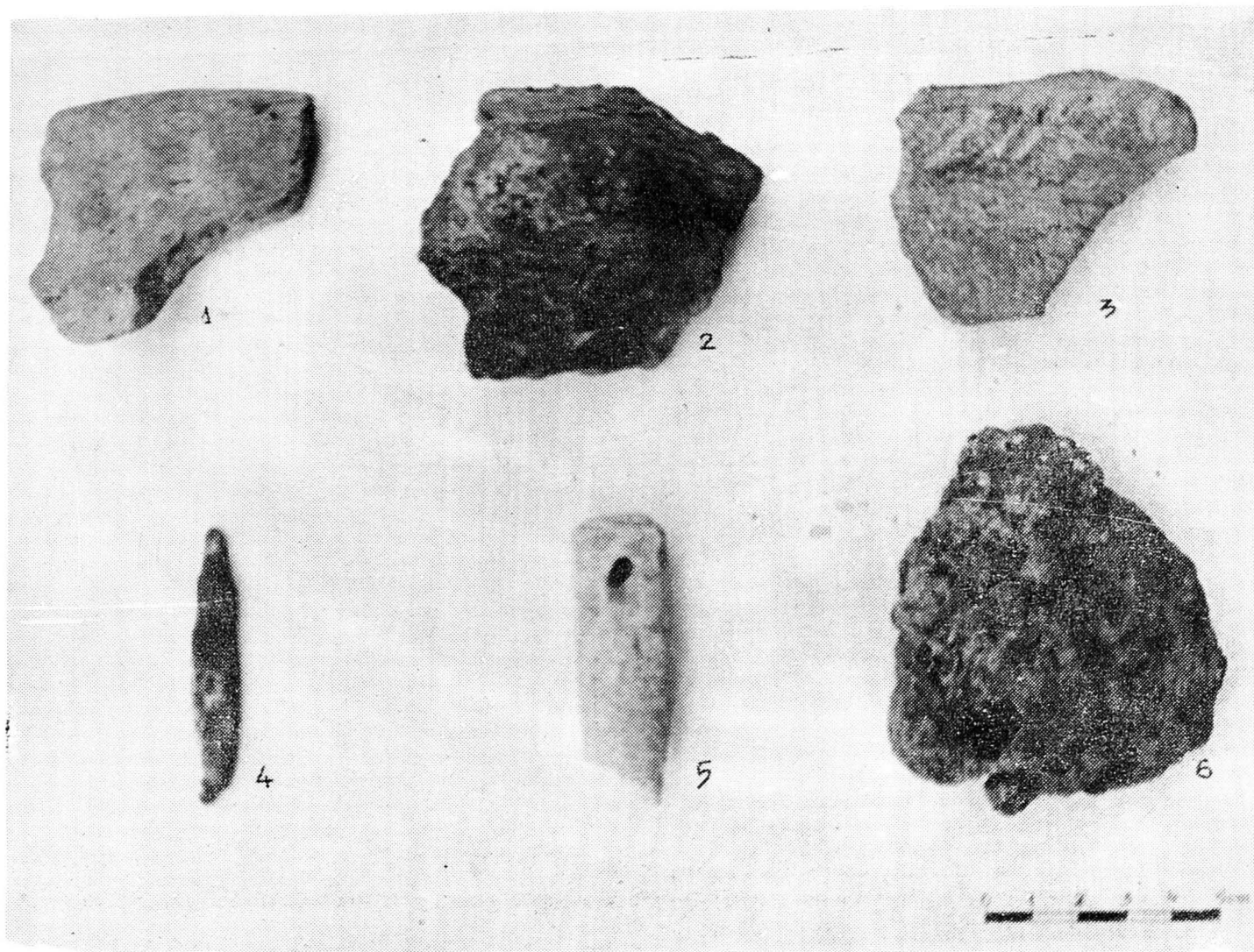
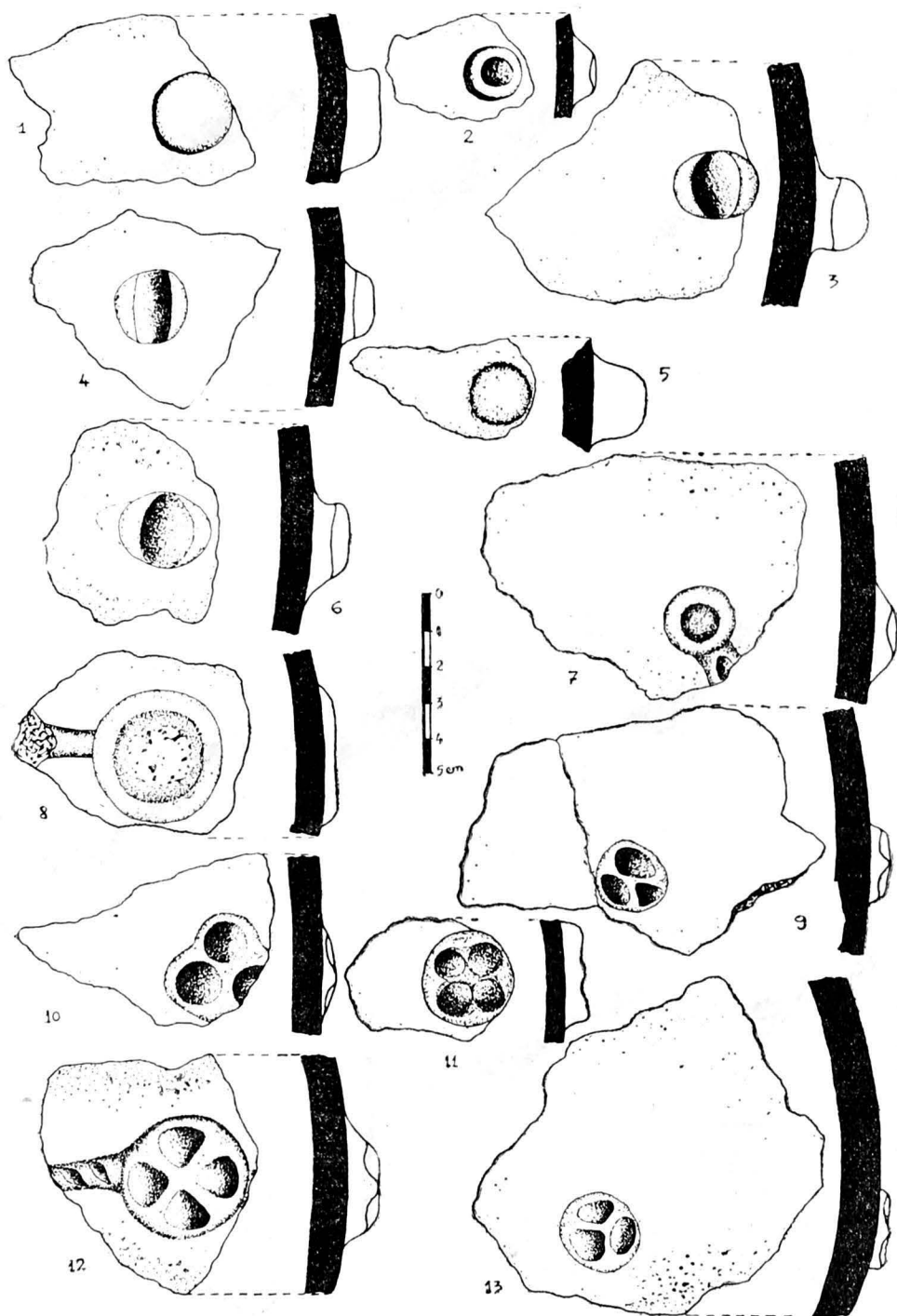
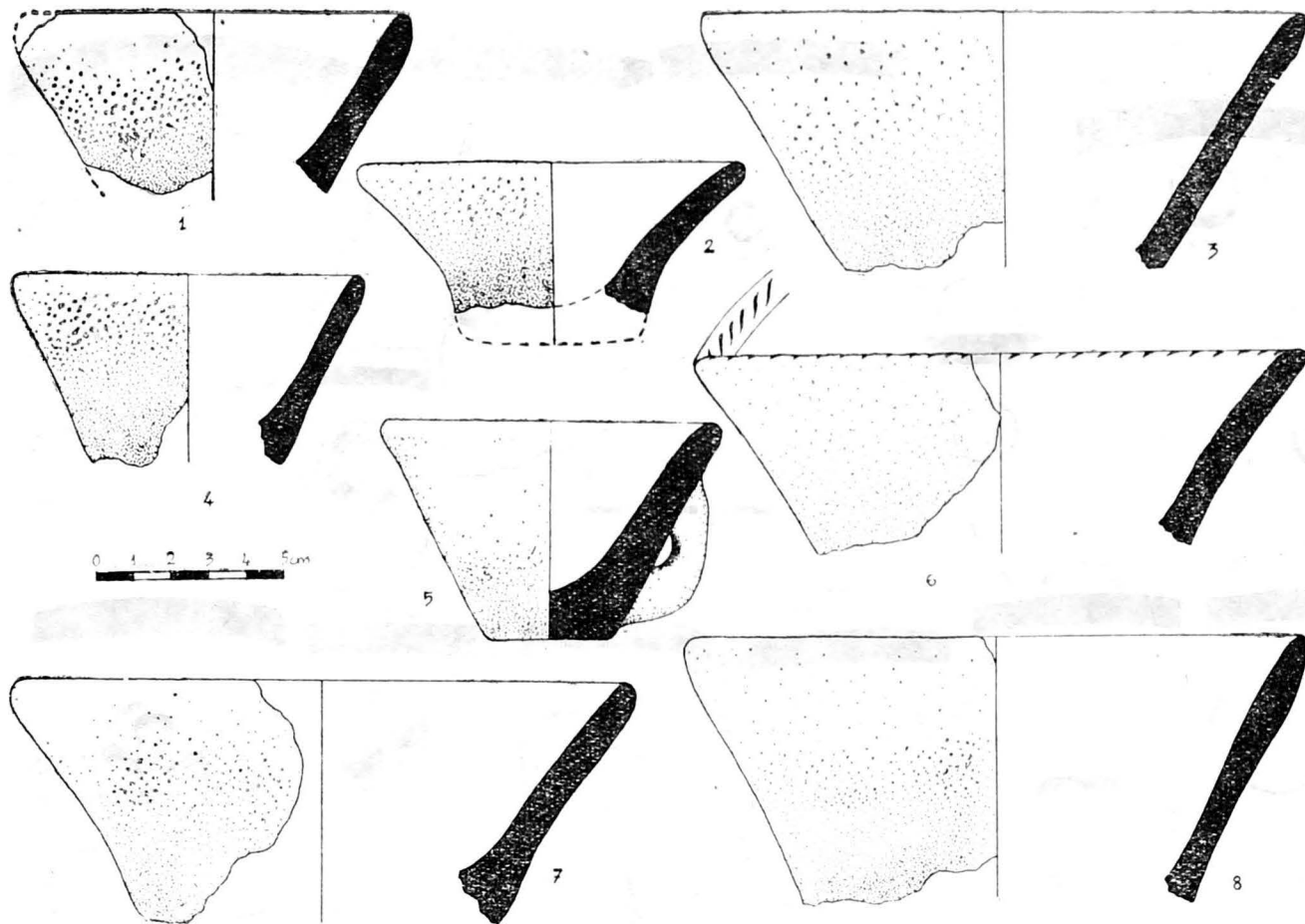

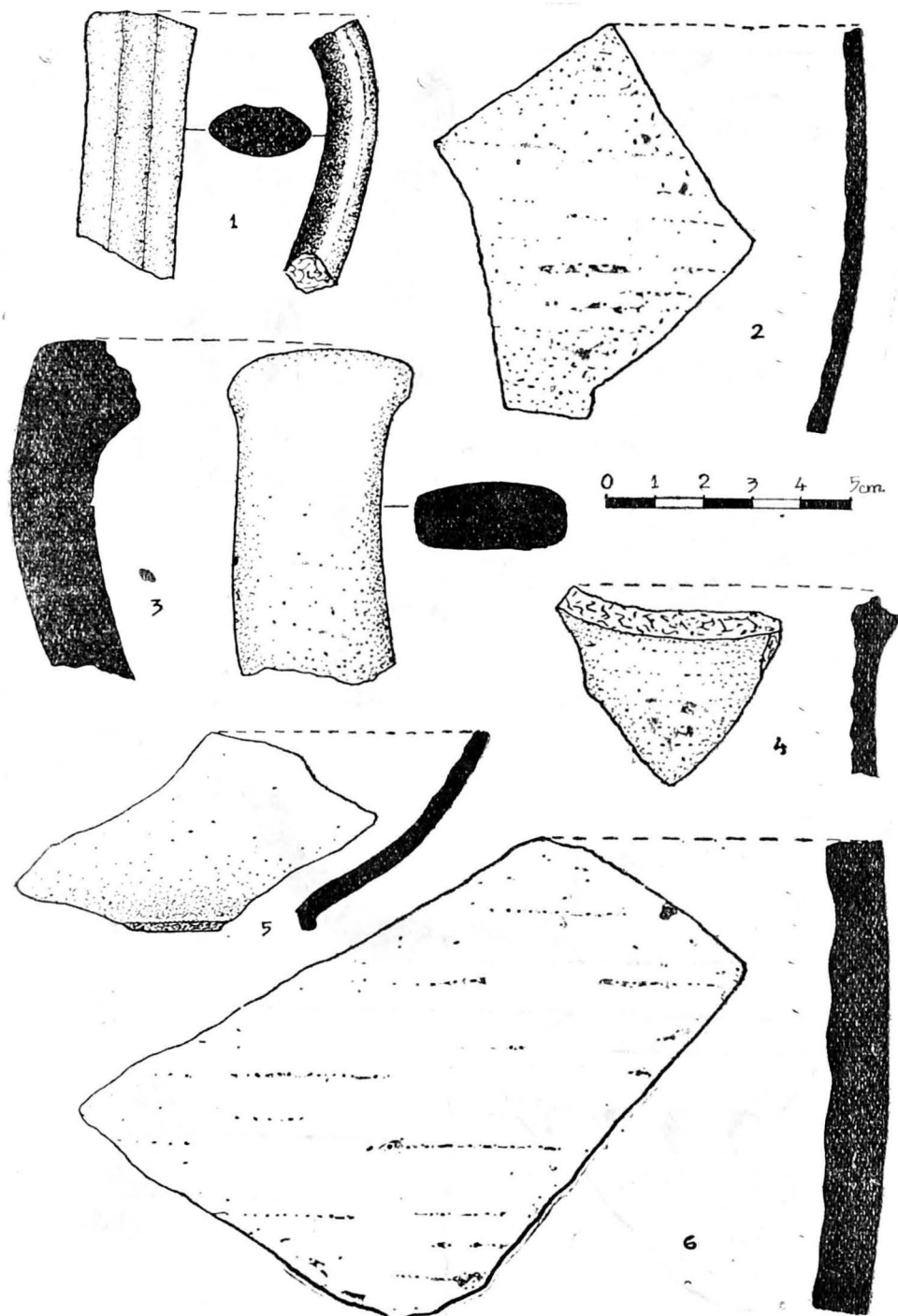
Fig. 7 Ceramică (1–3), zgură (6), vîrf de săgeată din fier (4) și fluier (?) din os (5).

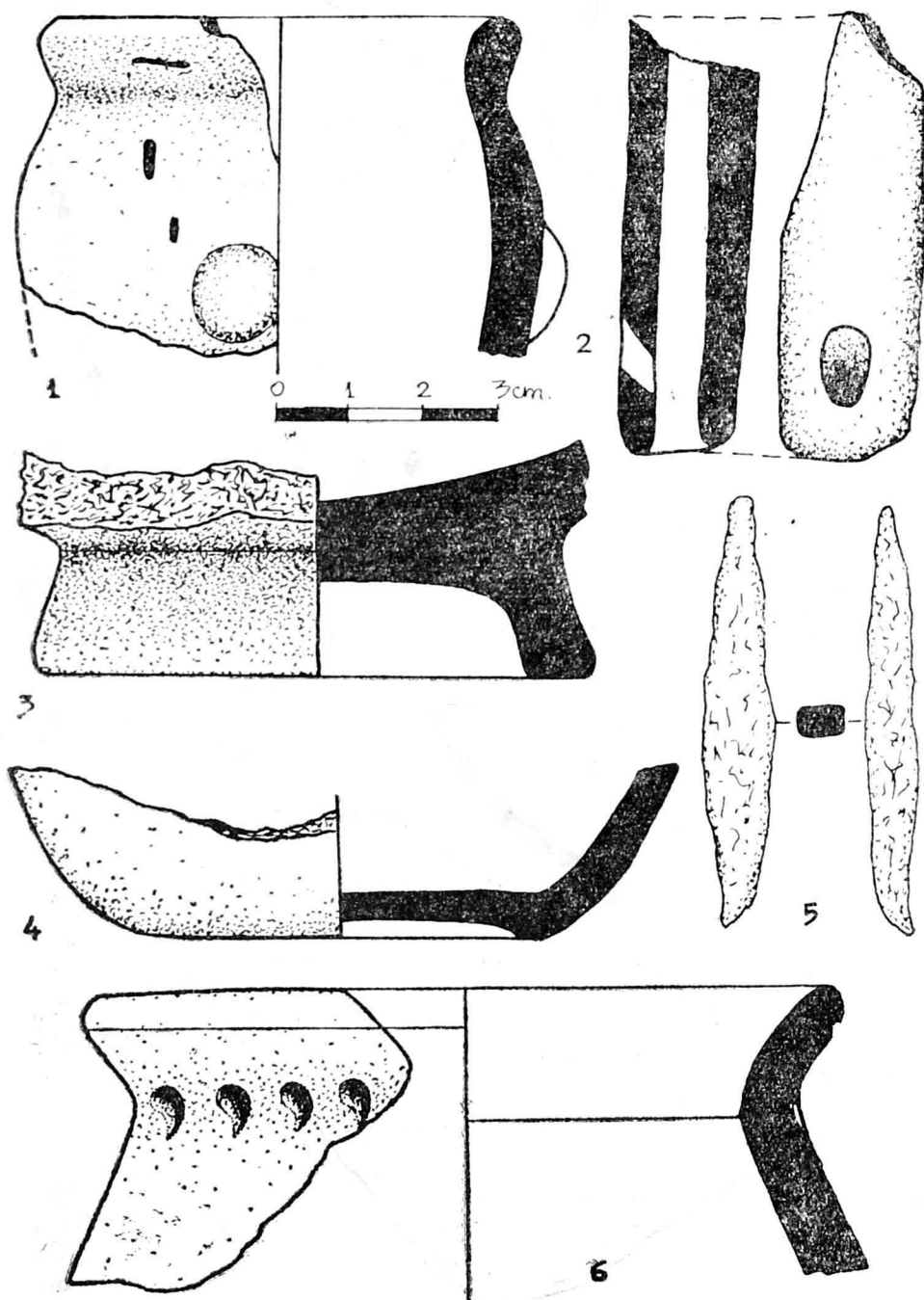
Pl. XXIII Diferite tipuri de butoni întâlniți pe ceramica din al doilea nivel dacic (sec. I î.e.n.) – I e.n.).

Pl. XXIV Fragmente ceramice de la cești-opaiț dacice.

Pl. XXV Ceramică romană și grecească de import (?)

Pl. XXVI Fragmente ceramice dacice (1, 3, 4, 6) și unelte din os (2) și fier (5).

Culoarea vaselor merge de la brun-gălbui și cărămiziu pînă la brun cenușiu și cenușiu, aceasta din urmă mai ales la fructierele și cupele cu picior.

Dintre formele mai des întîlnite ale acestei categorii de vase sînt: străchinile, fructierele și cupele cu picior (Pl. XX/2—8; XXI/4—5 și Fig. 5/4, 7—10, 6/2—3) precum și cănițele mici cu una sau două torți pornind din buză, așa cum ne indică fragmentele existente (Pl. XIX/1—2, 4, 6—7, 9 și Fig. 5/5).

Un alt tip de vas întîlnit este și acela cu gîtul drept și buza puțin răsfrîntă în exterior, cu sau fără torți pornind din buză (Pl. XIX/8, 10 și Fig. 5/6).

Decorul cel mai frecvent întîlnit este acela realizat din linii paralele curbe și în zig-zag sau care se întretaie, realizate prin lustruire pe suprafața vasului (Pl. XIX/1, 5, 8, 10 și Fig. 5/5—6).

Ceramica de import este reprezentată prin bucăți de toarte și fragmente ceramice provenind de la amfore sau alte vase de factură romană, cu o culoare gălbuie sau roșie-cărămizie (Pl. XXV/1—2, 4—6 și Fig. 6/1, 6) ca și de o toartă fragmentară de la o amforă de tip grecesc sau o imitație locală după acest gen de vase de culoare brună (Pl. XXV/3 și Fig. 5/2).

Au mai fost descoperite de asemenea și cîteva alte obiecte, și anume două fusaiole și un lustruitor de ceramică, din lut, un obiect cilindric din os, gol pe diăuntru și cu o perforație oblică (probabil fluier), (Pl. XXVI/2 și Fig. 7/5), un vîrf de săgeată (Pl. XXVI/5 și Fig. 7/4) și un fragment de zgură de fier (Fig. 7/6).

În ceea ce privește datarea acestor descoperiri, nu se pot preciza prea multe detalii deoarece ceramica aparține unor tipuri și prezintă ornamente specifice întregii perioade clasice a civilizației dacice, respectiv secolele I î.e.n. — I e.n.³⁶. De aceea nu ne poate fi prea mult de folos în stabilirea momentului distrugerii violente a așezării dacice de pe *Stenca Liubcovei*.

Deși lipsa unor categorii de vase, cum sînt chiupurile lucrate la roată și mai ales cele de tipul cu buza în trepte databile cu precădere în a doua jumătate a secolului I e.n.³⁷, ar putea constitui un slab indiciu pentru încetarea locuirii dacice din așezarea noastră, undeva pe la începutul acestui secol, trebuie să arătăm că, datorită suprafeței mici săpate pînă acum, această observație nu poate avea valoare de reper cronologic, căci este posibil ca aceste tipuri de vase să apară în săpăturile viitoare.

De altfel, lipsesc în așezarea noastră și alte tipuri de vase, cum ar fi cele cu prag interior din categoria ceramicii uzuale sau capacele de vase, forme frecvent întîlnite în așezări dacice din perioada clasică a secolelor I î.e.n.—I e.n.

În consecință ne limităm să considerăm că distrugerea așezării a avut loc pe undeva prin secolul I e.n., fără a putea aduce și alte precizări mai fine.

*
* *

³⁶ I. H. Crișan, *op.cit.*, p. 151—216.

³⁷ M. Macrea, I. Glodariu, *op.cit.*, p. 62; I. H. Crișan, *op.cit.*, p. 184—186 și Pl. LXXXIV; LXXXV.

În concluzie, analiza materialului arheologic și a elementelor de fortificație descoperite în urma săpăturilor întreprinse pe Stenca Liubcovei, ne indică existența în acest punct a unei așezări fortificate în sistemul „promontoriu barat”, locuite în decursul mai multor epoci istorice, în special în epoca bronzului și în cea de a doua a fierului.

Așezarea de epoca bronzului, întărită cu șanț și val de apărare cu palisadă, aparține după părerea noastră culturii Vatina și se poate data în perioada mijlocie și începutul celei târzii ale acestei epoci (Reinecke B — sfârșit de C₁ sau început de C₂).

Prezența unor evidente elemente de influență Verbicioara în cadrul materialului descoperit în această așezare vine să confirme faptul că Banatul trebuie privit ca o zonă de interferență dintre aceste două culturi. Aceasta cu atât mai mult cu cât asemenea fenomene se întâlnesc și în așezările apropiate de la Climente și Gornea - Păzăriște, atribuite de V. Boroneanț culturii Verbicioara, dar în care există, după părerea noastră, de asemenea multe elemente Vatina³⁸.

Existența unei așezări Vatina în această zonă, nu este de mirare căci încă și mai spre est decât Stenca Liubcovei, sînt întâlnite pe malul iugoslav al Dunării materiale de tip Vatina, la Gospodinski Vir³⁹.

Fortificarea așezărilor în această perioadă a epocii bronzului, după sistemul folosit la Stenca Liubcovei, nu este un fapt singular în culturile din sud-vestul României⁴⁰ și, nu mai de parte decât la așezarea de la Gornea—Păzăriște este folosit același principiu de fortificare⁴¹.

În ceea ce privește așezarea dacică, ea este fortificată după același sistem de „promontoriu barat”, întâlnit la multe din așezările cunoscute în Dacia preromană, în ciuda diferențelor mai mult sau mai puțin evidente în ceea ce privește numărul și complexitatea elementelor de fortificare⁴². Cea mai apropiată ca tip ni se pare totuși așezarea fortificată de la Arpașu de Sus (jud. Sibiu), care s-a bucurat recent și de o tratare monografică⁴³.

Analiza materialului arheologic existent ne arată că așezarea a fost locuită fără întrerupere cel puțin între secolele III î.e.n.—I e.n. În acest context, ultima fază a fortificației dacice poate fi privită mai curînd ca o refacere și întărire, cerută fie de începutul degradării primei faze, fie de alte concepții și pretenții în materie de fortificare, ca și de unele cerințe imperative ale momentului.

³⁸ V. Boroneanț, *Descoperiri aparținînd culturii Verbicioara din regiunea Porțile de Fier*, în *Drobeta*, II, 1976, p. 14—29.

³⁹ O parte din aceste materiale sînt după părerea noastră greșit atribuite primei epoci a fierului de către B. Jovanović, *La préhistoire du Djerdap Supérieur*, în *Starinar*, NS, XXII, 1971, fig. 9 (fragmentele din rîndul de jos).

⁴⁰ D. Berciu, *Zorile*, p. 177.

⁴¹ Uzum — Lazarovici — Dragomir, *Banatica*, II, 1973, p. 408; V. Boroneanț *op.cit.*, fig. 2.

⁴² O trecere în revistă mai recentă a așezărilor dacice fortificate în acest sistem, la I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1975, p. 274—302, și la M. Macrea, I. Glodariu, *op.cit.*, p. 28 și p. 14—16.

⁴³ M. Macrea, I. Glodariu, *op.cit.*

Această refacere ar putea să fi avut loc la începutul secolului I î.e.n., și deci să fie pusă pe seama operei generale de întărire și refacere a sistemului strategico-militar, odată cu perioada lui Burebista⁴⁴. Aceasta cu atât mai mult cu cât poziția deosebită a așezării o făcea să capete un rol important în cadrul sistemului defensiv dacic de pe Dunăre, alături de așezarea de la Pescari⁴⁵, care deținea avantaje strategice asemănătoare.

Nu se poate preciza încă momentul încetării existenței acestei așezări. Se poate ca ea să fi fost distrusă încă de la începutul secolului I e.n., ca urmare a unor expediții punitive romane la nord de Dunăre, cum este aceea condusă de Gn. Cornelius Lentulus⁴⁶. Tot așa de bine însă ea ar putea să-și fi prelungit existența pînă în preajma marilor războaie daco-romane, și în nici un caz mai târziu, dovezile în acest sens fiind inexistente.

Oricum, în stadiul actual al cercetărilor, supozițiile în această privință nu pot fi decît hazardante.

Rămîne ca următoarele campanii de săpături să aducă elemente în plus pentru rezolvarea problemelor încă nelămurite pînă acum.

MARIAN GUMĂ

ARCHÄOLOGISCHE FORSCHUNGEN AUF DEM „STENCA LIUBCOVEI“-BERG (KREIS CARAȘ-SEVERIN)

(Zusammenfassung)

Die 1976 und 1977 auf dem Stenca-Liubcovei-Berg vorgenommenen Ausgrabungen legten in diesem Punkt eine befestigte Siedlung frei, welche hauptsächlich in der Bronzezeit und in der zweiten Phase der dakischen Periode bewohnt war.

⁴⁴ H. Daicovicin., *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 58 și urm.

⁴⁵ Pentru această așezare cf. Șt. Matei — I. Uzum, *Cetatea de la Pescari*, în *Banatica*, II, 1973, p. 144 și fig. 4; Fl. Medeleț — T. Soroceanu — N. Gudea, *Descoperiri arheologice din epoca dacică de la Pescari (jud. Caraș-Severin)*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 465—475. Poziția acestor două așezări dacice fortificate de pe valea Dunării ne îndreaptă odată mai mult cu gândul la cunoscutul pasaj din Florus (*Epitomae*, II, 28, 18): „Daci montibus inhaerent. Inde Cotisonis regis imperio, quoties concretus gelu Danuvius inunxerat ripas, decurrere solebant et vicina populari” (Dacii trăiesc nedeslipiți de munți. De acolo, sub conducerea regelui Cotiso, obișnuiau să coboare și să pustiească ținuturile vecine, ori de câte ori Dunărea, înghețată de ger, își une malurile).

⁴⁶ Florus, *Epitomae*, II, 28, 19, în continuarea pasajului de mai sus spune: „Visum est Caesari Augusto gentem aditu difficillimam summove. Misso igitur Lentulo ultra ulteriorem perpulit ripam; citra praesidiaconstituta. Sic tunc Dacia non victa, sed sumnota atque dilata est” (Împăratul August a hotărît să îndepărteze această populație, de care era foarte greu să te apropii. Astfel a trimis pe Lentulus, și ia alungat pe malul de dincolo (al Dunării); dincoace au fost așezate garnizoane. Astfel, atunci dacii n-au fost înfrinți, ci doar respinși și împrăștiați), din acest punct de vedere cercetarea cit mai amănunțită a așezărilor dacice de pe Dunăre, fiind în măsură să lămurească problema etapelor de penetrație militară romană în Banat.

In der ersten Phase der dakischen Periode wurde die Siedlung mit Graben und Schutzwall verstärkt und zwar in einem größeren Masse als in der Bronzezeit, hinzu kamen noch ein einfaches Pfahlwerk auf der nördlichen Böschung des Walles.

In der zweiten Phase bemerkt man eine Ergänzung des Schutzwerkes und zwar eine Vertiefung des Grabens und die Errichtung eines mit Steinen aufgefüllten Pfahlwerkes auf dem Kamm des Walles (Tafel III).

Die dakische Siedlung ist nach dem System des „abgesperrten Vorsprunges“ befestigt und scheint ohne Unterbrechung vom III. Jh. v.u.Z. — I. Jh.u.Z. bewohnt gewesen zu sein.

Sie weist zwei unterschiedliche Wohnschichten auf; die erste gehört dem III. — II. Jh. v.u.Z. an (Tafel XII—XIV und Abb. 1) und die zweite der klassischen Periode der dakischen Zivilisation, d.h. dem I. Jh. v. u.Z. — I. Jh.u.Z.

Die bronzezeitliche Siedlung, mit Graben und mit einem einfachen Pfahlwerk versehenen und mit einem Schutzwall befestigt, wurde aufgrund der Typenanalyse des Fundstoffes (Tafel VIII—XI) der Vatina-Kultur und chronologisch zu Reinecke B₂ — Anfang C₂ eingeordnet.

CONSIDERAȚII PRELIMINARE ASUPRA CERAMICII DE TIP MUREȘ*

Săpăturile întreprinse în stațiunea de la Șanțul Mare se eșalonează de-a lungul a aproape opt decenii ; cercetările sistematice au fost precedate și însoțite de relativ numeroase descoperiri întâmplătoare care, chiar dacă nu au îmbogățit cunoștințele noastre stratigrafice, au îngăduit o altă vedere de ansamblu asupra formelor și ornamentelor culturii Mureș. Un loc aparte în totalitatea acestor surse de informație îl ocupă campaniile din 1960—62 ; 1964, care — prin materialul furnizat — au permis urmărirea formelor și ornamentelor de pe ceramica epocii bronzului din așezare.

Reunind tot ceea ce știm despre produsele de lut provenite din tell-ul de la Pecica, vom încerca în cele ce urmează să stabilim câteva criterii generale după care s-au condus cei ce le confecționau și le decorau.

Necunoscînd (sau neaplicînd la ceramică) principiul ornamentării prin pictură, mijloacele cu care oamenii comunității de la Șanțul Mare înfrumusețau produsele de lut, rămîn în domeniul exclusiv al valorificării plastice a volumelor. Elementele fundamentale ale decorului ceramicii de tip Mureș (avînd la bază cercetarea materialului de la Pecica) sînt următoarele : incizia, canelura, nervura, alveola și excrescența, care rămîn ca atare, fără a fi umplute, în cazul nostru, de exemplu cu materie albă, decît în mod cu totul izolat și necaracteristic¹.

Primul element, incizia, este în general executat cu instrument ascuțit (lemn, os, mai puțin probabil metal) care lasă o urmă destul de adîncă și lată de aproximativ 1 mm. Incizia nu are valoare stratigrafică, ea utilizîndu-se în toate fazele culturii Mureș, deși se poate observa o complicație progresivă a motivelor realizate cu ajutorul inciziei².

Canelura, unul dintre cele mai răspîndite elemente de decorare a ceramicii Mureș și, fără îndoială, cel mai caracteristic pentru așezarea de la

* Articolul de față reprezintă un capitol din monografia în pregătire I. H. Crișan, E. Dörner, T. Soroceanu, *Pecica*. Succesiunea nivelelor este următoarea : VIII—V (faza timpurie a tell-ului de la Pecica) ; IV a—b (faza de tranziție) ; III—I (faza recentă). Nivelele IV, II, I au putut fi subîmpărțite : a = subdiviziunea recentă ; b = subdiviziunea timpurie.

¹ Girić, *Mokrín I*, mormîntul 282, pl. 89.

² Într-un moment încă greu de precizat apar pe gîtul vaselor (în cazul nostru cu două torți) grupuri de cîte două sau trei incizii orizontale, din care se vor dezvolta mai tîrziu, ordonate la fel, canelurile late.

Șanțul Mare, trebuie împărțit în două categorii, după dimensiuni. Prima cuprinde canelurile înguste (aprox. 1—2 mm. lățime) și superficiale, și ele utilizate — ca și inciziile — de la începutul până la sfârșitul așezării; canelurile late depășesc de regulă 3 mm. lățime. Atît inciziile cît și canelurile sînt utilizate de obicei în grupuri verticale de cîte trei, fiind surmontate de elemente ornamentale asemănătoare, dar plasate orizontal. O problemă neelucidată rămîne aceea a numărului de *trei*, grupuri care se repetă în toate nivelele, în diferite circumstanțe. S-ar putea formula ipoteza credinței într-un număr fast, dar aceasta înseamnă a supralicita datele oferite de material, chiar dacă ornamentele ni se par a fi uneori foarte grăitoare. Pentru a reveni la caneluri, am dori să amintim că înmulțirea și, în ultimă instanță, acoperirea unor părți întregi ale corpului cu caneluri late indică, conform stratigrafiei de la Pecica și în concordanță cu observații privind alte culturi învecinate³, o fază evoluată, chiar tîrzie în dezvoltarea ornamenticii.

Nervura, un alt element de ornamentare a ceramicii, nu are, chiar dacă observăm împărțirea în nervură simplă și nervură crestată, vreo importanță pentru cronologia relativă. Nervurile pot fi grupate și după dimensiuni: lungi sau scurte. Primele înconjoară de obicei diametrul maxim al vasului, formînd în două sau patru locuri unghiuri cu laturile arcuite, îndreptate cu vîrfurile în sus, în timp ce nervurile scurte (în grupuri de cîte trei) au ca loc predilect gîturile străchinilor (porțiunile verticale de după răsfrîngerea buzelor).

Deși nu este cunoscută din cele mai de jos nivele, alveola simplă reprezintă un element decorativ frecvent întîlnit, uneori chiar în grupuri de cîte trei. Ca o îmbogățire, cu valoare cronologică, trebuie remarcată apariția alveolei înconjurată cu un șir de împunsături, începînd cu nivelul de tranziție.

Excrescența, ca element ornamental pe ceramica de la Pecica, se cere și ea divizată în două grupe. Cea mai veche dintre ele cuprinde excrescențele conice simple, cunoscute încă din faza timpurie și care se mențin pînă la sfârșitul așezării. A doua grupă conține excrescențele piramidale simple, semnalate numai în fazele de tranziție și recentă. Excrescențele din ambele grupe pot fi găsite în combinație cu alveole, caneluri semicirculare și cu șiruri de împunsături, în cerc sau semicerc. Toate aceste asocieri de ornamente reflectă diverse stadii de evoluție ale ceramicii culturii Mureș.

După trecerea în revistă a elementelor decorative care stau la baza execuției ornamentelor sau a grupurilor de ornamente, am dori să conturăm imaginea de ansamblu, prin analiza principiilor fundamentale de decorare și concepere a formelor ceramice din cultura Mureș⁴.

³ Ordentlich, *Poselenija*, passim; Chidioșan, *Derșida*, fig. 12; Leahu, *Tei*, 113—126.

⁴ Cînd ne referim la „principii fundamentale de ornamentare”, „concepere a formelor” etc., avem în vedere relația arheolog — material arheologic și nu pe cea producător — obiect confecționat. Chiar dacă în comunitățile preistorice au fost create obiecte, uneori de o rară frumusețe, putem presupune pentru acele timpuri cel mult niște reguli meșteșugărești, în nici un caz niște principii.

Una din trăsăturile cele mai importante în ceea ce privește realizarea decorației este caracterul unghiular al ornamentelor, rezultând în cea mai mare parte a cazurilor unghiuri drepte, deși — semnificativ — nici măcar pe un singur fragment nu a fost descoperit meandru. Singurele ornamente la care se folosește linia curbă sînt unghiurile cu laturile arcuite și arcadele incizate, duble sau triple, ce pot fi sau nu umplute cu hașuri. În rest, decorația avînd la bază linia curbă (spirală, ghirlandă etc.) reprezintă împrumuturi mai mult sau mai puțin asimilate, dar în orice caz, necaracteristice.

Pe baza acestui sistem de unghiuri, îndeosebi drepte, este conceput și principiul esențial de împărțire a suprafeței destinate ornamentării, și anume metopa. Ea poate fi realizată prin incizii (corespunzînd în mare unei faze mai timpurii)⁵ sau cu ajutorul canelurilor (însemnînd o etapă mai tîrzie)⁶, deși utilizarea acestei diferențieri nu slujește decît la o împărțire generală și, în nici un caz, la nuanțări. Principiul metopei apare folosit pe vascioarele cu două torți, pe cele cu buze lobate și anse lunate⁷ sau pe cele cu o toartă, pe străchini etc., dar și pe cănițe cu o toartă supraînnălțată (împrumutate din cultura Otomani) sau pe vasele bombate, cu gît în formă de pîlnie.

Alături de metopă, un alt principiu — avînd în vedere de data aceasta formele — este tronconicitatea. Fie că e vorba de străchini sau de vasele bitronconice, această manieră de concepere a vaselor își pune amprenta pe cea mai mare parte a formelor. Chiar și vascioarele piriforme cu două torți primesc într-o fază mai avansată un profil bitronconic.

Un aspect particular al ultimului nivel de la Pecica este încercarea de a exprima în ceramică o serie de vase și obiecte de metal. Analiza și reprezentarea grafică a formelor și accesoriilor folosite la turnat, descoperite în săpătura Roska, ne-a arătat că executarea propriu-zisă de piese de metal la Șanțul Mare începe doar la sfîrșitul fazei de tranziție pentru a continua pînă spre sfîrșitul așezării. Cu tot progresul înregistrat, existau, credem, carențe în ce privește cunoștințele meșteșugarilor de la Pecica despre laminare, construirea vaselor de metal etc. Așa se explică probabil, tendința de a imita aceste produse de lux, care nici nu reprezentau de altfel o necesitate așa de stringentă ca armele sau uneltele din metal.

⁵ Metopa executată cu ajutorul inciziilor sau a canelurilor înguste și superficiale apropie mult stilul de ornamentare al culturii Gîlna III — Schneckenberg (cf. Prox, *Schneckenbergkultur*, pl. 4) de cel din faza timpurie a culturii Mureș (cf. Sorocanu, *Mokrîn*, fig. 14—15).

⁶ În general întilnită la Pecica chiar din nivelele inferioare. Este cert că cele două stiluri principale, incizie — canelură se interferează, iar faptul că la Mokrîn nu apare canelura lată ar putea ține de caracterul practicilor funerare, unde pătrunderea noutăților nu are un așa de liber acces.

În cadrul discuțiilor privitoare la ornamentică, ni se pare îngăduită observația că nu e indicat să se prezinte ca ilustrație, ba chiar să se facă considerații asupra ceramicii de tip „Perlam-Pecica” (Dumitrescu, *Arta*, 311 și 310 fig. 336) analizîndu-se modul de decorare a unui vas eneolitic, publicat de altfel într-o lucrare de sinteză asupra epocii respective (Roman, *Strukturänderungen*, 89 fig. 37/9).

⁷ Este însă firesc ca pe acest tip de vas să nu apară metope realizate cu incizii.

Discuția a fost deschisă de Childe⁸, care presupunea pentru forma mai multor vase de la Pecica și Vatina un caracter „intensely metallic”. El revine într-un studiu special⁹, oferind câteva analogii pentru vasele cu buze lobate, anse lunate și picior tronconic. După cum era și firesc, ipoteza savantului englez a suscitat polemici destul de aprinse, câștigându-și apărători și adversari¹⁰. Fără a avea pretenția rezolvării, ne-am îngăduit să amintim în continuare câteva fragmente ceramice descoperite în săpăturile recente de la Pecica, piese care întăresc ipoteza imitării modelelor metalice.

Prima dintre piese este măsuța de cult cu patru picioare, descoperită „lingă vatra bronz” (nivelul I a). Tabla propriu-zisă era rotundă, mărginită de o bordură ornamentată cu două benzi duble incizate, în zig-zag. Piesa de lingă vatra bronz avea probabil și o lobare, ceea ce nu schimbă aspectul general. O măsuță de cult, descoperită la Enkomi¹¹, în Cipru, pare să ofere o analogie relativ bună, gândindu-ne mai ales la forma rotundă și la bordura puțin înălțată¹². Așa cum accentuam și mai înainte, în lut nu se puteau realiza benzile de metal curbate, care serveau la susținerea măsuței de cult. Din această cauză, replicile în lut ale acestui tip de obiect se sprijină pe patru picioare apropiate unul de celălalt sau pe unul singur, tronconic și gol pe dinăuntru¹³.

O a doua piesă ce pare să fi avut un model în metal, în speță bronzul, este un fragment ceramic din nivelul I nediferențiat, ornamentat cu nervuri și incizii slab profilate, plasate orizontal, în dublu registru și cu excrescențe conice care amintesc tehnica „au repoussé” (Getriebetechnik). Obiectele de metal care au fost imitate sînt, foarte probabil, ciste sau — luate ca exemplu numai din punct de vedere ornamental — armuri¹⁴. Fragmente foarte asemănătoare de bronz provin, eventual, dintr-un vas de la Rinyaszentkirály, comit. Somogy¹⁵, care, ca și exemplarele citate mai sus, au aceeași organizare a elementelor ornamentale.

În sfîrșit, un ultim obiect din ceramică pentru care se poate avea în vedere un prototip din metal este fragmentul cu profil ondulat din nivelul I nediferențiat. Această manieră de a prelucra metalul e cunoscută cu mult înainte de existența siturilor bronzului final¹⁶. Ni se pare greu de precizat ce produs de tablă ondulată a fost imitat de olarii de la Pecica, importanța descoperirii rezidînd în legătura stabilită între piesa de metal și cea de lut.

⁸ *Danube*, 382.

⁹ *Notes*, 291 sqq.

¹⁰ Dumitrescu, *Cîrna*, 293 cu discuție și bibliografie.

¹¹ Schaeffer, *Stratigraphie*, pl. 56.

¹² Analogia prezentată de noi nu trebuie considerată în sensul unei copieri direct în lut.

¹³ Nu ar fi exclus ca piesele din sud să ofere și o bază, deocamdată largă, pentru datarea absolută a ultimului nivel de la Pecica, între 1400 și 1150, cînd este plasată măsuța de cult de la Enkomi (SK III cf. Buchholz/Karageorghis, *Altägäis*, 159).

¹⁴ Paulík, *Panzer*, 54.

¹⁵ Hampel, *Bronzkor*, pl. 215/13—14.

¹⁶ Vezi de ex., Buchholz/Karageorghis, *Altägäis*, 344 fig. 1088 a—b (SH I, sec. al 16-lea).

În încheierea considerațiilor asupra ceramicii de tip Mureș, am socotit util să prezentăm câteva elemente de formă și decor ce reușesc — singure, dar mai ales în diferite combinații — să contribuie la nuanțarea fixării cronologice a ceramicii.

Se observă în general o evoluție a Standring-ului spre picior tronconic. Începînd aproximativ din nivelul al VI-lea pînă la sfîrșitul așezării, această transformare este ușor de urmărit. Mai dificilă este problema apariției lobilor, a buzelor lobate, legate de vasele cu două torți. În orice caz, considerăm că trebuie reținută apariția lobilor de acest tip încă din nivelul al V-lea, deci spre sfîrșitul fazei vechi. Spre deosebire de aceștia, vasele cu gura ovală sau rombică sînt sesizabile începînd doar cu nivelul de tranziție, ceea ce indică mai degrabă o influență străină sau participarea unui factor cultural străin. Același nivel de tranziție ne furnizează pentru prima oară și excrescențe piramidale și alveole înconjurate de împunsături. Amîndouă aceste ornamente continuă să viețuiască pînă la sfîrșitul așezării, fiind caracteristice cu preponderență fazei recente. În momentul în care ele se îmbogățesc cu caneluri semicirculare, respectiv cu excrescențe conice și, uneori, cu caneluri circulare, ele devin tipice pentru faza finală (niv. I) a stațiunii de pe Mureș.

După faza de tranziție, începînd doar din nivelul al III-lea constatăm prezența canelurilor scurte, în grupuri (de obicei patru sau șase) dispuse radial pe partea superioară a buzei. Canelarea unor părți din suprafața vaselor ne ajută încă o dată la o mai bună datare în cronologie relativă. Este vorba de ornamentarea gîtului cu un grup de caneluri late, orizontale și de aceleași motive decorative plasate în sensul circumferinței, pe partea superioară a buzei, ambele cazuri oferindu-ne exemple doar pentru ultimele două nivele¹⁷.

Toate ornamentele înșirate vor constitui, sperăm, o bază de plecare pentru plasarea cronologică a diferitelor produse ceramice, în primul rînd din interiorul ariei de răspîndire a culturii Mureș, dar și a unor obiective aparținînd culturilor învecinate.

TUDOR SOROCEANU

ABREVIERI

Buchholz/Karageorghis, Altägäis = H. G. Buchholz/V. Karageorghis, *Altägäis und Altkypros*, Tübingen, 1971.

Chidioșan, Derșida = N. Chidioșan, *Beiträge zur Kenntnis der Wietenbergkultur im Lichte der neuen Funde von Derșida, Dacia*, 12, 1968, 155—175.

¹⁷ Canelurile orizontale pe gît și partea superioară a buzei preced — ne referim la vasele bitronconice care constituie forme neîmlocit antemergătoare — decorul așa-numitelor Pseudoprotovillanovaurnen (vezi Poltyny, *Zum Problem*, 333—335).

- Childe, Danube = V. G. Childe, *The Danube in prehistory*, Oxford, 1927.
- Childe, Notes = V. G. Childe, *Notes on the chronology on the hungarian Bronze Age*, AAH, 7, 1956, 291–299.
- Dumitrescu, Cîrna = Vl. Dumitrescu, *Necropola de incineratie din epoca bronzului de la Cîrna*, Biblioteca de arheologie, IV (1961).
- Dumitrescu, Arta = Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, Bucureşti, 1974.
- Foltiny, Zum Problem = S. Foltiny, *Zum Problem der sogenannten „Pseudo-Protovillanovaur-nen“*, *Origini*, 2, 1968, 333–357.
- Girić, Mokrin I = M. Girić, *Mokrin, nekropola ranog bronzanog doba*, Bd. I, Dissertationes et Monographiae, XI, Beograd, 1971.
- Hampel, Bronzkor = J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, Budapest, III rész, 1896.
- Leahu, Tei = V. Leahu, *Cultura Tei*, Bucureşti, f.a.
- Ordentlich, Poselenija = I. Ordentlich, *Poselenija v Otomani v svete poslednih raskopok, Dacia*, 7, 1963, 115–138.
- Paulik, Panzer = J. Paulik, *Panzer der jüngeren Bronzezeit aus der Slowakei*, 49 *BerRGK*, 1968 (1970 41–61).
- Prox, Schneckenbergkultur = A. Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Kronstadt, 1941.
- Schaeffer, Stratigraphie = C. F. A. Schaeffer, *Stratigraphie Comparée et Chronologie de l'Asie Occidentale (III-e et II-e millénaires)* London, 1948.
- Soroceanu, Mokrin = T. Soroceanu, *Die Bedeutung des Gräberfeldes von Mokrin für die relative Chronologie der frühen Bronzezeit in Banat*, *PZ*, 50, 1975, 161–179.
- Roman, Strukturänderungen = P. I. Roman, *Strukturänderungen des Endäneolithikum im Donau-Karpaten-Raum, Dacia*, 15, 1971, 31–171.

VORLÄUFIGE BETRACHTUNGEN ÜBER DIE KERAMIK VOM MUREŞ-TYP

(Z u s a m m e n f a s s u n g)

Im vorliegenden Artikel stellt der Verfasser eine Reihe für die Mureş-Kultur charakteristische Zierelemente (Ritzlinien, Kannelüre, Rippen, Alveolen, vor, besonders in spezifischen Kombinationen, einige Grundsätze der Ausführung und Anordnung der Gefäßoberflächen sowie einige, Metallvorbilder nachahmende Tongegenstände.

TREI CELTURI DE LA PESCARI (JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN)

Comuna Pescari, fostă Coronini, se află la 7 km. aval de localitatea Moldova Veche, pe șoseaua care duce spre Orșova¹. Așezată într-o zonă bogată în descoperiri arheologice, începînd din neolitic și pînă în epoca feudală, ea este menționată de Roșca Marton în „Repertorium”, care amintește descoperirea pe dealul „Coroninului” în partea de sud și sud-est a unor fragmente ceramice, iar în anul 1895 pe mal în dreptul stîncii „Babacai”, un vas cu monede de argint ajuns în Muzeul Banatului Timișoara².

În ultimii ani localitatea Pescari a fost cuprinsă în planul de cercetări arheologice sistematice, pe care le-a întreprins Muzeul județean Reșița, în colaborare cu Muzeul Transilvaniei și Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj. Săpăturile arheologice efectuate în această perioadă, au scos la iveală ruinele unei cetăți medievale de piatră, pomenită și de documentele vremii³.

Celturile pe care le prezentăm au fost descoperite, în mod întîmplător, în vara anului 1972, de către muncitorii de la cariera de piatră din marginea comunei, aflată între „Culă” și „Alibeg”, în urma lucrărilor de scoatere a pietrei, ele fiind achiziționate de Muzeul județean de istorie din Reșița⁴.

DESCRIEREA MATERIALULUI

Celt de tip transilvănean, cu corpul svelt și gura de înmănușare puțin îngroșată, și buza ușor răsfrîntă în exterior. (Pl. I/1 = II/1). Tăișul este ușor curbat, prezentînd urme de folosire, unul din capete este rupt din vechime. La toarta semiovală se observă clar resturile ciotului de turnare. Fețele laterale, ornamentate cu două linii reliefate, care sînt unite la cca 2 cm. de buza gurii de înmănușare de o linie în formă de arcadă, for-

¹ I. Lotreanu, *Monografia Banatului*, vol. I, p. 146—147.

² *ErdRep*, p. 145, nr. 12.

³ St. Matei, I. Uzum, în *Banatica*, II, 1973, p. 141.

⁴ Informații I. Uzum.

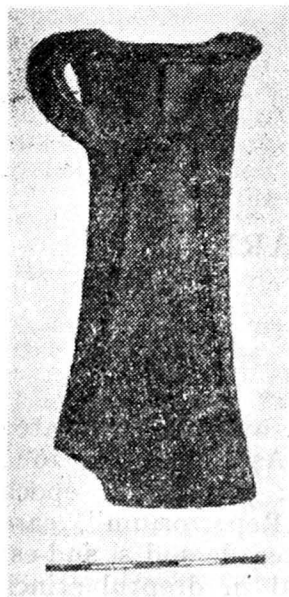

Fig. 1.

Fig. 2.

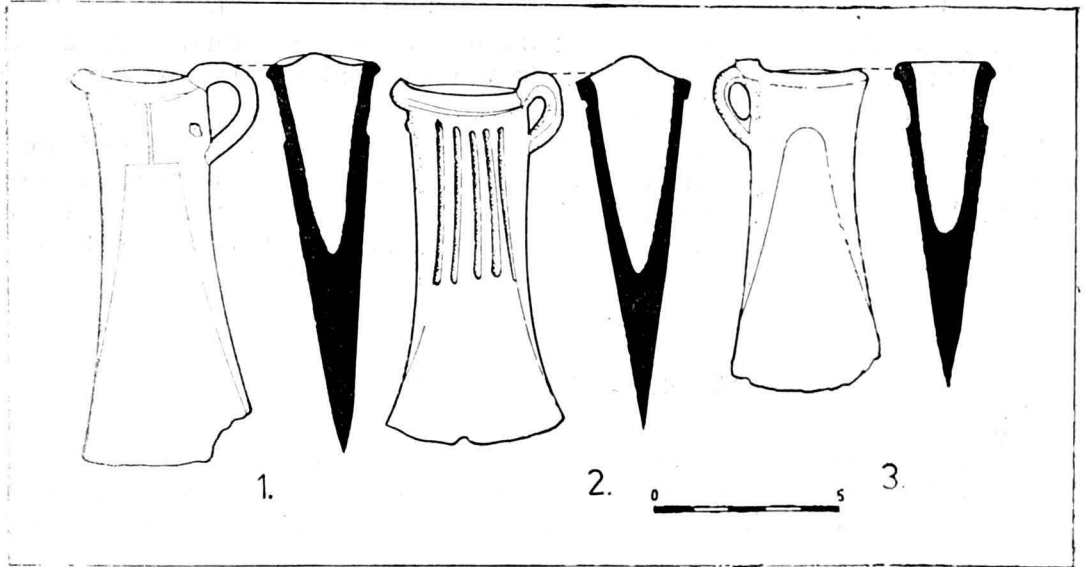
Fig. 3.

Planșa I.

mează un motiv ornamental de sine stătător. Această arcadă este unită cu buza găurii de înmănușare printr-o linie puternic reliefată. Liniile reliefate formează cu marginile celtului unghiuri ascuțite și nu obișnuitele triunghiuri. În partea stângă a toartei se observă un orificiu oval pentru cuiul de fixare. Gura de înmănușare, care este ovală în secțiune, se adâncește 5,5 cm. în corpul celtului. Patina de culoare verde închis prezintă pe alocuri o crustă calcaroasă de culoare cafenie.

Dimensiuni: Lungime 10,5 cm; diametrul găurii de înmănușare $3 \times 2,5$ cm; lățimea tăișului 4,5 cm; grosimea tăișului 0,01 cm; grosimea 4×3 cm; greutatea 240 gr.

Celt de același tip avînd gura de înmănușare îngroșată și ușor răsfrîntă în exterior. (Pl. I, fig. 2, Pl. II, fig. 3). În vîrfurile torșii se observă urmele ciotului de turnare. Celtul prezintă urme de șlefuire pe ambele fețe, iar la mijlocul tăișului ușor curbat, o urmă recentă de rupere făcută de descoperitorii celturilor pentru a vedea materialul din care sînt lucrate. Fețele laterale sînt ornamentate cu triunghiuri a căror laturi interioare, ușor reliefate, pornesc de sub buza gurii de înmănușare. Decorul este completat, pe fiecare parte, de trei linii paralele puțin reliefate care pornesc de sub buza gurii de înmănușare ajungînd pînă la jumătatea celtului. Privit din față, în partea stîngă la 1,5 cm, de buza gurii de înmănușare, se află un orificiu circular pentru cuiul de fixare. Patina de culoare verde închis prezintă pe alocuri aceiași crustă calcaroasă. Adîncimea găurii de înmănușare, ovală în secțiune, este de 5 cm.

Planşa II.

Dimensiuni : Lungimea 9,5 cm ; diametrul gurii de înmănușare $3 \times 2,5$ cm ; lățimea tăișului 4,7 cm ; grosimea tăișului 0,01 cm ; grosimea $4,5 \times 3,5$; greutatea 229 gr.

Celt de același tip dar de dimensiuni mai mici. Și acesta prezintă în vârful torții urmele lăsate de ciotul de turnare. Are buza ușor îngroșată și puțin răsfrântă în exterior. Tăișul puțin curbat este rupt la ambele capete din vechime. Ornamentația fețelor laterale este aceeași ca la exemplarul din Pl. I, fig. 1. cu o mică excepție, nu are acea linie reliefată care unește buza gurii de înmănușare cu arcada, și îi lipsește gaura pentru cuiul de fixare. Patina este de culoare verde închis cu luciu metalic, prezentând ca și la celelalte exemplare aceeași crustă calcaroasă. Gaura de înmănușare, ovală în secțiune, se adâncește în corul celtului cu 4,5 cm.

Dimensiuni : Lungimea 8,8 cm ; diametrul gurii de înmănușare $2,8 \times 2,2$ cm ; lățimea tăișului 4 cm ; grosimea tăișului 0,01 cm ; grosimea $3,5 \times 3$ cm ; greutatea 175 gr.

Referitor la tehnica turnării precizăm că cele trei celturi au fost obținute prin turnarea directă a metalului în tipare bivalve. Resturile cioturilor de turnare, păstrate la indoitura toartei, confirmă faptul că metalul a fost introdus în formele de turnat cu ajutorul unui canal săpat în dreptul curburii pe care o face toarta.

ÎNCADRAREA CRONOLOGICĂ

Pentru încadrarea cronologică a celturilor noastre avem în vedere analogiile cu celturile din celelalte depozite descoperite pînă acum pe teritoriul patriei noastre. Analogii pentru materialul de care ne ocupăm găsim la : Balșa⁵, Petroșani⁶, Rotunda⁷.

Felul în care sînt ornamentate celturile prezentate de noi, ne permit încadrarea lor la sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului (Hallstatt A)⁸. Acestea fiind incluse în grupul Cincu-Suseni, care se caracterizează prin redarea în relief a liniilor triunghiurilor, arcuirea tăișului, și a gurii. Două din celturi, cele din Pl. I, fig. 1, 3 le includem în varianta C după tipologia făcută de M. Rusu⁹. Aceasta este denumită M. Petrescu-Dîmbovița, „varianta orientală a celtului de tip ardelean”¹⁰, pentru a o deosebi de tipul răsăritean propriuzis cu care se aseamănă.

Pentru exemplarul din Pl. I, fig. 2 decorat cu trei linii paralele, avem mai puține analogii¹¹.

⁵ M. Rusu, în *Sargetia*, IV, 1966, p. 26.

⁶ L. Mărghitan, în *Sargetia*, V, 1968, p. 26 și urm.

⁷ M. Petrescu-Dîmbovița, în *SCIV*, IV, 3-4, 1953, p. 466, fig. 16/6.

⁸ M. Rusu, *op.cit.*, p. 24.

⁹ *Ibidem*, p. 26, fig. 3, C₃.

¹⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, *op.cit.*, p. 26, fig. 5.

¹¹ L. Mărghitan, *op.cit.*, p. 26, fig. 5.

Descoperirea celturilor într-o zonă în care s-au mai găsit depozite de bronzuri, ca cel de la Drencova¹², și Gornea-Sichievița¹³, înscriu pe harta referitoare la descoperirile arheologice din perioada de sfârșit a epocii bronzului și începutul hallstattului un nou loc de unde au fost scoase la iveală culturi de tip transilvănean.

CAIUS SĂCĂRIN

TROIS HACHES À DOUILLE DU VILLAGE PESCARI (DEPARTEMENT
CARAȘ-SEVERIN

(R é s u m é)

Les haches étudiées par nous ont été découvertes par hasard durant l'exploitation de la carrière de pierre dans la proximité du village Pescari. Les analogies et les similitudes remarquées nous permettent d'encadrer les trois haches à douilles à la fin de l'âge du bronze et au début de l'époque Hallstatt.

¹² E. Iaroslavski, în *Banatica*, II, 1973, p. 79 și urm.

¹³ I. Uzum, Gh. Lazarovici, I. Dragomir, în *Banatica*, II, 1973, p. 411, fig. 7/4.

PERIOADA ROMANĂ ȘI POSTROMANĂ

A EXISTAT UN SANCTUAR MITHRAIC LA POJEJENA?

Recenta descoperire a unor monumente mithraice la Pojejena (jud. Caraș-Severin) a determinat o reconsiderare a importanței acestei localități în epoca romană, din punctul de vedere al răspîndirii cultului zeului Mithras la nord de Dunăre¹. În cele ce urmează vom încerca să trecem în revistă toate descoperirile legate de cultul lui Mithras de la Pojejena. Aceste descoperiri vor fi prezentate în ordine cronologică. La sfîrșitul prezentării vom încerca cîteva observații privind tipologia, caracteristicile tehnice și datarea acestor monumente.

1. *Relief votiv* din marmoră albă; dimensiuni 20,5 × 17,3 × 1,7 cm; colțul din stînga sus lipsă; o ramă de 1,4 cm lățime încadrează cîmpul reliefului în partea superioară; lateral lățimea chenarului este de 1,6 cm.; jos lățimea ramei este de 3 cm. Relieful prezintă un singur registru. În centrul registrului este scena principală a sacrificiului: Mithras înjunghiind taurul. Zeul stă cu fața spre privitor; trăsăturile feței nu se disting bine; pe cap poartă căciula frigiană; este îmbrăcat cu o tunica pînă deasupra genunchilor; mantia flutură spre stînga. Cu mîna stîngă prinde botul taurului, ținîndu-i capul ridicat în poziție aproape verticală; cu mîna dreaptă înfige pumnalul în gîtul animalului. Genunchiul stîng apasă spatele taurului, iar piciorul drept presează pe coapsa și pe labele din spate ale animalului. Taurul este realizat relativ bine proporționat; poate că partea anterioară (capul și gîtul) sînt cu ceva mai mari decît restul corpului. Coarnele nu se disting, gura animalului este deschisă; pielea gîtului este puțin stilizată; animalul stă în genunchiat pe picioarele din față. Sub taur este reprezentat șarpele; realizarea este grosolană și neproporționată în raport cu taurul și celelalte reprezentări din scenă. În fața taurului, sărind asupra gîtului său, apare un cîine. Este reprezentată doar partea lui anterioară (gîtul și labele dinainte); restul corpului

¹ N. Gudea — O. Bozu, *Descoperiri mithraice la Pojejena* (jud. Caraș-Severin, în *SCIV*, 29, 1978, ms; *New mithraic finds at Pojejena* (Romania, în *Journal of Mithraic Studies*, 1977 (sub tipar).

nu mai apare redat. De-o parte și de alta a scenei principale stau Cautes (în stînga) și Cautopates (în dreapta). Cautes este îmbrăcat cu o tunica; pe umeri poartă o mantie; pe cap poartă căciula frigiană; partea superioară a acesteia lipsește făcînd parte din porțiunea lipsă a monumentului. Personajul schițează încrucișarea picioarelor. Mîna stîngă ține un corn în formă de semilună; mîna dreaptă este adusă în față, deasupra mijlocului și îndoită. Elementele feței nu se disting. Coafura este foarte asemănătoare celei a zeului. În partea dreaptă stă Cautopates; cu picioarele încrucișate. Pe cap are boneta frigiană; elementele feței se disting slab. Este îmbrăcat cu o tunica. În mîna stîngă ține un corn în formă de semilună cu deschiderea spre rama reliefului. Mîna dreaptă este ridicată și cuea ține făclia arzîndă pe care o îndreaptă spre zeu. În colțul drept de sus apare, foarte slab, abia schițată luna (Selene).

Fragmentul a fost descoperit în anul 1896 și se află în prezent în Magyar Nemzeti Múzeum din Budapesta. Nr. de inv. 48.1896². Fig. 1.

În anul 1976 printre celelalte fragmente de monumente mithraice descoperite în turnul de NE al castrului a apărut un fragment care reprezintă după părerea noastră exact colțul lipsă al monumentului pe care l-am descris mai sus, care a fost scos la lumină în anul 1896, deci cu 80 de ani înainte.

Fragmentul este din marmoră albă; dimensiunile lui sînt $11,5 \times 7,5 \times 2$ cm. Se păstrează chenarul lat de 1,4 cm în partea superioară și 1,6 cm lateral. Chiar în colț, sus, apare reprezentat foarte schematic soarele (Sol); mai spre dreapta în fața lui apar capetele mantiei fluturînde a zeului. Sub soare (Sol) pare a se distinge partea de sus a căciunii frigiene a lui Cautes.

Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin din Reșița. Inv. P 76 R 13—14³. Fig. 2.

Execuția piesei este de bună calitate. Personajele sînt însă realizate foarte schematic, iar părțile lor nu sînt proporționale.

2. În anul 1903 G. Téglás a văzut la preotul Arsen Atanasević din Pojejena două fragmente dintr-un monument mithraic, găsit în castru, pe care găsitarii le-au spart din curiozitate. G. Téglás afirmă că fragmentele reprezentau partea stîngă a unui relief. Din descrierea lui reiese că reliefurile aveau cel puțin două registre. G. Téglás descrie elemente din cele două superioare. În registrul superior într-o barcă sprijinită pe șapte altare este reprezentat un taur șezînd. În registrul inferior în stînga sus apare reprezentat soarele (Sol). G. Téglás credea că poate fi luna (Selene). În partea centrală se păstrează o parte din Mithras apăsînd cu genunchiul spatele taurului; se disting faldurile mantiei fluturînd spre stînga. În spatele zeului, stă Cautes cu căciulă frigiană, îmbrăcat cu tunica; torsul

² J. Hampel, în *ArchErt*, 1896, p. 374. Mulțumim colegului Dénes Gabler de la Institutul de Arheologie al Academiei Maghiare de Științe pentru amabilitatea cu care ne-a ajutat trimițîndu-ne fotografia.

³ N. Gudea — O. Bozu, *op.cit.*, nr. 6.

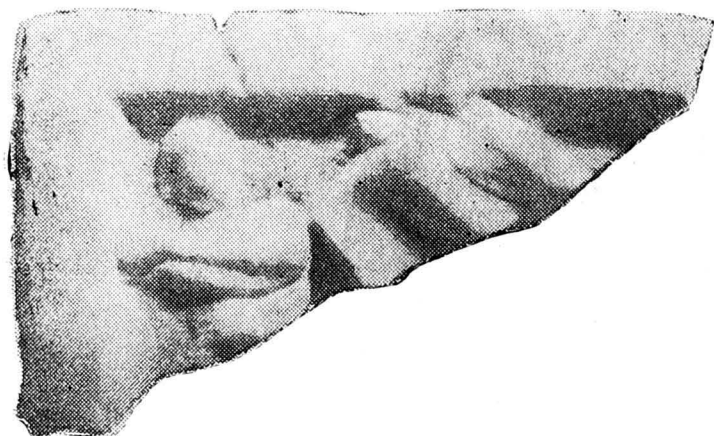

Fig. 2 Colțul rupt al monumentului nr. 1. descoperit în anul 1976.

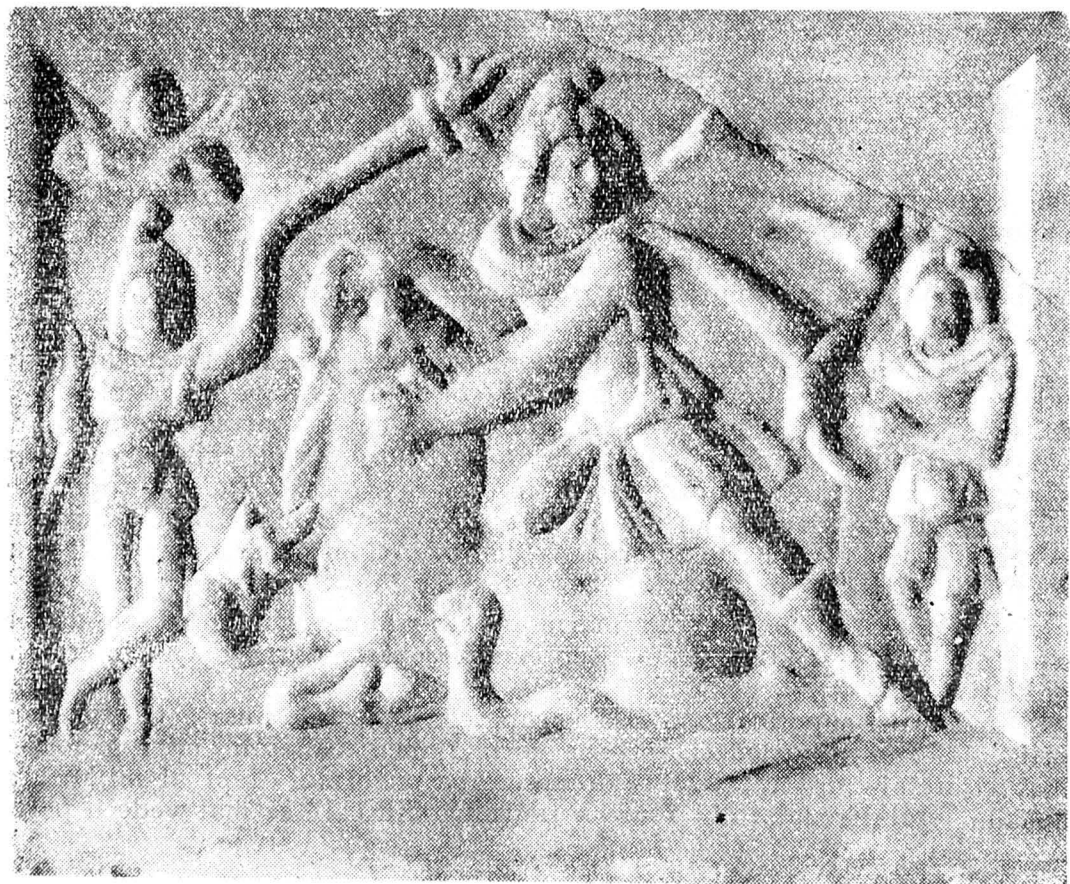

Fig. 1 Relieful mithraic descoperit în anul 1896

3

Fig. 3 Relieful fragmentar aflat în Muzeul din Lugoj.

este reprezentat în întregime ca și picioarele încrucișate în dreptul genunchilor. Cautes poartă facla.

Descrierea lui G. Tégals este destul de vagă, dar îndestulătoare pentru a ne convinge de existența unui fragment de relief mithraic⁴.

Locul de păstrare al piesei nu se cunoaște astăzi.

3. *Relief votiv* din marmoră gălbuie; fragment cu dimensiunile: $9 \times 9,5 \times 1-1,5$ cm. Reprezintă colțul din stânga jos al piesei. Se distinge chenarul lat de 1,5 cm lateral și 4,5 cm în partea inferioară. În câmpul reliefului se mai pot distinge: o parte din corpul cîinelui care sare spre taur; iar spre dreapta partea inferioară a tunicii lui Cautopates și picioarele de la genunchi în jos; piciorul drept este adus în fața celui stîng și încrucișat. Pe chenarul inferior se distinge capătul din dreapta al unui text; litere înalte de 1,5 cm: ... M E S O⁵ Fig. 3.

4. *Relief votiv* din marmoră alb-gălbuie; fragment cu dimensiunile de $5,8 \times 7,1 \times 1,5$ cm. Reprezintă o parte din registrul inferior al piesei.

În partea superioară se disting capetele de jos ale unor părți din scena principală: în stînga, deci aproape de marginea realiefului apar picioarele încrucișate ale lui Cautes; spre dreapta laba piciorului drept al lui Mithras apăsînd șoldul și laba din spate a taurului, din care se mai vede o parte.

⁴ G. Tégals, in *ArchErt*, XXIV, 1904, p. 413—414.

⁵ D. Tudor, in *SCIV*, 16, 1965, p. 177, nr. 1; D. Isac — I. Stratan, in *Banatica*, II, p. 120, nr. 3, fig. II/3.

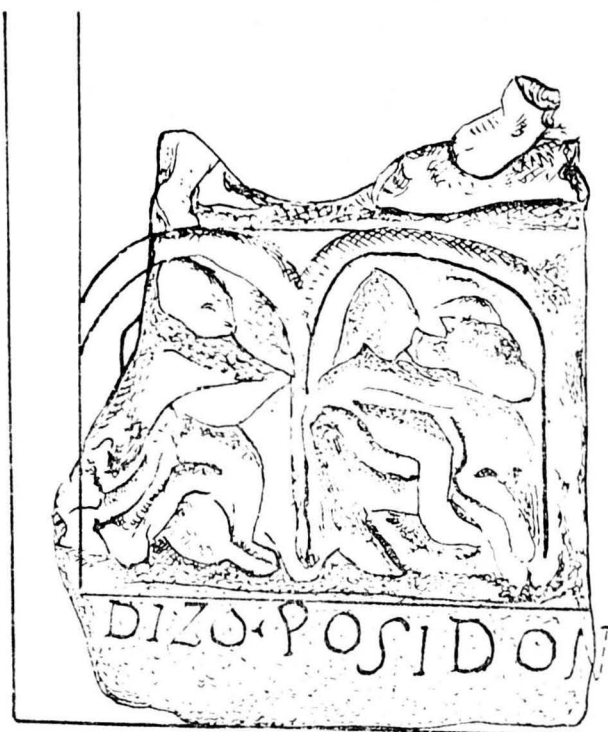

Fig. 4 Relieful fragmentar aflat în colecție particulară la Timișoara.

Din registrul inferior se păstrează două scene, încadrate sus de o arcadă și lateral de câte un perete, care simboliza spelunca mithraică. În prima scenă este reprezentat Mithras taurophorus, iar în cea de a doua Mithras călare pe taur, mergând spre dreapta.

Piesa se află într-o colecție particulară din Timișoara⁶. Fig. 4.

Pe chenarul din partea inferioară, se mai păstrează un fragment din inscripția dedicatorie; literele incizate sînt înalte de 0,7 cm: ...DIZO . PO SIDON I. I. Russu crede că poate fi vorba de un Ael(ius). sau, în orice caz, un nomen de tipul AVREL(ius), FL(avius) sau VAL(erius).

5. *Relief votiv* din marmoră albă; fragment cu dimensiunile 11,2 × 7,5 × 1 cm. Reprezintă jumătatea superioară a piesei cu părți din două registre. Un chenar lat de 5 cm închide spre exterior registrele; între registre există un chenar lat de 4 cm, ușor boltit.

În registrul superior, de la stînga spre dreapta, se disting: 1. corbul, purtătorul mesajului către zeu; 2. o persoană șezînd, cu mîinile întinse înainte; 3. Mithras șezînd pe stîncă cu arcul în mîini. Restul registrului nu se păstrează, fiind rupt.

⁶ I. I. Russu, *Relieful mithraic pus de tracul Dizo la Pojejena* manuscris pus de autor în dispoziția noastră.

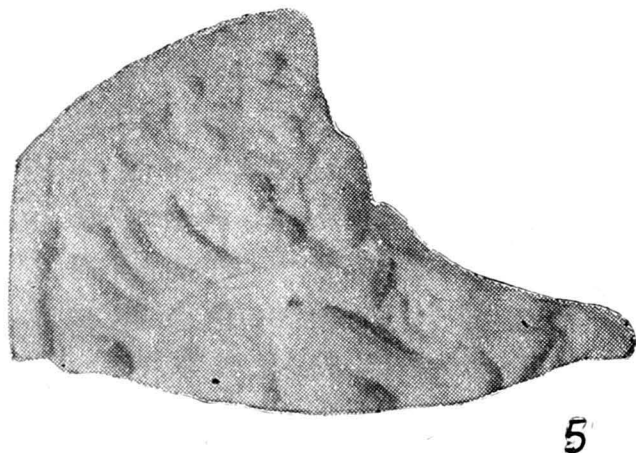

Fig. 5 Fragmentul de relief nr. 5.

Registrul inferior prezintă scena principală a sacrificiului: într-o poziție centrală stă Mithras; se păstrează jumătatea superioară a corpului. Fața este întoarsă spre privitor; trăsăturile ei nu se disting. Pe cap poartă o căciulă frigiană; este îmbrăcat cu o tunică, iar peste aceasta purta o mantie ale cărei falduri flutură în spatele său spre stînga. Cu mîna stîngă, întinsă înaintea sa prinde botul taurului; mîna dreaptă înfige pumnalul în gîtul taurului. Se poate distinge pumnul strîns și butonul mînerului de la pumnal. Din taur se vede foarte puțin și foarte vag, capul și coarnele între cele două brațe ale zeului. În spatele zeului, aproape de umăr, dînd impresia că stă pe faldurile fluturînde ale mantiei, se află soarele (Sol). Este reprezentat extrem de schematic. Mai spre stînga, sub faldurile mantiei se distinge partea de sus a căciulii frigiene a lui Cautes. În fața zeului se disting părți din ceea ce ar trebui să fie Cautopates.

Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin din Reșița. Inv. P 76 R 17 Fig. 5.

6. *Relief votiv* din marmoră albă; fragment realizat din cinci bucăți. Reprezintă jumătatea superioară a piesei cu părți din trei registre. Lățimea piesei a fost 20,2 cm; lungimea ei diferă la cele două capete; în stînga are 10 cm, în dreapta 17,5 cm. Grosimea piesei măsoară 1,2 cm. Lateral în dreapta și în partea de sus se păstrează un chenar de 8, respectiv de 10 cm. Registrele sînt despărțite de chenare: între registrul superior și cel din mijloc un chenar orizontal lat de 7 cm; iar între registrul din mijloc și scena principală se află un chenar în boltă, lat de 8 cm.

Dimensiunile registrului superior sînt $10 \times 3,5$ cm; marginile interioare ale chenarului au fost vopsite cu minium roșu de plumb. Colțul stîng lipsește. Pe registru pot fi văzute, de la stînga spre dreapta: parte dintr-un personaj care stă pe o stîncă (?) Mithras (?); 2. un personaj îngenunchiat cu mîinile întinse înaintea sa pentru rugăciune, fața spre dreapta; 3. cap de taur așezat în templul său; 4. un fel de pat, realizat dintr-o succe-

⁷ N. Gudea — O. Bozu, *op.cit.*, nr. 1.

siune de șapte (?) elemente de formă dreptunghiulară ; 5. la capătul din stînga al „patului” un personaj șezînd călare pe el ; cu dreapta se sprijină de pat, iar mîna stîngă o ține întinsă peste picioarele unui alt personaj ; 6. acesta stă întins pe o parte, cu fața spre privitor ; mîinile le ține sub cap ; se distinge și coafura ; 7. în colțul din dreapta un bust ; elementele feței nu se disting ; are coafură ; mîinile le ține împreunate pe pîntece. Am impresia că poartă în mîini ceva, dar nu se poate distinge ceva definit.

Registrul intermediar are în interior lățimea de 19 cm ; la capete lungimea lui este de 6 cm, iar la mijloc de 1,5 cm. Marginile spre interior ale chenarelor de sus și de jos au fost vopsite cu minium roșu de plumb. În colțul stîng este reprezentat soarele (Sol) călare spre dreapta ; urmează apoi corbul, purtătorul mesajului către zeu, aplecat peste chenar, spre cîmpul registrului principal ; în porțiunea de mijloc se află cinci sau șapte elemente de formă patrată așezate în linie ; în colțul din dreapta, în picioare, nudă se află luna (Selene) cu fața spre privitor ; mîna ei stîngă este ridicată în sus.

Din registrul principal se păstrează scenele din partea dreaptă superioară. În poziție centrală, sub chenarul boltit apare Mithras. Se păstrează partea superioară cu bustul și brațul stîng. Fața zeului stă îndreptată spre privitor ; trăsăturile feței se disting foarte slab. Zeul poartă bonetă frigiană ; spre stînga se văd faldurile mantiei ce flutură. Cu mîna stîngă zeul apucă botul taurului, ridicat în sus ; o mică porțiune din bot de sub mîna zeului reprezintă tot ce a mai rămas din reprezentarea taurului. În dreapta scenei se distinge bine Cautopates ; se păstrează corpul de la mijloc în sus. Acolitul stă cu fața spre zeu (spre dreapta). Pe cap poartă căciula frigiană ; este îmbrăcat cu tunica, iar peste umărul stîng se vede atîrnînd o mantie. Elementele feței nu se disting bine. Cu ambele mîini ține o faclă cu flacăra în sus ; lumina ei este vopsită în roșu. Marginea interioară a chenarului poartă urme de vopsea roșie.

Pe chenar, în partea superioară și lateral în dreapta se păstrează literele dintr-o inscripție : (sus) DEO INVICTO cu litere înalte de 0,7—0,9 cm ; (lateral) ..AAPA EX [voto ?] Interiorul literelor a fost umplut cu minium roșu.

Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin din Reșița. Inv. P 76 R 2—6^a. Fig. 6.

7. *Basorelief* din marmoră albă ; fragment cu dimensiunile de 16,5 × 6,5 × 2 cm. Reprezintă marginea spre dreapta a piesei. Un chenar lat de 1,5 cm, vopsit în roșu cu minium, mai ales spre partea interioară mărginește piesa.

Să păstrează o parte din corpul lui Cautopates ; capul, picioarul stîng de sprijin și laba piciorului drept lipsesc. Acolitul purta o tunica lungă, pînă deasupra genunchilor ; cutele ei erau vopsite în roșu ; la brîu purta cingătoare de care atîrna un pumnal a cărui teacă era vopsită cu roșu. De la gît, trecînd peste umărul stîng, se distinge mantia vopsită și ea în

^a *Idem*, nr. 2.

^a *Idem*, nr. 3.

Fig. 6 Fragmentul de relief nr. 6.

roșu. În mîna stîngă ținea o falcă (?) sau alt obiect cu capătul îndoit; capătul de sus al piesei este rupt. Toată piesa a fost vopsită cu roșu. Capătul de jos al piesei stă în palma mîinii; mijlocul piesei se sprijinea pe umărul stîng. De piesă era agățat, atîrnînd peste umăr de toartă un vas sau un coșuleț. Mînerul și corpul acestei piese erau vopsite cu culoare verde sau albastră.

Calitatea execuției este bună

Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin. Inv. P 76 R 7. Fig. 7.

8. *Relief votiv* din marmoră albă cu mică; fragment cu dimensiunile de $11 \times 6 \times 1,8$ cm. Reprezintă o parte din marginea laterală de jos a piesei.

Se disting părți din scena principală; gamba piciorului drept al lui Mithras care apasă coapsa și piciorul taurului; sub acestea se observă o parte din coada șarpelui. În partea inferioară se află un chenar lat de 4—5 cm, anepigraf.

Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin. Inv. P 76 R 8⁹. Fig. 8.

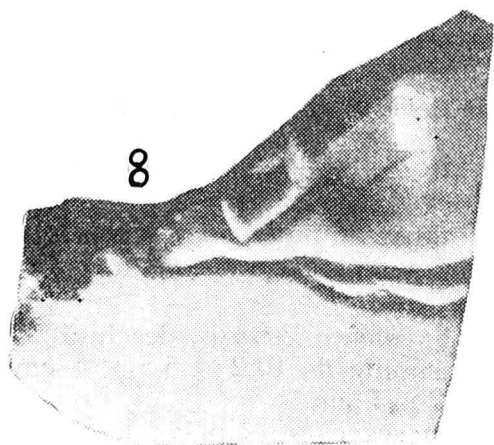
9. *Relief votiv* din marmură albă; fragment cu dimensiunile de $14 \times 14,2 \times 2,2$ cm. Reprezintă colțul din stînga jos al piesei cu o porțiune din partea centrală. Chenarul are lățimea de 1 cm lateral și 2 cm în partea inferioară. Partea interioară a chenarului era vopsită cu minium roșu.

⁹ *Idem*, nr. 4.

7

Fig. 7 Parte din relieful nr. 7.

8

Fig. 8 Relieful fragmentar nr. 8.

9

Fig. 9 Relieful fragmentar nr. 9.

Se păstrează părți din două registre ; registrul cu scena principală și registrul inferior.

Din scena principală se disting de la stînga spre dreapta : Cautes, stînd cu picioarele încrucișate ; stîngul este adus în fața piciorului drept de sprijin. Capul acolitului lipsește. Este îmbrăcat cu o tunică lungă pînă

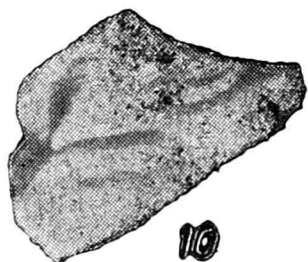

Fig. 10 Fragmentul nr. 10.

Fig. 11. Fragmentul nr. 11.

la genunchi; pe piept se disting părți din mantie. Mîna dreaptă stă întinsă pe lîngă corp; se pare că ține o făclie cu flacăra în jos. Spre dreapta se vede piciorul drept al zeului Mithras care apasă asupra coapsei și piciorului taurului; sub acestea se distinge scorpionul (?) sau testiculele taurului(?) și o parte din coada șarpelui.

Registrul inferior este despărțit de scena principală printr-un chenar orizontal lat de 0,6 cm. În prima scenă Mithras în picioare cu brațul drept ridicat, iar cel stîng arătînd înainte în jos; în fața lui îngenunchiat pe un altar stă soarele (Sol), cu mîinile întinse spre zeu; urmează într-un minuscul mausoleu două personaje așezate unul în fața altuia (Mithras și Sol). Partea interioară a chenarului și probabil și scenele au fost vopsite în roșu.

Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin. Inv. P 76 R 9¹⁰. Fig. 9.

10. *Relief votiv* din marmoră albă cu mică; fragment cu dimensiunile $6,8 \times 4 \times 1,5$ cm. Reprezintă o parte a piesei care nu se poate determina.

Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin din Reșița. Inv. P 76 R 15¹¹. Fig. 10.

11. *Relief votiv* din marmoră albă; fragment cu dimensiunile de $6,5 \times 4 \times 1,5$ cm. Reprezintă o porțiune din marginea piesei, dar nu se poate determina poziția; nici fragmentul de scenă nu se poate determina.

Muzeul de Istoria al județului Caraș-Severin din Reșița. Inv. P 76 R 16¹². Fig. 11.

12. *Relief votiv* din marmoră de culoare cenușie deschisă; se păstrează două fragmente; primul cu dimensiunile de $10,2 \times 5,5 \times 1$ cm; cel de al doilea cu dimensiunile de $7,5 \times 4 \times 1$ cm.

Primul fragment reprezintă o parte din scena principală; în partea superioară se distinge un chenar lat de 0,8 cm. În cîmp se observă mîna lui Cautopates care ține o făclie ușor aplecată spre stînga. Mai spre stînga de la făclie se poate constata prezența unor părți dintr-o scenă ce ar putea fi mîna stîngă a zeului Mithras prinzînd botul taurului.

¹⁰ *Idem*, nr. 5.

¹¹ *Idem*, nr. 7.

¹² *Idem*, nr. 8.

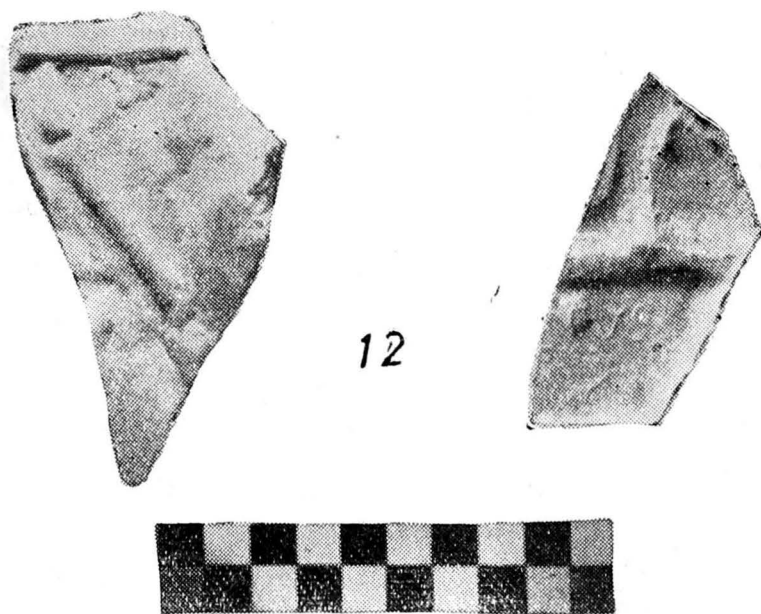

Fig. 12. Fragmentele din relieful nr. 12.

Al doilea fragment reprezintă probabil tot o parte din scena principală : partea ei inferioară. Se observă partea anterioară a corpului șarpelui (?). Urmează un chenar lat de 3 cm pe care se păstrează o parte din inscripția dedicatorie, care avea textul scris pe două rînduri. Literele sînt înalte de 0,7 cm: NVS/.....E (centuria) ST.....

Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin din Reșița. Inv. P 76 R 110¹³. Fig. 12.

13. *Statuetă* din marmoră albă; fragment cu dimensiunile de 4,5 × 3,5 × 3,5 cm.

Reprezintă capul zeului Mithras cu bonetă frigiană; vârful bonetei este rupt. Fața ovală a teului este încadrată de o coafură. Elementele feței se disting bine: nasul drept, gura cu buzele ușor întredeschise, bărbia rotunjită. Ochii nu sînt destul de clar redați.

Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin din Reșița. Inv. P 76 R 12¹⁴. Fig. 13.

14. *Statuetă* sau *grup statuar* din marmoră albă; fragment cu dimensiunile de 7,5 × 7 × 3,5 cm. Reprezintă o parte din scena principală a unei reprezentări mithraice.

Se păstrează o parte din corpul zeului Mithras: bustul din care se vede doar mîna dreaptă cu care a înfipt pumnalul în gîtul taurului; laba mîinii stîngi cu care apucă botul taurului, cutele tunicii; partea de la genunchi

¹³ *Idem*, nr. 9.

¹⁴ *Idem*, nr. 10.

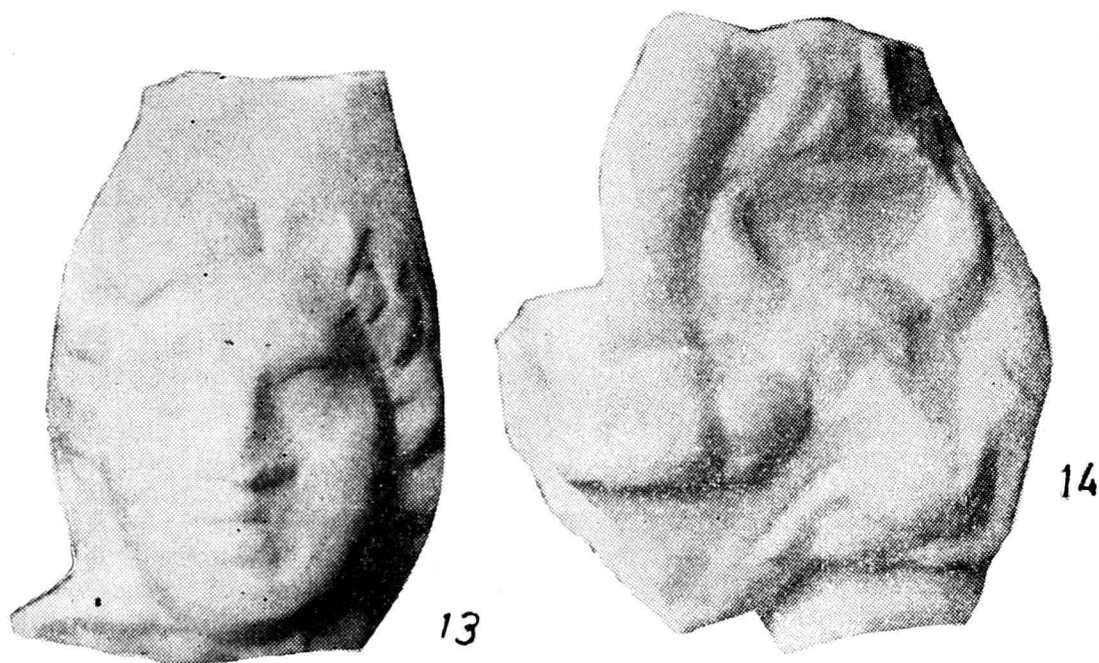

Fig. 13 Fragment de statueta a lui Mithras

Fig. 14 Fragment dintr-un basorelief reprezentând pe Mithras.

în sus a piciorului stîng. Capul taurului este bine păstrat : ochii, coarnele, gîtul. Se distinge bine butonul pumnalului și o parte din lama rămasă afară.

Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin din Reșița. Inv. P 76 R 11¹⁵. Fig. 14.

Prezența a cel puțin 14 monumente votive închinat lui Mithras la Pojejena este susceptibilă de o discuție, cu atît mai mult cu cît, se pare, toate aceste monumente provin din castru. Deocamdată vom trece în revistă problemele legate de datarea pieselor, proveniența lor și însemnătatea istorică.

Singurele indicii pentru datare le oferă doar descoperirea fragmentelor în turnul din colțul de NE al castrului cu zid de piatră. Dacă acceptăm că fortificația cu zid de piatră a fost construită la mijlocul secolului al II-lea¹⁶, această dată constituie un *terminus post quem* pentru datarea pieselor mithraice. Cum au ajuns piesele în acest turn, și cum mai poate fi interpretată prezența lor acolo rămîne o chestiune secundară. În mod cert nu putem data piesele dincolo de limitele secolului al III-lea, cînd începe „era” creștină. De aceea propunem pentru datare perioada cuprinsă între anii 150—250 e.n.

¹⁵ *Idem*, nr. 11.

¹⁶ N. Gudea, în *Banatica*, II, p. 340.

Din punct de vedere tipologic monumentele de la Pojejena și aci ne referim exclusiv la *reliefuri* se împart în trei grupe (tipuri): Piese nr. 1 și probabil 3 fac parte din tipul cu reprezentarea într-un singur registru, cuprinzând scena principală a sacrificiului mithraic. Piese nr. 2, 5, 7 aparțin tipului de reprezentare cu două registre. Un registru superior și registrul cu scena principală a sacrificiului. Piese nr. 4, 6, 8, aparțin tipului de reprezentare cu trei registre. Despre nr. 6 am putea afirma chiar că reprezintă un tip cu patru registre.

Inscripțiile apar, după cum se pare, pe toate tipurile de reliefuri. Basoreliefurile și statuetele sînt prea fragmentare pentru a încerca să le încadrăm într-o tipologie generală.

Din punct de vedere calitativ execuția reprezentărilor este bună. Schematizarea care le caracterizează pe toate este se pare o trăsătură generală. Reprezentările sînt tipice iconografiei mithraice. Abateri nu sînt de la aceasta. Desigur fiecare relief are anumite particularități proprii și ceea ce este interesant nu seamănă unul cu altul. Am remarca chiar o particularitate: basorelieful (nr. 6) reprezintă un Cautopates într-o postură pentru care nu am găsit nici o analogie: aceea în care poartă pe umăr un coșuleț sau o bocea (?).

Analogii foarte apropiate lipsesc pentru piesele de la Pojejena. Subliniem însă că ele pot fi încadrate în grupa mai mare a reprezentărilor din Dacia, Moesia Superior și Pannonia Inferior.

Nu putem preciza deci dacă monumentele au fost lucrate pe loc sau au fost aduse din altă parte. Varietatea lor și mai ales diferențierile ne îndeamnă să credem că puteau proveni din mai multe centre de fabricare.

Credem că prezenta unui număr relativ mare de piese votive (reliefuri, basorelieful și statuete) închinat lui Mithras la Pojejena ne îndreptățește să credem în existența unui sanctuar ridicat acestui zeu aici. Dacă acest sanctuar a fost în castru, așa cum par a arăta descoperirile, sau în afara lui o vor preciza cercetările viitoare. Deocamdată putem presupune că prezența sanctuarului este în orice caz în strînsă legătură cu castrul. Două din inscripții ne arată adoratori dintre militari. Ambele observații confirmă reputația de care zeul se bucura în rîndurile militarilor¹⁷.

NICOLAE GUDEA — OVIDIU BOZU

ABOUT THE EXISTANCE OF A MITRAEUM AT POJEJENA

(S u m m a r y)

The paper presents fourteen fragments of monuments representing votive plaques, basoreliefs and statuettes dedicated to Mithras. Eleven of this fragments are found in the NE corner-tower of the roman camp of Pojejena (district Caraș-Severin) during the excavations

¹⁷ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 372.

carried out in 1976. Four monuments were discovered by chance many years ago. One of the fragments discovered in 1976 completes a monument (nr. 1) which was discovered in 1896.

The votive reliefs belong to the type of representations of Mithras known in the area of the Middle Danube. From a typological point of view there are monuments with one register (nr. 1 and 3), with two registers (nr. 2, 5 and 7) and three registers (nr. 4, 6 and 8). Some of the reliefs have inscriptions.

On account of the great number of mithraic finds, the authors presume the existence of a mithraeum at Pojejena, may be in the fort itself during the 2nd and 3rd centuries A.B.

COHORS I SAGITTARIORUM LA ZĂVOI (JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN)

În toamna anului 1976, a fost efectuată o perigheză în hotarul mai multor localități situate de-a lungul Văii Bistrei. Au fost descoperite cu această ocazie noi puncte de interes arheologic, care vin să completeze pe cele cunoscute deja din cercetările mai vechi.

Un asemenea punct, căruia i s-a acordat o atenție sporită, se află situat în imediata vecinătate a cimitirului din comuna Zăvoi. În acest loc se poate observa cu ușurință la suprafața solului urme de ziduri, care se pierd în grădinile împrejmuite ale localnicilor. Din relatările celor doi proprietari în a căror grădini se pierd zidurile amintite, s-a putut deduce că odată cu lucrările de primăvară a pământului sînt scoase la suprafață fragmente de țigle, cărămizi, pietre și mortar (dealtminteri găsite de noi și în suprafața necultivată), fapt ce indică existența unor vestigii romane situate în acest punct.

Îndepărtînd o ridicătură de pietre, peste care se așternuse un strat superficial de sol vegetal, au apărut fragmente de țigle, cărămizi, și mortar. Continuînd investigațiile, la numai 15 cm sub dărîmătură apar fragmente ceramice din sec. II—III e.n., aparținînd unui capac și unui fund de vas, lucrate la roată, semifină de culoare gri-cenușie și cu o ardere proastă Fig. 1—2. un piron din fier în patru muchii cu capul rotund, lung de 18 cm (Fig. 3), precum și două cărămizi rotunde, aparținînd instalației de hipocaust, ambele avînd aplicate central ștampila cohortei I Sagittariorum.

Prima cărămidă, cu dimensiunile de 18×5 cm are ștampila în tabula ansata: 113×29 mm; literele în relief înalte de 25 mm: COH(ors) I S(agittariorum): O + H în ligatură (Fig. 4).

A doua cărămidă, identică cu prima, are literele mai puțin vizibile, îndeosebi litera O (Fig. 5). Ca element în plus, în colțul din stînga se pot distinge urmele lăsate prin presare de marginea ștampilei în timpul aplicării ei și a cărei dimensiuni, calculînd spațiul ce o separă de tabula ansata, sînt de 120×50 mm. La ambele ștampile se poate observa uzura literelor ce indică o folosire îndelungată a acestora.

Prezența la Zăvoi, a două cărămizi aparținînd cohortei I Sagittariorum ridică în mod firesc noi probleme în legătură cu această unitate militară.

Fig. 1

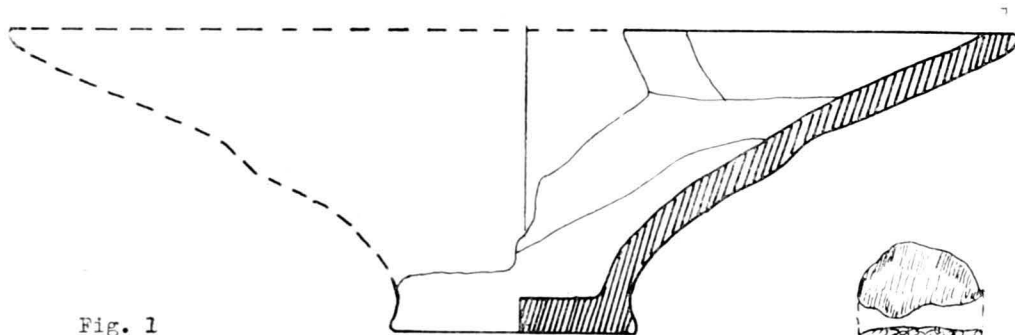

Fig. 2

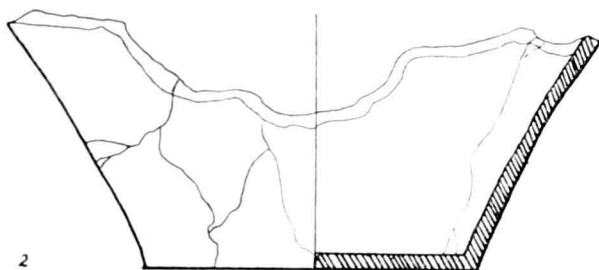

Fig. 3

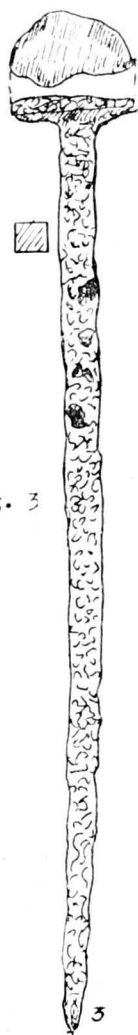

Fig. 4

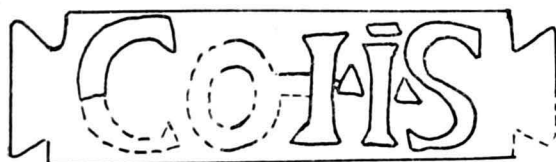

Fig. 5

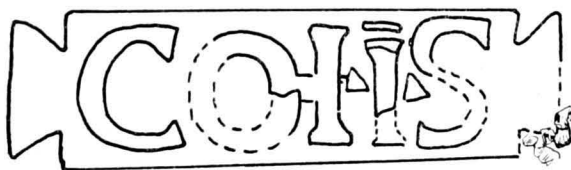

Fig. 1—5 Zăvoi, (1. — capac de vas; 2. — fund de vas; 3. — piron de fier; 4—5 tipuri de ștampile).

Călăuzându-ne după indicațiile din Tabula Peutingeriana, pe drumul roman dintre Tibiscum și Ulpia Traiana Sarmisegetuza, prima localitate pe care itinerariul antic o înscrisie este *Agnaviae*, identificată ipotetic pe teritoriul de azi al comunei Zăvoi, unde cercetările mai vechi și mai noi consemnează existența unui mare castru în jurul căruia s-a dezvoltat ulterior o așezare romană¹.

Plecînd de la acest fapt, descoperirea celor două cărămizi avînd imprimată ștampila cohortei I Sagittariorum nu poate fi doar întîmplătoare, sugerează o staționare mai îndelungată a acestei unități în localitatea amintită mai sus. Pînă în prezent este cunoscut că această cohortă a staționat în două garnizoane din Dacia. Luată în ordine cronologică, o găsim mai întîi la Tibiscum (atestată epigrafic în anul 165)² și apoi la Drobeta³. Prezența acei cohorte, au a unei vexilații a acestei unități la Zăvoi, poate fi pusă în legătură cu asigurarea drumului și mai ales pentru paza defileului dintre Bucova și Zăicani, cu atît mai mult cu cît prezența ei o găsim semnalată în jurul anilor premergători războaielor marcomanice. La întrebările cît timp a staționat această cohortă la Zăvoi, dacă a avut sau nu un timp garnizoana aici, doar săpăturile arheologice ce vor fi întreprinse în viitor vor putea lămuri aceste probleme.

OVIDIU BOZU

COHORS I SAGITTARIORUM IN ZĂVOI (KRS. CARAȘ-SEVERIN)

(Z u s a m m e n f a s s u n g)

Im Bereich der Gemeinde Zăvoi wurden im Rahmen einer Untersuchung im Gemeindefriedhof mehrere Tonscherben, Eisengegenstände sowie zwei einem *Hypocaust* angehörenden Ziegel entdeckt. Die letzten trugen den Stempel *C(ohors) I Sag(ittariorum)*. Die Anwesenheit der aus dem benachbarten Tibiscum bekannten Hilfstruppe kann hier in Zăvoi mit der Bewachung des Römerstraßen und insbesondere des Siebenbürgisch-Eisernen Tores, d.h. des Engpasses zwischen Bucova und Zăicani in Zusammenhang gebracht werden.

¹ I. F. de Marsigli, *Description du Danube de puis la montagne de Kalenberg en Autriche jusqu'au confluent de la rivière de Jantro en Bulgarie*, Haga, 1744; B. Milleker, *Delm.*, 62; K. Miller, *Itineraria romana*, Stuttgart, 1916, p. 547; Traian Simu, II, tab. 8, fig. XXX., *Drumuri și cetăți romane în Banat*, Lugoj, 1924, p. 29; Al. Borza, *Banatul în timpul romanilor*, Timișoara, 1943, p. 70; Idem, *Cetățile romane dintre Tibiscum și Sarmizegetusa*, în *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, XI, 1943, p. 210—216; C. Daicoviciu, AISC, IV, p. 308; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 152, 221; D. Tudor, *Orașe, Țiguri și sale în Dacia romană*, București, 1968, p. 43—44; TIR, L. 34, p. 25.

² M. Moga, *Știri noi despre garnizoana militară de la Tibiscum*, în *Tibiscus*, III, p. 129 și urm.

³ M. Moga, I. I. Russu, *Lapidarul Muzeeului Banatului*, Timișoara, 1974 p. 51; M. Moga, *op.cit.*, p. 130; D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1968, p. 274, 381, 389; D. Benea, *Cîteva precizări cu privire la monumentele epigrafice ale cohortei I Sagittariorum la Drobeta*, în SCIVA, 27, 1976, p. 77 și urm.; IDR, III/1, nr. 251.

DRUMURILE ROMANE ÎN BANAT

Spațiul geografic cuprins între Mureș, Tișa, Dunăre și Carpați, cunoscut din secolul al XVIII-lea sub numele de Banat, este rodul unui frământat trecut geologic care și-a pus amprenta asupra actualului relief, conferindu-i aspectul unui vast amfiteatru larg deschis spre Cîmpia Panoniei.

Treapta cea mai înaltă este reprezentată de rama terminală vestică a Carpaților meridionali și de sectorul sudic al Carpaților occidentali. Alitudinea scade de la est spre vest și întreaga zonă muntoasă este fragmentată de numeroase depresiuni tectonice. La poalele munților, de la nord spre sud se alipește, ca o prispă, banda dealurilor piemontului vestic, înălțată din materialul detritic despus pe țărmul fostului lac panonic în neogen și cuaternar. Dealurile au forma unor culmi prelungi, cu spinarea netezită sau rotunjită, între Bega și Mureș avînd înfățișarea unui adevărat podiș. Cea mai joasă treaptă o constituie Cîmpia Banatului, parte din marea cîmpie a Dunării de mijloc, formată dintr-o pătură sedimentară așezată pe un vechi soclu cristalin hercinic scufundat inegal sub apele ce ocupau odinioară Depresiunea Panonică. Cîmpia coboară lin spre vest, urmînd retragerile succesive ale apelor de odinioară și la contactul cu dealurile pătrunde pe alocuri către zona înaltă din estul Banatului sub forma unor golfuri care marchează traseul sinuos al țărmului fostului lac panonic. Afectat în mare parte de mișcări de subsidență care continuă și azi, sectorul vestic al cîmpiei a fost, pînă în secolul al XVIII-lea, acoperit pe mari întinderi de mlaștini, care au constituit o barieră naturală greu de trecut, ea despărțind pămîntul bănățean de țărmul panonic.

Deși diferențiat după relief în zone distincte, Banatul în ansamblu are totuși un caracter unitar, asigurat în primul rînd de rețeaua hidrografică, care, în cea mai mare parte, centrată în masivul Semenic, se orientează în funcție de lășările tectonice, spre fosa adîncă din sud-estul Depresiunii Panonice, asigurînd astfel căi de acces lesnicioase pînă în inima zonei muntoase.

Privit în legătură cu marile regiuni fizico-geografice vecine, pămîntul bănățean apare, din punct de vedere genetic, ca o îmbinare a două unități morfostructurale. Una, carpatică, prelungită în chip firesc la sud de Dunăre, îl leagă de spațiul balcano-eggean, frământat și fărîmițat într-o multitudine

de regiuni închise ; alta, panonică, întindere plană de o parte și de alta a Dunării de mijloc, îl leagă de spațiul central-european. Articularea la cele două mari spații geografice este mijlocită de rețeaua hidrografică, care pornind din rama muntoasă ce înconjoară Depresiunea Panonică se îndreaptă spre Dunăre, către zona de scufundare din sud-vestul Banatului, unde se concentrează ca într-o piață de adunare a apelor, fapt care-i conferă o poziție centrală în interiorul bazinului dunărean, transformînd zona dintre Singidunum și Dierna într-un punct obligat de trecere.

Deosebite din multe puncte de vedere, cele două spații se întîlnesc de-a lungul Dunării bănățene unde apare o zonă de contact, atribuit confirmat și de climatul specific, rezultat din confluența elementelor continentale și mediteraniene, de aspectul florei și faunei care prezintă același dublu caracter.

În vasta arie circumscrisă de Alpi și Carpați, împărțită de Dunăre în două jumătăți, se înscriu patru mari axe de circulație, care asemenea rețelei hidrografice, gravitează tot spre sud-vestul Banatului. Una, între Sava și Drava, de-a lungul limitei care separă Depresiunea Panonică de Peninsula Balcanică, asigură legătura, peste Alpii Iulieni cu nordul Italiei. A doua, de-a lungul culuarului Morava-Vardar care despică în două Peninsula Balcanică, canalizează circulația între spațiul nord-dunărean și Marea Egeea. Cea de a treia axă este reprezentată de Defileul Dunării, care de la Baziaș la Gura Văii, ferestruind lanțul carpatic asigură accesul dinspre Marea Neagră către centrul Europei. A patra axă o formează valea Tisei care leagă Carpații nord-vestici de Dunăre. Intinsele mlaștini de pe malul stîng al Tisei au impus însă deplasarea traseului spre est, către poalele Carpaților Occidentali.

Aceste artere naturale au fost utilizate de om din cele mai îndepărtate vremuri și de-a lungul lor s-au scurs populațiile preistorice, au fost vehiculate bunuri materiale și culturale și s-au înfruntat imperii. Calea dintre Sava și Drava împreună cu valea Moravei au fost principalele artere de penetrație romană spre nordul Dunării și au dat naștere unui adevărat nod rutier între Singidunum și Dierna, de unde prin Banat se ajungea în Dacia intracarpatică.

La baza rețelei rutiere care avea să se dezvolte în Dacia romană a stat drumul de pe malul drept al Dunării bănățene, construcție începută de Tiberiu, continuată de Vespasian, Titus, Domițian și încheiată de Traian în preajma primului război cu dacii. De pe acest drum, pornind de la Lederata și Dierna, două artere, ocolind Munții Banatului, se vor întîlni la Tibiscum de unde se vor ramifica spre valea Mureșului și valea Bistrei pentru a pătrunde în Dacia intracarpatică. Nu este exclus ca începutul rețelei de drumuri romane în Banat să dateze încă din timpul lui Domițian cînd armata romană sub comanda lui Tettius Iulianus îi înfrînge pe daci la Tapae. Cu acest prilej, pentru a se asigura deplasarea grelelor mașini de război ce intrau în dotarea legiunilor, romanii, în mod cert, au fost obligați să execute anumite amenajări rutiere oricît de rudimentare vor fi fost ele. Faptul că romanii au pretins lui Decebal să consimtă la trecerea trupelor

din Moesia spre frontul marcomanic prin regatul său¹, credem că își are temeiul tocmai în existența unui drum prin Banat, de unde armatele romane aveau să se îndrepte spre partea de nord a Cîmpiei Tisei.

În cadrul rețelei rutiere romane care măsoara aproape 80.000 km, drumurile din Banat apar ca artere de penetrație destinate să racordeze ținutul din interiorul arcului carpatic la magistrala care de-a lungul Savei și Dunării separa Peninsula Balcanică de restul Europei. În acest scop romanii au utilizat căile naturale de acces, fixînd un traseu de-a lungul dealurilor piemontane din vestul Banatului și altul de-a lungul culoarului Timiș-Cerna în partea de est. De la Tibiscum, ținînd seama tot de realitățile geografice un drum se va îndrepta spre Mureș iar altul spre Țara Hațegului, scheletul rețelei rutiere fiind format din două linii care se intersectează în nodul rutier de la Tibiscum și se sprijină pe Dunăre.

Pentru cunoașterea drumurilor romane din Banat nu dispunem azi decît de puține și incomplete izvoare. O primă sursă o constituie lucrarea gromaticului Balbus, participant la războaiele dacice în care se relatează despre măsurătorile efectuate în timpul operațiilor militare pentru construirea fortificațiilor necesare apărării comunicațiilor².

Fragmentul din opera pierdută a împăratului Traian în care se spune „de acolo am înaintat spre Berzovis, iar apoi spre Aizisis”³, deși nu oferă amănunte de ordin topografic, poate fi utilizat pentru a stabili distanța dintre cele două puncte, care, dacă o raportăm la *magnum iter*, etapa normală de marș a armatei romane după Vegetius, este de 30 km, iar dacă ne referim la *justum iter* este de 15 km.

Ptolemeu ne transmite numele a șapte localități situate pe teritoriul Banatului⁴. Dintre acestea Aicizis, Arcidava, Tibiscum, Dierna și Agmonia apar și în alte izvoare, Zurobara rămîne necunoscută iar Zeugma, așezată pe malul stîng al Dunării bănățene apare și ca numele unui post de frontieră pe Eufrat⁵. Deși a utilizat hărți rutiere și descrieri de itinerarii, așezarea geografică a acestor localități, în funcție de latitudine și longitudine, este arbitrară.

Dintre itinerarele romane doar Tabula Peutingeriană indică traseul a două drumuri care străbat Banatul de la Dunăre spre nord și ne furnizează ca elemente susceptibile de a fi interpretate un număr de 16 toponime, distanța dintre ele în mile (1 milă = 1480,5 m) și o vigneta⁶. Asupra ei au fost formulate în ultimul timp, numeroase rezerve în legătură cu localizarea toponimelor și se afirmă că rețeaua de drumuri de pe Tabula Peutingeriana nu înfățișează toate drumurile din Imperiu, ci numai pe cele folosite de serviciul de poștă⁷. În ceea ce privește datarea, forma actuală a Tabulei,

¹ *Istoria României*, vol. I, București, 1960, p. 299

² *** *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București, 1964, p. 473; se va cita în continuare, *IzvIstRom*.

³ *Ibidem*, p. 485.

⁴ *Ibidem*, p. 545, 547.

⁵ R. Chevallier, *Les voies romaines*, Paris, 1972, p. 277.

⁶ *IzvIstRom*, vol. I, București, 1964, p. 739.

⁷ R. Chevallier, *op. cit.* p. 27.

are după ultimele cercetări două faze anterioare : una de la începutul secolului al III-lea, cu redacția în occident, alta de la sfârșitul secolului al IV-lea sau începutul celui următor, legată de activitatea împăratului Theodosiu al II-lea, fără nici o intervenție ulterioară în evul mediu, cu excepția citorva modificări de amănunt care evocă miniaturile din secolul al XIII-lea, efectuate poate de un călugăr din Colmar⁸.

Cosmografia Anonimului din Ravenna, operă a unui călugăr din secolul al IX-lea, prescurtează documente care urcă pînă în secolul al V-lea și după unele toponime, situația din secolul al V-lea pare a fi rezultatul despuierii unei hărți rutiere mai completă decît Tabula Peutingeriana⁹. Cu privire la Banat, Cosmografia ne oferă 14 toponime, unele necunoscute pe Tabula Peutingeriana iar altele într-o formă coruptă, precum și hidronimele Tisia, Tibisia, Drica, Marisia și Arine¹⁰. Cu toate învinuirile aduse acestei opere, nu poate fi trecut cu vederea faptul că, în ceea ce privește Dacia, Ravenatul subliniază că a folosit ca principală sursă pe Sardatius sau Sardacius, autor necunoscut dar care după nume s-ar putea să fie fost originar din nordul Dunării și deci bun cunoscător al locurilor. Formele considerate corupte la Anonimul din Ravenna ar putea fi cele populare, aflate în circulație în graiul localnicilor din secolele V—VI și deosebite de cele oficiale din Tabula Peutingeriana.

În sprijinul acestei ipoteze pot fi invocate două hidronime bănațene pomenite de Ravenat : Drica și Arine. Primul apare sub formele Drekon, Dréncon la Priscus Panites¹¹ și Dricca la Iordanes¹². Numele riului a fost socotit de origine dacică sau germanică iar recent a fost derivat dintr-o rădăcină primară indo-europeană¹³ și identificat cu riul Bega de azi. Mult mai sigur pare însă, credem noi, că hidronimul Drica își are originea în lat. *directiare* „a învîrți, a se întoarce, a îndrepta”, care în bulgara occidentală a dat *dricam* „a rătăci, a se abate din drum”, considerat element al limbii balcanice necunoscut limbii române¹⁴. Atestarea acestui hidronim la anii 448 și 551 exclude filiera slavă și constituie o altă dovadă despre continuitatea populației romanice pe meleagurile noastre în graiul căreia termenul va fi existent și ca apelativ dar nu s-a păstrat în limba română decît sub forma *dric* „piesă la car”, care se învîrte în jurul unui ax și imprimă direcția vehiculului mult mai apropiat semantic de cuvîntul latin decît de maghiarul *derék* „mijloc” din care se considera că derivă. Conținutul semantic al hidronimului Drica exprimă și o realitate geografică frapantă, cursul divagant al riului Bega în zona de subsidență a cîmpiei

⁸ *Ibidem*, p. 9—30; discuții mai ample în lucrarea lui A. și M. Levi, *Itinerarea picta. Contributo allo studio della Tabula Peutingeriana*, Roma, 1967; se va cita în continuare T.D.

⁹ R. Chevallier, *op.cit.*, p. 35.

¹⁰ *** *Fontes historiae daco-romane*, București, 1970, p. 580.

¹¹ *Ibidem*, p. 260, 282, II.

¹² *Ibidem*, p. 428.

¹³ I.I. Russu, *Nume de riuri din vestul Daciei*, în *Cercetări de lingvistică*, tom. II, 1957, p. 257—258.

¹⁴ I. Petcanov, *Intorno ad alcuni elementi lessicali del latino balcanico ignoti al (daco) romeno*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, I, București, 1970, p. 1026.

bănăţene unde pînă nu de mult apele rîului şerpuiau leneş formînd împreună cu Timişul o adevărată încîlceală de ape¹⁵.

Tot romanicilor autohtoni trebuie atribuit şi hidronimul *Arine* din lat. *arena* „nisip” conservat ca apelativ pînă astăzi în limba română din părţile Banatului sub forma *arină*. Considerat ca o formă coruptă din *Miliare*¹⁶, el exprimă însă tot o realitate geografică şi anume vechiul braţ înnisipat al Mureşului cunoscut în prezent sub numele de *Aronca*. Ca toponim apelativ *arena* este pomenit în forma *Arina* şi de Procopius din Caesarea¹⁷ localitate în Moesia Inferior lângă Dunăre, între Nicopolis şi Sucidava, pe la anii 553—555, într-o zonă unde el reflectă aceaşi realitate geografică.

Cîteva date utilizabile în legătură cu reţeaua rutieră romană din banat aflăm şi în Getica lui Iordanes, unde referindu-se la „Dacia cea veche”, autorul arată că „este înconjurată de o cunună de munţi avînd numai două intrări, una pe la Boute şi alta pe la Tapae¹⁸. După K. Miller, Boute ar fi pe culoarul Bistrei¹⁹, localizare confirmată eventual de oiconimul Bouţar, cu originea în apelativul *bouřă* sau *băuřă* „piatră de rîu rulată”, fără etimologie în DA, dar care redă aspectul geografic caracteristic al văii Bistrei, cu largi terase sculptate în aluviuni alcătuite din bolovăniş rulat. Acceptînd această localizare, a doua intrare, Tapae, Trebuie situată mai la nord şi nu poate fi decît culoarul Lăpugelor prin care se ajunge de pe valea Begăi, peste Făget, la Micia, sau culoarul Mureşului dintre Săvirşin şi Zam.

Pentru localizarea bătăliilor de la Tapae undeva în colţul de nord-est al Banatului pledează cîteva considerente de ordin geografic şi militar. Astfel, ţinînd seama că obiectivul principal al operaţiilor militare îl constituia centrul politic al dacilor din Munţii Orăştiei, care nu putea fi atăcat pe un front larg decît dinspre nord, într-o primă etapă, armata romană trebuia să-şi asigure controlul asupra văii largi a Mureşului dintre Deva şi Alba-Iulia, întrerupînd în acest chip legătura cu Podişul Transilvaniei şi Munţii Apuseni pentru ca apoi să poată porni la atac spre sud în direcţia Sarmizegetusei. Ocuparea bazei de plecare la atac de pe valea Mureşului se putea realiza cu mai multă uşurinţă pornind de la Tibiscum, peste interfluviul dintre Timiş şi Bega, lăsînd la est Munţii Poiana Rusca şi atingînd Mureşul, fie în zona Săvirşin-Zam, fie în şesul Iliei lângă Micia. Drumul prin culoarul Bistrei şi Depresiunea Haţeg pare mai dificil, obligînd armata romană să-şi alungească dispozitivul, să aibe flancurile în permanenţă ameninţate de inamicul bine adăpostit în pădurile de pe versanţi şi la ieşirea din depresiune să forţeze culoarul Streiului avînd în faţă grosul forţelor dace din Munţii Orăştiei.

Despre drumurile romane aflăm ştiri şi în documentele medievale bănăţene unde apar sub denumirea de „drumul pietros” sau „drumul uscat”

¹⁵ V. Tufescu, *Zone de subsidenţă de la Timişoara*, în *Comunicările Academiei R.S.R.*, tom. VII, nr. 2, 1957, p. 249.

¹⁶ I. I. Russu, *op.cit.*, p. 260.

¹⁷ F. H. D. R., II, p. 472.

¹⁸ *Ibidem*, p. 419.

¹⁹ V. Cristescu, *Istoria militară a Daciei romane*, Bucureşti, 1937, p. 107.

și deoarece în evul mediu nu au existat decît drumuri de pămînt, cele care poartă aceste determinative nu pot fi decît drumuri romane. Ele sînt menționate mai ales în legătură cu reambularea unor moșii, servind pe mari întinderi ca repere cadastrale și dînd probabil naștere unui peisaj agrar specific. Un act al capitlului din Cenad, emis în anul 1351 în legătură cu moșia Beninys din districtul Kuesd²⁰, amintește printre hotare un *kucsdu* „drum pietros” care în contextul toponimelor din document este în mod cert drumul roman dintre Biniș și Bocșa Română. Un alt act din anul 1371 privitor la niște moșii situate la vest de Munții Poiana Rusca, între Timiș și Bega, menționează printre hotare „quondam magnam viam vulgo Sohordovich vocatum”²¹.

Toponimia actuală oferă și ea date în legătură cu drumurile romane care în Banat sînt cunoscute sub denumirile de „Drumul Irinii, Drumul Mariei Tereza, Calea împărătească, Drumul bătrîn, și Iarc” din sl. *jarûkû* „șanț”. Existența drumului roman din Țara Almăjului este consemnată de oiconimul *Pâtaș*, dintr-un sud-slav răsăritean vechi *pat* „drum” și de hidronimul *Putna*, dintr-un sud-slav apusean mai nou *put* cu același înțeles. La fel trebuie interpretat oiconimul actual *Dulău* din magh. *dülö* „hotar”, reprezentat în evul mediu de drumul roman care trece prin localitate. Alte toponime par a indica prezența unor milearii. Astfel, un document din anul 1367 amintește pe lingă Slatina Nera de „quondam petram Wracha nominatam”²², cu funcție de reper cadastral și după nume, investită cu atribute magice, ori se știe că în Franța milearele au generat un adevărat cult popular, toponimele de acest gen, coincidînd, de obicei, cu amplasamentul cert al unui indicator rutier roman²³. Asemenea amplasamente ar putea sugera și toponimele: Scaunul împărătesc, Stîlpul împărătesc, La stîlp, La scaun, Scămmelul, Piatra judecății, Piatra pedepsei, Piatra scrisă, etc., întîlnite frecvent de-a lungul drumurilor romane din Banat. Această ipoteză este confirmată, de recenta descoperire a unui milearii roman la Lăpușnicel în punctul numit „*Znamăn*” sau „*Piatra Împăratului*”, în apropiere de o stațio sau o mansio romană.

TRASEUL DRUMURILOR ROMANE

Despre drumurile romane din Banat aflăm sumare mențiuni în lucrările lui Marsigli și Grisellini²⁴. Preocupări mai stăruitoare se remarcă abia

²⁰ *** *Documenta Romaniae Historica*, C, vol. X, București, 1977, p. 48.

²¹ Pesty Fr., *Krassó vármegye története*, III, Budapeșt, 1882, p. 120. Toponimul format din sl. *suh* „uscat” și *dol* „șanț” indică drumul roman Tibiscum — Răchita — Bulci. În același document în apropiere de drum apare și toponimul Teglavár (Pesty Fr., *op.cit.*, p. 110) „cetate de cărămidă”, care ar putea consemna ruinele unei fortificații sau o stație de poștă romană.

²² *Ibidem*, p. 79.

²³ R. Chevallier, *op.cit.*, p. 45.

²⁴ L. F. de Marsigli, *Description du Danube de puis la montagne de Kalenberg en Autriche, jusq' au confluent de la rivière de l'antro en Bulgarie*, Haga, 1744; Fr. Grisellini, *Istoria Banatului timișan*, București, 1926.

către finele secolului XIX și în prima jumătate a secolului nostru²⁵. În toate aceste lucrări însă, principalul obiectiv a fost stabilirea în linii mari a traseelor și identificarea toponimelor antice în funcție, mai ales, de Tabula Peutingeriana.

Pe baza cercetărilor de pînă acum, în TIR I, 34 se disting două categorii de drumuri romane în Banat²⁶. Una, considerată certă care include următoarele rute: 1. Lederata-Tibiscum; 2. Dierna-Tibiscum; 3. Tibiscum-Ulpia Traiana; 4. Slatina Nera-Prigor; 5. Micia-Partiscum. Alta, incertă cuprinzînd rutele: 1. Palanca-Slatina Nera; 2. Vărădia-Ciclova Română-Slatina Nera; 3. Prigor-Plugova; 4. Vărădia-Docnecea-Bocșa Română; 5. Surduc-Doclin-Bocșa Română-Berzovia și 6. Palanca-Dierna. Dintre acestea, doar rutele Lederata-Tibiscum, Dierna-Tibiscum și Tibiscum-Ulpia Traiana sînt cunoscute pe baza izvoarelor scrise antice. După Tabula Peutingeriana, drumul Lederata-Tibiscum cuprinde șapte segmente, din care cinci au o lungime de 12 mile, unul de 3 mile și altul de 10 mile, avînd în total 73 mile adică 108 km. Măsurînd pe harta 1:200.000 traseul acestui drum obținem însă o lungime totală de 124,3 km, ceea ce înseamnă că pe teren există o diferență în plus față de T.P. de 16,3 km. Drumul străbătînd însă o regiune care a permis desfășurarea unor tronsoane lungi și rectilinii, diferența nu poate fi pusă pe seama reliefului și nici pe necunoașterea traseului, întrucît mare parte din el a fost parcurs pe jos. Deși există și alte explicații posibile, cea mai verosimilă credem că o oferă greșelile săvîrșite de copişti în diferite epoci.

Lipsa de concordanță între distanțele indicate de T.P. și cele de pe teren pune sub semnul întrebării localizarea toponimelor antice acceptată pînă în prezent și implică reconsiderarea problemei în lumina unor date noi de J. Baradez și R. Chevallier, în legătură cu Tabula Peutingeriana și rețeaua rutieră din alte provincii ale Imperiului Roman²⁷. Demn de reținut pentru studiul nostru ni se par următoarele precizări: a) în general drumul roman evită așezările anterioare și chiar atunci cînd itinerarul antic menționează un oraș, nu în mod obligatoriu drumul traversează localitatea, ci de cele mai multe ori atinge doar teritoriu acestuia, *statio* sau *mutatio* fiind amplasată la încrucișarea cu un *deverticulum* care duce în oraș și din motive de securitate chiar la o anumită depărtare de drum; b) Tabula Peutingeriana nu indică întotdeauna stația sau localitatea, care cel mai adesea rămîne în afara drumului, ci încrucișările și răspîntiile de

²⁵ H. Kematmüller, *Die Römerstrasse in Banat*, în *Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik*, XIV, 1882; B. Milleker, *Utak és lakóhegy*, în *Dél-Magyarország a Rómaiak alatt*, Timișoara, 1883; K. Miller, *Itineraria romana*, Stuttgart, 1916; T. Simu, *Drumuri și cetăți romane în Banat*, Lugoj, 1924; A. Cucu, *Drumurile romane din Banat*, în *AnB*, II, nr. 2, 1929; V. Chirstescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937; E. Panaitescu, *Le grandi strade romane in Romania*, Roma, 1938; Al. Borza, *Banatul în timpul romanilor*, Timișoara-1943; Iar o recentă sinteză privitoare la drumurile romane din Dacia o datorăm regretatului învățat clujan M. Macrea, în *Viața în Dacia Romană*, București, 1969.

²⁶ **** TIR, I, 34, *Aquincum-Sarmizegethusas a-Sirmium*, Budapesta, 1968.

²⁷ J. Baradez, *Fossatum Africae*, Prais, 1949; *Vue aérienne de 19 l'organisation romaine dans la Sud algérienne*, Paris, 1949; *Réseau routier de la zone arrière du limes de Numidie*, în *Limese Studien*, Bâle, 1959; R. Chevallier, *Les voies romaines*, Paris, 1972.

drumuri; c) etapele între *stationes* sau *mansiones* sînt de obicei omogene pe același itinerar și atunci cînd o distanță apare anormală în raport cu o serie, avem dreptul să modificăm un semn pentru a obține o cifră de același ordin de mărime.

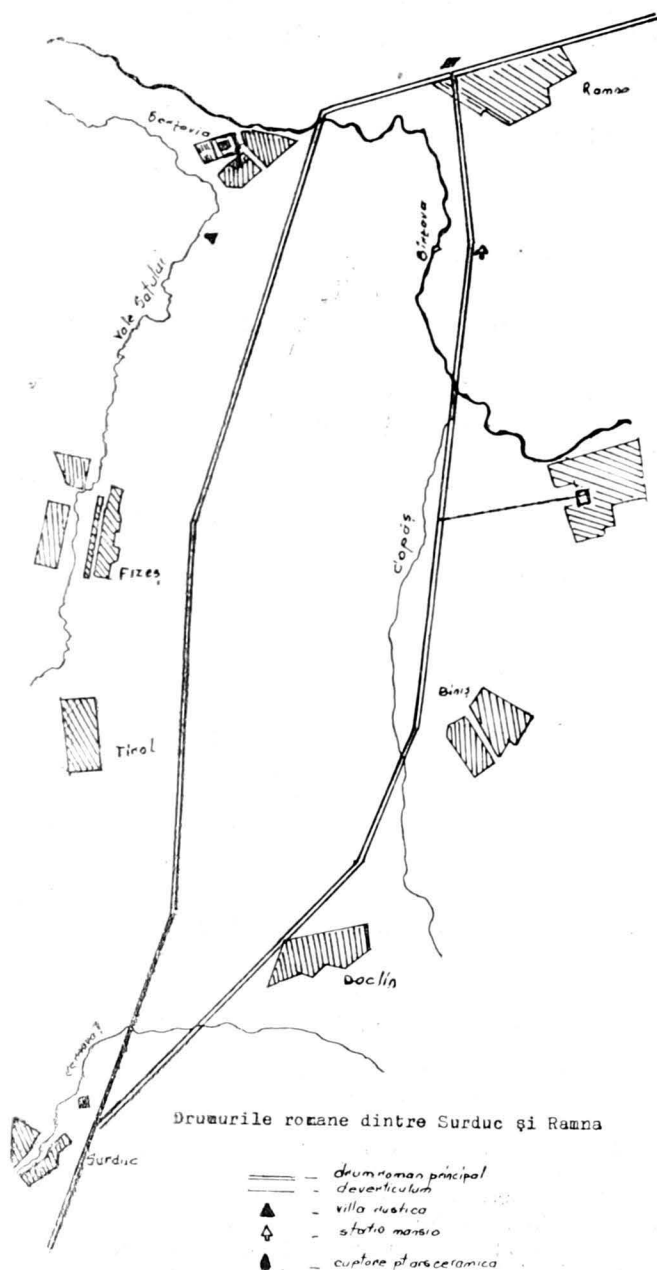

Fig. 1. — Harta drumurilor romane dintre Surduc și Ramna.

În cazul rutei Lederata-Tibiscum, pe baza cercetărilor de pînă acum, se poate afirma că toate aceste observații rămîn perfect valabile. Drumul roman nu traversează nici o așezare a populației autohtone. La Vărădia, eventuala așezare dacică de la Chilia rămîne cca. 2 km spre nord. Castele romane de la Surduc, Berzovia, Cornuțel sînt amplasate în fața drumului la 0,5—1 km depărtare și în aceeași situație sînt așezările civile romane de la Bertzovia și Tibiscum. Segmentele de 12 mile sînt cele mai numeroase pe această rută și atribuind ultimelor două aceeași mărime obținem o lungime a întregului traseu de 124,3 km egală cu distanța Lederata-Tibiscum măsurată pe hartă.

După TIR. I, 34 și propriile observații pe teren răspîndii și intersecții de drumuri romane există în zonele Vărădia, Surduc, Berzovia, Tibiscum. La Vărădia, la est de castru pe drumul care duce la Broșteni, pe la jumătatea secolului trecut au fost descoperite ruinele unei construcții romane cu mai multe încăperi, urme de pavaj rutier și un stîlp²⁸

²⁸B. Milleker, *Délm.*, II, p. 70.

probabil partea dintr-un milear. Toate acestea indicînd ramificarea drumului spre Slatina Nera și stația de poștă aferentă.

O altă ramificație întîlnim la Surduc, unde drumul se bifurcă la dreapta spre Doclin, Biniș, Bocșa Română, mergînd paralel cu cel spre Berzovia la o depărtare de 4—6 km. Ruinele unui edificiu cu mai multe încăperi dintre care o sală de tip basilical, cu hipocaust, situate la cîteva sute de metri de castru și considerate de Téglaș ca fiind termele militare, ar putea fi atribuite unei statio.

Joncțiunea celor două tronsoane se face la nord de Bîrzava și edificiul roman dezvelit pe valea Beranului la hotarul dintre Bocșa Română și Ramna, considerat inițial a fi o villa rustica, aflat în apropierea drumului roman, nu este exclus să fie tot o statio. Pledează pentru o asemenea interpretare faptul că este situat exact la 18 km de ramificația de la Surduc, și lipsa de material arheologic este explicabilă prin caracterul oficial al construcției care a fost evacuată sistematic. În stadiul actual al cercetărilor nu se poate preciza dacă cele două ramuri ale drumului sunt contemporane sau nu. Dificil de explicat este însăși prezența lor pe o distanță de 18—20 km, în aceeași direcție și la un interval neînsemnat una de alta. În plus, de pe ramura estică un *deverticulum* conduce în vatra localității Bocșa Română, unde pe o terasă a Bîrzavei se păstrează ruinele unei fortificații romane de formă dreptunghiulară cu una din laturi de peste 100 m lungime, cu zidurile din piatră înalte încă de 1 m la începutul secolului nostru cînd a fost cercetată de Th. Antonescu, care localizează aci anticul Berzobis²⁹.

O intersecție de drumuri aflăm la Tibiscum unde se întîlnesc arterele care vin de la Lederata și Dierna și pleacă drumurile spre Ulpia Traiana către est și spre Valea Mureșului către nord. Joncțiunea lor se face la marginea așezării civile, între Timiș și pîriul Axiniul.

Ruta Lederata-Tibiscum este cunoscută și din opera Ravenatului care plecînd de la nord spre sud așează la început toponimul *Tema* urmat de *Tibiscum*, *Gubali*, *Zisis*, *Berzovia*, *Arcidaba*, *Canonis*, *Potula* și *Bacan-cis*. Față de T.P. între Berzobis și Arcidava lipsește Centum Putea iar de la Arcidava spre sud apar trei toponime necunoscute T.P., numărul segmentelor între cele două capete de drum rămîne însă tot șapte. Existența toponimului Centum Putea în Banat a fost recent categoric contestată, menționarea lui datorîndu-se doar erorii comise de unul din cribii T.P. sub impresia localității Centum Putea din Siria³⁰. O asemenea confuzie în operele antice pare foarte plauzibilă, o localitate Zeugma situată de Ptolemeu în sudul Banatului, pe T.P.XI. o întîlnim tot în Siria, pe Eufrat. Prezența altor toponime decît pe T.P. în sectorul sudic al rutei se poate explica prin faptul că sursa Geografului din Ravenna ar fi fost un itinerar roman fără traseul drumurilor, de unde confuzia cu stațiile de pe rutele învecinate; în cazul nostru de pe drumul care ducea de la Vărădia spre Depresiunea Bozovici.

²⁹ Th. Antonescu, *Columna Traiană*, I, Iași, 1910, p. 84.

³⁰ N. Gostar, *KAYKONEIOI*, în *Traco-Dacica*, București, 1976, p. 268—269.

Ținând seama de faptul că atribuind tuturor segmentelor de pe acest drum valoarea de 12 mile obținem și pe teren aceeași distanță de 124,3 km, de concordanța dintre lungimea etapelor și ramificațiile sau încrucișările de drumuri unde au trebuit să existe stații de poștă, și, eliminând *Centum Putea*, se poate stabili o nouă localizare a stațiunilor de pe această rută care, punând de acord ambele izvoare poate oferi un cadru mai potrivit pentru problemele legate de Banatul roman. Ca urmare, pornind de la Lederata, stația următoare *Apus Flumen* poate fi localizată la Iam pe malul Carașului unde în împrejurimi există numeroase vestigii romane. *Canonla*, în hotarul Vărădiei, la sud de Caraș și în apropiere de castru unde pornește drumul spre Slatina Nera. *Arcidava* trebuie plasată în preajma castrului de la Surduc, unde se ramifică drumul spre Bocșa Română. *Berzobis* poate fi așezată la nord de Bîrzava pe valea Beranului la hotarul dintre Romna și Bocșa Română, toponimul antic putîndu-și avea originea nu într-un nume de așezare ci în hidronimul Berzobis, Bîrzava de azi, precedentul fiind oferit de *Apus flumen* în care numele riului, autohtonul *Apus* sau *Apo* a devenit numele stațiunii și de Tibiscum în care numele riului a devenit și numele municipiului. Stațiunea *Azizis* ar putea fi una din numeroasele ruine romane semnalate de Milleker în zona Dulău-Valea Mare-Fîrlug, iar numele stațiunii își poate avea originea tot într-un hidronim, tema *aig* „capră” potrivindu-se mai mult unui curs de apă (Pogănișul de azi) decît unei așezări umane. Dealtminteri, în această privință, ni se pare concludent faptul că exceptînd *Arcidava*, toate stațiunile de pe acest drum care poartă nume de origine autohtonă au un corespondent în vechea hidronimie a Banatului și că doar *Canonla* situată lângă *Apus flumen*, dar urmînd unei stațiuni care purta deja numele riului și *Caput Bubali*, în aceeași situație, sunt singurele care poartă nume de origine latină.

Drumul Dierna-Tibiscum, a doua mare arteră romană din Banat urmează culuarul tectonic Timiș-Cerna. Traseul pînă la nord de Mehadia a fost impus de valea Cernei și parțial de afluentul ei Bela Reca. De aci, în Depresiunea Domașnea-Mehadia situația se complică datorită reliefului propriu acestei zone caracterizat prin culmi de 400–600 m altitudine, puternic fragmentat de o mulțime de văi orientate spre sud și separate de bazinul Timișului prin pragul înalt de la Domașnea (Poarta Orientală). Pentru a traversa depresiunea, romanii au ales calea prin mijlocul ei, de-a lungul cursului inferior al pîraielor Mehadica și Luncavița îndreptîndu-se apoi direct spre Poarta Orientală și pătrunzînd astfel în valea Timișului.

Pe acest traseu urmele drumului roman sînt atestate în zona Domașnea unde se semnalează și vestigiile unor construcții romane la 2,6 km sud-vest de localitate, la confluența pîriului Domașnea cu Luncavița și la 2,2 km nord de sat, pe dealul Domașnea, la Poarta Orientală, unde într-o fortificație romană de 38×32 m a fost descoperită o diplomă militară³¹.

³¹ B. Milleker, *op.cit.*, p. 20–21; I. I. Russu, *Inscripțiile Daciei Romane*, I, București, 1975, p. 121.

Mai la sud de Domaşnea cca 7,5 km, la Macovişte, pe la finele sceolului al XVIII-lea se amintesc ruinele unui edificiu roman considerat a fi ale unui templu³².

Problema localizării toponimelor pomenite de T.P. pe această rută a rămas încă nerezolvată, dificultăţile fiind legate de lipsa de concordanţă între mărimea intervalelor indicate de T.P. şi vestigiile romane de pe teren. Ca şi în cazul rutei Lederata-Tibiscum, la identificarea toponimelor s-a ținut seama în primul rînd de castelele romane existente pe culoarul Timiş-Cerna, cu toate că itinerarul se referă la *cursus publicus* şi nu la deplasarea trupelor, fapt clar evidenţiat de poziţia castrului de la Plugova la 30 km depărtare de Dierna şi a celui de la Teregova, tot la 30 km faţă de Plugova, adică la o etapă normală de marş a trupelor romane care era de 30—36 km, în timp ce etapa normală între două staţii de poştă reprezintă jumătate din lungimea unei etape militare. În plus, din amplasarea castrului de la Teregova la confluenţa Rîului Rece cu Timişul, în faţa Porţii Orientale şi a celui de la Plugova la confluenţa Bolvaşniţei cu Belareca rezultă că primul avea misiunea să împiedice pătrunderea unui inamic dinspre nord în interiorul depresiunii, iar cel de al doilea să blocheze accesul din depresiune, pe valea Cernei, la Dunăre.

Lipsa de legătură dintre caste şi staţiile de pe T.P. este evidenţiată de însăşi conţinutul semantic al toponimelor. Astfel, *Ad Mediam* şi *Ad Pannonios* evocă mai mult nume de hanuri antice din staţiile de poştă de tipul *Ad Stabulum*, *Ad Novas*, *Ad Medias* etc., cunoscute din itinerare şi epigrafie, iar *Practorium* avea sensul de staţie nefortificată, antrepozit, haltă întreţinută de oraşe³³.

Identificate cu certitudine sînt doar capetele de drum: Dierna şi Tibiscum, distanţa dintre ele fiind, după T.P., de 68 mile = 100,6 km, cifră apropiată de 98 km măsuraţi pe harta 1 : 200.000, 96 km, pe calca ferată şi 107 km pe şoseaua actuală. Repartizarea distanţelor pe intervalele de pe T.P. este neuniformă şi nu se poate stabili o serie de mărimi dominante, două avînd 14 mile, două 11 mile şi alte două 9 mile, fapt însă explicabil prin caracterul accidentat al reliefului care a impus scurta-re sau lungirea etapelor.

Încercînd să schiţăm o nouă localizare a toponimelor de pe T.P. vom ţine seama de dificultăţile terenului, de vestigiile romane care ar putea reprezenta în primul rînd ruinele unor staţii, de unele considerente expuse în legătură cu ruta Lederata-Tibiscum şi vom face abstracţie de distanţele indicate pe intervalele dintre staţii care sunt date în mile întregi şi care, dat fiind relieful accidentat, pot înregistra diferenţe notabile. (Pornind numai de la faptul că intervalele indică mile întregi eroarea poate atinge o jumătate de milă)³⁴.

Procedînd astfel, prima staţii, de la Dierna spre nord, *Ad Mediam* poate fi amplasată la confluenţa rîului Belareca cu Cerna acolo unde un

³² N. Stoica de Haţeg, *Cronica Banatului*, Bucureşti, 1969, p. 254.

³³ R. Chevallier, *op.cit.*, p. 219, 215, 208.

³⁴ *Ibidem*, p. 27.

deverticulum trebuia să se desprindă de pe artera principală pentru a conduce la stabilimentele termale de la Băile Herculane. În acest caz corespunde și distanța de 11 mile = 16,3 km indicată de T.P. În continuare, *Praetorium* ar putea fi localizat în apropiere de Iablanița unde s-au descoperit numeroase vestigii romane și de unde se va fi ramificat prin Petnic, spre Lăpușnicel pentru a se lega de drumul roman care străbate Depresiunea Almăjului de la vest spre est. *Ad Panonios* îl considerăm identic cu ruinele romane situate în zona de confluență a pârului Domașnea cu Luncașița. Halta de la Domașnea fiind situată la un punct obligatoriu de popas determinat de pregătirile necesare depășirii pragului înalt de la Poarta Orientală, s-a putut dezvolta mai mult decât alte stațiuni, pe lângă clădirea propriu-zisă a stației apărind și stabilimente particulare ca hanuri, terme, etc., în legătură, mai ales, cu circulația intensă din toate părțile Daciei, de la și spre Băile Herculane, dovedită de numeroasele inscripții puse de cei care s-au bucurat de efectul curativ al apelor termale.

De la această stație drumul urcă dealul Domașnei unde în 1828 a fost descoperită o mică fortificație romană care situată la cumpăna apelor dintre bazinul Timișului și cel al Cernei și la jumătatea distanței dintre Dierna și Tibiscum asigură supravegherea drumului. La nord de Domașnea drumul se continua pe rama estică a depresiunii, trecând pe lângă Rusca și lăsând la vest castrul de la Teregova și valea Timișului. Pe acest drum numit „al Glinorii de sus”, care evita cheile Timișului de la Teregova și Armeniș s-a circulat până la începutul secolului al XVIII-lea, când din ordinul generalului Mercy, guvernatorul Banatului, s-a deschis traseul actual pe valea Timișului³⁵. În continuare, trecând pe la est de Armeniș, drumul se menține pe înălțimi³⁶ și *Gaganis* poate fi așezat la Satu Bătrîn unde au fost descoperite ruinele unei construcții de piatră și două pietre cu inscripție pe marmoră³⁷. Ultima stațiune, înainte de Tibiscum, *Maschianis*, poate fi localizată la Valea Timișului (Cîrpa) unde de asemenea există vestigii romane care nu s-au bucurat de atenția cuvenită³⁸, iar în vecinătate la Bolvașnița, un sondaj făcut în anul 1968 de Florin Medeleț confirmă existența unei așezări romane³⁹.

Această localizare a stațiilor de pe ruta Dierna-Tibiscum, deși nu concordă întru totul cu distanțele indicate de TP pentru fiecare interval operează cu etape normale de 14—18 km și lungimea totală a rutei corespunde pe teren cu cea de TP. Al treilea drum, cert pe TIR L 34, duce de la Tibiscum la Ulpia Traiana și mai departe în interiorul Transilvaniei. Lungimea lui este de 37 mile = 54 km după TP iar pe teren drumul măsoară 52 km pe șoseaua actuală și 51 pe calea ferată, diferența fiind neglijabilă.

³⁵ N. Stioca de Hațeg, *op.cit.*, p. 167.

³⁶ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 156.

³⁷ M. Moga, N. Gudea, *Contribuții la repertoriul arheologic al Banatului*, în *Tibiscus*, IV, 1975, p. 132—133.

³⁸ D. Tudor, *Orașe, tirguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 36.

³⁹ M. Moga, *Garnizoana romană de la Tibiscum*, în *ActaMN.*, VII, 1970, p. 143, nota 34.

Tabula Peutingeriana menționează între cele două orașe stațiunile *Acmonia* și *Pons Augusti*. Prima, este situată la o distanță de XIII mile = 20,7 km față de Tibiscum și a fost localizată la Zăvoi unde se află o fortificație romană și o așezare civilă. Distanța de pe TP de 14 mile = 20,7 km, corespunde exact cu cea de pe șoseaua actuală între Jupa și Zăvoi. *Pons Augusti* este însă mai dificil de localizat dacă ținem seama de mărimea intervalelor de pe TP și în acest caz ar trebui să fie situat la Băuțar, aici însă pînă în prezent nu se cunosc vestigii romane, care lipsesc și la Marga, localitate situată în apropiere și unde se crede că ar fi fost *Pons Augusti*. Amplasarea acestei stațiuni mai la est, la Bucova, sugerată recent⁴⁰ și justificată prin ruinele romane mai importante ar putea fi luată în considerare și datorită faptului că, deși distanța dintre Bucova și Ulpia Traiana este mai mică decît pe TP, trecerea prin Poarta de Fier a Transilvaniei face necesar un popas la Bucova.

Un alt drum considerat cert pe TIR L 34 este cel dintre Slatina Nera și Prigor. În realitate este însă vorba de drumul care începe la Vărădia, traversează depresiunea Oraviței pînă la Slatina Nera și pătrunde în regiunea minieră de la Sasca. De aici, pe la Boiște, unde se află ruinele unui mic *burgus* roman, considerate de Griselin, pe la finele sec. la XVIII-lea ca fiind al unei topitorii de cupru, drumul roman trece, ocolind pe la sud Cheile Nerei, peste culmea stîncoasă de la Stancilova și coboară în Depresiunea Almăjului pe care o străbate de la sud-vest spre nord-est și peste culmea Terova ajunge în culuarul de legătură cu depresiunea Domașnea-Mehadia la Lăpușnicel unde se ramifică spre Domașnea și spre Iablanița, legîndu-se de artera Oierna-Tibiscum.

În interiorul depresiunii vestigiile romane sînt numeroase dar, cu puține excepții, nu au fost cercetate sistematic. La Dalboșeț, a fost de curînd săpat un edificiu roman considerat a fi o *villa rustica* agro-pastorală⁴¹. În realitate, dat fiind condițiile pedo-climatice, penuria de material arheologic și absența urmelor de distrugere violentă, care par a indica o evacuare sistematică a construcției precum și amplasarea la intrarea în depresiune lîngă drumul roman care parcurge pînă aici o porțiune dificilă în zona montană, clădirea, de dimensiuni impozante, pare a fi fost o *statio* sau *mansio*. De la Dalboșeț, drumul roman urmărește una din terasele de pe stînga Nerei, vestigii romane aflîndu-se la Rudăria, Prilipeți, și Prigor. Între cele două localități, drumul trece pe malul drept al Nerei, urmele lui fiind vizibile la Pătaș și Borlovenii Noi, putem ajunge la Lăpușnicel unde în punctul numit *Cetate* săpăturile întreprinse de Muzeul județean din Reșița⁴² au dezvelit parțial o construcție romană de mari proporții, situată la 20 m de drumul roman, care reprezintă probabil tot o stație, aflată la 30 Km depărtare de cea de la Dalboșeț.

Pe ramura drumului roman care de la Lăpușnicel se îndreaptă spre

⁴⁰ D. Tudor, *op.cit.*, p. 44.

⁴¹ D. Protase, *Villa rustica de la Dalboșeț*, în *Banatica*, III, p. 349.

⁴² O. Bozu, *O statio sau mansio la Lăpușnicel*, comunicare prezentată la sesiunea jubiliară a Muzeului de istorie din Zalău.

Petnic, la cea 2 mile sud-est de stație a fost descoperit recent un stîlp mîlear în punctul numit *Znamăn* sau Piatra împăratului. Mîlearul aflat în amplasamentul originar are o înălțime de 1,92 m iar lățimea de 0,32 m. Literele neîngrijit incizate au o înălțime de 4 cm, distanța între ele variînd de la 3 la 1 cm. Din cîmpul inscripției se poate citi deocamdată cu ușurință doar un singur rînd în întregime cu următorul text: IANOPIIS. După aspect, mîlearul se aseamănă cu cele din Dobrogea plantate la finele secolului al III-lea și în secolul al IV-lea și sugerează ipoteza că este vorba de împărații Domițiani și Maximian, dacă nu cumva de o perioadă mai tîrzie. (Un studiu amănunțit al mîlearului urmează a fi prezentat de autorul descoperirii, O. Bozu, de la Muzeul județean din Reșița, după consultarea specialiștilor). În cazul că această datare prezumtivă, pe care o primim cu rezerva cuvenită se va confirma, avem cea mai sigură dovadă despre apartenența Banatului, la Imperiul roman după retragerea aureliană. Mîlearul nu reprezintă dealtminteri, un caz izolat pe acest drum, fiindcă în apropiere a mai fost descoperită partea superioară a unui mîlear de același tip, deplasat însă de localnici și executat ca și primul din calcarul din împrejurimi.

Ținînd seama de faptul că traseul Slatina Nera—Prigor de pe TIR L 34, pe baza urmelor de pe teren, poate fi prelungit în ambele sensuri, se poate afirma că avem de aface cu un drum roman care prin Depresiunea Almăjului lega cele două artere principale din vestul și estul Banatului și care probabil se racorda direct și de Dunăre, fie de-a lungul Nerei, pe la Palanca, fie peste Munții Locvei, pe la Moldova Nouă.

Ultimul drum roman cert pe TIR L 34 este cel care de-a lungul Mureșului duce de la Micia la Partiscum. Jalonat de numeroase vestigii romane el asigură legătura cu Cîmpia Cumaniei dintre Tisa și Dunăre conducînd probabil pînă pe linia castrelor de pe malul drept al Dunării din Panonia. D9

Dintre traseele indicate de TIR L 34 ca incerte, drumul Surduc—Doclin—Bocșa Română—Berzovia este însă sigur. Urmele lui se păstrează în stare bună în hotarele acestor localități și sectorul Biniș-Bocșa Română a rămas aproape întreg pe o distanță de 5,8 km, din care 1,5 km în lunca Bîrzavei este construit pe un rambleu înalt în unele părți de aproape 2 m. După ce trece Bîrzava, la marginea de vest a satului Ramna, se unește cu drumul care vine de la Berzovia, în apropiere de punctul numit „*Oău Verde*” unde a fost dezvelit un cuptor roman de ars vase și după numeroasele cărămizi de diferite tipuri și țigle găsite în apropiere, este probabil că aici se afla cărămidăria legiunii IIII Flavia.

În afară de aceste drumuri, care apar pe TIR L 34, mai poate fi inclus ca cert un drum necunoscut pînă acum în literatura de specialitate. Este vorba de drumul roman, care de la Tibiscum, ocolind pe la vest Munții Poiana Rusca, ajunge pe malul Mureșului la Bulci unde se leagă de ruta Micia-Partiscum. Urmele lui, între Timiș și Bega, la Sărăgani, Seceni și Surducul Mic au fost semnalate cu mult înainte de A. Cucu⁴³

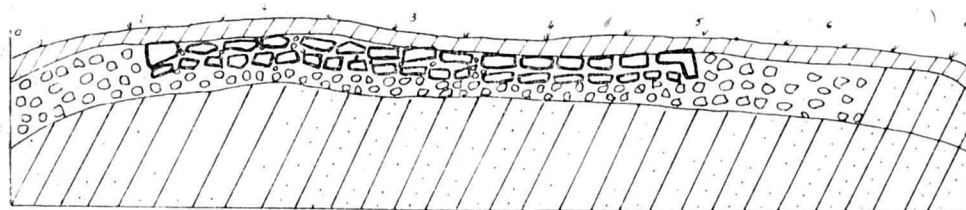
⁴³ A. Cucu *Studii la harta istorică a Banatului de azi*, Timișoara, 1927, p. 14.

iar de curînd M. Moga menţionează urmele lui la Criciova şi Tincova, subliniind că se îndraptă spre Mureş⁴⁴. În afară de punctele amintite, traseul acestui drum l-am identificat şi în hotarul localităţii Răchita unde apare ca o dîlmă lungă de cca 6 km care traversează Bega şi pe lîngă Pădurani, se îndreaptă direct spre nord către Bulci pe malul Mureşului. Nu este exclus ca de pe tronsonul Răchita-Pădurani să se fi desprins o ramură care pe valea Begăi şi culoarul Lăpugelor să ajungă la Micia, tot pe Mureş, aşa cum dealtminteri presupunea V. Christescu⁴⁵.

Pot fi considerate în continuare ca incerte drumurile Vărădia-Dognecea-Bocşa Română şi Palanca-Dierna de-a lungul malului stîng al Dunării ale căror urme n-au putut fi descoperite pe teren. În cazul ultimului, chiar dacă ar fi existat, urmele nu mai pot fi astăzi descoperite din cauză că au trebuit să fie distruse cu prilejul construirii şoselei actuale la începutul secolului al XIX-lea.

PRINCIPII DE CONSTRUCŢIE ŞI STRUCTURA DRUMURILOR ROMANE DIN BANAT.

În peisajul actual drumurile romane, acolo unde n-au fost acoperite de aluviuni sau de şoselele contemporane, se înscriu ca o dîră uriaşă presărată cu bolovani şi vizibilă pe mari întinderi, mai ales după arăturile de primăvară sau toamnă. Pe alocuri, drumurile sînt încă acoperite de mărăciunişuri şi au aspectul unei dîlme mai bine păstrată în zonele unde pădurile s-au menţinut pînă în secolul trecut. În tot Banatul, drumurile romane, chiar atunci cînd urmăresc cursul unei văi, se menţin pe înălţimi preferînd terasele, versanţii sau culmile şi evitînd albia majoră. Astfel, în Depresiunea Almăjului drumul se menţine de obicei pe terasa a doua sau a treia. În Depresiunea Domaşnea-Mehadia, între Petnic şi Lăpuşnicel drumul

- Profilul drumului roman la ramblesu între Bocşa Română şi Bezzovia

- Humus actual	- doli din piatră
- strat compact din pământ spart	- pămînt călătorit

Fig. 2. — Secţiunea 1.

⁴⁴ M. Moga, *Un tezaur de monede republicane romane descoperit la Jdioara, în Tibiscus* IV, p. 89.

⁴⁵ V. Christescu, *Viaţa economică a Daciei romane*, Piteşti, 1929, p. 104—105.

urmează linia culmilor din dreapta văii Globului. Pe valea Timișului se menține pe versantul drept și se continuă pînă la Tibiscum în deosebi pe terasa a treia care se păstrează ca o treaptă situată la 15—20 m deasupra talvegului Timișului. În zona dealurilor piemontane dintre Caraș și Bîrzava, drumul roman se menține tot pe linia culmilor sau coboară puțin sub această linie. Doar la Bocșa Română, drumul traversează lunca mlăștinoasă a Bîrzavei cu ajutorul unui rambleu înalt de aproape 2 m. Faptul că această porțiune dificilă n-a fost evitată sugerează ipoteza că este vorba de considerente militare și că în consecință ramura Surduc-Doclin-Bocșa Română-Berzovia este mai veche decît ramura vestică a aceleiași rute Lederata—Tibiscum. În valea Bistrei, drumul se menține tot la nivelul terasei înalte evitînd albia majoră expusă inundațiilor. După felul cum drumul roman folosește terenul se poate afirma că rațiuni de ordin militar ca vizibilitatea, securitatea și soliditatea terenului au fost factorii esențiali luați în considerare la trasarea rutelor. Folosind înălțimile, drumurile romane evitau și obstacolele naturale importante cum ar fi de pildă: Cheile Teregovei și Armenișului pe valea Timișului și Cheile Dezeștiului de pe Pogăniș.

Traseul drumului se bazează în general pe aliniamente lungi de 5—10 km, acolo unde terenul obligă la schimbări frecvente de direcție, acestea sînt înlocuite cu aliniamente scurte care se leagă în unghiuri cu deschidere variabilă, evitîndu-se linia curbă, traseul urmărește cu tenacitate direcția principală de înaintare. Schimbările de direcție se fac pe înălțimi de unde linia de jalonare a înaintării poate fi urmărită cu ușurință pe mari distanțe astfel încît traseul are înfățișarea unei linii frînte îndreptate puțin

Fig. 3. — Rambleul drumului roman la Bocșa Română.

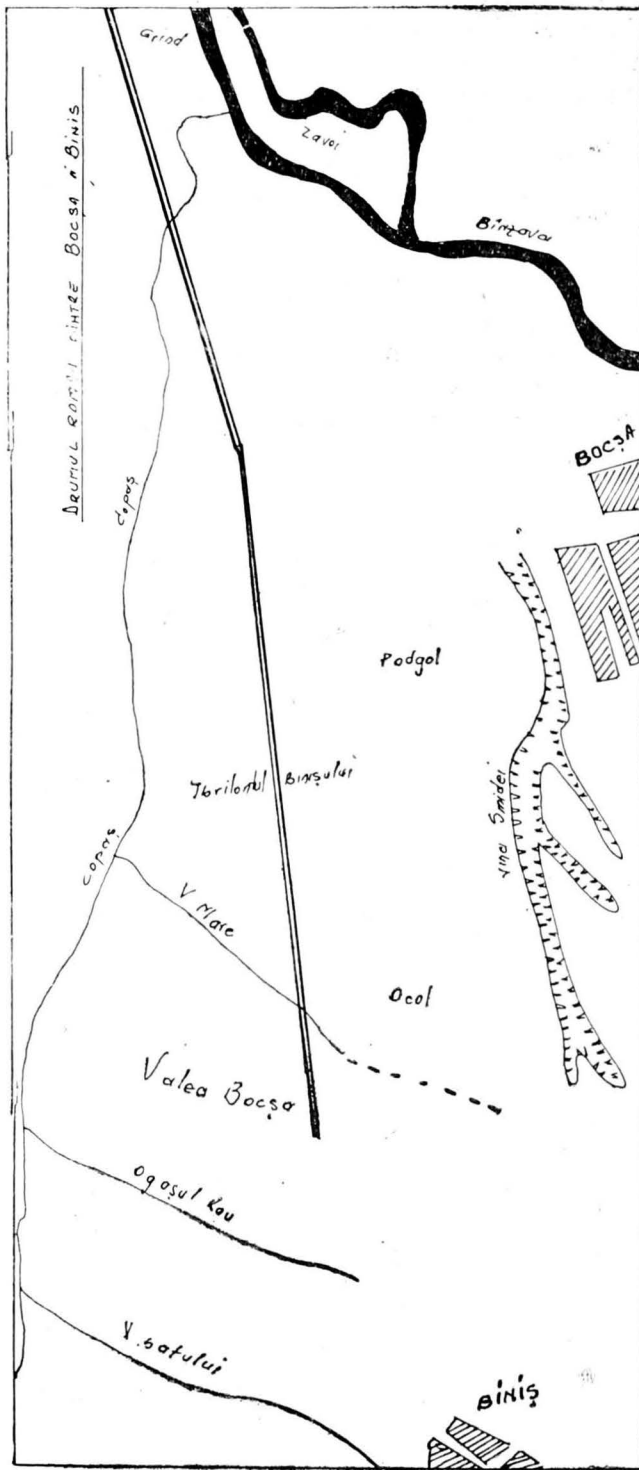

Fig. 4. — Harta drumului roman dintre Bocșa și Biniș.

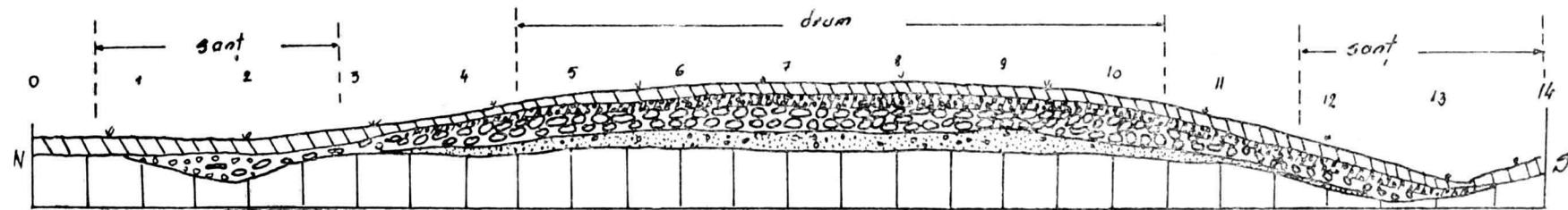
spre est sau spre vest, atunci cînd drumul are ca direcție nordul, tipic în acest sens fiind traseul celor două ramuri ale drumului Lederata—Tibiscum în zona Surduc—Berzovia.

Cu privire la structura drumurilor romane din Banat, în literatura arheologică mai veche nu aflăm decît considerații generale și din această cauză au fost executate recent cîteva secțiuni pe rutele Lederata—Tibiscum, Dierna—Tibiscum, Tibiscum—Ulpia Traiana și pe drumul care străbate Depresiunea Almăjului.

Secțiunea 1, a fost practică la Bocșa Română între șosea și calea ferată unde drumul traversează lunca Bîrzavei cu ajutorul unui rambleu. Drumul care o lățime de 6 m din care o bandă centrală lată de 4 m cu bordură de pietre mari ușor fasonată și două benzi laterale sau *margines* cu lățimea de 1 m fiecare. Sanțurile laterale lipsesc apa putîndu-se scurge direct prin flancurile rambleului. În profil drumul apare alcătuit dintr-un pachet de strate de material diferit gros de 45—50 cm. Direct

Fig. 6. — Secțiune prin drumul roman Tibiscum — Ulpia Traiana executată între Iaz și Obreja.

Profilul drumului roman între Jaz și Obreja

	— Humus actual		— Strat de bază — pietriș mărunț și nisip
	— Strat nivelator — pietriș		— Sol lutos steril — rambleu
	— Strat de bolovani — piatră de râu nespartă		

Fig. 5. — Secțiunea 2 pe traseul drumului roman dintre Iaz și Obreja.

pe pământul bătut al rambleului a fost așezat un strat de piatră spartă mărunț și pietriș care să asigure drenajul. Peste acesta, au fost plantate pe banda centrală două strate de dale parțial fasonate, benzile laterale fiind alcătuite numai din piatră spartă și nisip. Profilul este ușor bombat și prezintă în partea superioară o ușoară albiere. S-ar putea ca cel al doilea rând de dale să prezinte o refacere ulterioară. Materialul de construcție este de origine locală: granodiorit, gneis, calcar și pietriș de râu (Fig. 2—3).

Secțiunea 2, a fost executată pe drumul Tibiscum—Ulpia Traiana între localitățile Iaz și Obreja. Drumul are 6 m lățime și două șanțuri laterale. Cu pământul scos din șanțuri s-a înălțat un mic rambleu peste care a fost așezat un strat subțire de pietriș mărunț și nisip. Urmează apoi un strat de bolovani de râu deasupra căruia se află un strat nivelator subțire, din pietriș. Benzile marginale nu se disting clar deoarece banda centrală lată de 6 m nu are bordură. Șanțurile sînt umplute cu pietriș scurs din drum. Grosimea întregului pachet de strate este la mijloc de cca 45—50 cm. Drumul are un profil bombat (Fig. 5—6).

Secțiunea 3, a fost practică la Valea Timișului (Cîrpa) în locul numit *Rovină*, pe drumul Dierna—Tibiscum. În acest punct drumul s-a suprapus peste o așezare preistorică din epoca bronzului și Hallstatt. Peste nivelul hallstattian a fost așezat un strat de pietriș mărunț și nisip, apoi un strat de piatră spartă peste care a fost

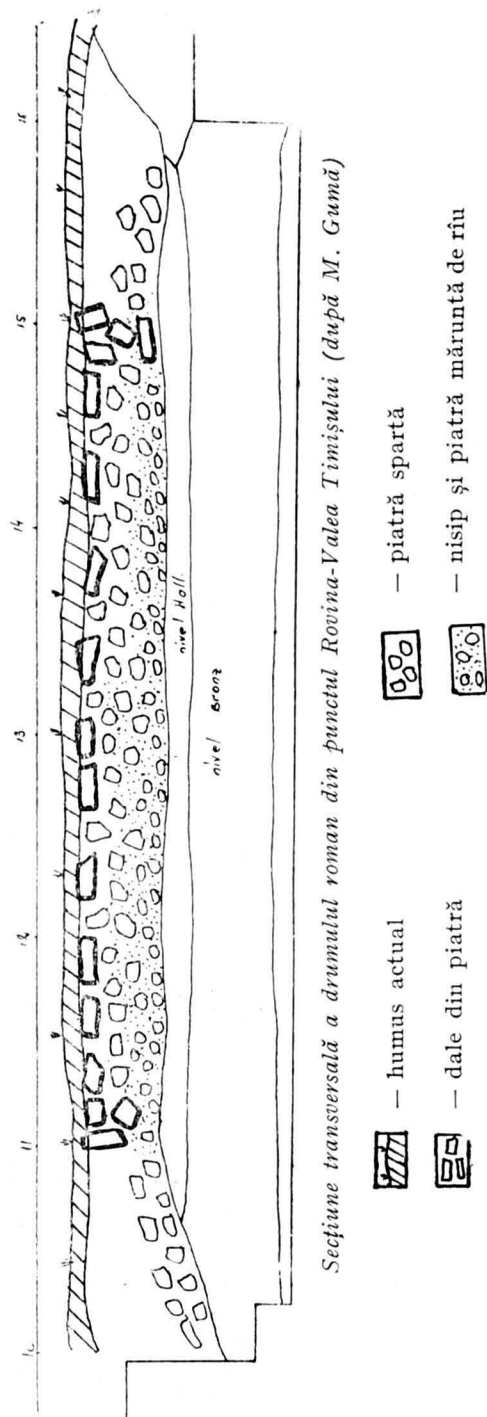

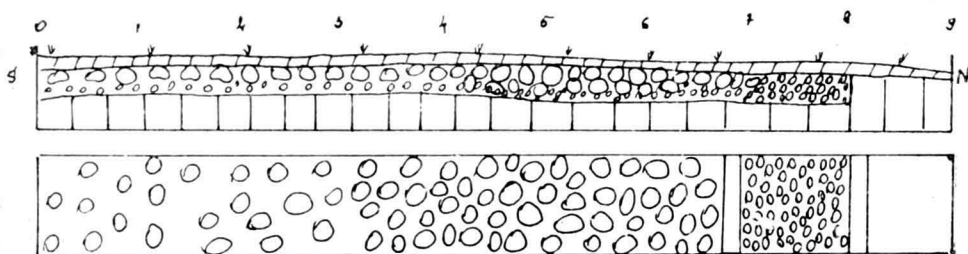
Fig. 7. — Secțiunea 3 din punctul *Rovină* de la Valea Timișului.

dispus un strat de dale fățuite. Se remarcă existența a două borduri între care banda centrală are o lățime de 4 m. Marginele au fiecare 1 m lățime. Profilul drumului apare aplatizat în partea superioară a benzii centrale. Grosimea întregului pachet este tot de 45—50 cm (Fig. 7).

Secțiunea 4, a fost executată pe drumul care vine din Depresiunea Almăjului, la Lăpușnicel, în punctul numit „Cetate”. Lățimea drumului este de 6 m, din care se distinge o margine de 1 m lățime. Este alcătuit dintr-un singur strat de pietriș și piatră de râu rulată gros de cca 30 cm, marginea fiind numai din pietriș mărunț. Partea stângă a drumului este în bună parte distrusă de lucrările agricole (Fig. 8).

În stadiul actual al cercetărilor nu se poate preciza dacă drumurile pavate cu dale de piatră au avut inițial această structură sau dacă execuția lor s-a făcut succesiv, dându-se pe rînd în circulație cîte un nou strat rutier, din ce în ce mai rezistent, pe măsura sporirii traficului. În cazul secțiunii de la Bocșa Română, unde apare al doilea rînd de dale, pare evident că este vorba de o refacere a drumului într-o vreme care nu poate fi actualmente precizată.

Din analiza celor patru profile rezultă că drumurile secționate pînă acum au o structură variată și ținînd seama de acest fapt se poate conchide că rutele Lederata—Tibiscum și Dierna—Tibiscum, pavate cu dale de piatră au avut inițial o funcție militară fiind destinate traficului greu, reprezentat mai ales de grelele mașini de război ale legiunilor. Pentru o asemenea interpretare pledează și existența celor două *margines* din piatră spartă mărunț și petriș destinate trupelor de cavalerie. Drumul Tibiscum—Ulpia Traiana, cu o structură mai simplă asemănătoare cu drumurile romane din Oltenia secționate de D. Tudor⁴⁶ pare a fi fost destinat mai mult traficului civil și unităților militare auxiliare care nu posedau mașini de război. Pornind de la această constatare, în cazul că

Profilul și planul drumului roman de la Lăpușnicel

	— humus actual		— piatră rulată de râu
	— margine din piatră mărunță		— steril

Fig. 8. — Secțiunea 4 prin drumul roman de la Lăpușnicel.

⁴⁶ D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. III, București, 1968, p. 54.

drumul roman de la Răchita, care urmează a fi secționat, va avea după cum se pare, structura rutei Lederata—Tibiscum, ipoteza că în timpul războaielor cu dacii, armata romană a pătruns în Transilvania pe valea Mureșului poate deveni aproape o certitudine, *Tema* menționată de Anonimul din Ravena înainte de Tibiscum fiind o stație de pe acest drum.

Pe baza structurii se poate presupune că drumurile Lederata—Tibiscum, Dierna—Tibiscum, Tibiscum—Ulpia Traiana și Tibiscum—valea Mureșului sînt cele mai vechi, datînd din perioada dintre cele două războaie daco-romane sau din cea imediat rumătoare, în timp ce toate celelalte sînt mai noi, construirea lor fiind legată de dezvoltarea economică a Daciei romane și poate de necesități militare, așa cum pare a fi drumul care străbate Depresiunea Almăjului.

Operă de constructor și topograf, drumurile romane concepute ca un ansamblu de materiale diferite au conferit transporturilor regularitate și permanență introducînd în peisajul epocii o trăsătură distinctă. Urmărind de preferință linia culmilor, folosind material de construcție local și respectînd principiile generale ale artei rutiere romane, drumurile străbat teritoriul Banatului, ca niște linii alcătuite din secmente drepte ce se leagă între ele.

În epoca romană drumurile din Banat au constituit linii de atracție și securitate, de-a lungul lor înșiruînd-use sate, orașe, stațiuni de poștă necesare traficului și posturi de pază. Existența lor s-a prelungit și după retragerea aureliană, dovadă fiind numeroasele tezaururi monetare din secolul al IV-lea descoperite de-a lungul lor sau în apropiere precum și așezările romane din această vreme.

Odată cu pătrunderea hunilor în Panonia, drumurile romane din Banat se transformă în linie repulsivă, populația îndepărtîndu-se de ele pentru a se apropia din nou odată cu stabilizarea politică de la sfîrșitul epocii migrațiilor.

Drumurile romane din Banat apar ca rodul unui plan sistematic care avea ca scop asigurarea unității Imperiului, fiind principala verigă de legătură a Daciei cu Roma, „pe aici a intrat și s-a scurs elementul roman”⁴⁷ afirma cu ani în urmă regretatul savant bănățean C. Daicoviciu.

Dintre multiplele probleme pe care le ridică drumurile romane din Banat mai importantă pare a fi cea a raporturilor dintre rețeaua rutieră și granița de vest a Daciei între Dunăre și Tisa, de curînd afirmîndu-se că după plecarea legiunii IV Flavia de la Berzovia la Sigidunum și pacea cu sarmații din anul 118 trei sferturi din Banat a fost lăsat sarmaților, că granița de-a lungul Mureșului e valabilă între 106—118 și că granița din fața castrelor de pe drumul Lederata—Tibiscum, prelungită pînă la Mureș este valabilă între anii 118—161 sugerîndu-se după această dată o eventuală altă linie de graniță⁴⁸. Această opinie nu ține însă seama de

⁴⁷ I. Maxim, *Interviu cu academicianul C. Daicoviciu*, în *Orizont*, nr. 4, Timișoara, 1968, p. 4.

⁴⁸ A. Radnóti, *Die Römische Reichsgränze zwischen Beograd und dem Eisernen Tor nach der Eroberung Dakiens*, în *ArchVesn*, XXVI, 1975, Ljubliana, 1976, p. 214—215.

realitățile geografice din apusul Banatului în funcție de care s-a stabilit dispozitivul roman de apărare între Dunăre și Mureș și nici de faptul că sarmații n-au fost o prezență activă în cîmpia Banatului decît abia după retragerea aureliană.

Studiile pedologice și botanice demonstrează că în vestul Banatului pînă în secolul al XVIII-lea se întindea o vastă regiune mlăștinoasă care nu putea fi trecută cu ușurință decît prin zona de loess din nord-vest în stînga Mureșului și prin pusta nisipoasă a Deliblatai de la vest de Caraș. Dincolo de mlaștini, spre est, pădurile din cîmpia înaltă constituie un obstacol în calea populațiilor de păstori din Pannonia. În aceste condiții,

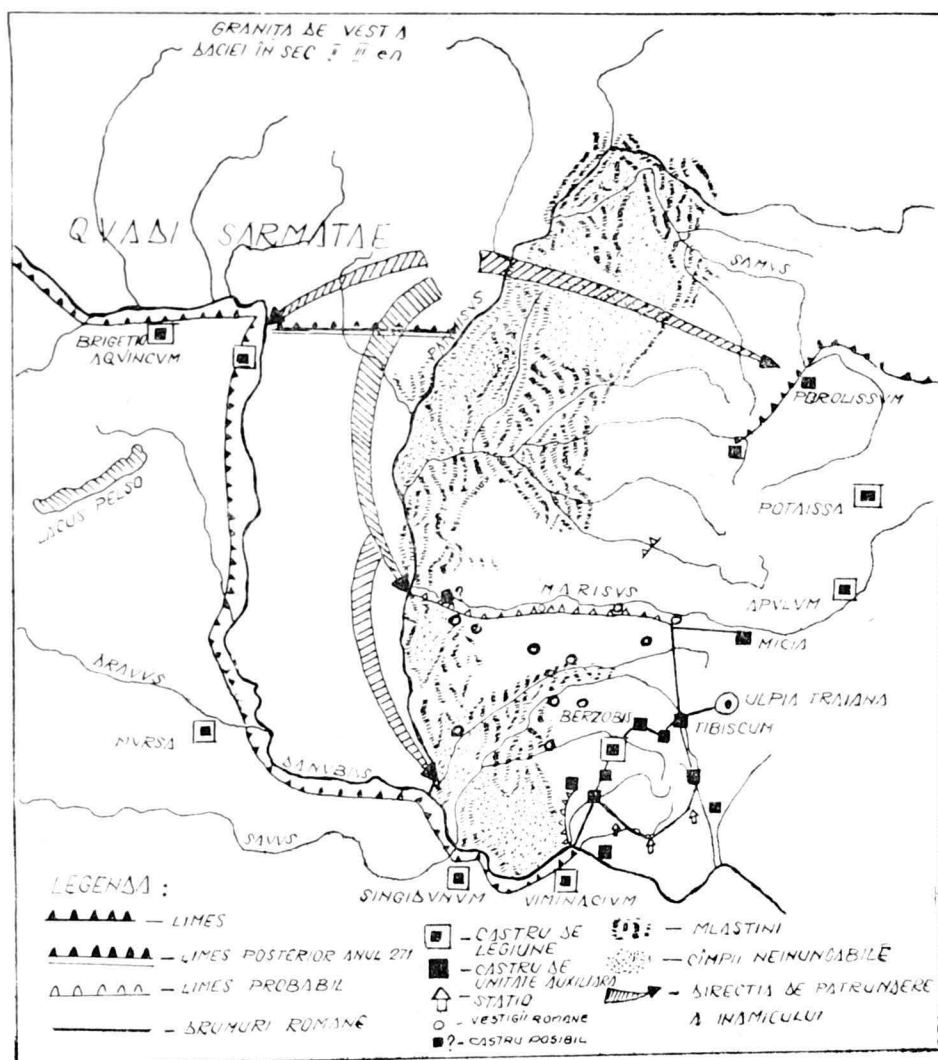

Fig. 9. — Harta graniței de vest a DACIEI în sec. II—III.

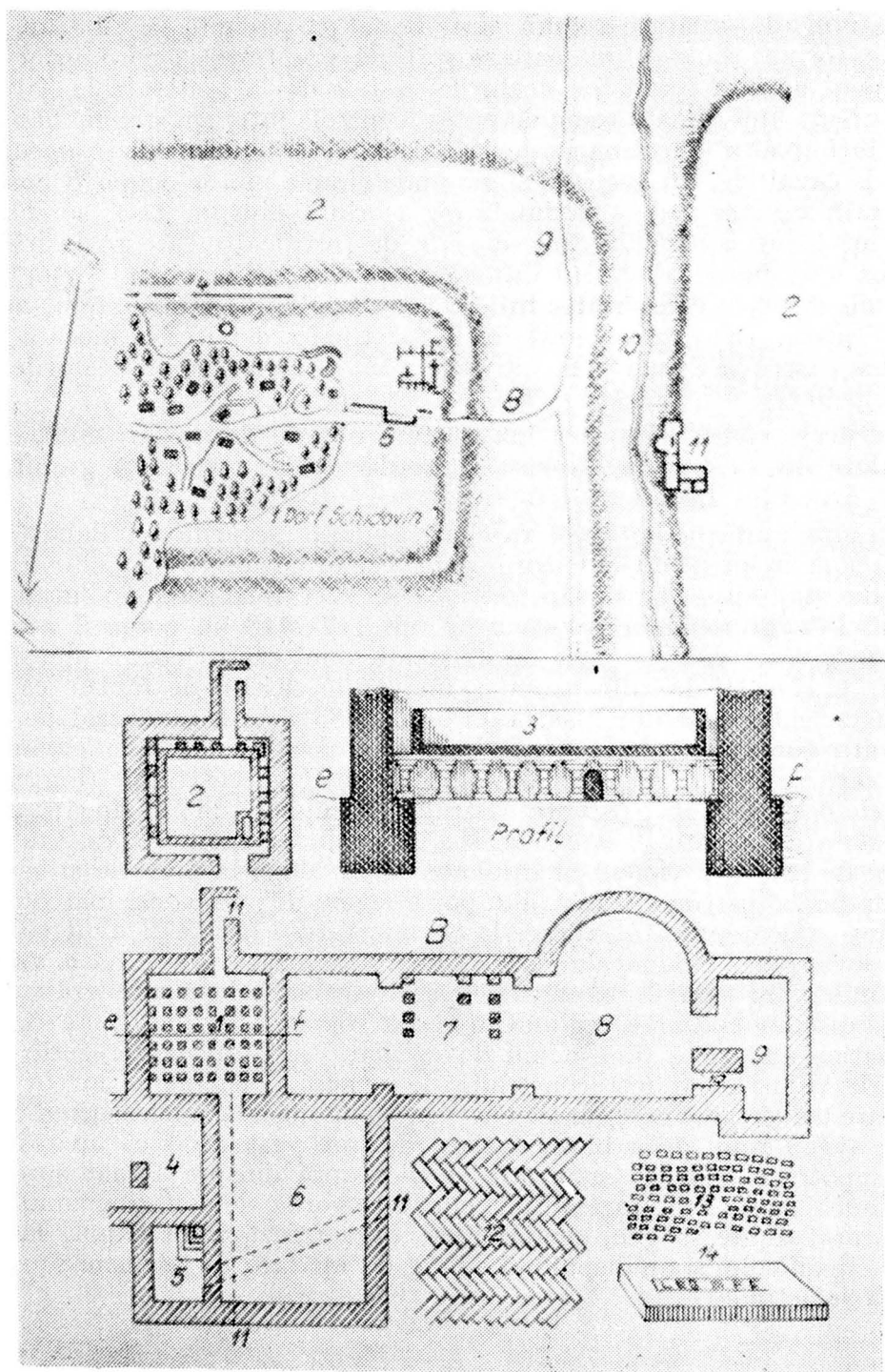

Fig. 10. — Planul săpăturilor executate la Berzovia de Hoffinger în anul 1783. 1—4 zid scos.

dispozitivul de apărare roman din Banat a trebuit să aibe un aspect specific, format dintr-o linie care se sprijină pe Mureș la nord între Cenad și Micia și de alta fixată pe dealurile vestice de la Lederata la Tibiscum. De pe aceste linii armata romană putea controla întreaga cîmpie bănățeană și nu întîmplător garnizoana de la Tibiscum era alcătuită în special din trupe de cavalerie. În sectorul sudic unde cîmpia înaltă ocupă o zonă mai largă prin care se putea pătrunde cu ușurință dinspre Tisa, se schițează chiar un limes constituit dintr-o serie de fortificații care se înșiră de la Palanca spre nord, pe cursul Carașului, pînă pe Bîrzava la Virșeș, de pe înălțimile de acolo vizibilitatea fiind clară pînă la Birda și Voiteni, aproape de Timișoara. În sectorul nord-vestic, pătrunderea putea fi blocată de un eventual castru la Cenad și de întinsele păduri care ocupau dealurile Lipovei (Fig. 9).

În acest cadru au putut lua naștere o serie de așezări civile romane semnalate de TIR L 34, la vest și nord-vest de presupusa graniță de-a lungul drumului Lederata—Tibiscus.

Despre unitățile militare care au asigurat securitatea Banatului nu există pînă în prezent suficiente date certe cu privire la numărul lor, locul de staționare și durata staționării. Nici retragerea în întregime a legiunii IV Flavia de la Berzovia în anii 117—118 nu poate fi acceptată fără unele rezerve legate atît de existența unui castru cu un pretoriu din piatră, el însuși de dimensiunile unui mic castru, de faptul că, după Hoffinger valul castrului păstra la anul 1783 urmele unui zid de piatră pe latura nordică și de existența unei așezări civile cu edificii impunătoare care se întind pînă la 300—400 m în afara castrului. (Fig. 10) În plus cele două faze în existența castrului, semnalate de M. Moga⁴⁹, au fost confirmate de săpăturile încă inedite interpretate recent de M. Zahariade. Urmele de incendiu violent menționate de M. Moga în pretoriu și în afară, care au dus la distrugerea castrului pot fi legate de războaiele marcomanice, cînd dușmanii n-au putut ajunge la Sarmizegetusa fără a fi avut sub controlul lor o parte a Banatului⁵⁰. Și mult contraversata problemă a valurilor de pămînt din cîmpia bănățeană poate fi luată în considerare atunci cînd se discută apărarea regiunii în epoca romană. În lipsa unor cercetări sistematice nu există pînă acum dovezi care să infirmе categoric opinia că unele valuri ar fi fost construite de romani. Dispunerea lor în zonele prin care traversarea mlaștinilor era mai facilă sugerează mai curînd ipoteza că ele aveau rolul de a bloca accesul dinspre vest decît că au fost înălțate împotriva unui dușman care se îndreaptă dinspre Banat spre Tisa, dat fiindcă în arta militară, atunci cînd este vorba de folosirea unui obstacol natural de acest gen, apărarea se organizează întotdeauna lăsîndu-l în fața inamicului și nu dispunînd o linie de apărare de asemenea proporții în fața mlaștinilor.

⁴⁹ M. Moga, *Castrul Berzobis, în Tibiscus*, 1, p. 54—57.

⁵⁰ H. Daicoviciu, I. Piso, *Sarmizegetusa și războaiele marcomanice*, în *ActaMN*, XII, Cluj, 1975, p. 163.

În lumina acestor considerente pare evident că sistemul de apărare roman bazat pe castrele existente și pe drumurile care facilitau mișcarea trupelor putea asigura controlul asupra întregului Banat, zona mlăștinoasă fiind un fel de țară a nimănui, lipsită de interes economic atât pentru romani cât și pentru populațiile nomade din Panonia.

OCTAVIAN RĂUȚ — OVIDIU BOZU — RICHARD PETROVSZKY

RÖMERSTRASSEN IM BANAT

(Z u s a m m e n f a s s u n g)

Von der geographischen Lage des Banats ausgehend, vertreten die Verfasser die Meinung, daß das Strassennetz der heutigen Provinz eine direkte und enge Verbindung des innenkarpatischen Dakiens mit dem römischen Reich darstellte. Anschließend werden die Literaturhinweise bezüglich der römischen Strassen im Banat untersucht und einige Quellen vorgeführt die bis zur Zeit noch nicht eingehend verwendet wurden, wobei das Hauptgewicht auf mittelalterliche Urkunden und toponymische Angaben gelegt wird. Auf dieser Grundlage wird das Itinerar der römischen Wege im Banat im Gelände verfolgt und man versucht eine neue Lokalisierung der in der Tabula Peutingeriana und im Geographen von Ravenna angeführten Stationen.

Anhand der Elemente welche aus der Geländeforschung und aus den von den Verfassern durchgeführten Grabungsquerschnitten ermittelt wurden, konnten die Bauprinzipien und die Struktur einiger Strassen ermittelt werden. In enger Abhängigkeit davon werden auch Art und Intensität des Verkehrs ins Gespräch gebracht, waraus sowohl die Funktion als auch der Wichtigkeitsgrad der römischen Strassen aus dem Banat hervorgeht. Von der Dichtigkeit und der Konfiguration des Strassennetzes, sowie von ihrer geographischen Lage ausgehend, erachten die Verfasser, daß das römische Strassensystem auch das Vorhandensein eines Limes im westlichen Banat widerspiegelt.

Von neuen und nichtveröffentlichten Entdeckungen, worunter der Meilenstein von Lăpușnicel sowie von der Deutung älterer Entdeckungen ausgehend, vertreten die Verfasser die Ansicht, daß das Banat durch seine römische Strassen die dauerhafteste und wichtigste Verbindungsbrücke zwischen Dakien und der römischen Welt — zu welcher es bis spät in die Epoche der Völkerwanderung gehörte — dargestellt hatte.

TIPARE ȘI MEDALIOANE DE CERAMICĂ DIN COLECȚIA MUZEULUI BANATULUI

În cercetarea cultelor religioase romane, atestările epigrafice și sculpturale au locul primordial, în unele cazuri descoperirile arheologice confirmă prezența unor edificii cultice.

Informații interesante privind existența unor culte religioase și amploarea lor ne oferă studiul unei anumite categorii de ceramică, aceea decorată cu medalioane (medaillon d'applique). Vaselor în discuție, executate în mod obișnuit la roată li se aplicau motive ornamentale independente realizare cu ajutorul unor tipare în diferite porțiuni ale vaselor.¹ În același timp, în cazul unor medalioane de dimensiuni mari se consideră că ele au circulat independent fiind oferite cu ocazia diferitelor serbări ca -oscilla.²

În Muzeul Banatului se păstrează câteva semenea tipare și medalioane descoperite pe teritoriul Banatului.

1. Prima piesă este un tipar din argilă bine arsă, provenind din colecția I. Pongracz, cu indicația locului de descoperire: „de lângă Orșova”. Piesa a intrat în colecția muzeului în anul 1904. (Inv. 2253). Tiparul este dublu, fiind foarte uzat, dovadă a unei îndelungate folosiri marginile sale sînt ușor ciobite, iar unele reprezentări marginale de pe ambele fețe abia se disting.

a. Pe una din fețe este reprezentat bustul zeiței Minerva, spre stînga. Zeița este înarmată cu lancea, care apare oblic în spatele umărului drept; în față este un scurt obal. Zeița poartă o platoșă din piele avînd fixat în centru capul Gorgonei, care avea puterea de a împietri pe oricine o privea. Trăsăturile feței abia se disting din profil, buzele subțiri sînt ușor strînse, nasul prelung drept, ochii ușor adînciți. Pe cap poartă un coif. În dreapta zeiței, în cîmp apare redată bufnița, pasărea sa preferată. Întregul medalion este într-un cerc. (D = 11 cm.)

b. Cealaltă față a tiparului este uzată, astfel încît o serie de detalii nu se pot observa exact, se văd chiar mici retușuri din argilă aplicate în porțiunile mai deteriorate. Reprezentarea este o scenă erotică: în dreapta

¹ J. Deschelle, *Les vases céramiques ornés de la Gaule romaine*, Paris, II, 1904, p. 167—308.

² A. Alföldy, *Laurea Aquincensis Memoriae Valentini Kuzsinshy dicatae. Diss Pann. ser. 2. nr. 10, 1938, p. 213—314.*

apare un personaj feminin nud, iar în stînga un bărbat cu casca și lorica, înarmat cu un trident. Un cantharos apare la picioarele personajelor. În partea superioară medalionul este decorat cu șiruri de ghirlande, care de obicei simbolizează pădurea. În partea inferioară sub cantharos mai apare o figură neclară.

Modul de sculptare al tiparului denotă o deosebită pricepere a meșterului olar. Felul cum apare reprezentat bustul, atributele principale ale zeiței Minerva, dau o notă de originalitate, ce plasează piesa oarecum deasupra produselor artisanale obișnuite. Zeița Minerva apare astfel pentru prima dată pe un medalion din Dacia. Un medalion încă inedit provenind de la Apulum prezintă asemănări frapante cu piesa noastră.³ Reversul tiparului redă în medalion o scenă erotică, realizarea sa ne apare puțin defectuoasă, fapt datorat și uzurii tiparului. Este posibil că prin această scenă erotică să avem o reprezentare mitologică cunoscută a lui Marte și Venus, sau poate chiar Marte-Rhea-Silva, cunoscut fiind faptul, că în antichitate unor asemenea scene li se acordă un caracter apotropaic. Pentru aceasta pledează o serie de elemente, detalii disparate care pot fi legate de reprezentările în discuție: cantharos, ghirlandele, tridentul, ținuta vestimentară a personajului masculin etc.

Fig. 1/1 – 2. Dierna. Tipar dublu — aversul cu reprezentarea zeiței Minerva. (original și mulaj).

³ Mulțumim și pe această cale colegului Dan Isac pentru informațiile date în legătură cu această piesă.

Asocierea acestor două reprezentări pe un singur tipar, fără a avea o legătură tematică a fost realizată probabil din considerente de ordin economic. În Dacia este cunoscut un singur tipar dublu, cel de la Apulum, avînd pe o parte reprezentat pe Aesculap și Hygia, iar pe cealaltă pe zeul Serapis.⁴ Asemenea tipare duble sînt mult mai rare în această producție a medalioanelor ceramice.

Tiparul de argilă se pare că reprezintă opera unui atelier local de la Dierna. Modelul executat după „originale” la modă” a putut să provină din Gallia de pe valea Rhônului.⁵ Piesa noastră se încadrează prin locul de descoperire în aria dunăreană a unor asemenea piese, direct influențată de medalioanele apărute pe valea Rhônului, atît prin problematică, cît și prin o serie de elemente decorative cum ar fi: ghirlandele, palma etc.⁶

Tiparul a fost utilizat timp îndelungat, fapt dovedit de gradul mare de uzură, medalionul al doilea este mai deteriorat.

Descoperirea acestui tipar în apropierea Orșovei, a anticei Dierna, ne determină a considera piesa ca provenind din acest centru urban al Daciei. Presupunerea unui atelier de olărie la Dierna este de fapt confirmată nu numai de descoperirea unei mari cantități de ceramică romană, ci și de aceea a unui tipar fragmentar bivalv reprezentînd pe zeița Venus.⁷ Tiparul dublu descris mai sus, constituie o dovadă în plus și deci o confirmare a existenței unui atelier de olărie.

Din punct de vedere cronologic, datarea unor asemenea medalioane se face pe valea Rhônului începînd din timpul domniei lui Traian și pînă la sfîrșitul secolului III. Fiînd o descoperire fortuită datarea tiparului descris mai sus este destul de delicată, ne avînd alte elemente de datare, decît reprezentările sale. Tiparul de la Dierna, prin modul de realizare al personajelor ca și a diferitelor elemente decorative pledează pentru o datare mai tîrzie, în cursul secolului al III-lea.

Tiparul dublu de la *Dierna*, îmbogățește seria tiparelor de medalioane din Dacia cunoscute pînă acum la: *Apulum*,⁸ *Tibiscum*,¹⁰ *Cristești*,¹¹ ceea ce atestă în mod cert prezența a tot atîtea ateliere ceramice unde erau executate asemenea piese.

2. Un medalion aplicat în interiorul unei strachini pe fundul ei, reprezintă pe Marte cu Rhea-Silva. Pasta roșie cu angobă carmin. În profil

⁴ A. Popa, *SCIV*, X, 1959, 2, p. 469—475.

⁵ H. Vertet, *Gallia*, XXVII, 1969, fasc. 1, p. 93—126, A. Alföldy, *op.cit.*, p. 312.

⁶ H. Vertet, *op.cit.*, passim; C. C. Petolescu, *Une medaillon d'applique de Romula* (Comunicare prezentată la Seminarul Internațional asupra ceramicii romane Tirnovo — sept. 1975).

⁷ D. Benea, *Banatica*, III, p. 97.

⁸ H. Vertet, *op.cit.*, p. 340—341.

⁹ A. Popa, *op.cit.*, p. 469—475, Idem. *StCom*, 12, 1965, p. 231—236. Două tipare: unul dublu, avînd pe avers pe Aesculap-Hygia, iar pe revers pe Serapis, al doilea simplu, reprezentînd pe Demetra-Ceres.

¹⁰ Piesa expusă în expoziția de istorie a Muzeului Banatului. Piesă inedită a fost descoperită în așezarea de la Tibiscum în anul 1937, de către prof. M. Moga. Reprezintă pe *Sol* în quadrigă.

¹¹ A. Popa, *op.cit.*, 232, un tipar simplu reprezentînd pe Serapis.

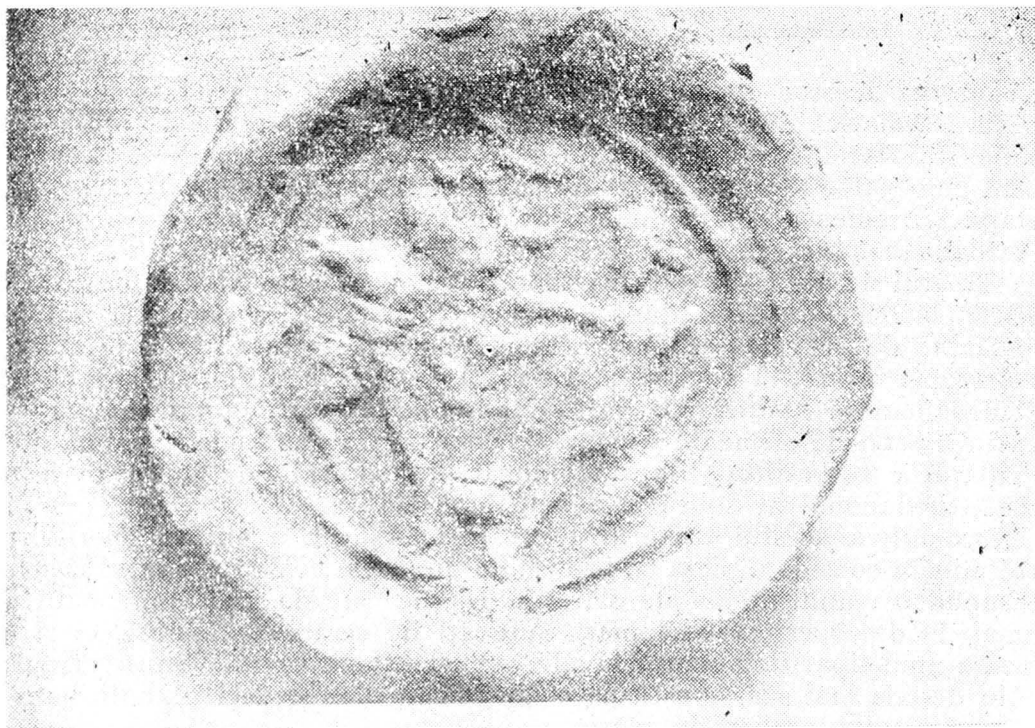

Fig. 2/5—6. Dierna. Reversul tiparului dublu — scenă erotică. Porțiunea încercu ită reprezintă o „reparare” a tiparului. (original și mulaj).

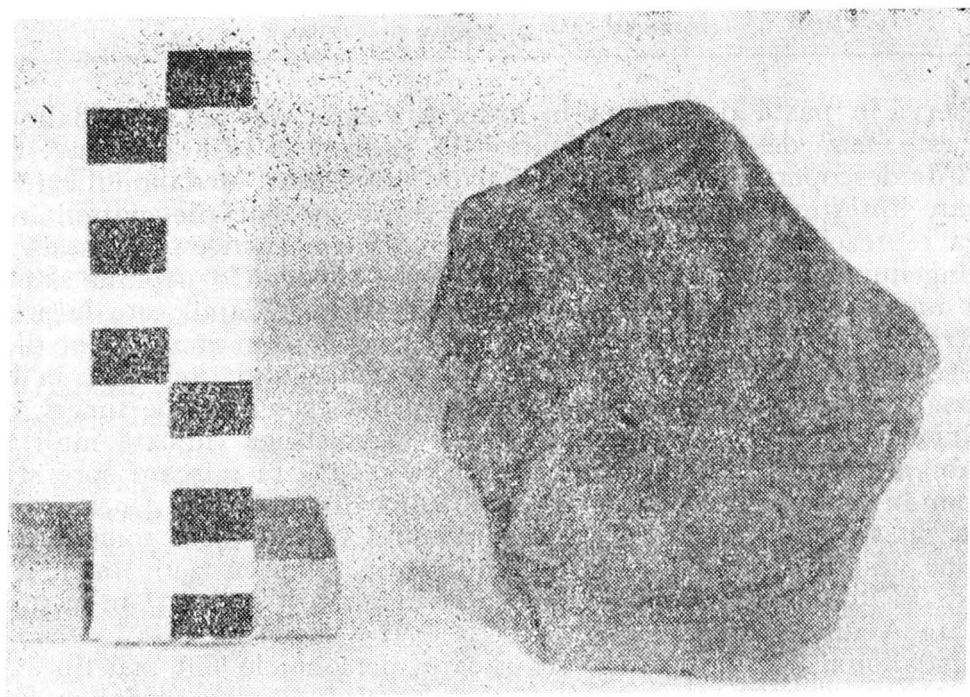

Fig. 3/1—2. Medalion ceramic reprezentînd pe Marte cu Rhea — Silva Ilia

se observă în pastă deosebirea în arderea vasului de cea a medalionului, care este mai deschisă la culoare. (D. păstrat = 10,1 cm) (Inv. 6507). Locul de descoperire necunoscut, probabil din Banat. Medalionul este fragmentar, lipsește o porțiune foarte mică din reprezentările marginale. Întreaga reprezentare este înscrisă în 3 cercuri concentrice: o vestală nudă este îngenunchiată cu piciorul stîng lîngă un copac. Un peplum este înfășurat în jurul piciorului stîng, căzînd în falduri. Capul este întors spre zeu, trăsăturile feții sînt foarte șterse, doar ochii ușor marcați sînt dispuși asimetric. Mîna dreaptă se sprijină pe pieptul zeului, îmbrăcat în haine militare, cu *lorica*. Un *paludamentum* fluturînd este fixat pe umeri, capelele lui sînt ținute de un copil „putto” Mîna stînga ridicată mult ținea probabil un scut (?). Imaginea zeului este redată în mișcare spre stînga, apropiindu-se de vestală Capul lipsește, mîna dreaptă, care ținea probabil lancea nu se mai păstrează. Scena cunoscută în mitologia romană reprezintă pe vestala Rhea-Silva, care unindu-se în taină cu zeul Marte, a dat naștere lui Romulus și Remus, fapt pentru care a fost aruncată în închisoare de către Amulius, unchiul ei.

Medalionul este de calitate superioară, personajele sînt mai fin executate. O analogie apropiată pentru piesa noastră este un medalion descoperit în Gallia, la Orange, unde alături de personajele mitologice apare redat și numele lui Mars, și Ilia. Maniera de redare a personajelor este diferită, dar legenda care apare la ambele zeități face certă identificarea scenei mitologice. Piesa din Gallia se datează într-o perioadă tîrzie.¹²

Necunoașterea locului de descoperire a medalionului nostru, doar cu mențiunea ca provenind din Banat; desigur ne lipsește de posibilitatea cunoașterii a încă unui centru unde apar asemenea piese; el poate proveni din așezările urbane din Banat: Dierna sau Tibiscum. Deocamdată, un singur atelier mare de olărie este cunoscut în mediul rural: la Ramna¹³

Piese prezentate mai sus îmbogățesc seria medalioanelor cunoscute din Dacia cu încă două piese. Într-o lucrare apărută încă înainte de război A. Alföldy, remarca numărul mic de asemenea piese care apăreau în provinciile dunărene; în Dacia în speță fiind cunoscute la acea dată doar trei descoperiri: *Napoca* (2), *Ilișua* (1). În prima localitate apărînd un medalion de la Marte și o scenă dionisiacă,¹⁴ în cealaltă localitate - un medalion reprezentînd pe Sol.¹⁵

Alături de tiparele mai sus menționate, apărute la: Apulum, Tibiscum, Cristești, o serie de descoperiri de medalioane ceramice au apărut în majoritatea așezărilor urbane romane la: *Apulum*¹⁶ — un medalion încă inedit al zeiței Minerva; *Alburnus Major*¹⁷ — un medalion din ceramică votiv cu o inscripție în limba greacă, dedicat lui Serapis și celorlalți zei; *Romula*¹⁸

¹² J. Dechellete, *op.cit.*, p. 253.

¹⁴ Săpăturile efectuate de M. Moga, O. Radu, O. Răuț. În aul 1961, încă inedite.

¹⁵ V. Chirtescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, *passim*.

¹⁶ A. Alföldy, *op.cit.*, p. 340—341.

¹⁷ v. nota 3.

¹⁸ I.I. Russu, *StCom*, 12, 1965, 65—66.

¹⁸ G. Popilian — G. Poenaru — Bordea, *SCIV*, XXIV, p. 253—254.

— un medalion cu imaginea lui Mercur ; tot de aici provine și un medalion cu Sol înconjurat de semnele zodiacului publicat recent de C. C. Petolescu¹⁹ ; *Drobeta*²⁰ — în cursul cercetărilor efectuate la termele romane în anul 1973, a apărut un medalion fragmentar reprezentînd pe Pan cu atributele sale : pedum și syrinx ; în așezarea daco-romană de la Locusteni²¹ a fost descoperit un medalion cu Sol, încă inedit.

Numărul unor asemenea piese probabil să fie mult mai mare, ele putînd să existe în muzeele noastre, nefiind luate în seamă.

Realizate din ceramică, puțin rezistente vasele cu medalioane au avut o circulație largă, utilizate pînă la uzarea lor maximă, astfel încît prezența lor pe vase întregi nu este deocamdată documentată în Dacia. Ne-au parvenit însă o serie de tipare și medalioane fragmentare de pe asemenea vase.

Fiind piese care au circulat în medii de oameni puțin înstăriți aceste medalioane reflectă însăși gustul artistic al epocii, maniera de lucru a atelierelor locale daco-romane, influențate de o serie de reprezentări la „modă”, luate după originale venite din import sau după reprezentările diferitelor divinități de pe monede.²² În ultima instanță, redau simțul pentru frumos, intuiția artistică, priceperea meșterului olar.

Avînd în vedere reprezentările diferitelor divinități se observă că proporția în redarea diferitelor zeități greco-romane și cele orientale este cam egală. Dacă în rîndul divinităților romane există o mai mare diversificare : Marte, Mercur, Minerva, Dionysos etc ; în rîndul celor orientale apar doar Sol și Serapis, ultimele două provenind din centre cu mare de vehiculare de populație și unde sînt atestate și elemente orientale prin unitățile militare staționate aici : *Romula*, *Tibiscum*, *Alburnus Major*, *Ilișua*, *Apulum*, ca și în așezările rurale de la Cristești și Locusteni.

Cercetarea unor asemenea forme de reprezentare cultică pe ceramică ni se pare că poate oferi informații interesante privind nu numai răspîndirea și popularitatea unor culte în diferite centre ale Daciei, dar și observații privind iconografia acestora, modificări sesizabile în modul de reprezentare al zeității principale, a atributelor sale.

Prezența unor tipare de medalioane în cîteva centre ale Daciei cum sînt : Apulum, Dierna, Tibiscum. Cristești, sînt o dovadă în plus a prezenței unor ateliere de olărie atestate pînă în prezent prin descoperiri de vase, lucerne, statuete etc.

DOINA BENEĂ

¹⁹ C.C. Petolescu, *op.cit.*

²⁰ D. Benea, *Cîteva fragmente de vase votive descoperite la Drobeta*, Drobeta Turnu-Severin, II, 1976, p. ...

²¹ C.C. Petolescu, *op.cit.*, p. 6.

²² A. Alföldy, *op.cit.*, passim.

MOULDS AND MEDALLIONS OF POTTERY IN THE BANAT MUSEUM

(A b s t r a c t)

The paper describes two pieces from the museum collection, a mould for medallions and a medallion.

1. The twofold mould of clay found at Dierna comes from I. Pongracz collection (It has eleven centimetres in diameter). The piece is worn out due to its permanent utilization so that the medallion on the reverse had to be retouched in order to be recompleted. The obverse represents the goddess Minerva and the reverse an erotic scene which may be a mythological image of Mars and Venus. The piece dates from the 3rd century A.D. such moulds for medallions have been found at Apulum⁹, Tibiscum¹⁰, and the ancient settlement from Cristești¹¹. They attest the existence of the potteries where the pieces were made.

2. A medallion laid on the bottom of a bowl represents Mars and Rhea-Silvia (Ilia) (It has 10,1 centimetres in diameter). The place where it was found is still unknown. The subject of the scene is similar to that on a piece from a late period which was found at Orange in Gaul¹².

In one of his works A. Alföldy remarked the reduced number of such pieces in Dacia: Napoca (2) and Ilișua (1). Besides the above mentioned moulds from Apulum, Tibiscum and Cristești a lot of medallions were discovered at Apulum¹³, Alburnus Major¹⁷, Romula^{18 19}, Drobeta²⁰ and in the Daco-Roman settlement from Locusteni²¹.

Such medallions used by unwealthy people reflected the artistical taste of the period, the manner of work in the Daco-Roman potteries influenced by the models „in fashion” in the empire as well as the representation of gods and goddesses on the coins.

The investigation of these forms of cult representations on pottery can give interesting information concerning the spreading and the popularity of some creeds in different towns from Dacia as well as interesting observations about their iconography, the discernible modifications in the way of representing the god and his attributes.

ISTORIE MEDIE

TRANSILVANIA ȘI BANATUL ÎN SECOLELE VI—IX.

Prin varietatea reliefului geografic, ori a climei, dar mai ales datorită bogăției solului și subsolului, Transilvania a oferit timp de milenii locuitorilor băștinași sau populațiilor venite din alte părți, condiții optime de viață și de dezvoltare a culturii lor materiale. Agricultură, creșterea vitelor mari și păștoritul, ocupațiile de bază ale localnicilor, au asigurat hrana necesară locuitorilor, care cu timpul au devenit tot mai numeroși, fie printr-o roire firească a autohtonilor, fie prin așezarea vremelnică, sau de mai lungă durată, a unor populații ce s-au perindat peste aceste meleaguri.

În veacurile VI—IX, alătura de populația romanică sau eterogenă din Transilvania s-au așezat diverse triburi de slavi, veniți din direcții și la date diferite, ori populații ce vorbeau o limbă turcă: cuturguri, avari, bulgari. Tratarea succintă, mai mult enunțiativă a multiplelor și complexeelor probleme pe care le ridică conviețuirea romanicilor cu avarii și slavii nu poate fi exhaustivă nici măcar pentru cele mai importante aspecte ale acestui proces istoric, mai ales că, atât avarii, cât și slavii, în acea vreme au locuit teritorii ce depășesc cu mult spațiul restrâns al Transilvaniei. În stadiul actual al cercetărilor, când săpăturile arheologice sînt încă lacunare, cînd izvoarele scrise sînt sărace, dar mai ales cînd problema cea mai complexă și mai dificilă, cea a atribuirii etnice, este încă departe de-a fi rezolvată satisfăcător și obiectiv, o astfel de încercare ar părea temerară. Datorită acestor dificultăți obiective în cele ce urmează, după o fugară schițare a celor mai importante momente istorice, vom prezenta cîteva observații sub forma unor ipoteze de lucru, ce vor suferi în mod firesc transformări substanțiale pe măsură ce cercetările viitoare le vor infirma sau confirma.

Momentul istoric al pătrunderii avarilor în spațiul carpto-dunărean a marcat o serie întreagă de perturbări, nu numai pe teritoriul pe care l-au locuit și stăpînit efectiv, ci și în zonele limitrofe, printre care se află și Transilvania. Opiniile cercetătorilor asupra originii avarilor sînt împărțite, cei mai numeroși îi identifică cu populația Juan-Juan pomenită în izvoarele chineze, dar alții îi consideră ca o parte a heftaliți-

* Apărut în limba engleză în *Bibliotheca Historica Romaniae*, XVI, 1975, p. 123—153.

lor¹. Porniți de undeva din stepele de la sud de lacul Baical, pe la mijlocul sec. VI, ei ajung în părțile Caucazului și în stepele nord-pontice. Grupul de avari ajunși în Europa pare să nu fi fost mai mare de 20.000². Principalii locuitori a acestor teritorii: alanii, sabirii, uturgurii, goții din Crimeea, cuturgurii, bulgarii, anții și slavinii, erau împărțiți în două tabere, unii erau federați credincioși ai imperiului romano-bizantin, iar alții dușmani redutabili, care au întreprins numeroase incursiuni de jef în imperiu. Toți însă pretindeau sau primeau subsidii de la Iustinian, care a avut față de ei o politică subtilă și elastică, reușind treptat să-i ațite pe unii împotriva altora, pregătind astfel supunerea lor treptată de către avari. La început avarii se simțeau strîmtorați între aceste triburi războinice. Prima ambasadă avară trimisă la Constantinopol în 558 a fost sub protecția prințului alan Sarosius, iar ea carea lui Iustinian doar ca averii să fie primiți ca supuși în imperiu.³ Pentru a pedepsi crunta expediție de jaf pe care au făcut-o cuturgurii și slavii în provinciile romano-bilantine din anul 559. Iustinian promite uturgurilor subsidiile acordate pînă atunci cuturgurilor, în caz că aceștia vor fi învinși. La scurt timp după înfrîngerea cuturgurilor Iustinian îi îndeamnă pe avari să lupte împotriva uturgurilor, zalilor și sabinilor⁴. După înfrîngerea și supunerea acestora, avarii, sub conducerea energicului Baian, ajung săpîni peste populațiile din stepele nord-pontice, pînă la gurile Dunării. În anul 562 solii trimiși de Baian cer îngăduința lui Iustinian de-a vedea pămîntul unde tribul lor urma să-și aleagă loc pentru locuințe. Împăratul le-a promis Pannonia Secunda, dar avarii spuneau că nu pot părăsi Scitia și lăsau să se înțeleagă că țin mult la această țară (Menander, Fr. 9). Încă de

¹ Tomaschek, *RE*, II, p. 2264, sq. s.v. Avars; idem, *RE*, III, p. 1042, sq. s.v. Bulgaroi; Kiessling, *RE*, VIII, p. 2609, sq. s.v. Hunni; E. Stein, *Studien*, 1919, p. 17; K. Czeglédy, *Ant. Tan.* 1955, p. 121, sqq; D. Csallány, *Denkmäler*, 1956, p. 7, sqq; Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, 1958, p. 70, sq; P. Altheim, *Hunnen*, I, 1959, p. 31, sq; E. Schaffran, în *Hunnen*, V, 1962, p. 265, sq; A. Kollautz — U. Miyakva, *Geschichte*, I, 1970, p. 56, sqq; I. Bona, *Acta Arch. Hung.* 1971, p. 283, sq; B. Zasterova, *Les avars*, 1971, p. 15 sqq; S. Szadeczky — Kardoss, *Op. Byz.* 1972, p. 9, sq; H. Beek — Gy. László, în *RGA*, I, 1973, p. 527 sq. s.v. Awaren, D. Bialekova, *IKSA*, II, 1973, p. 321, sq.

² Procopius, *Ex.leg.* p. 451, cf. E. Stein, *Studien*, p. 8, sq; A. Kollautz, *op.cit.*, p. 134 sq. harta 4; S. Szadeczky — Kardoss, *Op. Byz.* p. 62; B. Zasterova, *Les Avars*, p. 41.

³ Theophanes, p. 232, 6—13 în *FHDR*, II, p. 601, sq; Euagrios, V, 1, p. 196, 1—18, în *EHDR*, II, p. 527; Menander, Fr. 4. Pentru majoritatea textelor bizantine am folosit și traducerea colegului E. Chirilă, căruia îi mulțumim călduros și pe această cale pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziție manuscrisul lucrării sale: „*Slavii în izvoarele literare latine și grecești (antice) și bizantine*”; cf. L. Hauptmann, *Byzantion*, IV, 1927—8, p. 148; A. Kollautz, I, 155 sq și 165 n. 55.

⁴ Agathias, IV, 22, în *FHDR*, II, p. 478 sq; Menander, Fr. 3 și 5 în *FHDR*, II, p. 509 sq; cf. L. Hauptmann, *op.cit.*, p. 146; P. Lemerle, *Rev.Hist.* 1954, p. 284 sq; I. Barnea, *Dacia*, 1966, p. 257 sq; A. Kollautz, *op.cit.*, p. 165 sq; S. Szadeczky — Kardoss, *op.cit.*, p. 63. Interesantă este relatarea lui Procopius, (*Bell. Got.* IV, 19, traducere H. Mihăescu, București, 1973, p. 240 sq) că la cuturguri se aflau mai multe zeci de mii de prizonieri romani. Tot el spune că după înfrîngerea cuturgurilor de către uturguri, 2000 cuturguri cu familiile lor au primit aprobarea lui Iustinian de așeza în Tracia. Mai târziu în 568 Baian cere romanilor... „să-i dea orașul Sirmium și banii plătiți de către împăratul Iustinian cuturgurilor și uturgurilor deoarece el a distrus amîndouă aceste triburi). cf. Menander Fr. 28.

la începutul preluării caganatului Baian s-a dovedit nu numai un energic și bun comandant de oști, ci și un subtil diplomat. De fapt prin solii săi el încerca mai mult să cunoască intențiile lui Iustinian. În acelaș an, 562, Baian organizează și întreprinde o lungă expediție pentru a-i ataca pe francii din Turingia, undeva pe cursul mijlociu al Elbei. Este greu de precizat de ce a întreprins Baian această lungă și dificilă expediție, dar se pare că a făcut-o la îndemnul lui Iustinian care printre alte titluri îl avea și pe acela de învingător al francilor (Novellae XVII). Conjunctura politică era bine aleasă deoarece noul rege franc Sigibert abia se urcase pe tron, dar rezultatul expediției nu a fost cel scontat de Baian⁵. Nici cea de a doua expediție împotriva francilor din anul 566 nu le aduce mai multe beneficii avarilor care se pare că au întreprins-o pentru a-l îmbuna pe Iustin II, ce refuza să le plătească subsidiile anuale, primite regulat atîta timp cît a trăit Iustinian. Deoarece solii trimiși la Constantinopol au primit acelaș refuz categoric din partea lui Iustin, avarii trec Dunărea în acelaș an 566 și jefuiesc provinciile sud-dunărene⁶. Aceasta este prima incursiune avară în imperiu din lungul lanț de expediții de jaf, ce le vor întreprinde în timpul îndelungatului caganat al lui Baian⁷ (560—604?), care se va lupta cu patru împărați (Iustin II, 565—578; Tiberiu Constantin, 578—582; Mauriciu 582—602 și Focas, 602—610). Noua politică a lui Iustin i-a nemulțumit nu numai pe avari ci și pe longobarzi, care fuseseră federați credincioși atîta timp cît a trăit Iustinian. Politica de învrăjbire între triburile înrudite (cuturguri-uturguri, longobarzi-gepizi, anși-slavini), ori alți aliați barbari, a dat rezultatele scontate chiar și după moartea lui Iustinian.

Alboin, regele longobarzilor, dorind să răstoarne stăpînirea gepizilor care îi asupreau, a trimis o solie la Baian pentru a-l îndupleca să lupte împreună împotriva gepizilor ce s-au aliat cu romanii. Solii au mai arătat toate atînvagiile pe care le-ar dobîndi avarii dacă ar nimici împreună pe gepizi și i-ar ataca pe romani, socotiți la acea dată ca cei mai aprigi dușmani ai avarilor (Menander, Fr. 24). Propunerea longobarzilor era ispititoare și bine venită pentru Baian, acum cînd Iustin, pe lîngă refuzul de a plăti tributul, nu-i mai oferea nici Pannonia Secunda, sau Sciția Minor, pe care o rîvneau atîta avarii. Caganul încearcă și reușește să încheie alianță cu longobarzii în condiții cît mai avantajoase cerînd . . . „să-i dea îndată a zecea parte din toate patrupelele care se aflau la longobarzi și dacă aveau să fie biruitori, pretindeau jumătate din pradă și tot ținutul

⁵ *Novellae*, XVII, în *FHDR*, II, p. 381. Pentru relațiile cu francii în anii 561—2 cf. E. Stein, *op.cit.*, p. 14 sq. n. 7; A. Kollautz, *op.cit.*, I, p. 165 sq. n. 55—58.

⁶ I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, II, 1968, p. 431 n. 45.

⁷ Prima mențiune nominală al lui Baian este în 561 (cf. Menander Fr. 6; Agathias, IV, 22; Euagrius, V, 1). Ultima mențiune nominală este în 582 (cf. Moravcsik, *op.cit.*, II, p. 83) dar este clar că Baian întreprinde în continuare alte acțiuni fără să fie nominalizat, cf. Teofilact, VII, 7, 18; Theophanes, a. 6090, p. 276, a. 6093, p. 281, a. 6094, p. 284. Probabil Focas plătește tributul în 604 tot lui Baian, cf. Theophanes, a. 6096, p. 292. Abia în anul 610 este emintit tînărul cagan, unul dintre fii lui Baian (Paulus Diaconus, IV, 37, cf. S. Szadeczky — Kardoss, *Op.Byz.* p. 56 și 86 n. 8).

gepizilor" (Menander, Fr. 25). Cererea avarilor de a primi îndată a zecea parte din vitele longobarzilor era justificată prin aceea că astfel își asigurau aprovizionarea pentru armata ce urma să facă expediția împotriva gepizilor, deci procentul de 10% din vite nu poate fi interpretat ca tribut. Longobarzii acceptă aceste condiții și Baian își pregătește o armată puternică (20.000 luptători), iar în anul următor 567 îi atacă pe gepizi concomitent cu longobarzii⁸. Cuniuod, regele gepizilor, bazându-se pe sprijinul romanilor, cărora le-a cedat orașul Sirmium, rămîne singur în această luptă inegală cu doi adversari puternici, deoarece romanii rămîn „neutrii”, preferînd să-și întărească poziția în acest oraș deosebit de important din punct de vedere strategic⁹. Gepizii sînt înfrinți atît de zdrobitor, încît nu au mai avut de atunci un alt rege, devenind la rîndul lor supuși ai avarilor¹⁰.

Baian încearcă în 568 să cucerească orașul Sirmium, important punct strategic, centru economic și meșteșugăresc, dar nu reușește, de aceea se întoarce în teritoriile de curînd cucerite de la gepizi. În schimb, trimite 10.000 cuturguri să jefuiască 40 orașe din Dalmația.¹¹ Timp de doi ani (568–570) Baian duce tratative cu Iustin cerîndu-i orașul Sirmium și pe fruntașii gepizilor fugiți cu tezaurul lor la Constantinopol, dar împăratul respinge în repetate rînduri cererile avarilor. Probabil că tot în acești doi ani Baian va aduce, pe același drum pe care a venit cu armata, familiile acestora cu tot avutul lor, organizîndu-și noua țară după obiceiurile populațiilor călărețe de crescători și păstori de vite. Nu se știe cum s-a desfășurat această organizare și care au fost teritoriile ocupate și locuite efectiv de către avari. Se pare că încă de la început a fost ocupată întinsa cîmpie dintre Tisa și Dunăre, locuită cu precădere de

⁸ Referitor la drumul pe care l-au parcurs avarii pentru a-i ataca pe gepizi există mai multe opinii. Unii istorici consideră că au trecut pe la sud de Dunăre (L. Hauptmann, *op.cit.*, p. 152 sq; L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, München, 1934, p. 541) alții, cred că au trecut pe la nord de Dunăre, prin Porțile de Pier, sau chiar prin pasurile transilvănene (T. Nagy, în *AE*, 1946–8, p. 202 sq). Noi credem, alături de alții (C. Diclescu, *Die Gepiden*, Leipzig, 1922, p. 160; K. Horedt, în *Istoria României*, I, 1960, p. 715; A. Kollautz, *op.cit.*, I, p. 171), că atacul a pornit din spre nord prin pasul Vereczke, știut fiind din sursele scrise (Iordanes, *Getica*, V, 33, XII, 74) sau cercetările arheologice (D. Csallány, *Gepiden*, 1961, p. 346, sq, fig. 2, 18 și 22), că majoritatea gepizilor locuiau în bazinul mijlociu al Tisei, unde apar și descoperirile avare timpurii (cf. I. Kovrig, în *Acta ArchHung.* 1955, p. 163 sq; D. Csallány, *Stud. Zv.* 1968, p. 59 sq.).

⁹ Sirmium a fost mai multe decenii (473–505 și 536–567) reședința regilor gepizi și totodată principalul lor centru meșteșugăresc. Orașul cu împrejurimile a fost stăpînit și de ostrogoți (505–536) care imediat după cucerire împart pămîntul între ei (cf. Ennodius, *Paneg.* XII, 62, 63, 69 în *FHDR*, II, p. 347 sq.). Ultimul rege gepid, Cuniuod, bate chiar monede imitate după cele ale lui Iustinian. Tot Cuniuod cedează Sirmium romanilor, iar satisfacția de a redobîndi acest important oraș a fost atît de mare încît Iustin II și-a luat titlul de „învîgător al gepizilor”, (Euagrius, V, 5, în *FHDR*, II, p. 527), cf. C. Diclescu, *op.cit.*, p. 106, n. 14, p. 111, 114 sq și 136 sq; L. Schmidt, *op.cit.*, p. 542; H. Sevin, *Die Gebiden*, München, 1955, p. 167 sq.).

¹⁰ Paulus Diaconus, *Hist.Longob.* I, 27, după C. Diclescu, *op.cit.*, p. 166, n. 86; L. Schmidt, *op.cit.*, p. 540 sq.

¹¹ Menander, Fr. 27; E. Stein, *op.cit.*, p. 32, n. 12; D. Sîmonyi, *Acta ArchHung.* 1959, p. 24 sq; A. Kollautz, *op.cit.*, I, p. 239 sq; V. Besevliev, *Etud. Balk*, 1970, p. 53 sq.

sarmați, inclusiv Banatul și Crișana pînă la poalele dealurilor, mai precis pînă la liziera pădurilor după cum ar rezulta din cartarea descoperirilor avere timpurii¹². Longobarzii, deși erau (și au rămas mult timp) aliați ai avarilor, în 568 părăsesc teritoriile din Transdanubia unde au locuit în calitate de federați ai romanilor timp de 41 ani (527—568) pentru a pleca în Italia (Paulus Diaconus, II, 7). Dintre populațiile amintite că locuiau alături de longobarzii (gepizi, bulgari, sarmați pannoni, suevi, norici) la sfîrșitul secolului VIII unele, înspăimîntate sau alungate de avari, au preferat să trăiască sub dominație lor strămutîndu-se odată cu ei în Italia¹³. Cert este că Transdanubia cu provinciile Pannonia și Noricum nu au fost cucerite de la început ci treptat de către avari deoarece la 579 flota romană transportă peste Dunăre în Peonia (Pannonia) pe cei 60.000 soldați avari ce se pregăteau să-i atace pe slavii nord-dunăreni¹⁴. Deasemenea cimitirele avere propriu zise din podișul Transilvaniei datează abia după 680, dar asupra acestei probleme vom mai reveni.

Profitînd de faptul că armatele bizantine erau concentrate în luptele cu perșii, dar și de boala lui Iustin, Baian organizează expediții de jaf în imperiu (570, 573, 574) ajungînd pînă în Tracia, de unde se întoarce încărcat de prăzi și captivi. Fiind numit coregent, Tiberius, încheie pace și alianță cu Baian plătindu-i tribut. Tiberiu cere ajutorul avarilor împotriva slavilor nord-dunăreni, care au profitat de asemenea de lipsa armatei ce păzea granița, trecînd în număr foarte mare Dunărea (aproape 100.000) așezîndu-se statornic în unele regiuni sau prădînd timp de mai mulți ani provinciile imperiului¹⁵. Baian acceptă să-i atace pe slavi din mai multe motive. În primul rînd dorea să-i supună pentru a-i plăti tributul pe care îl refuzaseră cu îndîrjire, iar pe de altă parte era tentat de bogăția

¹² I. Kovrig, *loc.cit.*, fig. 1—2; A. Kollautz, I, p. 171 sq, harta 7.

¹³ C. Diclescu, *op.cit.*, p. 214, n. 5; L. Schmid, *op.cit.*, p. 584 sq. Unii dintre ei, gepizii de pildă, au fost duși ca prizonieri de către longobarzi (cf. Gregorius Turan. *Hist. Fr.* IV, 4, după C. Diclescu, *op.cit.*, p. 164), dar alții, bulgarii, au ajuns în Italia mult mai tîrziu la 663 (cf. Paulus Diaconus, IV, 29). Pannonii, noricii (populații romanizate din cele două provincii) sarmații și probabil suevii (cf. Iordanes, *Getica*, LIII, 273) de pe Sava, au fost alungați de avari odată cu cucerirea teritoriilor locuite de ei.

¹⁴ Menander Fr. 48. Se pare că nici la începutul sec. VII nu a fost cucerită întreaga provincie Pannonia deoarece după asediul nereușit al Tessalonicului (612—614 sau 614—616?), cf. S. Szadeczki — Kardoss *op.cit.* p. 87), slavii cer ajutorul avarilor pe motiv că Tessalonicul... „primește fugarii din părțile Danubiului, Pannoniei, Daciei, Dardaniei și altor provincii și orașe și le dă adăpost... „Caganul,” adună toate neamurile barbare supuse lui împreună cu toți slavii, bulgarii și cu o mulțime de alte neamuri și după doi ani (618?) le pregătește împotriva orașului apărut de martir” (Mir. Sancti Demetri II 1—2, 169—170, traducere E. Chirilă). El pregătește și înarmează călăreții aleși „îmbrăcați cu totul în fier”. Pentru călăreții îmbrăcați în zale cf. Mauricius I, 2, 6; F. Altheim, *Hunnen*, II, 1960, p. 276; D. Csallany, *DME*, 1960, p. 17 sqq.; J. Gy. Szabo, *HOMK*, 1965, p. 29 sqq.; V. I. Raspopova, *K*, 122, 1970, p. 86 sq.

¹⁵ Pentru repetatele incursiuni ale slavilor la sud de Dunăre, dar mai ales pentru stabilirea lor acolo cf. L. Hauptmann, *op.cit.*, p. 137 sq; P. Lemerle, *Rev.Hist.* 211, 1954, p. 265 sq; V. Tapkova-Zaimova, *Byzantinobulgarica*, 1962, p. 67 sq; idem, *Rev. Balk.* 1964, p. 111 sq; I. Nestor, *RESEE*, 1963, p. 41 sq; H. Evert-Kappesowa, *RESEE*, 1969, p. 61 sq; B. Zasterova, *Les Avars*, p. 45 sq; J. Hermann, *Klio*, 1972, p. 109 sq; M. Ljubinskovic *IKSA*, II, 1973, p. 174 sq; I. Nestor, în *Les Slaves*, 1973, p. 35 și 48.

prăzilor, căci slavii nu fuseseră încă atăcați la ei acasă. Foarte probabil cu sprijinul financiar al bizantinilor, Baian echipează în 578 o armată de 60.000 călăreți, care, conform convenției (pe care nu o cunoaște în amănunt) este trecută în 579 peste Dunăre de două ori de către flota romană (Menander, Fr 48). Este deosebit de semnificativ faptul că Baian preferă și Tiberius acceptă, ca numeroasa armată avară să traverseze provinciile sud-dunărene, Dacia și Moesia, de-a-lungul drumului roman, în loc să-i atace pe slavi prin pasul dunărean porțile de Fier, ori din Transilvania prin pasurile: Vulcan, Turnu Roșu, Predeal, sau Oituz, deoarece aceste trasee traversau întinse zone păduroase de unde armata putea fi atacată prin surprindere. Nu se știe cât de mult a pătruns Baian în Muntenia, dar slavii nu au opus rezistență obligându-se să plătească tribut avarilor și probabil să le devină aliați¹⁶. Baian se laudă că a eliberat zeci de mii de captivi romani, dar nu precizează nimic despre prăzile pe care le-a luat de la slavi, după cum nu se știe, care a fost drumul de întoarcere și care erau punctele prin care a traversat Dunărea. Ca urmare a acestei expediții în 580 avarii primesc 80.000 solidi din aur din partea bizantinilor ca tribut anual (Teofilact Simocata, I, 3). Dar, în același ani Baian trece Dunărea și vrea să construiască un pod peste Sava pe motiv că ar vrea să-i atace din nou pe slavi, care nui-ar fi plătit tributul și i-au răpit pe solii trimiși la ei. De fapt avarii doreau să cucerească orașul Sirmium pe care îl și asediază construind în acest scop podul plănuț peste Sava. Consecutiv slavii, îndemnați foarte probabil de Baian, atacă imperiul ajungând până la Thessalonice, (581, Ioan din Ephes, VI, 25). După trei ani de eroică rezistență orașul Sirmium este cucerit în 582, iar tratativele dintre împăratul Mauriciu și Baian ajung la înțelegere ca cetățenii romani să se retragă din oraș fără averea pe care o avea fiecare¹⁷. Baian mai încearcă să obțină și suma de 240.000 solidii de aur pe care nu-i primise în cei trei ani cât a durat asediul orașului. Tratatul nu dură mult deoarece Baian ceru suplinirea tributului la 100.000 solidii anual. Fiind refuzat, el atacă și cuceri, dimpreună cu slavii și longobarzii, orașele Singidunum Augusta, Viminacium și altele (Mihail Sirianul, X, 21), iar apoi se îndreaptă spre Anchialos. Probabil cu ocazia cuceririi orașului Singidunum după ce . . . „urmări pe cei mai mulți dintre locuitorii orașului care sălășluiau pe ogoare, pentru că îi silea să facă acest lucru aia de grâu, căci era vară și strîngea de cele trebuincioase pentru trai” (Teofilact Simocata, I, 4), Baian, sau alt conducător avar, a rostit cuvintele: „Ieșiți, semănați și secerați, noi vă vom lua numai jumătate din impozit”.¹⁸ Acum, 585, Mauriciu acceptă să plătească tributul integral cerut de avari (adică 100.000 solidii) și să restabilească tratatul, dar pacea nu dură mult, căci la îndem-

¹⁶ Deși mormîntul avar de la Tîrșor a fost datat în sec. VII, el ar putea indica pătrunderea avarilor pînă în aceea zonă, cf. Gh. și P. Diaconu, *SCIV*, 1962, p. 165 sq.

¹⁷ Menander, Fr. 66; A. Kollautz, *op.cit.*, p. 240 sq.

¹⁸ L. Hauptmann, *op.cit.*, p. 157; F. Altheim — R. Stiehl, în *Hunnen* I, 1959, p. 89 și 93 (după autori slavii și nu avarii ar fi spus această frază); E. Lozovan, în *Hunnen*, II, 1960, p. 227, n. 12, K. Horedt, în *Istoria Rom.*, 1960, p. 720; V. Tapkova — Zeimova, *op.cit.*, p. 74; I. Barnea, *Ist. Dobr.* II, 1968, p. 437.

nul avarilor slavii nord-dunăreni atacă din nou și jefuiesc provinciile imperiului (în 586 cf. Mir. S. Demetri, I, 13, 109), ajungând pînă în preajma Constantinopolului, sau asediază Tessalonicul. Fiind trimis Targitos, unul dintre generali avari, după tributul anual, împăratul se infurie și îl expulzează într-o insulă pe 6 luni, iar Baian reîncepe ostilitățile și în anii 586—7 cucerește numeroase orașe din Moesia și Sciția Minor, printre care au fost distruse aproape total orașele Tropaeum Traiani, Dinogetia și altele¹⁹. Încheierea unei păci onorabile cu perșii în 591, a permis bizantinilor să-și îndrepte acțiunile militare împotriva slavilor nord-dunăreni și avarilor. Energicul și iscusitul general Priscus trece Dunărea de mai multe ori (în 592, 593, 594) și pătrunde pînă adînc în teritoriile locuite de slavi, devastînd, ucigînd sau luînd un mare număr de captivi pe care-i trimite la Constantinopol. Luptele efective împotriva avarilor încep mai tîrziu (598—602), cînd vor fi recucerite treptat orașele Singidunum, Viminacium și Sirmium, iar Priscus va traversa Dunărea și Tisa pentru a-i ataca pe avari la ei acasă. Baian întreprinde și el contraofensive asediînd printre altele în 599 orașul Tomis (Tomea)²⁰. Priscus vine în ajutorul orașului asediat de la Singidunum. Din relatarea lui Teophanes (anul 6092 p. 278) rezultă că cetățenii orașului asediat sufereau de foame, iar Baian (fiind sărbătorile paștelor) încheie armistițiu și le trimite 400 care cu alimente. În schimb Priscus îi trimite caganului la Sirmium mirodenii (piper, frunze de dafin, arome, scorțișoare etc.). Gestul diplomatic al, lui Baian este semnificativ nu numai pentru efectul propagandistic pe care l-a avut, ci mai ales pentru rezerva de alimente de care dispuneau avarii în acele zile de primăvară. O altă acțiune semnificativă a lui Baian, care a făcut să scadă mult popularitatea împăratului Mauriciu provocînd proteste și învinuiri aspre din partea lui Focas și a populației din Tracia, a fost atitudinea negativă a împăratului de a răscumpăra, chiar la un preț derizoriu, numeroșii captivi luați de avari²¹. În schimb, Baian răscumpără prizonierii luați de Priscus, indiferent dacă erau avari sau nu (3000 avari, 800 slavi, 3200 gepizi și 2000 de alți barbari cf. Teofilact Simocata, VIII, 3). Acțiunile ofensive ale avarilor scad treptat căci Baian îmbătrînise și 11 dintre fii săi au fost secerăți de molima, sau omorîți de soldații lui Priscus²². Ultima mențiune indirectă a lui Baian este din anul 602, cînd trimite pe Apsich să cucerească de la romani cata-

¹⁹ I. Barnea *op.cit.*, p. 433, n. 50; A. Kollautz, *op.cit.*, I, p. 253.

²⁰ Tomea cf. Gh. Ștefan, *Dacia*, 1967, p. 253 sq.

²¹ Theophanes, p. 279—280, în *FHDR*, II, p. 613; Georgios Monachos, IX, 20, p. 658—9 în *FHDR*, II, p. 633, precizează că erau 12000 captivi pe care caganul i-ar fi omorît. Prețul cerut de cagan era derizoriu; un solidus, apoi jumătate și în final patru zecimi dintr-un solidus. Pentru comparație este suficient să amintim, că după *Codex. Iust.* un sclav între 6 și 10 ani costa între 1,5 și 10 solidi, un cal între 6 și 17 solidi, un bou 2 solidi, și o vacă un solidus cf. A. Kollautz, *op.cit.*, I, p. 224 sq.

²² Theophanes, p. 279 menționează că se prăpădiră ... „șapte dintre feciorii caganului (Baian) de febră și bube, împreună cu mulți alții din popor” după cucerirea orașului Drizipera în anul 600. Alți patru feciori au fost omorîți în 601 de romani în lupta dată lîngă un lac din Banat (cf. Theophanes, p. 282; Teofilact, VIII, 3). Că Baian a fost poligam rezultă și din alt paragraf al lui Teofilact Simocata, I, 8.

ractele, (Porțile de Fier dunărene) dar nu reușește (Teofilact VIII, 5, 8), sau îl trimite pe același general împotriva anșilor, aliați ai romanilor, dar o parte din armata avară va trece la romani (Theophanes p. 284). Probabil că Focas pentru a avea liniște în Europa sporește alocațiile către avari în 604 la 120.000 solidii, în timp ce trăia încă Baian (Theophanes, p. 292). Nu se știe când a murit Baian (604?) deoarece izvoarele scrise nu relatează nimic concret, dar probabil după moartea lui au urmat certuri pentru preluarea caganatului între numeroșii lui fii. Abia la 610 este amintit tânărul cagan (Paulus Diaconus, IV, 37), care începe să jefuiască iarăși imperiul iar în 619 sau 622? Heraclius mărește tributul la 200.000 solidi, lăsându-și fiul (Constantin III) sub protecția caganului pentru a putea acționa liniștit în Orient împotriva persilor²³. În 623 slavii venezi se răscoală sub conducerea lui Samo și scutură jugul dominației avară timp de 35 ani²⁴. Persii trimit o solie în 625 ca să-i împace pe avari cu bulgarii (cuturgurii?), cu slavii și cu gepizii pentru ca împreună să atace Constantinopolul (Theophanes p. 315). Asediul Constantinopolului din anul 626 a fost în delung pregătit, căci avarii au adunat o armată de 80.000 de oameni (Pisides, *Bell. Avar.* v. 219) și au folosit o mulțime de mașini de război pentru distrugerea zidurilor și nenumărate bărci sau corăbii pentru atacul din spre mare. Dar, caganul avar nu reușește să țină în friu diversele populații aliate, iar astfel asediul eșuează²⁵ și ... „după ce pierdură o mulțime de oameni pe mare și pe uscat se întoarseră cu mare rușine în locuire lor de baștină” (Theophanes, p. 315). Acest mare eșec militar, urmat probabil de luptele pentru preluarea caganatului (după moartea caganului) a generat cearta pentru supremație dintre avari pe de o parte și bulgari (cuturguri?) pe de altă parte, care s-a desfășurat în mai multe etape. Primul conflict după cronică lui Fredegar (IV, 72, cf. și Paulus Diaconus V, 29) se petrece în 631—632 când bulgarii (cuturguri?) în număr de 9000 sint alungați la bavarezi, iar alte 700 familii la slavii apuseni²⁶. Probabil în 628 sau 635? hanul bulgar? Kubrat (stăpînul unogundurilor și nepotul lui Organa) i-a alungat pe avari din țara sa, eliberându-se de sub jugul acestora și încheie pace cu Heraclius²⁷. Un alt

²³ J. Kovačević, *Starinar*, 1965, p. 125 sq; N. Bănescu, *Chipuri din istoria Bizanțului*, București, 1971, p. 72 sq.

²⁴ E. Fügedt, în *AE*, 1946—8, p. 318 sq.; A. Kollautz, I, p. 231 sq, II, p. 392 sq și p. 427 sq (cu bibliografia specială).

²⁵ Pentru detalii cf. N. Bănescu, *op.cit.*, p. 76 sq.

²⁶ S. Szadeczky — Kardoss, *Op.byz.* p. 93; A. Kollautz, I, p. 160, n. 47, II, p. 167, p. 391 sq și p. 405 sq.

²⁷ Nicephoros, *Brev.* a. 628, p. 24, 9—15, traducere E. Chirilă. Pentru relatările lui Moise Chorenați cf. A. Decei, *Românii*, p. 32, p. 44 sq și p. 53 sq.; Gy. Moravcsik, *op.cit.*, II, p. 161 sq. (Kobratos) p. 220, (Organas); idem, *Byzantium and the Magyars*, Budapesta, 1970, p. 42; S. Szadeczky — Kardoss, *Ant.Tan.* 1969, p. 84 sq.; idem, *Op. Byz.* p. 93; N. Pigulevskaia, *RESEE*, 1968, p. 199, sqq. Pentru relatările lui Ioan din Nikiu cf. A. Kollautz, I, p. 157, n. 42 și p. 159, n. 47, Încreștinarea hunilor sau unogundurilor (protobulgarii)? încă pe timpul lui Heraclius a avut o importanță deosebită. După Ioan din Nikiu, Kubrat a trăit în tinerețe la Constantinopol, unde a primit și titlul de *patricius*, în calitate de aliat credincios al împăratului, iar după moartea acestuia, 641, a intervenit în certurile pentru domnie (Constantin III, Heraclones, Constans II) Probabil că la acești bulgari se referă Mihail Sirianu și alte izvoare (cf. Fr.

episod relatat în Mir. Sancti Demetri (II, 180—184) arată că „hanul” (comandantul) avar Cuber a plecat cu supușii săi în jurul anului 657 din Pannonia în Macedonia unde a primit aprobarea împăratului să se așeze. Acești supuși constituiau în cea mai mare parte populația romanică adusă în Pannonia de către avari cu 60 ani mai devreme (586 sau 595) din cele două Dacii sud-dunărene, Dardania, Moesia, Trivalis, Rodope și Tracia, care cu timpul s-au înmulțit foarte mult și la care s-au adăugat bulgari (cuturguri?) și slavii. Cuber a avut mai multe lupte cu caganul avar, dar a reușit să treacă Dunărea și să ocupe *Campus Ceramesium* din apropierea Tessalonicului, iar împăratul bizantin (Constans II) a ordonat slavilor din apropiere să-i dea alimente. Interesant este faptul că unul dintre diregătorii lui Cuber cunoștea limba romanilor, slavilor și bulgarilor²⁸. După Paulus Diaconus (IV. 29), un alt grup de bulgari a plecat în Italia în anul 663, trăind acolo în diferite localități până pe timpul lui (792).

Victoria răsunătoare a lui Constantin Pogonatul împotriva perșilor (678) au determinat pe caganul avarilor și pe șefii neamurilor din spre apus să-i trimită soli și daruri împăratului cerându-i pace²⁹.

După această dată avarii sînt amintiți numai în izvoarele apusene. Astfel în 743 luptă împotriva carantanilor. În 788 avarii încep conflictul cu Carol cel Mare, care în două campanii, 795—796 reușește să-i înfrîngă alungîndu-i dincolo de Tisa, după ce a luat o pradă bogată din ringul central unde caganul avar își avea sediul³⁰. La începutul secolului al IX-lea

Altheim, *Hunnen*, I, 1959, p. 90 sq și II, 1960, p. 29 sq și 260 sq) care relatează că după un marș de 65 zile, 10.000 bulgari au fost colonizați de către Mauricius (la 584—5) în Moesia Inferior și în Dacia, ca federați ai romanilor și că ei sau încreștinat devenind o pavază pentru romani. Prietenia dintre romani și bulgari, primită în calitate de federați, ar explica și relatările Geografului din Ravenna (*Cosm.* IV, 6—7) care înșirînd orașele din Moesia Inferioară de la Porolissum la Romula, spune că în această provincie, (fosta Dacie romană) . . . „locuiesc acum bulgari”. Tot el precizează (*Cosm.* IV, 14) că granița dintre Moesia Inferior (Oltenia și Ardeal) și Dacia Secundă (Banatul), în care locuiesc hunii numiți avaria ar fi fost între orașele Acmonia și Tibiscum și riul Flutausis (Cerna) cf. A. Decei, *op.cit.*, p. 53 sq. Descoperirea recentă în Bulgaria a unor cimitire ce cuprind grupe de morminte creștine (probabil traci romanizați), morminte cu ofrandă de carne (cai, oi etc.), protobulgari, și morminte de incinerare, slavi, databile pe bază inventarului și a monedelor în sec. VIII, reflectă probabil această situație istorică. cf. J. Văzarova, *ZfA.* 1971, p. 266 sq; idem, în *Les Slaves*, p. 239 sq și amabile informații orale pentru care îi mulțumim colegei J. Vazarova. Interpretarea că mormintele creștine au aparținut probabil tracilor romanizați ne aparține. Probabil și alte cimitire creștine din Bulgaria ar putea aparține tracilor romanizați.

²⁸ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, I, 1926, p. 110; D. Onciu, *Scrieri alese*, I, București, 1968, p. 253 sq.; Al. Philippide, *Originea Românilor*, Iași, 1923, p. 757 sq.; G. Popa-Lisseanu, în *AnAcadRom.* ser. III, 1941, p. 188 sq. Gy. Moravcsik, *op.cit.*, II, p. 161 sq., 165, și p. 357; A. Kollautz, *op.cit.*, I, p. 161 sq. și II, 393 sq.; S. Szadeczky — Kardoss, *Op.Byz.*, p. 98; idem, *Ant.Tan.* 1968, p. 84 sq. Identificarea lui Cuber cu al patrula fii al lui Kubrat este puțin probabilă, cf. B. Zasterova, *Les Avars*, p. 32 n. 85; V. Besevliev, *op.cit.*, p. 52 sq.

²⁹ Theophanes, p. 356; Nicephoros, p. 33; cf. S. Szadeczky-Kardoss, *Op.Byz.* p. 97; I. Barnea, *Ist. Dobr.* p. 441; idem, *Peuce*, 1971, p. 215 sq.

³⁰ Pentru evenimentele dintre anii 743—806 cf. A. Decei, *op. cit.*, p. 56 sq; Al. Bărcăcilă, *Apulum*, 1942, p. 203 sq; K. Horedt, *Contribuții*, p. 65; P. Ratkos, în *Stud. Zv.* 1968, p. 153 sq.; A. Kollautz II, p. 13 sq, 173 sq, 396 sq, 405 sq; S. Szadeczky — Kardoss, *Op. Byz.* p. 101, 104, 108 sq.

sînt amintiți mai mulți conducători avari (Zodan, Theodorus, Abraam, Isaac) care au fost încreștinați de către franci³¹. Țarul bulgar Krum îi supune pe avari din zona Tisei inferioare, avîndu-i apoi ca aliați, dimpreună cu slavii, în luptele purtate cu bizantinii³². Ultimile mențiuni ale avarilor sînt din anii 822 și 871³³.

Am considerat utilă prezentarea fugară a principalelor evenimente istorice legate de avari, deoarece locuitorii Transilvaniei au fost legați direct sau indirect de acest cadru istoric general, mai ales că părțile vestice ale Banatului și Crișanei au fost efectiv locuite și stăpînite de către avari. Atîta timp cît energicul Baian a reușit să mențină sub ascultarea sa populațiile ce locuiau pe un spațiu imens, concentrîndu-și acțiunile împotriva imperiului romano-bizantin, izvoarele scrise relatează destul de amănunțit evenimentele. Reușita acestei dominații militaro-politice rezulta pe de o parte din frica supușilor, iar pe de altă parte din despotismul cu care era aplicată. Mauriciu (Strateg. XI, 2, 3) referindu-se chiar la avari caracterizează lapidar dar veridic această situație: „Deci aceste neamuri aspre, aflate sub o singură conducere, în care urmările greșelilor cad în sarcina căpitanilor, sînt stăpînite nu prin dragoste, ci prin frică și ele îndură în liniște muncile și suferințele. Rabdă căldura, frigul și celelalte lipsuri de lucruri trebuitoare, deoarece sînt neamuri de păstori”. Succesele răsunătoare și repetate pe care le-a avut Baian pot fi explicate și prin cointeresarea populațiilor supuse ori aliate, care, participînd efectiv la expedițiile de jaf au primit probabil o cotă aparte din prăzi, iar subsidiile substanțiale primite de la bizantini au fost deasemenea folosite pentru echiparea și întreținerea aproape permanentă a unui număr important de războinici. Timp de peste 40 de ani Baian a reușit ca prin asocierea și alianța de nădejde a unor importante contingente de războinici străini (cuturguri, longobarzi, gepizi, slavi etc.) la armata de bază avară să obțină victorii repetate. Disciplina, cruzimea, strategia și tactica militară aplicată adecvat situațiilor diverse (lupte deschise, asedii etc.) de către avari, au distrus apărarea și rezistența armatei și orașelor bizantine. Raidurile călăreștilor avari au avut efecte fulgerătoare și dezaastroase nu numai în imperiu, ci și asupra vecinilor recalcitrați: franci, bavarezi, slavii vestici, slavini, ori anții nord-dunăreni etc.

Știrile scrise nu dau amănunte referitor la relațiile multilaterale ce au existat între avari și populațiile supuse ori aliate. Date concrete despre participarea acestora alături de avari la incursiunile de jaf în imperiu sînt rare și întîmplătoare. Numărul mare de luptători cuturguri (10.000) ce atacă Dalmația în 563 la porunca lui Baian, arată clar ce rol important au avut ei în cadrul armatei avară, explicînd totodată pretențiile lor la hegemonie după moartea caganului.

³¹ P. Ratkos, *op.cit.*, p. 186 sq; J. Dekan, în *SlovArch*, 1972, p. 318, n. 7—8.

³² H. Gregoire, *Byzantion*, 1936, p. 423 sq; A. Decei, *op.cit.*, p. 56, n. 2; S. Szadeczky-Kardoss, *Op. Byz.* p. 113, A. Kollautz, *op.cit.*, II, p. 98, n. 134

³³ P. Ratkos, *op.cit.*, p. 188, sq; I. Bona, *ActaArchHung.* 1971, p. 324 sq; S. Szadeczky-Kardoss, *Op.Byz.* p. 117, 121.

Slavii apar ca aliați sau supuși ai avarilor abia cu ocazia asediului orașului Sirmium în 581, când construiesc podul de lemn peste Sava, iar mai târziu când tot la porunca lui Baian, construiesc bărci și corăbii pentru a ataca flota romană de pe Dunăre, ajutându-i pe avari, dimpreună cu longobarzi și la cucerirea orașelor Singidunum, Viminacium și altele (Mihai Sirianul, X, 21). Sînt probabil slavii vestici venzii, pe care Baian îi ajută în 595 când au fost atacați de bavarezi (Paulus Diaconus, IV, 10), sau care, dimpreună cu avarii și longobarzii pustiesc Histria (Paulus Diaconus IV, 24), ori au fost trimiși de cagan în 602 pentru a-i ajuta pe longobarzi să distrugă orașul Cremona (Paulus Diaconus IV, 28).

Slavinii și anții nord-dunăreni aveau o situație privilegiată, în sensul că deși plăteau tribut, ei se bucurau de o oarecare independență, deoarece atacă separat imperiul romano-bizantin în repetate rînduri (581, 586), dar la îndemnul lui Baian. Cînd acești slavi sînt atacați și decimați în repetate rînduri de armata romană (592—594, 600—602) avarii nu intervin în ajutorul lor. Mai mult chiar, în 602 cînd Baian se afla într-o situație deosebit de grea anții se aliază cu romanii, iar . . . „o mulțime din oștenii lui Apsich (subcomandantul avarilor) se lepădară de avari și se grăbiră să treacă de partea împăratului. Caganul se tulbură de această veste și înspăimîntîndu-se foarte chibzui și se gîndi în fel și chip cum să facă să se întoarcă trupele care-l părăsiră” (Teofilact, VIII, 5, 8). Foarte probabil că dezertările în grup, în special a popoarelor supuse, au fost mai numeroase deoarece Mauriciu (XI, 2, 22) spune: „Le pricinuieste multă pagubă și trecerea de partea noastră a fugarilor, căci nu au gînduri statornice, și le place cîștigul fiind o adunătură de mai multe seminții nu pun preț pe rudenie și pe unirea dintre ei, iar cînd încep să se strecoare cîțiva dintre ei și sînt bine primiți îi urmează o mulțime.” De altfel Baian în repetate rînduri solicită prin ambasadorii trimiși la Constantinopol pe transfugii refugiați în imperiu.

Chiar dacă cifrele relatate de Teofilact (VIII, 3) și Theophanes (p. 282, 1—30) referitor la pierderile suferite de avari (morți și captivi) în luptele cu romani din anii 601—602, par a fi exagerate, ele reflectă însă proporția dintre avari și populațiile supuse ce intrau în componența armatei avar. După aceste date proporția pare să fi fost de un avar la patru străini. Numărul mare de avari, gepizi, slavi și alți barbari (sarmați, daco-romani ?) uciși sau luați captivi de soldații lui Priscus nu trebuie să ne mire deoarece Baian a concentrat în acea zonă o mare armată (12 stoluri = 36.000 luptători), la care s-a adăugat fără îndoială o mare mulțime de femei și copii căci, luptele se dădeau doar pe teritoriul stăpînit de avari. Acelaș dezastru l-au făcut și avarii cînd au atacat provinciile romano-bizantine, sau pe slavii nord-dunăreni, de la care au eliberat zeci de mii de captivi romani. Atacul prin surprindere a trei așezări gepide și omorîrea a 30.000 gepizi și alți barbari pare neverosimil, căci este greu de presupus să fi existat atunci așezări simple de circa 10.000 locuitori, dar amîndouă sursele subliniază că era „o sărbătoare băștinașă”, la care s-au adunat fără îndoială oameni veniți de la mari depărtări, și care fiind amețiți de băutură au fost

măcelăriți fără milă de romani. Relatarea este deosebit de importantă nu numai pentru că evenimentele se petrec pe teritoriul Banatului³⁴, ci mai ales pentru că chiar dacă admitem că cifrele au fost mărite de zece ori totuși, rezultă că așezările erau destul de mari și apropiate. După cunoștințele noastre este singura sursă scrisă din care putem să deducem cu aproximație cât de întinsă era o așezare din perioada avară, deoarece sursele arheologice sînt foarte lacunare pentru această zonă, căci în întreg Banatul și Voievodina nu este semnalată nici o așezare sau cimitir gepid, deasemenea nu este semnalată sau cercetată nici o așezare slavă timpurie, ori avară³⁵.

Cercetările arheologice efectuate în ultimii douăzeci și cinci de ani pe teritoriul Transilvaniei au adus contribuții substanțiale la cunoașterea așezărilor și cimitirelor din sec. VI—IX, dar ele sînt încă departe de a ne oferi o imagine mai completă asupra realităților istorice și demografice, mai ales că există discuții controversate referitor la atribuirea etnică a acestor descoperiri. Pentru a evita discuțiile sterile asupra atribuirii etnice a fiecărui descoperiri în parte vom prezenta global rezultatele acestor cercetări.

Așezările transilvănene din perioada tratată pot fi împărțite în două grupe mari. Prima grupă cuprinde așezările din sec. VI—VII ce au ca inventar principal și dominant ceramica lucrată la roata rapidă, fără a lipsi într-un procent variabil și ceramica lucrată cu mîna. Pînă în prezent au fost identificate prin sondaje sau cercetări sistematice 43 așezări din această grupă (fig. 1 și lista nr. 1). Deoarece înafara cîtorva așezări: Morești, Cipău, Bratei, Cristur, Filaș Poian, Simonești etc. nu s-au făcut cercetări de mai mare amploare, iar rezultatele obținute au rămas în cea mai mare parte inedite este prematură o sistematizare a tipurilor de așezări din această grupă. Majoritatea lor însă sînt plasate pe prima sau a doua terasă a văilor, ori în imediata apropiere a surselor de apă. Unele dintre ele sînt plasate în preajma salinelor sau a izvoarelor sărate. Aproape fără excepție sînt așezări mici rurale locuite de agricultori și crescători de vite mari (determinările osteologice au stabilit un procent mare de bovine în comparație cu ovinele, sau animalele sălbatice vîinate). Numai la Alba Iulia (Apulum), Orșova (Dierna), Jupa (Tibiscum) și Turnu Severin (Drobeta), pe teritoriile fostelor orașe romane s-au constatat urme sporadice de locuire în sec. VI—VII fără însă ca așezările respective să mai păstreze caracterul urban. În schimb, așezările de la Morești, Porumbenii Mari și Șeica Mică au fost considerate de către K. Horedt³⁶ ca fortificații gepide din sec. VI. Tipul dominant de locuințe îl constituie bordeiele sau semibordeiele dintre care unele au vetre sau cuptoare-pietrar, iar altele nu. Menționăm că la Morești au fost desvelite 37 bordeie, la Bratei 50 bordeie,

³⁴ Identificarea lacului în care au pierit 15.000 barbari și patru dintre fii lui Baian, care deasemenea . . . , scăpă teafăr cu multă primejdie" (cf. Teofilact, VIII, 3) cu Țimlașina actuală dintre Alibunar și Valea Moraviței pare cea mai plauzibilă cf. A. Kollautz I, p. 254 sq, II, p. 14, harta 13.

³⁵ J. Kovačević, *Varvarška*, 1960, p. 66 sq; D. Csallány, *Gepiden*, p. 251; M. Rusu, *Apulum*, 1971, p. 719, n. 26—27.

³⁶ K. Horedt, în *Siedlung Burg u. Stadt*, Berlin 1969, p. 129 sq.

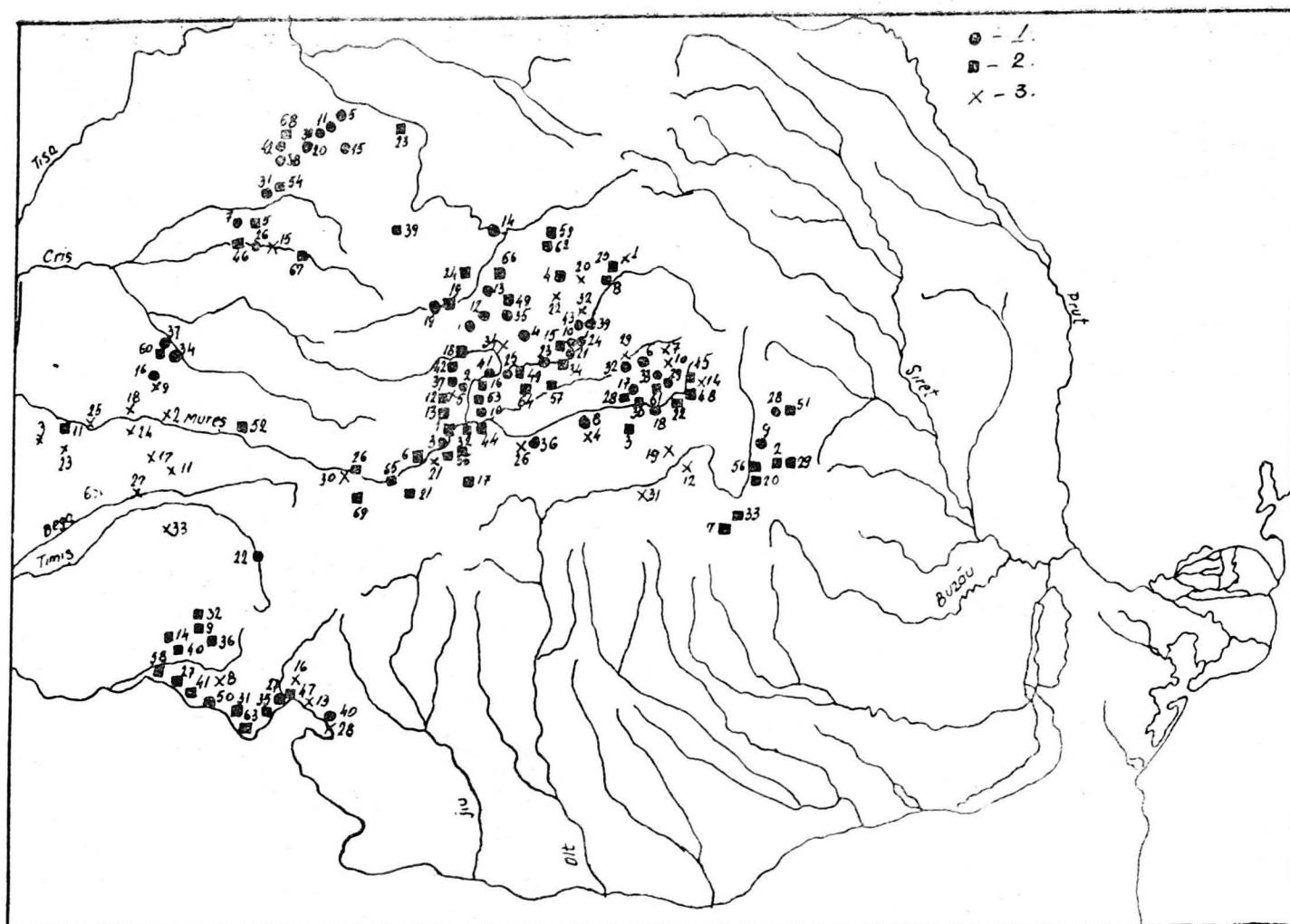

Fig. 1.1 Așezări din sec. VI—VII (Lista nr. 1). 2 Așezări din sec. VIII—IX (Lista nr. 2). 3 Descoperiri monetare din sec. VI—VIII (Lista nr. 3).

la Cernat și Poian 32 bordeie, la Bezid, Sălașuri și Filiaș 42 bordeie. Mult mai puține la număr sînt locuințele de suprafață, dintre care numai unele au vetre de foc. În general aceste așezări au fost atribuite populației romanice, gepizilor și slavilor timpurii. Mult mai probabilă însă ni se pare ipoteza că la fondul de bază autohton al populației romanizate trebuie adăugată și o componentă gepidă, sau slavă, deoarece, istoric era mai firească o simbioză a acestor componente, care în final au dat naștere unei sinteze culturale ce avea trăsături specifice. Astfel, la așezările și cimitirele de la Morești, Cipău-Cătunul Sf. Gheorghe, Bratei, Noșlac, Band, Unirea etc. se constată o simbioză a populației romanice cu gepizii, care dăinuiesc pînă la sfîrșitul sec. VII. În schimb, în colțul de sud-est al Transilvaniei așezările de la Poian, Cernat, Filiaș, Bazid etc. reflectă mai degrabă o simbioză a populației romanizate cu slavii timpurii, mai ales că în zona respectivă lipsesc descoperirile ce ar putea fi atribuite gepizilor din sec. VI—VII³⁷.

Numărul cimitirelor din sec. VI—VII este mult mai redus, doar 21, dar prin ritul creștin de înmormîntare și inventarul arheologic furnizat ele contribuie în mod substanțial la înțelegerea procesului istoric desfășurat pe acest teritoriu. 11 dintre aceste cimitire³⁸ pot fi datate cu precădere în sec. VI, încetînd foarte probabil de-a mai fi folosite după înfrîngerea gepizilor de către avari (567). Numărul redus al mormintelor pe care îl cuprind aceste necropole, în total 135, poate fi explicat pe de o parte prin faptul că nici un cimitir nu a fost cercetat exhaustiv, iar pe de altă parte prin durata relativ redusă de folosire de aproximativ două generații (50—80 ani). În schimb, alte 10 cimitire³⁹ databile între 570—680, cuprind 642 morminte. Deși nici aceste cimitire nu au fost cercetate integral ele reflectă o explozie demografică ce ar părea greu de explicat la prima vedere⁴⁰. De altfel o explozie demografică se constată și la cimitirele merovingiene contemporane⁴¹. Menționăm că după observațiile înregistrate pînă în prezent toate aceste cimitire încep să fie folosite abia după anul 570 fără a cuprinde deocamdată morminte mai vechi. Acest fapt arată clar

³⁷ Pentru atribuirea etnică a acestor descoperiri cf. St. Kovács, *Dolg.* 1913, p. 429; P. Reinecke, *Germania*, 1928, p. 96; M. Rusu, *Dacia*, 1962, p. 269 sq.; idem, *Apulum*, 1971, p. 713 sq.; Z. Székely, *SCIV*, 1962, p. 47, sq.; idem, *ArchRozl.* 1963, p. 314 sq.; idem, *Dacia*, 1971, p. 353 sq.; I. Nestor, în *RevRHist.* 1964, p. 396 sq.; idem, *Magazin istoric*, 6, 1969, p. 27 sq.; idem, în *Les Slaves*, p. 29 sq. și 48 sq.; C. Daicoviciu, în *ForschVuLand*, 1967, p. 5 sq.; M. Petrescu-Dîmbovița, *RevRHist.*, 1967, p. 181, sq.; M. Comșa, *Dacia*, 1968, p. 355 sq.; K. Horedt, *StudZv.* 1968, p. 103 sq., idem, *IKSA*, III, 1973, p. 189, sq.; D. Teodor, *MemAnt.* 1969, p. 191.

³⁸ Cipău (11 morminte), Căpuș (15), Cluj (6), Morești (81), Ocnița (1), Oradea (8), Săcuieni (1), Sighișoara (3), Sînmiclăuș (3), Sînicolaul Mare (6) și Socodor (4). Pentru bibliografie vezi lista nr. 4.

³⁹ Band, (177 morminte), Bratei (298), Cornești (1), Drăușeni (1), Ghirbom (5), Moldovenești (1), Noșlac (120), Tg. Mureș (14), Valea Largă (8), Unirea (17), cf. lista nr. 4.

⁴⁰ Fenomenul este general pe întreg teritoriul caganatului avar, după cum o arată numeroase necropole avarice ce cuprind un mare număr de morminte (peste 35.000) dezvelite pînă în prezent. Cf. D. Csallány *Denkmäler*, p. 7. sqq.; I. Bona, *op.cit.*, p. 283 sq.

⁴¹ P. Donat — H. Ulbrich, în *ZfA*, 1971, p. 234 sqq.; H. Ament, *Ber RGK*, 1970—1, p. 284 sq (cu bibliografia principală asupra descoperirilor merovingiene).

că a intervenit un factor important ce a determinat populația locală să-și mute cimitirele și în bună parte și așezările în altă parte. Acest factor decisiv a fost fără îndoială noua rînduială instaurată de avari, care nu numai că au dislocat populația locală, ci a contribuit substanțial la o nouă organizare în care populațiile supuse: romanici, gepizi, slavi, sarmați, cuturguri, au fost așezate conform intereselor lor economice și militare. Acest fapt este reflectat sugestiv și de inventarul, ori componența cimitirelor respective. Aproape toate mormintele continuă să fie orientate vest-est, deci după ritul creștin, avînd ca inventar cruci sau piese de metal împodobite cu cruci. Ceramica în proporție de 80—90% este lucrată la roata rapidă după vechea tradiție romană avînd cele mai apropiate analogii la cetățile sud-dunărene de la: Sadovăț, Tîrnovo, Adamclisi, Histria etc.⁴². Vasele lucrate cu mîna deși au aceeași formă ca vasele de tip Praga, atribuite slavilor timpurii, sînt mai mici și au o altă compoziție a pastei⁴³. Chiar la așezările la care pe lîngă populația romanică se acceptă o componentă masivă slavă (Cernat, Poian, Bezid, Sălașuri, Filiaș) ceramica lucrată cu mîna poate fi atribuită numai în parte slavilor răsăriteni sau chiar nordici⁴⁴. De altfel cimitirele contemporane cu aceste așezări nu au fost încă descoperite. Foarte probabil că ele ar trebui să fie similare celui de la Monteoru, căci slavii la acea dată se incinerau după cum rezultă din cercetările de pînă acum⁴⁵.

⁴² Analogiile pe care le prezintă formele, dar mai ales factura ceramicii cenușii din așezările de la Morești, Bratei, Cipău-Sf. Gherghie etc. ori cimitirele de la Band, Bratei, Noșlac etc. cu ceramica descoperită în cetățile sud-dunărene, inclusiv cele din Transdanubia, este deosebit de semnificativă pentru a ilustra concret continuitatea tehnicii și a tradiției atelierelor ceramice romane tîrzii, în contrast evident cu produsele ceramice ale populațiilor migratoare cf. I. Welkov, *Germania*, 1935, p. 156 sq.; E. Condurachi și colab. *Histria*, I, 1954, p. 456 sq. I. Barnea, *Dacia*, 1966, p. 237 sq.; idem, *IstDobr.* II, p. 488 sq.; M. Rusu, *Dacia*, 1962, p. 284 sq.; idem, *Apulum*, 1971, p. 715; D. Bialekova, *Slov. Arch.*, 1967, p. 72, n. 309; E. Garam, *AE*, 1969, p. 229, sq.; I. Bona, *Stud.Zv.*, 1968, p. 35 sq.; idem, *ActaArchHung.*, 1971, p. 294 și p. 321 sq.; L. Donceva-Petcova, *Arheologia*, Sofia, I 1970, p. 12 sq. C. Dramsziova-Nelcinova, *Arheologia*, Sofia, 2, 1971, p. 21 sq.; Z. Vinski în *Recherches et resultats*, I, Beograd, 1971, p. 389, sq.; A. Milcev, în *IKSA*, II, 1973, p. 157 sq.; S. Vaklinov, *IKSA*, II, 1973, p. 195 sq. și 208 sq.

⁴³ M. Rusu, *Dacia*, 1962, p. 284, 291, idem *Apulum*, 1971, p. 17, 19; I. Bona, *StudZv* 1968, p. 35 sq.; idem, *ActaArch.*, 1971, p. 321 sq. Ceramica slavă timpurie ce are în compoziția pastei cioburi sau scoici pisate apare cu precădere în așezări.

⁴⁴ Pentru influențele reciproce dintre slavi, baltici și romanici cf. Simonovici, *SA*, 3, 1966, p. 38 sq.; D. Teodor, în *Mem.Ant.* 1969, p. 190 sq.; idem, *IKSA*, III, 1973, p. 201 sq.; A. Godlowski, *Chodlik*, Krakow, 1970, p. 73 sq. 94 sq.; G.F. Solovieva în *SA*, 2, 1971, p. 124 sq.; J. Werner, în *Actes VIII Congr.*, Beograd, I, 1971, p. 243 sq.; Idem, *SA*, 4, 1952, p. 102 sq.; V.V. Sedov, *SA*, 4, 1972, p. 116 sq.; P.T. Treiakov, *IKSA*, II, 1973, p. 243 sq.; M. Comșa, *IKSA*, III, 1973, p. 167, sq.; Z. Kurnatowska, *IKSA*, III, 1973, p. 177 sq.; I. Nestor, în *Les Slaves*, 1973, p. 29 sq și 49 sq.; M. Rusu, în *Les Slaves*, p. 189 sq.

⁴⁵ Slavii au folosit cu precădere ritul incinerării pînă la creștinare, indiferent de trib sau zone geografică cf. R. Pittioni, *Germania*, 1934, p. 131 sq.; I. Nestor, *Dacia* 1957, p. 289 sq.; idem, *Dacia*, 1961, p. 433 sq.; M. Macrea, *Dacia*, 1958, p. 351 sq.; J. Werner, *Germania*, 1960, p. 116 sq.; D. Bialekova, în *SlovArch*, 1962, p. 146 sq.; idem, *ArchRozl.*, 5, 1968, p. 619, sq.; A. Cs. Sós, în *FolArch.*, 1962, p. 67 sq.; idem *StudZv.* 1968, p. 225 sq.; J. Hermann, *Slavische Stämme*, 1968, p. 57 sq.; idem, *IKSA*, I, 1970, p. 136 sq.; A. Tocik, *StudZv.*, 1968, p. 254 sq.; K. Horedt, *Stud. Zv.*, 1968, p. 114; A. Petrowsky-Sichman, *Stud.Zv.*, 1970, p. 209

Componenta germanică (gepidă sau chiar francă ?) este atestată de asemenea în necropolele de la Band, Noșlac, Bratei, Unirea etc. după cum rezultă din analiza inventarului arheologic⁴⁶. Asemănarea tot mai izbitoră dintre aceste necropole transilvănene și cele merovingiene, semnalate încă de P. Reinecke⁴⁷, devine tot mai evidentă pe măsură ce cercetările se intensifică. Este o problemă istorică deosebit de importantă dar încă insuficient de cunoscută deci greu de explicat. Se pare însă că punctul de bază comun îl constituie conviețuirea populației romanizate cu germanicii (gepizi, longobarzi, alamani, franci etc.) care în final au ajuns la o sinteză culturală comună sau foarte apropiată.

O altă componentă ce apare evident în cadrul acestor cimitire (Band, Noșlac, Bratei, Valea Largă etc.) este subliniată de apariția unor schelete întregi de cai, îngropați în gropi separate între șirurile de morminte umane, sau numai oase izolate de cal, ori diferite piese de harnașament (zăbale, scărițe etc.) depuse în gropile mormintelor umane. Caii de la Noșlac⁴⁸ au fost determinați a fi de tip Prjevalski, deci au aparținut unei populații de călăreți venită de undeva din răsărit. Faptul că în necropolele avare din Cimpia Tisei caii sint îngropați în aceeași groapă cu scheletul uman, dar mai ales faptul că întreg ritul de înmormântare ca și inventarul arheologic este deosebit arată clar că cimitirele transilvănene, deși datează din perioada avară (570—680), se deosebesc structural de cele avare propriuzise. Îngroparea separată a cailor, prezența pieselor de harnașament, a limbilor de curea presate, precum și apariția vaselor piriforme ce își găsesc analogii apropiate în cimitirele nord-pontice⁴⁹, ar pleda pentru un grup

sq.; J. Vazarova, *ZfA*, 1971, p. 267 sq.; M. Rusu, *Apulum*, 1971, p. 720; A. Zoll-Adanikova, *Ethn. Arch. Zeit.*, 1972, p. 497 sq.; J. Kovacevic, *IKSA*, II, 1973, p. 148; Z. Cilinska, *Zelovce*, 1973, p. 9 sq.

⁴⁶ M. Roska, *Germania*, 1934, p. 125; M. Rusu, *Dacia*, 1962, p. 287 sq.; K. Horedt, *Stud. Zv.*, 1968, p. 103 sq. idem, *IKSA*, III, 1973, p. 189 sq.; I. Nestor, *Magazin Istoric*, 6, 1969, p. 24 sq.; idem, *Les Slaves*, p. 30 sq.

⁴⁷ P. Reinecke, *Germania*, 1928, p. 96 sq.; idem *Germania*, 1934, p. 218 sq.; M. Rusu, *Dacia*, 1962, p. 286 sq.; K. Horedt, *IKSA* III, 1973, p. 190, sq.; M. Comșa, *Dacia*, 1968, p. 355 sq.; A. Salamon, *Acta Arch.*, 1969, p. 273; A. Salamon — I. Erdélyi, *Körmnye*, 1971, p. 65 sq.; Z. Vinaki, in *Actes VIII Congr.*, Beograd, 1971, p. 253 sq.; idem, in *Recherches et resultats*, 1971, p. 389 sq.

⁴⁸ M. Rusu, *Dacia*, 1962, p. 270. Pentru diferitele tipuri de înmormântare a cailor cf. A. Kiss, *JPME*, 1962, p. 153 sq.; I. Erdélyi — P. Németh, *VMMK*, 1969, p. 167, sq.

⁴⁹ Îmbinarea știrilor scrise cu descoperirile arheologice întâmpină serioase dificultăți, mai ales atunci când se încearcă unele atribuiri etnice. Astfel de pildă unele izvoare scrise îi identifică pe uturguri, cuturguri cu bulgarii, iar altele nu. Tot așa unii istorici și filologi moderni acceptă o înrudire lingvistică și etnică între acestia, dar alții nu cf. G. Moravcsik *op.cit.*, I, p. 16 sq. p. 65 sq. 108 sq. II, p. 100 sq. 171 sq. p. 233 și 279 sq (cu bibliografia respectivă); P. Altheim, *Hunnen*, IV, 1962, p. 337 sq.; D. Simonyi, *Acta ArchHung.*, 1959, p. 227 sq. 240 sq și V. Besevliev, *EtudBalk.*, 2, 1970, p. 39 sq. și p. 53 sq. analizând izvoarele scrise și opiniile istoricilor moderni, au demonstrat că bulgarii din Pannonia, Moesia și Dacia din sec. V—VI nu pot fi identificați cu protobulgarii lui Asparuch, sau cu cuturgurii. Mai greu de precizat este însă cine au fost de pildă bulgarii alungați de Priscus din Singidunum (Theophanes p. 277) sau cei alungați de avari la bavarezi și slavii apuseni, ori cei care pleacă în Italia (Paulus Diaconus, V, 29, și IV, 27). Se pare că protobulgarii și cazarii vin din Orient abia pe timpul lui Mauriciu cf. P. Altheim, *Hunnen*, I, p. 90 sq. II, p. 29 sq și 260. sq.

de cuturguri, veniți ca aliați ai avarilor și care au exercitat dominația politico-militară asupra localnicilor în locul acestora. Acceptarea acestor cuturguri de a fi îngropați în cimitire creștine, dar mai ales după ritul creștin (cu unele reminiscențe păgâne ca îngroparea cailor etc.) ar putea avea a singură explicație, aceea că și ei erau creștini. Acest fapt ar fi fost posibil numai dacă am accepta că printre „hunii” încreștinați la Constantinopol de către Heraclius (Nicephoros Briv. (a. 619) 12, 20—30) se aflau și cuturguri, ceea ce este puțin probabil. Mai plauzibilă ar fi ipoteza că acești călăreți ar putea fi identificați cu bulgarii colonizați de Mauricius în Moesia Inferior, care după Geograful din Ravenna se întindea la nord de Dunăre pînă la Porolissum, mai ales că despre bulgari avem știri concrete că s-au încreștinat la începutul secolului VII (Ioan din Nikiu, Mihail Sirianul etc.).

Această identificare ar explica și încetarea folosirii cimitirelor transilvănene în jurul anului 680, prin plecarea bulgarilor de aici, dimpreună cu bulgarii lui Asparuch, la sud de Dunăre pentru a întemeia primul țarat bulgar, precum și pătrunderea avarilor propriu-ziși și a slavilor vestici în Transilvania după această dată⁵⁰.

Nu poate fi exclusă nici posibilitatea ca gepizii tîrzii, deveniți din supuși aliați ai avarilor, deși erau creștini, să fi preluat de la avari,

Mult mai dificilă este problema atribuirii etnice (uturgurilor, cuturgurilor, bulgarilor, sau allanilor) a descoperirilor arheologice din zona nord-pontică, deoarece părerile specialiștilor sovietici diferă. Din bogata literatură alegem doar câteva lucrări de sinteză: N. I. Merpert, *KS*, 36, 1951, p. 14 sq.; V. A. Kuznețiov, *MIA* 106, 1962, p. 13 sq.; idem, *SA*, 2, 1973, p. 60 sq.; D. T. Berezoveț, *MIA*, 108, 1963, p. 145 sq.; idem, *Arheologia*, Kiev, 1965, p. 47 sq.; S. A. Pletneva, *MIA*, 142, 1967, p. 3 sq.; M. I. Artamonov, *Arheologia*, Sofia 3, 1969, p. 1, sq.; idem, *IKSA*, I, 1970, p. 119 sq și III, 1973, p. 143 sq.; idem, în *Les Slaves*, p. 267 sq. Pentru piesele de metal, cronologia, și atelierele de prelucrare cf. V. I. Litvinskii, *SA*, 2, 1965, p. 75 sq.; V. I. Raspopova, *SA*, 4, 1965, p. 78 sq.; idem, *SA*, IV, 1972, p. 145 sq.; M. R. Polesskich, *SA*, 1, 1968, p. 198 sq.; I. P. Zasetskaia, *SA*, 2, 1968, p. 52 sq.; A. K. Ambroz, *KS*, 113, 1968, p. 10 sq.; V. B. Kovalevskaia, în *Problemi arheologii i drevnei istorii ugrov*, Moscova, 1972, p. 95 sq.; I. Erdélyi, *AE*, 1972, p. 244 sq.; D. Bialekova, *IKSA*, II, II, 1973, p. 321 sq. Pentru originea vaselor piriforme cf. M. Rusu, *Dacia*, 1962, p. 286 n. 36; D. Bialekova, *SlovArch*, 1967, p. 41 sq. Credem că termenul folosit de acad. M. I. Artamonov, cultura bulgaro-alană, este cel mai adecvat pentru a defini sinteza culturală de pe Don și Nipru în sec. VI—VIII.

Pentru atribuirea etnică a unor descoperiri arheologice din Ungaria cuturgurilor cf. D. Csallány, *FolArch.*, 1939, p. 174 sq.; idem, *AE*, 1953, p. 133 sq.; I. Bona, *ActaArch.*, 1971, p. 289 sq și 301 sq. (cu bibliografia și observațiile critice).

⁵⁰ Știrile referitoare la etapa premergătoare stabilirii bulgarilor la sud de Dunăre, în special referitor la localizarea Onglosului au stîrnit discuții controversate, cf. A. Decei, *op.cit.*, p. 46, sq. (cu bibliografie și comentariile de la nota 1), Gy. Moravcsik, *op.cit.*, II, p. 213, N. Bănescu, *Byzantion*, 1959, p. 433 sq.; P. Diaconu, în *Peuce*, 1971, p. 191 sq., care analizează textele antice și opiniile istoricilor propunînd localizarea Onglos-ului în Muntenia. Relatarea (trunchiată) al lui Genesisos nu sprijină ipoteza lui P. Diaconu deoarece textul se referă la Mihail al III-lea (842—867) pe vremea cînd cîrnuia treburile statului dimpreună cu mama sa Teodora, iar stăpînul Bulgariei era atunci Boris-Mihail și nu Asparu ch. cf. *FHDR*, II, p. 655; I. Barnea, *Peuca*, 1971, p. 209, n. 21, și p. 215; S. Mihailov, *Arheologia*, Sofia, 1, 1972, p. 1 sq.; S. Vaklinov, *Arheologia*, Sofia, 1972, p. 9 sq. Referitor la fortificația de pămînt de la Plisca, deși valul cu șanțul de apărare a fost recent cercetat, rezultatele au rămas inedite, astfel că încă nu se știe cu certitudine dacă uriașa fortificație de pămînt a fost construită pe timpul lui Asparuch, ori în altă perioadă.

mai ales șefii militari, obiceiul de a îngropa caii în gropi separate în cadrul cimitirelor creștine, deoarece și alte populații germanice (bavarezi, alamani, thuringi etc.)⁵¹ practicau acest rit funerar începînd cu secolul VII. Folosirea pieselor de harnașament, a vîrfurilor de săgeți cu trei muchii, a lăncilor de tip avar etc.⁵² era doar o modă a vremii, deoarece ele sînt răspîndite spre vest departe de caganatul avar, sau spre sud în imperiul bizantin. În general arheologii, cînd găsesc scărițe de șa, zăbale, catarama și verigi de la briuri, plăci presate sau turnate din bronz sau din fier, încrustate cu argint, de la curele și friuri, vîrfuri de lănci perforate, săgeți în trei muchii, tolbe de săgeți, lame din os de la arcuiri, topoare de luptă ori seceri etc., le atribuie cu precădere unor populații călărețe: avari, cuturguri, bulgari etc. Dar Mauriciu (I, 2, 1—10) cînd recomandă cum să fie echipați ostașii călăreți din armata romano-bizantină, enumără toate aceste categorii de arme, unelte, piese de harnașament și alte obiecte necesare unei bune echipări a unei armate pregătite să intre în luptă. Folosirea pe scară largă a acestor obiecte, precum și a altora pentru echiparea soldaților romani cere o reexaminare mai atentă a inventarelor arheologice și o revizuire globală a atribuirilor etnice deoarece în multe cazuri ele au fost făcute subiectiv și arbitrar. Astfel s-a ajuns la situația paradoxală că în provinciile sud-dunărene, de la Noricum la Sciția Minor, majoritatea cimitirelor din sec. VI—IX au fost atribuite diverselor populații aflate în migrație în timp ce populația romanizată este ignorată sau chiar contestată. Izvoarele scrise însă atestă o populație locală numeroasă, mai ales în orașele situate de-a-lungul Dunării. Dacă avem în vedere numai orașele ocupate vremelnice, sau pe o perioadă mai lungă de către avari, de la Viminacium pînă la Arrabona, vom constata că numai populația acestor orașe era deosebit de numeroasă în comparație cu triburile de migratori. Un exemplu elocvent ni-l oferă marea necropolă de la Keszthely (peste 5500 morminte) atribuită pînă nu de mult avarilor, dar în ultimul timp tot mai mulți cercetători consideră că a aparținut populației romanizate⁵³. De altfel studiile antropologice efectuate asupra scheletelor provenite din necropolele avarie arată că majoritatea mormintelor au aparținut populației locale și numai un număr relativ mic de morminte sînt de tip mongoloid ori metiși⁵⁴.

Schimbarea structurală a culturii materiale constatată pe întreg teritoriul Transilvaniei începînd cu sfîrșitul sec. VII a fost explicată prin veni-

⁵¹ J. Werner, *Mindelheim*, 1955, p. 9 sq. n. 15—18.; H. Ladenbauer-Orel, *Linz-Zizlau*, 1960, p. 76 sq.; P. Paulsen, *Niederstatzingen*, 1967, p. 79 sq și 151 sq, cu recenzie lui I. Werner din *Germania*, 1973, p. 279 sq.; G. Behm-Blancke, *Gesellschaft*, 1973, p. 80 sq. și 138 sq.

⁵² J. Kalmar, *AE*, 1945, p. 291 sq.; Gy. László, *ArchHung.*, XXXIV, 1955, p. 145 sq.; K. Horedt, *Contribuții*, p. 72 n. 2.; V. I. Litvinskii, *op.cit.*, p. 75 sq.; U. Koch, *Regensburg*, 1968, p. 87 sq, 91 sq, pl. 100 lista 20; S. Anamali, în *Illiria*, 1971, p. 225 sq; H. Spahiu, în *Illiria*, 1971, p. 261 sq.

⁵³ I. Bona, *ActaArch.*, 1971, p. 294 sq (cu bibliografia specială și observațiile critice); I. Barkoczi, — A. Salamon, *ActaArchHung.*, 1971, p. 139 sq; A. Kollautz, *op.cit.*, p. 181 sq.

⁵⁴ J. Nemeséri, în *ArchHung.* XXXIV, 1955, p. 189 sq., idem, în *Demografia*, 1970, p. 32 sq și 67 sq.; P. Lipták, în *Biol.Közl.*, 1954, p. 159 sq; idem, *ActaArch.*, 1958, p. 232 sq; idem, în *ArchHung.* XL, 1963, p. 245 sq.

rea din diferite direcții a unor grupe masive de slavi, care s-au revărsat în valuri succesive pînă în preajma anului 800, dar și prin pătrunderea avarilor tîrzii pe valea Mureșului⁵⁵. Dintre cele 70 așezări databile în sec. VIII-IX, pe care le-am cartat (fig. 1 lista nr. 2) doar cîteva au fost cercetate mai intens: Filiaș 48 bordeie, Simonești 26, bordeie, Comana 28 bordeie Cristur 16 bordeie, Țaga 20 bordeie, Dăbîca 16 bordeie și 10 locuințe de suprafață etc. Altele au fost doar sondate (Archiud 8 bordeie, Noșlac 6 bordeie, Gornea 5 bordeie etc.), iar pentru cele cercetate în ultimii ani nu avem o evidență clară întrucît rezultatele cercetărilor cu rămas încă inedite⁵⁶. Atît bordeiele, cît și locuințele de suprafață au fie cuptoare-pietrar, fie vetre dispuse într-un colț al locuinței. La un număr relativ mare de bordeie s-au mai înregistrat cuptoare pentru pîine, cuptorite în lutul galben în afara bordeielor⁵⁷. Ceramica dominantă descoperită în aceste așezări este lucrată la roata înceată, fiind ornamentată cu benzi de linii paralele, ori în valuri succesive făcute cu pieptenul, precum și ceramică lucrată cu mîna, de obicei neornamentată. Ceramica lucrată la roata rapidă apare într-un procent mult mai redus în comparație cu secolele precedente. Majoritatea așezărilor sînt dispuse pe terasele inferioare sau superioare ale văilor, ori în preajma masivelor de sare și a fîntînilor ori izvoarelor sărate, dar și pe podișul transilvănean.

Cimitirele contemporane cu aceste așezări pot fi împărțite în două grupe. Din prima grupă fac parte necropolele birituale, ce cuprind în cea mai mare parte morminte de incinerație (85—90%) cu oasele calcinate depuse fie în urne, fie în gropi simple de diferite forme și dimensiuni, precum și 10—15% morminte de inhumatie, orientate cu precădere în direcția nord-sud. Deși puține la număr, doar 16, aceste cimitire cuprind un număr relativ mare de morminte (563) după cum o dovedesc necropolele de la Bratei (210 morminte), Ocna Sibiului (136 morminte) etc. Deoarece majoritatea acestor cimitire nu au fost cercetate decît parțial nu știm dacă unele dintre ele nu pot fi tot atît de mari ca cel de la Monteoru, care se știe că are peste 1500 de morminte. Urnele sau vasele sparte ritual, atît cele lucrate cu mîna, cît și cele executate la roata înceată sînt asemănătoare sau identice cu ceramica descoperită în așezări. În cimitirele de la Dăbîca și Bratei au apărut piese de bronz turnate „avarice” care le asigură datarea în sec. VIII. Tot în această grupă includem și necropolele tumulare de incinerație de la Someșeni, Apahida și Nușfalău, care, atît pe baza pieselor de metal, cît și a ceramicii, au fost datate în jurul anului 800. Atît ritul de înmormîntare cît și inventarul arheologic, au determinat pe specialiști să atribuie

⁵⁵ K. Horedt, *StudZv.*, 1968, p. 103 sq.; M. Rusu, în *Les Slaves*, 1973, p. 190 sq.

⁵⁶ Ne referim la așezările de la: Poiana, Elișeni, Coșeni, Ereteghin, Oțeni, Odorhei, Cicău, Hărman, Ieșelnița, Pescari, Ilidia, Culciu Mare, Dedrad, etc. Mumumim călduros și pe această cale colegilor: Z. Székely, D. Protase, St. Perenczi, G. Iăzarovici, I. Winkler, I. Glodariu, și Șt. Matei pentru prețioasele informații pe care mi le-au dat referitor la așezările cercetate de ei, a căror rezultate au rămas încă inedite.

⁵⁷ Astfel de cuptoare au apărut la Noșlac, Țaga, Culciu Mare, cf. M. Rusu, *Apulum*, 1971, p. 721.

aceste necropole slavilor, care pe spații întinse practicaau la acea dată cu precădere incinerarea.

A doua grupă cuprinde necropolele de inhumație databile în sec. VII-IX. Deși mai numeroase (în total 29, cf. fig. 2 liste nr. 6) ele sînt cel mai puțin cunoscute, deoarece nici un cimitir nu a fost cercetat sistematic, iar documentația se bazează, în cea mai mare parte pe descoperiri întâmplătoare, sau sondaje. Cimitirele cuprind între 1—17 morminte astfel că ele semnalează doar prezența unei necropole în acel loc. La acestea se mai adaugă un număr de descoperiri izolate (piese de harnașament, obiecte de bronz turnate etc. cf. fig. 2, lista nr. 7), care ar putea proveni deasemenea din morminte. Avînd în vedere documentația lacunară este dificilă caracterizarea generală a grupei, dar mai ales atribuirea etnică globală. Totuși, unele descoperiri, în special cele din Banat și Crișana, pot fi legate direct de avari care au locuit efectiv în acea zonă⁵⁸. Un alt grup este plasat cu precădere în bazinul mijlociu al Mureșului⁵⁹ care pe baza inventarului arheologic, în special a pieselor de bronz turnate poate fi datat cu precădere în sec. VIII. Pătrunderea pînă în centrul Transilvaniei a unui grup masiv de slavi din direcția nord-vest, în aceeași vreme cu avarii ce vin pe valea Mureșului explică și schimbarea structurală a culturii materiale pe care o constatăm în această regiune. O schimbare tot atît de structurală se constată și în Cîmpia Tisei, ori în Transdanubia. Explicarea acestei schimbări în cultura avarilor tîrzii prin pătrunderea unui nou grup de avari veniți din Asia centrală⁶⁰, nu ni se pare plauzibilă, nu numai pentru că lipsesc izvoarele scrise, care ar fi trebuit să semnaleze pătrunderea unui grup masiv de noi veniți, ci mai ales pentru că această schimbare se datorește unor factori interni, locali, iar pe de altă parte majoritatea necropolelor continuă să fie folosite fără întreruperi. Uniformizarea culturii materiale în sec. VII—IX pe întreg spațiu cuprins între arcul carpatic și Alpi este consecința firească a simbiozei dintre avari și populațiile supuse: slavi, romanici, gepizi, longobarzi, cuturguri etc. Dacă în primul secol al dominației avarie (570—670) se mai pot face unele deosebiri etnice (de pildă romanicii din Transdanubia sînt prezenți în cimitirele de tip Keszthely, iar cei din Transilvania în cimitirele de tip Band-Noșlac), în cea de a doua etapă a caganatului avar (670—800) atribuirea etnică devine tot mai dificilă. Este suficient să amintim necropolele slavo-avare de la : Devinska Nava Ves, Nove Zamki, Holiare, Želovce etc.⁶¹. Faptul că pe un vast teritoriu locuit efectiv de avari (Cîmpia Tisei și Transdanubia) au fost semna-

⁵⁸ Ne referim la descoperirile de la : Brădișorul de Jos, Cenad, Beba Veche, Deta, Denta, Dudești Vechi, Felnac, Aradul Nou, Sînpetru German, Sînicolaul Mare, Vijeșdia, Peregu Mare, Socodor, Tărian, Cheșereu.

⁵⁹ Cele mai importante sînt descoperirile de la : Aiud, Cicău, Ghîmbaș, Lopadea, Stremț, Teiuș, Heria, Bratei, Cîmpia Turzii, toate plasate în jurul salinelor sau a spălătoriilor de aur.

⁶⁰ Z. Cilinska, *SlovArch.*, 1967, p. 447, sq.; Gy. László, *AE*, 1970, p. 161 sqq.; idem, *DissArch.* 1972, p. 64 sq.; J. Dekan, *Slov. Arch.*, 1972, p. 317 sqq.; J. Werner, *StudZv.*, 1968, p. 279 sqq.; I. Nestor, în *Les Slaves*, p. 32 și 49.

⁶¹ M. Rusu, *Apulum*, 1971, p. 72 n. 35; I. Bona, *ActaArchHung.*, 1971, p. 303 sq.; Z. Cilinska, *Zelovca*, p. 9 sq. și 31 sq.

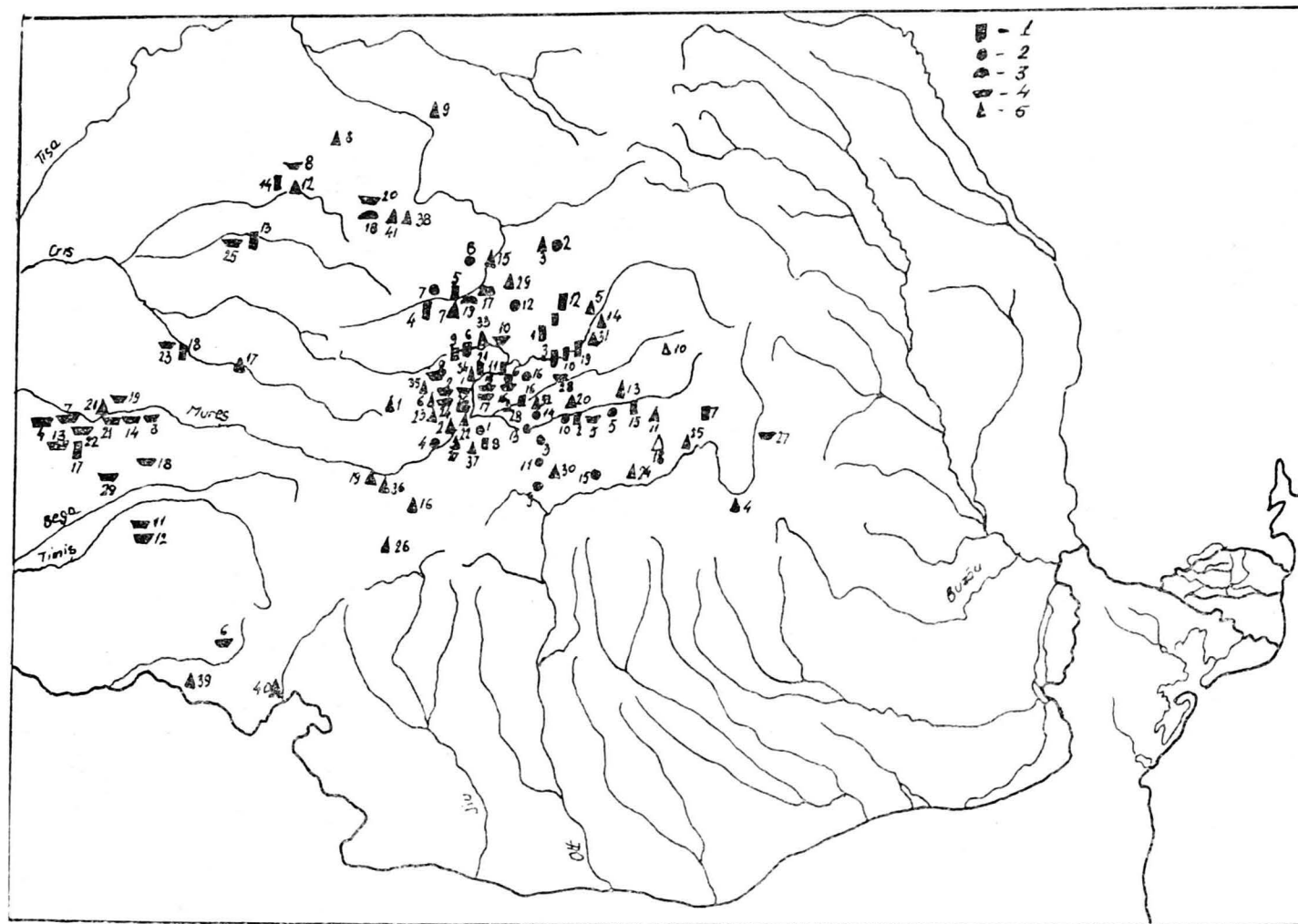

Fig. 2. 1 Cimitire de inhumatie sec. VI—VII (Lista nr. 4). 2 Cimitire birituale din sec. VIII—IX (Lista nr. 5). 3 Cimitiretumulare de incineratie sec. VIII (Lista nr. 5). 4 Cimitire de inhumatie sec. VII—IX (Lista nr. 6). 5 Descoperiri izolate sec. VI—VIII (Lista nr. 7).

late și cercetate parțial numai câteva așezări din perioada avară îngreunează și mai mult înțelegerea procesului istoric desfășurat⁶². Publicarea unui Corpus care să cuprindă integral inventarul celor peste 35.000 morminte din perioade avară ar contribui substanțial la elucidarea unor probleme legate de cronologia, atribuirea etnică etc. a acestor descoperiri. Monografiile publicate asupra unor necropole avară, ori studiile speciale consacrate unor categorii de obiecte din metal, sau ceramicii cenușii și gălbui, provenite din aceste necropole, au contribuit în mod substanțial la cunoașterea acestei perioade, cu tot caracterul controversat al discuțiilor purtate de către specialiști⁶³. O problemă ce a rămas încă neelucidată satisfăcător este aceea a stabilirii concrete a atelierelor în care au fost produse numeroasele arme, unelte, obiecte de podoabă, ceramica lucrată la roată rapidă etc., prezente frecvent ca inventar al mormintelor și așezărilor din perioada avară. Vom aminti doar un exemplu sugestiv în această privință. Kovrig Ilona⁶⁴ în studiul asupra cimitirelor avară timpurii a prezentat un număr de scărițe, zăbale, vîrfuri de lănci etc., lucrate dintr-un fier de calitate excepțională, ce nu mai apar în cimitirele avară târzii. Dacă meșterii făurari avari au cunoscut rețeta făuririi unor astfel de produse, de calitate superioară chiar celor bizantine, de ce nu au făcut în continuare astfel de produse? Nu cumva ele sînt importuri chinezești, ori din Altai⁶⁵?, unde sînt cunoscute astfel de produse, pe care cu timpul nu le au mai putut procura din cauza întreruperii legăturilor cu aceste regiuni îndepărtate. Analizele chimice și spectrale ale acestor produse ar da răspunsul adecvat și fără echivoc. S-a discutat și se discută încă asupra problemei originii pieselor de bronz turante avarice, dar numai un număr redus de piese au fost analizate pentru a fi se cunoaște compoziția lor chimică și aliajul⁶⁶, dacă sînt sau nu făcute din bronz ori alamă. Analizele ar putea contribui concret și la elucidarea acestei probleme controversate. Fără a diminua rolul existenței unor meșteri statornici sau ambulanți, care au făurit diferitele produse din fier, bronz, sau aur și argint deoarece ei sînt atestați arheologic chiar în Transilvania (Felnac, Band, Corund, Dumbrăveni), sau în Ungaria (Gater, Kunszentmárton) noi credem că un număr mare de arme, unelte sau alte produse, în special obiectele de podoabă au fost făurite în atelierele stabile în care se confecționau astfel de produse în cantități mari, anume pentru a fi exportate. Astfel de ateliere puteau funcționa numai în orașele

⁶² I. Bona, *Arch. Rozl.*, 1968, p. 605 sq.; *Acta Arch. Hung.*, 1971, p. 313 sq.

⁶³ D. Csallány, *Dékmagyarország régészeti bibliográfiája*, II, 1961, p. 196 sq.; III, 1963, p. 181 sq.; I. Bona, *Acta Arch. Hung.*, 1971, p. 385 sqq. (cu bibliografia specială).

⁶⁴ J. Kovrig, *Acta Arch. Hung.*, 1955, p. 165 sqq.; idem, *AE*, 1955, p. 40 sqq.

⁶⁵ Fr. Altheim, *Hunnen*, I, p. 195 sq. și V, p. 231 sq.; I. Kovrig, *op.cit.*, p. 178 se referă la atelierele din regiunea Altai unde erau făurite produse din fier de o excelentă calitate. Pentru originea scărițelor cf. Akio Ito, *Zur Chronologie* 1971, p. 82; I. L. Kyzlessov, *SA*, 3, 1973, p. 24 sq.

⁶⁶ N. Pettich, *Stud. Arch.*, III, 1965, p. 103 sq.; M. U. Vanyek-I. Erdély, *AE*, 1967, p. 97 sq.; A. Kollautz, II, p. 49 sq.

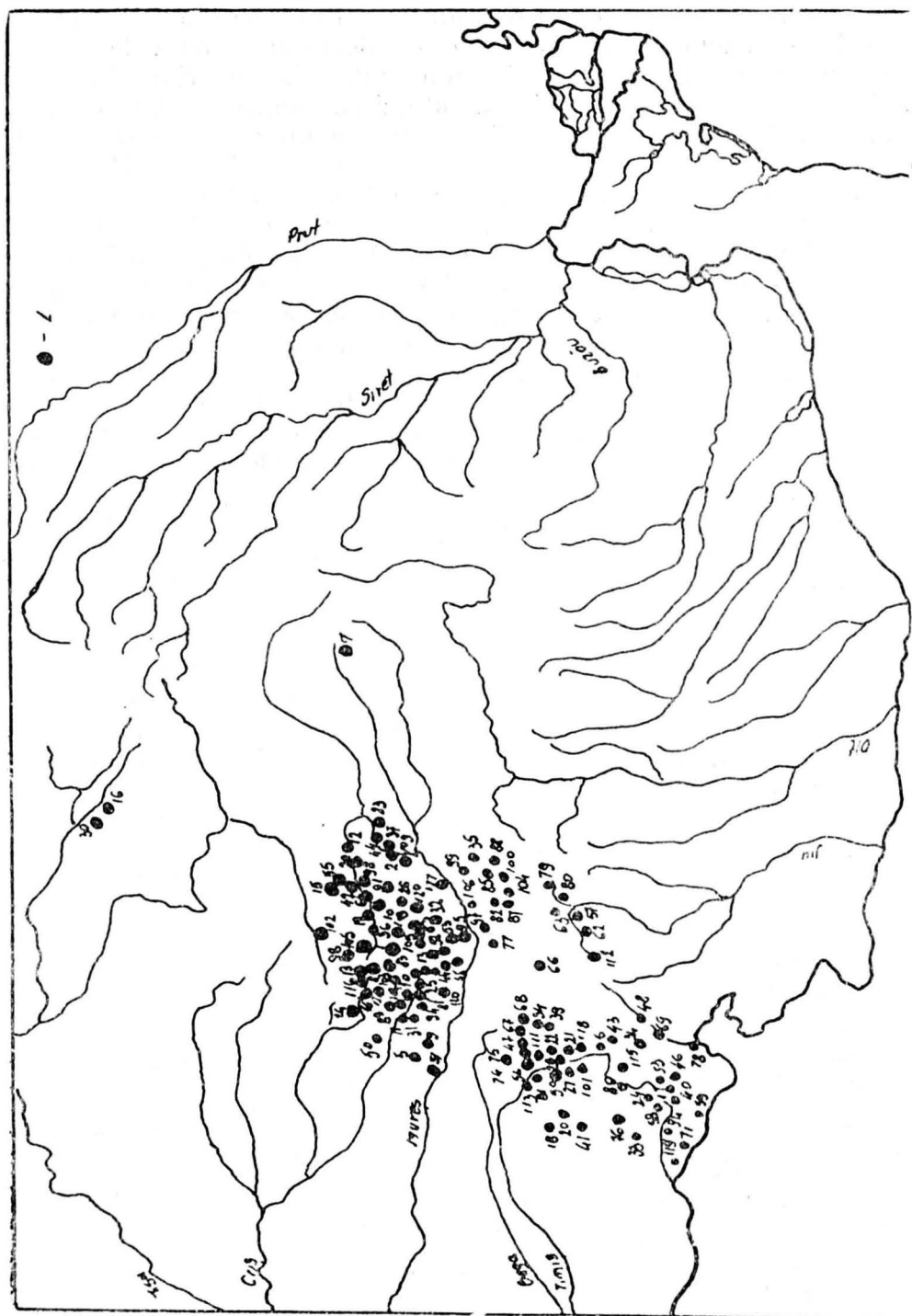

Fig. 3.1 Spălătorii și zăcămintele de aur (Lista nr. 8).

mari⁶⁷. Nu întâmplător Baian cucerește și stăpânește crașele Sirmium, Singidunum, Viminacium de la sud de Dunăre, sau altele din Pannonia, căci pentru echiparea numeroșilor războinici ce alcătuiau armata de călăreți a avarilor, nu erau suficiente armele cumpărate din imperiul bizantin (cf. Menander Fr. 9), mai ales că legea interzicea vânzarea armelor (Codex. Iust. IV, 41, 2). Deasemenea Carol cel Mare a interzis negustorilor de-a vinde arme și platoșe avarilor (Cap. Reg. Franc, col. 425 și 431).

O altă problemă tot atât de importantă și semnificativă este aceea de unde își procurau avarii materia primă: fierul, cuprul, aurul, argintul etc. necesară făuririi armelor, uneltelor și obiectelor de podoabă deoarece este evident că avarii, ca și alte populații migratoare, nu s-au ocupat cu mineritul. Fără îndoială ca principalii producători erau romanicii, care pe lângă o veche și îndelungată experiență, aveau și cunoșteau sursele de procurare a materiei prime. Bogăția Transilvaniei în zăcămintele de cupru, fier, aur, era bine cunoscută încă din antichitate (Lydus, De Magistratibus, II, 28). Numărul tezaurelor de aur preistorice, sau prefeudale descoperite pe teritoriul Transilvaniei, la care se adaugă bogatele zăcămintele și spălătorii de aur⁶⁸, pledează hotărât pentru ipoteza că și în sec. VI—IX aurul a constituit una dintre bogățiile naturale mult rivnite de toate populațiile aflate în migrație. Lista nr. 8 cu cele 120 localități transilvănene în care s-a exploatat sau spălat aurul (fig. 3) din cele mai vechi timpuri pînă astăzi arată clar că exploatarea și prelucrarea aurului a fost una dintre ocupațiile de bază ale unora dintre localnici. Pînă în prezent nu s-au efectuat cercetări arheologice în zonele miniere pentru a putea dovedi că și în perioada avară au fost exploatate vechile mine romane, bogate în zăcămintele aurifere, dar pentru spălarea aurului din văile bogate în nisip aurifer avem dovezi concrete deoarece multe dintre obiectele din aur din perioada prefeudală sînt făurite din aur transilvănean și nu din aurul monedelor topite primite ca tribut din partea imperiului bizantin. Pentru a ilustra bogăția nisipului aurifer este suficient să amintim că numai pe valea Arieșului se spăla minimum 12 kg aur într-un an, iar în unele cazuri un singur spălător alegea 4—5 grame pe zi⁶⁹. Lista nr. 9 a zăcămintelor de cupru (39 localități) și fier (49 localități) ca și aria lor de răspîndire (fig. 4) arată deasemenea că și aceste două metale au fost exploatate și prelucrate pentru făurirea uneltelor, armelor și obiectelor de podoabă⁶⁹.

⁶⁷ M. Rusu, *Dacia*, 1959, p. 513 sq.; N. Fettich, *op.cit.*, p. 96 sq și 105 sq.; A. Kollautz, *op.cit.*, p. 216 sq.; I. Barkoczi — A. Salamon *op.cit.*, p. 139 sq.; I. Bona, *op.cit.*, p. 318 sq.; V. I. Raspopova, *SA*, 4, 1972, p. 145 sq.; G. Behm-Blancke, *op.cit.*, p. 92 sq.

⁶⁸ M. Rusu, *ActaMuz.*, 1972, p. 29 sq.; J. Kovacevici, *Starinar*, 1965, p. 125 sq.; K. Horedt — D. Protase, *Germania*, 1970, p. 85 sq.; ibidem, 1972, p. 174 sq. Pentru spălătorii și zăcămintele de aur transilvănene cf. M. Roska, *Repertorium*, p. 360 sq.; M. Acker, *Apulum*, 1965, p. 647 sq.; C. Peneșan, *Studia*, 1967, p. 55 sq. V. Butură, *AMET.*, 1969, p. 25 sq.; H. Neuninger — E. Preuschen — R. Pittioni în *Arch.Austr.*, 1971, p. 23 sq.; T. Morariu — T. Onișor, în *Crisia*, 1971, p. 15 sq.; M. Rusu, *op.cit.*, p. 30, n. 1—2, și p. 50; P. Mureșanu, *AMET.*, 1973, p. 53 sq.

^{68a} T. Morariu — T. Onișor, *op.cit.*, p. 22.

⁶⁹ M. Rusu, *Metalurgia bornzului din Transilvania, la începutul Halstattului*, Iași, 1972, p. 8 sq.; pentru exploatarea și prelucrarea fierului cf. A. J. Ohrenberger — K. Bielenin, *Burg. Forsch. (Kunnert-Festschrift)*, 1969, p. 79 sq. cu bibliografia specială.

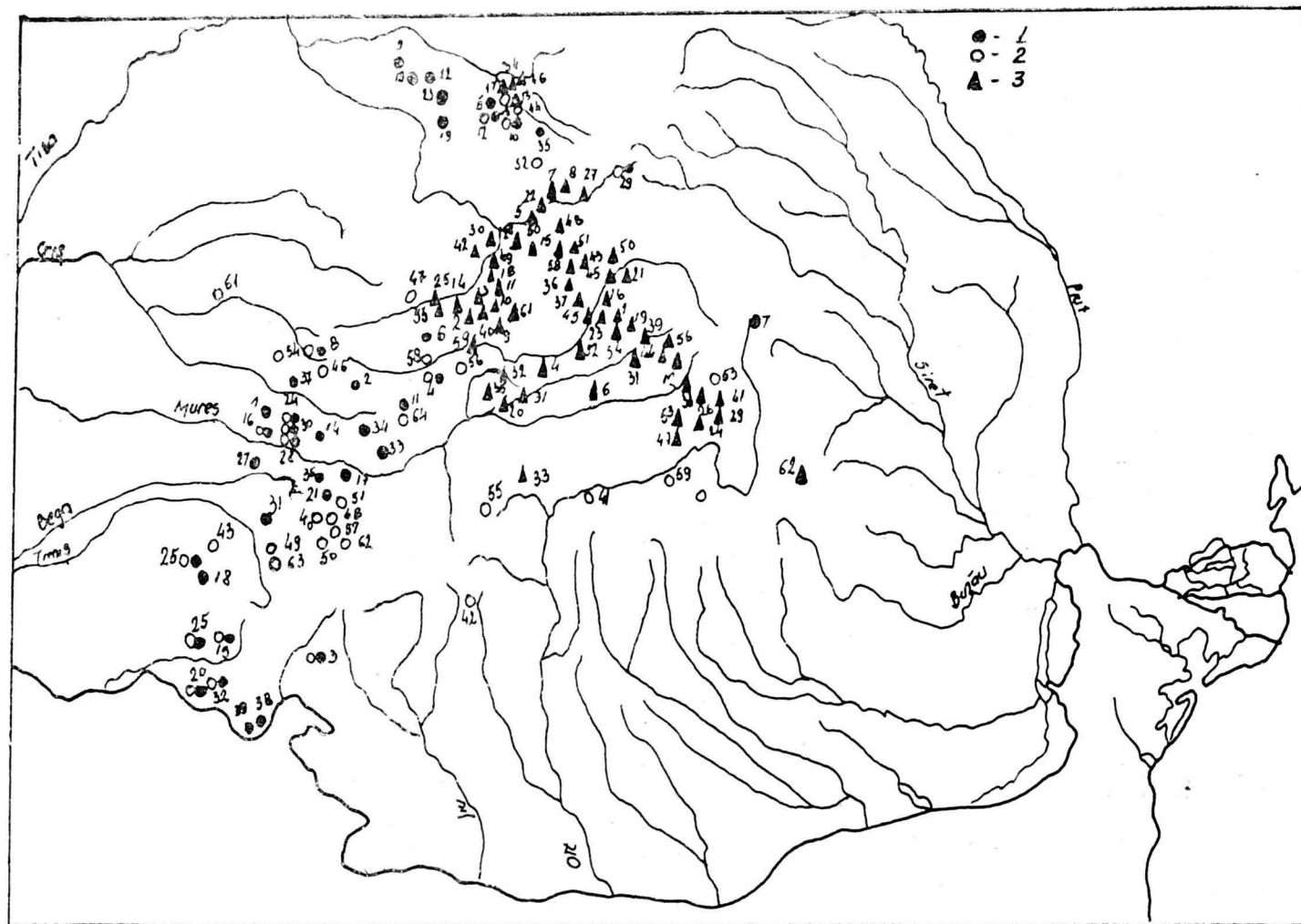

Fig. 4. 1 Zăcămintele de cupru (Lista nr. 9). 2 Zăcămintele de fier (Lista nr. 9). 3 Masive de sare (Lista nr. 10).

O altă bogăție a subsolului despre care avem dovezi concrete că a fost exploatată în acea vreme este sarea. Multe dintre așezările și cimitirele databile în sec. VI—IX sînt situate fie în localități unde se exploata sarea (Ocna Sibiului, Ocna Mureșului (Noșlac), Turda, Cojocna, Someșeni, Ocnița, Ocna Dejului etc.), fie lângă izvoarele și fîntînile sărate (Bezid, Corund, Band, Filiaș, Odorhei etc.). Din cele peste 200 masive de sare cîte se află pe teritoriul României, 62 sînt repartizate pe Podișul Transilvaniei (cf. fig. 4 lista nr. 10), la care mai pot fi adăugate alte 130 localități transilvănene în care se află izvoare și fîntîni sărate⁷⁰. Sarea a avut o importanță economică deosebită de-alungul întregii istorii a omenirii. Un om consumă aproximativ 8 kg sare pe an. Deasemeni animalele domestice (bovine, ovine, cabaline, porcine) consumă însemnate cantități de sare. Și animalele sălbatice (câprioare, mistreți bouri) preferă să trăiască în jurul izvoarelor sărate, care erau locuri preferate pentru vînat. Lipsa totală a zăcămintelor de sare în Cîmpia Tisei, Transdanubia și Balcani, a determinat că această materie primă, atît de necesară oamenilor și animalelor, să fie procurată din Transilvania, sursa cea mai bogată și apropiată. Transportul sării cu plutele pe Mureș, ori pe „drumul sării” din Transilvania spre Cîmpia Tisei este menționat în cronică și documente începînd cu sec. XI.⁷¹ Fără îndoială că unul dintre produsele pe care populația locală îl plătea ca tribut în natură avarilor era și sarea, dovadă că necropolele avarice (Teiuș, Cîmpia Turzii etc.) erau situate în jurul salinelor.

Se pare că populațiile turce: avari, bulgari, pecenegi, cumani au fost acelea care au contribuit în mod substanțial la procesul de feudalizare petrecut în aceste regiuni. Organizarea socială la avari de pildă era destul de stratificată. Stăpînul, despotul era întruhipat de către cagan⁷², care era și comandantul suprem al armatei. Caganul avea în ordine pe subcomandanți (Teofilact Simocata, VIII, 5), ca: Targitos, Salachos, Apsich (inclusiv fii lui Baian), care probabil pe lângă funcția de generali mai îndeplineau și unele funcții administrative, fiind deseori trimiși în ambasadă la Constantinopol. Probabil tot ei recrutau și echipau armata. Nu ar fi exclus că această funcție echivala cu demnitatea de tudun⁷³ semnalată la avari abia în sec. VIII, dar cunoscută la chinezi sub varianta tu-tun. Nu știm cum erau numiți de către avari căpitani de stoluri, subunitate din armata avară echivalentă cu 3.000 soldați (cf. Teofilact Simocata, VIII, 3 și Mauriciu, XI, 2, 12), dar probabil că se numeau çaban sau zoapan, echivalent cu jupanii⁷⁴, care aveau probabil și rolul administrativ de șefi de district,

⁷⁰ I. E. Fichter, *Beytrag zur Mineralgeschichte von Siebenbürgen*, II, Nürnberg, 1780, p. 131 sq.; I. Popescu Voitești, *Noțiuni de geologie, a zăcămintelor de sare*, Cluj, 1934, p. 68 sg.

⁷¹ *Annal. Fuld.* a 892; *Vita Sancti Gerhards*, p. 214 sq, cf. A. Decei, *op.cit.*, p. 66 sq.; Anonymus, *Gesta Hungarorum*, capit. 25 în G. Popa Lisianu, *Izv Ist Rom.*, 1934, p. 44; *Documente*, I, 1951, p. 1 și p. 4; P. Mureșan, *AMET*, 1966, p. 387 sq; St. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Cluj, I, 1971, p. 64, 169, 177, 200, 403.

⁷² Gy. Moravcsik, *op.cit.*, II, p. 32 sq.; F. Altheim, *Hunnen*, I, p. 207, sq.; B. Zastierova, *Les Avars*, p. 30 sq.

⁷³ Gy. Moravcsik, *op.cit.*, II, p. 317, sq.; F. Altheim, *Hunnen*, I, p. 212 n. 33.

⁷⁴ Gy. Moravcsik, *op.cit.*, II, p. 18, 98 și 131; F. Altheim, *op.cit.*, IV, p. 39 n. 6; A. Kollautz, *op.cit.*, II, p. 10; J. Kovacevic, *IKSA*, II, 1973, p. 149. sq.

fiind totodată responsabili cu strângerea tributului de la populațiile supuse. Preoții sau șamanii sînt atestați prin Bokolabras⁷⁵, personaj care avînd legături nepermise cu una dintre soțiile caganului a fugit la romani dimpreună cu șapte gepizi aflați sub supunerea sa, pentru a trece mai departe la neamul lui de băștină (Teofilact, Simocata, I, 8). Insoțirea lui de către șapte războinici gepizi, considerați foarte probabil ca ceva similar cu vasalii de mai târziu, ni se pare deosebit de semnificativă pentru a înțelege rolul important pe care l-a avut acest șaman în societatea avară, dar și relația dintre avarii stăpînitori și populațiile subjugate. Fără îndoială, că șamanii exercitau o influență foarte puternică în acea lume plină de superstiții, dovadă că Bokolabras trăia în anturajul nemijlocit al caganului. O pătură importantă o constituiau războinicii, care, cel puțin pe timpul îndelungatului caganat al lui Baian, erau aproape tot timpul sub arme, deoarece expedițiile de jaf constituiau una dintre formele principale de acumulare a bunurilor materiale⁷⁶. Restul societății era organizată în obștii ce aveau un caracter specific, atît de bine caracterizat de K. Marx (loc cit.): „La triburile de păstori nomazi obștea, de fapt, este în totdeauna grupată laolaltă; ea este o societate migratoare, o caravană, o hoardă, iar formele de subordonare se dezvoltă aici în condițiile acestui mod de viață. De fapt, aici este însușită și reproducă numai turma, iar nu pămîntul care este folosit în comun pe timpul cît tribul se oprește într-un loc”. Această caracterizare a obștii avarie este întărită de un contemporan, deoarece avarii, după cum relatează Mauriciu (XI, 2, 10) ... „pînă în ziua războiului, sînt împrăștiați pe ginți și triburi, și își pasc mereu caii, vara și iarna”. Iar mai departe (XI, 2, 18): „Îi stînjenește lipsa de pășuni din pricina mulțimii de animale pe care le poartă cu dîșii”. Foarte probabil însă că în urma conviețuirii cu populații supuse, dar mai ales sub influența imperiului bizantin, avarii și-au schimbat mult felul de viață și probabil că și organizarea socială. Fraza deseori citată în literatura de specialitate: „Ieșiți, semănați și secerăți, noi vă vom lua numai jumătate din impozit”, a fost greșit tradusă și interpretată, deoarece s-a considerat că avarii „vor lua jumătate ca tribut”. De aici concluzia că populația băștinașă plătea jumătate din produse ca tribut. Dar acțiunea s-a petrecut în imperiul romano-bizantin, unde țărănimea liberă era supusă fîscului, plătind un impozit, fie în bani, fie în natură atunci cînd trebuia să procure hrana și finul necesar soldaților și cailor. Acest impozit în nici un caz nu constituia jumătate din produsele țăranilor liberi, care trăiau în obști satești teritoriale, ce aveau un caracter cu totul aparte⁷⁷. În aceste obști terenul agricol, împărțit în parcele era proprietate particulară și numai pășunile sau pădurile erau stăpînite în devălmășie. Dovadă că atunci cînd o parcelă era părăsită, sau

⁷⁵ Gy. Moravesik, *op.cit.*, II, p. 95; V. Diószegi, *Ethnographia*, 1954, p. 59 sq.; F. Altheim, *Hunnen*, V, p. 259; D. Csallány, *NFME*, 1937, p. 61 sq.; I. Bona, *op.cit.*, p. 316 sq.; A. Zasterova, *op.cit.*, p. 35.

⁷⁶ K. Marx, *Bazele criticii economiei politice*, București, 1972, p. 441.

⁷⁷ E. Stein, *op.cit.*, p. 119, sq și 157 sq.; P. Lemerle, *RevHist*, 219, 1—3, 1953, p. 49 sq. p. 53 sq. p. 72 sq și p. 257 sq.; G. Ostrogorski, *Byzantion*, 1962, p. 141 și p. 144 n. 2; G. G. Litavrin, în *Etud.Balk.*, 1971, p. 18 sq.

a rămas fără stăpîn, întreaga comunitate era obligată să plătească fiscului impozitul pe acea parcelă și numai după 30 ani ea putea fi înstrăinată, sau intra în patrimoniul statului⁷⁸. Întru-cît se pare că acțiunea s-a petrecut pe teritoriul situat între Sirmium și Viminacium, vremelnice cucerit și stăpînit de avari, fraza respectivă a fost adresată unei alte categorii de țărani-soldați, așa numitor castellani sau limitanei, care în sec. VI—VII erau destul de numeroși de-a lungul graniței dunărene, și care se bucurau de drepturi și îndatoriri speciale, după cum rezultă din codicele și novelele lui Iustinian⁷⁹. De același regim preferențial se bucurau în secolele următoare stratioții, iar loturile lor „strateia” nu puteau fi vîndute, ci numai transmise urmașilor, sau chiar străinilor, dar cu condiția să rămînă pe mai departe soldați sub arme în caz de pericol⁸⁰.

Un alt aspect al relațiilor dintre avari și populațiile supuse, relatat în izvoarele scrise, este acela cînd Baian îi obligă pe slavi, mari meșteri în prelucrarea lemnului, să construiască un pod de lemn peste Sava (pentru construcția podurilor de lemn de către slavi cf. Mauriciu, XI, 4, 17), sau bărci și corăbii cu care să atace flota romană de pe Dunăre. Munca forțată era una dintre caracteristicile societății orientale, de aceea nu ar fi exclus ca valurile de pămînt din Banat, Crișana, Cîmpia Tisei și Transdanubia să fi fost făcute de către avari⁸¹. Aceste valuri de pămînt se întind pe sute de kilomerii împrejmuid Cîmpia Tisei de la Dunăre (din Banat) pînă la poalele vestice ale Munților Apuseni, ori sudice ale Munților Bükk, mai precis pînă la liziera pădurilor, continuind și în Transdanubia. În sprijinul acestei ipoteze pledează următoarele argumente:

a) Avarii sînt singura populație din această zonă despre care izvoarele scrise menționează că avea fortificații denumite ringuri, iar descrierea lor corespunde cu cea a valurilor de pămînt îmblănite cu grinzi de lemn și glij de iarbă⁸².

b) Numai o putere centralizată putea înfăptui o astfel de realizare care necesita efortul conjugat al zeci de mii de oameni (captivi sau supuși

⁷⁸ P. Lemerle, *op.cit.*, p. 50, G. Ostrogorski, *op. cit.*, p. 150, G.G. Litavrin, *op.cit.*, p. 27.

⁷⁹ *Cod.Iust.*, XII, 47 (48) 3, după E. Lemerle, *Rev.Hist.*, 219, 1958, p. 70 sqq. și nr. 220, p. 65 sq.; E. Stein, *op.cit.*, p. 165 sq. G. Ostrogorski, *Geschichte*, p. 18, 67. De o importanță deosebită pentru regiunile nord-dunărene este Edictul XIII, cap. XI (cf. *FHDR*, II, p. 387) unde referindu-se la obligația încasării fiscului din Orient, printre măsurile drastice luate de Iustinian în 538—539 se spune: „și vor fi supuși la confiscare prea luminații tribuni și conducătorii lor (care trebuie să se teamă și de pedeapsa capitală); iar unitatea militară în întregime va fi strămutată din țară și așezată în ținuturile de dincolo de fluviul Istru sau Dunăre spre a sta de pază la hotarele de acolo”....

⁸⁰ P. Lemerle, *Rev.Hist.*, (220) 1959, p. 49; G. Ostrogorski, *Byzantion*, 1962, p. 147 sq.; idem, *Geschichte*, p. 67 sq. p. 86 sq. p. 100 sq. și p. 154 sq.

⁸¹ V. Balázs, *Acta Arch.Hung.*, 1963, p. 309 sq. K. Horedt, *SCIV*, 1965, p. 725 sq.; idem, *KHKM*, 1968, p. 39 sq.; P. Patay, *ActaAntArch.*, 1965, p. 97; idem, *MFME*, 1969, p. 105 sq.; idem, *Actes VII Congr.* Praga, II, 1971, p. 1009 sq.; E. Dörner, — A. Boroneanț, *Ziridava*, 1968, p. 7 sq.; E. Garam, *MFME*, 1969, p. 113 sq.; S. Soproni, *AE*, 1969, p. 43 sq.; idem, *MFME*, 1969, p. 117 sq.; S. Nagy, *MFME*, 1969, p. 135 sq.; idem, *Actes VII Congr.*, Praga, II, 1971, p. 1012 sq.

⁸² B. Szöke, *AE*, 1960, p. 61 sq.; J. Harmatta, *AE*, 1960, p. 63 sq.; A. Kollautz, *op.cit.*, II, p. 16 sq.

localnici), precum și surse economice considerabile (substanțialele subsidii bizantine).

c) Valurile, dublate sau triplate în unele zone, au fost construite în diferite etape, iar întreținerea lor presupune o putere politico-militară de lungă durată, ori caganatul avar a dăinuit aproape 250 ani.

d) Traseul acestor valuri peste întinsa cîmpie, în imediata apropiere a lizierii pădurilor, arată că rolul lor strategic princial era acela de a apăra populația ce locuia pe Cîmpia Tisei, care în vechime nu a fost niciodată mai intens locuită decît în perioada avară (cf. fig. 5).

e) Nici una dintre populațiile cărora li se atribuie aceste fortificații nu au avut interesul (romanii), sau puterea economică (sarmații) ca să le construiască și întrețină.

f) Structura societății, ca și organizarea politico-militară a caganatului avar erau caracteristice pentru înfăptuirea unor astfel de fortificații, ca și la bulgari de pildă, la care deasemenea sînt semnalate fortificații similare (Onglos, cf. *Theoplanes*, p. 358).

Nu știm cît de cruntă a fost exploatarea populației locale și cît de mare era tributul în natură, pe lângă muncile forțate colective pe care erau obligați să le facă. Foarte probabil că tributul către populația dominantă era plătit colectiv de către obștile autohtonilor, cu produse specifice fiecărei regiuni: cereale, vite, sare, aur, fier etc. Cert este că productivitatea agricolă era îndestulătoare de vreme ce caganul și-a permis la începutul primăverii anului 599 să trimită 400 care cu alimente dușmanilor asediați din orașul Tomea. Bogăția inventarelor arheologice, caracteristică majorității cimitirelor din perioada avară, oglindește o bună stare generală și o explozie demografică necunoscută în perioadele precedente. Uimirea cronicarilor care relatează despre prada luată de către franci din ringul principal unde era reședința caganului poate fi sintetizată în următoarea frază: „Atîta aur și argint s-a găsit în reședința regală, atîtea prăzi s-au ridicat de pe urma luptelor, încît se poate crede că pe drept francii au răpit hunilor ceea ce acestea pe nedrept răpiseră altor neamuri”⁸³. Un exemplu elocvent despre fastul și boăgția demnitarilor avari (zoapan Buila și zopan Butaul) ni-l oferă marele tezaur, compus din 23 vase de aur, descoperit la Sînicolaul Mare⁸⁴.

O analiză temeinică și complexă a trăsăturilor pe care le prezintă în ansamblul caganatul avar necesită studii de mai mare amploare, dar premisele și ipotezele pe care le-am enunțat credem că sînt suficiente pentru

⁸³ Einhardus, *Vita Caroli Magni*, cap. XIII, după A. Bărcăcilă, *Apulum*, 1942, p. 203; B. Zasterova, *Les Avars*, p. 36; S. Szadeczky — Kardoss *Op. Byz.*, p. 108 sq; A. Kollautz, II, p. 55 sq.

⁸⁴ Asupra tezaurului de la Sînicolaul Mare există o vastă literatură (cf. D. Csallany, *Denkmäler*, p. 169; J. Filip, *Enz.Handb.Eur.*, II, 1969, p. 881 sq.). El a fost atribuit pe rînd: avarilor, bulgarilor, ungurilor, pecenegilor. Analizele chimice etc. ar putea contribui concret la stabilirea aliajelor și deci a loturilor principale ce alcătuiesc tezaurul. Pînă atunci noi opinăm alăturarea de alți cercetători pentru atribuirea acestui tezaur unui demnitar avar. Pentru mormintele princiare avare cf. I. Bona, *Acta ArchHung.* 1971, p. 307 sq. Pentru tezaurul de la Vrap cf. M.C. Ross, *Arts of the Migration period in the Walters Art Gallery*, Baltimore, 1961, p. 104 sq; J. Kovacevic, *Starinar*, 1965, p. 132 sq; A. Kollautz, I, p. 25 sq.

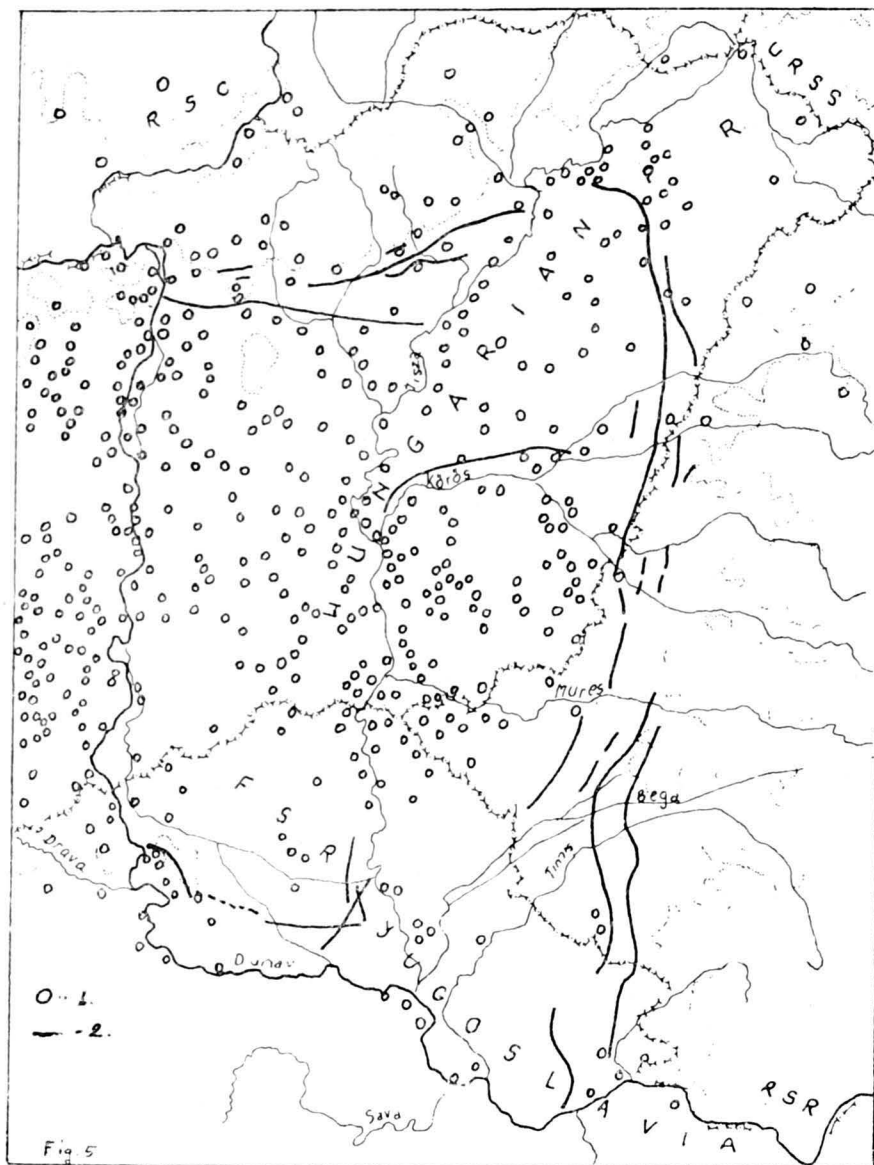

Fig. 5. 1 Descoperiri din perioada avară (După D. Csallány).
2 Traseul valurilor de pământ (După V. Balás și P. Patay).

a presupune că el prezintă principalele caracteristici ale unei orînduiri tributale⁸⁵.

O ultimă problemă asupra căreia dorim să ne oprim fugar este aceea a organizării social-economice a romanicilor din Transilvania în sec. VI—IX. Cercetările arheologice efectuate la așezările și cimitirele transilvănene din această perioadă au furnizat din păcate puține indicii concrete despre trăsăturile principale ale societății, sau despre relațiile economice din acea vreme. Documentația lacunară arheologică, ca și lipsa izvoarelor scrise, nu îngăduie în stadiul actual al cercetărilor decît emiterea unor ipoteze de lucru.

Odată cu zdrobirea gepizilor de către avari populația eterogenă din Transilvania (romanici, gepizi, slavi, sarmați), a suferit un nou șoc care a dus la transformări structurale, atît în cadrul culturii materiale, cît și al societății. Strămutarea populației în funcție de necesitățile economice și strategice ale noii rînduiri înstaurată de către avari este confirmată de cercetările arheologice efectuate la așezările și cimitirele din acea vreme. Dominația directă sau indirectă avară s-a manifestat operativ și probabil despotic prin războinicii călăreți care străbăteau rapid distanțe considerabile controlînd cele mai retrase regiuni. În schimb, s-a înstaurat o ordine îndelungată oferindu-le supușilor o lungă perioadă de pace relativă ce a dus inevitabil la prosperitate.

Faptul că sarmații, gepizii și avarii erau în principal crescători de vite a imprimat probabil și unora dintre obștile sătești ale dacilor liberi din Crișana, ori ale romanicilor din Ardeal și Banat un caracter mixt, adică de agricultori și crescători de vite. Așezările situate de-a lungul văilor, sau la cîmpie, ori în zonele neîmpădurite (Cîmpia Transilvaniei) erau prielnice agriculturii intensive, dar și creșterii animalelor, după cum o dovedesc descoperirile arheologice. Produsele agricole însă erau principalul tribut dat populației dominante. În zonele mai retrase sau chiar la munte, nefavorabile agriculturii intensive ocupația de bază era păstoritul pendulatoriu. Păcurarii pășteau turmele de oi și capre în funcție de sezon, vara pe întinsele pășuni muntoase, iarna în văile de la poalele munților, ori la cîmpie, fără a renunța însă la agricultură. Obștile pastorale au dăinuit timp îndelungat la români, iar ciobanii au vehiculat nu numai bunurile materiale pe spații întinse, ci au contribuit substanțial la unitatea limbii și a culturii materiale. Nu este întîmplător faptul că dintre cuvintele de origine traco-dacă păstrate în limba română multe sînt legate de păstorit: baci, strungă, țarc, cîrlan, țap, gâlbează, căpușă, brînză, urdă, zăr, sarbăd etc.⁸⁶. Este puțin probabil că localnicii care alegeau aurul din văile bogate în nisip aurifer, ori exploatau fierul, cuprul și sarea erau organizați în obști miniere, deoarece

⁸⁵ Pentru stabilirea trăsăturilor de bază ale orînduirii tributale cf. M. Constantinescu în *Prob.Ec.*, XXV, 1972, p. 28 sq; idem, *Mem. Occ.* XXVII, 1973, p. 5 sq și 205 sq (extr.), cf. și recenziei lui P. Diaconu, *SCIV*, 1973, p. 331 sq; F. Tökei, *A társadalmi formák elméletg.*, Budapest, 1968, p. 33 sqq.

⁸⁶ I.I. Russu în *AMET*, 1958, p. 135 sq; idem, *Limba traco-dacilo* București, 1967, p. 203 sq și 215 sq; idem, *Elemente autohtone în limba română*, București 1970, p. 101, p. 133, 135, 146, 163, 199, 206, 208.

aceste ocupații erau sezoniere. Mult mai plauzibilă pare ipoteza că pe lângă minerit autohtonii se ocupau și cu agricultura, creșterea vitelor mari și păstoritul, în funcție de zona geografică. Fără îndoială că terenurile bogate în zăcămintele metalifere, ori salinile, erau proprietate comună, iar tributul în produse către populația dominantă era plătit colectiv. De asemenea, alte ocupații sau meșteșuguri: fierăritul, dulgheritul, olăritul etc. erau exercitate în cadrul obștii sătești, deoarece lipsind orașele, întreg procesul de producție se manifesta în cadrul setului.

O categorie aparte însă o constituiau limitanei, soldații-țărani, atestați indirect în izvoarele bizantine din sec. VI—VII pe teritoriul Banatului. Ne referim la fortărețele construite de Iustinian la nordul Dunării: Litterate, Recidiva (Iust. Nov. XI), Theodora și ... „multe alte fortărețe construite din temelii” de către același împărat (cf. Procopius, *De aed.* IV, 5, 1—8, IV, 6, 3—5, 15—18). Cel mai semnificativ text este relatat de Teofilat Simocata (VII, 7) unde pe lângă localitatea Novae de Sus mai sînt pomenite și alte...” locuri potrivite de la natură pentru vînătoare și călărie și bogate în ape”, pe care generalul Priscus le consideră pămînt roman, iar caganul Baian...” că romanii le-au pierdut prin arme și prin legea războiului”. Baian se referea la pacea încheiată cu împăratul Mauriciu prin care Dunărea era socotită ca graniță dintre romani și avari, (menționez că la 602 cataractele nu erau încă cucerite de către avari). Cearta dintre cei doi conducători de oști pentru aceste locuri bănățene s-a încheiat cu victoriile repetate ale romanilor din anii 600—602. Problema care este mult mai greu de rezolvat în stadiul actual al cercetărilor este cît de departe a intenționat să strămute Iustinian unitățile din Orient... „în ținuturile de dincolo de fluviu Istru sau Dunăre spre a sta de pază la hotarele de acolo”... (Edict. XIII, cap. XI)⁸⁷. Un răspuns la această problemă ni-l oferă Geograful din Ravenna (Cosm. IV, 7, 14) dacă acceptăm că relatările lui se referă la realități contemporane cu data cînd își redacta el lucrarea, adică sec. VII. În acest caz am fi ispitiți să presupunem că întreg teritoriul fostei Dacii romane a fost împărțit în două provincii: Moesia Inferior (Oltenia și Ardealul) și Dacia Secunda (Banatul). Înșirarea principalelor localități situate de-a lungul unor drumuri romane bine cunoscute ce pot fi identificate și pe Tabula Peutingeriană, la care însă sînt adăugate alte localități menționate acum pentru prima dată: Burticum, Tema, Cannonia, Bacaucis, pledează în favoarea ipotezei că aceste itinerarii erau cunoscute și în sec. VII⁸⁸. Poate o analiză temeinică, făcută de către specialiști competenți a numelor de localități pomenite de Geograful din Ravenna, care se deosebesc de vechile toponimii romane din sec. II—III, ar dovedi că el a folosit denumirea așa cum se pronunța pe vremea lui, sau cum au fost preluate de la Sardonius, Hylas, Aristarh, Livianus și Iordanes, după cum singur o mărturisește (Cosm. IV, 5, 14). Nouă ca nespecialist ni se pare evident că dintr-o transcriere greșită nu poate rezulta: Medilas în

⁸⁷ Pentru textele citate cf. *FHDR*, II, p. 337 sq, p. 387, 461 sq și 545 sq.

⁸⁸ Pentru Geograful din Ravenna cf. A. Decei, *op.cit.*, p. 53 sq (cu bibliografia mai veche); A. Kollautz, II, p. 180 n. 8 și p. 218.

loc de Ad Mediam, Gazanem în loc de Gaganis, Betere în loc de Pons Vetus, Potula în loc de Centum Putea etc.⁸⁹. O studiere mai atentă și a altor surse contemporane (Procopius, Iordanes, etc.) cu interpretarea adecvată, îmbinată cu o reexaminare a materialului documentar arheologic, urmată de o intensificare a cercetărilor pe teren, ar putea duce eventual la o înțelegere mai realistă și la o interpretare nouă a evenimentelor istorice petrecute pe aceste meleaguri⁹⁰.

Revenind la limitanele instalați de Instinian în fortificațiile romano-bizantine din Banat dorim să subliniem că pe lângă organizarea lor militaro-agrară, deosebită de obștile sătești locale, ei au contribuit la întărirea religiei creștine, la o generalizare a culturii romano-bizantine și a limbii romanice, precum și la o înviorare a vieții economice, după cum o dovedesc numeroasele produse de factură bizantină, ori descoperirile monetare bizantine din sec. VI—VII (cf. lista nr. 3. fig. 1)⁹¹.

Reconstituirea și precizarea concretă a tipurilor de obști sătești ce au viețuit pe teritoriul Transilvaniei în sec. VI—IX este foarte dificilă deoarece în unele zone (Crișana, Maramureș) au putut dăinui, datorită unor factori obiectivi, reminiscențe ale obștilor gentile, influențate direct și de obștea germană, ori slavă⁹² iar în alte zone, unde tradiția imperiului roman a fost mai puternică (Ardeal, Banat) s-a trecut direct la obștile teritoriale, caracteristice perioadei de trecere spre feudalism. În sec. VIII—IX prin pătrunderea unor grupe succesive de slavi, dar mai ales prin simbioza romanicilor cu slavii și avarii s-a ajuns la o sinteză culturală comună, iar procesul complex de asimilare etnică și lingvistică a noilor veniți a fost destul de îndelungat pînă a ieșit biruitoare o nouă limbă, cea românească. Treptat, ca urmare a evoluției firești, dar și a unor factori istorici obiectivi (înfrîngerea avarilor de către franci) uniunile de obști s-au transformat în cnezate, care spre sfîrșitul sec. IX au fost unite în voievodate mai mult sau mai puțin întinse: voievodatul lui Glad în Banat, al lui Menumorut în Crișana și al lui Gelu în Ardeal⁹³.

⁸⁹ Menționăm în treacăt că autorul anonim al cosmografiei chiar și atunci cînd pomeneste orașele din Italia, ori din imediata apropiere a Ravennei folosește denumirile contemporane lui, uneori substanțial deosebite de cele romane antice, cf. ed. M. Pinder-G. Parthey, Berlin, 1860, p. 258 sq.

⁹⁰ De pildă, Procopius, *De bell. Got.* I, 15, 27—28; III, 33, 8—14; III, 34, 10—39; Iordanes, *Getica*, V, 33, XIII, 73—74, XXII, 113, XLIII, 226, L, 264 și *Geograful din Ravenna*, *Cosm.* I, 11, IV, 14 înțeleg prin Dacia contemporană lor cele două Dacii sud-dunărene, inclusiv Banatul.

⁹¹ E. Lozovan în *Hunnen*, IV, 1962, p. 146 sq; M. Rusu, *Dacia*, 1962, p. 269 sq; idem, *Les Slaves*, p. 190 sq; I. Nestor în *Rev. R. Hist.* 1964, p. 396 sq; Dan Teodor, *SCIV*, 1970, p. 97 sq; M. Comșa, *RESEE*, 1971, p. 377 sq. Z. Székely, *Dacia*, 1971, p. 353 sq.

⁹² P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească*, 1964, p. 5 sq, p. 24 sq, 29, 53 și 57 sq; M. Macrea, *Stud. Ref.* I, 1954, p. 137 sq; idem, *Dacia romană* 1969, p. 111 sq și 203 sq; A. Bodor, *SCIV*, 1956, p. 253; Ibidem, 1957, p. 137 sq; C. Daicoviciu în *Ist. rom.* I, 1960, p. 271, 281, 779 sq.; H. Daicoviciu, *SCIV* 1960, p. 135 sq; idem, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 82 sq (cu observațiile critice); M. Constantinescu, *Mem. Oec.* p. 22 sq și 29 sq (extr.).

⁹³ Anonymus, *Gesta Hungarorum* în Popa-Lisescu, *Iz. Ist. Rom.* I, 1934, p. 34, 40 sq, 63 sq (Menumorut), p. 34, 57 sq (Glad), p. 33, 44 sq (Gelu).

În concluzie dorim să subliniem încă odată faptul că nuanțările substanțiale, ca și diversitatea ori particularitățile regionale pe care le prezintă în ansamblu evoluția culturii materiale din Transilvania, ca și procesul de romanizare, ori simbioza cu populațiile migratoare pe parcursul sec. VI—IX, în comparație cu alte regiuni sau foste provincii romane (Pannonia, Noricum, Moesia etc.) se datoresc fără îndoială condițiilor speciale și cadrului istoric și geografic adecvat, pe care l-a avut fiecare regiune în parte, pînă în momentul cînd au luat naștere primele formațiuni statale. Dorim deasemenea să subliniem că izvoarele scrise, ori documentația arheologică concretă dar lacunară, pe care le-am folosit, au permis doar formularea unor ipoteze de lucru, ce sînt susceptibile unor modificări firești, în funcție de noile rezultate obținute, care vor înlătura lacunele și greșelile inerente, izvorite din situația obiectivă a stadiului actual al cercetărilor.

MIRCEA RUSU

1. AȘEZĂRI DIN SEC VI—VII. (fig. 1)

1. Aiton, jud. Cluj inf. I. Hica
2. Aiud, jud. Alba K. Horedt, 1958 p. 88.
3. Alba Iulia, jud. Alba, A. Popa, Apulum, 1961, p. 221 inf. St. Matei.
4. Band, jud. Mureș, K. Horedt, 1958, p. 88 și Muz. Cluj.
5. Berea, jud. Satu-Mare, M. Rusu, AIIC, 1960, p. 22.
6. Bezid, jud. Mureș, SCIV, 1962, p. 48 sq.
7. Biharia, jud. Bihor, AIIC, 1960, p. 22.
8. Bratei, jud. Sibiu, Dacia, 1971, p. 364; 1972, p. 331.
9. Cernat, jud. Covasna, inf. Z. Székely.
10. Cipău, jud. Mureș, Acta Mus. Nap. 1965, p. 29 sq.
11. Ciumești, jud. Satu Mare, V. Zirra, 1970, p. 3.
12. Coasta, jud. Cluj, K. Horedt, 1958, p. 88.
13. Cojocna, jud. Cluj, K. Horedt, 1958, p. 73.
14. Dej, jud. Cluj, K. Horedt, 1958, p. 74.
15. Dindești, jud. Satu Mare, AIIC, 1960, p. 22.
16. Dorobanț, jud. Arad, AIIC, 1960, p. 22; Csallány, 1961, p. 145.
17. Elișeni, jud. Harghita, Dacia, 1972, p. 337.
18. Fîlîș, jud. Harghita, SCIV, 1963, p. 461; 1964, p. 563.
19. Florești, jud. Cluj, K. Horedt, 1958, p. 74.
20. Galoșpetreu, jud. Bihor, AIIC, 1960, p. 22.
21. Iernut, jud. Mureș, N. Vlăssa, Acta Mus. Nap., 1965, p. 32.
22. Jupa, jud. Caraș-Severin, SCIV, 1967, p. 530.
23. Lăduș, jud. Mureș, Materiale, 1962, p. 351.
24. Morești, jud. Mureș, K. Horedt, 1969, p. 129 sq.
25. Noșlac, jud. Alba, M. Rusu, Dacia, 1963, p. 287 sq.
26. Oradea, jud. Bihor, Csallány, 1961, p. 108 sq.
27. Orșova, jud. Mehedinți, Materiale, 1962, p. 159; Csallány, 1961, p. 173 și 238.
28. Poian, jud. Covasna, SCIV, 1968, p. 690; Dacia, 1971, p. 353, sq.
29. Porumbeni Mari, jud. Harghita, K. Horedt, 1969, p. 129 sq.

30. Sanislău, jud. Satu Mare, AIIC, 1960, p. 22.
31. Săcuieni, jud. Bihor, SCIV, 1967, p. 531.
32. Sălașuri, jud. Mureș, SCIV, 1962, p. 54 sq.
33. Simonești, jud. Harghita, SCIV, 1967, p. 533; 1969, p. 491.
34. Socodor, jud. Arad. D. Popescu, Materiale, 1956, p. 78 sq.
35. Soporul de Cîmpie, jud. Cluj, D. Protase, Materiale, 1959, p. 381 sq.
36. Șeica Mică, jud. Sibiu, K. Horedt, 1969, p. 129, sq.
37. Șiclău, jud. Arad, AIIC, 1960, p. 22.
38. Șimian, jud. Bihor, AIIC, 1960, p. 22.
39. Tg. Mureș, jud. Mureș, Acta Mus. Nap. 1965, p. 22.
40. Turnu Severin, jud. Mehedinți, Dacia, 1971, p. 391.
41. Unirea, jud. Alba, M. Roska, Germania, 1934, p. 123 sq.
42. Valea lui Mihai, jud. Bihor, AIIC, 1960, p. 22.
43. Vidrasău, jud. Mureș, K. Horedt, 1958, p. 94.

2. AȘEZĂRI DIN SEC. VIII–IX. (fig. 1).

1. Alba Iulia, jud. Alba. K. Horedt, SCIV, 1951, p. 191; Apulum, 1961, p. 226.
2. Angheluș, jud. Covasna, Dacia, 1972, p. 339.
3. Apold, jud. Mureș, Inf. G. Lazarovici.
4. Archiud, jud. Bistrița Năsăud, SCIV, 1966, p. 721; SCIV, 1967, p. 533.
5. Biharia, jud. Bihor, M. Rusu, AIIC, 1960, p. 23.
6. Blandiana, jud. Alba, K. Horedt, Dacia, 1966, p. 269 sq.
7. Brașov, jud. Brașov, I. Pop, Capidava, 1968, p. 9 sq.
8. Breaza, jud. Mureș, K. Horedt, 1951, p. 195.
9. Broșteni, jud. Caraș-Severin, Inf. G. Lazarovici.
10. Căpuș, jud. Alba. Muzeul Aiud, Inf. V. Lazăr.
11. Cenad, jud. Timiș, Muz. Timișoara, Inf. H. Radu.
12. Cetea, jud. Alba. K. Horedt, SCIV, 1951, p. 196.
13. Cicău, jud. Alba. Inf. I. Winkler, Muzeul Aiud.
14. Ciortea, jud. Caraș-Severin, Inf. G. Lazarovici.
15. Cipău, jud. Mureș, Acta Mus. Nap. 1966, p. 403.
16. Ciumbrud, jud. Alba, Muzeul Cluj.
17. Cîlnic, jud. Alba, K. Horedt, SCIV, 1951, p. 195.
18. Cheile Turzii, jud. Cluj, Inf. N. Vlassa.
19. Cluj, jud. Cluj, Inf. A. Palkó.
20. Coșeni, jud. Covasna, Inf. Z. Székely.
21. Cugir, jud. Hunedoara. K. Horedt, SCIV, 1951, p. 198.
22. Cristur, jud. Harghita, SCIV, 1970, p. 511.
23. Culciu Mare, jud. Satu Mare. Inf. I. Glodariu.
24. Dăbîca, jud. Cluj. M. Rusu, Apulum, 1971, p. 721.
25. Dedrad, jud. Mureș, SCIV, 1966, p. 19.
26. Deva, jud. Hunedoara, Inf. L. Mărghită, Muz. Deva.
27. Divici, jud. Caraș-Severin. Inf. G. Lazarovici.
28. Elișeni, jud. Harghita. Dacia, 1972, p. 337.
29. Ereteghin, jud. Covasna, Inf. Z. Székely.
30. Fillaș, jud. Harghita, SCIV, 1963, p. 461; SCIV, 1964, p. 563.
31. Gornea, jud. Caraș-Severin, inf. G. Lazarovici.
32. Greoni, jud. Caraș-Severin. Inf. G. Lazarovici.
33. Hărman, jud. Brașov. SCIV, 1968, p. 689; Dacia, 1971, p. 374.
34. Iernut, jud. Mureș. Acta Mus. Nap. 1965, p. 323.
35. Ieșelnița, jud. Mehedinți, SCIV, 1968, p. 698; SCIV, 1969, p. 499; SCIV, 1970, p. 520.
36. Ilidia, jud. Caraș-Severin, Inf. G. Lazarovici.

37. Lopadea, jud. Alba, Inf. V. Lazăr, SCIV, 1951, p. 199.
38. Mihalț, jud. Alba, K. Horedt, SCIV, 1951, p. 200.
39. Moigrad, jud. Sălaj, M. Rusu, Acta Mus. Nap., 1971, p. 201.
40. Micloveni, jud. Caraș-Severin, Inf. G. Lazarovici.
41. Moldova Veche, jud. Caraș-Severin, Dacia, 1971, p. 382.
42. Moldovenești, jud. Cluj, SCIV, 1951, p. 200; Acta Mus.Nap., 1971, p. 201.
43. Noșlac, jud. Cluj, SCIV, 1964, p. 563; Apulum, 1971, p. 721.
44. Obreja, jud. Alba, SCIV, 1970, p. 503.
45. Odorhei, jud. Harghita, Dacia, 1971, p. 379.
46. Oradea, jud. Bihor, Muz. Oradea.
47. Crșova, jud. Mehedinți, inf. G. Lazarovici.
48. Oțeni, jud. Harghita, SCIV, 1963, p. 461; SCIV, 1964, p. 563.
49. Palatca, jud. Cluj, K. Horedt, SCIV, 1951, p. 201.
50. Pescari, jud. Caraș-Severin, Inf. St. Matei.
51. Poian, jud. Covasna, SCIV, 1967, p. 533; SCIV, 1968, p. 425.
52. Radna, jud. Arad, Inf. G. Lazarovici.
53. Rădești, jud. Alba, SCIV, 1951, p. 201, sq. și Muz. Aiud.
54. Săcuieni, jud. Bihor, SCIV, 1967, p. 531.
55. Sebeș, jud. Alba, SCIV, 1967, p. 524.
56. Sfintu Gheorghe, jud. Covasna, Inf. Z. Székely.
57. Sintbenedic, jud. Alba, SCIV, 1951, p. 202.
58. Socol, jud. Caraș-Severin, inf. G. Lazarovici.
59. Șieu Cristur, jud. Bistrița Năsăud, inf. St. Dănilă.
60. Șiclău, jud. Arad, Muz, Arad și Cluj.
61. Simonești, jud. Harghita, SCIV, 1966, p. 720; SCIV, 1967, p. 533; SCIV, 1969, p. 491.
62. Șirioara, jud. Bistrița Năsăud, File de istorie, 1972, p. 47 sq.
63. Șvinița, jud. Mehedinți, Inf. G. Lazarovici.
64. Turdaș, jud. Alba, inf. M. Blăjan, Apulum, 1972, p. 727 sq.
65. Turdaș, jud. Hunedoara, K. Horedt, SCIV, 1951, p. 206.
66. Țaga, jud. Cluj, SCIV, 1966, p. 720; 1967, p. 532; 1969, p. 689.
67. Vadul Crișului, jud. Bihor, Inf. N. Chidioșan.
68. Valea lui Mihai, jud. Bihor, Inf. E. Andrásy, Muz. Oradea.
69. Valea Nandruului, jud. Hunedoara, K. Horedt, SCIV, 1951, p. 206.

3. DESCOPERIRI MONETARE DIN SEC. VI—VIII (fig. 1).

1. Apalina, jud. Mureș, Preda, SCIV, 1972, p. 395.
2. Arad, jud. Arad, Preda, 1972, p. 395.
3. Baba Veche, jud. Timiș, Csallány, 1956, p. 238.
4. Bratei, jud. Sibiu, Preda, 1972, p. 396.
5. Cetea, jud. Alba, K. Horedt, 1958, a. p. 94.
6. Checua, jud. Timiș, Csallány, 1956, p. 235.
7. Corund, jud. Harghita, Preda, 1972, p. 399.
8. Crușevița, jud. Timiș, Preda, 1972, p. 400.
9. Dorobanț, jud. Arad, Preda, 1972, p. 400.
10. Firtușu, jud. Harghita, Preda, 1972, p. 401.
11. Giarmata, jud. Timiș, Preda, 1972, p. 402.
12. Hoghiz-Ugra, jud. Brașov, Preda, 1972, p. 402.
13. Insula Banului, jud. Mehedinți, Preda, 1972, p. 403.
14. Odorhei (împrejurimi) jud. Harghita, Preda, 1972, p. 404.
15. Oradea, jud. Bihor, Csallány, 1961, p. 109.
16. Orșova, jud. Mehedinți, Preda, 1972, p. 405.
17. Orțișoara, jud. Timiș, Preda, 1972, p. 405.

18. Pecica, jud. Arad. Preda, 1972, p. 405.
19. Rupea-Hoghiz, jud. Brașov. Preda, 1972, p. 407.
20. Săbed, jud. Mureș. Preda, 1972, p. 408.
21. Sebeș, jud. Alba. Preda, 1972, p. 408.
22. Sîngeorgiu de Cîmpie, jud. Bistrița Năsăud, K. Horedt, 1958, a, p. 93.
23. Sînicolau Mare, jud. Timiș. Csallány, 1956, p. 237; Dacia, 1972, p. 373.
24. Sînpetru German, jud. Arad. E. Dörner, SCIV, 1960, p. 425 și 429.
25. Șeica Mică, jud. Sibiu. Preda, 1972, p. 409.
26. Șeitin, jud. Arad. Preda, 1972, p. 409.
27. Timișoara, jud. Timiș. Preda, 1972, p. 410.
28. Turnu Severin, jud. Mehedinți. Preda, 1972, p. 410.
29. Vădas, jud. Mureș. Preda, 1972, p. 411.
30. Vețel, jud. Hunedoara. K. Horedt, 1958, a., p. 95.
31. Voila, jud. Brașov. Preda, 1972, p. 411.
32. Voiniceni, jud. Mureș. Preda, 1972, p. 412.
33. Județul Timiș. Preda, 1972, p. 413.
34. Transilvania. Preda, 1972, p. 413.

4. CIMITIRE DE INHUMAȚIE DIN SECOLELE VI—VII (fig. 2).

1. Band, jud. Mureș. St. Kovács, Dolgozatok, Cluj, 1913, p. 265 sq.
2. Bratei, jud. Sibiu, I. Nestor, SCIV, 1969, p. 491; SCIV, 1970, p. 511.
3. Cipău, jud. Mureș, D. Protase, SCIV, 1954, p. 221. sq.
4. Căpuș, jud. Cluj. K. Horedt, SCIV, 1952, p. 312 sq.
5. Cluj, jud. Cluj, St. Ferenczi, Omagiu C. Daicoviciu, 1960, p. 193 sq.
6. Cornești, jud. Cluj. A. Palkó, SCIV, 1972, p. 677 sq.
7. Drăușeni, jud. Brașov. K. Horedt, 1958, a. p. 90.
8. Ghirbom, jud. Alba. Dacia, 1971, p. 373.
9. Moldovenești, jud. Cluj. A. Palkó, SCIV, 1972, p. 678 sq.
10. Morești, jud. Mureș. K. Horedt, Dacia, 1957, p. 303.
11. Noșlac, jud. Mureș. M. Rusu, Dacia, 1962, p. 269 sq.; SCIV, 1964 p. 563.
12. Ocnița, jud. Bistrița Năsăud. K. Horedt, 1958, a. p. 92.
13. Oradea, jud. Bihor. D. Csallány, 1961, p. 108 sq.
14. Săcuieni, jud. Bihor, N. Chidioșan. Acta Mus. Nap. 1968. p. 517.
15. Sighișoara, jud. Mureș. K. Horedt, Germania, 1941. p. 123; și inf. I. Mitrofan.
16. Sînmiclăuș, jud. Alba. Inf. M. Blăjan.
17. Sînicolaul Mare, jud. Timiș, D. Csallány, 1961, p.
18. Socodor, jud. Arad. D. Popescu, Materiale, 1956, p. 78, sq.
19. Tg. Mureș, jud. Mureș. Șt. Kovács, Dolgozatok, Cluj, 1915, p. 278, sq.
20. Valea Largă, jud. Mureș. Inf. I. Hica.
21. Unirea, jud. Alba M. Roska, Germania, 1934, p. 123, sq.

5. CIMITIRE BIRITUALE DIN SEC. VIII—IX (fig. 2).

1. Berghin, jud. Alba. Inf. I. Aldea.
2. Bistrița, jud. Bistrița Năsăud, K. Horedt, Stud. Zv. 1968, p. 118.
3. Boarta, jud. Sibiu. S. Dumitrașcu, Acta Mus. Nap., 1971, p. 423.

4. Blandiana, jud. Alba. K. Horedt, Dacia, 1966, p. 261 sq.
5. Bratei, jud. Sibiu, I. Nestor, SCIV, 1968, p. 690.
6. Ciunga, jud. Alba. Inf. I. Mitrofan; K. Horedt, Stud. Zv. 1968, p. 118.
7. Daroltin, jud. Cluj. St. Ferenczi, Acta Mus. Nap. 1970, p. 565, sq.
8. Dăbâca, jud. Cluj, Muz. Cluj. Inf. G. Lazarovici.
9. Gușterița, jud. Sibiu, Th. Negler, Forsch. z. Volk. u. Land., 1971, p. 65, sq.
10. Mediaș, jud. Sibiu. K. Horedt, Studia, 1965, p. 7 sq.
11. Ocna Sibiului, jud. Sibiu, Inf. D. Protase.
12. Soporul de Cimpie, jud. Cluj, D. Protase, Materiale, 1959, p. 391.
13. Șeica Mică, jud. Sibiu. K. Horedt, Germania, 1941, p. 124.
14. Tirnava (Proștea) jud. Sibiu. Inf. M. Blăjan.
15. Toarcia, jud. Brașov. K. Horedt, Stud. Zv., 1968, p. 118.
16. Turdaș, jud. Alba. I. Hica — M. Blăjan, Acta Mus. Nap., 1973, p. 641.

Cimitire tumulare de incineratie sec. VIII.

17. Apahida, jud. Cluj, M. Rusu, Apulum, 1971, p. 722.
18. Nușfalău, jud. Sălaj. M. Comșa, Dacia, 1959, p. 525 sq.
19. Someșeni, jud. Cluj, M. Macrea, Dacia, 1958, p. 351; idem, Materiale, 1960, p. 515.

6. CIMITIRE DE INHUMAȚIE SEC. VII—IX. (fig. 2).

1. Aiud, jud. Alba. K. Horedt, 1958 a, p. 91 sq.
2. Aiudul de Sus, jud. Alba, K. Horedt, 1958, a. p. 93.
3. Aradul Nou, jud. Arad, Muzeul Arad, inf. E. Dörner.
4. Beba Veche, jud. Timiș, inf. P. Iambor.
5. Bratei, jud. Sibiu. I. Nestor, SCIV, 1968, p. 690.
6. Brădășoru de Jos, (Maidan) jud. Timiș, D. Csallány, 1956, p. 154 nr. 572.
7. Cenad, jud. Timiș D. Csallány, 1956, p. 154.
8. Cheșereu, jud. Bihor. Inf. E. Andrassy, Muz. Oradea.
9. Cicău, jud. Alba Inf. I. Winkler, SCIV, 1970, p. 498; Dacia, 1972, p. 334.
10. Cîmpia Turzii, jud. Cluj, K. Horedt, 1958 a, p. 94 sq.
11. Deta jud. Timiș, Inf. G. Lazarovici, Muz. Reșița.
12. Denta, jud. Timiș. D. Csallány, 1965, p. 103.
13. Dudești Vechi (Beșenova Veche) D. Csallány, 1956, p. 174.
14. Felnac, jud. Timiș, D. Csallány, 1956, p. 115.
15. Ghîmbaș, jud. Alba. K. Horedt, 1958, a p. 95 sq.
16. Heria, jud. Alba. K. Horedt, 1958, a, p. 100 sq.
17. Lopadea Nouă, jud. Alba. K. Horedt, 1958, a, p. 101.
18. Orțișoara, jud. Timiș. D. Csallány, 1956, p. 173.
19. Peregul Mare, jud. Arad. J. Hampel, AE, 1900, p. 113.
20. Sălaj, județ. N. Pettich IPEK, 1926, p. 268, p. 271.
21. Sinpetru German, jud. Arad. E. Dörner, SCIV, 1966, p. 423. sq.
22. Sinicolaul Mare, jud. Timiș. D. Csallány, 1956, p. 169.
23. Socodor, jud. Arad. D. Popescu, Materiale, 1956, p. 80.
24. Stremț, jud. Alba. K. Horedt, 1958 a, p. 103.
25. Tărian, jud. Bihor, N. Chidioșan, SCIV, 1968, p. 682.
26. Teiuș, jud. Alba. K. Horedt, 1958, a, p. 104.
27. Tirgu Secuiesc, jud. Covasna, K. Horedt, SCIV, 1951, p. 204; I. Nestor, SCIV, 1959, p. 51.
28. Tîrnăveni, jud. Mureș, K. Horedt, Stud. Zv., 1968, p. 117.
29. Vijeșdia, jud. Timiș. D. Csallány, 1956, p. 216.

7. DESCOPERIRI IZOLATE SEC. VI—VIII. (fig. 2).

1. Abrud, jud. Alba. K. Horedt, 1958, a, p. 88.
2. Alba Iulia, jud. Alba. D. Csallány, 1961, p. 197.
3. Bistrița, jud. Bistrița Năsăud. K. Horedt, 1958, p. 88.
4. Brașov, jud. Brașov. K. Horedt, 1958, p. 92.
5. Breaza, jud. Mureș. K. Horedt, 1958, p. 88.
6. Cetea, jud. Alba. K. Horedt, 1958, p. 88.
7. Cluj, jud. Cluj. K. Horedt, 1958, p. 90.
8. Căuaș, jud. Satu Mare. K. Horedt, 1968, p. 116.
9. Ciocărlău, jud. Maramureș. D. Csallány, 1956, p. 186.
10. Corund, jud. Harghita. K. Horedt, 1958, p. 95.
11. Criț, jud. Brașov. K. Horedt, 1958, p. 90.
12. Cubulcut, jud. Bihor. D. Csallány, 1956, p. 147.
13. Dumbrăveni, jud. Mureș. K. Horedt, 1958, p. 95.
14. Ernei, jud. Mureș. K. Horedt, 1958, p. 88.
15. Fundătura, jud. Cluj. M. Rusu, Dacia, 1959, p. 489 sq.
16. Hunedoara județ. K. Horedt, 1958, p. 90.
17. Ineu, jud. Arad. D. Csallány, 1961, p. 144 sq.
18. Jibert, jud. Brașov. K. Horedt, 1958, p. 93.
19. Leșnic, jud. Hunedoara. D. Csallány, 1956, p. 151.
20. Mediaș, jud. Sibiu. K. Horedt, 1958, p. 92.
21. Pecica, jud. Arad. D. Csallány, 1961, p. 143.
22. Războieni, jud. Alba. K. Horedt, 1958, p. 92.
23. Rîmeț, jud. Alba. K. Horedt, 1958, p. 102.
24. Rotbav, jud. Brașov. K. Horedt, 1958, p. 102.
25. Rupea, jud. Brașov. K. Horedt, 1958, p. 102.
26. Sarmizegetusa, jud. Hunedoara. K. Horedt, 1958, p. 92.
27. Sebeș, jud. Sibiu. K. Horedt, 1958, p. 103.
28. Șona, jud. Alba. K. Horedt, 1958, p. 108.
29. Sucutard, jud. Cluj. K. Horedt, 1958, p. 93.
30. Sura Mare, jud. Sibiu. K. Horedt, 1958, p. 103.
31. Tg. Mureș, jud. Mureș. K. Horedt, 1958, p. 93.
32. Tîrnava (Proștea) jud. Sibiu. K. Horedt, 1958, p. 101.
33. Turda, jud. Cluj. D. Csallány, 1961, p. 204.
34. Unirea (Inoc) jud. Alba. K. Horedt, 1958, p. 90.
35. Vălișoara, jud. Alba. K. Horedt, 1958, p. 93.
36. Vețel, jud. Hunedoara. K. Horedt, 1958, p. 94.
37. Vingard, jud. Alba. K. Horedt, 1958, p. 94.
38. Zălau, jud. Sălaj. K. Horedt, Stud. Zv., 1968, p. 117.
39. Moldova Veche, jud. Caraș Severin. D. Csallány, 1956, p. 174.
40. Orșova, jud. Mehedinți. D. Csallány, 1956, p. 173.
41. Moigrad, jud. Sălaj. M. Rusu, Dacia, 1962, p. 283, idem Apulum, 1971, p. 725.

8. LISTA ZĂCĂMINTELOR ȘI SPĂLĂTORIILOR DE AUR. (fig. 3).

1. Abrud, jud. Alba, T. Morariu — T. Onișor, Crisia, 1971, p. 26.
2. Aiud, jud. Alba, T. Morariu — T. Onișor, Crisia, 1971, p. 22.
3. Albac, jud. Alba, Tabula Imperii Romani, 1968, p. 26 (TIR).

4. Almașu Mare, jud. Alba, TIR, p. 27.
5. Arăneag, jud. Arad, M. Roska, Rep. p. 271, nr. 193.
6. Armeniș, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, 1967, p. 61, nr. 9. ✓
7. Atid, jud. Harghita, M. Roska, Rep. p. 79, nr. 39.
8. Avram Iancu, jud. Alba, TIR, p. 71.
9. Baia, jud. Arad, M. Roska, Rep., p. 124, nr. 129.
10. Baia de Arieș, jud. Alba, M. Roska, Rep. p. 27, nr. 107.
11. Baia de Criș, jud. Hunedoara, TIR, p. 32.
12. Balomireasa, jud. Bihor, M. Roska, Rep. p. 32, nr. 19.
13. Băița, jud. Hunedoara, TIR, p. 32.
14. Băița Bihorului, jud. Bihor, inf. E. Stoicovici.
15. Băișoara, jud. Cluj, TIR, p. 32.
16. Băiuș, jud. Maramureș, M. Roska, Rep. p. 209, nr. 24.
17. Bănia, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 1.
18. Berzovia, jud. Caraș-Severin, TIR, p. 36. ✓
19. Bistra, jud. Alba, TIR, p. 37.
20. Bocșa Montană, jud. Caraș-Severin, TIR, p. 37. ✓
21. Bolvașnița, jud. Caraș-Severin, TIR, p. 38. ✓
22. Borlova, jud. Caraș-Severin, TIR, p. 38. ✓
23. Botez, jud. Mureș, M. Roska, Rep. p. 37, nr. 184.
24. Bozovici, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 2. ✓
25. Brad, jud. Hunedoara, TIR, p. 39.
26. Bucium, jud. Alba, TIR, p. 41.
27. Bucșnița, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 12. ✓
28. Buchin, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 11. ✓
29. Buru, jud. Cluj, T. Morariu — T. Onișor, p. 26.
30. Căvnic, jud. Maramureș, M. Roska, Rep. p. 117, nr. 20.
31. Căraciu, jud. Hunedoara, TIR, p. 44.
32. Cib, jud. Alba, TIR, p. 46.
33. Ciclova, jud. Caraș-Severin, T. Morariu — T. Onișor, Crisia, p. 17. ✓
34. Cicleni, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 13.
35. Cilnic, jud. Alba, M. Acker, Apulum, 1964, p. 648.
36. Cîmpeni, jud. Alba, M. Roska, Rep. p. 282, nr. 59.
37. Ciumbrud, jud. Alba, T. Morariu — T. Onișor, Crisia, p. 30.
38. Criscior, jud. Hunedoara, TIR, p. 50.
39. Dălcă, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 14.
40. Dalboșeț, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 3. ✓
41. Dognecea, Caraș-Severin, TIR, p. 54. ✓
42. Făgetul Ierii, jud. Cluj, TIR, p. 58.
43. Feneș, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 15. ✓
44. Fizeș, jud. Hunedoara, TIR, p. 59.
45. Găina, jud. Bihor, M. Roska, Rep. p. 95, nr. 3.
46. Gîrbovăț, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 4. ✓
47. Glimboca, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 16. ✓
48. Globurău, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 30. ✓
49. Gîmbaș, jud. Alba, T. Morariu — T. Onișor, Crisia, p. 62.
50. Goleți, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 6.
51. Groși, jud. Arad, M. Roska, Rep. p. 15, nr. 9.
52. Hărtăgani, jud. Hunedoara, TIR, p. 64.
53. Hondol, jud. Hunedoara, TIR, p. 65.
54. Iablonești, jud. Mehedinți, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 31.
55. Iara, jud. Cluj, TIR, p. 65.
56. Iaz, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 18. ✓
57. Iscroni, jud. Hunedoara, TIR, p. 67.
58. Lăpușnic, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 5. ✓
59. Liubcova, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 28. ✓
60. Luncoșoara, jud. Arad, M. Roska, Rep. p. 110, nr. 69.
61. Luncoiu de Jos, jud. Hunedoara, T. Morariu — T. Onișor, Crisia, p. 30.

62. Lupeni, jud. Hunedoara, M. Roska, Rep. p. 148, nr. 47.
63. Lupoia, jud. Hunedoara, M. Roska, Rep. p. 313, nr. 9.
64. Lupșa, jud. Alba, TIR, p. 75.
65. Măgura Toplița, jud. Hunedoara, TIR, p. 76.
66. Mălăiești, jud. Hunedoara, M. Roska, Rep. p. 156, nr. 73.
67. Marga, jud. Caraș-Severin, TIR, p. 91. —
68. Mărul, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 20. — ✓
69. Mehadia, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 32. —
70. Mesteacăn, jud. Hunedoara, TIR, p. 79.
71. Moldova Veche, jud. Caraș-Severin, TIR, p. 81. —
72. Moldovenști, jud. Cluj, T. Morariu — T. Onișor, Crisia, p. 26.
73. Neagra, jud. Alba, TIR, p. 83.
74. Obreja, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 21. — ✓
75. Ohaba-Bistra, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 22. — ✓
76. Oravița, jud. Caraș-Severin, M. Roska, Rep. p. 213, nr. 53. — ✓
77. Orăștie, jud. Hunedoara, T. Morariu — T. Onișor, Crisia, p. 30.
78. Orșova Veche, jud. Mehedinți, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 33. —
79. Petrila, jud. Hunedoara, M. Roska, Rep. p. 223, nr. 40.
80. Petroșeni, jud. Hunedoara, TIR, p. 89.
81. Petroșnița, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 23. —
82. Pianu de Jos și de Sus, jud. Alba, TIR, p. 89.
83. Poiana, jud. Hunedoara, TIR, p. 91.
84. Poiana, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 24.
85. Popești, jud. Alba, M. Acker, Apulum, 1964, p. 648.
86. Prilipeț, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 7. —
87. Răchita, jud. Alba, M. Acker, Apulum, 1964, p. 648.
88. Răhău, jud. Alba, M. Acker, Apulum, 1964, p. 648.
89. Ribița, jud. Hunedoara, TIR, p. 96.
90. Rodna, jud. Bistrița Năsăud, M. Roska, Rep. p. 213, nr. 52.
91. Roșia Montană, jud. Alba, M. Roska, Rep. p. 303, nr. 62.
92. Ruda, jud. Hunedoara, TIR, p. 97.
93. Rudăria, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 8. —
94. Sasca, jud. Caraș-Severin, T. Morariu — T. Onișor, Crisia, p. 29. —
95. Săcărimbu, jud. Hunedoara, TIR, p. 98.
96. Sălciua de Sus, jud. Alba, TIR, p. 98.
97. Săliștea (Cioara), jud. Hunedoara, M. Acker, Apulum, 1964, p. 648.
98. Scărișoara, jud. Alba, TIR, p. 100.
99. Sebeș, jud. Alba, M. Acker, Apulum, 1964, p. 648.
100. Sebeșel, jud. Alba, M. Acker, Apulum, 1964, p. 648.
101. Slatina-Timiș, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 25. —
102. Someșul Rece, jud. Cluj, M. Roska, Rep. p. 106, nr. 37.
103. Stănița, jud. Hunedoara, TIR, p. 106.
104. Strungari, jud. Alba, M. Acker, Apulum, 1964, p. 648.
105. Surduc, jud. Cluj, TIR, p. 107.
106. Tărtăria, jud. Alba, M. Acker, Apulum, 1964, p. 648.
107. Tebea, jud. Hunedoara, TIR, p. 110.
108. Techereu, jud. Hunedoara, TIR, p. 110.
109. Teiuș, jud. Alba, T. Morariu — T. Onișor, Crisia, p. 22.
110. Trestia, jud. Hunedoara, TIR, p. 113.
111. Turnu-Ruieni, jud. Caraș-Severin, TIR, p. 114. —
112. Uricani, jud. Hunedoara, TIR, p. 115.
113. Valea Mare, jud. Caraș-Severin, M. Roska, Rep. p. 42, nr. 128.
114. Vălișoara (Porcurea), jud. Hunedoara, TIR, p. 92.
115. Verendin, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 34. —
116. Vidra, jud. Alba, TIR, p. 118.
117. Vințu de Jos, jud. Alba, T. Morariu — T. Onișor, Crisia, p. 30.

118. Virciorova, jud. Caraș-Severin, TIR, p. 120.
 119. Zlatița, jud. Caraș-Severin, C. Feneșan, Studia, p. 61, nr. 29.
 120. Zlatna, jud. Alba, TIR, p. 28.

9. LISTA ZĂCĂMINTELOR DE CUPRU ȘI FIER (fig. 4).

(după E. Stoicovici și Tabula Imperii Romani)

Cupru

1. Arăneag, jud. Arad.
2. Avram Iancu, jud. Bihor.
3. Baia de Aramă, jud. Mehedinți.
4. Baia de Arieș, jud. Alba.
5. Baia Sprie, jud. Maramureș.
6. Băișoara, jud. Cluj.
7. Bălan, jud. Harghita.
8. Băița Bihorului, jud. Bihor.
9. Bătarci, jud. Satu Mare.
10. Băiuț, jud. Maramureș.
11. Bucium-Sasa, jud. Alba.
12. Cavnic, jud. Maramureș.
13. Cărnăz, jud. Satu Mare.
14. Căzănești, jud. Hunedoara.
15. Ciclova, jud. Caraș-Severin.
16. Corbești, jud. Arad.
17. Deva, jud. Hunedoara.
18. Dognecea, jud. Caraș-Severin.
19. Ilba, jud. Maramureș.
20. Moldova Nouă, jud. Caraș-Severin.
21. Muncelul Mic, jud. Hunedoara.
22. Negrești, jud. Satu Mare.
23. Nistru, jud. Maramureș.
24. Obârșia, jud. Arad.
25. Ocna de Fier, jud. Caraș-Severin.
26. Oravița, jud. Caraș-Severin.
27. Pătrăș, jud. Arad.
28. Petriș, jud. Arad.
29. Rodna, jud. Bistrița Năsăud.
30. Roșia Nouă, jud. Arad.
31. Rușchița, jud. Caraș-Severin.
32. Sasca Montană, jud. Caraș-Severin.
33. Săcărimbu, jud. Hunedoara.
34. Stănița, jud. Hunedoara.
35. Țibleş, jud. Maramureș.
36. Vețel, jud. Hunedoara.
37. Zimbru, jud. Arad.
38. Ebental, jud. Mehedinți.
39. Tisovița, jud. Mehedinți.

Fier

40. Alun, jud. Hunedoara.
41. Avrig, jud. Sibiu.
3. Baia de Aramă, jud. Mehedinți.
4. Baia de Arieș, jud. Alba.
42. Baia de Fier, jud. Gorj.
8. Băița Bihorului, jud. Bihor.
10. Băiuț, jud. Maramureș.
43. Bocșa Montană, jud. Caraș-Severin.
44. Botiza, jud. Maramureș.
45. Budești, jud. Maramureș.
12. Cavnic, jud. Maramureș.
46. Călugări, jud. Arad.
47. Căpuș, jud. Cluj.
15. Ciclova, jud. Caraș-Severin.
48. Cinciș, jud. Hunedoara.
16. Corbești, jud. Arad.
49. Criciova, jud. Timiș.
50. Ghelari, jud. Hunedoara.
51. Hunedoara, jud. Hunedoara.
52. Lăpuș, jud. Maramureș.
53. Lueta, jud. Harghita.
20. Moldova Nouă, jud. Caraș-Severin.
54. Moneasa, jud. Arad.
24. Obârșia, jud. Arad.
25. Ocna de Fier, jud. Caraș-Severin.
26. Oravița, jud. Caraș-Severin.
55. Păltiniș, jud. Sibiu.
28. Petriș, jud. Arad.
56. Rimetea, jud. Cluj.
29. Rodna, jud. Bistrița Năsăud.
30. Roșia Nouă, jud. Arad.
57. Ruda, jud. Hunedoara.
32. Sasca Montană, jud. Caraș-Severin.
58. Sălcuța, jud. Alba.
59. Sercaia, jud. Brașov.
60. Șinca Nouă, jud. Brașov.
61. Tăuț, jud. Bihor.
62. Teliuc, jud. Hunedoara.
63. Tincova, jud. Caraș-Severin.
64. Zlatna, jud. Alba.

10. LISTA MASIVELOR DE SARE (fig. 4).

(După I. E. Fichtel și I. Popescu-Voitești).

1. Adrian, jud. Mureș.	32. Ocna Mureșului, jud. Alba
2. Alton, jud. Cluj.	33. Ocna Sibiului, jud. Sibiu
3. Apahida, jud. Cluj.	34. Ocna Sugatag, jud. Maramureș.
4. Atințiș, jud. Mureș.	35. Ocnășoara, jud. Alba.
5. Bata, jud. Bistrița.	36. Ocnășa, jud. Bistrița-Năsăud.
6. Bazna, jud. Sibiu.	37. Ocnășa, jud. Mureș.
7. Căianul Mare, jud. Bistrița Năsăud.	38. Odorhei, jud. Harghita.
8. Chiuza, jud. Bistrița Năsăud.	39. Orșova, jud. Mureș.
9. Cînepiști, jud. Cluj	40. Pata, jud. Cluj.
10. Cojocna, jud. Cluj.	41. Păuleni, jud. Harghita.
11. Corpadea, jud. Cluj.	42. Pintic, jud. Cluj.
12. Corund, jud. Cluj.	43. Posmuș, jud. Bistrița-Năsăud.
13. Coștiui, jud. Maramureș.	44. Praid, jud. Harghita.
14. Dezmir, jud. Cluj.	45. Reghin, jud. Mureș.
15. Domnești, jud. Bistrița Năsăud.	46. Rona, de Sus, jud. Maramureș.
16. Ernei, jud. Mureș.	47. Rupea, jud. Brașov.
17. Perești, jud. Maramureș.	48. Sărățel, jud. Bistrița-Năsăud.
18. Gădălin, jud. Cluj.	49. Sic, jud. Cluj.
19. Gurghiu, jud. Mureș.	50. Sînmărghita, jud. Cluj.
20. Iclod, jud. Alba.	51. Sînmiclăuș, jud. Alba.
21. Ideciu de Jos, jud. Mureș.	52. Sînpaul, jud. Mureș.
22. Ilișua, jud. Bistrița Năsăud.	53. Sînpetru, jud. Brașov.
23. Jabeșița, jud. Mureș.	54. Solovăstru, jud. Mureș.
24. Jimbor, jud. Brașov.	55. Someșeni, jud. Cluj.
25. Juc, jud. Cluj.	56. Sovata, jud. Mureș.
26. Mărtiniș, jud. Harghita.	57. Șicu-Odorhei, jud. Bistrița-Năsăud.
27. Nireș, jud. Bistrița Năsăud.	58. Teaca, jud. Bistrița Năsăud.
28. Nireș, jud. Cluj.	59. Turda, jud. Cluj.
29. Ocna, jud. Harghita.	60. Uila, jud. Mureș.
30. Ocna Dejului, jud. Cluj.	61. Valea Florilor, jud. Cluj.
31. Ocna de Jos și de Sus, jud. Harghita.	62. Zăbala, jud. Covasna.

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE

ActaMusNap	= Acta Musei Napocensis, Cluj.
Actes VII Congr. Prague	= Actes du VII Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Prague.
Actes VIII Congr. Beograd	= Actes du VIII Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Beograd.
AnAcadRom	= Analele Academiei Române, București.
AntTan	= Antik Tanulmányok, Budapest.
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie, Cluj.
AMET	= Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, Cluj.
Arheol, Kiev	= Arheologia, Kiev.
Arheol, Sofia	= Arheologia, Sofia.

- ArchRozl
 BiolKözl.
 BurgForsch
 Byzb
 Byzantion
 Carpica
 Demográfia
 DME
 DissArch
 Documente
 Dolg
 Ethnographia
 EthnArchZeit
 EtudBalk
 FHDR
 Forschz. V.u. Land
 HOMK
 Illiria
 IKSA
 IzvIstRom
 JPEK
 Klio
 KHKM
 KS
 LesSlaves
 MagazinIst
 MemOec.
 MIA
 OpByz
 Peuce
 ProbEc
 RGA
 RevHist
 Rev.RHist
 Recherches et résultats
 RESEE
 SA
 SiedlBurg.u. Stadt
 StudArch
 StudRef
 Stud.Zv.
 VMMK
 Zfa
 Ziridava
 B.AHS
 E.Altheim,
 Akio Ito,
 Z. Cilinská,
 D. Csallány,
- = Archaeologische Rozledy, Praga.
 = Biológiai Közlemények, Budapest.
 = Burgenländische Forschungen, Eisenstadt.
 = Byzantinobulgarica, Sofia.
 = Byzantion, Bruxelles.
 = Carpica, Bacău.
 = Demográfia, Budapest.
 = A Debreceni Déri Múzeum Evkönyve, Debrecen.
 = Dissertationes Archaeologicae, Budapest.
 = Documente privind istoria României, C. Transilvania, București.
 = Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tárából, Kolozsvár — Cluj.
 = Ethnographia, Budapest.
 = Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift, Berlin.
 = Etudes Balkaniques, Sofia.
 = Fontes Historiae Daco-Romanae, București.
 = Forschungen zur Volks- und Landeskunde, Sibiu.
 = Herman Ottó Múzeum Közleményei, Miskolc.
 = Illiria, Tirana.
 = II. Internationaler Kongress für Slavische Archäologie, Berlin.
 = Izvoarele Istoriei Românilor, București.
 = Jahrbuch für Prähistorische und Ethnographische Kunst, Leipzig.
 = Klio, Leipzig.
 = Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, Warszawa.
 = Kratkie Soobscenija Instituta Istории Materialnoj Kultury, Moskva.
 = Les Slaves et la monde méditerranéen, VI — XI siècles, Sofia.
 = Magazin Istoric, București.
 = Memoria Oeconomica, București.
 = Materialy i Issledovaniya po Archeologii SSSR, Moskva-Leningrad.
 = Opuscula Byzantina, Szeged.
 = Peuce, Tulcea.
 = Probleme Economice, București.
 = Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Berlin-New York.
 = Revue Historique, Paris.
 = Revue Roumaine d'Histoire, București.
 = Epoque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie, Recherches et résultats, Beograd.
 = Revue des Etudes Sud-Est Européennes, București.
 = Sovetskaja Arheologia, Moskva.
 = Siedlung Burg und Stadt, Berlin.
 = Studia Archaeologica, Budapest.
 = Studii și referate, București.
 = Studijné Zvesti Archeologickeho Ustavu Akademie, Vied, Nitra.
 = Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, Veszprém.
 = Zeitschrift für Archäologie, Berlin.
 = Ziridava, Arad.
 = Bulletin de l'Académie Hongroise des Sciences. Supplement I. Bud. 1972. (Conférence Internationale 1971 à Szeged.).
 = Geschichte der Hunnen, I—V, Berlin, 1959—1962.
 = Zur Chronologie der früh-silurzeitlichen Gräber in Südkorea, München, 1971, I—II.
 = Frühmittelalterliches Gräberfeld in Zelovce, Bratislava, 1973.
 = Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa, Budapest, 1956.

- D. Csallány, = Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken, Budapest, 1961.
- A. Decei, = Români din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenesti, București, 1939.
- N. Fettich, = Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc, in Studai Arch. III, Budapest, 1965.
- J. Filip, = Enzyklopädisches Handbuch zur Ur und Frühgeschichte Europas, II, Praha, 1969.
- G. László, = Etudes archéologiques sur l'histoire de la société des Avars, in Arch. Hung., XXXIV, 1955.
- J. Hermann, = Slawische Stämme zwischen Elbe und Oder, Berlin, 1968.
- K. Horedt, = Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens, București, 1958.
- K. Horedt, = Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV-XIII, București, 1958 a.
- U. Koch, = Die Grabfunde der Merowingerzeit dem Donautal um Regensburg, Berlin, 1968.
- A. Kollautz — U. Miyakawa, = Geschichte und Kultur eines völkerwanderungszeitlichen Nomadenvolkes, I—II, Klagenfurt, 1970.
- H. Ladenbauer-Orel, = Linz-Zizlau, Das baierische Gräberfeld an der Traunmündung Wien, 1960.
- G. Behm-Blancke, = Gesellschaft und Kunst der Germanen, Dresden, 1973.
- M. Macrea, = Viața în Dacia romană, București, 1969.
- G. Ostrogorsky, = Geschichte des Byzantinischen Staates, München, 1965.
- I. Kováčević, = Varvarska kolonizacija Jusnoslovenskih Oblasti, Novi Sad, 1960.
- Pál Lakatos = Quellenbuch zur Geschichte der Gepiden, Szeged 1973, Opuscula Byz. II (Acta Ant. et Arch. XVII, 1973).
- P. P. Panaitescu, = Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova, București 1964.
- P. Paulsen, = Alamannische Adlersgräber von Niederstatzingen, Stuttgart 1967.
- A. Salamon — I. Erdélyi, = Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe, in Stud. Arch., V, 1971, Budapest.
- L. Schmidt, = Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderungszeit. Die Ostegermanen, München, 1934.
- E. Stein, = Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches, Stuttgart, 1919.
- S. Szadeczdy — Karodos, = Ein Versuch zur Sammlung und chronologischen Anordnung der griechischen Quellen der Awarengeschichte nebst einer Auswahl von anderssprachigen Quellen, in Op. Byz, Szeged, 1972.
- J. Werner, = Das alamannische Gräberfeld von Mindelheim, Kalmünz, 1955.
- Z. Zasterova, = Les Avars et les Slaves dans la Tactique de Maurice, Praha, 1971.

LOCUIREA FEUDALĂ TIMPURIE DE LA GORNEA-ȚĂRMURI

Județul Caraș-Severin

Sondajele arheologice, săpăturile de salvare și cercetările sistematice, de amploare, executate în ultimul deceniu pe teritoriul județului Caraș-Severin, în mai multe puncte din hotarul localităților Gornea (comuna Sichievița)¹, Pescari², Moldova Veche³, Pojejena⁴ — situate, toate, de la est la vest, pe Valea Dunării — sau, mai spre nord, la Ilidia (comuna Ciclova Română)⁵ pe Valea Carașului și la Cuptoare (comuna Cornea)⁶ în depresiunea Domașnea — Mehadia, au dus la cunoașterea unor aspecte importante legate de cultura materială, tipurile de așezări și complexe de locuit, cimitirele și riturile de înmormântare, specifice dezvoltării istorice a comunităților românești din sudul Banatului, în intervalul de timp, lung de aproape un mileniu, corespunzător perioadei prefeudale și feudalismului timpuriu.

Importanța deosebită a cercetării acestor perioade pentru elucidarea problemelor complexe ale procesului de etnogeneză a poporului român, a apariției și cristalizării formelor autohtone ale civilizației medievale românești, credem că nu este cazul să mai fie subliniată aici, astfel că, în

* Comunicare prezentată la sesiunea de comunicări științifice organizată la 9 noiembrie 1975 cu ocazia sesiunii a 25 de ani de activitate a Muzeului de istorie și etnografie din Lugoj.

¹ Ilie Uzum, Gh. Lazarovici, I. Dragomir, în *Banatica*, II p. 403; I. Uzum, în *Tibiscus*, 3, p. 159 și urm.; Idem în *Banatica*, III, p. 131 și urm.; R. Petrovsky, în *Banatica*, III, p. 375—378; N. Gudea, *Gornea*, Reșița, 1977; Gh. Lazarovici, *Gornea-preistorie*, 1977; I. Uzum, *Gornea — în evul mediu*, ms.

² I. Uzum, Șt. Matei, în *Banatica*, II, p. 141 și urm. I. Uzum, Gh. Lazarovici, în *Crisia* 1974, p. 49 nr. 9 și 10.

³ Săpăturile Muzeului județean de istorie Reșița în anii 1970, 1975 și 1976. I. Uzum — Gh. Lazarovici, *op.cit.*, p. 48.

⁴ I. Uzum, în *Tibiscus*, III, p. 159 și urm.; Uzum — Lazarovici, *op. cit.*, p. 48.

⁵ I. Uzum — Lazarovici, în *Banatica*, I, 1971, p. 157 și urm.; I. Uzum — Șt. Matei, în *Banatica*, II, p. 555 și urm. Șt. Matei, în *Banatica*, II, 1973, p. 311.

⁶ Săpăturile MJIR în 1975—1977. I. Uzum, *Cimitirul medieval de la Cuptoare-Sfogeia (com. Sichevița, jud. Caraș-Severin)*, comunicare prezentată la sesiunea de rapoarte pentru săpăturile arheologice pe anul 1976, Muzeul de istorie al R.S.R., București, 20—23 aprilie 1977.

continuare ne vom referi numai la rezultatele parțiale ale cercetărilor arheologice de la Gornea⁷, insistînd în mod deosebit asupra primelor descoperiri semnalate în urma săpăturilor executate pe terasa mijlocie a Dunării, în locul denumit de localnici *Țărmuri*⁸.

Astfel, în hotarul satului Gornea, pe lîngă descoperirile preistorice⁹, apoi vestigiile de arhitectură și cultură materială din perioada romană și romană tîrzie¹⁰, au fost scoase la lumină numeroase dovezi materiale care atestă existența unor așezări prefeudale și feudale timpurii, de tip rural, formate din grupuri sau din șiruri de locuințe de suprafață, semibordee și bordee. Materialul arheologic, scos la lumină prin săpături, destul de bogat și variat, împreună cu observațiile stratigrafice, au permis încadrarea cronologică a așezărilor de la Gornea între secolele VII/VIII și XIII/XIV¹¹. Evoluția și permanența populației autohtone pe aceste meleaguri poate fi urmărită apoi, pînă la începuturile satului modern, prin descoperirea și cercetarea a trei cimitire (în punctele: *Tîrcheviște*, *Păzăriște* și *Ogașul lui Udrescu*) care își continuă perioada de funcționare pînă în secolul al XV¹² și ale căror începuturi datează din secolele XII/XIII.

În același timp, analiza tipului de așezare, a complexelor de locuire și a tuturor elementelor culturii materiale, dovedește continuitatea și evoluția neîntreruptă a unei populații autohtone, fără îndoială, romanică¹³. Această permanență a comunității locale ce gravitează de-a lungul văii Camenița, pe ambele maluri, aproape de confluența cu Dunărea, este atestată, chiar în răstimpul menționat de noi, vetrele așezării cercetate au cunoscut o anumită deplasare confirmată arheologic. Petrecută într-o succesiune cronologică neîntreruptă, deplasarea acestor vetre s-a făcut pe direcția vest-est, pornind din punctul *Căunița de Sus*¹⁴ — unde este semnalată cea mai veche vatră de așezare cunoscută în stadiul actual al cercetărilor — spre *Cotul Tomii*¹⁵, *Zomonite*¹⁶ și *Podul Păzăriște*¹⁷. Continuarea

⁷ Săpături de mai mare amploare au fost făcute în anul 1976 iar în 1977 încă un sondaj. Rezultatele acestora vor fi mai pe larg prezentate în lucrarea noastră *Gornea — în evul mediu*.

⁸ I. Uzun, Gh. Lazarovici, I. Dragomir, în *Banatica*, II, 1973, p. 410, nr. 9, fig. 7/7.

⁹ Gh. Lazarovici, *Gornea-Preistorie*, m.s.

¹⁰ N. Gudea, *Gornea, Reșița, 1977, vezi aici și bibliografia*.

¹¹ I. Uzun, *Gornea — în evul mediu*, m.s.

¹² I. Uzun, în *Banatica*, III, p. 131 și urm., vezi aici și bibliografia mai veche.

¹³ M. Rusu, *Avars, Slaves, Romanic population in the 6-th 8 th Centuries*, în *Relations between the autochthonous populations an the territory of Romania*, în *BHR*, XVI, 1975, p. 123—153.

¹⁴ Materialele de pe această terasă sînt cele mai timpurii, complexe de locuit începînd din sec. VII/VIII. Descoperiri izolate sînt și din sec. IV—VI e.n. Pentru cele din sec. VIII—IX vezi lucrarea noastră din *Crisia*, 1974, p. 39 și urm.

¹⁵ Sînt numai cercetări de suprafață. Săpături nu mai sînt posibile deoarece nivelul apelor freatice a crescut încît în cea mai mare parte a timpului locul este inundat de apele lacului de acumulare de la Porțile de Fier.

¹⁶ Pe parcursul cercetărilor au fost semnalate două nivele fie în stratigrafie verticală fie orizontală, unul de sec. IX—X altul de XI—XIII, observații confirmate și de cercetările din 1977.

¹⁷ I. Uzun, Gh. Lazarovici, I. Dragomir, în *Banatica*, II, 1973, p. 408, nr. 6; I. Uzun, Gh. Lazarovici, în *Crisia*, 1974, p. 49, nr. 12.

mai târzie a acestor așezări a fost identificată în punctul *Țărmuri*, pe terasa situată între zona de la *Podul Păzăriște* și malul Dunării, pe partea stîngă a văii Camenița care o delimitează la vest. În prezent, noua șosea asfaltată Moldova — Berzasca — Orșova, trece prin mijlocul acestei terase¹⁸.

La *Țărmuri* au fost cercetate pînă acum opt cpmplexe de locuire. Două dintre ele, alăturate, chiar intersectîndu-se, au fost identificate și săpate încă din primăvara anului 1969 cu ocazia unui sondaj executat în partea de est a terasei. Al (trei-lea) complex de locuire situat la vest, aproape de confluența Cameniței cu Dunărea, a fost cercetat printr-o săpătură de salvare întreprinsă în vara anului 1973 într-o cărămidărie părăsită¹⁹. Celelalte cinci complexe au fost cercetate exhaustiv în campaniile din vara anilor 1976—1977. Precizăm, că cel de-al treile-lea complex de locuire, identificat în peretele unei lutării, a fost distrus parțial, ca urmare a lucrărilor de exploatare a lutului pentru cărămidărie, încît din suprafața sa s-au păstrat numai două treimi.

În apropiere, la numai cîțiva metri distanță, a fost semnalat și preparat un schelet în poziție orizontală, așezat, foarte ciudat, cu fața în jos și avînd brațele întinse de-a lungul corpului²⁰.

Se impune să menționăm că pe întreaga suprafață a terasei de la *Țărmuri*, de jur împrejurul complexelor de locuire, în anii 1969 și 1973, au fost observate numeroase pete de pămînt negru amestecat cu cenușă, gădindu-se o mare cantitate de fragmente ceramice din perioada feudalismului timpuriu, dar și din epocile neolitică, eneolitică, bronzului și hallstattiană²¹. Aceste indicii confirmă ipoteza că cele trei complexe de locuire la care ne referim, nu sînt izolate, ci fac parte din vatra așezării feudale timpurii strămutată pe terasa de la *Țărmuri*, treptat, prin deplasarea vetrei din zona *Podului Păzăriște*, unde au fost cercetate bordee, cuptoare și vetre de foc datate pe baza materialului arheologic din secolele al X-lea și al XI-lea²².

Observațiile stratigrafice consemnate cu ocazia săpăturilor executate în anul 1969 și în 1973, dar și mai recent în anii 1976—1977, dovedesc că nivelul de călcare medieval este la 0,35—0,50 m de la suprafața actuală a solului. Adîncimea efectivă a celor trei complexe de locuire semnalate este cuprinsă între 0,30—0,35 m. Săparea gropii numai împreună pînă la această adîncime, relativ mică, ne indică faptul că tipul de locuință

¹⁸ Din lipsa de înțelegere arătată în acea campanie de către conducerea CAP-ului din Gornea nu s-au putut efectua cercetări de salvare sistematice pe traseul șoselei din zona terasei de la *Țărmuri* așa cum s-a făcut la Căunița de Sus.

¹⁹ Această zonă și descoperirile de la sud de aceasta sînt sub nivelul apelor freatice. Cercetările la est de această zonă în regiunea secțiunilor S₇₋₁₄ (din 1976) arată că locuirea s-a concentrat spre zonele mai joase azi inundabile, aici stratul de cultură este sărac și complexe de locuit puțin numeroase.

²⁰ Descoperire inedită. Morminte izolate au mai apărut la Zomonițe (1973) și Căunița de Sus (1977).

²¹ I. Uzum, Gh. Lazarovici, I. Dragomir, în *Banatica*, II, 1973, p. 410, nr. 9. Noile cercetări au semnalat materiale aparținînd fazei tîrzii a culturii Starčevo — Criș și culturii Basarabi; vezi și R. Petrawsky, *Banatica*, III, 1975, p. 377.

²² I. Uzum, Gh. Lazarovici, I. Dragomir, în *Banatica*, II, 1973, p. 408.

caracteristic pentru aşezarea de la *Țărmuri* este semibordeiul, prevăzut, uneori, cu vatră de foc deschisă în interior — cum se constată la semibordeiul nr. 3 —, cu vatră lângă perete, spre exterior, sau, poate, un cuptor, cuptorită în peretele de nord al semibordeiului nr. 2, prăbuşit ori distrus de lucrările recente sau, fără instalaţii de încălzire, aşa cum s-a constatat în cazul semibordeiului nr. 1.

Forma semibordeiului nr. 1 este ovală, uşor alungită, iar cea a semibordeiului al doi-lea, care se întretaie cu primul spre est, ca şi a celui de-al trei-lea semibordei, este rectangulară cu colţurile rotunjite şi cu dimensiunile aproximativ egale cuprinse între $2,30 \times 3,80$ m²³, în timp ce primul semibordei are dimensiunile ceva mai reduse.

Materialul arheologic provenit din golirea celor trei complexe, cuprinde următoarele categorii: ceramică, unelte de fier şi de os, fusaiole şi peceti de lut, mărgelile şi fragmente de brăţări din sticlă colorată. Cert este că întreg materialul descoperit la *Țărmuri* ridică probleme de datare dificil de rezolvat la începutul săpăturilor, dar lămurită parţial în prezent prin continuarea cercetărilor.

Global, ceramica, care formează categoria cea mai numeroasă şi mai bine reprezentată, poate fi împărţită în trei grupe distincte:

a) Ceramica nesmălţuită, ornamentată cu pieptenele, cu unghia sau cu un obiect ascuţit;

b) Ceramica smălţuită în diferite nuanţe de culoare verde, ornamentată cu cercuri concentrice, cercuri întretaite de culoare albă sau gălbuie executate cu cornuli;

c) Ceramica de culoare roşie acoperită cu un strat de angobă albă, sau ornamentată cu cercuri concentrice distanţate, de culoare albă.

Ca trăsături generale, valabile pentru toate cele trei grupe de ceramică, subliniem că pare a fi lucrată la roată rapidă, dintr-o pastă de calitate foarte bună, prezentînd profiluri şi forme elegante de obicei ornamentate.

Ca provenienţă, considerăm că grupa ceramicii nesmălţuite care apare în toate trei complexe de locuire este locală şi de uz comun. Ea continuă firesc, evoluţia materialului ceramic descoperit în alte puncte din hotarul Gornii, începînd cronologic cu *Căuniţa de Sus*, continuînd la *Cotul Tomii*, *Zomonîte*, *Pod Păzărişte*, *Țărmuri* şi din nou *Zomonîte*, confirmîndu-se şi sub acest aspect succesiunea cronologică a strămutării vetrelor aşezării, de la vest spre est şi apoi, de la sud spre nord, către poziţia actuală a satului²⁴. Ceramica smălţuită şi cea de culoare roşie ornamentată — găsită numai în semibordeiul nr. 3 — reprezintă o ceramică de lux provenită, cu probabilitate, din import.

²³ Partea vestică a asemibordeiului a fost distrusă de cărămidărie. Săpăturile au fost supravegheate de Petrowszky.

²⁴ Această din urmă direcţie a strămutării vetrelor de la sud spre nord, adică în amonte, pe valea Cameniţei, pare a fi susţinută şi de succesiunea în timp şi spaţiu a cimitirelor cercetate şi semnalate la Gornea (Păzărişte, Țîrchevişte şi Ogaşul lui Udrescu).

Ornamentele: a) La ceramica nesmălțuită de culoare roșie și brun — cărămizie se întâlnesc următoarele motive (Fig. 2—6) :

— bandă din linii dese, incizate, în val scurt sau frînt, plasată pe gîtul vasului deasupra unor benzi din cîteva linii orizontale adînc incizate și distanțate.

— bandă din cîteva linii incizate adînc, dispuse în valuri frînte.

— bandă din valuri răsturnate, incizate sub baza vasului deasupra unor benzi de linii orizontale care acoperă jumătatea superioară a vaselor.

— linia simplă, adîncită, ondulată, singură sau în combinație cu linii orizontale sau cu linii orizontale și brîu de alveole sau creștături plasate pe gîtul vasului.

— alveole în combinație cu linii adînc incizate și distanțate, cu linie ondulată și linii orizontale, adînci și distanțate, sau grupuri de creștături — făcute cu pieptănul — dispuse vertical în jurul gîtului, deasupra unor benzi de linii distanțate și adînci incizate.

— alveole sau creștături, dispuse orizontal în două rînduri paralele.

b) Ceramica smălțuită de culoare verde măslinie este ornamentată în cercuri concentrice de culoare gălbuie, uneori combinate cu cerculețe sau cu cercuri care se întretaie. Apar aici și cîteva fragmente de culoare roșie sau cenușie, în interior și în spărtură, acoperită la exterior cu un strat de angobă albă. (Fig. 7).

c) Ceramica de culoare roșie este ornamentată cu cercuri concentrice din angobă de culoare albă, albă — gălbuie sau alb murdar, plasate de o parte și de alta, sau peste un brîu format din două linii lățite și adînc incizate.

FORMELE

Pe baza formei profilului unor fragmente mai mari, tipice și a cîtorva vase restaurate provenite din cercetările mai recente (campania din anul 1976), precizăm cîteva forme. Astfel, la ceramica nesmălțuită predomină vasele borcan de mărime mijlocie urmate de străchini, castroane și capace de vas.

În cadrul ceramicii de import se pot distinge, cu oarecare aproximație, patru forme: ulciorul, oala cu toartă, castronul și strachina.

Analogiile existente cu descoperirile de pe teritoriul Transilvaniei și în așezarea feudală timpurie de la Garvăn — Dinogeția²⁵, permit datarea ceramicii locale de uz comun în secolele XI—XII²⁶. Pentru ceramica smăl-

²⁵ Șt. Pascu, M. Rusu și colab., *Cetatea Dăbîca*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 161 și urm.; K. Horedt, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 208 și urm., Gh. Florescu — R. Florescu — P. Diaconu, *Capidava*, I, 1958, p. 196 și urm. fig. 100, 101, 107, etc.; V. Boroneanț, în *Banatica*, III, 1975, p. 123—129; O. Toropu, *Romanitatea țirzie și strădomânii în Dacia Traiană sud carpatică*, Craiova, 1976, p. 167, 205—217.

²⁶ Supra nota 25 și Gh. Ștefan și colab. *Dinogeția*, București 1967.; S. Barački, în *Arh-Pregled*, 7, 1965, p. 365, LVI.

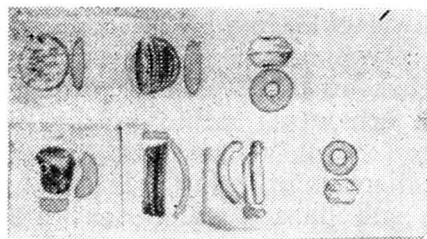

Fig. 1.1 — 2 discuri de lut folosite ca peceti sau semne de olar. 3,7 fusaiole de lut; 4–6 fragmente de brățări din sticlă colorată..

țuită există câteva analogii în secolele X—XI la Păcuiul lui Soare²⁷ și la Căpâdava²⁸. La Garvăn analogiile merg până în secolul al XII-lea²⁹. Tot pentru această grupă de ceramică, ornamentată cu cercuri concentrice, există o analogie datată la începutul secolului al XIV-lea, la un ulcior decoperit în cetatea feudală de la Drobeta Turnu Severin³⁰.

Cele mai bune și mai apropiate analogii sînt cele de la Moldova Veche — punctul Rît, din semibordeiul nr. 2, cercetat în

anul 1975, unde apare un fragment de ulcior smălțuit, ornamentat cu cercuri concentrice. Stațiunea de aici, pe baza materialului arheologic descoperit și a două monede de la mijlocul secolului al XII-lea, oferă, după părerea noastră, cele mai sigure elemente de încadrare cronologică³¹.

Amintim, tot cu această ocazie o altă descoperire a noastră de la Ilidia (com. Ciclova Română, jud. Caraș-Severin) punctul Săliște, unde, în ultima fază a unui bordei, cu o îndelungată perioadă de funcționare, apare o asemenea ceramică smălțuită ce se poate data din secolele XI—XII³².

Pentru categoria de ceramică roșie ornamentată, până în prezent nu am găsit analogii, însă presupunem, ca și pentru ceramica smălțuită, că reprezintă un import sudic din lumea bizantină.

Fragmentele de brățări din sticlă colorată de culoare neagră, neagră — verzuie și verzuie, reprezintă o altă categorie a materialelor descoperite în așezarea de la Tărmuri. Pe baza analogiilor cu descoperiri din așezările de la Păcuiul lui Soare³³, Garvăn³⁴ și Căpâdava³⁵ credem că ele pot fi datate din secolul XI până în secolul XIII.

Cercetările din ultimii trei ani de la Cuptoare — Sfogea (com. Cornea, jud. Caraș-Severin) oferă noi posibilități de datare sigură, prin analogii mai apropiate. La mormîntul nr. 41 — un mormînt de femeie deosebit de bogat — au fost găsite și patru brățări de sticlă colorată, dintre care două sînt asemănătoare cu cele de la Gornea (Fig. 1/5,6), fiind datate până

²⁷ P. Diaconu — D. Vilceanu, *Păcuiul lui Soare*, I, 1972, p. 89 și urm. vezi și bibliografia mai veche.

²⁸ Gh. Florescu — R. Florescu — P. Diaconu, *Căpâdava*, I, 19—58, p. 193, 205—209.

²⁹ I. Barnea, în *Studii și referate*, I, 1954, p. 159—227; *IstRom*, I, 1960, p. 108/109, pl. IV.

³⁰ I. Barnea — O. Iliescu — C. Nicolescu, *Cultura bizantină în România*, București, 1971, cat. 235. Fiene permis a face o observație privind încadrarea cronologică a vasului de la Tr. Severin-Drobeta care este, până în prezent, cea mai tirzie datare pentru această categorie de ceramică. Din analogii și cercetările noastre de la Moldova Veche — Rît considerăm că și acest vas trebuie încadrat mai timpuriu.

³¹ Monetele au fost determinate de E. Chirilă.

³² Materiale inedite aflate în MJIR.

³³ P. Diaconu — D. Vilceanu, *op.cit.*, p. 138—139, fig. 55, p. 150—154, fig. 61.

³⁴ I. Barnea, *op.cit.*, p. 200 și urm.

³⁵ Gr. Florescu — R. Florescu — P. Diaconu, *op.cit.*, p. 237—238.

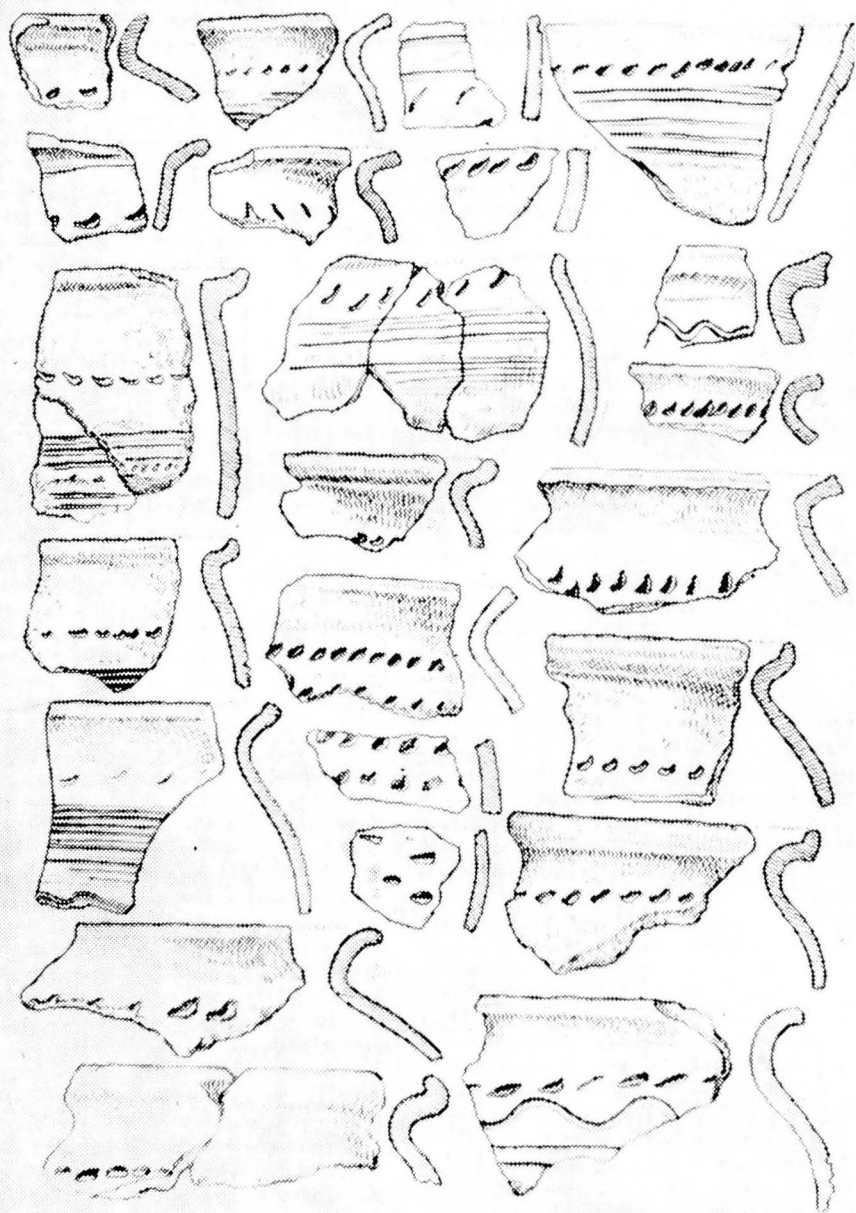

Fig. 2. Ceramică din bordeiul nr. 1.

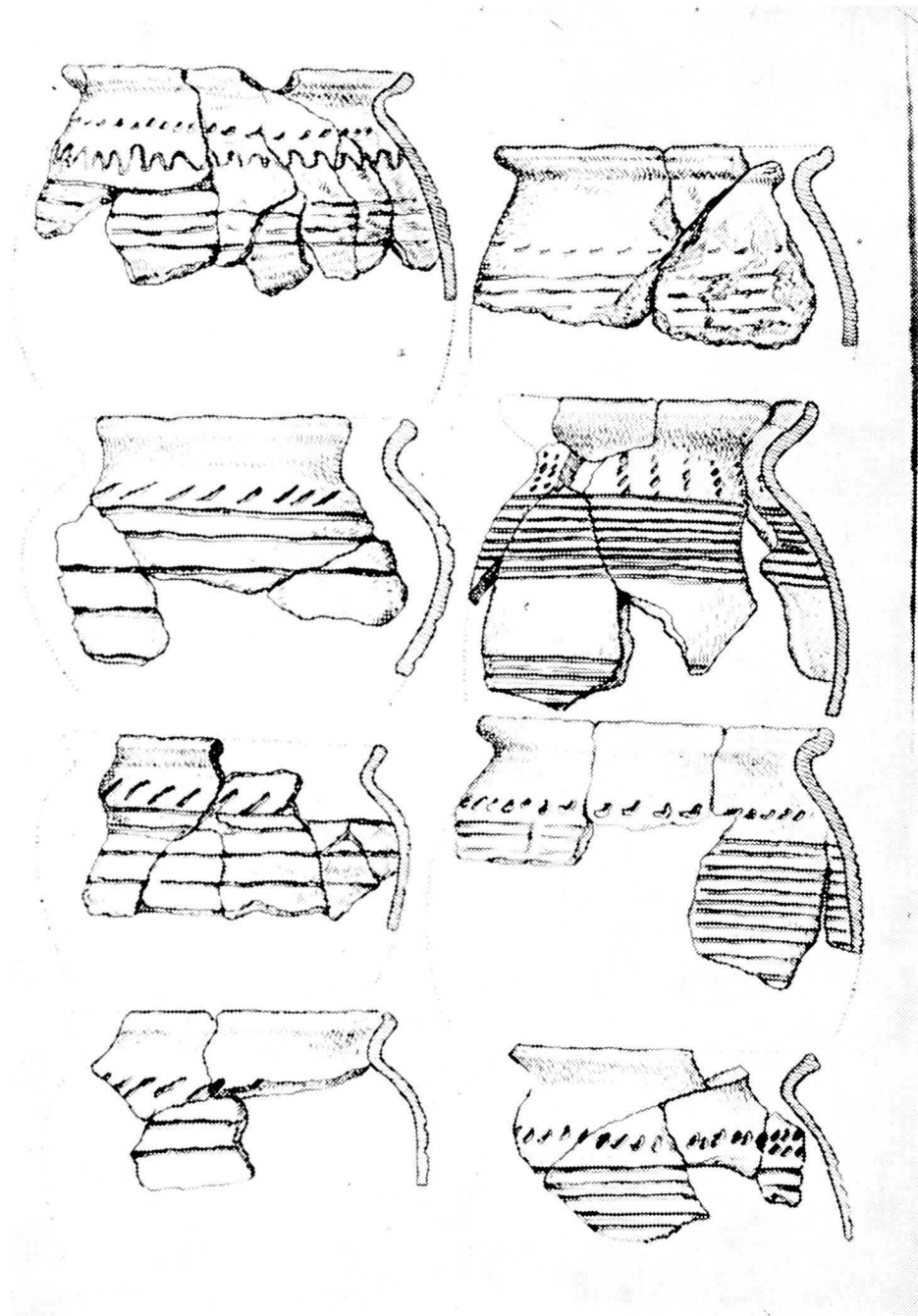

Fig. 3. 1—4 ceramică din bordeiul nr. 1; 5—8 ceramică din bordeiul nr. 2.

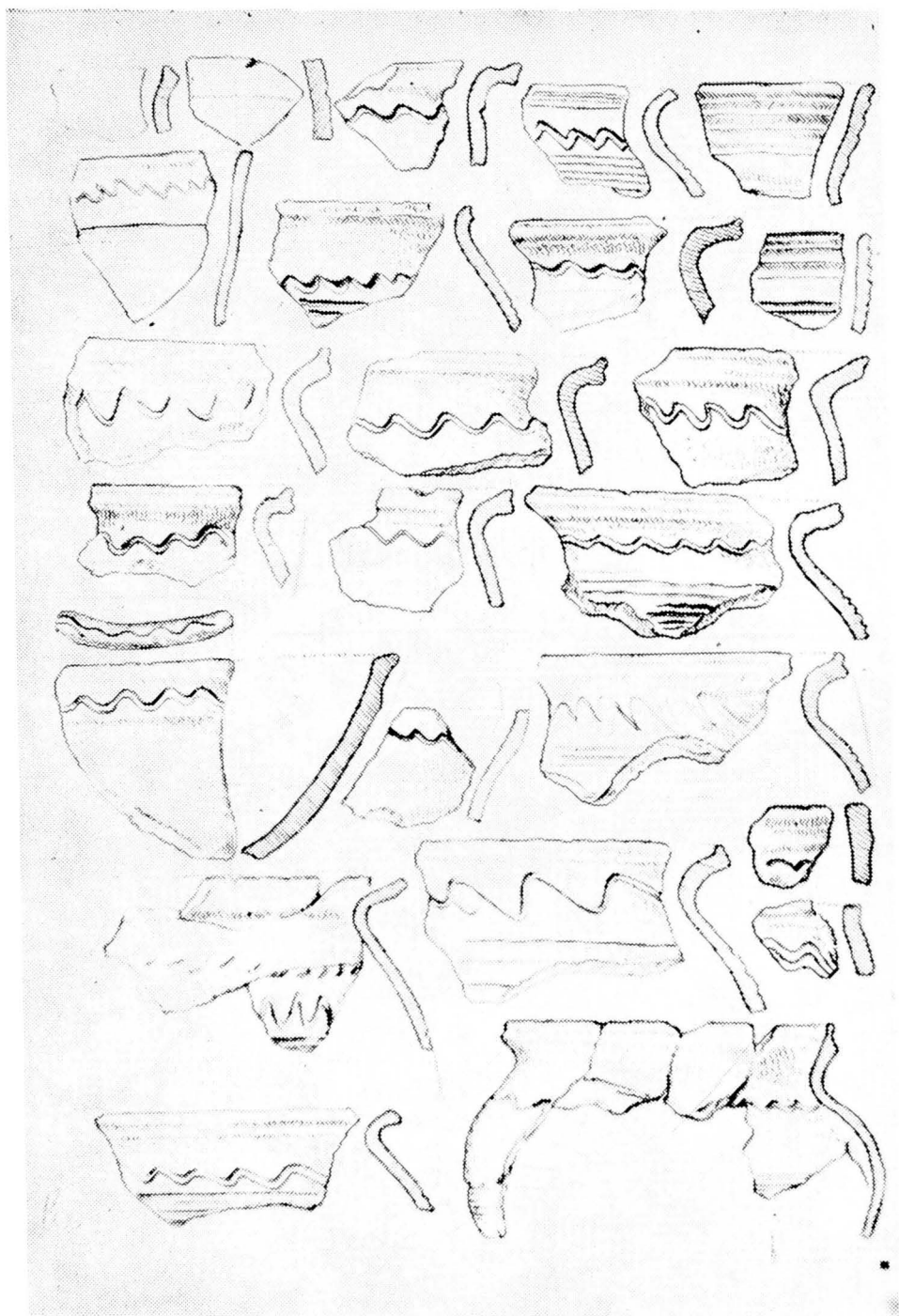

Fig. 4. Ceramică din bordeiul 1 și 2.

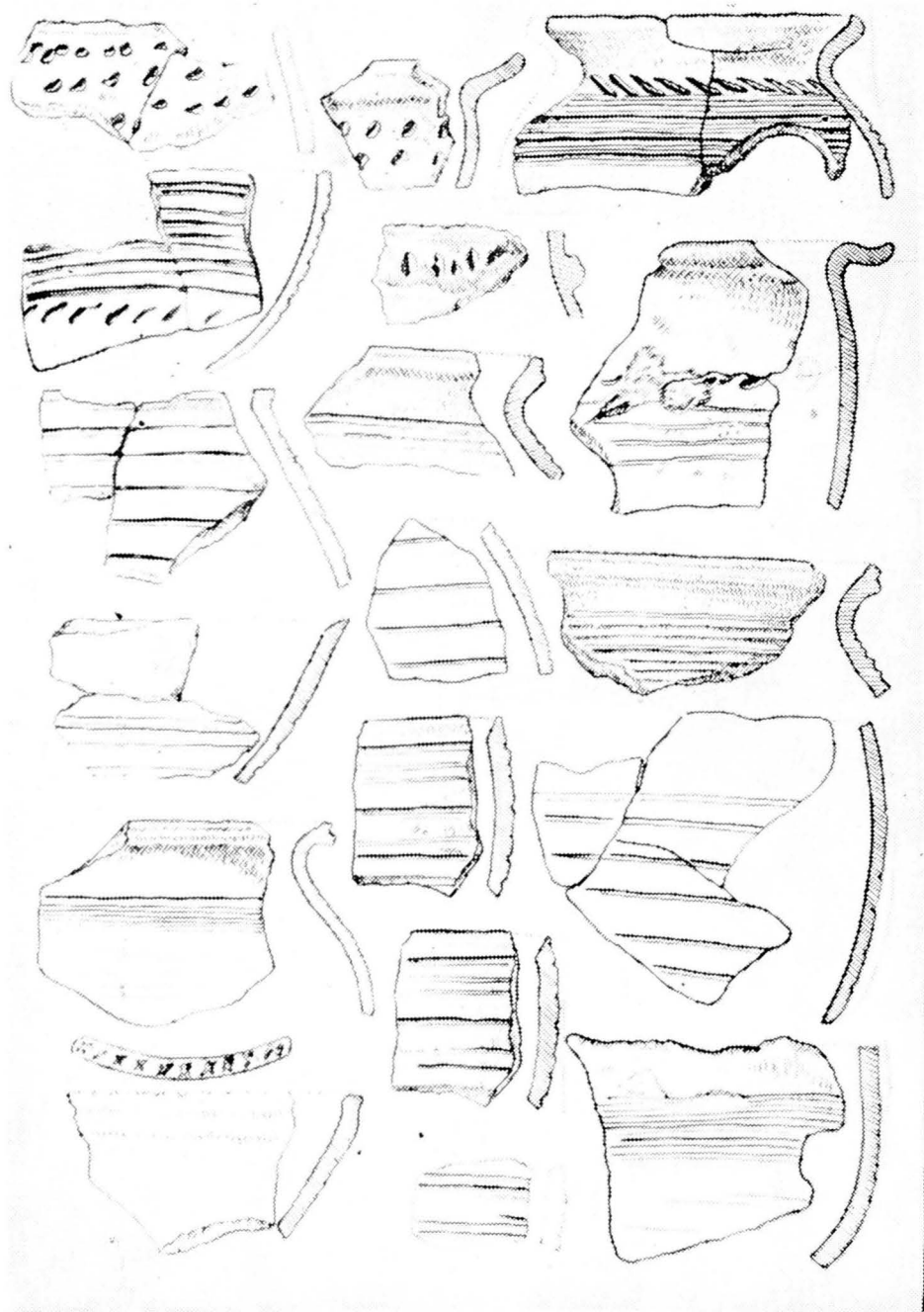

Fig. 5. Ceramică din bordeiul nr. 2.

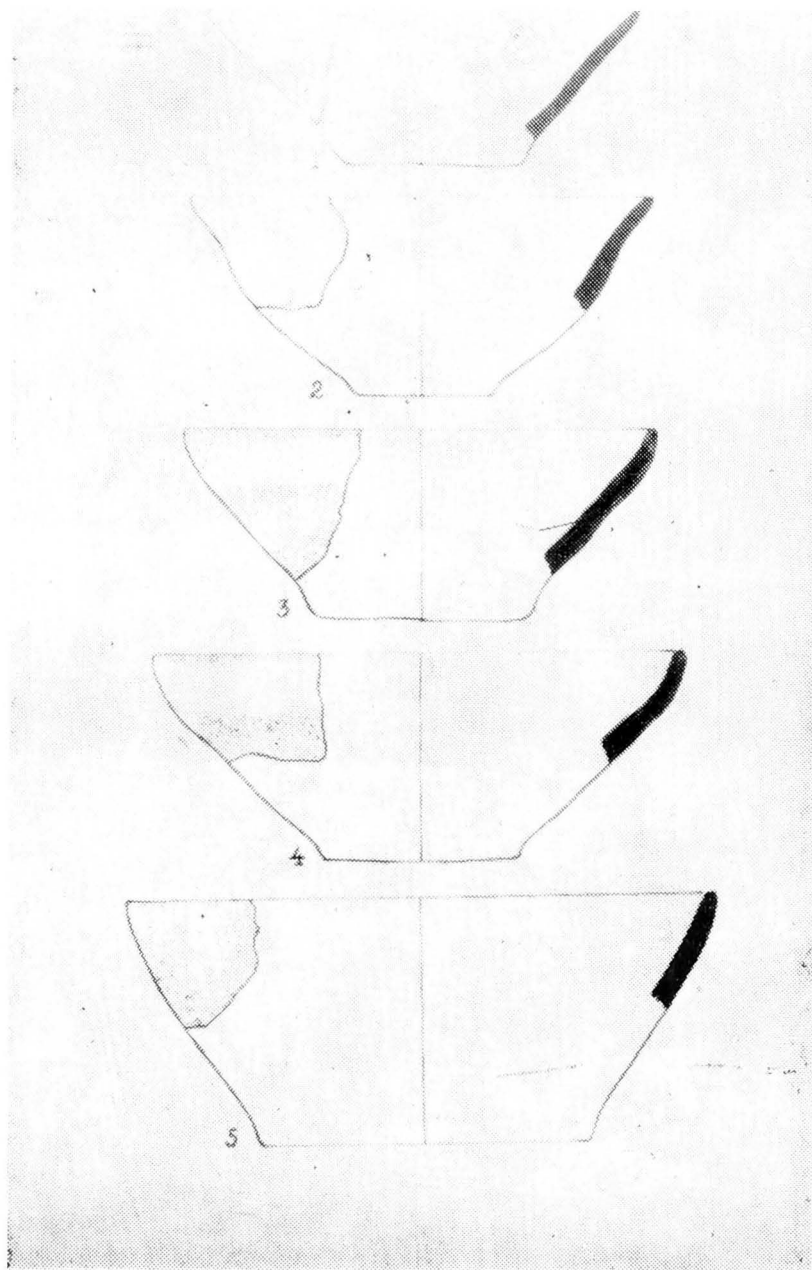

Fig. 6. Ceramică din bordeiul nr. 3 (campania din 1973).

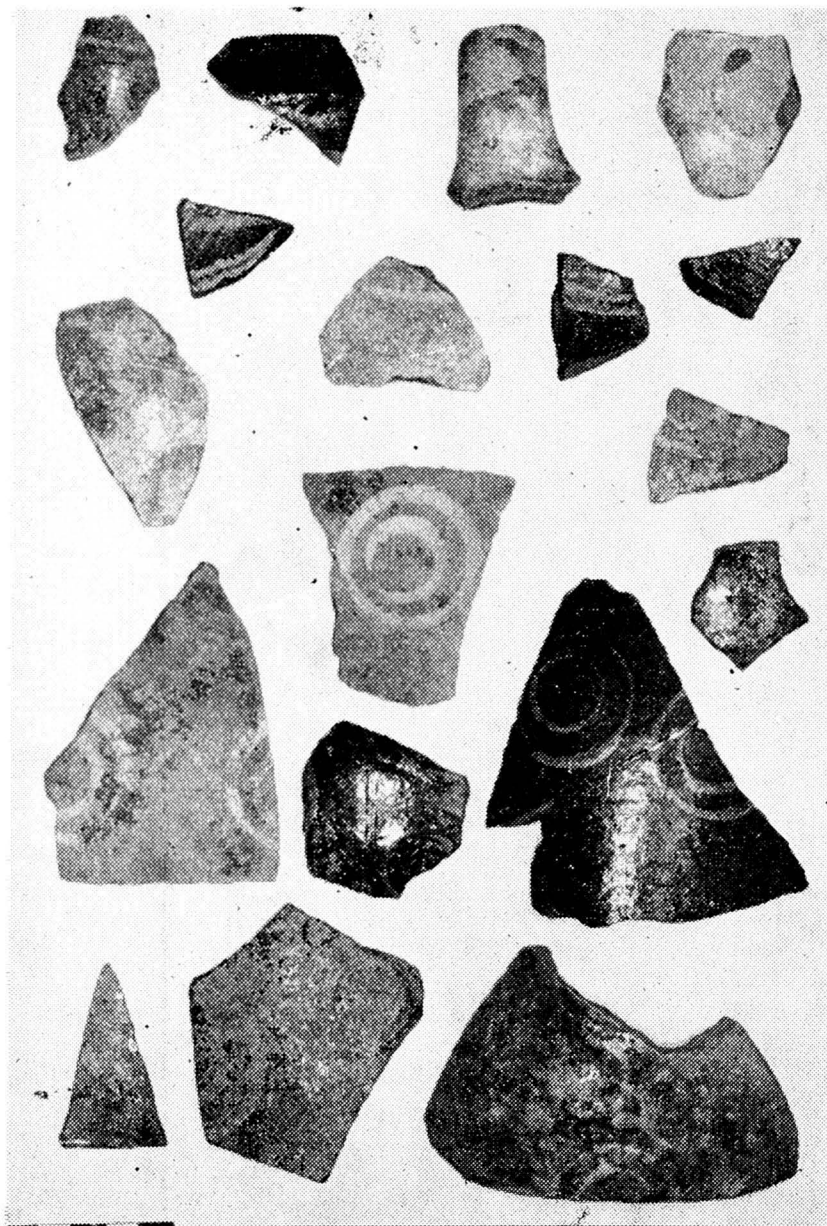

Fig. 7. Ceramică smălțuită din bordeiul nr. 3.

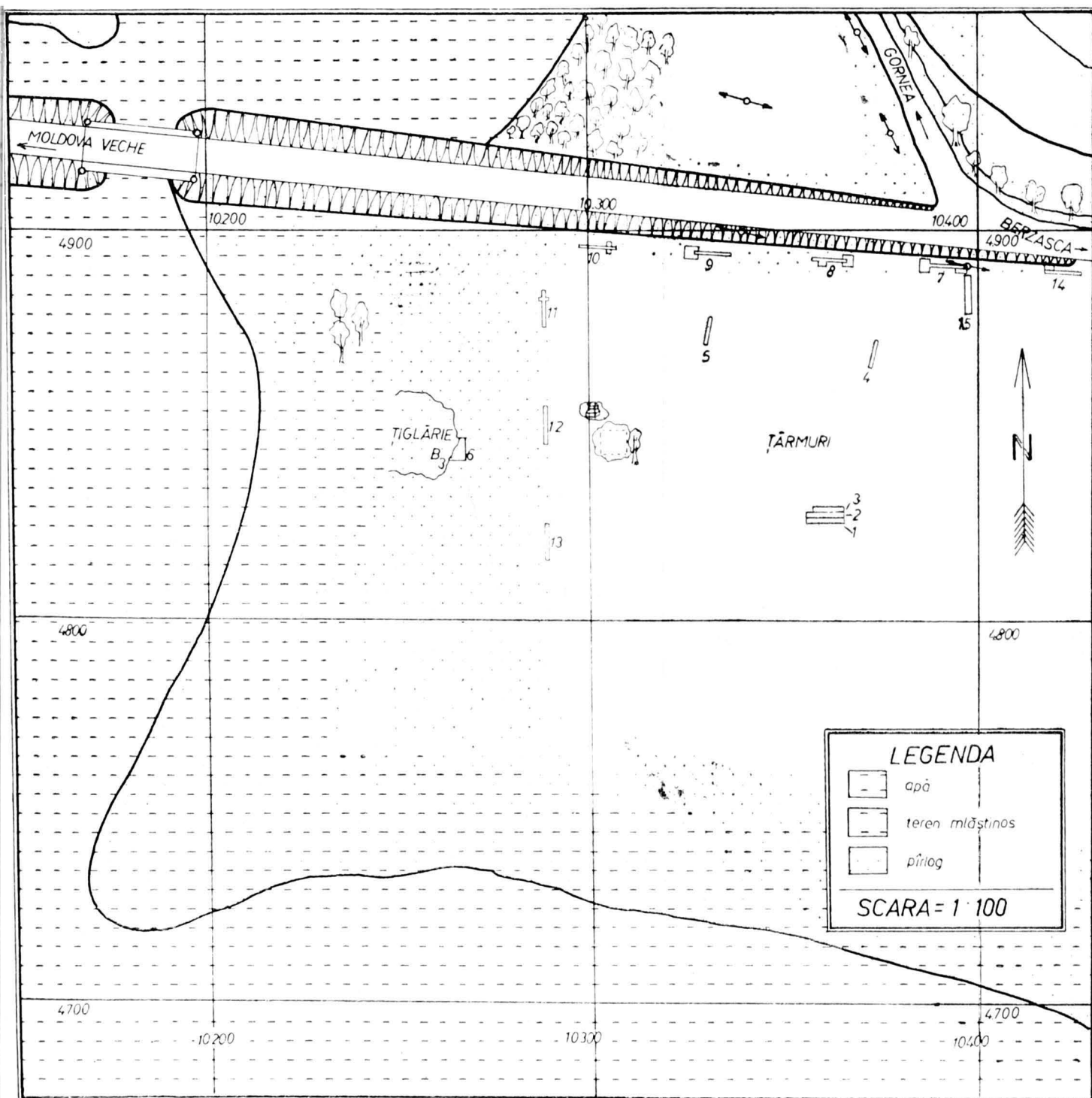

Fig. 8. Planul săpăturilor de la Gornea — Tărmuri între anii 1969—1977.

în a doua jumătate a secolului al XII-lea, printr-o monedă de argint schifată, de la Manuil Comnenul (1143—1180), descoperită în groapa unui mormânt dublu suprapus mormântului nr. 41³⁶.

Pentru datarea locuirii de la Gornea — Țărmuri între secolele XI—XIII, se pare că, converg și numeroasele piese de os prelucrate provenind probabil de la plăcuțe de arc — cca nouă bucăți aflate în curs de finisare, avînd lungimea între 9—12 cm și lățimea între 2,5—4 cm.

Asemenea piese de os au fost descoperite la Dinogetia în ultimile două nivele de locuire care se datează din a doua jumătate a secolului al XI-lea pînă în prima jumătate a secolului al XII-lea³⁷. Lucrate din oase de bovine, se pare că piesele provin de la categorie de arme ușoare caracteristice triburilor de călăreți nomazi. Pentru plăcuțele de la Dinogetia se presupune o proveniență est-europeană sau asiatică³⁸. Nu credem că atribuirea etnică a acestor piese poate fi rezolvată și la Gornea în acest fel. Ele au fost găsite în semibor deii nr. 3, împreună cu ceramica de factură locală uzuală și cu ceramica smălțuită de factură bizantină. Așchiile de os și diferitele stadii de prelucrare a celor nouă plăcuțe găsite de noi, demonstrează, fără îndoială, executarea lor în locuința la care ne referim. Astfel, considerăm că aceste plăcuțe au fost confecționate pentru arcuri folosite de localnici la vînătoare.

Pe baza elementelor menționate mai sus, considerăm că așezarea de la Țărmuri, prezentată deocamdată, prin cele trei complexe de locuire (Fig. 8), se poate încadra între secolele XI—XIII, greutatea materialului arheologic axîndu-se pe secolul al XII-lea.

Prin această etapă de locuire pe terasa de la Țărmuri, credem că se încheie și ciclul deplasării vetrelor așezării românești pe malul Dunării. Din această perioadă deplasarea vetrelor își schimbă direcția de la sud spre nord, pe valea Cameniței (sau riul Gornea) — în amonte, spre satul actual — unde obștea de agricultori și păstori a căutat, tot mai mult, adăpostul dealurilor.

ILIE UZUM

FRÜHMITTELALTERLICHE ANSIEDLUNG BEI GORNEA — „ȚĂRMURI“

(SICHEVIȚA. KREIS CARAȘ-SEVERIN)

(Z u s a m m e n f a s s u n g)

Vorliegende Mitteilung, welche sich auf die an der Stelle mit dem Flurnamen „Țărmuri“ von Gornea durchgeführten Probegrabung aus dem Jahre 1969 und der Rettungsggrabung von 1973 bezieht, beschreibt die archäologischen Funde aus drei erforschten Wohn-

³⁶ O brățară se află la Muzeul Banatului din 1974. Alte șase și câteva fragmente sînt la MJIR din cercetări mai noi. Inedite.

³⁷ I. Barnea, *op.cit.*, p. 206 și urm.

³⁸ *Ibidem*, p. 219, 224—225, pl. III/38—40; IV/41.

komplexen (mit halb vergrabenen Lehmhütten). Es wurde zuerst die Ähnlichkeit zu den benachbarten Fundstätten von Moldova Veche („Rit"), Ilidia (Săliște), Oblița und Cuptoare („Sfocea") aus dem Kreis Caraș-Severin gesucht und später ein Versuch unternommen solche auch zu weiter gelegenen archäologischen Zonen auf dem Gebiete der Oltenia, Siebenbürgen; bei den byzantinischen Befestigungen und Siedlungen wie die von Gârvan-Dinogetia, Păcuil lui Soare und Capidava, festzustellen.

Bei den Nachgrabungen kam ein reichhaltiges Fundmaterial bestehend aus: Tonware, Eisengeräten, Knochengegenständen und gefärbtes Glas und Perlen zum Vorschein. Die Tonware konnte in 3 Kategorien eingegliedert werden, u.zw. in: gewöhnliche, gröbere nichtemaillierte; grün emaillierte und mit weißen konzentrischen Kreisen verzierte und eine rote Keramik mit weißem Überzug und der gleichen Verzierung mit konzentrischen Kreisen. Die unemaillierte Keramik stellt ein Glied aus der Kette der Entwicklung der lokalen Tradition in der Tonware dar, indem ein direkter Zusammenhang in Faktur, Form und Ornament zu vermerken ist, wie es die Funde von Căunița de Sus, Cotul Tomii, Zamonițe, Podul Păzăriște und vielen anderen Stellen von Gornea eindeutig bestätigen. Die emaillierte und rote Keramik, beide byzantinischer Faktur, stellen die Luxusware dar, deren Anwesenheit durch die regen Handelsbeziehungen zu Byzanz sich erklären läßt.

Die genaueren Beobachtungen im Gelände als auch die Ergebnisse der Forschungen aus den Jahren 1976 und 1977 weisen darauf hin, daß die 1969 und 1973 ausgegrabenen Wohnungsspuren einer größeren frühmittelalterlichen Ansiedlung angehörten, deren Anfang in der Ansiedlung von Căunița de Sus zu suchen sind und sich später zu der von Podul Păzăriște entwickelt hat.

Die chronologische Einordnung der Funde, und folgedessen auch der Ansiedlung von Gornea — „Țărmuri" ist aufgrund der emaillierten Keramik, der Glas-Armbänder, byzantinischen Münzen, zweifelsohne für die Zeitspanne XI—XIII Jahrhundert möglich, wobei hervorgehoben werden muß, daß der Großteil der Fundgegenstände dem XII. Jahrhundert angehören.

Der Siedlungs- und Wohnungstyp, die Beschäftigungen der Bewohner zeugen eindeutig für das Fortbestehen der einheimischen dakorömischen Siedlung von Căunița de Sus; weiterhin konnten auf dem Gebiete des Dorfes Gornea drei Nekropolen mit christlichen Bestattungsmerkmalen freigelegt werden; das Weiterbestehen der traditionellen Verbindungen zu dem Byzantinischen Reich ist ebenfalls archäologisch bewiesen worden, so daß auch die frühmittelalterliche Ansiedlung von Gornea „Țărmuri" — selbst wenn ihr Dorfzentrum einem fortwährenden Wandel ausgesetzt war — von ethnischem Standpunkt nur der einheimischen rumänischen Bevölkerung zugeschrieben werden kann.

PROBLEMA INSTAURĂRII DOMINAȚIEI OTOMANE ASUPRA BANATULUI LUGOJULUI ȘI CARANSEBEȘULUI

Procesul complex de instaurare a dominației otomane în Banat, care a avut ca rezultat direct constituirea unei noi unități administrative a imperiului otoman și anume eialetul Timișoarei, rămîne încă o problemă deschisă¹, mai ales dacă avem în vedere cercetarea sa pe baza izvoarelor osmane.

Între aspectele numeroase pe care le-a îmbrăcat un atare proces de implantare a unor instituții și forme de viață social-economică, politică și culturală, proprii societății otomane, se distinge în primul rînd cel legat de cucerirea — desfășurată în etape — a Banatului. Fenomenul care-și are importanța sa politică și strategică deosebită a fost înregistrat și privit pînă acum evenimențial, global și nediferențiat, atît de izvoare cît și de istoriografie².

Cercetarea atentă a evenimentelor petrecute în perioada cuprinsă între anii 1552 și 1658, prin confruntarea știrilor furnizate de izvoarele narrative osmane cu informația edită de pînă acum, ne îngăduie să surprindem două momente principale în constituirea și dezvoltarea eialetului Timișoara. Nu este lipsit de semnificație faptul că fiecare din aceste momente-etapă este marcat din punct de vedere cronologic de datele amintite. Cucerirea orașului și cetății Timișoara urmată de supunerea unui șir însemnat de cetăți din teritoriul delimitat de cursul Dunării, Timișului și Mureșului în decurs de aproape numai un an a însemnat din punct de vedere politic și administrativ punerea bazelor eialetului Timișoara. Aceasta nu înseamnă însă că procesul de expansiune teritorială a unității administrative nou

¹ În afara lucrării depășite a lui Tr. Birăescu, *Banatul sub turci*, Timișoara 1934, studiul lui I. Totoiu, *Contribuții la problema stăpînirii turcești în Banat și în Crișana*, în *Studii*, XIII (1960) Nr. 1, p. 5—35 încearcă să lămurească un aspect al noului regim de proprietate introdus de cuceritori.

² În lucrarea lui Tr. Birăescu fenomenul nici nu este surprins; pentru exemplificare vezi Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története*, Budapesta 1878, vol. I, p. 58—72, 95—98, vol. II, Budapesta 1878, p. 142—145, 170—172, idem, *Krassó vármegye története*, Budapesta 1884, vol. I, p. 323—325, 345—348; P. Drăgălina, *Din istoria Banatului Severin*, Caransebeș 1902, partea a II-a, p. 27—33, partea a III-a, p. 9—15, C. Daicoviciu, Șt. Pascu, *Din istoria Transilvaniei*, ed. a II-a, București 1961, p. 204, 193; *Istoria României*, București 1962, vol. II, p. 806—810, 935—6; vol. III, București 1964, p. 35—38. În lucrarea *Istoria poporului român* sub redacția lui A. Oțetea, Ed. Științifică 1970 fenomenul nu este menționat.

create ca bază de atac împotriva Ungariei și Transilvaniei nu a continuat. El s-a desfășurat mai mult datorită împrejurărilor ivite în cursul expedițiilor otomane din Ungaria — ca de pildă în cea întreprinsă în 1566 de sultanul Süleyman Kanunî, când au fost ocupate cetățile Șiria, Inău și Gyula³ — decît datorită acțiunilor de gaza întreprinse de emirii de la hotare⁴. Aceștia nu au fost în stare — după mărturiile cronicarilor otomani — nici măcar să reocupe unele cetăți ca Lipova și Inău⁵, care au fost recucerite în 1595 de oastea condusă de banul Lugoșului și Caransebeșului, G. Borbély. Cea de a doua etapă, definită de evenimentele desfășurate în 1658 și anume de recucerirea cetății Inău și de înglobarea definitivă a banatului Lugoșului și Caransebeșului în organismul politic și administrativ vecin, reprezintă momentul de expansiune teritorială maximă a eialetului Timișoara. Fără îndoială că data pe care o propunem nu înseamnă decît pecetluirea unui proces sinuos determinat de raportul de forțe stabilit în această regiune între Austria și Imperiul Otoman, exploatat în mod abil de principii Transilvaniei și de banii Lugoșului și Caransebeșului pentru a evita restaurarea dominației otomane. Și nu folosim întîmplător acest termen deoarece considerăm ca fiind un bun cîștigat de istoriografie⁶ și confirmat de o serie de izvoare osmane⁷ teza după care s-ar fi exercitat o dominație otomană asupra Lugoșului și Caransebeșului încă din 1552.

Ne-am concentrat atenția asupra acestei etape, care pare să cuprindă mai multe faze, fiindcă nu este suficient cunoscută și fiindcă suscită mai multe probleme decît etapa de constituire propriu-zisă a eialetului, fie numai dacă am lua în considerație aspectul reprezentat de aplicarea metodelor otomane de cucerire.

Astfel izvoarele osmane consemnează două cuceriri ale Lugoșului și Caransebeșului: „prima” ar fi avut loc în anul hegirei 959 (1552), da-

³ Vezi Mustafa Ali, *Heft Medjlis*, ed. A. Djevdet, Istanbul 1898—9, p. 38; M. Guboglu, M. Mehmet, *Cronici turcești privind Țările Române, Extrase*, București 1966, vol. I, p. 356; Mehmed bin Mehmed, *Nuhbet üt Tevarih ve'l ahbar*, ed. Istanbul 1860, vol. I, p. 106; detalii la Ibrahim Peçevi, *Tarih*, Istanbul 1864—5, vol. I, p. 420; Kiatip Celebi, *Gihannüma*, ed. M. Guboglu în *Cronici turcești privind Țările Române, Extrase*, București 1974, vol. II, p. 115.

⁴ Gaza, termen arab care însemna la origină expediția întreprinsă de profetul Muhammad împotriva necredincioșilor. În mod curent gaza înseamnă expediție de jaf, vezi articolul lui T. M. Johnston în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. a II-a, vol. II, p. 1079.

⁵ M. Naima, *Ravzat ul-Hüseini fi Hulasâti ahbar ul-ha'hikan*, ed. a IV-a Istanbul 1866, vol. VI, p. 353: „Din cauza expedițiilor nenorocite ungurești care au avut loc în timpul sultanului Mehmed, ea ajunsese într-un fel oarecare în mîinile ghiaurilor și prin nepăsarea emirilor de margine a rămas (în mîna lor) pînă acum”. Pasajul a fost reluat aproape în formă identică de către Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga în cronica *Zeyil-i Fezleke*, ed. M. Guboglu, *op.cit.*, vol. II, p. 299.

⁶ Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság ...*, vol. I, p. 59—60, vol. II, p. 141; idem, *Krassó vármegye*, vol. I, p. 323—5; I. Lukinich, *Erdélyi területi változásai a török hódítás korában 1541—1711*, Budapest 1918, p. 71; P. Drăgălina, *op.cit.*, partea a II-a, p. 28—9; C. Daicoviciu, Șt. Pascu, *Din istoria Transilvaniei*, p. 193; *IstRom*, vol. II; p. 935—6.

⁷ M. Gelalzade, *Tabakat al memalik ve djarat al mesalik*, ed. S. Tokdemir, Istanbul 1937, p. 209; idem, *Ms. turc 360*, Bibl. Acad. R.S.R., ed. M. Guboglu, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 286; M. Naima, *op.cit.*, p. 358; Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga, *op.cit.*, p. 301; Evliya Celebi, *Seyahatname*, vol. VI, p. 4; vezi și M.M. Alexandrescu-Drescu-Bulgaru, M. Mehmet, *Călători străini despre Țările Române*, București 1976, vol. VI, p. 533.

torîndu-se credem mai degrabă lui Kasîm paşa, primul beilerbei al Timişoarei⁸ decît lui Ulama paşa⁹, cuceritorul Lipovei. Am ținut să precizăm aceasta deoarece se poate face confuzia cu ocuparea localității Lugoș din 1566 consemnată de cronicile osmane¹⁰. Lugoșul nu a fost ocupat atunci, așa cum au fost înclinați să creadă uneori traducătorii unor izvoare narrative¹¹, deoarece acest oraș nu se afla pe drumul urmat de armata sultanului Süleyman Kanunî, care a cucerit tot atunci Inăul și Gyula. Forma turcă Lugoș, tradusă Lugoș, este de fapt prescurtarea toponimului Világos, corespondentul maghiar al numelui localității Şiria¹².

A doua cucerire și cea definitivă, intrată și aceasta în istoriografie, este înregistrată și de izvoarele osmane pentru anul hegirei 1096 (1658)¹³ și ar fi avut loc îndată după ocuparea cetății Inău în luna septembrie a aceluiași an. Ea a fost atribuită de aceste izvoare — așa cum era de fapt și obiceiul — marelui vizir Köprülü Mehmet paşa, conducătorul expediției pentru ocuparea cetății Inău, ca și vizirului Seidi Ahmed paşa¹⁴. Faptul că otomanii nu au renunțat după mai bine de un veac la reocuparea acestor cetăți se explica nu numai prin încercarea de expansiune teritorială propriu-zisă, ci în primul rînd prin importanța lor strategică deosebită, fiind așezate, așa cum arată și cronicile osmane, pe unul din drumurile de intrare în Transilvania, unde se putea opune o rezistență îndârjită împotriva năvălitorilor: „Stăpînul meu, drumurile Sebeșului, Lugoșului și Lipovei fiind tari nu este cu puțință trecerea lor după cum se pomeneste, căci dacă dușmanul știe, nu se poate închipui lupta și rezistența sa”¹⁵.

Putem vorbi însă, așa cum o fac izvoarele osmane, de două „cuceriri” ale banatului Lugoșului și Caransebeșului folosind termenul stricto sensu sau mai degrabă putem vorbi de etape ale instaurării dominației otomane, proces îndelungat și complex?

Și pentru aceasta pare necesară nu numai confruntarea consemnărilor respective dintr-o serie de izvoare puțin cunoscute și utilizate cu știrile din izvoarele interne transilvane, ci în primul rînd surprinderea căilor și

⁸ M. Gelalzade, *Ms. turc 360, loc.cit.*; M. Naima, *op.cit., loc.cit.*; Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga, *op.cit., loc.cit.*

⁹ Evliya Celebi, *op.cit.*, vol. VI, p. 4; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 533.

¹⁰ I. H. Danişmend, *Izahlî Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Istanbul 1948, vol. II, p. 351.

¹¹ Vezi M. Guboglu, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 356; pentru pasajul tradus din Mustafa Ali, *Heft Medjilis*, vezi p. 489—490, pentru pasajul tradus din I. Peçevi, M. Guboglu, *op.cit.*, vol. II p. 115, pentru fragmentul tălmăcit din Kiatip Celebi, *Gihannüma*; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.* p. 332, pentru pasajul tradus din Evliya Celebi, *op.cit.* vol. I, p. 205.

¹² C. Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, p. 248.

¹³ Evliya Celebi, *op.cit.*, vol. III, p. 234 „În anul 1068 cînd Köprülü Mehmet paşa ... cucerind cetățile Caransebeș și Lugoș ale craiului Ardealului”; la p. 388 dă o dată greșită 1069; M. Naima, *op.cit.*, p. 358; Silahdar Fındıklılı Mehmed aga, *op.cit.*, p. 300, 301.

¹⁴ Evliya Celebi, *op.cit.*, vol. VI, p. 4: „în timpul lui Murad han al IV-lea Köprülü Mehmed paşa a pus stăpînire pe ea (cetatea Lugoș)” și la p. 5; „A fost cucerită (cetatea Caransebeș) de vizirul Köprülü (Mehmed paşa) și de Seidi-Ahmed paşa”.

¹⁵ M. Naima, *op.cit.*, vol. I, p. 200, părere susținută de unul „dintre bătrînii hotarului” la sfatul ținut de vizirul Satîrgi Mehmet paşa și de hanul tătar Gazi Ghirai al IV-lea în 1598 pentru a alege drumul pe care trebuiau să-l urmeze pînă la cetatea Oradea.

metodelor curente folosite de otomani în cucerirea unor teritorii noi. Astfel dacă folosim modelul propus de Halil İnalcık¹⁶ pentru analiza și determinarea fenomenului pus în discuție, putem defini cucerirea otomană ca pe un proces complex în care se discern două etape principale și care se succed în chip firesc și necesar. În prima etapă otomanii își instaurau un fel de suzeranitate asupra statelor și teritoriilor vecine, caracterizată de supunerea conducătorilor locali, de plata haraciului ca și de participarea în cele mai multe cazuri la expedițiile întreprinse de sultan.

În faza a doua avea loc ocuparea propriu-zisă, în funcție de împrejurări, prin exploatarea contradicțiilor sociale și politice, generate de fărâmițarea feudală din fiecare regiune. În mod concret ea se realiza prin eliminarea autorităților locale, instaurându-se controlul otoman direct prin introducerea administrației proprii. Baza acestei administrații o forma acțiunea metodică și sistematică de înregistrare (tahriri-i vilayet) în condiții imperiale (defter-i hakâni) a populației și a tuturor bunurilor și veniturilor imposabile. Registrele respective erau în același timp și acte oficiale ale ținutului, stabilind atât dreptul de posesiune asupra pământului cât și cuantumul dării care revenea fiecărui țăran¹⁷. Aceasta era și calea de a asigura militarilor așezați în regiunea supusă un venit din încasarea unor impozite cedate ca plată pentru slujba lor. Abolirea oricărui privilegiu ca și instituirea dreptului de proprietate virtuală a sultanului asupra pământului și locuitorilor, urmate de acțiunea de înregistrare, nu înseamnău întotdeauna o revoluție săvârșită în structura social-economică anterioară. În majoritatea cazurilor era vorba de o împăcare a condițiilor locale cu caracterul instituțiilor otomane care avea ca scop integrarea treptată în sistemul administrativ și politic al Imperiului Otoman. Așadar teritoriile ocupate erau păstrate în cadrul hotarelor administrative preotomane, încredințându-se cîrmuirea lor în funcție de mărime și de importanță unuia sau mai multor sangeacbei. El devenea astfel nu numai reprezentantul autorității militare, în calitate de comandant al timarioșilor, ci în primul rînd deținerea puterea executivă, urmărind aplicarea hotărîrilor legale și guvernamentale. Fără îndoială că adoptarea măsurilor de ordin militar dobîndea o însemnătate deosebită la începutul celei de a doua etape a procesului de cucerire, deoarece asigura condițiile esențiale de stăpînire a teritoriilor ocupate. Dintre cetățile și fortărețele existente erau păstrate și întărite numai cele aflate în puncte strategice importante, restul fiind distrus din porunca specială a sultanului, măsură folosită de otomani pentru a păstra un număr redus de trupe și pentru a împiedica orice posibilitate de rezistență armată din partea populației¹⁸. Înaintea retragerii armatei se așezau garnizoane mici în fortificațiile refăcute, care erau alcătuite în majoritate din păzitorii de cetate (hisareri sau kaleyeri) iar spahiii, principala forță militară pri-
meau timare.

¹⁶ H. İnalcık, *Ottoman Methods of Conquest*, Studia Islamica, 2/1954, p. 101.

¹⁷ *Ibidem*, p. 108, 109.

¹⁸ *Ibidem*, p. 107.

În ce împrejurări a avut loc prima instaurare a dominației otomane asupra banatului Lugojului și Caransebeșului și prin ce forme concrete s-a manifestat pentru a putea stabili dacă a avut loc sau nu cucerirea teritoriului adus în discuție?

Imre Lukinich¹⁹ arată că după cucerirea cetății Timișoara, Lugojul și Caransebeșul împreună cu alte palânci au ajuns în mîna otomanilor. Afirmatia se apropie întrucîtva și de datele consemnate mult mai nuanțat de un martor ocular al evenimentelor, de Mustafa Gelalzade, autorul unuia dintre izvoarele cele mai importante pentru istoria imperiului otoman în epoca înfloririi sale²⁰.

Astfel, victoria reputată la Timișoara de către armata otomană a avut ca urmare imediată suprimarea posibilității de rezistență, contribuind la scăderea substanțială a moralului adversarului. Ni se pare că suscită un interes deosebit opinia cronicarului asupra modului în care ar fi avut loc „cucerirea” acestor ținuturi. Chiar ocupanții par să fi renunțat la întreprinderea acțiunii armate împotriva celor două cetăți fortificate cu puțin timp înainte de ocuparea Timișoarei²¹ și s-au limitat să ceară haraci ca semn al supunerii unei populații de aproape 30.000 de locuitori: „De asemenea s-au supus și emirii vilaieturilor numite Lugoj și Caransebeș...²² Pe această cale au fost cucerite încă două provincii”²³.

Din datele enumerate mai sus, pe care le vom completa și cu alte știri, rezultă că nu putem vorbi de o cucerire efectivă a banatului Lugojului și Caransebeșului în 1552, ci numai de instaurarea dominației otomane sub forma instituirii unei suzeranități caracterizate în primul rînd de plata haraciului. Această acțiune constituie deci o primă etapă a procesului de cucerire a ținutului amintit.

Astfel, ca urmare a somației primite din partea beilerbeiului de Timișoara, Kasım pașa, autoritățile orașului Caransebeș au trimis la 25 august 1552 o scrisoare generalului Castaldo și lui Andrei Báthory în care ceruseră precizarea atitudinii forțelor imperiale pentru ca, în funcție de aceasta, să evite primejdia unei pustiiri otomane²⁴. Nu știm dacă acest demers a fost urmat de un răspuns, dar știm că cele două cetăți nu au primit ajutor din partea lui Castaldo, care era pus în situația să aleagă între apărarea Banatului și apărarea cetății Szolnok. Se pare însă că ulterior el i-ar fi cerut lui Kasım pașa predarea acestor cetăți de vreme ce la 12

¹⁹ I. Lukinich, *op.cit.*, p. 71.

²⁰ F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig 1927, p. 102.

²¹ Vezi Giovan Andrea Gromo în descrierea mai amplă a Transilvaniei la M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, *Călători străini despre Țările Române*, București 1970, vol. II, p. 329; „Poziția orașului (Caransebeș) îngăduie ca el să fie întărit și Castaldo îl și întărește în vremea (1551) cînd regina Isabella cedase acest principat împăratului amintit. Pentru a înlocui Caransebeșul, regele de față a întărit cetatea Lugoj ca fiind un loc mai aproape de Timișoara, care e sub turci, și astfel această cetate este păzită acum cu multă grijă”.

²² M. Gelalzade, *Ms. turc nr. 360*, M. Guboglu, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 286.

²³ Această însemnare interesantă apare numai în ediția S. Tokdemir a cronicii *Tabakat al memalik ve djarat al mesalik*, p. 209.

²⁴ Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság* ... vol. I, p. 59.

decembrie 1552 beilerbeiul de Timișoara era dispus să le cedeze cu condiția ca să i se arate porunci scrise în acest sens în numele sultanului Süleyman Kanunî²⁵.

În aceste împrejurări a avut loc trimiterea în tabăra otomană a unor soli care au fost siliți să anunțe supunerea cetăților și să accepte plata haraciului anual. Din punct de vedere cronologic, evenimentul s-ar plasa după izvoarele folosite de Fr. Pesty în prima jumătate a lunii august²⁶. În scrisoarea adresată la 25 august 1554 principelui Transilvaniei, Ferdinand I de Habsburg arată, fără a face prea multe precizări, că supunerea celor două cetăți a avut loc înaintea încheierii armistițiului între Austria și Imperiul Otoman²⁷.

Se pare că s-au purtat tratative pentru stabilirea cuantumului pe care avea să-l atingă haraciul impus Caransebeșului și Lugojului și că un rol deosebit în cadrul acestor negocieri l-ar fi jucat domnul Țării Românești, Mircea Ciobanul. Sensul acestei acțiuni îi apare lui Fr. Pesty ca fiind învăluit de mister²⁸. În realitate, această acțiune este cât se poate de firească, deoarece, în calitate de vasal al sultanului Süleyman Kanunî, domnul participase cu oaste la expediția întreprinsă pentru cucerirea cetății Timișoara²⁹ și încercase prin intermediul lui Petru Haller, judele orașului Sibiu, să medieze o înțelegere între Habsburgi și otomani în legătură cu problema dominației asupra Transilvaniei³⁰.

În scrisoarea sa adresată la 5 noiembrie 1552 lui Johannes Benkner, judele orașului Brașov, el insistă asupra faptului că obținuse de la otomani ca cele două cetăți să plătească împreună aceeași sumă³¹.

Izvoarele osmane nu ne confirmă decât indirect această știre atunci când arată că: „Din cele două cetăți numite (Caran) Sebeș și Lugoj, care erau cîrmuite de valii din Timișoara, se strîngeau anual 3.500 de galbeni³². Care ar fi fost cuantumul real și destinația haraciului impus celor două cetăți?

Credem că suma de 3.500 de galbeni consemnată de izvoarele otomane ar fi mai aproape de realitate în cazul în care confruntăm această cifră cu cea de 3.000 de galbeni înregistrată de A. Verancsics în scrisoarea tri-

²⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 141.

²⁶ *Idem*, *op.cit.*, vol. I, p. 59, P. Drăgălina, *op.cit.*, p. 28–9.

²⁷ S. Szilágyi, *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, Budapesta 1876, vol. I, nr. XVI, p. 531: „quod praenominati Lugosienses et Karansebesienses se adhuc ante firmatas inducias in quibus nunc stamus, principi Turcarum se subiecerint ac tributarios fecerunt; vezi și Fr. Pesty, *Krassó vármegye*, vol. I, p. 325.

²⁸ Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság* ... vol. I, p. 59.

²⁹ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, București, 1929, vol. I, nr. 122, p. 98.

³⁰ *Ibidem*, nr. 126, p. 100; E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, București 1891, vol. II/1, nr. CCLXII, p. 287.

³¹ *Ibidem*, nr. CCLXX, p. 295: „Iam pridie servitores nostri propter vos usque ad Tolmach ambulaverint in simul cum domino Aly chaus et conquesti fuerunt satis de conservare Regni vestri cum domino Petro Haller et propter vos usque ad portam Imperatoris destinavimus servitores nostros et vobis Regnoque Vestro bonam relationem aduxerunt. In tantum quod Karansebes ac Lugos in uno Censu vel Tributo debent esse.”

³² M. Naima, *op.cit.*, vol. VI, p. 358; Silahdar Findiklî Mehmed Aga, *op.cit.*, p. 301, 302.

misă lui Toma Nádasdy³³. Datele avansate de Fr. Pesty în lucrarea sa³⁴ sînt de-a dreptul contradictorii: alături de suma de 3.000 de galbeni se menționează și cea de 1.000 de galbeni care ar fi fost impusă fiecărui oraș în parte și în sfîrșit, o alta, de 12.000 de galbeni, considerată și de autor ca fiind exagerată dacă o raportăm la haraciul Transilvaniei, al cărui cun-tum era fixat la 15.000 de galbeni³⁵.

În privința destinației sale, știm acum cu certitudine că încă de la început haraciul Caransebeșului și Lugojului a devenit vakif pentru săracii aflați în cele două orașe sfinte Mecca și Medina³⁶. Și dacă ulterior, în momen-tul instaurării dominației otomane efective, cetățile bănățene s-au trans-format în vakif, așa cum arată și documentele osmane³⁷, fenomenul își are originea și explicația în faptul că ele acceptaseră să se predea „de bună voie”. Un fenomen analog s-a petrecut și în 1660 la cucerirea cetății Oradea, consemnat cu grijă de un martor ocular al evenimentului, Evliya Celebi : „Deoarece a fost cucerită prin predare toate dughenele și casele au devenit vakifuri ale Meccăi și Medinei³⁸.

Reducerea suprafeței principatului Transilvaniei în urma constituirii eialetului Timișoara a declanșat atît reacția stărilor și a autorității princiare cît și a Habsburgilor. Stările reunite la 21 septembrie 1552 în dieta de la Sebeșul Săsesc au încercat să nu accepte o situație de fapt impusă pe calea armelor. Ele cereau sultanului Süleyman Kanunî în schimbul supunerii lor restituirea teritoriilor care aparținuseră Transilvaniei și care fuseseră ocupate de otomani³⁹. Eșecul acestei tentative, de a anula acțiunea de dezmembrare a țării din 1552, desfășurată cu o repeziciune uimitoare, ca și modul în care a avut loc, sînt consemnate cu oarecare amărăciune în cuprinsul articolelor promulgate la 13 iulie 1553 de către dieta întrunită la Turda⁴⁰.

De altfel și Ferdinand I de Habsburg nu s-a putut abține să nu înfăți-șeze în scrisoarea adresată mai tîrziu principelui Transilvaniei mecanismul

³³ N. Densușianu-E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor 1552–1575*, București 1897, vol. II/5, nr. LXXIX, p. 185 : „tributum trium millium aureorum nummum.” și G. Pray, *Epistolae Procerum Regni Hungariae*, Pars III, p. 12.

³⁴ La interval de 2 pagini autorul se contrazice; vezi Fr. Pesty, *Krassó vármegye ...* vol. I, p. 323 și 325.

³⁵ *Ibidem*, p. 323. Autorul își exprimă o astfel de îndoială în legătură cu documentul pe care-l citează și care-i pare a fi discutabil.

³⁶ M. Naima, *op.cit.*, loc.cit.; Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga, *op.cit.*, loc.cit.

³⁷ Arh. Stat București, *Doc.turc.* XXVI/2242 : „orașul Sebeș (Caransebeș) care datorită lui Allah cel prea înalt este vakiful veneratului și prea onoratului (oraș) Mecca...”

³⁸ E. Celebi, *Seyahatname*, vol. III, p. 526 și vol. VII, p. 393; vezi și M. M. Alexan-drescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 420, 659.

³⁹ N. Densușianu-E. Hurmuzaki, *op.cit.*, nr. XX, p. 35 : „supplicamus maiestati ves-trae potentissimae domino nostro clementissimo dignabit nos in suam priorem gratiam recipere ac ea omnia quae regina cum filio suo ac Frater Georgius et Petrus Petrovich possederunt nobis clemeter remittere”.

⁴⁰ S. Szilágyi, *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae*, vol. I, nr. III, p. 493 : „Temesvarium, Solymos, Lyppa aliaque quam plurime arces in confinibus uno momento omnes periere”.

de instaurare a dominației otomane asupra Lugojului și Caransebeșului⁴¹. Aceasta nu înseamnă că Habsburgii ar fi renunțat la pretențiile lor de dominație asupra Transilvaniei și nici la speranța de a redobândi cetățile de importanță strategică ocupate de otomani, printre care se numărau și cele amintite mai sus.

Acolo unde Petru Haller, reprezentantul lui Ferdinand I de Habsburg, eșuase, cerînd nu numai restituirea celor două cetăți, ci în primul rînd cedarea Timișoarei și Lipovei în cursul tratativelor purtate cu un sol otoman — al cărui nume probabil să fi fost Saban aga —⁴², pare să fi reușit un succes parțial solia trimisă la Istanbul de Isabella, mama principelui Ioan Sigismund Zápolya. Sultanul Süleyman Kanunî conferea în martie 1554⁴³ fostului comite timișan, Petru Petrovici, principalul sprijinitor al lui Zápolya, Lugojul și Caransebeșul cu titlul de posesiune și nu de sangeac așa cum a afirmat Fr. Pesty⁴⁴, fiind influențat de termenul folosit de solul imperial A. Verancsics⁴⁵. Și dacă a fost utilizată această noțiune, care înseamnă de fapt o unitate administrativ-militară și care intra și în componența eialetului Timișoara, aceasta nu înseamnă că banatul Lugojului și Caransebeșului a cunoscut o astfel de organizare între 1552—1554. Era de fapt transpunerea în terminologia proprie sistemului administrativ otoman a faptului că cele două orașe-cetăți cu ținuturile înconjurătoare constituiau o unitate administrativă distinctă.

Prin aceeași hotărîre a sultanului, Lugojul și Caransebeșul au fost scutite atunci și de plata haraciului anual⁴⁶ și nu ca urmare a cuceririi în 1595 a Lipovei de către G. Borbély⁴⁷.

Dacă această acțiune însemna pentru moment așezarea în apropierea Transilvaniei a principalului sprijinitor al politicii de supunere și de alianță cu otomanii și a exponentului partidei care lupta pentru reînscăunarea lui Ioan Sigismund Zápolya, ea a avut ca rezultat ulterior reîntrarea banatului Lugojului și Caransebeșului în sfera de exercitare a autorității principilor. Astfel măsura care a avut consecințe atît de însemnate apare în ochii cronicarilor otomani⁴⁸ drept un „vicleșug al ghiaurilor”, deși ea a fost adoptată de însuși sultanul Süleyman. Aceasta pare să fi fost soluția cea mai potrivită în concepția otomanilor pentru a pregăti reîntrarea Transilvaniei în sistemul lor de alianțe, în condițiile în care nu numai locuitorii din Lugoj și Caransebeș erau gata să participe sub comanda lui Petru Petrovici la o expediție împotriva Habsburgilor⁴⁹, ci și o serie de nobili din princi-

⁴¹ *Ibidem*, nr. XVI, p. 531.

⁴² Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság...*, vol. I, p. 60 dă forma coruptă de Sewan aga.

⁴³ N. Densușianu-E. Hurmuzaki, *op.cit.*, nr. LXXVII, p. 183.

⁴⁴ Fr. Pesty, *Krassó vármegye...* vol. I, p. 325.

⁴⁵ N. Densușianu-E. Hurmuzaki, *op.cit.*, nr. LXXIX, p. 185: „Turca Lugos et Karansebes oppida contulit Petro Petrovics in zanzakatum...” și G. Pray, *op.cit. loc.cit.*

⁴⁶ N. Densușianu-E. Hurmuzaki, *op.cit. loc.cit.*: „remisit insuper tributum”.

⁴⁷ Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság...*, vol. I, p. 76.

⁴⁸ M. Naima, *op.cit.*: „Aceștia care prin vicleșug au pus stăpînire pe cele două cetăți numite Sebeș și Lugoj”.

⁴⁹ N. Densușianu-E. Hurmuzaki, *op.cit.*, nr. XLIV, p. 98.

pat îl chemaseră pe același Petrovici, aflat în Banat, să intre cu oaste în țară, deoarece nu se afla vreun oraș care să nu-i deschidă porțile⁵⁰.

Totodată acordarea banatului Lugojului și Caransebeșului comitelui Petru Petrovici a însemnat și stabilirea unui hotar care a cunoscut fluctuații⁵¹ de mică însemnătate între principatul Transilvaniei și eialetul Timișoarei. Tocmai în această zonă, ca și în alte regiuni de contact cu noile posesiuni otomane, pot fi surprinse elemente care, deși nu sînt prea numeroase, definesc fenomenul de condominium⁵². Pe lângă faptul că acum cunoaștem pentru această regiune cazuri sporadice de impunere dublă a satelor de către foștii proprietari și de către noii stăpîni⁵³, o serie de documente atestă existența unei lupte surde dusă pentru rezolvarea unor probleme care țineau de viața cotidiană și care nu puteau fi soluționate prin război sau schimb de solii. Astfel restituirea unor iobagi fugari⁵⁴, pedepsirea haiducilor și tilharilor care-i atacau pe otomani⁵⁵ sau neutralizarea atacurilor unor cete înarmate⁵⁶ se transformă în obiect permanent de corespondență dar și în factor decisiv pentru viața populației civile. Înțelegerea sau neînțelegerea dintre autoritățile vecine putea asigura tot atît de bine prosperitatea sau pustiirea unor sate.

Reintrarea banatului Lugojului și Caransebeșului în granițele principatului autonom nu a însemnat de fapt și o renunțarea beilerbeilor de Timișoara la pretențiile lor asupra acestor teritorii. S-a ajuns deci ca în 1589 să se pună în discuție însuși dreptul principelui Sigismund Báthory asupra regiunii respective. De altfel în instrucțiunile date solului Gavay Miklos, trimis la beilerbeiul de Timișoara, se prevedea ca în cazul unei noi discuții inițiate de otomani în această privință să se precizeze felul în care fuseseră retrocedate Transilvaniei cele două cetăți⁵⁷.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. XLII, p. 96 și S. Szilágyi, *op.cit.*, p. 496–499.

⁵¹ I. Lukinich, *Erdélyi területi változásai*, p. 139–140 enumeră așezările care alcătuiau posesiunile Lugojului și Caransebeșului, încercînd stabilirea unei linii de demarcație între acestea și teritoriile aflate în stăpînirea otomanilor.

⁵² Cl. Hegyi, *Le condominium hungaro-ottoman dans les eyalets hongrois*, în „*Actes du I-er Congrès international des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes*”, Sofia 1969, vol. III, p. 594–603.

⁵³ La 25 martie 1589 se duceau discuții în această privință la Timișoara de către solii principelui, Gyulay János și Theke György, în legătură cu satele de lângă Lugoj care au fost sau nu înregistrate în defterul lui Halil bey, Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság*, vol. I, p. 66.

⁵⁴ Vezi de pildă scrisoarea adresată la 1620 banului Caransebeșului și Lugojului de către Ibrahim pașa, la I. Mikó, *Erdélyi történelmi adatok*, Cluj 1858, vol. III, nr. XXI, p. 337–8.

⁵⁵ A. Szilády, S. Szilágyi, *Török-Magyarokori Állam Okmánytár*, Pesta 1870, vol. V, nr. CCXXXI, p. 435, scrisoarea din 1654 a lui Ali aga către Acațiu Barcsai, banul Lugojului și Caransebeșului, nr. CCXXXV, p. 440; scrisoarea kelayalei pașei de Timișoara adresată principelui Gheorghe Rákoczy al II-lea din 1657, la Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság*... vol. II, p. 169.

⁵⁶ Arh. Stat București, *Doc.turc.* XX/2005, porunca dată în 1641 de zabitul Hüseyin ca cetele de ostași să nu atace și să nu pricinuiască pagube raialelor din satul Mesra din cazaua Sebeș.

⁵⁷ Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság*... vol. I, p. 66: „hogy azokat a várakat az előbbi császárok már átadták az erdélyi fejedelmeknek, kik azokat azóta mindenkor békességesen birták”.

Extinderea granițelor eialetului Timișoara nu numai prin înglobarea banatului Lugojului și Caransebeșului, ci în primul rînd prin reocuparea unor puncte strategice importante ca Lipova, Inăul și Oradea, încetase cu timpul de a mai fi doar o preocupare a autorităților otomane din vecinătatea imediată a Transilvaniei. Ea interesa în egală măsură pe conducătorii politicii otomane, astfel că nu a fost pretendent la scaunul principatului — începînd cu Gaspar Bekes⁵⁸ și pînă la Moise Székely, fiul fostului principe cu același nume — care să nu includă și cetățile Lugoj și Caransebeș⁵⁹ în făgăduielile lor de a face cedări teritoriale otomanilor.

Dacă Transilvania a putut redobîndi și păstra o serie de cetăți strategice importante în perioada 1595—1616, faptul se datora în primul rînd exploatării abile a rivalității ce se manifesta în această zonă între Austria și Imperiul Otoman. Cedarea cetății Lipova⁶⁰, care a fost hotărîtă la dieta reunită la Alba Iulia, la 17 aprilie 1616, a avut loc într-un moment în care nu s-au mai putut neutraliza tendințele de expansiune ale celor două imperii, într-o vreme în care exista un pretendent în persoana lui George Homonnay, sprijinit de Habsburgi și capabil să cedeze otomanilor mai multe cetăți decît ar fi cerut ei atunci.

Gabriel Bethlen, împreună cu principii care i-au urmat, au reușit însă să limiteze doar la atît îndeplinirea pretențiilor teritoriale ale otomanilor, deși cu tot atît de multă insistență fusese cerută și predarea cetății Inău. Aceasta era un punct strategic important atît pentru supravegherea Transilvaniei cît și pentru apărarea posesiunilor otomane din Ungaria. Nu ni se pare a fi exagerată aprecierea poziției strategice a acestei cetăți pe care o fac unii cronicari otomani: „... era cheia țărilor ghiaure... Ocuparea și întărirea acestei fortărețe fiind mai importantă decît toate...”⁶¹. Sigur că predarea Inăului, care făcuse obiectul unor discuții repetate între reprezentanții principelui Transilvaniei și solii pașei de Buda⁶², a constituit de fapt cauza ultimă și în parte și scopul expediției întreprinse în 1658 de marele vizir Köprülü Mehmet pașa. În realitate era vorba, ca atît prin înlocuirea principelui cît și prin ocuparea unor puncte strategice importante să se neutralizeze centrul de rezistență antiotomană creat în Transilvania în jurul principelui Gheorghe Rákoczy al II-lea și care punea în primejdie dominația otomană asupra Țării Românești și Moldovei. Gheorghe Rákoczy al II-lea avea dreptate să arate stărilor pericolul de a crea un precedent prin predarea cetății Inău deoarece această acțiune nu înseamna decît

⁵⁸ W. Bethlen, *Historia de rebus Transsylvanicis*, Sibiu 1793, vol. II, p. 338.

⁵⁹ Pentru astfel de promisiuni vezi I. Lukinich, *op.cit.*, p. 176—7, 199, 245—9, 294.

⁶⁰ În legătură cu această problemă, vezi I. Lukinich, *op.cit.*, p. 245—9.

⁶¹ M. Naima, *Tarih*, vol. VI, p. 353, pasaj care a fost preluat ulterior întocmai de Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga în *Zeyil-i Fezleke*, ed. M. Guboglu, *Cronici turcești*, vol. II, p. 299.

⁶² Pentru desfășurarea tratativelor în intervalul noiembrie 1657 — iunie 1658 și pentru rolul jucat de banul Lugojului și Caransebeșului vezi G. Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608—1664*, trad. de G. Duzinchevici, E. Reus-Mirza, București 1965, p. 252, 257—8; J. Enyedi, *II Rákoczi György veszedelméről 1657—1660*, ed. I. Mikó, *Erdélyi történelmi adatok*, vol. IV, Cluj 1859, p. 265—8; S. Szilágyi, *Monumenta Comitatus Regni Transylvaniae*, Budapesta, 1886, vol. XI, p. 331, 344, 404.

o fază în procesul de dezmembrare al Transilvaniei, urmată de cedarea banatului Lugojului și Caransebeșului: „Acum vrea Inăul, apoi repede Lugojul, apoi poate voi Brașovul sau Sibiul și la sfârșit Oradea”⁶³. Clarvi-ziunea politică a principelui a fost confirmată de desfășurarea ulterioară a evenimentelor care au demonstrat justetea previziunilor sale privind direcția de expansiune a posesiunilor otomane: Inău, Caransebeș, Lugoj și Oradea. Față de cererea concretă formulată de otomani, de a preda banatul Lugojului și Caransebeșului, Gheorghe Rákoczy al II-lea a adoptat o atitudine intransigentă, arătând că nu era dispus să dăruiască Porții nici măcar o șatră de țigani, și nici decum Lugojul⁶⁴. Asupra acestei regiuni era îndreptată în mod constant atenția beilerbeilor de Timișoara care nu se sfiau să-i cheme la ordine, atunci când era cazul, pe cei care ar fi tulburat liniștea din ținut. Așa s-a întâmplat și în 1605 când Hasan, pașa de Timișoara, adresa muștrări aspre căpitanului oștenilor sârbi din Lipova care nu numai că atacaseră cetatea Lugoj, ci hotărâseră să nu se supună nici principelui Ștefan Bocskay și nici sultanului Ahmed I⁶⁵.

Pericolul permanent al înglobării celor două orașe-cetăți și a posesiunilor lor în teritoriul eialetului Timișoara explică insistența cu care Acațiu Barcsai, banul Lugojului și Caransebeșului, ceruse în repetate rînduri principelui Gheorghe Rákoczy al II-lea eliberarea iobagilor pentru a spori astfel numărul oștenilor din această zonă⁶⁶. Eliberarea din șerbie a avut loc cu puțin timp înainte de cucerirea definitivă și anume la 29 septembrie 1654.

A doua etapă a procesului de instaurare a dominației otomane asupra acestor teritorii este marcată de expediția din iunie 1658, de proporții însemnate⁶⁷, a marelui vizir Köprülü Mehmet pașa împotriva principelui Gheorghe Rákoczy al II-lea. Deși în lupta de la Inău principele repurtase, la 28 iunie, o victorie asupra armatei otomane, intrarea în Transilvania, spre sfârșitul lunii august, a tătarilor, a beilerbeiului de Silistra și a oștilor moldovene și muntene, au determinat predarea cetății prin înțelegere, la prima cerere formulată de asediatori⁶⁸.

⁶³ *Ibidem*, nr. X a), p. 338 și un pasaj asemănător din scrisoarea adresată de Gh. Rákoczy al II-lea stărilor, la 18 decembrie 1657, la A. Szilády, S. Szilágyi, *Török-Magyarokori Állam Okmánytár*, vol. V, nr. CCXLI, p. 449.

⁶⁴ I. Lukinich, *op.cit.*, p. 322.

⁶⁵ L. Fekete, *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Eszterházy 1606–1645*, Budapesta 1932, nr. 3, p. 424.

⁶⁶ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, Budapesta 1883, vol. IV, nr. 571, p. 349: „cum ob inopiam hominum militarium, tum etiam magnam et proxime collocatam hostium vim, et eidem ab omni periclitacione maturis provideremus ut illi etiam, qui hactenus operi rustico studebant dehinc exempti tam ipsemet quam succesores eorundem universi ab omni Rusticitatis iugo liberi, et armis deducti vivant . . .”, document care a fost citat în treacăt și de P. Drăgălina, *op.cit.*, p. 138–139.

⁶⁷ Alături de oastea otomană condusă de marele vizir participau Abdulkadir pașa, bellerbei de Silistra, Kenan pașa, beilerbeiul de Buda, domnii Țării Românești și Moldovei cf., M. Naima, *op.cit.*, p. 352; Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga, *op.cit.*, p. 298; S. Szilágyi, *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, Budapesta 1887, vol. XII, p. 69 indică și numărul tuturor forțelor militare angajate în această expediție.

⁶⁸ M. Naima, *op.cit.*, p. 353; Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga, *op.cit.*, p. 299; Evliya Celebi, *op.cit.*, vol. I, p. 294; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 341, G. Kraus, *op.cit.*, p. 271.

În împrejurările în care Transilvania era pustiită de forțele invadatoare, otomanii și-au putut impune condițiile pentru alegerea noului principe și pentru retragerea lor din țară: mărirea haraciului de la 15.000 la 40.000 de galbeni, plata despăgubilor de război și cedarea cetăților Lugoj și Caransebeș⁶⁹. Mărturiile cronicilor osmane referitoare la modul în care s-au desfășurat tratativele dintre Kenan pașa, beilerbeiu de Buda, și Acațiu Barsai, Francisc Daniel și Johannes Lutsch corespund realității. Solii Transilvaniei care, în drumul lor spre marele vizir trecuseră prin Lugoj și Caransebeș, au adoptat o atitudine demnă față de cererile expuse în câteva rânduri de către Kenan pașa, refuzând să-și asume răspunderi care nu le intrau în competență. Astfel însemnările făcute de Johannes Lutsch în jurnalul său⁷⁰ confirmă întru totul pasajul respectiv din cronica lui Mustafa Naima: „Vă rugăm de la pământ până la cer, ca atît pentru aceste cetăți cit și pentru aceste pămînturi să arătați milă acestor robi, să nu se ceară ceea ce nu putem săvîrși, căci altfel făgăduind că le vom da, s-ar putea să nu fie cu putință să dăm ceea ce ne-am obligat”⁷¹.

Pentru reprezentanții imperiului otoman baza de discuții în vederea fixării noilor hotare ale principatului o constituia situația de fapt creată cu un secol înainte în urma expedițiilor întreprinse de sultanul Süleyman Kanunî. După mărturia cronicarului Silahdar era vorba de restabilirea întocmai, pe baza defterelor, a unor hotare vechi: „Rugămîntea noastră este doar ca granița veche înregistrată în condicile împărătești ca vilaiet, să fie luată drept bază și să nu se mai îngăduie călcarea ei”⁷². Și aceasta privea nu numai statele și ținuturile din jurul cetății Inău, ci și cele aparținînd orașelor Lugoj și Caransebeș. Sigurul argument de ordin juridic pe care solii în frunte cu Acațiu Barsai l-au putut invoca în apărarea integrității teritoriale a principatului era prevederea înscrisă în ahdnameul acordat Transilvaniei de același sultan Süleman, de a nu se mai cere alte cetăți și pămînturi⁷³.

Înrăutățirea situației din Anatolia datorită izbucnirii răscoalei gelalii-lor l-a silit pe marele vizir Köprülü Mehmet pașa să renunțe la cererea de cedare a cetății Oradea și să caute o rezolvare grabnică a situației politice din Transilvania. Astfel, Acațiu Barsai, ultimul ban al Lugojului și Caransebeșului, a fost numit principe al Transilvaniei, primind la 14 septembrie 1658 însemnele puterii în schimbul acceptării condițiilor impuse de otomani: despăgubiri de război, mărirea substanțială a haraciului și o serie de cedări teritoriale⁷⁴. Dacă ar fi să-i dăm crezare vestitului călător turc Evliya Celebi, atunci ar fi intrat în cuprinsul hotarelor cîșletului Timișoara încă

⁶⁹ *Ibidem*, vezi și M. Naima, *op.cit.*, p. 358.

⁷⁰ J. Lutsch, *Diarium*, ed. J. Kemény, în *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*, vol. I, Cluj 1839, p. 297, 301.

⁷¹ M. Naima, *op.cit.*, p. 358; vezi și o versiune mai prescurtată la Silahdar Findiklî Mehmed Aga, *op.cit.*, p. 302.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ M. Naima, *op.cit.*, *loc.cit.*; Silahdar Findiklî Mehmed Aga, *op.cit.*, *loc.cit.*

⁷⁴ M. Naima, *op.cit.*, p. 354–5; Silahdar Findiklî Mehmed Aga, *op.cit.*, p. 301.

alte șapte orașe în afara cetăților Inău, Caransebeș și Lugoj⁷⁵. Chiar și Mustafa Naima menționează în afara cetăților amintite, încă un nume corupt al unei alte localități, care ar fi fost predată în aceste împrejurări⁷⁶. În ceea ce privește însă cedarea banatului Lugojului și Caransebeșului, otomanii i-au impus lui Acațiu Barcsai o serie de condiții grele. Este vorba nu numai de predarea întregului teritoriu, ci și de restituirea țăranilor care, părăsind satele de la hotar trecuseră în Transilvania⁷⁷. Această condiție consemnată cu exactitate de cronicile osmane vine în contradicție cu însăși făgăduiala făcută de marele vizir locuitorilor din Caransebeș de a se putea retrage în voie în schimbul predării cetății fără vărsare de sânge⁷⁸. Această promisiune a devenit ulterior, în cadrul corespondenței purtate de principele Mihail Apafi cu pașa de Timișoara, unul din motivele refuzului de a restitui un număr însemnat de fugari din Caransebeș, care trecuseră în Transilvania⁷⁹.

Ca ultimă condiție de cedare a celor două cetăți era prevăzută și obligația fostului ban de a preda toate tunurile și munițiile ce se aflau acolo⁸⁰.

Care a fost modul de îndeplinire a acestor condiții impuse? În privința predării celor două cetăți știm că noul principe a fost silit, la 12 septembrie 1658, în urma insistențelor marelui vizir Köprülü Mehmet pașa, să ceară comandanților să se supună de bună voie făgăduindu-le că locuitorii nu vor fi vătămați în nici un fel, lucru confirmat de copia *ahdname*ului pe care le-o va trimite⁸¹. Dacă ar fi însă să dăm crezare unui pasaj din scrisoarea sa adresată lui Ștefan Csáky, atunci cererea sa ar fi fost o simplă atitudine formală. Acațiu Barcsai ar fi îndemnat în taină la rezistență în cazul în care cetățile ar fi avut forțe suficiente să o facă⁸². Nu știm cât de veridică este această afirmație, de vreme ce au fost predate cetățile respective împreună cu munițiile și cu artileria aflată acolo⁸³, cheile lor fiind trimise padișahului în semn de supunere⁸⁴.

Cedarea banatului Lugojului și Caransebeșului a reprezentat un eveniment de seamă în istoria principatului autonom și a trebuit sancționată

⁷⁵ Evliya Celebi, *Seyahatname*, vol. I, p. 294; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 341.

⁷⁶ Este vorba de localitatea numită Ferendj, cf. M. Naima, *op.cit.*, p. 358.

⁷⁷ *Ibidem*; Silahdar Findiklî Mehmed Aga, *op.cit.*, p. 301.

⁷⁸ A. Szilády, S. Szilágyi, *Török Magyarokor Allam Okmndnytdr*, vol. VII, p. 169-170.

⁷⁹ Arh. Stat București, *Doc.turc.* XXVI/2242 din 19 mai 1673: „în cazul în care raialele aparținând susnumitului vakif și care sînt prezente în acea parte s-ar ivi în orice număr, să fie predate zabitului suspomenitului vakif...”

⁸⁰ Silahdar Findiklî Mehmed Aga, *op.cit.*, p. 301.

⁸¹ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, vol. IV, nr. 573, p. 353-354; J. Bethlen, *Commentarii de Rebus Transsilvanicis proximis ab obitu Gabrielis Bethlenii triginta quatuor annis*, Viena 1779, p. 62.

⁸² Fr. Pesty, *op.cit.*, vol. I, p. 348.

⁸³ Evliya Celebi, *op.cit.*, vol. VI, p. 6; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 535.

⁸⁴ Silahdar Findiklî Mehmed Aga, *op.cit.*, p. 303.

volens-nolens de către dieta reunită la 12 octombrie 1658⁸⁵. Ea a avut urmări grele asupra situației întregii țări, încât însuși Ali pașa, cuceritorul cetății Oradea, făgăduise la 27 august 1660 să mijlocească la Poartă, și din această cauză, o reducere a haraciului⁸⁶. Dar pînă la sancționarea definitivă de către stări a unei situații impuse prin forță, prin trimiterea unei solii la Istanbul, marele vizir Köprülü Mehmet pașa l-a luat ca ostatic pe judele Sibiului, Johannes Lutsch, împreună cu alți nobili⁸⁷.

Deși nu dispunem încă de izvoare osmane sau de altă proveniență ce să relateze mai amănunțit și cronologic felul în care au fost aplicate aici metodele clasice de instaurare a administrației otomane, încercăm să o facem folosind datele furnizate de Evliya Celebi. Acesta a trecut prin banatul Lugojului și Caransebeșului la scurt timp după ocuparea sa efectivă, mai exact în anul 1660. Și aici fuseseră adoptate măsuri cu caracter militar care completau în parte pe cele prevăzute în condițiile de cedare a cetăților. Otomanii au știut să folosească artileria și munițiile predate de comandanții cetăților și să le sporească numărul. Dacă nu a fost însă nevoie de o refacere sau o fortificare a cetății Lugoj, în schimb cetatea Caransebeș a fost renovată devenind în 1660 o fortăreață „frumoasă, de o construcție frumoasă⁸⁸. Astfel, una dintre măsurile de ordin militar adoptate a fost instalarea unor forțe de ocupație menționate de izvoare cu termenul de „trupe alese”⁸⁹. În fiecare cetate fuseseră așezați în garnizoană cu totul 1.000 de oșteni, dintre care 3 odale de ieniceri, o oda de topgii (tunari) și o oda de gebegii (cuirasieri)⁹⁰.

Și în acest caz ocupanții au respectat vechea organizare administrativă preotomană, transformînd banatul Lugojului și Caransebeșului în două sangeacate: Lugoj și Caransebeș, care intrau în componența eialetului Timișoara⁹¹. Ele erau conduse, cum era și firesc, de cîte un sangeacbei avînd în subordinea sa un alaibei, un dizdar (comandat de cetate), ciorbagii, comandanți ai odalelor de ieniceri. Dările erau adunate de către un funcționar aparte, de către multesib⁹².

Disponem de date mai numeroase pentru instaurarea propriu-zisă a stăpînirii otomane prin acțiunea de tahrir, adică de înregistrare în deftere a tuturor surselor de venit. Știm, de pildă, că ea nu se încheiase încă

⁸⁵ S. Szilágyi, *op.cit.*, vol. XII, nr. III, p. 70: „Ut Karansebes et Lugos tradantur ipsis Turcis una cum suis armis, proventibus ac provinciis.”

⁸⁶ A. Szilády. S. Szilágyi, *op.cit.*, vol. V, nr. CCLXXVII, p. 487; G. Kraus, *op.cit.*, p. 372, 374; J. Bethlen, *op.cit.*, p. 31.

⁸⁷ J. Lutsch, *Diarium*, p. 302; din însemnările sale de la p. 315 aflăm că otomanii nemulțumiți de solii trimiși de principat i-ar fi închis la Yedikule.

⁸⁸ Evliya Celebi, *op.cit.*, vol. VI, p. 5; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 534.

⁸⁹ Evliya Celebi, *op.cit.*, vol. III, p. 234; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 453.

⁹⁰ *Ibidem*, vol. VI, p. 4–5; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 533–4.

⁹¹ Evliya Celebi, *op.cit.* vol. I, p. 190; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 332.

⁹² Evliya Celebi, *op.cit.*, vol. VI, p. 4–5, M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet *op.cit.*, p. 533–4.

definitiv în 1660 de vreme ce Evliya Celebi arăta că la Lugoj nu fuseseră încă înregistrate comunele din jurul orașului, „întrucât este un ținut de curînd cucerit”⁹³. Astfel, în această regiune instaurarea stăpînirii otomane asupra pămîntului și asupra tuturor surselor de venit a avut loc pe măsura înregistrării în deftere. Cu toate acestea pînă în 1660 se făcuse în mare o distribuie a formelor de proprietate asupra pămînturilor după cum urmează: în sangeacul Lugoj se constituiseră un has, 12 ziamete și 300 timare, iar în sangeacul Caransebeș existau un has, un număr de 15 ziamete și un număr de 105 timare⁹⁴. Interesant este faptul că în cadrul veniturilor realizate de hasul sangeacbeiului de Caransebeș, care atingea suma de 300.000 de aspri⁹⁵, era înglobat și cel provenind de la hasul sangeacbeiului de Lugoj, pentru că numai astfel putem explica cifra de 619.155 de aspri, consemnată de Evliya Celebi⁹⁶. Haraciul era obligația fiscală cea mai însemnată a locuitorilor din cele două sangeacate. 10 poveri de aspri din haraciul plătit de fiecare oraș devenise vakîf pentru Mecca și Medina. De asemeni raiaua din sangeacul Lugoj trebuia să aprovizioneze oastea din Oradea⁹⁷.

În ceea ce privește organizarea administrativ-judecătorească a noilor ținuturi otomane știm doar că Lugojul și Caransebeșul fuseseră transformate în cadiate, fiecare avînd un rang de 150 de aspri⁹⁸.

Odată însă cu procesul de implantare treptată a instituțiilor otomane pe acest teritoriu românesc, nu s-a trecut pretutindeni la transformarea cadrului urban în funcție de cerințele vieții cotidiene otomane. Ni se pare ciudat faptul că în 1660 Lugojul nu avea nici măcar o geamie. Aceasta nu impunea nici un efort deosebit, decît cel de a scoate crucea de pe turla unei biserici și de a se citi slujba obișnuită. La Caransebeș însă, unde otomanii au fost siliți să renoveze cetatea, exista o geamie frumoasă cu acoperiș de olane și cu minaret înalt, construită de defterdarul Ibrahim pașa⁹⁹.

Astfel din datele prezentate reiese în chip limpede faptul că doar în 1658 a avut loc cucerirea banatului Lugojului și Caransebeșului și că pentru

⁹³ Evliya Celebi, *op.cit.*, p. 4; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet *op.cit.* p. 533.

⁹⁴ Evliya Celebi, *op.cit.*, *loc.cit.*; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.loc.cit.*

⁹⁵ Evliya Celebi, *op.cit.*, p. 4–5; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.loc.cit.*

⁹⁶ Evliya Celebi, *op.cit.*, vol. I, p. 190; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet *op.cit.*, p. 332.

⁹⁷ Evliya Celebi, *op.cit.*, vol. VI, p. 5; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 534.

⁹⁸ Evliya Celebi, *op.cit.*, p. 4–5; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 533, 534.

⁹⁹ Evliya Celebi, *op.cit.*, p. 5; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 534.

perioada 1552—1554 nu putem vorbi de un asemenea fenomen, ci doar de o primă etapă de instaurare a dominației otomane prin supunerea celor două cetăți devenite vasale și tributare.

CRISTINA FENEȘAN-BULGARU

DAS PROBLEM DER EINSETZUNG OSMANISCHER HERRSCHAFT IM BANATE
VON LUGOSCH UND KARANSEBESCH

(Z u s a m m e n f a s s u n g)

Die osmanische Herrschaft über das Banat wurde bis zur Zeit von der Geschichtsschreibung nur faktologisch und im Allgemeinen erforscht. Manche wichtige Seiten dieses Problems, wie z.B. die tatsächliche Einsetzung osmanischer Herrschaft oder die Verteilung osmanischen Grundbesitzes im Eyalet von Temesvar blieben bis heute der Besprechung offen. Vorliegender Aufsatz behandelt ein bisher nur flüchtig erforschtes Problem der Gründung und Entwicklung des Temevarer Eyalets: den Verlauf der tatsächlichen, effektiven Einsetzung osmanischer Herrschaft im Banate von Lugosch und Karansebesch. Die Gegenüberstellung der geschichtlichen Tatsachen mit dem im Allgemeinen von H. Inalcik in „Ottoman Methods of Conquest“ festgelegtem Vorbilde führt zur Schlussfolgerung, dass 1552 nicht von einer osmanischen Eroberung des Banats von Lugosch und Karansebesch gesprochen werden darf. Mit diesem Datum beginnt erst eine gewisse Phase, die für die Einführung osmanischer Herrschaft kennzeichnend ist. Es handelt sich um ein Vasallentum, das der effektiven osmanischen Besetzung vorausging. In der zweiten Phase, die mit der Besetzung von 1658 beginnt, griffen die Osmanen schon zu den klassischen Methoden der Einsetzung ihrer Herrschaft: die tahrir-Tätigkeit, die Errichtung von Moscheen, die Befestigung mancher Städte usw. ~~_____~~

„REGLEMENTAREA” DIN 1693 A COMITATULUI SEVERINULUI

Victoriile repurtate de armatele habsburgice asupra oștilor otomane în anii 1683 — 1687 au avut ca una' din urmări mutarea teatrului de operațiuni la frontierele Banatului turcesc. Campania din primăvara și din vara anului 1688, pornită de pe teritoriul Transilvaniei, s-a soldat cu ocuparea Lugojului (sfârșitul lunii mai) și a Caransebeșului (4 august)¹ și intrarea celei mai mari părți a Banatului muntos, fostul comitat al Severinului, sub dominația imperială habsburgică. Starea permanentă de război din acele părți² a influențat în mare măsură soluționarea unor probleme fundamentale pentru noii stăpînitores; cea a regimului politic și de proprietate, cea a raporturilor sociale, relațiile dintre armata imperială și populația locală. Situația s-a dovedit cu atît mai delicată, cu cît în furgoanele oștilor austriece s-a întors nobilimea³ care părăsise acele părți la căderea lor sub turci (1658) și care pretindea acum de la noii stăpîni repunerea integrală în drepturile de care se bucurase. A intervenit în toți acești ani pe lîngă împărat și autorități, dar n-a obținut niciodată satisfacție deplină⁴. Pămînturile și bunurile din comitatul Severinului le-au fost date celor ce le deținuseră înainte de 1658 numai în arendă, fără drept de proprietate, împăratul rezervîndu-și posibilitatea de a acorda aici noi donații⁵. Greutatea ocupației și pustiirile războiului au fost suportate de țărănimea românească, ce schimbase numai jugul de lemn al dominației otomane cu cel, mai aspru, al stăpînirii habsburgice, căreia i se asociau acum și pretențiile nobilimii revenite. Rechizițiile și impozitele extraordinare, dările în natură ori obligațiile de cărăușie și în muncă în folosul armatei au

¹ Data exactă a cuceririi Caransebeșului de către imperiali, ignorată pînă în prezent de istoriografie, este menționată într-o scrisoare adresată principelui ardelean Mihai Apafi I de Samuil Keresztési, cf. *Törökmagyarokori állam-okmánytár*, ed. Szilády A. și Szilágyi S., vol. VII, Pesta 1872, doc. CCXXXI, p. 296.

² În numai zece ani (1689 — 1699) comitatul Severinului a trecut de patru ori, pe timp mai îndelungat sau mai scurt, dintr-o mină în alta, cf. pe larg, Pesty Fr., *A szörényi Bánság és Szörény vármegye története*, vol. I, Budapesta, 1877, p. 101 și urm. (se va cita Szörény).

³ O listă a acestora la Arhivele Statului Cluj-Napoca, *arhiva familiei Macskási de Tincova*, cutia 53, nr. 5297 (se va cita *arh.fam.Macskási*).

⁴ Cf. Szörény, vol. I, p. 408 — 413.

⁵ *Arh.fam.Macskási*, cutia 53, nr. 5371.

împilat și sleit populația de forțe, au determinat-o să se împotrivească. Chiar comandantul militar al Transilvaniei, generalul Veterani, a fost nevoit să recunoască la 17 martie 1691 că „nu mă îndoiesc, că dările pe care le cere comisarul [este vorba de comisarul de război Kommornik, însărcinat să strângă de la populația din comitatul Severinului diferitele contribuții — n.n.] sînt mai mari decît le poate presta poporul”. Intervenția generalului Veterani spre a modera obligațiile la care a fost supusă populația românească a țintit în același timp realizarea unei armonii între autoritățile locale, militare și civile⁶. Starea de război, dar și abuzurile autorităților militare, neînțelegerile acestora cu cele civile, nobiliare⁷, ori voracitatea nobilimii revenită cu vechile metehne, au compromis orice încercare de reglementare a situației. Numeroși români, uniți în cete de lotri, au început să se împotrivească armatei imperiale și autorităților comitatense uneori de conivență cu trupele otomane⁸. Calmul relativ în desfășurarea operațiunilor militare din anii 1692—1693 a îngăduit generalului Veterani să elaboreze și să pună în aplicare o ordonanță reglementînd cele mai acute probleme din comitatul Severinului⁹.

Ținînd seama de „mizeria și nenorocirile populației din Comitatul Severinului” și dorind să o ferească „de ruina ei deplină”, generalul Veterani a dispus o serie de măsuri menite să curme abuzurile și să instaureze legalitatea. Prevederile ordonanței din 24 septembrie 1693 au scos încă o dată în evidență poziția conducătoare a administrației militare în raport cu autoritățile comitatense. De o atenție deosebită s-a bucurat reglementarea obligațiilor în bani, muncă și produse naturale datorate de populație, cauză a numeroase nemulțumiri. Comandantul militar al Caransebeșului, subordonat direct generalului Veterani, a fost autorizat să vegheze ca oficiul de tricesimă de la Caransebeș împreună cu filialele dependente să procedeze cu moderație la încasarea tricesimei. În același timp s-a stabilit că populația nu mai putea fi impusă la vreo dare bănească fără știrea comandantului militar caransebeșan. Comisarii de război imperiali și ofițerii cu aprovizionarea de la Caransebeș au fost obligați să noteze cu exactitate cuantumul dijmei în grîne (grîu, orz, mei, secară, porumb)

⁶ *Arh.fam.Macskási*, cutia 53, nr. 5343 : „contributiones, non dubito, quod commissarius exigit maiores quam blebs [sic!] praestare possit”.

⁷ La scurt timp după ocuparea comitatului Severinului imperialii au instaurat aici, alături de autoritățile militare, o administrație civilă, nobiliară. Într-un document din 28 aprilie 1689 Petru Macskási este deja amintit ca „a nobilibus in vicecomitem electus”, cf. *Arh. fam. Macskási*, cutia 53, nr. 5339. Pentru numirea unui comite nobilimea revenită a trebuit să trateze mai bine de 8 ani cu comisarii și Curtea imperială, pînă cînd, la 9 aprilie 1698, Leopold I l-a numit în funcția de comite suprem pe același Petru Macskási (cf. *Arh.fam. Macskási*, cutia 53, nr. 5285 și nr. 5286), în care a fost introdus la 15 octombrie 1698 (cf. *Arh. fam. Macskási*, cutia 18, nr. 1806) ; vezi și Szörény, vol. I, p. 412 urm.

⁸ Szörény, vol. I, p. 113. La 7 mai 1693 comandantul Lugoșului, căpitanul conte Ernst von Herberstein, se plîngea de activitatea supărătoare a lotrilor, cf. Pesty Fr., *Krassó vármegye története*, vol. IV, Budapesta 1883, doc. 577, p. 357.

⁹ Cf. anexa. Documentul publicat de noi este greșit datat de copist la 24 septembrie vol.5, generalul Veterani căzînd în bătălia de la Lugoș din 21 septembrie 1695 (cf. Szörény, 169 I, p. 118). Ca dată corectă trebuie acceptat anul 1693.

strînse de oamenii lor, iar comandantul militar, ajutat de un subordonat al vicecomitelui, a fost autorizat să adune dijma în găini, oi porci, capre, miere și ceară, obligat a o depune într-un loc sigur, a raporta generalului Veterani și a acționa apoi conform dispozițiilor acestuia. Comandantul militar al Caransebeșului a fost obligat să-i facă cunoscute vicecomitelui muncile publice de efectuat, pentru ca cel din urmă să poată repartiza echitabil satele destinate la aceasta.

De aceeași atenție s-au bucurat în cuprinsul ordonanței problemele referitoare la ordinea publică. S-a stabilit că în comitatul Severinului vor fi aplicate legile din Transilvania, în cazurile anevoioase urmînd a se face apel la comandantul Caransebeșului sau la generalul Veterani. Oricărui membru al autorităților comitatense i-a fost interzis sub grea pedeapsă tulburarea executării vreunei hotărîri judecătorești. Delincvenții prinși urmau să fie duși la Caransebeș, „*quoniam caput et metropolis est*”, în închisoarea ce se va construi acolo, autoritățile comitatului bucurîndu-se de ajutor militar la capturarea aceloră. În închisoare cei vinovați nu trebuia să fie sleiți de putere („*ne diuturna captivitate delinquentes multum macerentur*”), ci s-a ordonat instruirea procesului și pronunțarea sentinței în timp cît mai scurt. Cauzele civile au beneficiat de posibilitatea de apel la generalul Veterani. Dacă s-ar fi produs diferende între locuitori și armată, vinovatul urma să fie deferit în primă instanță căpitanului său, în caz că era militar, dacă aparținea însă „miliției” sîrbești urma să compară în fața vicecolonelului. În ambele situații se putea recurge la comandantul Caransebeșului sau la generalul Veterani ca instanțe de apel. Ordonanța a prevăzut, în fine, ca execuțiile judiciare forțate trebuia să fie efectuate numai la cererea vicecomitelui, dar cu știrea și sub supravegherea comandantului militar al Caransebeșului.

Despre efectul practic al ordonanței din 24 septembrie 1693 dispunem pînă în prezent de date cu totul insuficiente¹⁰. Oricum, revenirea comitatului Severinului sub dominație otomană în urma păcii de la Carloviț (1699) a amînat pentru două decenii instalarea acvilei bicefale în părțile bănațene.

COSTIN FENEȘAN

ANEXA

Sacrae Romanorum Imperatoriae Regiaeque Maiestatis actualis camerarius, equitatus generalis, cataphractorum regiminis colonellus et per Transylvaniam commendans generalis, Fridericus comes Veterani.

¹⁰ O singură mărturie documentară o constituie cererea din 12 mai 1694 adresată comandantului militar al Caransebeșului de 8 jurați din Ciclova și 2 jurați din Ilidia, cu toții români, prin care au solicitat eliberarea pe cauțiune din închisoarea caransebeșană a cnezului din Ciclova și a unui locuitor din Ilidia, fiind venit timpul aratului și semănatului, cf. Pesty Fr., *Krassó vármegye története*, vol. IV, doc. 578, p. 358–359.

Omnibus et singulis cujuscunque ordinis, status et conditionis fuerint, visuris, lecturis et legi audituris, salutem et omne bonum.

Posteaquam miseria et calamitates plebis comitatus Zöröniensis ejusque hactenus oppressiones poenitus scrutando perpendium, quibus modis a totali sua ruina et comitatus desolatione liberari et praeservari posse studendum duxi et non alium modum esse comperi, quam ut ordo, tam in politicis oeconomicisque a militaribus stabiliretur, quo ut norma omnes et singuli universaliter vivere oporteant et teneantur.

Quocirca 1-mo a moderno domino commendante, tanquam meo subordinato officiali dependeat, ita quidem ut sua dominatio in cameralibus tricesimae Caransebesiensi ab eaque dependentibus filialibus in licitis assistentiam requisitus praebeat, ne exaggerative procedat, attendat.

2-do Commissariatu et ejus loco Caransebesini residenti annonae officiali ad annonarium ex decimo congestum triticum, hordeum, silligo, pannicum, millium, kukuruz et alia sementi consueta genera per deputatos provinciae officiales adjunctis suis hominibus specificae in mensurae quantitate consignentur.

3-tio Dominus commendans decimas pullorum, ovium, porcorum, pecorum et aliorum usitatorum sanguinolentorum, mellis, caerae etc. cum adjuncto domini vice comitis homine colligant, ad locum tutum recondantur eorumque specificationem mihi gradant, super quibus ego ex aequo et justo rebus sic stantibus dispositurus et ubi ingens quantitas servitii etiam caesarei promovendi rationem inde habebō.

4-to Nullae impositiones pecuniariae plebi fiant sine domini commendantis scitu.

5-to Labores, si qui indicendi, domino vice comiti insinuabuntur, ut rusticos acciat, pro discretionē ex hoc et illo pago, ne unus altero illius aggravetur. Commendantes ex Lugos et Bockesia hinc dispositioni minime contravenire ausint sub gravi animadversione.

6-to Extruantur in Karansebes pro captivis delinquentibus carceres.

7-mo Lex illis circa delictorum gravitatem fiat Transylvanica et si ardua causa videbitur cum domino commendante consulendum, vel ad me refugiendum plebi.

8-vo Exequenda legitima sententia comitatensium nulla sub gravissima poena fiat turbatio.

9-no Si qui delinquentes incaptiventur et ab officialibus comitatus ne alio deducantur, quam ad Karansebes, quoniam caput et metropolis est et in illis ibidem exstructis carceribus asservabuntur, ad quos captivandos requisitus dominus commendans Caransebesiensis etiam militiam adjunget ad assistendum, ut sine tali assistentia incaptivari minus possent.

10-mo Ne diuturna captivitate delinquentes multum macerentur, sed ubi in compedes acti, de facinore sedulo et serio statim inquiratur causaque discutiatur re comperta supplicis commensurato adjudicentur fiatque executio legalis. Quod si verò in civilibus causae oriantur juxta ordinem discutiendae sunt, si quae partium gravata laesaque per appellationem, si voluerit, ad me remittatur.

11-mo Si causae inter incolas et militiam fuerint, ubi reus fori militaris, suo capitaneo prius, si cum Rascianis, domini vice colonello medella insinuabitur, dein ubi noluerint mederi, domino commendanti Caransebesiensi, ac si ibi praeter spem iustitia non administrabitur, ad me recurrendum.

12-mo Executiones in exigendis mittendis portionibus solae ad requisitionem domini vice comitis a domino commendante assignabuntur dabunturque, nec ullus, quisquis sit, auctoritate simile in futurum praesumat ac ausit.

Quae ordinatio ut obtineat et in futurum comitatus praeinserti vergat fiatque in ejusdem emolumentum et stricte observetur, pro ut volo et statuo has meas patentes propria mea subscriptione et consueto sigillo corroborandas feci.

Dabantur in castris ad Karansebes positis, die 24-ta septembris 1693.

L. S.

Frid^{cus} Comes Veterani

■ ■ ■ DIE „REGELUNG“ VON 1693 DER SEVERINER GESPANNSCHAFT

(Z u s a m m e n f a s s u n g) ■

In der Zeit von 1688–1699, infolge der Türkenkriege, geriet der südöstliche Teil des Banats, die ehemalige Severiner Gespansschaft, unter habsburgischer Militärverwaltung. Zu gleicher Zeit mit dieser fungierten hier auch Zivilbehörden, u.zw. jene des mit den kaiserlichen Truppen zurückgekehrten Adels, der nach der Türkenbesetzung von 1658 das Gebiet verlassen hatte und nun seine ehemaligen Rechte geltend zu machen versuchte. Um die Beziehungen zwischen den Militär- und den Zivilbehörden, wie auch die wirtschaftlichen und gerichtlichen Probleme in dem strategisch wichtigen Landstrich zu regeln, erliess 1693 General Fr. Veterani, kommandierender Feldherr in Siebenbürgen, dem auch die Verwaltung der neuerobernten Severiner Gespansschaft oblag, eine Ordonnanz — im Anhang veröffentlicht — die deutlich die kaiserliche Absicht, das neu erworbene Territorium als Kronland zu behaupten und dementsprechend den Einfluss des Adels je mehr auszuschalten, erkennen lässt.

INFORMAȚII PRIVIND MINERITUL ȘI METALURGIA DE LA SASCA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

Ocuparea Banatului de către Habsburgi a deschis noi căi de dezvoltare a acestui ținut românesc, nu numai în domeniul politico-social, ci cu deosebire pe plan economic. Preceptele mercantiliste, dominante pe atunci în gândirea economică a guvernaților de la Viena au găsit în Banatul, cu statutul său favorizat de domeniu al Coroanei, un câmp fertil de aplicare. Nu este de loc surprinzătoare, cunoscute fiind ideile mercantiliste, atenția acordată dezvoltării mineritului și metalurgiei. În preajma izbucnirii războiului austro-turc (1737—1739) și a răscoalei populare a românilor bănățeni (1738), principalele centre de producție minieră și metalurgică din Banat reprezentau deja un complex economic bine încheiat, o importantă sursă de venit a fiscoi imperial¹. Evenimentele din anii 1737—1740 au afectat grav majoritatea centrelor montanistice, fiind necesară o susținută activitate de reconstrucție, dar în același timp de modernizare în urma noilor progrese înregistrate de științele de specialitate legate de extracția și prelucrarea minereurilor. În același timp autoritățile centrale ale imperiului, dar mai ales cele locale ale Banatului, au desfășurat o intensă activitate de prospectare și punere în exploatare de noi perimetre miniere, în special de minereuri complexe între care cele cu conținut de cupru au ocupat un loc de frunte. Această activitate a fost cu atât mai mult întemeiată, cu cât comercializarea aramei produse în Banat adusesse fiscoi venituri însemnate, situându-se ca importanță imediat după exportul de vite și cereale².

În anul 1744 — 1746, în urma unor ample lucrări de prospecțiuni miniere, au fost descoperite bogatele zăcămintे cuprifere și argentifere din Munții de la Sasca și s-au constituit primele asociații de concesionari minieri, începînd exploatarea sistematică a zăcămintelor la adîncimi mai

¹ Cf. C. Feneșan, *Mineritul și metalurgia din Banat în secolul al XVIII-lea* (teză de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca).

² Idem, *Der Banater Kupferhandel in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Zur Frage des österreichischen Merkantilismus in einem Grenzland*, în *Rumanian Studies*, III (1973—1975), Leiden, 1976, p. 149—162.

mari. Topituriile de la Oravița și Dognecea fiind însă prea îndepărtate, s-a impus deschiderea unei manufacturi metalurgice la Sasca, în centrul perimetrelor luate în exploatare. Astfel, în 1746, s-a construit topitoria „Maximiliani” (cu patru cuptoare de topit și instalațiile aferente), care și-a început activitatea în anul următor. Descoperirea unor bogate zăcă-minte minerale în apropiere de Radimna a determinat în 1747 construirea aici a topitoriei „Johanni”³. În 1748—1749 la Sasca a luat ființă topitoria „Josephi” (cu patru cuptoare și instalațiile anexe), iar în anii 1754—1755, tot la Sasca, a fost construită topitoria „Caroli” (de asemenea cu patru cuptoare de topit și instalațiile anexe).

Avîntul luat de mineritul din ținutul de la Sasca este confirmat și de faptul că aici s-a înființat prin rescriptul aulic din 13 decembrie 1754 un oficiu minier de sine stătător, independent de cel de la Dognecea⁴.

Bunele rezultate înregistrate de minele și manufacturile metalurgice de la Sasca au fost remarcate în 1760 cu ocazia inspecției efectuate de comisia imperială Stampfer, recomandîndu-se însă în același timp reducerea cheltuielilor de topire destul de ridicate (7 fl. 13³/₈ cr. la centenar)⁵. Evoluția ascendentă a producției miniere și metalurgice de la Sasca a fost înregistrată în 1770 și de mineralogul Ignaz von Born în timpul călătoriei de studii întreprinse în Banatul montanistic. La Sasca Born a remarcat producția considerabilă de 3000—4000 cenatari de aramă pe an, realizată de cele 4 topitorii: „Maximiliani”, „Johanni” (Radmina), „Josephi” și „Caroli”⁶.

Cercetările de arhivă ne-au îngăduit depistarea unor mărturii documentare extrem de interesante pentru cunoașterea evoluției mineritului la Sasca, văzut prin intermediul hărților miniere, cît și a topitoriilor, reflectată convingător de un inventar foarte amănunțit al acestora din anul 1781 (vezi anexa)⁷.

³ Topitoria „Johannis” din Radimna, care a depins de cea de la Sasca, a fost pără-sită în 1789 în urma secătuirii tot mai accentuate a rezervelor minerale; cf. Arhivele Statului Timișoara, fond S. Ormós, nr. 4589.

⁴ I. Baróti, *Adattár Délmagyarország XVIII századi történetéhez*, I, Timișoara, 1893, p. 127.

⁵ F. A. Schmidt, *Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche Ungarn, Kroatien, Dalmatien, Slovenien und des Großfürstenthums Siebenbürgen*, Sect. II, vol. XI, (1759—1763), Viena, 1835, p. 57, doc. nr. 745. În același an cheltuielile de topire la celelalte manufacturi metalurgice bănățene erau de 8 fl. 31¹⁵/₁₈ cr. la Oravița, 6 fl. 43¹/₄ cr. la Dognecea și 6 fl. 49⁷/₈ cr. la Moldova.

⁶ I. von Born, *Briefe über mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Temes-varer Bannat, Siebenbürgen, Ober-und Nieder-Hungarn an den Herausgeber derselben Johann Jakob Ferber*, Frankfurt & Leipzig, 1774, p. 55. În același an la Oravița produc 4 topitorii: „Francisci” (cu 5 cuptoare de topit), „Mercy” (cu 4 cuptoare de topit), „Theresia” (cu 4 cup-toare de topit) și o lută *Seiger-und Spleißhütte* (în care se separa argintul de aramă, atunci cînd apare în proporție mai mare de 9 lotoni (Loth) la centenarul de minereu); la Moldova funcționa 1 topitorie cu o producție anuală de aproximativ 1000 de cenatari, de remarcat fiind aici cel mai scurt timp de topire (18 ore) a unei șarje de aramă, dintre toate manufac-turile bănățene (p. 55); iar la Dognecea 3 topitorii cu 10 cuptoare produceau anual în jur de 4000 cenatari de aramă (p. 56).

⁷ Arhivele Statului Timișoara, fond Direcția Minieră Bănățeană Nr. 4/1781.

Un prim lot de hărți⁸, din anul 1760, copiate de Joseph D. Redange inginer minier adjunct și topograf minier de la Sasca (Markscheider-Adjunct), reflectă amploarea luată de extracția minieră în acest ținut, dar ilustrează în același timp și cauzele care au împiedicat exploatarea unor mine, respectiv abandonarea unor exploatări mai vechi. În suprinzător de multe cazuri cauza a fost lipsa unor condiții corespunzătoare de aeraj⁹, alteori inundarea minelor și dificultățile legate de evacuarea apei¹⁰; în unele cazuri mine considerate ca fiind secătuite au fost reluate în exploatare dovedindu-se rentabile¹¹. Chiar din cercetarea acestui prim lot de hărți sesizăm deschiderea a numeroase galerii de prospectare (Hoffnungsstollen) și fronturi de lucru (Verhaue) tocmai în imediata apropiere a exploatărilor abandonate în „sterilul” cărora se mai puteau găsi urme de minereu cu mare conținut metalic, astfel încît unele exploatări mai vechi s-au dovedit a fi deosebit de rentabile.

Spre deosebire de cele mai frecvente categorii de documente cartografice miniere din Banatul secolului al XVIII-lea, care reflectă cu preponderență situația geologico-topografică a exploatărilor¹², cele prezentate de noi scot în evidență cu precădere repartizarea punctelor de exploatare pe grupe de concesionari, ilustrînd în acest fel structura de proprietate a minelor, detașîndu-se în același timp prin elementele lor originale, ca niște exemplare deosebite de hărțile miniere aparținînd aceluiași tip (Schurf- und Lehnskarten). Din parcurgerea numelor concesionarilor reușim să surprindem procesul de pătrundere crescîndă a elementelor ierarhiei birocratico-militare, tot mai mult interesate de exploatarea minieră, participarea lor, directă, fiind o autentică manifestare a spiritului mercantilist. Dintre numeroasele exemple ne limităm să-i relevăm pe următorii: contele Perlas, guvernatorul Banatului, consilierul aulic Michael Brandenburg (acționar principal al mai multor asociații de concesionari), administratorii districtuali Unrein, von Ohnesorg și Schicklgruber, viceadministratorii districtuali Vocmir, Veith și König, consilierul minier von Hübner, colonelul conte Soro, contele Sauer, căpitani Faber și Büchler, dar în același timp îi semnalăm și pe reprezentanții bisericii franciscane de la Caransebeș sau ai cetățenilor de la Moldova (Boșniac). Între conceionari remarcăm deasemenea, ca un element definind epoca¹³, participarea românilor localnici:

⁸ Finanz- und Hofkammerarchiv Wien, *Grubenkartensammlung*, cota Pa 92, 98.

⁹ Cîteva exemple: Galeria „14 Nothelfer”, nr. 4: „Das Neben Einteufen velches dermahlen aus mangel der Vetter (I) stehet” (vezi, Pl. II); Puțul „Antoni de Padua”, E: „Das 4 Cl(a) f(ter) verraumte Tag Schacht in Antoni Feld so aus Mangel der Vetter dermahlen eingestellet”; nr. 6. „... die zerschiedene dehrmalige belegung: F. Benedikt Schächtl wegen Mangel der Wetter eingestellet (vezi, Pl. VII); „Das alte aus Mangel an Vetter unbelegte Josephi in Ergiebten (I) Schacht...” (Pl. VIII).

¹⁰ Exemplu: Exploatarea „Hoffnung Gottes-Rosalie” (Pl. III), J: „... Tagschacht welcher wegen starken Wassern nicht zu gewaltigen ist” ș.a.

¹¹ Un exemplu: Exploatarea „Gewester Stollen”, nr. 3: „... zerschiedene Alte Pinggen und Stollen auf deren Halden schener bleÿ-glantz gefunden vorden...”.

¹² Cf. V. Wollmann, *Hărți privind exploătrile miniere de la Dognecia în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea*, în *Banatica*, II, p. 188, nr. 2-4.

¹³ Cf. C. Feneșan, *Mineritul și metalurgia...*

Lazăr și Radu Savici, Ion Pîrvu, Mihai Tismănariu, Pricop și Dumitrașcu Perian, Constantin Dodăuț.

Dacă la cele mai multe dintre obiectivele miniere reprezentate pe hărți sînt amintite și asociațiile care le-au luat în concesiune (Pl. I—IX), în unele cazuri (de ex. la puțul „Lustige Brüder”), la exploatare în curs de organizare, nu se indică încă lista concesionarilor.

Al doilea lot de hărți¹⁴, mai mare la număr, ridicate în perioada noiembrie 1771 — februarie 1772 de Christian Anich, inginer minier și topograf (Markscheider) la Sasca, ne-a parvenit prin copiile realizate de practicanții minieri voluntari Franz Feueregger și Johann Hofmann¹⁵. Cele 28 de hărți însoțite fiecare de un text explicativ sub forma unui raport privind amplasarea topografică și structura geologică a exploatareii miniere, sînt grupate pe regiunile montane de la Sasca. Pe lângă faptul că aceste hărți reprezintă un progres din punctul de vedere al evoluției topografiei miniere, ca mod de redare al detaliilor de planimetrie și de nivelment, precum și în privința elementelor miniere propriu-zise, ele ne furnizează informații suplimentare asupra vechimii unor exploatare sau asupra perspectivelor altora, în funcție de premisele geologice. Astfel, despre mina „Philippi et Jacobi” de lângă Socolari se menționează că este o exploatare de 17 ani cu bune rezultate („... schon seit siebzehn Jahren in gesegneten Erzverhau ...”). La fel și în cazul hărților de la 1760 în numeroase cazuri sînt amintite motivele care au împiedicat continuarea exploatareii miniere¹⁶, propunîndu-se în același timp soluții pentru redarea în exploatare. Documentele cartografice din 1771—1772 sînt în unele cazuri mai explicite și în menționarea unor procedee de exploatare, specificînd de asemenea și destinația produselor extrase. Remarcăm astfel menționarea folosirii unui vechi procedeu de desprindere a rocii prin încălzire („Feuersetzen”) la exploatarea „Anna Rosina et Bona Spes”¹⁷, determinată probabil de structura rocii; de asemenea menționarea unei dis-

¹⁴ Sînt cuprinse în albumul intitulat *Gesamt = Oravitzer und zwar in den Temesch = Cziklova Vadarna, Mühlberg, Goldschurf oder Coschovitz dann Klein und Cornu Tilfaer Gebürg unter bergämlicher disposition befundlichen Gruben, Wie solche mit ende Decembris 1771-ten Jahres beleget Waren*, aflat la Biblioteca Națională Széchenyi din Budapesta, Fol. Germ. 617, Cota A. 1771, fol. 91; cf. J. Nagy, *Krassó megyei bányatékepek*, în *Geodézia és Kártografia*, 9, 1957, p. 266—267.

¹⁵ Despre practicanți minieri în Banatul secolului al XVIII-lea, cf. V. Wollmann, *Dezvoltarea tehnicii miniere din Munții Cărbășeni în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Banatica*, I p. 201; nota 19.

¹⁶ Sînt aceleași cauze înșirate și la nota 8 și 9; la exploatarea „Maria Theresia und Neu Nicolai” chiar mai multe simultan: „... da aber solche [Streichen] wegen tiefen Wettern und vielen Wässern in die Teufe nicht wohl nachzufahren war ...”, dar și din cauza lipsei unor filoane metalifere corespunzătoare, exemplu exploatarea „Philippi et Jacobi” (Pl. X); nr. 6: „Das (!) Hauptschacht mittels welchen diese Erzte auf eine 20 Klaft(er) Teufe verhaun und sodann auf dessen Sohle diese Kluft sowohl dem Streichen nach als taub befunden, und daher die Teufe aufgelassen...”; sau galeria „Engelbertus-Seegen Gottes” unde mai multe abataje au fost abandonate definitiv din aceleași motive: „... wegen dessen unbauwürdigkeit (!) dieser Bau völlig aufgelassen wurde...”.

¹⁷ Ch. T. Delius, *Anleitung zu der Bergbaukunst*, Viena, 1773, p. 136 menționează practicarea acestui sistem de exploatare la minele de la Baia Sprie în Maramureș.

poziții a Direcției Miniere Bănățene privind amenajarea unui sistem de captare a apei, lucrare realizată în ciment, probabil necesară punerii în funcțiune a unor instalații hidraulice. Informațiile unui raport (nr. 26) ne fac cunoscută colaborarea dintre concesionarii minieri și fiscul imperial la lucrări reclamînd un volum mare de muncă, dar mai ales investiții financiare considerabile: realizarea unei galerii de drenaj („Erbstollen”) la exploatarea „Rosalia” care urma să capteze apa tuturor abatajelor situate deasupra ei, asigurînd în același timp un aeraj corespunzător¹⁸.

După cum documentele cartografice prezentate mai sus au avut menirea să întrească informația asupra unor aspecte diferite ale exploatării miniere de la Sasca, inventarul din 1781 al manufacturii metalurgice de aici vine să completeze imaginea bazei tehnice de prelucrare a minereurilor extrase. Inventarul, întocmit cu ocazia preluării manufacturii de către fisc în vederea exploatării ei în regie fiscală, reprezentînd o înșirare exactă a tuturor instalațiilor și anexelor cu indicarea dimensiunilor și în același timp a valorii în bani a fiecărei piese, ne permite o reconstituire aproape fidelă a unei topitorii din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Ansambele prezentate nu sînt amintite în ordinea lor funcțională, ci mai degrabă după criterii contabile, dar aceasta nu face decît să ne confirme o dată mai mult descrierile unor călători contemporani: Delius, Born, Grisellini, Esmark. Informațiile furnizate de inventar ne îngăduie să sesizăm importanța fiecăreia din cele patru topitorii în parte, avînd în același timp posibilitatea de a remarca eventualele particularități. Faptul că în inventar nu sînt amintite la fiecare topitorie toate ansamblele — probabil deoarece multe dintre ele nu mai prezentau la timpul respectiv o valoare deosebită în urma stării în care se aflau — nu împiedică reconstituirea de ansamblu a unei topitorii prin completări reciproce.

Încercăm să grupăm instalațiile unei topitorii-tip în trei categorii:

— instalații și amenajări legate de asigurarea forței motrice hidraulice: bazine de captare a apei, canale de aducțiune și evacuare, diguri, roți hidraulice cu toate accesoriile lor (Kehrwirk).

— instalații legate de preparare a minereurilor: șteampuri și instalații de zdrobire fină (Gestübspochwerk), grătare și cuptoare de prăjire (aglomerare) a minereului (Roststätt; Roststadt), canale și vetre de flotație (Filzrinne; Filzrun; Schlemmherd).

— instalații legate de topirea minereului: foale, cuptoare de afinare (Garherd), cuptoare de cupelație (Treibherd) ș.a.

De procesul de topire a fost de asemenea direct legat și laboratorul de probe metalurgice (Probierlaboratorium) prezent la Sasca, cum era și

¹⁸ Harta nr. 26: *Der königliche Erbstollen und Rosalia-Kießgrube*; nr. 3: „Der k.k. Erbstollen, so in Sandgestein bis zu dem mit nr. 4 bemerkten Rosalier Schacht ableinig auf Kosten eines hohen aerari betrieben, in welchen sodann zur Abbauung deren Wassern und dem Kießverhau und Einführung frischer Wettern die Löcherung bemerkt worden, von diesen Schacht aber wird das Feld nr. 5 bis unter die vorliegende alte Huberten in welche auch schon in puren alten Mann der Tagschacht nr. 6 auf 13 Klafter abgeteufet worden, und wegen eingetrunenen bösen Wettern hat eingestellt werden müssen halbscheidlich ab aerario und halbscheidlich auf Kosten samentlicher Gewerkschaft betrieben wird”.

fiesc, pe lângă cea mai mare topitorie, „Maximiliani”, ca de altfel și atelierul de dulgherie destinat întreținerii numeroaselor ansambluri lemnoase. Pe lângă fiecare topitorie a existat un depozit de minereu (Erzkram) și unul de mangan (Kohlschupfen), iar pe lângă topitoria „Caroli” și un depozit de produse finite.

Anii de după 1775, cînd s-a înregistrat declinul lent al topitoriilor de la Dognecea, coincid cu ascensiunea constantă a topitoriilor de la Sasca ce vor ajunge să dețină ponderea cea mai însemnată în producția de aramă a Banatului. Bunul mers al mineritului și metalurgiei la Sasca a fost grav afectat de invazia turcească de la 1788 și de răscoala românilor bănățeni, distrugerile provocate minelor și topitoriilor fiind deosebit de mari și greu de recuperat. Datele statistice ne-o confirmă: dacă cu ocazia vizitei în Banat Born constatase la Sasca în 1770 o producție anuală de aramă de 3000—4000 centenari de aramă, în anii 1793—1801 producția anuală medie a fost de numai 587 centenari de aramă, Sasca pierzîndu-și rolul de frunte deținut pînă atunci în producția bănățeană de aramă¹⁹.

Informațiile prezentate de noi, coroborate cu altele culese din arhivă, dar și pe teren — cu un efort special pentru recuperarea materialului ilustrativ — ne vor îngădui în viitor o reconstituire cît mai amplă și mai fidelă a activității miniere și metalurgice de la Sasca în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

COSTIN FENEȘAN — VOLKER WOLLMANN

ANEXA

Copia

Dise Abschätzung ist geschehen wegen der Ertz Einlösung zum Übernehmen pro Aerario.

Abschätzung

Der zu Saska befindlichen Schmölz Hütten, Kohlschupfen, Erzkremmen, Rosthäuser, Wassergraben, Hüttenmeisters Quartier, Probierers, Hüttenschreibers, wie hoch solche nach stückweise Testirung in Werth stehen.

Maximiliani Hütten

Der Wasser Graben ist 374 K. lang à 1 f.30 x. durch schoder und dam Erden
 561 fl.

¹⁹ C. Feneșan, *Mineritul și metalurgia* ...

Der Auslauf Canal ist lang 48 Kl. gemauert und gewölbet à 5 f.	240 fl.
Das Hütten gemäuer ist lang 13½ kl. breit 8¼ Kl. und mit Fundament 2¼ Hoch wovon eine seite nach der länge und eine nach der Breite ganz gemauet und die übrige 2 seiten bestehen in 8 Feillern dan ein vor Dach unter mairung und ein Probier Laboratorii nach gleiche Lenge Enthalt mit Ratt, Sturm = maur 341/3 Cubick Klfft. à 10 fl.	343 fl. 20 xr.
4 Schmöltz Öfen welche sehr baufällig sind, abgeschätzt pr. 120 fl.	
Die darin befindliche Eisen schlissen 7 Centen à 10 fl.	70 fl.
Dan 4 Eiserne Ofen Thiern à 40 f.	160 fl.
4 Auf Teidt Blatten à 8 fl. 23 x.	33 fl. 32 xr.
Ein Rauchfang beÿ dem Hütten Laboratorii pr.	22 fl.
Daran befändet sich 50 Eisen schlissen	5 fl.
Hierbey 2 Fenster	6 fl.
2 Thiren	3 fl.
Ein Sturtz Boden	5 fl.
Der Schmöltz Dach Stul samt denen 2 Vordachern.	350 fl.
Das Wasser Rath beÿ No.1 et 2	45 fl.
Der Well Baum hiezu	40 fl.
16 Well Ring mit 160 lb. eisen der 1. à 10 xr.	16 fl.
2 Wellzapfen pr.	8 fl.
Der Rath Stamm Beschlag	10 fl.
Das Balch Gerist	25 fl.
Die Gstübstampf	15 fl.
2 Blasbelck mittelmessig	58 fl.
d ^o 2 Neüe pr.	561 fl.

Item das 2-te Gehr Werck

Das Wasser Rath ist werth	30 fl.
Der Wellbaum ist gut	60 fl.
Daran 15 St. Ring wegen 150 lb. à 10 x.	15 fl.
2 Wellzapfen seind mittel messig pr.	10 fl.
Ein Balck Gerist	20 fl.
Die Belck beÿ diesem Gehr Werck	61 fl.
Ingleichen die beÿ No.4	60 fl.
8 Zug Ketten beÿ denen gewicht Kästen 4½ Centen	45 fl.
Die Scarp Maur hintter der Hütten 20 K. lang à 1 f. 30 x	30 fl.
25 27 fl. 52 xr.	

Kohlschupfen

Die 2 Schupfen jede 13 K. lang eine 6K. und die andere 5K. breit, 2½ hoch wovon ein seiten ganz gemauet, die übrigen aber mit 17 Pfeillern, betraget mit Schwöllen maur in Cubick Klfftr. 29" à 9 f.	261 fl. nebst beÿ ist eine Lem Camner 10 Kl. lang 2 K. breit 1¼ hoch, 1 Stuk schwellen Maur pr.	30 fl.
Der Dach Stul auf beeder schupfen		450 fl.
Die Dachung auf der Lem Cammer		110 fl.
		851 fl.

Ertz Kram

Diese ist durchaus gemauret $12\frac{1}{2}$ Kl. lang 6 K. breit mit Fundament 2 Kt. hoch darin 2 Mittel Pfeiler und 2 Gibl Mauer, ausser halb 1 abwaag Camer $2\frac{1}{2}$ Kl. lang $2\frac{1}{2}$ breit $1\frac{1}{3}$ Kl. Hoch und ein Lem Bauen mit gleicher Grösse, Endthalt in Cupick Kft. 36 Kl. à 10 fl. 360 fl.

Der Dach Stull auf diesen Ertz Kram Endthaltet 2 Schütt Böden von Brettern und Pfosten versehen

Dann sind nebstbeÿ 3 Vordächer, mit all diesen Ein Dachung ist werth 580 fl.

910 fl.

Rost = Statt

ist 25 Kl. lang, 6 Kl. breit, 1 Kl. hoch hinterhalb mit einer Gsetten maur und 2 nach der breite $19\frac{2}{3}$ Cubik Kl. à 9 fl. 177 fl.

16 Rost Felder der breite $10\frac{2}{3}$, 3 à 3 fl. 30 x. 37 fl. 30x.

Dise Rost Statt ist mit einem flachen Dach Eingedeckt 160 fl. *k*

374 fl. 20 xr.

4663 fl. 12 xr.

Zimmermanns Wercks Statt

ist $8\frac{1}{2}$ Kl. lang 4 breit 2 Hoch mit 2 Scheitmeür, 2 in Gibl meür betr. $18\frac{1}{3}$ Kl. Cubick zu 12 fl. machet 220 fl. *k*

Ein Rauchfang und herdt pr. 30 fl.

4 eiserne Fenster gatten mit 135 lb. à 7 x. 15 fl. 45 xr.

4 Verglaster Fenster à 4 f. 30 x. 18 fl.

2 d^e kleinere à 2 f. 15 x 4 fl. 30 xr.

Dan 3 Einfache Thurn pr. 4 fl. 30 xr.

und 1 Doppel Thur 2 fl.

2 Kachel Öfen 6 fl.

Dach Stull samt Sturtz Boden 1 200 fl.

500 fl. 45 xr.

Buchhaus

Der Wassergraben bestehet in 80 Kl. Theils in Reinwerk theils in Bhoden à 2 f. 160 fl.

Das Mauerwerckh bestehet durchaus ganz gemauet 8 Kl. lang 5 breit $12\frac{2}{3}$ hoch mit dem Fundament betragt samt dem auslaufgraben samt

Ratt Stamm $13\frac{1}{4}$ Kl. Cubick Klfftr. à 9 fl. 119 fl. 15 xr.

Anbey ist ein Rauchfang und 1 Kleines Cammer pr. 13 fl.

Das Wasser Ratt samt Wellbaum 56 fl.

12 Well Ring mit 120 lb. à 7 f. 14 fl.

2 Wellzapfen 8 fl.

10 Buch Eisen 12 fl. 30 xr.

Das Beschlag an dessen Schissen mit 100 lb. 11 fl.

3 Schlem Herdt, 6 Mell viern, 5 Filtz Run, obste zusammen	43 fl.
Das Dach ist werth samt dem Dach Stull	120 fl.
	556 fl. 45 xr.

Josephi Hütten

Der Einlass Graben ist 22 Kl. gewölbt à 5 f.	110 fl.
Dan 208 Klfft. durch Schoder und dam Erden à 2fl.	416 fl.
Der Auslauf Kanal ist 48 Kl. lang gemauet und gewölbt à 5 f.	240 fl.
Das gemeuer beÿ diser Hütte ist lang 15 Kl. 10 Kl. breit 2 K.	
4 Schuch Hoch, halt in sich 50½ Kr. Cubik à 12 f. betr.	606 fl.
4 Schmöltz Öfen	550 fl.
Daran sind 8St. schlissen à 11 fl.	88 fl.
Dan 4 Öfen Thurn à 40 fl.	160 fl.
4 Eiserne Teidtstein	33 fl. 32 x.
Der Dach Stull ist guten Bindwerk versehen.	950 fl.
Der Well Baum beÿ No. 5 und 6	30 fl.
Dass Wasser Rath	32 fl.
An dem Well Baum seind 26 Well Ring mit 2 Centen	20 fl.
2 Wellzapfen	12 fl.
Der Gstübstam ist werth	13 fl.
Die Rath Stämm	25 fl.
Das Blasbolck gerist	30 fl.
2 Bar gute Belck	170 fl.
Beÿ No. 7 et 8 der Well Baum	60 fl.
habe 19 Ring mit 190 lb.	19 fl.
das Wasser Rath	25 fl.
Balckgerist	35 fl.
2 Wellzapfen	10 fl.
Dan 2 Bar Belck	140 fl.
1 Eiserne Blatten	17 fl.
Dan die Rath Stämm ist werth	10 fl.
	3801 fl. 32 xr.

Ertz Kram

Diser ist lang 11 Kl. 7½ Kl. breit, 2½ hoch mit Fundament durchaus gemauert mit 2 Gibl Mauer auserhalb ist eine abwaag Cammer 2½ Klf. lang 2 Breit 1½ hoch Endthalt Cubick K. 37½ à 11 fl.	412 fl. 30 x.
Das Dach oder Dach Stull ist mit 2 Schütt Boden in Holtz gut, die Dachung mittelmessig	850 fl.
	1262 fl. 30 x.

Kohl Schupfen

Welche 15 Klf. lang 6 brait 2½ hoch mit 7 gemauerten Pfeillen und Schwöllen maier versehen 17½ Klfft., Cubick Klfftr. à 7 fl.	122 fl. 30 x.
Das Dach ist schlecht, der Dach Stull gut.	250 fl.
	372 fl. 30 xr.

Rost == Statt

ist 15 Cl. lang 7 breit $1\frac{1}{2}$ hoch hinterhalb 7 gemauete Pfeiller die nach der Breite 2 seiten woll gemauert betr. Cubick. Cl. 9 à 6 fl.	54 fl.
Hierin befinden sich 12 Rost Felder betr. 8 Cubick Kl. à 3 fl. 30 x.	28 fl.
Das Dach hierauf ist werth	115 fl.
	<u>197 fl.</u>
Beÿ diser Hütte befindet sich ein Hütten Aufseher Quartier, worin 1 Cammer, 1 Zimmer, 1 Küchel, ist werth	160 fl.
	<u>5793 fl. 32 xr.</u>

Caroli Hütten

Der Einlassgraben ist 283 Kl. lang durch schoder und damm Erden à 1 f. 30 x.	424 fl. 30 xr.
Seiten Graben so von einen anderen Thall herkommt durch Cam Erden à 45 x.	225 fl.
Der Auslauf Canal ist gemauert und gewölbt betr. in Clfftr. à 4 f. 30 x. betr.	113 fl. 30 xr.
Die Schmöltz ist durchaus gemauert in $14\frac{1}{2}$ Cl. lang 10 Kl. breit samt fundament $2\frac{1}{3}$ hoch betragt mit Rath Stamm und eine Cam Cammer 41 Cubick Clfftr. à 11 fl. macht	451 fl.
4 Schmöltz Öfen welche sich in guten Standt, betr.	500 fl.
Daran sind 8 Centen Eisen Schlissen à 10 fl.	80 fl.
Der Well Baum No. 9 et 10 pro	30 fl.
Daran sindt 19 Ring mit 190 lb.	19 fl.
Das Rath	20 fl.
Die Rath Stube verschlag pr.	15 fl.
Das Balckgerist	35 fl.
Belck No. 9 Starck abgenützt; No. 10 gut innst, zugartten zusammen.	116 fl.
No. 11 und 12 der Well Bäum	40 fl.
daran sind 12 St. Ring mit 120 lb. à 6 x.	12 fl.
4 Wellzapfen	30 fl.
Ein Wasser Rath	40 fl.
1 Rath Stube	10 fl.
Das Balckgerist	25 fl.
4 Blasbelck pr.	108 fl.
2 Teidtstein Eisen	16 fl. 46 xr.
1 der grösserer	16 fl. 46 xr.
Der Dach Stul beÿ diser Hütte ist gut die Eindekung sehr abgenutzt	650 fl.
4 Pfeiller beÿ dem Rein werck 6 Cubick Clft. à 8 f.	48 fl.
<i>Ertz Cram</i>	
Das Maurwerck ist lang $13\frac{1}{2}$ Cl. $7\frac{1}{2}$ breit samt fundament hoch $2\frac{1}{2}$ Cl. durchaus gemauert mit den 2 Gibln und Stiegen darinen 3 Pfeiller Endhalt 42 Cubik Cl. à 10 f. 30 x.	441 fl.
Daran ist ein Kupfer Depositorium 7 K. lang 5 K. breit $1\frac{1}{2}$ hoch ganz gemauert mit $6\frac{1}{2}$ Cubik Cl. à 7 f. 30 x.	48 fl. 45 x.
<i>NB. die 9-erkammer ist aerarialisch;</i>	
anbeÿ ist ein abwaag Cammer 2 Cl. lang 2 breit $1\frac{1}{2}$ hoch Cubik Cl. $2\frac{1}{2}$ à 9 f.	22 fl. 30 xr.
Item das Erz Cram Dach ist werth	750 fl.
Ingleichen das Dach beÿ dem Kupfer Depositum.	62 fl.
Dan das vor Dach beÿ der Probe Cammer und neben der Hutten	60 fl.
	<u>1383 fl. 15 xr.</u>

Kohlschupfen

ist lang 12 Cl. breit $6\frac{1}{2}$ Cl. 2 Cl. Hoch mit 5 gemauerten Pfeillern und Schwöllern betr. 12 Cubik Cl. Maur à 10 fl. 120 fl.
 Der Dach Stull ist gut, aber die Eindeckung ist Schlecht dermallen werth . . . 280 fl.
 Hierbey befindet sich ein alte Blasb. Cammer welche werth ist 20 f.
 420 fl.

Rost = Statt

iat lang 24 Cl. in unfang $1\frac{1}{2}$ Cl. hoch halt 9 K. Cubik à 7 f. 63 fl.
 8 Rost Felder betragen $5\frac{1}{3}$ Cl. Cubik à 3 f. 16 fl.
 Bey diesen Hütten befindet sich ein Oberschaffers Quartier
 Ein welches bestehet in 2 Zimmer, 1 Kuchel, das Dach Stull Holtz ist gut die eindeckung ist mittelmessig und ist werth 160 fl.
 Ingleichen ist bey diser Hütte ein Wacht Heisl welches werth ist 85 fl.
Garr Herdt
 Dise ist 9 Cl. lang $4\frac{1}{2}$ breit $2\frac{1}{2}$ Hoch betr. samt die Ratt Stamm auslauf Kanal in der Cubik 26 Clfftr. à 11 fl. 286 fl.
 Der Treib Herdt samt Rauchfang noch in guten Standt 140 fl.
 Die Ratt Stube verschlag 10 fl.
 Das Wasser Rath 40 fl.
 Dan der Well Baum 40 fl.
 15 Wellring mit 150 lb. à 10 f. der Ct. 15 fl.
 2 Wellzapfen 15 fl.
 Das Blasbalckgerist 12 fl.
 Der Dach Stull samt Eindeckung ist werth 150 fl.
 Ein drathenes gater ober dem Rauchfang 13 fl.
 Dan Ein Eiserner gater beym schlauch 4 fl.
 Dan so auch 3 Eisserne Blatten pr. 21 fl.
 746 fl.
 Ein gemaurter und gewölbter Canal durch den Garherdt 13 Cl. lang à $3\frac{1}{2}$ f. . . .
 42 fl. 30 xr.

Johannj Hütten

Das Hütten Gemäur ist lang $13\frac{1}{2}$ Cl. $9\frac{1}{2}$ breit $2\frac{1}{2}$ Cl. hoch macht 46 Clfftr. à 11 f. samt R. Stube 506 fl.
 Der Wassergraben ist lang 212 Cl. à 2 f. 424 fl.
 Der Wassergraben ist lang 212 Cl. à 2 f. 424 fl.
 Der Auslauf Kanal Theils 22 Kl. gemauert und gewölbt à 5 f. 110 fl.
 12 Kl. gemauert und mit Holtz überlegt à 3 fl. 36 fl.
 4 Schmöltz = Öfen seindt werth 200 fl., sind baufällig
 7 Centen schlissen Eissen à 10 f. 70 fl.
 Der Dach Stull hierbey ist mittelmessig 560 fl.
 Der Well Baum No. 1 et 2 ist werth 30 fl.
 Dan das Wasser Rath 40 fl.
 so auch das Balckgerist 20 fl.
 Die Rath Stube verschlag 10 fl.
 16 Wellring 160 lb. 16 fl.
 Dan 2 Wellzapfen 12 fl.
 Der Gstüb Stampf ist werth 10 fl.

Beÿ No 3 et 4 ist das Rath abgenitzt

Ein Neuer Wellbaum vorrätig	30 fl.
12 Wellring mit 120 lb.	12 fl.
2 Wellzapfen pr.	10 fl.
4 Bare sehr abgenutzte Blasbeck mit zug Ketten und Beschleg, zusammen	
. 264 fl.	
Dan das Balckgerist	15 fl.
	<u>2375 fl.</u>

Erz Cram

Diser ist 13 Cl. lang 6 breit und von Regl. Wend dann sauln und Schrodterckh, das Dach Stull Holtz ist gut, die Dachung sehr abgenutzt.

Dan mit einen Vordach 300 fl.

Kohlschupfen

ist 12 Cl. lang 5 breit ist von Stätzen und Schrodterckh, der Dach Stull ist gut aber die Eindeckung ist gänzlich abgenutzt 200 f. Dan befinden sich beÿ diser Hütte 4 Rostfelder, sind werth 10 fl. Dan ist annoch ein Oberschmöltzers Quartier beÿ diser Hütte besteht in 1 Zimmer, 1 Kuchl, 1 Cammer, 1 Speiss von Rign und Flechtwerckh, die Eindeckung ist mittelmessig zusammen 130 fl.

Das Wacht Haus besteht in 2 Zimmer ist durchaus mit Lem gemauert die Dachung ist mittelmessig, ist dermalen werth 150 fl.

3165 fl.

20620 fl. 59 xr.

Hüttenmeisters Quartier

ist abgeschätzt worden um 1500 fl.

Das Probierers d^o 1500 fl.

und das Hüttenschreibers d^o 700 fl.

3700 fl.

24320 fl. 59 xr.

Saska, den 29-t Aug. 781.

Peter Korb m.p.
Zimmermeister
Jos. Schiessler m.p.
Maurermeister

Math. Fierlinger m.p.
Zeugschreiber
Pr. Kayl. Königl. Berg Amt alda

Leopold v. Elzenbaum m.p.
Bergmeister
Franz Preiser m.p.
Hüttenmeister
Franz Bachmann m.p.
Probirer
Jo. Dietrich m.p.
Markscheider

Explication.

Nr. 1. Der Alte 19. Nothelfer Stollen v. Das
 Nigge Entzissen. 2. Das Ausleeren aus
 Nichten. 4. Das Neben Entzissen welches
 demahlen aus mangel der Riller Aehel.
 5. Der untergubad Stollen. 6. Das flache.
 übersich brechen.

Vorhanden Stand		
Nr. 1. Der Alte 19. Nothelfer Stollen	20	
2. Das Ausleeren aus Nichten	19	
3. Das Neben Entzissen welches demahlen aus mangel der Riller Aehel	18	
4. Der untergubad Stollen	17	
5. Das flache übersich brechen	16	
6. Das flache übersich brechen	15	
7. Das flache übersich brechen	14	
8. Das flache übersich brechen	13	
9. Das flache übersich brechen	12	
10. Das flache übersich brechen	11	
11. Das flache übersich brechen	10	
12. Das flache übersich brechen	9	
13. Das flache übersich brechen	8	
14. Das flache übersich brechen	7	
15. Das flache übersich brechen	6	
16. Das flache übersich brechen	5	
17. Das flache übersich brechen	4	
18. Das flache übersich brechen	3	
19. Das flache übersich brechen	2	
20. Das flache übersich brechen	1	

Maas Slab

Der 19. Nothelfer Stollen

Pl.II. — Planul orizontal și profilul galeriei „14 Nothelfer“ de la Sasca.

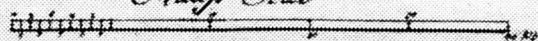
Explication:

Als die alte vermaunte Agatha & Elisabetha lag
Schacht, 2. Der yübau Stollen, 2. Das
Auslenken aus Solchen unter dem Schacht
Nur 3. 4. erbauet worden

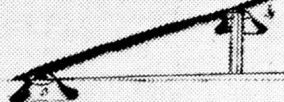
Severchen Stand.	Loos
Herr Anzeim & Zettler Schürfer	10
„ & Brandenburg	20
„ Kammiger Bertheim	1
Herr Schönthal	1
„ Haudtman & Pügler	1
„ & Jabor	1
Agatha Unverant	1
„ Elisabetha Schaidm	1
Herr & Künze	1
„ Frank	1
Unterwiesenthaler Vath	1
Herr & Schmeisorg	1
„ Ambschrei: Kuglman	1
„ Dorday	1
„ Schimelbach	1
„ Lönkhard	1
„ Johan Ludwig	1
Herr Anzeim: Meyer	1
Summa	100

Maaß Stab

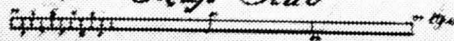
Explication:

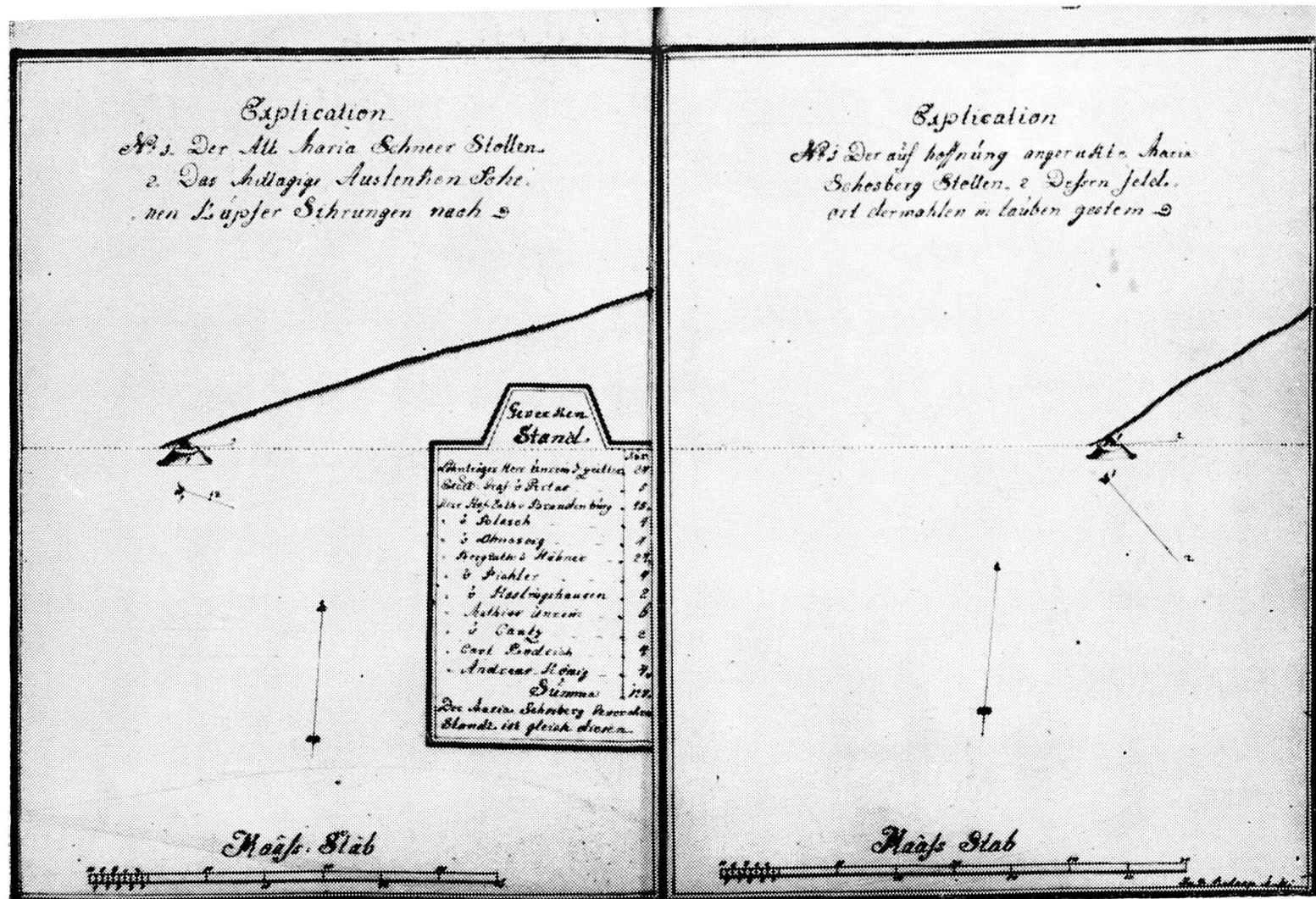
Als der Laurentij Tag Schacht, 2. Das
Külagige auslenken aus Solchen, 2. Der
untere yübau. Stollen

Severchen Stand.	Loos
Joseph Vöf	10
Herr Augustin & Hubm	20
„ Haudtman & Pügler	1
„ Anzeim & Zettler	1
„ Schmeisorg	1
„ Daniel: Niell	1
„ Gregori: Sluga	1
„ Jörg: Steinmeyer	1
„ Mihaj: Stroganoff	1
„ Michael: Klenkharth	1
„ Anton: Schverdzap	1
Summa	100

Maaß Stab

Pl. IX. — Planul orizontal și profilul galeriei „Alt Maria Schnee” și „Maria Schosberg”.

AUSKÜNFTE ÜBER DAS SASCA-ER BERG- UND HÜTTENWESEN WÄHREND DER ZWEITEN HÄLFTE DES XVIII. Jh.

(Z u s a m m e n f a s s u n g)

Das Grubenrevier von Sasca und seiner Umgebung begann schon in der Mitte des XVIII. Jahrhunderts eine wichtige Rolle zu spielen was nicht nur aus der Tatsache, daß dort schon 1747 eine Schmelzhütte stand, sondern auch im Vorhandensein (seit 1754) eines eigenen Bergamtes ersichtlich ist.

Die in Betriebnahme einer großen Zahl „segensreicher“ Grubenbaue wird durch zwei Gruppen von Grubenkarten (eine aus dem Jahre 1760, als im Banat die ersten größeren Markscheidearbeiten durchgeführt wurden und die andere aus den Jahren 1771–1772) eindeutig veranschaulicht. Die montangeschichtlichen Deutungsmöglichkeiten dieser Grubenbilder sind um so größer, da die meisten Karten aus der ersten Gruppe auch den „Gewerkenstand“ (d.h. die Liste der sich an der Grube beteiligenden Besitzer) verzeichnen und andererseits in ihren Erläuterungen auf das Alter und Beschaffenheit der Grube Bezug machen. Weitere Ergänzungen zum Bild des Bergbaubetriebes von Sasca bringen die kurzen „Berichte“ der zweitgenannten Gruppe von Grubenbildern, welche sich schon auf weiter ausgedehnte Grubenfelder aus der Umgebung von Sasca beziehen.

Die Schmelzanlagen von Saca, die zum Teil auch in zeitgenössischen bergmännischen Visitationen und Reisebeschreibungen (von Born, Grisellini, Esmark u.a.) den Gegenstand fachmännischer Erfahrung bildeten, werden aufgrund einer 1781 dort unternommenen Konskription anlässlich der Übergabe des Werkes an das Ärar, eingehender besprochen. Das Aufzählen der in der Konskription abgeschätzten „Maximiliani“, „Josephi“, „Caroli“ und „Johanni“—Hütten, macht uns — selbst wenn auch nur lückenhaft — einen Überblick in die damaligen Verhüttungsverfahren, möglich.

INFORMAȚII PRIVIND PREGĂTIREA CELEI DE-A TREIA CĂLĂTORII A LUI IOSIF AL II-LEA ÎN BANAT

În cea de-a doua jumătate a veacului al XVIII-lea monarhia habsburgică a fost teatrul unor cuprinzătoare reforme și experimente menite să modernizeze și să adapteze diferitele sectoare ale vieții interne realităților și necesităților existente, a fost epoca desemnată în istoriografie drept „perioada de reforme tereziană și iosefină” (das thesesianische und josephinische Reformzeitalter). După asocierea la domnie a lui Iosif al II-lea reformele întreprinse pînă atunci de Maria Tereza cu destul de mutlă circumspecție, uneori chiar după multe ezitări, au dobîndit o incisivitate și radicalizare care au dus la apariția a numeroase divergențe de păreri și fricțiuni între cele două curente dominante la Curtea vieneză: cel format de anturajul cu vederi moderate din jurul împărătesei-mamă (Kaunitz, Haugwitz, Königsegg) și cel reprezentat de generația novatoare de oameni de stat și economiști din jurul tînărului împărat (Zinzendorf, Sonnenfels, Greiner). Corespondența dintre Maria Tereza și Iosif al II-lea ne permite cunoașterea amănunțită a divergențelor de opinii, nu numai în privința unor probleme principiale de guvernămînt, dar și asupra metodelor și rolului rezervat monarhului în conducerea statului¹.

Iosif al II-lea a înțeles că succesul reformelor preconizate depinde în mare măsură de cunoașterea exactă a realităților existente în monarhie, prezentate insuficient și adeseori denaturat în situațiile și rapoartele oficiale. Convins de necesitatea contactelor directe cu provinciile supuse coroanei habsburgice și cu cei ce le administrau, tînărul monarh reformator n-a pregetat să întreprindă călătorii lungi și obositoare, mai ales în ținuturile îndepărtate de centrul imperiului. Predilecția pentru călătorii a lui Iosif al II-lea l-a îndemnat mai tîrziu pe ministerul Prusiei la Viena să exclame cu malițiozitate, că împăratul își guvernează statul mai mult din trăsura de poștă². Într-o scrisoare adresată împărătesei-mamă Iosif al II-lea i-a

¹ Cf. A. Arneth, *Maria Theresia und Joseph II. Ihre Correspondenz sammt Briefen Joseph's an seinen Bruder Leopold*, vol. I—III, Viena, 1867.

² P. Mitrofanov, *Joseph II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit*, vol. I, Viena, 1910, p. 93.

expus pe larg importanța pe care o acorda vizitelor și călătoriilor de studiu, deși păstra suficiente rezerve în privința efectelor lor practice. Tânărul Iosif ni se dezvăluie ca un monarh luminat, pătruns de importanța participării sale nemijlocite la conducerea afacerilor statului, la rolul său de adevărat „părinte al patriei”³.

Între călătoriile efectuate de Iosif al II-lea în diferite provincii ale imperiului s-au înscris cele 3 itinerarii prin Banat în anii 1768, 1770 și 1773.

Banatul aceluși timp a reprezentat pentru conducerea monarhiei nu numai o importantă poziție politico-militară, ci în același timp un câmp propice de experimentare a noilor reforme și o sursă rentabilă de venituri economice. În Banat cercurile vieneze conducătoare au găsit condiții deosebit de favorabile spre a aplica în practică — atât în domeniul politic, cât și în cel economic — preceptele mercantilismului într-o provincie depinzând nemijlocit de puterea imperială. Aici pot fi sesizate uneori cu mai multă claritate tendințele și țelurile politico-economice ale statului decât în provinciile în care orientarea mercantilistă a guvernanților a putut influența și transforma numai pînă într-un anumit grad realitățile deja existente⁴. Pe bună dreptate Banatul poate fi considerat — din punctul de vedere al îmbinării teoriei cu practica — drept „o provincie de experiment și de succes a mercantilismului”⁵.

Tocmai pentru a se pune la curent cu starea de lucruri din Banat — îndeosebi în privința activității organelor administrative — și spre a putea decide asupra măsurilor celor mai adecuate, Iosif al II-lea a întreprins prima sa călătorie aici în vara anului 1768. Din dorința de a avea posibilitatea unei informări cât mai obiective asupra realităților bănățene, autorităților provinciale li s-a interzis pregătirea oricărei festivități de primire a monarhului și li s-a ordonat în același timp să nu repare drumurile „deoarece Maiestatea Sa intenționează să întreprindă călătoria în cea mai mare parte pe jos”⁶. Între 20 aprilie și 18 mai 1768 Iosif al II-lea a parcurs

³ A. Arneth, *op.cit.*, vol. III, p. 359: „...les voyages, je les trouve de nécessité absolue pour un souverain et il est indispensablement nécessaire que politiquement, civilement et militairement on aille voir soi-même ce qui se fait. Ce n'est pas que je suis assez fou de croire, que par sa présence et inspection on remédiera à tous les défauts; mais même pour quelques-uns il en vaut la peine et quoique nous voyons les choses masquées et par leur bon côté, néanmoins, en y retournant plusieus fois, on en voit la différence, on écoute les plaintes, on apprend à connaître des sujets pour employer à l'avenir, ou juger des actions des autres, l'on voit le terrain et les lieux physiques et l'on juge enfin du plus au moins de capacité, zèle de ses ministres, en arrangeant cela avec l'économie nécessaire et dénuée des préjugés antiques qui faisaient accroire aux souverains qu'ils gouvernaient avec gloire et dirigeaient par eux-mêmes les rênes du gouvernement, alors qu'ils n'avaient rien vu, ni appris, que par des yeux d'autrui et par des ouï-dire et qu'un monarque avait fait assez quand il jouait son rôle de fantôme de gloire. Moi, au contraire, je crois que son devoir est tout autre chose et qu'il doit prendre le train d'un particulier, pour ne pas faire plus de mal par ses voyages à ses peuples, que le bien, qu'ils pourraient tirer de sa présence”.

⁴ S. Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert* (în col. „Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission”, 17), München, 1967, p. 7.

⁵ J. Kallbrunner, *Deutsche Siedlung in Serbien im 18. Jahrhundert*, în „Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung”, II, Leipzig, 1931—1932, p. 31.

⁶ L. Böhm, *Geschichte des Temeser Banats*, vol. I, Leipzig, 1861, p. 266.

cea mai mare parte a Banatului, analizînd cu spirit critic cele văzute⁷. Monarhului nu i-au rămas ascunse dezordinea, intrigile și incompetența care împiedicau activitatea normală și eficientă a administrației provinciale „Totul este aici în cea mai nemulțumitoare stare și dezunire; intrigile împiedică serviciul și într-adevăr nu se întîmplă nimic ca, ceea ce unul aprobă, să nu fie dezaprobat de către ceilalți”. Plin de nemulțumire împăratul a constatat în continuare: „Astfel nu poate să rămînă, ori totul se distruge. Sînt necesari administratori și consilieri mai buni, căci cei dintîi sînt foarte neexperimentați și supraîncărcați cu scripte, iar ceilalți sînt capete obtuze, cu vedere scurtă, găsindu-se tot timpul în ceartă și dezordine”⁸. La scurt timp după vizita în Banat Iosif al II-lea s-a plîns într-o scrisoare adresată fratelui său Leopold de starea de lucruri găsită acolo: „Ce dezordine am văzut; iar eu revin în întregime încărcat de plîngeri și însărcinat să prezint M.S. o imagine rea a administrațiilor și locurilor care există aici. Acestea sînt provincii atît de îndepărtate de centru (Iosif al II-lea se referă la Banat și Slavonia — n.n.), încît aproape că sînt uitate”⁹. În urma călătoriei Iosif a prezentat împărătesei un voluminos memoriu în care erau trecute în revistă toate sectoarele vieții publice, precum și măsurile ce urmau să fie întreprinse pentru redresarea situației. Memoriul constituie un veritabil program de guvernare a Banatului, trasînd direcțiile pe care Iosif a căutat și, în parte, a reușit să le urmeze aici, însă abia după moartea mamei sale¹⁰.

În mai 1770 Iosif al II-lea a întreprins cea de-a doua călătorie în Banat¹¹, amănuntele căreia sînt încă foarte puțin cunoscute. Se pare, că nemulțumit de evoluția lentă a transformărilor ordonate cu ocazia primei vizite, împăratul a ținut să revină inopinat în Banat, spre a se informa cît mai obiectiv și a putea elabora măsurile de îndreptare a situației.

La începutul anului 1772 Iosif al II-lea a fost din nou preocupat de planurile unei călătorii de inspecție în Banat, în timpul căreia — pe lîngă examinarea modului de aplicare a măsurilor ordonate în timpul călătoriilor anterioare — ar fi urmat să se informeze direct asupra graniței militare bănățene înființate cu puțin timp în urmă. Se pare, că pe lîngă aceste rațiuni de ordin intern împăratul a dorit — întreprinzînd călătoria

⁷ Itinerarul amănunțit al călătoriei la J. Szentkláray, *Száz év Délmagyarország újabb történetéből (1779-től napjainkig)*, Timișoara, 1879, p. 202, nota 1; cf. și A. Arneth, *Geschichte Maria Theresia's*, vol. VII, Viena, 1876, p. 462.

⁸ J. Szentkláray, *op.cit.*, p. 205 și urm.: „Alles ist in grössten misvergnügen, uneinigkeit hier, intriguen thuen dem dienst verhindern, es geschiehet wirklich gar nichts, was einer aprobirt, das desaprobiren die anderen”: „so kann es nicht bleiben, oder es gehet alles zu grund. Bessere Verwalter und rätthe, den erstere sind sehr ohnerfahren und mit Schreibereyen überhäuft, andere in zank und unordnung, dicke Köpfe und ein kurtzes gesicht”.

⁹ A. Arneth, *Maria Theresia und Joseph II*, vol. I, p. 220; „Que j'ai vu de désordre et je reviens tout rempli de plaintes et chargé de faire à S.M. un vilain tableau des administrations et des places qui y existent. Ce sont des provinces si éloignées du centre qu'on les oublie presque”.

¹⁰ J. Szentkláray, *op.cit.*, p. 206 și urm.; cf. și A. Arneth, *Geschichte Maria Theresia's*, vol. X, Viena, 1879, p. 123 și urm.

¹¹ Itinerarul călătoriei la J. Szentkláray, *op.cit.*, p. 221, nota 1.

proiectată în Banat, Transilvania și Maramureș — să sondeze la fața locului asupra cărora dintre teritoriile învecinate (Oltenia, Bucovina, Galiția) ar fi urmat să se concentreze eforturile diplomatice și militare ale monarhiei hieci, pentru a le aduce sub stăpînirea bicefală¹².

Planurile și pregătirile de călătorie, alături de itinerarul comunicat autorităților bănățene în martie 1772, ne dezvăluie cu destulă claritate intențiile împăratului: el urma să intre în Banat pe la Caransebeș, să viziteze satele românești de graniță pînă la Mehadia, apoi, trecînd prin Almăj, să inspecteze granița militară germano-bănățeană, călătoria încheindu-se cu o scurtă ședere la Timișoara¹³. Itinerarul și durata călătoriei desfășurate în a doua jumătate a lunii mai 1773 au fost însă sensibil diferite de proiectul din martie 1772¹⁴. Se pare, că împăratul a considerat oportună o ședere mai lungă și vizitarea mai multor localități din Banat — inspectate și în timpul celor două călătorii precedente — spre a se edifica asupra transformărilor survenite și spre a sesiza noi elemente apărute între timp (în special problemele legate de granița militară bănățeană).

Instrucțiunile date cu ocazia pregătirii călătoriei sînt deosebit de amănunțite și de interesante, dezvăluind încă o dată concepțiile lui Iosif al II-lea în privința modului de desfășurare a vizitelor de lucru și implicit asupra utilității contactului nemijlocit cu realitățile din imperiu¹⁵. Comitatelor, districtelor, funcționarilor sau comunităților religioase li s-a interzis organizarea oricăror festivități de primire sau ținerea unor cuvîntări de bun venit, dar și a altor manifestări oficiale de onorare a persoanei împăratului (trasul clopotelor, salve de onoare etc). Potrivit instrucțiunilor monarhul urma să înnopteze la hanuri, în casele țărănești, în clădirile fiscale sau în casele parohiale și numai în cazuri cu totul excepționale la castele, curți nobiliare sau în locuințele ofițerești. Instrucțiunile subliniau, că împăratul nu va accepta să fie găzduit de nici un stăpîn de pămînt și nici nu va accepta să fie însoțit de acesta în timpul călătoriei. În comi-

¹² C. Sassu, *Sumară caracteristică a directivelor politice tradiționale habsburgice și a programului de guvernămînt al împăratului Iosif al II-lea spre a servi drept introducere la Jurnalul său de călătorie din Banat în anul 1773*, în *ArhOlt*, an VII, nr. 39—40, sept. — dec. 1928, p. 389.

¹³ Cf. *anexa I*.

¹⁴ Itinerarul celei de-a treia călătorii în Banat, la J. Szentkláray, *op.cit.*, p. 221, nota 3: Timișoara, Jebel, Șipet, Berzovia, Bocșa, Fizeș, Ferendia, Jamul Mare, Virșeț (Vrșac, în R.S.F. Iugoslavia), Alibunar, Vlakovac, Neudorf, Ban. Novo Selo, Pančevo, Kovin, Dubovac, Vračevgaj, Bela Crkva (toate în R. S. F. Iugoslavia), Slatina-Nera, Sasca Montană, Sasca Română, Bozovici, Mehadia, Cornea, Teregova, Slatina-Timiș, Caransebeș. După vizita în Transilvania Iosif al II-lea s-a reintors în Banat și a inspectat granița militară pe itinerarul Caransebeș, Mehadia, valea Almăjului, granița germano-bănățeană, Pančevo, Timișoara.

¹⁵ Cf. *anexa I*; vezi și J. Szentkláray, *op.cit.*, p. 221, nota 3, unde sînt publicate cîteva din dispozițiile de pregătire ale călătoriei din 1773. Pentru desfășurarea călătoriei, cf. C. Sassu, *Journal der Reise S-er Majlt. des Kaisers durch Hungarn, Bannat, Siebenbürgen und die Marmoross von 1773*, în *ArhOlt*, an VII, nr. 39—40, sept. — dec. 1928, p. 425—440, cu traducerea românească la I. Negru, *Contribuție la cunoașterea Banatului (Jurnalul de călătorie din 1773 al Împăratului Iosif al II-lea)*, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, Buletin istoric, an XI, iul. — aug. 1943, p. 69—110 (publ. și în vol. „*Banatul de altădată*”, I, Timișoara, 1944) și Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, (ed. D. Mioc), București, 1969, p. 196—199 și p. 317.

tate și în districte suveranul urma să fie însoțit de un funcționar local, bun cunoscător al ținuturilor și al problemelor acestuia. Pe teritoriul graniței militare comandantul, cît și alți ofițeri, buni cunoscători ai situației, urmau să-l informeze pe monarh în privința tuturor problemelor ivite. Potrivit instrucțiunilor trimise autorităților bănățene, în timpul vizitei monarhului fiecare militar sau civil avea libertatea de a-i prezenta plîngerile și doleanțele sale, însă în scris și sub semnătură, anonimele nefiind luate în considerare „deoarece nimănui nu-i este interzis să aducă adevărul la cunoștință, dar sub propriul nume”¹⁶.

În instrucțiuni s-a subliniat deasemenea, că pentru paza persoanei împăratului nu era necesară stabilirea unor posturi și patrulare de pază în locurile în care nu erau încartiruite trupe regulate sau de graniță. La frontieră și în trecătorile de acolo urma să fie trimis un detașament de 30 de soldați conduși de un ofițer, chiar dacă acolo nu existau unități militare¹⁷. Instrucțiunile interziceau cu desăvîrșire autorităților lărgirea și repararea drumurilor sau construirea altora noi, recomandîndu-se numai astuparea gropilor mai mari și repararea sumară a podurilor, deoarece împăratul dorea să inspecteze în starea de atunci „toate ținuturile, la fel satele de graniță din stînga și din dreapta drumului sau alte lucruri notabile, în special însă acele localități în care ar exista litigii între administrația militară și cea provincială”¹⁸. Caii necesari călătoriei urmau să fie dintre cei obișnuiți, puși la dispoziție fie de administrația civilă, fie de cea militară, însă în așa mod, încît să nu se producă perturbări în desfășurarea normală a activităților. La fiecare popas de noapte urma să fie prezent un reprezentant al autorităților militare sau civile, care să rezolve plata cailor și a alimentelor folosite (conform listelor publicate în *anexa I*). Reprezentantul autorităților trebuia să se îngrijească de aducerea țăranilor cu caii necesari din localitățile cele mai apropiate de itinerarul călătoriei „pentru ca țăranul să nu lipsească prea mult de la gospodăria sa”. În același scop țăranii urmau să fie convocați cu cel mult o zi înainte de sosirea împăratului, fiind lăsat pe seama lor modul de a mîna caii. Pentru calul pus la dispoziție fiecărui țăran trebuia să i se plătească cîte un florin¹⁹.

¹⁶ *Anexa I*: „nachdeme keinem mit unterstellten Namen die Wahrheit beizubringen verwehret ist”.

¹⁷ În pofida măsurilor de securitate luate în timpul vizitei lui Iosif al II-lea în Banat s-au produs numeroase „atacuri ale lotrilor și excese” (Räuber Einfälle und Excesse), iar la scurt timp după aceea 2 soldați din regimentul de garnizoană și un dragon din regimentul Savoia au fost împușcați de către „răufăcători” (Bösewichter), în ciuda dispozițiilor de urmărire a lotrilor date de generalul Mitrovsky, comandantul militar al Banatului, „mai ales în regiunile deosebit de periculoase și muntoase ale Almajului” (versonderlich in den gefährlichst und gebürigten Gegenden der Allmasch), cf. *anexa II*. Pentru semnificația socială a activității lotrilor, cf. A. Țintă, *Lotria, formă de luptă a poporului din Banat împotriva stăpînirii habsburgice*, în „Studii”, XI (1959), nr. 3, p. 169–192; pentru viața și activitatea comandantului militar al Banatului, generalul conte Maximilian Joseph Mitrovsky, cf. C. Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, vol. 18, Viena, 1868, p. 391–392.

¹⁸ *Anexa I*: „alle Gegenden, des gleichen die rechts und links liegende Gräniz Dörfer oder andere Merkwürdigkeiten, insbesondere aber diejenige Orte, wo es etwa zwischen dem Militari und Provinciali Anstände giebt”.

¹⁹ *Anexa I*: „damit der Bauer nicht lang von seiner Würthtschaft entfernt bleibe”.

Călătoriile lui Iosif al II-lea în Banat, cu mai puține rezultate practice decât se scontase, constituie — prin materialul documentar, în cea mai mare parte inedit, păstat în arhivele vieneze — un însemnat izvor de cunoaștere a realităților bănățene din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea și a preocupărilor Curții vieneze de a transforma Banatul într-un teritoriu cât mai rentabil pentru coroana austriacă.

MIHAIL P. DAN — COSTIN FENEȘAN

ANEXA

I

COPIA

Eines vom Hochlöblichen Hofkriegsrath an das Temesvarer General Commando herabgelassenen Rescripts de dato 17-ten Martii 1772.

Es seynd Seine Majestät der Kaiser allergnädigst entschlossen im heurigen Jahre eine Reise durch Hungarn nacher Siebenbürgen und von dannen wieder zurück durch das Temesvarer Banat und Hungarn vorzunehmen und bey dieser Gelegenheit die im Banat befindliche Troupen in Augenschein zu nehmen.

Die beeden Anschlüsse enthalten in sich nebst der Route, welche Seine Majestät zu nehmen gedenken, zugleich auch das Gefolg und übrige zu dieser Reiss bestimmte Personale nebst der Anzahl der Wagen, Zug-und Reit-Pferden und denen übrigen Erfordernüssen.

Der Tag des Aufbruches von hier ist zwar dermalen noch nicht vestgesetzt, es wird aber solcher dem General-Commando, wie demjenigen in Hungarn und Siebenbürgen, annoch in Zeiten bekant gemacht werden, es geschieht ins besondere unter einem die Vorkehrung, damit dem General Commando von demjenigen in Siebenbürgen der Tag an welchem Seine Majestät aus der letzten Siebenbürgischen Station aus-und in das Temesvarer Banat eintreten, vorläufig angezeigt werde, es hat also auch das General Commando mit jenem in Siebenbürgen derowegen das behörige Einvernehmen zu pflegen, es wird als dann, weil die Stationen und Rasttäge, so wie sie angemerkt seynd, immer vestgestellt, bleiben hienach die Verhältnus der Eintrefung und des Aufenthalts an jeden Ort ganz leicht und sicher sich bestimmen lassen, es muss nur das General Commando, wann Seine Majestät aus dem Temesvarer Banat abgehen und den Hungarischen Boden im Rückweg wieder betreten, hievon dem General Commando in Hungarn die gleichmässige Notification zeitlich zukommen machen.

Dasjenige, was nach Seine Majestät dem Hofkriegsrath eröffneter allerhöchsten Gesinnung wehrender Reise beobachtet und in Vollzug gesezt werden muss, bestehet in folgenden :

1-mo Müssen die Pferde nach der obenverwalrten Lista und der Verschiedenheit der Stationen entweder vom Land, oder vom Militair bestellet und angeschaffet werden, damit jedoch die Regimenter in ihrem Ausrückungs-Stand nicht gar zu sehr geschwächt werden, so seynd von solchen so wenig Pferde, als möglich, und nur so viele als sie leicht entbehren können, hie und wider zu nehmen, die übrige aber haben pur aus Land-Pferden zu bestehen, welche, da Seine Majestät ohnelin nur einen Schritt reiten, bloss sicher seyn und den Mann leiden müssen; zu Caransebes, wie auch sonst in Banat müssen Reitpferde bestellet werden, damit Seine Majestät die allda liegende Troupen in Augenschein nehmen können.

2-do Weil Seine Majestät durchaus reiten, so muss denenjenigen, welche allerhöchst dieselbe von Station zu Station führen, sie mögen vom Militari oder Civili seyn, aufgetragen werden, dass es eben nicht nöthig seye, den besten und geradesten Weeg einzuhalten, dass

vielmehr der Bedacht darauf genommen werden solle, um Seiner Majestät so viel möglich alle Gegenden, des gleichen die rechts und links liegende Gräniz-Dörfer, oder andere Merkwürdigkeiten, insbesondere aber diejenige Orte, wo es etwa zwischen dem Militari und Provinciali Anstände giebt, recht besichtigen zu machen.

3-tio Die Commandanten der Gräniz-Miliz werden Seine Majestät vom Anfang bis zum Ende ihres Numero begleiten, desgleichen die in der Kauntnuss von der Lage und den übrigen Umständen an den Gränzen am besten bewanderte und nach Maass, als sie auf den Cordon gestanden seynd, bekante Officiers, die Seine Majestät von allen immer vorfallenden Sachen die kürzeste Auskunft geben können.

4-to In dem innern Theil des Lands, wo keine Troupen oder Gränizer in denen Ortschaften sich befinden, ist keine Wacht nöthig, dort aber, wo deren einige ohnedeme vorhanden seynd, werden allezeit etwelche Mann von dem Herrn Feldmarschall-Lieutenant Graf Nostitz zu der Bagage und denen Wägen commandiret werden, wohingegen an die äusserste Gränzen und Pässe, wenn nicht ohnehin Troupen allda befindlich wären, einige Mannschaft zu beordern ist, welche 1 Officier und 30 Köpfe bestehen könnte.

5-to Die Quartiere werden Theils in Würst und Bauern Häusern oder Cameral-Gebäuden und Pfarr-Höfen genommen, die Schlösser, Herrschafts-Gebäude oder bewohnte Officiers Quartieren hingegen, auf eine Nacht nur, nicht bezogen werden, es könnte, wenn einige Nacht-Stationen zu verändern notwendig wären, solches unbedenklich geschehen, nur hätte das General Commando solches in Zeiten anzuzeigen.

6-to Haben nirgendswo weder von Comitaten noch Magistraten oder geistlichen Communitäten Anreden oder Bewillkommungen zu geschehen, ferner alle andere Ehren-Bezeugungen, Glockenläuten, Schiessen und andere dergleichen öffentliche Sachen zu unterbleiben, aller-massen dann auch Seine Majestät von keinem Grundherrn sich weder bewirten, noch begleiten lassen werden; ausgenommen Districtweise von einem beständig im Comitatus oder District wohnenden und wohlbekannten Officianten.

7-mo Dürffen die Wege an keinem Ort nirgends eingerichtet, sondern nur, wie es all-jährlich gewöhnlich ist, in einem wandelbaren Stand erhalten werden, dergestalten, dass nicht allein kein neuer angelegt, sondern auch die alte weder erweitert, noch eigends verschüttet und nur dort, wo ein besonderes tiefes Loch sich vorfände, selbes angefüllet, des gleichen auf denen Brücken, wo ein Tram schadhafft wäre, ein frischer eingezogen werden solle.

8-vo Wird es jeder Mann vom Militari oder Civili frey stehen seine Klagen oder Beschwerden schriftlich Seiner Majestät einzureichen, welche allerhöchst dieselbe untersuchen werden, nur müssen derley Schriften mit dem Namen desjenigen, von dem sie kommen, bezeichnet seyn, massen Seine Majestät weder anonymische, noch versteckte Anzeigen annehmen werden, nachdem keinem mit unterstellten Namen die Wahrheit bezubringen verwehret ist, wornach also das General Commando die behörige Kundmachung zu veranlassen hat.

9-no Solle sich in einer jeden Nacht-Station jemand vom Provinciali oder vom Militari nach Umständen einfinden, welcher wegen der Pferde und der etwa dabey vorgefallenen Wart-Tagen die Rechnung zu besorgen, die Zahlung sowohl für die Pferde, als für die Victualien welche nach Ausweiss der hiebey gehenden Lista in jedweder Nacht-Station Tags zuvor, wann solcher bekannt ist, mit denen übrigen an bemerkten Erfordernüssen herbeizuschaffen kommen, zu übernehmen und sodann das Geld für die Vorspann zu Pferd 1 f. gerechnet, denen Bauern auf die Hand zu entrichten hat, nur ist sorgfältigst daran zu sehen, damit die Leute nicht zu früh auf die Stationen zusammen berufen, sondern höchstens nur den Tag zuvor versamlet werden, wie dann auch weder auf Geschirr noch auf das geschwindfahren sich einzurichten ist, sondern die Pferde landsgebräuchlich eingeschrirter zu stellen kommen und die Bauern, wie sie es am besten verstehen, selbst zu fahren haben, auch, so weit es thunlich ist, die Vorspann aus denen der Route am nächsten gelegenen Orten zu nehmen seyn wird, damit der Bauer nicht lang von seiner Wütschaft entfernt bleibe.

Ein und anderes wird dem General Commando zu dem Ende erinnert, damit dasselbe über die obstehende Punten sogleich mit der dortigen Landes Administration, welcher von ihrer Behörde in Sachen der Befehl ebenfalls zukommen wird, sich in das Einvernehmen zu setzen und solche gemeinschaftlich zur behörigen Erfüllung zu bringen, auch überhaupt die Sache dergestalt einzuleiten bleibe, auf dass Seine Majestät allerhöchste Willens-Meinung in allen Stücken auf das genaueste vollzogen werde, wo hingegen die etwa dabey vorfallende Anstände zur weiteren Erleüterung fördersamst hieher einzuberichten seynd.

C O P I A

Lista

Die in allen Nacht-Stationen beyschaffende Victualien

70 lb. Rindfleisch	
1 Ganzes Kalb	
1 Ganzes Lamm	
24 Hendlern	} gerupfter
3 Gäns	
2 alte Hünner	
2 Indianer	
4 lb. Schmalz	
6 lb. Butter	
40 St. Eyer	
2 Achter Mund-Mehl	
2 lb. Zucker	
8 Limoni	
4 lb. Speck	
4 lb. Ochsenfetten	

Verschiedenes Grünes, als: Zellerö, Petersiel, Zwiebel und für grüne Speiss.

100 St. Kölch

2 Achtel Sauer-Kraut oder auch sortiret anderes Brod, wie auch ordinari Wein.

Küchen-Geschirr, nämlich zinnene, erdene oder hölzerne Teller, Messer, Löffel und Gläser. Bei einer jeden Nacht-Station 40 Schaub-Stroh zum liegen

Copia

Stations — Lista

Eintritt ins Banat zu Caransebes

Rasttag 1.

Bereitung der neuen Wallachischen Granitz-Oerter bis nacher Mehadia. Von Mehadia durch die Almasch in die deutsche Militar-Ansiedlung, in zwei Tagen.

Rasttag in Pancsova 1.

Rückreise nacher Temesvar

Rasttage allda 2.

Nacher Arrad.

Copia

Lista deren Wagen und Pferden

	Zugpferde	Reithpferde
1-mo Seiner Majestät des Kaisers Kalesch	6	
2-do Englischer Wagen	6	
3-tio Kammerdiener Kalesch	6	

	<i>Zugpferde</i>	<i>Reithpferde</i>
4-to Kanzleÿ Kalesch	6	
5-to Kalesch für den F. M. Lacy	6	
6-to Laudon und Nostiz Leute	6	
7-mo Küchel Kalesch	6	
8-vo d ^o d ^o	6	
9-no Rüstwagen	6	2
	T. 54	2

Personale

- 1-mo Seiner Majestät der Kayser, F.M.L. Nostitz, 2 Leib-Laquais, 1 Post-Knecht und der Hirsch zu Pferd
 2-do F.M. Lacy, F.Z.M. Loudon, 2 ihre Bediente
 3-tio Chyrurgus Brambilla, Monier, 1 Leib-Laquai, 1 Bedienter, 1 Post-Knecht zu Pferd
 4-to Secretari Stephan, Cancellist Knecht, 1 Leib-Laquai, ein Bedienter
 5-to Secretari, Kammerdiener für den F.M., Bedienter von dem F.M.
 6-to desgleichen Kammerdiener von Loudon und Nostiz, samt derselben Bedienten
 7-mo Scheberl, Ruff, Ungar
 8-vo Jordan, Müller, Hansmichel
 9-no 2 Post-Knecht mit der Bagage; die Reithpferd müssen bestehen aus 10 oder 12;
 4 Satteln samt Trensen und Zaum werden von hier mitgenommen werden
 NB. Wann einige Orte wären, wo die Bagage nicht fortkommen könnte, so müsten mehrere Pferde zum Reithen und die Bagage zu tragen bestellet werden.

— Arhivele Statului Brno (R. S. Cehoslovacia), Miscellanea G 147, *Rodinný archiv Mitrovských*, cutia 45, fasc.7 (C, 10), nr. inv. IV.248.

II

Temeswar, den 28 Junÿ 1773

An Herrn Gr. v. Blümegeu Excellenz

Ihro Excellenz
 Hochgebohrner Reichs-Graf
 Gnädiger Herr,

Die durch Eüer Excellenz hochschätzbarste mit allschuldigster Dank-Erstattung vernehmende Zuschrieft von 2-ten curr. von Ihrer K.K. Apostolischen Mayestät mir zugesicherte allerhöchste Gnade setzet mich in die Trost-volle Zuversicht, dass auch von Ihro Mayestät dem allergnädigsten Monarchen keine ferner weite Ungnade zu belehren haben dörfte, wie wohlten eine solche leyder mittelst des hier in Abschrieft zu Eüer Excellenz hoch gefälligen Einsicht neben folgenden hohen Hoff Kriegs Rätlichen rescripti, wovon in meinen 15 Jährigen Dienst-Jahren kein Beÿspiel habe, sehr deütlich und zu meiner äussersten Bestürtzung zuvorkommen gegeben worden ist.

Damit jedannoch Eüer Excellenz den gantzen Hergang der Sache wie ich nemblichen in dieses betrübt und unglückliche Schücksaal verfallen bin, sohin den mir zulest gelegten

Fürgang, worzu ohne den aller höchsten Befehlen directe entgegen zu handeln bey wirklich obhanden gewesener Räuber Gefahr, uns blossen für die Sicherheit der geheiligten Persohn unseres allseithig allergnädigsten Monarchens vor Augen hababten treuschuldigsten Fürsorge verleitet werden, von selbstn hochehrlichst einsehen mögen, nehme mir anmit die Freyheit dasjenige was uns Anlass obighoher Rescripts an Seiner des Herrn Feld-Marchalls und Kriegs-Präsidenten Excellenz den 7-ten hujus mit Beyfügung dessen, womit selbiges an den Herrn Feld Marchall Lieutenant Grafen von Nostitz ein begleitet habe, erlassen, ebenfalls copialiter zu überreichen.

Wann demnach ohnangesehen der darinn nageführten eben während der Reise Ihrer Römisch Kayserlichen Mayestät durch das Banat eräusserten Räuber-Einfällen und Excessen, welche noch immerhin mit Ausplünder—und Ermordungen, wie erst kürztlich wiederum mit zween Männern des Guarnison-Regiments und einen Savoyischen Dragoner so von den Bösewichtern erschossen worden, ergangen ist, fortdauren, für die Sicherheit der allerhöchsten Persohn, versonderlich in denen gefährlichst und gebürgten Gegenden der Allmasch, in einem durch etliche Stunden daurenden dicken Waldt, wo jedweder in der bosshafftesten Thadt hinlänglich bedeket und verborgen bleiben kann, zur Hindanhaltung all verdächtigen Gesindes die nöthige Disposition und Wachtsamkeit unterlassen hätte, würde nicht allein mich selbstn für höchst sträfflich anerkennen müssen, sondern auch der nähersten Verantwortung und den Vorwurf der gantzen Weltt billig muss gesetzt bleiben, nach denen die Mitteln an Handen gehabt mit Einhaltung der allerhöchsten Befehlen, leudiglich mit Versicherung der Seitenweegen, ohne sonstiger ausdrücklich allergnädigst verbothener Bedekung oder Ausstellung eigener Piquets für den Monarchen zu wachen. Euer Excellenz geruhen dahero ein so gestaltiges Betragen und ob nicht jedannoch der besorgenden Ungnade des allergnädigsten Herrns selbstn entlediget zu werden verdienete nach eigener Einsichts voller Denkungs Art zu beurtheillen, nach deme auch auss einigen von vorgedacht Herrn Kriegs Praesidentens Excellenz mit letzter Ordinarie erhaltenen, obzwar in diese Angelegenheit keinen Einfluss habenden Particular Schreiben zu meiner Trost abnehmen kann, dass Hochselbte eben nicht auf mich ungehalten sejen.

Wormit mich dann Ihrer Kayserlichen Königlichen Apostolischen Mayestät mit einen ferneren gnädig und viel vermögenden Vorwort, auch allfüllig befinden der Vorstellung des gegenwärtigen zu Füssen zu legen, umständigt gebethen und zu fürwährend hochschätzbahsten Andenken und Gnaden mich bestens anempfohlen haben will, in all vollkommenster Verehrung verharrend.

— Arhivele Statului Bruo (R. S. Cehoslovacia), Miscellanea G 147

Rodinný archiv Mitrovských, nr. inv. 121, nr. evid. 16 (1773).

AUSKÜNFTE ÜBER DIE VORBEREITUNG DER DRITTEN REISE JOSEPH'S II. INS BANAT

(Zusammenfassung)

Kennzeichnend für die Auffassungen Joseph's II. bezüglich der Aufgaben die einem aufgeklärten Monarchen zukamen sind auch die zahlreichen Studienreisen die der Kaiser in den entlegensten Gegenden seiner Staaten unternommen hat. Joseph bereiste das Banat dreimal: 1768, 1770 und 1773. Jedesmal galt seine Aufmerksamkeit dem Ziele eine tüchtige und tätige Verwaltung einzurichten — die seinen umgreifenden Reformbestrebungen gewachsen sein sollte — und den zahlreichen Missständen Einhalt zu gebieten. Aufgrund archivalischer Belege behandelt der Aufsatz die vom Kaiser angeordneten Anweisungen zur Vorbereitung seiner letzten Reise ins Banat, welche ein klares Zeugnis von Joseph's weitgehenden Ansichten ablegen.

ISTORIA MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

DIN LUPTA LUI PAUL VASICI PENTRU DREPTURILE ROMÂNILOR BĂNĂȚENI ȘI TRANSILVĂNENI

Mai puțin cunoscută pînă în prezent, activitatea politică, militantă, a dr-lui Paul Vasici îi conferă acestuia un loc important în mișcarea națională românească din Banat și Transilvania și îl așează cu îndreptățire în rîndul figurilor reprezentative de luptători pentru drepturile politico-naționale ale românilor transilvăneni și bănățeni.

Paul Vasici n-a fost desigur în primul rînd un om politic, ci un cărturar, care însă a îndeplinit un rol propriu în activitatea revendicativă a burgheziei progresiste românești, mai cu seamă, așa cum vom vedea, în anii regimului liberal. La acțiunile sale politice practice, s-a adăugat, o bogată publicistică cu caracter politic, animată de năzuințele progresiste și democratice ale realizării deplinei egalități economico-sociale, politico-naționale și culturale a românilor cu naționalitățile conlocuitoare din Transilvania și Banat, ale înțelegerii și prieteniei pe aceste temeuri, și numai pe acesta, dintre românii, maghiarii, germanii și sîrbii conlocuitori.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea masele populare românești din Banat continuau să sufere dubla oprimare națională: maghiară și sîrbă. Cea dintîi se exercita prin autoritățile comitatense — Banatul înglobat la Ungaria în anul 1779 era organizat, cu excepția teritoriului regimentelor de graniță, în comitate — și stăpîinii de pămînt; cea de a doua prin clerul superior sîrbesc — prin diploma leopoldină din 21 august 1690 biserica greco-ortodoxă din monarhie era supusă jurisdicției patriarhului sîrb — în frunte cu episcopii de la Timișoara și Vîrșeț¹. Afirmarea burgheziei românești a impulsionat lupta națională în această parte a țării, năzuințele elementelor înaintate concentrîndu-se înspre obținerea unui teritoriu național și a unei biserici naționale, independente de mitropolia de la Carloviț.

Probabil că cele dintîi gînduri politice ale lui Vasici s-au născut de timpuriu, atunci cînd a simțit în sînul familiei sale consecințele nedreptei asupririi, cînd a sesizat tendințele de dominare și deznaționalizare a românilor bănățeni. În timp ce tatăl său purta numele de Vasilie, fratele mai

¹ I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*. Ed. Academiei R.S.R., 1968, p. 38.

mare Andrei și el devine Vasici, pentru a putea urma școlile din Timișoara. Mai târziu, în capitala Ungariei străbătută în primele decenii ale veacului trecut de suflul ideilor antif feudale și antiabsolutiste, concepțiile sale politice s-au conturat. Acolo a purtat discuții cu Damaschin Bojincă, poate și cu Eftimie Murgu — amândoi originari tot de pe meleagurile bănățene — cu Andrei Șaguna și cu alți tineri intelectuali animați de ideile eliberării naționale și sociale a poporului român, idei pe care le va îmbrățișa cu căldură și le va susține în întreaga lui viață. Vasici și-a îndreptat mai întâi atenția spre Banat, ale cărui realități îi erau mai îndeaproape cunoscute. Ca și alți bănățeni, tânărul student al Facultății de medicină a văzut în dezrobirea românilor de sub dominația ierarhiei sîrbești, în independența bisericească a românilor ortodocși, calea spre emanciparea politică². De aceea îl îndeamnă Vasici pe prietenul său Anastasie, mai târziu Andrei Șaguna, „să rupă ghiața care Bojincă și alții nainte de el nu a putut rumpe, și astfel să se înalțe la cea mai mare treaptă preoțească”³.

După reîntoarcerea la Timișoara, Vasici a simțit tendințele de dominație ale burgheziei străine, ale sîrbilor, lovindu-se de conservatorismul unor elemente care nu priveau cu ochi buni activitatea și renumele proaspătului și valorosului doctor român al Universității pestane. Probabil că n-a uitat nici acest episod al vieții sale. Părăsind în anul 1836 Banatul, el va continua să se intereseze în permanență de situația românilor bănățeni, de raporturile cu sîrbii; a revenit de mai multe ori în provincia natală, lectoriza cu atenție presa sîrbească, primea informații prin corespondență de la fratele Andrei din Virseș, de la amicii Petru Cermena din Timișoara și dr. Atanasie Sandor din Arad. La rîndul său Paul Vasici, alături de un Nicolae Tincu Velia, va fi principalul informator și sfătuitor al lui George Barițiu în privința împrejurărilor din Banat. „Eu din parte-mi avusem ocaziune de a studia și a cunoaște raporturile româno-sîrbe... — afirmă Barițiu în *Părți alese din Istoria Transilvaniei* — și din multe informațiuni primite de la dr. Paul Vasici ca timișorean”⁴. Mai încolo istoricul completează afirmația, precizînd: „Aș mai putea cita pasaje adevărate de goanele sîrbești întreprinse asupra românilor încă și de al alți bărbați contemporani, precum de ex. cele vre-o 112 corespondențe și articlii ai lui dr. Paul Vasici De altminteră pe repausatul Vasici îl vom chema să ne vorbească din scrisorile sale la alt loc ...”⁵. Barițiu a înglobat informațiile oferite de Vasici în substanța articolelor sale referitoare la această problematică, în valoroasa lui lucrare din istoria Transilvaniei, cuprinzînd și Banatul, și fapt însemnat, datorate într-o oarecare măsură și legăturilor apropiate pe care le-a întreținut cu nașul său, a susținut cu ardoare lupta bănățenilor pentru drepturi și libertate națională.

Cunoscînd bine limbile sîrbă și germană, încă de pe băncile școlii, Vasici a comentat adeseori în paginile *Gazetei de Transilvania* materiale

² *Ibidem*, p. 26

³ Bibl. Academiei R.S.R., Ms. rom. 1003, f. 265

⁴ G. Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei*, III, Sibiu, 1891, p. 132.

⁵ *Ibid.*, p. 136

referitoare la românii din Banat, apărute în periodicele de limbă sîrbă sau filosîrbe, demascînd fără cruțare orice tendințe de asuprire și dominare, susținînd drepturile românilor asupra Banatului românesc. Corespondența cu Barițiu atestă atenția constantă cu care a urmărit evoluția situației politico-naționale și religioase din Banat, desfășurarea raporturilor româno-sîrbe⁶. Barițiu a publicat materialele lui Vasici, pentru a-l scuti de neplăceri din partea autorităților, anonim și uneori cu mici modificări, identificarea lor fiind astăzi destul de dificilă. Într-un comentariu publicat în anul 1847 în *Gazetă*, și care îi aparține, Vasici respingea calomniile la adresa românilor bănățeni cuprinse într-o publicație sîrbă din *Pesta*⁷.

În timpul revoluției burghezo-democrate de la 1848—1849, Paul Vasici, convins că prin unirea tuturor românilor din monarhia habsburgică sporesc forța necesară și șansele luptei pentru obținerea egalității și libertății naționale, — concepție care îl apropie de cea a lui Andrei și Patru Mocioni — a intermediat — așa cum atestă scrisorile trimise de Petru Cermena (din Timișoara în 18 decembrie 1848 și 11/23 ianuarie 1849) — între Comitetul român din Timișoara și Comitetul național din Sibiu. La îndemnul său, Pentru Cermena a redactat un program iscălit de fruntașii români din Timișoara și Lugoj, prin care aceștia cereau Comitetului din Sibiu "să lucreze pentru concentrația românilor din întreaga monarhie". Comitetul din Timișoara propunea celui din Sibiu ca românii să-și aleagă un cap bisericesc și unul civil cu totul neatîrnat de patriarhul și voievodul sîrbilor", cu sediul într-un oraș din Transilvania⁸. Aceste planuri însă, după cum este cunoscut din desfășurarea evenimentelor din anii 1848—1849, nu s-au realizat.

După revoluție, prin hotărîrea guvernului de la Viena din noiembrie 1849, Banatul a fost constituit într-o provincie separată Voivodina sîrbească și Banatul Timișoarei, cu reședința la Timișoara⁹. Această măsură n-a satisfăcut, mai ales datorită modului în care a fost transpusă în practică, doleanțele românilor bănățeni¹⁰. Atent la desfășurarea evenimentelor în Banat, Paul Vasici a trasat în cîteva materiale redactate la începutul anului 1850, principiile pe care trebuiau să se întemeieze relațiile dintre popoare și naționalități, dintre români și sîrbi, stima și respectul reciproc, egalitatea deplină, a condamnat orice încercare de perpetuare a dominației în Banat și a respins argumentele pe temeiul cărora se încerca justificarea încorporării în Voivodină a unor teritorii locuite de români. Am identificat aceste corespondențe publicate anonim în *Gazeta Transilvaniei* și care îi aparțin, pe baza manuscriselor aflate la Biblioteca Academiei R. S. R. din București

Într-o primă corespondență, publicată în ianuarie 1850 în *Gazeta Transilvaniei*, Paul Vasici face cîteva observații pe marginea unui articol

⁶ Bibl. Academiei R.S.R., ms. rom. 1003, f 5 — 6, 7, 16.

⁷ (Dr. Vasici), *Gazeta sîrbească din Pesta*, în *Gazeta Transilvaniei*, x, 1847, nr. 98, p. 389—390.

⁸ I. D. Suci, *op. cit.*, p. 210.

⁹ V. Chereșteșiu, ș.a., *Din istoria Transilvaniei*. II, ed. 2-a, București, 1963, p. 170.

¹⁰ G. Barițiu, *o. c.*, Sibiu, 1890, p. 661.

apărut în *Srbske Novine* din Belgradul Serbiei (nr. 2), articol în care se afirma că poporul sîrb este calomniat și nu are prieteni. „De vreți D-voastră să vă prețuiască alte nații — comentează Vasici — prețuiți și D-voastră pre ele. Românii în multe privințe legați strîns cu D-voastră, nu fură nici de cît tratați de D-voastră pînă acuma frățește, ci dușmănește: D-voastră nu i-ați privit de frații, ci de sclavii, pe care îi apăsărați și batjocorirați unde numai puturăți”¹¹. Anul 1848, considera doctorul patriot și democrat, a apropiat popoarele și în același timp le-a trezit sentimental demnității și al specificul național. Ca urmare „fiecare națiune sau deșteptat din somn și vrea să fie aceea ce este adică sîrbul sîrb și românul român. Așa e, și românul nu dorește alta, din sincerul adînc al inimii sale, de cît a fi și a rămîne român și a trăi în pace și frățește cu națiunile, de care l-au legat soarta în privința religioasă și locală. Însă nu ca pînă acuma batjocorit, nu apăsător, ci liber, nu subordonat, ci coordonat, precum cere dreptatea”¹². În comentariul său, Vasici respinge și condamnă insultele la adresa națiunii române și a conducătorilor ei, invocînd „în privința glorioasei sculări pentru apărarea ... libertății naționale și a limbii” figurile comandanților de oști pașoptiști Avram Iancu, Axente Sever. Simion Balint.

Preluînd o afirmație din articolul comentat, potrivit căreia „sîrbul nu caută alta nimic, de cît să nu fie apăsător de alt popor”, Vasici subliniază, animat de același spirit înaintat, democratic: „Atuncea românii vă întind mîna ca fraților lor, și zic să fim frați adevărați, noi însă sîrbii și noi românii, nici unul să nu fie mai mare decît altul, nici unul să nu domnească asupra altuia, căci iată că moartea iar ne leagă la un loc” (se referă la constituirea Voivodinei sîrbești și a Banatului Timișoarei).

Într-un manuscris intitulat „De la margini 10 februarie 1850”, publicat cu prescurtări în *Gazeta Transilvaniei*, Vasici a tradus și comentat favorabil o altă corespondență — datată Viena în 30 decembrie 1849 — apărută în *Srbske Novine*. Pledînd pentru o politică de colaborare, pe temeiul egalei îndreptățiri, între români și sîrbi, în vederea succesului luptei comune pentru drepturi naționale, el își exprima bucuria „că de asemenea credința cu noi sîrbii prevăd neapărata lipsă a se alia cu noi în contra elementelor străine, care ne-ar fi periculoase atît pentru starea noastră politică națională, cît pentru dezvoltarea naționalității, și introducerea limbii naționale în dietă și în administrațiunea țării” și dorința ca alianță să fie „sinceră și curată”¹³. Demarcarea țărilor de coroană după naționalități, dreptul utilizării limbii naționale în Dieta țării și în administrație, erau deci în acel moment istoric, potrivit opiniei sale, drepturile care li se cuveneau românilor bănățeni și sîrbilor, și pentru care aceștia trebuiau să lupte în comun.

Importante idei, revelatoare pentru concepțiile politice progresiste ale medicului Paul Vasici și, pentru lupta lui susținută cu condeiu în

¹¹ (Dr. Vasici), *De la margini, 18 ian.* în *Gazeta Transilvaniei*, XIII, 1850, nr. 8, p. 29—30.

¹² *Ibidem*.

¹³ Bibl. Academiei R.S.R. ms. rom. 1003, f. 17—20 ; *Gazeta Transilvaniei*, XII, 1850, nr. 23, p. 90—91.

apărarea Banatului românesc, cuprinde manuscrisul „De la margini 15 februarie (1)850”¹⁴, în care colaboratorul Gazetei excerptează și comentează o corespondență apărută în nr-ul 5 al periodicului *Srbske Novine*, corespondență care aborda unele probleme național-teritoriale legate de înființarea Voivodinei sârbești și a Banatului Timișoarei.

Ridicîndu-se la nivelul unei generalizări remarcabile, cu referiri directe la peștișul Imperiu habsburgic, Dr. Paul Vasici scrie: „Volnicia unui gubern nu există tocmai în extensiunea tărîmului lui. Roma au fost putere mare. Însă s-au cufundat tocmai în mărimea sa. Unde nu e aceea mareață volnicie a unei întregi naționalități, a unui legămînt a întregii națiuni, care toate măduarele poporului să le lege în un trup, acela Gubern e slab și neputincios... Evenimentele de pe urmă din Austria ne-au adeverit aceasta prea mult...”¹⁵. Pornind de la această premiză teoretică, justificată de trecutul istoric al omeniilor dar și de evenimentele recente și luînd în considerare numărul populației și deplina egalitate a popoarelor, Vasici respinge tendințele de asuprire a românilor, și încercările de a justifica încorporarea unor teritorii românești în Voivodina sârbească, cuprinse într-o dizertație apărută la Viena la sfîrșitul anului 1849. Dar asemenea încercări puteau fi respinse chiar și pe temeiul des invocatului, deși anacronic, drept istoric. Și Vasici întreprinde o incursiune în istoria Banatului servindu-se de „prea bine lucrata cărticică *Timișiana* (a lui August Tr. Leurian — n.n.) din care se vede lămurit, cum că Banatul a fost o parte a Daciei, care înainte de 1800 ani fu ocupată și colonizată de romani”¹⁶. „N-aveți dară fraților... nici drept istoric — de care însă acum puțin ne pasă — nici drept național spre Ienopolis (Inău) și spre Banat, nu istoric, căci atunci e mai vechi al nostru, nu național, căci acestea pămînturi au fost și sînt locuite de români”¹⁷, conchidea Paul Vasici. Redacția Gazetei *Transilvaniei* nu a îndrăznit să publice acest material. Pe marginea manuscrisului G. Barițiu a notat: „De la dr. Paul Vasici pre cînd mai era tot director de carantină în Temișiu. Sub legea marțială nu se putea tipări în *Gazeta*”¹⁸.

În perioada regimului absolutist habsburgic Vasici a continuat să se preocupe de apărarea drepturilor românilor bănățeni, de situația acestora, publicînd în periodicul *Telegrafului român* din Sibiu numeroase corespondențe din și referitoare la Banat. Corespondența cu Barițiu mărturisește de asemenea interesul lui pentru situația conaționalilor săi din provincia natală. În acest cadru l-a preocupat înlăturarea dominației mitropoliei de la Carloviț asupra bisericii ortodoxe din Transilvania și Banat, dominație care va lua sfîrșit în anul 1865.

Fără a ține cont de dorințele românilor bănățeni, care la sfîrșitul anului 1860 cereau înființarea unui căpitanat românesc în Banat, cu limba

¹⁴ *Ibidem*, f. 21—32.

¹⁵ *Ibidem*, f. 22—23.

¹⁶ *Ibidem*, f. 30.

¹⁷ *Ibidem*, f. 32.

¹⁸ *Ibidem*, f. 21.

oficială și administrația română, împăratul a hotărît la 15/27 decembrie 1860 alipirea Banatului la Ungaria¹⁹. Această hotărîre arbitrară i-a produs o mare dezamăgire lui Paul Vasici. Într-o scrisoare din 1 ianuarie 1861, el îi comunică lapidar știrea lui Barițiu „Auzim că Banatul și Voivodina s-a adnexat”²⁰. În anii regimului liberat, Vasici își concentrează atenția asupra vieții politice din Transilvania istorică, fără a pierde însă interesul pentru situația politico-națională din Banat. Problema bănățeană reapare în corespondența sa cu Barițiu în anul 1865. La 7 august el îi scria, din Sibiu, prietenului: „Banatul să fie nereconciliat. Noul episcop a fost cu Cermena la Mocioni, la Foeni, să-l mai molcomească. Nu știu ce va fi făcut, cuget că-mi va scrie Cermena”²¹. În anul 1869 Vasici s-a reîntors la Timișoara, dar de acum încolo rolul său în viața politico-națională încetează.

Criza sistemului feudal în Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea s-a manifestat pe multiple planuri, cuprinzînd ansamblul vieții sociale, dar ea a cunoscut o acuitate deosebită în domeniul politico-național, fiind determinată de luptă burgheziei naționale progresiste românești împotriva sistemului celor „trei națiuni” dominante. Românii, remarcă Karl Marx, deși formau 2/3 din populația Marelui Principat, erau considerați „națiune tolerată”²². Purtînd stindardul luptei naționale, tînăra burghezie română și intelectualitatea legată de interesele poporului român din Transilvania, a militat pentru dreptate și libertate națională, dar și socială, pentru egalitatea românilor transilvăneni cu naționalitățile conlocuitoare. Conținutul acestei activități a fost în ansamblul său progresist, democratic și popular. Programul concret al revendicărilor politico-naționale a fost formulat cu claritate pe Cîmpia Libertății de la Blaj în mai 1848, și el a rămas în esență neschimbat pînă la sfîrșitul veacului. Activitatea și lupta pentru drepturi naționale, pentru autonomia Transilvaniei față de Ungaria, a cunoscut însă o intensitate diferită, în funcție de împrejurările interne din Imperiul habsburgic și în legătură cu situația internațională din Centrul și Sud-Estul Europei îndeosebi.

Înfrîngerea revoluției de la 1848 a adus cu sine restaurarea absolutismului în monarhie și aceasta a însemnat centralizare administrativ-politică, germanizare și întărirea bisericii catolice²³. Prin asemenea măsuri au încercat autoritățile austriece să asigure ordinea internă și să mențină unitatea Imperiului. La 31 decembrie 1851 a fost abrogată constituția din 4 martie 1849, ale cărei prevederi garantaseră autonomia limitată a așa numitelor „provincii istorice” și egalitatea în drepturi a naționalităților.

¹⁹ *Istoria României*, IV, 1964, p. 437.

²⁰ Bibl. Academiei R.S.R., ms. rom. 1003, f. 66.

²¹ *Ibidem*, f. 152.

²² K. Marx, *Insemnări despre români*, București, 1964, p. 145.

²³ J. Droz, *Histoire de L'Autriche*, P.U.F., 1946, p. 83—85; G. F. Litschaur, *Österreichische Geschichte*, 3. Aufl. Wien, 1865, Obelisk Verlag, p. 248—249; E. Zöllner, *Geschichte Österreichs*, Verlag für Geschichte und Politik, 3 a., Wien, (f.f.), p. 398—404.

„Sistemul Bach” a fost aplicat cu rigurozitate și în Transilvania, unde puterea executivă și legislativă s-a concentrat în mâinile guvernatorului, s-a efectuat o nouă împărțire administrativ-teritorială, posturile mai importante fiind ocupate de funcționari străini. S-au luat măsuri de germanizare, starea de asediu a fost prelungită pînă în anul 1854, a sporit puterea poliției și armatei, a fost interzisă și reprimată orice activitate politico-națională de opoziție, ca fiind primejdioasă pentru monarhie²⁴.

În primii doi ani de după revoluție, Paul Vasici, ajuns înalt funcționar al guvernului, continuă să fie implicat în lupta pentru satisfacerea dezideratelor românilor transilvăneni și pentru apărarea drepturilor lor. Publică anonim articole cu conținut politic în *Gazeta Transilvaniei*. Către sfîrșitul anului 1850 protestează împotriva iminentei desființări a regimentelor românești de graniță. „A desființa, dară, regimentele de graniță române din Transilvania ar fi o faptă care ar asupri..., ar fi o apucare silnică, care ar degrada meritele acestor regimente, ar fi o faptă neconformă făgăduințelor împărătești, neconformă jertfelor ce au adus aceste regimente pre altariul patriei... ar fi o greșeală politică, căci a desființa... acestea regimente... numai pentru că așa poftesc inimizii națiunii române, cari nu înceată a o calumnia..., nu se poate uni cu politică; ar fi o greșeală asupra dreptății, căci a se ajuta cu brațele acestor regimente 85 ani și apoi a le tăia... nu se unește cu dreptatea. Ar fi o greșeală asupra Constituției, căci aceasta cheazășuiește starea regimentelor de graniță, ar fi o greșeală asupra egalității, ...”²⁵. Dar împăratul n-a ținut cont de nemulțumirea românilor și prin dispoziția din 22 ianuarie 1851 a desființat cele cinci regimente românești și secuiești din graniță²⁶, fiind încorporate în regimentele cezaro-crăiești „de linie”, pentru a se evita acționarea lor în scopuri „separatistice”²⁷.

Într-o „Apologie” rămasă — ca și articolul referitor la regimentele grănicerești — în manuscris — Vasici respinge calomniile cercurilor reacționare săsești la adresa întregii națiuni române, și cu referire directă la realitățile din Transilvania, le cere să renunțe la privilegiile seculare. „Nu vă țineți mai buni de cît alții, nu cereți privilegii și drepturi particulare, căci în timpurile noastre n-au acestea loc, drepturile istorice au încetat, sîntem într-un veac nou, egalitatea este... anunțată, și nu se vor face excepții...”²⁸. Noi nu urîm nici o nație — precizează în spiritul umanismului dr. Paul Vasici — noi nu ne amestecăm în treburile lor interne, noi dorim să fim toți fericiți și să ajungem scopul pentru care ne luptăm, însă nu vom nici suferi, ca alte nații să se mestece în trebile noastre naționale. Noi ne vom cultiva limba noastră după puterile noastre, principiul egalității îl vom păzi cu scumpătate, și nu ne vom lăsa mai mult a ne

²⁴ V. Cheresteșiu ș.a., *op. cit.*, p. 170 ș.n.

²⁵ Bibl. Academiei R.S.R., *ms. rom.* 1003, f. 40 — 41. Barițiu consemnează, că articolul „nu se putea publica fără mare pericol pentru autor ca funcționar de stat și pentru redactori în anii absolutismului” *Observatorul*, IV, 1881, nr. 80, p. 321—322.

²⁶ *Ibidem*, *ms. rom.* 972, f. 7—8.

²⁷ V. Cheresteșiu ș. a., *op. cit.*, p. 171.

²⁸ Bibl. Academiei R.S.R., *ms. rom.*, 1003, f. 301.

subjuga altă națiune. Vom împinge de la noi toate defăimările nemeritate cu bărbăție cuviincioasă, însă vom primi și bucuroși învățături bune..., vom fi precum am și fost credincioși... patriei, și nu ne vom teme de niminea”²⁹. Vasici amintește adeseori în manuscrisele sale de credința în împărat, aceasta era însă tactica generală a fruntașilor români transilvăneni, care sub acoperământul unor asemenea afirmații urmăreau dobândirea și statornicirea drepturilor naționale.

Treptat însă încrederea lui Paul Vasici se atenuază, sesizând reinstaurarea absolutismul în Imperiu. Nu mai crede nici în eficacitatea deputățiilor naționale la Viena. La 12/24 aprilie 1851, îi scrie lui Barițiu: „Pentru noua deputățiune, scrie Laureanu către Man (popa) că să ne înțelegem cu brașovenii și bălgrădenii (cei din Alba-Iulia — n.n.), dar aici s-au răcit oamenii, și nu mai au nici o voie, zicând că ar fi degeaba. Mai virtos căci și eu le spusăi, după sosirea scrisorii d-tale, că brașovenii nu se mai încumetă a strînge subscripțiuni. Rășinărenii mai adaogă că episcopul nu le mai scrie nimic, și că ei află cu cale să nu mai meargă a cheltui bani în zadar. De acea să știți că de aicea nu va mai merge niminea”³⁰. În 1852, adresîndu-se — împreună cu G. Dorgo — lui I. Maiorescu, care se afla la Viena, Vasici îi îndeamnă pe românii aflați în Viena fie realiști, să ia în considerare noua situație politică: „nu suntem mai mult în anii 1848, 1849, 1950 și 1951 ci 1852. Dv. nu ați măsurat distanța de la Viena pînă la Sibiu și nu ați socotit punctul timpului în care ne aflăm de la 31° decembrie 1851”³¹.

Ceea ce îl preocupă în mod deosebit în anii decadei absolutiste este pericolul catolicizării. „Tendința stăpînirii, că să ne unească pe toți, numai cel orb nu o vede”, afirmă Vasici în menționata scrisoare din 24/12 aprilie 1851. Pe de altă parte urmărește înlăturarea disensiunilor confesionale dintre români, disensiuni alimentate cu abilitate sau fățiș de către Curtea din Viena. Aceasta fără a lua în considerație punctul al doilea al petiției de la Blaj, prin care „Națiunea română, pretinde ca biserica română fără distincțiune de confesiune să fie, și să rămînă liberă, independentă de la oricare altă biserică, egală în drepturi și foloase cu celelalte biserici ale Transilvaniei.”³² și să se restabilească Mitropolia română, a avantajat biserica greco-catolică, ridicînd în decembrie 1853 episcopia de la Blaj la rang de mitropolie și înființînd alte două episcopii la Gherla și Lugoj, în afară de cea mai veche de la Oradea³³, în timp ce biserica ortodoxă rămînea pe mai departe episcopie aflată sub jurisdicția patriarhului sîrb de la Carloviț. Descifrînd intențiile Curții de la Viena, Vasici a apelat în permanență la conducătorii românilor transilvăneni, îndemnîndu-i să depună toate eforturile pentru a se evita pericolul dezbinării în partide confesionale.

²⁹ *Ibidem*, f. 300—301.

³⁰ *Ibidem*, f. 33.

³¹ I. Pervain, I. Chindriș, *Correspondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, II, Cluj, 1972, p. 454. Destinatarul scrisorii e I. Maiorescu și nu I. Maior.

³² G. Barițiu, *op. cit.*, II, p. 121.

³³ V. Cheresteșiu ș. a., *op. cit.*, p. 174.

În deceniul neoabsolutismului, cînd era imposibil de desfășurat orice activitate politică organizată, normală, Vasici și-a concentrat energia în direcția dezvoltării învățămîntului românesc, iar ca redactor al *Telegrafului român* — în anii 1853—1856 — a strecurat în articolele sale, unele de o remarcabilă valoare teoretică în contextul și la nivelul culturii transilvănene, ideile înaintate și democrate ale egalității și libertății omului, cetățeanului, ale colectivităților și națiunilor.

Evenimente de ordin extern, înfrîngerea din Italia și agitația revoluționară de la hotarele imperiului, au determinat schimbarea cursului vieții politice din Austria. Prin patenta din martie 1860 este convocat la Viena Senatul imperial-Reichsrat, care prin prezența unor reprezentanți din toate provinciile monarhiei devine Senat imperial întărit — *Verstärkter Reichsrat*. În urma dezbaterilor sale, împăratul a omis diploma din 20 octombrie 1860, anunțînd încetarea sistemului absolutist și trecerea la un sistem constituțional de guvernare, și patenta din februarie 1861, care asigură o anumită autonomie țărilor din monarhie³⁴. Dar așa cum remarca Karl Marx referindu-se la măsurile din anii 1860—1861 și cum au confirmat evenimentele ulterioare „oamenii de stat de la Viena au speculat cu abilitate problema națională folosind-o în interesele lor”³⁵.

De la emanarea diplomei din octombrie 1860, cercurile conducătoare ale românilor din Transilvania, asemenea celor maghiare și germane, s-au antrenat într-o febrilă activitate politică³⁶. Mișcarea națională ia o mare amploare, urmărind să cucerească drepturile care le reveneau ca populația cea mai numeroasă a Principatului, la toate nivelurile vieții politice și administrative.

În toamna anului 1860 Paul Vasici, împreună cu P. Manu și P. Dunca și-au asumat sarcina de a-i apropia pe conducătorii celor două biserici românești. „Cel dintîi pas al nobililor bărbați a trebuit să fie, a paraliza acțiunea camarilei locale. *Le-a succés pentru atunci de minune*. Frumoasa conspirațiune — consemnează unul dintre conducătorii politici români în *Gazeta Transilvaniei* — reeși preste așteptarea noastră și a celor neadaptați în secretele din capitala țării”³⁷. Tot pe atunci cîțiva intelectuali și funcționari se întrunesc la Sibiu în locuința lui Paul Vasici pentru a evalua pozițiile cîștigate de români în aparatul de stat în perioada care a trecut, pentru a putea aprecia astfel forțele de care dispunem și a direcționa corespunzător mișcarea revendicativă. „În octobre an. 1860 aflîndu-mă în locuința d-lui dr. P. Vasici în Sibiu — consemnează Barițiu în *Epistolele* sale anonime — cu dr. I. Popasu și rep(ausatul) I. Alduleanu, compuserăm un catalog de numele tuturor funcționarilor de stat, sistemisați, cîți se da pe atunci de români și stă în funcțiuni de toate gradele, începînd de la consiliarii cei mari pînă jos la canceliști. Am scos un nr. de 172, zicem una sută șaptezeci și doi funcționari de stat români curați, și ne-am bucu-

³⁴ *Ibidem*, p. 188.

³⁵ K. Marx, F. Engels, *Opere*, 15, ed. rusă, p. 198; G. Barițiu, *op. cit.*, III, p. 55—56.

³⁶ V. Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 190.

³⁷ *Gazeta Transilvaniei*, XXXIV, 1871, nr. 87 din 22/10 noiembrie.

rat, văzînd acest progres relativ mare în această ramură a vieții publice, pentru că unde pînă la 1848 abia ai putut afla în tot principatul Transilvaniei vre-o treizeci de funcționari români pronunțați, acum abia în zece ani numărul lor ajunsese a fi preste încincit”³⁸. Vasici participă la numeroase întruniri. Corespondența lui cu Barițiu sporește apreciabil și e dominată de probleme politice. Aflîndu-se la sediul guvernului și cunoscînd culisele vieții politice, Vasici îl ține la curent pe reprezentantul curentului radical din mișcarea națională românească cu toate mișcările politice, îi oferă informații aflate în cercurile guvernului, de la Viena sau din apropierea lui Andrei Șaguna. Atitudinea sa politică, acum și în întreaga perioadă a regimului liberal, principiile pe care se întemeiază aceasta, sînt asemănătoare celor profesate de George Barițiu: „subscriu toate principiile d-tale și te rog ca pe un bărbat care ai meritat încrederea națiunii, să nu pregeți a lucra mai departe pentru dînsa...”, îi scrie Vasici acestuia în 20 decembrie 1860³⁹.

În acele momente de mare însemnătate, cînd situația reclama Unirea și concentrarea forțelor politice pentru succesul luptei naționale, Vasici îl sfătuiește în scrisoarea din 16 decembrie 1860 pe Barițiu, și prin el pe Iacob Mureșanu, redactorul Gazetei Transilvaniei, să nu mai publice articole cu caracter confesional: „Faceți bine, în interesul național și nu mai primiți astfel de articoli. Rog și pe fratele Iacob să grijiască ca să nu ne mai desbinăm acum, cînd trebuie să lucrăm cu puteri noite”⁴⁰, „Eu dară vă mai rog odată să nu atingeți coarda religiei întru nimica, noi sîntem români și ca aceștia să ne înțelegem frățește, iară nu popește”, scria el în scrisoare din 20 decembrie 1860⁴¹.

În decembrie Paul Vasici, înțelegîndu-se cu prefectul Dimitrie Moldovan din Orăștie, se străduiește să-l „miște” pe mitropolitul Alexandru Sterca Suluțiu — după reîntoarcerea sa de la Viena, unde a condus o deputație română — direct la Sibiu, pentru a se pune capăt neînțelegerilor dintre acesta și episcopul Șaguna⁴². Acțiunea reușește și la 30 decembrie 1860, Vasici care contribuise esențial la această acțiune, iese în întîmpinarea mitropolitului Suluțiu⁴³, împreună cu Ilie Măcelariu și Iacob Bologa. Au urmat mai multe întruniri, la care a participat și Vasici, căzîndu-se de acord ca cei doi ierarhi, considerați încă conducători politici ai națiunii, să „mijlocească la guvern deschiderea unei conferințe naționale”⁴⁴. „Mă bucur din inimă că mai ajunsei să văd și aceasta”, îi scrie Vasici lui Barițiu într-un moment de reală satisfacție, insistînd totodată ca amicului său să participe la viitoarea întrunire politică a românilor.

³⁸ *Ibidem*, nr. 84 din 11 noiembrie/30 octombrie. Relatarea diferă la G. Barițiu, *op. cit.*, III, p. 60.

³⁹ Bibl. Academiei R.S.R., *ms. rom.*, 1003, f. 59.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 57^{r+v}.

⁴¹ *Ibidem*, f. 58.

⁴² *Ibidem*, f. 62^v—63. G. Barițiu, *op. cit.*, III, p. 66.

⁴³ *Ibidem*, f. 64—66.

⁴⁴ G. Barițiu, *op. cit.*, p. 67—68.

Conferința națională a avut loc la Sibiu între 1/13 ianuarie — 4/16 ianuarie 1861. Reprezentanții românilor au hotărât să sprijine tendințele liberale enunțate în diploma din octombrie 1860 și în patentă din februarie 1861. Totodată și-au reafirmat revendicările cu privire la „recunoașterea drepturilor naționale ale națiunii române în raport cu numerozitatea poporului”⁴⁵. Paul Vasici care a participat la conferință, a fost ales, alături de I. Alduleanu, I. Bologa, I. Măcelariu, G. Barițiu, I. Rațiu, D. Moldovan, I. Hodoș etc. între cei 18 membri ai comisiei permanente, condusă de Șuluțiu și Șaguna, cărora le-a fost „concrezută cauza națională și confesională română”⁴⁶. De acum încolo, Vasici consideră participarea la viața politică și ca o datorie ce-i revenea în virtutea calității sale de membru al acestui comisii (comitet).

În primăvara anului 1861 Vasici acționează pentru numirea românilor în posturi administrativ-politice, de exemplu pe teritoriul Universității săsești. Totodată îl informează pe Barițiu cu regularitate despre schimbările, numirile sau demiterile de funcționari români, pentru ca acesta să manifeste o atitudine corespunzătoare în *Gazeta Transilvaniei*. Poartă discuții cu I. Bologa, I. Măcelariu, cu comitele sașilor, abordează raporturile românilor cu sașii transilvăneni.

În martie 1861, preia redacția *Telegrafului* român din Sibiu — îndeplinind funcția de redactor interimar pînă în decembrie 1862⁴⁷. În paginile *Telegrafului* scrie și găzduiește articole în care revendică drepturile naționalității române, susține necesitatea unui congres național, în care să fie formulate dorințele românilor, și a unei diete; militează pentru libertăți reale, pentru egala îndreptățire, pentru restaurarea autonomiei bisericii ortodoxe, pretinde activitatea neprecupețită pentru apărarea intereselor națiunii, „pentru cauza sfîntă”. Relativa stagnare a vieții politice în a doua jumătate a anului 1862 îl neliniștește pe Vasici, care sesizează în schimb inițiativele sașilor. „Noi stăm cu totul. Comitetul permanent e paralizat, nu are indivizi, nu se ocupă cu nimica; cum e mai rău. Niște întîmplări amarință iarăși dezghidarea între noi; și apoi atunci mai bine să murim cu toți. Te aștept cu nerăbdare”, îi scrie în 21/9 iunie 1862 lui Barițiu⁴⁸. Deși se dovedește un adversar neînpăcat al oamenilor politici servili, acceptă uneori, din motive tactice, acte de curtoazie față de împărat⁴⁹.

La sfîrșitul anului 1862 se intensifică acțiunile pentru a obține aprobarea necesară convocării unui congres național. Profitînd de prezența lui Barițiu în 4—5 noiembrie 1862 la Sibiu, în ziua de 5 noiembrie seara Paul Vasici, împreună cu Vasile Ladislau Pop, Iacob Bologa și alții, se întrunesc cu Barițiu și au loc discuții politice. „Conversațiunea noastră

⁴⁵ V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 190.

⁴⁶ *Protocolul ședințelor conferinței naționale românești ținute din 1/13 pînă în 4/16 ianuarie 1861 la Sibiu*, Brașov, 1861, p. 31, 23.

⁴⁷ Bibl. Academiei R.S.R., *ms. rom.*, 1003, f. 108.

⁴⁸ *Ibid.*, f. 92^v.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 100.

curînd se concentrează *pe lingă cauza națiunii și a patriei noastre*, iară ca cestiune specială fu pertractată și cestiunea recunoașterii celor două acte de stat și mergerea la senatul imperial", relatează Barițiu în *Reminiscențe* și revelațiuni dintre anii 1862—5⁵⁰. Se pare că părerile au fost împărțite, Barițiu avînd temeuri serioase de a nu se încrede în promisiunile împărațului și nu s-a luat atunci nici o hotărîre.

Congresul național a avut loc la Sibiu în zilele de 7/19—11/23 aprilie 1863. Vasici, nu știm deocamdată din ce motiv, n-a participat la lucrările congresului, poate din cauza conflictului acut cu Andrei Șaguna. Ia însă parte activă la pregătirile legate de deschiderea dietei de la Sibiu. „Eu și D. Dunca provocăram pe excelența sa să ne adune în comitet, — îi scrie în 2/14 mai 1863 lui Barițiu — ca să ne consultăm ce ar fi de făcut ca și noi să scoatem o majoritate... Mie îmi spuse că comitetul e o himeră și cine ascultă de el? Eu reflectai că așa s-a numit și mai înainte, și la adunare s-au cerut totuși lucrările lui și, fiindcă regimul nu l-a dezavut, ar trebui să-l susținem pînă se va decide altfel”⁵¹. În aceeași lună Vasici și alți fruntași se întrunesc și discută modalitățile prin care pot fi aleși cît mai mulți deputați români în dietă: „ne-am adunat alaltăieri — îl informează din Cluj în 30/18 mai 1863 pe Barițiu — și ne-am sfătuit ca să se scrie în părțile unde nu au candidați calificați, ca să arate încoace pe cine ar dori. Pe mine mă candidează la Morlaca, adică în cercul de alegere a Huiedinului”⁵².

Paul Vasici, după ce inițial a candidat în comitatul Clujului, a participat la lucrările dietei de la Sibiu din anii 1863—1864 în calitate de deputat „regalist”. Această dietă memorabilă, după cum este cunoscut, a votat legea pentru egala îndreptățire a poporului român și a confesiunilor sale cu celelalte naționalități și religii ale Transilvaniei⁵³. Vasici a participat activ la lucrările dietei, fiind ales în mai multe comisii, în „comisiunea regnicolară de legitimațiune sau examinarea alegerilor”⁵⁴, în „comisiunea pentru limbă”⁵⁵, în comisiunea „pentru dezbaterea bugetului de desărcinarea pămîntului pe anul 1865”⁵⁶ etc. În cadrul dietei a cerut guvernului să sprijine dezvoltarea învățămîntului românesc, să înființeze școli reale în care „limba înfățămintului pretutindenea... să se îndrepta după cerințele populațiunii”, a pretins introducerea limbii române la gimnaziul din Sibiu și la Academia de drept din Cluj (la această instituție statul trebuia să se îngrijească ca un anumit număr de profesori să fie români și obiectele să se predea în limba română).

Incapabile să mențină unitatea imperiului, amenințat de nemulțumirea maselor populare și implicat în complicații externe, clasele dominante

⁵⁰ *Gazeta Transilvaniei*, XXXV, 1872, nr. 59 din 10 august/29 iulie.

⁵¹ Bibl. Academiei R.S.R., ms. rom., 1003, f. 122 — 123.

⁵² *Ibidem*, f. 124^v.

⁵³ Cf. V. Moldovan, *Dieta Ardealului din 1863—1864*, Cluj 1932.

⁵⁴ *Gazeta Transilvaniei*, XXVI, 1863, nr. 56, p. 221.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 77—8, p. 305.

⁵⁶ *Ibidem*, XXVII, 1864, nr. 103, p. 412.

din Austria au adoptat soluția înțelegerii cu moșierimea și burghezia maghiară, deschizând calea încheierii pactului dualist. Cea dintâi consecință a negocierilor a fost desființarea autonomiei Principatului Transilvaniei. Hotărârile istoricei diete de la Sibiu din anii 1863—1864 au fost anulate și s-a convocat o nouă dietă la Cluj pe data de 19 noiembrie 1865 — alegerile urmînd să se desfășoare pe baza legii anacronice din 1791 — avînd „ca obiectiv exclusiv și unic al dezbaterii — revizuirea articolului de lege I din anul 1848, despre uniunea Ungariei și a Transilvaniei”⁵⁷, ceea ce a provocat o adîncă nemulțumire în rîndurile românilor transilvăneni. La 21 septembrie 1865 au avut loc la Blaj consultări „în care se recunosc neapărata necesitate de ținerea unui congres național”⁵⁸. Ca urmare la 22 septembrie 1865 Al. Sterca Suluțiu s-a adresa mitropolitului ortodox, A. Șaguna, cu scopul de a se stabili o atitudine comună față de dietă și pentru a-i cere consimțămîntul la convocarea unei conferințe naționale. Dar Șaguna s-a situat pe o poziție negativă, de refuz, răspunsul său cuprinzînd celebrele cuvinte „Flere possem, sed juvare non”⁵⁹.

Paul Vasici susținător consecvent al autonomiei Transilvaniei, s-a arătat profund nemulțumit de cursul evenimentelor și a condamnat atitudinea mitropolitului de la Sibiu. La Cluj, unde se mutase odată cu guberniul, are dese întîlniri și discuții continuate prin corespondență, cu celălalt reprezentant al orientării radicale din mișcare politică a românilor, dr. Ioan Rațiu, Vasici se postează pe poziția rezistenței pasive, adoptată de Barițiu și Rațiu. „La scrisoarea din 17 am onoare a-ți răspunde că o am comunicat cu cei ce cugetam a fi de asemenea părere. Greutate am simțit cu atît mai puțină, cu cît programa d-tale este și programa noastră”, îi scrie în 21 noiembrie Vasici lui Barițiu⁶⁰.

În zilele premergătoare deschiderii dietei, Vasici participă la întîlnirile de la Cluj, în care se ia în dezbateri problema prezentării sau neprezentării deputaților români la dietă. Conducătorii români — din rîndul cărora lipsea Barițiu — au hotărît în cele din urmă să intre în dietă, I. Rațiu fiind însărcinat cu alcătuirea unui program și a adresei pe care urmau să o prezinte în comun. Împreună cu alți 27 de deputați români, Paul Vasici a semnat adresa, din 9 decembrie, prin care refuză să recunoască dreptul dietei de la Cluj, convocată „în trăsăturile ei generale pe baza art. XI din anul 1791, prin urmare pe baza unei instituții care, fiind întemeiată pe sistemul politico-națională numai de trei națiuni, nu recunoaște pe națiunea română de factor politic al țării”, de a hotărî despre uniunea Transilvaniei⁶¹.

În anul 1866 Vasici întreține strînse legături cu Barițiu și Rațiu, și împreună cu Iacob Bologa semnează corespondențe politice în *Gazeta*

⁵⁷ T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, III, Sibiu, 1905, p. 770.

⁵⁸ *Gazeta Transilvaniei*, XXVIII, 1865, nr. 77, p. 310—311.

⁵⁹ T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 776—781.

⁶⁰ Bibl. Academiei R.S.R., ms. rom., 1003, f. 158.

⁶¹ *Ibidem*, ms. rom., 975, f. 143—144; *Gazeta Transilvaniei*, XXVIII, 1865, nr. 95, p. 387—388.

Transilvaniei. Acum publică Vasici articolul „Cum se ține la noi articolul de lege din 1863”, atacînd atitudinea politică a lui A. Șaguna, care se adresa guvernului, în calitate de mitropolit al bisericii ortodoxe din Transilvania și Ungaria, în limba maghiară, contravenind legii votate de dieta de la Sibiu. Astfel, subliniază Vasici, al „comite un păcat neiertat asupra națiunii și bisiricii”, „astfel ni se vînd interesele noastre naționale și bisericăști...”⁶².

Deși împăratul trăda fățiș, conducătorii români, G. Barițiu, I. Rațiu etc. și asemenea lor Paul Vasici, continuă să persiste pe calea legalismului, atît de înfructuoasă. În toamna anului 1866 aripa radicală a mișcării naționale pregătește o nouă acțiune de informare a împăratului asupra dorințelor legitime ale națiunii române. O delegație formată din G. Barițiu și I. Rațiu, urma să se deplaseze la Viena pentru a înainta Memoriul însoțit de 1493 de semnături și 37 de plenipotențe. Memoriul cerea menținerea individualității istorice a Marelui Principat Transilvania, redeschiderea dietei transilvane. Dieta urma să fie convocată pe baze democratice, potrivit legii electorale votate în anul 1864 la Sibiu. Memoriul mai revendica reprezentarea justă a românilor în administrația provincială, reglementarea justiției, revizuirea și completarea patentei urbariale din 1854 etc. Memoriul a fost prezentat împăratului de I. Rațiu — G. Barițiu fiind bolnav — în 31 decembrie 1866. Acesta s-a limitat să afirme „contez pe credința d-tale și în viitor, iar dorințele și cererile românilor le voi considera”. Memoriul a rămas fără nici o urmă⁶³. Vasici a urmărit și sprijinit — declarîndu-și adeziunea deplină — întreaga acțiune din decembrie 1866, deși era conștient că Memoriul va rămîne fără urmări.

Înfrîntă în războiul cu Prusia, Austria a intensificat tratativele pentru încheierea pactului dualist. Ca urmare în anul 1867 alipirea Transilvaniei la Ungaria era un fapt împlinit. Prin rescriptele din 20 iunie 1867, Francisc Iosif a sancționat uniunea și a anulat legile votate în anii 1863—1864. „Prin manifestul care a ieșit — îi scrie Vasici în 22 iunie 1867 lui Barițiu — și avem știre despre el din telegrame — se desființează tot ce s-a făcut de la 1848 înapoi, prin urmare și anghia noastră”⁶⁴. Mai speră în succesul unui congres național. Evenimentele însă îl deprimă. Vasici își dă acum seama că petițiile către împărat nu aveau nici-o eficacitate. Îl atacă violent pe Andrei Șaguna pentru inconsecvența sa politică, pentru neluarea în seamă a intereselor națiunii⁶⁵. Pensionat, la sfîrșitul lunii aprilie 1869 părăsește Transilvania reîntorcîndu-se la Timișoara. Cu aceasta lua sfîrșit rolul lui Paul Vasici în mișcarea politico-națională a românilor transilvăneni.

⁶² *Ibidem*, f. 177—178; *Gazeta Transilvaniei*, XXIX, 1866, nr. 75, p. 298—299.

⁶³ Cf. *Majestätsgesuch des Georg Barițiu und Dr. Johanns Rațiu als Bevollmächtigte von 1493 Bewohnern aus dem Grossfürstenthum Siebenbürgen*, Wien, 1867; S. Retegan, *Lupta națională a burgheziei române din Transilvania în anii negocierii pactului dualist*, în *Studii și articole de istorie*, XIII, 1969, p. 35—38.

⁶⁴ *Bibl. Academiei R.S.R.*, Potretul unui bărbatameleon, *ms. rom.*, 1003, f. 197.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 228—234.

Paul Vasici a participat sau a fost implicat în cele mai de seamă momente ale activității politice a burgheziei române în anii regimului liberal. A luat parte activă la Conferința națională din ianuarie 1861 de la Sibiu, la dieta din 1863—1864 de la Sibiu, și a participat și la dieta din noiembrie 1865 de la Cluj, situându-se de partea aripii radicale reprezentată de G. Barițiu și I. Rațiu. Funcționarul de stat nu a reușit însă să se desprindă de calea legalismului, a petițiilor și memoriilor către împărat și a înțeles insuficiența acestui drum abia în anii încheierii pactului dualist. Aflat în cercurile guvernului, la Sibiu și apoi la Cluj, Vasici a ținut un contact permanent cu conducătorii politici români, cu G. Barițiu, cu I. Rațiu, I. Bologa, I. Măcelariu etc. oferind informații prețioase pentru orientarea conduitei politice. Prin toate acestea el poate fi considerat ca unul dintre luptătorii cei mai sinceri, activi, pentru drepturile românilor, pentru autonomia Transilvaniei, ca un reprezentant al intereselor politice ale burgheziei progresiste și ale maselor populare.

GRIGORE PLOEȘTEANU

AUS DEM KAMPF PAUL VASICI' FÜR DIE RECHTE DER BANATER
UND SIEBENBÜRGER RUMÄNEN

(Zusammenfassung)

Der Verfasser weist im Studium auf eine weniger bekannte Seite der Tätigkeit des Arztes und Vertreters der Aufklärung Paul Vasici hin, und zwar, auf seine politische Tätigkeit, welche ihn in den Vordergrund der Gestalten von Kämpfern für die national-politischen Rechte der Rumänen aus Sieberbürgen und aus dem Banat, stellt.

Durch seine allgemeine Tätigkeit, sowie auch durch die reiche journalistische, fortschrittliche und demokratische Tätigkeit hat Paul Vasici in der rumänischen bürgerlichen Bewegung aus den Jahren des liberalen Regimes eine bedeutende Rolle gespielt.

Dank seiner politischen Tätigkeit aus dieser Zeitspanne, kann Paul Vasici als einer der aufrichtigsten und wirksamsten Kämpfern für die Rechte der Rumänen und für die Autonomie der politischen Interessen der fortschrittlichen Bourgeoisie und der Volksmassen betrachtet werden.

DIN CORESPONDENȚA LUI ALEXANDRU ROMAN PRIVIND ZIARUL „FEDERAȚIUNEA” (1868—1876)

Timp de aproape o jumătate de secol (1848—1897), Alexandru Roman a activat ca profesor, ziarist, deputat și academician. Deși nu a realizat fapte de arme, Roman a fost un reprezentant de frunte al generației de la 1848. El s-a călăuzit după principiile și aspirațiile asimilate în timpul revoluției. Dintre acestea, ideea elevată a unității naționale a poporului român străbate ca un fir roșu întreaga sa activitate, constituind un adevărat simbol al speranțelor și certitudinilor generației sale, care, pe lângă elanul redeșteptării naționale născut în focul revoluției, aduce cu sine și mesajul României moderne. El poate sta cu cinste alături de George Barițiu, Ioan Rațiu, Vinceteiu Babeș, Al. Papiu Ilarian, Gh. Pop de Băsești, Ilie Măcelariu, Iosif Hodoș și alți frunțași ai vieții politice și culturale a românilor din Transilvania, Banat și părțile ungurene.

Una dintre cele mai intense și mai complexe activități ale lui Al. Roman s-a desfășurat pe tărîmul publicisticii. Este corespondentul a numeroase gazete politice și culturale ca *Bucovina*, *Gazeta Transilvaniei*, *Naționalul*, *Familia*, *Concordia*, *Federațiunea*, *Tribuna* și altele.

Gazeta politică *Federațiunea*, înființată și condusă de Al. Roman a fost principala sa realizare politică. *Federațiunea* a apărut la Budapesta în 3/15 ianuarie 1868, titlul ziarului reprezentînd el însuși un principiu, un scop năzuit de gruparea federalistă a românilor. Gruparea urmărea lupta confederată a popoarelor asuprite din monarhia austro-ungară împotriva dualismului și nicidecum federalizarea ca mijloc de salvare a monarhiei de la destrămare.

Datorită intransigenței cu care apăra drepturile poporului român, gazeta și-a creat o mare popularitate în rîndurile intelectualității și poporului, dar, automat și-a dobîndit și ostilitatea crescîndă a guvernului de la Budapesta, care nu putea tolera o opoziție atît de puternică. Ca urmare, Roman are mult de suferit de pe urma presiunilor exercitate împotriva sa și a ziarului său. După mai multe procese de presă este condamnat la un an de închisoare pe care îl va executa la Vaș, în 1870. Nu se va lăsa însă înfrînt, și, după ieșirea din închisoare Roman își va continua cu aceeași vervă activitatea politică. Dar, Al. Roman a avut de luptat nu numai cu diferitele măsuri luate de guvern, ci și cu nenumăratele greutăți mate-

riale în susținerea ziarului, greutăți care se fac simțite chiar de la întemeierea sa.

Pentru redresarea situației financiare a gazetei, Al. Roman face apel la diferite personalități politice și culturale românești de dincolo de Carpați. Așa de exemplu solicită ajutor de la M. Kogălniceanu, C. A. Rosetti, A. G. Golescu, Eug. Carada ș.a. O altă soluție pentru susținerea ziarului era deschiderea unor liste de subscripție pentru acoperirea cheltuielilor avute cu procesele și pentru achitarea amenzilor. În fine, o altă soluție pentru acoperirea cheltuielilor avute cu procesele și pentru achitarea amenzilor o constituie și publicarea unor anunțuri, așa cum reiese din scrisoarea adresată de Al. Roman către Visarion Roman, directorul băncii „Albina” și redactorul cunoscutului Calendar *Amicul poporului* (vezi anexa I). Totodată, el face apel și la cercurile clericale ale bisericii unite. În acest sens este semnificativă scrisoarea pe care o publicăm în anexa II. Specificăm că Al. Roman s-a ridicat întotdeauna deasupra îngustelor interese confesionale și că a militat pentru a determina cercurile clericale românești, indiferent de confesiune, să transforme biserica într-un instrument eficient împotriva deznaționalizării, pentru realizarea mai degrabă a unității naționale.

Din cele două scrisori reies cu prisosință sacrificiile pe care le-a făcut Roman atît pentru susținerea ziarului cît și dorința sa de a-l menține capabil de luptă împotriva dualismului.

Este deosebit de plastic exprimată în prima scrisoare revolta lui Al. Roman împotriva regimului dualist: „Doară, doară, că se va schimba acest afurisit sistem de opresiune, eu însă ași dori ca cît mai degrabă, să nu așteptăm mult. Ni ajunse suferința dualistică”¹.

În ceea ce privește sprijinul cercurilor clericale, el n-a fost întotdeauna la înălțime, uneori fiindu-i refuzat. Roman acuză la un moment dat în fața lui George Barițiu pe cei doi episcopi uniți că deși puteau să sprijine substanțial *„Gazeta Transilvaniei”* și *Federațiunea*, nu o făceau, considerînd cele două ziare „schismatice”². Unele cercuri clericale erau chiar nemulțumite de atitudinea intransigentă, antiguvernamentală a *Federațiunii*, ca și de unele afirmații ale sale că: „papistașii rămîn dominanți”³, ajungîndu-se la un moment dat să se considere de către aceste cercuri că *Federațiunea* este o gazetă care „dă cu barba în lună”⁴.

Tot aceste considerente vor influența și atitudinea episcopiei Lugojului cu privire la ajutorul solicitat de Al. Roman. Mai trebuie avută în vedere și prudența acestei episcopii care prin subvenționarea ziarului ar fi venit în conflict direct cu guvernul, cunoscîndu-se presiunile puternice pe care

¹ Vezi anexa I. Al. Roman către Visarion Roman, Sibiu, 13/1 sept. 1873. Arhivele Statului Cluj, Fondul personal V. Roman, pachetul V, nr. 87.

² G. Neamțu, *Tirajul, cititorii și situația financiară a ziarului „Federațiunea” (1868—1876)*, în *ActaMN*, IX (1972), p. 641.

³ *Federațiunea*, 1869, II, nr. 2 din 3/15 ian. p. 7. Cf. nr. 38 din 11 apr./30 mart. p. 151.

⁴ G. Neamțu, *Iniințarea, programul și colaboratorii ziarului „Federațiunea” (1868—1876)*, în *AIIC*, Cluj, XIV, 1971, p. 166.

le suferise în 1867 mitropolitul Al. Sterca Șuluțiu⁶ datorită opoziției sale față de recunoașterea uniunii forțate a Transilvaniei cu Ungaria.

În situația financiară existentă, Al. Roman mai face o ultimă încercare de a salva și continua apariția ziarului, printr-o cerere de ajutor financiar la episcopia Lugojului. Documentul pe care îl publicăm în anexa II, datat cu câteva luni înaintea încetării *Federațiunii*⁶, este un adevărat memoriu, menit să lărgască aria de cunoaștere în acest domeniu a istoriografiei noastre și în special a istoriei presei din cea de a II-a jumătate a secolului al XIX-lea. Cu toată dorința sa de a continua apariția ziarului cu sprijin lugojean, cercurile eclesiastice de la Lugoj nu îi vor acorda ajutorul solicitat, motivându-și atitudinea în rezoluția din 1 ianuarie 1876⁷.

Federațiunea își încetează astfel apariția în martie 1876, cu un deficit de peste 10 000 fl.v.a.⁸, ceea ce i-a adus redactorului ruina materială și vreme de 14 ani, pînă în 1890, Alexandru Roman va plăti datoriile făcute pentru susținerea gazetei⁹.

Cele două scrisori pe care le publicăm, oferă o completare și argumentare deosebit de necesară studiilor de pînă acum privind *Federațiunea*. Acest important ziar politic românesc, mai puțin cercetat și cunoscut, alături de *Albina*, a pregătit opinia publică românească pentru o mai largă și entuziastă primire făcută *Tribunei* de la Sibiu, fiind totodată și un demn precursor al acesteia.

GELU NEAMȚU — GHEORGHE NAGHI

⁶ Ax. Banciu, *Din corespondența lui Alexandru Roman*, în *Tara Bîrsei*, X, nr. 4—6, din iulie-dec. 1938, p. 409.

⁷ Arhiva Mitropoliei Banatului, *Fond Lugoj*, Dosar 1876. Protocoale, nr. 113/pres. Al. Roman către Victor Mihali, Budapesta, 26 dec. 1875.

⁸ Rezoluția în Arhiva Mitropoliei Banatului, *Fond Lugoj*, Dosar, 1876. Protocoale, nr. 2 pres. Semnează Ștefan Moldovan și Petru Pop :

a) Că acest capitol recunoaște lipsa unei foi, carea să apere interesele religiunii g. cat. : însă fiindcă aceste interese sînt comune pentru întreaga provincie M[itropo]litană, de sine ar urma că subvențiunea în acest punct atînsă, să se mijlocească prin tote ordinariatele provinciei, la o laltă și într-o coințelegere.

b) Că, dacă ordinariatele provinciei s-ar dechiara pentru o atare subvențiune, atunci diecesa Lugojului, nu din fondurile diecsane cari au altă destinațiune, ci din averea privată a benevoitorilor contribuenți ar fi a se asigura.

c) Ca a.

d) Că acest capitol nici decît nu posedă date de ajuns, după cari ar pote enunța cum că această lipsă s-a subliniat în timpul trecut prin foia „Federațiunea”, prin urmare cu considerare la trecut neci pe venitoriu nu pote fi garanția maorală, că această lipsă se va suplini.

Pre lîngă acestea Capitlul își exprimă scupulul său ca fiind foia cestionată pînă aci în oareșicare direpțiune și antiguvernamentală, oare consult ar fi, ca asemenea foia să fie susținută cu subvențiuni tocma prin ven[erabilul] ordinariat.

⁹ Vezi anexa II.

⁹ Pînă acum suma era evaluată la peste 8.000 fl. Cf. G. Neamțu, *Tirajul...* în *ActaMN*, IX, (1972), p. 642.

ANEXA

I

În scrisoarea către Visarion Roman, Al. Roman își exprimă mulțumirea pentru alegerea noului mitropolit fără ingerința cercurilor guvernamentale. Îi trimite calculele pentru anunțurile comitetului fondator al băncii „Albina” și pentru prospectul de abonament la calendarul *Amicul poporului*. Suma datorată de V. Roman trebuia depusă pe numele protopopului Al. Erdős. Susținerea ziarului în ultimii trei ani i-a cauzat mari pagube. Speră în schimbarea cât mai urgentă a regimului dualist.

Sabiniu 13/1 septem[brie] 1873

Stimatisime d-le și frate!

Habemus Papam! Ceea ce prevăzusem, ba pot zice că știam, s-a întâmplat. Românii n-au decît să fericiteze pre membrii congresului elect[oral] pentru înțelepciunea lor dublă: d-a face alegere nimerită și d-a aplica primadată statutul, fără a se provoca ingerința mon-golică. Mult mă mir că părintele Popea n-a putut întruni mai multe voturi, ceea ce mă face a crede, că neci sateliții săi nu i-a dat voturile. Glumele cu Babeș și Măcelriu au fost insipide, puteau să lipsească. Voturile date lor fiind ilegale, trebuiau nemicite și *nu* publicate. De altminteră treacă ducă-se.

Cu această ocaziune, neputînd eu est an să am fericirea d-a vă vedea în Sabii-mi ieu libertatea d-a vă transmite socotelele pentru anunțurile Comitetului fund[ator] „Alb”[ina] și pentru alăturarea de două ori a coalelor de prenum[er]atune la Calindariul dv. — rămase din anii 1871—1872.

La an[ul] 1871 primele zile ale lui octobree, avînd norocirea personală, ați avut bună-tatea a-mi răfui toate socotelile. La 1872, iară tot zilele prime din octobree, nu făcurăm socotele neci răfuielē, deci iacāle.

I) Anunțul trimis sub Nr $\frac{222}{\text{C.F.}}$

din 15/27 octobree 1871, publicat de două ori în „Fed.”[erațiunea]

II) Anunțul trimis sub Nr $\frac{450}{\text{C.F.}}$

din 10/22 decembre 1871 publicat de 3 ori (în Nri 19, 20, 22 „Fed”. 1872).

III) Prin scrisoarea dv. din 7/19 octobree 1872 s-a trimis 700 exempl[are] a se alătura (coale de prenum[er]ațiune) la Calindariu la Fed[erațiunea].

taxele	{	oficiului poștale de la 100 ex. cîte 4 cr.	2 fl. 80 cr.
	{	[ex]peditorului pentru alăturare de la 100 ex. 50 cr.	3 fl. 50 cr.

suma 6 fl. 30 cr.

IV) Cu scrisoarea dv. din 1/13 novembre, 1872, s-a trimis 500 exemplare coale de pre-num[er]ațiune la Calindariu (n-a ajuns căci „Fed.” se spedește și astăzi, după tri ani răi, în 762 de exempl[are] firește preste 135, gratificațiuni, preste 200 ex. preț redus pentru dascăli, vre-o 35 ex. schimburi și celelalte din an în an pururea acento mai mult de jumătate) a se alătura la „Feder”[ațiunea].

taxele	{	oficiului poștale vezi 100 a 40 cr.	2 fl.
	{	[ex]peditorului	2 fl. 50

suma 4 fl. 50

Ambe sumele anexelor la „Fed.”[erațiunea] fac 10 fl. 80 cr v.a. chitanța postei pentru cele 700 de exempl.[are] precum și ale [ex]peditorului, plătite de mine, nu le-am găsit venind dar le voi găsi reîntorcînd la Pesta și dacă aveți trebuință de ele le voi trimite.

Cît pentru cele două anunțuri ale băncii „Alb”[ina] taxele erariale (timbrul) fac

2 a 30 cr.	60 cr.
3 a 30 cr.	90 „

suma 1 fl. 50 cr.

iară taxele inserțiunii le las în voia dv. a le socoti precum avuseși bunătatea d-a face și cu cele plătite în 3—5 oct. 1871, adeca precum s-a plătit și celorlalte Redacțiuni românești.

Ceea ce privește răfuirea socotelilor acestora vă rog ca să aveți bunătatea a reținea 15 fl. (cincisprăzece florinti, v.a.) plus interusuriile cu 10% socotite pre un an, adeca 16 fl. 50 cr. v.a. și a transpune această sumuliță la comit[etul] admin[istrativ] al fondului Academiei rom[âne] pre numele d-lui *Alessandru Erdős*, protop[op] și paroch rom[ân] în Racsia (comit[atul] Satumarelui) ca ofert din partea d-sale.

Eu această sumă nu vi-o am trimis, ci am socotit ca făcîndu-ne socotelele să vă rog a o scădea din competența „Fed”[erațiunii], iar fiindcă am întîrziat cu trimiterea acestor socotele, am adaus 1 fl. 50, ca interusurie pe timpul trecut.

Publicîndu-se ofertul d-lui *Aless. Erdős* să se pună numai suma totală 16 f. 50, căci dînsul este informat de starea lucrului.

În fine vă rog ca suma ce va întrece după scăderea acestor 16 fl. 50 cr. să binevoiți o trimite la Redacțiune.

Petrecînd în Sibiu am timp de ajuns ca să fac socotelele tuturor anunțurilor publicate de la 1870 (de cînd eram la Vaț) și neplătite pînă în ziua de astăzi. Suma tuturor trece preste 300 fl. ceea ce încă cumpănește greu în bugetul actuale al „Fed”[erațiunii]. „Szegény az Eklezsia, a pop maga jár harangozni”. Cu mare pagubă susțin de trei ani acest jurnal și nu voi să-l sistez potînd face ca să nu strige maghiarii, cu tote că, Doamne, mare povară duc și de multe mă lipsesc pentru el. Doară, doară, că se va schimba acest afurisit sistem de opresiune, eu însă ași dori ca cît mai degrabă, să nu așteptăm mult. Ni ajunse suferința dualistică.

Eu țin că statul ostrunguresc este închinat dracului. N-ai cetit comunicatele lui *Lamar-mora*. Acest diplomat vorbind despre Ungaria zice „acest imperiu imaginar” (Dieses imaginäre Reich der Magyaren — după jurnalele nemțești). Fie-i gura de aur.

Mi adusei aminte și de prenumerațiunea d-tale la „Feder”[ațiunea] dar, zău, de-a rostul nu știu, dacă a fost pre un an, doi, aceasta numai din protocoalele anilor resp.[ectivi] ași putea afla, dv. însă veți ști cît timp ați primit-o și prin urmare cît face prețul și veți binevoi a adauga și această sumă la celelalte.

După toate aceste poftînd ca D-zeu să-ți țină boieria, să te ferească de tote relele, să fi sănătos și să păstrezi sentimente fraterne reciproce celui ce rămîne

al dv. ca frate, *Aless. Roman*
Red. „Federaț”[iunii]

[De mîna lui V. Roman:]

Roman Aless.
Pesta 13 sept. 873
Răsp. 19 sept. „

ANEXA

II

Al. Roman îl roagă pe episcopul Victor Mihali să-i acorde un ajutor financiar pentru susținerea ziarului *Federațiunea*. A pierdut pînă acum 10.000 fl. cu această întreprindere. El a dorit prin înființarea *Federațiunii*, alături de *Gazeta Transilvaniei*, să echilibreze influența

Telegrafului român și a Albinei. A avut promisiunea din partea episcopului Olteanu că îi vor fi asigurate 2000 fl. anual pentru susținerea ziarului, dar ajutorul a fost prea mic, asta în timp ce Vinc. Babeș primea de la Mocionești 37 de mii fl. pentru susținerea *Albinei*. În concluzie, dacă nu i se va asigura un ajutor financiar și abonamente în rindul învățătorilor și preoților va fi nevoit să sisteze apariția ziarului.

Ilustrisime domnule episcope!

Situațiunea precară în care mă aflu în urma mea nefericitei mele întreprinderi jurnalistice mă va scuza că-mi iau libertatea a vă molesta cu această rugătoare epistolă.

N-am ce să înșir cite toate, ajunge ca să amintesc singurul fapt, că în curs de opt ani am păgubit preste zece mii de fl. v.a. și în loc de a cerca să trag foloase materiale din pozițiunea mea de deputat m-am ruinat materialmente pentru o idee. Am făcut cu buna intențiune, dar m-am înșelat în calcul, că deși nici prin minte nu mi-a plesnit a căuta vreun ciștig material din întreprinderea mea, n-am crezut însă că voi îndura atita pagubă. S-a întâmplat; și ceea ce mă mîngie este că am tins la un scop, după mine, nobil, și că nici conștiința nu mă mustră d-a-mi fi cauzat răul prin pasiuni condannabile, neci chiar inimizii mei nu o pot spune aceasta. Dar în fine, am ajuns într-o situațiune în carea prepuțini au fost cari m-au înțeles și m-au sprijinit încitva. Eu văzînd că nouă R[everendisimilor] gr. cat. ni se răpește terenul de cultură și anie[ta]te ce ocupasem din vechime, văzînd că nu numai „Telegraful” din Sibiu, dar și „Albina” au început a face propagandă confesională, am crezut, afară de motivele naționale, că este necesar a fonda pre lingă „Gazeta Transilv[aniei]”, care începuse a fi coversită de acele două organe, încă un jurnal, care fiind sub conducerea unui gr. cat. să paralizeze răul ce ne amenință. N-am putut lupta cu vizierul confesional pentru că nu am fost sprijinit de ai noștri, dar am combătut totdeauna veleitățile confesionale ale celor două organe, firește mai mult în defensivă, și cînd în urmă la nește proaste espectoratiuni ale „Telegrafului” contra uniților sau „unieților” cum zicea el, am scris articolul intitulat „Esalațiuni miasmatiche din oficina vulgo broscaria confes[ională] a „Telegrafului” din Sibiu, am perdut imediat 200 de prenumărăanți, ceea ce făcea atunci preste 2000 fl. și ceea ce o știu colaboratorii mei interni de atunci Horșia și Poruțiu. Ei bine, n-am putut să mă plîng în public, căci perdeam pote și pre ceilalți neuniți cîți mai remăsese, dar am comunicat verbalmente lucrul cu Pr[ea] S[finția] Sa E[piscopu]l Olteanu și mai tirziu occasionaliter cu Esc[elența] Sa Metropolitul nostru.

Pr[ea] S[finția] Sa E[piscopu]l Olteanu mi-a promis că se va înțielege atit cu Metropolitul cit și cu ceilalți ep[iscop]i gr. cat. spre a-mi asigura anual 2000 fl. sub condițiune să apăr cu vigoare cauza noastră besericească. Dar lucrul au remas baltă căci afară de ajutorul de la sine în curs de 2 ani, de preste una mie de fl. și afară de ajutorul de la Esc[elența] sa Metropolitul cite 100 fl. pre tot anul și în două rînduri încă odată 100 fl. și altădată 250 fl. preste suta anuală, eu alt ajutoriu n-am avut de la prelații noștrii, căci repausatul Ep[iscopu]l Szilagyi mă amenințase cu afurisenia, pentru că apărăm provincia noastră besericească de tutoratul latinilor, cînd cu cheștiunea autonomiei catolice și numai o singură dată, cu cîteva zile înainte de moarte mi-a trimis 100 fl. Atita au fost totul, la atite pagube ce am tras cu jurnalul în curs de 8 ani. Eaca ilustrisime d[omnu]le! că vi-am confesat cu sinceritate ceea ce am primit, dar veți vedea, că atunci, cînd Mocionianii în curs de 10 ani au dat lui Babeșiu subvențiune de 27 mii fl., după cum însuși mărturisește, eu am trebuit să necăjesc și să pun diurnele mele de deputat pentru susținerea ziarului. Lupta au fost inegale, eu am sacrificat tot ce am avut pre cînd altul și-a făcut capital și cu toate acestea, astăzi cînd Mocionienii nu-i mai dau, îl ajută coreligionarii, așa în zilele acestea, precînd era să anunșe sistarea juralului primi asigurări de ajutorare numai să nu încete. Ep[iscopu]l Meșianu i-a garantat și ajutoriu și toate publicațiunile de concurse parohiale și învățătoresți din marea sa diecesă. Noi nu suntem așa constituiți ca să se publice asemenea concursuri și dacă se și publică cite unul, nime nu plătește, deși aceasta singură rubrică cumpănește foarte mult în bugetul unui ziar, căci 10—15 concurse într-un nr. acoperă jumătate din spesele tipariului și astfel se înlesnește foarte editarea.

Aceste le amintesc ca să se vadă că noi gr. cat. și în astă privință stăm mai rău. Eu am tras pînă acum cum am putut, cu multă greutate și am plătit preste 6000 fl. din dato-

riale jurnalului, dar acum, avînd noi deputații, o lege nouă, cea de incompatibilitate, care prevede că deputatul ale cărui-a diurne sunt sechestrate și nu va regula afacerea în curs de trei luni, perde mandatul, o duc cu nespūsă greutate și grije, pentru că spre a mă feri de un rău ce m-ar compromite fac tot pentru a scăpa, și puținul ce am, dau spre acest scop, nereminîndu-mi pentru editarea ulterioară, așa am pățitu-o în octobrie, cînd fui silit a curma editarea pre un timp. Am scăpat pre trei luni cu mandatul, însă acum mă aflu redus la neputință cu jurnalul decumva nu voi fi sprijinit. Din aceste motive veniu a vă ruga ca să binevoiți a face ca să mi se asigure un ajutoriu ore care din partea diecesei de sub guvernarea Il[ustrității] voastre.

Știu prebine că Il[ustritatea] v[oastră] nu sunteți așa dotați ca să poteți succurge după cum vi-ar dicta generoasa inimă, dar cu Venerab[ilul] Capitul împreună tot s-ar putea face un modest ajutoriu, mai adăugîndu-se prenumerațiuni mai copioase din partea clerului. Dacă ziarul besericesc s-ar abona din banii besericei, eară unul sau și două organe de publicitate s-ar prenumera de parohul în societate cu învățătorul, și un ziar scolastic de cătră comunitatea confesională, atunci toată jurnalistica noastră ar putea prospera. Dar învățătorii cer gratis, preoții abia 10% se prenumără și comunitățile de loc nu, apoi în asemenea împrejurări nu poate fi vorba de progres mai întiețit ci numai foarte lent și în astfel de stare preaputini se vor afla cari să pună osteneală pentru susținerea de organe de publicitate.

Eu nu cer pentru persoana mea, ci pentru susținerea cauzei, carea la noi gr. catolicii nu e prea departe așa îmbrățișată ca și la frații noștri neuniți.

Cît pentru mine, lipsindu-mi sprijinirea pentru „Federațiunea“ voi fi silit a o sista, restul deficitelor le voi amortisa cu încetul expropriis și mă voi retrage cu totul a-mi căuta de afacerile mele private, știu însă desigur, că în locul meu nu va veni altul dintre gr. catolici a continua opera începută. Se poate că primo obsut se va contesta urmarea cea rea ce va resulta din încetarea „Federațiunii“ ca organ de publicitate în mana unui gr. cat. dar nu va trece bine anul și lacuna se va semți foarte. „Telegraful“ și „Albina“ vor deveni mai cutezătoare mai ales după ce eu am pozitivă cunoștință despre mașinațiunile ce se fac în contra unirei cu mîna lungă și cu sprijin puternic. De unde și cum? asta o las înțelepciunei Il[ustrității] v[oastră] or o devină.

Scusați-mă, Ilustris[ime] domnule, pentru lungimea acestei epistole, dar un lucru de acesta natură nu se poate cuprinde în citeva fire și cu toate că am adoperat mai numai a îndegeta, cred că și așa lungă cum e epistola ar fi prea concisă, dacă nu ași ști că Ilustr[itatea] v[oastră] cu minte ageră ați pătruns în adevărul lucrului și după puținile mele indicări.

Dacă Ilustr[itatea] V[oastră] veți afla de bine a se sprijini ziarul meu vă rog ca să binevoiți a dispune preagratios ca modestul ajutoriu să mi se înainteze pre timpul cînd se regulează bugetul Redacțiunei cu tipograful, adecă de la 1 pînă la 13 ianuarie.

Primiți Ilustris[ime] domnule expresiunea celei profunde stime din parte-mi.

Al Il[ustrității] v[oastră]

pururea devotat

Aless. Roman

Red[actorul] „Federaț[iunii“]

Budapesta, 26 dec[embrie] 1875.

AUS DEM BRIEFWECHSEL ALEXANDRU ROMANS ÜBER DIE ZEITUNG „FEDERAȚIUNEA“

(Zusammenfassung)

Alexandru Roman, führende Persönlichkeit der nationalen Befreiungsbewegung der Rumänen Siebenbürgens und aus dem Partiumgebiete, brachte zwischen 1868–1867 die politische Zeitung „Federațiunea“ heraus. Diese war ein wirksames gegen das Österreich-ungarische dualistische Regime gerichtetes Kampfmittel.

Die hier veröffentlichten beiden Briefe schildern einige mit der Herausbildung der „Federațiunea“ verbundene materielle Angelegenheiten. Der verzweifelte Versuch Romans, finanzielle Unterstützung seitens des Lugojer Bistums zu erhalten, um nicht gezwungen zu sein, das Erscheinen der „Federațiunea“ einzustellen, legt Zeugnis auch über die Interessenlosigkeit einiger geistlichen Kreise des Aufblühens eines gegen die Regierung gerichteten rumänischen Zeitungswesens gegenüber.

BĂNĂȚENII — SUSȚINĂTORI AI RĂZBOIULUI PENTRU CUCERIREA INDEPENDENȚEI NAȚIONALE

Evenimentele de la 1877—1878 au dovedit cu tărie faptul că dobândirea independenței de stat a României a fost o cauză scumpă a românilor de pretutindeni. Năzuințele îndrituite spre viață națională liberă, independentă și-au găsit acum un teren fertil de afirmare.

Încă în perioada premergătoare războiului românii bănățeni au organizat, la fel ca și frații lor din celelalte teritorii românești aflate sub dominație străină, diferite manifestații cu caracter național și politic. În acest sens revelatoare este circulara episcopului diecezan din Caransebeș, Ioan Popasu, datată 19 iulie 1876, care la indicația autorităților austro-ungare atrăgea atenția preoților să nu permită organizarea nici unui fel „de demonstrațiuni politice, naționale...”, mai ales cu prilejul zilei de 3/15 mai, data desfășurării adunării populare de la Blaj din anul 1848¹. După declanșarea războiului, în ciuda interdicțiilor, bănățenii își vor afirma puternica afecțiune față de frații lor din România, dorința firească de a trăi împreună în cadrele aceluiași stat. Numai astfel ne putem explica faptul că în Banat circulau, conform „Ordinațiunii administrative a Comitatului Caraș”, din 6 iunie 1877, numeroase cărți și hărți interzise de autorități, care reliefauseră dorința locuitorilor din Transilvania și Banat de a se uni cu România.

Împotriva celor ce răspindeau asemenea hărți se vor adopta măsuri drastice, cei prinși asupra faptului urmînd să fie amendați „... în bani pînă la 300 fl. sau cu închisoare de 3 luni și în urmă și cu pierderea postului...”². Astfel, librarul Ioan Țieranu din Oravița a fost arestat în mai 1877, deoarece vînduse cîteva exemplare dintr-o hartă intitulată „Țara Română și Dacia modernă”, în hotarele căreia erau incluse România anului 1877 precum și teritoriile românești aflate în acea vreme sub dominația habsburgică³. Totodată, Ioan Țieranu era învinuit că ar fi încercat

¹ Arhiva bisericii din Mehadia, pachet 1876, document neinventariat. Copia documentului se află în arhiva Muzeului județean de istorie din Reșița.

² Arhiva Mitropoliei Banatului, fond Dieceza Caransebeșului, școlare, anul 1877, act. nr. 200; I. Popescu — Puțuri, A. Deac, *Unirea Transilvaniei cu România*, ediția a II-a, Editura Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., București, 1972, p. 185.

³ *Familia*, nr. 15 din 19 februarie/3 martie 1878, p. 92.

să recruteze voluntari pentru armata română, desfășurînd cu acest prilej o intensă propagandă în favoarea României⁴. Țieranu a fost reținut în închisoare circa 10 luni după care i s-a intentat proces. Pentru crima de „înalță trădare”, care amenința integritatea imperiului habsburgic — după cum menționa procurorul în rechizitoriul său — s-a cerut pedepsirea acuzatului cu trei ani închisoare⁵. Dar, deși s-au luat asemenea măsuri severe împotriva celor ce foloseau hărți ale „Daco-României”, mulți învățători din localitățile bănățene, ca de pildă Căvăran, Caransebeș, Zorlențul Mare, Ohaba Mîtnic, Zăgujeni, Ruginosu, Prisaca, Tincova, au continuat să utilizeze aceste hărți precum și cărți interzise⁶.

Chiar din primele zile ale înclăstării militare românii din Banat au sprijinit cu ardoare, în multiple forme, oștirea română aflată pe cîmpul de luptă. Faptul este confirmat atît de documente cît și de presa vremii, care a inserat în coloanele sale numeroase știri referitoare la ajutorul acordat de populația din această regiune a țării, celor ce-și vărsau sîngele pe teatrul de bătălie din sudul Dunării. Cînd la 3/15 iulie 1877 „Familia” înștiința că armata română se află „...la fruntarii spre a spune lumii prin glasul tunului, că țara noastră are conștiința drepturilor sale...”⁷, mulți bănățeni, animați de un cald patriotism, au trecut granița dintre imperiul austro-ungar și vechea Românie pentru a se alătura luptătorilor. Printre acești voluntari găsim foști ofițeri în armata austro-ungară, tineri intelectuali, țărani și muncitori. Numărul exact precum și numele multora nu ne sînt cunoscute, dar în memoria neamului vitejeasca lor comportare este adînc încrustată. Dintre fiii Banatului participanți la războiul pentru independență amintim pe căpitanul Moise Groza, originar din comuna Obreja, care s-a comportat admirabil îndeosebi în luptele de la Grivița sau Verbița, unde a fost chiar rănit de explozia unui obuz inamic, dar după ce i s-a pansat rana, s-a reîntors pe cîmpul de luptă⁸. Pentru vitejia dovedită în luptele de la 8 septembrie, ca de altfel pe tot parcursul războiului, a fost decorat cu numeroase ordine și medalii⁹.

Voluntari veniți din localitățile bănățene, fie că este vorba de Obreja, Ilidia, Curtici, Șiria sau altele, au îngroșat rîndurile unităților armatei române, contribuind la înfrîngerea cotropitorilor. Numeroși studenți bănă-

⁴ *Telegraful român*, nr. 39 din 19/31 mai 1877; L. Maior, *Transilvania și războiul pentru independență (1877—1878)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1977, p. 18.

⁵ I. Munteanu, *Independența cauză a întregii națiuni române*, în „Orizont”, nr. 4 din 27 ianuarie 1977, p. 3.

⁶ Arhiva Mitropoliei Banatului, fond Dieceza Caransebeșului, școlare, anul 1877, act 311.

⁷ *Familia*, nr. 19 din 10/22 mai 1877, p. 259.

⁸ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 82 din 1 noiembrie/20 octombrie 1877; Paul Abrudan, *Aspecte ale sprijinului acordat de românii din Transilvania războiului pentru cucerirea independenței de stat a României*, în *Revista de istorie*, tom 29, nr. 4, 1976, p. 589; vezi și *Războiul pentru independența națională 1877—1878. Documente militare*, Edit. militară, București, 1971, p. 20, 64, 392, 435 și 495.

⁹ *Asalt la vedute. Eroi ai războiului pentru independență*, Edit. militară, București, 1969, p. 130.

ţeni, ce studiau în acea vreme la Cernăuţi — Beuca, Popovici, Mihăilescu, Olariu, Ţurcan — s-au luptat cu bărbăţie pe frontul din Bulgaria¹⁰.

Îngrijorat de creşterea impetuoasă a numărului celor ce treceau graniţa pentru a se înrola ca voluntari, prefectul judeţului Caraş raporta că „...regiunile de acolo nu prea vor sta liniştite”¹¹. Cu prilejul războiului din 1877—1878 s-a manifestat cu tărie şi atitudinea patriotică a generalului Traian Doda, născut în satul Prilipeţi, judeţul Caraş-Severin. Acesta va încerca să treacă Carpaţii pentru a se înrola în oştirea română. Se pare chiar, că în preajma izbucnirii războiului, în cercurile oficiale române se vehicula ideea de a se oferi generalului Doda funcţia de şef al Statului major general al armatei române. Sugestivă în acest sens este corespondenţa dintre Vincenţiu Babeş şi Ion Bălăceanu, reprezentantul diplomatic român la Viena, din care reiese tocmai încercarea de atragere a generalului Traian Doda în România spre a i se încredinţa această comandă¹². Deşi lui Doda nu i s-a permis să treacă graniţa pentru a prelua comanda, el a menţinut legătura cu guvernul din Bucureşti, pe care l-a sfătuit ca armata română să treacă Dunărea în apropierea Bechetului, unde ar fi putut face, în eventualitatea unui eşec, joncţiunea cu armata rusă aflată lângă Plevna. De altfel, Traian Doda îndemna făţiş pe bănăţeni să sprijine războiul pentru dobândirea independenţei, să nu se lase înşelaţi „...de şapte false, nici să nu se sperie de ameninţări”¹³.

Pe lângă participarea directă, ca voluntari, la operaţiunile militare, populaţia din Banat a contribuit la susţinerea materială a războiului prin apreciable donaţii şi ajutoare băneşti. După începerea ostilităţilor şi aici s-au constituit comitete de ajutoare a oştirii române, a soldaţilor răniţi şi a familiilor acestora. Aceste comitete organizau colectarea de bani, bandaje, scame, flanele, perne, cămăşi, cojoace, opinci, ciorapi etc. pe care le expediau „Crucii Roşii” din Bucureşti. Dar activitatea comitetelor de ajutoare a fost îngrădită de autorităţile austro-ungare, care nu priveau cu ochi buni afirmarea — nici măcar pe această cale — a conştiinţei de neam, a sentimentelor de frăţietate naţională. Drept urmare, în mai 1877, ministerul de interne a interzis funcţionarea lor, pretextând că „...un stat neutru nu poate admite ca cetăţenii lui să constituie comitete pentru a uşura durerile răniţilor părţilor beligerante”¹⁴.

Cu toate interdicţiile, după desfiinţarea comitetelor activitatea de ajutoare a ostaşilor răniţi a fost preluată de persoane particulare, remar-

¹⁰ C. Petculescu, *Tinăra generaţie în războiul pentru cucerirea independenţei naţionale*, în „Scînteia Tineretului” din 16 aprilie 1975; Alexandru Roz, *Voluntari din părţile Aradului în războiul pentru independenţă*, în „Flacăra Roşie” (Arad) din 19 aprilie 1975.

¹¹ V. Faur, *Date despre contribuţiile românilor bănăţeni la sprijinirea războiului de independenţă (I)*, în „Orizont”, nr. 42 din 10 octombrie 1976.

¹² L. Maior, *Contribuţii documentare la ecoul războiului de independenţă în Transilvania*, în *Studia*, Fasciculus 1, 1973, p. 80; M. Dan, I. Uzun, *Din corespondenţa generalului Traian Doda cu Vincenţiu Babeş*, în *Banatica*, II, p. 222.

¹³ W. Marin, I. Munteanu, Gli. Radulovici, *Unirea Banatului cu România*, Timişoara, 1968, p. 84.

¹⁴ *Pagini din lupta poporului român pentru independenţă naţională 1877—1878*, Edit. politică, Bucureşti, 1969, p. 134.

cîndu-se mai ales femeile, fapt reliefat de presa din acei ani: „Damele române sînt la înălțimea misiunii lor! Cu bucurie constatăm aceasta. În toate zilele primim informații noi despre contribuțiile făcute de dînsese pentru ostașii români răniți. Onoare lor!”¹⁵. În 10/22 iulie 1877, revista „Familia” publică o corespondență primită din Oravița de la Eugenia Munteanu, ce conținea un călduros apel la ajutorarea celor aflați pe cîmpul de onoare: „Este prea cunoscut, că damele noastre în toate unghiurile locuite de români au îmbrățișat cu căldură acea nobilă idee: spre a veni în ajutorul ostașilor răniți din România, și inimile noastre ne șoptesc mereu, că această idee a aflat și în mijlocul nostru răsunetul cel mai dulce... Acum dară depinde numai de bunul nostru simț spre a da ajutorul posibil celora, pe care necesitatea existenței i-au aruncat pe cîmpul de bătălie...”¹⁶. În același material, corespondenta din Oravița precizează că „... ofertele se pot face în bani, în scame, în fișie de pînză veche, fișie de flanelă sau de tifon nou...” și totodată recomanda ca scamele să fie făcute din pînză „curată și moale” deoarece „... orice necurățenie a scamei poate fi vătămătoare răniților”. Cîteva zile mai tîrziu, la 12 august 1877, Dimitrie Ghica — președintele Societății „Crucea Roșie” confirma deja Eugeniei Munteanu primirea sumei de 788 lei, exprimîndu-i mulțumiri și „... pentru obiectele ce ați bine voit a aduna în folosul acestei societăți...”¹⁷. Pe listele de strîngere a ajutoarelor răspîndite de Eugenia Munteanu în jurul Oraviței, s-au adunat în total 408 florini, 10 franci, 4 galbeni și 4 taleri, adică 886,78 lei. Din aceeași zonă, un număr de 24 de femei au adunat 7 kg. scamă, 66 triangule din pînză, 588 m feșii și 15 m pînză. După terminarea războiului, Eugenia Munteanu va fi decorată pentru activitatea depusă de către guvernul din București, cu „Crucea Elisabeta”¹⁸.

Apelurile de ajutorare publicate în gazetele românești au avut ecou și la Bocșa. Învățătorul Ioan Marcu a organizat cu elevii și tineretul din Bocșa Montană și Română un atelier pentru prepararea scamelor, iar cojocarul Vasile Diaconovici strîngea ofrande atît din localitățile amintite, cit și din Vasiova. Cei doi au reușit să adune 3.200 kg. scamă, 9,5 m pînză și un ștergar¹⁹. La colectele organizate în martie-aprilie 1878 de Ioan Marcu și Vasile Diaconovici au contribuit în total 266 persoane²⁰.

În lunile iulie-august 1877, dar și mai tîrziu, pînă la terminarea războiului, s-au efectuat numeroase colecte prin localitățile bănățene, cum ar fi Caransebeș, Ilidia, Lugoj, Rusca Montană, Timișoara, Vărădia, Ciclova Română, Moldova Nouă, Ticvaniul Mare, Vrani, Mercina, Broșteni, Răcășdia, Răchitova etc. Demn de relevat este numărul ridicat al donatorilor

¹⁵ „Familia”, nr. 26 din 26 iunie/8 iulie 1877, p. 306.

¹⁶ *Idem*, nr. 28 din 10/22 iulie 1877, p. 331.

¹⁷ *Idem*, nr. 36 din 4/16 septembrie 1877.

¹⁸ Paul Abrudan, *Ajutorul bănesc și material al transilvănenilor în sprijinul războiului pentru cucerirea independenței de stat a României (II)*, în *Revista de istorie*, tom 30, nr. 2, 1977, p. 299.

¹⁹ *Gazeta Transilvaniei*, din 13/25 aprilie 1878.

²⁰ Vezi „Telegraful român” din 13 aprilie 1878 și *Gazeta Transilvaniei* din 13/25 aprilie 1878.

din unele sate : Ciclova Română — 63, Vărădia 41, Ticvanu Mare — 37²¹. Printre cei care s-au ocupat sau au contribuit la strângerea de fonduri şi diverse materiale ajutorării ostaşilor răniţi şi familiilor lor se numără George Bogdan, Maria Gaita, Ion Petrovici, Ion Orza, Maria Tămăşel, Filip Simu, Simeon Mangiuca, Iacob Tiurnea, Ioan Bistreanu, sau tinerii studenţi bănăţeni aflaţi pe atunci la Viena, Traian Alexandru şi Iuliana Săvescu. Desigur, lista celor care ar trebui menţionaţi aici este mult mai cuprinzătoare, important rămîne însă admirabilul lor gest, frumoasele lor fapte, cu profundă semnificaţie patriotică. Ajutoare băneşti au fost colectate şi în Valea Almăjului : la Prilipeţi de către preotul Blidariu, la Bănia de către N. Horea, la Prigor de I. Cîmpeanu şi la Dalboşet de N. Cîmpeanu, suma strînsă cu acest prilej de la 56 locuitori cifrindu-se la 86,70 florini şi 20 franci²².

Demn de relevat este şi faptul că în Banat au circulat litografii provenite de la sud de Carpaţi. Astfel, la Oraviţa s-a găsit un tablou litografiat, desenat iniţial de Georg Venrich în anul 1878 şi editat de lt. colonelul Dimitrie Papasoglu²³. Scopul tabloului îl aflăm chiar din textul explicativ : „Pe jumătate din preţul acestui tablou se va trimite autorităţilor competente pentru ajutorul familiilor şi a copiilor orfani ai morţilor soldaţi în cîmpu şi prin spitale, precum s-au trimis pînă acum şi ţifra [de lei] noi 3000 în decursu de 6 luni”²⁴. Fără a intra în detalii, precizăm că în prim planul litografiei, chiar în centrul acesteia, este plasat un monument simbolic, pe care sînt redată indicativele regimentelor şi batalioanelor participante la campania militară din anii 1877—1878, precum şi denumirile principalelor localităţi unde s-au purtat bătălii. Pe toate cele patru laturi ale desenului sînt prezentate în medalion chipurile a patruzeci de eroi ai războiului pentru independenţă, printre care George Şonţu şi Valter Mărăcineanu. În afara desenului propriu-zis, pe registrul inferior al tabloului, sînt specificate şi numele celor patruzeci de eroi, data şi locul unde au căzut luptîndu-se pentru realizarea unui străvechi ideal naţional.

Tot în Oraviţa, după unele date, „Reuniunea română de cîntări” a prezentat în vara anului 1877 un program artistic, fondurile adunate cu acest prilej fiind destinate ajutorării ostaşilor răniţi²⁵. Prezenţa acestei litografii, precum şi organizarea unor asemenea manifestaţii în Banat, ni se par extrem de sugestive, constituind o elocventă dovadă a sentimentelor profunde ce-i lega strîns pe toţi românii.

Ecoul pe care l-au stîrnit evenimentele anilor 1877—1878 în Banat este dovedit şi de circulaţia în această regiune a lucrării profesorilor năşăudenii A. P. Alessi şi Massim Pop²⁶, elaborată în 1878. Monografia urma

²¹ *Familia*, nr. 7 din 22 ianuarie/3 februarie 1878, p. 44.

²² Paul Abrudan, *Ajutorul bănesc şi material...*, p. 295.

²³ Litografia a fost donată Muzeului judeţean de istorie din Reşiţa de către Ion Jifcovici, căruia îi mulţumim.

²⁴ Arhiva MJIR, doc. nr. 5464 din 1878.

²⁵ Din nefericire afişul-program al spectacolului, deţinut tot de Ion Jifcovici s-a pierdut, deci informaţia nu poate fi verificată.

²⁶ A. P. Alessi, Massim Pop, *Resbetulu orientale illustratu*, Graz, 1878.

să apară spre finele anului menționat anterior, dar datorită cenzurii, a confiscării fasciculei nr. 2 și a procesului de presă intentat editorului, învinuit de „crima de conturbare a liniștei publice”²⁷, publicarea a întârziat timp de doi ani, pînă în 1880. Exemplare din această monografie s-au găsit în ultima vreme în mai multe localități bănățene, printre care Reșița, Cîlnic, Pescari, Caransebeș etc. Interesant este faptul că volumul găsit la Cîlnic are pe lîngă semnătura posesorului George Diaconovici, și data procurării lui: 15 iulie 1882. Faptul că s-a scurs relativ puțin timp de la apariția acestei lucrări și pînă la intrarea ei în biblioteca lui George Diaconovici este semnificativ, constituind o dovadă suplimentară a interesului cu care bănățenii au urmărit desfășurarea războiului de neam.

Referindu-ne la susținerea războiului pentru cucerirea independenței de stat de către bănățeni, nu trebuie să ignorăm condițiile deosebit de dificile în care și-au manifestat ei solidaritatea cu frații lor de dincolo de Carpați. La începutul războiului revista „Familia” își exprima credința, într-unul din numerele sale, „...că atît publicul, cît și soldatul român vor ști a se arăta demni de chemarea la care-i chiamă mama comună, adică patria”²⁸. Faptele ulterioare au confirmat, la fel ca și-n alte momente cruciale ale istoriei noastre naționale, că poporul român știe să-și făurească singur propria-i soartă.

VASILE M. ZABERCA

THE PEOPLE FROM BANAT – SUPPORTERS OF THE WAR OF INDEPENDENCE

(Abstract)

The paper presents the contribution of the large masses of the people from the Banat in the war for Romania's national independence (1877–1878).

²⁷ *Ibidem*, p. II.

²⁸ *Familia*, nr. 28 din 10/12 iulie 1877, p. 333.

MIȘCAREA MEMORANDISTĂ ÎN BIHOR

S-au împlinit nu demult opt decenii de la procesul, de tristă memorie, intentat memorandiștilor de către justiția statului dualist austro-ungar, prin intermediul căruia s-a încercat suprimarea activității politice a reprezentanților populației românești din Transilvania, care se angajaseră într-o luptă deschisă pentru obținerea de drepturi pe seama acesteia. Mișcarea națională a românilor transilvăneni își atinsese, prin momentul memorandist, apogeul¹. Prigoana declanșată de autorități, îndeosebi în timpul pregătirii procesului și a desfășurării lui, a determinat o solidarizare generală a populației românești din Transilvania în jurul conducătorilor ei politici, aduși în fața instanței. *Mișcarea memorandistă și-a lărgit, astfel, într-un mod considerabil, sfera de cuprindere socială și geografică, ea fiind cea mai elocventă manifestare a maselor populare românești de la sfârșitul veacului trecut, dinamizând spiritele înaintate și asociindu-le luptei pentru desăvîrșirea statului național unitar român. Oradea și Bihorul au cunoscut frământările memorandiste, realitate pe care o vom prezenta în articolul nostru.*

Memorandul, al cărui text a fost inițial redactat de Iuliu Coroianu², a constituit obiect de dezbatere al Conferinței naționale a Partidului național român din 25 și 26 martie 1892, cu care prilej a fost definitivat. S-a hotărît, atunci, să fie înaintat în cel mai scurt timp monarhului de către o delegație formată din 300 de reprezentanți ai populației românești. În paginile acestui document deosebit de important se făcea o analiză obiectivă, temeinic argumentată, a situației populației românești din Transilvania și Ungaria, scoțindu-se la iveală toate carențele guvernării dualiste, care dura deja de un sfert de veac și era categoric opusă intereselor vitale ale populațiilor nemaghiare din compromisa alcătuire statală de la 1867. Fiecare domeniu al vieții — sociale, economice, culturale și politice — a fost supus unei judecăți critice exacte, pretinzându-se în final acordarea unor drepturi justificate populației ce însuma peste trei milioane de locuitori, contribuabili ai statului însă nu beneficiari, deoarece nici măcar un așezământ cultural

¹ Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia — încununarea ideii, a luptelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968, p. 145—210.

² Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente*, Editura Dacia, Cluj, 1974, p. 30.

al lor nu era susținut de acesta. Ca *document reprezentativ* al populației românești, *Memorandul* se adresa Europei, pentru că „problema românească din Ungaria” era, fără îndoială, o „*problemă de interes european*”. El a fost multiplicat în mii de exemplare și traduse în mai multe limbi, după care s-a difuzat, fapt ce a constituit mobilul procesului din 1894. Tribunalul din Cluj i-a condamnat pe memorandiști la ani grei de temniță. Pe tot parcursul acestor neobișnuite împrejurări, ba chiar și mai devreme, ca o prevestire a ceea ce se va întâmpla, *românii din Bihor s-au aflat alături de frații lor, punând la cale diferite acțiuni ce se înscriu, cu claritate și rezonanță, în contextul mișcării memorandiste*.

Vizînd caracterul nedrept, discriminatoriu, al legii electorale, deosebite pentru Transilvania față de Ungaria, *Memorandul* o combate cu exemple concrete. De altfel, această lege, prin felul cum a fost întocmită, conferea alegerilor, care se revendicau a fi democratice „înfățișarea războiului civil”, după cum se afirmă într-un document al epocii. Nu este, ca atare, surprinzătoare alerta autorităților în perioada ce precede alegerile parlamentare. Astfel, la 12 ianuarie 1892, prefectul comitatului Bihor solicita ministerului de interne „*trimiterea de ajutor militar, de cel puțin o companie . . . , în circumscripțiile electorale Beiuș, Ceica, Aleșd, Tinca și Uileacu de Beiuș*”³, deoarece este posibil ca pînă la alegeri să apară mișcări ale populației. Erau, într-adevăr, semnele unei stări de spirit premergătoare evenimentelor din primăvara aceluiași an.

La 25 iulie 1892, după aproape 4 luni de la prezentarea la Viena a *Memorandului*, același ministru de interne atrăgea atenția — printr-o circulară — tuturor prefecților, *deci și celui din Bihor, asupra unor „încercări ce se fac în România, ca prin mijlocirea persoanelor sărace ce se întorc în părțile Ardealului, să se introducă manifeste antistatale decurgînd din cunoscutul Memorandum românesc*”, precizînd totodată că „unele din aceste proclamații se găsesc deja aici”. Au fost procurate informații despre existența „*adunărilor secrete între români*”, „*care potentează nemulțumirile, ba chiar sînt deja pe drum indivizi*” care urmăresc să „ațite regiunile locuite de români”⁴. Se recomandă, în indicațiile date de prefectul Bihorului tuturor primpretorilor, ca aceștia să procedeze „*într-un mod diplomatic*” pentru surprinderea și confiscarea materialelor amintite. Li se pretinde primpretorilor să raporteze în termen de trei zile despre măsurile preconizate⁵. Singurul care răspunde prompt la această dispoziție este primpretorul *plasei Beliu*, care nu uită să arate că a recurs la „*prudență și precauție*”, punînd sub urmărirea jandarmilor și a funcționarilor comunali pe preoții *Botnariu Gavril* — care a „*călătorit de mai multe ori prin România și cultivă sentimente de mare român*” —, *Leucuța Vasile* d(in Olcea) și *Leucuța Petru* (din Cărand), atitudinea și comportarea acestora fiindu-i suspectă⁶.

³ Arhivele Statului Oradea (în continuare: Arh.St.O.), fond Prefectura județului Bihor, dos. 2/1892, fila 2.

⁴ *Ibidem*, fila 23.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, fila 35.

Întîlnim, așadar, în documente numele a trei persoane implicate, cu certitudine, în mișcarea politică ce căpătase de-acum caracter de masă. Întreaga populație românească socotea *Memorandul* ca un act propriu și nicidecum ca o expresie a convingerilor unui grup, cum insinuasera autoritățile.

La 23 iulie 1893 s-a desfășurat la Sibiu o *adunare generală a românilor*, fiind de față peste 2.000 de persoane. A fost ales cu acest prilej *comitetul de 25*, care avea menirea de a continua activitatea în noile condiții create, incontestabil mai dificile. Aceeași adunare generală din iulie 1893 „*își însușia Memorandul*” și aproba, în unanimitate, demersurile conducerii mișcării memorandiste. Semnificativă ne pare, din acest punct de vedere, participarea la respectiva manifestare politică de anvergură a cîtorva luptători bihoreni pentru cauza națională, ale căror nume au fost consemnate într-o adresă — din 13 august 1893 — a ministrului de interne către prefectul Bihorului, în care-i cerea informații despre activitatea lor, pe cine au reprezentat și cu a cui însărcinare s-au deplasat la Sibiu⁷. Readucem în actualitate numele bărbatilor care au exprimat voința populației românești din Bihor în acele clipe memorabile: *Vasile Ignat* (avocat în Beiuș); *Antal Paladi* (preot în Finiș); *Paul Pop* (fost judecător de plasă în Vașcău); *Alexandru Boiț* (fost primpretor în Beiuș), *Iosif Vulcan* (redactor al revistei *Familia*); *dr. Ioan Buna*, *dr. Florian Duma*, *dr. Coriolan Pop*, *Nicolae Zigre*, *Iosif Roman* (avocați orădeni); *Ioan Ternovian* (preot în Sînlazăr, plasa Marghita) și *Ioan Filimon* (preot în Cenaloș). Deși a întreprins rapide cercetări, prefectul n-a reușit să stabilească decît faptul că persoanele menționate n-au comis acte antistatale.

Supravegherea severă și atentă a intelectualilor militanți era una dintre modalitățile utilizate de organele represive, cu intenția vădită de a anihila mișcarea memorandistă. La aceasta se adaugă urmărirea abonaților locali ai publicațiilor românești pentru a-i determina să nu aducă și la cunoștința altora știrile apărute și care se legau, cu prioritate, de evoluția evenimentelor politice. Primpretorul plasei Vașcău, spre pildă, îl aviza pe prefectul Bihorului despre faptul că învățătorul din Criștior, Petru Bogdan, primește *Gazeta Transilvaniei*. De asemenea, a identificat și alți abonați la organe de presă românească: învățătorul Ilie Bursăș din Săliște la *Tribuna*, preotul Andrei Popa din Săliște la același ziar, preotul Ioan Micula din Poiana la *Foaia poporului* și Casina din Vașcău la *Telegraful*⁸. Constatăm că este vorba doar de sudul Bihorului, precum și de acea împrejurare că abonații *Familiei* — revista orădeană în care au fost inserate multiple informații despre mișcarea politică a românilor⁹ — nu sînt menționați în adresa confidențială de mai sus.

Tineretul român studios din Oradea nu se izolează în acele vremi de furtună. Dimpotrivă, el se află pe baricadele luptelor naționale. Contribuția lui la mișcarea memorandistă este cu totul remarcabilă. Studenții români

⁷ *Ibidem*, fila 48.

⁸ *Ibidem*, dos. 2/1893, fila 31.

⁹ Viorel Faur, *Presa românească din Oradea despre mișcarea memorandistă*, în *Banatica*, III, p. 249 – 257.

de la Facultatea de drept din Oradea subscriu — alături de colegii lor de la Viena, Graz și Budapesta — „o declarațiune” prin care aduc la cunoștință publică faptul că atât *Manifestul* cit și *Apelul* sînt documente ce le aparțin și, ca atare, ei își asumă întreaga responsabilitate „*pentru compunerea, tipărirea și răspîndirea lor*”¹⁰. Declarația a fost semnată de 14 studenți orădeni: Remus Chicin, Paul Chirilovici, Andrei Doboși, George Iuliu Dogariu, Emiliu Fireșan, Ioan Gaitin, Vincențiu Marcovici, Iustin Miron, Aureliu Petruțiu, Ioan Rațiu, Ștefan Rozvan, Traian Șincai, Andrei Horvath și Andrei Ille¹¹. Reținem doar un paragraf din *Manifestul* amintit, pentru edificarea asupra conținutului său ideatic, de strictă filiație memorandistă: „... *Părinții și strămoșii noștri au luptat veacuri de-a rîndul pentru drepturile naturale ale națiunii române. Desconsiderînd interesele lor personale, înfruntînd necazuri, insulte, pericole și vijelii, membrii Comitetului partidului național cu fruntea ridicată, au mers tot înaintea spre ținta libertății noastre naționale. Demni urmași ai lor, voim să trăim și, dacă va preînde soarta, să și murim în serviciul cauzei poporului nostru*”¹². De apreciat fermitatea atitudinii studenților, care prin această inițiativă se integrau irevocabil în mișcarea memorandistă.

În luna mai 1894, cînd aveau loc dezbaterile odiosului proces de la Cluj, mișcările politice ale populației românești din monarhia austro-ungară, sprijinite de elementele progresiste din România și alte țări ale Europei, au crescut în intensitate, aducînd într-un stadiu de derută generală autoritățile, exprimat în cortegiul de măsuri, unele deosebit de dure, pe care le-au aplicat. Împotriva acestei avalanșe de practici teroriste, spiritul justițiar al maselor s-a manifestat energic, atât la sate, cît mai ales la orașe, printre care Clujul — realmente invadat de românii din Munții Apuseni, precum și de locuitori ai multor așezări ale Transilvaniei, Maramureșului, Crișanei și Banatului — a deținut prioritatea. Nici circularele ministrului de interne — dintre care reținem pe cele cu numerele 2043 (din 17 mai 1894), 2080 (din 23 mai 1894) și 2084 (din 31 mai 1894) — către prefecți n-au mai avut eficiența scontată. Terminologia utilizată este revelatoare și considerăm necesară reproducerea unor pasaje caracteristice, în care este condensată ostilitatea categorică față de justificatele cerințe ale unei populații asuprite, ajunsă la conștiința propriei demnități și forțe pe care o reprezintă. Organele represive erau interesate să afle „*numele tuturor preoților și învățătorilor care au îndemnat poporul să participe la manifestații și fac agitație*”¹³. Funcționarii, altminteri preocupați de treburile lor curente, erau insistent îndemnați „*ca să depisteze pe agitatori*” și să cerceteze de unde provin fondurile ce acoperă cheltuielile memorandiștilor sau ale aceloră căroră li s-au intentat procese pentru actul temerar de a-și fi exprimat în public solidaritatea cu conducătorii

¹⁰ *Familia*, 1894, nr. 26, p. 311.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Ion Popescu-Puțuri, Augustin Deac (sub redacția), *Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918*, Ediția a II-a, București, 1972, p. 221.

¹³ Arh.St.O., fond Prefectura județului Bihor, dos. 4/1894, fila 1.

politici condamnați. „Acolo unde situația a degenerat și poate fi dovedită agitația împotriva ordinii din stat ... și pare a fi în legătură cu așa numitul proces al Memorandumului — se atrăgea atenția, în mod expres — se va ordona comandantului poliției să pornească cercetări, *îndeosebi împotriva acelor care au organizat acțiuni în favoarea implicațiilor în procesul amintit*”¹⁴. Intrigat de incapacitatea subalternilor de a-i executa cu promptitudine ordinele, ministrul de interne a fost nevoit să constate, evident într-o circulară (aceasta era forma de colaborare cea mai uzitată), că i-au „fost raportate oficial unele evenimente politice mai importante sau mișcări cu întârziere sau nu i-au fost raportate de loc, fiind nevoit să-și procure informațiile din publicații sau surse particulare”¹⁵. Recunoaște, prin aceasta, că instrumentele sale au fost handicapate de împrejurări. Noi apreciem lucrurile într-un mod diferit: *atunci când un popor este nevoit să-și apere ființa sa națională, acesta nu poate fi cenzurat sau domolit prin nici o metodă, fie ea și distructivă*. De aceea, reprezentanții claselor dominante au încercat zadarnic să obțină informațiile necesare pentru a cunoaște cât mai exact realitatea internă, pentru a lua la timp măsuri restrictive. Uneori însă, apar în corespondențele funcționarilor statului mențiuni de o însemnătate excepțională, despre febrila epocă a *Memorandumului*. Le vom prezenta în continuare pe cele din Bihor, unde populația s-a dovedit receptivă la dezideratele momentului, fiind alături — în acele clipe de grea încercare — de fruntașii politici naționali, pe care i-au considerat a fi interpreții voinței majorității.

Primpretorul plasei Beiuș își informa superiorul, printr-o adresă strict confidențială (din 8 iunie 1894) și o scrisoare particulară (care conținea, probabil, adevăruri mai alarmante și, ca atare, nu s-a păstrat în dosarele cu documente ale prefecturii), despre *constatările* făcute cu prilejul discretei sale investigații în rîndurile locuitorilor români. Astfel, el se convinsese că „*tăranii români sînt mai puțin abordabili* (decît în anii anteriori — n.n.) *și în mod izolat poartă embleme naționale românești*”. De asemenea, cu ocazia întocmirii recentelor liste de alegători, aceștia au manifestat „*un interes și o comportare neobișnuită*”¹⁶. Referitor la așa-zisa „clasă a intelectualilor”, documentul precizează că aceștia „*s-au separat complet și azi evită, fără excepție, întîlnirile dictate de buna cuviință* (este, desigur, vorba de cele impuse de autorități — n.n.); *comportarea lor este provocatoare și au luat parte activă la manifestațiile din Cluj*”¹⁷, determinate de procesul memorandiștilor, care a trezit un ecou fără precedent în conștiința locuitorilor români din monarhia dualistă.

Această stare de spirit, sesizează primpretorul, este prezentă și în rîndurile elevilor gimnaziului „*Samuil Vulcan*” din Beiuș. Preferăm interpretării documentului reproducerea unuia dintre pasajele semnificative:

¹⁴ *Ibidem*, fila 9.

¹⁵ *Ibidem*, dos. 2/1895, fila 92.

¹⁶ *Ibidem*, dos. 4/1894, fila 16.

¹⁷ *Ibidem*.

„Influența instigațiilor se poate observa și la elevii gimnaziului local. Aceștia poartă embleme naționale românești; în fiecare scară cîntă în grup cîntece agitatoare despre Lucaciu (Vasile — n.n.). Orchestra elevilor învață zilnic — în clădirea școlii, lângă locuința directorului —, de pe partituri, „Imnul Ligii Române” ... Este comandat, în mod sistematic, ziarul *Tribuna*, pentru *Societatea de lectură a gimnaziului*. Înainte de sosirea directorului general, însă, exemplarele existente au fost îndepărtate din localul (adică din biblioteca — n.n.) acesteia”¹⁸. Pentru a exercita un control riguros asupra situației, primpretorul crede că este necesară sporirea urgentă a numărului jandarmilor. O soluție arbitrară și ineficientă, pentru că folosirea forței avea efecte contrarii.

Atmosfera fervent națională din sudul Bihorului — pe care o atestă, indiscutabil, documentele emise de la autoritățile administrative era un fenomen firesc dacă ne gândim că depresiunea Beiușului era în majoritate populată de români, locuitori din străvechime pe aceste meleaguri și care își aveau conducătorii lor politici și culturali, luptători activi împotriva dominației claselor ce beneficiau de pe urma nedreptului sistem inaugurat la 1867. Încă din timpul furtunoaselor evenimente pașoptiste se înfiripase aici o mișcare politică de largă extensiune socială, care a cunoscut momente de vîrf în anii 1862—1864. Se constituise, prin urmare, o tradiție a luptei pentru emanciparea națională, care a asigurat climatul potrivit unor manifestări precum cele semnalate deja, din anii *Memorandului*, care au scos din latență energiile locale.

Orădenii și-au exteriorizat simpatia și atașamentul față de memorandiști în diferite forme, dintre care o reconsiderăm pe cea mai interesantă, dezvăluită posterității de o relatare publicistică a lui Iosif Vulcan, apărută în *Familia* sub titlul: „*Spre Seghedin...*”¹⁹. Într-una din zilele de început ale lunii august 1894 au trecut prin Oradea — în drumul lor spre închisoarea din Seghedin — trei dintre „osîndiții în procesul *Memorandului*”. Împrejurarea le-a permis românilor din oraș să-i întâmpine la gară, unde aceștia au poposit timp de două ore, escortați fiind de jandarmi. „Inteligența civilă a fost bine reprezentată — notează Iosif Vulcan —, căci, afară de 2—3, toți s-au înfățișat... Tinerimea care petrece feriile (= vacanțele) în Oradea-mare a fost toată de față”. În timpul ce l-au avut la dispoziție, cei trei memorandiști — dr. Ioan Rațiu, președintele Partidului național român, dr. Vasile Lucaciu, figură impunătoare care încă de-atunci a intrat în legendă, și Iuliu Coroianu, autorul principal al textului *Memorandului* — au purtat discuții cu intelectualii români prezenți la această rară întîlnire, folosindu-se de restaurantul gării, același și astăzi. Erau păziți însă de cîțiva jandarmi înarmați. „Conversațiunea, în o situație atît de penibilă, a fost cu toate acestea — remarcă publicistul orădean — vială..., încît publicul străin, care începu să se adune în sală, dacă nu vedea jandarmii și dacă nu știa pe cine păzesc aceia, nu putea nici să viseze că la masa aceea șed niște oameni cari se duc a-și face osînda de 2—5

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Iosif Vulcan, *Spre Seghedin...*, în *Familia*, 1894, nr. 30, p. 356.

ani". Aceștia s-au comportat demn, nelăsându-se copleșiți de situație. Iuliu Coroianu, pentru a înlătura orice urmă de tristețe, a evocat unele „episoade din procesul Memorandului” mai exact pățaniile sale, cu un detectiv. Cu umor, Vasile Lucaciu a afirmat că el „nu merge în loc străin” — ieșise nu demult din închisoare, unde își lăsase biblioteca — și că are la Seghedin „*fundus instructus*”. La interpelarea că îi va ajunge oare viața pentru a executa atâtea pedepse câte vor rezulta, probabil, din celelalte procese ale sale, Lucaciu a dat un răspuns memorabil: „*Românul are șapte vieți*”. După epuizarea timpului amintit, cei trei martiri ai cauzei naționale au fost petrecuți la tren, „în mijlocul unei lumi numeroase, care s-a adunat la gară, auzind ce oaspeți sînt acolo. Despărțirea a fost duioasă. Un „să trăiască” izbucni din piepturi”²⁰. Chiar și o asemenea manifestare, de caldă solidaritate umană, era, în acele vremi de cumplită restriște, un act temerar. Și aceasta, cu atît mai mult, cu cît românii orădeni suportaseră vexațiuni de pe urma șovinismului exacerbat, alimentat de presa burghezo-moșierească, instrument al claselor dominante, utilizat pentru stîrnirea unor condamnabile adversități naționale, criticate de altfel de către oamenii luminați ai epocii.

De reținut, în acest context, efectul mobilizator al poeziilor patriotice semnate de Iosif Vulcan, înserate în propria-i revistă, alături de comentarii, note și știri diverse despre cursul mișcării memorandiste. Este această preocupare a animatorului bihorean un capitol de neignorat al militantismului său politic. În strofa finală din poezia *A fost o luptă cruntă* —, Iosif Vulcan transpune ideea permanenței spiritului justițiar al poporului, în pofida oricăror presiuni: „În mijlocul teroarei, cu fruntea ridicată, / Simțirea dă' nainte, stîrnind în oameni dor; / Căci pușca, baioneta, sfărîmă ș-o armată / *Dar nu pot stinge dorul dreptății din popor*”²¹. Se adresează apoi poezilor români ca să sufle „în buciurn trezitor”, deci să activeze prin creațiile lor conștiința națională. Ar fi o lașitate din partea acelor care într-un moment decisiv nu se înregistrează poporului căruia îi aparțin: „Mișel și laș ar fi oricine / Ce s-ar ascunde dintre frați, / *Cînd viața neamului său vine / Să-i ceară sprijin, minte, braț!*”²². Scriitorul își exprimă încrederea în capacitatea regenerativă a poporului, în rezistența acestuia la vicisitudinile istorice: „Nu pier neamul, ori și cît ar pierde / Nu se usucă frînt un vechi copac: / *Din rădăcină crește și mai verde / Și ramurile iar coroană fac...*”. Tineretul este dator să poarte mai departe stindardul luptei pentru libertate socială și națională, pentru înfăptuirea coeziunii poporului. Numai în acest fel se va împlini visul de secole al acestuia: *realizarea statului național unitar român*: „Și ce bătrînii, moșii, din morminte, / Dorit-au veacuri în zadar oftînd: / *Acele visuri tainice și sfinte, / Vedea-veți cum s-or împlini curînd*”²³. Cuvinte profetice, confirmate — numai peste două decenii. — de istorie.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, nr. 22, p. 255.

²² *Ibidem*, nr. 24, p. 277.

²³ *Ibidem*, nr. 29, p. 339.

O inițiativă notabilă a luptătorilor memorandiști a fost aceea de a strînge, din colecte publice, sumele necesare pentru ridicarea unei statui lui Avram Iancu, conducătorul revoluției române de la 1848 din Transilvania. Se împliniseră șapte decenii de la nașterea sa, deci exista și o motivație calendaristică, evident pentru justificare în fața autorităților, care priveau cu suspiciune tot ce se lega de numele eroului pașoptist. *Listele de subscripție au circulat și în așezările bihorene*, după cum reiese din obișnuitele corespondențe secrete dintre primpretori și prefect. La 10 august 1894, spre exemplu, primpretorul de Beiuș se considera dator să-l informeze pe superiorul său pe linie ierarhică despre faptul că „între intelectualii români din Beiuș circulă în secret o listă de subscripție întocmită în limba română cu următoarea chemare: *Pentru statuia Craiului munților, Avram Iancu*”²⁴. Deja au contribuit profesorii și directorul gimnaziului „*Samuil Vulcan*”, precum și avocatul Vasile Ignat. Respectivului primpretor i se atrage atenția să urmărească, fără a interveni însă, modul cum se va desfășura colecta, cine a subscris și dacă suma va crește, pentru că atunci aceasta ar putea fi utilizată și în alte scopuri. Era, desigur, vizată posibilitatea ca, prin această colectă, care nu putea fi interzisă, *să se adune bani pentru sprijinirea mișcării memorandiste* și, îndeosebi, *a familiilor celor condamnați*. Un alt primpretor, de această dată a plasei Sălard, aprecia că, deși pînă atunci n-au fost depistate „organizări de colecte”, este foarte „probabil ca ele să se facă în secret”, deoarece la 21 februarie au trecut prin comuna Spinuș spre Picleu șase preoți români, pe care — cu toate insistențele sale — i-a scăpat de sub supraveghere²⁵.

Colecte pentru statuia lui Avram Iancu organizaseră în plasa Cefa preotul Nicolae Popovici și învățătorul suplinitor din Sînicolaul Român, Ioan Roșu (născut la Șimand; de numai 19 ani). A fost pornită imediat o anchetă, care a stabilit că, într-adevăr, *învățătorul a întocmit o listă de subscripții, pe care au figurat deja cîteva persoane* (sînt menționate doar două nume: Petru Papp și Dumitru Papp). Pretinzîndu-i-se să răspundă în legătură cu ceea ce l-a determinat să procedeze astfel, Ioan Roșu a declarat că, fiind abonat la *Foaia poporului*, a aflat din paginile acesteia despre *chemarea lansată cu intenția de a strînge sume pentru monumentul amintit*. De asemenea, aceeași publicație a înserat și „*Cîntecul lui Vasile Lucaciu*”, pe care el l-a copiat și difuzat între săteni. De altfel, procesului verbal de anchetă i s-a anexat o copie-manuscris a cîntecului, subsemnată de George Boscu, învățător în Sistaroveț, ceea ce înseamnă că *acesta era răspîndit și prin intermediul unor corespondențe particulare*²⁶. După ce l-a amenințat pe învățător că, în caz de recidivă, îl va aduce în fața organelor judecătorești, primpretorul cere autorității tutelare ca să facă demersuri pentru mutarea în altă parte a insubordonabilului preot N. Popovici.

La 30 noiembrie 1895, prefectul Bihorului este avizat despre împrejurarea că fostul primar al Bucureștiului, Filipescu, a transmis — din fondul

²⁴ Arh.St.O., fond Prefectura județului Bihor, dos. 4/1894, fila 23.

²⁵ *Ibidem*, dos. 2/1895, fila 20.

²⁶ *Ibidem*, filele 26—29.

de propagandă al partidului de guvernământ (conform mențiunii din ziarul *Timpu*, nr. 239 din 7 nov. 1895), prin intermediul lui V. A. Urechia, președintele *Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor*, care a acordat un sprijin material substanțial mișcării memorandiste — suma de 1.000 lei pentru publicațiile orădene *Familia* și *Vulturul*. Informația provenea din sursă sigură, deci trebuie acceptată ca valabilă²⁷. Urma să efectueze cercetări în paginile acestora pentru a stabili dacă au publicat reclame sau știri îndreptățite la plata unor onorarii. Cum aceasta nu s-a întâmplat, rezultă că sumele respective fuseseră destinate pentru consolidarea situației organelor de presă românească, expuse și ele unor atacuri și procese²⁸.

Am scos la lumină câteva aspecte demne de interes ale mișcării memorandiste în Bihor, fundamentându-ne întotdeauna afirmațiile pe documente autentice, pe surse istorice sigure. Dacă imaginea despre modul cum s-a desfășurat aceasta în părțile Bihorului a fost realmente incompletă, am prezentat acum noi și importante date, prin intermediul cărora se înlătură, credem, o lacună istoriografică.

VIOREL FAUR

MEMORANDIST MOVEMENT IN BIHOR DISTRICT

(s u m m a r y)

Author presents an unpublished documentary material about the memorandist movement in Bihor (1892—1895). This political movement was composed of different social categories of the Rumanian population from Bihor, namely schoolboys, teachers, lawyers, schoolmasters, priests and handicraftsmen. In the studied archive documents were registered memorandist actions from several villages and towns in Bihor.

²⁷ *Ibidem*, filele 104, 106.

²⁸ Viorel Faur, *op. cit.*

UN DOCUMENT DESPRE GREVA MUNCITORILOR DE LA ANINA DIN ANUL 1903

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, în condițiile intensificării activității sindicatelor și organizațiilor locale ale Partidului Social Democrat, lupta muncitorimii bănățene ia amploare, radicalizându-se de la o zi la alta. Între marile bătălii de clasă purtate de proletariatul din Banat în această perioadă se numără și acțiunea grevistă a muncitorilor de la Anina, din anul 1903. Greva a început ca urmare a încercării direcțiunii STEG-ului de a introduce sistemul de control cu fișe, care ducea la diminuarea salariilor muncitorilor¹. La 20 iulie 1903, 1800 lucrători de la topitoria din Anina încetează lucrul, revendicând creșterea salariilor cu 30%. Cu aceștia se solidarizează minerii din localitate, astfel că în a doua jumătate a lunii august, la Anina, se aflau în grevă cca 7000 de muncitori².

Gazeta socialistă *Adevărul* relatează, la 23 august 1903, că muncitorii anineni „au depus lucrul, pentru a sili direcția să deie plată cinstită și o purtare mai bună din partea slujbașilor mai mari”³. Încercarea autorităților de a-i intimida pe greviști prin concentrarea la Anina a unor însemnate forțe armate și polițienești, ca și aceia de a-i determina să reia lucrul prin obișnuitele promisiuni, au dat greș. Așa cum precizează mai sus menționata gazetă, muncitorii din Anina „nu s-au speriat de cătane”, după cum nu se vor mulțumi nici „cu câteva promisiuni și vorbe lingușitoare”⁴. Și într-adevăr greva a continuat pînă la 24 septembrie 1903, muncitorii anineni obținînd în cele din urmă satisfacerea parțială a revendicărilor lor⁵.

Informații extrem de interesante cu privire la ampla acțiune grevistă a muncitorilor de la Anina, din vara și toamna anului 1903, ne oferă un document recent achiziționat de Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin

¹ Nicu Dumitrescu, *Aspecte ale mișcării muncitorești din județul Caraș-Severin, la începutul secolului al XX-lea*, în *File de Istorie. Culegere de comunicări și referate privind mișcarea comunistă și muncitorească din județul Caraș-Severin*, p. 77.

² *Ibidem*.

³ *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. II, (1900–1921), partea I (1900–1907), București, Editura politică, 1966, p. 580.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Nicu Dumitrescu, *op. cit.*, p. 77.

Der die Arbeitsbrüder in Sieberlat Anina.

Arbeitsbrüder! Das möhige Kapital hat Gelegenheit gefunden uns neben unserer Existenz mit und die uns gesetzlich gewährtesten bürgerlichen Rechte zu rauben. Der Oberstadtkonvent hat am 11. September eine Beschlusnahme erlassen in welcher in alle Versammlungen in welchem verbotet und über die ganze Gemeinde den Tagungsbeschluss verhängt.

Wir sollen wenn wir uns dem Kapital nicht bedingungslos unterwerfen muß, einmal aus unseren Häuten hervorkommen dürfen! Das Unrecht, welches an uns geübt wird es kein milderer und schmerzlicher aber wir dürfen nicht verzagen, wir glücken dadurch unsere und die Brüderliche Kämpfe zu brechen.

Arbeitsbrüder, das darf nicht sein! Wir müssen auch in unseren Häuten die Solidarität pflegen. Wir werden in unseren Häuten bleiben und keine Mücke soll uns heimsuchen bis wir nicht mehr gemessen werden können bevollegt sind.

Darum dankt er, der blind an seine Kinder und deren Glückseligkeit denkt an eine gegebene Manneswort, welches jeder abtrotzt den Hände Mordet anhaltet! Seien wir fest und unbeweglich wie es freie Männer geziemt.

Arbeitsbrüder! Unsere Forderungen sind be-
schieden und gerecht, darum laßt uns im
Kampfe, durch Beständigkeit müssen wir
wegen, hoch die Solidarität, hoch die Brüder-
lichkeit.

Eine für Alle, Alle für Einen!

din Reșița⁶. Este de fapt vorba de un manifest redactat în limba germană (34/21 cm), în cursul lunii septembrie 1903.

Manifestul, întocmit după 11 septembrie, de către elementele muncitorești înaintate, reliefează măsurile teroriste adoptate de autorități împotriva greviștilor, ca și hotărîrea acestora de a continua lupta. Din conținutul manifestului se desprinde un călduros apel la solidaritatea tuturor muncitorilor — aceasta reprezentînd condiția esențială pentru obținerea victoriei în lupta împotriva capitalului.

Redăm mai jos în întregime textul manifestului tradus în limba română:

CĂTRE FRAȚII MUNCITORI DIN STAJERLAK-ANINA

Frați muncitori! Capitalul trufaș a găsit ocazia, ca pe lîngă existența noastră să ne răpească drepturile cetățenești care ne revin prin lege. Prim pretorul a dat la 11 septembrie o ordonanță, prin care interzice toate întrunirile și decretează *starea excepțională* asupra întregii comune.

Dacă noi nu dorim să ne supunem necondiționat capitalului, niciodată nu trebuie să ieșim din cocioabele noastre! Nedreptatea care se exercită asupra noastră este strigătoare la cer și murdară, dar noi nu avem voie să ne descurajăm, să crede prin aceasta că forța unității noastre frățești se frînge.

Frați muncitori aceasta nu trebuie să se întîmple! Noi trebuie să cultivăm solidaritatea în cocioabele noastre. Noi vom rămîne în cocioabele noastre și nici o forță nu ne va scoate, pînă cînd cererile noastre drepte vor fi satisfăcute. De aceea gîndiți-vă la mizeria voastră, la copii voștri și la viitorul lor, gîndiți-vă la cuvîntul vostru dat, pe care fiecare om cîstit îl respectă! Noi să fim tari și neclintîți, așa cum le stă bine oamenilor liberi.

Frați muncitori! Revendicările noastre sînt modeste și drepte. de aceea rezistați în lupte, prin consecvență noi trebuie să învingem, *trăiască solidaritatea, trăiască fraternitatea.*

Unul pentru toți, toți pentru unul!

ION POPA

UN DOCUMENT CONCERNANT LA GRÉVE DES OUVRIERS D'ANINA DE L'ANNÉE 1903

(R é s u m é)

La grève d'Anina de l'année 1903 s'incrit comme une des plus amples batailles de classe portées par le prolétariat de Banat au début de notre siècle. Depuis cette grève on a gardé un manifest-document qui instigue les grévistes d'Anina qu'ils ne fassent aucune concession au capital, qu'ils soient solidaires dans l'action, qu'ils continuent avec fermité la lutte contre l'exploitation capitaliste.

⁶ Documentul, inventariat cu nr. 283, se află la secția din Anina a Muzeului de Istorie al județului Caraș-Severin.

ECOURI ALE RĂSCOALEI ȚĂRĂNEȘTI DIN ANUL 1907 ÎN JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN

Răscoala din anul 1907, moment de seamă în lupta seculară a țăranimii din țara noastră pentru libertate și dreptate socială, a avut un puternic răsunet în conștiința populației bănățene aflată sub stăpânire străină. Ecoul răscoalei s-a făcut profund simțit și în satele de pe raza actualului județ Caraș-Severin, cu atât mai mult cu cât situația țăranilor de aici era asemănătoare cu aceea a fraților din România.

Lupta țăranimii caraș-severinene împotriva exploatării moșierești se împletea cu lupta pentru libertate și unitate națională. Deosebit de activi s-au dovedit a fi țăranii săraci care erau nevoiți să ia pământ în arendă sau în dijmă, ori să facă împrumuturi cu dobânzi foarte ridicate. Dacă în județul Timiș 16% din gospodăriile țărănești nu aveau datorii, restul fiind debitoare între 33—100% din valoarea averii lor, în județul Caraș-Severin doar 6% din proprietățile țărănești erau nedebitoare¹.

Sub influența evenimentelor sîngeroase din România, țărănimea din județul Caraș-Severin, ca și din celelalte județe de graniță, începe să se agite, alarmînd cercurile guvernante maghiare. Este astfel semnificativ faptul că la puțină vreme după izbucnirea răscoalei guvernul maghiar a trimis trupe proaspete pentru întărirea pazei la frontierele cu România și a dispus ca unitățile grănicerești „să supravegheze cu vigilență frontierele”, să adopte „măsurile de prevedere necesare” și „să aducă la cunoștință imediat știrile aflate”². În conformitate cu aceste dispoziții căpitanul posturilor grănicerești din Orșova raporta, la 27 martie 1907, Ministerului de Interne că populația românească din județele Caraș-Severin și Hunedoara „este gata să facă... incendii și răscoale” și prin urmare este necesară întărirea

¹ D. Hurezeanu, *Problema agrară și lupta țăranimii din România. 1904—1906*, Editura științifică, București, 1961, p. 15. Vezi și Ioan Munteanu, *Răscoala din 1907 și starea de spirit a țăranimii bănățene*, în *Orizont*, nr. 7(469) din 17 februarie 1977.

² *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, Editura Academiei R.S.R., București, 1967, p. 588.

garnizoanelor în unele puncte „*periclitare*” și a patrulilor jandarmerești pe linia de frontieră cu România³.

Deoarece trupele de la granița românească au fost concentrate în alte zone pentru reprimarea răscoalei, guvernul român a mers pînă acolo încît a cerut autorităților maghiare să-și concentreze atenția asupra frontierelor cu România „*pentru a împiedica trecerea indivizilor suspecți dintr-un stat într-altul*”⁴. În această privință guvernul român nu avea însă motive să se neliniștească, dat fiind faptul că autoritățile maghiare au întărit supravegherea graniței „*încă la primele știri despre răscoalele țărănești*” și au hotărît chiar, potrivit unor informații publicate în presă, mobilizarea corpului VII de armată din Timișoara⁵.

Regimentul 43 infanterie din Caransebeș, imediat după izbucnirea răscoalei, a fost pus în stare de război și trimis la Orșova pentru a nu lăsa „*hoardele țărănești să pătrundă în Banat*”⁶.

Atitudinea trupei în această împrejurare a fost cît se poate de semnificativă: atunci cînd aproximativ 164 familii de țărani au încercat să treacă în Banat, soldații, în mare majoritate români, precum și o parte din ofițerii regimentului, au intervenit în favoarea refugiaților pentru a nu fi extrădați, le-au donat rația lor de mîncare și solda pe o lună. După mai bine de două săptămîni de cantonament, țărani și familiile lor au fost colonizați în localitățile bănățene, Ocna de Fier, Anina, Sasca etc.⁷.

O caldă simpatie pentru țărani răsculați din România a manifestat proletariatul agricol caraș-severinean. După cum se știe, la începutul secolului nostru, în rîndurile muncitorilor agricoli din Caraș-Severin, ca de altfel din întreaga Transilvanie, activau puternice organizații sindicale. În primele luni ale anului 1907, astfel de organizații au fost înființate în 65 de comune de pe teritoriul Transilvaniei⁸. Sindicatele muncitorilor agricoli din această provincie, sub influența răscoalelor din România, își intensifică activitatea revoluționară. Este deci explicabilă decizia autorităților ungare de a suspenda și desființa, în 1907, nu mai puțin de 69 de organizații sindicale ale proletariatului agricol din județele Caraș-Severin și Timiș⁹.

Prin intermediul presei locuitorii meleagurilor caraș-severinene au fost bine informați, în cursul anului 1907, despre evoluția situației din România. Sînt grăitoare astfel relatările gazetei *Renașterea* din Caransebeș, în coloanele căreia au apărut știri dintre cele mai interesante — chiar dacă acestea proveneau de multe ori din alte ziare ale timpului — cu privire la desfășurarea și înăbușirea răscoalei.

În martie 1907, *Renașterea* consemna că țărani moldoveni „*s-au revoltat contra arîndașilor*”, autoritățile trimițînd „*miliție la fața locului*,

³ *Ibidem*, p. 588—589.

⁴ *Ibidem*, p. 590.

⁵ *Ibidem*, p. 591.

⁶ Gh. Oancea, V. Mureșan, *Mărturii despre 1907*, în *Orizont*, nr. 15 (477) din aprilie 1977.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Augustin Deac, *1907 văzut peste noapte*, Editura științifică, București, 1967, p. 61.

⁹ *Marca răscoală...* p. 604.

ca să facă ordine”¹⁰. Într-un număr următor aceiași gazetă semnală extinderea răscoalei în județele din Muntenia, unde au avut loc lupte între țărani și miliție: „Soldații au tras focuri în carne vie. Mulți țărani au rămas morți”¹¹. Sînt prezentate, de asemenea, încercările răsculaților de a pătrunde în orașele Iași și Turnu Măgurele, iar pe de altă parte este subliniată vinovăția guvernului care „nu a luat măsuri de cu vreme spre a evita răscoala”¹².

Cauza principală a răscoalelor din Muntenia, „unde totul se dărîmă și se îneacă în sînge” — precizează *Renășterea* — constă în exploatarea nemiloasă a țăranimii: „Țăranii de acolo sînt robi ai arîndașilor cari nu au alt scop, decît a stoarce sume cît mai mari de la bieții țărani... N-au mai putut răbda. I-a răscurat foamea. Răscoala aceasta a prevestit-o așa zicînd a prorocit-o încă de mult marele poet român George Coșbuc în poezia numită: Noi vrem pămînt. Nimenea n-a înțeles și n-a cîntat în acorduri așa puternice și jalnice rîvna de pămînt a țăranului român, ca el. Noi vrem pămînt e o icoană fidelă a situației de azi în România”¹³.

Zguduitoare sînt totodată relatările periodicului caransebeșan referitoare la reprimarea sălbatică a răscoalei. Aflăm astfel din paginile acestuia că mii de țărani au fost uciși, iar cei arestați, în mare parte, „sunt ținuți în șleपुरi pe Dunăre pînă le va veni rîndul să-i ia la întrebări”¹⁴. De multe ori, după o judecată sumară, cei arestați erau împușcați, așa cum s-a întîmplat cu cei douăzeci de țărani din comuna Braloștița: „Căpitanul șueră odată, Pedicile fură date la stînga. Bieții oameni pricepură și se strînsă ca oile unul într-altul. Răsună al doilea șuerat și îndată un trăznet Oameni picară grămadă ... In spasmuri unii își rupeau cămășile la gît ori mușcau pămîntul. Celor ce nu se îndurau să moară, li venea în ajutor revolverul căpitanului ...”¹⁵.

Au fost și cazuri cînd țăranii și-au salvat viața cu prețul unor sume mari de bani înmîinate ofițerilor care conduceau represaliile¹⁶. *Renășterea* consemnează, de asemenea, și scenele sfișietoare petrecute în fața tribunalelor după citirea sentințelor prin care răsculații erau condamnați la grei ani de temniță¹⁷.

Punctul de vedere al opiniei publice din acest colț de țară față de răscoalele țărănești a fost exprimat și în alte organe de presă ale timpului. Ziarul *Progresul* din Oravița, de pildă, ia atitudine față de calendarul

¹⁰ *Renășterea*, an III, nr. 11 din 11/24 martie 1907.

¹¹ *Ibidem*, nr. 12 din 18/31 martie 1907.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, nr. 13 din 25 martie/7 aprilie 1907.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 15 din 8/21 aprilie 1907.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 29 din 15/28 iulie 1907. Scena împușcării celor 20 de țărani din Braloștița este relatată pe larg într-o scrisoare trimisă de un martor ocular lui Nicolae Iorga. Această corespondență vede lumina tiparului în *Renășterea* și deci nu este inedită după cum afirmă Augustin Z. N. Pop în art. 1907 în corespondența lui N. Iorga, în *Orizont*, nr. 6 (468) din 10 februarie 1977.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 42 din 14/27 octombrie 1907.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 40 din 30 septembrie/13 octombrie 1907.

Foii interesante pe anul 1908, în care nu se relatează nimic despre marea răscoală, deși aceasta „a zguduit nu numai întreaga Româniea ci a atras atenția Europei întregi ...”¹⁸. Nu există undeva, relevă același ziar, „suflet de Român pe care să nu-l fi mișcat zvîrcolirile de durere ale nefericiților frați ...”¹⁹.

Un puternic ecou a avut răscoala în centrele industriale din județul Caraș-Severin, unde mii de muncitori, în mare majoritate mineri și metalurgiști, erau supuși unei crâncene exploatare sociale și naționale. Se constată astfel că în anul 1907, ca și în perioada care a urmat răscoalei, lupta muncitorimii caraș-severinene se radicalizează, în acțiunile organizate de aceasta fiind atrase și masele țărănești a căror energie revoluționară a dezvăluiseră răscoalele din România. Nu peste multă vreme Partidul Comunist Român, continuatorul celor mai înaintate tradiții de luptă ale poporului nostru, va aprecia în mod just semnificația istorică a răscoalei, subliniind necesitatea realizării alianței proletariatului cu țărănimea muncitoare în bătălia hotărâtoare pentru răsturnarea nedreptelor rînduiri capitaliste și făurirea unei lumi lipsite de exploatarea omului de către om.

ION POPA — GHEORGHE JURMA

RETENTISSEMENTS DE LA RÉVOLTE DES PAYSANS DE L'ANNÉE 1907 DANS LE DÉPARTEMENT CARAȘ-SEVERIN

(R é s u m é)

La grande révolte des paysans de l'année 1907 a eu un profond retentissement dans la conscience des masses du département Caraș-Severin, qui étaient soumises à une acharnée exploitation sociale et nationale. Par l'entremise de la presse, la population du département Caraș-Severin a été bien informé en ce qui concerne le déploiement et la repression des révoltes de 1907.

Sous l'influence des événements de Roumanie la paysannerie commence de s'agiter, étant prête, à chaque moment, de mutiner.

¹⁸ *Progresul*, an I, nr. 16 din 8/21 decembrie 1907.

¹⁹ *Ibidem*.

LUPTA REVOLUȚIONARĂ A MASELOR POPULARE DIN JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN PENTRU UNIREA CU ROMÂNIA — (DOCUMENTE DIN ARHIVELE CONSILIULUI NAȚIONAL ROMÂN 1918)

Rolul istoric de conducere a luptei maselor populare pentru „Unirea cea mare”, săvârșită la Alba Iulia prin voința liberă, hotărîtă, dreaptă și ireversibilă a tuturor românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, a revenit, după cum se știe, Consiliului Național Român. Pregătirea și realizarea contribuției importante a Caraș-Severinului la marele act istoric a fost îndeplinită de consiliile și gărzile naționale române locale — sătești și orășenești —, cercuale și județene care au devenit adevărate organe ale puterii. Publicăm în cele ce urmează un număr de 36 documente din arhiva Consiliului Național Român Caransebeș, din toamna anului 1918.

Documentele pe care le publicăm aci reflectă intensitatea luptei pentru Unire în această parte a teritoriului etnic românesc.

Ele înfățișează un tablou viu asupra amplexării procesului de *constituire a consiliilor naționale locale* (doc. 1, 3, 5, 9, 12, 18, 20, 26, 30), imediat după înființarea Consiliului Național Român Central. Atrage atenția îndeosebi atmosfera de răspundere și deosebită maturitate politică a maselor. La Caransebeș, consiliul ia naștere în urma dezbaterii de la 7 noiembrie, la care au participat circa 800 persoane. Secretarul acesteia, învățătorul Iuliu Vuia „îndeamnă poporul adunat a păzi averea și siguranța publică, cinstind pe fiecare cetățean, *fără deosebire de limbă și naționalitate*” (doc. 5). Consiliul trece urmînd la preluarea puterii (doc. 16, 21, 29). Demn de remarcat este și faptul că spre a-și afirma contribuția la înălțimea chemării istorice, comunitatea de avere a fostului regiment al graniței bănățene a înțeles să pună la dispoziția CNR averea ei importantă, pentru ca aceasta să servească efectiv dezvoltarea culturală și economică a grănicerilor, în slujba cauzei naționale. O serie întreagă de *frământări sociale locale* exprimau acuitatea contradicțiilor, hotărîrea maselor de a-și realiza năzuințele pe cale revoluționară (doc. 6, 12, 17, 28, 29, 31, a.ș.). Acțiuni repressive au fost întreprinse de vechile autorități din Cornea (doc. 17, 28). Gărzile naționale de pe cuprinsul județului acționau ca organe ale CNR,

funcționarea lor fiind reglementată printr-un statut detaliat (doc. 14). Atrage atenția aderarea totală la CNR Central și la CNR Caransebeș, a Consiliului național german din Caransebeșul nou, care a hotărât „că de vreme ce comuna noastră se află situată între comune românești și suntem în atingere zilnică cu dinșii, dorim cu toții ca *între noi să fie bună înțelegere*” (doc. 15).

Un capitol distinct și elocvent reflectat în documente este acela al alegerii delegaților pentru Marea Adunare Națională de la Alba Iulia (doc. 13, 22, 23, 24, 29, 32, 33).

Pentru spiritul larg democratic, care caracteriza desfășurarea evenimentelor, este de subliniat mențiunea din doc. 35: „pe străini îi vedem bucuroși între noi, voim să trăim cu dinșii în bună înțelegere”.

O activitate intensă de organizare și mobilizare a desfășurat Consiliul districtual Mehadia (doc. 26, 29, 35, 36). La una din ședințe este omagiată *memoria generalului Dragalina*, bănățean de origine (doc. 35), care prin exemplul său a exprimat legătura indestructibilă dintre toți românii, de pe ambele părți ale Carpaților. Adunarea de la Mehadia din istorica duminică de 1 Decembrie 1918, a avut loc într-o *atmosferă de mare sărbătoare*. „Publicul aproape cu ochii inundați de lacrimi cîntă împreună cu corul imnul mult prezentat, iar la cuvintele „Iar noi pătrunși la suflet de sfînta libertate” — toți ridică mîna dreaptă spre jurămint, a stîngă la inimă, jură că vor da mîna să fim pururea frați” (doc. 36).

Documentele ce urmează nu epuizează desigur problematica luptei pentru Unire a Caraș-Severinului, atît pentru că ele au fost selectate din arhiva CNR; care cuprinde un număr mai mare de acte, cît și pentru că arhiva amintită nu este unica sursă de informație asupra evenimentelor complexe ale înfăptuirii Unirii cu Țara¹. Alte completări se pot face ținînd seama de deosebirile din epocă în ceea ce privește împărțirea administrativă a comitatelor, evoluția din acest punct de vedere, a Caraș-Severinului².

Înțelegerea în profunzime a importanței înfăptuirii de la 1 Decembrie 1918 se datorează tot mai mult indicațiilor documentelor de partid și de stat, operelor tovarășului Nicolae Ceaușescu³.

„Istoria demonstrează că formarea statului național unitar român nu a fost rezultatul unui eveniment întîmplător, de conjunctură, al înțelegerilor

¹ În arhiva V. Braniște de la Biblioteca Academiei R.S.R. (Manuscrise), un apel din Oravița, 5 nov. 1918, alt apel. al C.N.R. Caransebeș, din 10 nov., (A. 1631) ș.a. Vezi și Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare. Insemnări contemporane și autobiografice*. Studiu introductiv de Miron Constantinescu și Al. Porțeanu, ediție îngrijită și note de Al. Porțeanu, Edit. Minerva, 1972, p. XLVI—IX. Se adaugă presa timpului (Drapelul, Lumina, Adevărul, Românul ș.a.) lucrări memorialistice ca acelea ale lui Jakabffy Elemér etc.

² William Marin, Ion Munteanu, Gh. Radulovici, *Unirea Banatului cu România*, Timișoara, 1968, 302 p.

³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. II, p. 55, 384, 467, 470; vol. III, p. 338, 339, 599, 602, 696, 705, 706, 710—717, 751; vol. VI., p. 451, 461; vol. VII, p. 220, 554, 721, 831, 955, 956; vol. VIII, p. 102, 257, 272, 273, 389, 390, 455, 465, 486, 551; vol. IX, p. 848, 898.

intervenite la masa tratativelor ; tratatul de pace n-a făcut decît să consfințească o situație de fapt, creată de lupta maselor populare. Unirea Transilvaniei cu România a constituit înfăptuirea firească a năzuinței seculare de unitate a poporului nostru, a visului pentru care au luptat și s-au jertfit nenumărate generații de înaintași, împlinirea unei necesități obiective a însăși dezvoltării istorice —⁴. — se subliniază în Programul partidului.

Documentele ce urmează se află la Direcția Generală a Arhivelor Statului București, Fondul Consiliul Național Român Caransebeș, care cuprinde în total 165 de documente, din perioada 5 octombrie 1918—26 mai 1920, reprezentînd desigur numai un fragment al arhivei create de CNR din fosta plastă Caransebeș (inclusiv zonele Bozovici și Orșova) predate Arhivelor Statului de Muzeul Banatului. N-am inclus, firește, documentele care au fost publicate în lucrări anterioare (în special de Gh. Neamțu și C. Buracu), însă am păstrat cîteva piese care au fost publicate dar numai fragmentar, rezumat sau în alte versiuni⁵. În ceea ce privește normele tehnice de transmitere a documentelor alăturate, am încercat să respectăm principiile statornicite îndeobște, să respectăm limbajul epocii, care degajă acel parfum inefabil, ce face farmecul ei, modificările fiind cît mai puține, de ortografie actuală strict necesară, care nu alterează cu nimic valoarea intrinsecă a documentului. Cele cîteva completări puține, pe care le-am considerat necesar pentru a înlesni înțelegerea textului, au fost marcate între paranteze drepte. Am indicat și numărul de arhivă al fiecărui document; ordinea acestei numerotări nu este riguroasă, gruparea lor în arhivă avînd alte criterii decît cel fundamental, cronologic, dar este cea originală.

Sperăm că publicarea acestor documente va contribui la stimularea cercetării nu numai pe plan local, la noi descoperiri documentare, care vor permite noi concluzii științifice.

ALEXANDRU PORTEANU

1

6/7331/1918

PROTOCOL

J U P A

luat în adunarea națională din comuna Jupa la 4-lea Noembrie 1918.

Adunarea națională la propunerea Dlui Trifu Radu cu unanimitate alege de președinte pe Dl. învățător Cornel Mircea, ear ca notar pe Dl. medicinist Cornel Radu.

⁴ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. Politică, 1975, p. 37—38.

⁵ Gh. Neamțu, *Activitatea Consiliului Național Român din Caransebeș*, nov. 1918—august 1919. *Amintiri și documente*, Caransebeș, 1927; Coriolan I. Buracu, *Muzeul general Nicolae Cerna în Băile Herculane și cronică Mehădiei*, Turnu Severin, 1924; vezi adnotările de la documentele nr. : 3, 5, 14, 15, 26, 27, 31.

Președintele adunării după o vorbire prin care arată scopul întrunirii declară ședința de deschisă și pune la ordinea zilei,

Alegerea consiliului național român :

La propunerea Dlui Cornel Radu adunarea națională alege cu unanimitate în sfatul național român din loc pe următorii :

Iosif Mircea președinte ; ear ca membrii : Cornel Mircea, Avram Radu, Trifu Radu, Ioan Frana, George Cismaș, George Berdan, Ion Jurma, Alexandru Jurma, și Trifu Filip, care la rugarea președintelui și depun jurământul înaintea adunării.

Ne mai fiind alt obiect la ordinea zilei președintele prin o vorbire iusuflețită mulțamește celor prezenți pentru actul cel mare cu care fieștecare din adunare se ocupă cu chestia sfintă a națiunii române, și rugându-i a păstra și de aici înainte ordinea și buna liniște, declară ședința de închisă.

D. C. M. S.

Cornel Radu m.p. notar
Avram Radu m.p.
Ioan Frana m.p.
George Berdan m.p.
Alexandru Jurma m.p.
Trifu Filip m.p.

Corneliu Mircea m.p. președinte
Trifu Radu m.p.
Iosif Mircea m.p.
George Cismaș m.p.
Ion Jurma m.p.

2

7/7328/1918
7293

PROTOCOL

I A B L A N I Ț A

luat în adunarea poporală din Iablanița ținută la 4/17 Noembrie a.c. ora 11 a.m. în sala școlii comunale din loc pentru a forma consiliul național român — în vederea situației politice schimbate.

Românii Iablanicieni conștii de datorința ce li-se impune în aceste vremuri istorice și de mare însemnătate și pentru neamul românesc, acum când războiul mondial s-au terminat acceptându-se condițiunile de pace ale marelui bărbat al lumii și președinte al Statelor Unite din America, libertatea popoarelor respective dreptul de a decide și croi liber fieștecare popor soarta sa în viitor, acum când stăm înaintea judecării lumii și când se va împărți dreptatea și se va libera toate popoarele subjugate dintre carii fac parte și neamul românesc — sau prezentat într-un număr considerabil fiind însuflețiti până la extrem.

Preotul local: Alexandru Dărăbanțiu printr-un discurs însuflețit arată însemnătatea zilei și scopul întrunirii.

Tot asemenea și Dl. Petru Stroeșcu învățător pens. contribuie cu lămuriri asupra scopului și trebuinței înființării — Consiliului național român.

I. După ce au premers aceste lămuriri să porcede la însuși la alegerea a-lor 20 (douăzeci) membrii ai consiliului național român care se îndeplinește prin alegerea următoarelor persoane și anume :

Decis :

Consiliul național român să se compună din următorii membrii și anume :

1. Alexandru Dărăbanți, preotul local,
2. Ion Balaci, prim-codrean pens., 3. Petru Stoicescu învățat. pens., 4. Dan Grecu,
5. Nicolae Stoicescu, 6. Ioan Terziu, 7. Petru Trailovici, 8. Pavel Cloșan, 9. Mihail Cloșan,
10. Nicolae Rost, 11. Nicolae Blidariu, 12. George Balaci, 13. Zaharie Dunuiescu, 14. Petru Domașnean, 15. Zaharie Peșan, 16. Dumitru Dobrina, 17. Nicolae Blidariu, 18. Lăpădat Tătuca, 19. Ion Barbeș, 20. Isac Hațegan.

II. Consiliul susnumit câştigânduşi dela forurile sale competente lămuririle de lipsă pentru chemarea sa — să pronunţă că va susţine ordinea publică (pacea, liniştea) prin comunerea unei garde locale (naţională română) şi decide :

Decis :

Consiliul naţional se declară de învoit a susţine odinea publică (pacea, liniştea), spre care scop imediat iş(i) formează o gardă locală de (6) şase soldaţi înarmaţi.

III. Consiliul naţional iş(i) alege din sinul său un consiliu executiv compus din următorii (6) şase membrii cu datorinţa de a duce la îndeplinire toate ordinele demandate de Consiliul naţional central român, — şi anume :

Decis :

Alexandru Darabanţi preot, Nicolae Stoicescu teolog abs., Isac Haţegan medicinist, Ioan Balaci prim-codrean, Pavel Moşan şi Dan Grecu.

IV. Consiliul executiv se constituie în următorul chip şi anume :

Decis :

Părintele Alexandru Darabanţi preşedinte, ear Dl. Isac Haţegan, medicinist, ca notar. Ne fiind alt obiect la ordinea zilei, preşedintele consiliului după o cuvintare bine întocmită mulţumeşte participanţilor pentru interesul dovedit faţă de cauza sfântă, despre care este vorba.

Spunându-le cum că în toate lucrurile noastre vom avea să ne acordăm dispoziţiunilor venite dela forul cel mai înalt, care este Consiliul naţional central român din Arad.

Tablaniţa la 4/17 Noembrie 1918

bărbaţi de încredere :

ss) Petru Stroiescu

Ioan Balaci

ss) Isac Haţegan notar

ss) Alexandru Dărăbanţi
preot şi preşedinte consil.

9/7337/191

PROCES—VERBAL

MEHADIA

Luat în şedinţa de constituire a Consiliului naţional român din Mehadia ținută la 4/18 Noembrie 1918 în Mehadia.

Constituirii i-a premers festivitatea sfinţirii drapelului naţional, deslegarea de jurământ, vorbirea preotului Coriolan Buracu şi a plugarului Matei Grecu.

După ce s-a amintit necesitatea înfiinţării unui consiliu naţional român local spre a susţine ordinea dimpreună cu garda naţională în consiliu să aleg următorii 20 membrii.

Dr. Virgil Nemoian med., Coriolan Buracu preot, Martin Cingiţa, cont., George Tomescu, Gore Ionescu, Nicolae Chiticean, Iosif Căpuşă, Matei Grecu, Meilă Şoşoi, Mihail Peteliescu, Nica Mageriu, Martin Ionescu, Boţoacă Ion, Ciurel Ioan, Gore Popescu, Ioan Lalescu (coj.), Tudor Iştire, Enache Mageriu, Iosif Bălăcel, şi Vasile Sitariu.

De preşedinte s-a ales cu aclamaţiune preotul Coriolan Buracu.

În comitetul cons. naţ. român s'au ales următorii 10 :

Dr. Virgil Nemoian, Coriolan Buracu, Martin Ciughită, Gore Ionescu, George Tomescu, Meilă Şoşoi, Nica Mageriu, Ioan Lalescu, Matei Grecu şi Gore Popescu.

După constituire a urmat jurământul de fidelitate cons. naț. român central din Arad pe care l-a depus întreg consiliul, dimpreună cu cei 62 de gardiști voluntari.

Constituirea s'a finit cu dans.

ss) Coriolan Buracu
preș. cons. n. român

4

10/7253/1918

ONORAT CONZILIU NAȚIONAL !

Stînd în preajma înființării statului mare național român unitar, e de sine înțeles că pentru acel stat aveam trebuință de cât de mulți cetățeni sănătoși.

Momentan grasează epidemie prin satele noastre morbul spaniol, care seceră în fiecare sat câte 3—6 vieți pe zi.

Pentru împiedicarea lătirii acestui morb, îmi iau voie să propun On. Konziliu național, ca :

1) pe calea unor afișe, ce ar avea să se distribue pe sate, să se arate pe scurt și la înțelesul poporului ființa morbului și măsurile profilactice, precum și mijlocul de combatere, toate bazate pe rezultatele științei medicale ;

2) On. konziliul naț. să câștige fie și cu jertfe materiale, cel puțin un vehicul — mai bine un automobil — cu ajutorul căruia medicii noștri să poată veni într'ajutorul populațiunii în mod eficace.

Caransebeș la 5/18 Novembre 1918

ss) Dimitrie Cioloca
profesor, gardist

5

11/7199/1918

PROTOCOL

luat în adunarea națională a românilor din Caransebeș ținută în 7-lea Noembrie 1918 s.n. în sala mare a magistratului orășenesc.

Au fost de față cca. 700—800 oameni.

De președinte să aclamă protopopul Andreiu Ghidiu.

Notar : învățătorul pensionat Iuliu Vuia

Obiectul : Constituirea Sfatului Național Român din loc.

Președintele de deschidere rostește următoarea cuvîntare :

*Iubiților mei ascultători !
Domnilor și fraților !*

Ni s'a dat onorifica însărcinare ca să deschid și să conduc adunarea din sara aceasta. Am primit însărcinarea și voi să o duc la îndeplinire cu conducerea D-voastră, a tuturor. Se ivesc zorile unor zile mai sînine și mai binecuvîntate în D-zeu, decum au fost acelea, cari le-am petrecut.

În aceste momente, cari vor deveni momente istorice, trebuie să ne avîntăm la înălțimea situațiilor or.

Trebuie să abandonăm după cum s'a mai zis chiar în această sală și după cum cred că e și convingerea D-voastră toate conziderentele personale și locale, una să fim acum, nu numai în cugete și simțiri, ci și în fapte.

Noi Românii suntem un popor, care în urma întimplărilor, cari să deslănțuiesc, am ajuns la dreptul deplin a dispune liber de sine între marginile legilor și a bunei cuviințe, de a să organiza și a intra acum în concertul popoarelor libere.

Să căutăm dară să ne facem vrednici de momentul mare istoric! Să nu ne pierdem cumpătul și să ne facem vinovați de exagerări și tulburări, chiar pentru sărbătorirea momentului acestui istoric rev și întru aceasta să preamărim pe D-zeu și să ridicăm vrednicia neamului românesc.

Astăzi avem un singur organ de viață proprie: Sfatul național central român, carele e recunoscut de sfatul național unguresc și de guvernul patriei. În jurul acestui sfat mare național să ne grupăm!

Și pentru ca să ne putem grupa și noi Caransebeșeni'n jurul, sunteți astăzi chemați să pregătiți calea și tot ce este de lipsă.

Cu aceasta Vă salut cu toată dragostea și căldura inimei mele și declar adunarea de deschisă:

Vorbirea președintelui e primită cu aclamațiuni.

2) Vorbește apoi Dr. Petru Barbu, următoarele:

Înțeleptele cuvinte ale părintelui Barbu sunt primite cu mare însuflețire și aprobare.

3) Secretarul consistorial Dr. Cornel Cornean în entusiastă vorbire spune că:

— Cetățenii Români ai orașului Caransebeș întruniți în 7 Novembre 1918 s.n. în adunarea națională și cu provocarea la hotărârea luată în 12 Octombrie 1918 de comitetul executiv al partidului național român să constituie în sfat Național Român în Caransebeș.

— Acest sfat să supune întru toate Sfatului Național Central al Românilor din Ungaria și Transilvania, care e unicul for chemat să hotărască asupra sorții națiunii române.

— Sfatul național român din Caransebeș începînd cu ziua de azi, ca organ reprezentativ al Românilor Caransebeșeni, să ia asupra sa apărarea drepturilor acestora, avînd cetățenii orașului a se supune întru toate dispozițiunilor luate de acest sfat.

Ia cuvîntul acum căpitanul Ioan Maniu și spune că oficerii români din Caransebeș îndemnați de dragostea ce o poartă neamului românesc, cu scopul de a susține ordinea publică și asigura viața și averea singuraticilor, s'au constituit și ei, tot în aceiași zi, în sfatul militar român, supunînduse întru toate sfatului militar român, central, oferînd totodată sfatului național român din localitate tot sprijinul. Pornite sărbătorește în numele sfatului militar că ori și cînd, ori și unde va cere consiliul național român ajutorul lor, vor sări cu toții, ca lucrînd mină în mină să ne vedem cit mai îngrabă realizate năzuințele noastre naționale.

Locotenetul Dr. Alecsandru Morariu cetește apoi următorul protocol luat în 7 Noemv-re a.c. în adunare a soldaților români dislocați în Caransebeș.

Prezenți sunt următorii: Căpitan Ioan Maniu, locoteneții Dr. Alecsandru Morariu, Dimitrie Șiclovan, sublocoteneții, Ștefan Bornuțiu, Nicolae Ijac, Vasile G. Milovan, Isac Rădulescu, Florica Daia și stegarul Achim Jumanca.

După aceasta reia cuvîntul secretarul consistorial Dl. Dr. Cornel Cornean și continuă cu propunerea rezoluțiilor.

— Sfatul național român din Caransebeș luînd la cunoștință, că în oraș, s'a constituit sfatul militar român, hotărăște înființarea unei garde naționale române în scopul asigurării siguranței publice. Iar pînă la organizarea acestei garde naționale, dăm tot sprijinul poliției orășenești pentru susținerea ordinii publice în oraș.

— Sfatul național din Carasebeș aducînd la cunoștință fruntașilor ținutului nostru, constituirea sa îi roagă ca punîndu-se în legătură cu sfatul național Român să porceadă la fel atît în ce privește ținuta lor națională cit și organizarea de garde naționale civile, întru apărarea ordinii și a siguranței publice în satele noastre.

Adunarea primește cu unanimitate și cu însuflețire rezoluția propusă și făgăduiește solemn credință și supunere Sfatului Național Român.

4) Economul Pantelemon Ambruș face propunerea ca să se trimită o telegramă de aderență Sfatului Național Român Central, asigurîndu-i despre dragostea și credința noastră.

Să primește.

5) Dr. George Labonțiu într-o vorbire plină de entuziasm apelează la adunare ca lăsînd la o parte toate ambițiile personale să primească cu unanimitate lista membrilor din comitetul care va fi chemat a conduce Sfatul național Român din loc. Spune că toți cei propuși sunt oameni plini de însuflețire și dragoste pentru cauza noastră națională. Să aibă deci fieștecarele cea mai mare încredere în ei.

Să aleg deci cu unanimitate de membrii în comitetul național: Andreiu Ghidiu, Dr. Petru Barbu, Dr. Petru Cornean, Dr. Petru Comeș, Alecsandru Diaconoviciu, Aurel Dobosan, Ioan Dobromirescu, Dr. Petru Florian, Ștefan Jian, George Jumanca, Dr. George Labonțiu, Petru Lepa, George Neamțu, Nicolae Novăcescu, Ilie Orzescu, Martin Rada, Dimitrie Sgăvârdea, Iuliu Vuia.

6) Inv. pens. Iuliu Vuia, după ce arată în cuvinte calde pline de entuziasm, însemnătatea zilei, de care numai așa ne putem bucura pe deplin, dacă dovedim că suntem un popor demn de libertate națională.

După aceea îndeamnă poporul adunat a păși ordinea și siguranța publică cinstind pe fiecare cetățean fără deosebire de limbă și naționalitate.

6

12/7282/1918

MULT ONORATE PREȘIDIU COMITETULUI ESECUTIV A PARTIDULUI NAȚIONAL ROMÂN DIN CARANSEBEȘ

Eu Constantin Rada ca cetățean din Caransebeș vin cu umilita-m rugare înaintea Onoratului susnumit cu următoarele:

a) În numele Consorțiilor mai jos subscriși i-mi iau libertatea a ruga pe Onoratul Comitet să binevoiască în conțelegere cu Specteritatea Domnului primar a ne pune la dispoziție din 3 căzane 1, care or rămas pentru orașul nostru și anume care de prezent 1 cazan care se află la Fűszfás, al 2-lea la Domnul Bastias și al 3-lea la Domnul Burdia, pentru că acum fiind timpul cel mai potrivit pentru astfel de lucru, că de 3 ani cu acesta, n'am avut nici un folos de venitul și bunul din moșia noastră.

Demobilizîndu-se armata adevădă din rezel, pătîmind foamete mare, necazuri grele, ba umplîndu-ne și păduci de greutate ce ne-or apăsă în decursul războiului, acum venind și noi acasă, în al 5-lea an, slabi și necăjiți, și jurîndu-ne a munci la economia noastră, (v) ream noi și voi să gustăm din avutul nostru câte o gură de țuică curată, pentru că am jertfit pentru patria noastră, — prin urmare dacă s'ar cere vr'o bănuială din partea legi ne obligăm cu totul a o solvi numai de cât.

Totodată noi subscriși luăm garanță că nu se vor întîmpla tulburări la fertul rachiului.

b) Rugăm pe Onoratul susnumit în convorbire cu Specteveritatea Domnului primar, că cu ziua de azi să se sisteze toate recvirățiile, de bucate, de vite, de nutrețe, de fin etc. deoarece armata s-a dezolvat.

c) rugăm ca cu ziua de azi să încete de a-ne mai pune la robote în forșpon, să se lucreze cu trășurile orașului, pentru că suntem rămaș napoi cu lucrul economiei din lipsa timpului rău.

d) rugăm pe Domnul Presidiu al Comitetului executiv să convină cu Domnul Primar, ca griul, orzu, ovăsu ce ni- s'a recvirat să ni- se înapoeze cu desărvîșire cum s'a înapoiat fiecărui proprietar la Caransebeșul-nou, deoarece armata s'a dezolvat, prin urmare noi iar pretingem să le căpătăm napoi, pentru că avem lipsă, una n'avem ce mânca și al doilea ream sămăna cîta mai mult ca anul trecut fiind acumia tocmai la timpul pusului în pămînt.

În speranță că Onoratul susnumit ne va lua rugarea în considerare și la procsima adunare care e convocată pe joi sara ni-să va da drept rezultat.

rugăm cu deosebită stimă.

ss/ Constantin Rada
Atanasie Suciu
Vintilă Mihali
Nicolae Preda
Adam Rada
Gheorghe Popovici

ss/ Alecs. Lalescu
Martin Rada
Ioan Dobra
Ion Guia

Pres. 7 Novembre 1918
Nr. 1/1918

PROTOCOL

Luat în 7 noiembrie 1918 la adunarea soldaților români dislocați în Caransebeș.

Prezenții subsemnații

Ca președinte al adunării se alege domnul căpitan Ioan Maniu, iar notar lt. dr. Alexandru Morariu.

D-l căpitan Ioan Maniu, în vorbirea de deschidere, în cuvinte însuflețite arată necesitatea și dorința soldaților români din Caransebeș de a se constitui ca sfat militar român. Înființarea lui se pune la ordinea de zi.

Soldații prezenți, cu entuziasm și unanim, își exprimă dorința înfăptuirii sfatului militar român.

Domnul președinte cpt. Ioan Maniu anunță împlinirea dorinței acestea și declară sfatul militar român de constituit.

Să alege un comitet de cinci membri, și anume: d-l cpt. Ioan Maniu, loc. dr. Alexandru Morariu, loc. David Popovici, subloc. Nicolae Ijac și serg. Ioan Porfotă.

Pentru a își fixa și concretiza misiunea și rolul, sfatului militar român face rezoluția următoare:

„Sfatul militar român din Caransebeș, constituindu-se, se declară organ executiv al Sfatului național român local și împreună cu dînsul supus marelui Sfat național român central și de datorință primordială își impune serviciul pentru restabilirea și susținerea ordinei și a liniștei reclamate de demnitatea națională și de realizarea prefacerilor în curgere.

Se încredințează loc. dr. Alexandru Morariu să aducă la cunoștința Sfatului român rezoluțiunea aceasta și să înmîneze protocolul luat la adunarea de constituire a Sfatului militar român.

Biroul Sfatului militar român interimal se află în cancelaria avocatului loc. dr. Al. Morariu.

Programul adunării fiind epuizat, președintele declară ședința de închisă.

D.C.s.

Dr. Morariu, notar; Ioan Maniu, președinte.

(Urmează 7 semnături)

Dosar 14, fila 1.

8

17/7 218/1918

CONVOCARE

Consiliul național român din Caransebeș se convoacă la ședință pe azi la orele trei după amiaz în localul Casinei romane din loc.

Caransebeș ziua martirului Dimitrie 1918

8 Noembrie 1918

ss/ Iuliu Vuia
secretar
Dr. Petru Barbu
Dr. Petru Comeș
Dr. Cornel Cornean
Alexandru Diaconovici
Aurel Doboșan
Ion Dobromirescu
Ștefan Jianu (bolnav)

ss/ Andrei Ghidiu
prezident
George Jumanca
Dr. George Labonț
Petru Lepa
George Neamțu
Nicolae Novăcescu
Ilie Orsescu
Martin Rada
Dimitrie Sgăvêrdea

9

19/7269/1918

PROTOCOL

BUCHIN

luat în adunarea locuitorilor din Prisian ținută în Buchin la 9 Noembrie 1918.

1. Constituindu-să adunarea s'a ales de președinte: Jora Hamat, de notar: Ioan Tanco.

2. Esmisul consiliului național Român din Caransebeș Iuliu Vuia, comunică poporului că în temeiul consiliului național Român general, care e recunoscut de consiliul național magiar și de însuși guvernul țarei, a venit să constituie Consiliul național Român din Prisian.

După o consfătuire mai îndelungată s'au ales:

Arsenie Simu, Vichente Vornic, Tina Mihăescu, Gena Pêrvu, Nichi Draghuiu, Petru Jura.

3. Ca bărbați de încredere al poporului s'au ales: Hamat Pantelemon, Dimitrie Hamat.

D.n.s.

ss/ Iuliu Vuia
esmisul consiliului

ss/ Ioan Tanco
notar

ss/ Iova Hamat
primar

ss/ Dimitrie Hamat
ss/ Pentelimon Hamat

10

22/7193/1918

PROTOCOL

CIRPA

1. Esmișii Consiliului național și militar din Crsebeș. Iuliu Vuia și Alexandru Morariu, comunică adunării că în urma dreptului de propriadispunere sunt în drept a — se constitui în consiliul național local.

După o consfătuire sa ales în unanimitate, de membrii ai Consiliu național: Constantin Civigi, Maxim Vernichescu, Toma Corici Nov. 11, Zăria Trică 48, Todor Trică, Nicolae Usonescu, Zăria Gabriel, Zăria Vernichescu, Todoș Trică, Ion Munteanu.

2. Consiliu național constituindu-se alege de presedinte pe dlu^f Nicolae Usonescu, iar de vice-presedinte pe dlu Zaharie Gabriel.

dat ca mai sus.

ss/ Iuliu Vuia

es. consiliu

ss/ Nicolae Bran

ss/ indescifrabil

ss/ Zaharie Gabriel

not. cons. naț.

11

24/7326/1918

PROTOCOL

IAZ

luat în adunarea cetățenilor din Iaz ținută în 10 Novembre 1918.

1. Exmișii konziliului național român și militar român din Caransebeș, Iuliu Vuia și Dr. Alexandru Morariu, prin vorbiri acomodate invită populațiunea la ordine și pace și totodată la constituirea konziliului local.

Adunarea în unanimitate alege în konziliul național român local: Ioan Popoviciu preot, Nistor Popoviciu, Alexa Țigriș, Ilie Sîrbu, Nicolae Clric, Trandafir Mihoc, Toma Marcu, George Popoviciu, Moise Buru, Moise Țigriș, Ilie Lucaciu (țepele), Samfir Țigriș, Toma Sîrbu, Trandafir Țigriș, respițent.

2. Constituindu-se consiliul local național român, s'a ales ca președinte: preotul local Ioan Popoviciu.

D. n. s.

ss/ Iuliu Vuia

esmisul cons.

ss/ D. Morariu

esmisul konz. militar.

ss/ Constantin Călșiu
notar

ss/ Mihai Naio

Moise Mihoc

bărbați de încredere

12

26/7359/1918

On.

RUSCA-MONTANĂ

CONSILIUL NAȚIONAL ROMÂN ÎN CARANSEBEȘ

Am onoarea a raporta că în comuna Rusca Montană s'a constituit un consiliu poporal constător din șase membri români și șase membri nemți. În fruntea consiliului stă un președinte român.

Avind în vedere că în sinul consiliului poporal din Rusca-montană nu există înțelegere și că membrii consiliului nici ideie nu au ce datorințe și ce drepturi au, liniștea în comună nu este asigurată și ușor se poate întâmpla să se iște neînțelegeri și mai mari, cari neînțelegeri pot duce la excese.

Este mare nemulțumirea între români, deoarece notarul comunal Sztarmáry și învățătorul Heigl au compus o gardă de voluntari fără a întreba consiliul poporal. Această gardă

este compusă aproape numai de nemți deși majoritatea locuitorilor din comuna Rusca-montană sunt români.

A provocat mare nemulțumire între români și faptul că, pe casa comună s'a arborat steag unguresc, care steag a fost apoi îndelăturat la insistența câtorva frunțași români, însă nu este exclusă posibilitatea, că va fi arborat din nou.

Țin să atrag atențiunea On. consiliu național român și asupra împrejurării, că de la băile de aramă, cari se găsesc în apropierea comunei noastre, au dispărut în urma mari cantități de dinamită.

În numele românilor din Rusca-montană rog. On. Consiliu național român să binevoiască a ne da mână de ajutor spre a putea asigura în comuna noastră liniște și mulțumirea generală.

Rusca-montană la 10 noemvrie 1918.

ss/ Ion Imbroane
preot

13

28/7247/1918

SFATULUI NAȚIONAL ROMÂN

Comitetul Central Național Român dispune alegerea delegațiilor (deputaților) cercuali pentru Marea Adunare Națională Română, ce este convocată pe 18 noemvrie 1918.
1 decemvrie.

C. N. Român secția Caransebeș a hotărât alegerea a 5 delegați pentru cercul Caransebeșului la care aparțin toate comunele din fostul confinu militar al Reg. român bănatic nr. 13 pe ziua de Miercuri 14/27 noemvrie 1918 la 11 ore în localitatea Consiliului N. R. Caransebeș.

Piccare comună are să participe la alegere prin un bărbat de încredere, de a cărui alegere, făcută după normele votului universal, grijește sfatul național local.

Caransebeș, la 10/23 noemvrie 1918

Consiliul național
român secția Caransebeș

14

32/7229/1918

STATUTELE GARDEI NAȚIONALE ROMÂNE DIN CARANSEBEȘ

Înființarea gard. n. rom.
și com.

Consiliul militar român regrutează garda națională rom.

Organizarea

Comandatul gardei naționale este: căp. Alexă Hamat.
Garda Națională română formează deocamdată (este a se întregi la un baon) (batalion n.e)

Trei plutoane

Comandantul unui pluton este un oficer.

Pentru serviciul intern ca ajutor un sergentmajor.

Plutonul se împarte în 4 unități.

Comandantul unei unități este un suboficer.

Proviantura	Pentru prevederea gardei naționale române cu alimente necesare să înființeze proviantura gardei naționale rom. Comandant un oficer: Șiclovan loc. Personalul: un suboficer, un bucătar, două ordinanțe ca ajutor la culină. Pentru adunarea alimentelor depusă în diferitele magazine se pune ocazional comandantului la dispoziție, oamenii necesari.
Administrația edificiilor, armelor, hainelor, păturilor și alt material militar	Pentru administrația acestora ce se numește un oficer ca comandant; Dr. Victor Rădulescu loc. Personal un subofițer pentru organizarea magazinei de arme, hainelor și alt material militar. Ca ordonanță de fiecare magazină un gardist.
Infirmeria	Medic Dr. Virgil Budințean.
Odaia bolnavilor	Personal un suboficer și una ordonanță.
Trenul	Cu ținerea în ordine a trăsurilor, îngrijirea cailor să încredințeze un oficer și zece gardiști.
Arestul	Localitățile pentru acest scop din cazarma artileriei.
Locul de alarmă	Cazarma artileriei
Serviciul intern	Serciul pentru oficer: zilnic de la 8 pînă la 12. am. 3--6 p.m. pentru gardiști 6--11 a.m. 2--5 p.m.
Aghiotantura	Pentru prevederea serviciului de birou se înființează aghiotantura gardei naționale române. Aghiotant: un oficer, Nicolae Ijac subloc. Personal... 2 ordonanțe. Aghiotantului obligă și regrutarea gardiștilor și jurarea acestora. Pentru serviciul intern în cazarmă un oficer de inspecție. Un sergent major (ca suboficer de inspecție), un caporal de zi și un fruntaș sau gardist, dășii fac 24 de oare serviciu fără ca să părăsească cazarma. Caporalul de zi și fruntașul pot fi folosiți și pot trimite diferitele porunci, ordonațiuni și afară de cazarmă.
Serviciul extern	Vardele conform împărțirii necesare. Comandantul unei varde un suboficer cu gardiști necesari. Patrurile pentru susținerea ordinii în oraș, și varda de alarmă pt. ajutorul vardelor și patrurilor esnise. La caz că varda de alarmă se folosește afară de cazarmă, trebuie condusă de oficerul de inspecție. În absența acestuia preie suboficerul de inspecție serviciul dînsului. Împărțirea vardelor se face zilnic la 1 oră p.m. din partea ofițerului de inspecție conform listei pentru serviciul vardelor. Patrurile se trimit deocamdată numai sera din partea ofițerului de inspecție. Patrurile gardiștilor categoria a II se trimit încă din partea acestuia. Vardele înștiințează prin într'un gardist verbal, respective în scris întîmplările de peste noapte. Aceste înștiințări se trimit zilnic pînă la 9 oare a.m. respective după împrejurări și mai înainte la aghiotantură.
Instrucția gardiștilor	Pentru fiecare pluton separat din partea oficerilor împărțiți. - întărirea disciplinei - desvoltarea simțului național român. - manuarea armelor. - serviciul de gardă și al patrurilor. - folosirea armei - În caz că organele naționale române sunt atacate. 2. În caz de revoltă, furt, spargere, dacă scopul pacific în altă formă nu se poate ajunge.

ADMINISTRAȚIA

3. Orice individ care nu se supune poruncilor și ordinilor gardei naționale române e a se deține.

În administrație se conduc din partea aghiotantului libelele :

a) libelul general (adresa deplină a oficerilor și a gardiștilor).

b) libelul pentru competențe

c) libelul pentru poruncile zilnice

d) libelul hainelor, armaturei date gradiștilor.

e) cartea bolnavilor

Din partea oficerului de proviantură :

a) libelul pentru carne, pâne, etc.

Din partea oficerului pentru administrația edificiilor, etc. : li belele necesare.

Oficerii civili

Chestii personale

Fac servicii de noapte, controlează vardele și patrulele esmise. Oficerii înrolați sunt supuși întru toate poruncilor și ordinațiunilor comandantului de gardă. Comandantul de gardă primește instrucțiile necesare din partea consiliului militar român.

Oficerii nu pot părăsi garnizoana, concediu să acordă din partea consiliului gardei naționale în înțelegere cu comandantul gardei. Pedepse admoniare din partea consiliului național român.

1. admonitire din partea comandantului.

2. admonitire din partea consiliului național român.

Pedepse pentru gradați și gardiști

Pentru pedepse de indisciplină se aplică din partea comandai gardei naționale, ca arest singuratic până la 3 zile eventual concediere din serviciul activ.

Propaganda

La sate și la gară prin oficerii esmiși.

Caransebeș, la 11 Noemvrie 1918

Consiliul militar român

Prezident : ss/ Ioan Maniu căpt.

Membrii :

ss/ căp. Alexă. Hamat

loc. Adam Cucu

suloc. Nicolae Ijac.

loc. Dr. Victor Rădulescu.

15

34/7211/1918

ONORATULUI

CONSILIUL NAȚIONAL ROMÂN ÎN CARANSEBEȘ

Subscriși avem onoarea a vă aduce la cunoștință că locuitorii comunei Caransebeș-nou s'au constituit în Consiliul național german, hotărînd că de vreme ce comuna noastră se află situată între comune românești și suntem în atingere zilnică cu dănșii, dorim cu toții ca între noi să fie bună înțelegere.

Consiliul nostru aderează întru toate Consiliului Național Român Central supunîndu-se ordinelor acestui Consiliu precum și a Consiliului Național Român din Caransebeș.

Caransebeș-nou, la 11 Noembrie 1918.

ss/ Fritz Konrad

Wenzel Kofler

Hilbert Franz

Stanek Anton

Wenzel Urban

ss/ Ștefan Bernosky

Gairing Friederich

Anton Selaschgi

Weber Peter

Wenzel Johann

PROTOCOL

LUAT în ședința Consiliului Național Român din Caransebeș ținută la 12 novembre 1918.

Prezenți: Dr. Barbu președinte ad hoc, Dr. P. Furianu notar, apoi membrii Dr. C. Cornean, G. Neamțu, P. Lepa, I. Orescu, D. Sgăvârdia, I. Vuia, Al. Diaconovich, G. Jumanca, Dr. G. Labonțiu.

Consiliul militar e reprezentat prin membrii: Căpitan Hamat, căp. Maniu, Dr. M. Jenciu și loc. Dr. Morariu.

Se aduce la cunoștință că Ioan Tanco, notar, cere în Buchin deslușiri că în ce raport stau consiliile naționale române comunale față de primăriile comunale.

După ce vorbesc la acest obiect Dr. Morariu, Dr. Cornean, Orescu, Dr. Grădinar, Al. Diaconovici și Dr. Cornean, se decide care decisiune meritorică în această privință să se amâne, ear notarul să fie provocat a se acomoda dispozițiilor luate de consiliile naționale rom. locale, ear pentru cazul când va fi vreo plângere oare ce care Consiliul N.R. din Sebeș va trimite un esmis la fața locului pentru a cerceta cauza.

Se cetește epistola preotului Ioan Imbroane din Rusca-montană prin care face cunoscute stările neliniștitoare din aceea localitate.

Se încredințează membrul Dr. P. Barbu pentru a eși la fața locului în scopul înființării C.N.R. și garda națională în aceea comună.

Membrul I. Vuia raportează că cu conlucrarea delegaților Consiliului: I. Vuia și Dr. Morariu s'au constituit Consilii Naționale R. în următoarele localități:

la 9 nov. în Cârpa, Buchin, și Prisian.

„ 10 „ în Obreja și Iaz

„ 11 „ în Zervești

„ 12 „ în Bolvașnița și

s-au mai constituit apoi și în comunele Rugi și Vălișoara.

Se ia la cunoștință.

Dr. C. Grădinaru comunică verbal dispozițiile C.N.R.C.;

1. Garda se constituie din cel puțin 2—300 persoane.

Se ia la cunoștință cu aceea în de.... garda n. din Sebeș constă din 230 gardiști.

2. Să se iee în posesiune toate armele și munițiile ce sunt pe acest teritor.

S'au făcut deja pașii necesari.

3. Să se ia în posesiune terenul și să se rechiziționeze obiectele militare.

Se ia la cunoștință, ear delegații C.N.R. raportează că comanda gărzii se află deja în mîinile gardei noastre fiind acolo în permanență 2 ofițeri și 20 gardiști.

4. Toate armele cari sunt de prisos aici să se trimită la Arad, unde se simțește lipsa lor.

Se ia la cunoștință.

5. Exportul alimentelor să se oprească.

Se ia la cunoștință și se decide ca făina aflătoare la brutari să se recvireze, împoternicind pe membrii Dr. Florian și G. Neamțu cu acest lucru.

6. Să se provoace instituttele de credit a contribui pentru scopurile gardei.

Se ia la cunoștință cu aceea, că s'au făcut deja dispozițiile necesare, de vreme ce înse sumele decurgânde din colete nu vor fi îndestulitoare pentru acoperirea tuturor speselor de susținere se decide a se face pașii necesari pentru Convocarea Repr. a cărei datorință să fie unui sume pentru acoperirea acestor spese.

La propunerea delegaților militari, se statorește în 10 Cor. la zi ptul oficerilor 30 Cor. la zi fără

Gardiștii primesc leafa tot la câte 10 zile decursiv, ear oficeri anticipative . . Leafa gardiștilor se cu ziua de 10 nov., ear oficerilor cu ziua de 7 nov.

Se recomandă abonarea ziarului Românul pe seama Consiliului.

se primește

D. n. s.

ss/ indescifrabil

17

47/7226/1918

PROCES – VERBAL

CORNEA

luat la datul de mai jos în chestia incendiilor și jafurilor săvârșite de finanții și jandarmieria din loc. în hotarul comunei noastre Cornea.

1. Stana soția lui Petru Rujan nr. 254, fășionează următoarele :

1. Jandarumul Ambruș cu niște finanți au trecut pe lângă sălașul meu în care au intrat și mi-au luat două (2) părechi de cizme, 2 părechi de opinci, unele făcute și unele nefăcute, mai departe o căciulă a bărbatului meu și un șold de carne de porc. Plecând au dat foc la o jiradă de paie de 12 cară, 2400 cor. bani gata
+ Stana Rujan prin
Nicolae Văleanu
preot

2. Maria soția lui Ilie Șandru nr. 51, spune următoarele :

2. Finanții și jandarumul Ambruș pușcându-mi cănele dinaintea colibei, au spart ușa colibei și s'au băgat înăuntru, mi-au spart ușa dela două bormane și mi-au luat două părechi de opinci, 10 mosoare de ață și 3 oale de ață de lână (Schligwoll), 3 m. de pânză albă, 8 bucăți de săpon aduse de bărbatul meu din Szentes și două duzine de bumbi și un pachet cuie de tâlpuț.
+ Maria Șandru prin
Nicolae Văleanu
preot

3. Ioan Miulescu nr. 143, cărnua i-au ars sălașul, spune următoarele :

3. Jandarumul Ambruș, finanțul Buru și alți cinci finanți necunoscuți însoțiți de păzitorul comunal Mihail Călțun au mers la hotarul Bucoveț, unde se află sălașul meu și au dat foc la următoarele proprietăți ale mele după ce au luat ce au voit din colibă și anume 3000 coroane bani gata.

Coliba în lungime de 8 m. și lățime de 5 m. a ars de tot, în care au ars următoarele lucruri : 2 cară de cucuruz, 60 Kg. păsulă, 1 car cartofi, 1 vas cu brânză de 90 Kg., 100 Kg. sare, 60 Kg. făină de cucuruz, 80 Kg. făină de grâu, 1 vas cu varză, 1 vas cu castraveți, 500 Kg. mere, 10 părechi de opinci, 5 părechi de curele, haine peste tot în preț de 6000 cor., vasele din colibă în preț de 1000 coroane, mașina de gătit bucate (Oparherd) 300 cor., masă mare, masă mică, 2 paturi și două scaune.

Un grajd de 13 m lung și 6 m larg, a ars asemenea de tot. În pod au fost 5 cară de fân, jos două pluguri, un car, una vînturătoare nouă în preț de 630 cor., un vas cu grâu de 500 Kg.

— Una ladă de car nouă. Un grajd de 8 m lung 4 m larg din lemn a ars de tot, asemenea un șopru, în a cărui pod au fost, 3 cară de trifoiu și nutreț pentru vite. — Un țarc cu paie de 16 cară și 600 brațuri cotoare (tulei) de cucuruz. — Un țarc cu 15 cară de fân. Un țarc cu 5 cară de fân, 8 altoiu, 2 peri și 6 meri.

ss/ Ion Miulescu

4. *Mihail Rujan* N° 254,
cărui i-a ars sălașul
spune următoarele :

Jandarmul Ambruș, finanțul Buru și alți cinci finanți necunoscuți însoțiți de păzitorul comunal Mihail Căltun au mers în hotarul Mecina unde se află sălașul meu și au dat foc la următoarele proprietăți ale mele :

La mine la sălaș se află atunci servitorul Ioan Muntean și socrul meu Grigorie Lazarescu. Servitorul văzând finanții a fugit, iar bătrânul meu socru de 83 ani, rămânând în colibă, au intrat peste el jandarmii și finanții și după ce l-au pușcat au dat foc colibei, care a ars de tot. Coliba a fost de 10 m. lungă și 6 m largă de cărămidă astrucată cu țiglă. În grajd de 9 m. lung, 6 m. larg astrucat cu țiglă.

Un grajd de 6 m. lung, 4 m. larg, astrucat cu șindrilă, 3 cară de cucuruz, 500 Kg. grâu și săcară 300 Kg., 400 Kg. ovăs; orz 150 Kg., 14 cară de fân; 10 cară paie; un car cu osie de lemn; un plug cu tot ce să țină de el; una mașină de săpat, una de cusut haine; un vas cu varză, două paturi cu haine cu tot; una ladă cu haine; 3 cojoace, 4 straie de lână, 2 șube de lână, 21 cămăși albe, 3 lăzi goale.

45 Kg. sare, 60 Kg. făină, 400 Kg. cartofi, 36 Kg. lână.

În cenușa colibei abea la două zile am găsit rămășițele (oasele) bătrânului meu socru Grigore Lazarescu care a fost ars scrum fiind mai înainte împușcat și lăsat acolo ca să ardă, de incendiatorii sus numiți.

ss/ Meilă Rujan

5. *Ioan Ruajan*, N° 146,
cărui i-au ars asemenea
sălașul spune următoarele :

5. Jandarmul Ambruș, finanțul Buru și alți cinci finanți necunoscuți însoțiți de păzitorul comunal Mihail Căltun au mers în hotarul Mecina unde se află sălașul meu și au dat foc la următoarele proprietăți ale mele :

Coliba în lungime de 8 m., largă de 4 m. a ars de tot. Într-însa au mai ars : 2 paturi, două dulapuri, 1 cuptor, 2 scaune, 37 Kg. lână, 3 cojoace, 1 dulap cu haine, 2 căldări mari de aramă, 1 car de cucuruz, 500 Kg. grâu, 200 Kg. orz, 500 Kg. ovăz, 50 Kg. păsulă, 30 Kg. ciapă, 40 Kg. pezmec, 45 Kg. prune uscate, 60 Kg. mere, un vas cu varză, 1 vas cu brânză, 50 Kg., 1 car de cartofi, 1 vas cu castraveți, un vas gol de 500 litri, un grajd de lemn a ars de tot, în pod au fost 2 cară otavă, 2 pluguri, una mașină de sămănat, 5 furci, 11 unelte de lucru, 1 păr de hamuri în preț de 900 cor., una ladă de car, un plug de săpat cucuruz, una saniă, 1460 cor. bani și alte lucruri aparținătoare la casă — Un grajd astrucat cu șindrilă a ars de tot, dimpreună cu fânul din pod — Una claie de fân de 3 cară, o jireadă de paie de 12 cară.

De acasă au luat 16.000 coroane, 3 catrințe, 4 mahrămi, un măsai mare, o plapomă de pat, 3 părechi de opinci, un cofăr în care au furat unele lucruri de trebuință, un vas de 56 litr. cu răchie, 25 litri petrol.

ss/ Ion Rujan

6. *Mihail Lăzărescu* no 60
cărui i-a ars sălașul de tot
și nu are casă acum în toilul
ierni de loc, spune următoarele :

Tot finanții și jandarmul cel sus amintit au dat foc și sălașului meu, arzându-mi de tot urm. lucruri :

Un porc tăiat de 100 Kg., un berbec tăiat de 20 Kg., 500 Kg. grâu, 200 Kg. cucuruz, un car nou cu osie de fier, 3 cară de fân, 3 cară de paie 120 Kg. făină de grâu, un vas cu varză, un vas cu castraveți, 500 Kg. cartofi, o țină femească, un vas cu 60 litre rachiu, un cojoc nou, un strani, un pat, una masă, 2 scaune, toate albiturile mele și ale nevestei, 2 căldări de aramă, 1 tuci fontă, 5 oale de fier faianță, 3 cară lemne de foc, 4 lăzi de scânduri, 3600 cor. bani gata, 1 răsboiu de țesut, 2 părechi obiele, 36 m. postav de lână, 1 pieptar femeesc cu bizom, o cadă

cam de 900 litri. 2 păr. ghetete femeesci, 5 părechi opinci, o ladă cu diferite haine și diferite alte obiecte aparținătoare la o casă.

Meilă Lăzărescu prin

Agapie Udrea

Cornea, (com. Caraș-Severin), la 12 Noemvrie

st. v. 1918

Comitetul Consiliului Național român din loc adeverează întru toate volnicile și jafurile comise de jandarmii și finanții statului maghiar.

D. c. m. s.

ss/ Agapie Udrea

notarul cons. naț. rom.

ss/ Nicolae Văleanu

preot, preș.cons.naț.rom.

ss/ Nicolae Aron

Iacob Nemeși

Mihail Udria

Micșa Săbăială, Nicolae Săbăială

Pres.27.XI.1918

18

53/7196/1918

PROTOCOL

CORNEREVA

luat în adunarea națională a comunei Cornereva ținută la 12/24 Noemvrie 1918. Comuna pătrunsă de însemnătatea evenimentelor istorice și decizătoare pentru viitorul neamului, îmbrăcată în haina de sărbătoare sub eghida falnicului tricolor sfințit în aceeași zi, se adună și între strigăte de aderență la adresa marelui sfat național, dă ascultare cuvântărilor.

1. Se propune ca președinte al adunării părintele Ioan Grozăvescu și ca notar părintele Gheorghe Belcotă.

Să primește

2. Președintele Ioan Grozăvescu mulțumind încrederea pusă în persoana sa și a notarului Gheorghe Belcotă, salută mulțimea adunată.

Cu cuvinte izvorite din inimă, binevenitează soldații reînțorși dela front, cari au alergat acum pentru apărarea gliei străbune. În cuvinte convingătoare explică scopul adunării. Organizarea e de lipsă, că dorim ca sfetnicii neamului și la masa verde, se reprezinte națiunea vrednică de o soartă mai bună, capace pentru conducerea sa fără tutorat străin.

Propune ca în interesul binelui obștesc să se constituie consiliul național local și garda națională comunală.

Se primește și consiliul se constituie, alegându-se ca membrii:

Ioan Grozăvescu preot, Gheorghe Belcotă, Nistor Balaci, Ilie Urderian, Nicolae Vulpeș, Nicolae Cernescu, Nistor Cernescu, Sămăilă Belcotă, Nicolae Șetrariu, Ilie Duicu, Petru Gherescu, cari și depun jurământul.

3. Preotul Ioan Grozăvescu propune, ca cu finea constituirii începând, în școalele locale limba de propunere să fie cea românească.

Se primește

4. Se propune îndepărtarea tuturor inscripțiilor străine din comună.

Se primește.

5. Pentru apărarea avutului străbun și susținerea ordinei, se propune organizarea gardei naționale.

Soldații întorși de pe atâtea fronturi, cu însuflețire se angajează în serviciul cauzei naționale și se deobligă — depunând jurământul prescris a face serviciul:

a) fără plată

b) numai pentru ștabul comunei Cornereva.

c) nu cer nici nu primesc nici un ajutor.

d) cu armătura îi provide C.N.R. pentru că alte arme în comună nu se află;
Ca comandat al gărdei se alege preotul Gheorghe Belcotă.

6. Se propune alegerea a doi bărbați de încredere ca control permanent pe lângă antis-tia comunală.

Se încredințează preotul Gheorghe Belcotă cu designarea bărbaților de încredere din sfa-tul comunal ales.

Încredințându-se consiliul comunal a aduce la cunoștința C.N.R. aplicarea întregel comune și încrederea în învingerea sfintei cauze naționale, se aleg 2 bărbați pentru verifi-carea protocolului, cu înțonarea „Deșteaptă-te Române” se mântue ordinea de zi.

ss/ George Belcotă
notar

ss/ Ioan Grozăvescu
președinte

ss/ Petru Gherescu
Nistor Cernescu
verificatori

19

50/7534/1918

PROTOCOL

RUSCA

Luat la 12 Novembrie 1918 st.n. în „adunarea națională” a locuitorilor din comuna Rusca.

În urma avisului dat poporul s-au adunat înaintea casei comunale în adunarea națio-nală sub presidiul trimisului din partea sfatului Național românesc din Carasebeș Andrei Ghidiu și s-a hotărât alegerea sfatului național local și al gardei naționale locale.

1. Președintele invită adunarea națională, ca în urmă invitațiunilor și îndrumărilor date de înaltul nostru consiliu și mare sfat al națiunei române din Ungaria și Transilvania să aleagă „Sfatul Național Român” pentru comuna Rusca.

— Adunarea națională urmând invitări, alege cu aclamațiune și unanimitate în sfatul Național Român pe următorii :

1. Teodor Humița 48	3. Ioan Vernicuția 164
2. Ioan Humița 48	4. Dimitrie Humiția 48
5. Ianoș Stepanescu 218	9. Ioan Vernicuția 44
6. Ioan Humiția 26	10. George Banda 104
7. Teodor Humiția 169	11. Franți Gerga 52
8. Iosif Humiția 105	12. Vasile Adamescu 167

Consiliul național român local constituindusă alege de președinte pe Teodor Humiția și de notar pe învățăt. Ioan Humiția.

2. Președintele face apel la adunarea națională ca să aleagă garda națională română locală pentru susținerea ordinii publice, apărarea persoanei și a averii per. acei indivizi cari de bună voe să însinuă.

— Adunarea națională română locală alege în garda națională pe următorii :

1. Petru Matica 174	11. Petru Stepanescu 74
2. Petru Stepanescu 98	12. Petru Humiția 215
3. Ioan Stepanescu 18	13. Dimitrie Pașan 63
4. Petru Banda 20	14. Dimitrie Humiția 151
5. Ioan Stepanescu 98	15. Ianoș Gerga 158
6. Ioan Gerga 42	16. Costa Codoșpan 144
7. Ioan Gerga 99	17. Iancu Humiția 16
8. Ștefan Humiția 15	18. Meilă Stepanescu 12
9. Ianoș Banda 104	19. Meilă Banda 32
10. Iancu Pașan 69	20. Dumitru Banda 91

21. Dumitru Ionașcu 148
22. Petru Humiția 200
23. Pavel Gerga 21
24. Stepan Humiția 167
25. Dumitru Stepanescu 100
26. George Vernicuția 143
27. Nicolae Matica 56
28. Meilă Banda 181
29. Ioan Banda 181
30. George Banda 23
31. Iancu Pașan 149
32. Iancu Codoșpan 45
33. Ioan Codoșpan 33
34. Ianoș Ștefănescu 5
35. George Banda 170
36. Meilă Humiția 136
37. Ianoș Humiția 136
38. Toma Humiția 136

39. Filip Marchescu 46
40. Petru Moaca 166
41. Ianoș Humiția 19
42. Ilie Vernicuța 155
43. Mihail Humița 19
44. Miron Gerga 57
45. Vasile Moacă 2
46. Petru Humiția 8
47. Petru Stepanescu 89
48. Ioan Gerga 76
49. Dumitru Moacă 165
50. Ianoș Gerga 66
51. Ioan Vernicuția 39
52. Ianoș Gerga 134
53. Iosif Raduca 176
54. Mihail Nicorescu 82
55. George Banda 171
56. Paul Humiția 105

Garda să constituie sub comanda d-lui locotenent Teodor Humiția și a substitutului Ianoș Stepanescu 218.

Terminându-se activitatea președintele sfătuind Adunarea ca să dovedească în viitori purtare demnă de neamul nostru românesc și cu aceasta declară adunarea națională de închisă.

ss/ Ioan Humiția
notar

ss/ Andreiu Ghidiu
președinte

Cetii și autenticate

ss/ Ianoș Stepanescu 218, Teodor Humiza 169

20

52/7256/1918

PROTOCOL

BOGÂLCIN

luat în adunarea națională a comunei Bogâlcin, ținută la 12/24 Noembrie 1918 poporul din comună pătruns de însemnătatea evenimentelor istorice și decisătoare pentru viitorul neamului, îmbrăcat în haină de sărbătoare sub falnicul tricolar românesc se adună întră strigăte de aderență la adresa merelui sfat național român, dă ascultare cuvântărilor și propunerilor următoare :

1. Să propune ca președinte părintele Grigorie Vasilescu, eară de notari Lazăr Pălean.
Se primește

2. Președintele Grigorie Vasilescu mulțămind încrederea depusă în pesroana sa și a notarului Lazăr Pălean salută mulțimea adunată. Cu cuvinte din inimă binecuvîntă soldații reînțorși dela front, cari au alergat aici spre apărarea glii străbune.

Explică scopul adunării. Organizarea e de lipse, că dorim ca sfetnicii și la masa verde să prezănte o națiune vrednică de o soartă mai bună capace pentru conducerea sa fără tutorat străin. Propune că în interesul binelui obștesc să se constituie consiliul național local și garda națională comunală.

— Se primește și consiliul se constituie alegând ca membrii : Grigorie Vasilescu preot, Lazăr Pălean, Nicolae Valușescu, Lazăr Ofrescu 150, Stefan Gergulescu, Mihail Cionca, Lazăr Juca, Petru Răduța, Pavel Lațchescu, Nicolae Cristescu, Lazăr Lațescu.

3. Preotul Grigorie Vasilescu propune ca cu finea constituirii — începând cu școlele locale limba de propunere să fie limba noastră română.

Să primește

4. Să propune îndepărtarea tuturor inscripțiilor străine din comună.

Să primește

5. Pentru apărarea avutului străbun și susținerea ordinii să propune organizarea gardei naționale locale.

— Soldații reînțorși de pe fronturi cu însuflețare să angajează în serviciul cauzei naționale și se obligă depunând jurământul prescris a face serviciul.

a) fără plată

b) numai pentru otarul comunei Bogălcin.

c) nu cer și nu primesc nici un ajutor.

d) cu armatura C.N.R. pentru că alte arme în comună nu se află.

e) Ca comandant al gardei să alege Pavel Grozavescu.

Se propune alegerea a 2 bărbați de încredere ca control permanent pe lângă antistea comunală.

Se încredințează preotul Grigorie Vasilescu cu designare bărbaților de încredere din sfatul comunal ales.

Încredințându-se consiliul comunal a aduce la cunoștință C.N.R. alipirea întregii comune și încrederea în învingerea sfintei cauze naționale, să aleg 2 bărbați pentru verificarea protocolului în intonarea „Deșteaptă-te Române” să mântuie ordinea de zi.

D. c. m. s.

ss/ Lazăr Pălean
notar

ss/ Grigorie Vasilescu
președinte

ss/Ștefan Gerganlescu

ss/..... Cristescu
verificatori

21

58/7219/1918

ȘEDINȚA

13 Noembrie 1918. Prezenți: Dr. Petru Barbu, Dr. Petru Florian, Alexandru Moraru, D. George Labonț, Iuliu Vuia, Aurel Doboșu, Petru Lepa, George Neamțu, Dimitrie Sgăvârdia, Ilie Orzescu, Alecsandru Diaconovici.

Liste pentru colectat să dau numai membrilor consiliului.

În afacerea fiertului de rachiou s-a ales o comisiune constatătoare din D. Sgavardia, D. Alecsandru Morariu și Petru Lepa, care să reguleze în mod satisfăcător afacerea.

În cauza trimisului Erdely în cauza fiertului rachiului, consiliul trimite un delegat al său fără însă a lua vreo garanție.

La cererea preotului Vălean din comuna Cornea de a trimite asistență militară, raportează că a trimis un oficer cu 10 soldați acolo spre a face ordine.

se ia la cunoștință

Din Crășma a venit o deputație raportând că notarul a constituit o gardă de care ei nu sunt mulțumiți.

S-a decis: afacerea se releagă exmșilor oficiali cari vor constitui o gardă spre mulțumirea tuturor.

În afacerea vitelor.

s-a însărcinat Dr. Petru Florian și George Jumanca ca mâne să meargă la târg și dacă se vor vinde să pornească banii

D. G. Neamțu raportează că a găsit
108 saci
20 Posenzweg 470 Kg. grâu
2138 pâne 273
85 aluat, spirt, rum, fasole, slanne,
nușoare.

Autorizează membrii Dnii Sgăvârdia și Iuliu
Vuia să asiste, să primească, inventariază și
inmagazineze, toate alimentele din chestiune
și să spună ca fără știrea noastră nu pot dis-
pune de ele.

Se citește declarația Octavian Borolan
ca să alătura la consiliul național

Prea on. Andrei Ghidiu raportează că la cererea celor din *Teregova* a escurs și a organizat
consiliu în *Teregova* 12 cons. 46 în garda sub cond. a 2 oficeri; după amiază a constituit
în *Domașnia* unde s-a ales consiliu din 12 membrii și 41 gardiști voluntari const. sub comanda
Mihaiu.

Armeniș ales cons. 12 membr. garda din 20 membrii voluntari.

Rusca cons. cu adm. 12 m. garda 56 membrii.

Feneș 10 svat garda 32 gardiști voluntari

Se ia la cunoștință

Pentru constituirea consiliilor să roagă protop. Boldeu să constituie în valea Almăjului,
iar preotul Coriolan Burac în regiunile Orșovei.

22

59/7273/1918

CREDENȚIONAL

Sfatul N.R. din comuna Armeniș în ședința sa data 12/25 Noembrie 1918 a ales pe Ioan
Miculescu nr. 59 bărbat de încredere pentru a participa la alegerea ținândă Mercuri 14/27
Noembre 1918 la 11 oare în localitatea Consiliului Național Român din Caransebeș amăsurat
dispozițiunii luate de On. C.N.R. secția Caransebeș.

Acest credențional se predă susamintitului Ioan Miculescu nr. 59 pentru justificarea
lui.

Armeniș la 13/26 Noembrie 1918

ss/ Ilie Pepa

președ. sfatului N.R. din comuna Armeniș

23

60/7281/1918

PROTOCOL

Luat în ședința „sfatului naț. rom. local” ținută în 13/26 Noembrie 1918.

Obiect: Alegerea unui bărbat de încredere care să-i reprezinte la adunarea — Caransebeș —
pe ziua de 14/27 Nov. 1918.

Prezenți: subscriși

Președintele citește celor prezenți, provocarea din 10/23 Nov. a.c. a „Cons. Naț. Rom.
secția Caransebeș” în scopul alegerii unui bărbat de încredere destinat a lua parte la adu-

narea din 14/27 Nov. 1918 la Caransebeș, în scopul alegerii celor cinci delegați a cercului Caransebeș, hotărâți a ne reprezenta la „Marea adunare națională română” — și-i provoacă să-și aleagă p’acest bărbat de încredere.

Se alege cu aclamație : și preș.

Șincai Bistreanu

ss/ Ioan Borlovan
 ss/ Nicolae Susai
 ss/ Savel Balint
 ss/ Petru Susai
 ss/ Ioan Jurca
 ss/ Petru Sirbu
 ss/ Toma Ostrovan
 ss/ Ion Bojin
 ss/ Ion Albu
 ss/ Ion Muntian
 ss/ Evtimie Sirbu
 ss/ Mihai Burdeu
 ss/ Ion Petconi
 ss/ Busuioc Jurca

24

62/7259/1918

PROCES – VERBAL

luat în adunarea electorală Caransebeș din comitatul Caraș-Severin, ținută în Caransebeș la 14/27 Noembrie 1918.

Prezident : Andreiu Ghidiu

Notari : Iuliu Vuia

George Neamțu.

Prezidentul dă cetire ordinului venit dela Consiliul Central Național Român, prin care se ordonă alegerea urgentă alor 5 delegați în Marea Adunare Națională Română, care va fi convocată în scurt timp. Constată că publicarea alegeri de azi s’a vestit de cu vreme în toate comunele din cerc.

Salută pe alegătorii prezenți și îi provoacă să numească 2 bărbați de încredere.

Se numesc de atari prin alegerea Dnii Lazăr Sciojon și Ivan Șuşoiu.

Prezidentul deschide votarea, care decurgând în ordine, pe baza scrutimului făcut de biroul adunării se constată că unanimitatea voturilor au întrunit Dnii

Gore Ion, Nicolae Ivănescu, Dr. Alexandru Moraru, Ilie Roman și Dr. Ioan Sârbu aleși din partea Românilor din acest cerc cu vot universal ca delegați ai cercului electoral îndreptățiți și îndatorați a lua parte cu vot decisiv în Marea Adunare Națională Română, care se va convoca din partea Consiliului Central Național Român încă în decursul acestui an și în Adunarele cari eventual le va convoca în decursul anului următor.

Prezidiul dispune ca în urma acestei enunțări prezidali aleși deputați să fie provăzuți cu credenționale iar o parte a acestui proces verbal să se trimită imediat Consiliului Central Național Român.

Spre știre

După ce luându-se acest proces verbal în 2 parii, dintre cari unul se va păstra la Consiliul Național Român din fruntea comitatului actual de alegere se încheie la orele unu.

D. c. m. s.

prezident

ss/ George Neamțu
notarss/ Iuliu Vuia
notar

Ioan Balaci, Iablanîța
Matei Armaș, Petnic
Nicolae Berbeș, Crușoveți
George Grigorovici Soava
Coriolan Buracu, în Mehadia
Arsenie Simu, Prisian
Nicolae Aron, Cornea
Teodor Humiția, Rusca
Ilie Roman, Domașnea
Ion Miculescu, Ormenieș
Olimpie Fișteag, Globucaiova
Traian Dămășescu, inv. Valișoara
Romul Zagoviciu, Teregova
Ilie Bacilă, Petroșnița
Petruț Pavel, Valea Bolvașnița
Ivan Țerovan, Ohababistra
Ioan Popovici, Iaz
Traian Paica, Feneș
George Adam, Voislova

Iancu Tanca, Buchin
Pavel Bochescu, Borlovenii Vechi
Petru Borchescu, Borlovenii Noi
Nicolae Serafin, Pătaș
Pavel Lăzărel, Prigor
Petru ..., Bolvașnița
Florea Borgan, Caransebeș
Patrichie Rădoi, preot Obreja
Nicolae Ivanciu, Marga
Nichifor Savu
Pantilimon ..., Buceșnița
Ștefănescu Martin, Goleț
Dr. Ion Sîrbu, Rudăria
Ioan Jmbroane, Prisian
George Prățitu, Ghimleag
Pavel Ghimbosa, Mehadica
Mihail Cristea, Verendin
Atanasie Știopu, Cireșa
Petre Fortin

25

63/7305/1918

CONSILIUL NAȚIONAL ROMÂN DIN MEHADIA

PROTOCOL DE EXIBIȚIE

Actul Dat. sosit prez. dat. Nr.	De unde a sosit actul	Cuprinsul pe scurt al actului sosit	Rezolv. act. Unde s-a trim.
1/15.XI	A.P.	Conv. șed. de constit. al CNR al distric. Meh. pe 18.XI. în Mehadia	a/a
2/17.XI	„	Prot de const. al gardei naț. r. din Meh. luat în 17.XI. 1918 1 ex. a/a	2 (ex) com. naț. rom. Caransebeș
3/17.XI	„	Prot. de const. al cons. n. român din Meh. luat în 17. XI. 1918 1 ex. a/a	2 ex. „
4/17. XI și 20.XI.	„	Proc. v. luat în.... Vasile Vereș și Al Ardelean. S'au confiscat lucrurile găsite.	a/a

5/21.XI 21.XI	garda naț. rom. din Caransebeș	Telegramă (nu s'a răspuns)	a/a
6/23.XI		Pr. verbal secret	a/a
7/28.XI	a.P.	Proces v. luat cu Iosif Căpușă în afacerea banilor cu dl. Gore Ion	a/a
8/28.XI	„	Proces verbal luat cu Iosif Căpușă cu afacerea trans- port. boilor	a/a
9/28.XI	„	Proces verbal luat cu Eftimie Căpușă subloc.	a/a
10/25.XI C.	Csebeș.	Trimiterea unui bărbat de încredere la Csebeș pe ziua de 14/27 Nov.	a/a
11/28.XI	C.n.rom. din Meha- dia	În scoale să se propună numai românește	Direct. școale de stat loco.
12/28.XI	a.P.	Să se propună numai românește	„
13/28.XI	„	Să se iee inscripțiile maghiare jos și să fie înlocui- te cu scrise românești	Nistor Șoșol primar loc.
14/28.XI	„	Să se voteze pentru „Fondul național” o sumă de bani	Furnica (?)
15/28.XI	„	„	Instît. de cred. și econ.loco.
16/28.XI.	a.P.	În 12/XII au predat cor. 500	Casa de administrare Loco
17/28.XI.	„	Să se îndepărteze inscripția străină și să se pună numai în l. română	Furnica (?) Loco
18/28. XI.	„	Să se voteze o sumă de bani pentru „Fondul național”	Hitelszövet- kezet Loco
19/28.XI—	„	Proces verbal luat în 24 Nov.	a/a
20/31.XI.	CNR al district Meh.	Circular I	Resolvat a/a
21/7.XII	a.P.	Proces verbal luat de dl. Gore Ion în afacerea transportului	a/a
22/7.XII	CNR al district Meh.	Circular I	a/a
23/8.XII	a.P.	Proces verbal luat în 1/XII 918	a/a
24/8.XII	„	Proces verbal luat în 30.XII în CNR	a/a
25/11.XII	„	Proces verbal luat în 8.XII. în CNR	a/a
26/1—II 1919	„	Act de mulțumită pentru prinderea sirbilor în comuna noastră au sosit în 24 Nov.—1.II	a/a
27/12. III	„	Convocare la ședință	a/a
28/12.III	„	Rugare pentru transport de sare	Cons.Dir. din Sibiu

Dela Cons.naț.r. al district. Mehadia
E.No 2
918

PROCES—VERBAL

luat la 18 Nov. în Mehadia în ședința de constituire a consiliului național român al districtului Mehadia.

Prezenți au fost următorii :

din 1. *Mehadia* : preot Coriolan Buracu, Dr. Virgil Nemoianu medic, Matei Mocanu subloc. sau, Martin Ciunghița cont., Gore Ion stud univ.

2. *Cornereva* : preoții Ioan Grozăvescu, George Belcotă, Petru Gherescu, Nicolae Vulpeș, Adam Gerescu, Petru Vulpeș, Ioan Brânzei, Crăciun Brânzei și Traian Gerescu.

3. *Cornea* : Nicolae Aron inv., Iacob Nemeș, Dum. Brînda, Ioan Sadovan, Lazăr Sadovan.

4. *Bogolin* : Luca Cristescu, Ștefan Gêlbulescu și Mih. Cionca.

5. *Mehadica* : preot I. Îmbrescu, Petru Fotric subloc., Mit. Cristescu, G. Uzonescu, P. Gâmbroasa, I. Șandru, N. Vădrariu, Tudor Șandru, Simeon Drăghici, Iancu Drăghici.
6—7. *Cuploarea—Crușovăț* : pr. I. Jurescu, N. Goanță, Ioan Stolojescu.

8—9. *Iablanița-Petnic* : pr. A. Dărăbanț, P. Stroescu, Ioan Balaci, Isac Hațegan.

10. *Topleț* : subl. St. Bornuz, Bredorian, Belavici.

11. *Plugova* : M. Vlăduceanu, N. Pervulescu, I. Rădulescu.

12. *Globurău* : pr. Iosif Drăgoi, I. Răzvan, A. Răzvan, N. Petchescu, D. Boată, P. Grecu, Gh. Hiteșcu.

13. *V. — Bolvașniței* : pr. Z. Grozavescu, I. Fenescu inv., P. Petruți, Iancu Fenescu, Nic. Roșet, I. Terfaloagă, Gh. Blidariu.

14—15. *Coraniuc-Tufari* : pr. I. Jurescu.

În total 61 de delegați afară de un număr public din Mehadia.

1. Pr. C. Buracu care a convocat această întrunire după ce salută pe delegați poștește pe cei prezenți să se aleagă un președinte al ședinței.

Se alege pr. C. Buracu.

2. Alesul președinte expune pe scurt evenimentele zilelor din urmă și importanța organizării a tuturor comunelor, ear acestea în districte. Propune ca 20 comune care sunt în preajma Mehadii să se constituie în cons. naț. districtual.

Propunerea să primește și ca centru al districtului se hotărăște Mehadia.

3. Președintele vorbește despre formarea de cons. n.r. și garde naționale în fiecare comună spre a susține ordinea. Toate sunt supuse cons.naț.r. din Arad. Poștește pe dl. Gore Ion care din inițiativă proprie a luat parte la desbaterile cons.naț.r. cu delegații guvernului maghiar și a cons.naț.magh. să ne dea informații și instrucțiuni.

Înainte de a vorbi să cetește o plenipotență din partea M. Vlad com. tuturor gardelor n.r. din Ung. și Tr. date Dlui Gore Ion spre a înființa garda spre a susține ordinea și a secura averile statului din jurul Mehadii.

D. Ion expune decursul tratatelor finite negativ în urma sosirii Dlui I. Maniu.

Conziliile precum și gardele au menire a liniști populația ca să apără de armă în aceste zile de libertate în cari să croește viitorul neamului. Menționăm să se aleagă în gardă numai oameni cari au fost soldați, cari să anunțe voluntari și să supun tuturor ordinelor venite dela conziliul național central.

Ca remunerație pentru serviciile prestate să se facă colecte, să se recvireze averile statului. Să pună în vedere o remunerație care de va sosi dela guvern se va plăti acelor care au făcut serviciu. Atât consiliul ales cât și garda care își alege din sânul său 1 comandant și mai mulți subcomandanți, vor depune jurământul de fidelitate consiliului național r. din Arad, singurul nostru for de guvernare și reprezentant al tuturor chestiunilor naționale. Gardele vor lucra după ordinele date consiliului național local, care la rândul său va executa ordinele primite dela cons. n. central din Arad.

La fine amintește că consiliul național român a hotărât pe lângă unirea tuturor românilor și aceasta se va declara în adunarea mare națională care se va ține în Alba Iulia. Expunerile Dlui Ion sunt primite cu plauze frenetice.

4. Dl. P. Fotoc propune că după ce s'a hotărât înființarea districtului Mehadia cu cele 20 comune invecinate să se aleagă de președinte pe însuflețitul român care a fost internat și expulzat pe timp îndelungat pe Ex. Sa Dl. dir. în retr. N. Cena.

Propunerea să primește cu unanimitate și trimite o deputație pentru a împărtăși Dlui Dir. hotărârea ședinței.

Deputația reântorcându-să aduce răsp. Ex. Sale care a fost viu mișcat, dar regretă că din cauza etății înaintate și fiind și bolnav știind că nu poate satisface datorințelor mulțumește pentru încrederea depusă. Cu sufletul ea parte la toate acțiunile naționale.

5. De președinte al cons. naț. district., a fost ales preotul C. Buracu.

6. Propunerea Dlui Gore Ion ca în cons. n. districtual ca membrii să fie toți președinții cons. naț. locale.

Să primește

7. Dl. subl. P. Fotoc propune de comandant al tuturor gardelor din districtul Mehadia pe căpt. Iosif Drăghici.

Propunerea să primește, acest decis să trimite Cons. n. centr. din Arad, că întru cât nu s'a luat deja vre-o hotărâre în cauză să i-se dea plenipotență.

8. Președintele cere ca toate cons. n. locale din comunele cari aparțin distr. să trimită procesele verbale de constituire cel mult pînă la 25 Nov. a.c. Dacă vre-o comună are lipsă pentru propagandă să se adreseze districtului care la rândul său va lua dispozițiile necesare.

Se ia la cunoștință

La unirea bună înțelegere și la activitate apelează Dnii Dr. V. Nemoian, I. Grozăvescu și I. Jurescu.

9. Ședința a hotărât să trimită cons. naț. central din Arad urm. declarațiune:

Delegații a 20 de comune din jurul Mehadiiei întruniți în Mehadia unde s'au constituit în cons. naț. rom. districtual cu central în Mehadia — salută cu însuflețire consiliul naț. român central din Arad, ca for suprem al tuturor românilor din Ungaria și Transilvania și să supun întru toate ordinelor lui. Cons. naț. rom. al district.

Mehadia

Președintele încheie ședința dorind tuturor succes deplin pentru fericirea neamului.

S'a format un convoi care cu drapelul național în frunte și cu cântece naționale au parcurs strada principală făcându-se ovații la casa Ex. Sale Dlui Dir. N. Cena.

ss/ Coriolan Buracu

Preș. c. n. r. district.

27

79/7234/1918

Teregova 1918 XI./20

DRAGĂ ANDREIU

Stările de aici nu sunt prea indestulitoare, tot suntem în nesiguranță. E drept că au venit dela Cornea 18 călăreți sârbi, pe cari i-am reclamat prin Romulus ca să rămână aici de ore ce cu garda națională de aici nu pot fi mulțămii cu atât mai puțin asigurat, având ei între ei treburile și legăturile lor, și în cor de lipsă — de ce să apere Dzeu — nu aş crede că careva din gardă ar pune mâna pe careva din ceilalți.

Să zice că sârbii rămân aici pînă avem trebuință de ei, de altă parte să zice că nu vor sta aici, ce ar fi mare rău, pentru că, uităte, tocmai Dumineca trecută am experiat din întâmplare, că s'au fost croit planul, atace noaptea pe mine, pe Pavel și pe avocatul Zoltan; dar au dat Dracu, de au venit din Cornia, din întâmplare 6 sârbi și adecă un căpitan, un medic, un veterinar și 3 soldați, cari apoi au impus și mâne zi luni la întervenirea lui Romulus au venit 18 soldați.

Eu sunt desperat de frică că se vor duce Sârbii de aici, în care caz aş fi expus.

Dacă poți face ceva rînd, te rog fă, ca să nu să ducă Sârbii de aici, că nu aş ști ce să încep, ar trebui să părăsesc totul aici și să mă refugiez acolo.

Sunt aproape de nebunie de grijă și de frică.

Cu sărutări
Valeriu,

28

92/3719/1918

ONORATULUI COMITET CENTRAL NAȚIONAL ROMÂN
IN CARANSEBEȘ

Protocolul alăturat vă rugăm respectos ca să bine voiți a-l subșterne marelui sfa t naționa român în Arad spre mai departe afacere.

Domașnia la 24 Noembre 1918 s.n.
ss/ Ilie Romănu
președintele cons. n. r.

Înclinatului comitet național român în
Arad.

Protocolul alăturat peste incedele și jafurile comisă de soldații Regimentului 5 de honv. cu sediul în Segedin în 5 lea Noembre 1918 s.n. în comuna Domașnia, să subșterne sus numitului comitet drept argument de apărare față de magiarii asupritorii neamului nostru. Iar la caz dacă aceste insedie și jafuri s-ar rebonifica cel puțin în parte de forurile competente, vă rugăm respectuos ca și locuitorii comunei suferinde să nu fie trecuți cu vederea.

Domașnia la 24 Noembre 1918 s.n.
ss/ Ilie Romanu
președintele cons. n.r.

PROTOCOL

luat la 24-lea Noembrie 1918 s.n. preste toți acei locuitori, cărora li s-au apris casele, alimentele, ființele și hainele în 5-lea Noembrie luna corentă din partea militarilor honv. 5 cu sediul în Segedin, din partea sus numiților soldați numai după efeptuirea și jăfuire lor incedelor s-au proclamat Statariul.

Locuitorului Ilie Pepa nr. 41 din 1) Domașnia în datul de mai sus la ordinul maiorului al acestui detașament, fără de nici o enstigare i s-au dat foc la casă.

Arzind tot odată toate alimentele și hainele pre cum și mobilariul și suna de 24 mii coroane.

Suma preste tot face . . . 125.000 Kor.

Martori

ss/ Ilie Romanu

Mihail Guran

George Mihăilescu

ss/ Ilie Pepa 404 și 41
păgubașul

2. Locuitorul Ioan Iocșa nr. 207 din Domașnia tot în datul de mai sus i s-au dat foc la casă arzind casa dimpreună cu alimentele, hainele și mobilariu aflători în suma de . . . 100.000 cor.

Martori

ss/ Ilie Romanu

Mihail Guran

George Mihăilescu

+ Ion Iocșa nr. 207
prin Petru Zalesiu

3. Locuitorului Dimitrie Curescu nr. 57/423 din Domașnia tot în datul de mai sus i s-au aprins casa, arzindu-i toate alimentele, hainele și mobilariul aflători în casa în sumă de 50.000 cor.

Martori

ss/ Ilie Romanu

Mihail Guran

George Mihăilescu

ss/ Kurescu Dumitru

4. Locuitorului Gheorghe Românu no 91/187 din Domașnia tot în 5 Noembrie a.c. i s-au dat foc din partea arimatei amintite la nutrețul vitelor, arzindu-i nutrețul în preț de . . . 2 000 cor. iar din casă i s-au furat haine în preț de 3 000 cor.

Martori

ss/ Ilie Romanu

Mihail Guran

George Mihăilescu

ss/ George Românu

Iar celor ce din casă li s-au furat sunt următorii:

5. lui Mihail Guran i s-au furat din prăvălie obiecte în suma de . . . 10.000 Kor.

6. lui Nicolae Pepa nr. 375 i s-au furat bani gata și haine în suma de . . . 1.900 Kor.

7. lui Adamescu Petru no. 76 i s-au furat haine în suma de 3240 K.

8. lui Mihail Răzvan no. 110 i s-au furat bani gata și haine în suma de . . . 3200 Kor.

9. lui Petru Românu no. 97 i s-au furat haine în suma de 3010 Kor.

10. lui Antonie Românu no. 27/276 i s-au furat haine în suma de 1.150 Kor.

11. lui Constantin Românu no. 96 i s-au furat haine în suma de 3200 Kor.

12. lui Ilici Iuga no. 412 i s-au furat bani gata și haine în suma de 1620 cor.

13. lui Nicanor Bobu no. 85 i s-au furat haine și spart ușa, în suma de 2860 cor.

14. lui Iosif Boba no. 398 i s-au furat haine în suma de . . . 830 cor.

15. văduvei Anna Guran no. 398 i s-au furat haine în suma de 2000 cor.

16. văduvei Stana Cristescu no. 431 i s-au furat haine în suma de . . . 274 cor.

Necum fiind altele să incheie protocolul și să subserie din partea martorilor prezenți.

Domașnia la 24 Noembrie 1918 s.n.

Martori

ss/ Petru Galescu

George Mihăilescu

Mihail Guran

ss/ Ilie Romanu
preș. cons. n. r.

PROCES VERBAL

MEHADIA

luat în localul „Consiliului Național Român” în seara de 24 Noemvrie 1918, fiind prezenți membrii următori :

Iosif Căpușă
Nica Chitician
Iosif Bălăcel
Nistor Bălăcel
Ion Giagim

Mihail Șoșoi
Nistor Șoșoi
Mihail Petchescu
Gore Popescu
Gore Ion
Coriolan Buracu ca
președinte
Martin Cinghița

1. Președintele C.N.R. face amintire despre un ordin, care interzice ori ce fel de esport din teritoriul nostru care este deja rupt de fosta Ungarie.

Dl. G. Ion citește ordinul amintit mai sus, care a apărut în no. IV a ziarului „Românul”.

Dl. președinte propune, că numai atunci să lăsăm esportul — vitele lui Iosif Căpușă și Nistor Peneșan, care vite sunt reținute pe baza ordinului citat — dacă'n schimb primim și noi cele necesare poporului.

La întrebarea d-lui G. Popescu, că până când va rămânea vitele în vagoane, i se răspunde din partea dlui G. Ion, că mai târziu până mâine la oara 12; iar că până atunci cine se'ngrijește cu nutreământ pentru ele. Nicolae Iștoc, furierul cancelariei C.N.R. și G.N.R. — răspunde cu întrebarea : „Cine s'ar îngriji de ele, la caz că ar fi acum plecate pe drumul, care era să le fie destinat ?”

Dl. Iosif Căpușă întreabă, de ce se fac pașii aceștia intenționat chiar acum, că doară vitele reținute de câteva zile sunt în comuna Mehadia.

De ce să nefericim două familii și atâta vânzători, cari n'au primit încă prețul vitelor lor ?

Dl. G. Ion îl liniștește pe dl. Iosif Căpușă, asigurându-l că în nefavorul familiei lui nimic nu se va întâmpla.

Vitele nu va fi recvirate, ci înapoiate.

Dl. G. Popescu face observarea că vânzătorul — care în lipsa iernaticului și-a vândut boii — acum chiar de i-ar primii napoi, nu câștigă nimic, ba pierde. Face apoi propunerea că excepțional să lăsăm transportul acesta iar dl. Iosif Căpușă ca recunoscător pentru binefacerea aceasta va depune o sumă oarecare pentru garda locală, respective pentru scopuri naționale.

Dl. G. Ion motivează, că ar fi un trădător și vânzător dacă'r primi propunerea dlui G. Popescu ; că toată afacerea ar fi în perspectiva, că numai în schimb a unei sume de bani, oareșcare lasă liberă trecerea vitelor reținute. Ca român bun Iosif Căpușă va da pentru gardă și așa.

Decis : Vitele pentru noapte vor rămânea în vagoane până ce va veni răspuns de la Caransebeș, respective dela Arad. Pân'atuncia vor fi păzite de 4—6 gardiști cari vor fi plătiți de „Consiliul Național Român” local.

2) Președintele propune ca mărșul nostru steag să-l punem la gară, după cum s'a dispus de C.N.R. central și după cum s'a și făcut în mai multe orașe.

Se primește cu unanimitate. Se alege dnii : Sublt. Eftimie Căpușă, Gore Ion, Iosif Căpușă, Martin Ionescu, Coriolan Buracu, ca trimiși C.N.R. local, cari să-l avizeze pe șeful gării despre hotărârea luată.

3) Președintele : „Conform ordinului venit, în școalele comunale și confesionale, care cu părere de rău n'avem — are să se propună numai românește : în școalele de stat tot asemenea.

Se primește din partea sfatului cu unanimitate.

4. Președintele propune, că în scriptele maghiare dela casa comunală (ca „biró”, „jegyző” și altele) să fie'nlocuite cu altele românești.

Se primește

5. Tot președintele propune, că băncile să binevoiască, că din profitul lor să contribuie pentru scopurile gărzii, precum și pentru scopri naționale.

Se primește

6. Președintele cere părerea C.N.R. ca antistia comunală, cu care după unele vești particulare, locuitorii n'ar fi mulțumiți să rămână și mai departe în funcțiunea sa, sau să se aleagă alți bărbați încrezuți.

Martin Ionescu e de părere ca să se țină o altă alegere la care să fie toți locuitorii de față, că antistia comunală de prezente nu-i aleasă de majoritatea poporului, prin urmare naintea multora are apariția, cum că e propusă și nu aleasă.

Cinghița dezbate propunerea lui Ionescu. Să nu se mai țină nici o alegere, ci numai cei necorespunzători să fie înlocuiți.

Popescu și Ionescu de aceeași părere sunt ca și Cinghița.

Nistor Șoșoi, actualul primar voește să arate că antistia veche multe nedreptăți a făcut, chiar casierul și notarii.

(Aici suntem întrerupți de o patrulă de sârbi, care au sosit la chemarea șefului de gară pentru vitele reținute).

Decis Privitor la antistia comunală C.N.R. depune toată ncrederea în antistia comunală de azi, care e compusă din oameni cinstiți și nevinovați.

7. Dl. Martin Cinghița privitor la cazanul, care-l cere comuna Topleți propune, că nici condiționat, la nici un caz să nu se împrumute cazanul, pentru că ne având încredere și fiind lipsă de aramă, ușor se poate ca să perdem cazanul pentru tot de una.

Propunerea dlui Martin Cinghița se primește, iar mai departe „Consiliul Național Român” din Mehadia hotărăște, că cele două cazane — Bella (Stoican) și Șoșoi să fie recvirate și puse la dispoziția locuitorilor, iar după ferbere să fie puse la casa comunală.

8. Președintele amintește că privitor la Ogradă (Poșta) să se iee informațiuni „cine e posesorul și cui a dat-o în arendă”.

Consiliul Național Român cere, că acest pământ să se deie în părțile mai mici plugarilor lipsiți din Mehadia.

Se primește

Consiliul Național Român mai departe decide, ca să se comunice Dlui adm. pr. Dr. Sirbu, că locuitorii sunt agitați din cauză că sesiunea bisericească a dat-o în arenda străinilor pe prețul, care l-ar fi oferit locuitorii români. Acest fapt se înfierează și se dispune Dlui adm. protop, să caute mijloc de a strica contractul făcut cu streinii și să dea pământul plugarilor din Mehadia.

9. La propunerea dlui președinte să se aleagă delegați pentru a fi trimiși la Caransebeș, unde și cari vor alege delegați pentru adunarea națională din Alba Iulia.

Se alege din partea „Consiliului Național Român” președintele Coriolan Buracu, iar din partea gărzii naționale Gore Ion.

10. Președintele raportează că locuitorii comunei Plugova au invitat „Consiliul Național Român” și „Garda Națională Română” din Mehadia, spre a face constituirea Consiliului național și gărzii naționale din Plugova.

Acestei invitare s-a și dat ascultare și azi de a. președintele a C.N.R. din Mehadia, Coriolan Buracu și comandantul G.N.R. din Mehadia Dl. prim loc. G. Ion dinpreună cu doi gardiști — au constituit sub însuflețire generală” Consiliul Național Român” și Garda Națională Română în Plugova.

Alți doi delegați Dl. sublt. sanitar Matei Mocanu și sublt. Eftimie Căpușă, la invitarea locuitorilor din Peceneșca, au constituit „Consiliul Național Român” și Garda Națională Română în comuna Peceneșca.

Raportul e luat la cunoștință.

Ședința s'a încheiat la oarele 8,40 după ce patrula de cavalerie a sârbilor ne-a îndemnat să încheiem discuțiile și hotărârile.

ss/ Eugen Feneșan
ca notar a C.N.R.

ss/ Coriolan Buracu
președinte a C.N.R.

CIREAȘA

ONORAT CONZIL NAȚIONAL ROMÂN AL CARANSEBEȘ

Comuna Cireașa și Ferdinandsberg, întrunindu-se în 24/11 Noembrie 918 într-o adunare națională s-au întrunit în Conzil Național Român local, aparținător C.N.R. din Caransebeș.

Încredințat fiind din partea cetățenilor cu prezidiul Consiliului Național Român local din Cireașa sub Nr. alăturat trimite copia protocolului luat în adunarea înființării: Consiliului local.

Cireașa, la 25/12 noembrie
1918

Cu toată stima
Romulus Boca
înv., președinte

PROTOCOL

Cireașa și Ferdinandsburg
(copie)

Luat în 24/11 noembrie 1918 în comuna Cireașa cu ocaziunea adunării naționale a cetățenilor români din comuna Cireașa și Ferdinandsberg.

Fiind la ordinea zilei înființarea Conziliului Național Român local.

Preotul Ioan Tudoran

prin cuvinte prețioasă face de cunoscut cetățenilor ziua de însemnătate, cînd românii au ajuns timpul ca ei singuri să-și croască soarta lor, ca iei singuri să se guvernează. Propune ca să asculte cuvintele înv. Romulus Boca.

Înv. Romulus Boc

lămurește situația națională română de azi, apoi propune ca să se aleagă, un „Conziliu Național Român” local aparținător C.N.R. din Caransebeș.

Totodată propune ca comuna Ferdinandsberg să aparțină de Cireașa, alegînd împreună membrii conziliului Național local.

Din partea adunării naționale să primește propunerea ca comunele Ferdinandsberg și Cireașa formează un Consiliu Național local.

La voința cetățenilor să aleg ca membrii în Conziliul Național român, următorii: din Cireașa

Ca președinte:

Romulus Boc înv.

Ca notari:

Andronie Popovici econom.

Ca membri din comuna Cireașa:

Aleksandru Cuican econom.

Antanasie Știopu „

Petru Boldea „

Damian Boldea „

Simeon Moisescu „

Afilon Magariu „

din comuna Ferdinandsberg
ca membrii:

Vichentie Radu econom.

Ioan Radu „

Pavel Fănar „

Alois Caciuc „

La propunerea președintelui să insimă la garda națională locală următorii:

Dimitrie Popovici

Mihai Flecea

Apostol Muntean

Antanasie Ciorlea

În urma alegerii membrii Conziliului Național local depun jurământul, tot asemenea și gardiștii!

D.c.v.

Romulus Boca m.p. președinte, Andronic Popovici m.p. notari, Alicesandru Țurcan m.p., Antanasie Știopu m.p., Petru Boldea m.p., Damian Boldea m.p., Simeon Moisesescu m.p., Afilon Magariu m.p., Vichentie Radu m.p., Ioan Radu m.p., Pavel Fănar m.p., Alois Caciuc m.p., ca membrii.

Pentru autenticare:

Cireașa la 25/12 noembrie 1918.

ss/ Romulus Boca

inv. ca președinte

*PREA STIMATE
DLE DOCTOR!*

În persoană nu pot veni la Caransebeș, fiind foarte ocupat cu bolnavii din comună și așa pe calea aceasta îmi permit a Vă da unele lămuriri despre întimplarea de aici dela noi.

Poate că ați auzit dela mai mulți locuitori de aici cât de înverșunat era poporul contra lui Schlanger comerciantul de aici și poate ați auzit și cererea ca dânsul să iasă de aici, aceasta i-s'a adus la cunoștință pe cale privată. În mod oficios însă nu i-s'a spus, căci am crezut să-i-se dea timp să-și viznă merele ce le avea adunate, circa vr'o 5—6 vagoane și credeam că după-ce își va fi aranjat trebile apoi să-i-se spună să părăsească comuna.

Nu era absolut nici un semn rău că s'ar plănuî ceva contra lor, era lumea liniștită și credeam că vor fi cinstiți după atâta vorbiri și îndemn la liniște ce am ținut atât în biserică cât și afară de biserică.

În noaptea de 21 Nov. st.v. pela 11 oare au dat năvală asupra casei lui Schlanger.

Au fost mai întâi foc de pușcă. Eu credeam că o fi garda, nu știam ce să întâmplă am început a striga garda, dar în loc de răspuns se descarcă arme. Am fost silit să mă trag de pe fereastră ca să n'o pătesc eu.

Să înțelege că după ce s'a spart ușa apoi mulțimea a luat ce a aflat și astfel a fost devastată casa comerciantului în înțelesul strict al cuvântului.

La aceasta a căzut jertfă și paznicul casei, Nicola Trifu, locuitor de aici.

Dimineața am convocat numai decît consiliul și am hotărît să aducem la cunoștință prin 2 delegați sfatului național din C-sebeș cele întâmplate aici.

Dar acești delegați n'a cutezat să vină că era amenințați că accia care vor aduce trupe străine în sat acela plătește cu întreaga averea sa. Între astfel de împrejurări comandantul și-a dat abdicerea și așa ne simțeam teorizați. Astăzi avem de comandat un sergent mai curajos și garda am întărit-o cu tinerii născuți la anii 1896—1900. Dacă aveam gardă mai

bună apoi nu se întâmplă ce s'a întâmplat. Așa am trăit zile de spaimă și năcaz căci primisem vești că o se fim mai mulți înși jefuiți.

Numai sosirei energice a noului comandat aveam să-i mulțumim că sau mai păcinit spiritele.

În cauza jafului nu sânt atât de cuminte ce să facem ca pe de-o parte să satisfacem cinstei și dreptății pe de alta să nu ațâțăm spiritele iar contra noastră a purtătorilor. Rugăm binevoitorul sfat. Greu este a petrece între poporul neînțelegător!

Al Dvoastră cu distinsă stimă

Mărul în 26/9 Nov. 1918.

George Popovici
preș. sfat. național.

32

135/7370/1918

Noi subscrișii delegați ai comunelor din cercul Teregova ne rugăm a candida ca reprezentant pentru marea adunare constituantă română, care se va ține în 1 Dec. st. n. pe dl. *Ilie Românu* locuitor din Domașnia.

ss/ Nicolae Aron
Teodor Humiția, Rusca
Ilie Românu
Traian Pana
George Grigorovici
Ion Mikulescu

33

136/7192/1918

Cu trenul special din Caransebeș se obligă a pleca la Alba-Iulia :

Nicolae Aron, Cornea, avis. prin telefon.

Dr. George Labonțiu

Teodor Humiția 2 persoane

Karol Zogovici, cu 3 persoane, Teregova

Dr. Comeș

Andrei Ghidiu

Nicolae Sifeliu, Feneș

Traian Pană, Feneș

D. Moise Penciu

George Neamțu, Caransebeș

Iosif Olariu, Marga

Elena Biju

Iuliu Vuia

Pantelimon Dimitrie

Alexandru Butu

Andrei Zula

Liviu Schiopu

Mihăiță Antal

Elena Beker — Cristea

Vasile Șiclovan

Constantin Călțunaș

1. N-rul gardiștilor : 200—300 în Caransebeș
2. Luarea în posesie a armelor și a muniției din oraș.
3. Luarea în posesie a stațiunii căii ferate Caransebeș, tot trenul de tansport german, sosit din România oprit și percheziționat.
- Tot materialul de folos rechiziționat, unele obiecte chiar să se cumpere cu preț convenabil.
4. Toate armele superflue să se trimită la Arad, unde e mare lipsă de arme.
5. Să se provoace Băncile și comercianții, cari pun averea sub scutul gardei naționale, ca să contribuie cu bani și alimente la susținerea și salarizarea gardei.
6. Transportarea alimentelor din oraș să se oprească. Încercarea transportării se pedepsește cu confiscare. Cruțare cu alimente.
7. Abonarea „Românului”.
8. Destituirea oficianților de administrație străini și anume :
 - a) cari nu vorbesc românește,
 - b) vorbesc, însă alegerea lor nu este exprimarea voinții libere a majorității,
 - c) nu depun jurământ pentru C.N.R., înlocuirea celor destituiți se întâmplă prin denumiri din partea secțiunii locale — provizor.
- Comunitate de avere să pună bani la dispoziția secțiunii pentru gardă.
- Orașul — tot așa
- Protopretura — asemenea
- Dizpozițiile trebuiesc imediat executate.

PROCES—VERBAL

luat în 30 noembrie st. n. 1918 în localul C.N.R. fiind prezenți următorii membrii.

Gh. Tomescu
 Martin Cinghița
 G. Popescu
 M. Chiticean
 Matei Grecu
 Mihail Petchescu

Nica Mageriu
 Enachie Mageriu
 Iosif Bălăcel
 Iosif Căpușă
 Coriolan Buracu
 I. Lalescu
 Mihail Șoșoi

1. Președintele consiliului, Coriolan Buracu salutând membrii prezenți, spre verificare citește protocolul de constituire, luat în 4/17 noemvrie 918, precum și procesul-verbal luat în seara de 24.XI. st. n. 918.

2. Președintele citește unu articol apărut în ziarul „Lumina” nr. 45 din 15/28 noemvrie a.c., care descrie festivitățile mărețe, cari au avut loc în Mehadia cu ocaziunea C.N.R. și G.N.R.

Se ascultă cu multă atenție

3. Cu multă însuflețire se citește din partea președintelui : „A sunat ceasul cel mare”, apărut în ziarul „România nouă”. Regele Ferdinand I chiamă soldații la arme, că a sunat ceasul cel mare, când armata română, la care acum privește lumea ntreagă, cu dragoste de frați pășește pe pământul Ardealului în numile dreptului sfânt și omenesc, ca să ne asigure

libertatea, și să ne realizeze dorința de veacuri lungi a neamului nostru „unirea tuturor românilor într-un stat național”.

Se ascultă cu multă atenție fiind une ori cetirea întreruptă de exclamări de bucurie „să trăiască”!

4. Se citește din partea președintelui „Circularul I”

(nr. 12/918)

Apoi se dă explicații la fieștecare punct a circularului.

Privitor la punct 2 a circularului „Să se arboreze steagul tricolor pe toate gările din ținutul districtului, precum și pe edificiile comunale”, se decide în ședință, că mâine zi o să meargă o deputație la locot. sârbesc, care, ducându-i salutul C.N., să-l informeze despre arborarea steagului pe gară.

— Când ajunge punct. 4 a circularului la convorbire, că toate inscripțiile magiare au să dispară și să fie înlocuite cu inscripții românești — I. Lalescu (Cojocariu) face întrebare, oare acest punct se referă și la inscripțiile a unor firme, cari nu sunt scrise pe românește.

Răspuns se dă din partea președintelui. Pe străini îi vedem bucuroși între noi, voim să trăim cu dinșii în bună înțelegere, prin urmare, nu-i silim să-și schimbe firmele lor.

Nici în București nu sunt firmele scrise în limba românească. Privitor la „Fondul Național” — circular I punct 12 președintele arată necesitatea formării unui astfel de fond, că să fim capabili materialicește spre a sprijini toate cauzele naționale.

5. Președintele amintește că de ce n’au sosit trupele românești pină acum și la noi. După cum e informat de dl. Imbroane, care a venit din România, germanii cu evacuarea Românicilor au stricat toate mijloacele de comunicație. În câteva zile vor fi iarăși adusă în ordine, și să crede, că nu va dura multe săptămâni până ce vom putea să salutăm armata română aici la noi.

Se ia la cunoștință.

Tot aici se face amintire de răposatul general Drăgălina, bănățean, care la intrarea României în acțiune în 1916, a căzut ca jertfă pe altarul idealului neamului nostru, și cu sânge scump a stropit rodul zilelor de acum și a celor următoare.

Membrii G.N.R. ascultă cu mare pietate și sculându-se cu toții de pe scaune cu capul descoperit zic un „Dumnezeu să-l ierte!”

6. Din partea președintelui se aduce înaintea chestia dlui G. Ion; fiind aceasta chestie de onoare, noi să nu îngropăm să nu omorâm pe cineva moralicește, ci mai just e, să chiemăm un judecător străin de toată afacerea, care va judeca fără nici un interes; și acestui sentințe va rămânea pentru noi dătătoare de ton.

Martin Cinghiță (cu învățătorul Ilie Peneșanu) face propunerea că nainte de a fi judecătorul chemat să se citească naintea celor ce sunt interesați toate protocoalele luate până acum, și la caz că unul va recunoaște că e vinovat, nu va fi nevoie de sentința judeului.

7. Președintele aduce la cunoștință membrilor, că a intervenit la rugarea multora — pentru pășunat la Com. de avere.

Se iee la cunoștință cu mulțumire.

8. Se aduce la cunoștință din partea președintelui, că dl. Weis, care ni-a promis lemne — acum nu ne poate da, pentrucă sârbii le-au recvirat pe seama lor. Să face pași necesari la comanda sârbească din Orșova.

Martin Cinghiță face propunerea, că Consiliul să bine voiască a dispune, că un bărbat de încredere, care cunoaște bine toată starea locuitorilor, despre cei săraci, neputincioși, să se facă o listă, că de fapt aceștia să primească lemne sau cărbuni gratuit.

— Consiliul național român local însărcinează pe Șoșoi (primaru) cu compunerea acestei liste.

9. Președintele propune, că în edificiile ale erariului din Băile Herculane și în edificiile făcute de robotari să poată căpăta locuință mai ieftin, sau de tot gratuit — frații noștri grăniceri și cei care din depărtare vin pentru a lua cură și Cons. Naț. Rom. din Mehadia să facă propunere la ședința districtuală, în care să se aducă rezoluție care la timpul său să fie folosită.

Se primește

10. Nistor Șoșoi (primariu) pune întrebarea, că locuitorii din comunele învecinate pot pășuna pe țările noastre ca și până acuma?

Bine înțeles: cu plată.

— Martin Cinghiță e contrar.

— Nicolae Mageriu vrea să convingă pe Martin Cinghiță.

Trebuie să le permitem, că dacă ne-am și opune, ei tot vor veni cu oile lor, iar noi vom rămânea și cu țărinele călcate de ei și fără plată.

Matei Grecu nu-i de părerea asta. Nu trebuie să le dăm ocazie la astfel de lucruri, că în fine ne scot ei pe noi din țărinele noastre.

Decis : Consiliul Național Român decide, că nici la un caz locuitorii din comunele învecinate nu au să vină cu vitele lor pe pământul nostru. Iar dl primar Nistor Șoșoi are să se îngrijească că păzitorii de câmp să-și îndeplinească mai punctual, serviciul lor. Satele din vecinătate o să fie încunoștințate despre hotărârea luată.

11. Din partea unor membrii s'aduce înaintea consiliului, că mulți s-au plâns, că arendașii iau taxe teribile dela vânzători (Exemplu : pentru o găină una coroană).

Consiliul Național Român local îl însărcinează pe Șoșoi (primariu) să se interesează despre chestia asta. — La caz că e adevărat, că pretind arendașii taxe mari, să bine voiască să contribuie și ei cu ceva la „Fondul Național”.

Ne mai având altele petractat, sedința e declarată din partea președintelui de încheiată.

ss/ Eugen Peneșan
notar al C.N.R.L.

ss/ Coriolan Buracu
Preș. Cons. N.R.

PROCES — VERBAL

Luat azi, în 1 Decembrie a.e. (st. n.) în biserica gr. or. rom. din Mehadia la adunarea națională.

1. Adunarea se deschide cu imnul național „Deșteaptă-te române” cântat de corul din loc.

Publicul aproape cu ochii inundați de lacrimi cântă împreună cu corul imnul mult persecutat, iar la cuvintele — „Iar noi pătrunși la sufelt de afânta libertate” — toți ridică mâna dreaptă spre jurământ, a stângă la inimă, joară vor da mâna să fim pururea frați.

2. Președintele face amintire despre nota lui Wilson, dată în 8/I a.e. În primul rând cehii dau ascultare și năzuință spre unirea tuturor slavilor. Rând pe rând să mișcă toate popoarele subjugate de Austro-Ungaria.

Așa și românii din toate părțile locuite de ei, se întrunesc astăzi la Alba-Iulia spre a declara dorința neamului.

Ni se arată istoria orașului Alba-Iulia.

Mihai Viteazu pe unguri de repețite ori, intră în Ardeal. Dar în scurt timp e trădat și e pus sub picioare mișelește.

Urmează o sumedenie de suferinți pentru poporul românesc (Istoria de Xenopol).

Horea de patru ori merge la împăratul spre a îmbunătăți soarta poporului român.

Promisiunile împăratului rămânând nerealizate, se naște revoluția lui Horea, Cloșca și Crișan. Dar și aceștia sunt vânduți. Ungurii îi prind.

Crișan se sinucide, iar Horea și Cloșca sunt ruși pe roată.

Asta s'a întâmplat în Alba-Iulia. Tot aici Iancu cu moșii săi joacă volă în 1848.

Din aceste motive se ține adunarea de azi chiar la Alba-Iulia.

E ascultată cu multă atențiune și cu ovații.

3. Ion Lalescu (Cojocariu) vorbește despre suferințele aproape actuale a poporului român.

Cât a avut acest popor de a suferi din partea „împănaților” jandarmi ? Ce presiune făceau aceste fiară pe betul nostru țăran la vre'o alegere ! ?

Acum însă suntem scăpați. Încheie cu cuvintele „Trăiască libertatea !”.

Ca răspuns e intonat de corul local „Pe al nostru steag”. La cuvintele „Iar sfânta noastră Românie etern, etern va înflori”, toți strigau unanim : „Așa să fie ! ” „Trăiască România Mare” !

4. Mageriu Enachie ridică și accentuează opera dlui președinte, ce o face pentru poporul român, rădicându-l din întunericimea de odinioară.

„Nu vă lăsați fraților — zice — ca să fiți trași, purtați de nas”!

Promisiunile vor rămânea și acum nerealizate! „Să mergem pe calea ce-am început-o, să arătăm, că suntem demni de numele de român”.

Se acultă cu multă atenție

5. Dl. Președinte arată necesitatea de a se înființa „Fondul Național” chiemând sprijinul tuturor.

În decurs, când publicul adunat își îndeplinea datoria de a sprijini cauzele noastre naționale contribuind la înființarea fondului, corul cântă cântece naționale.

În fine Dl. președinte amintind că numai așa ne putem ajunge scopu, dacă suntem „toți pentru unul și unul pentru toți” adunarea e declarată de închisă.

Notar al C.N.R.

ss/ Coriolan Buracu

ss/ Eugen Feneșan

Preș. C.N.R.

stud. acad. silv.

La sf. Liturghiei conform circulariului I dat de C.N.R. al Distr. Mehadia, la 23 Nov. membrii C.N.R. și G.N.R. încorpore cu steagul în frunte și cu cântece naționale au pornit dela casarma G.N.R. până la Biserică, unde corul gardiștilor au cântat răspunsurile. În locul . . . au cântat „Deșteaptă-te Române”, ear la finea liturghiei au cântat „Trei colori” și „Pe-al nostru steag”.

Biserica a fost bine cercetată. În bisercă s'a anunțat că la orele 2 după amiazi va fi în Biserică adunarea poporală, după ce comanda sârbească a interzis ținerea adunării în piață ori în Hotel. Tot comanda sârbească a interzis și arborarea steagului pe edificiul gării.

La orele ½12 până la 12 ore a sunat clopotul Bisericii.

Mehadia la 1 Dec. 1918

ss/ Coriolan Buracr

preot și preș. C.N.R.

LA LUTTE RÉVOLUTIONNAIRE DES MASSES POPULAIRES DU DÉPARTEMENT CARAȘ-SEVERIN POUR L'UNION AVEC LA ROUMANIE (DOCUMENTS TIRÉS DES ARCHIVES DU C.N.R. 1918)

(R é s u m é)

L'ouvrage, fondée sur un riche matériel d'archive, met en relief la lutte des masses du département Caraș-Severin pour la réalisation de l'acte historique de l'union avec la Roumanie, le 1er. Décembre 1918.

ASPECTE ALE GREVEI GENERALE DIN AUGUST 1920 ÎN BANAT

În șirul acțiunilor greviste desfășurate de proletariatul bănățean în anii avântului revoluționar 1918—1921, un loc important îl ocupă greva generală din august 1920.

În primii ani după primul război mondial, Banatul, ca și celelalte regiuni ale patriei noastre, cunoaștea o situație economică grea. Economia era ruinată în urma războiului și a jafului practicat de ocupații străine.

Din cauza distrugerilor și avariilor suferite, a lipsei de materii prime și a haosului din circulația monetară un număr mare de întreprinderi industriale au fost nevoite să-și închidă total sau parțial porțile. Agricultu-ra se resimțea și ea mult în urma rechizițiilor de animale, a pierderii unei părți însemnate din inventarul agricol și a lipsei de brațe de muncă.

Această stare de fapt a contribuit din plin la creșterea vertiginoasă a șomajului, impozitelor, chiriiilor, prețurilor bunurilor de larg consum a foametei și inflației. Puterea de cumpărare a salariilor a scăzut accentuând și mai mult raportul dintre prețuri și venituri în direcția înrăutățirii nivelului de trai al maselor largi de oameni ai muncii.

Situația materială dificilă, încercările claselor exploatatoare de a arunca pe umerii clasei muncitoare, țărănimii și a altor categorii nevoiașe a greutăților războiului, au dus la intensificarea luptelor de clasă. Alertate de avântul nemaiîntâlnit al acțiunilor protestare al maselor populare în frunte cu proletariatul, autoritățile vremii au trecut la o serie de măsuri represive. Astfel, într-un număr mare de centre muncitorești ca : Timișoara, Arad, Lugoj, Reșița, Anina, Caransebeș, Oravița, Nădrag, Bocșa Montană, autoritățile locale au trecut la interzicerea oricărei activitate a organizațiilor muncitorești¹. Deși Consiliul de Miniștri hotărâse ridicarea stării de asediu și suspendarea cenzurii și în această parte a țării, aceste hotărâri nu erau respectate, ele rămânând și mai departe la discreția autorităților civile și militare locale. Este semnificativ în acest sens memoriul Partidu-

¹ Arhivele Statului București (în continuare A.S.B.), fond M.A.I., dosar 224/1920, f. 25 — 27, „*Socialismul*” din 5 august 1920.

lui Socialist² și al Comisiei Generale Sindicale³ din Ardeal și Banat, înaintat forurilor superioare ale statului, în care erau prezentate acțiunile antimuncitorești ale organelor locale împotriva secțiilor Partidului Socialist și a organizațiilor sindicale. La Lugoj, de exemplu, se arăta în memoriul sus menționat, șeful poliției sigilase căminul muncitoresc și nu permitea nici un fel de activitate a secției Partidului Socialist și sindicatului local⁴. În aceeași situație dificilă se găseau și organizațiile muncitorești din celelalte centre industriale bănățene. În ciuda tuturor acțiunilor și măsurilor întreprinse lupta combativă a maselor nu a putut fi lichidată. Ideile novatoare marxist-leniniste au pătruns și aici în conștiința unor mase largi de oameni ai muncii. Ele au dus treptat la întărirea aripii de stînga în cadrul secțiilor Partidului Socialist și al sindicatelor locale precum și la intensificarea activității desfășurate de grupurile comuniste locale.

La Reșița, Lugoj, Bocșa, Ocna de Fier „ideile comuniste se întind mereu” consemna un raport informativ al vremii⁵.

Întrunirile muncitorești, demonstrațiile, mitingurile au luat o amploare tot mai mare. În cadrul lor, problemele care frământau masele muncitoare erau puse cu tot mai multă acuitate. Pe fondul acestor acțiuni revoluționare purtate pentru îmbunătățirea condițiilor de viață și obținerea de libertăți democratice s-a desfășurat greva generală a proletariatului bănățean din august 1920.

Declanșarea ei a fost hotărîtă în ședința comună a conducerii Partidului Socialist din Banat și a Consiliului sindicatelor locale din 19 august 1920 și confirmată în ședința ținută de corpul de bărbați de încredere la 20 august 1920⁶. Reprezentanții muncitorimii timișorene au înaintat un memoriu autorităților locale în care erau prezentate cauzele care au dus la declanșarea grevei. Se arăta că „atunci cînd autoritățile au început prigoana, muncitorii au urmat cale legală și au primit diferite promisiuni de la autoritățile centrale. Aceste promisiuni n-au fost respectate”⁷. În continuare erau prezentate cerințele muncitorilor: respectarea organizațiilor economice ale muncitorimii, recunoașterea dreptului de organizare al fiecărui lucrător, obligarea patronilor de a face angajările și concedierile în înțelegere cu reprezentanții aleși ai muncitorilor, trimiterea din partea guvernului a unui delegat cu depline împuterniciri pentru rezolvarea reclamațiilor muncitorilor și care să poată lua măsuri energice împotriva auto-

² Constituit la 19 septembrie 1919, Partidul Social-Democrat din Banat și-a schimbat denumirea în Partidul Socialist din Banat la 2 mai 1920. În urma Congresului Partidului Socialist din Ardeal și Banat de la Cluj 15–17 august 1920 Partidul Socialist din Banat devine secție a Partidului Socialist din România. (vezi W. Marin, *Mișcări greviste în Banat în perioada premergătoare grevei generale din octombrie 1920*, în *Studii și articole de istorie*, vol. V, din 1963, p. 349 și *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916–1921*, Editura politică, Buc., 1966, p. 477 și 585).

³ În fruntea sindicatelor din Banat se găsea un Consiliu sindical.

⁴ A.S.B., fond M.A.I., dosar 224/1920, f. 25–27.

⁵ *Idem*, dosar 227/1920, f. 17.

⁶ *Crearea Partidului Comunist Român*, Editura științifică, București, 1971, p. 279–280.

⁷ „Socialismul”, din 30 august 1920. „Tribuna socialistă” din 29 august 1920, A.S.B., fond M.A.I., Dosar 224/1920, f. 49.

rităților locale vinovate, destituirea primarului general al orașului vinovat de o serie de abuzuri împotriva muncitorilor⁸.

Greva a izbucnit la Timișoara în dimineața zilei de 23 august 1920. Încă de la început, ea a avut un caracter general. Cu muncitorii români, germani, maghiari, sârbi din întreprinderile comunale și particulare s-au solidarizat lucrătorii din transport, magazine, restaurante, cafenele, cofetării, băi, frizerii așa încît numărul greviștilor s-a ridicat încă din prima zi la peste 10.000 de persoane⁹.

„Două zile și jumătate a fost oprită întreaga viață economică și comercială a orașului” nota cîteva zile mai tîrziu ziarul „Banatul românesc”¹⁰. În oraș au fost tipărite și răspîndite în mod clandestin manifeste care chemau lucrătorii să continue greva¹¹. Alertate, autoritățile au trecut la măsuri represive. Pe străzi au fost lipite manifeste care condamnau greva, cerînd muncitorilor să reia munca. S-a făcut apoi apel la spărgătorii de grevă. Neobținînd succesul scontat, măsurile represive au fost intensificate. Muncitorii care lucrau în întreprinderile comunale unde legea interzicea greva, au fost forțați să reia munca¹². În oraș au fost trimise patrulă cu misiunea de a intimida și a împiedica orice tentativă de organizare a muncitorilor. S-au luat apoi măsuri pentru militarizarea întreprinderilor industriale iar comandantul trupelor de vest a primit ordin să cerceteze personal cazul¹³.

În pofida măsurilor luate de autoritățile locale și centrale greviștii timișoreni nu s-au lăsat intimidați. Acțiunea lor a avut un puternic ecou în rîndul păturilor muncitoare din întreaga regiune. În semn de solidaritate, la 25 august 1920, au declarat grevă muncitorii din Arad, Lugoj, Reșița, Caransebeș, Anina, Orșova, Topleț. La Arad „toți lucrătorii au depus ferul la signalul dat” sublinia „Tribuna socialistă” în numărul din 5 septembrie 1920. A doua zi dimineața cîteva mii de muncitori intonînd cîntece revoluționare s-au adunat în fața Uzinei de vagoane, unde reprezentanții lor au început tratativele cu autoritățile locale. După lungi dezbateri, în timpul cărora „spiritele au fost foarte incitate”¹⁴, reprezentanții autorităților locale au fost nevoiți să satisfacă o serie de cerințe ale muncitorilor ca: dreptul la întrunire, înființarea de cooperative muncitorești, evacuarea de către autorități a căminului muncitoresc, în urma cărora greva a luat sfîrșit. În aceeași zi, la Lugoj, peste 1000 de muncitori s-au adunat în fața comandamentului militar cerînd eliberarea muncitorilor arestați cu prilejul grevei¹⁵. Alertat de generalizarea grevei în toată regiunea, autoritățile din Timișoara au chemat pe Coloman Müller, secretarul comisiei locale a sindi-

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Cercarea* P.C.R. p. 280; „Banatul românesc” din 28 august 1920.

¹⁰ „Banatul românesc”, din 28 august 1920.

¹¹ Arhivele Statului Timișoara (în continuare A.S.T.) fond Prefectura județului Timiș-Torontal, dosar 122/1920, f. 111.

¹² „Gewerkschaft”, din 5 septembrie 1920.

¹³ A.S.B., fond M.A.I., dosar 224/1920, f. 49.

¹⁴ „Tribuna socialistă”, din 5 septembrie 1920.

¹⁵ *Ibidem*.

catelor, la sediul Prefecturii cerându-i să comunice numele celor care făceau parte din Comitetul Executiv al Partidului Socialist din Banat și Comisia Generală a Sindicatelor locale. Refuzând categoric, el a fost arestat și încarcerat. După 1 oră de detenție, a fost eliberat cu condiția să convoace o delegație, formată din reprezentanți ai muncitorilor, pentru începerea tratativelor privind încetarea grevei. Conform înțelegerii discuțiile au început în după masa aceleași zile. Organele locale sperau că, printr-o serie de presiuni făcute asupra delegației muncitorești, ea va ceda, în caz contrar urmînd a fi arestați. Comandantul garnizoanei Timișoara a comunicat membrilor delegației că a primit ordin din partea Ministerului de Război de a mobiliza toți muncitorii care aparțin contingentelor mobilizabile, iar pe ceilalți, atît bărbați cit și femei să-i rechiziționeze pentru muncă dacă pînă la 26 august nu vor relua lucrul¹⁶.

În ciuda tuturor presiunilor, delegația nu a cedat. Alarmate de amploarea grevei generale care cuprinsese toată regiunea, autoritățile locale au fost nevoite să bată în retragere, cerînd amînarea tratativelor pentru a convoca un reprezentant a Ministerului Muncii. Discuțiile au reînceput astfel în prezența inspectorului general din cadrul ministerului amintit, Stavri Cunesco. După îndelungi dezbateri, reprezentanții muncitorimii au primit următoarele garanții: toți muncitorii și funcționarii care au fost concediați cu ocazia grevei locale a funcționarilor¹⁷ sau care ar urma să fie pedepsiți pentru participarea la greva generală să fie reprimiți la locurile lor de muncă, să se retragă avizele de concediere de la toți muncitorii¹⁸.

De asemenea, ținînd cont de starea de spirit a muncitorilor în perioada imediat următoare, au fost satisfăcute și alte concesii importante. Au fost recunoscuți delegații muncitorilor și dreptul de organizare al salariaților, s-au mărit salariile tuturor muncitorilor, tehnicienilor și funcționarilor cu 30—40%, au fost luate măsuri pentru aprovizionarea cu lapte, grăsimi, stofe, ghetе la un preț cu 50% redus față de cel de pe piață¹⁹.

La 27 august 1920, comandantul trupelor de vest anunța printr-o telegramă Ministerul de Interne că la Timișoara, Arad și Caransebeș grevele au luat sfîrșit dar că ele mai continuau la Orșova, Anina și Topleț²⁰.

Succesul proletariatului bănățean s-a datorat faptului că a acționat strîns unit în acțiunile sale. Îndărătnicirea patronilor, măsurile abuzive, complicitatea patronilor cu autoritățile locale nu au reușit să-i intimideze pe greviști. Desigur că s-ar fi putut obține și alte concesii dacă o parte din reprezentanții muncitorimii nu ar fi dat dovadă în anumite momente de o atitudine șovăielnică conciliatoare.

Cu tot succesul obținut muncitorii au fost conștienți că lupta nu s-a sfîrșit, că patronii nu vor ceda ușor la planurile lor. Astfel cu ocazia înche-

¹⁶ „Socialismul” din 30 august 1920., „Muncitorul căilor ferate” din 3 septembrie 1920.

¹⁷ Este vorba de greva generală a funcționarilor, tehnicienilor, inginerilor din Timișoara care a izbucnit la începutul lunii august 1920.

¹⁸ „Muncitorul căilor ferate” din 3 septembrie 1920.

¹⁹ W. Marin, *loc.cit.*, p. 359.

²⁰ A.S.B., fond M.A.I., dosar 224/1920 f. 55.

ierii tratativelor o parte a membrilor delegației și-a arătat îndoiala că patronii vor respecta tratativele încheiate²¹.

Îndoiala lor s-a văzut îndreptățită deoarece abia aplanat conflictul autoritățile au și început să-și încalce obligațiile asumate.

Din dispoziția prefectului județului Timiș, pe străzile orașului Timișoara au apărut manifeste, în care se arăta că greva nu a încetat datorită tratatului dintre autoritățile locale și delegații maselor ci ca urmare a presiunilor exercitate de autorități²².

Măsurile samavolnice luate de autoritățile vremii nu au putut opri însă avîntul luat de mișcarea muncitorească bănățeană. La fel ca pe cuprinsul întregii țări, luptele de clasă, revoluționare au continuat cu același intensitate culminînd cu greva generală din octombrie 1920, care va marca ridicarea pe o treaptă nouă a luptei greviste din patria noastră.

VASILE DUDAȘ

EINIGE ASPEKTE DES GENERALSTREIKS VOM AUGUST 1920 IM BANAT

(Zusammenfassung)

Im Rahmen der Streikaktionen des banater Proletariats in den Jahren des revolutionären Aufschwunges (1918–1921) hat der Generalstreik von August 1920 eine besondere Bedeutung eingenommen.

Der Aufsatz befaßt sich im ersten Teil mit dem revolutionären Aufschwung im Banat in Verbindung zum allgemeinen Kampf der Arbeiterschaft unseres Landes in den Jahren nach dem ersten Weltkrieg. In diesem Kontext werden danach die Ursachen und der Verlauf des obengenannten Generalstreiks analysiert.

²¹ „Muncitorul căilor ferate”, din 3 septembrie 1920.

²² A.S.T., fond Prefectura jud. Timiș — Torontal, dosar 112/1920. f. 14.

NAȚIONALIZAREA SOCIETĂȚII „REȘIȚA” ȘI IMPLICAȚIILE EI POLITICE (1920—1923)

Desăvîrșirea unității naționale, care marca începutul unei noi etape în evoluția economică și politică a țării, a impus adoptarea, în perioada imediat următoare primului război mondial, a unor măsuri care urmăreau lichidarea bunurilor austro-germane aflate pe teritoriul românesc. În cadrul acestei acțiuni generale, naționalizarea societății „Reșița” a reprezentat unul dintre subiectele de predilectă controversă și de discordie pentru întregul sistem al partidelor politice burgheze. Dezbaterile care au menținut această chestiune în actualitate porneau nu de la necesitatea soluționării intereselor superioare ale statului, reclamate însă în cursul discuțiilor de toate partidele politice, ci de la perspectiva obținerii unor avantaje materiale pentru partizanii uneia sau alteia dintre grupările politice. În fond, naționalizarea astfel concepută nu urmărea altceva decât preluarea capitalului străin investit înainte de război în această întreprindere industrială¹. Disputa a fost declanșată în momentul în care cercurile politice guvernamentale au încercat să transforme actul constituirii societății „Reșița”, într-o sursă de îmbogățire a membrilor grupărilor politice acreditate de rege cu investitura supremă.

Crearea acestei societăți se realiza prin naționalizarea uzinelor Reșița, care aparținuseră vechii societăți privilegiate austro-ungare de căi ferate S.T.E.G., una dintre cele mai mari uzine de acest gen din Europa. Proprietatea societății se întindea și asupra uzinelor de la Anina, Nădrag și fabrica de mașini agricole de la Bocșa, iar domeniile ei însumau o suprafață de 232449 iugăre, înglobînd în acest perimetru și 83 de comune ale Banatului².

Deși naționalizarea uzinelor, minelor și a domeniilor Reșița avea o semnificație deosebită pentru dezvoltarea industriei siderurgice și metalurgice a țării, forțele politice angajate în realizarea acestui act, impus de desăvîrșirea unității naționale, au trecut, chiar de la început, peste inte-

¹ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Viața politică în România. 1918—1921*, Ediția a II-a completată, București, Ed. politică, 1976, p. 295.

² Gr. Alevra, *Reșița (I)*, în „Revista politică și parlamentară”, I (1920), nr. 2, p. 41; *Dezbaterile Senatului*, ședința din 31 mai 1923, p. 1264 (în continuare vom cita D.S., după care vom indica data ședinței); *Dezbaterile Adunării Deputaților*, ședința din 26 mai 1923, p. 2285 (în continuare vom cita D.A.D., după care vom indica data ședinței).

resele generale ale statului. Chiar dacă se recunoștea că refacerea României se baza pe industria metalurgică, asigurându-se astfel și independența noastră economică, atunci cînd venea vorba de adoptarea unor măsuri concrete, toate aceste considerații cădeau în fața intereselor politicianiste, de grup³. Apoi, în discuțiile purtate în jurul acestei probleme nu erau măcar amintite condițiile în care erau nevoiți să-și desfășoare activitatea muncitorii acestei societăți, dintre care, cea mai mare parte, ajunseseră șomeri. Autoritățile se mulțumeau a continua șirul dispozițiilor severe prin care se urmărea menținerea ordinii interne, fără a include însă, în sfera preocupărilor lor, și unele măsuri concrete prin care să se încerce a se îmbunătăți condițiile de muncă și de existență ale lucrătorilor reșițeni⁴. Toate acestea au făcut ca acțiunile revoluționare din această parte a țării să ia amploare, alăturându-se și încadrîndu-se în mișcarea muncitorească generală, care a cunoscut, imediat după primul război mondial, un avînt deosebit⁵.

Dar, înainte de orice, actul naționalizării „Reșiței” nu depășea condiția unei circumstanțe redusă la confruntarea intereselor particulare, fapt evidențiat de primele măsuri adoptate în această direcție. Dealtfel, chiar reprezentanții S.T.E.G.-ului, acceptînd ideea înființării unei societăți anonime, cu sediul la Reșița, înțelegeau prin aceasta a se asocia „cu cîțiva prieteni români”, care nu reprezentau însă interesele statului. Intenția celor care răspundeau încă de destinele „Reșiței” era de a ocoli naționalizarea acesteia, totul limitîndu-se doar la emiterea unor noi acțiuni ce urmau a fi distribuite reprezentanților capitalului românesc, diferiților politicieni, miniștri etc.⁶. Așa se explică faptul că, la scurt timp după ce guvernul „blocului parlamentar”, condus de Al. Vaida-Voevod, a luat în discuție problema înființării societății „Reșița”, această chestiune de stat a devenit „cunoscuta afacere Reșița”, fiind, rînd pe rînd, etichetată de către opoziție drept „afacere de bursă”, „panama scandalosă” etc., în timp ce pentru cercurile guvernamentale înființarea acestei societăți reprezenta o „afacere briliantă” a statului român⁷. Încă de la început, aspectul economic al chestiunii a fost ignorat sau prezentat în așa fel încît să justifice pretențiile afaceriste ale partidelor politice burgheze. Fiecare grupare politică încerca să tranșeze în favoarea sa această „afacere”, astfel încît totul se reducea, în ultimă analiză, „nu la ceea ce se face, ci de cine se face”⁸.

³ D.A.D., 26 mai 1923, p. 2285—2286; Partidul Poporului, *Studiu asupra situației țării în: martie 1920, ianuarie 1922 și aprilie 1926*, București, 1927, p. 134—135. Președinția Consiliului de Miniștri, *Activitatea Corpurilor Legiuitoare și a guvernului de la ianuarie 1922 pînă la martie 1926*, București, 1926, p. 228—229.

⁴ Vezi Ecaterina Cimponeriu, *Reșița luptătoare*, București, Ed. științifică, 1965, p. 52—64.

⁵ Cf. *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1916—1921*, București, Ed. politică, 1966, p. 232, 493. Vezi pe larg Ecaterina Cimponeriu, *op.cit.*, p. 67 și urm.

⁶ Ecaterina Cimponeriu, *op.cit.*, p. 55.

⁷ D.A.D., 20 iulie 1920, p. 423; D.S.; 31 mai 1923, p. 1264; Gr. Alevra, *Reșița* (II), în „Revista politică și parlamentară”, I (1920), nr. 4, p. 62—63; „Viitorul” din 9. VII. 1921, p. 3.

⁸ D.A.D., 14 iulie 1921, p. 3812.

Primul act guvernamental care s-a ocupat de situația societății „Reșița” a fost un jurnal al Consiliului de Miniștri, din 13 februarie 1920, care autoriza fondarea unei societăți anonime române pe acțiuni, cu un capital de 125 milioane lei, din care două cincimi capital românesc, care să contribuie la progresul industriei metalurgice românești⁹. Considerat drept actul care a generat lanțul erorilor următoare, jurnalul „blocului parlamentar” a rămas însă fără urmări practice, întrucât, nu după mult timp, a intervenit o nouă schimbare guvernamentală, la conducerea țării fiind adusă o formațiune ministerială al cărei premier era generalul Al. Averescu, șeful Ligii Poporului.

În momentul în care Liga Poporului, formațiune politică hibridă, lipsită de experiența guvernării, dar dornică de a beneficia de favorurile acesteia, a preluat soarta societății „Reșița”, aceasta putea fi considerată ca transformată deja într-o virtuală afacere averescană. Era declanșată astfel o dispută de lungă durată, în care vor fi amestecate personalități politice, oameni de stat și distinși reprezentanți ai intelectualității românești. Începea, de fapt, confruntarea dintre Liga Poporului, devenită în aprilie 1920, Partidul Poporului, care încerca să tranșeze totul în favoarea sa, și organizațiile politice opoziționiste, care nu puteau accepta excluderea lor de la o „afacere” atât de promițătoare. Deși, la început, Partidul Național Liberal a manifestat o atitudine de expectativă și de reticență, ca urmare a acordului încheiat cu Al. Averescu, în primele luni ale anului 1920, liberalii reprezentau totuși cel mai periculos adversar al guvernului¹⁰. Celelalte partide politice, dar mai ales Partidul Țărănesc, Partidul Naționalist-Democrat, condus de N. Iorga, Partidul Național din Transilvania și gruparea independentă a dr. N. Lupu, constituite în acea *Federație a democrației naționale*, se considerau îndreptățite să-și unească eforturile împotriva acelor care le înlocuiseră la cîrma țării. Odată depășită acea perioadă a calculelor de moment, care a urmat imediat după aducerea generalului în fotoliul prezidențial, atunci cînd guvernul Al. Averescu relua problema înființării societății „Reșița”, forțele politice opoziționiste erau deja pregătite pentru a se arunca în viltoarea unor violente dezbateri parlamentare și extraparlamentare. În noua conjunctură, se putea observa conturarea unei reorientări chiar și în tabăra liberală, care se arăta dispusă, de această dată, să părăsească expectativa, în cazul în care noul premier și partizanii săi ar fi încercat să intre în posesia unor avuturi ale statului, care, după o judecată proprie, li s-ar fi cuvenit lor. Dorința de îmbogățire era așa de mare, încît, Al. Averescu, pe bună dreptate, ajungea să caracterizeze această febră afaceristă drept o „psychosa post bellum”¹¹.

În aceste împrejurări, la 11 mai 1920, dr. A. Veith, directorul general al S.T.E.G.-ului, propunea ministrului industriei și comerțului, Octavian

⁹ „Monitorul Oficial”, nr. 237 din 18 februarie 1920, p. 12088; vezi și Ion Păsărică, *Monografia Uzinelor de fier și domeniilor din Reșița și frumusețea naturală a împrejurimilor*, București, 1935.

¹⁰ Arhivele Statului București, Fond Casa Regală. Ferdinand, dosar 9/1921, f. 1-3; 200 de ani de construcții la Reșița. 1771-1971, vol. I, Reșița, 1971, p. 86.

¹¹ D.A.D., 21 iulie 1920, p. 422.

Tâslăuauu, înființarea unei societăți anonime pe acțiuni, cu un capital de 100 milioane lei, împărțit în mod egal între cele două părți fondatoare¹². Ministrul român semna în aceeași zi o decizie prin care aproba propunerea, declanșând, chiar din acel moment, protestele liberale¹³. Bazele noii societăți au fost puse însă printr-un decret-lege, emis la 8 iunie 1920, care hotăra ca societatea „Reșița” să dețină un capital de 125 milioane lei, din care 50 milioane lei capital românesc, iar restul capital străin. Totodată, statul român era angajat a contribui la înființarea acestei societăți cu minele și instalațiile de la Cugir și Hunedoara, ale căror domenii depășeau suprafața de 133.000 ha., din care o parte urma a fi împărțită țăranilor prin împrietărire¹⁴.

Fără un studiu aprofundat al chestiunii în discuție, se poate lesne observa că interesele statului erau total nesocotite. Cea mai mare parte a capitalului continua să fie deținută de acționari străini, ceea ce făcea ca operațiunile financiare și controlul producției să nu poată fi efectuat de statul român. Naționalizarea era fictivă, singurul adevăr rămânând faptul că acțiunile unei noi emisiuni urmau a fi împărțite partizanilor averescani. Apoi, într-o afacere a guvernului, întrucât caracterul de afacere devenise evident, statul era angajat cu o serie de bunuri ale sale, în virtutea unei pretense politici economice care urmărea chipurile să pună bazele unei puternice industrii metalurgice.

În aceste circumstanțe, reacția opoziției a fost cea așteptată. Liberalii, fără a se ridica, încă, fățiș împotriva cabinetului averescan, au inițiat o campanie de presă prin care încercau să demonstreze că decretul-lege de constituire a societății „Reșița” încălca interesele statului, amestecând însă bunuri ale acestuia în afacerile unei societăți care continua să rămână nenationalizată. „Viitorul”, oficiosul liberal, critica politica decretelor-legi, în care erau angajate chestiuni de principiu, când Parlamentul urma a fi deschis peste citeva zile¹⁵. Forțele federaliste n-au întârziat să-și afirme protestul împotriva unor măsuri arbitrare, prezentate drept principii ale politicii economice românești¹⁶.

Odată cu deschiderea lucrărilor noii sesiuni parlamentare, cel care a inaugurat șirul interpelărilor în chestiunea „Reșiței”, dînd tonul acuzațiilor aduse guvernului, a fost deputatul țăranist Virgil Madgearu, care își va face din aceasta un titlu de glorie. La 20 iulie 1920, într-o interpelare ce discuta modalitatea constituirii societății „Reșița”, tînărul parlamentar se întreba în virtutea căror drepturi, acțiunile acestei societăți se împărțeau „unor privilegiați ai soartei”, transformînd o problemă de interes național într-o „cunoscută afacere”¹⁷. Explicațiile date de ministrul indus-

¹² „Viitorul” din 17.VI. 1920, p. 3; D.A.D., 13 iulie 1921, p. 3787.

¹³ D.A.D., 20 iulie 1920, p. 425; 21 iulie 1920, p. 411.

¹⁴ „Viitorul” din 18. VI. 1920, p. 3; D.A.D., 20 iulie 1920, p. 425; 21 iulie 1920, p. 411 — 412.

¹⁵ „Viitorul” din 17, 18 și 20. VI. 1920, p. 3; „Democrația”, VIII (1920), nr. 5—6, p. 157.

¹⁶ D.A.D., 13 iulie 1921, p. 3785; vezi și *Uzinele Reșița în anii construcției socialiste*, București, Ed. Academiei R.P.R., 1963, p. 35—36.

¹⁷ D.A.D., 20 iulie 1920, p. 423, 425.

triei și comerțului, care încerca să demonstreze că „Reșița” era o „afacere” a statului, au dezlănțuit un adevărat scandal în Cameră, discuțiile putînd fi reluate abia după intervenția primului ministru. În aceeași zi intra în scena dezbaterilor și N. Iorga. Trecînd peste sentimentele care-l legau de Octavian Tăslăuanu încă din perioada de început a revistei „Luceafărul”, șeful naționaliștilor-democrați, înainte de a formula vreo acuzație în chestiunea în cauză, contesta capacitatea și competența unui absolvent al facultății de litere de a conduce un minister atît de important ca cel al industriei și comerțului, devenit „un viespar de afaceri necinstite”¹⁸. La rîndul lor, liberalii, prin G. G. Mirzescu, au trecut de această dată la o atitudine vădit antiguvernamentală, condamnînd politica economică a guvernului, transformată de Octavian Tăslăuanu într-o politică personală¹⁹. Mai mult încă, precizîndu-și punctul de vedere, liberalii avertizau guvernul că pe lîngă restabilirea ordinii în țară, acțiune în care puteau conta pe sprijinul lor, cabinetul are și alte obligații, a căror punere în practică i-ar putea sili să treacă peste orice considerente, amenințînd, bineînțeles, cu ruperea armistițiului intervenit între Al. Averescu și I. I. C. Brătianu²⁰. Dar, această primă campanie parlamentară se încheia, deocamdată, pînă la elaborarea unei legi privitoare la funcționarea societății „Reșița”, trecîndu-se fără nici o consecință peste moțiunea de neîncredere în guvern, prezentată Camerei de o parte a opoziției²¹. Semnalul de alarmă însă fusese dat. Liniștea, aparentă, va fi de scurtă durată, prevestind dezbaterile furtunoase ce vor urma.

Astfel, încă de la începutul lunii august 1920, presa liberală relua atacurile împotriva guvernului, prezentîndu-l căzut sub propriile-i păcate și insuficiențe și caracterizînd actul de înființare a „Reșiței” drept un act de trădare a intereselor naționale²². Campania liberală căpăta o turnură amenințătoare în preajma deschiderii lucrărilor Corpurilor legiuitoare. Acel dodecalog acuzator, formulat de „Viitorul” în octombrie 1920, conchidea, în unul din punctele sale, că „afacerea Reșița” reprezenta cea mai insolentă încercare de jefuire a bunurilor statului²³. Noua ofensivă a trezit nemulțumirea guvernanților, a căror ripostă era dată pe același ton. În replică, „Viitorul” preciza că nu înțelegea, încă, să deschidă lupta de răsturnare a generalului, ci doar să atragă atenția celor ce guvernau țara asupra greșelilor săvîrșite pînă atunci²⁴. „Reșița”, devenit cu adevărat un *cuvînt magic*, continua a rămîne un *casus belli*, constituind, în același timp, punctul de rezistență al acuzațiilor liberale. Oficiosul Partidului Național Liberal dădea inereu publicității noi amănunte din culisele acestei afaceri. Octavian Tăslăuanu era prezentat drept omul care dispunea de

¹⁸ Idem, 21 iulie 1920, p. 412–421.

¹⁹ Idem, 22 iulie 1920, p. 438.

²⁰ „Viitorul” din 20. VII. 1920, p. 1.

²¹ D.A.D., 20 iulie 1920, p. 438–439.

²² „Viitorul” din 4. VIII. 1920, p. 1 și 6. VIII. 1920, p. 1.

²³ Idem, din 17. X. 1920, p. 3.

²⁴ Idem, din 19. X. 1920, p. 3.

acțiunile „Reșiței”, împărțindu-le tocmai acelor care urmau a vota legea în Parlament²⁵.

Atacat de întreagă presă opozițională și speriat de perspectiva noii ofensive parlamentare, Octavian Tăslăuanu își cerea, la 23 octombrie 1920, într-o scrisoare adresată primului ministru, demisia, în cazul în care acesta ar fi considerat-o necesară. În loc de orice răspuns, ministrului industriei și comerțului i se acorda o lună de concediu²⁶. Nemulțumiți de manevra generalului, liberalii își orientau de această dată asalturile împotriva lui Duiliu Zamfirescu, președintele Camerei și al consiliului de administrație al societății „Reșița”. Noua lovitură fusese bine calculată și declanșată încă din septembrie 1920, cu scopul de a împiedica realegerea autorului „Vieții la țară” în fotoliul prezidențial al Camerei. Era invocată, iarăși, maniera de distribuire a acțiunilor „Reșiței”, mergându-se cu insinuările pînă acolo încît se anunța demisia președintelui Adunării Deputaților²⁷. Replica lui Duiliu Zamfirescu nu s-a lăsat prea mult așteptată. Într-o scrisoare din 4 noiembrie 1920, dată publicității, frunzașul averescan arăta că nu el este acela care împarte acțiunile, iar în cazul în care ar face acest lucru, nu s-ar simți cu nimic obligat să-l consulte pe Vintilă Brătianu asupra procedurii. Și, pentru ca gestul său să nu fie interpretat ca o desolidarizare de actele guvernamentale, fostul diplomat preciza că dacă ar fi dispus de acțiunile „Reșiței”, ar fi păstrat o parte dintre acestea pentru parlamentarii cinstiți ai Partidului Poporului²⁸. Riposta fostului diplomat, transformată într-o acuzație antiliberală a cărei cruzime polemică depășea orice obișnuințe, amenința să sporească popularitatea celui care o susținea, zădărniciind astfel planurile clanului brătienist. În acel moment însă, ofensiva liberală, eludînd datele disputei inițiale, aluneca pe o pantă ale cărei consecințe nu puteau fi încă prevăzute²⁹. Președintelui Camerei i se arunca acuzația gravă că s-ar fi aflat în anii primului război mondial în solda germanilor, fiind recompensat, cu o sumă de bani, pentru discursurile sale filo-germane. Atacul a fost inițiat de G. D. Creangă, directorul „Băncii Generale a Țării Românești”, în spatele căruia manevra însă Vintilă Brătianu³⁰. Deși, în aparență, cursul noilor acuzații nu avea nici o legătură cu „afacerea Reșița”, intențiile liberale nu erau greu de sesizat. Chiar cel în cauză declara că: „în polemica mea cu partidul liberal relativă la Reșița, faimosul dr. Creangă intră în scenă ca să joace un rol odios”³¹. „Le docteur Rameau”, cum îl va numi mai târziu, își formula aparentele acuzații sprijinindu-se, pretindea el, pe faimosul dosar „Günther”, ce cuprindea numele acelor care colaboraseră cu nemții în timpul ocupației. Duiliu Zamfirescu,

²⁵ Idem, din 23. X. 1920, p. 3 și 31. X. 1920, p. 3; Gr. Alevra, *Tot în chestia Reșiței*, în „Revista politică și parlamentară”, I (1920), nr. 4, p. 76–77.

²⁶ „Viitorul” din 28. X. 1920, p. 3.

²⁷ Idem, din 2. XI. 1920, p. 3.

²⁸ Idem, din 11. IX. 1920, p. 3.

²⁹ Idem, din 18. XI. 1920, p. 3.

³⁰ D.A.D., 1 decembrie 1920, p. 9; Mihai Gafița, *Duiliu Zamfirescu*, București, Ed. pentru Literatură, 1969, p. 782.

³¹ D.A.D., 1 decembrie 1920, p. 9.

demonstrând cu acte că totul nu era decît o înscenare, cerea ca dosarul în cauză să fie adus în fața Parlamentului, sfidînd acuzațiile pornite, cum remarcă el, de la orice „mamifer liberal din clasa marsupialelor, adică a animalelor înzestrate cu pungă”³². Încurajat de acea majoritate confortabilă cu care fusese reales președinte al Camerei și încălzit de efluviul proprie-i elocințe, dar nu numai de aceea, Duiliu Zamfirescu amenința, pentru prima dată, și încă în mod foarte serios, cu reluarea „răspunderilor” pentru greșelile războiului, din perioada cînd liberalii conduseseră țara³³. Amenințarea președintelui Camerei marca, de fapt, începutul unei noi etape a raporturilor politice dintre Partidul Poporului și Partidul Național Liberal.

Diferendul Duiliu Zamfirescu — G. D. Creangă se încheia cu victoria morală a celui dintîi, confirmată și de concluziile comisiei parlamentare instituite în acest sens. Dar, nemulțumit cu o astfel de izbîndă, fostul diplomat, reinviind în imaginația sa obișnuită cu fabulația aura cavalerismului medieval, visa o răzbunare de altă natură, recurgînd pentru aceasta la duel³⁴. Era pentru a doua oară, de la sfîrșitul războiului, cînd cel care își plătise o ascendență ce cobora pînă la întemeietorul dinastiei care reconstituise imperiul latin de răsărit, apela la acest gen de confruntare, reconsiderată dealtfel în acea perioadă, pentru salvarea onoarei ofensate. Disputa prilejuită de „afacerea Reșița”, în loc de a stimula elaborarea unei legi care să pună bazele industriei metalurgice românești, ajungea să constituie astfel mobilul unei confruntări în care condeiul sau cuvîntul erau înlocuite cu spada, confruntare care, din fericire, n-a mai avut loc. Dar, *duelul* purtat în jurul „Reșiței” continua.

Dacă în Parlament lucrurile fuseseră oarecum clarificate, în afara acestuia, acuzațiile aduse de liberali împotriva președintelui consiliului de administrație al „Reșiței” nu încetaseră. „Afacerea Reșița” era rebotezată, devenind „afacerea Duiliu Zamfirescu”³⁵. Deși cam tîrziu, liberalii ripostau la amenințările de reluare a „răspunderilor” războiului, trecînd la pregătirea unei campanii de compromitere a guvernului³⁶. Pe de altă parte, nemulțumită de curba neprevăzută a raporturilor intervenite între guvern și opoziție, Federația a trecut la o nouă campanie de compromitere a formațiunii ministeriale și a politicii economice a acesteia, ajungîndu-se, în cele din urmă, la retragerea sa din Cameră, între 25 martie și 4 aprilie 1921³⁷. Atmosfera vieții parlamentare degenerase într-o dispută violentă, cu permanente invective, străine de orice atribut al adevăratului parlamentarism.

În aceste împrejurări, Al. Averescu depunea, în sfîrșit, la 13 aprilie 1921, în Cameră, proiectul legii pentru înființarea societății „Reșița”,

³² *Ibidem*, p. 12.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Mihai Gafița, *op.cit.*, p. 783.

³⁵ „Viitorul” din 5. XII. 1920, p. 1.

³⁶ Idem, din 5. I. 1921, p. 1; 27. II. 1921, p. 1; „Democrația”, IX (1921), nr. 1—2, p. 39.

³⁷ D.A.D., 26 martie 1921, p. 1461; „Îndreptarea” din 26. III. 1921, p. 1.

declarînd că, de această dată, toată lumea va fi mul umit ³⁸. Pentru a demonstra contrariul, Vintilă Brătianu trecea imediat la publicarea unei serii de scrisori acuzatoare, dezvăluind noi amănunte ale „afacerii Reșița”³⁹. Răspunsul lui Octavian Tăslăuanu, exclus între timp din forma iunea ministerială, a complicat, cum era de a teptat, lucrurile⁴⁰.

Totuși, în momentul începerii discu iilor purtate în jurul legilor de reformă agrară, părea a se produce o oarecare revenire a liberalilor la sentimente favorabile partidului de la guvern. Concilierea era însă iluzorie, pref  nd confruntarea vehementă ce se va decl n i în luna urm toare⁴¹.

Dealtfel, după ce au acceptat, în mod deliberat, adoptarea legilor agrare, liberalii, nemul umi i de relativa revenire a popularități averescane, au trecut imediat la o puternică campanie antiguvernamental ⁴². Prilejul adoptării unor măsuri concrete a fost oferit de deschiderea dezbaterilor, în Cameră, a legii pentru  nfiin area societ  ii „Reșița”.

Fără a stabili o dată precisă c nd urma a fi luat în discuție proiectul „Reșiței”, pentru a surprinde astfel nepregătită opozi ia, Al. Averescu propunea, la începutul ședinței Camerei din 12 iulie 1921, intervertirea ordinei de zi, arunc nd pur  i simplu dezbaterilor proiectul at t de mult a teptat. Gestul lui Averescu, făptuit chiar împotriva sfatului regelui, era acela al omului care, angajat peste măsură, nu mai putea da înapoi. Reac ia opoziției a fost promptă. G. G. M rzescu protesta imediat, ar t nd că problema adusă în discuție era mult prea importantă pentru a putea fi rezolvată în urma unei intervertiri a ordinei de zi⁴³.  i în timp ce deputatul liberal nu- i încheiase încă perora ia, Octavian Tăslăuanu, înainte de a se av nta în apărarea proprie-i opere,   i pregătea intrarea, aplic nd, cu multă larghe e, două palme unui cet  ean care-i solicita o acțiune. Primul ministru, parcă tocmai pentru a se încadra în atmosferă, flutura o listă a ac ionarilor, printre care figurau, după asigurarile sale,  i membrii ai opozi iei⁴⁴. După un debut at t de colorat, dezbaterile au păstrat același ton. Astfel, Virgil Madgearu releva că procedura guvernului se aseamăna aceeaia folosită de metropolele secolului al XVIII-lea f   de coloniile negre, numai c  de această dată sticlele colorate erau înlocuite, pentru unii, cu acțiunile „Reșiței”⁴⁵.

Odată intervertirea admisă, chiar dacă numărul voturilor dep  ea numărul celor prezenți în incinta Camerei, se trecea la expunerea de motive  i la prezentarea proiectului de lege. Spre deosebire de prevederile decretului-lege din iunie 1920, proiectul de lege renun a la încorporarea în noua

³⁸ „Viitorul” din 18. IV. 1921, p. 3.

³⁹ Idem din 18. IV. 1921, p. 3; 19. IV. 1921, p. 1–2  i 23. IV. 1921, p. 1–2.

⁴⁰ „ ndreptarea” din 22. IV. 1921, p. 1.

⁴¹ D.A.D., 15 iunie 1921, p. 3.

⁴² „Democra ia”, IX (1921), nr. 6–8, p. 419–421.

⁴³ D.A.D., 12 iulie 1921, p. 3760–3761; N. Iorga, *Memorii*, vol. 3, p. 181.

⁴⁴ N. Iorga, *op.cit.*, p. 178.

⁴⁵ D.A.D., 12 iulie 1921, p. 3761.

societate a minelor și uzinelor de la Hunedoara și Cugir, care rămîneau în proprietatea statului⁴⁶.

Imediat după încheierea expunerilor de motive, dezbaterile s-au înflăcărat în așa măsură încît pînă la urmă s-a ajuns la un dialog violent între G. G. Mîrzescu și Al. Averescu, devenit autor al legii, în urma preluării Ministerului industriei și comerțului. După ce generalul declara că 83 de deputați și 30 de senatori erau acționari ai acestei afaceri, iar Al. Oteteleșanu indica printre ei pe Iuliu Maniu, Al. Vaida-Voevod, Șt. Ciceo Pop etc., atmosfera din Cameră s-a transformat într-un adevărat vacarm⁴⁷. Deși toți cereau citirea listei parlamentarilor acționari, Averescu refuza.

Următoarea ședință a dezbaterilor debuta sub aceleași auspicii. Parlamentarul majoritar C. Schitănescu-Schiteanu reclama înaltului forum comportarea detestabilă a deputatului M. Vasiescu, care-l pălmuisese în plină stradă, și gestul reprobabil al lui D. Crișan, alt deputat, care-l insultase trivial pe culoarele Camerei⁴⁸. Discuțiile care au urmat s-au purtat într-o atmosferă indescritibilă. Nici intervenția primului ministru nu mai avea autoritatea necesară restabilirii liniștii. Totuși, Octavian Tăslăuanu izbutea să strecoare, printre neenumăratele întreruperi și insulte, afirmația după care toate neînțelegerile au pornit de la nemulțumirea liberalilor care se vedeau în imposibilitatea de a pune mîna pe acțiunile societății „Reșița”⁴⁹. Din acel moment, continuarea dezbaterilor a devenit imposibilă.

Ultima zi a dezbaterilor începea fără palme, ci numai cu cîntări bisericesti susținute de majorități în momentul în care N. Iorga și Iuliu Maniu încercau să vorbească⁵⁰. Odată „repertoriul” majorităților încheiat, delegații unor grupări politice și parlamentare au trecut la expunerea unor declarații ale partidelor pe care le reprezentau, protestînd împotriva proiectului înfățișat Camerei. Dar, în momentul în care Virgil Madgearu își expunea punctul de vedere, C. Argetoianu îi adresa o injurie ordinară, care, din decență, nu poate fi reprodușă. Încă nu se stinsese ecoul stupefecției generale, cînd se anunța că proiectul de lege dezbătut a fost adoptat⁵¹. Atunci, la un semn al lui N. Iorga, opoziția părăsea Camera. Alături de unii fruntași opoziționiști, printre care și liberalii I. G. Duca și G. G. Mîrzescu, se afla, în mod cu totul neașteptat, și I. Mihalache, care interpretase gestul ca o solidarizare cu Virgil Madgearu. Toți au mers la Palat, cerînd o audiență colectivă și manifestînd împotriva procedurii guvernamentale. Între timp, după dezorientarea de moment, liderul țărănist, sesizînd eroarea comisă, încerca să se desolidarizeze de actul retragerii din Parlament. Dar, orice tentativă de acest gen nu mai putea fi opusă fluxului evenimentelor deja dezlănțuite. Manevra liberală reușise. Al. Averescu, dîndu-și și el seama că fusese atras într-o cursă, retracta, în plenul Camerei, ieșirile lui C. Argetoianu, încer-

⁴⁶ *Ibidem*, p. 3764–3768.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 3771–3774; „Viitorul” din 15. VI. 1921, p. 4.

⁴⁸ D.A.D., 13 iulie 1921, p. 3780–3781.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 3794.

⁵⁰ N. Iorga, *op.cit.*, p. 182–183.

⁵¹ D.A.D., 14 iulie 1921, p. 3817–3822.

cind o apropiere de federaliști și declarînd, prin reluarea „răspunderilor”, război liberalilor⁵². Totul venea însă prea tîrziu. Cei care trecuseră victorioși Rubiconul „afacerii Reșița” erau liberalii.

În urma acestui final descurajant pentru viitorul formațiunii ministeriale, pe lingă că cea mai mare parte a opoziției s-a retras din Parlament, regele hotăra ca legea „Reșiței” să nu mai fie prezentată și Senatului, oficializînd astfel caracterul de „afacere” al acestui proiect de lege⁵³. În cazul liberalilor, toate cele întimplute le-a întărit convingerea că forțele opoziționiste puteau fi dirijate în funcție de împrejurări și dispersate, astfel că, în fața planurilor lor succesore nu mai rămînea decît guvernul. În consecință, au trecut, imediat după închiderea Parlamentului, supranumit „Parlamentul Reșiței”, la un atac deschis împotriva cabinetului averescan, declarîndu-l virtual căzut și detestat de întreaga „opoziție constituțională”⁵⁴. Dealtfel, această campanie antiguvernamentală, care va reveni mereu asupra cazului „Reșița”, va determina, lucru unanim recunoscut chiar și de partizanii grupărilor politice adverse, căderea, în decembrie 1921, a cabinetului Al. Averescu⁵⁵.

Partidul Poporului părăsea fotoliile ministeriale, abandonat de rege, care abdicase în fața pretențiilor liberale, fără a soluționa problema naționalizării „Reșiței”, devenită pentru averescani un adevărat fiasco guvernamental. Afacerea se dovedise a fi prea ispititoare, pentru ca liberalii să poată rezista tentației de a nu transforma actul înființării acestei societăți într-o afacere proprie.

Revenit, în ianuarie 1922, la conducerea țării, Partidul Național Liberal abandona cele mai multe dintre principiile afișate cu atîta emfază în perioada opoziționistă, încercînd să „liberalizeze” uzinele Reșița, cînd de fapt acestea trebuiau naționalizate. Discuțiile preliminare, purtate în jurul planurilor liberale privitoare la soarta „Reșiței”, au evidențiat continuarea aceleiași politici de abandonare a intereselor statului în favoarea profiturilor particulare. Intențiile liberale erau caracterizate drept „un act banditesc”, astfel încît naționalizarea „Reșiței” continua a-și menține caracterul de „afacere”⁵⁶.

Prezentat Camerei, la 18 mai 1923, noul proiect de lege privitor la funcționarea „Uzinelor de fier și domeniilor Reșița” readucea în actualitatea dezbaterilor parlamentare o temă care continua să rămînă la ordinea zilei încă din 1920. Proiectul de lege liberal își propunea, chipurile, să efectueze un control sever al acțiunilor, nominalizîndu-le și asigurînd, în cadrul societății, preponderența capitalului românesc⁵⁷.

Primele reacții ale opoziției, față de prezentarea acestui proiect de lege de la tribuna celui de-al doilea „Parlament al Reșiței”, cum erau

⁵² Idem, 15 iulie 1921, p. 3867.

⁵³ N. Iorga, *op.cit.*, p. 189.

⁵⁴ „Îndreptarea” din 17. VII. 1921, p. 1; „Viitorul” din 20. VII. 1920, p. 3.

⁵⁵ D.S., 31 mai 1923, p. 1264.

⁵⁶ Alexandru Marghiloman, *Note Politice 1897–1924*, vol. V, București, 1927, p. 200.

⁵⁷ „Monitorul Oficial”, nr. 57 din 15 iunie 1923, p. 2642–2643.

numite noile Corpuri legiuitoare, au fost timide, surprinsă parcă nepregătită. Explicația trebuie căutată în faptul că, spre deosebire de 1920—1921, compoziția minorităților parlamentare era mult schimbată. Liberalii ocupau, de această dată, fotoliile ministeriale, în timp ce Partidul Poporului, trecut în opoziție, refuza să participe la activitatea parlamentară, astfel încît vechiul duel nu mai putea fi reluat. Apoi, restul forțelor parlamentare abia reveniseră la o activitate parlamentară normală. În această conjunctură, discuțiile au avansat cu destulă ezitare. Iuliu Maniu, ai cărui partizani, în treacăt fie zis, organizaseră campania electorală din mai 1920 cu ajutorul acțiunilor „Reșița”, relua, în numele Partidului Național și al celui țărănesc, declarațiile făcute în iulie 1921, criticînd inconsecvența liberalilor și revenirea la soluțiile averescane⁵⁸. Respingînd orice acuzație, ministrul industriei și comerțului nu se sfia să declare că „nu există o altă chestiune, pe care un partid politic să poată să o revendice cu o totală și precisă consecvență politică și cu o mîndrie a faptelor pe care le-a propus în timpul opoziției și acelea pe care le creează cînd este la putere, după cum face acum partidul liberal în chestiunea Reșiței”⁵⁹. Declarația liderului transilvănean era considerată o „revoltătoare ipocrizie”, întrucît, în februarie 1920, cînd gruparea sa politică făcea parte din formațiunea ministerială, nu a pus problema ca atunci cînd a trecut în opoziție. La toate acestea, cercurile guvernamentale alăturau o campanie zgomotoasă desfășurată pe tema acordării unui număr de acțiuni muncitorilor uzinelor Reșița și comunelor de pe domeniile acestora, pretinzînd că, pentru prima dată, se pune în practică „un principiu scump nouă: *al participațiunii muncitorilor la capitalul și beneficiile întreprinderii*”⁶⁰. Acest „principiu scump”, departe de a contribui la îndreptarea situației muncitorilor, viza, în primul rînd, asigurarea unei exploatare lipsite de orice surprize din partea acestora și cîștigarea voturilor celor trei circumscripții electorale aflate pe domeniile „Reșiței”⁶¹. După trei ani de dezbateri, timp în care toți s-au dovedit interesați numai de soarta acțiunilor, dintr-o dată, tocmai liberalii se arătau preocupați de situația muncitorilor reșițeni. Nimeni, pînă atunci, nu amintise nimic despre condițiile deosebit de grele în care erau obligați să muncească aceștia, despre lipsurile și drepturile lor. Atîta doar că, în toată această perioadă, și mai ales după crearea Partidului Comunist Român, cînd acțiunile revoluționare reșițene au căpătat un alt conținut⁶², forțele politice guvernamentale au avut grijă să adopte, în permanență, noi măsuri antimuncitorești, asigurîndu-și astfel liniștea necesară disputelor care priveau doar împărțirea acțiunilor și creșterea producției⁶³. Dealtfel, demagogismul acestor „principii” ridicole și cinismul cu care erau afișate

⁵⁸ D.A.D., 26 mai 1923, p. 2286; N. Iorga, *op.cit.*, vol. 4, p. 26.

⁵⁹ D.A.D., p. 2389; „Viitorul” din 2. VI. 1923, p. 1.3.

⁶⁰ D.A.D., 26 mai 1923, p. 2390, 2394.

⁶¹ *Ibidem*, p. 2390; D.S., 31 mai 1923, p. 1264.

⁶² *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (mai 1921 — august 1924)*, București, Ed. politică, 1970, p. 215.

⁶³ Ecaterina Cimponeriu, *op.cit.*, p. 83—84; *Uzinele Reșița în anii construcției socialiste*, p. 44.

făceau pe Al. Vaida-Voevod, el însuși angajat în această dispută prelungită, să caracterizeze pretențiile liberale drept o adevărată „tartufferie” politică. Epilogul tuturor dezbaterilor, concretizat în acel strigăt de alarmă lansat de I. Mihalache în momentul în care se declara adoptat proiectul liberal: „*săriți hoții!*”, era semnificativ pentru modul în care fusese soluționată o problemă ale cărei implicații depășeau cu mult sfera unor interese particulare⁶⁴.

Naționalizarea „Reșiței” a relevat, așa cum s-a văzut, dincolo de ineditul unei proceduri subordonate avantajelor de partid, că întreg sistemul partidelor politice burgheze, urmărirea, înainte de toate, satisfacerea intereselor politicianiste și eludarea tuturor chestiunilor privitoare la situația acelor care munceau în uzinele sau pe domeniile „Reșiței”. A trebuit să treacă încă un sfert de secol, timp în care „Reșița” a devenit o adevărată cetate a mișcării muncitorești, pentru ca o altă naționalizare să treacă bogățiile acestei societăți în minile adevăraților proprietari.

GH. I. FLORESCU

DIE VERSTAATLICHUNG DER „RESCHITZA” – GESELLSCHAFT UND IHRE POLITISCHEN MITEINWIRKUNGEN (1920 – 1923)

(Z u s a m m e n f a s s u n g)

Die Vollendung des rumänischen einheitlichen Nationalstaates erforderte in der darauffolgenden Zeitspanne nach dem ersten Weltkrieg Maßnahmen, die auf die Beseitigung der österreichisch-deutschen auf dem rumänischen Territorium befindlichen Güter abzielten. Die vom neuen ökonomischen Rahmen geforderte Verstaatlichung der Reschitza-Werke und Domänen, die der österreichisch-ungarischen STEG gehörten, hat ein lang andauerndes Disput ausgelöst und die politischen Beziehungen zwischen den verschiedenen politischen Gruppen der Bourgeoisie beeinflusst. Seit Februar 1920, als die ersten Maßnahmen hinsichtlich der Verstaatlichung der „Reschitza“-Gesellschaft getroffen wurden und bis Mai 1923, als das Gesetz über die Wirksamkeit der „Reschitza-Eisenwerke und Domänen” verabschiedet wurde, versuchte jede politische Partei diese Verstaatlichung zu ihren Gunsten zu entscheiden, und sie wurde dadurch zu einem Geschäft, das nichts mehr mit den staatlichen Interessen gemeinsam hatte.

Auf Grund einer umfangreichen Dokumentation untersucht der Autor dieses Aufsatzes die um die Verstaatlichung der Reschitza-Gesellschaft unternommenen Schritte und die daraus hervorgegangenen politischen Miteinwirkungen.

⁶⁴ D.A.D., 29 mai 1923, p. 2299.

EXPLOATĂRILE MINIERE ALE SOCIETĂȚII UZINELE DE FIER ȘI DOMENIILE REȘIȚA (U.D.R.), 1920 – 1928

Sfârșitul primului război mondial, a generat transformări importante în viața social-economică și politică a României. Greutățile izvorâte din desfășurarea ostilităților militare au avut efecte grave asupra întregii economii, dar în perioada următoare, România favorizată de crearea statului unitar, s-a înscris pe curba ascendentă a progresului economic.

În revitalizarea economiei românești, un aport însemnat l-a avut industria metalurgică și siderurgică, dominată de „grupul Reșița” (Reșița, Anina, Nădrag) și de „grupul Hunedoara” (Hunedoara, Cugir, Călan, Oțelul Roșu). Constatările autorităților semnalau în 1921, că aceste capacități industriale „...sînt singurele în țară, care ne pot da atît produse brute sau semifabricate... cît și produse fine...”¹. Producția acestor unități industriale, era condiționată în primul rînd de aprovizionarea cu materii prime.

Intensificarea extracției miniere în timpul celor 4 ani de război, stricăciunile provocate de autoritățile austro-ungare în retragere, au adus minele din Transilvania într-o situație dezastruoasă. Statul român interesat într-o redresare economică cît mai rapidă, a păstrat vechea împărțire teritorială, precum și atribuțiile oficialităților miniere pe plan local sau regional.

Dezvoltarea economică a țării, a fost influențată în sens pozitiv de exploatarea miniere din Banat, care alimentînd capacitățile industriale din zonă, au jucat un rol de primă importanță în progresele industriei românești între cele două războaie mondiale.

Creșterea potențialului industriei grele, în ansamblul economiei, a fost determinat în bună parte de dezvoltarea societății anonime: „Uzinele de Fier și Domeniile Reșița” (prescurtat UDR) înființată în iunie 1920, pe domeniile bănațene ale fostei societăți STEG². Autoritățile consemnau faptul că Reșiței, cu întreaga ei zonă, îi reveneau sarcini deosebite în refa-

¹ Mihail Manoilescu, *Importanța și perspectivele industriei în noua Românie*, (Expunere făcută la Congresul industriei în ziua de 24 ianuarie 1921), p. 19.

² Crearea U.D.R. este tratată pe larg de E. Cimponeriu în *Date privind acapararea industriei naționale de către monopolurile străine cu sprijinul claselor stăpînitoare din România burghezomșierească. Constituirea societății U.D.R. după primul război mondial*, din *Studii*, nr. 2, 1959, p. 103–114; C. G. Rommenhoeller, *La Grande Roumanie*, La Haye, 1926, p. 547.

cerea țării după război, în condițiile când în restul Transilvaniei numai uzinele de la Cugir își puteau relua activitatea, centrele industriale din Hunedoara și Călan fiind inactive din lipsa cocsului metalurgic³.

Scăderea producției carbonifere a României în perioada postbelică a avut repercursiuni negative asupra evoluției industriei grele, acest combustibil servind la încălzirea cuptoarelor Siemens Martin, a cuptoarelor pentru creuzete și a cuptoarelor laminoarelor, cu atât mai mult cu cât păcura nu se folosea din cauza cantităților prea mari ce ar fi fost necesare, precum și datorită cererilor sporite ale derivatelor țițeiului pe piața externă⁴. Aceste condiții scot mai mult în evidență importanța uzinelor reșițene. În urma vizitei efectuate în august-decembrie 1918, în Banat și Ardeal de generalul Ștefan Burileanu, în dublă calitate de profesor de metalurgie și director superior în Ministerul de război, se raporta că adevărata „...forță a uzinelor Reșița constă în capacitatea lor de a procura materii prime... Din acest punct de vedere ele nu au concurent în întreaga Românie... după cum nici în Peninsula Balcanică”⁵. În sprijinul acestei afirmații stă producția uzinelor înregistrată în condițiile neprielnice ale anului 1918. Numai în mina din Anina au fost extrase 185.700 tone de cărbune⁶, la Ocna de Fier — Dognecea, producția s-a ridicat la 62.000 tone minereu de fier și 15.000 tone aramă, iar la Delinești 6.300 tone minereu de mangan⁷.

După eforturi susținute în 1919—1920, adeseori soldate cu victime omenești, minele din Banat, care asigurau în mare măsură aprovizionarea uzinelor de aici intră pe făgașul dezvoltării normale.

Acordind atenția cuvenită exploatărilor miniere, U.D.R., a înființat la Anina o direcțiune separată de care aparțineau:

- exploatările din Anina, Doman, Secul, Ocna de Fier;
- fabrica de cocs și amoniac din Anina;
- fabrica de șuruburi din Anina;
- uzinele electrice din Anina, Bocșa, Brazova⁸.

Exploatarea de minereuri de mangan de la Delinești, aparținea din punct de vedere administrativ de mina de la Secul. Tot de direcțiunea din Anina, aparțineau și unele mine inactive din Banat: Ciclova, Ora-șița, Sasca, Moldova Nouă și Dolin-Lupkova⁹.

În vederea acaparării de noi terenuri miniere (Ghelar) precum și a uzinelor din Hunedoara și Cugir, societatea U.D.R. de la înființare a des-

³ Șt. Burilenu, *Industria metalurgică a Banatului și Transilvaniei*, Editura Cartea Românească, 1920, p. 47—48.

⁴ Chicoș Ștefan, *Industria siderurgo-metalurgică în România*, Editura Analele statistice și economice, 1925, p. 22; L. Báthory, *Aspecte privind situația industriei carbonifere din România între 1919—1929*, în *AIIC*, X, 1967, p. 289.

⁵ Șt. Burilenu, *op.cit.*, p. 33.

⁶ Arhivele Statului Timișoara, (în continuare AST), fond U.D.R.-Direcția minelor, dos. 14/1919, f. 1.

⁷ Șt. Burileanu, *op.cit.*, p. 15.

⁸ AST, fond U.D.R. — Direcția minelor, dos. 3/1928, f. 1.

⁹ 200 ani de construcții de mașini la Reșița 1771—1971, (colectiv de autori), vol. I, Reșița, 1971, p. 96; Șt. Burileanu, *op.cit.*, p. 17—19.

fășurat o aprigă luptă, soldată însă cu un eșec total, cauzat de împotrivirea altor cercuri capitaliste din România¹⁰.

Poziția foarte puternică dobândită de grupările monopoliste în economia țării, rezidă cu multă claritate din formularea adoptată de Constituția elaborată în 1923, care referindu-se la bogățiile subsolului, prevedea că acestea aparțin statului, dar „se ține seama de drepturile cîștigate”. În această privință nici legea minelor din 1924 nu a micșorat cu nimic posibilitățile de cîștig ale capitaliștilor din România.

Beneficiind de acest climat favorabil U.D.R.-ul și-a păstrat neatins proprietățile miniere, la minele carbonifere societatea posedă 110 concesiuni cu o suprafață de peste 2507 ha, iar la Ocna de Fier și Delinești 45 concesiuni cu o suprafață de peste 633 ha¹¹. Chiar dacă minele carbonifere din Anina, Doman și Secul n-au atins în perioada 1920—1928 cifra preconizată de 360.000 tone anual¹², importanța acestor exploatări consta în faptul că ele erau „singurele” din România care dădeau „...un cărbune susceptibil de a fi transformat într-un cocs metalurgic convenabil pentru furnalele înalte”¹³.

Deținînd un rol hotărîtor în aprovizionarea uzinelor reșițene cu minereu de fier și cărbune, exploatările miniere din zonă, au cunoscut o dezvoltare continuă, producția lor nefiind afectată de lipsa comenzilor. În minele din Anina se extrăgea o huilă liasică din 6 straturi cu o grosime între 0,7—3,5 m avînd o putere medie de 6.300—7.400 calorii¹⁴. La Doman cărbunii aveau aceleași calități, iar la Secul huila superioară se extrăgea din straturi cu o grosime de 0,7—1,5 m¹⁵. Locul prim în aprovizionarea Reșiței a revenit Ainei, unde existau și posibilități de valorificare superioară a cărbunelui. În anul 1919 funcționau următoarele șase puțuri: „Regele Ferdinand”, nr. II („Gustav”), nr. III („Fridrich”), nr. IV („Colovrat”), „Ponor” și „Kübek”. Din cauza nerentabilității, în mai 1923 a fost sistată activitatea la puțul „Kübek”, iar în iulie 1926, la puțul „Ponor”, deși aici s-au investit sume considerabile în anii anteriori¹⁶. După înaintarea puțurilor la peste 600 m adîncime, prezența apei a îngreunat exploatarea. Ritmul extracției cărbunelui se poate desprinde din comparația nivelelor atinse de galeriile de exploatare în perioada 1. I. 1919—31. XII. 1928¹⁷.

¹⁰ I. I. Gârbacea, *Problema muncii la exploatările miniere și metalurgic de stat din Transilvania*, Editura Cartea Românească, 1924, p. 30.

¹¹ AST, fond cit., 8/1928, f. 8—10; zăcămintele carbonifere din Banat sînt prezentate în: *Industria și bogățiile naturale din Ardeal și Banat* (colectiv de autori), Cluj, 1927, harta dintre p. 48—49.

¹² AST, fond UCMR, dosar nr. 5/1921, fig. 6.

¹³ St. Burillanu, *op.cit.*, p. 9; *Buletinul UDR*, vol. 1, 1930, p. 31; Ion.

¹⁴ Enescu, Iuliu Enescu, *Ardealul Banatului, Crișana, Maramureșul din punct de vedere agricol, cultural și economic*, București, 1920, p. 168.

¹⁵ AST, fond UDR — Direcția minelor, dos. nr. 3/1928, f. 1.

¹⁶ *Ibidem*, f. 8—9.

¹⁷ *Ibidem*, f. 6.

¹⁸ *Ibidem*, f. 2 și dos. nr. 5/1924, f. 7—8.

Nr. crt.	Puțul	Adâncimea (m)		Situația
		1919	1928	
1.	Regele Ferdinand	644,40	723,67	în activitate
2.	Nr. II	573,32	635,92	„
3.	Nr. III	587,76	587,76	„
4.	Nr. IV	528,49	713,58	„
5.	Ponor	211,29	261,29	înecat 1926
6.	Kübek	610,42	—	înecat 1923

Din cele patru puțuri care se găseau în activitate în 1928, numai trei serveau extracției propriu-zise, puțul nr. III fiind folosit pentru aeraj. Datorită faptului că la puțul „Regele Ferdinand” (cel mai productiv) au avut loc mari surpări în anii 1926—1927 s-au făcut investiții deosebite a căror valoare s-a ridicat la 70.000.000 lei¹⁸. De asemenea, pentru înzestrarea galeriilor cu cărămizi beton, sistem Neubauer, s-a construit în anul 1924 o instalație specială cu o capacitate de 500 bucăți în 8 ore¹⁹. Tot în apropierea acestui puț a fost amenajat un siloz unde erau aduși cărbunii de la celelalte exploatări. Necesitățile de transport la suprafață erau deservite de 2 locomotive din care una cu benzină dezvoltând o putere de 26 CP și alta electrică de 10 CP²⁰. În subteran exploatarea era înzestrată încă din 1919 cu 4 locomotive a 22 CP, iar la puțurile III—IV se mai folosea tracțiunea animală și planurile înclinate²¹.

Dintre mașinile de extracție, cea de la puțul „Regele Ferdinand” se dovedea a fi mai puternică; un randament bun dădea și mașina electrică de extracție sistem „Koepe” montată în 1924 la puțul nr. IV.

Iluminatul în mină era asigurat de lămpile cu benzină sistem „Wolf”, iar din iulie 1928 s-au introdus în operațiunile de salvare lămpi electrice fabricate de firma „CEAG”²².

Creșterea nevoilor de cărbune i-a determinat pe magnații U.D.R. să înzestreze exploatările din Anina cu utilaje moderne, neglijând minele din Doman și Secul, a căror rezerve erau epuizate în cea mai mare parte. Pentru mărirea producției la exploatările din Anina s-au introdus 2 pompe centrifuge, cu o forță de 1200 CP pentru evacuarea apei, iar în 1926 s-a achiziționat un nou lot de 80 de ciocane pentru perforat, astfel că în iulie 1928 existau la cele 3 puțuri 140 ciocane de diferite tipuri: „Ingersoll”, „Flottman”, „Wittkowitz”, „Hauhinc”²³.

¹⁸ I. Păsărică, *Monografia Uzinelor de fier și Domeniile Reșița și frumusețea naturală a împrejurimilor*, București, 1935, p. 43.

¹⁹ AST, fond UDR — Direcția minelor, dos. nr. 3/1928, f. 6.

²⁰ *Ibidem*, f. 22.

²¹ *Ibidem*, f. 3.

²² *Ibidem*; *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, 1918—1928, (colectiv de autori), vol. I, Editura Cultura Națională, București, 1929, p. 459.

²³ AST, fond UDR — Direcția minelor, dos. nr. 3/1928, f. 21—26; cel mai bine utilat era puțul „Regele Ferdinand”, unde se găseau: 5 pompe electrice, 13 pompe sistem „Worthington”, 7 vîrteje cu aer comprimat de tipul „Wolf”, „Ganz”, „Union”, „Munster”, 14

În urma înnoirilor tehnice și a intensificării muncii, activitatea minei din Anina s-a dovedit a fi foarte convenabilă pentru U.D.R., care a condiționat primirea salariilor de către muncitori în funcție de extracția unei cantități de cărbune între 2,8—4 quintale/schimb²⁴, obținând o cantitate însemnată de combustibil solid la un preț de cost avantajos²⁵ :

Anul	Producția (q)	Prețul de cost lei/q
1920	1.083.000	76,35
1921	1.085.000	78,00
1922	1.368.000	69,30
1924	1.700.000	82,14
1925	1.770.000	101,31
1926	1.810.000	101,63
1927	1.740.000	94,97
iulie 1928	1.041.000	99,85

Spre deosebire de Anina, la Doman și Secul între 1919—1928, nu s-a procedat la înnoirea utilajelor, minele funcționau doar cu 2 puțuri, unul de exploatare, iar celălalt doar pentru aeraj. Cărbunii de la Doman continuau să fie transportați prin galeria-tunel spre separația din Reșița, care a intrat în funcțiune la întreaga capacitate în 1923 cu un randament de 200 tone/8 ore. Huila extrasă la Secul din puțul Alfred, adînc de peste 603 m era dusă la spălătoria din Anina, de unde era transportată la cocserie. Epuizarea acestor mine (după o exploatare neîntreruptă pe parcursul a peste 130 ani) n-a avut ca urmare sistarea exploatărilor, deoarece patronii Reșiței, neefectuînd investiții realizau profituri frumoase, cu atît mai mult cu cît aici nu asigurau nici minimul de securitate al muncitorilor. Un exemplu revelator rezidă din faptul că prezența masivă a gazelor grizu în zonă, deși era bine cunoscută, pentru aeraj se utilizeau numai 3 ventilatoare, două la Doman și unul la Secul²⁶.

Intensitatea extracției și producția realizată era subordonată totalmente necesităților uzinei reșițene²⁷.

virteje remorchiere marca „Demag” și „Duplex”, 8 ventilatoare „Flottman”, 36 ventilatoare de producție proprie, 4 locomotive a 20 CP cu o posibilitate de deplasare pe 3000 m precum și 560 vagonete ; spre comparație oferim inventarul în subteran al celorlalte 3 puțuri : 2 pompe mari cu debit de 1 m³/min., respectiv 1,6 m³/min., la înălțimea de 635 m, 27 pompe mici, la 16 virteje de diferite tipuri, 33 ventilatoare, 1 mașină de găurit „Korfinan”, 1 mașină de răzuît „Eikhoff”, 4 locomotive cu o forță de 35 CP, acționînd pe o lungime de 4000 m, precum și 1000 vagonete.

²⁴ AST, fond UDR — Direcția minelor, dos. nr. 16/1925, f. 59.

²⁵ *Ibidem*, dos. nr. 8/1928, f. 13.

²⁶ *Ibidem*, dos. nr. 3/1928, f. 9—10, La Doman se fabrica pentru transport tracțiunea, animală.

²⁷ AST, fond UDR — Direcția minelor, dos. nr. 8/1928, f. 13 și 19; *Transilvania, Banatul ...*, p. 460; pentru carobiferă vezi: L. Bathory, *Evoluția industriei miniere din Banat între anii 1919—1920*, în *Banatica*, II Reșița, 1973, p. 279.

Anul	Prod. minei Doman	Preț de cost lei/q	Prod. minei Secul	Preț cost lei/q
1920	302.046	24,33	96.800	58,55
1921	343.333	31,37	97.950	93,01
1922	385.000	37,38	159.912	79,34
1923	381.000	51,83	145.900	141,14
1924	196.592	90,05	144.800	160,99
1925	280.600	84,81	183.800	134,24
1926	218.000	117,43	162.000	164,47
1927	343.870	92,85	161.500	198,93
iulie 1928	224.000	82,76	110.500	146,88

Prețul de cost al cărbunelui obținut la Secul se dovedește a fi cel mai ridicat, dar societatea avînd în vedere calitatea huilei din această mină a considerat exploatarea avantajoasă.

Chiar dacă la minele din imediata apropiere a Reșiței nu s-au făcut investiții de esență, avînd în vedere utilajul existent înainte de 1920 și transformările efectuate la Anina, putem conchide că exploatarea de cărbune ale U.D.R. se găseau la un nivel relativ înalt al înzestrării tehnice. În 1928 minele posedau:

— 4 mașini de extracție cu aburi, avînd o încărcătură de 7.800 kg și o forță motrică de 2300 CP;

— 3 mașini de extracție electrice avînd o încărcătură de 4.800 kg și o putere de 750 CP;

— în subteran 9 locomotive (1 electrică) cu o putere de 177 CP acționînd cu 2165 vagonete pe o lungime a liniilor de peste 13 km, la suprafață 5 locomotive (1 electrică) cu o forță de 99 CP²⁸.

Magnații complexului industrial din jurul Reșiței, s-au orientat spre valorificarea superioară a cărbunelui, sperînd ca prin scăderea importului să-și mărească posibilitatea de cîștig. Avantajele politicii protecționiste, consolidate prin tariful vamal din 1924 și 1927, a dat un nou impuls industriei siderurgice, care a ajuns să producă în 1929—220.000 tone față de numai 52.000 tone în 1923²⁹, astfel că cererile de cocs erau mari la Reșița, unde în anii 1923—1924 s-au folosit 35.350 tone respectiv 43.280 tone cocs metalurgic³⁰. O bună parte din această materie primă pentru furnale se obținea la Anina, unde din 1913 s-a mutat fabrica de cocs din Reșița. Pentru a obține un cocs cu un conținut redus de cenușă se proceda la spălarea mecanică în prealabil, apoi cărbunele spălat era condus spre cuptoarele de cocs, sistem „Gobiet”, cu dimensiunile de 7 × 1,7 ×

²⁸ AST, fond UDR — Direcția minelor, dos. nr. 8/1928, f. 8.

²⁹ Constantin Orghidan, *Uniunea industriilor metalurgice și miniere din România. Cinci-sprezece ani de existență și activitate 1923—1938* București, 1938, p. 27—28.

³⁰ Ștefan Chicoș, *op.cit.*, p. 22.

$\times 0,5 \text{ m}^{31}$. Producția n-a putut acoperi în totalitate consumul uzinelor metalurgice deși s-a menținut la un nivel ridicat³²:

1920	20.673,5 t	1924	38.173,8 t
1921	26.201 t	1925	39.410 t
1922	27.873,5 t	1926	40.330 t
1923	37.661,5 t	1927	37.277,2 t
		iulie 1928	25.085,5 t

Cocsul produs la Anina avea un conținut de 12% cenușă și o putere calorică între 6.700—7.200. Tot la fabrica de cocs și amoniac s-a înfiripat un început de industrie chimică, fabricându-se sulfat de amoniu (1 tonă la 24 ore), apă amoniacală (1,3 t la 24 ore), catran (66 t la 24 ore). Sulfatul de amoniu se vindea pe piața italiană, iar gudronul era solicitat de fabrica de distilare din Vasiova³³. Referitor la comercializarea cărbunelui „Direcția Minelor” nota că minele Anina, Doman și Secul nu produc pentru vânzare, dar cantități mici erau livrate la „Uzina de gaz din Timișoara” și „Distileria din Cîrșa”. Dezvoltarea uzinelor reșițene în perioada stabilizării vremelnice a capitalului a impus un consum sporit de cărbune care nu putea fi acoperit pe plan local. Din această cauză s-a apelat la Lupeni pentru obținerea necesarului de cărbune, mai apoi făcându-se cereri chiar în străinătate, astfel că prețul de cost al cocsului a crescut în septembrie 1928 de la 254,07 lei la 277,49 lei/q³⁴. Faptul se explică și prin mutațiile intervenite după 1926 în industria carboniferă, când produsele petroliere au început să aibă rolul principal în producerea de energie. Acest fenomen la care se adaugă și penuria financiară a determinat scăderea numărului întreprinderilor carbonifere în Banat, de la 12 în anul 1926, la 7 în anul 1928³⁵.

Activitatea furnalelor de la Reșița și Anina în primii ani de după război era determinată de producția minelor de fier din proprietatea U.D.R. Zăcămintul Ocna de Fier-Dognecea, avea rezerve de minereu de magnetită cu un procent de 40—65% fier estimate în 1925 la 3.425.000 tone, reprezentând aproape jumătate din rezerva probabilă a Banatului³⁶.

La Delinești exploatarea se efectua la suprafață, minereul având aici 5—20% fier și 26% mangan³⁷. În ceea ce privește exploatarea metalelor nobile în Banat, este de notat faptul că în urma epuizării minelor în exploatare statul a interzis efectuarea de noi deschideri miniere procedându-se în 1921 la suspendarea totală a extracției aurului în această regiune³⁸.

³¹ Ion Păsărică, *op. cit.*, p. 36.

³² AST, fond UDR, — Direcția minelor, dos. nr. 3/1928, f. 80.

³³ *Ibidem*, f. 12.

³⁴ *Ibidem*, dos. nr. 4/1928, f. 77.

³⁵ *Enciclopedia României*, vol. III, 1938, p. 689.

³⁶ Ștefan Chicoș, *op. cit.*, p. 9.

³⁷ Ion Păsărică, *op. cit.*, p. 38.

³⁸ *Buletinul statistic al României*, nr. 1/1923, p. 113.

Pe întreprinderi, în perioada 1920—1928, U.D.R. s-a situat pe locul al 2-lea în producția de minereu de fier din România, fapt exemplificat prin tabelul de mai jos :

Întreprinderi	1922	1923	1924
Minele de fier ale statului			
Hunedoara	44.754 t	49.751 t	52.280 t
U.D.R.	38.380 t	40.050 t	40.120 t
T.N.C.	8.578 t	7.170 t	8.162 t

Producția de minereu de fier, mică în raport cu cerințele societății U.D.R. se explică prin încercările patronatului de a utiliza cât mai mult fier vechi, precum și prin economisirea minereului indigen ale cărui rezerve raportate la producția din 1924 ar fi ajuns numai pentru 49 ani⁴⁰. Astfel la Reșița în 1926, s-au folosit 32.214,1 t minereuri de fier indigene, 42.019 t minereu din import și 18.423,2 t fier vechi⁴¹.

Pentru a obține minereu la un preț de cost cât mai mic U.D.R. a căutat să înzestreze minele cu aparatură modernă. În cele 2 mine aflate în exploatare „Reichenstein” și „Marcus”, unde în afară de minereul de fier se extrăgea cupru, plumb, zinc, au fost introduse 11 perforatoare electrice alimentate cu curent de la uzina din Bocșa⁴². În subteran minele de fier erau deservite de 2 locomotive cu benzină cu o putere de 26 CP, acționind 300 vagonete pe o distanță de 3000 m⁴³. Minereul adăpostit în silozuri era transportat cu ajutorul a 3 locomotive cu benzină pînă la gara din Ocna de Fier, de unde ajungea la Bocșa pe linie cu ecartament îngust, iar de aici era adus la Reșița.

Contribuția exploatării Ocna de Fier-Dognecea la aprovizionarea Reșiței și Aninei între 1920—1928 a fost următoarea⁴⁴ :

Anul	Producția minei-Ocna de Fier-Dognecea (q)	Preț cost lei/q
1920	432.020	22,96
1921	430.251	30,90
1922	383.802	38,55
1923	400.500	51,49
1924	401.200	68,27
1925	417.400	70,79
1926	412.800	75,52
1927	310.100	84,45
iulie 1928	144.200	81,86

³⁹ Ștefan Chicoș, *op.cit.*, p. 15.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 37—38.

⁴¹ AST, fond UDR — Direcția minelor, dos. nr. 21/1926, f. 8.

⁴² *Ibidem*, dos. nr. 3/1928, f. 11.

⁴³ *Ibidem*, dos. nr. 8/1928, f. 10.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 27 ; rapoarte anuale despre producția minereului de fier sint date în dos. nr. 6/1922, f. 4 ; dos. nr. 6/1923, f. 1 ; dos. nr. 5/1924, f. 3.

La Delinești manganul se obținea la un preț de cost convenabil, dar U.D.R.-ul nu a intensificat exploatarea, astfel că cea mai mare producție a fost în 1925 când s-a cifrat la 6.194 t. De fapt mina a fost închisă la 1 decembrie 1927, fiind redeschisă la 1 iunie 1928 cu un efectiv redus, reprezentând aproximativ 14% din numărul muncitorilor înregistrați în 1924⁴⁶.

Energia necesară minelor carbonifere și de fier era livrată de centralele electrice din Anina, Brazova și Bocșa. Centrala termoelectrică din Anina era înzestrată în 1922 cu 4 mașini alternative de câte 1000 CP și 2 turbine cu abur dezvoltând 41.801 Kw⁴⁶. Lucrările pentru transformarea acestei centrale și mărirea capacității sale, se impuneau o dată cu creșterea cerului de consumatori, astfel că în 1927 a început o amplă acțiune pentru noi amenajări care s-au încheiat la 31 august 1928⁴⁸. Transformările au fost proiectate în funcție de materiile prime inutilizabile în întreprinderile metalurgice: praf de cocs, ardesie carboniferă, praf de cărbune de lemn. Încercându-se mărirea puterii calorice a acestui combustibil s-a procedat la amestecarea cu cărbune mărunț. Pentru valorificarea superioară a deșeurilor s-a elaborat un complex de lucrări care prevedeau instalație de pulverizat, cazane noi, un grup turboalternator etc. De remarcat este faptul că o mare parte din accesoriile centralei au fost construite în uzinele din Reșița și Anina; numai instalația de pulverizat cărbuni utiliza 25 motoare electrice sistem „Reșița”, un motor sistem „Ganz” și 4 motoare sistem „A E G”⁴⁸. Dintre cele 3 mașini generatoare cea mai puternică a fost livrată de firma „Vickers Metropolitan Co” și dezvoltă 10.200 CP la 3000 rotații/minut⁴⁹. Energia produsă în 1928 se cifra la 23.291.410. Kw/h, la un preț de 2,66 lei/Kwh⁵⁰.

Centrala din Anina deservea cu energie electrică necesitățile locale iar parțial alimenta și capacitățile industriale din Reșița.

Centralele din Brazova și Bocșa de mai mică capacitate furnizau curent electric pentru minele de la Secul și Ocna de Fier, având angajați în perioada 1920—1928, 6 respectiv 10—13 muncitori⁵¹.

În intervalul 1920—1928, deși producția minelor aflate în proprietatea U.D.R. nu s-a caracterizat prin cifre spectaculoase aceste mine exploatare de secole, au contribuit din plin la creșterea potențialului economic al complexului industrial din Banat. Avantajele mari pe care „Uzinele de fier și Domeniile Reșița” le ofereau capitaliștilor i-a determinat ca succesiv în 27 martie 1924 și 10 martie 1926, să-și sporească capitalul de la 185 milioane la 250 milioane⁵², respectiv 750 milioane lei⁵³. Profitu-

⁴⁶ *Ibidem*, dos. nr. 5/1924, f. 3; dos. nr. 8/1928, f. 22.

⁴⁸ *Ibidem*, dos. nr. 1/1928, f. 446; *Buletinul UDR*, vol. I, nr. 2/1930, p. 80.

⁴⁷ *Transilvania, Banatul* ..., p. 461.

⁴⁸ AST, fond UDR — Direcția minelor, dos. nr. 3/1928, f. 45—47.

⁴⁹ *Buletinul UDR*, vol. I, nr. 2/1930, p. 92.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 98; AST, fond UDR — Direcția minelor, dos. nr. 8/1928, f. 8.

⁵¹ AST, fond UDR — Direcția minelor, dos. 8/1928, f. 42—25.

⁵² „Societatea de mine”, din 18 mai 1924.

⁵³ *200 de ani de construcții* ..., p. 97.

rile declarate erau extrem de mari, rata medie a profitului în perioada 1920—1926, fiind de 36,1%⁵⁴.

În acest context este de înțeles de ce patronii U.D.R. căutau să-și permanentizeze și să-și extindă proprietățile miniere în Banat. Într-o sentință parțială, la 23 iulie 1928, Tribunalul din Lugoj a dat câștig de cauză capitaliștilor de la U.D.R., care au ajuns să stăpânească 254 de cîmpuri miniere situate pe teritoriul comunelor Reșița, Bocșa-Montană, Apadia, Carașova, Cărbunari, Ciclova-Montană, Clocotici, Cuptoare-Secul, Delinești, Dognecea, Doman, Moldova-Nouă, Lupac, Ocna de Fier, Ohabia, Oravița, Sasca, Anina, Știnăpări și Tîrnova⁵⁵.

Începînd cu anul 1928, pericolul epuizării rezervelor cunoscute se profila cu mai multă pregnanță, mai ales la minele din Dognecea și Ocna de Fier, determinînd conducerea U.D.R., să apeleze în proporție de aproximativ 50% la import, pentru satisfacerea necesităților furnalelor.

Cu toate acestea, dispunînd de un capital puternic și rezerve apreciable de materii prime (cărbonele fiind estimat de prof. C. Mrazec în 1926 la 25.800.000⁵⁶ U.D.R. a desfășurat un vast proces de reutilare a minelor, mărind considerabil productivitatea muncii. Exploatarea minelor bănățene, a facilitat procesul de producție al uzinelor reșițene care și-au pus amprenta asupra întregii dezvoltări economice a țării, declanșînd mutații pozitive în domeniul valorificării resurselor carbonifere și a minereurilor feroase.

Închiderea unor mine nerentabile, reducerea personalului, folosirea capacităților tehnice la o cotă ridicată de funcționare, sînt factori care au contribuit din plin la creșterea profiturilor chiar dacă resursele existente în zonă n-au reușit să acopere nevoile uzinelor reșițene.

Prin noua tehnologie, se urmărea obținerea unor rezultate bune pe termen lung, dar revirimentul economic dintre 1922—1928, s-a dovedit a fi un fenomen temporar pentru întreaga lume capitalistă.

Patronii U.D.R. asigurîndu-și sprijinul cercurilor politice au îngăduit concurența străină, iar pe plan intern au intensificat oprimarea tuturor organizațiilor muncitorești, angajate în lupta pentru limitarea gradului de exploatare, în condițiile în care simptomele crizei economice deveneau tot mai frecvente și pe meleagurile bănățene.

Concentrarea proletariatului, greutățile generate de criză pentru miile de lucrători din sudul Banatului industrial, radicalizarea maselor de muncitori în lupta cu cercurile dominante au avut drept urmare maturizarea clasei muncitoare, materializată prin crearea Comitetului regional al P.C.R., în primăvara anului 1933.

GHEORGHE RUJA

⁵⁴ *Ibidem*, p. 116; calculul este întocmit după ratele anuale ale profitului.

⁵⁵ AST, fond UCMR, dos. nr. 17/1926—1930, f. 2.

⁵⁶ Enciclopedia României, vol. III, 1938, p. 615 și 684.

DIE BERGWERKE DER GESELLSCHAFT „EISENWERKE UND DOMÄNEN REȘIȚA“
(1920 – 1928)

(Z u s a m m e n f a s s u n g)

In der wirtschaftlichen Entwicklung Rumäniens in der Zeit zwischen beiden Weltkriegen hielt das Industrie-Komplex von Reșița eine erstrangige Rolle ein. Die Kohlen- und Eisenerzbergwerke, die die Werke mit Rohstoff versorgten, kannten einen Aufschwung in dieser Zeitspanne der relativen Stabilität des Kapitalismus. Die Reșița-er Magnaten investierten bedeutende Summen in die Kohlenbergwerke von Anina und in die Eisenerzbergwerke von Dognecea-Ocna de Fier, mit dem Endzweck durch Hebung der Arbeitsproduktivität neue Profite zu erzielen. Das Schließen einiger unrentablen Gruben, die Herabsetzung des Personales, die Einführung der modernsten Technik trugen zur Vergrößerung der Benefizsummen bei, selbst wenn die Vorräte aus dem Gebiet nicht hinreichend waren um den Rohstoffbedarf decken zu können.

Zwischen den Jahren 1920–1928 stieg die Produktion der Banater Bergwerke, was die Steigerung der Produktivität der Werke in Reșița und seiner Umgebung zur Folge hatte und dadurch übten diese einen bedeutenden Einfluß auf die wirtschaftlich-industrielle Entwicklung im ganzen Land aus. Nach dieser Zeitspanne, Ende 1928 wurden die Anzeichen der ökonomischen Krise auch im Süden des Banats, und seiner Industrie, bemerkbar.

GREVE ȘI REVENDICĂRI ALE MUNCITORILOR DE LA SOCIETATEA „UZINELE DE FIER ȘI DOMENIILE REȘITA” ÎN ANUL 1929

Mișcarea muncitorească din România a înregistrat în anul 1929 un salt calitativ pe calea maturizării și radicalizării, adoptînd o atitudine revoluționară în lupta pentru satisfacerea revendicărilor economice și politice ale proletariatului. Luptele desfășurate în acel an au constituit replica clasei muncitoare la încercările patronilor de a înăspri exploatarea salariaților în condițiile cînd primele semne ale crizei economice au provocat greutăți și perturbări chiar și în activitatea celor mai puternice întreprinderi capitaliste. „În perioada crizei economice acțiunile muncitorești își sporesc forța și combativitatea, cuprind noi categorii ale proletariatului, îmbină tot mai mult revendicările economice cu obiectivele politice. Documentele oficiale ale vremii arată că în 1929 numărul conflictelor de muncă s-a ridicat la 317 cuprinzînd peste 105.000 persoane. Prima mare bătălie de clasă din șirul luptelor sociale din această perioadă o constituie luptele minerilor de la Lupeni din anul 1929. Participă, de asemenea, la acțiuni greviste de mare amploare metalurgiștii din București, Arad, Reșița, Brașov. ...”¹.

O trăsătură caracteristică a luptelor desfășurate începînd cu anul 1929 o constituie deci activizarea și radicalizarea celor mai puternice și mai bine organizate detașamente ale clasei muncitoare din România, între care un rol de seamă jucau muncitorii mineri și metalurgiști. Concentrați în număr mare în zonele industriale de importanță vitală pentru economia națională, avînd experiența unor vechi tradiții de luptă, dispunînd de o dîrzenie și capacitate de luptă remarcabile, robii cărbunelui și oțelului s-au aflat în avanscena confruntărilor de clasă dintre proletariat și burghezie.

Un număr considerabil de muncitori mineri și metalurgiști trudeau în uzinele și minele de la Reșița, Bocșa, Anina, Doman, Secul, Ocna de fier și Dognecea ale societății Uzinele de Fier și Domeniile Reșița (U.D.R.).

¹ Nicolae Ceaușescu, *P.C.R. — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, București, Ed. politică, 1966, p. 35 – 36.

La aceștia se adăugau un însemnat număr de muncitori forestieri și constructori. În anii 1927—1928 erau angajați în slujba societății U.D.R. cca 16.500 lucrători². Dar, începînd cu anul 1928, conducerea societății U.D.R. a trecut la introducerea unor metode de raționalizare capitalistă a muncii, bazate mai mult pe intensificarea efortului decît pe introducerea tehnicii noi. Aceasta a dus la concedierea în număr mare a muncitorilor reșițeni.

Presa muncitorească, în special gazetele de breaslă ale muncitorilor metalurgiști, căutau să atragă atenția opiniei publice asupra situației grele a metalurgiștilor concediați. Gazeta „Ferarul”, organ oficial al Uniunii Unitare a Muncitorilor Chimști, Metalurgiști și Petroliști din România, sublinia: „Concedierile, oprirea unor uzine întregi și tendințele de prelungire a timpului de muncă i-au lovit în primul rînd pe muncitorii metalurgiști. Înrautățirea situației din fiecare întreprindere primejduia existența a numeroși muncitori fierari. La Reșița și pe întregul domeniu al U.D.R., în Valea Jiului, în valea Prahovei muncitorii metalurgiști au rămas șomeri cu miile și în numeroase cazuri chiar și fără adăpost”³. Relevînd aceleași stări de fapt, gazeta „Metalurgistul”, foaia oficială a Uniunii Muncitorilor în Fer, Metal și Chimică din România, sublinia că „din zi în zi lipsa de lucru se simte tot mai mult în întreaga țară, dar mai ales este simțită în industria fierului. Situația e mai gravă decît oriunde în Ardeal și Banat unde numărul șomerilor este de mai multe mii. Uzinele Reșița au concediat în timpul din urmă 500 de muncitori și dacă nu s-ar fi luat măsuri urgente, U.D.R. era pe cale de a concedia alți 1.000 de inși. Uzinele U.D.R., care sînt cea mai mare fabrică metalurgică din țară, lucrează de luni de zile în proporții reduse ...”⁴.

Datorită acestei situații, pînă în anul 1929 numărul total al muncitorilor angajați la U.D.R. a scăzut cu cca 1.000 de persoane, ajungînd la 15.536⁵. Numărul metalurgiștilor de la Reșița a descrescut în curs de un an de la 7.200 la 5.300. Nu numai muncitorii metalurgiști, dar și minerii aflați în serviciul U.D.R. au avut de suferit în egală măsură de pe urma politicii de concediere: între 1927 și 1929 numărul muncitorilor de la secția minieră a U.D.R. a descrescut de la 4.323 la 3.599⁶. Deosebit de critică era situația minerilor la minele de la Ocna de Fier și Dognecea unde minereul fiind pe sfîrșite, societatea reducea tot mai mult exploatarea și concedia muncitorii, sau îi transfera la minele din Doman, care erau prea departe de domiciliul lor⁷.

Șomajul a devenit în acest fel un fenomen foarte răspîndit în zona industrială a Reșiței, numărul celor fără de lucru ridicîndu-se în cursul

² Arh. St. București, fond U.D.R., Dări de seamă ale Consiliului de administrație pe 1927—1928.

³ „Ferarul” (București), V, nr. 5—9, 28 sept. 1928.

⁴ „Metalurgistul” (Cluj) IX, nr. 1 din 1 ianuarie 1928.

⁵ Arh. St. București, fond U.D.R., Dare de seamă a Consiliului de administrație pe 1929.

⁶ Petru V. Dimian, *Industria siderurgică de laminate din România (1924—1933)*, Deva, 1935, p. 199.

⁷ „Minerul” (Cluj), X, nr. 3—4 din 1 mai 1928.

anului 1929 la 2.046 persoane⁸. În comparație cu situația gravă a șomerilor, măsurile luate pentru ajutorarea lor au fost cu totul insuficiente. Pentru ajutorarea șomerilor din Reșița și împrejurimi administratorul delegat al societății U.D.R. a donat suma de 500.000 lei, iar primăriile din Reșița și Anina au contribuit cu câte 100.000 lei. Ministerul Muncii a pus la dispoziție o sumă de 1.000.000 lei, tot pentru ajutorarea acestora.

Aceste măsuri erau însă doar paleative, care nu asigurau o bază de existență sigură celor lipsiți de lucru. Comuniștii, muncitorii organizați în sindicatele revoluționare cereau aplicarea unor măsuri care să salveze miile de șomeri de la pieire, iar nu donații ocazionale. „Viața Muncitoare”, organul uniunilor sindicale unitare din România, vorbind despre problema ajutorării celor lipsiți de muncă, sublinia că „muncitorii șomeri nu cer ajutor în felul acesta, ei cer legiferarea ajutorării șomerilor de către stat, comună și patron; iar ajutorarea să se facă cu controlul efectiv al comitetelor de șomeri și al sindicatelor. Ei cer scutirea de impozite pentru toți muncitorii șomeri, asigurarea existenței lor și a familiilor, locuințe spre a se adăposti, spre a nu muri de frig pe stradă”⁹. De asemenea, Congresul din septembrie 1929 al Uniunii Muncitorilor în Fer, Metal și Chimică, la care erau afiliate și sindicatele muncitorilor metalurgiști de la U.D.R., printr-o rezoluție specială a cerut asigurarea minimului de existență și asigurarea contra șomajului¹⁰. De altfel, în cursul anului 1929 această Uniune a acordat ajutoare de șomaj în sumă de 778.570 lei¹¹. Din această sumă sindicatului de la Reșița i-a revenit 420.212 lei, iar celui de la Anina 55.545 lei. Sindicatele miniere de la U.D.R. au dat și ele drept ajutor de lipsă de lucru 12.190 lei.

Pe lângă amenințarea șomajului, numeroase alte neajunsuri de ordin social-economic au contribuit la alimentarea nemulțumirilor ce frământau masa muncitorilor de la U.D.R. În primul rând, indicele creșterii salariilor continua să nu țină pasul cu creșterea prețurilor. În pofida stabilizării monetare din anul 1929, decalajul acumulat începînd cu anul 1914 timp de un deceniu și jumătate între nivelul salariilor și cel al prețului bunurilor de consum s-a menținut. De altfel, între evoluția salariilor și creșterea șomajului era o strînsă legătură: patronii angajau în locul muncitorilor concediați alții, care, siliți de împrejurări, își vindeau forța de muncă mai ieftin. Iată ce constată în legătură cu aceste fenomene Inspectoratul Muncii din Timișoara: „...deodată cu stabilizarea leului, prețurile de primă necesitate, hrana și îmbrăcăminte au rămas aceleași. De asemenea, nici salariile nu s-au mai urcat decît în cazuri rare și în mică măsură și numai pe cale de contracte colective. Dacă în unele întreprinderi prin această formă s-a ajuns la o oarecare majorare de salarii, alte întreprinderi, forțate de împrejurări, n-au scăpat ocazia de a-și ieftini producția. Sistemul cel mai uzitat a fost înlocuirea muncitorilor prea scumpi, cu alții mai ieftini. La aceasta

⁸ „Inspekția muncii în 1928 și 1929”, Vol. II, p. 571.

⁹ „Viața Muncitoare” (București), VI, nr. 4, din 27 ian. 1929.

¹⁰ „Metalurgistul”, X, nr. 10, din 1 oct. 1929.

¹¹ Idem, XI, nr. 6, din 1 iulie 1930.

au fost ajutați de faptul că pe piață se ofereau brațe de muncă mai multe decât era nevoie și implicit mai ieftine¹².

Pentru a avea mînă liberă în relațiile cu muncitorii, patronii de la U.D.R. au refuzat să mai încheie contracte colective cu metalurgiștii de la Reșița după marea grevă din anul 1926. Ei s-au opus categoric sistemului contractelor colective argumentînd că „contractul colectiv este preludiul celulelor comuniste, este separarea pe interese de clasă, de o parte a muncitorilor și de alta a patronilor”¹³. Contractul a fost înlocuit printr-un regulament de muncă, care, deși recunoștea unele din drepturile cîștigate ale muncitorilor, nu oferea garanții legale față de abuzurile societății. La începutul anului 1928 Direcțiunea a încercat să extindă parțial acest sistem și asupra muncitorilor mineri, dar conferința regională a minerilor de la U.D.R. s-au opus.

De altfel, conducătorii societății U.D.R. și-au făcut un obicei din a nu respecta prevederile contractului colectiv, îndeosebi cele referitoare la mărirea salariilor și plata orelor suplimentare. Deși în general la întreprinderile metalurgice și miniere ale Reșiței se respecta ziua de muncă de 8 ore, de multe ori minerii cereau ei înșiși să lucreze suplimentar, îndeosebi aceia care aveau familii numeroase și nu le era suficient cîștigul din orele normale de lucru. Aceste ore se plăteau însă numai cu salariul obișnuit, deși conform contractului colectiv ele ar fi trebuit plătite cu un spor de 25–60%. Discriminarea femeilor la salarizare aducea de asemenea venituri suplimentare patronilor. Munca lor fiind considerată ca „ajutătoare”, era plătită cu 25–30% mai puțin ca a bărbaților¹⁴.

Minerii societății U.D.R. munceau în condiții deosebit de dificile, la o adîncime de 700–800 m, la temperatură înaltă și umezeală, cea ce le șubrezea sănătatea și îi expunea accidentelor. Cu toate acestea patronii nu acordau nici o remunerație muncitorilor pentru cazuri de boală sau accident, nici chiar după apariția Legii contractelor de muncă. Muncitorii bolnavi și accidentați își primeau ajutorul de la Casele cercuale, fără ca patronul să se intereseze de soarta lor¹⁵. De altfel, sistemul de asigurări sociale, felul în care erau fixate și încasate cotizațiile și îndeosebi modul în care erau administrate fondurile Casei de asigurări sociale constituiau o sursă constantă de nemulțumiri pentru muncitorii de la U.D.R.

În condițiile urcării neîncetate a prețurilor magazinele de alimente și îmbrăcăminte ale societății, care ofereau muncitorilor articole de primă necesitate la prețuri moderate, reprezentau o anumită protecție a stării materiale a muncitorilor împotriva avatarurilor inflației¹⁶. Dar, în anii 1928–1929, aceste magazine au fost arendate unor comercianți particulari care au urcat prețurile, deși contractele colective prevedeau, dimpotrivă, scăderea acestora.

¹² „Inspekția muncii în 1928 și 1929”, Vol. II, p. 563.

¹³ Arh. St. București, fond U.D.R., dos. 13/1921, f. 244, 254.

¹⁴ „Inspekția muncii în 1928 și 1929”, Vol. II, p. 290–291, 556.

¹⁵ Ibidem, p. 563.

¹⁶ Arh. St. București, fond U.D.R., dos. 2/1929 și 151/1929.

Față de înrăutățirea condițiilor de trai în preajma crizei, față de tendințele patronilor de la U.D.R. de a rezolva greutățile economice în dauna salariaților, muncitorii aveau o singură armă: organizarea și lupta îndârjită pentru drepturi. În acest domeniu ei dispuneau de o experiență de decenii, de o conștiință de clasă și un spirit de solidaritate muncitorească foarte dezvoltate. Datorită acestui fapt, organizațiile lor sindicale au supraviețuit tuturor persecuțiilor autorităților și uneltirilor patronilor, care căutau să-i dezbine pe muncitori. „Dacă din toate punctele de vedere muncitorimea are azi o situație extrem de grea, aceasta se datorește în cea mai mare parte faptului că deși există în România o lege care consfințește dreptul de sindicalizare totuși clasa muncitoare a fost împiedicată chiar de la apariția acelei legi — prin toate mijloacele, unele de o brutalitate neînchipuită — de a se organiza și de a apăra drepturile și interesele sale. De la ultimul agent de poliție sau jandarm, pînă la înaltul funcționar administrativ, toți s-au întrecut în a pune piedici organizării și libertății de manifestare pe terenul acțiunii sindicale”¹⁷.

În ciuda acestui fapt, sindicatele muncitorilor mineri și metalurgiști continuau să joace un rol important în relațiile dintre muncitori și patronii de la U.D.R. În anii 1928—1929 autoritatea și forța sindicatelor care cuprindeau muncitorii de la U.D.R. au crescut, în pofida piedicilor puse de autorități. Guvernul național-țărănesc a ridicat starea de asediu la sfîrșitul anului 1928 ceea ce a ușurat într-o anumită măsură activitatea organizatorică a sindicatelor. Astfel, numărul membrilor de sindicat care activau în întreprinderile de la U.D.R. a crescut în ansamblu, deși concedierile afectau în mod serios efectivele organizațiilor muncitorești. S-au consolidat îndeosebi sindicatele din Reșița și Anina unde erau concentrate cele mai puternice contingente ale angajaților societății U.D.R. Forța lor de mobilizare a fost consemnată și de Inspectoratul Muncii din Timișoara care remarca faptul că „mai active sînt sindicatele social-democrate miniere și metalurgiste din Reșița și Anina, care au avut o influență pronunțată în soluționarea conflictelor de muncă”¹⁸.

Datorită solidarității și dîrzeniei de care au dat dovadă, la tratativele purtate pentru reînnoirea contractului colectiv în cursul lunii mai, 1928, minierii de la Anina, Doman, Secul, Dognecea și Ocna de Fier au reușit să obțină mărirea salariilor cu 6% pentru muncitorii din subteran și cu 3% pentru cei de la suprafață, în ciuda intenției inițiale a patronilor de a scădea salariile¹⁹. Noul contract colectiv urma să fie valabil pînă la data de 1 mai 1929.

Patronii au continuat însă politica lor obișnuită de nerespectare a contractelor colective și de concedieri în masă, ceea ce a provocat nemulțumiri tot mai mari printre muncitori, care, la chemarea organizațiilor muncitorești, și-au intensificat lupta împotriva exploatării capitaliste. Comuniștii, deși luptau în ilegalitate, reușeau să găsească totuși mijloacele

¹⁷ *Mișcarea sindicală în România în anii 1926—1930*, București, (1931), p. 27—28.

¹⁸ „Inspekția muncii în 1928 și 1929”, Vol. II, p. 578—579.

¹⁹ „Minerul”, X, nr. 5—7 din 30 iunie 1928.

cele mai potrivite pentru a se face auziți de mase. Astfel, în cursul anului 1928 ei au profitat de propaganda antiliberală a partidului național-țărănesc, intenționând să țină în centrele muncitorești din județul Caraș-Severin adunări în vederea combaterii șomajului și îmbunătățirea condițiilor de muncă²⁰. Creșterea combativității revoluționare a muncitorimii a dus la intensificarea luptei de clasă a minerilor și metalurgiștilor, îndeosebi la sfârșitul anului 1928 și începutul anului 1929²¹.

Muncitorii de la U.D.R. au făcut dovada spiritului de luptă și a solidarității de clasă de care erau animați chiar de la începutul anului 1929. Îndirjirea minerilor a fost provocată de neachitarea salariilor pe decembrie 1928, neacordarea sporului de salar de 3% prevăzut în contract pentru toți muncitorii de la suprafață, amenzile nedrepte, nemulțumirile față de modul de aprovizionare a magazinelor, concedierile repetate²². Față de aceste abuzuri, minerii, bine organizați, nu au vrut „să suporte în tăcere confiscarea drepturilor lor cîștigate” și au intervenit la Direcțiunea Minelor prin bărbații lor de încredere²³, dar aceasta, în loc să trateze, i-a îndrumat pe reprezentanții muncitorilor tocmai la București, pentru a lua legătura cu guvernul.

Atitudinea jignitoare și nepăsătoare a Direcțiunii Minelor i-a revoltat pe muncitori, astfel încît în dimineața zilei de 7 ianuarie 1929, 1.300 de lucrători de la minele „Ferdinand” și „Terezia” precum și de la moara de nisip și cariera de piatră au părăsit lucrul. În aceeași zi după amiază, greva s-a extins și la mina „Gustav” la care lucrau 700 de muncitori²⁴. Izbucnirea neașteptată și extinderea rapidă a grevei, precum și participarea unanimă și solidaritatea de care au dat dovadă muncitorimea i-a surprins nepregătiți pe patroni, care nu au mai avut posibilitatea de a recurge la manevre.

În schimb, conducătorii societății, temîndu-se de extinderea grevei la toate uzinele U.D.R., au trecut la măsuri de intimidare, sperînd să frîngă spiritul combativ al muncitorilor. În acest scop au fost aduse la Anina două companii de infanterie, iar jandarmeria a fost întărită. De asemenea, la 8 ianuarie, Direcțiunea a anunțat conducerea sindicatului minier că îi consideră concediați pe toți greviștii, rezervîndu-și dreptul de a reprimi la muncă pe cine va voi. Direcțiunea a amenințat că va trece și la concedierea muncitorilor metalurgiști de la fabrica de șuruburi din Anina, precum și a altor salariați ai societății U.D.R. din acea localitate, dacă greva nu va înceta. Cu toate acestea, la 8 ianuarie reprezentanții societății au fost nevoiți a începe tratativele cu reprezentanții muncitorilor

²⁰ Cornel Gherga, *Forme ale luptei desfășurate de masele populare, conduse de către P.C.R., între anii 1924–1928 în jud. Caraș-Severin*, în *Banatica I*, p. 322.

²¹ A. Simion, *Mișcarea grevistă a muncitorilor din industria metalurgică în anii 1923–1928*, în *Acta M.N.* 1972, IX, p. 323–324; L. Báthory, *Acțiuni revendicative și greve ale minerilor din Banat între anii 1922–1929*, în *AIIC* 1973, XVI, p. 342–343.

²² Arh. St. București, fond U.D.R., dos. 141/1929, f. 1–2.

²³ „Arbeiter Zeitung” (Timișoara) XXXVII, nr. 7, din 9 ian. 1929.

²⁴ A. Simion, *Din luptele greviste ale muncitorilor mineri din România împotriva exploatarei capitaliste (1924–1929)*, în *Studii*, 1965, XVIII, nr. 4, p. 859.

în localul Secretariatului regional al Uniunii Muncitorilor Mineri. Din partea muncitorilor au participat la tratative Ioan Nemcsok, Petru Hărăguș, Mihai Buga, Ilie Gropșan, Nicolae Grădină, Ștefan Grecsik, Ion Klein, I. Iacob Covrig ș.a. Convorbirile s-au desfășurat în prezența lui Gh. Botez, șeful Inspectoratului muncii din Timișoara²⁵. În aceeași zi a sosit la Anina Eftimie Gherman, reprezentantul Uniunii Muncitorilor Mineri din România, care a luat imediat contact cu comitetul sindical și cu bărbații de încredere ai muncitorilor.

În această atmosferă încordată, muncitorimea de la Anina a organizat la 9 ianuarie o impresionantă adunare, cu participarea a 3000 de persoane, prezidată de minerul Ioan Nemcsok, vechi militant sindical. La adunare a participat și Eftimie Gherman, care a propus reluarea lucrului, considerînd greva ca „fiind inoportună”, urmînd ca neînțelegerile să fie aplanate prin tratative directe cu Direcțiunea²⁶. În aceeași zi au început tratative la sediul societății, sub președinția inspectorului muncii. Eftimie Gherman a expus nemulțumirile muncitorilor. Reprezentantul societății a fost nevoit să admită justetea celor expuse și să promită că se vor lua măsuri pentru remedierea situației: ieftinirea prețurilor la magazia de alimente pînă la 10% sub nivelul prețurilor din Timișoara, recalcularea acordurilor greșit stabilite, mărirea salariilor a cca 600 de muncitori cu 3—15 lei pe zi. Muncitorii au mai propus ca sumele provenite din amenzi și din încasările magaziei de alimente să fie destinate ajutorării muncitorilor nevoiași și inapți de muncă²⁷.

Greva de la Anina a dat prilejul exprimării solidarității de clasă a muncitorilor față de confrății lor aflați în luptă. Minerii s-au bucurat de sprijinul moral hotărît al celorlalți muncitori de la U.D.R., iar minerii de la Doman au declarat la 9 ianuarie o grevă de solidaritate, care a încetat numai după ce au aflat că la Anina minerii au obținut cîștig de cauză și au reluat lucrul.

Sindicatelor unitare și-au declarat solidaritatea cu greviștii, condamînd guvernul care „s-a declarat fățiș de partea societăților miniere, trimițînd armata să „mențină liniștea”. Ziarul „Viața Muncitoare” a anunțat că „muncitorii organizați în sindicatelor unitare, vor sprijini materialicește pe greviștii de la Anina. S-a început strîngerea de fonduri pentru ajutorarea greviștilor”²⁸.

Greva de la Anina s-a încheiat prin victoria muncitorilor, avînd ca rezultat reglementarea celor mai arzătoare probleme ale minerilor. A urmat apoi examinarea plîngerilor celorlalți muncitori mineri de la U.D.R. La 12 ianuarie au avut loc tratative pentru satisfacerea unor revendicări ale minerilor de la Doman, în cursul cărora s-a decis revizuirea acordurilor, plata unor adausuri la salariu pentru muncitorii de la suprafață, atunci cînd lucrează în mină, sau cînd prestează schimburi duminica, repararea locuin-

²⁵ Arh. St. București, fond U.D.R., dos. 141/1929, f. 1.

²⁶ „Minerul” nr. 2 din 28 febr. 1929.

²⁷ Arh. St. București, fond U.D.R., dos. 141/1929 f. 4—5.

²⁸ „Viața Muncitoare” nr. 2 din 13 ian. 1929.

țelor muncitorești, instalarea luminii electrice și îmbunătățirea asistenței sanitare. Ultimele tratative s-au ținut la 15 ianuarie cu muncitorii de la puțul „Decebal” din Secul. În urma cererii muncitorilor, 5 mineri concediați au fost reprimiți la lucru. De asemenea, ei au mai obținut reducerea prețurilor la magazinele de alimente ale societății, calcularea corectă și plata uniformă a acordurilor, repararea locuințelor muncitorești. Astfel, grevele de la Anina și Doman s-au terminat cu o victorie remarcabilă a muncitorilor mineri.

Succesul grevei de la Anina a demonstrat convingător puterea muncitorimii organizate. Aceasta a încurajat și pe lucrătorii altor întreprinderi să se constituie în sindicate. Muncitorii de la distileria de lemne din Reșița au hotărît să pășească și ei pe calea luptei organizate pentru a obține îmbunătățirea condițiilor de muncă și salarizare. În decembrie 1928 — ianuarie 1929 toți cei 150 de lucrători de la distileria de lemne și-au constituit propria lor organizație sindicală și au înaintat direcțiunii U.D.R. și Inspectoratului muncii un memoriu prin care cereau introducerea timpului de muncă de 8 ore și reglementarea salariilor²⁹. Exemplul lor a fost urmat și de muncitorii forestieri de la Văliug care au hotărît și ei să se organizeze.

Muncitorii de la U.D.R. au participat și la încercările de organizare ale proletariatului metalurgist pe plan internațional, îndeosebi din Europa Centrală. Acest lucru a devenit necesar în urma înființării unui cartel al fierului care reglementa condițiile de producție și vânzare a produselor metalurgice în țările Europei Centrale. Constituirea organizației internaționale a patronilor a făcut necesară și concertarea și coordonarea acțiunilor muncitorești ale metalurgiștilor pe plan internațional. În acest scop a fost convocată la Brno (Cehoslovacia) Conferința muncitorilor din industria grea din Europa Centrală pentru zilele de 2—3 martie 1929, la care au participat muncitori din Austria, Cehoslovacia, Ungaria, Polonia, România și Iugoslavia. Muncitorii reșițeni au fost reprezentați la această consfătuire prin Peter Rohm, care a luat cuvîntul în cadrul dezbaterilor. În expunerea sa, el a descris situația muncitorimii române în general și a celei ocupate în industria grea în special. Conferința a adresat un „Apel către toți muncitorii ocupați în industria grea din România, Austria Cehoslovacia, Iugoslavia, Polonia și Ungaria” în care se sublinia necesitatea rezistenței organizate și a solidarității internaționale a muncitorilor în fața ofensivei patronale: „în tot cazul în fața internaționalismului capitalist trebuie să ridicăm și noi forța Internaționalei muncitoare, compusă din Uniunile muncitorești ale diferitelor țări. Necesitatea intensificării capacității noastre de rezistență ne-o dictează de altfel însăși străduințele capitaliștilor industriei grele din țările noastre, care vor să ajungă prin reducerea salariilor, prin desființarea ocrotirilor sociale și prin lupta împotriva sindicatelor la beneficii cît mai grase, iar prin cartelul lor internațional la o însemuătate cît mai mare în viața economică și politică”³⁰.

²⁹ „Socialismul” (București), XXIII, nr. 1 din 1 ian. 1929.

³⁰ „Metalurgistul” nr. 4 din 1 aprilie 1929.

În condițiile creșterii spiritului combativ al muncitorimii din Reșița, sporea tot mai mult influența sindicatelor unitare, deși autoritățile căutau să-i abată de la activitatea revoluționară pe activiștii sindicali recurgînd alternativ atît la teroare, cît și la promisiuni și încercări de corupere³¹. Văzînd că influența crescîndă a sindicatelor unitare, care desfășurau o intensă propagandă comunistă, nu poate fi zădărnicită prin alte mijloace, Prefectura județului Caraș a dat dispoziție Siguranței și Poliției din Reșița să închidă sediul sindicatelor unitare din această localitate³².

Măsurile represive nu puteau însă împiedica procesul de organizare și radicalizare a maselor muncitorești, îndeosebi în condițiile în care condițiile de muncă și de trai tindeau să se înrăutățească. Printre factorii care agravau situația muncitorimii pe primul loc se afla în acel timp șomajul, care lua proporții tot mai mari. „Atîta vreme cît va exista societatea capitalistă cu întreg sistemul ei anarhic de producție și repartizare, problema șomajului nu se va putea rezolva în folosul muncitorimii, de aceea lupta șomerilor trebuie legată de lupta generală a clasei muncitoare pentru dărîmarea societății de azi și întronarea unei societăți a muncitorilor și țăranilor” — arăta gazeta „Viața Muncitoare”³³.

Șomajul tindea să ia proporții tot mai mari la Reșița. În februarie 1929 au fost concediați pe neașteptate 200 de muncitori de la fabrica de locomotive din cauză că Direcția Generală a CFR nu numai că nu a mai făcut comenzi noi, dar n-a preluat nici măcar cele 10 locomotive terminate³⁴. În legătură cu situația de la Reșița ziarul „Socialismul” nota că „în sînul muncitorimii de aici domnește o mare neliniște. Numărul șomerilor crește în fiecare zi. El este mărit și din cauza muncitorilor lipsiți de lucru din restul țării, care invadează Reșița, în speranța unui codru de pîine. Ei vin și cer ajutoare la sindicat...”³⁵.

Neliniștea muncitorimii de la Reșița și din întreaga țară se traducea prin lupte tot mai hotărîte împotriva exploatării capitaliste, căci proletariatul din România își dădea tot mai mult seama că racilele capitalismului nu pot fi vindecate decît prin întronarea unei noi orînduiri sociale. Rezoluția plenarei C.C. al P.C.R. din februarie 1929 arăta în acest sens că „lupta muncitorimii pentru salarii mai bune, pentru condiții mai bune de muncă, împotriva concedierilor, a amenzilor etc., capătă din ce în ce mai mult un caracter de luptă generală împotriva regimului brughezo-moșieresc”³⁶.

Lucrătorii de la U.D.R. și-au exprimat hotărîrea de a lupta împotriva ofensivei patronale în marea adunare muncitorească de la Reșița din 24 februarie 1929, la care vorbitorii i-au îndemnat pe muncitori să-și intensifi-

³¹ „Viața Muncitoare” nr. 13 din 31 martie 1929.

³² 200 de ani de construcție de mașini la Reșița 1771—1971 Vol. I, Reșița, 1971, p. 222.

³³ „Viața Muncitoare” nr. 11 din 17 martie 1929.

³⁴ „Arbeiter Zeitung” nr. 27 din 2 febr. 1929.

³⁵ „Socialismul” nr. 5 din 27 ian. 1929.

³⁶ *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România 1864—1944*, București, Ed. Științifică, 1972, p. 152.

ce eforturile și să-și întărească organizațiile sindicale³⁷. Nu mult după aceasta, în lunile martie-aprilie, muncitorii de la U.D.R. au declanșat un nou val de mișcări revendicative. Primii au pășit în luptă oțelarii de la Reșița, care între 7—9 martie 1929 au intrat în conflict de muncă cu conducerea uzinelor din cauza reducerii salariilor³⁸. Acest conflict a fost urmat de o serie de întruniri muncitorești în cadrul cărora participanții au discutat căile de urmat pentru a-și îmbunătăți situația. O astfel de întrunire au ținut muncitorii constructori din Anina în data de 12 martie. Deosebit de îndrăgănită a fost atmosfera în care a avut loc întrunirea de la Secul din data de 24 martie. Vorbitorul, vechiul luptător sindical Ioan Nemcsok, „a arătat marea teroare a patronilor care îi transformă pe lucrători direct în sclavi”. El a subliniat faptul că teroarea guvernelor liberale și interdicția pentru minerii din exploatarea de cărbuni de a recurge la grevă a împiedicat obținerea unor rezultate durabile în lupta pentru îmbunătățirea situației lor materiale³⁹.

În aprilie 1929 s-a declanșat conflictul de muncă al celor 4.000 de muncitori forestieri ai societății U.D.R. care depindeau de Direcția Silvică de la Oravița. Intenția patronilor, care au anunțat că salariile vor fi reduse, era ușurată de faptul că, dintre muncitorii lemnari, numai cei de la fabrica de cherestea și cei de la depou erau organizați. Aceștia, prin organizațiile lor, au intervenit pentru a împiedica această nedreptate, obținând chiar revocarea dispoziției de reducere a salariilor. Dar restul muncitorilor silvici nu erau organizați și din cauza aceasta situația lor era cea mai nefavorabilă între toți muncitorii de la U.D.R.⁴⁰.

Lucrătorii forestieri munceau zilnic cîte 10—14 ore, dar primeau salarii de numai 80—130 lei pe schimb, sumă care de abia le ajungea să-și cumpere cele mai necesare articole de consum⁴¹. Mulți dintre ei rămîneau fără lucru pe timpul iernii și se îndatorau din greu pînă în lunile de vară, cînd începeau lucrările în pădure. Acestei categorii de muncitori nu li s-au mărit salariile de ani de zile, cu toate acestea Direcția Silvică a ordonat reducerea salariilor pe schimb și a prețurilor de acord cu 5—10%. Pentru a-i sili pe lucrători să accepte noile condiții de muncă, Direcțiunea a oprit lucrările pînă cînd lucrătorii nu se declarau de acord cu noile condiții de salarizare.

Dar muncitorii nu erau dispuși să se supună procedeeleor arbitrare ale societății. Ei au început să se organizeze în sindicate. De asemenea, organizația minerilor de la U.D.R. a luat apărarea muncitorilor de la păduri și a trimis o delegație condusă de I. Nemcsok la Direcția forestieră. La intervenția lor, Direcția a acceptat să scadă la jumătate procentul de reducere al salariilor, dar lucrătorii nu au vrut să accepte nici acest lucru și s-au adresat Inspectoratului Muncii din Timișoara pentru a începe trata-

³⁷ „Arbeiter Zeitung” nr. 51 din 3 martie 1929.

³⁸ Farkas Walter, *Aspecte ale mișcării muncitorești conduse de P.C.R. la Reșița în perioada anilor 1929—1931*, în *Banatica I*, p. 334.

³⁹ „Arbeiter Zeitung” nr. 72 din 29 martie 1929

⁴⁰ „Socialismul” nr. 16 din 14 aprilie 1929.

⁴¹ „Arbeiter Zeitung” nr. 86 din 16 aprilie 1929.

tive de împăciuire. Nici aceste demersuri nu au dat însă rezultat. Văzînd că pe cale pașnică nu pot obține îmbunătățirea soartei lor, muncitorii lemnari au hotărît să intre în grevă. La 27 mai 1929 salariații de la depozitul de lemne, împreună cu cei de la ferăstrăul din Anina, precum și muncitorii forestieri ai ocoalelor silvice Anina Nord și Sud și în parte cei ai ocolului silvic Socolari au încetat lucrul, cerînd mărirea salariilor și acordarea diverselor avantaje de care se bucurau muncitorii mineri conform contractului colectiv. Greva a fost aplanată numai după îndelungate tratative și intervenția Inspecției muncii, la 3 iunie 1929⁴².

Curînd după aceasta au intrat din nou în luptă muncitorii mineri de la U.D.R., căci contractul lor colectiv urma să expire la 30 aprilie 1929. Era de așteptat ca tratativele pentru reînnoirea contractului să se desfășoare în condiții foarte dificile, deoarece patronii adoptau o atitudine din ce în ce mai rigidă față de revendicările muncitorilor.

Dar și muncitorii erau hotărîți să-și susțină cu energie punctul de vedere. Demonstrațiile de 1 Mai care s-au desfășurat în anul 1929 în localitățile aparținătoare de U.D.R. au demonstrat spiritul de solidaritate, dirzenie și disciplină proletară care domnea între muncitori. La Reșița, deși guvernul a interzis manifestațiile de stradă, muncitorii au demonstrat, îndreptîndu-se spre sala muncitorească, unde au ținut o întrunire. La Bocșa, la Ocna de Fier, la Secul, la Văliug, la Delinești au avut loc alte manifestații importante, la care au participat toți lucrătorii din regiune⁴³. La Anina autoritățile locale au interzis orice demonstrație, iar principalele puncte din localitate au fost ocupate de jandarmi și de armată. Muncitorimea din Anina nu s-a lăsat însă intimidată și s-a adunat în număr de 6—7.000 în pădurea de lângă localitate, unde au ținut o întrunire entuziastă. În urma intervenției deputatului social-democrat E. Gherman la autorități, s-a permis miilor de muncitori să se întoarcă în oraș în colcane compacte, demonstrînd cu fanfara sindicatului⁴⁴.

În cursul lunii mai a avut loc confruntarea dîră a celor cca 2.500 de muncitori de la Anina, Doman, Secul, Dognecea și Ocna de Fier, care, cu ocazia reînnoirii contractului de muncă colectiv, au cerut mărirea salariilor cu 30%, acordarea unor concedii conform Legii contractelor de muncă din aprilie 1929, revizuirea salariilor din trei în trei luni conform indicelui de scumpete și asigurarea aprovizionării muncitorilor cu articole de primă necesitate la prețuri convenabile din magazinele societății. Dimpotrivă, Direcțiunea U.D.R. intenționa să ceară la tratative reducerea unora din înlesnirile în natură de care beneficiau muncitorii și introducerea timpului de muncă efectivă de 8 ore pe zi la muncitorii subterani, ceea ce ar fi însemnat de fapt prelungirea duratei muncii la 10 ore pe zi⁴⁵.

Conform dispozițiilor Legii conflictelor de muncă, între reprezentanții societății U.D.R. și cei ai muncitorilor au avut loc tratative în zilele de

⁴² Arh. St. București, fond U.D.R., dos. 326/1929 și 327/1929.

⁴³ „Socialismul” nr. 19 din 5 mai 1929.

⁴⁴ Idem, nr. 20 din 10 mai 1929.

⁴⁵ Ibidem

13—14 mai la Timișoara sub conducerea inspectorului muncii. Din partea muncitorilor la tratative au participat 24 de delegați, reprezentând toate categoriile de lucrători: minerii din toate localitățile miniere, muncitorii de la uzinele electrice, atelierele centrale, fabrica de șuruburi și fabrica de cocs, care se aflau toate la Anina. Delegația muncitorească era condusă de E. Gherman, secretarul Uniunii Minerilor, și Ioan Nemcsok, secretarul regional al organizației sindicale din Anina a minerilor.

În cursul tratativelor reprezentanții patronilor s-au arătat foarte intransigenți, respingând nu numai orice cerere de mărire de salar, dar și celelalte revendicări ale muncitorilor. După tratative îndelungate, societatea a declarat că se va supune prevederilor Legii contractelor colective în privința concediilor, prevederi care urmau a fi trecute și în contractul colectiv⁴⁶. Celelalte probleme ale tratativelor au fost supuse arbitrajului obligatoriu al Tribunalului Caraș, care la 17 iunie a declarat obligatoriu pentru ambele părți și a prelungit contractul colectiv din anul curent, pe intervalul de la 1 aprilie 1929 până la 30 martie 1930. În afară de aceasta, pentru minerii care lucrau în subteran s-a acordat un spor de salarii de 3%⁴⁷. Cererea de revizuire periodică a salariilor a fost însă respinsă. În privința aprovizionării cu alimente, arbitrul a hotărât în termeni destul de vagi că „societatea se va strădui fără a fi obligată” să aprovizioneze pe muncitori prin magazinele ei. Faptul că muncitorii au reușit să împiedice prelungirea efectivă a zilei de muncă și să mai smulgă și o ușoară mărire de salar a constituit un frumos succes care a împiedicat deteriorarea situației minerilor.

În perioada următoare principalul obiectiv al muncitorilor de la U.D.R. a devenit lupta împotriva șomajului, cu atât mai mult, cu cât patronii au inaugurat o politică de concedieri în masă, al cărei scop era în bună parte chiar temperarea mișcărilor revendicative. În iunie, conducerea uzinelor a dispus concedierea a încă 2.000 de muncitori, gest care era de natură să agraveze foarte mult situația social-economică a Banatului și chiar a întregii țări⁴⁸. Concedierea marelui număr de salariați a alarmat întreaga muncitorime din zona industrială a Reșiței. La 12 iunie s-a convocat o întrunire muncitorească la care s-a hotărât trimiterea unei delegații la București pentru a interveni la cele mai înalte autorități în vederea revocării dispozițiilor de concediere în masă. Delegația muncitorilor s-a prezentat în fața guvernului, înmînându-i un memoriu în care erau expuse dorințele muncitorimii⁴⁹.

Memoriul preconiza plata datoriilor statului către U.D.R., pentru ca societatea să dispună de fondurile necesare pentru plata lucrătorilor, plasarea șomerilor, sistarea concedierilor și controlul statului asupra activității acestei firme de care depindea viața a zeci de mii de oameni. Memoriul mergea pînă acolo, încît punea și problema etatizării societății U.D.R. :

⁴⁶ „Minerul” nr. 5 din 1 iunie 1929.

⁴⁷ Arh. St. București, fond UDR, dos. 13/1921, f. 212—215.

⁴⁸ „Arbeiter Zeitung” nr. 133 din 15 iunie 1929.

⁴⁹ „Metalurgistul” nr. 8 din 1 august 1929.

„în caz că societatea U.D.R. continuă politica ei de sabotare și de disprețuire a intereselor de viață ale muncitorilor — atunci statul s-o declare de utilitate publică, pentru ca astfel să poată asigura mersul normal al întreprinderii”⁵⁰. Cazul șomerilor de la Reșița a format și obiectul unei interpelații a deputatului E. Gherman în Camera deputaților, adresată lui V. Madgearu, ministrul industriei și comerțului. V. Madgearu a promis că datoriile statului către U.D.R. vor fi achitate și se vor efectua noi comenzi pentru a preveni degradarea situației.

Datorită intervenției energice, delegația muncitorească s-a întors cu rezultate favorabile de la București, despre care a raportat la marea adunare muncitorească ținută la Căminul Muncitoresc din Reșița în ziua de 25 iunie. În esență, muncitorii au obținut plata unei părți a datoriilor de stat către societatea U.D.R., care a fost obligată să sisteze concedierile, iar cei concediați urmau să fie primiți din nou la lucru. Astfel, în ziua de 26 iunie cea mai mare parte a celor concediați au reînceput să lucreze⁵¹. Aceasta a reprezentat un însemnat succes pentru muncitori.

Dar, în afară de șomaj, existau și alte fenomene alarmante pentru muncitori, în primul rând plata neregulată și cu mare întârziere a salariilor. Pentru a protesta împotriva acestui fapt, muncitorii de la Reșița au organizat o manifestație în fața Preturii, la care au participat și femei cu copii în brațe, pentru a cere achitarea salariilor restante. Ei au mai revendicat plata salariilor la timp, dobândă de 10% asupra salariilor restante, amânarea încasării impozitelor pînă la primirea salariilor, achitarea pensiilor etc. Delegații muncitorilor au arătat că ei se aflau într-o situație foarte grea, deoarece nu au mai primit salarii de două luni, iar patronii nu le permiteau să cumpere mărfuri pe credit. Acest lucru a fost recunoscut și de către reprezentantul societății U.D.R., care a declarat că „salariile nu au fost într-adevăr plătite de două luni din cauza crizei prin care trece societatea”⁵².

Lupta contra concedierilor din ce în ce mai masive a continuat însă să ocupe primul plan al acțiunilor muncitorești. La începutul lunii iunie 1929 Direcția minelor a concediat 250 de mineri de la Anina. La cîteva zile după aceea s-a anunțat sistarea completă a activității minelor de la Secul, dacă muncitorii nu acceptau reducerea prețurilor de acord cu 25%⁵³. Aceasta ar fi însemnat ca cei 350 de muncitori de la Secul să rămînă fără mijloace de existență. În semn de protest, la 14 și 15 iulie au avut loc mari întruniri la Secul și Anina la care au participat peste 2.500 muncitori. Întrunirile au votat următoarea moțiune:

„Muncitorimea de la întreprinderile miniere U.D.R. protestează cu cea mai mare energie împotriva concedierilor de muncitori, prin care socie-

⁵⁰ „Socialismul” nr. 26 din 23 iunie 1929.

⁵¹ „Metalurgistul” nr. 6 din 1 iulie 1929.

⁵² Ilie Ceaușescu, *P.C.R.-stegarul luptelor revoluționare din anii 1929—1933* București, Ed. Științifică, 1971, p. 178.

⁵³ „Arbeiter Zeitung” nr. 150 din 6 iunie 1929.

tatea caută să răpească muncitorilor drepturile câștigate de ani de zile și asigurate prin legi, reducînd în același timp salariile.

Constatînd toate acestea, muncitorimea cere guvernului să ordone anchetă la fața locului pentru a constata abuzurile și a lua măsurile în consecință.

Totodată cere ajutorarea bănească a sutelor de muncitori concediați⁵⁴.

Muncitorii din Secul au trimis o delegație la guvern, cu un memoriu în care se prezenta situația deznădăjduită în care au ajuns. În urma intervenției la guvern, precum și la Direcția generală a U.D.R., s-a dat dispoziție pentru menținerea parțială în funcțiune a minelor Secul. Cu toate acestea, 152 de mineri au fost concediați. Ei au continuat să acționeze pentru a fi reprimiți la lucru, împreună cu ceilalți lucrători rămași fără lucru, de la Anina și Reșița. La 3 august ei au adresat o nouă petiție, prin intermediul lui Eftimie Gherman, Ministrului Muncii prin care se cerea intervenția Ministerului la Direcțiunea generală a societății U.D.R. în vederea revocării dispozițiilor de concediere. Petiția evidențiază faptul că în acel moment 650 de muncitori de la Reșița și 250 de la Anina erau șomeri, iar circa 200 de salariați de la Reșița și toți muncitorii din mine lucrau doar 1—4 zile pe săptămână⁵⁵.

Provocările împotriva muncitorilor, concedierile, reducerile de salarii, așa-numita „raționalizare”, toate acestea au avut ca rezultat creșterea împotrivirii muncitorilor față de procedeele abuzive ale societății. Nemulțumirea muncitorilor, dezvoltarea spiritului revoluționar au dus la declanșarea unui nou val de lupte greviste în vara anului 1929.

La începutul lunii august Direcțiunea a anunțat introducerea unor noi „metode de lucru” la Uzinele Reșița cu scopul de „a raționaliza salariile”. După cum era de așteptat, „noile metode” au avut ca prim efect reducerea salariilor, paralel cu creșterea volumului de muncă prestată. Muncitorii au cerut să se poarte tratative în scopul reglementării pașnice a situației. Direcțiunea a refuzat, ca urmare muncitorimea de la unele secții din Reșița a încetat în mod preventiv munca timp de 3 ore, pentru a silii conducerea uzinelor să adopte o atitudine rezonabilă. Tratativele au început într-adevăr, dar în cursul lor reprezentanții patronilor au adoptat o atitudine rigidă, fără a manifesta nici un semn de înțelegere pentru revendicările salariaților. În semn de protest, lucrătorii au ținut o întrunire în data de 7 august 1929 la care au hotărît redactarea unui memoriu în vederea încheierii unui contract colectiv⁵⁶.

Pentru a dovedi fermitatea intențiilor lor, la 7 august 1929 cca. 1.000 muncitori de la fabrica de mașini și de la secția de întreținere de la uzina Reșița au intrat în grevă, cerînd mărirea salariilor⁵⁷. Muncitorii au cerut organizației sindicale și Ministerului Muncii să intervină în favoarea lor.

⁵⁴ „Socialismul” nr. 31 din 25 iunie 1929.

⁵⁵ Arh. St. București, fond UDR, dos. 13/1921, f. 232.

⁵⁶ „Arbeiter Zeitung” nr. 180 din 10 august 1929.

⁵⁷ Arh. St. București, fond UDR, dos. 388/1929, f. 2; „Munkás Ujság” (Cluj), XIX, nr. 99 din 9 august 1929.

De asemenea, ei au hotărît, după exemplul minerilor de la Lupeni, să nu părăsească fabrica în timpul grevei⁵⁸. În data de 8 august au declarat grevă muncitorii de la alte două secții. Se părea că o nouă grevă generală va paraliza activitatea uzinelor Reșița, ca în anul 1926. Această perspectivă, precum și faptul că evenimentele se petreceau la câteva zile după baia de sînge de la Lupeni, au determinat Inspekția muncii de la Timișoara și guvernul să adopte o atitudine concesivă. Astfel, inspectorul muncii Gh. Botez a promis satisfacerea imediată a revendicărilor muncitorilor, ceea ce a determinat încetarea grevei⁵⁹. Același lucru l-a promis, de altfel, muncitorilor și delegatul guvernului, secretarul de stat E. Mirto, care a afirmat că guvernul îi va sprijini pe muncitori în cursul tratativelor cu conducerea societății U.D.R. pentru a-și realiza dezideratele.

Creșterea spiritului revoluționar al muncitorimii i-a îngrijorat pe conducătorii societății U.D.R., care au cerut guvernului întărirea forțelor de ordine din zona industrială a Reșiței: "... solicităm înalta dumneavoastră bunăvoință, rugîndu-vă să binevoiți a lua serioase măsuri, dispunînd întărirea organelor de pază și control în aceste regiuni, pentru a garanta cît mai neștirbită ordinea și autoritatea de stat..."⁶⁰.

La câteva zile după greva de la Reșița, minerii de la Anina au declanșat noi acțiuni de luptă, nemulțumiți de faptul că Direcția minelor, pe lîngă faptul că nu respecta prevederile contractului colectiv, a concediat din nou 239 de muncitori de la diferite întreprinderi din localitate⁶¹. Minerii își declarau tot mai dîrz solidaritatea cu cei rămași fără lucru. La data de 11 august, cînd au fost demiși 5 minerii, muncitorii de la puțurile I și II din Anina au intrat în grevă, cerînd reprimirea la lucru a tovarășilor lor. Greva a durat pînă la amiază, cînd Direcțiunea a acceptat constituirea unei comisii mixte, formată din reprezentanții muncitorilor și ai patronilor, care să studieze posibilitatea de reprimire la lucru a celor concediați⁶². Tulburările s-au extins peste câteva zile și la puțurile III și IV, de unde au fost îndepărtați alți 6 muncitori. Concedierile erau cu totul neîntemeiate, încălcînd și prevederile contractului colectiv. Sindicatul a intervenit pentru revocarea concedierilor, dar fără rezultat. Ca urmare, în data de 13 august schimbul de dimineață și-a reafirmat solidaritatea cu colegii lor de muncă, demonstrînd în fața puțurilor III și IV pentru imediata lor reprimire la lucru⁶³. Organizația sindicală a intervenit în această chestiune și la Direcția minelor, dar fără rezultat. Atunci, s-a apelat la Inspekția muncii din Timișoara, care, în cursul tratativelor din ziua de 14 august, a fost nevoită să dea satisfacție muncitorilor.

În aceeași zi a izbucnit un puternic incendiu la minele din Anina, chiar în momentul în care în biroul întreprinderii se desfășurau tratativele în

⁵⁸ E. Cimponeriu, *Reșița luptătoare*, București, Ed. Științifică 1965, p. 146–147

⁵⁹ „Pierul” (Cluj), VII, nr. 16 din 16–31 august 1929, p. 449.

⁶⁰ Arh. St. București, fond UDR, dos. 388/1929, f. 2

⁶¹ Idem, dos. 13/1921, f. 239.

⁶² „Arbeiter Zeitung” nr. 184 din 13 august 1929

⁶³ „Minerul” nr. 7–8 din 1 septembrie 1929.

prezența inspectorului muncii. În acel moment toți muncitorii se aflau în mină. Focul a fost atît de puternic, încît s-a produs mare panică și învîlmășeală, primejduind viața și integritatea corporală a minerilor. De la puțul II au fost scoși 14 mineri într-o stare foarte gravă, viața lor a fost salvată doar cu mare greutate. Acest grav accident a demonstrat încă odată că administrația minelor nu era suficient pregătită pentru a face față împrejurărilor în caz de accidente de proporții mai mari.

Concedierile, neglijența administrației minelor, nerespectarea contractelor colective, brutalitatea funcționarilor și autorităților au provocat mari nemulțumiri între mineri. Starea de spirit era foarte încordată la Anina în vara anului 1929. În această situație autoritățile locale au crezut de cuviință să ia „măsuri de siguranță”: la Anina au fost aduși 400 de jandarmi, care brutalizau și provocau pe muncitori, patrulînd pe străzi în ținută de luptă, cu casca în cap și baioneta la armă.⁶⁴ Paralel cu aceasta au fost concediați alți mineri, prețurile de acord au fost reduse, iar concediile care li se cuveneau muncitorilor conform prevederilor Legii contractelor de muncă și a contractului colectiv însuși, nu au fost acordate.

Muncitorii de la Reșița și Anina, prin intervenții și memorii au cerut efectuarea unei anchete la fața locului, care să constate procedeele ilegale la care recurgea Direcțiunea U.D.R. pentru a-și atinge scopurile⁶⁵. În urma acestor demersuri, la 24 august 1929 a sosit la Anina secretarul de stat Eduard Mirto, care a fost nevoit să asculte plîngerile muncitorilor. În data de 25 august s-a ținut o adunare muncitorească la Anina în care s-a cerut guvernului să ia măsuri pentru a asigura condiții de viață omenești muncitorilor de la U.D.R. Ca urmare, E. Mirto a intrat în tratative cu conducătorii societății, insistînd pentru reprimirea la lucru a muncitorilor concediați începînd cu data de 1 septembrie, ceea ce a și obținut.

Cu toate acestea, societatea a trecut la o nouă serie de concedieri⁶⁶. Încălcarea prevederilor contractului colectiv continua și ea. „La Anina se provoacă un nou Lupeni?” — se întreba în acele zile gazeta „Minerul”. Muncitorii au intervenit prin deputatul E. Gherman la Ministerul Muncii, cerînd să ia măsurile cuvenite pentru aplicarea și respectarea contractului colectiv, liniștirea spiritelor și pedepsirea vinovaților. În scopul studierii situației, guvernul a trimis la fața locului o comisie compusă din reprezentanți ai Ministerului Muncii, ai Ministerului de Interne și ai Ministerului de Industrie și Comerț⁶⁷. În urma celor constatate, comisia a dispus încă odată aplicarea cu strictețe a contractului colectiv și în special a dispozițiilor prevăzute în legea contractului de muncă, pe care Direcția minelor continua să le ignore.

Sindicatelor de la Anina au amenințat de altfel că declară grevă, în caz că prevederile Legii contractelor de muncă nu vor fi respectate. Dîrzenia cu care muncitorii își apărau drepturile și-a adus roadele. După numeroase

⁶⁴ „Arbeiter Zeitung” nr. 198 din 1 septembrie 1929.

⁶⁵ „Metallurgistul” nr. 11 din 1 noiembrie 1929.

⁶⁶ „Socialismul” nr. 39 din 22 septembrie 1929.

⁶⁷ „Minerul” nr. 9—10 din 1 noiembrie 1929.

tratative, la 9 octombrie Direcțiunea a adus la cunoștința bărbaților de încredere că prevederile Legii contractelor de muncă referitoare la acordarea unor concedii plătite, precum și a unor ajutoare în caz de boală și de deces vor fi achitate de atunci înainte⁶⁸. În schimb, societatea a recurs la alte manevre: deși în regulamentul de fabrică adoptat în anul 1926 prin arbitraj obligatoriu se recunoștea dreptul muncitorilor metalurgiști la alocație familială, precum și la bonificațiile de locuință și de lemne, pretextînd că legea contractelor de muncă nu prevedea asemenea înlesniri, Direcțiunea a încercat să le anuleze, modificînd regulamentul de fabrică fără consultarea muncitorilor.

De asemenea, contractele au fost calculate fără a ține seamă de întreaga vechime a salariaților în serviciul societății. Bărbații de încredere care interveneau în interesul muncitorilor erau concediați. În cursul tratativelor începute la 13 noiembrie pentru examinarea plîngerilor muncitorimii, reprezentanții direcțiunii au adoptat o poziție rigidă. De exemplu, referindu-se la concedierea unui bărbat de încredere, unul din directori a declarat că „ține să arate și de această dată că societatea are dreptul să concedieze, pe lîngă respectarea formelor legale, pe oricare angajat al ei, fără să trebuie să dea seamă pentru aceasta”⁶⁹.

Nemulțumiți de procedeele abuzive ale patronilor, muncitorii de la U.D.R. s-a plîns din nou Ministerului Muncii. Înăsprirea continuă a climatului social pe domeniile Reșiței, datorită lipsei de înțelegere manifestată de conducerea societății, a neliniștit chiar și autoritățile centrale de stat. Ca urmare, la 19 noiembrie 1929, Ministerul Muncii a trimis Direcțiunii U.D.R. o adresă în care a cerut respectarea strictă a prevederilor contractelor colective referitoare la durata zilei de muncă, acorduri, ciștiguri medii, protecția muncii etc.⁷⁰.

Conducătorii societății U.D.R. sperau totuși că salariații, de teama lipsei de muncă, vor accepta condițiile înăsprițe de angajare. Pentru a efectua presiuni asupra muncitorilor, a început un nou val de concedieri. Dar patronii s-au înșelat, sperînd ca prin intimidare să-i silească pe muncitori să accepte resemnați nesocotirea drepturilor lor. Dimpotrivă, conducerea grupei sindicale metalurgiste din Reșița a hotărît să convoace, în semn de protest față de abuzurile societății, o adunare populară de masă în data de 26 noiembrie 1929, la care urma să se discute problema somajului și a modului în care patronii înțelegeau să aplice legea contractelor de muncă.

Întrunirea de la 26 noiembrie, la care a participat o asistență foarte numeroasă, a decurs într-o atmosferă de combativitate proletară; vorbitorii au înfierat cu hotărîre și demnitate politica economică nefastă a guvernului și procedeele arbitrare ale patronilor. În cadrul întrunirii muncitorimea de la Reșița a adoptat în unanimitate o rezoluție prin care se cerea guvernului promovarea unei asemenea politici economice care să nu pre-

⁶⁸ Arh. St. București, fond UDR, dos. 13/1921, f. 240—241.

⁶⁹ Idem, dos. 72/1929, f. 33a; „Arbeiter Zeitung” nr. 269 din 24 noiembrie 1929.

⁷⁰ Idem, dos. 13/1921, f. 272—274.

judicieze interesele muncitorimii, pretinzând executarea majorității comenzilor metalurgice în țară, iar nu în străinătate. Adunarea a mai cerut ca raționalizarea să nu fie făcută în detrimentul muncitorimii, sistarea concedierilor, asigurarea materială a muncitorilor lipsiți de lucru. Adunarea a protestat cu deosebită hotărîre împotriva tendinței Direcțiunii U.D.R. de a răpi drepturile cîștigate ale salariaților, revendicînd respectarea deplină a acestor drepturi⁷¹.

Spre sfîrșitul anului 1929 întrunirile de protest și adunările muncitorești au devenit forma principală de manifestare a împotrivirii lucrătorilor față de abuzurile și nedreptățile societății U.D.R. O astfel de adunare au ținut în data de 24 noiembrie femeile muncitoare din Anina pentru a-și manifesta nemulțumirea față de urcarea continuă a prețurilor și modul de gestiune promovat la magazinele societății; arendașul acestora, senatorul Răducanu, fratele ministrului muncii, în loc să protejeze pe muncitori împotriva inflației, scumpea mereu prețul alimentelor⁷². De altfel, pentru a se apăra împotriva exploatării pe care o aveau de suferit din partea comercianților și a magazinelor societății, angajații de la U.D.R. au hotărît înființarea unei cooperative de consum muncitorești. Adunarea constitutivă a cooperativei a avut loc în aceeași zi de 24 noiembrie.

Ultima adunare populară de mari proporții din anul 1929 a avut loc la 22 decembrie la Reșița. Muncitorimea de la Reșița și împrejurimi s-a adunat la Casa Muncitorească pentru a discuta situația politică și economică a țării după un an de guvernare național-țărănească precum și situația de pe domeniul U.D.R. La primul punct, vorbitorul Victor Brătfălean, membru marcant al partidului social-democrat, a criticat politica economică și socială promovată de guvernul național țărănesc, care, deși se pretindea „democratic” căuta să rezolve greutățile economice tot pe spinarea maselor, prin impozite sporite impuse consumatorilor.

Ioan Nemesok, delegatul minerilor, a ținut o cuvîntare deosebit de combativă. După ce a reamintit numeroasele suferințe pe care muncitorii metalurgiști și mineri aflați în slujba societății U.D.R. trebuiau să le îndure, el a condamnat lipsa de înțelegere pe care o dovedea guvernul față de soarta celor ce muncesc, după cum o dovedeau numeroasele comisii de anchetă guvernamentale a căror activitate nu a dus la nici un rezultat. Trăgînd consecințele grelei situații în care se aflau, el a subliniat că muncitorii de la U.D.R. „trebuie să se solidarizeze mai strîns decît pînă acum, pentru ca uniți și înarmați să înfrunte capitalul, cel mai amarnic dușman al clasei muncitoare”⁷³. Rezoluția adoptată în unanimitate de către participanți sublinia că „în urma politicii economice și financiare duse de guvernul național-țărănist situația economică a clasei muncitoare s-a înrăutățit în așa măsură, încît azi zeci de mii de muncitori au fost aruncați în stradă în mijlocul iernii, fiind prada celei mai mari mizerii”.

⁷¹ „Metalurgistul” nr. 12 din 1 decembrie 1929.

⁷² Arh. St. București, fond UDR, dos 151/1929, nenumărat

⁷³ „Arbeiter Zeitung” nr. 296 din 28 decembrie 1929.

Starea de spirit a muncitorilor adunați în acele ultime zile ale anului 1929 la Reșița reflecta procesul de maturizare, de creștere a conștiinței de clasă și a combativității lucrărilor de la U.D.R. după un an de grele lupte împotriva exploatarei capitaliste. Acest proces a cuprins de altfel întregul proletariat din România, după cum o constata analiza științifică făcută de către Partidul Comunist Român asupra situației conturate după luptele muncitorești din acel an. Astfel, Manifestul editat de către C.C. al P.C.R. și C.C. al U.T.C. la sfârșitul anului 1929 considera că „toate mișcările muncitorești din ultimele 6—7 luni arată o ridicare destul de mare a conștiinței revoluționare de clasă a proletariatului din țara noastră. Sintem la începutul valului revoluționar în România”⁷⁴.

Pe baza experienței acumulate în timpul mișcărilor revendicative din anul 1929, muncitorii de la U.D.R. și-au dat tot mai mult seama că numai recurgând la metode de luptă hotărâte, revoluționare, vor putea smulge concesiile substanțiale patronilor. Ca urmare, în perioada următoare, ei au declanșat un nou val de lupte muncitorești care au culminat cu grevele din anul 1930⁷⁵.

LUDOVIC BÁTHORY

STREIKE UND FORDERUNGEN DER U.D.R.-ARBEITER IM JAHRE 1929

(Zusammenfassung)

In den Werken und Bergwerken, die sich im Reschitzaer Industriegebiet befanden, war eine große Anzahl Hütten- Berg- Wald- und Bauarbeiter tätig. Gut organisiert und, auf eine reiche revolutionäre Tradition zurückblickend, stellten die Arbeiter der Gesellschaft „Uzinele de Pier și Domeniile Reșița” (U.D.R.) einen wichtigen Faktor in der Arbeiterbewegung aus Rumänien, in der Beziehungen zwischen Arbeit und Kapital dar.

1929 haben die ersten Auswirkungen der Wirtschaftskrise die materielle Lage der U.D.R.-Arbeiter verschlechtert, besonders infolge der zahlreichen Kündigungen, welche Hunderte und Tausende Arbeiter ohne jegliche Einkommensmöglichkeiten ließen. Parallel damit hat die Intensivierung des Arbeitsrythmus, zugleich mit der Herabsetzung der Einkünfte, große Unzufriedenheit bei den Arbeitern hervorgerufen. Sie haben zahlreiche und verschiedenartige Kampfformen zum Schutz ihrer Interessen angewandt: Streiks, Demonstrationen, Volksversammlungen. Die wirksamste Kampfform war aber der Streik. 1929 haben die Berg- und Walдарbeiter und ein Teil der Hüttenarbeiter zu diesem Mittel zur Bekämpfung der Offensive des Patronats gegriffen.

Die mit Zähigkeit, Geschicklichkeit und revolutionärer Ausdauer geführten Handlungen der U.D.R.-Arbeiter haben die Kampferfahrung des rumänischen Proletariates bereichert, haben zur Entwicklung seines kämpferischen Geistes beigetragen.

⁷⁴ *Documente din istoria Partidului Comunist din România (1917—1944)*, Ed. II, București, Ed. pt. literatură politică, 1953, p. 86.

⁷⁵ *Oancea G.I., Acțiuni greviste ale muncitorilor reșițeni din anul 1930*, „Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România” Vol. IV, București, 1970.

ASPECTE PRIVIND LUPTA PENTRU PĂMÎNT A ȚĂRĂNIMII DIN JUDEȚUL CARAȘ ÎNTRE 1934 — 1937

După desăvîrșirea unității de stat a României la 1 decembrie 1918, în toate ramurile vieții social-economice s-a simțit un plus novator, au fost luate unele măsuri radicale pentru dezvoltarea economiei naționale și îmbunătățirea nivelului de trai. Dintre acestea Legea pentru reformă agrară promulgată în 1921 răspundea unor necesități stringente precum, dezvoltarea rapidă a forțelor de producție, a relațiilor de producție capitaliste în general, refacerea economică a agriculturii, consolidarea pozițiilor economice și politice ale burgheziei, concomitent cu slăbirea economică și politică a moșierimii¹. Reforma agrară viza — deci — și refacerea economică a gospodăriilor țărănești secătuite în timpul primului război mondial datorită operațiunilor militare, jafului la care s-au dedat ocupanții, a lipsei pământului și a inventarului agricol cît și o reorganizare a proprietății agrare.

Perioada care a urmat a fost marcată de o luptă continuă a țăranimii pentru aplicarea corectă a reformei agrare, pentru satisfacerea tuturor țăranilor săraci cu pământul necesar.

Unul dintre marile neajunsuri ale legii de reformă agrară din 1921 a fost și menținerea marii proprietăți formate din terenuri arabile, pășuni, păduri, vii și alte categorii de terenuri². Pentru regiunile de munte se impunea cu stringență rezolvarea problemei pășunilor pentru creșterea viteilor, care era singura ocupație a locuitorilor. Aplicarea reformei agrare în aceste regiuni îmbracă forma împroprietăririi comunelor cu pășuni, impunîndu-se o expropriere a pășunilor deținute de marii proprietari sau a unor porțiuni din domeniile păduroase, în vederea compensării lipsei terenului arabil³.

Județul Caraș prin situația lui geografică era un județ de munte, unde creșterea animalelor era însăși rațiunea de a exista a locuitorilor.

¹ Vasile Bozga, *Criza agrară din România dintre cele două războaie mondiale* Ed. Academiei RSR, Buc. 1975, p. 64.

² B. Bozga, *op.cit.*, p. 69.

³ D. Sandru, *op.cit.*, p. 173.

Participarea județului la exportul de vite, la sporirea șeptelului de animale era nemijlocit legată de rezolvarea problemei pășunatului.

Cu toate că prin reforma agrară s-au atribuit comunelor din județul Caraș și terenuri pentru pășune rezolvarea acestei probleme a fost amânată multă vreme, dînd naștere nu numai la nemulțumiri individuale sau colective, ci și la adevărate revolte din partea țăranilor, datorită faptului că Societatea UDR a impus un ritm lent operației de expropriere, dar mai ales că multe din cererile de revizuire introduse de Societatea UDR la Comitetul agrar au fost rezolvate în defavoarea îndreptățiților la împroprietărire⁴.

Comisiile locale de expropriere și împroprietărire nu au reușit să exproprieze Societății UDR terenurile necesare comunelor pentru pășune. În cele mai multe localități Societatea UDR a oferit spre expropriere terenuri aride și lipsite de vegetație, fără izvoarele necesare adăpării vitelor și aflate la mare distanță de comune, în ciuda faptului că pentru sine și-a menținut terenuri bune aflate în imediata vecinătate a localităților. În foarte multe localități s-a simțit nevoia efectuării unor schimburi de terenuri pentru pășunat între Societatea UDR și comunele montane.

Terenurile pentru pășunat care deveniseră obiect de schimb în această perioadă aparținuseră comunelor pînă în 1855, cînd s-a constituit Societatea STEG cu sediul în Viena. În perioada 1855—1920 această societate anonimă, creată cu capital francez și austriac a dus o politică de deposezare a comunelor de pășuni și păduri, le-a impus anumite „convenții”⁵ care în cele din urmă le-au fost defavorabile. Chiar și după aplicarea reformei agrare Societatea UDR a căutat și a găsit mijloacele necesare de deposezare a țăranilor sau comunelor de pămîntul primit, a pus nenumărate piedici în calea folosirii pășunilor și pădurilor⁶. Încă în perioada crizei economice țăranii s-au sesizat autorităților de abuzurile săvîrșite de Societatea UDR.

Problema pășunilor nu a rămas numai la nivelul litigiilor și înfruntărilor dintre Societatea UDR și comunele montane din raza sa de influență, ci la începutul anului 1934 a fost pusă și în fața parlamentului de deputatul de Caraș, Nicolae Belu — medic, care a luat cuvîntul la 5 aprilie 1934. Deputatul Nicolae Belu a făcut un expozeu despre situația specifică a județului Caraș, unde 79 localități „se găsesc pe teritoriul și în jurul Societății UDR”. Dintre acestea 50 de comune au fost satisfăcute parțial cu terenuri pentru pășune, întrebînd pe ministrul Agriculturii și Domeniilor ce măsuri înțelege să ia pentru celelalte 29 comune” *cu situația pînă în prezent nelămurită. Aceste comune românești stau sub un regim excepțional, conflictele între Societatea UDR și locuitori fiind inevitabile, iar amenzile izvorîte din contravenții fiind la ordinea zilei. Situația populației acestor comune s-a agravat foarte mult în ultimii ani, prin faptul că o mare parte din ea, fiind*

⁴ Idem, *op.cit.*, p. 123.

⁵ „Convenția Martina” reglementa raporturile asupra pămîntului, prin care STEG devenea proprietara pămîntului, iar comunele primeau dreptul de uzufruct (folosință).

⁶ Ioan Munteanu, *Lupta țăranimii din Banat pentru aplicarea reformei agrare (1929—1933)* în *Studii de istoria Banatului* vol. III, Timișoara, 1974, p. 152.

populație muncitoare, a fost concediată din lipsă de lucru de la Societatea UDR și astfel pierzînd și singurul izvor de cîștig, s-a văzut avizată exclusiv la folosirea pășunatelor, căci în această regiune muntoasă singura posibilitate de existență o dă cultura vitelor”⁷. Considera că M.A.D. avea obligația să se ocupe de rezolvarea acestei importante probleme pentru comunele din județul Caraș, „a căror populație rămasă fără lucru și teren de pășune corespunzător va fi nevoită să-și părăsească căminurile”⁸.

Un articol asemănător cu titlul „Izlazurile de la UDR” a apărut și în publicația orăvițană „Valea Berzavei” din 22 aprilie 1934⁹, atrăgînd atenția întregii populații a județului asupra seriozității cu care se punca problema izlazurilor deținute de Societatea UDR. Într-un memoriu al prefectului județului Caraș din 30 aprilie 1934 asupra necesităților „imperioase” ale județului se prevedea printre altele și rezolvarea problemei izlazurilor comunale, nerezolvată prin Reforma agrară.¹⁰ Într-un memoriu întocmit tot de prefectul județului Caraș, cîteva luni mai tîrziu se făcea mențiunea că lipsa izlazurilor pentru comune „a dat loc la nenumărate procese și chiar rebeliuni. Un aranjament cu societatea susamintită în această privință ar fi cea mai mare binefacere pentru comune”¹¹.

Societatea UDR, pentru menținerea întinsului său domeniu, utiliza o mare varietate de metode ajungînd pînă la amenințări și abuzuri, la limitarea celor mai elementare drepturi ale unor comune, încercînd în acest fel să-și mențină neștirbită influența asupra localităților aflate pe domeniul său. Un caz elocvent în această privință l-a constituit comuna Văliug, așezată între munți, fiind înconjurată din toate părțile de păduri. Într-un articol intitulat „Suferințele românilor din țara lui Max Auschnitt” apărut în ziarul „Lumina Carașului” din Bocșa Montană la 4 noiembrie 1934 se vorbește despre tratamentul neomenos la care zeloșii subalterni ai Societății UDR au supus pe locuitorii comunei Văliug. Autorul atrăgea atenția că pentru îndrăzneala lor de a înaprocesua Societatea UDR „pentru cedarea unor păduri și izlazuri, care le aparținuse, care le-au fost furate și luate cu forța de fosta societate austro-ungară „Steg”, sus amintita societate exercita asupra lor presiuni, deoarece li se dădea de lucru decît cîteva zile pe lună în pădurile sale, cîștigurile fiind cu totul neînsemnate. Dacă se încerca de către locuitori să-și caute de lucru în altă parte, de exemplu la exploatarea pădurilor Comunității de avere din Caransebeș, erau opriți să treacă cu căruțele cu lemne pe șoselele și drumurile societății pînă nu plăteau „taxe exorbitante de drum”¹².

În primăvara anului 1935 populația satului Ciclova-Montană își manifestase nemulțumirea față de îngrădirile cu sîrmă ghimpată efectuate

7 * * * Problema pășunatelor din Caraș în fața parlamentului, în „Lumina” Carașului”, nr. 264 din 15 aprilie 1934, p. 1.

⁸ Ibidem.

⁹ Ioan Munteanu, *op.cit.*, f. 153.

¹⁰ Arhivele Statului, Filiala Caransebeș (în continuare ASF ...), fond Prefectura jud. Caraș, dos. 91/1934, f. 2.

¹¹ Idem, f. 7.

¹² „Lumina Carașului” nr. 290—292 din 4 noiembrie 1934, Bocșa Montană, p. 2.

de Societatea UDR, lăsînd un drum foarte îngust pentru trecerea vitelor spre izlaz. S-a hotărît ca întreg consiliul comunal să se prezinte la direcţiunea silvică UDR din Oraviţa pentru rezolvarea cazului. Deoarece nu s-a găsit înţelegerea necesară, consiliul comunal a intervenit la Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, iar Ministrul Mircea Cancicov a ordonat prefectului judeţului Caraş să trateze cu Societatea UDR pentru a evita calea procesuală.¹³

Schimburile ce se preconizau să se facă pentru satisfacerea cu izlazuri a comunelor montane, nu au fost primite favorabil de către reprezentanţii Societăţii UDR. Astfel la 5 ianuarie 1936 primăria comunei Dognecea, plasa Bocşa-Montană, se adresează Ministerului Agriculturii şi Domeniilor pentru a primi 200 jugăre din pădurea Societăţii UDR pentru înfiinţarea unei păduri comunale; Societatea UDR a respins schimbul propus a se face cu Statul pentru terenul solicitat¹⁴. În adresa însoţitoare, regiunea agricolă Bocşa a cerut Inspectoratului agricol Timişoara „*ca cererea acestei comune să fie luată în considerare, cunoscînd că este cea mai săracă şi cea mai lipsită comună de terenul ce îl cere*”.¹⁵

La 20 ianuarie 1936 Inspectoratul agricol Timişoara raporta că s-a ajuns la anumite înţelegeri cu Soc. UDR în vederea schimburilor de terenuri care să asigure păşunile pentru comune. Erau comune pentru cele 32 localităţi, care făceau obiectul schimbului următoarele nevoi: 1) satisfacerea cu păşune suficientă; 2) accesul liber la cursurile de apă şi izvoare pentru adăpări; 3) accesul liber pe drumurile Societăţii UDR şi numai pentru acele comune care nu au alte posibilităţi de comunicaţie spre izlazuri sau terenuri arabile; 4) lărgirea drumurilor pentru a uşura conducerea convoiurilor de vite; 5) excluderea dreptului de proprietate al Societăţii UDR prin răscumpărare sau schimb pentru toate terenurile în suprafeţe mici închise în izlazurile comunelor sau între terenurile locuitorilor; 6) lărgirea zonelor împrejurul şi de-a lungul cursurilor de ape destinate adăpatului vitelor.¹⁶ Comunele au fost clasificate în 2 grupe după necesitate. În acelaşi raport se arată că Inspectoratul agricol a ajuns la înţelegere cu Societatea UDR ca suprafaţa ce se cedează contra schimb să se reducă în 1146 ha (1991 jugăre), atribuindu-se numai la 15 din cele 32 comune.¹⁷ În locul schimbului preconizat între Stat şi Societatea UDR, s-ar fi impus o mai largă expropriere pe domeniul societăţii, deoarece comunelor le-au fost oferite terenuri degradate şi sub normele stabilite pentru zonele de şes.¹⁸ Despre modul cum s-a aplicat măsurarea şi estimarea terenurilor de către inginerii desemnaţi de CAPS aflăm din alte surse, care atestă că Societatea UDR a fost favorizată cu ocazia schimburilor, stîrnind nemulţumiri care au dus pînă la revolte.

¹³ Arhiva Cons. Pop. Oraviţa, *fond Primăria com. Ciclova-Montană*, reg. de procese verbale pe anii 1927—1935, f. 148—149.

¹⁴ A.S.F. Timişoara, *Inspectoratul agricol Timişoara*, dos. 9/1936, 12.

¹⁵ Idem, fila 11.

¹⁶ Idem, fila 1—2.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ D. Sandru, *op.cit.*, p. 123—124.

Într-o notă informativă a Legiunii de jandarmi Caraș înaintată Prefecturii jud. Caraș se face mențiunea că locuitorii comunelor Ilidia, Socolari și Potoc erau total nemulțumiți de felul cum s-a efectuat schimbul între Stat și Societatea UDR, „*prin faptul că Statul dă Societății UDR pășuni seculare și cite 2 jugăre pentru unul, iar societatea (...) le dă cele mai rele și pietroase locuri*”¹⁹. Nemulțumirile locuitorilor erau îndreptate și împotriva comisiei care a efectuat lucrările de schimb, neinteresată în susținerea drepturilor țăranilor din cele 3 localități. Din aceeași notă informativă reieșea că Societatea UDR avea posibilitatea „*să-i subjuge și mai rău ca pînă acum*”.²⁰

La sfîrșitul anului 1936 schimbul de terenuri pentru pășuni nu era încă rezolvat. Pretorul plasei Moldova-Nouă — în raportul anual înaintat Prefecturii județului Caraș menționa că nevoia terenurilor de pășunat era acută și considera că „*tratativele între Ministerul de Agricultură și Societatea UDR ar trebui continuate pe lîngă toată campania ce s-a dus contra acestor tratative cu scop de intimidare, deoarece comunele au tot interesul de a li se completa pășunile*”²¹. Mențiunea pretorului din Moldova-Nouă, că tratativele au fost boicotate prin diferite mijloace e foarte importantă și dezvăluie marea putere de corupere a Societății UDR, amestecul ei în problemele interne ale comunelor. Pretorul plasei Moldova-Nouă cerea Prefecturii jud. Caraș, într-un raport înaintat la 30 aprilie 1938 să accelereze lucrările de schimb de terenuri între stat și Societatea UDR pentru comuna Padina Matei în vederea asigurării pășunii comunale²².

O situație similară se afla și în plasa Bozovici, unde principalul proprietar al pădurilor și pășunilor era Comunitatea de avere a fostului Regiment de graniță nr. 13 româno-bănățean din Caransebeș, iar comunele dețineau izlazuri de proastă calitate. În raportul înaintat de pretura plasei Bozovici către Prefectura jud. Caraș la 26 ianuarie 1935 se releva că toate cele 16 comune care formează plasa Bozovici dețin izlazuri de o calitate inferioară, fiind formate din terenuri accidentate și ripe, cerînd ca în „conțelegerea cu Casa Pădurilor și Comunității de Avere să se facă schimburi de terenuri cu destinația pentru izlazuri”. Comunele care simțeau în mod imperios nevoia izlazurilor erau Bozovici, Lăpușnicul Mare, Prigor, Pătaș și Dalboșeț. De asemeni în raport se face mențiunea destul de importantă precum că „*majoritatea comunelor anual arendează pentru pășunat terenuri de la Comunitatea de avere cheltuind sume considerabile cu care s-ar aduce îmbunătățirea izlazurilor existente*.”²³

Dacă în celelalte localități ale județului Caraș chestiunea izlazurilor pentru pășunat s-a rezolvat ținîndu-se seama — chiar și în mai mică măsură — de interesele comunității, în comuna Cărbunari — denumită pentru lipsa de pământ a țăranilor și sărăcia lor „lagărul nr. 2” al societății UDR,

¹⁹ A.S.F. Caransebeș, fond Prefectura jud. Caraș, dos. 4/1936, f. 1.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Idem, dos. 2/1936 -- 1937, f. 13.

²² Serv. agricol al jud. Caraș dos. 129, f. 198 -- 199.

²³ A.S.F. Caransebeș, fond Pretura plășii Bozovici, dos. 359/1935, f. 5.

— „lagărul nr. 1” fiind localitatea Stinăpări — existența locuitorilor depindea de exploatarea pădurilor Societății UDR cît și de asigurarea cu teren pentru pășune necesar creșterii vitelor. Aspectul real al comunei cît și sărăcia locuitorilor reiese din declarația primarului Matei Borceanu, din care cităm: „Comuna Cărbunari cu o populație de circa 2000 de locuitori este complet lipsită de un izlaz comunal pentru pășunatul vitelor, ba ce este mai mult proprietățile Societății UDR se întind pînă în marginea comunei, fiind împrejmuite cu sîrmă ghimpată din care cauză populația este supusă la foarte multe amenzi”.²⁴ Pentru a atrage atenția Prefecturii jud. Caraș asupra stării lor materiale un număr de 377 locuitori ai acestei comune i-au înaintat la 16 aprilie 1934 un memoriu solicitînd să fie colonizați în altă parte datorită încetării exploatării materialului lemnos din pădurile Societății UDR, unde majoritatea locuitorilor erau angajați ca stîngenari și datorită realizării unor cîștiguri foarte mici (60—70 lei pe zi de către cărașii locali) și mai ales lipsei de pămînt arabil și pentru pășunat, locuitorii fiind obligați să arendeze în fiecare an terenul necesar pășunatului de la Societatea UDR, care le pretindea 300 lei de jugăr cadastral pe 3 luni²⁵. Pentru rezolvarea memoriului, primăria comunei Cărbunari face cunoscut Regiunii agricole Răcăjdia că nici un locuitor nu posedă capitalul necesar înjghebării unei gospodării în altă parte și solicită să se intervină la Societatea UDR pentru a ceda o suprafață în apropierea comunei pentru izlaz comunal,²⁶ prin cedare locuitorilor înțelegînd expropriere. Astfel în luna aprilie 1936 o delegație formată din 7—8 peroane din comuna Cărbunari în frunte cu primarul Matei Borceanu s-au prezentat înaintea prefectului, solicitînd să fie împrumutată comuna cu izlaz pentru pășune. Din declarația prefectului aflată în dosarul de judecată nr. 2960/1936 din arhiva Tribunalului județean Caraș rezultă că primarul comunei a arătat că „dacă nu se termină cauza lor în curînd răbdarea lor e pe sfîrșite și atunci vor face revoluție”²⁷.

Prefectul județului Caraș s-a deplasat în comuna Cărbunari la 16 iunie 1936, cînd s-a atribuit comunei 250 jugăre teren stîncos. Reprezentanții comunei au refuzat semnarea procesului-verbal de împrumut, care se dovedise a fi impropriu pentru pășunat. La plecarea din comună, fiind însoțit de comisia care efectua schimburile de terenuri între stat și UDR a fost întîmpinat de întregul sat care i-a reproșat că nu le-a satisfăcut doleanțele²⁸. Din declarația prefectului aflată la dosar reiese starea de spirit care caracteriza întreaga populație a satului: „Am fost apostrofat de o mulțime de femei și oameni pe care nu i-am reținut, cu care ocazie mi s-au aruncat de femei teancuri de acte judecătorești privitor la delictul silvice, fiind lovit și eu și ceilalți cu aceste hîrtii, care au căzut și prin mașină”.²⁹ O declarație asemănătoare este a martorei Ana Rață care a arătat că mulțimea femeilor din Cărbunari a urmărit a se plînge „de nedreptățile ce le face cu noi Societatea

²⁴ A.S.F. Caransebeș, fond Tribunalul Caraș, dos. 172/1936, f. 32.

²⁵ A.S.F. Caransebeș, fond Prefectura jud. Caraș, dos. 57/1934, f. 9—12.

²⁶ Idem, f. 14.

²⁷ A.S.F. Caransebeș, fond Tribunalul jud. Caraș—Oravița, dos. 172/1936, f. 130.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

UDR că ne amendează cu delictе silvice și i-am arătat d-lui prefect o mulțime de amenzi silvice". Reiese din declarație și ostilitatea prefectului față de femeile care-i arătasera o stare de lucruri sumbră, ce trebuia curmată, dându-le acestora cu bățul peste mâini³⁰.

Alături de populația comunei a fost și primarul, pe care prefectul s-a hotărât să-l înlocuiască cu altul, ca fiind capul „rebelilor”; s-a dizolvat consiliul comunal și s-a instituit o comisie interimară în frunte cu Gheorghe Rață, unealta docilă a Societății UDR, care promisese locuitorilor că dacă va ajunge primar „șase femei vor furta o cîrpă și zece vor mulge o vacă”³¹.

Schimbarea primarului a fost fixată pentru 19 iunie 1936 dar la sosirea primpretorului Gh. Stăncescu a fost întâmpinat de circa 200—300 persoane care erau strînse în fața primăriei, și care s-au opus instalării noului primar. La fel au procedat și în ziua de 26 iunie 1936³².

Fiind reprogramată schimbarea primarului pentru ziua de 8 iulie 1936, autoritățile au masat în comună 33 de jandarmi, doi ofițeri de jandarmi și primpretorul plășii Sasca-Montană. Locuitorii l-au determinat pe Matei Borceanu să nu predea agendele primăriei, scoțîndu-l din mîna jandarmilor și conducîndu-l la locuința sa unde l-au înconjurat circa 500—600 de persoane aflate în stradă și în curte. Totuși în fața detașamentului de jandarmi înarmați conduși de însuși comandantul Legiunii de jandarmi Caraș, primarul este smuls dintre locuitori și dus la primărie unde a predat gestiunea³³. Din declarația șefului postului de jandarmi din comuna Naidăș, chemat să participe la schimbarea primarului, reiese că populația a sărit peste garduri și a încercat să-l scoată pe primar dintre jandarmi, jandarmii fiind bruscați și chiar loviți³⁴.

Inversunarea cu care s-au opus autorităților administrative și jandarmerești, prezența printre țărani și a unor muncitori de la minele din Anina, ei înșiși locuitori ai satului Cărbunari, îl determină pe prim-pretorul plășii Sasca-Montană să declare în fața judecătorului de instrucție că „din cele văzute la fața locului această rebeliune a fost pregătită mai dinainte, că socialiștii din Anina sînt amestecați în cauză”³⁵. Declarația lui Gheorghe Ieremia notarul din Sasca Montană completează pe cea a primpretorului „Lu această ținută a locuitorilor, care deși nu poate fi calificată ca rebeliune în strictul sens al cuvîntului (...) ea a fost pregătită în mod sistematic de unii agitatori din comună (...) și care agitatori după părerea noastră au stat și stau în strînsă legătură cu Sindicatul Muncitoresc (Social-Democrat) din Anina. Căci nu se poate crede ca un popor care pînă ieri era destul de pașnic să ia deodată o atitudine atît de dîrză, care dacă nu se lucra cu anumit tact putea duce foarte ușor la o rebeliune cu consecințe foarte grave”³⁶.

³⁰ Idem, f. 179.

³¹ Idem, f. 131.

³² Idem, f. 23.

³³ Idem, f. 28.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Idem, f. 132.

³⁶ Idem, f. 21.

În urma acestor evenimente s-a hotărît arestarea primarului și a încă 6 locuitori ai comunei printre care și o femeie³⁷, doi dintre ei fiind condamnați la închisoare și amendă în urma procesului care s-a desfășurat la Oravița în zilele de 18—19 august 1936³⁸.

Cu locuitorii comunei Cărbunari — care prin manifestarea lor atrăseseră atenția tuturor locuitorilor din zona montană a județului Caraș și alarmaseră autoritățile administrative și polițienești — au fost solidari și cei din satele Ilidia, Socolari și Potoc, care s-au declarat nemulțumiți cu lucrările comisiei care a efectuat schimbul de terenuri. Prefectul jud. Caraș a cerut Legiunii de jandarmi Caraș să descopere pe toți cei care au făcut „*apologia rebeliunii din Cărbunari, dresându-le totodată procese-verbale de dare în judecată*”³⁹.

Cum schimburile de terenuri au adus și mai mari avantaje Societatea UDR stirnind revolta locuitorilor din cele 32 de localități, s-au ordonat cercetări efectuate de inspectori din Direcțiunea Reformei Agrare, constatându-se că atît locuitorii comunei Cărbunari, cît și ai celorlalte localități s-au opus pe bună dreptate schimbului de terenuri, deoarece Societatea UDR le-a oferit terenuri de cea mai proastă calitate⁴⁰. În cele din urmă nici Statul și nici comunele n-au acceptat acest schimb inechitabil, situația din 1936, menținându-se și în 1944⁴¹.

O altă formă de luptă a țăranimii pentru pămînt a constituit-o ocupările cu forța a unor terenuri ce li se cuveneau. Era în același timp un răspuns ferm dat autorităților care au adoptat o atitudine pătinitoare cu ocazia punerii în posesia definitivă a țăranilor. Ocupațiile de terenuri începute încă din timpul primului război mondial au continuat și în toată perioada de aplicare a Reformei agrare acolo unde nu a fost satisfăcută nevoia de pămînt. În județul Caraș ocupațiile au fost frecvente în plasa Moldova-Nouă. Trebuie menționat faptul că la acțiunea de ocupare a pămînturilor, de defrișare a pădurilor, țăranii nu s-au prezentat în mod individual ci în grupuri de 10—20 persoane și chiar mai mari pentru a putea înlătura cu ușurință organele însărcinate cu paza acestora⁴². Semnificativ din acest punct de vedere rămîne acțiunea țăranilor din satul Moldova-Nouă care în primăvara anului 1931, cînd peste 60 de locuitori au ieșit cu topoare, sape și tîrnăcoape ocupînd o livadă a Societății UDR pe care o avuseseră în arendă forțată mulți ani, iar cu ocazia împrumietării definitive a fost redată Societății UDR⁴³.

La 20 aprilie 1934 Serviciul agricol al jud. Caraș raporta prefectului că locuitorii comunei Sichiavița au ocupat întinse suprafețe din pășunea și pădurea comunală, cît și din pădurile și pășunile localităților Gornea, Sfînta Elena, Moldova-Nouă și Coronini. Se cerea din partea jandarmeriei

³⁷ Idem, f. 40—41.

³⁸ Idem, f. 183.

³⁹ Prefectura jud. Caraș, dos. 14/1936, f. 1—2.

⁴⁰ D. Sandru, *op.cit.*, pag. 198.

⁴¹ Idem, p. 124.

⁴² I. Munteanu, *op.cit.*, p. 158.

⁴³ Parchetul Tribunalului Caraș, dos. 40/1931, f. 1.

să ia măsuri energice de evacuare deoarece „se vor deda la ocupații și celelalte comune”⁴⁴.

O situație asemănătoare consemna și dr. Cornel Grofșoreanu în raportul întocmit în urma anchetei sociologice desfășurată în vara anului 1936 în comuna Pojejena-de-jos. Locuitorii ocupaseră cca 300 jugăre încă din perioada imediat următoare încheierii primului război mondial și considera că aceste terenuri trebuiau necondiționat predate țăranilor⁴⁵. Adeseori autoritățile jandarmerești au trecut la arestarea ocupanților. Parchetul Tribunalului Caraș raporta la 11 noiembrie 1936 Curții de apel Timișoara despre ocupațiile de terenuri din pădurea cedată comunei Coronini pentru izlaz comunal. Au fost arestați șase locuitori care au făcut ocupații și în cele din urmă eliberați, deoarece n-au devastat pădurea, fapta lor fiind urmarea mizeriei în care trăiau, cât și o urmare a „ocupațiilor vechi făcute de alții”⁴⁶.

Legea de reformă agrară din 1921 rezolvase în mare problema stringentă a pământului pentru țăranii săraci. Cu toate acestea ea nu s-a putut aplica uniform. Pentru județul Caraș — unde Societatea UDR avea interese mari în apărarea propriului domeniu, fiind cel mai mare moșier din județ — această lege a fost tergiversată, alteleori s-a aplicat parțial, nerezolvând problema pământului. Țărănimea luând exemplul clasei muncitoare din numeroase centre muncitorești ale județului Caraș s-a opus mașinațiunilor Societății UDR, a desfășurat ample acțiuni care au avut larg ecou în epocă.

Abia Legea de reformă agrară din 23 martie 1945 va duce la rezolvarea problemei pământului, aceasta fiind în corelație cu cerințele majore ale poporului, creație a luptei țăranimii pentru pământ sub conducerea forțelor democratice din România în frunte cu Partidul Comunist Român.

CONSTANTIN BRĂTESCU

DER KAMPF DER BAUERN FÜR BODEN IM KREIS CARAȘ IN DEN JAHREN
1934—1937

(Z u s a m m e n f a s s u n g)

Obwohl das Gesetz für die Agrarreform von 1921 zur teilweisen Erleichterung der materiellen Lage der Bauernschaft führte, blieben noch viele Gegenden, in welchen die Not der Bauern wegen Mangel an Boden fort dauerte. Im Kreis Caraș, wo die U.D.R.-Gesellschaft Inhaber einer großen Domäne war, wurde die Agrarreform in vielen Ortschaften nur teilweise durchgeführt und die Bauern erhielten meistens einen für den Ackerbau oder zum Weiden wenig geeigneten Boden.

In der Zeitspanne von 1934—1937 lehnte sich die Bauernschaft gegen die Behörden und der U.D.R.-Gesellschaft auf, vertheidigte ihre Rechte und besetzte oft den ihr nötigen Boden. Die Unzufriedenheit infolge dieser Bodennot dauerte bis zur Durchsetzung des Gesetzes für Agrarreform von 1945 an.

⁴⁴ *Inspectoratul agricol Timișoara*, dos. 12/1934, f. 58.

⁴⁵ *Prefectura jud. Caraș*, dos. 16/1936, f. 8.

⁴⁶ *Parchetul Tribunalului Caraș*, dos. 9/1936, f. 43.

CONTRIBUȚII ADUSE DE DIVIZIA 19 INFANTERIE LA INSURECȚIA NAȚIONALĂ ARMATĂ ANTIFASCISTĂ ȘI ANTIIMPERIALISTĂ DIN AUGUST 1944 ȘI LA ACOPERIREA FRONTIERELOR ȚĂRII ÎN PARTEA DE SUD A BANATULUI

Studiind istoria patriei noastre constatăm cu legitimă mândrie că în permanență poporul a știut, în cele mai grele situații prin care trecea țara, să lupte pînă la sacrificiul suprem pentru libertate și independență.

Între aceste evenimente mărețe insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă din august 1944 marchează un moment deosebit, cînd sub înțeleapta conducere a P.C.R. întregul nostru popor a luptat pentru răsturnarea dictaturii atonesciene, scoaterea țării din războiul antisovietic și alăturarea țării la coaliția antihitleristă.

Semnificative sînt cuvintele secretarului general al partidului nostru tov. Nicolae Ceaușescu care vorbind despre importanța insurecției arăta :
... „Este bine să subliniem acum, în acest an, cînd sărbătorim trei decenii de la eliberarea de sub jugul fascist, că actul de la 23 August nu a venit din cer, ci a fost rezultatul luptelor îndelungate ale poporului român, al faptului că partidul comunist, în alianță cu partidul socialist, cu celelalte forțe revoluționare și patriotice s-a aflat tot timpul în fruntea luptei de apărare a intereselor vitale ale întregii națiuni...”

În momentul declanșării insurecției, armata română se găsea parte pe frontul din Moldova, parte angajată în planul insurecției și parte din unități se găseau în refacere în garnizoanele lor de reședință.

În partea de sud a Banatului era dislocată D. 19 I. care avea dispuse regimentele de infanterie din subordine astfel : R.94 I. la Orșova, R. 95 I. la Turnu Severin, iar R. 96 I. la Caransebeș.

După scopurile urmărite, după timpul și locul în care s-au desfășurat și după particularitățile lor, acțiunile purtate de armata română în această perioadă pot fi grupate astfel :

- luptele duse de forțele insurecționale pentru zdrobirea inamicului din interiorul României (23—31 august 1944),
- operația de acoperire (23 august — 5 septembrie 1944),

— luptele duse pentru respingerea atacului din afară¹.

Pentru împlinirea acestor acțiuni Diviziei 19 Infanterie îi revin următoarele misiuni:

1. Să garanteze forntiera actuală contra atacurilor locale sau de bandă în sectorul limitat la nord Bocșa Montană-Caransebeș (toate inclusiv) iar la sud de Dunăre și Gura Văii.

2. Atacată de forțe mult superioare va apăra direcțiile spre Reșița și Anina, din Valea Timișului și Oravița-Moldova Veche rezistând succesiv pe aliniamentele:

Caransebeș-Ezeriș-Bocșa-Lupac-Oravița

Teregova-Anina-Sasca Română.

Pe acest ultim aliniament va închide defileele și comunicațiile ce duc la Dunăre în zona Orșova.

3. Păstrează misiunea avută de a curăța și stăvili pătrunderea inamicului în sectorul Dunărea de sus.

4. Asigură paza internă în zona de acțiune și în județul Mehedinți².

Trecind la arestarea trupelor fasciste dizlocate pe teritoriul Banatului de sud, unitățile D. 19 I. repurtează un succes remarcabil.

Partea sedentară a R. 96 I. înștiințată de sosirea unei garnituri, în după masa zilei de 25 august 1944, a organizat capturarea ei. Datorită curajului, priceperii și în special tactului, se procedează, fără vărsare de sînge, la dezarmarea a 10 ofițeri, 6 subofițeri și 298 trupă precum și un bogat material de război ce cuprindea tunuri AA, 14 mitraliere AA., 32 puști mitraliere, 180 pistoale mitralieră, arme și muniția necesară acestora³.

Accastă acțiune s-a bucurat de succes datorită colaborării comenzii regimentului cu ceferiștii caransebeșeni, colaborare ce s-a materializat prin întocmirea unui plan minuțios legat în primul rînd pe informarea de către personalul stațiilor de cale ferată de pe tronsonul Orșova-Caransebeș, apoi pe directivele date de șeful stației Caransebeș de a întîrzia garniturile germane pînă ce subunitățile regimentului ocupau dispozitivul necesar ducerii unor eventuale lupte⁴.

În colonia Ruschița Cpt. Bădeanu Paul, tot de la partea sedentară a R. 96 I. a trecut la arestarea unei coloane fasciste compusă din un ofițer, 3 subofițeri și 40 de soldați și capturarea, cu această ocazie a 6 mașini speciale cu instalația completă a unui post de radio emisie goniometrie și alarmă

Prezentul material a fost întocmit pe baza jurnalelor de operații pe lunile august și septembrie 1944 a D. 19 I.Bg. 19 I., R. 94, 95 și 96 I. precum și cu informațiile primite de la participanții la aceste acțiuni cărora le mulțumesc și cu această ocazie.

¹ Col. M. Cucu — *Operația de acoperire din augut septembrie 1944 și acțiunile militare purtate de armata română pentru eliberarea întregului teritoriu național. Istorie militară românească*. Editura militară, București, 1973, p. 322.

² Arhiva M. St. M. Dosar 524/65 Ordin de operații Nr. 1 anexă la jurnalul de operații pe luna august 1944.

³ Arhiva M. St.M.Dosar 524/65 luna august fila 2.

⁴ Informație primită de la Col. rz. Ioan Gîrbu participant la evenimentele pe care le descriem.

aero împreună cu 4 mitraliere, 16 puști mitraliere multe arme și muniții, precum și un aparat de cifrat împreună cu codul său⁵. Avându-se în vedere că D. 19 I. i se încredințează asigurarea pazei interne și în județul Mehedinți, vom sublinia activitatea desfășurată de o companie din R. 95 I.

La 26 august, la orele 7,30 pe malul Dunării între Cloșani și Șimian au început luptele între trupele române formate din o companie din R. 95 I., un escadron din R. 3 Roșiori și un detașament din marina militară⁶ și trupele germane ce veneau dinspre Craiova care au refuzat să se predea autorităților militare. Luptele au durat pînă la orele 11,30 cînd întreaga coloană germană a fost dezarmată. La aceste lupte au luat parte, alături de armată, Vedeta blindată Nr. 7 a sectorului fluvial și marinarii de pe vasele comerciale *Radu Negru* și *Sarmizegetusa* ce se găseau mascate la Șimian⁷. Cu această ocazie s-au făcut prizonieri 20 ofițeri, 28 subofițeri, 737 trupă și 171 personal administrativ, capturîndu-se un bogat material de război compus din 350 arme, 20 puști mitralieră, 25 revolve, 2 aparate radio, 2 telefoane, 10 tunuri AA., 2 camioane autostații radio emisie recepție, 25 camioane, muniție și mult material militar⁸.

Este demnă de subliniat acțiunea de solidaritate a comuniștilor față de aceste acțiuni armate. Astfel reprezentantul P.C.R. de la Turnu Severin, care cu prilejul solemnităților de înmormîntare a ostașilor căzuți în luptele de la 26 august 1944, adresează comandantului garnizoanei Turnu Severin cererea de a se da arme și muniții populației civile care dorește să lupte împotriva armatei germane aflate în țară⁹.

Compania de garnizoană Reșița, cu sprijinul muncitorilor, trece în ziua de 26 august la arestarea trupelor germane dizlocate în Reșița compuse din 3 subofițeri și 4 soldați capturîndu-se 3 puști, o pușcă cu lunetă, o pușcă mitralieră, un autocamion și un turism¹⁰.

Acțiuni pline de curaj ale armatei în colaborare cu populația locală, au avut loc și în comuna Teregova unde au fost făcuți prizonieri 8 ofițeri, 36 de subofițeri și 222 trupă, capturîndu-se și un bogat material de război compus din 246 puști, 18 pistoale mitralieră, 19 pistoale, 3 autocamioane, 4 turisme, 10 grenade și 5000 cartușe¹¹.

Asemenea acțiuni au avut loc și în alte localități ca Oravița Topleț, Crușovăț etc., unde cu sprijinul populației, militarii au înăbușit focarele de rezistență ale armatei germane¹². Astfel, la Crușovăț au fost făcuți prizonieri 4 ofițeri, 4 subofițeri și 30 trupă cu tot armamentul ce-l aveau

⁵ Propunerea de decorare a Cpt. Paul Băbeanu (copia în posesia autorului).

⁶ Arhivele statului Drobeta Turnu Severin, Fond Inspectoratul NFR Turnu Severin, Dosar 40/1944, filele 4—7.

⁷ Căpitănia portului Drobeta Turnu Severin „Registru Istoric”, filele 10—26.

⁸ Arhivele statului Craiova, Fond Inspectoratul general administrativ Craiova, Dosar 65/1944, fila 29.

⁹ Arhivele statului Craiova, Fond Inspectoratul administrativ, Dosar 47/1944, filele 46—47.

¹⁰ Arhiva M.St.M., Dosar. 524/56 luna august, fila 3.

¹¹ Arhiva M.St.M., Dosar 524/56 luna august, filele 2—3.

¹² * * * — *România în războiul antihitlerist*. Editura militară, București, 1966, p. 126.

în dotare ; la Oravița un subofițer, 10 soldați, 7 puști mitralieră, 4 căruțe și 1200, cartușe la Anina 11 soldați, iar la Topleț un ofițer, 17 subofițeri și 103 trupă¹³.

Acțiunea de stingere a focarelor hitleriste se încheie pentru D. 19 I. în ziua de 29 august 1944 când la Caransebeș se capturează o stație de amplificare a liniei permanente Berlin-Sofia în perfectă stare de funcționare¹⁴.

Concomitent cu acțiunea de stingere a focarelor hitleriste din Banatul de sud, unitățile D. 19 I. au trecut la acoperirea frontierelor de sud-vest a țării intrucât trupele fasciste existente în Jugoslavia au trecut la acțiuni izolate ofensive deoarece la această dată inamicul nu dispunea de forțe mai multe¹⁵.

Sînt semnificative acțiunile militarilor din pichetul de grăniceri Moldova Veche care s-au înfruntat cu inamicul, superior numericeste. Ei au transformat posturile lor de luptă în adevărate fotărețe.

În ziua de 26 august 1944 au acostat în port 2 monitoare fasciste pe care erau imbarcați aproximativ 300 de soldați ce intenționau să pună stăpînire pe port. La primii pași făcuți pe pămîntul românesc, dușmanul a fost primit cu un foc dens tras cu precizie de fruntașul Petre Tufler și soldatul Aurel Bulza. Cu prețul vieții acești bravi ostași au înfruntat dușmanul pînă la sosirea unui batalion din R. 94 I. care prin acțiuni hotărîte au izgonit hitleriștii de pe malul Dunării¹⁶.

Pentru lichidarea completă a rezistențelor germane care desfășurau acțiuni ofensive între Orșova și Moldova Veche este format un detașament comandat de maiorul Isaia, detașament compus din 2 companii întărite din R. 94 I. și detașamentul 194 I.

Prin acțiuni hotărîte desfășurate de acest detașament, pînă la 29 august 1944 malul stîng al Dunării a fost complet curățit de rezistențe germane¹⁷.

Referitor la aceste acțiuni desfășurate în zona Moldova Veche este semnificativă scrisoarea pontonerului Ivanovici Svetozar din portul Baziaș :

Domnule director,

Începînd cu data de 28 august și pînă la 6 septembrie s-au dat următoarele lupte descrise mai jos :

Luni seara, la data de 28 august, ora 10, au venit dinspre Grădiște 9 monitoare de război germane și au atacat Baziașul, care atunci au spart cabina pontonului S.H. nr. 39 și au spart tubul din partea dreaptă, magazia nr. 1.

¹³ Arhivele M.St.M., Dosar 524/56 luna august, fila 3.

¹⁴ Arhiva M.St.M., Dcsar 524/56 luna august, fila 6.

¹⁵ Col. Cucu. *Op.cit.*, p. 327.

¹⁶ Col. Lupășteanu, Lt. Col. Tarco și V. Birza — *Pentru patrie*. Editura militară, București, 1964, p. 88—91.

¹⁷ Arhiva M.St.M., Dosar 524/56, filele 5—6.

Din data de 28 august a.c. și pînă la data de 6 septembrie a.c. s-a atacat Baziașul de către artileria monitoarelor germane de nouă ori cu tunuri grele.

La data de 6 septembrie a.c. orele 7 dimineața, venind dinspre Palanca 9 monitoare de război germane au deschis toate 9 focul cu tunurile grele, care au durat o oră încontinuu pînă a venit armata germană cu camioanele din Biserica Albă și a ocupat Baziașul. Între care, în ziua de 6 septembrie am fost rănit de către armata germană în pulpa piciorului drept și în coasta de sub mîna dreaptă de către armata germană eu am fost rănit, domnul șef de vamă din Baziaș-mort cu șase soldați de la infanterie și un sergent elev. Și am fost nevoit să mă duc la spitalul din Oravița să-mi scot schijele din ambele locuri, între care am plătit costul spitalului suma de 5.240 lei.

Domnule director, de la inventarul pontonului S.H. Nr. 39 au rămas numai șase lanțuri, cu care au fost pontonul legat, restul a fost furat de către armata germană.

Cu stimă pontonierul Ivanovici Svetozar¹⁸. Odată cu aducerea trupelor din adîncime și concentrarea lor la granița de vest a țării, comandamentul german a trecut la acțiune intenționînd ca printr-o ofensivă cu forțe superioare să ocupe trecătorile din Carpații Meridionali realizînd în acest fel legătura pe un aliniament puternic a aripii de sud a grupului de armate „Ucraina de sud” din Carpații Orientali cu aripa de nord a grupului de armate „F” din Jugoslavia¹⁹.

În sudul Banatului, în fișia de apărare a D. 19 I. a trecut la ofensivă Divizia moto Hindenburg care a acționat cu o parte din forțe în lungul văii Bîrzava spre raionul industrial Reșița, cu o parte în lungul Nerei spre comunicațiile din valea Cernei, iar cu altă parte în lungul Dunării²⁰.

Față de această situație începînd cu 30 august 1944 se începe mobilizarea D. 19 I. de către partea sedentară cu scopul de a completa efectivele unităților²¹.

Prin desființarea Detașamentelor 195 și 196 Infanterie D. 19 I. și-a organizat regimentele de infanterie pe 3 batalioane, divizia fiind întărită cu 5 batalioane ale Centrului de instrucție Tirol²², și a primit ordin să lase aceste batalioane sub comanda Brigăzii 19 Infanterie în sudul Banatului cu misiunea pe care a avut-o anterior, iar ea să se regrupeze în zona Lugoj, în eșalonul 2 al Corpului 7 Teritorial. Pînă la începerea ofensivei inamicului numai R. 96 I. și B.3 din R. 95 I. s-au grupat în această

¹⁸ Arhivele statului Drobeta Turnu Severin, Fond Divizia 1-a S.H. Orșova, Dosar 16/1944, fila 111 și Dosar Nr. 5/1944, fila original și copie.

¹⁹ Col. V. Atanasiu — *Acoperirea frontierelor și menținerea unui cap de pod în Podișul Transilvaniei, Crișana și Banat în toamna anului 1944; Probleme de artă militară*, XXII, Nr. 4, 19, 69, p. 62.

²⁰ *Curs de istorie a artei militare. Participarea armatei române la războiul antihitlerist*, Editura Academiei militare, București, 1969, p. 83.

²¹ Arhiva M.St.M., Dosar 524, fila 7.

²² Centrul de instrucție Tirol era format din batalioanele 998, 999, 1000 A, 1000 B., 1000 C.

zonă, restul unităților acționînd încă la respingerea inamicului pătruns în Banatul de sud²³.

Avîndu-se în vedere caracterul izolat al celor 3 direcții de pătrundere a trupelor germane în Banatul de sud, vom trece în cele ce urmează a descrie aceste acțiuni.

Valea Dunării, ca principală arteră de comunicație, a fost în această perioadă spațiul unde au avut loc în permanență acțiuni armate.

Începutul lunii septembrie marchează declanșarea ofensivei fasciste în sudul Banatului. După cîteva încercări eșuate în primele zile ale lunii, la 6 septembrie, după o pregătire de artilerie și aruncătoare, cu forțe superioare numericește apărării, fasciștii germani au atacat între Lescovița și Baziaș, iar o coloană motorizată a reușit să ocupe localitatea Socol către orele 9 și se îndreaptă spre Baziaș.

În sprijinul atacatorilor, 4 vase germane au bombardat localitatea Belobreșca și pentru reușita succesului ofensiv inamicul își sporește forțele.

La orele 11,30, 14 camioane încărcate cu trupe germane întăresc forțele care au atacat de la Baziaș spre Pojejena, sprijinite puternic de artilerie, aruncătoare și artileria de pe monitoare. În total inamicul atacă de-a lungul comunicației Baziaș-Pojejena cu valoarea unui batalion întărit și sprijinit de un puternic foc de aruncătoare și artilerie.

Către ora 12,30 alte 2 companii inamice au debarcat în zona Belobreșca. La aceste acțiuni artileria noastră trage asupra coloanelor și a monitoarelor de pe Dunăre producîndu-le mari pierderi.

Atacul inamic se generalizează între Lescovița-Socol-Baziaș și Moldova Veche.

Față de această situație se iau grabnic măsuri de stăvilire a atacului dușman.

Batalionul 1000 A. în curs de deplasare spre Berzasca, întărit cu o secție de obuziere din R. 42 Artilerie de la Oravița, acționează împreună cu forțele ce se găsesc angajate deja în luptă cu inamicul la nord de Moldova Nouă, pe comunicația Sasca-Moldova Veche, iar cu o companie, detașată din acest batalion, pe la Stinăpări-Gornea pentru a opri și a arunca peste Dunăre forțele germane pătrunse în zona Moldova Veche-Baziaș.

Batalionul 999 I. se instalează pe pozițiile spre Dubova-Plavișevița-Cazane pentru a forma un punct de sprijin la Cazane și un centru de rezistență la Dubova.

Primindu-se informații de la grănicerii aflați pe graniță că la Vîrșet înspre Biserica Albă se deplasează coloane inamice, Comandamentul D. 19 I. cu ordinul de operații nr. 6 ia măsuri în consecință, creînd următoarele grupări de forțe:

Gruparea *Dunărea* comandată de Col. Rusu, formată din B. 999 I. B. 1 și 2 din R. 94 I., avînd misiunea de curățirea rezistențelor inamice pe malul stîng al Dunării.

²³ Generalul maior Ion Cupșa — *Armata română pe frontul antihitlerist*; Editura militară, București, 1973, p. 68.

Gruparea Banat comandată de Col. Gheorghiu, formată din Batalionul Forotic, B. 998 I. și părți din B. 2/R. 95 I. și B. 1000 A. barează direcțiile : Răcăjdia-Oravița-Steierdorf-Anina, Grădinari-Ticvaniul Mare-Reșița, Stinăpări-Bozovici.

Gruparea Reșița comandată de Col-Mihăilescu, formată din B. 1000 B. la Ticvaniul Mare, B. 1/R. 95. I. la Reșița și Batalionul de marș organic al R. 96 I. cu o companie la Brebu și o companie la Ezeriș barează direcțiile :

Bocșa Română-Reșița

Ezeriș-Brebu-Reșița²⁴.

Atacul sporit al trupelor germane obligă pe apărătorii din sectorul Dunării să se replieze pe noi poziții de apărare.

O colaborare deosebit de importantă s-a realizat cu această ocazie, între trupele din valea Dunării și populația din zonă. Ea se materializează prin aceea că pentru a împiedica monitoarele fasciste să navigheze în siguranță pe Dunăre au fost scoase geamandurile din sectorul Svinița, ele fiind ascunse la locuitorii satului.

Trupele fasciste în furia lor s-au dedat și la acțiuni de devastare, jefuind de la populația civilă obiecte și bunuri casnice ce le aveau în gospodăriile lor²⁵.

În ziua de 17 septembrie la orele 10,30 inamicul a depășit satul Plavișevița și a ajuns la intrarea de vest a cataractelor unde a fost oprit. În după masa zilei inamicul a preluat atacul de-a lungul malului Dunării ajungând pînă la ieșirea din Cazane, trimițînd patrule puternice pe la vest de Sucaru Mare unde a fost oprit de rezistențele de la Dubova.

În zilele următoare B. 2/R. 94 I. care se găsea în apărare pe pîrîul Mraconia, a fost atacat de inamic.

În urma atacurilor inamicului Detașamentul Dunării și-a relăcut apărarea pe înălțimile est Gomila, Poiana Voinii, Cracul lui Vicovan, cota 200, Bărzinca, cota 290, Dealul Meje, cota 295. Companiile 7 și 8 grăniceri au fost puse în dispozitiv la dreapta Detașamentului pe înălțimea Dealul Moșului, Vernicului, Rudina și cu elementele de siguranță pe drumurile de acces masivul păduros vest Topleț.

Realizat acest dispozitiv el a închis pentru totdeauna posibilitatea de înaintare a trupelor fasciste, iar acțiunile ofensive ale trupelor române și sovietice au dus la lichidarea definitivă a forțelor fasciste și eliberarea întregului sector al Dunării.

În zona Oravița, în ziua de 12 septembrie la ora 10, inamicul atacă în valoare de un batalion și 4 tancuri pe direcția Răcăjdia-Oravița fiind sprijinit de aruncătoare și artilerie, reușind să pătrundă cu tancurile pînă aproape de Oravița. Concomitent cu această acțiune inamicul atacă și localitatea Grădinari.

²⁴ Arhiva M.St.M., Dosar 524, fila 37.

²⁵ Arhiva M.St.M., Dosar 52/2, fila 120.

Atacul inamic dat la Grădinari-Ticvaniul Mare crește în intensitate, fapt ce determină comanda D. 19 I. să aducă de la Lugoș la Reșița B. 1/R. 95 I. pentru a interveni la Ticvaniul Mare sau spre Bocșa.

În urma acestor măsuri trupele din contact și cele sosite ca întărire, după lupte grele, reușesc să oprească atacul inamic.

În continuare D. 19 I. ia măsuri pentru a bara direcția Oravița-Anina, rezistând pe Oravița.

Cu forțe mereu crescînde inamicul pornește din nou la atac și după ce a cucerit Oravița este oprit imediat la est de oraș.

În funcție de aceasta B. 3/R. 94 I. este transportat pe calea ferată de la Orșova la Iablanița, apoi cu mașinile pînă la Steierdorf-Anina pentru a bara comunicația între Oravița și Steierdorf-Anina.

Compania comandată de Cpt. Micu Stan, care rezista la est Oravița sud cota 671, fiind amenințată cu încercuirea, reușește să se repileze la 1 Km. sud de Anina, închizînd comunicația spre Bozovici.

B. 3/R. 94 I. amplasat în zona Steierdorf-Anina trece la contra atac pe direcția Steierdorf-Anina-Oravița, manevrînd rezistențele inamice la Reșița și în urma concentrării masive de forțe pe direcția Anina-Reșița, Detașamentul Reșița de sub comanda Col. Mihăilescu trece grabnic la organizarea apărării orașului luîndu-se următoarele măsuri:

- Organizarea de mici detașamente de tăria pluton companii întărite, pe toate căile de comunicație care duc spre Reșița pe linia circulară situată la 15—20 Km. de oraș. Aceste detașamente aveau misiunea de a semnaliza apariția inamicului și a se angaja în luptă cu scopul de a întîrzia înaintarea și a-l desfășura prematur.

- Crearea unei rezerve, dispusă pe o linie continuă de luptă, la sud de Reșița (la Doman) de unde urmează să fie angajată în luptă.

- Pregătirea necesară în vederea distrugerii căilor de comunicație prin baricadare cu stînci și minare a podurilor.

- Revederea planului de apărare a orașului.

La această mare acțiune Uzinele Reșița se angajează să pună la dispoziție 4 autocamioane necesare transportului trupelor, 4 tunuri AT de 75 mm, materialul exploziv și specialiști pentru distrugeri precum și întreaga rețea telefonică.

Planul de apărare al orașului se materializează pe teren după cum urmează:

- Cpt. Bărbulescu Valeriu comandantul companiei aruncătoare 120 mm. comandă un mic detașament înaintat format dintr-un pluton din Compania 2-a garnizoane (R. 96 I) și 2 piese aruncătoare 120 mm., amplasat pe șoseaua Reșița-Comarnic-Anina, în punctul Seglan, cu misiunea de a supraveghea și a opri cu foc înaintarea inamicului.

- Cpt. Sirbu Constantin comandă al doilea detașament alăturit din 1 pluton pușcași (din compania pionieri), o grupă mitralieră, 2 tunuri AT 75 mm, amplasat la punctul 2 Km. nord Comarnic (cota 448 și 688) tot pe șoseaua Reșița-Comarnic-Anina, la cca 5 Km. în fața detașamentului comandat de Cpt. Bărbulescu.

— Maior Nicolescu Filip comandantul B. 1/R. 95 I. ocupă cu batalionul ce-l comandă înălțimile de sud ale orașului.

— Cpt. Popescu Marcel organizează un detașament la Carașova cu 2 plutoane de pușcași din Divizionul 14 AA, 1 pluton din Cp. AT și 2 tunuri AT de 75 mm.

— Campania 1-a din batalionul de marș al R.96 I. rămîne amplasată la Ezeriș cu misiunea de a intercepta șoseaua Bocșa-Ezeriș-Reșița.

— Compania 2-a din batalionul de marș al R. 96 I. rămîne amplasată la Brebu cu misiunea de a intercepta șoseaua Lugoj-Brebu-Soceni-Reșița.

În zilele următoare pentru apărarea orașului Reșița se mai iau și alte măsuri ca :

— Amplasarea unui detașament alcătuit din 2 plutoane de infanterie și un aruncător de 120 mm. în fața satului Cuptoare-Secu, pe șoseaua Reșița-Cuptoare-Văliug-Anina.

— Amplasarea unui pluton întărit cu o echipă de pioneri cu material de distrugere pe șoseaua Reșița-Strand-Văliug-Anina, în punctul Strand.

— Amplasarea unui pluton întărit la 1 Km. sud Lupac pe șoseaua Reșița-Lupac-Gîrliște-Reșița.

— La Secu, pe șoseaua Reșița-Secu-Văliug, se organizează o rezistență de un pluton întărit cu o mitralieră și un aruncător de 60 mm.

— Pe drumul Comarnic-Iabalcea-Carașova se instalează un post de siguranță la Iabalcea²⁶.

Detașamentul Reșița nu intră în luptă datorită succesului contra-ofensiv al trupelor române și sovietice, dar putem afirma cu toată convingerea că au fost luate toate măsurile pentru apărarea acestui centru industrial ce avea o pondere mare în producerea de armament și materiale necesare frontului.

Demn de subliniat este faptul că alături de trupe au intervenit și muncitorii, cu armament și muniții, ei fiind gata de orice sacrificiu pentru apărarea uzinei²⁷.

Sfîrșitul lunii septembrie este marcat de puternice lupte în zona Anina. Aici s-au acoperit de glorie soldații Batalionului 1000 B., Batalionul de marș a R. 94 I., Compania 3-a grăniceri, Compania de jandarmi Anina și Compania de garnizoană Anina.

Atacul inamic pe această direcție este stăvilit, iar prin trecerea la ofensivă a trupelor române și sovietice, sosite în zonă, inamicul este alungat de pe teritoriul țării.

O altă direcție de atac a inamicului prin care intenționa să ajungă în culoarul Timiș-Cerna a fost Valea Almăjului.

Față de atacul inamic, Comandantul Brigăzii 19 Infanterie a hotărît să acționeze, în această zonă, cu un detașament comandat de Col. Ionescu, detașament format de cca 2 batalioane din R-94 și 95 I — precum și batalioanele 1000 A. și 1000 C.

²⁶ Arhiva M.St.M., Dosar 1094/11, luna septembrie.

²⁷ * * * Pentru eliberarea patriei, Editura militară, București, 1972, p. 673.

Pentru respingerea inamicului pe această direcție se iau măsuri pentru apărarea localității Bozovici, trimițându-se compania pionieri sub comanda Cpt. Stan, care ocupă o poziție de apărare pe înălțimea sud Bozovici, de asemenea, un pluton din Compania 4/R. 94 I. sub comanda Slt. Untură care ocupă o poziție pe înălțimile de vest Bozovici și misiunea de a preîntîmpina o eventuală infiltrare a inamicului dinspre vest.

Datorită superiorității inamicului subunitățile comandate de Col. Ionescu sînt obligate să se repileze pe alinamente mai favorabile. Se ocupă astfel, un aliniament dominant pe înălțimile de est ale satului Borlovenii Noi²⁸.

La acțiunile care urmează cooperează și un batalion sovietic sosit în zonă.

În după masa zilei de 18 septembrie inamicul în forță de cca un batalion german din Regimentul 92 Motorizat a atacat în sectorul batalionului sovietic, reușind să ajungă la marginea satului Borloveni, dar a fost contra-atacat de o companie sovietică și respins.

În ziua de 19 septembrie, la ora 11, inamicul s-a infiltrat în sectorul Batalionului 1000 C. pe valea Salinului (2 Km. est de satul Borlovenii Noi), reușind să pătrundă circa 300 m, fiind însă contraatacat de o companie din acest batalion inamicul s-a retras.

În cooperare cu trupele sovietice se hotărăște să se atace în masă inamicul, fapt pentru care este trimis un batalion în cursul nopții de 24/25 septembrie pe direcția Sopotul Vechi, cu misiunea ca la orele 19 să se găsească în localitatea Dalboșeț, pentru a cădea în spatele trupelor germane care se retrag dinspre Borlovenii Noi în urma atacului ce se va executa de front în cursul zilei de trupele sovietice.

Se dau astfel lupte grele pe înălțimile Prigorului, Dealul Ruieni (sud. Prigor), inamicul rezistind pe localitatea Prigor, Dealul Bilatecului (sud Prigor). Înaintarea trupelor române progresează destul de greu și aceasta din cauza cîmpurilor de mine plantate de inamic.

În zilele următoare atacul masiv al trupelor române și sovietice obligă pe inamic să se retragă lăsînd pe cîmpul de luptă un bogat material de război.

Acțiunile desfășurate de unitățile române în sudul Banatului se încheie cu o strălucită victorie, ele scot în evidență însă și anumite particularități din care se pot trage următoarele concluzii :

— Pe teritoriul Banatului de sud erau dizlocate puține trupe române, fapt ce a atras după sine ca unitățile să treacă la apărare pe front larg, astfel unităților le-au fost încredințate raioane de apărare cu o lărgime de pînă la 10 Km.

— În această situație apărarea avea un caracter insular, lupta primind un pronunțat caracter de independență.

— Datorită atacului inamic ce se execută pe mai multe direcții au dese schimbări de situații și dispozitive ce se execută prin marșuri epuizante atît ziua cît și noaptea.

²⁸ Arhiva M.St.M., Dosar 1093/11, luna septembrie.

— Unitățile Diviziei 19 Infanterie erau formate din recrui cu instrucția incompletă, tocmai în perioada cînd se trecea la contopirea cu ostașii din contingentele mai vechi.

— La aceste greutăți trebuie să se mai adauge și superioritatea inamicului atît ca număr cît și ca armament și tehnică.

Cu toate acestea, luptele din sudul Banatului au avut o importanță deosebită deoarece cu toate eforturile depuse de dușman, el nu a putut străpunge rezistența trupelor române și astfel comunicația Orșova-Caransebeș a rămas tot timpul liberă, pe ea putînd fi transportate forțe armate.

La acest succes trebuie să mai adăugăm și victoriile repurtate de Batalionul 1 din R. 96 I. în cadrul Detașamentului Păuliș, precum și acțiunile desfășurate la sud de Timișoara de batalioanele 2 și 3 din R. 96 I.

Cu toate greutățile întîmpinate ostașii D. 19 I. și-au îndeplinit cu cinste, eroism și spirit de sacrificiu misiunile încredințate, răspunzînd astfel la chemările partidului, alungînd pînă la sfîrșitul lunii septembrie 1944 dușmanul în afara granițelor țării.

LIVIU GROZA

LA CONTRIBUTION APORTEE PAR LA DIVISION 19 INFANTERIE À L'INSURRECTION
NATIONALE ARMÉE ANTIFASCISTE ET ANTIIMPERIALISTE DU 23 AOUT 1944
ET À LA CONVERTURE DE LA FRONTIERE DU PAYS DANS LE SUD DU BANAT

(R é s u m é)

L'article met en lumière quelques aspects inédits en concernant la participation de la Division 19 infanterie à l'insurrection nationale armée.

DOCUMENTE PRIVIND LUPȚA PENTRU DEMOCRATIZAREA APARATULUI DE STAT ÎN PLASA ORAVIȚA, JUDEȚUL CARAȘ

Răsturnarea dictaturii militaro-fasciste și eliberarea țării de sub ocupația străină au marcat începutul revoluției populare, anti-imperialiste în România, inaugurând o nouă etapă în dezvoltarea țării noastre. Sub conducerea P.C.R., lupta antifascistă și de eliberare națională se dezvoltă într-o largă acțiune de masă pentru desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice. „În această perioadă de intensă luptă politică se manifestă cu putere bogata experiență dobîndită de partidul nostru în timpul bătăliilor antifasciste, forța organizatorică, prestigiul, autoritatea și influența sa politică în masă”.

Pentru a uni toate forțele politice interesate în democratizarea reală a României și înfăptuirea reformelor economice și sociale cerute de mersul înainte al societății noastre, P.C.R. a inițiat realizarea Frontului Național Democrat, în care scop a propus tuturor partidelor, grupărilor și organizațiilor patriotice și democratice o platformă politică corespunzătoare, care să orienteze lupta maselor largi populare în direcțiile hotărîtoare ale dezvoltării revoluției².

Proiectul de platformă al Frontului Național Democrat, elaborat de Comitetul Central al P.C.R., înscris ca obiective fundamentale de acțiune sprijinirea frontului antihitlerist, democratizarea țării și a vieții politice, exproprierea moșierilor și împrăștierea țăranilor, înfăptuirea unui complex de măsuri care să dea satisfacție maselor celor mai largi de la orașe și sate. „Acest program poate fi înfăptuit numai de un guvern care reprezintă toate forțele naționale și democratice ale țării și care se bucură de sprijinul activ al păturilor largi ale poporului”³.

¹ N. Ceaușescu, *P.C.R.-continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Ed. Politică, București, 1966, pag. 56.

² * * * *România în anii revoluției democrat-populare, 1944—1947*, Editura politică, București, 1971, pag. 87.

³ N. Ceaușescu *ap. cit.*, pag. 148.

Sub conducerea P.C.R., mase uriașe ale populației s-au angajat astfel într-o luptă ascuțită împotriva reacțiunii, au alungat prefectii și primarii reacționari, au participat la lupta pentru democratizarea vieții publice.

Pe această linie se situează ordinul Prefecturii Județului Caraș din 17 octombrie 1944, către Pretura Plasei Oravița „ca toți primarii și ajutorii de primari precum și membrii sfaturilor comunale legionari, fasciști și hitleriști, sau care s-au manifestat ca sprijinitori ai regimului antonescian sau ai regimului legionar să fie înlocuiți cu persoane care pe lângă o garanție morală desăvârșită să fie și expresia dorinței majorității obștei comunale”.

Acest ordin este urmat de altele care îl completează. Cel datat la 24 octombrie 1944 în care se arată că „înlocuirea primarilor să se facă dacă s-au făcut vinovați de abateri grave de la îndatoririle lor, de asemenea recomandă multă atenție când se fac propuneri pentru revocarea vreunui primar, deoarece stabilitatea este una din condițiile care le împrumută autoritatea de care au neapărată nevoie”⁴. Celălalt ordin este datat la 25 octombrie 1944 și recomandă pretorilor ca în alegerile de noi primari „să se respecte autoritatea obștei satului”.

Aceste ordine care recomandă multă atenție în privința revocării vechilor primari se datoresc faptului că foarte mulți primari deși au slujit în timpul vechiului regim nu au fost simpatizanții lui, nu l-au sprijinit.

Concludent este faptul că în septembrie 1944 când capitala județului Caraș — orașul Oravița, a fost ocupată vremelnice de trupele hitleriste, primarul comunei Vrani într-un apel adresat populației comunei îi îndeamnă să opună rezistență chiar cu prețul vieții „... dacă trebuie să cădem rezistind, atunci vom fi adevărați români”⁵. Tot edificator este faptul că răspunzând la ordinea sus amintite majoritatea comunelor plasei Oravița (Ticvaniu Mare, Vraniuț, Forotic, Cîrnecea, Iertof, Ciortea, Giurgiova, Iana, Comoriște, Maidan, Ciudanovița, Vărădia, Ciclova Montană, Vrani) raportează că nu este cazul să se schimbe primarii, ajutorii de primari și membrii sfatului comunal⁶.

Se fac propuneri de noi primari doar în comunele Steierdorf — Anina, Secășeni, Mercina. În comuna Steierdorf—Anina — centru minier —, unde activitatea revoluționară a muncitorilor este foarte puternică, primarul, ajutorul de primar și membrii sfatului comunal propuși, tocmai ca urmare a influenței mișcării muncitorești, sînt membrii ai P.C.R. și P.S.D.⁷. Unul dintre cei aleși și anume Craiovan Mihai este cunoscut încă din perioada anterioară ca „fost membru al PSD și bănuț de activitate comunistă”⁸.

În comuna Mercina cei propuși la sfîrșitul lunii octombrie 1944 „sînt expresia majorității obștei comunale, sînt oameni cu care vom putea con-

⁴ Filiala Arhivelor Statului Caransebeș, *Fond Pretura plasei Oravița* dosar 51/1944/1945, document 2026 (în continuare F.A.S. Caransebeș).

⁵ F.A.S. Caransebeș, *Pretura plasei Oravița*, dos. 51, doc. 2170.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, doc. 2026

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ F.A.S. Caransebeș, *Legiunea de jandarmi Caraș*, dos. 9, f. 429.

lucra în spiritul vremilor pe care le trăim, pentru binele patriei și înflorirea comunei”¹¹.

Frământările politico-sociale ale ultimului sfert al anului 1944 au făcut totuși să se strecoare unele acțiuni care nu reprezentau adevărata voință a poporului. Astfel, primarul comunei Cîrnecea, „în septembrie 1944, nu a ajutat soldații români răniți la Bozovici pentru a fi transportați la spitalul din Reșița”¹². Deși conducerea primăriei din Cîrnecea nu propune schimbarea primarului (cu toate că ar fi fost necesar) Legiunea jandarmilor rurali Caraș propune schimbarea primarului sus citat.

Creșterea în amploare a luptei politice dintre forțele vechiului regim politic burghez și forțele democratice, fac ca la 3 noiembrie 1944, Prefectura județului Caraș să adreseze Preturii plasei Oravița, ordinul cu privire la înlocuirea *tuturor* primarilor și ajutorilor de primari care au funcționat în regimul politic trecut. Numai în felul acesta se vor înlătura toate suspiciunile¹³.

Formarea la 4 noiembrie 1944 a unui nou guvern tot sub președinția generalului Constantin Sănătescu, în care forțele democratice erau mult mai larg reprezentate, are ca urmare în întreaga țară o intensă activitate de înlăturare a primarilor și prefecților reacționari și de instaurare a unor organe ale administrației locale care exprimau interesele poporului¹⁴.

Începînd din primele zile ale lunii noiembrie 1944, ordinul de înlocuire a primarilor și ajutorilor de primari, care au funcționat în regimul politic trecut, începe să fie pus în aplicare.

La 5 noiembrie 1944 în comuna Steierdorf-Anina cu prilejul alegerii primarului și ajutorului de primar „este prezentă întreaga obște sătească; ia parte la adunare întregul comitet de conducere al sindicatului local al muncitorilor, precum și delegatul sindicatelor muncitorești din Timișoara”¹⁵. Ei impun numirea la 11 noiembrie 1944 ca primar și ajutor de primar a unui membru al PCR și a unui membru al PSD, consolidînd astfel în această comună Frontul Unic Muncitoresc.

La fel ca și la Steierdorf-Anina și în celelalte comune ale plasei Oravița, ordinul de la începutul lunii noiembrie 1944 este pus în aplicare fiind înlocuiți toți primarii și ajutorii de primari care au funcționat în regimul trecut.

Desigur, în această perioadă atît de frământată nu a fost ușor să fie aleși oamenii cei mai potriviți în aceste funcții atît de importante și de aceea studiînd documentele ne dăm seama că în unele comune cum sînt: Greoni, Ticvaniul Mare, Ticvaniul Mic, Vărădia, primarii aleși și numiți la 11 noiembrie 1944 sînt înlocuiți foarte repede și anume în decembrie același an.¹⁶

¹¹ F.A.S. Caransebeș, *Pretura plasei Oravița*, dos. 51, doc. 2026.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, doc. 2218.

¹⁴ Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu, *Istoria României*, (compendiu), Ed. Did. și Ped. București, 1970, pag. 563.

¹⁵ F.A.S. Caransebeș, *Pretura plasei Oravița*, dos. 51, doc. 2218.

¹⁶ F.A.S. Caransebeș, *Prefectura jud. Caraș. Registrul primarilor*.

Analizînd situația din comuna Vărădia, este evident că în fața primarilor și ajutorilor de primari stăteau sarcini foarte grele în lupta împotriva sabotajului pus la cale de bogătașii satului. Astfel, la 23 noiembrie 1944, Ceia Aurel, delegat al Frontului Plugarilor din România pentru județul Caraș, în numele și din însărcinarea sătenilor plugari din comuna Vărădia, aduce la cunoștința Prefecturii județului Caraș faptul că: „în comuna Vărădia se găsește încă mult greu netreierat care se irosește din cauza sabotajului pe care-l practică proprietarii de mașini de treierat din localitate, prin refuzul lor de a pune în funcțiune mașinile ce le au”¹⁷. Această înștiințare foarte bine venită, pentru curmarea sabotajului, este urmată de poziția dată de Prefectura județului Caraș, Legiunii de jandarmi Caraș de a se lua măsuri ca toți proprietarii de mașini de treierat să le pună în funcțiune, să nu mai saboteze munca exploatărilor agricole¹⁸. Cele întâmplate în Vărădia au avut repercursiuni și asupra primarului și ajutorului de primar numit la 11 noiembrie 1944, deoarece la 29 decembrie 1944 este numit în comună alt primar și ajutor de primar¹⁹.

Spiritul combativ al țărănimii, simțul de dreptate, dorința de a realiza o adevărată democratizare, de a alege în fruntea comunelor oameni în care să aibă cu adevărat încredere, iese foarte bine în evidență în comuna Broșteni. Locuitorii comunei Broșteni în decembrie 1944 „reclamă prefectului județului Caraș nemulțumirea pentru primarul și ajutorul de primar numit la 11 noiembrie 1944 fără consultarea lor”²⁰. Ca urmare a reclamației, pretorul plasei Oravița se deplasează din ordinul Prefecturii în comuna Broșteni pentru a consulta pe șefii organizațiilor locale a partidelor democratice asupra propunerii lor pentru numirea primarului și ajutorului de primar. Reprezentanții celor 4 partide politice existente în comună întruniți la 31 decembrie 1944 propun următoarele: reprezentantul Partidului Național Liberal cere menținerea actualului primar, pe cînd reprezentanții Uniunii patriotice, Frontului Plugarilor, Partidului Comunist Român, care formau majoritatea propun un reprezentant al Frontului Plugarilor²¹.

Iată cum la fel ca și în guvernul format la 6 decembrie 1944 și pe plan local, deci în întreaga țară forțele democratice grupate în F.N.D. sînt puternice, putînd să-și impună punctul de vedere în lupta pentru democratizarea reală a țării.

Amploarea luptei maselor populare împotriva reacțiunii a speriat cercurile conducătoare ale vechilor partide burgheze. Aceștia au recurs la măsuri provocatoare împotriva maselor populare. „În ședința Consiliului de Miniștri din 16 februarie 1945, Nicolae Rădescu a amenințat forțele democratice cu dezlănțuirea războiului civil”²². La 19 februarie 1945, re-

¹⁷ F.A.S. Caransebeș, *Prefectura jud. Caraș.*, dos. 52, doc. 9742.

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ F.A.S. Caransebeș, *Prefectura jud. Caraș.*, Reg. primarilor.

²⁰ F.A.S. Caransebeș, *Prefectura plasei Oravița*, dos. 52, doc. 2581.

²¹ *Idem*.

²² * * * *România în anii revoluției democrat-populare, 1944–1947*, Ed. politică București, 1971, pag. 121.

gele Mihai a semnat Decretul – Lege de desființare a subsecretariatelor de stat de la Ministerul de Interne, în virtutea căruia reprezentantul P.C.R. era îndepărtat din acest departament²³. Reprezentantul P.C.R., care funcționa ca subsecretar de stat la Ministerul de Interne a refuzat să părăsească postul. În telegrama trimisă către Prefectura județului Caraș, el preciza: „conform hotărârii Consiliului F.N.D. sînt și rămîn la postul ce ni s-a încredințat . . . , nu luați în considerare amenințările venite din partea generalului Rădescu, ci continuați a lucra în interesul poporului . . . ”²⁴.

Uriașele manifestații ale maselor populare din întreaga țară pentru un guvern al F.N.D., luarea cu asalt a prefecturilor, instalarea prefecților, și primarilor democrați, au dus la 6 martie 1945 la căderea guvernului Rădescu și formarea primului guvern de largă concentrare democratică în frunte cu Dr. Petru Groza.

Acțiunea de democratizare continuă cu și mai mare amploare după formarea guvernului democratic de la 6 martie 1945. Organele administrative locale sînt propuse numai în urma consultării reprezentanților partidelor politice din F.N.D.

Astfel, la 7 aprilie 1945, reprezentanții F.N.D. din județul Caraș, „au procedat la instalarea în funcția de prefect al județului Caraș a profesorului Mihai Novac, directorul liceului din Oravița, propus de către organizația F.N.D.”²⁵.

În cursul lunii aprilie 1945 în mai multe comune ale plasei Oravița (Ciortea, Ciclova-Română, Ciudanovița, Mercina, Iam) primarii și ajutorii de primari numiți la 11 noiembrie 1944 sînt schimbați cu noi primari propuși de reprezentanții locali ai partidelor grupate în F.N.D. Cei numiți, în mare majoritate parte fac parte din organizația Frontului Plugarilor. De pildă la 10 aprilie 1945 are loc adunarea generală a obștii din Ciudanovița sub conducerea delegațiilor din F.N.D. (comitetul județean). În urma dezbaterilor privind programul F.N.D., se propune un nou primar, reprezentantul Frontului Plugarilor din comună²⁶.

Lupta pentru democratizarea continuă în perioada următoare cu și mai mult avînt încurajată fiind de guvernul democratic aflat în fruntea țării.

Începînd din vara anului 1945 reprezentanții organelor administrației locale puteau fi aleși cu aprobarea Consiliului politic județean, organism ce era expresia concentrării forțelor democratice din județ²⁷.

La aproximativ un an de la începutul luptei pentru democratizare, în toamna anului 1945, în toate comunele plasei Oravița, primarii și ajutorii de primari sînt membrii ai organizațiilor locale ale P.C.R. și P.S.D. și ai Frontului Plugarilor²⁸. Iată deci că lupta maselor populare n-a fost zadarnică,

²³ Opera citată pag. 122.

²⁴ P.A.S. Caransebeș, *Prefectura jud. Caraș*, dos. 3/1945, fila. 6.

²⁵ P.A.S. Caransebeș, *Prefectura jud. Caraș*, dos. 71, f. 70.

²⁶ P.A.S. Caransebeș, *Pretura plasei Oravița*, dos. 58, doc. 553.

²⁷ P.A.S. Caransebeș, *Prefectura jud. Caraș*, dos. 73, doc. 5633.

²⁸ P.A.S. Caransebeș, *Prefectura jud. Caraș, Reg. primarilor*.

noile organe locale alese au contribuit prin eforturile lor la înfăptuirea sarcinilor desăvîrşirii revoluţiei burghezo-democratice.

Succesele lor, ale întregului nostru popor au dus la victoria socialismului în ţara noastră şi la bucuria noastră de a putea continua opera începută de ei, în realizarea unei societăţi socialiste multilateral dezvoltate.

VIRGINIA ARDELEAN

DOKUMENTE DEN KAMPF FÜR DEMOKRATISIERUNG DES STAATSAPPARATES
IM BEZIRK ORAVIŢA, KREIS CARAŞ BETREFFEND

(Zusammenfassung)

Die an der realen Demokratisierung Rumäniens interessierten politischen Mächte haben sich zum Vollzug der vom Voranschreiten unserer Gesellschaft verlangten ökonomischen und sozialen Reformen, im Kampfe gegen die Reaktion unter der Führung der Rumänischen Kommunistischen Partei vereinigt, haben die reaktionären Präfekte und Bürgermeister verjagt, haben den Kämpfen für die Demokratisierung des öffentlichen Lebens teilgenommen.

Anfang Herbst 1944 entfaltete sich im Kreis Caraş, wie in allen Kreisen des Landes, eine intensive Tätigkeit zur Absetzung der reaktionären Bürgermeister; in allen Gemeinden setzte „die Dorfgemeinschaft“, das Volk, seine Autorität durch. Unter denen im Amt verbliebenen Bürgermeistern hatten sich manche eingeschlichen, die den Volksmassen nicht vollkommen ergeben waren. So kam es, daß Anfang November 1944 die Absetzung sämtlicher Bürgermeister und Vizebürgermeister die während des vergangenen politischen Regimes tätig waren begonnen hatte.

Die neuen Bürgermeister waren Vertreter der Rumänischen Kommunistischen Partei, der Sozialdemokratischen Partei, des Patriotischen Vereins, der Organisation „Frontul Plugarilor“; sie handelten mit Wachsamkeit gegen alle reaktionären Aktionen (Sabotageakten u.s.w.)

Trotz herausfordernden Aktionen der bürgerlichen Parteien ging der Kampf für Demokratisierung weiter; er führte zur Einsetzung der demokratischen Regierung am 6. März 1945. Nach diesem Ereignis, von der neuen demokratischen Regierung angeregt, ging der Kampf für Demokratisierung weiter. Herbst 1945 sind in allen Gemeinden des Bezirks Oraviţa die Bürgermeister und Vizebürgermeister Mitglieder der örtlichen Organisationen der R.K.P., der Sozialdemokratischen Partei und der Organisation „Frontul Plugarilor“. Die neu ernannten Behörden trugen durch ihre Bemühungen zur Vollendung der bürgerlich-demokratischen Revolution bei.

CRONICA ARHEOLOGICĂ ȘI REPERTORII

GORNEA-LIUBCOVA

Săpături între 1968—1977. În acest an s-a săpat la : Căunița de Sus, Zomonițe, Țărmuri și Stenca Liubcovei.

1) La *Căunița de Sus* s-a săpat în zona de răsărit a stațiunii vinciene. Au fost găsite materiale aparținând culturii Vinča (Vinča A₂—A₃) și un bordei hallstattian cu ceramică aparținând culturii Basarabi — fază târzie, o platformă de pietre de formă dreptunghiulară pe care s-au găsit câteva fragmente ceramice prefeudale și în vecinătatea ei două schelete din care unul mai bine păstrat, așezat în poziție întinsă pe spate cu picioarele puternic chircite. Aici au fost trasate trei secțiuni de 10 × 2 m și deschise două casete de 2 × 2 m.

2) La *Zomonițe* s-a săpat la est și nord de cărămidărie unde au fost semnalate două nivele : unul de sec. IX—X, altul de sec. XI—XIII. S-au trasat două secțiuni de 20 × 1 și 10 × 1 m.

3) La *Țărmuri* a fost semnalat urmele unui strat hallstattian care în partea superioară avea descoperiri feudale timpurii. Materialul hallstattian aparține fazei mijlocii a culturii Basarabi. La cca 1—1,10 m adâncime apare un alt strat de cultură cu materiale aparținând epocii neolitice (fazei târzii a culturii Starčevo — Criș), eneolitice și bronzului. S-a trasat o secțiune de 10 × 2 m.

4) La *Stenca-Liubcovei* a fost terminată săpătura de salvare începută în anii precedenți, care traversa latura de nord a fortificației de pământ din punctul *Stenca — platou*. Au fost semnalate mai multe faze de fortificație : prima fază este o fortificație de pământ cu val și șanț aparținând epocii mijlocii a bronzului, culturii Vatină. Alte două etape de fortificație, una cu val și șanț și o alta cu o palisadă cu pietre și șanț. Ultimile două aparțin epocii dacice. A fost trasată o secțiune de 30 × 1 m și două casete de 5 × 2 m.

GH. LAZAROVICI — I. UZUM — M. GUMĂ

CUPTOARE-Sfogea.

Săpături au fost făcute între 1975–1977. Au fost descoperite următoarele obiective :

1. Un *puț eneolitic*, adânc de 10,35 m, cu diametrul gurii de $1,40 \times 1,50$ m, la mijloc diametrul $1,10 \times 1$ m iar spre fund de numai 0,80 m. În fundul puțului, într-o gropiță a fost depus un vas pictat iar în stratul de deasupra acestuia s-au găsit două unelte de os două unelte de silex și fragmente de la încă câteva vase. Pe baza facturii, formelor și ornamentelor ceramicii atribuim puțul culturii Sălcuța, faza IIB.

2. O *așezare eneolitică* cu strat de cultură gros de 1–1,20 m cu mai multe nivele de locuire. A fost găsită o vatră de foc cu două, nivele de refacere și în vecinătatea nordică a ei, latura unei colibe. Pe baza picturii și a ceramicii din straturile mijlocii stațiunea a fost atribuită culturii Sălcuța, faza IIB, contemporană fiind cu puțul sus menționat.

3. Un *cimitir feudal timpuriu*, din care au fost cercetate cca 45 de morminte *in situ* deranjate. Morții sînt îngropați între 0,15–1 m adîncime. Poziția scheletelor este întinsă, pe spate, cu brațele lingă bazin, pe bazin, pe abdomen, pe piept sau îndoite din cot cu palmele la umăr sau gît. Orientarea mormintelor este est-vest cu fața spre răsărit. Ca inventar funerar au fost descoperite : brățări împletite din sîrmă de bronz, brățări din sticlă colorată sau din pastă de sticlă, mărgelile din pastă de sticlă sau sticlă colorată sau cochilii de melci, perle de bronz, cercei de argint lucrați în filigran, inele, monete etc. Pe baza inventarului funerar și a monetelor cimitirul se încadrează în secolul al XII-lea. Cele mai multe piese datează din a doua jumătate a acestui secol. Riturile funerare și bogăția materialului arheologic depus ca inventar arată relațiile populației românești cu lumea bizantină.

GH. LAZAROVICI – I. UZUM

VALEA TIMIȘULUI – Rovină,

Săpături de salvare începute în luna aprilie 1976 și continuate în luna iunie 1977.

Au fost trasate în cele două campanii un număr total de 5 secțiuni și patru casete după cum urmează : $S_1(70 \times 1 \text{ m})$, $S_2-S_6(30 \times 1 \text{ m})$, $C_1(6 \times 6 \text{ m})$, $C_2(2 \times 3 \text{ m})$ și $C_3(6 \times 3 \text{ m})$ și $C_4(4 \times 2 \text{ m})$.

Bogatul material arheologic rezultat aparține epocii eneolitice (cultura Tiszapolgár), perioadei mijlocii a epocii bronzului (Reinecke B) și epocii hallstattiene (majoritatea caracteristic fazei clasice a culturii Basarabi).

Au fost descoperite mai multe complexe de locuire : un bordei aparținînd culturii Tiszapolgár, o locuință de suprafață de mari dimensiuni, aparținînd epocii bronzului, încadrată de două șanțuri care se întretaie în unghi drept și de un rînd de gropi de pari provenind probabil de la un gard de lemn, precum și trei bordeie hallstattiene.

În cursul anului 1976 a fost secționat și drumul imperial roman Dierna—Tibiscum. S-a constatat că acesta are o lățime de 6 m în secțiune, fiind pavat cu piatră mare de râu și este încadrat de ambele părți de șanțuri cu o lățime la gură de aproximativ 2 m.

Cercetările continuă.

M. GUMĂ — N. GUMĂ — R. PETROVSZKY

LĂPUȘNICEL — Cetate

În anii 1975 și 1977 au fost efectuate săpături arheologice în punctul *Cetate* situat la 1 Km nord de localitatea Lăpușnicel. În urma acestor cercetări, au fost surprinse ruinele unei construcții romane de formă aproape pătrată (cca 60 × 60 m) prevăzută cu zid de incintă, o spațioasă curte interioară și un corp de clădiri ce ocupă întreaga latură de sud-vest. Zidurile atât cele de incintă cât și cele interioare sînt îngrijit construite, bine prinse în mortar de bună calitate avînd o grosime de 75—85 cm păstrîndu-se în unele locuri între 1—1,70 m înălțime. Atrag în mod deosebit atenția încăperile prevăzute cu absidă și două turnuri care au permis să se întreprindă lucrări de restaurare și conservare. De asemenea, la 500 m sud de această construcție au fost identificate în albia pîrului Craiova urme de ziduri ce presupunem că aparțin unor terme romane.

Sărăcia materialului arheologic (constind numai din olane, țigle, cărămizi, conducte piroane și cuie de fier), plasarea construcției la 25 m de drumul roman ce străbate Valea Almăjului precum și faptul că la 1 Km est se află o intersecție de drumuri romane, ne conferă tot mai mult certitudinea că sîntem în fața unei *statio* cu caracter economico-administrativ de supraveghere și control.

O. BOZU

POJEJENA — Via Bogdanovici,

Săpăturile arheologice executate în anii 1976—1977 la castrul roman din localitatea Pojejena au stabilit traseul exact al laturilor de nord-est și sud, locul turnurilor, din care trei au fost dezvelite în întregime și altul identificat. Turnurile de colț au plan trapezoidal, iar poarta de pe latura de sud dezvelită și ea, de asemenea, are bastioane dreptunghiulare ieșite. În turnul din colțul de nord-est au fost găsite fragmente de la mai multe plăci votive, reliefuri, statuete închinat lui Mithras, ceea ce ne face să bănuim posibilitatea existenței unui mic sanctuar mithraic în castru. În centrul castrului au fost identificate părți din clădirea

comandamentului (*principia*). Materialul arheologic constă din: ceramică (vase, materiale de construcție, arme) obiecte și piese din fier servind la construcție, bronzuri (obiecte și monete), țigle ștampilate aparținând cohortei V Gallorum și Legiunilor IIII Flavia și VII Claudia.

N. GUDEA — O. BOZU

ILIDIA — *Oblița*,

Săpături au fost făcute între 1969—1977, cu mici interuperi. În această campanie s-a săpat pe dealul *Oblița*. Aici a fost cercetată (între 1969—1973) și restaurată (1975) o biserică-rotundă cu plan circular, cu o absidă pentru altar. La restaurarea ei nu s-a confirmat planul treflat presupus într-un anumit stadiu al cercetărilor (1969—1973). Fundațiile zidurilor scoase nu au permis decât reconstituirea unui plan circular cu o absidă pentru altar în partea de răsărit.

S-au făcut lucrări de restaurare și conservare a bazei de piatră a unui castel cnezial cu bază de piatră și suprastuctură din lemn, săpat între anii 1971—1974. Castelul avea un plan dreptunghiular cu dimensiunile de $32 \times 16,5$ m cu cinci încăperi dreptunghiulare.

Au mai fost încheiate săpăturile la o locuință (săpată între 1974—1977) aflată în zona de vest a platoului și au fost executate lucrări de conservare. Locuința se datează la mijlocul secolului al XI-lea prin două monete găsite în stratul de dărămături de la colțul estic al construcției.

I. UZUM — GH. LAZAROVICI

CONTRIBUȚII LA REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL LOCALITĂȚILOR JUDEȚULUI CARAȘ-SEVERIN DIN PALEOLITIC PÎNĂ ÎN SECOLUL AL V-LEA î.e.n.*

XXXII IABLANIȚA

1. — Într-un loc, care n-a putut fi identificat, din hotarul satului a apărut o secure din piatră lustruită. Lipsesc alte amănunte¹⁰⁸.

2. În anul 1882 s-a găsit un depozit de bronzuri din care preotul Gheorghe Tătucu a obținut șapte celturi¹⁰⁹.

3. „Cheia Globului” se numește un punct din hotarul localității, unde în 1890 s-a găsit un alt depozit de bronzuri. Același Gheorghe Tătucu a obținut 18 celturi „cu urechiușă” din care au ajuns cîte unul la Viena, la muzeul din Vîrșeț, în colecția fostei școli medii din Orșova și la fosta școală normală din Caransebeș¹¹⁰.

4. Se amintește tot aici un alt depozit de bronzuri din care fac parte brățări, un celt „cu urechiușă”, inele și alte piese. Lipsesc alte precizări¹¹¹.

XXXIII IAZ

1. Punctul numit „Dîmb” este situat pe marginea terasei a doua a riului Timiș, în locul în care ea cotește spre est, formînd intrarea în valea Bistrei. Situată în dreptul castrului roman Tibiscum, are o poziție domi-

* Partea I-a a repertoriului a apărut în *Banatica*, II, p. 385—393; partea a II-a a apărut în *Banatica*, III, p. 365—378. Mulțumim călduros tuturor celor care ne-au furnizat informații utile întocmirii acestui repertoriu.

¹⁰⁸ M. Moga — N. Gudea, în *Tibiscus*, IV, p. 136.

¹⁰⁹ B. Milleker, *Délm.*, I, 1897, p. 48.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ M. Moga — N. Gudea, *op.cit.*, p. 145, fig. 44.

nantă în zona confluenței Timișului cu Bistra, oferind condiții bune de locuire. Cu ocazia unei periegheze (R. Petrovsky — P. Puraci, la 10 aprilie 1976) s-au adunat de aici fragmente ceramice aparținând neoliticului (cultura Stračevo — Criș), perioadei de tranziție (cultura Coțofeni), epocii bronzului (cultura Vatina), epocii hallstattiene și romane. De menționat, că tot aici se întinde și cimitirul municipiului Tibiscum, iar terasa este traversată de drumul imperial roman.

XXXIV ILIDIA

1. Pe dealul „Oblița”, situat la sud de sat, pe panta sud-vestică a acestuia, cu ocazia săpăturilor arheologice din 1974—1975 privind complexul feudal, s-au găsit urmele unei așezări hallstattiene. Materialul ceramic a ajuns la muzeul din Reșița¹¹².

XXXV JUPA

1. În vara anului 1976, în pietrișul din fața unei case din centrul satului s-a găsit un silex de culoare cafeniu-deschisă, probabil răzuitor cu marginile corodate din cauza rulării. Locul de proveniență a pietrișului nu s-a putut stabili, fiind probabil de pe malul Timișului. Piesa datează, se pare, din paleoliticul tirziu și se află la muzeul din Caransebeș.

2. Ca provenind din raza satului se menționează un fragment ceramic de tip Turdaș, din epoca neolitică¹¹³.

3. Lângă locul „Triaj”, la vest de sat, cu ocazia unei periegheze (R. Petrovsky, la 13 martie 1977), s-au descoperit mai multe puncte cu urme de locuire începînd din epoca bronzului pînă în epoca prefeudală.

a) La est de Halta Jupa, dincolo de „Triaj”, pe panta terasei a doua a Timișului ce formează un promontoriu, la aproximativ 150 m sud-est de heleșteul din izlazul satului, în arătură, pe o suprafață de 1,5 ha, au apărut multe fragmente ceramice și o rîșniță aparținînd epocii bronzului (probabil cultura Vatina timpurie).

b) La aproximativ 800—900 m nord de punctul amintit mai sus pe marginea aceleiași terase, în arătură, s-au găsit fragmente ceramice hallstattiene răspîndite pe o rază de vreo 1,5—2 ha. Tot aici se văd și resturile unei construcții romane cu ziduri cu mortar, material tegular și ceramic.

¹¹² Informație Șt. Cădariu.

¹¹³ *Rep. Arh.*, pct. Ia.

c) La depărtare de 600—700 m nord de așezarea hallstattiană, pe o terasă puțin mai joasă, la 150—200 m nord-vest de capătul „Triajului”, tot în arătură, s-au adunat fragmente ceramice atipice, preistorice. Materialele se găsesc la muzeul din Caransebeș.

XXXVI LĂPUȘNICEL

1. Cu ocazia unei periegeze (O. Bozu, Șt. Cădariu, R. Petrovsky, la 14 septembrie 1976) în hotarul comunei, la vest de fortificația romană din punctul „Cetate” și la 300—400 m de casa lui I. Domășneanu, în arătură, s-au găsit fragmente ceramice preistorice, probabil hallstattiene. Materialul se găsește la muzeul din Reșița.

XXXVII LIBORAJDIA

1. „Locul Mare” este o terasă, care se află la gura văii Liborajdiei, pe partea stângă, în imediata apropiere a podului. În acest loc au fost găsite fragmente ceramice și așchii de silex atipice¹¹⁴.

2. „Străineac”. Pe o terasă de lângă sălașul lui Veselin, de pe „Ogașul Vranovăț”, s-au găsit fragmente ceramice atipice. În locul numit „Poiana lui Străin”, Emilian Brăilă a scos, la arat, un topor din aramă cu brațe în cruce de tip Jászladány¹¹⁵.

3. Locul „Odăi” se află pe „Valea Vărcăluța”. Aici s-au găsit fragmente ceramice de epoca bronzului¹¹⁶.

Materialele amintite la punctele 1—3 se află la muzeul din Reșița și la Muzeul satului Gornea.

4. În vara anului 1973 a ajuns la I. Dragomir (Gornea) un celt din bronz cu aripioară, acoperit cu un strat gros de patină, ornamentat cu cîte șapte dungi excizate pe fiecare parte a celtului. Piesa a fost găsită într-un loc situat în fața magazinului din localitate, în stînga șoselei Orșova-Moldova Veche¹¹⁷.

5. „Varniță” sau „Ciucur” este zona unui izvor puternic. La aproximativ 300 m de izvor N. Dragomir a găsit jumătatea unei lame de la o sabie din bronz, ce aparține probabil epocii hallstattiene. Piesa se găsește la Muzeul Banatului din Timișoara¹¹⁸.

¹¹⁴ I. Uzun — Gh. Lazarovici — I. Dragomir, în *Banatica*, II, 1973, p. 416, pct. 30.

¹¹⁵ *Ibidem*, pct. 32 și p. 415, fig. 10, 1.

¹¹⁶ *Ibidem*, pct. 31.

¹¹⁷ Informație I. Dragomir.

¹¹⁸ I. Uzun — Gh. Lazarovici — I. Dragomir, *op.cit.*, p. 412, pct. 12.

XXXVIII LIUBCOVA

1. Locul numit „Ornița” este situat pe marginea terasei mijlocii a Dunării, la sud de șosea și la aproximativ 800 m est de sat. Aici se află o întinsă așezare neolitică a cărei urme de locuire acoperă o suprafață de 300×60 m. Săpăturile efectuate aici în primăvara lui 1961 și în anii 1965—1967 au scos la iveală material aparținând culturilor Starčevo—Criș (faza IIb) și Vinča—Turdaș (în cea mai mare parte). S-au delimitat două faze de evoluție a culturii Vinča—Turdaș. Materialul obținut se păstrează la Institutul de Arheologie din București¹¹⁹.

2. Dealul „Stenca” este situat între Berzasca și Liubcova. Literatura de specialitate mai veche menționa deja, pe creasta de est a dealului, o așezare din epoca neolitică. S-au găsit urme de vetre de foc, un vas în formă de butoi, o ceașcă în formă de pîlnie, fragmente de vase ornamentate cu linii scurte drepte sau oblice și cu apăsări de deget, un corn de cerb prelucrat, silexuri¹²⁰.

3. În anul 1968, la 2,5 km mai sus de sat, apele Dunării au scos din mal o daltă plată din aramă, aparținând epocii eneolitice. Ea a ajuns în colecția lui Böhm Lenard din Biserica Albă (R.S.F. Iugoslavia)¹²¹.

4. Înspre Berzasca, la aproximativ 600 m de Liubcova, pe malul Dunării, unde era odinioară depozitul de lemne „Fischer”, se află urmele unei așezări. Aici s-au găsit fragmente ceramice incrustate cu alb, cu ornamentare foarte bogată, folosindu-se adeseori motivul cercului. Așezarea datează din epoca bronzului¹²².

În aceeași zonă, mai jos însă, la sud de pîriu, se semnalează o altă așezare în care s-au găsit multe fragmente ceramice. Epoca nu este precizată¹²³.

5. De pe teritoriul satului provine un celt din bronz, rău turnat, ce datează de la sfîrșitul epocii bronzului. A fost descoperit în anul 1903 și a ajuns într-o colecție particulară¹²⁴.

6. Cu ocazia săpăturilor arheologice efectuate în anul 1976 de către muzeul din Reșița (M. Gumă) în cadrul așezării dacice de pe dealul „Stenca”, s-a constatat și existența unei locuiri din epoca bronzului — cultura Vatina. Materialul obținut se află la muzeul din Reșița¹²⁵.

¹¹⁹ E. Comșa, în *Drobeta*, I, 1974, p. 20; idem, în *Apulum*, XIII, 1975, p. 12 și nota 23; Gh. Lazarovici, în *Banatica*, III, 1975, p. 7, 15—16.

¹²⁰ B. Milleker, *op.cit.*, I, 1897, p. 75—76; II, 1899, p. 43; I. Szentkláray, *Krassó* ..., Timișoara, p. 196, nr. 11; F. Milleker, în *Starinar*, XIII, 1938, p. 110; M. Roska, *ErdRep*, I, 1942, p. 20, nr. 61, 62; *RepArh.*, pct. 2.

¹²¹ B. Milleker, *Délm.*, I, 1897, p. 75—76; I. Szentkláray, *loc.cit.*; M. Roska, *loc. cit.*; *RepArh.*, pct. 3.

¹²² B. Milleker, *loc.cit.*; M. Roska, *loc.cit.*; *Rep.Arh.*, pct. 4.

¹²³ B. Milleker, *loc.cit.*; M. Roska, *loc.cit.*; *RepArh.*, pct. 5.

¹²⁴ B. Milleker, *op.cit.*, III, 1906, p. 923; M. Roska, *loc.cit.*, *RepArh.*, pct. 6.

¹²⁵ Informație M. Gumă; idem, *Așezarea dacică de la „Stenca” Liubcovei*. Comunicare prezentată la sesiunea științifică, *In memoriam C. Daicoviciu*, Caransebeș, martie 1977.

XXXIX MĂCEȘTI

1. În anul 1967, cu ocazia unei periegheze, E. Comșa a descoperit o așezare neolitică. Alte precizări lipsesc¹²⁶.

2. La aproximativ 200 m sud de localitate se află un grup mai mic de movile funerare, datînd din Hallstatt-ul mijlociu și tîrziu¹²⁷.

XL MĂURENI

1. Lîngă gara din localitate s-ar afla o așezare neolitică. Lipsesc alte precizări¹²⁸.

XLI MEHADIA

1. „Ulici” — loc în care, în 1844, a fost găsit un obiect compus din patru sîrme de aur împletite, fiecare sîrmă era compusă din mai multe fire. Obiectul se află la Viena¹²⁹.

2. În anul 1874, colecția „Roth” a ajuns la Muzeul Național Maghiar. În această colecție se afla și un celt provenit de la Mehadia. Celtul avea o „ureche” și era ornamentat cu trei linii (?)¹³⁰.

3. Dealul „Ștrolea” este situat în partea de sud-vest a localității, în dreapta râului Bela Reca, a căii ferate și a podului CF, avînd o înălțime de vreo 80—100 m față de firul apei. Cu ocazia unei periegheze (R. Petrovsky, Șt. Blaschki, la 11 martie 1975) s-au găsit în arătura de pe terasa dealului cîteva fragmente ceramice atipice, preistorice.

XLII MEHADICA

1. Dealul numit „Cioaca Mică” se ridică la mijlocul văii, „Slătinic”, la aproximativ 4—5 km vest de sat. Are forma unui con și este legat de „Cioca Mare” printr-o coamă adîncită. Cu ocazia cercetărilor geologice

¹²⁶ E. Comșa, în *MFME*, 1969, 2, p. 38.

¹²⁷ D. Tudor și colab, în *SCIV*, XVI, 2, 1965, p. 399.

¹²⁸ Informație O. Răuț.

¹²⁹ B. Milleker, *op.cit.*, I, 1897, p. 77; M. Roska, *op.cit.*, p. 172, nr. 161; D. Popescu, în *Materiale*, II, p. 199.

¹³⁰ B. Milleker, *loc.cit.*, M. Roska, *loc.cit.*

s-au descoperit fragmente ceramice, care, în urma verificării efectuate în februarie 1973 de muzeul din Reșița (R. Petrovsky), s-au dovedit ca aparținând culturii Coțofeni. Pe vârful dealului există o mică platformă pe care a existat o așezare a acestei culturi, în majoritate, însă, spălată în jos. Pe panta dealului, totuși, stratul de cultură se găsește la adâncimea de 0,30—0,70 m. S-a găsit multă ceramică (semifină și de uz comun), fusaiole și chirpic. Materialul se găsește la muzeul din Reșița și la Muzeul satului Mehadica.

2. În colecția Muzeului Satului din localitate există un topor din bronz turnat, acoperit cu un puternic strat de patină, purtând urme de intensă folosire. Piesa aparține tipului Veselinovo II și se încadrează cronologic la începutul perioadei mijlocii a epocii bronzului. Locul descoperirii nu a putut fi stabilit, obiectul provenind însă de pe raza localității.

XLIII MILCOVENI

În anii 1963—1964, muzeul din Reșița a întreprins mai multe periegeze pe raza localității, cu care ocazie s-au descoperit urme de locuire în diferite puncte:

1. În „Vină” s-a localizat o așezare neolitică găsiindu-se ceramică aparținând culturii Vinča: picioare de cupă, chirpic și unelte din silex (un gratoar și trei așchii). Tot aici a apărut și ceramică hallstattiană, aparținând culturii Basarabi¹³¹.

2. În locul numit „Prisleaua”, pe lângă urme de locuire din alte epoci (material de construcție roman, ceramică de sec. VIII—X), s-au găsit și resturile unei așezări aparținând culturii Basarabi¹³².

3. În locul numit „Pripor” s-au găsit fragmente ceramice hallstattiene, ceramică cenușie lucrată la roată din sec. III—IV și sec. VIII—IX¹³³.

XLIV MOLDOVA NOUĂ

1. „Seliște” — loc situat înspre Dunăre, unde s-a descoperit fragmente ceramice și o greutate de lut ars din epoca comunei primitive. Materialul se află la muzeul din Timișoara și greutatea într-o colecție particulară (Tyll Gustav)¹³⁴.

¹³¹ MJR, nr. inv. 568—573; informație Gh. Lazarovici.

¹³² Gh. Lazarovici, în *Energia*, V, 224 și informații; Informație O. Răuț.

¹³³ MJR, nr. inv. 563—567, 589; Informație Gh. Lazarovici.

¹³⁴ B. Milleker, *op.cit.*, III, 1906 p. 96; M. Roska, *op.cit.*, p. 294, nr. 15; *Rep.Arh.*, pct. 1

2. De pe teritoriul comunei provine și un vas din lut (înalt de 6 cm.) din epoca comunei primitive. Ar putea proveni tot de la „Seliște”. Se află la muzeul din Timișoara¹³⁵.

XLV MOLDOVA VECHĂ

1. Punctul „Rîț” este situat la aproximativ 150 m nord de km 102 al șoselei Orșova—Baziaș, pe marginea terasei mijlocii a Dunării. Aici a fost semnalată existența unei așezări neolitice aparținând culturii Starčevo—Criș. O primă cercetare s-a făcut în anul 1961, în vara lui 1970 s-a executat un sondaj (Gh. Lazarovici), săpături executându-se în 1975—1976 (Gh. Lazarovici — M. Gumă). Au fost descoperite bordeie neolitice aparținând fazelor III—IV ale culturii Starčevo—Criș, un bordei hallstattian (HaD) și bordeie-feudal timpurii (sec. XI—XII). Materialul se află la muzeul din Reșița. Este posibil ca, tot din acest punct, să provină materialul ceramic neolitic amintit de vechea literatură de specialitate¹³⁶.

2. La 1,5 km nord-vest de localitate, în amonte de Dunăre, s-au descoperit un topor de granit cu gaura neterminată, un fragment de buzdugan din serpentin și un fragment de topor din același material, datînd, probabil, de la sfîrșitul neoliticului¹³⁷.

3. La sud-vest de Moldova Veche, la gura văii Văiș, pe panta opusă farului, s-au găsit la suprafața solului mai multe piese din silex neolitice. În apropierea aceluiași punct, în stînga, pe terasă, s-a găsit un celt din bronz, care datează de la începutul primei epoci a fierului¹³⁸.

4. Insula „Ostrovul Mare” („Decebal”) este locuită de o serie de comunități culturale, începînd din neolitic.

a) La locul „Humca”, pe o dună de nisip s-au descoperit rare piese din silex, de caracter microlitic, dintre care una de formă trapezoidală înaltă, care aparține probabil culturii Starčevo—Criș. S-au descoperit și cîteva fragmente ceramice mici, atipice¹³⁹.

¹³⁵ B. Milleker, *op.cit.*, I, 1897, p. 79; M. Roska, *loc.cit.*; *RepArh.*, pct. 1.

¹³⁶ B. Milleker, *op.cit.*, I, 1897, p. 78—79; I. Miloia, în *AnB.*, II, 3, 1929, p. 64; M. Roska, *op.cit.*, p. 213, nr. 44; p. 185, nr. 254; D. Berciu, în *RevArh.*, 5, 1942, p. 49, nr. 338; *RepArh.*, pct. 1a; D. Tudor și colectiv, în *SCIV*, XVI, 2, 1965, p. 396; E. Comșa, în *SCIV* XVI, 3, 1965, p. 546; idem, în *SCIV*, XVII, 2, 1966, p. 360; V. Boroneanț, în *Comunicări*, seria arh., VII, Craiova, 1968, p. 3; Gh. Lazarovici, în *ActaM.N.*, VI, 1969, p. 5; idem, *Santierul arheologic Moldova Veche — 1970* (raport preliminar); idem, *Despre neoliticul din Banat*. Comunicare prezentată la Congresul al VIII-lea de la Belgrad (în *Actes du VIII-e Congrès*, Belgrad, II, 1973, p. 461—466 = *Cu privire la neoliticul în Banat*, în *Tibiscus*, III, 1974, p. 46—47; I. Uzun și Gh. Lazarovici, în *Crisia*, IV, 1974, p. 48, nr. 7; idem, în *Banatica*, III, 1975, p. 7, 11—12; A. Stoica, în *Dacia*, N.S., XX, 1976, p. 280, nr. 81.

¹³⁷ B. Milleker, *op.cit.*, III, 1906, p. 94—96; M. Roska, *op.cit.*, p. 213, nr. 44; *RepArh.*, pct. 2.

¹³⁸ D. Tudor și colectiv, *op.cit.*, p. 397, 399.

¹³⁹ D. Tudor și colectiv, *op.cit.*, p. 396.

b) În perioada de tranziție spre epoca bronzului aici au locuit purtătorii mai multor comunități. Prelucrarea cuprului, care aici apare în stare nativă, este documentată prin descoperirea unor obiecte din cupru (ace, sule etc.). Cercetările au dat de nivele Sălcuța IV, Coțofeni, Vucedol¹⁴⁰.

c) Pe înălțimea „Humca” s-au făcut cercetări de suprafață, iar apoi săpături pe locul unei așezări aparținând culturii Coțofeni. Așezarea are trei nivele contemporane cu ultimele etape de la Băile Herculane („Peștera Hoților”). Se observă o puternică întrepătrundere a unor elemente culturale Vučedol cu elemente Cernavodă. Așezarea este suprapusă de o locuire de la începutul epocii bronzului, din aria culturii Vatina (numeroase gropi de provizii străbat stratul culturii Coțofeni). Tot aici, sub stratul de nisip, s-a găsit un tumul funerar aparținând culturii Coțofeni și ceramică de tipul Gîrla Mare¹⁴¹.

d) În punctul „Kalinovăț”, situat tot pe ostrov, s-a identificat un tumul funerar (morminte în urne) cu materiale Coțofeni. Alături sînt și tumuli cu inventar ceramic, obiecte de bronz și fier datînd de la începutul Hallstattului tîrziu¹⁴².

e) Într-un loc de pe insulă, situat pe malul Dunării, au fost descoperite o așezare și o necropolă de incinerare aparținând culturii Gîrla Mare¹⁴³.

f) La punctul „Humca”, pe mal, între duncle de nisip, s-au găsit numeroase fragmente ceramice și oase de animale dintr-un strat de cultură gros de aproximativ 0,80 m. După unele ornamente ale ceramicii, așezarea a fost atribuită culturii Gîrla Mare¹⁴⁴.

g) În partea vestică a insulei, se află locul numit „Spitz”. Aici s-a descoperit o necropolă de incinerare din epoca bronzului, cu urne de tip Vatina. În anul 1903, B. Milleker a efectuat aici sondaje. Sondajul efectuat în anul 1961 de către Vl. Dumitrescu și I. Stratan a scos la iveală urmele unei așezări a culturii Verbicioara, distrusă însă, în cea mai mare parte, de ape¹⁴⁵.

h) Pe înălțimea „Humca”, s-a descoperit pe la 1900 un topor plat din bronz cu margini ridicate, datînd din epoca bronzului și un fragment de urnă funerară de la începutul epocii fierului. Obiectele au ajuns la

¹⁴⁰ D. Popescu, în *Dacia*, N.S., XII, 1968, p. 443, nr. 127/11; Gh. Larazovici, în *Energia*, V, 224/1969; D. Tudor și colectiv, *op.cit.*, p. 398–399; Gh. I. Petre, în *SCIV*, XXI, 3, 1970, p. 485; P. I. Roman, în *Dacia*, XV, 1971, p. 60; Gh. I. Petre, în *Buridava*, 2, 1977, p. 18.

¹⁴¹ C. S. Nicolăescu — Ploșsor și colab., *op.cit.*, p. 30–33; D. Tudor și colectiv, *op.cit.*, p. 297, 399; P. Roman, în *Comunicări*, seria arh., VI, 1968, Craiova p. 8; D. Popescu, în *Dacia*, N.S., XII, 1968, p. 443, nr. 127/11; idem, în *SCIV* XIX, 4, 1986, p. 698; idem, în *SCIV*, XX, 3, 1969, p. 500–501; idem, în *Dacia*, N.S., XIII, 1969, p. 537, nr. 154/7.

¹⁴² C. S. Nicolăescu — Ploșsor și colab., *op.cit.*, p. 35; D. Popescu, în *Dacia*, N.S., XII, 1968, p. 443, nr. 127/11; idem, în *SCIV*, XIX, 4, 1986, p. 698.

¹⁴³ C. S. Nicolăescu-Ploșsor și colab., *op.cit.*, p. 32; D. Tudor și colectiv, *op.cit.*, p. 397.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 399.

¹⁴⁵ B. Milleker, *op.cit.*, III, 1906, p. 287; *Rep.Arh.*, pct. 5; Vl. Dumitrescu și I. Stratan, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 411–427; S. Morintz, în *Dacia*, N.S., XVI, 1972, p. 1348, nr. 122d.

muzeul de la Virșeț. În partea de nord a înălțimii există un șanț dintr-o epocă nedeterminată¹⁴⁶.

i) În 1958, muzeul din Lugoj a primit colecția fostului căpitan al portului (Georgescu), cuprinzând material descoperit pe această insulă. Inventarul prezintă ceramică aparținând culturilor Vučedol, Kostolač, cîmpurilor de urne (Gîrla Mare), Basarabi. Se menționează că materialul a fost găsit între anii 1925—1934¹⁴⁷.

j) Din locuri neprecizate din cuprinsul aceluiași insule, provin diverse fragmente ceramice cu ornament geometric de tip Vatina, unelte de piatră lustruită, obiecte de bronz, fusaiole, toate din epoca bronzului. Obiectele se găsesc la muzeul din Virșeț¹⁴⁸.

k) În locul „Groblia” s-au găsit cîteva morminte tumulare cu inventar caracteristic epocii hallstattiene. De menționat este aici prezența a două rituri de înmormîntare¹⁴⁹.

l) Undeva, pe această insulă, s-a găsit un depozit de bronzuri, care a fost atribuit de M. Rusu grupului Bîlvănești — Vinț (HaC = sec. VII î.e.n.¹⁵⁰).

5. Dincolo de „Canalul Morii”, de riul care se varsă în Dunăre, s-au constatat urne funerare de tip Vatina, din epoca bronzului, conținînd cenușă¹⁵¹.

6. În dosul postului de „finanțe” („Casa finanțelor”), în malul Dunării, s-au găsit fragmente de vase din epoca bronzului, cu ornamente încrustate cu alb precum și figurine antropomorfe din aceeași epocă, aparținînd culturii Vatina. Materialul se află în colecția L. Böhm și la Virșeț¹⁵².

7. În apropiere de port, în urma unor sondaje, s-au descoperit morminte de incinerare aparținînd epocii bronzului¹⁵³.

8. La aproximativ 3 km est de comună, aproape de Dunăre, au fost săpați trei tumuli de dimensiuni reduse. Săpătura a furnizat slabe indicii ale unor morminte de incinerare hallstattiene¹⁵⁴.

9. În hotarul comunei mai există grupuri de movile funerare: între Moldova Veche și Pescari, la vest de „Valea Boșneagului”, se află un mare grup de asemenea movile funerare (vico 50), care datează din Hallstattul mijlociu și târziu; un alt grup de tumuli funerari, mai mic, se află între Moldova Veche și Măcești¹⁵⁵.

¹⁴⁶ M. Roska, *op.cit.*, p. 213, nr. 44; *RepArh.*, pct. 6.

¹⁴⁷ Vl. Dumitrescu, I. Stratan *loc.cit.*

¹⁴⁸ *RepArh.*, ct. 7.

¹⁴⁹ D. Popescu, în *SCIV*, XX, 3, 1969, p. 500—501; idem, în *Dacia*, N.S., XIII, 1969, p. 537, nr. 154/7.

¹⁵⁰ M. Rusu, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 210, nr. 10.

¹⁵¹ B. Milleker, *op.cit.*, I, 1897, p. 78—79; *RepArh.*, pct. 3.

¹⁵² B. Milleker, *loc.cit.*; M. Roska, *loc.cit.*; B. Milleker, *Starinar*, XIII, 1938, p. 110; *RepArh.*, pct. 4.

¹⁵³ D. Popescu, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 388, nr. 35; idem, în *SCIV*, 4, 1966, p. 714, nr. 35.

¹⁵⁴ *Ibidem*.

¹⁵⁵ D. Tudor și colectiv, *op.cit.*, p. 399. Din acest complex de tumuli s-ar putea să facă parte și cei 3 tumuli săpați, amintiți la punctul 8.

10. În hotarul localității s-a găsit în anul 1924 un depozit de bronzuri, din care muzeul din Virșeț a obținut 59 de obiecte, între care: un fragment de spadă, un pumnal, patru cuțite, trei vîrfuri de sulită, două seceri, patru colane, o brățară, un tutulus, un ac, două pandantive, un fragment de lamă, o spirală dublă, lame de fierăstrău. A. D. Alexandrescu datează depozitul în Bronz D—HaA. M. Rusu îl atribuie grupului Cincu—Suseni (HaA1 = sec. XII î.e.n.)¹⁵⁶.

XLVI MOLDOVIȚA

1. Pe o ridicătură de pămînt, într-o zonă mlăștinoasă, s-a descoperit un depozit de bronzuri într-un vas de lut. O parte a depozitului se află la muzeul din Timișoara, iar alta la muzeul din Virșeț (patru celturi, o brățară și o volută apărătoare a brațului). M. Rusu atribuie depozitul grupului Jupalnic—Turia (HaA2 = sec. XI î.e.n.)¹⁵⁷.

XLVII OCNA DE FIER

„Iuliana” — o carieră de piatră în apropierea localității în care la 1890 s-a găsit un depozit de bronzuri, compus din 16 obiecte. La Muzeul Național Maghiar au ajuns: o seceră cu mîner drept ornamentat, zece fragmente de brățări în exterior ornamentate cu linii longitudinale și în zig-zag, trei brățări cu terminații semirotunde îngroșate și fragmentul unei spirale cilindrice. M. Rusu atribuie acest depozit grupului Cincu—Suseni (HaA1 = sec. XII î.e.n.)¹⁵⁸.

XLVIII OHABA MÎTNIC

„Dealul vacii” („Dealul cu păpuși”) este o înălțime situată la vreo 2 km sud-vest de sat, în stînga drumului de țară Ohaba Mîtnic — Zorlen-cior. Aici există o așezare neolitică, aparținînd culturii Vinča—Turdaș

¹⁵⁶ Fr. Holste, *Hortfunde*, 1951, p. 10, taf. 18, nr. 33—35; M. Rusu, *op.cit.*, p. 207, nr. 39; A. D. Alexandrescu, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 186, nr. 262.

¹⁵⁷ Fr. Holste, *op.cit.*, p. 10, taf. 17, nr. 11—18; M. Rusu, *op.cit.*, p. 208, nr. 2; informație O. Răuț.

¹⁵⁸ B. Milleker, *Délm.*, I, 1897, p. 122; M. Roska, *op.cit.*, p. 298, nr. 28; M. Rusu, *op.cit.*, p. 207, nr. 40.

faza Bl. Semnalată încă de I. Miloia, a fost cercetată prin sondaj în 1963 de S. Dumitrașcu. A apărut un bogat material ceramic și litic, urmele unei locuințe de suprafață. Obiectele au ajuns la muzeul din Reșița, Cluj și Caransebeș¹⁵⁹.

XLIX ORAVIȚA

1. În pădurea orașului, un minier a găsit un obiect din piatră șlefuită, reprezentând probabil o daltă sau o amuletă(?) din epoca neolitică¹⁶⁰.

2. La Muzeul Național Maghiar a ajuns un topor din aramă datînd de la începutul epocii bronzului¹⁶¹.

L OȚELU—ROȘU

În marginea orașului a fost găsit de către Traian Popescu (Oțelu Roșu) un silex (gratoar), datînd, probabil, din paleoliticul superior¹⁶².

LI PĂLTINIȘ

La locul „Toplița”, pe linia ferată Caransebeș—Reșița (km 7,5), în stînga ei, în locul unde calea ferată este traversată de un drum de țară, cu ocazia unor lucrări la calea ferată, s-au găsit mai multe „oale mari”¹⁶³. Un sondaj de verificare efectuat de muzeul din Caransebeș (R. Petrovsky) a dus la constatarea, că aici se găsesc urmele unei așezări hallstattiene destul de slab locuită.

¹⁵⁹ S. Dumitrașcu, în *Lucrări științifice*, seria A, Oradea, I, 1969, p. 518; E. Comșa, în *Apulum*, IX, 1971, p. 17; Gh. Lazarovici, în *Banatica*, I, 1971, p. 24, 26; idem, în *Banatica*, II, 1973, p. 30, 39; idem, în *Banatica*, III, 1975, p. 8.

¹⁶⁰ B. Milleker, *op.cit.*, I, 1897, p. 80; M. Roska, *op.cit.*, p. 214, nr. 54; *RepArh*, pct.1

¹⁶¹ B. Milleker, *op.cit.*, III, 1906, p. 105; M. Roska, *op.cit.*, p. 213, nr. 53; *RepArh*, pct. 2a.

¹⁶² Informație Tr. Popescu (Oțelu Roșu).

¹⁶³ Informația I. Lala (Păltiniș).

LII PĂTAȘ

Pe dealul „Cucu” a fost descoperit un topor din piatră. Lipsesc precizări¹⁶⁴.

LIII PECINIȘCA

Peștera „Gaura Ungurului” este situată la aproximativ 2 km sud de sat. Sub ea și în stînga ei s-a deschis o carieră de piatră, îngreunîndu-se cu mult urcușul la peșteră. Interiorul acesteia, format din mai multe încăperi, prezintă urme de locuire. Primele cercetări arheologice s-au efectuate de către colectivul condus de C. S. Nicolăescu-Plopșor în vara anului 1954, cînd s-au descoperit la intrare fragmente ceramice din epoca bronzului. Cu prilejul periegezei efectuate de muzeul din Caransebeș (R. Petrovsky și Șt. Blaschki, la data de 10 martie 1974), s-au găsit, în interiorul peșterii, fragmente ceramice dintre care majoritatea aparțin culturii Coțofeni și epocii bronzului¹⁶⁵.

LIV PESCARI

1. În locul unde pîriul Alibeg se varsă în Dunăre (km 1034), s-au descoperit un nivel de locuire, vetre rectangulare, fragmente ceramice și topoare din piatră șlefuită. Nivelul este considerat de către autorul săpăturilor din 1971, V. Boroneanț, ca ultimă etapă a culturii de la Schela Cladovei (etapa a IV-a), care ar putea marca un moment de trecere spre neoliticul timpuriu. S-au găsit și topoare din piatră șlefuită și ceramică primitivă de tip Starčevo—Criș¹⁶⁶.

2. La est de sat, pe malul Dunării către Berzasca, există mai multe peșteri, unele prezentînd urme de locuire:

a) „Gaura Livodiței”, Cercetată în 1972 de V. Boroneanț prin săpături, cu care ocazie s-a dat peste o groapă de cultură musteriană, suprapusă de o locuință de epoca fierului (cultura Basarabi) și de una feudală.

¹⁶⁴ M. Moga — N. Gudea, *op.cit.*, p. 139, nr. 10.

¹⁶⁵ C. S. Nicolăescu—Plopșor și colab., *op.cit.*, p. 394; MC, nr. inv. 5621—5631.

¹⁶⁶ S. Morintz, *loc.cit.*; V. Boroneanț, în *Dacia*, N.S., XVII, 1973, p. 5 și urm.

b) „Gaura Chindiei I” a fost cercetată tot în 1972, descoperindu-se puține vestigii de locuire din epoca bronzului și prefeudale.

c) „Gaura Chindiei II” este o grotă în care V. Boroneanț a descoperit picturi cu ocră roșu, reprezentând păsări, motivul bradului, figuri umane schematizate, diferite simboluri (cercuri, cruci etc.). Picturile sînt preistorice sau de epocă prefeudală¹⁶⁷.

3. Pe malul stîng al Dunării, între primele case și cetatea feudală, se semnalează un strat de cultură cu resturi ceramice grosolane din epoca neolitică. Lipsesc alte precizări¹⁶⁸.

4. Punctul numit „Culă” este un bot de deal, situat la capătul estic al satului, înalt de vreo 40 m față de nivelul apei, spre vest și sud avînd pante abrupte. Cu ocazia săpăturilor din anii 1970—1973, efectuate de muzeul din Reșița în colaborare cu Institutul de arheologie din Cluj privind cetatea feudală de aici, în incinta cetății s-a constatat existența unor urme de locuire din epoca bronzului și a unei faze de locuire din epoca hallstattiană, dovedită prin numeroase fragmente ceramice¹⁶⁹. Materialul arheologic este deus la muzeul din Reșița.

5. Într-o carieră de piatră situată între punctul „Culă” și „Alibeg”, la sud-est de sat pe malul Dunării, în timpul lucrărilor de excavație s-a găsit un depozit de bronzuri compus din trei celturi. Pieseile sînt încadrate cronologic în BrD—HaA și au ajuns la muzeul din Reșița¹⁷⁰.

6. Pe teritoriul satului se găsește un grup mai mic de movile funereare, datînd din Hallstattul mijlociu și tîrziu¹⁷¹.

LV PETROȘNIȚA

Lîngă halta CFR, în stînga și de-a lungul șoselei naționale Caransebeș-Orșova, se văd răsîndite 4—5 movile, cel de lîngă haltă fiind cel mai mare (diam. $\approx$ 20 m; înălț. = 2 m).

LVI POJEJENA

Locul „Nuceț” este situat în partea de sud-est a localității, la vreo 400 m nord-est de ruinele feudale de pe malul Dunării. În anul 1961 colectivul condus de D. Tudor a identificat o așezare neolitică de factură

¹⁶⁷ S. Morintz, în *Dacia*, N.S., XVII, 1973, p. 384, nr. 104.

¹⁶⁸ M. Roska, *op.cit.*, p. 145, nr. 12; *RepArh.*, pct. 1.

¹⁶⁹ Șt. Matei — I. Uzum, în *Banatica*, II, 1973, p. 141, 144.

¹⁷⁰ Informație C. Săcărin; idem, în *Banatica*, IV, 1977; MJR, nr. inv. 2235—2237.

¹⁷¹ D. Tudor și colectiv, *op.cit.*, p. 399; C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., *op.cit.*, p. 35.

Starčevo-Criș (faza a II-a). În urma periegezei din anul 1969, muzeul din Reșița a obținut fragmente ceramice și unelte din silex. În timpul săpăturilor din 1970 (muzeul din Reșița în colaborare cu Gh. Lazarovici) s-a identificat și o groapă hallstattiană¹⁷².

LVII PRISIAN

Dealul „Cucuiul lui Ostivă” este situat la aproximativ 2—3 km vest de sat, avînd o altitudine de 300—400 m față de firul apei. Vîrful este netezit, formînd o terasă cu diametrul de aproximativ 30—40 m. Muzeul din Caransebeș (R. Petrovszky, S. Vornic și I. Radu) a efectuat o periegeză, stabilind existența unei așezări Coțofeni, probabil, destul de bine păstrată. Pe latura de vest terenul este spălat și apar multe fragmente ceramice ce se încadrează în faza a II-a a culturii Coțofeni (după P. Roman, *Cultura Coțofeni*, 1976). Materialul se află al muzeul din Caransebeș.

LVIII RAMNA

1. „Sicleni” — pădure din hotarul satului, unde, într-o peșteră, s-a găsit material arheologic din epoca neolitică¹⁷³.

2. Pe „Valea Vernicului”, la aproximativ 1 km vest de sat, în stînga pîrîului, a fost localizată o așezare hallstattiană¹⁷⁴.

LIX RĂCĂȘDIA

La Muzeul din Turnu Severin au ajuns două piese ce făceau parte din fosta colecție Istrati Capșa: o brățară întregă din scoica mediteraneană

¹⁷² D. Tudor, în *SCIV*, XVI, 2, 1965, p. 396—397; E. Comșa, *loc.cit.*; idem, în *SCIV* XVII, 2, 1966, p. 360; V. Boroneanț, în *Comunicări*, seria arh. VII, Craiova, 1968, p. 5; Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 5; idem, *Șantierul arheologic Pojejena, 1970 — așezarea neolitică* (raport preliminar); I. Uzum și Gh. Lazarovici, în *Crisia*, IV, 1974, p. 48, nr. 5; Gh. Lazarovici, în *Banatica*, III, 1975, p. 8, 11.

¹⁷³ B. Milleker, *op.cit.*, III, 1906, p. 122; M. Roska, *op.cit.*, p. 234, nr. 4; *RepArh.*, pct. 1.

¹⁷⁴ Informație Gh. Lazarovici.

„Spondylus” și un fragment dintr-o altă brățară similară. Brățara întreagă este închisă, ambele fiind decorate cu creștături. Ele sînt foarte probabil produse ale culturii Vinča din epoca neolitică¹⁷⁵.

LX REMETEA POGĂNICI

Dealul „Păscoani” este situat la nord-est de sat, fiind un platou înalt de formă ovală cu pante abrupte pe trei laturi, a patra latură (cea de nord) fiind legată de celelalte dealuri printr-o coamă. Localnicii îl numesc și „Cetate” după așezarea hallstattiană aflată aici. Așezarea este fortificată cu un șanț și val de jur — împrejur, iar spre coamă cu un șanț dublu. Ea a fost descoperită de geologul Halavats Gyula în anul 1895, găsind aici mult chirpic și ceramică. În anul 1958 au fost efectuate cîteva sondaje de către muzeul din Lugoj (I. Stratan) în colaborare cu Institutul de Arheologie din București (A. Vulpe), stabilindu-se apartenența așezării la faza finală a epocii hallstattiene. Materialul descoperit se găsește la muzeul din Lugoj¹⁷⁶.

LXI REȘIȚA

1. Pe înălțimea „Stavila”, geologul Halavats Gyula a găsit în 1893, pe lîngă un drum, un fragment de topor din piatră neolitic. Piesa se afla în proprietatea fostului administrator al minelor, Bene Géza¹⁷⁷.

2. Între Reșița și Bocșa Vasiovei, cu ocazia lucrărilor la un drum, s-a aflat o așezare datînd probabil din epoca neolitică. S-au găsit fragmente ceramice lucrate cu mîna și unelte din corn de cerb¹⁷⁸.

3. Pe culmea dealului de deasupra curbei șoselei, din dreptul „Triaajului”, se pare că a existat o așezare aparținînd culturii Coțofeni. La muzeul din Reșița a ajuns ceramică de tip Coțofeni și Baden-Pečel. Este posibil ca

¹⁷⁵ D. Berci, în *Balkanica*, 2—3, 1939—1940, p. 448; idem, în *RevArh*, 5, 1942, p. 36, nr. 400; idem, în *Materiale*, I, 1953, p. 638; E. Comșa, în *Dacia*, N.S., XVII, 1973, p. 70, nr. 21.

¹⁷⁶ B. Milleker, *op.cit.*, I, 1897, p. 93; I. Szentkláray, *op.cit.*, p. 198, nr. 27; D. Popescu, în *SCIV*, X, 1, 1959, p. 147; I. Stratan, în *Materiale*, VII, 1961, p. 165—169; informație Gh. Iazarovici.

¹⁷⁷ B. Milleker, *loc.cit.*, p. 97—98; I. Szentkláray, *op.cit.*, p. 198, nr. 23; M. Roska, *op.cit.* p. 210, nr. 31, p. 239, nr. 48; *RepArh*, pct. 1.

¹⁷⁸ *Ibidem*, pct. 3.

punctul amintit să fie identic cu cel cercetat la începutul secolului de către Leonard Franz, care a găsit aici ceramică ornamentată cu elemente Kostolac¹⁷⁹.

Pe la 1963—1964 s-a găsit la vest de acest deal un celt din bronz fără ureche, ornamentat cu două caneluri sub buză. Piesa datată în epoca hallstattiană (HaB) se afla la Liceul mixt din Reșița, aparținând colecției prof. O. Răuț¹⁸⁰.

4. La sud de localitate, la vreo 800 m spre Doman, aproape de „Izvorul Rece”, pe înălțimea „Bîrzavița”, s-ar afla o așezare din epoca comunei primitive. S. Mihalik a efectuat în trecut săpături aici, probabil, în urma informației primite de la pădurarul Pool J., care a găsit aici, lângă pădure, ceramică de diferite grosimi și o fusaiolă. Mihalik a săpat pe platoul circular al dealului, găsind o ceramică rău arsă, fără ornamente, punînd-o în legătură cu materialul Coțofeni de la Bocșa „Colțani”¹⁸¹.

5. Pe teritoriul localității s-au găsit fragmente ceramice aparținînd culturii Glina III și Vatina. Alte precizări lipsesc. Este posibil să se refere la locul amintit la punctul 3, atribuirea materialului acestor două culturi fiind nesigură¹⁸².

LXII RUGINOSU

„Gruniul cu cremene”, amintit în literatura de specialitate mai veche și sub numele de „Dealul Cremenii”, este situat la nord-vest de sat. În urma unei periegeze din anul 1962 s-a localizat aici o așezare neolitică aparținînd culturii Vinča—Turdaș faza B2. În luna mai 1970 au fost efectuate primele săpături—sondaje de către muzeele din Reșița și Cluj, stabilindu-se două niveluri de locuire. Materialul recoltat este format din ceramică, unelte din piatră șlefuită (topoare, dălțițe, zdrobitoare, rîșnițe și pietre de lustruit unelte), unelte din silex, greutăți de lut, chirpic, idoli de tip tessalian și se află la muzeele din Reșița și Caransebeș¹⁸³.

¹⁷⁹ M. Roska, *op.cit.*, p. 236, nr. 23 I. Nestor, în 22 *BerRGK*, 1933, p. 62 nota 222; *RepArh*, pct. 4a; V. Boroneanț, în *SCIV*, XVII, 2, 1966, p. 349; P. I. Roman, *Cultura Coțofeni*, 1976, p. 84, nr. 262; informație Gh. Lazarovici și Șt. Cădăriu.

¹⁸⁰ *Ibidem*.

¹⁸¹ B. Milleker, *loc.cit.*, p. 97—98; *RepArh*, pct. 2

¹⁸² *Ibidem*, pct. 4a.

¹⁸³ M. Roska, *op.cit.*, p. 240, nr. 66, 69; Gh. Lazarovici, *Șantierul arheologic Ruginosu, aprilie — mai 1970* (raport preliminar ms.) și informație; E. Comșa, în *Apulum*, IX, 1971, p. 17; Gh. Lazarovici, în *Banatica*, II, 1973, p. 30, nota 80, p. 46, 48, 53; Gh. Lazarovici—I. Stratan, în *ActaMN*, X, 1973, p. 456, 464; Gh. Lazarovici, în *MCD*, 1974, p. 204; idem, în *Tibiscus*, III, 1974, p. 55; idem, în *Banatica*, III, 1975, p. 8, 17.

LXIII RUSCA

În anul 1969, în timpul unei periegheze, s-a găsit un topor din piatră șlefuită cu gaură de înmănușare, datat în epoca bronzului. Obiectul se află la muzeul din Reșița.

LXIV SASCA MONTANĂ

1. În peștera „Dubanăț”, situată în raza localității, au fost găsite o serie de piese ce datează începînd din paleolitic pînă în evul mediu. Materialul se găsește la muzeul din Reșița.

2. Într-o cărămidărie s-a găsit o spadă datată în HaA1—B2. Lipsesc alte amănunte¹⁸⁴.

LXV SASCA ROMÂNĂ

La est de localitate, în Cheile Nerei, sînt o serie de peșteri dintre care unele prezintă urme de locuire preistorică.

a) Peșterea „Rolului” (Adam Neamțu) este situată în „Cîrșia Rolului”, la aproximativ 300 m în aval de Cantonul „Damian”, pe partea dreaptă a drumului, cu ocazia unei periegheze (G. Larazarovici, Șt. Cădariu, la 25 iulie — 3 august 1972), s-au găsit la suprafață, la intrarea în peșteră, fragmente ceramice preistorice, feudale și moderne¹⁸⁵.

b) Peșterea „Dubova” a fost cercetată și ea cu ocazia perieghezei de mai sus, efectuîndu-se aici și un sondaj în stînga intrării. S-au găsit fragmente ceramice neolitice cu multă depunere de calcar¹⁸⁶. Materialul a ajuns la muzeul din Reșița.

¹⁸⁴ *RepArh*, pct. 6; A. D. Alexandrescu, *op.cit.*, p. 189, nr. 293.

¹⁸⁵ Informație Șt. Cădariu; M. Olaru și Șt. Cădariu, în *Banatica*, IV, 1977.

¹⁸⁶ *Ibidem*.

LXVI SCĂIUȘ

În izlazul comunei, la ieșirea din sat spre Zorlențu Mare, pe ambele părți ale drumului se găsește material ceramic și silexuri aparținând unei așezări de tip Vinča—Turdaș¹⁸⁷.

LXVII SICHEVIȚA

1. „Sălașul lui Iedu” se află în apropierea vârfului „Cioaca”. Cu ocazia unor săpături arheologice din anul 1969 s-au găsit, aici, fragmente ceramice, așchii de silex și o fusaiolă, toate aparținând perioadei mijlocii a bronzului¹⁸⁸.

2. „Cioaca”, un vîrf de deal unde s-a găsit un fragment de toartă de tip „ansa lunată”. Posibil, să provină din așezarea amintită la punctul anterior¹⁸⁹.

3. Într-un loc neprecizat, cu siguranță între Valea Sichevitei și Valea Ravenska s-a aflat un depozit de bronzuri compus din: un celt, un fragment de celt, un fragment dintr-o lamă de la o sabie, restul unei turte de bronz și un obiect din bronz al cărui rost nu se cunoaște și aflat împreună cu celelalte obiecte¹⁹⁰.

4. „Sălașul lui Gruită” de pe Valea Sichevitei. La aproximativ 100 m depărtare de sălașul acesta (spre est), pe buza unei terase surpate în primăvara anului 1972 a fost descoperit un depozit de bronzuri format din: două culturi, două vîrfuri de sulită, două seceri cu buton, încadrat cronologic în BrD—HaA. Materialele de la punctele 1—4 se află la muzeele din Reșița și Gornea¹⁹¹.

5. „Dealul Moșului” este o înălțime între Văile Ravensca și Camenița. Aici se presupune existența unei fortificații din pămînt. Posibil însă, să fie și numai terasări agricole¹⁹².

LXVIII SLATINA—TIMIȘ

„Dosu” este locul unde, în anul 1885, s-a descoperit un lanț din aur compus din nouă inele, fiecare avînd un profil rectangular. Inelele fac parte din categoria așa-numitelor „monete inelare” de la sfîrșitul epocii bronzu-

¹⁸⁷ E. Comșa, *op.cit.*, p. 17, fig. 1, nr. 6; informații O. Răuț și Gh. Lazarovici.

¹⁸⁸ I. Uzum — Gh. Lazarovici — I. Dragomir, *op.cit.*, p. 416, pct. 28.

¹⁸⁹ *Ibidem*, p. 416, pct. 29.

¹⁹⁰ I. Uzum — Gh. Lazarovici — I. Dragomir, *op.cit.*, p. 413, pct. 23.

¹⁹¹ *Ibidem*, p. 416, pct. 4; informație C. Săcărin; idem, în *Banatica* IV, 1977.

¹⁹² I. Uzum — Gh. Lazarovici — I. Dragomir, *op.cit.*, p. 413, pct. 15.

lui, avînd cîte un capăt îngroșat și drept iar celălalt ascuțit și subțire. Piesa a ajuns la muzeul din Viena¹⁹³. Toponimic, se pare, că locul „Dosu” este identic cu actualul deal „Dosu”, situat la vest de sat (în stînga Timișului).

LXIX SOCOL

1. „Kruglița de mijloc” este un loc situat în hotarul acestei localități, unde, cu ocazia unei periegeze a muzeului din Reșița (Gh. Lazarovici, în octombrie 1969) s-au găsit fragmente ceramice Starčevo—Criș. Materialul se află la muzeul din Reșița¹⁹⁴.

2. Pe platoul Dealului „Camendin”, situat la capătul de sud-est al comunei, la aproximativ 2 km de mănăstirea Baziaș și la 4—5 km de podul de la Socol, există o așezare fortificată, care acoperă o suprafață de vreo 2 km. Materialul descoperit în arătură cuprinde: un fragment de topor din piatră în formă de calapod, alt fragment de toporaș, un fragment perforat din piatră, o lamă de silex, toarte de vase, toarte „lunate”, un fragment de urnă ornamentată cu puncte și semicercuri, fragmente de chirpic cu decor linear, fragmente ceramice cenușii lucrate la roată. Această așezare pare a fi de lungă durată, locuită din neolitic pînă în a doua epocă a fierului. Este probabil aceeași așezare de care amintește Milleker, ca avînd o întăritură cu val de pămînt și datînd din epoca bronzului. O parte a materialului se găsește la muzeul din Timișoara¹⁹⁵.

3. În jurul anului 1878, în malul Dunării în dreptul portului Baziaș, s-a găsit o sabie din bronz de forma frunzei de trestie, lungă de 0,537 m. Mînerul este ornamentat cu linii paralele și are cinci găuri de nituri. Datează din epoca bronzului¹⁹⁶.

LXX SOCOLARI

Într-o peșteră de pe raza localității s-au găsit fragmente ceramice și resturi de bucatărie¹⁹⁷.

¹⁹³ B. Milleker, *op.cit.*, I, 1897, p. 103; B. Mitrea, în *Dacia*, nr. 7—8, 1937—1940, p. 154, nr. 3; M. Roska, *op.cit.*, p. 281, nr. 34; D. Popescu, în *Materiale*, II, 1956, p. 228; *RepArh*, pct. 1.

¹⁹⁴ Informație Gh. Lazarovici; MJR, nr. 1224, 1226.

¹⁹⁵ B. Milleker, *op.cit.*, III, 1906, p. 131—132; idem, în *Stenograf*, XIII, 1938, p. 122; M. Roska, *op.cit.*, p. 277, nr. 245; *RepArh*, pct. 1; I. H. Crișan, *Ceramica*, p. 275, nr. 282.

¹⁹⁶ M. Roska, *op.cit.*, p. 277, nr. 245; *RepArh*, pct. 2.

¹⁹⁷ I. Szentkláray, *op.cit.*, p. 197, nr. 19.

LXXI SURDUCU MARE

1. Pe teritoriul satului se semnalează o așezare din epoca comunei primitive. Ar putea fi identică cu așezarea neolitică (Vinča—Turdaș — primele faze?) semnalată de curînd și situată în partea de nord-vest a satului, pe înălțimea „Gruniul cu cremene”, unde s-au găsit lame de silex prelucrate (apare și silexul de tip „bănățean”)¹⁹⁸.

2. La poalele Dealului „Blidariu”, situat tot la nord-vest de sat, s-a găsit zgură și cremene¹⁹⁹.

3. Pe platoul din nordul localității se află 4—5 movile (tumuli funerari), care datează, probabil, din epoca bronzului. S-au găsit unele fragmente ceramice ornamentate cu măturica²⁰⁰.

LXXII ȘOȘDEA

Pe raza localității s-au găsit unele obiecte din epoca neolitică. Este posibil, ca materialul ceramic, aparținînd culturii Tiszapolgár din colecția Boaru din Șoșdea, să provină din acest loc²⁰¹.

LXXIII ȘUȘCA

1. Pe o pantă la aproximativ 100 m sud de șosea, în dreptul km, 11 la est de sat, este o așezare de tip Starčevo—Criș descoperită în anul 1961. Ea poate fi identică cu cea amintită în vechea literatură de specialitate²⁰².

2. Între Șușca și Pojejena se află un grup mai mic de movile funerare, care datează din Hallstattul mijlociu și târziu²⁰³.

¹⁹⁸ *RepArh*, pct. 1; informație Gh. Lazarovici; E. Comșa, în *Apulum*, IX, 1971 p. 17.

¹⁹⁹ Informație Gh. Lazarovici.

²⁰⁰ B. Mülleker, *Délm.*, I, 1897, p. 106; M. Roska, *op.cit.*, p. 197, nr. 82; *RepArh*, pct. 2.

²⁰¹ I. Lotreanu, *Monografia Banatului*, Timișoara, 1935, p. 393; Gh. Lazarovici, în *Banatica*, I, 1971, p. 30.

²⁰² D. Tudor și colectiv, *op.cit.*, p. 396; E. Comșa, în *SCIV*, XVI, 3, 1965, p. 546; idem, în *SCIV*, XVII, 2, 1966, p. 360; Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 5.

²⁰³ D. Tudor și colectiv, *op.cit.*, p. 399.

3. Fără alte precizări, se semnalează pe teritoriul satului descoperirea unui „mormînt de incinerare, patru fragmente din mînerul unei săbii, lame fragmentare și alte obiecte”²⁰⁴.

LXXIV TICVANIU MARE

1. În bibliografia de specialitate veche este amintit faptul că la Muzeul Național Maghiar au fost depuse cîteva brățări din bronz provenite de aici²⁰⁵.

2. Pe platoul deasupra comunei, lîngă rîul Caraș, în 1874, s-a găsit, la o adîncime de vreo 1,60 m, un inel de bronz cu ornament linear, avînd diametrul de 4,3 cm și cinci vîrfuri de săgeți din bronz. Au ajuns la Muzeul Național Maghiar, de unde au fost date în schimb. Locul actual al depozitării este necunoscut²⁰⁶.

LXXV TICVANIU MIC

În locul numit „Gomile” sînt amintite cîteva movile funerare, probabil, din epoca bronzului²⁰⁷.

LXXVI TINCOVA

1. „Seliște” este denumirea unei platforme înalte situate la sud-est de sat, pe malul drept al Timișului.

a. Cu ocazia unor periegeze ale muzeului din Lugoj (I. Stratan) s-a descoperit aici o importantă așezare paleolitică cercetată printr-un sondaj în 1958. În anii 1959—1960 și 1965—1966 au fost executate săpături sistematice de către muzeul din Lugoj în colaborare cu Institutul de arheologie

²⁰⁴ A. Iepure, *Epoca de bronz în Banat*, Timișoara, 1940, p. 6; *RepArh*, pct. 7 (la localitatea Sasca Montană — localizare greșită n.a.).

²⁰⁵ I. Szentkláray, *op.cit.*, p. 1.

²⁰⁶ B. Milleker, *op.cit.*, I, 1897, p. 112; I. Szentkláray, *op.cit.*, p. 196, nr. 8; M. Roska, *op.cit.*, p. 197, nr. 84, 85.

²⁰⁷ Informații Gh. Lazarovici și Gh. Mihai.

din București, cu care prilej s-au găsit vreo 2000 piese din silex dintre care 124 tipice: nuclee, lame retușate, lame cu scobituri, racloare, burine, gratoare și lamele „Dufour”. Așezarea, a cărui strat de cultură este situat între 0,80—1,20 m adâncime, este încadrată în WII—WIII (aurignacianul superior în faza microlitizării). Materialul descoperit se află la muzeele din Lugoj și Caransebeș²⁰⁸.

b. La aproximativ 200 m nord de așezarea paleolitică s-a executat în 1966 un sondaj, găsindu-se 15 piese din cuarțit dintre care trei piese tipice, toate racloare care au retușe musteriene²⁰⁹.

2. De pe „Dealul Satului” au fost adunate piese din epoca neolitică (probabil cultura Vinča—Turdaș)²¹⁰.

LXXVII TIROL

1. În anul 1872 s-a găsit aici un topor (celt?) din bronz. Alte date lipsesc²¹¹.

2. În 1873 au ajuns în colecția lui Ormos Zs. o serie de piese dintr-un depozit de bronzuri ce s-a păstrat numai în parte. Depozitul a fost apoi dat muzeului din Timișoara. El se compune din: patru celuri (unul ornamentat prin excizie), o seceră (în formă de semilună cu ornament liniar în relief) și patru brățări de mărimi diferite și ornamentate cu linii incizate). Obiectele sînt atribuite grupului Cincu—Suseni (HaA1 = sec. XII î.e.n.)²¹².

3. Tot de aici provine un pumnal cu peduncul și nervură mediană proeminentă, lung de 34 cm, cu miezul din fier peste care s-a turnat, probabil în tipar bivalv, bronz. Pumnalul este datat în HaA și se păstrează la Muzeul Banatului din Timișoara²¹³.

Piesa amintită la punctul 1 e posibil să fi făcut parte din depozitul de bronzuri amintit la punctul 2.

²⁰⁸ Fl. Mogoșanu, în *SCIV*, XI, 1, 1960, p. 126; C. S. Nicolăescu-Plopșor și I. Stratan, în *Materiale*, VII, 1961, p. 29—31; I. Stratan, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 123—125; D. Popescu, în *SCIV*, XVII, 4, 1966, p. 709; idem, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 383, nr. 3; idem, în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 357, nr. 2; Fl. Mogoșanu, în *SCIV* XVIII, 1, 1967, p. 141—146; idem, în *RevMuz*, IV, 6, 1967, p. 555—556; idem, în *Comunicări*, seria arh., VIII, Craiova, 1967, p. 4—5; idem, în *SCIV*, XIX, 2, 1968, p. 303—310; idem, în *SCIV*, XIX, 4, 1968, p. 643—646; I. Stratan, în *Tibiscus*, I, 1970, p. 8, 10—12; E. Comșa, în *Apulum*, IX, 1971, p. 16; Fl. Mogoșanu, în *Banatica*, II, 1973, p. 19, 22.

²⁰⁹ Idem, în *SCIV*, XIX, 2, 1968, p. 303—310.

²¹⁰ E. Comșa, *op.cit.*, p. 17.

²¹¹ I. Szentkláray, *op.cit.*, p. 1.

²¹² B. Milleker, *op.cit.*, I, 1897, p. 69—70; I. Szentkláray, *op.cit.*, p. 195, nr. 7; M. Roska, *op.cit.*, p. 123, nr. 123; Fr. Holste, *op.cit.*, p. 22, taf. 41, nr. 27 — 33; M. Rusu, *op.cit.*, p. 208, nr. 65.

²¹³ idem, în *MCD*, p. 353, 355; A. Laszlo, în *SCIVA*, XXVI, 1, 1975, p. 22, nr. 18, p. 28, nr. 5, 31, 32.

LXXVIII TOPLEȚ

Se menționează, că aici s-ar afla o așezare neolitică. Lipsesc precizări²¹⁴.

LXXIX VALEA TIMIȘULUI

1. Locul numit „Rovină”, situat la aproximativ 2,5 km nord de sat și 1 km est de comuna Buchin, este amplasat pe terasa a doua a Timișului. Așezarea a fost semnalată în toamna anului 1974 de către prof. I. Munteanu (V. Timișului). Cu ocazia unei periegeze a muzeului din Caransebeș (R. Petrovsky, la 19 noiembrie 1974) s-a constatat aici existența unor locuiri din epoca bronzului și Hallstatt. În aprilie 1976 și iunie 1977, s-au efectuat săpături arheologice de către muzeele din Reșița (M. Gumă) și din Caransebeș (N. Gumă și R. Petrovsky). Cu această ocazie s-a stabilit o succesiune de locuire a terasei începînd din epoca neolitică (cultura Tiszapolgár), epoca bronzului și cea hallstattiană (cultura Basarabi). Au apărut urmele mai multor locuințe și gropi, un bogat material ceramic și mai multe unelte din silex. Materialul se află la muzeul din Reșița²¹⁵.

2. La locul numit „Rîț”, situat pe terasa a doua a Timișului, la aproximativ 500–600 m sud de „Rovină” și 30–40 m nord pe pîrîul care taie terasa, cu ocazia unei periegeze (M. Gumă, I. Munteanu, în aprilie 1976) s-a găsit ceramică aparținînd culturii Basarabi, răspîndită pe o suprafață de vreo 1,5–2 ha. Materialul a ajuns la muzeul din Reșița²¹⁶.

3. „Tăbăriște” este un loc situat la 400 m nord — vest de sat, pe marginea terasei a doua a Timișului, lîngă locul vechii sonde, unde, printr-o periegeză din iunie 1977 (M. Gumă, R. Petrovsky, I. Munteanu) s-au găsit fragmente ceramice de culoare neagră, netezite pe ambele fețe, preistorice probabil (hallstattiene). Materialul se află la muzeul din Reșița²¹⁷.

4. La 600–700 m nord de „Rovină”, pe terasa a doua a Timișului, pe locul numit „La Nemți”, sînt două movile funerare avînd diametrul de 5–6 m, respectiv 8–10 m și înălțimea în jur de 1 m²¹⁸.

²¹⁴ E. Comșa, în *MFME*, 2, 1969, p. 37, nr. 26.

²¹⁵ MJR, încă neinventariat.

²¹⁶ Informații M. Gumă și I. Munteanu; MJR, încă neinventariat.

²¹⁷ MJR, încă neinventariat.

²¹⁸ Informații I. Munteanu.

LXXX VĂRĂDIA

1. Dealul „Chilii” este situat în apropierea satului. În anul 1881, Torma K. și Böhm L. au constatat existența aici a unei așezări preistorice²¹⁹. În 1883, Milleker efectuează cercetări și descoperă o așezare de epoca bronzului înconjurată din trei părți cu șanțuri de apărare. În așezare a descoperit o ceramică grosolană lucrată cu mîna, un obiect din bronz, vetre mari de foc, chirpic. În vestul dealului se afla un cimitir de incinerare cu fragmente de urme mari, oase umane carbonizate²²⁰.

Cercetările mai noi au arătat, că este vorba și de o așezare hallstattiană, situată în sudul dealului²²¹. Aici s-a găsit un colier din bronz ornamentat, datat în HaA1, făcînd parte, după clasificarea lui M. Rusu, din varianta a doua principală a colierelor transilvănene²²².

2. „Flemondia” este un loc din hotarul satului, unde la 1888 s-au găsit fragmente ceramice de același fel cu cele de pe „Chilii”²²³.

3. Într-un loc mai sus de biserică s-ar fi găsit două pumnale din bronz, care s-au pierdut²²⁴.

LXXXI VRĂNIUȚ

La vest de sat, la locul „Iagodărie”, pe malul riului, a fost săpată o terasă pentru fixarea unei pompe de apă de către SMT, în anul 1952. Cu acest prilej au ieșit la iveală cîteva vase întregi de ceramică, care, însă, s-au pierdut. Cu ocazia unei periegheze (Gh. Mihai, în 1972) s-au găsit în acest loc fragmente ceramice aparținînd epocii neolitice și feudalismului timpuriu²²⁵.

LXXXII ZĂVOI

La gară, cu ocazia construirii rampei, s-au găsit silexuri, dintre care unele par a fi paleolitice. Piese se află în colecția Tr. Popescu (Oțelu Roșu)²²⁶.

²¹⁹ I. Szentkláray, *op.cit.*, p. 2; B. Milleker, *op.cit.*, I, p. 119.

²²⁰ B. Milleker, în *TRÉT*, 1889, p. 171–174; idem, *Délm.*, I, 1897, p. 119, 121, *ibidem*, III, 1906, p. 153–154; *RepArh.*, pct. 1.

²²¹ A. Stoica, în *Dacia*, N.S., XX, 1976, p. 284, nr. 133.

²²² M. Rusu, în *Apulum*, VI, p. 95, nota 21; I. Andrițoiu, în *Apulum*, IX, 1971, p. 88.

²²³ *RepArh.*, pct. 2.

²²⁴ P. Nica, în *AnB*, I, 1, 1928, p. 147–154; Roska, *op.cit.*, p. 28, nr. 117, 118; *RepArh.*, pct. 3.

²²⁵ Informație Gh. Mihai.

²²⁶ Informație Tr. Popescu.

LXXXIII ZORLEŢU MARE

Punctele „Codru”, „Dealul Giurii” și „Icreliște” sînt situate în apropiere unul de altul, pe dealurile din nord-estul satului, la o distanță de aproximativ 4 km. În aceste puncte au apărut urmele unei așezări aparținînd culturii Vinča. Descoperită în anul 1892 de geologul Halavats G. ea a fost amintită de mai multe ori în vechea literatură de specialitate. Începînd cu sondajul din mai 1962 efectuat de M. Moga și Gh. Lazarovici, așezarea a fost cercetată în următorii ani prin săpături sistematice (august 1962 — O. Răuț și Gh. Lazarovici; octombrie 1962 — M. Moga și O. Răuț; august 1963 — O. Răuț și Gh. Lazarovici; iulie-august 1964 — O. Răuț și Gh. Lazarovici; 1973—1975 — Gh. Lazarovici). În urma acestor cercetări s-a stabilit durata locuirii așezării din faza Vinča B1 în B2 și B2 C (șase niveluri de locuire cu mai multe subniveluri). În ultimul nivel se constată influențe ale culturilor Tisa și Szakalhát. Bogatul material recoltat se găsește la muzeul din Reșița și parțial la muzeul din Caransebeș²²⁷.

RICHARD PETROVSZKY

²²⁷ B. Milleker, *op.cit.*, I, 1897, p. 191; I. Szentkláray, *op.cit.*, p. 198, nr. 24; I. Lotreanu, *op.cit.*, p. 455; M. Roska, *op.cit.*, p. 22, nr. 83, p. 199, nr. 89; D. Popescu, în *SCIV*, 2, 1963, p. 452, nr. 12; R. Florescu, în *RevMuz*, III, 1, 1966, p. 89; E. Comșa și O. Răuț, în *SCIV*, XX, 1, 1969, p. 3—14; E. Comșa, în *Dacia*, N.S., XIII, 1969, p. 12; idem, în *Apulum*, IX, 1971, p. 17; Gh. Lazarovici, în *Banatica*, I, 1971, p. 22 — 28; idem, *Über das Neolithikum im Banat*, în *Actes du VIII-e Congrès*, Belgrad, II, 1973; A. Nițu, în *ArhMold*, VII, 1972, p. 53; Gh. Lazarovici, în *Banatica*, II, 1973, p. 30 — 53; Gh. Lazarovici și I. Stratan, *op.cit.*, p. 456; E. Comșa, în *Dacia*, N.S., XVII, 1973, p. 318; Gh. Lazarovici, în *MCD*, p. 204; E. Comșa, în *Drobeta*, 1974, p. 20; Gh. Lazarovici, în *Tibiscus*, III, 1974, p. 55 și urm.; idem, în *Banatica*, III, 1975, p. 8, 15—17; A. Stoica, *op.cit.*, p. 284, nr. 138.

IDENTIFICAREA PE BAZA TOPONIMIEI ACTUALE A UNOR AȘEZĂRI DISPĂRUTE (I)

Studiul interdisciplinar, cercetarea pe multiple planuri a unui anumit domeniu de viață, a unor fapte și fenomene, se impun ca metode de lucru absolut indispensabile cercetătorului. Așa, bunăoară, lingvistica în general și toponimia în special își consolidează argumentațiile multora dintre ipoteze bazându-se pe mărturiile documentelor istorice sau pe dovezile arheologiei.

Toponimia a fost și continuă să mai fie revendicată și de alte discipline științifice (geografie, istorie, etnologie etc.). În ultima vreme însă tot mai mult este împărtășit punctul de vedere potrivit căruia cercetarea numelor de locuri este în primul rând un domeniu al limbii și că „studiul lingvistic (al numelor topice n.n.) trebuie să-l preceadă pe cel geografic, istoric, etnologic etc.”¹.

Pornind de la sensul unor cuvinte, observăm că toponimele provenite din apelative comune cu înțelesuri clare (*cetate, ruină, turn*) sau cu semnificații mai puțin clare la prima vedere (*grădiște, jidovină, zagrăd*) nu sînt altceva de cît mărturii ale prezenței omului pe acele locuri. Chiar și atunci cînd numele topice respective exprimă realități cu caracter strict militar — ca în exemplele de mai sus — ele dovedesc totuși că pe locurile numite *Turnu, Ruini, Jidovini* etc. existau într-o anumită vreme nuclee de așezări omenești. Cînd nume de locuri de tipul *Mormințul, Biserica, Cimitirul* se găsesc în afara vetrelor actuale ale satelor, ele nu sînt doar simple ciudățenii, ci îndicații despre vechi seliști (vetre de sat) părăsite.

S-a spus că fonetismele reflectate în toponimie sînt proprii graiului celor care le-au fixat în documente, idiomului vorbit pe locurile respective². Chestiunea se prezintă a fi mai dificilă dacă avem în vedere „partea apuseană a Banatului (și nu numai aceasta, ci, putem spune, întreg teritoriului sud-vestic al țării, n.n.), unde s-au produs mișcări de populații în secolul al XVIII-lea de natură să redea denaturat unele particulari-

¹ I. Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 8.

² I. Gheție și Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 53.

tăți”³. Nu de puține ori între numele oficial și cel popular se ivesc diferențe care derutează pe cercetător, încît trebuie să ținem seama că „în decursul timpului intervin tot felul de factori care duc la apariția unor diferențieri formale între aspectul scris al toponimelor și cel al vorbirii de fiecare zi”⁴.

Întîmpinăm de obicei dificultăți în stabilirea originii unor nume de locuri actuale, care s-au îndepărtat de aspectul lor primitiv⁵, dar greutățile devin mai pronunțate cînd se pune chestiunea identificării și localizării⁶ așezărilor menționate documentar de timpuriu și care în secolele următoare atestării lor nu mai apar în documentele vremii. Uneori ele s-au păstrat ca nume de locuri în hotarele satelor, dar cele mai multe s-au pierdut cu desăvîrșire.

Găsim o încercare de identificare și localizare ale vechilor așezări din fostul district al Caransebeșului în lucrarea semnată de M. Bizerea și C. Rudneanu⁷, unde, după ce, în primul rînd, sînt aduse însemnate contribuții la cunoașterea ținuturilor bănățene, în cea de a doua parte a studiului sînt înșiruite „146 așezări, dintre care 29 predii”, păstrate în prezent” ca așezări (...) doar 64, iar altele 14 rămase ca toponimice”⁸.

În fața celui care voințe să utilizeze lucrarea se ridică de la bun început o oarecare dificultate, întrucît autorii nu precizează ce sens acordă indicațiilor *disp.*(ărut) și *neid.*(endificat), derutante cînd apar singure sau împreună⁹ sau cînd unor localități le lipsesc aceste indicații, deși nu le găsim cuprinse în nici un repertoriu al localităților bănățene actuale¹⁰. Așa că discuția trebuie dusă în legătură cu așezările *dispărute*: a. *identificate* și *localizate* — evident, aproximativ — ; b. care nu au putut fi pînă acum identificate în vreun nume topic actual, problema identificării lor rămînînd deci deschisă.

Nu ne putem hazarda în stabilirea vetrelor satelor ori prediilor de odinioară doar pe baza simplei existențe în prezent a unor nume de locuri omonime cu numele așezărilor dispărute, mai ales cînd numele lor derivă din apelative sau antroponime de largă circulație sau din fitonime larg

³ Idem, *ibidem*, p. 57.

⁴ M. Sala, *În legătură cu notarea toponimelor românești*, în LR, XI, 1961, nr. 1, p. 74.

⁵ De pildă sintem tentați să căutăm pentru numele satului *Cornereva* o explicație de natură botanică (cf. *corn*, specie arborifică), cînd de fapt acesta derivă din slv. *konjar* „crescător de cai”, respectiv numele unei persoane; satul *Delinești* este o modificare ulterioară a primitivului nume *Dăniliești* iar *Valeadeni* se numea odinioară *Vlădeni*; v. în acest sens și explicațiile numelor topice de la punctul 5 din prezenta lucrare.

⁶ Acordăm acestor termeni următoarele sensuri, pe care le vom avea în vedere în continuare: *identificare* (= recunoașterea într-un toponim actual a unui nume aparent obscur), ca, de exemplu, identificare așezării *Zyn*, a. 1440 (DIT II 439) în actualul nume de loc *Valea Acsinului*; prin *localizare* înțelegem „stabilirea (aproximativă) a vetrei unei așezări dispărute”.

⁷ *Considerații istorico-geografice asupra districtului autonom al Caransebeșului în evul mediu*, în *Studii de istorie a Banatului*, volumul I, Timișoara, 1969, p. 7—22.

⁸ Idem, *ibidem*, p. 16.

⁹ Dăm doar cîteva exemple: *Bania neid.* disp. (p. 12); *Brad 1577 neid.* (p. 12); *Lățcan 1559 disp.* (p. 13).

¹⁰ Cf. Mocican 1544 (p. 13).

răspîndite, ca în exemplele: *Lazu*, *Corbu*, *Mesteacănu* etc.¹¹. Și nici menționarea lor în documente alături de așezări cunoscute azi nu poate constitui probe de rezistență¹², încît pentru identificarea localităților din această categorie sînt necesare dovezi materiale și referiri documentare precise. Cînd ele lipsesc, ne putem sprijini pe dovezi de ordin lingvistic (fonetism, serii structurale, sisteme semantice etc.)¹³. Dar chiar și atunci, cînd credem că am epuizat toate mijloacele de identificare, deseori rezultatele rămîn sub semnul incertitudinii.

*

* *

În observațiile de față pornim de la inventarul așezărilor dispărute întocmit de C. Suciu¹⁴, de la cele cuprinse în repertoarul fostului comitat de Severin¹⁵. Celor din lucrarea citată la nota 6 le-am adus unele completări, iar în alte cazuri am socotit că sînt necesare anumite îndreptări care, evident, nu au pretenția de a fi soluții definitive. În general ne-am limitat la numele de locuri cuprinse în bazinul hidrografic superior al Timișului bănățean de unde (întrucît problema nu poate fi epuizată într-o lucrare de proporții restrînse) am ales doar cîteva exemple, care ar putea constitui criterii în tratarea unei atît de spinoase probleme.

1. Satul *Gamza* apare menționat documentar la anul 1352 (Pesty, Kr. II—1, p. 174—175), și nu la 1544, cum eronat indică SIB, 13. Chiar dacă nu am avea în prezent un loc cu acest nume, deși el este cunoscut în hotarul satului Zorlencior, ca parte de țarină, coastă de deal cu pădure, dintr-un document datat 8 noiembrie 1352, din Iladia, aflăm că i se atribuie lui Juga și Bogdan fiii lui Ștefan de Mîtnic, Valea Mîtnicului, „pămînt pustiu”. Terenul dăruit acestora începea de „lîngă Mîtnic, trecea printr-o pădure, și, pe un drum, venea la *Gamza*”, apoi trecea mai departe spre *Mackas* (= *Măcicaș*)¹⁶. În cazul de față deci nu mai putem spune că nu cunoaștem vatra fostei așezări, căci numele i s-a păstrat, documentele stabilesc precis locul, iar numele de *Gamza*, fără îndoială un antroponim,

¹¹ Indicația dată pentru *Laz* 1548 „toponimice pe platformele estice ale Semenicului, deasupra Teregovei” este ambiguă. Localitatea apare menționată *Laszmare* (= *Laz Mare*, n.n.) și discută la un loc cu numirile din ținutul Mehadiiei (Pesty, Sz., p. 356); nume topice derivate din apelativul *laz* se găsesc răspîndite pe întreg teritoriul Banatului (de altfel termenul este general românesc); v. în acest sens precizările pe care le face D. Gămulescu, *Elemente de origine sîrbocroată ale vocabularului dacoromân*, București-Pančevo, 1974, p. 147; și discuția ar putea continua pentru multe dintre numele topice pe care le conține lista lucrării amintite (SIB, p. 12—16).

¹² Iată un exemplu: *Cîlnicul* (Reșița) este amintit documentar înția oară la anul 1597 la un loc cu Gătaia, Denta, Gai, Șemlac și Omor (Pesty, Kr. II—1, p. 293—294). Presupunînd că localitatea ar fi dispărut și că numele nu i s-ar fi păstrat ca nume de hotar, ne dăm seama cît de imprecisă ar fi fost o localizare pe baza contextului.

¹³ V. în acest sens, lucrarea noastră „*Structură și sistem în toponimie în SLLF IV* (sub tipar).

¹⁴ Cf. SDT II, partea a II-a (Localități dispărute), p. 285 ș.u.

¹⁵ Cf. sigla de la sfîrșitul lucrării, *Pesty, Sz.*, așezările notate cu *Alsofalu.

nu este atît de răspîndit¹⁷. În legătură cu numele localității, cu originea lui, este suficient să acceptăm că a existat un întemeietor sau stăpîn al așezării cu numele de *Gamza*, respectiv *Hamza*, cum se poate presupune. Dar dacă încercăm să ne explicăm, la anul 1352, un nume de origine turcă, date fiind evenimentele istoriei și prezența turcilor în Banat¹⁸, se pare că forma *Gamza* a fost o mai tîrzie apropiere formală de antroponimul *Hamza*. De aceea nu este exclus să ne găsim în fața unui vechi nume românesc derivat din tema *Gam-* cu un tot atît de vechi-l sufix -*șa*, respectiv un **Gamșa*¹⁹.

2. Patru foste așezări sînt amintite în același context, cu indicația că aparțineau hotarului Caransebeșului, la anul 1588: *Andrilest*, *Rowna*, *Zhoristye* și *Patak* (Pesty, Sz., p. 10). Identificarea primei dintre aceste patru foste sate nu ridică probleme, căci *Andrilești* este cunoscut ca loc în hotarul Caransebeșului. Cît despre origine, *Andrilești* ar însemna „neamul lui Andrilă”, respectiv „locul stăpînit de urmașii acestuia. Numai că *Andrilă*, ca derivat din *Andrei* cu sufixul -*ilă*, deși nu este imposibil, e totuși puțin probabil. Așa încît [-*l-*] e-pentetic se datorează pronunției în hiat a unui eventual *Andriești*, patronimic al lui *Andrei* sau *Andr(e)a*. Presupunerea noastră o întemeiem pe prezența în vecinătatea apropiată a numelui de loc *Andrilești* a altor două toponime: *Cîmpul Andrei* (Caransebeș) și *Dealul Andrișilor* (Păltiniș); de altfel *Andriești* este perfect omonim diu punct de vedere onomastic cu *Andrioni*²⁰.

Si *Rowna* s-a păstrat în numele *Ramna* (Obreja). Fiind vorba de numele unui pîriu, aceasta trebuie să fie cel puțin tot atît de vechi ca și satul, deși de regulă satele împrumută numele apei pe care așezarea se întemeiază²¹. Atestarea ei are loc pentru întia oară la 1447, cînd este menționată cu numele de *Ramnapathaka* (DIT II 392), deci „Pîriul Ramnei”. Întrucît originea numelui, răspîndirea lui și alte probleme de ordin fonetic și semantic au fost discutate cu alte prilejuri, numai revenim asupra acestor chestiuni²².

¹⁶ Cf. Șt. Pascu (sub redacția), *Documenta Romaniae Historica*, C. Transilvania, Volumul X, București, 1977, p. 161.

¹⁷ Dealtfel nici nu este cuprins în *DO*.

¹⁸ Posterioră menționării localității *Gamza* (1352).

¹⁹ Pe de o parte nume românești derivate din tema *Gam-* sau *Gom-* apar de timpuriu și pe o arie întinsă (v. *Gămasza* (= Gămeasa), citat des de N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticii*, București, 1933, p. 75, 144, 161.; numele aflat în discuție (*Gamza*) poate fi chiar numele matrimonial pe care îl amintește N. Drăganu, *Gămeasa*; ipoteza unui **Gamșa* este mai puțin plauzibilă; pentru -*șa*, v. *DO*, p. XLVI. Merită luată în considerație existența familiei cu numeroși descendenți, *Găman*, care apare des pomenit în documentele vremii. Precum, de asemenea, nu excludem nici o origine pecenegă-cumană a numelui de persoană, după cum ne sugerează colegul O. Răuț.

²⁰ Cf. *Andra* (Broșteni) care păstrează amintirea prediei *Handra* menționată la 1839 (DIT II 337).

²¹ V. Discuția în această privință la E. Petrovici despre numele satului Glimboca (DR, X, p. 519—520).

²² Cf. V. Ioniță, *Toponime slave în Valea Bîrzavei în Banatica III*, p. 384.

De asemenea atît *Potoc* cît și *Zboriște* nu ridică probleme deosebite, nici în privința localizării și nici în cea a originii²³, cu observația că, dată fiind răspîndirea mare a numelor de sate provenite din apelativul *potoc*, de data aceasta menționarea lui în context și informațiile pe care le dau documentele au facilitat în mare măsură localizarea lui.

3. Identificarea și localizarea unei localități *Brad(u)* sînt operațiuni greu de împlinit, căci fitonimul, într-un ținut prin excelență muntos, este larg răspîndit. Așa încît localitatea *Braadh*, a. 1532 (DIT II 303), „fost sat în sat în ținutul Caransebeșului”, menționat la un loc cu posesiunile *Racoviță* (astăzi nume de hotar lângă Caransebeș), ar putea fi localizată aproximativ. Un indiciu din secolul trecut (actele cadastrale)²⁴ și anume locul numit *Bradu Kalova* în hotarul satului Cicleni aduce o precizare suplimentară. Totodată fosta așezare *Brad* este pomenită în secolul al XV-lea în legătură cu „nevasta lui Gheorghe Găman din Calova” (Pesty, Sz., p. 13).

4. Pe trei dintre așezările socotite de M. Bizerea și C. Rudneanu ca fiind obscure (SIB, p. 12) le vom discuta la un loc din motive ce se vor vedea mai jos. Documentele maghiare redau prin [cs] afircata românească [č], pronunțată în subdialectul bănățean [š], clud, pentru fidelitatea redării, documentele vremii îl redau prin [che] sau [chi]; prin [cz] este notat [f] românesc. Tot din cauza neglijării transcrierii exacte, autorii studiului bănuiesc că *Chernecs* (de fapt, corect *Chernecz*) ar putea fi identificat cu *Cîrnecca*.

Atît *Csernecz* (nu *Csercnecs*!), cît și *Cherenyes* se confundau în secolul trecut ca și azi. Pesty Frigyes notează la început „Csernecz vagy Cseresnye-falva”, dar mai departe își exprimă îndoiala în privința identității acestor două numiri: cf. *valószínűleg* „probabil” (luc. cit. p. 44). Pe hotarul Petroșniței curge pîriul *Cernețului*, alcătuit din *Fera Mare* și *Fera Mică* care izvorăsc din masivul Nemanu. Un alt pîriu *Nejna*, cu afluentul *Bejnuța* izvorăște din locul numit *Cireșna*. Din cauza asemănării lor formale cele două numiri sînt confundate de cei care nu cunosc bine locurile. Se pare, totuși, că au existat două așezări, una cu numele de *Cireșna*; cf. numele topice actuale din această zonă *Cireșu* (Goleș), *Cîmpul Cireșului* (Buchin); alta *Cernețul* derivat dintr-o temă *cernă*, apelativ românesc dispărut, cu o productivitate mare în toponimia spațiului geografic de care ne ocupăm: cf. *Dealul Cernicului*, *Cernicova*, *Cernișoare* „loc de unde se scot cernele pentru fărbit”²⁵. Sufixul din numele localității *Chernota* (*Cernota*) amintit

²³ Ambele sînt și în prezent nume de locuri în hotarul Caransebeșului; *potoc* este un apelativ topic românesc de origine slavă, iar *Zboriște* se traduce prin „locul de adunare (al oștilor, probabil)”; cf. scr. *zboriște* „punct de adunare”.

²⁴ Cf. Oficiul de cadastru și organizare a teritoriului din Reșița, Cadastrul satului Cicleni, anul 1883, fila 17.

²⁵ Anchetă întreprinsă de noi în luna martie 1977; pentru existența unui apelativ românesc *cernă* cu un sens mai larg decît cel menționat de DA, „(oaie) cernă” am adus argumente detaliate în lucrarea *Note lexicale (lingvistică-entografie)* în *Studii și comunicări de etnografie și istorie*, vol. II, Caransebeș (sub tipar).

documentar la 1467 este antroponimic, cum probabil, și fosta așezare a avut la bază un antroponim; C. Suciș o localizează între Sacu și Mîtnicu Mare (DIT II 310)²⁶.

5. La anul 1411 se amintește o așezare umană *Calna* „la marginea ținutului Caras”, pe lângă Ciuta; numele mai era purtat de un cîmp (*Kálnamejeze*) și un pîriu (*Kálnapataka*); cf. Pesty, Sz., p. 269. Toponimul aparține seriei numeroase în toponimia românească, derivată din o temă slavă *kal* „lut; mlaștină”²⁷. Într-o zonă unde, după cum se vede, exista cîndva o populație amestecată, numirile populare dintr-o limbă neînțeleasă (în cazul de față numele topic slav, *Calna*) sînt însușite și, întocmai ca elementele lexicale curente, „ele sînt supuse procesului de adaptare la structura limbii vorbite de populația care le-a împrumutat”²⁸. Așa încît, nu este exclus ca în numele celor două pîraie de pe hotarul Armenișului, *Călina Mare* și *Călina Mică* să se păstreze amintirea celor două Calne de odinioară, căci Pesty menționează o așezare *Felső-Kálna* („Calna de Sus”), încît este firesc să presupunem corespondentul antonimic, deci și o „Calna de Jos” (loc. cit.). Rămîne de lămurit chestiunea termenilor care au provocat etimologia populară. Cînd un toponim își pierde sprijinul pe care îl are de obicei în omonimul său comun, el își caută alt sprijin, în cuvinte vii, ale căror sensuri se cunosc, asemănătoare cu toponimul primar din punct de vedere formal, dar deosebite ca sens. Actualul nume poate fi explicat numai prin antroponimul *Călin(a)* sau fitonimul *călin* (*Viburnum lantana*). Pe de o parte se pare că antroponimul nu a prea fost obișnuit locurilor, pe de altă parte, în aria subdialectului bănățean pentru specia *călin* este folosit un alt termen: *dirmox*²⁹. Nu pot fi făcute afirmații tranșante, decît după ce se va cerceta antroponimia ținutului (nu numai cea actuală, ci și cea din secolul trecut sau din secolele anterioare), precum și numirile care se dau plantei amintite.

Este ciudat că întîlnim în toponimia Banatului relativ numeroase nume de văi (în deosebi), lunci, dealuri, ale căror nume, așa cum sînt pronunțate de localnici și uneori explicate, derivă din numele comun *cal*: unele ar putea fi explicate prin faptul că ele sînt un fel de „cimitire ale cailor”; cf. *Morminții Cailor* (Șoșdea), poate *Valea Cailor* (Rusca), dacă nu ar fi prea îndepărtată de vatra satului. Cele mai multe s-au născut, bănuim, ca urmare a aceluiași proces de etimologizare: așezările *Calova*, a. 1433 (Pesty, Sz., p. 101), de aceeași origine ca și sus-amintitul *Calna* și-a păstrat numele în actualele văi din hotarul Obrejei: *Calova* și *Calovița*. Dar mai sînt amintite încă alte două așezări, mai spre sud-vest, *Kalwa*, a. 1531 și *Kalwuicza* (DIT II 348), păstrate și acestea în *Calva*, pîriu apoi

²⁶ Sufixul *-otă*, de origine slavă, formează porecle, patronime și nume de familie (DO, LXIV); unele sînt toponime provenite din nume de persoană (Idem, *ibidem*); el poate avea, probabil, și alte funcții atunci cînd se adaugă unor apelative comune ca *corcolă*, *zirnotă* etc. (v. DI, s.v.).

²⁷ Cf. I. Iordan, *op.cit.*, p. 54; 69.

²⁸ Idem, *ibidem*, p. 367–368.

²⁹ Cf. Al. Borza, *Dicționar etnobotanic*, București, 1968, p. 179; cf. *Drimocsa* (Bocșa).

Furca Calvii, *Fața Calvii* etc. (Puternic). Revenind însă la toponimele de tipul *Valea Calului*, toponimul s-a născut, probabil, din pronunțarea determinantului *Calovei* cu [-v-] intervocalic labializat ³[-u-], ca în *Buceaua* (*Buceava*), *Coșaua* (*Coșava*) etc.³⁰ deci *Valea Caluiei*, de fapt *Valea Caluii*, din care s-a putut ușor naște *Valea Calului*³¹.

La capătul acestor câteva observații, considerăm că problema așezărilor menționate documentar la anumite date și dispărute azi ca așezări umane locuite nu poate fi neglijată, ci din potrivă, ar putea constitui obiectul unor preocupări bine definite în vederea identificării lor și a stabilirii locurilor pe care aceste așezări se aflau.

O primă etapă a acestei întreprinderi ar constitui-o refacerea, cu ajutorul mijloacelor lingvistice, al foneticii, din variantele ce apar documentar a unor forme cât de cât exacte. Aceasta presupune cunoașterea corespondențelor dintre fonemele românești și fonemele limbilor în care sînt redactate documentele respective și, bine înțeles, cunoașterea diferitelor etape de evoluție a limbii și particularității graiului local.

Inventarierea toponimiei de pe hotarele localităților din zona cercetată este absolut necesară, metoda cea mai sigură fiind recoltarea directă, după rigorile științei.

Și, în încheiere, l-am cita pe savantul Vasile Bogrea care cerea celor care studiază toponimia să o facă cu „dicționarul geografic într-o mîină și cu colecțiile de documente în celaltă”, altfel neputîndu-se ajunge la rezultate temeinice în acest domeniu³². Deci documentul și, de fapt în primul rînd, documentul ne oferă proba concludentă (și evident rezultatele arheologiei, mai ales cînd se pune problema identificării și localizării fostelor așezări umane), dar atunci cînd acestea lipsesc, și din nefericire lipsesc în numeroase cazuri, nu putem ignora mijloacele lingvistice.

VASILE IONIȚĂ

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

În afara bibliografiei menționată în notele de subsol, am folosit mai frecvent următoarele lucrări și studii pentru care se stabilesc siglele corespunzătoare: DA = Academia Română, București, *Dicționarul limbii române*, Tomul I, partea I, 1913 ș.u.; DI = Academia Repu-

³⁰ Cf. E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, volum îngrijit de I. Pătruț, B. Kelemen și I. Mării, București, 1970, p. 140.

³¹ Etimologia populară este foarte frecventă în toponimie. Chestiunea a fost larg discutată de I. Conea *Terra*, 1968, nr. 3, p. 8 ș.u.

³² V. Pirvan, *Pagini istorico-filologice*. Ediție îngrijită de M. Borcilă și I. Mării, Cluj, 1971, p.

blicii Socialiste România, *Dicționar invers*, București, 1957; *DIT I și II* = C. Suciu, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, București, volumul I (1967), volumul II (1968); *DO* = N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963; *DR* = *Dacoromania*, buletinul Muzeului limbii române, Cluj, 1921–1948; *LR* = *Limba română*, revistă publicată de Institutul de lingvistică din București, 1952 ș.u.; *Pesty, Kr. II–I* = Pesty Frigyes, *Krasso vármegye története*, vol. II–I, Budapesta, 1884; *Pesty, Sz.* = Pesta Frigyes, *A szőrenyi bánság és Szőreny vármegye története*, vol. II, Budapesta, 1878; *SIB* = Universitatea din Timișoara, *Studii de istorie a Banatului*, vol. I, Timișoara, 1969; *SLLF I, II, III, IV* = Comitetul județean pentru cultură și educație socialistă Caraș-Severin, *Studii de limbă, literatură și folclor*, Reșița, vol. I (1969), vol. II (1970), vol. III (1976) vol. IV (sub tipar).

L'IDENTIFICATION DES HABITATS DISPARUS CONFORMEMENT À LA TOPONYMIE ACTUELLE

(R é s u m é)

La question d'identification des habitats mentionnés documentaire autrefois, mais disparus pendant les siècles suivants, c'est une question très importante pour les chercheurs. L'auteur propose quelques solutions pour trouver les correspondantes actuelles toponymiques des noms de lieux disparus.

Quand les preuves documentaires ou celles archéologiques, manquent, on peut appeler aux méthodes linguistiques (phonétique, structures sémantiques etc.).

On y discute les habitats disparus: *Andrilești, Zboriște, Gamza, Brad* etc. On propose, en même temps, les étymologies de ceux toponymes.

UNELE INFORMAȚII DE ARHIVĂ PRIVIND CERCETĂRILE ARHEOLOGICE EFECTUATE ÎN BANAT ÎNTRE 1872—1918

Banatul istoric, teritoriul cuprins între cursul inferior al Mureșului, Tisa, Dunăre și Carpații meridionali a fost locuit încă din preistorie. Cîmpiile mănoase, dealurile și munții cu ape repezi au creat condiții favorabile atît creșterii animalelor cît și dezvoltării agriculturii, precum și practicării mineritului și prelucrării metalelor, încă cu multe secole înaintea erei noastre. Contactele permanente ale locuitorilor acestui teritoriu cu lumea mediteraneană, a Europei centrale și cu Orientului Apropiat au generat o, civilizație bogată, variată și originală, cea a daco-geților, ale cărei vestigii ca dealtfel și vestigiile preistorice ori ale antichității romane au fost mult admirate de generațiile următoare.

Ocupația turcească a Banatului a împiedicat în mare măsură pătrunderea ideilor umaniste ale Renașterii italiene ori germane, care, în cadrul procesului de repunere în valoare a marilor valori culturale anterioare creștinismului, prin strădania cărturarilor secolelor XVI—XVII-lea, au dat atenția cuvenită vestigiilor istorice ale lumii antice.

Astfel se explică de ce primele însemnări despre istoria îndepărtată a Banatului, descrieri ale vestigiilor civilizației romane, apar abia odată cu ocuparea provinciei de către Habsburgi. Cu toate aceasta la călătorul turc Evlia Celebi găsim descrierea valurilor romane din Banat pe care le-a considerat greșit ca urme lăsate de ostașii lui Alexandru cel Mare¹.

La începutul secolului al XVIII-lea lucrările călătorului Marsigli reprodus textul unor inscripții romane precum și planuri ale unor castre din Banat². Cîțiva ani mai tîrziu, în 1737, Pascalus Caryophilus (Graofalo) ne dă știri interesante despre descoperirile arheologice de la Băile Hercu-

* Comunicare ținută la sesiunea de comunicări „In memoriam Constantini Daicoviciu,, la Carabnsebeș în 13—14 martie 1976.

¹ Karácsonyi, J., *Evlia Cselebi török vildgutazó Magyarorszdgi utazdsai*, Budapest, 1904, p. 66.

² L. Marsigli, *Description du Danube, contenant des observations geographiques, astronomiques, hydrographiques, historiques et phisiques*, Haga, 1747, t. II, pp. 23—29, 57—61, 67—68, 133.

lane³. Aceste descoperiri sînt relatate pe larg și în lucrarea abatelui italian Francisco Grisellini, care acordă un spațiu larg istoriei Banatului, închinînd un capitol întreg prezentării vestigiilor romane de aici.

Din relatarea lui Grisellini avem cunoștință și despre prima săpătură arheologică din Banat efectuată în 1736 de către guvernatorul provinciei, generalul Andrei Hamilton, din ordinul împăratului Carol al VI-lea, prin care s-a încercat repunerea în funcțiune a băilor antice de pe valea Cernei, băi care în secolele XVIII—XIX sînt cunoscute ca Băile Mehadia, după numele castrului roman din apropiere. Cu toate că intențiile inițiale ale lui Hamilton erau departe de a fi „aheologice”, totuși săpăturile pentru fundațiile clădirilor moderne au scos la lumină material arheologic roman extrem de bogat, salvat de Hamilton și trimis la Viena, fapt ce a determinat transformarea acestor lucrări în săpături așa -zis arheologice⁴. Un nou transport de antichități romane din Banat la Viena, ca rezultat al săpăturilor efectuate de guvernatorul Engelshofen în 1755, are o soartă mai tristă, vasul de transport scufundîndu-se în Dunăre, lângă Buda. Ne-a rămas din monumentele acestui transport pierdut doar schița unui sarcofag roman⁵.

Din prima jumătate a secolului XVIII-lea avem știri despre săpăturile de la Văradia, unde, din ordinul episcopului de Vrșac, Spiridon Stibița s-a încercat îndepărtarea straturilor de pămînt de pe o biserică veche, operațiune împiedicată de izbucnirea războiului turco-austriac și a răscoalei țărănești din Banat de la 1737, și duse la bun sfîrșit abia în 1773, după o muncă de aproape 20 de ani.⁶

De la sfîrșitul secolului al XVIII-lea avem știri despre cercetările arheologice de la Berzovia⁷, continuate și în secolul următor, cînd oficiul administrativ de la Lipova, prin reprezentantul său Ștefan Ionescu, organizează săpături care scot la iveală fragmentele unui vultur din aramă, fragmente de arme și monezi imperiale romane⁸.

Un alt centru roman din Banat, care a suscitat interesul cercetătorilor, este Jupa descrisă încă din Marsigli și identificată prima dată cu Tibiscumul roman de Mannert⁹, apoi localizată pe baza descoperirilor efectuate pe fața locului, în 1875 de către Ortway¹⁰.

O atenție aparte trebuie să acordăm în domeniul cercetării trecutului Banatului activității cronicarului Nicolae Stoica de Hațeg. El s-a ocupat

³ P. Caryophilus, *De thermis Herculanis nuper in Dacia detectis*, Vindobonae, 1737.

⁴ F. Grisellini, *Istoria Banatului Timișean*, București, 1926, p. 205. (Traducere de N. Bo-locan).

⁵ Ibidem, planșa III.

⁶ N. Tincu-Velia, *Istorie arhitecturală bisericească politico-națională a românilor peste totu*, Sibiu, 1865, p. 179—183.

⁷ Cercetările descrise de Hoffinger în *Neues Ungarisches Magazin*, II, fasc., 2, 1792, p. 97—107.

⁸ Milleker Bodog, *Délm II*, Timișoara, 1899, p. 88.

⁹ C. Mannert, *Geographie der Griechen und Römer*, Nürnberg-Leipzig, 1825, vol. II, p. 206—207, 210.

¹⁰ Órtway Tivadar, *Tibiscum helyfekvése*, în *ArchÉrt*, X, 1876, p. 1—48.

și cu adunarea mărturiilor prețioase despre trecutul ținuturilor natale, salvînd de la pieire monumente, statui, inscripții și monezi ieșite la iveală cu ocazia săpăturilor succesive ce se execută și în timpul său pentru reamenajarea băilor de la Mehadia. Stoica de Hațeg este primul dintre bănățeni care a încercat să organizeze un adăpost potrivit pentru vestigiile arheologice salvate, punînd generos la dispoziția vizitatorilor atît colecția sa, cît și cunoștințele sale istorice asupra ei¹¹. Astfel, locuința lui Stoica de Hațeg reprezintă primul muzeu din Banat, iar activitatea lui pune prima piatră la temelia muzeografiei bănățene și una din primele la temelia muzeografiei românești. În afară de colecționarea materialului arheologic, întîmplător ieșit la suprafață, Stoica de Hațeg a cercetat el însuși terenul, făcînd săpături la Plugova, Petnic și Șvinița¹².

Construcțiile industriale, canalizările și construirea căilor ferate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au dus la suprafață tot mai multe materiale arheologice, dar au pus în același timp în pericol existența monumentelor istorice. Pentru salvarea acestora s-a înființat în 1854 pe lîngă Comisia Centrală din Viena, „Comisia pentru salvarea și conservarea monumentelor istorice din Banat”, din care făceau parte pe lîngă vicarul Alexandru Bonnaz, pentru ținuturile Timiș și Lugoj, și moșierul Ladislau Karácsonyi, pentru ținuturile Bechicherecul Mare, Novisad și Zombor (toate în R.S.F.J.)¹³.

Deși deocamdată nu dispunem de date precise asupra activității acestei comisii, cunoscînd însă generozitatea și dragostea pentru artă și istorie a membrilor săi, putem presupune totuși că această comisie a depus o activitate rodnică de salvare a vestigiilor istorice din Banat.

În deceniul 1850—1860 tot mai mulți intelectuali (profesori, preoți și avocați) au început să se preocupe cu istoria Banatului. În acest timp a fost tot mai frecvent pusă problema înființării unei instituții specializate pentru coordonarea activității istoricilor din Banat, și a crea condiții necesare pentru restaurarea, conservarea și depozitarea materialului istoric strîns și punerea lui în circuitul științific și public. În urma activității susținute depuse în acest sens de personalități marcante ale vieții publice și științifice din Banat, ca Sigismund Ormós, Atanasie Raț, Anton Marx și alții, la 25 iulie 1872 la Timișoara s-a constituit o societate de istorie și arheologie. Pentru prima dată din istoria Banatului o societate științifică anunță ca scop al activității sale: „... executarea săpăturilor arheologice, cultivarea istoriei și a arheologiei, și interesarea unei mase tot mai largi pentru această știință”¹⁴.

Nu avem intenția de a analiza, sau trata activitatea mutilaterală depusă de Societate, ci ne limităm a semna în continuare doar acțiunile

¹¹ Nicolae Stoica de Hațeg *Cronica Banatului*, București, 1969, p. 13.

¹² Din manuscrisul „Cronica districtului Mehadia”, citat de Pešty Frigyes în ; Szörényi bánd és Szörény vármegye története, vol. II, p. 339 și de D. Mioc în Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, introducere, p. XII.

¹³ Pîl. Arh. St. Timișoara, fond. *Direcția Minieră Oravița*, Nr. 10/1854, f. 119.

¹⁴ A. „Delmagyarországi történelmi és régészeti társulat”, *alapszabályai*, Timișoara, 1872.

organizate de aceasta în scopul efectuării săpăturilor arheologice din Banat. Fondurile Societății, care proveneau din cotizările membrilor și din sumele depuse de membrii fondatori la început, au fost destul de reduse. În pofida acestui fapt semnalăm încă din primul an de existență al Societății alocarea a 100 de florini pentru săpături arheologice¹⁵. Cu toate că în documentele anului 1872 nu am găsit menționat numele beneficiarului acestei sume, credem că este vorba de preotul Anton Bolesznai, care a executat în acest an săpături la Orșova. Bani amintiți au fost, dealtfel pentru mult timp, singura sumă alocată de Societate pentru săpăturile arheologice. Activitatea ei s-a limitat în acest timp la strângerea materialului arheologic din descoperirile izolate, la excursiile de studii și la publicarea unor lucrări de specialitate.

Caracterizînd activitatea acestei perioade președintele societății, Sigismund Ormós remarcă: „Societatea nu are posibilități pentru studii vaste, care cer săpături serioase, bani și oameni specializați”¹⁶. Lipsa de fonduri a dus deasemenea la contramandarea săpăturilor arheologice planificate în vederea prezentării unui studiu de specialitate la al VIII-lea Congres Internațional de arheologie și antropologie, ținut la Budapesta în anul 1876. Totuși Ormós a participat la lucrările congresului prezentînd și cîteva obiecte de bronz provenite din descoperirile ocazionale, material apreciat de Pulszky și de Romer Floris într-o scrisoare de mulțumire adresată Societății¹⁷.

Societatea a sprijinit în limita posibilităților, călătoriile de studiu efectuate în Banat, în vederea documentării asupra drumurilor romane, de Carol Torma, de Ioan Nemoian și de secretarul Societății, Pontelli Ștefan, în anul 1882, precum și cele ale lui Téglás Gábor din anii 1896 și 1899.

Încă din anul 1882 secretarul Pontelli a subliniat necesitatea organizării unor săpături arheologice ca un pas înainte în activitatea Societății față de munca de salvare a descoperirilor ocazionale și a cercetărilor de genul excursiilor, cerînd depășirea stagiului cercetării făcute din pasiune și înlocuirea acestora cu o adevărată cercetare științifică. Cu toată străduința lui Pantelli și cu toate că prin fuzionarea Societății de istorie și arheologie (2 iunie 1885) cu Asociația Muzeală, fondurile Societății au crescut la 30.000 de florini, nici în anii următori nu s-a organizat vreo săpătură arheologică. Menționăm numai ajutor minim de 20 de florini acordat lui Anton Bolesznai pentru organizarea săpăturii de la cetatea feudală Görény (probabil Goruia de azi din jud. Caraș-Severin)¹⁸.

Dacă despre anii 80 ai secolului trecut nu avem de menționat mai multe asupra săpăturilor organizate de Societate, dispunem în schimb de știri foarte interesante despre cercetările istorice efectuate în Banat prin

¹⁵ *Arhiva istorică al Muzeului Banatului* (în continuare *Arh.Ist., M.B.*), nearanjat, raport financiar pe anul 1872.

¹⁶ *Loc.cit.*, proces verbal de ședință din 21 mai 1874.

¹⁷ *Loc.cit.*, proces verbal de ședință din 27 septembrie 1876.

¹⁸ *Loc.cit.*, proces verbal de ședință din 31 martie 1886.

îngrijirea Academiei Române din București. Se cuvine să amintim în primul rând, pe lângă călătoriile de studiu ale lui Barițiu, cercetările de la Berzovia pe care le-au întreprins încă din 1870 Adolf Diaconovici din Bocșa și Alexandru Mihálik din Reșița¹⁹. Aceste cercetări au fost preluate în anii următori de eminentul om de știință, ziarist și luptător pentru drepturile naționale ale românilor bănățeni Vincențiu Babeș, membru fondator al Academiei Române.

Între 6—13 iunie 1883 Babeș a făcut unele săpături la Berzovia. Pentru continuarea acestor cercetări el a cerut și a obținut din partea Academiei suma de 3.000 de lei²⁰. În anii următori Babeș a continuat săpăturile de la Berzovia, încercând să-l atragă în această muncă și pe Carol Torma, care era membru onorific al Academiei Române. Despre rezultatul cercetărilor Babeș a făcut un raport preliminar într-una din sedințele Academiei din 1891²¹, și un raport amplu, foarte interesant, în 1889²².

Din anul 1891 avem știri despre săpăturile arheologice organizate de preotul Ioan Kolesztár din Cenad și finanțate de Casinoul din Cenad. Atunci, când pretul Kolesztár a fost mutat din localitate el a remis Societății din Timișoara un fond de 20 de florini, rămași nefolosiți²³.

Din anul 1893 în activitatea Societății se observă o schimbare radicală, putem vorbi chiar de un salt calitativ în viața științifică schimbare datorită și concepțiilor aduse de profesorul Ștefan Berkeszi noul secretar al Societății. Acum a început o perioadă lungă de colaborare între Societate și Felix Milleker, custodele Muzeului din Vrșac, colaborare rodnică de a cărei roade beneficiază pînă în zilele noastre cei care se ocupă de istoria veche a Banatului.

În acel an (1893), la propunerea lui Ștefan Patzner conducerea Societății a aprobat suma de 40 de florini, folosiți de Milleker la săpăturile de la exploatările de nisip de la Vatina (în R.S.F.J.). Tot atunci s-a aprobat suma de 25 de florini pentru săpăturile de la Checea, executate de învățătorul Orosz Endre²⁴.

În anul 1898 Inspectoratul Muzeelor și Bibliotecilor din Ungaria a organizat săpături arheologice la Kovin (în R. S. F. J.), din care Muzeul din Timișoara a primit în anul 1908 peste 600 depiese²⁵.

În ultimii ani ai veacului trecut Societatea de istorie și arheologie din Timișoara a renunțat la autonomia ei, cerînd sprijin financiar din partea Inspectoratului muzeelor. Folosindu-se de subvențiile primite, Milleker a dispus în anul 1901 de 500 de coroane, sumă cu care în perioada 13—15 și 29—30 iulie a săpat în hotarul satului Uljma, (în R.S.F.J.)²⁶. În planurile de săpături pentru anul 1902 Milleker a prevăzut continuarea săpături-

¹⁹ B. Milleker, *op.cit.*, vol. I. p. 26.

²⁰ *Analele Academiei Române*, Seria II., t. VI, Secțiunea I., p. 131—132.

²¹ Idem., t. XIII, Secțiunea I., p. 101.

²² Idem., t. XXI, Secțiunea I., p. 146.

²³ *Arh.Ist.M.B.*, proces verbal de sedință din luna sept. 1892.

²⁴ *Loc.cit.*, proces verbal de sedință din luna august 1893.

²⁵ *Loc.cit.*, proces verbal de sedință din luna iunie 1908.

²⁶ *Loc.cit.*, proces verbal de sedință din luna aprilie 1901.

lor de la Uljma, cercetări de teren la Vlaikovac, Ritiševo și Pavliš (în R.S.F.J.) și continuarea săpăturilor de la castrul roman de la Vărădia, cu fondurile combinate ale Muzeelor din Vrșac și Timișoara²⁷. Pentru săpăturile organizate în vara anului 1903 au fost prevăzute 600 de coroane, din care 350 au fost folosite de Orosz Endre la săpăturile efectuate la Novi Bečej (în R.S.F.J.) unde cu 12 muncitori a săpat timp de 9 zile scoțind la suprafață urmele unei așezări neolitice. Tot în acest an Milleker a săpat la Dubovac (în R.S.F.J.) descoperind mai mult de 20 de urne, 16 străchini și 20 de câni din epoca bronzului²⁸. Săpăturile de la Dubovac au fost continuate și în anul următor, dar din suma alocată de 300 de coroane Milleker nu a putut folosi decât 56 de coroane atît din lipsă de muncitori cît și din cauza pămîntului tare, trebuind să abandoneze săpăturile²⁹.

Un alt șantier arheologic important, care a stat mulți ani în atenția Societății, a fost cel de la Satu Mare (com. Secusigiu jud. Arad), unde, încă din 1904 s-a intervenit prin vicecomitele comitatului la notarul satului, atrăgîndu-se atenția asupra supravegherii terenului bogat în material arheologic de lingă Mureș, și cerîndu-se permisunea pentru efectuarea săpăturilor în anul 1905. Cu toate că săpăturile de scurtă durată din 22—23 mai 1905 ale lui Milleker și Berkeszi nu au dus la rezultatele scontate³⁰, totuși în cursul anilor următori Berkeszi a ținut legătura cu învățătorul din localitate, achiziționînd de la el mai multe obiecte descoperite întîmplător³¹.

Un ajutoru prețios în salvarea unui material arheologic important a constituit-o buna colaborare cu muncitorii tehnicienii și inginerii de la lucrările de canalizare și cu cei de la construirea căilor ferate din Banat. Prin grija lor în posesia Muzeului Banatului a ajuns material arheologic prețios de la Unip. Parța și Satchinez³².

În 1908, Orosz Endre a executat săpături de la Čoka (în R.S.F.J.). Metodele de săpături aplicate de Orosz se pare că nu au fost dintre cele mai științifice, cel puțin la această concluzie ajungem potrivit scrisorii lui Mora Ferenc directorul Muzeului din Seghedin, adresată secretarului Societății, Ștefan Bekeszi, prin care a cerut sistarea săpăturilor de acolo³³.

În anul 1910 a început o colaborare fructuoasă între Muzeul din Timișoara și cercetătorul clujean Martin Roșka, care a săpat ani la rînd, înainte și după primul război mondial, la Periam. La finanțarea săpăturilor, începute în 1909 din 1910 participă și Muzeul din Timișoara, iar rezultatele deosebite ale cercetărilor au îmbogățit în mod substanțial colecțiile de arheologie ale muzeului³⁴.

²⁷ *Loc.cit.*, proces verbal de ședință din luna februarie 1902.

²⁸ *Loc.cit.*, proces verbal de ședință din luna august 1903.

²⁹ *Loc.cit.*, proces verbal de ședință din luna octombrie 1904.

³⁰ *Történelmi és régészeti értesítő*, Timișoara, 1906, p. 50.

³¹ *Arh.Ist.M.B.*, proces verbal de ședință din luna martie 1908.

³² Vezi și Nr. 2794—2797; 2875; 1010—3235; 3334—3338 din Registrul de inventar vechi al Muzeului Banatului.

³³ *Arh.Ist.M.B.*, proces verbal de ședință din luna august 1908.

³⁴ *Loc.cit.*, proces verbal de ședință din luna decembrie 1910 și *Történelmi és régészeti értesítő*, Timișoara, 1911, p. 155., 1912, p. 4—7, 1915, p. 111.

Alte săpături arheologice efectuate pe teritoriul Banatului până la primul război mondial :

1868—1869. Săpăturile de la Cenad cu ocazia construirii bisericii, finanțate de episcopul Alexandru Bonnaz, procesele verbale ale săpăturilor trimise Academiei Maghiare de preotul Friedrich Killer. (*ArchÉrt*, I, 1869, p. 11).

1870. Săpăturile de la Igrış executate din ordinul proprietarului Szapári Antal (*ArchÉrt* III, 1870, p. 56—58).

1870. Săpăturile de la Pădureni, pe locul numit „bisericuță”, s-au găsit morminte, urme de fortificații și monezi din sec. al XVI-lea. (*ArchÉrt*, III, 1870, p. 119—121, 260—261).

1872. Săpăturile de la „Peștera hoților” din Băile Herculane executate de Dr. Ludwig Arányi, András Józsa și Teodor Lelotzky. (*Starinar*, XII, 1937, p. 64).

1875. Săpăturile de la Dragșina, executate de Petșu Despinitz, (*ArchÉrt*, IX, 1875, p. 185).

1875. Săpăturile de la Novi Bečej (în R.S.F.J.) executate de Eugen Szentkláray. (*Starinar*, XII, 1937, p. 64).

1876. Săpăturile de la Teremia Mare, (Értekezések a történelmi tudományok köréből, XIV, 1891, p. 12—13).

1878. Săpăturile de la Bănia (valea Almăjului) executate de geologul Juliu Halvács (*ArchÉrt*, XII, 1878, p. 310).

1895. Săpăturile de la Kovin (în R.S.F.J.) executate de Ioan Kling; tot aici a săpat Dr. Almássy György și Ștefan Chernel în 1895. Săpăturile au fost continuate de Dr. Almássy în anul 1896. (*ArchÉrt*, XVIII, 1898, p. 103—104).

1897. Săpăturile de la „Izvorul Rece”, pe Valea Domanului, lângă Reșița, organizate de Alexandru Mihálik. (*ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 63).

1903. Săpăturile de la Beba Veche executate de Reizner János de la Seghedin (*ArchÉrt*, XXIV, 1904, p. 83); tot aici a săpat în 1908 Tömörkény István (*ArchÉrt*, XXVIII, 1908, p. 286).

1904. Săpăturile de la tumulii de la Bucova executate de Nagy Gyula în 1904 și 1907. (*ArchÉrt*, XXIV, 1904, p. 417—421 și XXVII, 1907, p. 266—279).

1904. Săpăturile de la Čoka (în R.S.F.J.) executate de Gubitza Kálmán. (*ArchÉrt*, XXVI, 1906, p. 446—448).

1906. Săpăturile de la Dudeștii-Vechi executate de Nagy Gula. (*ArchÉrt*, XXIX, 1909, p. 146—156).

KAKUCS LAJOS

Einige Archivauskünfte über die während der Zeit 1872—1918 im Banat vorgenommenen archäologischen Ausgrabungen

(Zusammenfassung)

Im 18. Jahrhundert, nach der Besetzung des Banates durch die Habsburger, erschienen Bücher in welchen neben den geographischen, botanischen Beschreibungen u.s.w. immer mehrere Auskünfte über die geschichtliche Vergangenheit der Provinz geboten werden. Die

Werke von L. P. Marsigli, P. Caryophilis, F. Griselinl, Nicolae Stoica de Hațeg u.s.w. berichten über eine Reihe archäologischer Funde, die entweder zufällig oder infolge organisierter Ausgrabungen zutage getreten sind.

Eine bedeutende Etappe im Studium der geschichtlichen Vergangenheit dieser Gegend ist die Gründung, 1854, der „Kommission zur Bergung und Erhaltung der geschichtlichen Denkmäler des Banates“ und jene, 1872 der „Temesvarer Gesellschaft für Geschichte und Archäologie“.

Die archäologischen Ausgrabungen von Orșova, Berzovia, Vatina, Checea, Vărădia, Periam u.s.w., von der „Temesvarer Gesellschaft für Geschichte und Archäologie“, als auch von der Bukarester Rumänischen Akademie geldlich unterstützt, bringen einen nennenswerten Beitrag zur Kenntnis der geschichtlichen Vergangenheit des Banates, zur Klärung einiger wichtigen Probleme unserer nationalen Geschichtsschreibung.

UN MANUSCRIS ROMÂNESC INEDIT DIN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

Banatul, străveche provincie românească, resimțea, la începutul veacului al XVIII-lea o acută nevoie de slovă românească tipărită.

Centrele tipo-editoriale din Moldova și Țara Românească își trimiteau sistematic produsele spre toate pământurile locuite de români, dar ele erau puține la număr și funcționau cu intermitențe. La toate acestea se adăuga ostilitatea autorităților austriece, care vedeau în solicitarea de carte, ce o adresa Banatul, un tainic fir de legătură între românii despărțiți de fruntarii străine.

În fața acestei situații s-au căutat diverse soluții. Una dintre ele a fost cea a folosirii meșteșugului copiştilor. Unii erau pribegi ca vestitul Vasile Sturze Moldoveanu¹, dar nu puțini au fost autohtoni, asemeni descălului Simion Mureșanu².

Ei n-au reușit să astimpere setea de cuvânt scris românesc dar strădania lor are semnificația unei lupte, a unei împotriviri.

Cu toate că, după 1724 tiparnița din Rîmnic începe să trimită cantități mai mari de cărți, potrivit unui plan bine rostuit și nemărturisit, meșteșugul copiştilor, rămîne, în Banat la mare preț pînă tîrziu, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

Ei ne-au lăsat adevărate monumente de limbă românească, incontestabile dovezi ale nivelului cultural al provinciei, manifestări palpabile ale ideii de comunitate de neam și de limbă.

Recente cercetări efectuate pe teren de către specialiștii Oficiului județean pentru patrimoniu cultural-național Caraș-Severin au dus la descoperirea, în biblioteca bisericii ortodoxe din Cîlnic, a unui manuscris românesc necunoscut pînă acum.

Este vorba de un liturghier copiat după Liturghia de la Țîrgoviște (1713), tipărită de Gheorghe Radovici sub patronajul mitropolitului Antim Ivireanu.

¹ M. Păcuraru — *Legăturile bisericii ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVII*, Sibiu, 1968, pp. 118—119 (Extras din *Mitropolia Ardealului*, an XIII, 1968, nr. 1—3).

² C. Peneșan — *Un copist bănățean din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Banatica*, I, 1971, Reșița, p. 350.

Manuscrisul este completat pe alocuri cu pagini tipărite, aparținând unui exemplar a mai sus pomenite cărți deteriorate prin nu știm ce împrejurări. Este încă o dovadă a rarității cărții. În aceste împrejurări nu se poate renunța nici la 31 file și copistul intervine pentru a copia paginile lipsă.

El cuprinde :

- Rînduiala vecerniilor
- Molitvele
- Rînduiala sfintei și dumnezeieștii liturghii
- Dumnezeiasca liturghie a sfintului părintelui nostru Ioan Zlatonst
- Dumnezeiasca liturghie a sfintului părintelui nostru Vasile cel Mare.

Paginile manuscrisului nu sînt numerotate. El conține numeroase inscripții, cele mai multe cu caracter de proprietate, dar unele avînd importanță în ceea ce privește numele copistului și a datării manuscrisului :

p. 16 — „Aciastă liturghie au fost di la Isaia Popovici și au rămănut la Ghiorghe Popa și după el au rămas la Mărtin Popa și după el la Ghiorghe Popa 1854.”

p. 64 — „Aciastă cartia, aciasta avut-o Isaia Popovici după el, după el au rămănut la Ghiorghe Popovici după el a rămas la Martin Popovici așa d(a)ră a rămas la Moisa Popa și după el au rămănut la Ghiorghe Popa în anul 1854”

p. 108 — „Aciastă liturghie aciasta fost la Ghiorghe Popa și a venit la Mărtin Popa și după el au venit la Moisa Popa după el au venit la Ghiorghe Popa”

ultima pagină : — „Să se scrie că acistă liturghie o au scris Popa Ivan Făt iară aciaste doao rînduri li-am scris eu Ion Jog liat 1742”

Nu cunoaștem pînă acum vreun alt manuscris copiat de Ivan Făt, ceea ce ne face să-l adăugăm șirului celor știuți pînă în momentul de față și care nu este prea lung.

Nu știm dacă popa Ivan Făt era unul din pribegii care cutreierau Banatul acelor vremi, copiind cărți în folosul unor persoane particulare, a comunităților, sau era localnic. Dacă ne gîndim la marea raritate a cărții și la faptul că autorul a avut în față două exemplare ale aceleiași cărți (una pe care o întregea și alta după care copia) sîntem înclinați să-l credem pribeg, căci numai ei dispuneau de cărți după care să transcrie texte (mai puțin verosimil pare ca vreo biserică să dispună în condițiile penuriei de cărți două exemplare ale aceleiași cărți și în cazul acesta să mai cheltuiască pentru întregirea unuia deteriorat). La aceeași concluzie ne duce și analiza inscripțiilor. Printre proprietarii înșiruți în aceste inscripții nu figurează numele popii Făt, care probabil că a copiat în beneficiu altcuiva. Numele lui nu figurează nici în șirul preoților cunoscuți ca funcționînd la biserica din Cîlnic.

În ceea ce privește datarea nu putem preciza cu siguranță anul, dar putem determina un răstimp de 29 de ani între care putut fi copiat, adică :

1713 cînd apare prima ediție a Liturghierului ducăresc-a copiat și anul 1742 cînd Ioan Jog ne lasă însemnarea sa. Socotind după generațiile de proprietari semnalati în inscripția lui Gheorghe Popa din 1854 ajungem tot în primul sfert al veacului al XVIII-lea.

Limba folosită este cea a modelului după care s-a copiat.

Scrisul vădește tendințe de cursivitate și este foarte ușor citibil, deși nu avem, aici, deplină acea strădanie de a imita tiparul, întîlnită la alți copisti. Șirurile sînt drepte, literele elegante. Pe fiecare pagină sînt 20 de rînduri într-o singură coloană.

Prescurtările sînt destul de dese, dar se referă mai ales la ultima literă a cuvîntului (chiar și în interiorul textului) dar mai întotdeauna la sfîrșitul șirului. Spre sfîrșit, poate din oboseală, poate din graba de a preda lucrarea, se observă o anumită sinuozitate, apar chiar ștersături. Peste tot indicațiile tipiconale sînt scrise cu cerneală roșie, astăzi în bună parte fiind înegrite de vreme.

Inițialele sînt îngroșate, modest decorate, dar vădînd întotdeauna bun gust.

Hîrtia este groasă, semicartonată și de calitate inferioară de vreme ce cerneala trece adesea de pe verso pe recto și invers. Se mai păstrează legătura originală din piele, de culoare neagră, decorată cu chenar de motive vegetale.

În ceea ce privește circulația manuscrisului, bănuim că, ea a fost redusă, cum îndeobște era la toate aceste piese, ele fiind copiate din necesitatea unei comunități care nu putea, deci, renunța la el. La 1854 el aparținea unui Ghiorghe Popa din Cîlnic după ce mai înainte cu patru generații aparținuse unui Isaia Popovici tot din Cîlnic. Este posibil ca el să nu fi avut o circulație, dar afirmînd aceasta rămînem totuși în sfera presupunerii.

Oricum ar fi, manuscrisul de față se adaugă celor cunoscute pînă acum, ca o nouă dovadă a necesității de carte românească pe care provincia bănățeană o resimțea în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, ca o nouă dovadă a unității culturale, ca o nouă dovadă a răspîndirii slovei românești ce nu cunoaște în aria ei de manifestare alte granițe decît cele etnice.

VALERIU LEU

UN MANUSCRIT ROUMAIN INÉDIT DE LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XVIII-ÈME SIÈCLE

(R é s u m é)

L'auteur présente un manuscrit inconnu, découvert dans la bibliothèque de l'église orthodoxe de Cîlnic.

Le manuscrit, oeuvre du copiste Ivan Făt, daté dans la première moitié du XVIII-ÈME siècle, apporte un nouveau témoin de la nécessité de livre que la province de Banat la ressentait dans cette époque, un nouveau témoin de l'unité culturelle roumaine.

CONTRIBUȚII LA BIBLIOGRAFIA LITERATURII ROMÂNE DIN BANAT ÎN EPOCA LUMINILOR

Încadrate perfect în gândirea iluministă românească și sud-est europeană, manifestările culturale afirmate în Banat în epoca luminilor se plasează pe coordonate identice cu cele întâlnite în Transilvania, Țara Românească și Moldova, argumentînd, o dată mai mult, caracterul unitar al fenomenului cultural și ideologic românesc în epoca luminilor. Trăsătură importantă a acestui curent, relevată deseori în cercetările consacrate manifestărilor europene, unitatea de formă, stil sau conținut a iluminismului și-a găsit o demonstrare mai exactă atunci cînd a fost explicată în diversitatea ei. În acest mod trebuie explicat și specificul unor fenomene sau manifestări întâlnite în Banat, care izvorăsc din realitățile istoriei locale în această perioadă și colorează într-o manieră originală unitatea luminilor românești.

Pornind de la aceste considerații preliminare, ne propunem o scurtă periodizare a manifestărilor culturale și ideologice bănățene care aparțin epocii luminilor. O primă etapă în evoluția acestora pe teritoriul Banatului o constituie perioada 1771 — ultimul deceniu al veacului XVIII, perioadă în care se realizează un cadru favorabil manifestărilor de acest fel, în urma legiuirilor în spirit iluminist promulgate de curtea Vienei în epoca reformelor monarhiei luminate. În acest cadru administrativ și politic favorabil, constatăm și apariția primelor idei iluministe sau influențate de iluminism, transmise spre un public mai mult sau mai puțin pregătit să-l recepteze prin cele două canale principale — cartea și școala, amîndouă părți componente ale politicului și ale unui program de guvernare „luminat”. Dependența acestor două canale de politica oficială, de ideologia politică a reformismului terezian și iozefinist, a conferit o anumită particularitate ideilor difuzate. Ele nu depășesc cadrul îngust, oficial, conform căruia, printr-un proces de educație și instrucție adecvat și bine structurat pe nivele, cetățenii imperiului trebuiau să devină supuși fideli coroanei, buni contribuabili, militari devotați, cu un anumit nivel intelectual, care să le asigure un randament mai mare în activitatea economico-productivă, care să-și cunoască obligațiile și drepturile în raport cu toate celelalte nivele ale ierarhiei politice, sociale sau religioase. Este modelul cetățeanului luminat, cetățean al imperiului, identic pentru toate comunitățile naționale care îl compun, difuzat prin literatura oficială din imperiul în toate limbile

acestui. Modelul este unul nivelator, menit să accentueze la fiecare individ în mod deosebit o singură calitate, aceea de supus al imperiului, acordând astfel literaturii, educației în general, rosturile unui factor unificator, de sudare și omogenizare a acestei creații artificiale care este imperiul multinațional. Corespunzător acestui obiectiv final, în procesul de culturalizare autoritățile vor urmări, cu rigiditate chiar, difuzarea aceleiași literaturi la toate popoarele, vor impune același conținut învățămîntului în toate provinciile. Ideile transmise aduc cu ele luminile Europei, în spiritul cosmopolitismului iluminist, turnat în tipar austriac, în care încadrează și mișcarea culturală românească. Tirajele mari în care se tipăresc cărțile le asigură o largă difuzare în satele bănățene, aducînd odată cu ele și noile concepte despre om și societate. Lumea satului bănățean parcurge un proces de redimensionare a valorilor individuale și sociale, își însușește noul vocabular politic și social. O nouă atitudine față de problematica politică și socială, componente ale unei alte mentalități, intrate în mod cert pe făgașul modernizării, pregătesc societatea românească din Banat pentru etapa următoare, care va fi una de creație originală, dominată de procesul de afirmare a conștiinței naționale. În toate manifestările culturale ale etapei următoare, care cuprinde ultimul deceniu al veacului XVIII pînă la sfîrșitul deceniului doi al celui următor, spiritul național domină creația originală sau traducerrile, adaptate și acestea spiritului național. Ia naștere o adevărată mișcare culturală ale cărei obiective sînt încorporate în programul politic național. Valorile europene afirmate anterior și difuzate în tipar austriac sînt preluate și adaptate la specificul și nevoile mentalului românesc. Tot acum se realizează ruperea de blocul ideologiei oficiale, fiecare națiune urmînd un drum propriu, național, de dezvoltare. Se reface acum unitatea la nivelul ideologiei generale românești, peste deosebirile de confesiune, avînd în conștiința națională un factor unificator tot mai activ. Incercările politicii culturale a monarhilor luminați de a topi particularismele naționale în același tipar cultural și ideologic eșuează, generația de cărturari dirijînd conștient, peste voința autorităților, manifestările culturale într-un sens integrator ansamblului culturii naționale, într-o conștiință general românească, conform tradițiilor la care au lucrat etapele anterioare ale evoluției culturale unitare. Acestor tradiții le vor asocia și înnoirile noului veac, adaptate însă sensului dezvoltării culturii naționale moderne.

Din a treia etapă — deceniile trei-patru ale secolului al XIX-lea — sîntem în fața unei alte problematice, de o factură mai complicată, care se înscrie în dialogul purtat de conștiința românească cu cea europeană. Această etapă politizează și mai mult fenomenul cultural în procesul de elaborare a culturii naționale, realizînd în același timp un remarcabil echilibru între exigențele erudiției și obiectivele programului național de luminare. Paralel cu procesul de individualizare și definire a principalelor domenii cărturărești, are loc unul similar de culturalizare, prin care se popularizează componentele conștiinței și ideologiei naționale. Obiectivele creației culturale se deplasează acum de la idealul luminării la idealul național, conform etapei pe care o traversează mișcarea culturală românească de la lumini spre roman-

tism, prin opera de tranziție pe care o realizează preromantismul. Continuitatea este vădită și în Banat, ca și aiurea, unde această trecere nu a însemnat o respingere a valorilor anterioare, ci o preluare și dezvoltare a lor, în sensul ideologic corespunzător noii etape.

În continuare ne propunem să urmărim, numai sub aspect bibliografic, literatura românească bănățeană sau destinată Banatului în prima etapă, când manifestările culturale au fost aceleași pentru toate popoarele imperiului. În acest context ne interesează o paralelă cu bibliografia sîrbă din aceeași perioadă, pentru a stabili similitudinile, ponderea pe care a avut-o intermediarul sîrb în difuzarea ideilor iluministe, germane în primul rînd, prelucrate în sinteza iluminismului cameralist austriac. Vom urmări în mod deosebit să precizăm modelul sîrbesc, să facem rectificările necesare de ordin bibliografic, extinzînd aceste intenții și asupra a trei tipărituri și după manuscrise din etapele următoare. Ca procedură de lucru am socotit util să urmărim ordinea din B.R.V., fiind mai ușor pentru cititor să urmărească rezultatul paralelei pe care o facem cu bibliografia sîrbă a epocii.

Bucvar sau înceapere de învățătură celor ce vor să învețe carte cu slove slovenești... Viena, 1771, este prima carte tipărită de I. Kurzböck pentru școlile ortodoxe din Banat, atît în limba română, cît și sîrbă, conform practicii care se inaugurează cu începere din acest an. Cu cîteva excepții, din 1771, aproape toate cărțile didactice și bisericești tipărite la Viena vor apare concomitent în limba sîrbă și în limba română, în exemplare bilingve sîrbo-germane sau româno-germane. Bucvarul face excepție de la regula bilingvismului, pentru că apare numai în sîrbește sau românește. Exemplarul descris în *Bibliografia românească veche*¹ a fost indentificat în literatura noastră ca fiind o reeditare a celui apărut la Iași în 1755², aducîndu-se argument categoric conținutul aproape identic al celor două cărți. Exemplare sîrb, purtînd același titlu³, este lucrat după un abecedar rus apărut la Kiev în 1751⁴. Asemănarea de conținut dintre cele două bucvar românești, cel de la Iași și cel de la Viena, se explică prin faptul că au avut ca model același bucvar kievean din 1751. Ediția românească de la Viena este o traducere a celei sîrbești, așa cum o dovedește și conținutul, mai ales că intențiile autorităților urmăreau să dea aceleași cărți pentru întreaga populație ortodoxă, indiferent de apartenența ei etnică. În acest context este greu de presupus că autoritățile vieneze ar fi aprobat tipărirea bucvarului de la Iași pentru românii bănățeni, după ce împărătcasa a emis ordine severe în 1746 și 1768, prin care interzice importul cărților bisericești din „provinciile străine”, iar în 1770 a dat tipografului Iosif Kurzböck privilegiul de a tipări toate cărțile necesare pentru ortodocși.

¹ B.R.V. 374, vol. II, p. 195.

² O. Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, București, Edit. didactică și pedagogică, 1975, p. 48.

³ *Bucvar' ili načalnoe učenje hotjastym' učitja knig' pismeni slaveno serbeskimi ...* Viena, 1770. Vezi G. Mihailovici, *Srpska bibliografija XVIII veka*, Beograd, 1964, p. 90 (În continuare Mihailovici).

⁴ Mihailovici, p. 91.

Catehismul mic, ediția trilingvă sîrbă-română-germană⁵, aprobat de sinodul de la Carloviți din 1744, a fost tipărit în același an, dar ediția respectivă nu a fost difuzată cum s-a afirmat în literatura de specialitate⁶, ci a fost topită pentru că prezenta abateri de la dogma ortodoxă, se pare influențe catolice. Ca urmare a reacției puternice a ierarhiei neunite, autoritățile opresc difuzarea cărții, ceea ce produce tipografiei vieneze serioase pagube⁷. Bibliografia sîrbă menționează anul 1776 drept an al editării catehismului, cu un mare coeficient de probabilitate însă, pe baza concluziilor la care a ajuns D. Ruvarac⁸. În același an, sau cel mai târziu în 1777⁹, putem data catehismului trilingv menționat de bibliografia românească. Același D. Ruvarac atribuia traducerea românească lui Pahomie Knezevic¹⁰, episcopul Aradului. Mai apropiată de realitate ni se pare însă mărturia lui Nicolae Stoica de Hațeg, din *Cronica Banatului*, potrivit căreia traducerea românească o începe Dimitrie Eustatievici, „secretariu Ardealului”, continuînd-o apoi împreună cu Nicolae Stoica, după îmbolnăvirea celui dintîi. Cronicarul indică și autorii celorlalte variante, arhimandritul Ioan Raici pentru varianta slavonă¹¹, după care traduc Teodor Iancovici de Mirievo în nemțește și D. Eustatievici-Nicolae Stoica în românește¹².

Existența *Bucvarului* din 177, menționat de I. Vuia¹³, după care se face și descrierea în B.R.V.¹⁴, este confirmată de contribuțiile lui I. Wolf¹⁵, care dovedesc apariția în același an a celor două ediții sîrbă și română¹⁶. Ca datare noi optăm pentru anul 1777, cînd apare și prima ediție din seria abecedarilor felbigeriene, după care sînt lucrate cele două ediții menționate.

Fără a putea proba cu alte documente existența *Aritmeticii* din 1777, descrisă în B.R.V. după informația *Disertației* lui V. Popp¹⁷, consemnăm apariția în același an a unei ediții sîrbo-germane, intitulată *Rukovodstvoje ko aritmetiki ~ Anleitung zur Rechenkunst*, atribuită lui D. Sekereš¹⁸, ceea

⁵ B.R.V. 385, vol. II, p. 205.

⁶ Petre Radu, Dimitrie Onciulescu, *Contribuții la Istoria dezvoltării învățămîntului din Banat*, Timișoara, 1976, p. 208.

⁷ E. Micu, *Din istoria culturală a românilor din Austro-Ungaria*, în „Transilvania”, 41, 1910, p. 20.

⁸ Mihailovici, p. 131.

⁹ I. Wolf, *Organizarea școlilor bănățene în anii 1770–1800 și activitatea pedagogului Teodor Iancovici*, în vol. *Din istoria pedagogiei românești*, București, Edit. didactică și pedagogică, 1956, p. 72.

¹⁰ Mihailovici, p. 131.

¹¹ Informația concordă cu concluziile cercetătorilor sîrbi. Ibidem.

¹² *Cronica Banatului*, ed. Damaschin Mioc, p. 202.

¹³ *Școlile românești bănățene în secolul al XVIII*. Orăștie, 1906, p. 104.

¹⁴ B.R.V. 402, vol. II, p. 219.

¹⁵ I. Wolf, *op.cit.*, p. 72.

¹⁶ Și bibliografia sîrbă menționează cu datare incertă, 1776–1777, existența lucrării, intitulată *Azbučnaja dŭtica*, lucrată de T. Iancovici după exemplarul felbigerian. Mihailovici, p. 136. Se confirmă presupunerile L. Protopopescu, *Contribuții la istoria învățămîntului din Transilvania*, București, Edit. didactică și pedagogică, 1966, p. 101, care presupunea că exemplarul românesc are la bază abecedarul felbigerian din 1777, tradus sau prelucrat de T. Iancovici, primul din seria abecedarilor felbigeriene menționate de Helfert.

¹⁷ B.R.V. 400, vol. II, p. 219.

¹⁸ Mihailovici, p. 141.

ce corespunde situației menționate în bibliografia românească. Nu o întîlnim însă în tabelul lui I. Wolf în legătură cu manualele difuzate în această perioadă, dar existența ei poate fi acceptată, dată fiind practica autorităților de a elabora același manual pentru amîndouă popoare.

Concomitent apar și primele cărți de citire sîrbești și românești, *Rukovodstvo kă cestnosti i pravosti*, lucrată de D. Sekeres¹⁹ și *Ducerea de mină către cinstă și dreptatea*, amîndouă cu același titlu german în dreapta, *Anleitung zur Rechtschaffenheit*, confirmînd afirmația noastră de mai sus.

Deși B.R.V. nu menționează *Regulile școlastice*, există probe suficiente pentru a accepta existența unei tipărituri cu aceste titlu. În primul rînd o găsim atestată documentar în contul înaintat spre achitare deputăției illire de tipograful Kurzböck, în 1777, care se referă precis la ediția românească apărută la sfîrșitul anului 1776²⁰. Pentru același an bibliografia sîrbă menționează o ediție identică. *Školski ustav*²¹ confirmată și de tabelul publicat de I. Wolf²²

În lista cărților tipărite la Viena, E. Micu menționează pentru anul 1777 și *De lipsă cărticea pentru învățătorii a neuniților românești mai mici școale în împărăreștile și crăeștile țări*. Viena, 1777, 2 vol²³, menționează care nu a intrat în discuția literaturii de specialitate. Bibliofilul român atribuia traducerea ei lui Mihail Roșu. Există în acest sens și mărturia lui Dimitrie Țichindeal, care în *Prefața la Sfaturile a înțelcajerii cei sănătoase* scrie: „la anul 1776 au prefăcut Normalul de pre limba serbiască în limba daco-romaniască, carele prin mai mare parte a Bănatului în școalele cele daco-românești înrădăcinat iaste”. Bibliografia sîrbă menționează pentru același an 1776 o ediție sîrbă cu un titlu identic celui românesc, comunicat de E. Micu, *Ručnaja kniga ~ Nothwendiges Handbuch*, atribuită lui Teodor Iancovici. În *Cronică Nicolae Stoica* se declară autor al traducerii, împreună cu arhimandritul Feldvari: „1777 ... unde cu Feldvari Cartea de mîină a dascălilor, la carea și în anul 1776 iară, la Băi fiind episcopul, eu cu arhimandritul din slovenie rumânește scriseasem o isprăvirăm”.

În actuala fază a cercetărilor este greu de stabilit paternitatea traducerii. Argumente există pentru amîndoi cărturarii: Nicolae Stoica participă în aceeași perioadă la traducerea *Catehismului mic*, împreună cu D. Eustatievici. Mihail Roșu participă la cursurile de metod de la Timișoara, cărora le este adresată în primul rînd metodică, ca adjunct al lui Teodor Iancovici, traducătorul edției sîrbe. Mai mult, biografia lui D. Eustatievici menționează printre traduceri făcute de acesta un „Extract din cartea metodelui pentru trebuința dascălilor”²⁴. Indiferent care dintre ei este traducătorul, nu pot exista două ediții ale aceleiași cărți în 1777, una la Virșeț și alta

¹⁹ *Ibidem*, p. 142

²⁰ E. Micu, op.cit., p. 20.

²¹ Mihailovici, p. 135.

²² I. Wolf, op.cit., p. 72.

²³ E. Micu, op.cit., p. 25.

²⁴ I. Pervian, *Dimitrie Eustatievici*, în *Studii de literatură română*, Cluj, Edit. Dacia, 1971, p. 206.

la Timișoara, cum afirmă profesorul Oniculescu în recenta istorie a învățămîntului românesc din Banat²⁵.

Ediția *Bucvarului* iluminist din 1781 este paralelă cu una identică sirbească, *Bucvar' radi upotreblenija serbskago iunošestva vâ Hungarskom' kral' evstvoja i prisovokuplennyh' emu predialah'*, 46 p. 8°²⁶. Exemplarul sîrb are la bază textul german, presupune G. Mihailovici, iar cel românesc un intermediar sîrb. Ipoteza a fost lansată de L. Protopopescu²⁷, bazată pe terminologia slavă a scrierii și dovedită tot mai mult de paralelismul pe care-l urmează scrierile didactice române și sîrbe în această perioadă. Din 1777 filiera manualelor destinate școlilor bănățene urmează același drum — de la exemplarele felbigeriene în limba germană la cele sîrbe sau sirbo-germane, iar de la acestea la cele românești sau româno-germane. În acest fel autoritățile reușesc să dea un conținut unitar întregului învățămînt poporal din lumea ortodoxă a imperiului, să controleze și să dirijeze producția editorială destinată popoarelor. În acest fel statul controlează instrucția și educația supușilor săi, conform politicii sale școlare expusă în legiunile epocii reformelor.

Aceeași situație o constatăm la reeditarea *Catchismului mic* în 1784 și 1785, în ediții bilingve sirbo-germane²⁸ și româno-germane²⁹, sau în cazul unei alte scrieri menționate de E. Micu, *Culegere de multe rugăciuni pentru trecaba pruncilor celor românești neuniți cari învață*, 1781³⁰, care are corespondent în limba sîrbă *Sobranie različnyh molitv upotreblenie učašagosa serbskago neunitago iunošestva*, 1781³¹.

Pre scurtă arătare, Viena, 1784³², este lucrată după *Kratkaja skazanija* a lui Teofan Procopovici, tradusă în limba sîrbă de Zaharia Orfelin și publicată în 1767³³. Traducerea românească o face Mihail Roșu, fiind tipărită cu sprijinul material al lui C. Șuboniu, parohul Timișorii³⁴. A doua traducere făcută acum de M. Roșu este *Învățăături creștinești*, Viena, 1785³⁵, apărută tot cu cheltuiala lui C. Șuboniu. Mărturia lui Țichindeal, reprodusă mai sus, este confirmată de o însemnare manuscrisă păstrată pe un exemplar care a circulat în Banat: „Autorul acestei cărți este Mihail Roșu alias Martinovici din Jadani, profesor la despărțămîntul românesc la preparanția din Timișoara din anul 1777”³⁶.

²⁵ P. Radu, D. Oniculescu, op.cit., p. 179.

²⁶ Mihailovici, p. 153. Descrierea se face după Șafaric

²⁷ L. Protopopescu, op.cit., p. 106.

²⁸ Mihailovici, p. 169.

²⁹ B.R.V. 470, vol. II, p. 286.

³⁰ E. Micu, op.cit., p. 25. Nu este menționată în B.R.V.

³¹ Mihailovici, p. 156–157

³² B.R.V. 479, vol. II, p. 294

³³ Mihailovici, p. 87

³⁴ În *prefața la Sfaturile a înțelegerii cei sănătoase* D. Țichindeal a scris: „la anul 1784 duao cărți de suflet folositoare, care le vedem tipărite cu cheltuecele sfinții sale părintele protopop C. Șuboni, atunci fiind paroh cetăți Timișori”. B.R.V. II, p. 437.

³⁵ B.R.V. 491

³⁶ V. Bugariu, *Figuri bănățene*, Timișoara, 1942, p. 34–35.

Carte trebuincioasă pentru dascălii școlilor de jos românești neunite ~ *Nothwendiges Handbuch für Schulmeister der Walachischen nicht unirten Trivial-Schulen*³⁷ rămâne poate cea mai discutată tipăritură din seria scrierilor didactice bănățene. Nedumerirea produsă în literatura de specialitate apare datorită existenței a două ediții în limba română, în același an, care au textul paralel german identic. Sînt de fapt două traduceri ale aceleiași metodici felbigeriene, concentrată din *Methodenbuch* și alte lucrări pedagogice ale lui Felbiger, după cum stabilește L. Protopopescu. A doua versiune — *De lipsă cărțicea pentru învățătorii a neuniților rumâneștilor mai mici școle* — nu mai există în bibliotecile noastre, nici măcar partea a doua a ei, pe care autorii *Bibliografiei române vechi* au bibliografiat-o după exemplarul păstrat la Biblioteca Academiei³⁸. Una din versiuni, se presupune că prima, aparține în mod sigur lui Ioan Budai-Deleanu, care primește în același an o sumă drept onorariu pentru efectuarea traducerii „Manualului pentru directori și învățători” (*Handbuch für Schulmeister und Lehre*)³⁹. Această ediție este destinată în mod special Bucovinei, sau cea mai mare parte a tirajului (1000 exemplare) este destinată acestei regiuni, ceea ce depășește nevoile școlilor de aici. Prima parte a metodicii apăruse între 15 octombrie și începutul lunii noiembrie, pentru că la 11 noiembrie Kurzböck expediasse deja catehismele comandate pentru Bucovina, cît și prima parte a „Manualului pentru directori și învățători, tradus din limba germană în limba moldoveană”⁴⁰. La sfîrșitul lunii aprilie sau începutul lunii mai 1786 se expediasse deja și partea a doua a manualului destinat Bucovinei⁴¹. Mai trebuie precizat și faptul că suma ce revenea editorului Kurzböck și taxele de expediție urmau a fi plătite din fondul religiosar bucovican și recuperate de acest fond prin vînzarea cărții, ceea ce confirmă că această ediție era destinată, dacă nu în întregime, atunci în mare parte a ei, școlilor din Bucovina.

Astfel se poate explica existența celor două versiuni, a doua fiind destinată Banatului. Am văzut mai sus probe suficiente pentru a susține ipoteza existenței aceleiași metodici traduse pentru Banat încă din 1777. Noua ediție, purtînd același titlu (*De lipsă cărțicea...*), ar putea fi o reeditare a celei mai vechi, fără a exclude și posibilitatea unei noi ediții pentru Banat.

³⁷ B.R.V. 485.

³⁸ Apretoesei, Cezar, *De lipsă cărțicea ... lipsește din toate bibliotecile*, în *Revista bibliotecilor*, nr. 10, 1973, p. 605.

³⁹ L. Protopopescu, *Ion Budai-Deleanu. Documente inedite*. București, Edit. Acad. R.S. România, 1967, p. 94; documentele menționează: „copistului Ioan Budai, întrebuițat de concipistul Cămelariei aulice Palsch [Balș], la traducerea manualului mai sus numit” i s-au achitat 30 de florini. Vezi și L. Protopopescu, *Contribuții la istoria învățămîntului din Transilvania*, p. 137; I. Bălan, *O știre nouă despre Ion Budai*, în „Codrul Cosminului”, 9, 1935, p. 286.

⁴⁰ L. Protopopescu, *Ion Budai-Deleanu*, p. 211—212

⁴¹ „dass der hiesige Hofbuchdrucker Kurzbeck nunmehr auch den zweyten Theil des für die Buccowina bestimmten Handbuchs für Schulmeister, und Lehrer in Wallachisch-und deutscher Sprache abgeliefert habe, ...”. *Ibidem*, p. 212—213.

În 1787 apare *Scurtă învățătură părinților duhovnicești*⁴², paralel cu ediția sîrbă *Kratkoje nastavlenije otcem*⁴³, reeditată din nou în 1789⁴⁴, nu și în limba sîrbă, cum la fel, în anul anterior, *Ducerea de mină către cinste* se reeditase numai în românește. Bucvariul bilingv din 1790, *ABC oder Namenbüchlein zum Gebrauche der walachischen Jugend im Königreiche Hungarn ~ Bucvariu pentru pruncii cei rumânești carii să află în Crăia ungurească*, corespunde unei ediții identice sîrbe, apărute cu un an înainte⁴⁵. La fel *Ducerea de mină către frumoasa scrisoare rumânească* apare paralel cu o ediție pentru școlile sîrbești, alcătuită de Avram Mrazovici⁴⁶.

Adunarea Cazaniilor, Viena, 1793 (B.R.V. 558), care a avut o circulație mare în Banat și părțile vestice, ajungînd chiar și în Transilvania, este, așa cum spune *Introducerea*, o traducere după o ediție sîrbă, care la rîndul ei este lucrată după una rusă⁴⁷. Ediția în limba sîrbă, *Sobranije raznih nedjenih i prazničnih npravucitelnih* este lucrată după *Sobranije raznyh poucenij*... 1775, apărută în numeroase ediții la Moscova și Kiev⁴⁸.

În același an apar, paralel în limba sîrbă și română, *Ceaslovul*⁴⁹ și *Psaltirea*⁵⁰, cu un conținut identic, inclusiv formula de început din titlu, întîlnită și la B.R.V. 479, 491, 558, 561, 568, precum și la exemplarele identice sîrbești.

*Calendariul la anul de la nașterea lui Hristos 1794*⁵¹, atribuit de N. A. Ursu lui Paul Iorgovici⁵², este o traducere după calendarele sîrbești. Prima parte a calendarului românesc este lucrat după *Mjesjacoslov na leto*... 1794⁵³, iar tabelele de la sfîrșit după edițiile sîrbești anterioare din 1792⁵⁴ și 1793⁵⁵. În schimb povestirea moralizatoare de la sfîrșit nu corespunde, cel puțin ca titlu, cu cea din ediția sîrbă de la 1794, fiind evident specifică culturii sîrbe.

Din perioada următoare, pe care nu ne-am propus să o investigăm, vrem să atragem atenția asupra cîtorva manuscrise și tipărituri rămase încă cu semn de întrebare.

Dintre manuscrisele literare, care ajung în Banat prin același intermediar sîrb, se remarcă *Belizarie* de Marimontel, „în limba românească din cea

⁴² B.R.V. 514, vol. II, p. 317.

⁴³ Mihailovici, p. 188.

⁴⁴ B.R.V. 530.

⁴⁵ Mihailovici, p. 206.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 231.

⁴⁷ „... aceste cazanii și învățături, ce s-au adunat și s-au tipărit (mai uainte în Rosia și pentru Rosia, iar acum la noi sârbește pentru sârbi s-au făcut), și după limba sârbească s-au prefăcut în limba rumânească pentru rumâni”. B.R.V. II, p. 351.

⁴⁸ Mihailovici, p. 259–261.

⁴⁹ B.R.V. 561; Mihailovici, p. 264.

⁵⁰ B.R.V. 568; Mihailovici, p. 256.

⁵¹ B.R.V. 572.

⁵² N.A. Ursu, *Un calendar istoric literar publicat de Paul Iorgovici în Limba română*, 12, 1963, nr. 3, p. 285.

⁵³ Mihailovici, p. 279–280.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 237–238.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 257–258.

frîncească tradus prin Gr. Obradovici", 1813⁵⁶, lucrat după traduceri sîrbești făcute în 1776 și apoi 1777 de Pavle Julinač⁵⁷. Un alt manuscris tradus din sîrbește este *Tînărul Robinson sau o povestire învățătoare de năravuri pentru pruncii cei mici, preînțoarsă de pre limba sîrbească pre a noastră românească de părintele Petr Teodorovici, administratorul farchiei Maerelor bătrîne*. 1 septembrie 1818⁵⁸. Modelul sîrbeșc după care traduce este *Život i crezvicajna priklycenija... Robinzona Kruse ot Jarka. Iz niameckago N. Lazarevicem*, 1799⁵⁹.

Filiera sîrbă este continuată și în a doua etapă a luminilor bănățene în domeniul tipăriturilor, ilustrată în mod deosebit prin activitatea lui Dimitrie Țichindeal și Grigore Obradovici, amîndoi tributari ideilor lui Dositei Obradovici sau altor modele sîrbești. Fără a continua investigarea modelului sîrb, ne vom opri numai la trei tipărituri, pentru care putem face cîteva precizări. Este vorba de *Indreptări moralecești tîncrilor foarte folositoare*. Buda, 1813⁶⁰, pînă acum anonimă în bibliografia românească. În dosarul actelor privitoare la confiscarea Fabulelor lui Țichindeal⁶¹ frecvent se face referire, pe lîngă Fabule, la o altă carte românească confiscată, strecurată la tipar de Țichindeal, fără a fi văzută în prealabil de cenzorul Petrovici. Profitînd de faptul că cenzorul i-a încredințat manuscrisul cenzurat al Fabulelor spre a-l duce la tipografie, Țichindeal dă la tipar și textul celeilalte cărți despre care comitatul Torontal, prin adresa nr. 2975 din 23 ianuarie 1815 către Consiliul Locumtenențial, comunică paginile incriminate și titlul ei exact: „Inviations morales juvenibus valde utiles. Budae, Typis Regiae Univesitatis Hungariae, 1813” și paginile 46, 51, 59. Informațiile cuprinse în documentele menționate confirmă paternitatea lui Țichindeal asupra acestei tipărituri, întărită și de faptul că a circulat coligată cu *Arătarea despre starca shoalelor românești*, Buda, 1813. În finalul anchetei întreprinse, autoritățile hotărâsc restituirea *Indreptărilor moralecești*, urmînd ca *Arătarea* ... să fie trimisă Consiliului Locumtenențial spre a fi distrusă⁶².

Din literatura pedagogică a celei de-a doua perioade a iluminismului din Banat se detașează prin orientarea nouă, influențată de ideile pedagogice ale neoumanismului și filantropinismului german, cartea *Manuductor pentru învățătorii școlasticești sau îndreptare către cuviincioasa împlinire*

⁵⁶ Ms. 45 în colecția Episcopiei Arad. Vezi și prezentarea lui la L. Emandi, *O importantă colecție de manuscrise arădene, în Comunicări și referate*, Arad, 1974, p. 57—58.

⁵⁷ Mihailovici, p. 128, 137.

⁵⁸ Mircea Avram, *Primul traducător al lui Robinson Crusoe în limba română: preotul bănățean Petru Teodorovici*, în *Mitropolia Banatului*, 1967, nr. 7—9, p. 555—557.

⁵⁹ Mihailovici, p. 335.

⁶⁰ B.R.V. 825, vol. III, p. 76.

⁶¹ Dosarul confiscării Fabulelor la Arh. Stat. Budapesta, fond Revisio librorum, nr. 1562; în microfilm la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei R. S. România, fond Microfilme, nr. 392. Problematika dosarului pe larg în studiul nostru *Confiscarea Fabulelor lui Țichindeal*, în *AIACN*, 19, 1976, p. 127—147.

⁶² D. Ioanovici, *Confiscarea „Fabulelor” lui Țichindeal*, în „Telegraful român”, 64, 1916, nr. 83, p. 336.

a *diregătorici învățătoarești*, Buda, 1818⁶³, cea mai reușită metodică din istoria literaturii didactice iluministe din Banat. Ca și celelalte lucrări didactice cartea nu este semnată, dar prin compararea conținutului ei cu cel al manuscriselor *Introducere în pedagogie*⁶⁴ și *Cercare publică din pedagoghie și metodică*, 1814⁶⁵, care sînt cursurile de pedagogie și metodică predate de profesorul I. Mihuț la Preparandie⁶⁶, se dovedește paternitatea profesorului arădan asupra acestei cărți. *Manuductorul* este o variantă mai dezvoltată și perfecționată a cursului amintit mai sus. Mihuț se inspiră masiv în elaborarea metodicii sale din scrierile lui Niemeyer, așa cum mărturisește în *Introducerea metodicii*⁶⁷, mai ales din *Grundsätze der Erziehung und Unterrichts*⁶⁸, cu numeroase ediții în epocă. Pe Niemeyer l-a cunoscut în perioada studiilor la Pesta, pentru ca apoi acesta să fie autorul utilizat ani în șir de profesorii Preparandiei. Chiar și inspectorul școlar Uroș Nestorovici recomandă profesorilor, în 1812, să folosească manualul lui Niemeyer⁶⁹.

Ultima tipăritură asupra căreia vrem să atragem atenția aparține celei de-a treia perioade din istria luminilor în Banat. Este vorba de *Tristă cuvîntare la îngroparea strălucitului și înalt învățatului domn Naum Petrovici, la mărta deputăție care administrează fundusurile școalelor naționale de legea răsăritului neunită în crăimea Ungariei cassa preceptor, alcătuită și zisă prin Toma Popovici, auzitorul gheometriei...* 1824. Autorul ei este Damaschin Bojincă, care în toate actele școlare figura sub numele Toma Popovici, nume pe care l-a adoptat familia în Banat⁷⁰. În această perioadă Bojincă era student la Academia de drept din Oradea, unde figurează în lista elevilor sub același nume Toma Popovici⁷¹.

Ultima problemă la care vrem să ne referim în incursiunea noastră bibliografică privește un episod neelucidat din istoria ziaristicii românești, identificarea lui Alexie Lazaru. Profesorul Pervain propune, cu titlu de ipoteză, numele lui Zaharia Carcalechi, care are, ceva mai tirziu, o serie de inițiative în acest domeniu. Argumentele aduse, comparațiile de texte, deși convingătoare, lasă deschisă discuția, dat fiind limbajul comun al epocii, preluările și împrumuturile care se fac de la alți autori, precedeu

⁶³ B.R.V. 982.

⁶⁴ În colecția de manuscrise a Bibliotecii Filialei Cluj-Napoca a Academiei R. S. României.

⁶⁵ În colecția de manuscrise a bibliotecii Astra Sibiu.

⁶⁶ O prezentare a lor la V. Popeangă, *Un manuscris de metodică și pedagogie din 1815*, în *Revista de pedagogie*, 1967, nr. 5, p. 55–58, și V. Țircovnicu, *Contribuții la istoria învățămîntului românesc din Banat*, București, 1970, p. 78–79.

⁶⁷ „Eu aici mai mult m-am folosit și întrebuințat cărțile a vestitului crescător de prunci Nimaer”, B.R.V. 982, vol. III, p. 224.

⁶⁸ În cuprinsul cărții trimite de multe ori la „Nimaer în Temeiurile creșterii și a învățaturii”. Comparația cu lucrarea menționată mai sus a dovedit faptul că i-a fost model în mare parte a *Manuductorului*, inclusiv pentru bibliografia pe care o recomandă la diferite capitole.

⁶⁹ V. Popeangă, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului*, Arad, 1974, p. 250.

⁷⁰ V. Ardeleanu, *Date noi despre Damaschin Bojincă*, în *Scrișul bândășean*, 13, 1962, nr. 2, p. 83. Într-un act Bojincă semnează: Thomas Popovits alias Bozsinka.

⁷¹ Bozoky Alajos, *A nagyvaradi kiraly Akademia szazados multja 1788-tol 1888-ig*, Budapest, 1889, p. 194, 196.

frecvent în perioada pe care o discutăm. În ce ne privește vedem sub acest pseudonim, tot cu valoare ipotetică, pe Dimitrie Țichindeal. Cărturarul bănățean are în această perioadă cele mai strânse contacte cu tipografia din Buda, unde îi apar acum câteva titluri. O perioadă îndelungată de timp, în 1814, stă la Buda pentru tipărirea *Fabulelor*, locuind chiar în casa cenzorului Petrovici⁷². *Înștiințarea* apare în 1814, probabil în prima sau pînă la jumătatea anului, pentru că în 13 august 1814 Ioan Piuarium-Molnar, amintind de cei 20 florini, prețul prenumerării menționat în *Înștiințare*, declară că autorii acesteia „luptă mai mult pentru folosul propriu decît cel obștesc”⁷³. De asemenea, cere tipografiei să renunțe la serviciile lor și să-i dea lui editarea gazetei. Această atitudine a lui Piuarium-Molnar trebuie pusă în legătură cu un pasaj din *Fabule*, fiind de fapt o ripostă la cele scrise acolo în legătură cu Mineele pe care le tipărea la Buda și despre care Țichindeal scria că au în primul rînd un scop comercial⁷⁴. Corespondența lui Piuarium-Molnar cu tipografia continuă pînă în 5 ianuarie 1815, cel puțin pînă acum cunoaștem scrisorile, medicul român fiind deosebit de insistent pentru a obține aprobarea editării gazetei.

În această perioadă Țichindeal trece prin momente dificile. În primăvara anului 1814 este demis din funcția de catehet. Din noiembrie 1814 începe acțiunea conjugată a autorităților politice și a ierarhiei clericale pentru confiscarea *Fabulelor*, prelungită pînă în vara anului 1815, timp în care comitatele raportează confiscarea exemplarelor găsite pe teritoriul lor. În această atmosferă, compromis în fața autorităților chiar din momentul destituirii lui din postul de catehet ca element idезirabil, el nu mai poate semna *Înștiințarea* pentru apariția unui periodic românesc cu numele adevărat. Editarea unei gazete era încredințată unei persoane de încredere, cel puțin din punct de vedere politic. În acest mod se poate explica și folosirea unui pseudonim, pentru că altfel cu greu explicăm de ce Carcalechi nu semnează cu propriul nume, așa cum o va face de aici înainte.

Și, ce este mai important, există documente care atestă preocuparea lui Țichindeal pentru editarea unui periodic. În audiența sa din 4 iulie 1815 la arhiducele Rainer, Țichindeal discută mai multe probleme, printre care și editarea unui ziar românesc la Viena, după modelul celui sîrbesc sau grecesc. Își argumentează cererea cu „mulțimea” românilor, care întrec pe greci și sîrbi și care „au în limba lor novele, iar noi românii nu”. Tot în acest scop înaintează și o petiție cerînd permisiunea de a edita o foaie (*Ephemerdes* și *Novalia*) în limba română la Viena, pe care autoritățile

⁷² Nicolae Bocșan, *op.cit.*, p. 145.

⁷³ Iosif Pervain, *Studii de literatură română*, Cluj, 1971, p. 225.

⁷⁴ „Au nu am avea mai multă deșteptare de s-ar fi mînat înainte Istoria lui Milot, precum de la aurita Retorică românească, Gramatică nemțească pentru limba românească, decît din mineele cele mari care mai în cești ani se tipăriră pre românie, fără de care de atîtea veacuri de ani putură să fie pravoslavnicile noastre besearici! care și acum mai multă vreme mai prin toate besearicile zac închise. Nici nu se vîd a fi date pentru alta la tipariu, fără numai pentru urita dobîndă, mai vîrtos a unuia cu a căruia cheltuială s-au și dat la tipariu”. D. Țichindeal, *Fabule și moralnice învățături*. Ediție îngrijită și prefațată de V. Vintilescu, Timișoara, Edit. Facla, 1975, p. 217.

au pus o rezoluție nefavorabilă, motivînd că suplicantul are domiciliul în comitatul Timiș și nu la Viena⁵⁷. Demersurile lui la Viena pot fi în continuarea celor de la Buda, urmăre a unui eventual eșec acolo, la fel cum au eșuat tentativele lui Piuaru-Molnar. Țichindeal putea miza pe existența la Viena, începînd din 1815, a tipografiei lui Schinerer, care editează cu caractere chirilice și grecești foile sîrbești și grecești pomenite. Pînă la noi precizări documentare, identificarea lui Alexie Lazaru cu Dimitrie Țichindeal rămîne o ipoteză de discutat, cu întrebarea care este celălalt asociat al lui Alexie Lazaru, pentru că Piuaru-Molnar vorbește de autori și nu de un autor.

Incursiunea noastră în literatura bănățeană, mai mult de ordin bibliografic, propunîndu-și să aducă unele îndreptări și lămuriri asupra tipăriturilor iluministe bănățene, a încercat în același timp să concretizeze ponderea mare pe care avut-o intermediarul sîrb în difuzarea ideilor iluministe, lansate pe acest canal al cărții, al cărții didactice în primul rînd, de cercurile guvernante interesate de receptarea noilor idei. În același timp, paralelismele și similitudinile existente în cele două culturi, cel puțin în acest fragment al culturii scrise, atestă o evoluție comună, în aceleași sensuri, a mentalității celor două popoare, comunicările și interferențele care se realizează în acest colț al sud-estului continentului, în care Europa luminilor pătrunde treptat, pregătind spiritele pentru noul veac al naționalităților.

NICOLAE BOCȘAN

BEITRÄGE ZUR BIBLIOGRAPHIE DES RUMÄNISCHEN SCHRIFTTUMS AUS DEM BANAT IM AUFKLÄRUNGSZEITALTER

(Z u s a m m e n f a s s u n g)

Der Aufsatz beabsichtigt einige genauere Bestimmungen zu dem Werk „Bibliografia veche românească“ wie auch zu der didaktischen Literatur des XVIII. und XIX. Jahrhunderts während der Aufklärungszeit aus dem Banat, zu bringen.

Der Verfasser unternimmt ein Vergleichsstudium mit der serbischen Bibliographie des XVIII. Jahrhunderts die Gleichartigkeiten, die gemeinsame Entwicklung beider Kulturen der Aufklärungszeit, wie auch den Schwerpunkt des serbischen Vermittlers in der Verbreitung der Aufklärungsanschauungen hervorhebend.

⁵⁷ I. Vulcan, *Dimitrie Chichindeal. Date noue despre viața și activitatea lui*, în *Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii literare*, ser. II, t. XIV, 1891–1892, p. 355. Vezi și D. Ioanovici, op.cit., p. 332.

DIN CORESPONDENȚA PICTORULUI BĂNĂȚEAN NICOLAE POPESCU CĂTRE TIMOTEI CIPARIU

Pentru pictura românească a veacului al XIX-lea Nicolae Popescu reprezintă un nume de primă importanță pentru cunoașterea realităților artistice ale unei epoci căreia nu i-au lipsit energiile preocupate a da chip unor înfăptuiri memorabile. Născut în 6 octombrie 1835 la Zorlanțul Mare, județul Caraș Severin, viitorul pictor avea să-și formeze o serioasă cultură academică, studiind din 1860 la Academia de arte frumoase din Viena, continuând, după patru ani, la Academia „Sf. Luca” din Roma. Gîndul către țară era, însă, mereu prezent pe întreaga durată a studiilor, progresul la învățătură și alte preocupări făcîndu-le adesea cunoscute unor „bărbați de frunte ai neamului”. Încă din 1865 intră în corespondență cu Iosif Vulcan care începe să-l popularizeze în paginile „Familiei”, începînd cu numărul din 17 iulie a aceluia an. Era de asemenea în corespondență cu George Vlădereanu, cel care în 1862 este trimis cu un stipendiu romanțian să studieze la Munchen, dintr-o scrisoare a acestuia către Timotei Cipariu, din 1866, aflînd de recomandările ce le primea de la Nicolae Popescu: „pentru ca scopul nostru nui a ne face decopiatori (după mari maeștri, n.n.). Nu frate! ar fi de doritu a face tablouri de compusatiune din Istoria nationala, carele anca nu suntu facutu de nemenea pan acuma¹ ... sa'ndepartamu odata gustulu uratu din mijloculu poporului nostru și în loculu aceluia să aducem frumusetia”².

Considerînd drept un ajutor prețios în opera de plămuire a unor compoziții inspirate din istoria națională cunoașterea de către marele public român a scenelor de pe Columna lui Traian de la Roma, care vorbesc atît de grăitor despre trecutul glorios al acestei istorii, tînărul Nicolae Popescu proiectează alcătuirea unui album cu desene care să fie multiplicare prin fotografiere și apoi răspîndite în rîndul tuturor comunităților românești din Transilvania. Pentru înfăptuirea unui asemenea fapt de cultură deosebit se consultă cu „nințile luminate” din țară, scriindu-i mai întîi lui Iosif Vulcan în decembrie 1866, scrisoare publicată în „Familia” nr. 8 din

¹ Afirmația are temei numai în ce privește arta românească din Transilvania acelei vremi, deoarece în Principatele Române asemenea preocupări cunoscute deja frumoase realizări.

² Arhiva statului Blaj, Corespondența G. Vlădereanu — T. Cipariu, scrisoarea din 28 septembrie 1866, dosar 58/1866, Fond Cipariu.

19 februarie 1867. Voind să cîştige abonaţi interesaţi de înfăptuirea albumului, intră în corespondenţă şi cu Vincenţiu Babeş (strălucită personalitate a vremii cu influenţă în zona Banatului) şi George Bariţiu (cu ecou, îndeosebi, în părţile Braşovului şi Sibiului). Acesta din urmă şi intervine pe lângă Iacob Mureşianu pentru publicarea în paginile „Gazetei Transilvaniei” a unei scrisori primite în 6 februarie 1867, „pentru ca publiculu să aiba ocasiune de a judeca marca importantă a întreprinderii junelui artistu N. Popescu”³. Rugămintea este îndeplinită în nr. 15 al „Gazetei”, pentru ca în numărul din 10 martie 1867, G. Bariţiu să evoce şi să susţină cu căldură şi entuziasm iniţiativa, amintind şi de G. Vlădereanu, cunoscut publicului braşovean, ajuns şi el la Roma la începutul anului 1867.

Din corespondenţa lui George Vlădereanu cu Timotei Cipariu, căruia tinărul învăţăcel îi dădea frecvente relaţii asupra tuturor noutăţilor intervenite în viaţa sa de student, dar şi din lectura „Familiei” şi „Gazetei Transilvaniei”, marele cărturar blăjean alfă despre intenţia lui Nicolae Popescu şi o susţine în paginile primei reviste româneşti de filologie „Arhivă pentru filologie şi istorie”, în numerele 4—13 ale anului 1867, comentînd scenele de pe Columnă, comunicînd artiştilor preţioase sugestii, pentru care ei se simt datori să mulţumească. Dată fiind importanţa sub multiple aspecte a conţinutului celor două scrisori trimise de Nicolae Popescu din Roma lui Timotei Cipariu, aflate acum în arhiva statului din Blaj, le vom reproduce integral⁴.

Prima scrisoare expediată de la Roma în 1 martie 1867 este următoarea :

„Reverendisime Domnule,

Din Epis. R. Tale trimise fratelui G. Vladereanu întielesiv si-ţi sent fôrte obligatu pentru pretioasele observaciuni facute in tóta privintia.

Eu amu cugetatu multu mai nainte de ame decide pentru întreprinderea aceasta fôrte grea si pentru aceea amu si facutu de o camu data numai cercarea si, si aceea, numai la Barbatii cei mai de frunte pre cariî iamu rogatu totuodata ca se aiba bunetate se-si dea giudecata loru preste tôte ! după carea apoi se-me sciu eu orienta cumu aru fi mai bine ca-se potu întru adevêru face unu servitiu bunu Natiunei întregi şi cu mijlôcele acele mici carele voru veni dela aceasta lucrare, se potu redica pictura pentru noi romanii la o culme mai frumôse ; carea după convingerea mea, din esperientiele facute pana acuma numai in modulu acela se va potea întempla. Eu me bucuru, ca-ce : R. Ta Ai avutu bunetate a-me face atentu despre scumpetea portolui (sic!) postale, despre carele eu cugetamu cumca si aceea aru fi fostu prea multu catu am platiti aicea ; — Eu amu platitu jumătate de francu, carele : in banii nostri aru face la 96 × v.a. sau mai

³ Vezi „Gazeta Transilvaniei”, Braşov, nr. 14, din 19 febr. 1867, p. 54.

⁴ Fragmente din aceste scrisori au fost publicate pentru prima dată de C. Tatai, în *T. Cipariu, sprijinitor al artei româneşti din Transilvania*, în *Studia*, fasc. 1, 1974, fără a le comenta satisfăcător semnificaţiile.

multu; Posta inse: me asecura cumca platendu atata aicea, acolo nu se va plati nemica. Acuma însă vedu, ca-ce: platendu-si aicea si acolo aru trebui ca eu se lucredu numai pentru folosulu Póstelor.

Deci: convinu si eu la acea cumca cu multu mai bine va fi ale fotografa in Viena sau in altu locu; de unde apoi se se póta trimite in tóte partile locuite de romani si fără ca-se constea atata suma de bani. E dreptu: cum ca *Colonna lui Traianu* ori asi fi aicea, ori in altu locu, totu atata remane; e vorba ca-se se desemne numai catu se póte mai bine și corectu dupa esemplarele acelea carele fura facute la anulu 1672, dupa originalu din apropiere; si inca totu odata de cei mai buni desemnatori ai tempului aceluia, a carora intreprindere au fostu sprijinita si ajutata de regele Franciei; carele au avutu destui bani ca-se plateasca chieltuieiile acele mari ce sau cerutu lucru: carele noi romanii nu-lu putem face; ci: trebuie se facem dupa poterile nostre! daru totu se facemu!! Eu pana in tempulu presente m'amu sirguitu fórté mult ca semi cascigu aicea prin pictura cunoscintia si onóre; (...) ca au si sucesu destulu de bine; si cu multu mai mare va fi cinoscintia mea intre straini acuma, dupa ce Voiu pune lucrurile mele in Espuseciunea publica de arte de aicea carea se va intempla cat mai curendu. — De cumva naru sprijini publicu nostru intreprinderile mele acestea a carora scopu e santu? atuncea eu nu masi mai duce din Roma ci: asiu cauta a-mi face cariera mea aicea. — Inse: de óre ce dorintia mea e ca-se folosescu Natiunii intregi, atata eu, catu si frat: Vladereanu, carele agiunse de curendu aicea, si se convinse despre greutatile cele mari cu carele mamu luptatu eu pana acuma; si dansulu avea a se lupta de acum inainte! — Nevom lupta amendoi pana catu vom putea, numai se potemu merita numele de ómeni adevarati! cari au lucratu pentru folosulu si inaintarea Poporului romanescu. — Inchieiu cu aceia, ca: de voiu avea prenumeranti in numeru correspundietoriu pentru *Colonna Traiana*, atuncea vomu caletori amendoi la Viena si acolo: eu voiu face desenu: acelea si le voiu da a se fotografa si le voiu trimite unde se voru cere. — fratele Vladereanu va face in tempulu acela alte lucruri, iara in folosulu Natiunei. — Si asa vomu fi pre totu locul, si intru tóte impreuna; ca-ce: in acelu modu vomu porta tóte greutate mai usioru; si la scopu vomu potea agiunge mai curendu. — Me bucuraiu fórté multu, vediendu Consiliulu celu prea pretinitu alu R: Tale din Epis: adresata fr: Vladereanu pentru care Te rogu R. Dle ami primi cea mai ferbinte multiamita! —

In fine impreunu si eu cu dansulu rogarea mea pentru capetarea onor: „Foi” edata de R: Ta pentru carea voiu fi ambi fórté recunoscatori.

Remenendu cu cea mai distinse stima/Alu Reverendisiei Tale

Roma 1 martie 1867/Nicolae Popescu/

Via Urbana 13 piano 1-mo”⁵.

Din cuprinsul acestei prime epistole aflăm că inițiativa pictorului Nicolae Popescu ajunsese la cunoștința savantului blăjean care se grăbește a face recomandările de rigoare în corespondența pe care o întreținea cu

⁵ *Arhiva statului Blaj*, Mapa, fond Cipariu, scrisoarea lui Nic. Popescu către T. Cipariu nr. 63/1 martie 1867.

George Vlădereanu, pentru profunzimea lor primind atributul de „prețioase observaciuni în toate privinția”. Aceste consultări efectuate cu „barbații cei mai de frunte” ai țării, urmau să-l orienteze cât mai bine pentru ca „se potu între adevăru face unu servitiu bunu Natiunei intergi”, vizînd o finalitate culturală de vitală importanță, de „a redica pictura pentru noi romanii la o culme mai frumoasă”. O asemenea măreață înfăptuire „după convingerea mea, din esperiențele facute pana acumă numai în modulu acela se va potea intempla”. Dată fiind și scumpetea poștelor va recurge, așadar, la multiplicare prin fotografieri (acesta era și sfatul lui Cipariu, pictorul renunțînd la ideea litografierii pe care o discuta cu I. Vulcan), urmînd să efectueze desenele după gravurile executate, la 1672, „de cei mai buni desemnatori ai tempului aceluia” (este vorba de Pietro San Bartolo și Carlo Errard), la îndemnul lui Ludovic al XIV-lea, regele Franței.

Conștient de greutățile ce le va întîmpina, Nicolae Popescu era decis să le înfrunte, considerînd interprimerea sa ca un „scopu santu”. Datorită sirguinței sale ajunsese să-și cîștige „aicea prin pictura cunoscîntia și onóre”, lucrările sale „au si sucesu destulu de bine”, fiind prezent și la expoziția de artă din Roma a anului 1867. Cutoată autoritatea pe care și-o cîștigase, avînd deja o clientelă, care va spori o dată cu trecerea anilor, dorința sa „ca romanu e cu multu mai mare”, refuzînd a se complăce în postura de simplu pictor academic (cu real succes de public, chiar în condițiile de concurență oferite de capitala romană), el voind „sa folosescu Natiunei întregi, împreuna cu frat: Vlădereanu carele agiunse de curendu aicea”, luptîndu-se amîndoi cu greutățile „numai se potemu merita numele de ômeni adevarti! cariî au lucratu pentru folosul si înaintarea Poporului românescu!” Se desprinde din aceste rînduri un cald patriotism, o dorință neîstrămutată de a fi de folos înfăptuirii unui gînd generos: tot mai deplina afirmare a propriului popor.

Cea de a doua epistolă este scrisă la un interval nu prea îndepărtat, în 18 aprilie 1867⁶:

„Reverendisime Domnule!

După trimiterea Epis: a fratelui G. Vlădereanu îndrepta ta catra R. Ta carea tracta despre întreprinderea mea cea fôrte grea, vediui si pretiuitile observaciuni facute din partea R. Tale pentru carele: ca pre unu Barbatu cu esperientia si cu mari merite pentru Natiunea noastră Te-am fostu rogatu cu a mile face; ca-se me sciu mai bine orienta intru tote, si asia, se potu corespunde mai predeplinu chiamariî mele, si dorintei cei mari carea e amu catra scumpa-mi Natiune. —

Deci: atata din pretiuta Epis: îndreptata catra fratele Vlădereanu din partea R. Tale catu si din onorata Foe „Archivu” mamu convinsu pre deplinu despre bunetatea R. Tale, si despre senceritatea cu care Ai avut

⁶ Idem, scrisoarea nr. 66/ din 18 aprilie 1867.

bunetate ame face atentu la tôte. -fii convinsu R. Dle! ca eu amu sciutu pretiui fôrte bine tôte acestea; si me voiui sergui din tôte poterile mele, ca se facu si eu demnu de a porta numele de romanu! — Eu amu si fostu facutu dispuseciune cu fratele Vladereanu, ca adeca: Dupa ce se voru aduna destui prenumeranti pentru tóta opera, atuncea, amu fi mersu amendoi la Viena, si acolo amu fi cautatu unu fotografu fôrte bunu, si cu acela amu fi asiedieatu tôte, ca-se incungiuramu spesele cele mari, carele nearu veni cu trimiterea lucrurilor de aicea; — Acela sentu tôte lucruri usiôre, carele se potu face; — dupa ce inse amu fi pusu tôte in ordine buna acolo, planul era asia, ca eu: se me intorcu iara-si la Roma, si aicea se facu desemnurile, si in tóta luna sei trimit fr: Vladereanu din acelea invaluite fôrte bine; si dansulu se pôrte grije acolo, ca fotografulu sele decopiedie bine, si totu odata, si trimiterea in tôte partile se merga fara nici o sminta. —

Acestea indreptari se facura tôte după ce mamu convinsu din mai multe Epist: despre greutatea trimiterii de aicea, carca mai nainte nu o cunosceamu. — Ce se atinge de altele, se le lasa fie cine in grija mea, si se va convinge la tempulu seu, cumca va fi deplinu multiamitu. — Noi merseremu amendoi la Museulu di santu Giovanni laterano, unde: intre multe Monumente pretiôse, aflarem si bassorelievi de la Colona Traiana; cari fura tornati in ghipsu, prin ordinea Imperatului Napoleonu la anulu 1861. Amu cercatu ce dea meruntulu tôte figurile, leamu Esamenatu, si asemenandule cu desemnurile facute de san Bartolo, amu aflatu ca sentu intocmai, si intru tôte asemenea originalelor; cu deschilinare numai, ca *Colona lui Traian* dela tempulu decandu au desemnatu celebrulu san Bartolo au patimitu fôrte multu, si prin urmare; Partea cea decatra reseritu; În multe locuri lipsescu manile, capetele si altele mai multe; pre candu in opera desemnata, nu lipsesce nimica, ci: stau tôte in modulu celu mai frumosu și perfectu. — Pentru aceea au si devenitu opera aceea fôrte rara si pretiôse, si cu multi bani, nuse afla a o cumpera;. Cine o are, pôte se fie fôrte bucuros, si se o pastredie ca pre tesaorulu celu mai scumpu. — Eu amu cautatu in tóta Roma, la toti librari, si abia din norocire mi-au reesitu de amu aflatu unu senguru Esemplariu; pre carele indata lamu si comperatu; si me tiu fôrte norocosu, ca posiedu aceasta opera. —

Ideea mea R. Dle candu miamu propusu a da la lumina aceasta opera au fostu asia: Ca-sese prenumere tôte Comunitatile Romanesci si se faca cate unu albumu pentru tôte scôlele, de unde aru potea trage fôrte mare folosu, si Tenerii si Batranii, cunoscandu de aci pre stabunii nostrii și tóta marimea lor. — Deci: ôre ce greutate aru semtii o comunitate deaca aru da de fie care numeru, numai cate unu cruceriu pre tóta luna? Si fiindu ca Opera aceasta saru implini numai in 5 ani Asia dara, in tempulu acela, nimenca naru semti nici o greutate, si saru pomeni in fine fie care comuna, ca au Cumperatu lucrulu celu mai folositoriu pentru fie care romanu. —

Eu sciu ca tempurile sentu grele acuma! daru ôre se asceptam cu

tóte pana candu acelea vor fi bune? de óre ce aceea nu atarna dela ómeni! — Noi sentemu ai Poporului, si Poporulu e alu nostru! si pentru aceea, sentemu datorii a lucra pentru denasulu, ca-si elu se pota lucra pentru noi. — Eu mamu convinsu la multe ocațiuni, ca Poporulu nostru scie pretiui fórte bine pre toti Barbatii aceea, carii lucreadia pentru binele si pentru fericirea lui; si vedu si chiaru acuma, cumca iara din Poporu, au primitu cu entusiasm u edarea la lumina a Colonei Traiane; ca-ci: primiu vre o cateva Epistóle fórte frumóse de la sateni Economi, carii imi alaturara si banii de prenumeratiune cate pre o luna, dicendu-mi ca-se prenumera pre tóta opera. Si totu odata lauda (...) ca sau aflatu unu romanu, carele da Opera aceasta atata de interesanta la lumina.

Daru acuma ce voiu face eu? de óre ce pentru diece sau 20 de persóne nu potu incepe cu trimiterea Esemplu: de óre ce spelele sentu fórte mari; si ca-se poti incepe si contenua imi trebuie celu potinu 500 de abonati, carii se fie prenumerati pre tóte 114 Table; altu cumu nu-mi cu potentia a incepe; — Deci: rogu pre Onor: Publicu! ase grabi cu trimiterea prenumeratiunilor, ca-se potu pune tote in ordine, si se incepu cu trimiterea lucrurilor in tóte partile! (Se intielege, ca fie carele trebuie se alaturedia si banii pentru o luna si decheraciunea sa pentru tóta Opera, si in care formatu, micu sau mare? — pretiului se scie, celu Mare 1 fl: 50 $\times$ v.a., unulu, micu 50 $\times$ v.a., unu si in fie care luna voru esi 2 Esemplu deschilinite. — In casulu contrariu, voiu fi silitu a întórce bani cu onóre, la cei de pana acuma prenumerati, si voiu inceta dela aceasta intreprindere. — Acum imi iau libertatea R.Dle a Te roga, a publica, pentru orientarea fie cui, in Onor „Archivu” si adresa nóstra de acuma. — Via Urbana, N. 13. piano 1-a, Roma.

Mai departe, Cetiiu cu mare placere din Epis. R. Tale din urma trimise fr; Vladereanu, incunoscintiarea despre deschiderea unei clase de desennu in Gimnasiulu din Blajiu; acela e Unu esemplu care merita tóta lauda; de carele au datu Blajiului fórte multe! — si cui sentu ase multiami tóte acelea? (...) Barbatiloru celoru buni carii dorescu ntru adeveru, binele si fericirea Poporului Romanescu! — In privintia aceea, fiemi ertatu dara, ami areta si eu numai parerea mea! Eu me bucuru forte multu, ca (...) au trimisu bine cuventarea sa preste noi romanii, ca-se potemu vedea si noi ceea ce ne lipsesce; si cunoscandu acea, e semnulu ca-ne vomu apropia mai curendu de scopulu nostru, catra carele tintiamu cu totii. — Deci: de ore ce pentru Clasa aceea se va deschide concursu, dupa cumu intieleseiu; e lucru fórte frumosu si de am avea noi romanii multi desennatori (deaca se cauta acea se fie romanu?) atuncea e dreptu, si fórte bine se aleaga pre celu mai bunu! — Inse in catu cunoscu decatu numai doi, carii si-au facutu studiile *academice* regulatu in Viena, de acolo, pasiva fie carele mai departe, pentru cultivarea acestei arte; R. Ta si multi alti cunoscu forte bine pre acei Teneri de carele vorbescu eu. — Asia dara: eu din partemi, recomandu pre fra: Vladereanu, carele: pentru clasa aceea aru fi celu mia demnu! fie carele romanu trebuie se-si tina de onóre a avea de profesoru de desennu intre

clase Gimnasiale, pre unu Barbatu ca Vladereanu! carele e Pictore Academicu, dansulu: nu dóra ca se bucura de plata cea de 500 de florini, ci: dorintia lui e ca-se formédie din aceea cu tempulu o clase mica de pictura, unde apoi Tenerii pregatiti dela dansulu se póta merge fie care *Académie*; si acolo sese perfectionedie mai departe; lucru care noi romanii pana asta-di nu lamu avutu! — Si aceea aru face onóre *Blajului*, toturora romaniloru; — E dreptu, ca pentru unu Gimnasiu, naru fi delipse ca unulu se-si fi facutu studiile in Desemnu asia profunde; aru fi destulu si mai potinu; (Te rogu R. Dle! ame intielege bine!) eu nu dicu, ca naru trebui se aiba studii profunde in alte sciintie; ci numai in desemnu; pentru ca imi va dice fie cine, Eu vreau să fiu Doctoru de uua, sau de alta scintia; si pentru ca se agiungu aceea, namu lipse de desemnu! — Scopulu inse: Eu ilu sciū catele trebuie să fie, si pentru aceea imi iau libertatea a vorbi asia dreptu, cum o simtiescu, frat: Vladereanu aru corespunde fôrte bine chiamariî Tale in calitate aceasta; si aceea e destulu dela dansulu ca-se multiamesce cu plata asia de mica; — se intelege ca dansulu cugeta cumca ca potea face si alte lucruri pre langa ocupaciunea sa profesorală; si aceea si eu o speredi; — Cu tóte acestea; R. Ta, impreuna cu alti Barbati de frunte (...) de a potea giudeca bine tóte; Ve-Ti face cumu Ve-Ti afla mai bine. — Eu imi tinu de mare dorintia a-ve areta adeverulu, de óre ce fui norocosu a ceti incunoscintiarea facuta din partea R. Tale in privintia aceea. —

Deaca R. Ta impreuna cu Totiî, Vetī afla ca e bine a fi asia, atunci cea vomu face dispuseciune, ca desemnurile mele, carele le voiu face intotu chipulu aicea, sele trimitu frat: Vladereanu la Blaju, in orcle cele libere dela ocupaciunea sa, va privighia preste fotografulu si asia, in locu a-se trimite lucrurile mele din Viena in tóte partile, se voru trimite din *Blajiu*. — Si in modulu acela se voru face doue servitiuri Natiunei nostre. —

Ce se atenge de mine, Eu nu voescu ame desparti de *Roma*, e dreptu, cumca: spre a figura aicea ca *Pictoru*, unde sentu atatia fôrte mari și renumiti, e ceva camu greu; inse: eu me multiamescu a fi aicea mai bucuros decatu ori unde. — si: sentu securu; ca de aicea potu folosi Natiunii mele fôrte multu. — Cu frat: Vladereanu voiu sta in legatura forte stransu totu de una nevomu consulta intru tóte si asia, unulu va lucra de o parte in folosulu Natiunii si altulu de alta: pana ce ne vomu implini dupa poteri fie carele chiamarea nóstra de ómeni adeverati. —

Iarte-mi R-Dle! ca-ci amu fostu prea lungu in cuvinte: inse nu-mi era cu potentia a face altu cumu de asta data. —

Eu Remanu cu celu mai profundu respectu/Alu R. Dsale/Roma 18 aprilie c.n. 867/Nicolae Popescu/pictore academicu.

P.S. Primesce R. Dle salutare si dela Dlu *Lauranu*. Teologu de aicea carele tocmai asta-di avu libertate a esi senguru din Colegiu; si pentru prima óra me cerceta.

Fie carele adunatoriu de prenumeranti va primi pentru osteneala sa dela 20 Esempl. 1. — Aru fi fôrte bine ca unulu se grijeasca de mai

multi atata pentru strangerea banilor si trimiterea lor la mine ; cata si pentru primirea Esempl. saru incungiura multe spese”.

Mult mai amplă cea de a doua epistolă conferă informații interesante nu numai asupra stadiului lucrării (transpunerea scenelor de pe Columnă), dar și alte amănunte de primă importanță pentru mai buna cunoaștere a realităților transilvănene din a doua jumătate a veacului al XIX-lea. Făcînd încă o dată dovada frumoaselor sale sentimente patriotice „ca-se potu corespunde mai deplinu chiamarii mele si dorintiei cei mari carca e amu catra scumpa-mi Natiune . . . , spre a indestuli Poporul nostru si totu odata, ca se me facu si eu demnu de a porta numele de romanu !” mai departe aminteste despre înțelegerea avută cu G. Vlădăreanu de a merge la Viena, de a găsi un fotograf bun, pentru a efectua „decopieri” (reproduceri), iar de acolo să le expedieze în țară celor interesați. Totodată îl mai informează pe Cipariu despre vizita făcută de ambii pictori la Muzeul San Giovanni in laterano din Roma, unde au aflat basoreliefurile după Columna lui Traian, turnate în ghips, din inițiativa împăratului Napoleon al III-lea, al Franței. Aceste basoreliefuri erau, însă, mult deteriorate, de slabă calitate față de original, spre deosebire de gravurile efectuate de „celebrul San Bartolo”, la 1667—1672, care „stau tôte in modulu celu mai frumosu si perfectu”. Căutînd pe la anticarii Romei, a găsit un album cu gravurile efectuate după original de către Pietro San Bartolo și Carlo Errard, desenele sale urmînd să fie făcute după, un asemenea exemplar.

Înainte „de a da la lumina aceasta opera”, Nicolae Popescu a meditat îndelung asupra modului de difuzare a ei în toate comunitățile românești din Transilvania, alcătuiindu-se un album pentru toate școlile, conștient că printr-o largă răspîndire „aru potca trage fôrte mare folosu Teneriî si Batraniî, cunoscandu de aci pre strabunii nostri si tóta marimca lor”. Întrucît finalizarea întregului album s-ar fi extins pe timp de 5 ani, contribuția de un cruceriu pe lună (pentru fiecare număr, de la fiecare prenumerotat) nu ar fi fost un efort prea mare. Dar și pictorul mai știa că „tempurile sentu grele acuma!”. Efortul trebuia însă făcut deoarece „noi sentemu ai Poporului si Poporul e alu nostru”, iar acest popor „scie pretiui fôrte bine pre toti Barbatii aceca, cariî lucreadia pentru binele si fericirea lui”. Iată o certitudine care și astăzi a rămas perfect valabilă.

O altă informație extrem de importantă se referă la deschiderea unei „clase de desenmu in Gimnasiului din Blajiu”, fapt pe care pictorul îl, salută cu toată bucuria. Dar între românii tineri cu studii academice la vremea aceea erau doar el și Vlădăreanu, un Constantin Lecca (1807—1887) sau Mișu Popp (1827—1892) fiind deja artiști consacrați. În cazul în care Vlădăreanu ar fi acceptat, lui urma să i se trimită la Blaj desenele de către Nicolae Popescu. Contrar așteptărilor lui T. Cipariu la concursul care se ține în luna august 1867, G. Vlădăreanu nu participă și de aceea catedra a fost ocupată de către Paul Marin, candidat cu pregătire militară. Astfel este introdus pentru prima dată în programa școlară a gimnaziilor românești din Transilvania, între obiectele extraordinare „desemnulu si

pictura în clasele I—IV, impartite în 7 despartimente, pre septemana 14 ore⁷. Exemplul Gimnaziului din Blaj, al cărui director era Timotei Cipariu, avea să fie urmat în anii imediat următori de cel din Năsăud, care în anul școlar 1871/1872 avea „profesor ord. defin. de desen pre Andreiu Mazanec”⁸ și apoi de cel din Brad, unde în anul 1876/77 predă desenul Ioan Veloveanu⁹. Catedra de desen de la Gimnaziul din Blaj va fi ocupată de cadre cu pregătiri diverse, abia în 1901 venind un profesor cu pregătire superioară, de specialitate, în persoana lui Flaviu C. Domșa (1878—1932), care a profesat aici, cu excelente rezultate, pînă la sfîrșitul vieții.

În partea ultimă a scrisorii aflăm de intenția lui Nicolae Popescu de a nu se „despărîi de Roma”, fără a uita însă să precizeze convingerea „ca de aicea potu folosi Natiunii mele forte multu”. De fapt această hotărîre de a rămîne la Roma era determinată în bună măsură de rațiuni de ordin sentimental, fiind în relații cu italianca Paulina Farniati, cu care se va căsători curînd după aceea. Dar amănuntele biografiei sale ne dovedesc că nu a respectat mult timp intențiile comunicate lui T. Cipariu, din informațiile „Familiei” aflînd, că după ce a trecut prin Oradea în vara acelui an (1867), a plecat într-un sat de lingă Oravița, unde avea de executat o comandă pentru o pictură, bisericească¹⁰. Va contracta totodată alte lucrări, icoane prăznicare sau împărătești, pe care le va executa la Roma, unde se întoarce în toamnă, pentru ca în 1870 să revină cu întreaga familie în țară (soția și doi copii), stabilindu-se în satul natal (Zorlanțul Mare) și acceptînd condiția pe care realitățile social-politice ale timpului i le impunea, acela de portretist și zugrav de biserici. Chiar și-n aceste împrejurări arta pe care Nicolae Popescu a promovat-o a determinat o vitalizare și o orientare spre o direcție mai realistă, atît a preocupărilor din domeniul portretisticii, cît și în cel al iconografiei eclesiastice (vezi *Cap de oriental*, *Portret de negustor gorjean*, sau biserica din Seleuș, pictată între 1870—1872),.

Din informațiile de care dispunem pînă astăzi nu putem estima precis numărul desenelor și reproducerilor efectuate de Nicolae Popescu după Columna lui Traian. Ele au constat se pare doar din cîteva probe pe care le-a expediat lui Iosif Vulcan, Vincențiu Babeș, George Barițiu și Timotei Cipariu, care le-au și comentat în presa vremii. Inițiativa s-a stins în această fază incipientă, întrucît pictorul nu a primit din țară confirmarea adeziunii unui număr suficient de abonați, care să-i încurajeze lucrul. Sprijinul entuziast al intelectualității luminate din Transilvania n-a fost destul, țara străbătînd o perioadă de cruntă opresiune, mai ales după înfăptuirea chiar în acel an, 1867, a dualismului austro-ungar, atît de ostil acțiunilor culturale menite a duce la emanciparea populației românești, majoritare și-n această parte a țării.

⁷ *Programa Gimnaziului sup. gr. cat. dein Blasiu pre anul scolar, 1867/68.*

⁸ *A treia programa de la Gimnaziul public superior românesc gr. cat. de in Nascudu pre an scolasticu 1871/72.*

⁹ *I Programa a gimn. publicu romanu gr. or. din Bradu pe an. sc. 1876/77.*

¹⁰ vezi, „Familia”, rubrica de „Literatură și artă”, Oradea, 16 iulie 1867, p. 350—351.

Intresul pentru Columnă era viu și dincolo de munți, în Principatele Române Unite, unde un savant de prestigiu al lui Alexandru Odobescu socotea scenele ei „interpretări credincioase și perfecte a faptelor ce ele reprezintă”, recomandând transpunerea ei în bronz și înălțată într-una din piețele centrale ale capitalei, în București. Potrivnicia vremurilor s-a prelungit, însă, trebuind ca românii să ia act de existența ei doar din albumele (ediție atât de rară), alcătuite de Francesco Vilomena, cu un comentariu de Alphonso Giacomo (Roma, 1576, 1585, 1616), apoi de cel alcătuit, la 1673 de Pietro San Bartolo, pentru ca în 1865 să apară o ediție modernă („La Colonne Trajane, Paris”), datorată lui W. Froehner, care încearcă pentru prima dată o identificare istorică propriu zisă a scenelor. Dar prima publicație sistematică a Columnei trebuie considerată cea a lui Conrad Cihorius („Die Reliefs der Trajanssäule”, Berlin, 1896—1900, 2 vol. text și 2 vol. planșe), pentru cunoașterea realităților românești savantul german călătorind de două ori în România, însoțit de marele istoric Grigore Tocilescu.

Folosindu-se și de bibliografia europeană (între care mai amintim pe Salomon Reinach cu „La colonne trajane au Musée de Saint Germain”, Paris, 1886, unde se comentează reliefurile romane din punct de vedere artistic), moldoveanul Teohari Antonescu se preocupă de apariția pentru prima dată la noi a unei cărți: „Columna Traiană studiată din punct de vedere arheologic, geografic și artistic”, Iași, 1910. Cu tot progresul realizat pe linie de documentare a bibliografiei referitoare la Columnă, de procurarea și păstrarea reliefurilor interesându-se și posedând „Museo della civiltà romana” — Roma, „Musée des Antiquités Nationales” — Saint Germain en Laye și „Albert and Victoria Museum” — Londra, abia la sfârșitul deceniului al patrulea al veacului nostru se reușește, din inițiativa Școlii române din Roma să se transpună toate episoadele Columnei în copie-relief. Evenimentele celei de a doua conflagrații mondiale au împiedicat aducerea lor în țară, fapt devenit posibil în 1969. Astfel cele 124 de episoade ale narațiunii după războaiele dacice, desfășurate pe banda dispusă în spirală — lungă de 200 de metri-a Columnei lui Traian, cuprinzând peste 2500 de figuri, au fost expuse în Lapidariul Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România. Curînd după aceea, se tipărește, în 1971, la editura „Dacia” din Cluj-Napoca, un excelent album *Columna*, autor Ion Miclea, fiind reproduse în excelente condiții grafice, nu numai cele 124 de episoade, dar și o serie de analogii, comentate doct și pertinent de către Radu Florescu.

Astfel, încă un gînd mareș al înaintașilor a căpătat astăzi împlinire deplină, oferind tuturor celor interesați prilejul unei cuprinzătoare documentări și adînci meditații asupra unor mărturii revelatoare privind geneza poporului român.

NEGOIȚĂ LĂPTOIU

DE LA CORRESPONDANCE DU PEINTRE NICOLAE POPESCU DE BANAT VERS
TIMOTEI CIPARIU

(R é s u m é)

L'étude comprend et commente deux lettres du peintre Nicolae Popescu (1835—1877), adressées de Rome au savant de Blaj, Timotei Cipariu (1805—1887). Elles se réfèrent à l'intention du peintre réputé de Banat, d'effectuer des dessins selon les scènes de Colonne de Traian, de Rome, scènes qui comprennent des témoignages essentielles sur les guerres daces et la genèse du peuple roumain. Ces dessins devraient être multipliées par photographie, formant puis des albums, qui devraient être répandus au milieu des communautés roumaines en Transylvanie. À cause de conditions matérielles de l'époque, le projet ne peut pas être réalisé.

Une autre information importante de Timotei Cipariu, en 1867, se réfère à l'initiative d'un concours pour une chaire de dessin au gymnase de Blaj. Cette discipline fut intégrée pour la première fois dans le programme des écoles roumaines en Transylvanie.

ASPECTE DIN ACTIVITATEA DE PUBLICIST A LUI TRAIAN VUIA*

S-a scris mult despre Traian Vuia și în special despre remarcabilele sale invenții tehnice: aparatul de zbor mai greu decît aerul cu care a efectuat primul zbor mecanic din lume, elicopterele și generatorul de abur. În ultimii ani s-au publicat și o serie de materiale referitoare la activitatea social-politică a acestei mari personalități culturale românești.

Un aspect mai puțin cunoscut din activitatea savantului Traian Vuia este acela de publicist. În rîndurile care urmează vom încerca să prezintăm articolele publicate de Vuia în ziarul „Drapelul” din Lugoj, între anii 1901 și 1914. În primii ani de apariție a „Drapelului”, respectiv 1901 și 1902, pînă la plecarea la Paris a lui Vuia, articolele sale sînt semnate. Din vara anului 1902, cînd Vuia pleacă la Paris, el va continua să trimită articole pentru ziarul „Drapelul” însă acestea nu mai sînt semnate. Pentru a depista în continuare articolele trimise de Vuia pentru „Drapelul”, de un deosebit ajutor mi-a fost lucrarea aflată în manuscris a dr. Ion Rusalin, intitulată „Activitatea lui dr. Traian Vuia pe teren național, politic, social și economic”¹.

Manuscrisul prezintă pe lîngă alte aspecte din viața și activitatea lui T. Vuia și marea majoritate a articolelor publicate de Vuia în ziarul „Drapelul”. Articolele sînt tratate în ordine cronologică, cu scopul de a semnala contribuția publicistică a lui Vuia.

I. Rusalin, așa cum arată în manuscris, deține o serie de informații despre T. Vuia de la George Dobrin și fiul acestuia Ionel Dobrin din Lugoj, cu care se înrudea îndeaproape².

* Articolul a constituit obiectul comunicării la Sesiunea științifică organizată de Muzeul de istorie și etnografie din Lugoj, cu ocazia aniversării a 25 de ani de activitate — 9 noiembrie 1975.

¹ Dr. Ion Rusalin, *Activitatea lui Dr. Traian Vuia pe teren național, politic, social și economic*, manuscris aflat în posesia Elenei Rusalin, Timișoara.

² Ion Rusalin arată că: „Fapte și evenimente din viața particulară și politică a lui Traian Vuia au fost narate semnatarului acestor rînduri de Dr. George Dobrin avocat în Lugoj, în cancelaria căruia a lucrat Vuia ca avocat stagiar și avocat în anii 1900—1902 și față de care avea o stimă deosebită. Alte fapte și evenimente din viața lui Vuia au fost narate de Dr. Ionel Dobrin care în timpul studenției sale la Paris în anii 1925—1929 a cercetat aproape în fiecare zi de duminică pe Traian Vuia la Garches.

În legătură cu articolele publicate de Vuia în ziarul „Drapelul” după plecarea sa la Paris, Ion Rusalin menționează că acestea au fost trimise la solicitarea lui G. Dobrin și au apărut „sub diferite pseudonime sau cu și fără indicarea Parisului ca localitate de unde a provenit articolul”³.

Cercetînd colecția ziarului „Drapelul” pe perioada 1902—1914, ni s-au confirmat toate cele scrise de Ion Rusalin în manuscrisul său.

O serie de articole din perioada amintită, apar cu mențiunea „Paris ...” și data trimiterii articolului (luna și anul), iar la semnătură apar diferite inițiale: T.V., Y, a, G.

Lectura acestor articole ne-a întărit convingerea că ele aparțin lui T. Vuia, prin o serie de indicii referitoare atât la stilul în care au fost scrise, cît și la conținutul lor. Înlănțuirea logică a ideilor, gîndirea materialistă, obiectivă, patriotismul care se degajă din fiecare articol, toate acestea sînt o continuare a articolelor semnate de Vuia și publicate în „Drapelul” înainte de plecarea sa la Paris, în anii 1901—1902.

Articolele publicate de Vuia în „Drapelul”, fiind destul de vaste, apar sub un anumit titlul în mai multe numere consecutive sau chiar cu întreruperi.

În primul an de apariție, „Drapelul” publică studiul politic a lui T. Vuia intitulat „Viitorul” pe parcursul a cinci numere.

În anul următor, 1902, studiul „Viitorul” este editat în broșură, de către tipografia ziarului⁴.

Studiul prezintă o însemnătate deosebită deoarece din el desprindem cîteva coordoate precise asupra gîndirii politice a inventatorului Traian Vuia, concepția sa materialistă asupra evoluției societății omenești.

Pornind de la analiza societății omenești premergătoare revoluției franceze, revoluție despre care Vuia spune că „... își face turneul prin Europa întreagă și pentru un timp lumea crede, că s-a ajuns epoca visată plină de libertate”, arată în continuare că era liberală instaurată în urma revoluțiilor europene, a fost de scurtă durată, deoarece „... militarismul cronic a înfierat numaidecît industrialismul acestei era liberale, producînd o reacție care va duce la nimicirea totală a oricărei libertăți”⁵. Militarismul atrage după sine înrăutățirea situației maselor muncitoare care suportă toate cheltuielile întreținerii armatelor și dotării acestora cu armament, totodată sustrage de la munca activă mase mari de oameni contribuind la scăderea avuției naționale deoarece „tezaurul suprem al economiei naționale e munca”⁶.

În continuare Vuia arată factorii principali care caracterizează epoca în care trăia el și anume: creșterea nelimitată a puterii statului în unele țări, militarismul cronic, creșterea enormă a dărilor, creșterea peste măsură a birocrăției, pierderea libertății individuale. Ori, tocmai acești factori, care au dus la ascuțirea contradicțiilor sociale la maximum, vor

³ Dr. I. Rusalin, *op.cit.*, p. 5.

⁴ Traian Vuia, *Viitorul-studiu politic*, Editura ziarului „Drapelul”, Lugoj, 1902.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

provoca schimbarea orînduirii sociale existente în acel timp, respectiv orînduirea capitalistă. Pentru a aduce analogii din istorie analizează procesul de cădere a Imperiului Roman și a Imperiului Inca din Peru, înainte de cucerirea spaniolă, unde la fel factorii principali care caracterizau societățile respective au dus la căderea celor două imperii sclavagiste.

În dezvoltarea viitoare a societății omenești, Vuia nu exclude posibilitatea „că unul sau altul dintre factorii amintiți să cauzeze societății o moarte prematură, fără ca să ajungă bătrînețe adînci”⁷ fapt confirmat de evoluția ulterioară a numeroase state, așa cum ne-o dovedește istoria contemporană. Prevăzînd evoluția societății omenești spre orînduirea socialistă, Vuia, deși arată că atunci se va instala egalitatea între oameni, manifestă neînțelegere pentru socialism, atitudine pe care și-o va schimba treptat pe măsura cunoașterii ideilor socialiste, apropiindu-se tot mai mult, cu anii următori, de mișcarea socialistă și apoi de comuniști.

În „Epilog” la studiul politic „Viitorul” Vuia arată rolul determinant al vieții materiale, față de cea spirituală, faptul că viața materială își pune amprenta asupra gândirii individului. „Fiecare individ, care trăiește în societate, e stăpînit de anumite simțăminte sociale, cari sînt expresia tradițiilor și relațiilor din trecut, sau a celor din prezent, sau în fine a relațiilor ivinde în viitor, a căror factori însă se pot observa și precipia deja în prezent”⁸. Astfel că relațiile materiale determină gândirea individului: „Omul trăind în societate percepe în acest mediu factorii, cari dau relațiile sociale, — ba ce e și mai mult primește și expresiile gata a acestor relații prin creștere, școală, viața publică etc. — cari apoi în mintea lui se compun și astfel se formează ideile lui, care prin urmare sînt sau originale sau derivate”⁹. Dar, totodată faptul că elemente ale viitoarei societăți se formează în cadrul sistemului social vechi, perimat, determină schimbări și pe plan spiritual: „Relațiile prezente formează totodată baza celor din viitor; diferențierea relațiilor din prezent dă pe cele din viitor ... diferențialul schimbării fiind deja în relațiile din prezent, oamenii le percep și în mintea lor producîndu-se diferențierea, se nasc în ei acele idei cari sînt expresiile relațiilor din viitor”¹⁰. Astfel Vuia demonstrează că „nu cugetătorii fac epocile ci din contra”, aceștia doar sesizează „schimbările cele mai mici în viața socială ... premergînd în ideile lor pe ceilalți”¹¹. Cu alte cuvinte putem spune că Vuia sesiza faptul că nu ideile unor învățați determină evoluția socială și schimbările ce au loc în societatea omenească, ci din contră acestea sînt determinate de epoca istorică concretă în care aceștia trăiesc. El sesiza rolul determinant al relațiilor materiale față de cele spirituale.

Referindu-se la disputele care aveau loc între sociologii din vremea sa, Vuia arăta că: „Fiecare parte crede, că învățăturile care le predică, sînt

⁷ *Ibidem.*

⁸ *Ibidem.*

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ *Ibidem.*

absolute, bune, adevărate, unicele fericitoare, în fapt însă nu sînt decît relative, ce e și foarte firesc. În fiecare se exprimă mai clar acele idei, cari sînt date prin relațiile sociale, în care trăiește ...¹². Ori, prin aceasta Vuia demonstra nevalabilitatea unor dogme emise de unii sociologi burghezi din epoca sa, faptul că odată cu evoluția societății omenești evoluează și ideile, concepțiile oamenilor despre lume și societate, iar evoluția ideilor, nu este decît oglindirea mișcării dialectice a fenomenelor din lumea materială.

Demonstrînd rolul determinant al relațiilor materiale față de cele spirituale, Vuia nu neglijează rolul pe care îl au ideile în progresul social, atunci cînd acestea exprimă năzuințele poporului. Referindu-se la unii filozofi, printre care Plato, Socrate, Rousseau, el arată că „aceștia ne apar de figuri ideale în istoria omenirii, pentru că în ei dispare individul cu toate defectele sale, căci acestea nu pot în ei altera acele idei, cari sînt expresia mai deplină a tuturor relațiilor poporului, în mijlocul căruia trăiește, în ei trăiește conștiința adevărată a aceluia”¹³.

Lucrarea prezintă și o serie de limite manifestate prin unele inexactități istorice sau laturi contradictorii. Dar așa cum arată Al. Porțeanu în analiza lucrării respective, ea trebuie apreciată azi prin raportarea la ansamblul condițiilor epocii, la ansamblul activității autorului și a faptului că ea prezintă o serie de idei pozitive. Însăși tema abordată îi conferă lucrării o valoare deosebită întrucît constituite „una din primele mărturii din țara noastră — într-un domeniu ce abia de curînd în zilele noastre se constituie ca disciplină științifică distinctivă; futurologia, știința viitorului”¹⁴.

Faptul cel mai caracteristic din publicistica lui T. Vuia din perioada de care ne ocupăm este preocuparea sa permanentă de a informa opinia publică asupra stărilor de fapt din Imperiul Austro-Ungar și a demasca politica claselor dominante asutrice și ungare de oprimare națională care se manifesta prin frinarea dezvoltării economice, politice și culturale a popoarelor asuprite și prin măsuri de deznaționalizare a acestora.

În articolul „Capitalismul internațional și ideea națională”, Vuia analizează procesul de pătrundere a capitalului străin în economia Ungariei, proces înlesnit de clasele conducătoare maghiare care după încheierea pactului dualist din 1867 „în loc de a continua crearea Ungariei independente ... încep cu demolarea ... și cu zidirea independenței Ungariei pe ruinele naționalităților nemaghiare dînd naștere ideii de stat maghiar”¹⁵. Iar „... această idee ... nu a mai ales apoi mijloacele spre atingerea scopului și în scurt timp capitalismul internațional, care caută pretutindeni în țări, care stau la începutul civilizației, deplasare ... și-au oferit serviciile cerînd în schimb liberă exploatare economică a Ungariei”¹⁶.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Al. Porțeanu, *Traian Vuia — militant social-politic, patriot în Studii*, 1973, nr. 4, p. 771—772.

¹⁵ *Drapelul*, nr. 74 din 15/28 septembrie 1901.

¹⁶ *Ibidem*.

Capitalismul străin s-a infiltrat peste tot acaparînd instituții publice și private, întreprinderi industriale și comerciale. Dependența economică a Ungariei față de capitalul străin a dus la accentuarea crizei economice din imperiu astfel că „...o criză financiară pare a amenința țara întreagă, industria pare a da spre stagnare”¹⁷. Vuia arată în continuare că încercarea de emancipare de sub influența capitalului străin pe care o face noul guvern venit la putere de sub conducerea lui Széll va avea sorți de izbîndă numai dacă autoritățile politice maghiare vor „recunoaște și realiza egala îndreptățire a naționalităților nemaghiare”¹⁸.

Analizînd situația românilor din cadrul Imperiului Austro-Ungar, Vuia arată că „Noi nu ne bucurăm în patria noastră decît de sarcinile vieții de stat fiind considerați ca români de eretici care nu voiam a recunoaște unitatea națională a patriei. Excluși din cadrul vieții de stat nu ne putem dezvolta decît pe teren aproape exclusiv social, cultura noastră română nu numai că nu se bucură de nici un favor din partea statului, ci i se pun și piedici. Nu avem decît o cultură de tot modestă, dar ce-i de mai mare importanță, aceasta e autonomă ridicată pe puterile noastre proprii.

Pe teren economic deruta generală din patrie nu ne-a lăsat nici pe noi neatinși. Ne-am creat însă și pe acest teren autonomie, ce-i drept e modestă, dar bazată pe puteri proprii”¹⁹.

În articolul „Anachronisme”²⁰ Vuia reia analiza situației din Imperiul Austro-Ungar atrăgînd atenția asupra unor serii de anacronisme existente aici care sînt menținute prin legea presei, legea electorală, nerespectarea principiului de naționalitate, măsurile pe plan economic etc.

Referitor la libertatea opiniilor exprimate prin presă, Vuia arată că „Libertatea cugetării e cel mai scump și mai prețios tezaur al progresului modern, manifestarea liberă a ei prin presă e cauza celui avînt, ce l-a luat civilizația în sec. al XIX-lea. Libertatea presei în monarhia austro-ungară nu a fost niciodată deplină”²¹. În continuare Vuia arată că în Ungaria numai pentru cei care dețin puterea politică există libertate de opinie și aceștia nu tolerează opiniile adversarilor. Pe ei îi înspăimîntă orice critică. Și pentru că nu pot să suporte critica, respinge orice reformă liberală. Astfel au făcut imposibilă prezența naționalităților în dietă și resping orice reformă liberală a legii electorale. Suprimînd critica în dietă și presă, autoritățile austro-ungare nu s-au oprit aici, ci au făcut-o imposibilă și în viața socială. Astfel legea naționalităților din 1868 a fost departe de a satisface pe naționalități și de atunci s-a mers în regres în loc de a merge înainte apropiindu-se mereu, dar sigur, de secolele trecute, cînd o singură națiune privilegiată conducea țara. Ori o revenire la trecut este imposibilă deoarece principiul de naționalitate care a început să se manifeste odată cu reforma religioasă și a fost edificat de revoluția franceză,

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Drapelul* nr. 76 din 22 septembrie/5 octombrie 1901.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Cu mențiunea, *Paris, Martie 1903*.

²¹ *Drapelul*, nr. 26 din 4/17 martie 1903.

a emancipat toate popoarele și a devenit un adevărat cult laic dominînd istoria modernă. În continuare Vuia insistă asupra acestui aspect arătînd că mișcările de eliberare națională au dus la dizolvarea imperiilor cu popoare subjugate. Au dizolvat și continuă să dizolve Imperiul Otoman și vor dizolva Imperiul Austro-Ungar. State poliglote se vor mai menține doar printr-o guvernare democratică acordîndu-se drepturi egale tuturor naționalităților. În privința rezolvării problemei naționale din Turcia și Imperiul Austro-Ungar, Vuia își exprimă neîncrederea într-o rezolvare fără „grave crize”, înțelegînd prin aceasta o mișcare revoluționară²².

Pentru a demonstra că Imperiul Austro-Ungar — merge spre o descompunere sigură, Vuia amintește cîțiva din factorii care îi vor provoca pieirea. Clasele conducătoare din Imperiul Austro-Ungar, arată Vuia, se îndreaptă spre trecut atît prin măsurile pe plan economic care se apropie de cele din evul mediu, cît și pe plan politic adoptînd principiul dualist față de cel federalist de teamă ca să nu se ajungă la o republică federală: „A triumfat dualismul, o nouă formă de vechiului principiu «divide et impera»²³.

Vorbînd despre clasele conducătoare din Ungaria, Vuia arată că acestea au adoptat în întreg toate principiile politicii austriece din trecut împotriva cărora au luptat și le-au detestat cînd a fost vorba de naționalitatea lor. De aceea Vuia atrage atenția asupra acestui fapt arătînd că: „Popoarele, cari țin cont de progresul omenirii, cresc și triumfează, iar acelea, cari apără și susțin instituțiile trecutului, în butul unui succes aparent, slăbesc și decad. Prudența recere să nu facem niciodată pentru alții legi, pe cari nu le-am accepta noi înșine. Maghiarii se laudă cu forța, istoria însă ne demonstrează la ce lamentabile dezastre poate reduce omenimea ambițiunea unită cu forța, ei au uitat cu totul maxima lui Deák «dacă voîți să fiți liberi, începeți a fi drepti»²⁴.

Traian Vuia va reveni mereu asupra situației din Imperiul Austro-Ungar în majoritatea articolelor sale publicate în „Drapelul”, chiar dacă în aceste articole tratau problematici cu totul diferite.

Un mare număr de articole publicate de Vuia în „Drapelul” pe anii 1902, 1903, 1904, 1911 și 1912, tratează despre viața socială și mișcările sociale, care au avut loc în statele mai avansate din Europa: Franța, Anglia și Germania.

Deschizînd seria articolelor pe această temă, Vuia arată că va face cîteva reflecții asupra unor fenomene politice, sociale și economice care determinau atunci civilizația Franței²⁵. El arată că Franța republicană simte o aversiune bine pronunțată pentru monarhie și cunoaște o democrație în care se tinde ca poporul să fie ridicat acolo unde este aristocratul, explicînd astfel stima deosebită pentru aceia care prin munca și eforturile

²² *Drapelul*, nr. 27 din 6/19 martie 1903.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Sînt publicate în serie de cîte opt articole cu mențiunea, *Paris. Decembrie 1902*, semnate Y și două articole cu mențiunea, *Paris, August 1903*, semnate Y.

lor proprii au ajuns pe treptele cele mai înalte ale societății. Poporul francez nu s-a mulțumit cu instituirea democrației în Franța ci a luptat în timpul imperiului pentru independența națională și dezrobirea tuturor popoarelor. În Franța străinii se bucură de o foarte mare libertate, însă cei care asupresc alte popoare nu se bucură de simpatie²⁶.

Analizînd situația politică din Franța, Vuia arată că guvernele dinaintea venirii socialiștilor la putere au dus o politică de oprimare a mișcării muncitorești, politică care a determinat mărirea numărului grevelor ajungîndu-se la 4 milioane de greviști. Intrarea socialiștilor în guvern a dus la ameliorarea soartei țăranilor, la legiferarea unor reforme care înlesneau asocierea muncitorilor și asigurarea lor contra accidentelor. Dar ei s-au oprit aici abandonînd terenul revoluționar, lupta contra capitalismului și au devenit oportuniști²⁷. Făcînd bilanțul unui an de guvernare în care la conducerea țării erau reprezentanți și socialiștii, Vuia arată că în Franța nu s-a realizat nimic din programul socialismului pentru apărarea proletariatului: „Bilanțul activității lor de un an e deci că s-au așezat deocamdată roți la foc în jurul oalei cu carne, precum au făcut mai înainte liberalii ... S-au întîmplat însă fapte de o însemnătate și gravitate extraordinară, s-a abandonat lupta contra capitalismului”²⁸.

În ceea ce privește evoluția politică a Angliei²⁹, aceasta a fost determinată de schimbările pe plan economic. Industrializarea și poziția economică privilegiată a Angliei a determinat și o salarizare a muncitorilor mai bună în comparație cu alte țări din Europa. Astfel că ideile socialiste nu au captat pe muncitorii englezi, lupta acestora ducîndu-se doar pe teren economic. Modificările de la sfîrșitul sec. al XIX-lea, cînd Anglia pierde întîietatea industrială și comercială în urma dezvoltării rapide a S.U.A. și Germaniei și criza economică provocată de pierderea acestei întîietăți au determinat modificări și în viața socială. Măsurile luate de capitaliști englezi, de micșorare a salariilor muncitorilor și de reducere a producției a determinat intensificarea luptei proletariatului prin greve, „mijlocul cel mai radical și efectiv”, iar legislația adoptată împotriva organizațiilor muncitorilor „a creat o eră nouă în evoluția trade-unionismului creînd o politică de clasă”³⁰. Vuia arată că o dată cu crearea Federației generale a trade-unionurilor în 1899, influența socialistă în cadrul acestor organizații „e în creștere suprinzătoare”³¹. Dar Vuia specifică că „Socialiștii englezi sînt partizanii socialismului municipal ca prim pas spre colectivismul comunal. Aceștia sînt un fel de socialiști oportuniști, aderenți ai cuceririi lente”³².

²⁶ *Drapelul*, nr. 141 din 5/18 decembrie 1902.

²⁷ *Drapelul*, nr. 145 din 14/27 decembrie 1902.

²⁸ *Drapelul*, nr. 93 din 9/22 august 1903.

²⁹ Serie de cinci articole cu mențiunea, *Paris, Decembrie 1903*, semnate, Y.

³⁰ *Drapelul*, nr. 147 din 13/26 decembrie 1903.

³¹ *Drapelul*, nr. 149 din 18/31 decembrie 1903.

³² *Drapelul*, nr. 150 din 20 decembrie 1903/2 ianuarie 1904.

Tratind despre viața socială din Germania³³, Vuia zăbovește mai mult asupra analizei socialismului, pe care îl și definește „Socialismul este doctrina privitoare la transformarea ordinii sociale într-una nouă, acomodată intereselor proletariatului Iar mișcarea socială este totalitatea încercărilor practice, de a traduce în realitate doctrina socialismului. Raportul dintre socialism și mișcarea socială este deci acela dintre idee și faptă”³⁴. Apoi face un scurt istoric al mișcării muncitorești și socialiste din Germania subliniind că „Spiritul de care a fost și este însuflețit această mișcare este ... a lui Karl Marx”³⁵. În continuare Vuia arată că mișcarea socialistă în Germania nu s-a atașat opoziției liberali în parlament: „Între social-democrații și liberalii germani a existat din capul locului și există și azi antagonism exprimat Partidul Social-Democrat din Germania este... un partid parlamentar, el stă pe baza concepției istorice realiste-evoluționiste, adică urmărește atingerea scopului: socializarea mijloacelor de producție, prin mijloacele constituționale legale, tinde spre reforme practice cari succesiv vor transforma ordinea socială actuală în statul socialist”³⁶.

Referitor la social-democrația germană, Vuia specifică în câteva rânduri că șefii acesteia se divizează în socialiști radicali în rindul cărora îl menționează pe Bebel și care se țin departe de partidele burgheze, iar alții caută o apropiere de partidele burgheze pentru reforme; aceștia sînt „reformiști, revizionisti, oportuniști”³⁷.

Creșterea influenței mișcării socialiste a fost sesizată foarte bine de Vuia. El își dădea seama că orînduirea capitalistă nu va mai dura mult și va fi înlocuită cu orînduirea socialistă. De aceea încă în 1903 atrăgea atenția asupra faptului că dacă „In secolul trecut popoarele erau conduse fără știrea lor, azi voiesc să se conducă ele pe sine însuși Despre o combatere a socialismului prin legi excepționale azi nu mai poate fi vorba. Cel mai sigur mijloc ar fi ... reforma socială ... dînd satisfacție pretenșiunilor juste ale poporului muncitor”³⁸.

Continuînd analiza vieții sociale din diferite țări, Vuia se oprește și la Rusia tratînd despre revoluția populară declanșată la începutul anului 1905³⁹. El arată că aici nu mai poate vorbi de mișcări sociale care indică o evoluție, o dezvoltare lentă, ci despre o revoluție, revoluție despre care consideră că este necesar să scrie „pentru că ea ne dă învățături din mai multe puncte de vedere importante. Ne învață, că revoluțiile nu se nasc din greșala aceloră, cari le fac, ci din a aceloră, cari le provoacă”⁴⁰.

Vorbînd despre cauzele revoluției populare din Rusia el pune accent pe împletirea formelor de exploatare: moșierească, capitalistă și națională,

³³ Articolele referitoare la Germania sînt publicate în două etape. În 1903, o serie de cinci articole cu mențiunea, *Paris Septembrie 1903*, semnate Y și în 1912, trei articole intitulate, *Socialismul și mișcarea socială în Germania*, fără nici o mențiune și nesemnate.

³⁴ *Drapelul*, nr. 7 din 14/27 ianuarie 1912.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Drapelul*, nr. 8 din 17/30 ianuarie 1912.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Drapelul*, nr. 105 din 6/19 septembrie 1903.

³⁹ Serie de opt articole cu mențiunea, *Studiu original de Dr. T.V., Paris, Martie 1906*.

⁴⁰ *Drapelul*, nr. 23 din 24 februarie/9 martie 1905.

cu despotismul polițienesc și birocratic al absoutismului, fapt ce a dus la ascuțirea contradicțiilor de clasă și a creat o stare de spirit revoluționară în rîndurile maselor largi. Și aici ca și în alte articole în care tratează probleme politice, Vuia pornește de la analiza bazei economice a statului respectiv. Astfel el arată că după reformele din timpul lui Alexandru al II-lea în special prin desființarea iobăgiei, capitalismul s-a dezvoltat în Rusia cu pași repezi. Dezvoltarea industriei a determinat transformări și pe plan spiritual: „Am relevat întotdeauna, că industria și comerțul sînt agenți puternici de transformățiune, cari nu modifică numai condițiile materiale ale unei țări ci transformă pe deplin și condițiile intelectuale și morale ale unui popor. Industria și comerțul aduce pe oameni într-o legătură mai apropiată, mai strînsă ... Industria și comerțul sînt izvorul libertății și al independenței. Rusia a observat de mult, că fără industrie și fără comerț, o va ajunge soarta Turciei. A acceptat și adoptat imediat o politică de dezvoltare rapidă industrială și comercială, n-a voit însă să admită consecvența fatală a acestor doi factori civilizatori: libertatea. De aici tragicul revoluției actuale, pe care acum nici o reformă, fie cît de radicală, nu o poate ușor opri, căci a încătușat o mișcare necesară în decurs de decenii, a luptat pentru un paradox: industrialism și despotism. Industrialismul e atît de incompatibil cu organizarea polițienească, ca apa cu focul. Cînd a acceptat politica industrială, trebuia să transformeze statul polițienesc în un stat de drept. Ne ținînd cont de acest adevăr istoric, a luptat pentru o himeră și a preparat catastrofa. Evoluția economică a determinat evoluția socială, preludiul evoluției politice”⁴¹.

Referindu-se la reformele promise prin manifestul țarului, Vuia arată că acestea nu mai pot mulțumi masele largi populare care nu au nici o încredere în legile date de către exploataorii lor și pretind o reprezentare națională în conducerea statului. Pentru a-i convinge și mai bine pe cititori el se referă și la situația din Imperiul Austro-Ungar: „Acei cari cunosc dezvoltarea din urmă a Rusiei, știu prea bine cum s-au schimbat legile și adus noi legi. Și ca exemplu mai clar nouă, cari sîntem scoși din cadrele constituției, știm cum am fost fericiți cu legi aduse despre noi fără noi”⁴².

De fapt întreaga serie de articole despre Rusia este prezentată de Vuia cu scopul de a demonstra cititorilor „Drapelului” că și pentru Imperiul Austro-Ungar, zilele sînt numărate și nu va dura mult pînă la destrămarea sa și eliberarea popoarelor asuprite de aici: „Cînd am zis, că revoluția actuală din Rusia are pentru noi un interes deosebit m-am gîndit la chestia națională. Libertatea politică fără libertate națională, e un nonsens.... Dacă am aflat deci de bine a trata pentru onor. cititori ai „Drapelului” despre revoluția din Rusia, nu am făcut aceasta pentru a face politică europeană, ci pentru a furniza un exemplu viu, că chestia politică și cea națională sînt una, indivizibilă și inseparabilă ... Am făcut aceasta pentru cetitorii „Drapelului” cu atît mai vîrtos, că jurnalul nostru accentuează neobosit, că crizele din Ungaria nu pot fi rezolvate pînă cînd

⁴¹ *Ibidem.*

⁴² *Drapelul*, nr. 28 din 8/21 martie 1905.

chestia naționalităților e eliminată din programul soluțiilor. Am aflat deci necesar, de a da o nouă probă acestui mare adevăr preconizat prin gazeta noastră și prin exemplul unuia dintre cele mai puternice imperii... Revoluția actuală e deci pentru noi un exemplu clasic, că contra legilor naturii nimeni nu poate lupta nepedepsit, iar legile naturii sînt însuși adevărul. Adevărul e idealul. Numai aceea luptă pe a cărei drapel e înscris un adevăr, poate duce la triumf...⁴³ Revoluția actuală „e consecvența necesară fatală, a stării actuale, că aceia, cari seamănă baionete, nu pot secera decît bombe și dinamită”⁴⁴.

Problemele social-politice îl preocupă pe Vuia chiar și atunci cînd tratează despre frumusețile naturii care l-au impresionat cu prilejul unei excursii în Normandia⁴⁵. El surprinde foarte bine procesul de depopulare a satelor ca urmare a emigrării țăranilor la orașe. El arată că agricultura ne mai putînd oferi posibilități de trai, țăranul se duce la oraș și înbrățișează industria mărind numărul proletariatului din orașe. Acest lucru s-a întîmplat nu numai în Franța, ci și în Anglia, Germania, Rusia și chiar la noi, cu deosebirea că acolo „evoluția ... a urmat un curs normal, ceea ce nu e cazul la noi și în Rusia, unde criza agricolă nu a fost urmată de o dezvoltare corespunzătoare a industriei mari, e prin urmare o boală”⁴⁶.

Informînd pe cititorii ziarului „Drapelul” despre remarcabilele descoperiri științifice ale soților Curie, Traian Vuia sesiza foarte bine revoluția pe care o va produce aceste descoperiri în știință și tehnică⁴⁷. El arată că „Disciplinarea acestei puteri intraatomice, azi încă miraculoase, va produce schimbări în lumea tehnică, pe cari nici imaginea nu am putea azi. Să nu credem că acestea sînt visuri, sau utopii! N-avem decît să ne uităm în jurul nostru și să privim la descoperirile lui Volta, Ampère și Faraday. Cine ar fi cugetat pe timpul lor la revoluția produsă în urma descoperirii lor?”⁴⁸.

O serie întreagă de articole publicate de Vuia în „Drapelul” tratează despre politica externă a diferitelor state ale lumii la începutul secolului al XX-lea pînă la izbucnirea primului război mondial a cărei declanșare a prevăzut-o.

În articolele „Doctrina lui Monore”⁴⁹ și „Războiul și pacea în lumina președintelui Roosevelt”⁵⁰ Vuia arată evoluția politici externe a S.U.A. care pornind de la principiul elaborat prin doctrina lui Monroe, a ajuns la politica imperialistă a monopolistilor americani de la începutul secolului XX cînd promotorul cel mai activ al acestei politici a devenit președintele Roosevelt. Vuia surprinde extraordinar de bine această politică imperialistă : „E cunoscut că America își sporește marina de război și americanii pătrunși

⁴³ *Drapelul*, nr. 27 din 5/18 martie 1905.

⁴⁴ *Drapelul*, nr. 29 din 10/23 martie 1905.

⁴⁵ Articolul *La țară*, cu mențiunea, *Impresii și reflecții* de Y.

⁴⁶ *Drapelul*, nr. 5 din 10/23 ianuarie 1908.

⁴⁷ Articolul *Radio-activitatea*, cu mențiunea, *Paris Februarie 1904*, semnat Y.

⁴⁸ *Drapelul*, nr. 12 din 27 ianuarie/9 februarie 1904.

⁴⁹ Serie de două articole, cu mențiunea, *Paris, Ianuarie 1903*, semnate Y.

⁵⁰ Serie de cinci articole, cu mențiunea, *Paris, octombrie 1903*, semnat Y.

de ideea imperialismului american vizează epoca, cînd America își va extinde principiile sale politice nu numai asupra Europei, ci și a Asiei și Africii. Dezvoltarea ei e colosală, nu-i lipsește nimica pentru a-și ajunge acest scop, numai timpul; nu va trebui deloc să ne mirăm, dacă ea va reuși a rezolvi chestia nu numai a Orientului apropiat, ci și a celui extrem pe care Europa nu-l va rezolvi numai din cauză, că pofta de mîncare a puterilor europene e prea mare”⁵¹. În ceea ce privește rolul civilizator pe care și-l asumă imperialismul american întrupat în persoana președintelui Roosevelt care spune că a declarat război barbariei, Vuia pune la îndoială sinceritatea și competența acestuia, deoarece în același timp „... pe teritoriul S.U. se constată fără nici o exagerare celei mai crîncene violențări și brutalități barbare, cari întrec atrocitățile turcești. Făcînd abstracție de linșare și masacrarea în masă a negilor devenită din zi în zi tot mai frecventă și contra cărora guvernul federal s-a declarat incapabil de a lupta, amintesc sclavia în fapt restabilită în Statele de Sud ale Uniunii, unde există pe bază ilegală și sprijinită prin organele administrative și justițiare, amintesc apoi legile excepționale aduse contra negrilor și chinezilor”⁵².

Condamnînd aceste aspecte ale politicii Statelor Unite ale Americii, Vuia acceptă drept just principiul elaborat de Roosevelt în privința războaielor de eliberare națională arătînd că „după Roosevelt războiul e un rău, dar nu e cel mai mare rău. Viața ca și pacea e un bun, dar nu e bunul suprem, pentru că pierderea independenței sau a onoarei pot face viața intolerabilă ... Pentru salvarea demnității, libertății, nu vedem oare în istorie națiunile mari și mici sacrificînd sînge și avere? De altă parte trebuie să accentuăm, că frica, micimea de suflet, lașitatea nu sînt garanțele păcii”⁵³. Ca și în celelalte articole, și aici Vuia revine la problema națională din Imperiul Austro-Ungar, problemă a cărei rezolvare o dorea cu ardoare: „... principiile morale ale lui Roosevelt sînt cele ale unui popor viguros, cu un simț de drept foarte pronunțat și se pot aplica și la lupta noastră întru apărarea drepturilor naționale. Și noi avem oportuniști, cari de dragul păcii ne propun îngenunchierea înaintea idolului ideii de stat maghiar și pactizarea cu nedreptatea. Spre norocul neamului nostru, avem încă destulă vigoare morală pentru a putea rezista seducerilor acestor reptile ale păcii cu orice preț”⁵⁴.

La rubrica „Cronica externă”⁵⁵ Vuia publică în „Drapelul” dintre anii 1910—1914, o serie de materiale tratînd despre situația internațională din această perioadă, situație pe care o putem rezuma prin însăși cuvintele lui Vuia care arată că dacă cineva ar putea privi globul pămîntesc din afară, va vedea neamurile fierbînd ca în un căzan foarte mare, deasupra căruia capacul mare se ridică, cînd într-o parte cînd într-alta, solobzînd

⁵¹ *Drapelul*, din 11/24 ianuarie 1903.

⁵² *Drapelul*, nr. 118 din 7/20 octombrie 1903.

⁵³ *Drapelul*, nr. 112 din 23 septembrie/6 octombrie 1903.

⁵⁴ *Drapelul*, nr. 118 din 7/20 octombrie 1903.

⁵⁵ Articolele din această serie nu sînt semnate și nu poartă nici o mențiune.

nourași de fum ca o dovadă a fierberii mari ce are loc în cazan, îndegetînd pericolul ce va veni cînd capacul nu va mai putea opri eșirea aburilor. Va fi explozie mare atunci, o explozie teribilă”⁵⁶.

Spre această „explozie teribilă” se îndreptau țările capitaliste în cel de-al doilea deceniu al sec. al XX-lea, cînd contradicțiile imperialiste dintre acestea, în special dintre Anglia și Germania, determinate de legea dezvoltării inegale și în salturi a capitalismului, au dus la formarea a două blocuri agresive imperialiste: Tripla Alianță și Tripla Înțelegere. Ascuțirea contradicțiilor între aceste două blocuri agresive este surprinsă foarte sugestiv de Vuia cînd se referă la politica reciprocă dintre Franța și Germania care se suspectează și se spionează reciproc „își numără fiecare unitate de putere și își vor număra odată și dinții, căci și de ei se vor folosi în ora răfucliei, atît de sălbatecă promite ea a fi”⁵⁷.

Prevăzînd izbucnirea unui război în care vor fi antrenate în primul rînd statele europene, Vuia își exprima totodată și speranța că în urma acestui război se va naște o Europă nouă cu o organizație politică democratică, conform cu interesele popoarelor de aici. Astfel în articolul „Criză politică europeană” Vuia arata că Europa este bîntuită de o criză politică și economică generală cauzată de „nefericita organizare politică a Europei care chiar în statele cele mai mari și prin urmare mai hotărîtoare în viața popoarelor din Europa este astfel alcătuită încît numai la aparență servește interesele națiunilor, de fapt stă însă în slujba altor interese. Pentru susținerea acestor alte interese este indispesabilă asmuțirea popoarelor întreolaltă și dominarea tuturor prin molohul militar Iată de ce credem, că acestei stări ... i se va pune capăt chiar prin molohul militar în forma unui război european în urma căruia, se va ridica de sine în Europa o organizație politică democratică corespunzătoare intereselor neamurilor”⁵⁸.

În lucrarea de față ne-am referit doar la o parte din articolele identificate ca aparținînd lui Traian Vuia, dar care ilustrează cel mai bine concepția progresistă a marelui inventator român cu privire la dezvoltarea societății omenești. Publicînd aceste articole în ziarul „Drapelul”, de sub redacția lui Valeriu Braniște, unul din cei mai cunoscuți publiciști ai vremii Traian Vuia a urmărit un țel precis spre care a orientat opinia publică românească în vederea înțelegerii necesității luptei naționale, pentru eliberarea de sub jugul Imperiului Austro-Ungar.

Conform concepției sale materialiste despre lume și societate, Traian Vuia pornește de la analiza bazei economice a statelor capitaliste din vremea sa, demonstrînd că economia are rolul hotărîtor în dezvoltarea societății.

Progresul economic impune o serie de transformări pe plan spiritual și cere schimbări în viața socială și politică. Vuia arată că întrucît clasele conducătoare nu acceptă aceste schimbări, au loc o serie de mișcări sociale sau chiar revoluții, așa cum era cazul cu Rusia. Menținerea vechi-

⁵⁶ *Drapelul*, nr. 4 din 12/25 ianuarie 1910.

⁵⁷ *Drapelul*, nr. 43 din 11/24 aprilie 1913.

⁵⁸ *Drapelul*, nr. 61 din 5/18 iunie 1914.

lor stări de lucruri frinează și progresul economic, fapt demonstrat de Vuia în special când se referă la Imperiul Austro-Ungar, conducând gândirea cititorului spre concluzia firească a necesității dezmembrării acestui imperiu perimat, economic și politic, și organizarea liberă a popoarelor de aici, conform cu interesele lor naționale.

Apropiindu-se tot mai mult de mișcarea socialistă, Vuia îi acordă o atenție deosebită, fiind convins că viitorul aparține socialismului.

Prin ceea ce spunea, dar și prin realizările sale remarcabile din domeniul științei și tehnicii de la începutul acestui veac, Traian Vuia se situează alături de personalitățile cultural-politice de frunte din vremea aceea, care au înțeles să-și pună întreaga lor activitate în slujba idealurilor nobile ale umanității în slujba luptei pentru eliberarea națională și socială a popoarelor de sub jugul capitalist, în slujba progresului și înfloririi civilizației materiale și spirituale ale omenirii. Traian Vuia a întrupat toate aceste calități și ca exemplu poate servi întreaga sa viață de om de știință dar și luptător pe tărîm social-politic. Părintele aviației moderne și-a adus o contribuție remarcabilă la lupta pentru cauza libertății popoarelor oprimate din Imperiul Austro-Ungar, în timpul primului război mondial, iar în timpul celui de-al doilea război mondial a luptat împotriva barbariei hitleriste.

ELENA BORUGĂ

ASPECTS DE L'ACTIVITÉ DE PUBLICISTE DE TRAIAN VUIA

(R é s u m é)

Le travail présente des fragments thématiques des articles publiés par Traian Vuia dans le journal „Drapelul” de Lugoj, en 1901—1914, et insiste surtout sur la contribution du savant roumain à l'éclaircissement de l'opinion publique roumaine sur la politique des classes dominantes autrichiennes et hongroises: une politique d'oppression nationale. Traian Vuia donne des informations sur les événements politiques mondiaux, analyse le mouvement socialiste du commencement du XX-ème siècle.

Traian Vuia (1872—1950) est connu surtout par ses inventions techniques: son aéroplan plus lourd que l'air, avec lequel il a exécuté, le 18 mars 1906 sur le champ de Montesson (France), le premier vol mécanique du monde; l'hélicoptère et le générateur de vapeurs.

Le travail contribue au soulignement de l'activité sociale-politique du grand savant roumain.

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE ABRÉVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES

ActaArchCarp	= Acta Archaeologica Carpathica, Academia Scientiarum Polona, Collegium Cracoviense, Krakow.
ActaArchHung	= Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae, Budapesta, I (1951) și urm.
ActaArchSz	(= ActAntArch) = Acta Antiqua et Archaeologica Universitatis Szege- gedinensis,
ActaMN	= Acta Musei Napocensis, Cluj, I (1964) și urm.
APB	= Die aktuellen Fragen der Bandkeramik, Székesfehérvár, 1972.
AnB	= Analele Banatului, Timișoara, I (1928) — IV (1932)
AIIC = AIACN	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj, I (1958) și urm.
AISC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj, I (1928) — V (1949)
Antiquity	= Antiquity, Cambridge, I (1927) și urm.
ArchAustr	= Archaeologia Austriaca. Beiträge zur Paläoanthropologie, Ur-und Frühgeschichte Österreichs, I (1948) și urm.
ArchErt = AE	= Archaeologiai Ertesítő, Budapesta, I—XIV (1869—1880), s.n. I 1881 și urm.
ArchHung	= Archaeologia Hungarica, Budapesta, I (1926) și urm.
ArchIng	= Archaeologia Jugoslavica, Belgrad, I (1954) și urm.
ArhOlt	= Arhivele Olteniei, Craiova, I (1920) — XVIII (1939).
ArhPregled	= Arheološki Pregled, Belgrad, I (1959) și urm.
ArhVesn	= Arheološki Vestnik, Ljubljana.
Apulum	= Apulum, Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia. Alba Iulia, I (1939—1942), II (1943—1945), III (1947—1949), IV(= Studii și Comunicări, Acta Musei Regionalis Apulensis, 1961), V (1965), VI (1967), VII/1—2 (1968—1969), VIII (1970), IX (1971), X (1972), XI (1973), XII (1974), XIII (1975), XIV (1976), XV (1977)
AS	= Anatolian Studies, Londra
Balkanica	= Balkanica. Annuaire du Comité Interacademique de Balkanologie et d'Institut des Études Balkaniques, Belgrad, I (1970) și urm.
BalkanSt	= Balkan Studies, Salonic, I (1960) și urm.
Banatica	= Banatica. Reșița, I (1971), II (1973), III (1975), IV (1977).
BCH	= Bulletin de Correspondence Hellénique, Paris, I (1877) și urm.
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București, I (1908) — XXXVIII (1945).
BIIR	= Bibliotheca Historie Romaniae.
BJ	= Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn und der Freunde und Förderer des Rheinischen Landesmuseums in Bonn, Bonn.
BerHamb	= Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Früh- geschichte, Berlin, 1961.

- BerRGK = Berichte der römisch-germanischen Kommission, Frankfurt a/M., I (1904) și urm.
- BSA = Annual of the British School at Athens, Atena.
- Buridava = Buridava, Studii și Materiale.
- Ceramica = I. H. Crișan, *Ceramica daco-gețică cu specială privire la Transilvania*, București, 1969.
- Comunicări = Comunicări, Centrul de istorie, filologie și etnografie, Craiova; din 1970 (I) sub *Historica*.
- Dacia = Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I (1924) — XII (1948); N. S., *Revue d'archéologie et d'histoire ancienne*, București, I (1957) și urm.
- Délm = B. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei*, Timișoara, I (1897), II (1899), III (1906).
- DissPann = Dissertationes Pannonicae, Budapesta.
- Dolg = Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum. Erem — és Régiségtárából. Kolosvár — Cluj, I (1910) — X (1919) = DolgCluj.
- DolgSz = Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből. Szeged, I (1925) — XIX (1943).
- Drobeta = Drobeta. Drobeta Turnu-Severin, I (1974).
- ErdRep = *Erdély régészeti repertóriuma*, I. Oskör (Thesaurus antiquitatum Transsilvanicarum, Tom. I. Praehistorica; M. Roska), Cluj, 1942.
- L'Europe = L'Europe à la fin de l'âge de la pierre. Actes du Symposium du Néolithique européen. Oct. 1959, Praga, 1961.
- FolArch = Folia Archaeologica, Budapesta, I (1939) și urm.
- Fundamenta = Fundamenta, Monographien zur Urgeschichte, herausgegeben von Hermann Schwabedissen, Köln-Wien, 1971, Reihe A, Bd. 3.
- Germania = Germania. Anzeiger der römisch-germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a/M. I (1917) și urm.
- Gornea = Gornea (Preistorie) Gh. Lazarovici, (sub tipar).
- GlasMKiM = Glasnik Muzej Kosovo i Metahija. Priština.
- GlasZMS = Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Bulletin du Musée de la République Socialiste de Bosnie-Herzégovine à Sarajevu. Sér. archéologie.
- HOMÉ = HOMK = A Herman Otto Múzeum Evkönyve, Miskolc, I (1957) și urm.
- IstRom = Istoria României, București, I (1960), II (1962), III (1964).
- JbRGZM = Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz, Mainz, I (1954) și urm.
- Krassó = J. Szentkláray, *Krassó-vármegye története*, Timișoara, 1900.
- MAGW = Mitteilungen der Archäologischen Gesellschaft, Wien.
- Materiale = Materiale și Cercetări arheologice, București, I (1953) și urm.
- Materialy = P čegi ranij zemljoradnickih kultura u Vojvodini i Sraskom podunavlju. Materijali, X 1974. Srpsko arheološko društvo. Gradski Muzei Subotica, Beograd, 1974.
- MCD = In memoriam Constantini Daicovicu, Cluj, 1974.

MemAnt	= Memoria Antiquitatis, Muzeul arheologic Piatra Neamț, I (1968), II (1970), III (1971) IV—V (1972—73/1976).
MFME	= A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged, I (1956) și urm.
MJR = MJIR	= Muzeul Județean de Istorie Reșița.
NCB	= Neolit Centralnog Balkan, Belgrad, 1969.
PV	= M. Vasić, <i>Prehistorika Vinča</i> , I—IV (1932—1936).
PZ	= Praehistorische Zeitschrift, Berlin-Leipzig, I (1909) și urm.
RadVojMuz	= Rad Vojvodanskih Muzeja, Novi Sad, I (1952) și urm.
RepArh	= Repertoriul arheologic al Transilvaniei. Manuscris la Institutul de arheologie din Cluj-Napoca.
RevMuz	= Revista Muzeelor, București, I (1964) — X (1974).
Sargetia	= Sargetia, Buletinul Muzeului regional Hunedoara, Deva, I (1937), II (1941), III (= Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara, 1956), IV (1966) și urm.
SCIV	= Studii și cercetări de istorie veche. București, I (1950) — XXIV (1973). Vezi SCIVA
SCIVA	= Studii și cercetări de istorie veche și arheologie. București, 25 (1974) și urm. Continuă publicația SCIV
Slikana	= Sergei Karmanski, <i>Slikana keramika sa lokaliteta Donja Branjevina kod Deronja</i> , Odzaci, 1968
SlovArh	= Slovenská Archeológia. Bratislava, I (1953) și urm.
Starinar	= Starinar, organ srpskog arheologskog društva, Belgrad, I (1884) și urm.
StCom	= Muzeul Brukenthal, Studii și Comunicări, Sibiu.
StComCaransebeș	= Studii și Comunicări de etnografie și istorie Caransebeș, I (1975), II (1977).
Studia	= Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Cluj, Series Historia, I (1956) și urm.
Tibiscus	= Tibiscus. Timișoara, I (1970) și urm.
TIR	= Tabula Imperii Romani, L 34, Budapesta, 1968; L 35; București. 1969.
ZborNM	= Zbornik radova Narodnog Muzeja, Belgrad, I (1956/157) și urm.
TRÉ = TRÉT	= Történelmi és Régészeti Értesítő Timișoara.
ZfA	= Zeitschrift für Anthropologie.

I. P. Cluj, Municipiul Cluj-Napoca 615/1977

